శ్రీ రామాయ నమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్య విశేషార్థ

సమన్వితముగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారి

ఎస్టేటుసకుఁగాను

శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

౧౯౨౮ సం॥ చెన్నపురి.

శ్రీః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు పరంపరాప్రాప్తషడ్దర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సింహాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమార్గప్రవర్తక సర్వతంత్ర స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ కర్ణాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధిరాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీశ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదపద్మారాధక శ్రీమ న్నృసింహభారతీస్వామి గురు కరకమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృసింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమతాఽనుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్ర ధా న పో ష కు లు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజా శ్రీమహారాజా సాహేబు

మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్ఫక్ ఖదరదాన్ కరంపమూ

య మొగలీషాన్ మీర్జా రాజాదిహాస రేబిల్ హిజ్ హైనస్స

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె,సి,ఐ,ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలు విరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

శ్రీః

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

౧ శ్రీబ్రహ్మానంద సరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, ఎడతొరె.

౨ శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహోపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ అయ్యంగాలున్ గారు.

౩ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావు పంతులు గారు. సి-ఐ-ఇ.

౪ దివాన్ బహాదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావు గారు స్మాల్ కాస్ కోటున్ జడ్జి.

౫ సీ, జి-కుప్పుసామిఅయ్యర్, బి, ఏ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రసిడెన్సి మ్యాజస్ట్రీట్

౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజష్ట్రాఫ్ బుక్సు.

౭ చివుకుల రామయ్యగారు. పింషన్ తాశీల్ దార్

౮ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రులు గారు, విజయనగరం మునసఫ్.

౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావు గారు, హైకోటున్ వకీల్.

౧౦ సీ, వి, సుందరశాస్త్రిల గారు, బి, ఏ, బి ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.

౧౧ రాయబహాదూర్-పి, అనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్

౧౨ తల్లాప్రగడ, సుబ్బారావు గారు-బి, ఏ బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.

౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట పెద్ద సీతారామయ్యవారు-జాగిదార్ ఆఫ్ తిన్ననూర్.

౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట చిన్న సీతారామయ్యవారు, జమీందార్ అఫు విస్సన్నపేట.

౧౫ సాహుకార్, అంబాశంకరిద వేదీవారు.

౧౬ మాతృభూమి, విద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.

౧౭ వి, కే, రంగాచార్యులవారు

౧౮ మందపాటి రామకృష్ణయ్యపంతులువారు.

౧౯ నాగరాజు వీరరాఘవరావువారు- నెల్లూరు రంగనాయకుల పేట.

౨౦ ఆడివి, శ్రీరామపంతులవారు, బి, ఏ, గవర్నమెంట్ సెక్రటేరిఆఫీస్ క్లర్కున్.

౨౧ జి, సుబ్బరామయ్యవారు, కొంగినపురం ముఠా శ్రీ వరశంకరి మగణం.

౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్ప గారు, నందంపేట, పుంగనూరు.

౨౩ కున్నత్తూరు, తిరువేంగడాచార్యుల గారు.

౨౪ నేలటూరు, వెంకటరంగాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లె శ్రోత్రియదారులు

౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, ఏ, బి ఎల్ హైకోటున్ వకీల్.

౨౬ జిడ్డు ప్రాణయ్యవారు, సబ్ రిజస్ట్రార్, గుంటూరు.

౨౭ ధూళిపాటి సుబ్బరాయలుఅయ్యవారు- ధూళిపాటి కృష్ణయ్యవారి అన్నకుమారులు.

౨౮ కోవి సుందరరామయ్యవారు-సూపరింటెండింగ్ ఇంజనియర్సు ఆఫీస్.

౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు

౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు

౩౧ రామచంద్రరావు గారు-అంబూరుపేట ముఠా యిజారాదారు గారు, శ్రీఅమూరివద్ద తుత్తి

౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామానాయనివారు కొమ్మాలపేట జాగీర్ దార్ (పట్టు-

౩౩ మోకా, వెంకటాద్రిశాస్త్రిలవారు.

౩౪ కొప్పరపు, రామరావు గారు-మునసఫ్.

౩౫ సోమేశ్వర తర్వాడి గారు.

౩౬ ముడియం నాగేశ్వరరావు గారు. వకీలు గుత్తి

౩౭ కలిచెలన్, వెంకటరెడ్డివారు, మదనపల్లె

౩౮ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు. మదనపల్లె

౩౯ బొజ్జిరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు.
౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, దేవస్థానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
౪౧ జంగంకోట శ్రీనివాసరావు గారు-
౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరుత్తిర పూండి
౪౩ జిడ్డు నారాయణయ్యవారు సబ్ కలెక్టరాఫీస్ హెడ్ క్లర్కు
౪౪ వ, సామయ్యవారు-రివిన్యూ ఇనిస్పెక్టర్
౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామిశెట్టివారు
౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రులవారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.
౪౭ బాదాలశ్రీనివాసయ్యవారు-తాలూకా కచ్చేరిగుమస్తా, వాలిత్ పాడు-
మహారాజరాజశ్రీ
౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్యసెట్టివారు-
౪౯ సాహుకార్, కృష్ణదాస్ బాలముకుందదాసువారు-
౫౦ సాహుకారు చతుర్భుజదాసు కుశాల్ దాస్ వారు-
౫౧ సమ్మర్థిణా రంగయ్యసెట్టిగారు, బి-ఏ, ప్రొఫెసర్ క్రిష్టియన్ కాలేజ్.
౫౨ పి, కృష్ణస్వామిసెట్టివారు; బి; ఏ; బి; ఎల్ హైకోర్టు వకీలు.
౫౩ అజ్జిషణ్ముఖప్పవారు; ఎమ్మెస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్
౫౪ తెల్ల నాకులమల్లయ్యసెట్టివారు.
౫౫ విడవలపాటిసుబ్బరామయ్యసెట్టివారు.
౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు-
౫౭ శివంకోటలింగంవారు.
౫౮ సూరంపల్లి రెడ్డివారు
౫౯ తాటికొండనం చెరుమాళ్ళ సెట్టివారు; గో; ప
౬౦ పిట్టి; త్యాగరాయసెట్టివారు-బి, ఏ
౬౧ గోనుగుంట్ల; నారాయణవారు-
౬౨ కామిసెట్టి; చిన్నకొండయ్యసెట్టివారు.
౬౩ శ్రీ రేకంమనవాళయ్యవారు-యేలూరు సబ్ జడ్జి (యజమానులు
౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామినాయుడువారు - తంజావూరి రామానాయుడి సత్రవ
౬౫ పి-రంగయ్యనాయుడువారు- హైకోర్టు వకీల్-
౬౬ బి-బాలయ్యనాయుడువారు-హైకోర్టు-
౬౭ వంకాయలకుప్పయ్యసెట్టివారు-
౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు-ఘనకోటిముదల్యారివారు-మేల్పాకం. జమీందారు
౬౯ బండ్లరామస్వామినాయుడువారు-వేలూరుడిస్ట్రిక్టుమునసఫ్-
౭౦ అల్లత్తూరు-నారాయణసెట్టివారు-
౭౧ పుదుచ్చేరిపెరువేంగడస్వామిపిళ్లవారు-అటర్నీ-
౭౨ మణ్ణారుపేట-రామస్వామినాయుడువారు-తంజావూరు రామానాయుడి ధర్మ (మానేజ
౭౩ యస్-రామస్వామిమొదలారిగారు-హైకోర్టు వకీల్-
౭౪ యస్-గోపాలస్వామిమొదలారివారు-మిరాదార్-సేలం-
౭౫ ది-హానరేబిల్ శ్రీ రాజా గోడే నారాయణగజపతిరాయనింగారు-విశాఖపట్నం.
౭౬ గ్రంధి-రామయ్యసెట్టివారు-
౭౭ దొడ్డి-యోగప్పగారు-పింఛను మునసపు-
౭౮ పి; పి; కృష్ణస్వామిశెట్టివారు బి.ఏ అకౌంటెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

౭౯ మధుర-రంగరావువారు-
౮౦ ధమ్మాపురి-వెంకోబరావువారువకీలు-
౮౧ మండి-శ్రీనరావువరదప్పసెట్టిగారు-
౮౨ నంబూరు-సుబ్బారావుగారు-
౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-
౮౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుమునసపు

—(*) చందాదారులు- (*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

సి-వి-సుందరంశాస్త్రులుగారు-
కోపల్లె-కృష్ణరావుగారు-
ముట్లూరుఆదినారాయణయ్యగారు-
ఆమంచెర్ల-సూరయ్యగారు-
నెమలి-మాడభూషిసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు-
కొప్పరపు-రంగిరావుగారు-
పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు-
పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-
పడకల్-కేశవరావుగారు-
మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-
వనంగురుస్వామయ్యగారు-
దేవళ్ల-రామస్వామయ్యగారు-
వి-లక్ష్మణరావుగారు-
ఆ-పరశురామయ్యగారు-
ఘాళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-
క-సీతాపతయ్యగారు-
టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-
పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-
ధూళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-
పెరత్తూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-
దిగవిల్లి-తిమ్మరాజుగారు-
జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-
పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-
ఎ-రాఘవయ్యగారు-
కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-
అద్దంకి-రఘునాథరావుగారు-
ములుకట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-
మైసూరువెంకట్రావువారు-
పరహాభట్ల-అణ్ణాజిరావుగారు-
పి-అనంతాచార్యులగారు-
మాంబట్టు-లక్ష్మీనరసయ్యగారు-
చివుకులజానకీరామయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-
పేరకులీల-సుబ్బరావు-
ముంగమూర్-నరసింహపంతులు-
వెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు-
వెన్నలగంటి హనుమంతరావు-
బ్రహ్మానందం-శేషగిరిరావు-
నెమలి-పట్టాభిరామరావు-
ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-
దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు-
వరికుంట-వెంకటసుబ్బారావు-
భోగిరాజు-రామచంద్రరావు-
గుడిపాటి-వెంకట్రావు-
గుండావఝల-రామకృష్ణయ్యగారు-
కోనంకి-రామలింగయ్యగారు-
జెడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-
మహాంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు-
య-అప్పయ్యపంతులు-
నరసరాజువారు-
వడిగెపల్లి-శేషగ్యాగారు
హులుల్లూరువాసుదేవప్పగారు-
మలిరెడ్డికొండలరాయుడుగారు-
బుర్రాశంకరశాస్త్రులుగారు-
గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-
గురుజాడశ్రీరామమూర్తివారు-
ఓరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు-
సెడామూరువీరరాఘవాచార్యులు-
కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
రోజుకులీల-తిరుమలరావుగారు-
రేపూరులక్ష్మీనరుసుపంతులవారు-
కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు-
శంకరంవరదాచార్యులవారు-
నాచేరిరామానుజాచార్యులువారు-

మహారాజరాజశ్రీ

పోటుపల్లి-వెంకటఅప్పారావువారు-
అక్కిరాజు-వెంగళ్రావువారు-
శివరాజు-రంగయ్యవారు-
కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
వానమామల నరసింహాచార్యులవారు-
కరణం వెంకట్రామారావువారు
శ్రీపూసపాటి-వెంకటపతిరాజువారు-
అద్దంకి కేశవాచార్యులవారు-
వళ్లాంకుప్పం కృష్ణమాచార్యులవారు-
రావుసాహెబు-ఏ. రామకోటయ్యవారు-
అరంబాకం-సామయ్యవారు
యన్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
వి గోపాలాచార్యులవారు-
ఉప్పలధడియం వెంకయ్యవారు-
వేలామూరు-శింగరాచార్యులవారు-
గోడవర్తి-కృష్ణయ్యవారు-
యమ్-పార్థసారథిఅయ్యంగారు-
కరణం-వెంకోబరావు-
లక్ష్మణశర్మగారు-
కే-రామానుజాచార్యులువారు-
యు-విశ్వనాథశాస్త్రులవారు-
తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి- శ్రీనివాసవెంగ
టాత్రమచక్రవర్తిగారు-
పంగులూరు మునుస్వామిసెట్టివారు-
కరాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
చిలమత్తూరు-నంజరుమాళ్లసెట్టిగారు-
వంకాయల-కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
మున్నలూరు-నరసింహులుసెట్టివారు
భువనగిరి-చెన్నకేశవులసెట్టివారు-
సత్రసాల-వెంకటకృష్ణమసెట్టిగారు
నాగులకొండ-శ్రీరాములు
మాఘం-వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు-
వేమూరు వెంకటకృష్ణమశ్రేష్ఠిగారు-
ఉంమడిసెట్టిగురవప్పశ్రేష్ఠిగారు-
యం-వెంకట్రామయ్యగారు-
కామిశెట్టి-శేషయ్యగారు-
పాలూరు-రాజంసెట్టివారు-
మన్నారు-వెంకట్రామస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
చల్లా గురుస్వామిశ్రేష్ఠివారు-
చందూరు-పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

పోకూరు-తిరువెంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
గంధపొడి-చెంగల్రాయశ్రేష్ఠిగారు
కలువాయి తిరువెంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
సి-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
ఎన్-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
జి-వెంకటరాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు-
మద్దిలప్పయ్యగారు
శింగరభాష్యంశ్రేష్ఠిగారు-
కోటూరి నరసింహాళ్వారయ్యగారు
టి-రామలింగముగారు-
పార్థసారథిరాజుగారు-
టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు
కాకాని కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
శ్రీరాజా శ్రీరంగభూపాల బాళేరావుగారు-
కంపినాయనివారి రామప్పనాయనింగారు
(పెంగొంటపుందారు
కుప్పాంకృష్ణస్వామినాయుడుగారు-
పి-నారుపుడు నాయుడుగారు-
కోటబోయిన-భూపయ్యపిళ్లగారు-
సిరిపెన్నయకులు నాయుడుగారు-
కాపనూరు మంత్రాలపద్మనాభరెడ్డిగారు-
రేపాకుల వరదరాజులశ్రేష్ఠిగారు-
మైనపాటి-అప్పాస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
పి.యమ్. చిన్నస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
వి-తిరువెంగడస్వామినాయుడువారు.
మైలాపూరు-ధనకాచల మొదలారిగారు-
అనంతయ్యనాయుడువారు-
పి-గోవిందరాజులునాయుడువారు-
మెండు రామస్వామినాయుడువారు-
చిట్టి వెంకటసుబ్బారావునాయుడువారు-
కుప్పుస్వామిసెట్టివారు-
కుమారస్వామినాయుడువారు-
పి-గోవిందనాయుడువారు-
మాంబలం-తిరువేంగడత్తాన్ నాయుడుగారు
బండ్ల కృష్ణయ్యనాయుడుగారు- (రు
గడ్డిపాటి - కోటప్పనాయుడుఅండుసన్ గా
ఇసుకపల్లి-చిన్నయ్యనాయుడువారు.
ఆ-రామానుజయ్యవారు-
ముద్దం-కేశవులునాయుడుగారు-
మద్దెలి-వరదరాజులునాయుడుగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడు గారు-
నిశ్చింత-ఎంబారయ్యగారు-
యమ్-రామాంజులనాయుండు గారు-
టి-గోవిందరాజులునాయుడు గారు
టి-ఎల్-రంగయ్యనాయుడు గారు-
జమ్మి-కుప్పుసామినాయుడు గారు-
ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-
చిన్నికృష్ణమనాయుడు గారు-
కరణం-హరివెంకటరామయ్య గారు-
కర్వదిరాఘవయ్యగారు-
అణ్ణంగా నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-
వి-వెంకటరావుగారు-ప్రొఫెసర్ ఆఫ్ మోరల్స మహారాజాస్ కాలేజ్ విజయనగరం-

ధారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-
శాస్త్రునూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రులు-
చిరవెళ్ల-గుర్వరాజుగారు - బోరేవాళ్లపల్లె గ్రామకరణం,

వెలివతి-భాస్కరప్పగారు- బొమ్మయ్యగారిపల్లెకరణం-

రామచంద్రరావుగారు అసిస్టాంటుకమిషనర్
సదాశివశాస్త్రులగారు- తిరుపతి-
కృష్ణస్వామినాయుడువారు - కుంభకోణం-పోలీసుయినస్పెక్టరు-

జిడ్డుకృష్ణస్వామయ్యగారు
అయ్యగారితిర్యంబకంగారు - నరసాపురం-
టి-చిదంబరరావుగారు- కనూలు-
టి-నాగేశ్వరయ్యర్- కోట
జి-కృష్ణయ్యర్ - సేందమంగళం-
మేకలపార్థసారథీనాయుడువారు కావలి-
కే-వెంకటరావుగారు-
యం-సి-కాశిరామయ్యగారు-పంద్రపట్టి
ముంగమూరునరహరిరావుపంతులగారు-డిప్టి తాశీల్దార్ ఆల్లూరు.

పి-సుబ్బరామయ్యగారు కావలి
వొవ్వేటివెంకట్రాజుగారు-పిఠాపురం.
సి-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి
కోవూరుకృష్ణరావుపంతులగారు-తహశీల్దారు
స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు- నెల్లూరు-

మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుండుగారు-(త్రై
మేకలబాలకృష్ణమనాయుండుగారు-మదనప
గిడ్డంనారప్పగారు-మదనపల్లె
టి-నారాయణరెడ్డివారు-కదరి-
యం-రామచంద్రరావుగారు-పలవనేరి-
యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్తపేటగుంటూరు-

జె-యల్లప్పగారుగుత్తి
ఎస్-అంబాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-
వల్లూరుజగన్నాథరావుగారు-బొబ్బిలి-
చెన్నారెడ్డిగారు-కుమ్మెత్తపాటల్
కోనా-వందయ్యశ్రేష్ఠిగారు
ఏ-రామానుజాచార్యులుగారు-సిద్ధవటం,
శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారు అనంతపురం
గోపాలకృష్ణయ్యగారు- రేపల్లె
పాపాశాస్త్రులుగారు- గుత్తి
తోటచెలమశేశలింగంశాస్త్రులుగారు-
కనకరాయమొదలారిగారు-పొన్నేరి
కృష్ణరాజుగారు-కోడూరుగ్రామం శ్రోత్రియదారుపొన్నేరి

యేకామ్రయ్యగారు- శిరస్తెదార్ పొన్నేరి-
దీనదయాళునాయుడుగారు-
మోటపల్లి వాసుదేవనాయుడుగారు - కడలూరు

బాలకృష్ణదాసుగారు-
ధర్మపురిసర్వోత్తమరావుగారు-వకీలు చిత్తూరు-
టి-దేశికాచార్యులుగారు- సబ్ రిజిస్ట్రార్ వేలూరు-

చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులురాజమంద్రి-
మంగేపూడిరామశాస్త్రులువారు
శ్రీనివాసులమొదలియారుగారు తహశీలుదారు వేలూరు-

రాళ్ళపల్లి ఆదిశేషయ్యగారు-
కృష్ణంవెంకటసుబ్బయశెట్టివారు-
ఆదుర్తివిశ్వంరాజుగారు-వకీల్ కడప-
కరణంశింగరాజుపాపరాజుగారు-
తుంమలపల్లి వరదరావుగారు హెడ్ అసిస్టాండుకలెక్టరు-

మహారాజరాజశ్రీ.

సరిపెల్ల గోపాలకృష్ణంమగారు-
శ్రీపాదం నాగయ్యగారు-
వెంకటేశ్వరరావుగారు-
గొల్లాపిన్ని నరసింహయ్యగారు-
పాలపూడి-శివరామయ్యవారు-
అరుణాచలయ్యగారి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలువారు-
కప్పగంతుల సావిత్రిపంతులువారు-
హనుమంతు అప్పళ నాయుడుగారు-
సుబ్బారెడ్డివారు-జూటూరు తాటి పత్రి
వేలూరు నరసింహంగారు-భీమవరం-
వల్లభ శేషయ్యవారు-తహశీల్ దారు
శిష్టా సూర్యనారాయణశాస్త్రిలువారు
యన్-రాఘవేంద్రరావు పంతులుగారు- పెష్షక్ తహశ్శిల్దార్ గుత్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారు డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్ నెలూరు
పి-భీమరావుగారు-ఆత్మకూరు కర్నూలు
కొంమిలక్ష్మీనరసునాయుడుగారు-
శంకరప్పగారు కరణం- గుంతకల్లు
డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు
కొప్పలకొండ నరసప్పరెడ్డిగారు-
ఉదరపికొండ పొడ్డన నాయుడుగారు
తాకరాజు సుబ్బన్నగారు-
కరణం తిమప్పగారు-
కరణం కేశవరాజువారు-
కరణం రంగప్పవారు-
పరిగె హనుమంతరావువారు
బెంగుళూరు-పుట్టాసాని-
బళ్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్శ్రితపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః
సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరం మంగళమాతనోతు.

శ్రీః.

శ్రీ రామచంద్రాయ నమః.

పీఠిక.

ఈ శ్రీమద్రామాయణమును గూర్చి వ్రాయవలసిన విషయ మధికముగా నున్నది. ప్రకృతమున నంతయు నవకాశము లేదు. ఇయ్యది సకలవేదాంతసారమనియు నెల్లరకును ముఖ్యపఠనీయమనియుఁ ఐహికపారలౌకిక ... ఆముష్మికాభీష్టసుఖప్రదమనియు నాపండితగోపాలమునందఱకు సువిదితము. ఇట్టి పవిత్రగ్రంథమునందఱు నత్యంత శ్రద్ధాభక్తులతోఁ బఠింపుచున్నారు గాని, సంస్కృతభాష దెలియనివారలు మాత్రము, దీనియర్థము దెలియమింజేసి దీనియందలి భగవద్దివ్యచరిత్ర వర్ణనాది మహనీయ శుభోదర్క రసాస్వాదము ననుభవింపఁజాలకయే యున్నారు. కావున, వారలకందఱకును సౌకర్యముగునంత వఱకు నుపయోగార్థమయి, యిప్పవిత్రగ్రంథమునకుఁ బ్రతిపద టీకాతాత్పర్య విశేషార్థసహితమయిన పరమార్థచంద్రికయను నాంధ్రవ్యాఖ్యానము గావించి ముద్రింపఁ బ్రయత్నము సేయఁబడినది. బహుధనసాహాయ్యాపేక్షితమగుటంజేసి చందామూలమున నెలనెలకుఁ గొంతకొంతగాఁ బ్రకటింప నిశ్చయించి, ౧౮౮౭ [unclear] సం॥ మేనెలఁ బ్రారంభింపఁబడి ఆజూన్ ౧ తేది బాలకాండ మొదటిసంచిక చందాదారులకుఁ బంపఁబడెను. అట్లు ఒకసంవత్సరము వఱకు ఒకటొకటి పంచుచును ఆ పిమ్మట రెంటెంటిఫారములను నెలనెలకు సంచికలవచ్ఛిన్నముగాఁ బ్రకటింపఁబడుచుండెను.

ఇట్లు బహుకాలము జరిగెను, నాలుగు సంవత్సరములు కాఁగా దీనిని ముద్రింపించుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల, రామస్వామిశాస్త్రులు గారు కీర్తిశేషు లయిరి. అయితే, వారు మరణశాసనమునఁ దమ సహాయకులలో నొకరయిన తద్వ్యాఖ్యానకర్త యేతద్గ్రంథశేషమును బూర్ణముగా ముద్రింపించునట్లు లిఖితముగావించిరి. వ్యాఖ్యానకర్తయుఁ బ్రయత్నముచేసి కొంతవఱకుఁ బ్రకటించెంగాని దారిద్ర్యలోపంబునంజేసి నిలుపవలసివచ్చెను. ఇట్లుకొన్ని సంవత్సర

ములు పనిసలిచిసంచికలు పంపఁబడకున్నను ఆదోషమును క్షమించిన చం
దాదారుల మహాశయత యెంతయు శ్లాఘనీయము. ఇది యిట్లు విచ్ఛిన్నమగు
టయుక్తముగాదని వ్యాఖ్యానకర్త, పైశాస్త్రివారి మరణశాసన నిర్వాహ
కులలో మఱియొకరును దృఢతమాయసపేటికా నిర్మాణయంత్రశాలాస్వాము
లునగు మహారాజశ్రీ మంగళం నారాయణస్వామిసెట్టివారితో మందలింప,వా
సుప్రయత్నించి కావలసిన ద్రవ్యసాహాయ్య మొనగూర్చుటయు వ్యాఖ్యానకర్త
తచ్ఛాసనోదాహృతపద్ధతినీ కార్యమునిర్విఘ్నముగాఁ బూర్ణము సేయఁగలిగెను.
మొదట నిమ్మహాకార్యమునకుఁ బెక్కండ్రు సాహాయ్యము గావించి వినుతికెక్క
రిగాని యీకష్టకాలంబున నెందఱినో ప్రార్థించినను దుదకిది సమాప్తింబొం
దుటకుఁ బ్రధానసహాయత వహించిన యా సెట్టివారు శ్రీరామచంద్ర ప్రసాద
మునకు ముఖ్యభాజనమయిరని వేఱు వక్కాణింపనేల? ఇయ్యది నిర్విఘ్నపరిస
మాప్తిచేఁ బొల్పొందుటకుఁ జందాదారులందఱు పరమానందంబునొంది యుం
దురనుటకు సందియము లేదుగదా! ఈవ్యాఖ్యానకర్తయుఁ జందాదారుల సం
తృప్తిమె నిరీక్షించినవాఁడు కావునఁ గడుం బ్రహృష్టుఁడయ్యెను.

ఈవ్యాఖ్యానము, తఱుచుగా శ్రీమహేశతీర్థీయ గోవిందరాజీయాదివ్యా
ఖ్యానముల ననుసరించియె వ్రాయఁబడినది. అయినం, బ్రమాదికములున్నను
అచ్చుతప్పులు గనఁబడినను పండితులు పరమదయతో క్షమించి తెలిపి సవరింపింతుర
ని ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు.

ఇట్లు, బుధవిధేయుఁడు,
చెదలవాడ, సుందరరామశాస్త్రి.
వ్యాఖ్యానకర్త.

శ్రీ

శ్రీయుద్ధకాండవిషయసూచిక.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

సర్గసంఖ్య విషయములు.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౧౨౨ దశరథుండు సీతారామలక్ష్మణులం గొనియాడి ప్రత్యేకముగా వారివారి కర్మముల శ్లాఘించి యింద్రలోకంబునకుం బోవుట.

౧౨౩ దేవేంద్రుని వరంబునం జేసి మృతవానరులందఱు పునరుజ్జీవితులై లేచుట.

,, సర్వదేవతలును వారివారి స్థానములకుం బోవుట.

౧౨౪ విభీషణుండు శ్రీరాముని మంగళస్నానంబు సేయం బ్రార్థించుటయు భరతుని విడిచి స్నానంబు గాని మఱి యేసుఖంబు గాని నే నంగీకరింపనని రాముండు చెప్పుట.

,, విభీషణుండు రెండుమూండు దివసంబులు రాముని లంకయందు నివాసము సేయం బ్రార్థించుటయు నతండొల్లనని భరతుం జూడం గోరి త్వరపడి పుష్పకవిమానంబు దేర నాజ్ఞాపింప నతండు పుష్పకవిమానంబు దెచ్చుట.

౧౨౫ రామునియోగంబున విభీషణుండు మణికాంచనాదులచే వానరుల బహూమానించుట.

,, సుగ్రీవాది వానరులతోను మంత్రిసహితవిభీషణునితోను గూడినవాండై సీతాలక్ష్మణసహితుండై రాముండు పుష్పకవిమానం బారోహించి యయోధ్యాభిముఖుండై పోవుట.

౧౨౬ రాముండు సీతాదేవికి మార్గంబునందు లంకాపురము నారంభించి యయోధ్యాపర్యంతము గల విశేషములు చెప్పుట.

,, రాముండు కిష్కింధాసమీపంబునకుం బోయినపుడు సీతాప్రార్థనంబున సుగ్రీవాది వానరపత్నులను బుష్పకం బెక్కించి యందఱితోం గూడ భరద్వాజాశ్రమంబుం జేరుట.

౧౨౭ రాముండు భరద్వాజమహర్షి వలనం దనతల్లులు భరతుండు మొదలగువారల క్షేమంబు వినుట.

,, భరద్వాజు నియోగంబున రాముం డాదినమం దచ్చట నివసించుట.

,, భరద్వాజమహర్షి యయోధ్యానగరంబునకుం బోవు మార్గంబున సమస్తవృక్షములకును అకాలమునందును ఫలకుసుమ మధుసమృద్ధి గలుగునట్లు రామునకు వరం బొసంగుట.

౧౨౮ రామనియోగంబున హనుమంతుండు ముందుగాం బోయి శృంగిబేరపురంబున గుహునకు రామాగమనవార్తం జెప్పి నందిగ్రామంబుం జేరి భరతు

ఇట్లు శ్రీయుద్ధకాండ
విషయానుక్రమణిక
ముగిసినది.

ఇటీవల చేరిన పోషకులు.

కొట్టెదీనదయాళునాయఁడుగారు, తాశీల్‌దార్ కుళిత్తలై.
యస్, రాఘవేంద్రరావుగారు. పింఛన్ తాశీల్‌దార్ గుత్తిరైల్వేస్టేషన్.
అత్తియూరు, శ్రీనివాసాచార్యులుగారు. రాయపురం.
ఆలీ, అప్పడుగారు కురుప్పాంజమీందారిలీగల్ యడ్వైజర్, అండ్ సెక్రటేరి; పార్వతీపురం.
ఆమంచర్ల, సూరయ్యగారు. రాయపుర.

ఇటీవల చేరిన చందాదారులు.

ముద్దం. యతిరాజులునాయఁడుగారు.
కోటంరాజు, కృష్ణారావుపంతులుగారు.
విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.
రామానుజులునాయఁడుగారు.
మధురకవులయ్యగారు.
జి, కుప్పుసామినాయఁడుగారు.
మాధవరాజుగారు.
అప్పయ్యశెట్టిగారు.
రామయ్యశెట్టిగారు.
చెదలవాడ, వెంకయ్యగారు. చిత్తూరు.
వెలగపూడి రామయ్యగారు. చేటుపురం. అనంతవరం, యీతముక్కల, నెల్లూరు.
మంగిపూడి. రామశాస్త్రులుగారు.
కోటంరాజు, సుబ్బరావుపంతులుగారు.
టి, చిదంబరరావుగారు.
పూళ్ల, శేషయ్యగారు.

కూనపరాజు, శేషాద్రిరావుగారు.

నడాదూరు, వీరరాఘవాచార్యులుగారు.

యరగుడిపాటి, అప్పయ్యపంతులుగారు.

గోజుకుతిక, తిరుమలరావుగారు.

నవిల, కచ్చపేశ్వరయ్యగారు.

కంది, వెంకట్రావుపంతులుగారు.

సాళ్వపంతుల, సీతాపతిరావుగారు.

వరగంటి, రామరావుగారు.

ఓరుగంటి, లక్ష్మీనరసుపంతులుగారు.

యన్-వి-బాలకృష్ణమూర్తి, డిస్ట్రిక్టుఅమీనక్ కోర్టుక్ పేటబరంపురంగంజాం.

రాళ్లపల్లి, లక్ష్మీనరసింహయ్యగారు, రివిన్యూయిన్‌స్పెక్టర్.

ముత్తలూరు, వెంకయ్యగారు, కరణం

నమంత్రము, సూరయ్యగారు. మదనపల్లె

వీరిసహాయముతో

శాలివాహనశకము ౧౮౦౯ వదగు సర్వజిన్నామసంవత్సరము

జ్యేష్ఠశుద్ధపూర్ణిమాభానువారము ప్రారంభమైన శ్రీరా

మాయణమునందు- విక్రుతినామ సంవత్సర జ్యేష్ఠ

శుద్ధ౧౩ భానువారము అయోధ్యాకాండ

సంపూర్ణంబయ్యె,

శ్రీ రామాయణవైభవం.

౧ శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృణన్
ముక్తింప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకమ్.

౨ రాశబ్దో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహాన్నిరాత్
నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మవర్ణా దర్శనాత్పునః.

౩ రాశబ్దో చ్చారణేజాతే వక్త్రా త్త్పాపం విగచ్ఛతి
మకార శ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి.

౪ రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుమ్
యావజ్జీవం జపన్మర్త్యో జీవన్ముక్తో నసంశయః.

౫ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వర్ష శతైరపి
అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వచ్మి సాంప్రతమ్.

౬ రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పద మేవవా.
భక్త్యాస్తేతు ప్రియయుంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీరామాయణవైభవం సమాప్తం.

బ్రహ్మాండే, రామాయణ ఫలశ్రుతిః.

౧ చతుర్వింశ త్సహస్రీస్తు రామాయణ మతంద్రితః
యఃపఠే చ్ఛృణుయా ద్వాపి వైకుంఠ పదమశ్నుతే.

౨ రామాయణం స్తోత్రరస్తు యశ్శృణోతి పఠత్యపి
సీతా రామ ప్రసాదేన స సర్వం లభతేధ్రువమ్.

౩ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం శృణువత్స్యే ద్విజోత్తమ
రామాయణస్థ వర్ణస్య శ్రవణా ద్భూప్రదక్షిణమ్.

౪ కృతం సహస్రవారేణ యత్ఫలం తత్ఫలం లభేత్
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతిశివోక్తిః.

౫ శృణ్వ న్రామాయణంభక్త్యా యఃపాదం పదమేవవా
సయాతి బ్రహ్మణస్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతేసదా.

౬ యఃకర్ణాంజలి సంపుటైరహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిన్దగళితం రామాయణాఖ్యం మధు
జన్మవ్యాధి జరావిపత్తి మరణై రత్యన్తసోపద్రవమ్.
సంసారం సవిహాయగచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోః పదంశాశ్వతమ్

౭ సకృద్రామాయణం శ్రుత్వా త్వపుత్రః పుత్రవా న్భవేత్.
రామాయణం పఠేద్యస్తు తస్యగేహే రమాపతిః

౮ వాచిబ్రహ్మాప్యహం చిత్తే సత్యమేవ వసామ్యహమ్.
తస్యాక్షిణీ హరిశ్చంద్రో రోమకూపేషు దేవతాః

౯ ఏతద్వినా న్యశ్రవణం యఃకుర్వీత నరాధమః
స నారకీతివిజ్ఞేయః సత్యమేత ద్బ్రవీమితే.

౧౦ రామాయణమహాపుణ్యకథా యత్ర ప్రవర్తతే
తత్రోపి యోజనశతం పవిత్రమితి గద్యతే.

౧౧ నవేదై ర్నతపోభిస్స్నానతీర్థా చరణైరపి
నకృచ్ఛ్రై ర్నాశ్వమేధైశ్చ నయజ్ఞై ర్నవ్రతైరపి.

౧౨ రామాయణస్య శ్లోకస్య శ్రవణాద్యా గతిస్స్మృతా
నాస్తినాస్త్యేవసావిప్ర ఇత్యాజ్ఞా పారమేశ్వరీ.

౧౩ రామాయణే పఠ్యమానే యస్త్వాగచ్ఛతి భక్తితః
సనరః కోటివర్షాణాం గంగాస్నాన ఫలంలభేత్.
౧౪ ఏకస్మిన్ శ్లోకమాత్రేతు శ్రుతే నియమతో ద్విజ
బ్రహ్మహత్యాది పాపాని తంత్యక్త్వా యాంతిదూరతః
౧౫ యస్తురామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
స్వగృహేషు సమృద్ధాన్నం త్యక్త్వా భిక్షా మటత్యసౌ.
౧౬ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సురూపాం స్వస్త్రియం త్యక్త్వా కుష్ఠిమిచ్ఛత్య రూపిణీమ్.
౧౭ యస్తు రామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సనరః పాయసం త్యక్త్వా హ్యుచ్ఛిష్టం ప్రతిధావతి.
౧౮ యస్తు రామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సుగన్ధ సంయుతజలం త్యక్త్వామూత్రం ప్రతీచ్ఛతి.
౧౯ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సరాజ్య సమ్పదం త్యక్త్వా నరకం గన్తుమిచ్ఛతి.
౨౦ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సద్రవ్యసఞ్చయం త్యక్త్వా మృత్సమ్పాదనమిచ్ఛతి.
౨౧ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సగోక్షీరం విహాయాశు గార్దభక్షీర మిచ్ఛతి
౨౨ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
స్వస్యభార్యాం సున్దరాఙ్గీం త్యక్త్వామాతర మిచ్ఛతి.
౨౩ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి.
సయాగీయం పశుంత్యక్త్వా పితరంహంతుమిచ్ఛతి-
౨౪ యస్తు రామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
గుడోదకం రసంత్యక్త్వా సక్షారోదక మిచ్ఛతి.
౨౫ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి.
ససూర్యాగ్ని ప్రభాంత్యక్త్వా హ్యన్ధకారంప్రధావతి.
౨౬ యస్తురామకథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
అమృతస్య సరస్త్యక్త్వా విషంపాతు మిహేచ్ఛతి.
౨౭ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథాం మిహేచ్ఛతి
సపాతు ముదకంత్యక్త్వా సురాంపాతు మిహేచ్ఛతి.

౨౮ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తు మిహేచ్ఛతి
సస్వభార్యామృతాంత్యక్త్వా చణ్డాలీం గన్తుమిచ్ఛతి.

౨౯ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తు మిహేచ్ఛతి
త్యక్త్వాహోమార్థమగ్నీంస్త్రీన్ శ్మశానాగ్నిం సధావతి.

౩౦ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
త్యక్త్వా సమత్యోహమ్యాదీన్ శ్మశానేవాస మిచ్ఛతి.

౩౧ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తు మిహేచ్ఛతి
స్వర్ణరాశింనరస్త్యక్త్వా సచౌర్యం కర్తుమిచ్ఛతి.

౩౨ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తు మహేచ్ఛతి
సబ్రాహ్మణం విహాయాన్యం శూద్రమ్పూజితుమిచ్ఛతి.

౩౩ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తు మిహేచ్ఛతి
గాయత్రీన్మాతరం త్యక్త్వా వేదాన్వప్తు మిహేచ్ఛతి.

౩౪ యస్తురామాయణంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
సదేవత్వం పరిత్యజ్య పిశాచత్వ మభీచ్ఛతి

౩౫ రామాయణ శ్రవణాత్ యత్ఫలంభవతిద్విజ
తత్ఫలం శ్రోతుకామస్య నాహంవక్తుం తెనక్షమః.

౩౬ అర్థవాదోయమిత్యై నమ స్తువ్యఃకదాచన
తథావక్తారపివేహ యాన్తిమూఢా స్త్వధోగతిం.

౩౭ అహం త్తే సర్వలోకానాం హితంవచ్మి మునీశ్వర
యస్తుప్రేహాయుక్తస్స్యా దస్మిన్నర్థే విమూఢధీః.

౩౮ సస్నేహాత్మా సనై మర్త్యో నరకాన్ప్రాప్నుయాద్ధ్రువమ్
తస్మాన్న చార్థవాదోయ మిత్యజ్ఞాన్ క్యాసిషిథిః.

౩౯ అహంరుద్రశ్చమగవం విష్ణుర్వస్వతశ్చ మనవః
బ్రహ్మబ్రహ్మర్షయశ్చగమ స్సేంద్రాదేవశ్చమాప్నువన్.

౪౦ శతకోటిప్రవిస్తీర్ణం మేతద్రామాయణంమహత్
సత్యలోకేవిష్ణులోకేచ సర్వలోకే పరంతప

౪౧ నస్త్రీశ్వరాదశృణువ మహంరామాయణంపురా
విష్వక్సేనాత్తథావిష్ణు శ్శృణోతి చరితంసదా.

౪౨ మార్కండేయాత్పద్మజోపి శృణోతిసుమహామునిం
పఞ్చాశత్కోటి విస్తీర్ణం కథాశ్చేమాంధ్రువా న్నికే.

౪౩ గాయన్తి దేవానిత్యం వై పరమానన్దనిర్భరాః
తథాగవాశ్చ లోకేషు దశకోటి ప్రవిస్తరమ్.

౪౪ ఇమం గాయన్తి సతతం కల్పవృక్షాదయో మునే
దేవేన్ద్రస్య సమీపేతు కోటివిస్తీర్ణమద్భుతమ్.

౪౫ ఇమఙ్గాయన్తి సతతం వాలఖిల్యాదయస్సదా
పఞ్చాశత్కోటిసఙ్ఖ్యాక మిమమాద్యమ్పురాతనమ్.

౪౬ సర్వలోకేచ గాయన్తి వసిష్ఠాద్యా ఋషీశ్వరాః
లోకేషు గాయన్త్యేతాంహి ప్రత్యేకం కోటివిస్తృతామ్.

౪౭ వ్యాఖ్యాతి నారదస్తత్ర నిత్యానన్దప్రదాంసదా
సహస్రాణాం చతుర్వింశత్ శ్లోకానాం సఙ్ఖ్యయాయుతామ్.

౪౮ ఉపాదిశ మహాన్తస్య వాల్మీకేర్భావితాత్మనః
తామేవ సమ్మితాఞ్ఛ్రోమా పఠస్యన్వహమాదరాత్.

౪౯ తస్మాద్రామాయణమిదం యశ్శ్రావయతి శాస్త్రతః
సోన్యం పుమాంసంననమేన్నియమస్థో భవేద్యది.

౫౦ సఏవవన్ద్యో ధన్యశ్చ హ్యాస్తాఽశ్చ ద్విజోత్తమ
కిమత్రచిత్రం వక్తవ్యం యశ్శ్రావయా రాఘవం మనుమ్.

౫౧ సఏవవిష్ణుస్స్రష్టాచ శివోహఙ్చ నసంశయః

—(*)అథ యుద్ధకాణ్డ ఫలశ్రుతిరారభ్యతే(*)—

ఉమాసంహితాయాం ఉమాం ప్రతిశివోక్తిః.

౧ రామాఞ్జనేయసంవాదం శ్రుత్వా ముచ్యేతకిల్బిషాత్
విభీషణపరీక్షాది శ్రవణాన్మోక్షమాప్నుయాత్.

౨ సకృదేవేత్యముం శ్రుత్వా నరః ప్రాప్నోతిచాభయమ్
సేతుబన్ధస్య కథనం శ్రుత్వా ముచ్యేతపాతకాత్.

౩ సంసారసాగరం తీర్త్వా పరం ప్రాప్నోతిమానవః
హరిస్సతవలిర్వీర ఇతి శ్లోకాదిమాక్షరమ్.

౪ శ్రుత్వా దేవ్యాష్షోడశన్త దపమృత్యుజయో భవేత్
ధన్వీసంహననోపేత ఇతి శ్లోకస్థితం శుభమ్.

౫ ధవళమాదిమం శ్రుత్వా సాత్వతం పదమాప్నుయాత్
యోవజ్రపాతాశని సన్నిపాతా
నిత్యత్రపూర్వాక్షరమాదరేణ.

శృణోతిచాష్టా దశమాక్షరస్తు
దేవ్యాః ప్రియాత్యేవపదస్తుపూరుషః
౬ కుమ్భకర్ణస్య నిధనం శ్రుత్వా తద్గురువక్త్రితః.
శాపదోషేణ ముచ్యేత పుమాన్సద్యో నసంశయః
౭ రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా కలిదోషాత్ప్రముచ్యతే.
యమదణ్డోపమం భీమ మిన్ద్రజిత్కోన వింశతమ్
౮ గాయత్రీ బీజమాకర్ణ్య యమలోకం నగచ్ఛతి-
వధం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః
౯ శ్రుత్వా నరః పాపబంధా న్ముచ్యతే జన్మకోటిజాత్.
కుమ్భకర్ణస్యనిధనం శ్రుత్వా సద్గురువక్త్రితః
౧౦ కుమ్భీపాకగతా న్సర్వా నుత్తారయతి పూర్వజాన్.
రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా లక్ష్మణాత్ప్రీతిపూర్వకమ్
౧౧ స్వర్గస్థాః పితర స్తస్య విష్ణుమందిరగామినః.
భరద్వాజాశ్రమం ప్రాప్య వవందే నియతోమునిమ్
౧౨ ఇత్యాది శ్రూయతాం స్వాన్తాం యావత్పట్టాభిషేచనమ్.
సర్వకార్యాణి సిధ్యంతి పాపరాశిశ్చనశ్యతి॥

అథాంజనేయస్తోత్ర ప్రారంభః.

౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రంసర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదంన్రూణాంహనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.
౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్
ఉద్యద్బాలార్క వదనం త్రినేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.
౩ మౌఞ్జీకౌపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పిఙ్గళాక్షం మహాకాయం టఙ్కశైలేంద్రధారిణమ్,
౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్రసంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్.
౫ హనూమన్తం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమసన్నిభమ్
౬ నానాభూషణ సంయుక్తమాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితందేవం నీల నీరదసన్నిభమ్.

౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితమ్
౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్
౯ సున్దరం పాబ్జనయనం త్రినేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణసముజ్జ్వలమ్.
౧౦ నమామి జనతావంద్యం లఙ్కాప్రాసాదభంజనమ్
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుమ్.
౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మంత్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.
౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖనివారణమ్.
౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవమంత్రిణమ్
మాలామంత్రాత్మకం దేవం చిత్రవర్ణం చతుర్భుజమ్.
౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహమ్.
౧౫ ఏవం ధ్యాయే న్నరో నిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చింతితం కార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.
౧౬ అష్టమ్యాం వా చతుర్దశ్యా మర్కవారే విశేషతః
సంధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.
౧౭ అర్కమూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయే త్తత్రవిద్వాన్ యో రక్తవస్త్రేణ వేష్టయేత్.
౧౮ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్తత్ప్రీత్యై సర్వకామదామ్
యః కరోతి నరో భక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
౧౯ నశత్రుభయమాప్నోతి భయం వాప్యంతరిక్షజమ్
అక్షాది రాక్షసహరం దశకంఠదర్ప
నిర్మూలనం రఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తమ్
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖనివారకం తం
వాయోస్సుతం గలిత భానుమహం నమామి
౨౦ మాం పశ్య పశ్య హనుమన్ నిజదృష్టిపాతైః

మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్
మే దేహి దేహిమహతీం వసుధాంశ్రియంచ.

౨౧ ఆపద్భ్యోరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయనమోస్తుతే
బంధనం ఛేదయాజస్రం కపివీరనమోస్తుతే.

౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయరిపూన్ సర్వాన్ మోహనం కురుభూభుజామ్.

౨౩ విద్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సఞ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.

౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నరశ్శ్రద్ధా సమన్వితః.

౨౫ పుత్రపౌత్రాదిసహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

శ్రీ హనూమతే నమః.

శ్రీ గురుభ్యో నమః.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః

వాల్మీకిప్రార్థన,

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ న్రామ కథానాదం కోనయాతి పరాం గతిమ్

ఆంజనేయ ప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృత రాక్షసమ్
రామాయణమహామాలా రత్నం వందేఽ నిలాత్మజమ్
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్
వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.
శ్రీమద్రామ్నాత దేవబీజ మమలం యస్యాఙ్కుర శ్ఛిన్మయః
కాండైస్స ప్తభిరన్వితోతివితతో బుష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్సత్త్వసహస్రకైస్సువిలస చ్ఛాఖాశతైః పంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణస్వస్తరుః.
యఃకర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకేవదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు,
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యన్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమా న్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

శ్రీ

శ్రీమద్రామాయణే * యుద్ధకాండ ప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దభిభాషితమ్
రామః ప్రీతిసమాయుక్తో వాక్య ముత్తర వ పీత్. ౧

అవతారిక.— సుందరకాండంబున, భగవత్ప్రాప్తి పురుషకార భూత లక్ష్మీకార్యంబు చెప్పఁబడినది; ఇంక నుపాయకృత్యంబు చెప్పుటకై యుద్ధకాండం బారంభింపఁబడుచున్నది. అట్లపారంబగు సముద్రంబును, గోష్పదంబునుంబోలె లంఘించి, నిర్భయంబుగా లంకం బ్రవేశించి, సీతాదేవింజూచి,

యశోకవనభంగాద్యమానుషకార్యంబులు గావించి, మఱలి, వచ్చిన, హనుమంతుండు, చూడామణినొసంగివిన్నవించిన సీతావృత్తాంతంబు నాలకించి, రాముండు, పరమసంతుష్టుండై, కృతకృత్యుండగుభృత్యునివిషయమయి స్వామియాచరింపవలసినపద్ధతిం జెల్పుచు, సుగ్రీవాదులకునుత్సాహంబు సేయుచుఁ, ప్రియావృత్తాంతంబుఁ దెచ్చిన హనుమంతుఁగౌరవించుచున్నాఁడు.—

టీక॥ రామః = రాముఁడు; హనుమతః = హనుమంతునియొక్క; అభిభాషితం = చెప్పఁబడిన; వాక్యం = మాటను; యథావత్ = అంతయు; శ్రుత్వా = విని; ప్రీతిసమాయుక్తః = సంతోషముతోఁగూడినవాఁడై; ఉత్తరం = పైనఁజెప్పవలసిన; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, హనుమంతుఁడు, విన్నవించినవృత్తాంతమునంతయువిని, పరమసంతుష్టుండై, పరమప్రియవార్తనువినినప్పుడు, చెప్పినవానికి, ఏమాటం జెప్పవలయునో, అట్టిమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — ఈశ్లోకమునందు, "శ్రుత్వాహనుమతః" అనుస్థలమున, "మ" అనునక్షరముచే, గాయత్రిపదునైదవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. పదునాలుగు వేలగ్రంథములయినవి. ఇంకఁబదునైదవగ్రంథసహస్రంబారంభింపఁబడుచున్నది.

కృతం హనుమతా కార్యం సుమహ ద్భువి దుర్లభమ్
మనసాపి యదన్యేన న శక్యం ధరణీతలే. ౨

టీక॥ హనుమతా = హనుమంతునిచేత; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదియు; భువి = భూమియందు; దుర్లభం = పొందనలవిగానిదియునగు; యత్ = ఏది; ధరణీతలే = భూతలమునందు; అన్యేన = ఇతరునిచేత; మనసా = మనసుచేత; మన్తుం (అధ్యాహృతము) అపి = తలంచుటకైనను; శక్యం న = అలవికాదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; కార్యం = పని; కృతం = చేయఁబడినది.

హనుమంతుండు, మిక్కిలియుగొప్పకార్యమును జేసినాఁడు; ఇట్టికార్యమునుఱియెవ్వనికిని జేయనశక్యమగుటయెగాక, మనసునందలంచుటకేని య

లివిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "ప్రత్యక్షే గురవస్స్తుత్యాః పరోక్షే మిత్ర బాంధవాః, కర్మాంతే దాస భృత్యాశ్చ న కదాచన పుత్రకాః" (గురువులంబ్రత్యక్షంబునంబ్రస్తుతింపవలయు; మిత్రులను గాని బంధువులను గాని పరోక్షంబునం బొగడవలయు; దాసులనుభృత్యులను, గార్యానంతరము కొనియాడవలయు; కొడుకులను, మాత్రము, ఒకప్పుడును, స్తుతింపఁగూడదు.) అని, యుండుటం జేసి, రాముండు, కార్యానంతరము దాసునిహనుమంతుం గొనియాడు చున్నాడు. "సుమహత్ (మిక్కిలియుఁ గొప్పది) దుర్లభం (పొందనలవిగాని ది,) అనుశబ్దములచే" "సముద్రంబు దాఁటుటయొకకష్టము; అందులంకంబ్రవేశించుటమఱియుఁ గష్టము; ప్రవేశించియు ధర్షించుటయంతకన్న నసాధ్యము; అప్పటికిని, మఱలసముద్రంబుదాటి వచ్చుటయంతనకన్నదుర్లభము." అని, సూచింపంబడినది.

నహి తం పరిపశ్యామి యస్తరేత మహార్ణవమ్
అన్యత్ర గరుడాద్వాయో రన్యత్రచ హనూమతః. ౩

టీక॥ గరుడాత్= గరుత్మంతునికన్న; అన్యత్ర=ఇతరుఁడును; వాయోః= వాయువుకన్న; అన్యత్ర (అధ్యాహృతము)=ఇతరులును; హనూమతః= హనుమంతునికన్న; అన్యత్రచ= ఇతరుఁడును; యః=ఎవ్వఁడు; మహార్ణవం=మహాసముద్రమును; తరేత = దాఁటునో; తం=అతనిని; నపరిపశ్యామిహి=చూడనుగదా!

గరుత్మంతుండును, వాయుదేవుండును, ఈహనుమంతుండునుం, దక్క, మఱియెవ్వనిమహాసముద్రంబు దాఁటంగలవాని, నేనెచ్చటనుజూడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్
అప్రధృష్యాం పురీం లంకాం రావణేన సురక్షితామ్. ౪
ప్రవిష్ట స్సత్వ మాశ్రిత్య శ్వసన్ కోనామ నిష్క్రమేత్

టీక॥ కోనామ=ఎవ్వఁడు; దేవదానవయక్షాణాం=దేవతలకును దానవులకును య

క్షులకును;గంధర్వోరగరక్షసాం=గంధర్వులకునుసర్పములకునురాక్షసులకును; అప్రధృష్యాం= ఎదిరింప నలవిగానిదియు; రావణేన=రావణునిచేత;సురక్షితాం=చక్కఁగారక్షింపఁబడినదియునగు; లంకాం= లంకయను; పురీం= పట్టణమును; ప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడై;సత్త్వం=బలమును; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి;శ్వసన్= ఊర్పువిడుచుచు;నిష్క్రామేత్ =వెడలును.

దేవతలకును దానవులకునుయక్షులకునుగంధర్వులకును నురగములకును రాక్షసులకును, దేఱిచూడనలవిగానిదియు , రావణరక్షితంబునగులంకాపురింబ్రవేశించియు, నెవ్వఁడు, బలంబు నవలంబించి,ప్రాణంబుతో, మఱలరాగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

కో విశేత్సుదురాధర్షాం రాక్షసైశ్చ సురక్షితామ్. ౫
యో వీర్యబలసంపన్నో న సమస్స్యాద్ధనూమతః

టీక॥వీర్యబలసంపన్నః= పరాక్రమముతోనుబలముతోనుంగూడిన; యః=ఎవ్వఁడు;హనూమతః=హనుమంతునకు; సమః=సమానుఁడు;న స్యాత్=కాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి;కః=ఎవ్వఁడు;సుదురాధర్షాం=ఎదిరింపనలవిగానిదియు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; సురక్షితాంచ= చక్కఁగారక్షింపఁబడినదియునగులంకాపురిని;విశేత్ = ప్రవేశించును?

ప్రవేశించిమఱలివచ్చుటయట్లుండుఁగాక; హనుమంతునంతటి బలపరాక్రమశాలికాఁడేని, యెవ్వండును,దురాధర్షంబునురాక్షసులచేసురక్షితంబునగు లంకాపురింబ్రవేశించుటకేశక్తుఁడుకాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

భృత్యకార్యం హనుమతా సుగ్రీవస్య కృతం మహత్. ౬
ఏవంవిధాయ స్వబలం సదృశం విక్రమస్యచ

టీక॥ హనుమతా = హనుమంతునిచేత; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; మహత్=గొప్పదగు; భృత్యకార్యం= భృత్యునియొక్కపని; కృతం=చేయఁబడినది. ఏవం=ఇట్లు; విధాయ=చేసి;విక్రమస్య=అధికశక్తికి; సదృశం= సరి

యయిన; స్వబలంచ = తనబలమును; కృతం (అధ్యాహృతము)= చేయబడినది.

హనుమంతుండు తనకుసుగ్రీవుండాజ్ఞాపించిన మహాకార్యంబునుసాధించి, యతండుతనకుఁ జెప్పకపోయినను, దనవిక్రమంబున కనురూపంబుగా, నశోకవనభంగాది పౌరుషకార్యంబులనుం గావించెను. అని, తాత్పర్యము,

యోహి భృత్యో నియుక్తస్సన్ భర్త్రా కర్మణి దుష్కరే. ౭
కుర్యాత్తదనురాగేణ త మాహుః పురుషోత్తమమ్

టీక॥యః=ఏ;భృత్యః=భృత్యుఁడు; భర్త్రా=స్వామిచేత; దుష్కరే=చేయనలవిగాని;కర్మణి = కార్యమునందు;నియుక్తస్సన్ = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై;తదనురాగేణ=ఆస్వామియందలిభక్తిచేత;అనియుక్తమపి(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞాపింపఁబడనికార్యమునుగూడ;కుర్యాత్ =చేయునునో; తం=అతని;పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠునిగా;ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఏభృత్యుఁడు, స్వామితనకాజ్ఞాపించినదుష్కరకార్యంబు గావించి,స్వామిభక్తిచే, ఆకార్యమునకనుకూలముగా, నితరకార్యములనుగూడఁజేయునో, అతండుత్తమభృత్యుండనిచెప్పెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో యః పరంకార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్.౮
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరమ్

టీక॥యః=ఏ;యుక్తశ్చ = ఉత్సాహముగలవాఁడును;సమర్థశ్చ= సమర్థుఁడునగు ; భృత్యః=భృత్యుండు ; నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; నృపతేః=రాజునకు; ప్రియం= సంతోషకరంబగు; పరం=ఇతరమయిన ; కార్యం=కార్యమును; నకుర్యాత్ = చేయఁడో; తం=అతని; మధ్యమం= మధ్యముఁడగు; నరం= పురుషునిగాను ; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు , ఉత్సాహవంతుండును సమర్థుండునై ,తనమేలికయాజ్ఞాపించినకార్యమునుమాత్రముచేసి , యందుకనుకూలంబునుఏలికకుఁబ్రియకరం

బునగునితర కార్యమును, "చెప్పిన కార్యమును జేసితిని, ఇంకమనకేమి?" యని చేయకుండునో, అతండుమధ్యమభృత్యుండందురు.

అని, తాత్పర్యము.

భృత్యస్తు యఃపరం కార్యం నకుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్. ౮
భృత్యోఽభృత్యస్సమర్థోఽపి తమాహుర్మధ్యమం నరమ్
(ఇతి, పాఠాంతరం)

టీక॥ యః=ఏ; భృత్యస్తు=భృత్యుఁడుమాత్రము; సమర్థోఽపి=సమర్థుఁడైనను; నృపతేః=రాజునకు; ప్రియం=సంతోషకరంబయిన; పరం= ఇతరమయిన; కార్యం=పనిని; నకుర్యాత్ = చేయఁడో; సః (అధ్యాహృతము) = అతండు ; భృత్యః = భృత్యుఁడును, అభృత్యః = భృత్యుఁడుగానివాఁడును. తం=అతని; మధ్యమం = మధ్యముండగు; నరం=పురుషునిఁగా; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఏభృత్యుండు, సమర్థుఁడైనను, ఏలికతనకాజ్ఞాపించిన కార్యమును మాత్రముచేసి, యాకార్యంబునకనుకూలంబును ఏలికకుఁ బ్రియకరంబునగు నితరకార్యంబును, "చెప్పినకార్యమును జేసితిమి. ఇంకమనకేమి?" యని, చేయకుండునో, అతండు, చెప్పినకార్యముచేయుటవలన, భృత్యుండునగును; స్వామికధికసంతోషంబుగలుగునట్లు, తదనుకూలేతర కార్యంబుచేయకపోవుటవలన, నభృత్యుండునగును; కావున, నతని మధ్యమ భృత్యుండందురు. అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో నృపతేః కార్యం నకుర్యాద్యస్సమాహితః. ౯
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుః పురుషాధమమ్

టీక॥ సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడును; యుక్తః= ఉత్సాహముగల్గవాఁడును; సమర్థశ్చ= సమర్థుఁడునగు; యః=ఏ; భృత్యః = భృత్యుఁడు; నియుక్తః = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; నృపతేః=రాజుయొక్క; కార్యం=కార్యమును; నకుర్యాత్ =చేయఁడో; తం= అతని; పురుషాధమం=పురుషాధమునిఁగా,

అధమభృత్యునిఁగాననుట; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వఁడు, ఎచ్చరికగలవాఁడును త్సాహవంతుఁడును సమర్థుఁడునై యుండియుతనకాజ్ఞాపించిన కార్యము నైనను, చేయకుండునో, అతఁడు, అధమభృత్యుఁడందురు.

అని, తాత్పర్యము.

తన్నియోగే నియుక్తేన కృతం కృత్యం హనూమతా
నచాత్మా లఘుతాం నీత స్సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః. ౧౦

టీక॥నియోగే=కార్యమునందు; నియుక్తేన=ఆజ్ఞాపింపఁబడిన; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; తత్=అట్టి; కృత్యం=కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. ఆత్మా=తానును;లఘుతాం=చులకఁదనమును;ననీతః=పొందించుకొనఁబడలేదు. సుగ్రీవశ్చాపి=సుగ్రీవుండును; తోషితః = సంతోషింపఁ జేయఁబడినాఁడు.

అట్లుహనుమంతుండు,తనకాజ్ఞాపించినకార్యంబుసాధించుటయెగాక, తనుకూలంబులగు నశోకవనభంగమున క్షాదిసంహారము లంకాదహనము మొదలగు ననేకకార్యములుచేసినాఁడు; కావునఁ, దనకును లాఘవంబుగలిగించుకొనలేదు, సుగ్రీవునకును మిక్కిలియుసంతోషంబు గలుగఁజేసినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అహంచ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలః. ౧౧
వైదేహ్యా దర్శనేనాద్య ధర్మతః పరిరక్షితాః

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; అనేన(అధ్యాహృతము)= ఈహనుమంతునిచేత;వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; దర్శనేన=చూచుటచేత;అహంచ=నేనును; రఘువంశశ్చ=రఘువంశమును;మహాబలః=అధికమయినబలముగల;లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; ధర్మతః=ధర్మమునందు; పరిరక్షితాః=కాపాడఁబడినాము.

ఇప్పుడీహనుమంతుండు సీతంజూచివచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుండగులక్ష్మణుండును, రఘువంశంబునఁబుట్టినవారలందఱు, ఆత్మహత్యాదోషంబు నొందక, ధర్మంబు నొందిసుఖంబున నుండునట్లేర్పడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు మమ దీనస్య మనో భూయః ప్రకర్షతి. ౧౨
యదిహాస్య ప్రియాఖ్యాతు ర్న కుర్మి సదృశం ప్రియమ్

టీక॥ఇహ = ఇప్పుడు;ప్రియాఖ్యాతుః=ప్రియంబుచెప్పునట్టి;అస్య=ఈహనుమంతునకు;సదృశం = సరియయిన; ప్రియం = సంతోషమును;నకుర్మి(కరోమి)(ఇతి)యత్=చేయకున్నాననునదియేదిగలదో;ఇదంతు = ఇదిమాత్రము;దీనస్య = దుఃఖితుండనగు;మమ=నాయొక్క;మనః = మనసును; భూయః=పలుమారు; ప్రకర్షతి=ఈడ్చుచున్నది.

ఇప్పు, డిట్టిప్రియవార్తం జెప్పిన యీ హనుమంతునకుందగునట్లు, ప్రియంబు సేయకున్నానేయనునదిమాత్రము, నామనంబునకుమిక్కిలియుదుఃఖంబుగలిగించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వస్వభూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః. ౧౩
మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్త స్తస్య మహాత్మనః ॥

టీక॥ మయా=నాచేత; ఇమం = ఈ; కాలం=కాలమును; ప్రాప్య = పొంది; తస్య=అట్టి; మహాత్మనః = పూజ్యమయినపరాక్రమంబుగల ; హనూమతః=హనుమంతునకు; దత్తః= ఇయ్యఁబడిన; ఏషః= ఈ; పరిష్వంగస్తు=కౌఁగిలియే ; సర్వస్వభూతః = సర్వస్వదానమయినది ; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

సీతనునన్నును మాయిద్దఱినిం గాపాడిమహోపకారంబుఁ జేసినట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతునకు, ఏమియొసంగిన దీరునుః సర్వస్వంబొసంగినంగానితీరదు ; కావున , నిట్టికాలంబున నిమ్మహాత్మునకు , నే నొసంగు నాలింగనంబె, సర్వస్వప్రదానంబగుఁగాక. అని, రాముండు , చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా ప్రీతిహృష్టాంగో రామ స్తం పరిషస్వజే. ౧౪
హనూమంతం మహాత్మానం కృతకార్య ముపాగతమ్

టీక॥ రామః=రాముఁడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ప్రీతిహృష్టాం

స ౧

గః= సంతోషముచేఁగగుపాటునొంది న దేహముగలవాఁడై; మహాత్మానం = పూజ్యమయినపరాక్రమము గలవాఁడును; కృతకార్యం= చేయఁబడినకార్యముగలవాఁడును; ఉపాగతం= వచ్చినవాఁడునగు; తం=ఆ; హనూమంతం= హనుమంతుని ; పరిషస్వజే = కవుఁగిలించుకొనెను.

రాముండిట్లు, చెప్పి,సంతోషంబుచేఁబులకాంకిత దేహుండై , సీతాదేవింజూచివచ్చినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుం గవుఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్యాత్వా పునరు వాచేదం వచనం రఘునందనః. ౧౫
హరీణా మీశ్వరస్యైవ సుగ్రీవస్యోప శృణ్వతః

టీక॥రఘునందనః = రాముండు; ధ్యాత్వా=ఆలోచించి;పునః=మఱల;హరీణాం=వానరులకు;ఈశ్వరస్య = ప్రభుండగు;సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవుండు; ఉపశృణ్వతఏవ=వినుచుండఁగానే; ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాముండు,కొంచెమాలోచించి,మఱల,వానరాధీశ్వరుండగు సుగ్రీవుండువినుచుండఁగానే,యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా సుకృతం తావ త్సీతాయాః పరిమార్గణమ్. ౧౬
సాగరంతు సమాసాద్య పున ర్నష్టం మనో మమ

టీక॥సీతాయాః=సీతయొక్క; పరిమార్గణంతావత్ = వెదకుటమాత్రము;సర్వథా = అన్నివిధములను;సుకృతం = చక్కఁగాఁజేయఁబడినది.సాగరం = సముద్రమును;సమాసాద్యతు=పొందిమాత్రము;పునః=మఱల; మమ= నాయొక్క;మనః=మనసు;నష్టం=నశించినది.

సీతనువెదకువిషయమునందుమాత్రము,అన్నివిధంబులను, మంచిప్రయత్నమేచేసి,కార్యసాధనమునొందితిమి; సముద్రంబుదలంచినంతనె,నామనసునకు మిక్కిలియుభయంబుగలుగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కథంనామ సముద్రస్య దుష్పారస్య మహాంభసః. ౧౬
హరయో దక్షిణం పారం గమిష్యంతి సమాహితాః

టీక॥ హరయః = వానరులు; సమాహితాః = కూడినవారలయి; దుష్పారస్య = దాటఁగూడనిదియు; మహాంభసః = అధికమయినజలముగలదియునగు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; దక్షిణం = దక్షిణపుదిక్కునందలి; పారం = గట్టును; కథంనామ = ఎట్లు; గమిష్యంతి = పొందఁగలరు?

వానరులందఱు నొక్కటిగాఁజేరి, దాటఁగూడని మహాసముద్రంబు దాఁటి, దానిదక్షిణపుగట్టునెట్లు పొందఁగలరు? అని, తాత్పర్యము.

యద్యప్యేషతు వృత్తాంతో వైదేహ్యా గదితో మమ. ౧౭
సముద్రపారగమనే హరీణాం కిమిహోత్తరమ్

టీక॥ మమ = నాయొక్క; ప్రియాయాః (అధ్యాహృతము) = ప్రియురాలగు; వైదేహ్యాః = సీతకు; ఏషః = ఈ; వృత్తాంతస్తు = సమాచారమును; గదితో యద్యపి = చెప్పఁబడినదే; హరీణాం = వానరులయొక్క; సముద్రపారగమనే = సముద్రపుగట్టుపొందుటయందు; ఉత్తరం = ఉత్తరము; కిమిహ = ఏమి?

నా ప్రియురాలగు సీతాదేవికి విషయమందు, సమాధానముచెప్పఁబడియే యున్నది. అయినను, వానరులు సముద్రము దాఁటుటకేమి యుపాయమున్నది? చెప్పుము అని, రాముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాంతో రామ శ్శత్రునిబర్హణః. ౧౮
హనుమంతం మహాబాహు స్తతో ధ్యాన ముపాగమత్

టీక॥ శత్రునిబర్హణః = శత్రువులఁజంపువాఁడును; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; ఇతి = ఇట్లు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూర్చి; ఉక్త్వా = చెప్పి; తతః = అటుపిమ్మట, శోకసంభ్రాంతః = దుఃఖముచేభ్రమణముపొందినవాఁడై; ధ్యానం = ఆలోచనమును; ఉపాగమత్ = పొందెను.

శత్రువులజంపువాఁడును మహాబా

హుండునగు రాముండు, హనుమంతుం జూచి, యిట్లు, చెప్పి, పరమదుఃఖితుండై, చింతింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ప్రథమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండప్రథమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

తంతు శోకపరిద్యూనం రామం దశరథాత్మజం
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ సుగ్రీవ శ్శోకనాశనమ్. ౧

టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినసంపదగల; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; శోకపరిద్యూనం = దుఃఖముచేనుడిగినవాఁడును; దశరథాత్మజం = దశరథునికుమారుండునగు; తం = ఆ; రామంతు = రామునిగూర్చియె; శోకనాశనం = దుఃఖముఁబోఁగొట్టునట్టి; వచనం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, శ్రీమంతుండగు సుగ్రీవుండు, దుఃఖితుండైయున్న దశరథపుత్రుండయిన రాముంజూచి, యతని దుఃఖంబు పోవునట్లు, ఈమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వం సంతప్యసే వీర యథాన్యః ప్రాకృత స్తథా
మైవం భూ స్త్యజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సౌహృదమ్. ౨

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! అన్యః = ఇతరుఁడగు; ప్రాకృతః = మూఢుఁడు; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లు; త్వం = నీవు; కిం =

ఎందుకు ; సంతప్యసే = పరితపించుచున్నావు;ఏవం=ఇట్లు;మా=కావలదు.కృతఘ్నః = చేయఁబడినయుపకారమును మఱచువాఁడు; సౌహృదమివ=స్నేహమునువలె;సంతాపం= దుఃఖమును;త్యజ=విడువుము.

పరాక్రమ శాలివగు రాముఁడా! ప్రాకృతునియట్లు,నీవును,బరితపించుచున్నావేల?ఇట్లుండవలదు;కృతఘ్నుండు,స్నేహంబునువదలునట్లు,దుఃఖంబునువిడువుము.అని, తాత్పర్యము.

సంతాపస్యచ తే స్థానం నహిపశ్యామి రాఘవ
ప్రవృత్తావుపలబ్ధాయాం జ్ఞాతేచ నిలయే రిపోః. ౩

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా! ప్రవృత్తౌ = సమాచారము ; ఉపలబ్ధాయాం= తెలియఁబడినదగుచుండఁగా ; రిపోః=శత్రువుయొక్క; నిలయేచ = ఉనికిపట్టును ; జ్ఞాతే=తెలియఁబడినదగుచుండఁగా ; తే=నీకు ; సంతాపస్య=దుఃఖమునకు; స్థానం=కారణమును; నపశ్యామిహి=చూడను.

సీతాదేవివృత్తాంతంబునుశత్రువుంస్థలంబునుదెలిసినపిదప , నీకుదుఃఖముగలుగుటకెంతమాత్రముకారణము, నాకుఁదోఁచలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

మతిమాన్ శాస్త్రవిత్ప్రాజ్ఞః పండితశ్చాసి రాఘవ
త్యజేమాం పాపికాం బుద్ధిం కృతాత్మేవార్థదూషణీమ్. ౪

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్వం= నీవు; మతిమాన్ = భవిష్యత్సంగతినాలోచించుశక్తిగలవాఁడవును;శాస్త్రవిత్= నీతిశాస్త్రము నెఱింగినవాఁడవును; ప్రాజ్ఞః= ఊహాపోహలుదెలిసినవాఁడవును; పండితశ్చ= అర్థతత్వనిర్ణయముగలవాఁడవును;అసి= అగుచున్నావు. కృతాత్మా= చేయఁబడినయాత్మగల (ధ్యానింపఁబడినయాత్మగలవనుట)యోగి;అర్థదూషణీం= మోక్షరూపపురుషార్థమును దూషించునట్టి;బుద్ధిం (అధ్యాహృతము) ఇవ=బుద్ధినివలె;ఇమాం=ఈ;పాపికాం=పాపిష్ఠమయిన, ఉత్సాహమును జెఱుపునట్టియను

ట; బుద్ధిం=బుద్ధిని; త్యజ=విడువుము.

నీవు, భవిష్యత్సమాచారంబు నాలోచించువాఁడవు; నీతిశాస్త్రంబుఁ దెలిసినవాఁడవు; ఊహాపోహలయందు సమర్థుండవు; పండితుండవు; యోగియగువాఁడు మోక్షప్రాప్తిబాధకంబగుబుద్ధిని విడుచునట్లు; నీవియుత్సాహబాధకబుద్ధిని విడువవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వాతు మహానక్రసమాకులమ్
లంకా మారోహయిష్యామో హనిష్యామశ్చ తే రిపుమ్. ౫

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)=మేము; మహానక్రసమాకులం = పెద్దమొసళ్లచేనిండిన; సముద్రం=సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాఁటియు; లంకాం = లంకాపురిని; ఆరోహయిష్యామః= ఎక్కెదము. తే=నీయొక్క; రిపుం చ = శత్రువును; హనిష్యామశ్చ= చంపెదము.

మేము మహామకరాదులచే నిండిన సముద్రంబును దాఁటి, లంకాపురికోటలపై కెక్కి నీశత్రువును రావణుని జంపెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిరుత్సాహస్య దీనస్య శోకపర్యాకులాత్మనః
సర్వార్థా వ్యవసీదంతి వ్యసనంచాధిగచ్ఛతి. ౬

టీక॥ నిరుత్సాహస్య = ఉత్సాహములేనివాఁడును; దీనస్య=దైన్యము గలవాఁడును; శోకపర్యాకులాత్మనః = దుఃఖముచేఁగలఁతఁజెందిన మనసుగలవాఁడునగు పురుషునియొక్క; సర్వార్థాః=సమస్తకార్యములును; వ్యవసీదంతి= చెడుచున్నవి. సః(అధ్యాహృతము)= అతండు; వ్యసనంచ= కష్టమును; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

ఎల్లప్పుడును దుఃఖంబు నవలంబించియుండువానికి, దుఃఖంబువలన, దైన్యంబుగల్గి, దానను త్సాహనాశంబును, అందువలన సమస్తకార్యహానియుఁ గల్గును; అంత, నతనికి దుఃఖంబుమాత్రమె గాక, గొప్పయాపదయు సంభవిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే శూరా స్సమర్థాశ్చ సర్వే నో హరియూథపాః

త్వత్ప్రియార్థం కృతోత్సాహాః ప్రవేష్టుమపి పావకమ్. ౭

టీక॥శూరాశ్చ= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;సమర్థాశ్చ= సమర్థులునగు;నః=మనయొక్క;ఇమే=ఈ;హరియూథపాః=వానరసేనానాయకులు;సర్వే = అందఱును;త్వత్ప్రియార్థం=నీసంతోషముకొఱకు;పావకం=అగ్నిహోత్రమును;ప్రవేష్టుమపి=ప్రవేశించుటకైనను; కృతోత్సాహాః=చేయఁబడినయుత్సాహముగలవారలు.

శూరులును, ఉపాయంబులం బండితులునగు, మనవానరశ్రేష్ఠులందఱును, నీసంతోషంబునకై యగ్నిహోత్రముఁ జొచ్చుటకైనను,సిద్ధులైయున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం హర్షేణ జానామి తర్కశ్చాస్మిన్ దృఢో మమ

టీక॥ఏషాం=ఈవానరులయొక్క; హర్షేణ=సంతోషముచేత; జానామి= తెలుసుకొనుచున్నాను.అస్మిన్=ఈవిషయమునందు;మమ=నాయొక్క; తర్కశ్చ=ఊహయు;దృఢః=స్థిరమయినది.

ఈవానరులసంతోషంబుఁజూడఁగా వీరలకట్టియుత్సాహంబుగలదని,నాకుఁదెలిసి యున్నది ; ఈవిషయమునందు నేనుజెప్పునదియథార్థము.

అని, తాత్పర్యము.

విక్రమేణ సమానేష్యే సీతాం హత్వా యథారిపుమ్. ౮
రావణం పాపకర్మాణం తథా త్వం కర్తు మర్హసి

టీక॥యథా=ఎట్లు;అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;విక్రమేణ= పరాక్రమముచేత; రిపుం= శత్రువయిన;పాపకర్మాణం= పాపంబులగుకార్యములుగల;రావణం= రావణుని;హత్వా= చంపి;సీతాం = సీతాదేవిని;సమానేష్యే=తెత్తునో;తథా=అట్లు; త్వం=నీవు;కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నేనుబరాక్రమంబునఁ, బాపిష్ఠుండగుశత్రువును రావణుంజంపి, సీతాదేవిందెచ్చువట్లు,నీవును, మిక్కిలియు నుత్సాహంబు నవలంబించి యుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సేతు రత్ర యథా బధ్యే ద్యథా పశ్యేమ తాం పురీమ్. ౯
తస్య రాక్షసరాజస్య తథా త్వం కురు రాఘవ

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా! యథా—ఎట్లు; అత్ర— ఈసముద్రమునందు; సేతుః=కట్ట; బధ్యేత్(బధ్యేత)=కట్టఁబడునో; యథా—ఎట్లు ; రాక్షసరాజస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; తాం = ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును ; పశ్యేమ= చూతుమో; తథా = అట్లు ; త్వం=నీవు; కురు=చేయుము.

రాముఁడా! సముద్రంబునందు , సేతువుగట్టునట్లును , మనము రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిలంకాపట్టణంబును జూచునట్లును, నీవాలోచింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వాతు తాం పురీం లంకాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్. ౧౦
హతంచ రావణం యుద్ధే దర్శనా దుపధారయ

టీక॥ త్రికూటశిఖరే= త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు ; స్థితాం =ఉన్నట్టి ; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే;దర్శనాత్=చూచుటవలన; రావణం=రావణుని ; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; హతం=చంపఁబడినవానిఁగా ; ఉపధారయ= నిశ్చయించుకొనుము.

త్రికూటపర్వతశిఖరంబునఁబ్రతిష్ఠితమయియున్నయాలంకాపట్టణముఁజూచినం జాలును; అంత , రావణుండుయుద్ధంబునం జంపఁబడినట్టె నిశ్చయింపవచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

అబద్ధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరే తు వరుణాలయే. ౧౧
లంకా న మర్దితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః

టీక॥ ఘోరే—భయంకరమయినదియు;వరుణాలయే= వరుణదేవునియునికిపట్టయిదినయునగు; సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుం = కట్టను; అబద్ధ్వాతు—కట్టకయే; సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి= దేవా

సురులచేతను; లంకా=లంకాపట్టణము; మర్దితుం=మర్దించుటకు; నశక్యా=అలవికాదు.

భయంకరంబగు సముద్రంబునందు సేతువుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులయినను, లంకాపురిం దేటిచూడఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

సేతు ర్బద్ధ స్సముద్రేచ యావ ల్లంకాసమీపతః. ౧౨
సర్వం తీర్ణంచ వై సైన్యం జిత మిత్యుపధారయ

టీక॥యావత్=ఎంతకాలమునకు; సముద్రే=సముద్రమునందు; లంకాసమీపతః=లంకాసమీపమునందు; సేతుశ్చ=సేతువుమాత్రము; బద్ధః=కట్టబడినదో; తావత్ (అధ్యాహృతము)= అంతకాలమునకు; సర్వం = సమస్తమయిన; సైన్యం=సైన్యమును; తీర్ణం= దాఁటినది. జితంచ= జయించినదియు. ఇతి= అని; ఉపధారయ=నిశ్చయించుము.

లంకవఱకు, సముద్రంబున, సేతువుగట్టిన క్షణంబుననే, యీవానరసైన్యంబంతయు, సముద్రంబు దాఁటి, జయంబునుంబొందినదని, యెంచుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే హి సమరే శూరా హరయః కామరూపిణః. ౧౩
శక్తా లంకాం సమానేతుం సముత్పాట్య స రాక్షసామ్

టీక॥సమరే=యుద్ధమునందు; శూరాః=శూరులును; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు; ఇమే=ఈ; హరయః=వానరులు; సరాక్షసాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; లంకాం=లంకాపురిని; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; సమానేతుం=తెచ్చుటకు; శక్తాహి=సమర్థులుగదా!

యుద్ధంబునందు శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁ గూడఁబెల్లగించి తెచ్చుటకును, శక్తులయియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తదలం విక్లబా బుద్ధీ రాజ న్సర్వార్థనాశినీ. ౧౪
పురుషస్య హి లోకేఽస్మి న్శోక శ్శౌర్యాపకర్షణః

టీక॥ రాజన్=రాజా! తత్=అందువలన; సర్వార్థనాశినీ = సమస్తకార్యంబులనునశింపఁజేయునట్టి ; విక్లబా=దుఃఖితయగు; బుద్ధిః= బుద్ధి; అలం=వలదు. అస్మిన్=ఈ; లోకే = లోకమునందు;శోకః=దుఃఖము;పురుషస్య=పురుషునకు ; శౌర్యాపకర్షణో హి = శౌర్యమునుతగ్గించునదిగదా!

రాజా! అందువలన, సమస్తకార్యంబులనునశింపంజేయునట్టి యీదుఃఖంబునువదలుము;లోకంబునందంతటఁబురుషుండు,దుఃఖమునొందునేని,అతనిశౌర్యమునశించును.

అని, తాత్పర్యము.

యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌండీర్య మవలంబతా. ౧౫
అస్మిన్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ సత్త్వ మాతిష్ఠ తేజసా

టీక ॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండితుఁడవగురాముఁడా; శౌండీర్యం = శౌర్యమును; అవలంబతా = అవలంబించునట్టి; మనుష్యేణ= మనుష్యునిచేత; యత్తు=ఏదిమాత్రము; కార్యం= చేయఁదగినదో; అస్మిన్ = ఈ; కాలే=కాలమునందు; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; సత్త్వం=ధైర్యమును ; తేజసా=పరాక్రమముతో; ఆతిష్ఠ = అవలంబింపుము.

మహాపండితుఁడవగు రాముఁడా ! శౌర్యమెప్రధానముగాఁ గలపురుషుండు, దేనివదలకుండవలయునో,అట్టిధైర్యంబునుబరాక్రమంబును, అవలంబించియుండుము. అని, తాత్పర్యము.

శూరాణాం హి మనుష్యాణాం త్వద్విధానాంమహాత్మనామ్.౧౬
వినష్టేవా ప్రణష్టేవా శోక స్సర్వార్థనాశనః

టీక॥త్వద్విధానాం=నీయట్టివారలును;శూరాణాం= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;మహాత్మనాం = పూజ్యమయిన స్వభావముగలవారలునగు; మనుష్యాణాం= మనుష్యులకు;వినష్టేవా= అగపడకుండుదానివిషయమందుఁగాని;ప్రణష్టేవా = నశించినదానివిషయమ్మందుఁగాని;శోకః = దుఃఖము;సర్వార్థనాశనోహి= సమస్తకార్యములనశింపఁజేయునదిగదా!

నీయట్టిశూరులును మహాత్ములునగు పురుషులు, అగపడకుండు దానివిషయము యిగాని, నశించినదాని విషయమైగాని ఏవిషయమందును , ఎంతమాత్రము , దుఃఖము నొందఁగూడదు ; అట్లుదుఃఖమునొందిరేని , సమస్తకార్యంబులు నుజెడును. అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠ స్సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః. ౧౭
మద్విధై స్సచివై స్సార్థ మరిం జేతు మిహార్హసి

టీక॥ త్వంతు=నీవును; బుద్ధిమతాం=బుద్ధిమంతులలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముండవు; సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః=సమస్తములయినశాస్త్రార్థముల యందును పండితుండవు; మద్విధైః=నాయట్టివారలగు; సచివైః సార్థం=సహాయులతోఁగూడ; ఇహ=ఇప్పుడు; అరిం=శత్రువును; జేతుం=జయించుటకు ; అర్హసి=తగుదువు.

నీవు, సమస్తబుద్ధిమంతులలోను నుత్తముఁడవు; సమస్తములయినశాస్త్రార్థమును తెలిసినవాఁడవు; మఱియు, నాయట్టి సహాయులంగూడి , యిప్పుడు శత్రువును వధింపుము.

అని, తాత్పర్యము,

నహి పశ్యా మ్యహం కంచి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ. ౧౮
గృహీతధనుషో యస్తే తిష్ఠే దభిముఖో రణే

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; రణే=యుద్ధమునందు; గృహీతధనుషః=గ్రహింపఁబడినధనుస్సుగల; తే=నీకు; అభిముఖః=ఎదురైనవాఁడై; తిష్ఠేత్=నిలుచునో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టివానిః కంచిత్=ఒకానొకనినైనను; త్రిషు=మూఁడైనట్టి; లోకేషు=లోకములయందును; అహం=నేను; నపశ్యామిహి=చూడనుగదా!

రాముఁడా! యుద్ధంబుననీవు ధనువుధరించియుండఁగా , నీయెదుటనిలువంజాలినవాఁడు , ముల్లోకంబులందెవ్వండును, నాకగపడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేషు సమాసక్తం న తే కార్యం విపత్స్యతే. ౧౯

అచిరా ద్ద్రక్ష్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగర మక్షయమ్

టీక॥ వానరేషు = వానరులయందు; సమాసక్తం = సంబంధించియున్న; తే = నీయొక్క; కార్యం = పని; నవిపత్స్యతే = చెడదు. అక్షయం = నాశములేని; సాగరం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాఁటి; అచిరాత్ = శీఘ్రముననే; సీతాం = సీతాదేవిని; ద్రక్ష్యసే = చూడఁగలవు.

వానరులపైనుంచియుండు నీకార్యము, ఎంతమాత్రము చెడదు; ఇంక, ననంతంబగు సముద్రంబు దాఁటి, శీఘ్రంబున నాసీతాదేవిం జూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

తదలం శోక మాలంబ్య క్రోధ మాలంబ భూపతే. ౨౦
నిశ్చేష్టాః క్షత్రియా మందా స్సర్వే చండస్య బిభ్యతి

టీక॥ భూపతే = భూమికిఁ బ్రభుఁడవగు రాముఁడా! తత్ = అందువలన; శోకం = దుఃఖమును; ఆలంబ్య = అవలంబించి; అలం = చాలును. క్రోధం = కోపమును; ఆలంబ = అవలంబింపుము. నిశ్చేష్టాః = నిరుద్యోగులగు; క్షత్రియాః = క్షత్రియులు; మందాః = మందులు. సర్వే = అందఱును; చండస్య = భయంకరునికి; బిభ్యతి = భయపడుచున్నారు.

రాముఁడా! అట్లుకావున ఇంతవఱకు దుఃఖంబవలంబించినది చాలును; ఇంక దుఃఖంబు విడువుము; క్రోధంబు నవలంబింపుము; క్షత్రియులు నిరుద్యోగులగువారేని, మందభాగ్యులగుదురు; భయంకరుఁడగువాని కందఱును భయపడుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

లంఘనార్థం చ ఘోరస్య సముద్రస్య నదీపతేః. ౨౧
సహాస్మాభి రిహోపేత స్సూక్ష్మబుద్ధి ర్విచారయ

టీక॥ నదీపతేః = నదులకుఁ బ్రభువును; ఘోరస్య = భయంకరమునగు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; లంఘనార్థం చ = దాఁటుటకొఱకును; సూక్ష్మబుద్ధిః = సూక్ష్మమగు బుద్ధిగల; త్వం = (అధ్యాహృతము) = నీవు; అస్మాభిస్సహ = మాతోఁగూడ; ఉపేతః = కూడినవాఁడవై; ఇహ = ఇచ్చట; విచారయ =

ఆలోచింపుము.

భయంకరంబగు సముద్రంబుదాఁటునుపాయంబును, సూక్ష్మబుద్ధివగునీవ్వుమమ్ముఁగూడి, యిచ్చట నెయాలోచింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తీర్ణంచ మే సైన్యం జిత మిత్యుపధారయ. ౨౨

టీక॥ తీర్ణం=దాఁటిన; సర్వం=సమస్తమయిన; మే=నాయొక్క; సైన్యంచ=సైన్యమును; జితం= జయించినది; ఇతి=అని; ఉపధారయ = నిశ్చయించుకొనుము.

నా సైన్యంబంతయు సముద్రంబు దాఁటిలంకంజేరునేని, సిద్ధము గా జయముకొందినట్టే యెంచుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

... సూర్యా ... కామరూపిణః
... శిలా ... వృష్టిభిః. ౨౩

టీక॥ స... ద్ధమునందు; శూరాః= భయ... వారలును; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనములగు రూపములగలవారలునగు; ఇమే=ఈ; హరయః = వానరులు; తాన్=ఆ; అరీన్= శత్రువులను; శిలాపా... వృష్టిభిః = బాళ్లయొక్కయు వృ... యొక్కయు వానలచేత; విధమిష్యంతిహి= చంపుదురుగదా!

యుద్ధంబునశూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, ఱాళ్లను వృక్షంబులనుగురిపించి, రాక్షసులనందఱను, గిటుఁగింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

కథంచి త్సంతరిష్యామ స్తే వయం వరుణాలయమ్
హత మిత్యేవ తం మన్యే యుద్ధే సమితినందనమ్. ౨౪

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మనము; వరుణాలయం=సముద్రమును; కథంచిత్=ఎట్లయినను, సంతరిష్యామః= దాఁటెదము. సమితినందన= యుద్ధమునం

స ౨

దుసంతోషంబు గలుగఁ జేయునట్టి రాముఁడా; తం=ఆ రావణుని; హతం=చంపఁబడినవానిఁగా; ఇత్యేవ= ఇట్లే; మన్యే= తలంచుచున్నాను.

యుద్ధోత్సుకుండ వగు రాముఁడా! సేతువుచేతనే కాదు, మఱియేయుపాయముచేనైనను, సముద్రంబు దాఁటుదుము; రావణుండునుహతుండయ్యెననియే, తలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిముక్త్వా బహుధా చాపి సర్వథా విజయీ భవాన్
నిమిత్తానిచ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి. ౨౫

టీక॥ బహుధాచాపి=పెక్కువిధంబులను; ఉక్త్వా=చెప్పి; కిం= ఏమిప్రయోజనము? సర్వథా=అన్నివిధంబులను; భవాన్=నీవు; విజయీ=జయముగలవాఁడవు. నిమిత్తానిచ=శుభనిమిత్తమును; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సు; సంప్రహృష్యతి = మిక్కిలియుసంతోషించుచున్నది.

పెక్కుమాటలు చెప్పి యేమిప్రయోజనము? అన్నివిధంబులను నీకవశ్యము జయమే గలుగును; అట్లే శుభనిమిత్తంబులు దోఁచుచున్నవి; నామనంబును, మిక్కిలియు సంతోషంబు నొందుచున్నది. అని, సుగ్రీవుండు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వితీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

తృతీయసర్గప్రారంభః.

సుగ్రీవస్య వచశ్శ్రుత్వా హేతుమ త్పరమార్థవిత్
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థో హనుమంత మథాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ పరమార్థవిత్ = పరమార్థము దెలిసిన; కాకుత్స్థః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; హేతుమత్ = కారణముగల; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ప్రతిజగ్రాహ = అంగీకరించెను. అథ = అటుపిమ్మట; హనుమంతం = హనుమంతునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పరమార్థవేత్తయగు రాముండు, సుగ్రీవుండు చెప్పినయుక్తియుక్తం బగు మాటనువిని దానికొప్పుకొని, యంత హనుమంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తపసా సేతుబంధేన సాగరోచ్ఛోషణేన వా
సర్వథా సుసమర్థోఽస్మి సాగరస్యాస్య లంఘనే. ౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; తపసా = తపస్సుచేతఁగాని; సేతుబంధేన = సేతువుకట్టుటచేతగాని; సాగరోచ్ఛోషణేనవా = సముద్రంబునెండించుటచేతఁగాని; సర్వథా = అన్నివిధంబులను; అస్య = ఈ; సాగరస్య = సముద్రంబుయొక్క; లంఘనే = దాఁటుటయందు; సుసమర్థః = మిక్కిలియు సమర్థుండను; అస్మి = అగుచున్నాను.

తపంబుచేసిగాని, సేతుబంధంబు గావించిగాని, సముద్రంబు నెండించుట చేతఁగాని, యేవిధంబుననయినను, ఈసముద్రంబు దాఁటుటకు, మిక్కిలియు సమర్థుండనై యున్నాను; ఇంకనీ విషయమునం దేమియు చింతయక్కఱలేదు. అని, తాత్పర్యము.

కతి దుర్గాణి దుర్గాయా లంకాయా బ్రూహి తాని మే
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి త త్సర్వం దర్శనా దివ వానర. ౩

బలస్య పరిమాణంచ ద్వారదుర్గక్రియామపి
గుప్తికర్మ చ లంకాయా రక్షసాం సదనాని చ. ౪

టీక॥వానర=హనుమంతుఁడా! దుర్గాయాః = పొందనలవిగాని;లంకాయాః= లంకాపట్టణమునకు; దుర్గాణి=కోటలు;కతి=ఎన్ని?తాని=వానిని; మే=నాకొఱకు; బ్రూహి=చెప్పుము. బలస్య=సైన్యముయొక్క; పరిమాణంచ = కొలఁదిని;ద్వారదుర్గక్రియామపి=ద్వారమునందలిప్రవేశింపనలవిగాని కార్యమును;లంకాయాః = లంకయొక్క;గుప్తికర్మచ = రక్షణకార్యమును;రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;సదనానిచ=గృహములను;తత్=దానిని;సర్వం=అంతను;దర్శనాదివ=చూచుటవలనవలె;జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు;ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

హనుమంతుఁడా!ప్రవేశింపనలవిగానట్టిలంకాపురికెన్నిదుర్గంబులున్నవి?వానినాకుంజెప్పుము;మఱియు, సైన్యపరిమాణంబును, ద్వారంబుననెవ్వరునుప్రవేశింపకుండునట్లుగావించియున్న రక్షణంబును, ప్రాకారాట్టాలకాది సన్నివేశంబును,రాక్షసులగృహంబులను, వీనినంతయుఁ,బ్రత్యక్షముగాఁగనుంగొంజూచినట్లు, చక్కఁగాఁదెలిసికొనఁగోరుచున్నాను.అని, తాత్పర్యము.

యథాసుఖం యథావచ్చ లంకాయా మసి దృష్టవాన్
సర్వ మాచక్ష్వ తత్త్వేన సర్వథా కుశలోహ్యసి. ౫

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; యథాసుఖం=అనాయాసముగా; యథావచ్చ=చక్కఁగాను; లంకాయాం=లంకయందు ; దృష్టవాన్ = చూచినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు. తత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత;సర్వం= అంతను; ఆచక్ష్వ= చెప్పుము. సర్వథా= అన్నివిధంబులను; కుశలః= సమర్థుండవు; అసి=అగుచున్నావు.

నీవు, అనాయాసంబున, లంకలోనంతయుఁ జూచియున్నావు; దానినంతయు, నిప్పుడుసవిస్తరముగా, నాకుం జెప్పుము; అన్నిటికిని, నీవుసమర్థుండవు. అని; రాముండు , హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రామస్య వచనం హనుమా న్మారుతాత్మజః
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో రామం పున రథా బ్రవీత్. ౬

టీక॥వాక్యవిదాం=మాటలు దెలిసినవారలలోపల; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవునికుమారుండునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; రామస్య=రామునియొక్క ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; అథ=అటుపిమ్మట; పునః= మఱల; రామం=రామునిగూర్చి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ — చెప్పెను.

మాటలాడం దెలిసిన వారిలోనుత్తముండును వాయుదేవుని కుమారుండును గు హనుమంతుండు , రాముండానతిచ్చినమాటనువిని , రామునింజూచి , మఱల, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతాం సర్వమాఖ్యాస్యే దుర్గకర్మవిధానతః
గుప్తా పురీ యథా లంకా [illegible]తాచ యథా బలైః. ౭
రాక్షసాశ్చ యథా స్నిగ్ధా రావణస్యచ తేజసా
పరాం సమృద్ధిం లంకాయా స్సాగరస్యచ భీమతామ్. ౮
విభాగంచ బలౌఘస్య నిర్దేశం వాహనస్య చ

టీక॥లంకా=లంకయను;పురీ = పట్టణము;యథా=ఎట్లు; దుర్గకర్మవిధానతః= [illegible]ర్గకార్యసన్నివేశమువలన;గుప్తా=[illegible]ంపఁబడినదో;యథా= ఎట్లు;బలైః = సైన్యములచేత;రక్షితా చ=రక్షింపఁబడినదియునో;యథా=ఎట్లు;రాక్షసాశ్చ = రాక్షసులున్ను;స్నిగ్ధాః=స్నేహముగలిగినవారలో ; రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా= ప్రభావముచేత;లంకాయాః = లంకయొక్క ;పరాం=అధికమయిన; సమృద్ధించ=సమృద్ధిని;సాగరస్య— సముద్రముయొక్క;భీమతాంచ = భయంకరత్వమును;బలౌఘస్య= సైన్యసమూహముయొక్క;విభాగంచ= విభజనమును; వాహనస్య — వాహనముయొక్క; నిర్దేశంచ=విభాగమును;సర్వం=అంతను;ఆఖ్యాస్యే = చెప్పెదను.శ్రూయ

తాం=వినఁబడుఁగాక.

లంకాపురియందు, దుర్గవిధానంబునను సైన్యంబుల చేతను రక్షింపఁబడియుండువిధంబును, రాక్షసులకురావణునియందుంగలస్నేహంబును, రావణునిప్రభావంబును, లంకయందలిసర్వసమృద్ధిని, సముద్రంబుభయంకరముగానుండుటను, లంకయందు, సైన్యసంఖ్యాసన్నివేశాదిక్రమంబును, రథగజతురగాదివిభాగంబును, అంతయుం జెప్పెదను, వినుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా కపిశ్రేష్ఠః కథయామాస తత్త్వతః. ౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముఁడగుహనుమంతుండు ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి;తత్త్వతః=యాథార్థ్యమువలన; కథయామాస=చెప్పెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, ఈప్రకారముచెప్పి,యథార్థముగా, లంకాసన్నివేశక్రమంబంతయుఁ జెప్పనారంభించెను.అని, తాత్పర్యము.

హృష్టప్రముదితా లంకా మత్తద్విపసమాకులా
మహతీ రథసంపూర్ణా రక్షోగణసమాకులా. ౧౦
వాజిభిశ్చ సుసంపూర్ణా సా పురీ దుర్గమా పరైః

టీక॥ హృష్టప్రముదితా= మిక్కిలియుసంతోషించిన జనులుగలదియు ; మత్తద్విపసమాకులా = మదించినయేనుంగులచేనిండినదియు; మహతీ= పెద్దదియు; రథసంపూర్ణా= రథములచేనిండినదియు ; రక్షోగణసమాకులా=రాక్షససమూహములచే నిండినదియు; వాజిభిశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; సుసంపూర్ణా=మిక్కిలియునిండినదియు నగు; సా= ఆ; లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము; పరైః= శత్రువులచేత; దుర్గమా=పొందరానిది.

లంకాపురిలోని జనులందఱును మహా సంతోషముతో నున్నారు ; ఆపట్టణముమిక్కిలియు విశాలమయినది ; అందురథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులు నిండియున్నవి;రాక్షసులు లెక్కలేకయున్నారు;శత్రువులకు దానిం బ్రవేశింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దృఢబద్ధకవాటాని మహాపరిఘవంతిచ. ౧౧
ద్వారాణి విపులాన్య స్యా శ్చత్వారి సుమహాంతిచ

టీక॥ అస్యాః=ఈలంకాపట్టణము నకు; దృఢబద్ధకవాటాని= దృఢముగా బంధింపఁబడినతలుపులుగలవియు; మహాపరిఘవంతిచ = పెద్దగడియ(మా నులుగలవియును; విపులాని= విశాలములును ; సుమహాంతిచ=మిక్కిలి పెద్దవియునగు ; చత్వారి= నాలుగయిన ; ద్వారాణి=ద్వారములు; సంతి (అధ్యాహృతము)= కలవు.

లంకాపట్టణమునకు , దృఢముగా నాణులుమొదలగువానిచే బంధింపఁబడినతలుపులు గలవియుఁబెద్దగడియమ్రా నులుగలవియు విశాలంబులును మిక్కిలియు నున్నతంబులునగు , నాలుగు ద్వారంబులుగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రేషూపలయంత్రాణి బలవంతి మహాంతిచ. ౧౨
ఆగతం పరసైన్యం తు తత్ర తైః ప్రతిహన్యతే

టీక॥ తత్ర=ఆద్వారములయందు; బలవంతి = అధికమయినబలముగలవియు ; మహాంతిచ=పెద్దవియునగు; ఇషూపలయంత్రాణి = బాణయంత్రములునుశిలాయంత్రములును ; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి ; తత్ర తు=అచ్చట ; ఆగతం= వచ్చిన;పరసైన్యం = శత్రుసైన్యము ; తైః=ఆ యంత్రములచేత ; ప్రతిహన్యతే = కొట్టఁబడుచున్నది.

ఆద్వారంబులందు , బలిష్ఠంబులును విపులంబులునగు , బాణమోచకయంత్రంబులును , శిలామోచకయంత్రంబులును , ఉన్నవి; శత్రుసైన్యంబచ్చటికివచ్చినప్పుడు ,ఆయంత్రంబులు, బాణంబులనుశిలలనుగురిపించి , యాసైన్యంబునంతయు,నశింపంజేయును.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేషు సంస్కృతా భీమాః కాలాయసమయాః శ్శిలాః. ౧౩
శతశో రచితా వీరై శ్శతఘ్న్యో రక్షసాం గణైః

టీక॥వీరైః= పరాక్రమశాలులగు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; గణైః= సమూహములచేత; ద్వారేషు= ద్వారములయందు; సంస్కృతాః= సంస్కరింపఁబడినవియు; భీమాః= భయంకరములును; కాలాయసమయాః (కాలాయసమయ్యః)= ఇనుము వికారములయినవియునగు; శతఘ్న్యః= నూర్గురంజంపునట్టి; శిలాః= గుదియలు; శతశః= నూఱులుగా; రచితాః= చేయఁబడినవి, స్థాపింపఁబడినవి.

ఆద్వారంబులందుఁ, బరాక్రమశాలురగు రాక్షసులు, భయంకరంబులును నాక్కొనూఱుప్రయోగించిన నూర్గురంజంపునవియునగునినుపగుదియలు, సిద్ధంబుగా, నుంచియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

సౌవర్ణశ్చ మహాంస్తస్యాః ప్రాకారో దుష్ప్రధర్షణః. ౧౪
మణివిద్రుమవైడూర్యముక్తావిరచితాంతరః

టీక॥తస్యాః= ఆలంకాపురికి; సౌవర్ణః = బంగారువికారంబును ; మహాన్= పెద్దదియు; దుష్ప్రధర్షణః= ఎదిరింపనలవిగానిదియు; మణివిద్రుమవైడూర్యముక్తావిరచితాంతరః = మణులచేతనుపగడములచేతను వైడూర్యములచేతనుముత్తెములచేతనుచేయఁబడినమధ్యప్రదేశములుగలదియునగు; ప్రాకారః= ప్రహరి; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కలదు.

ఆలంకాపురిచుట్టును, సువర్ణమయంబును, అచ్చటచ్చటనలంకారార్థముపద్మరాగప్రవాళవైడూర్యముక్తాఫలములచేనిర్మితంబులగు ప్రదేశములుగలదియునత్యున్నతంబును, దాఁటఁగూడనిదియునగుప్రాకారము, గలదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వతశ్చ మహాభీమాః శీతతోయవహాశ్శుభాః. ౧౫
అగాధా గ్రాహవత్యశ్చ పరిఖా మీనసేవితాః

టీక॥ సర్వతః= అంతటను; మహాభీమాః= మిక్కిలిభయంకరములును ; శీతతోయవహాః = చల్లనినీళ్లనువహించునవియు; శుభాః= సుందరములును ;

అగాధాః= అధికమయినలోఁతుగలవియు; గ్రాహవత్యశ్చ = మొసళ్లుగలవియు; మీనసేవితాః=మత్స్యములచే సేవింపఁబడినవియునగు; పరిఖాః= అగడ్తలు; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.

ఆప్రాకారముచుట్టును, మహాభయంకరములునుస్పృశింపనుంగూడనలవిగాకుండునంతటిచల్లనినీళ్లుగలవియు, మిక్కిలియులోఁతుగలవియు, మొసళ్లనుమహామీనంబులునుగలవియు సుందరంబులునగు,నగడ్తలున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేషు తాసాం చత్వార స్సంక్రమాః పరమాయతాః. ౧౬
యన్త్రై రుపేతా బహుభి ర్మహద్భి ర్గృహపఙ్క్తిభిః

టీక॥ద్వారేషు= ద్వారప్రదేశములందు;తాసాం = ఆయగడ్తలకు;పరమాయతాః = మిక్కిలియువిశాలములును; బహుభిః=పెక్కులయినవియు; మహద్భిః=పెద్దవియునగు;యన్త్రైః= యంత్రములతోను;గృహపఙ్క్తిభిః=గృహముల సమూహములతోను ; ఉపేతాః=కూడినవియునగు; సంక్రమాః= సంచారయంత్రములు;చత్వారః= నాలుగు;సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ద్వారంబులసమీపమునందు, ఆయగడ్తలకు, నాలుగుపెక్కులను నాలుగు ...నిర్మితసంచారమార్గములు న్నవి; అందు, ఆపలకలనెత్తివేయవలసినప్పుడెత్తివేయుటకును, జనులుసంచరించుటకైమఱలనగడ్తలపై వేయవలసినప్పుడు వేయుటకును గొప్పయంత్రంబులును, మఱియునచ్చటఁగావలియుండు భటులగృహంబులును,ఉన్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రాయంతే సంక్రమా స్తత్ర పరసైన్యాగమే సతి. ౧౭
యన్త్రై స్తై రవకీర్యంతే పరిఖాసు సమంతతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సంక్రమాః= సంచార మార్గములు ; పరసైన్యాగమేసతి = శత్రుసైన్యమురాకయగుచుండఁగా ; పురీం(అధ్యాహృతము)= లంకాపట్టణమును; త్రాయంతే=రక్షించుచున్నవి. తైః = ఆ ; యన్త్రైః=

యంత్రములచేత; పరిఖాసు=అగడ్తల యందు; సమంతతః=అంతటను; అవకీర్యంతే=ఎత్తివేయఁబడుచున్నవి.

అచ్చట, నాదారునిర్మితసంచారమార్గములు, శత్రుసైన్యములు వచ్చినప్పుడుమాత్రము, పట్టణమును రక్షించుచున్నవి; ఎట్లనగా, నాయంత్రములు, అగడ్తల యందంతటను, ఈమార్గభూతములయి యుండు పలకలను, ఎత్తివేయుచున్నవి; అంతశత్రువులు, అగడ్తను దాఁటుటకు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏక స్త్వ కంప్యో బలవాన్ సంక్రమ స్సుమహాదృఢః. ౧౮
కాంచనై ర్బహుభి స్తంభై ర్వేదికాభి శ్చశోభితః ॥

టీక॥ ఏకః=ఒక; సంక్రమస్తు=సంచారమార్గము మాత్రము; అకంప్యః=కదలింపరానిది. బలవాన్=అధికమయిన బలముగలది. సుమహాదృఢః = మిక్కిలియుదృఢమయినది. బహుభిః = పెక్కులయిన; కాంచనైః=కనకమయములగు; స్తంభైః=స్తంభములచేతను; వేదికాభిశ్చ=తిన్నెలచేతను; శోభితః=ప్రకాశించుచున్నది.

అందు, ఒకసంచారమార్గము మాత్రము, మిక్కిలిదృఢంబై బలిష్ఠంబై, పెక్కుబంగారు స్తంభములతో నుదిన్నెలతో నుంబ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

స్వయం ప్రకృతి మాపన్నో యుయుత్సూ రామ రావణః. ౧౯
ఉత్థిత శ్చా ప్రమ త్తశ్చ బలానా మనుదర్శనే

టీక॥ రామ=రామఁడా! రావణః=రావణుఁడు; ప్రకృతిం= స్వభావమును; ఆపన్నః=పొందినవాఁడై, చలనములేని స్వభావముగలవాఁడైయనుట; ఉత్థితశ్చ= లేచినవాఁడునై, జాగరూకుండునై యనుట; అప్రమత్తశ్చ= ఏమఱుపాటులేనివాఁడునై; స్వయం=తానే; యుయుత్సుః= యుద్ధముసేయఁగోరినవాఁడై; బలానాం=సైన్యములయొక్క; అనుదర్శనే=చూచుటయందు; తిష్ఠతి(అధ్యా

హృతము)=ఉన్నాఁడు.

రాముఁడా! రావణుండు, నిశ్చలంబగుమనంబుగల్గి, జాగరూకుండై, యేమఱక, శత్రువులు లేకున్నను, శత్రువులుండునప్పుడువలెనే, యుద్ధముసేయును త్సాహంబునఁ, బ్రతిదినంబును, సైన్యంబులం జక్కఁగాఁ జూచుకొనుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

లంకా పునర్నిరాలంబా దేవదుర్గా భయావహా. ౨౦
నాదేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమంచ చతుర్విధమ్

టీక॥ పునః=ఇంకను; లంకా=లంకాపురి; నిరాలంబా= ఆలంబములేనిది. దేవదుర్గా = దేవతలచేతను బొందరానిది. భయావహా= భయముగలిగించునది. నాదేయం=నదిచేఁగలిగినదియు; పార్వతం=పర్వతంబునం గలిగినదియు; వాన్యం = వనసమూహంబునంగలిగినదియు; కృత్రిమంచ=చేయఁబడినదియు; చతుర్విధం=నాలుగువిధములుగల; దుర్గం (అధ్యాహృతము)= దుర్గము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

మఱియు, లంకాపురి, త్రికూటపర్వతంబుపైనుండుటచేఁ, బైకిఁబోవుటకాధారములేదు; అచ్చటికి వెళ్లుటకు దేవతలకైననలవిగాదు; మఱియు నాలంక చూపరులకు భయంబుగల్గించుచున్నది; జలదుర్గంబును బర్వతదుర్గంబును, వనదుర్గంబును, బ్రాకారపరిఖావృతంబగు కృత్రిమదుర్గంబును, అను నాలుగుదుర్గంబులును, లంకాపురికున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

స్థితా పారే సముద్రస్య దూరపారస్య రాఘవ. ౨౧
నౌపథోపిచ నాస్త్యత్ర నిరాదేశశ్చ సర్వతః

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక; దూరపారస్య=దూరమునందుగట్టుగల; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; పారే=అవలిగట్టునందు; స్థితా=ఉన్నది. అత్ర = ఈసముద్రమునందు; నౌపథోపిచ = ఓడమార్గమును; నాస్తి=లేదు. అయం దేశః(అధ్యాహృతము)= ఈదేశము; సర్వతః=అంతటను; నిరాదేశః=వార్తాసంచారములేనిదియు.

రాముఁడా! లంకాపట్టణము, అతి విశాలంబగుసముద్రమునావలిగట్టున, నున్నది ; ఈసముద్రంబునుదాఁటుటకు, నోడమార్గంబునులేదు,మఱియు, నిచ్చటివారికి , అచ్చటివారివార్తఁదెలియునుపాయంబునులేదు;కావున, లంకకుజలదుర్గమున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శైలాగ్రే రచితా దుర్గా సా పూః దేవపురోపమా. ౨౨
వాజివారణసంపూర్ణా లంకా పరమదుర్జయా॥

టీక॥ దేవపురోపమా= దేవనగరముతోఁబోల్కిగలదగు ; సా=ఆ; లంకా=లంకయను; పురీ = పట్టణము ; శైలాగ్రే= పర్వతాగ్రమునందు; రచితా=చేయఁబడినదియు ; దుర్గా = పొందనలవిగానిదియు; వాజివారణసంపూర్ణా = గుఱ్ఱములతోను ఏనుంగులతోనునిండినదియు; పరమదుర్జయా= మిక్కిలియుదుర్జయంబునై ;అస్తి (అ ధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

దేవపురీసమానమగు, నాలంకాపట్టణము , పర్వతాగ్రంబుననున్నదైహయగజంబులచేసంపూర్ణమయి, యెవ్వరికిని జయింపనలవిగాకున్నది ; పర్వతాగ్రంబుననుండుటచేఁబర్వతదుర్గంబునువనదుర్గంబునుంగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

పరిఖాశ్చ శతఘ్న్యశ్చ యంత్రాణి వివిధాని చ. ౨౩
శోభయంతి పురీం లంకాం రావణస్య దురాత్మనః

టీక॥ పరిఖాశ్చ= అగడ్తలును; శతఘ్న్యశ్చ=శతఘ్నులును; వివిధాని = నానావిధములగు;యంత్రాణిచ=యంత్రములును;దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య=రావణునియొక్క; పురీం= పట్టణమయిన,లంకాం=లంకాపట్టణమును;శోభయంతి= ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి.

అగడ్తలచేతనుశతఘ్నులచేతను బాణశిలామోదకాదినానావిధయంత్రములచేతను, దురాత్ముండగురావణునిలంకాపట్టణము మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అయుతం రక్షసా మత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితమ్. ౨౪
శూలహస్తా దురాధర్షా స్సర్వే ఖడ్గాగ్రయోధినః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; అయుతం= పదివేలు; పూర్వద్వారం = తూర్పుద్వారమును; సమాశ్రితం= పొందినది. సర్వే—అందఱును; శూలహస్తాః= శూలమునుహస్తములంగలవారలు. దురాధర్షాః=ఎదిరింపనలవిగానివారలు. ఖడ్గాగ్రయోధినః= కత్తులచే ముందట యుద్ధముసేయువారలు.

ఈలంకయందుఁ, దూర్పుద్వారంబున, బదివేలరాక్షసులున్నారు; వారలందఱు, శూలపాణులు; యుద్ధంబున నెదిరింపనలవిగాని వారలు; యుద్ధంబున ముందు నిలిచి, ఖడ్గంబులం బోరువారలు. అని, తాత్పర్యము.

నియుతం రక్షసా మత్ర దక్షిణద్వార మాశ్రితమ్. ౨౫
చతురంగేణ సైన్యేన యోధా స్తత్రాప్య నుత్తమాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; చతురంగేణ — నాలుగంగములుగల; సైన్యేన(సహ)= సైన్యముతోఁగూడ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; నియుతం= లక్ష; దక్షిణద్వారం=దక్షిణదిక్కునందలిద్వారమును; ఆశ్రితం— పొందినది. తత్రాపి—అందును; యోధాః= భటులు; అనుత్తమాః— తనకన్నను త్తములు లేనివారలు.

లంకయందుదక్షిణద్వారంబునఁజతురంగసైన్యముతోఁగూడ, లక్షమందిరాక్షసులున్నారు; వారలునుమిక్కిలియుసమర్థులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయుతం రక్షసా మత్ర పశ్చిమద్వార మాశ్రితమ్. ౨౬
చర్మఖడ్గధరా స్సర్వే తథా సర్వాస్త్రకోవిదాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క ; ప్రయు

తం=పదిలక్షలు; పశ్చిమద్వారం=పడమటిద్వారమును;ఆశ్రితం= పొందినది. సర్వే=అందఱును; చర్మఖడ్గధరాః= చర్మనిర్మితమగుకవచమును ఖడ్గమునుధరించువారలు. తథా = అట్లు; సర్వాస్త్రకోవిదాః = సమస్తములయినయస్త్రములందుఁబండితులు.

లంకాపశ్చిమద్వారంబునఁ, బదిలక్షలరాక్షసులున్నారు ; వారలందఱును, జర్మకవచంబులనుఖడ్గంబులనుదాల్చి , సమస్తాస్త్రంబులుం దెలిసి , వెలుంగుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

న్యర్బుదం రక్షసా మత్ర ఉత్తరద్వార మాశ్రితమ్. ౨౭
రథినశ్చా శ్వవాహాశ్చ కులపుత్రా స్సుపూజితాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; న్యర్బుదం= నూఱుకోట్లు; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరదిక్కునందలిద్వారమును; ఆశ్రితం=పొందినది. తే(అధ్యాహృతము)=వారలు; రథినశ్చ=రథికులును; అశ్వవాహాశ్చ=గుఱ్ఱములచేవహింపఁబడువారలును; కులపుత్రాః= మంచికులంబునఁబుట్టినవారలు. సుపూజితాః= చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవారలు.

లంకాపురియుత్తరద్వారంబున , నూఱుకోట్లరాక్షసులున్నారు; అందుఁ,గొందఱురథికులునుగొందఱశ్వసాదులును గొందఱుగజసాదులునుగానున్నారు; వారలు,సత్కులంబునంబుట్టినవారును, రావణునకువిశ్వాసనీయులై , రావణునిచే మిక్కిలియుగౌరవింపఁబడుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

శతశో థ సహస్రాణి మధ్యమం స్కంధ మాశ్రితాః. ౨౮
యాతుధానా దురాధర్షా స్సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసామ్

టీక॥అథ=ఇంక;దురాధర్షాః=ఎదిరింపనలవిగాని; యాతుధానాః=రాక్షసులు;శతశః = నూఱునూఱులుగాను;సహస్రాణి= వేనవేలుగాను; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క ; సాగ్రకోటిశ్చ=సమగ్రకోటియు; మధ్యమం=నడిమిదైన ; స్కంధం=స్థానమును;ఆశ్రితాః=పొందినారు.

మఱియు, దురాధర్షులగు రాక్షసులు, నూఱునూఱులుగాను వేనవేలుగానుగోటులుగాను, పట్టణమధ్యమస్థానంబుననున్నవారు. అని తాత్పర్యము.

తే మయా సంక్రమా భగ్నాః పరిఖాశ్చ వపూరితాః ।
దగ్ధా చ నగరీ లంకా ప్రాకారాశ్చావసాదితాః

టీక॥ మయా=నాచేత; తే=ఆ; సంక్రమాః=సంచారమార్గములు; భగ్నాః=విఱువఁబడినవి. పరిఖాశ్చ=అగడ్తలును; అవపూరితాః=పూడ్వఁబడినవి. లంకా=లంకయను; నగరీచ=పట్టణమును; దగ్ధా=దహింపఁబడినది. ప్రాకారాశ్చ=ప్రాకారములును; అవసాదితాః=విఱువఁబడినవి.

నేనాయగడ్తలమీఁది సంచార మార్గంబులను బగులఁగొట్టితిని; ఆయగడ్తలను బూడ్చి వేసినాను; ఆలంకానగరినంతయు దహించితిని; ఆప్రాకారంబులను బగులఁగొట్టితిని; ఇప్పుడంతకష్టము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

బలైకదేశః క్షపితో రాక్షసానాం మహాత్మనామ్. ౩౦

టీక॥ మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత; మహాత్మనాం=అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; బలైకదేశః=సైన్యములో నొకభాగము; క్షపితః=నాశమునొందింపఁబడినది.

నేను, మఱియు, రావణుని సైన్యములోఁ గొంతభాగమయిన, మహాపరాక్రమశాలులగు రాక్షసులం జంపియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

యేన కేనచ మార్గేణ తరామ వరుణాలయమ్ ।
హతేతి నగరీ లంకా వానరైరవధార్యతామ్. ౩౧

టీక॥ యేన కేనచ మార్గేణ=ఏయుపాయముచేనైనను; వరుణాలయం=సముద్రమును; తరామ=దాఁటెదము. లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము;

వానరైః=వానరులచేత; హతా=కొట్టఁబడినది. ఇతి — అని ; అవధార్యతాం=నిశ్చయింపఁబడుఁగాక.

ఏయుపాయముచేనైననుసముద్రంబునుదాఁటవచ్చును; ఇంక , వానరులులంకానగరమునుహతముగావించిరనియేనిశ్చయింపుము.అని, తాత్పర్యము.

అంగదో ద్వివిదో మైందో జాంబవాన్ పనసో నళః
నీల స్సేనాపతి శ్చైవ బలశేషేణ కిం తవ. 32

టీక॥అంగదః=అంగదుఁడును;ద్వివిదః=ద్వివిదుండును; మైందః=మైందుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడును; పనసః=పనసుండును ; నళః=నళుండును; సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నీల శ్చైవ=నీలుండును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. తవ= నీకు; బలశేషేణ=సేనలోనిమిగతచేత; కిం=యేమిప్రయోజనము?

మిగతసేనతోమనకుఁ గార్యములేదు ; అంగదుండునుద్వివిదుండునుమైందుండునుజాంబవంతుండునుపనసుఁడునునళుండునుసేనానాయకుఁడగునీలుండును,ఉన్నారు.వీరలేచాలుదు..

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానా హి గత్వా తాం రావణస్య మహాపురీమ్
సపర్వతవనాం భిత్త్వా సఖాతాం సప్రతోరణామ్. 33
సప్రాకారాం సభవనా మానయిష్యంతి రాఘవ

టీక॥రాఘవ=రాముఁడా! ఏతే(అధ్యాహృతము)=వీరలు;ప్లవమానాః=ఎగురుచు;గత్వా= పోయి;సపర్వతవనాం = పర్వతంబులతోనువనంబులతోనుగూడినదియు;సఖాతాం= అగడ్తలతోఁగూడినదియును;సప్రతోరణాం=బహిద్వారములతోఁగూడినదియు; సప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సభవనాం=ఇండ్లతోఁగూడినదియునగు;తాం=ఆ;రావణస్య=రావణునియొక్క;మహాపురీం=గొప్పపట్టణమయినలంకను;భిత్త్వా=పెల్లగించి; ఆనయిష్యంతి(ఆనేష్యంతి)=తేఁగలరు.

రాముఁడా! వీరలు , ఆకాశమా

గర్భంబునంబోయి, పర్వతంబులతోను వనంబులతోను అగడ్తలతోను బహిర్ద్వారములతోను ప్రాకారములతోను గృహంబులతోను లంకాపట్టణంబుం బెల్లగించి, యిచ్చటికిం దేఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మాజ్ఞాపయ క్షిప్రం బలానాం సర్వసంగ్రహమ్. ౩౮
ముహూర్తేన తు యుక్తేన ప్రస్థాన మభిరోచయ

టీక॥ఏవం=ఎట్లు;బలానాం=సైన్యములలో;సర్వసంగ్రహం=అన్నిటియందును సారభూతమయిన దానిని;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;ఆజ్ఞాపయ=ఆజ్ఞాపించుము.యుక్తేన = యోగ్యమయిన;ముహూర్తేనతు = ముహూర్తముచేతనే;ప్రస్థానం= ప్రయాణమును;అభిరోచయ=ఇచ్చింపుము.

సైన్యంబులలోనన్నింటికిని సారభూతులగునంగదాదులకుశీఘ్రముగానట్లానతిమ్ము ; యాత్రాయోగ్యంబగు ముహూర్తంబునం, బయనంబగునట్లు, సంఘటింపుము. అని, హనుమంతుండు, రామునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,తృతీయస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండతృతీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దనుపూర్వశః
తతో బ్రవీ న్మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౧

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమముగలవాఁడు నగు; రామః=రాముఁడు-హనుమతః = హనుమంతునియొక్క; వాక్యం = మాటను; అనుపూర్వశః = మొదటనుండి; యథావత్ =క్రమముగా; శ్రుత్వా= విని; తతః=అటుపిమ్మట; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

మహాతేజుండును సత్యపరాక్రముండునగు రాముండు, హనుమంతుండు చెప్పినమాటనంతయుఁ గ్రమముగావిని, హనుమంతుంజూచి, ఇట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యాం నివేదయసే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షసః
క్షిప్ర మేనాం మథిష్యామి సత్య మేత ద్బ్రవీమి తే. ౨

టీక॥భీమస్య= భయంకరుండగు; రాక్షసః= రాక్షసుఁడైన రావణునియొక్క; యాం=ఏ; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; నివేదయసే= తెల్పుచున్నావో; ఏనాం=ఈలంకాపట్టణమును; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; మథిష్యామి=మంథించెదను. ఏతత్ =ఈ; సత్యం=సత్యమయినమాటను; తే=నీకు; బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

నీవిపుడుభయంకరుండగు రావణుని పట్టణమగు నేలంకం జెప్పుచున్నావో దానిశీఘ్రముగా నే హతముగావించెదను; సత్యము, నీకుం జెప్పుచున్నాను. అని, రాముండు, హనుమంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే
యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః. ౩

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా!అస్మిన్= ఈ;ముహూర్తే=ముహూర్తమునందు; ప్రయాణం=పయనమును;అభికాంచయే = కోరుచున్నాను. ముహూర్తః=ఈ,ముహూర్తము;యుక్తః= తగినది.విజయః= విజయముగలిగించునది.దివాకరః=సూర్యుఁడు;మధ్యం=పగటిమధ్యమును; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు.

సుగ్రీవుఁడా ! ఈముహూర్తము నందే, ప్రయాణము సేయవలయునని కోరుచున్నాను; ఇప్పుడు, సూర్యుఁడు, దివామధ్యమునొందియున్నాఁడు; ఈయభిజిన్ముహూర్తము, ప్రయాణమునకుయుక్తమయినది ; జయంబుగల్గించునది. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్ముహూర్తే విజయే ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే
సీతాం హృత్వాతు మే జాతు క్వా సౌ యాస్యతి యాస్యతః. ౪

టీక॥ దివాకరే = సూర్యుఁడు; మధ్యం= దివామధ్యమును; ప్రాప్తే = పొందఁగా; అస్మిన్= ఈ; విజయే = విజయముగల్గించునట్టి;ముహూర్తే= అభిజిన్ముహూర్తమునందు; మే= నేను; యాస్యతః= ప్రయాణముసేయఁగా; అసౌ=ఈరావణుఁడు; సీతాం= సీతను; హృత్వాతు= హరించియు ; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; క్వ=ఎచ్చటికి; యాస్యతి=పోఁగలఁడు?

సూర్యుఁడుమధ్యంగతుఁడైయుండునప్పుడు,విజయావహంబగునీయభిజిన్ముహూర్తంబున నేనుబ్రయాణమగుదునేని, సీతనపహరించిన రావణుండు, ఎచ్చటికిఁబోయి, తప్పించుకొనఁగలఁడు? అతండెచ్చటికిఁబోయిననువిడువక , వధింతును. అని, తాత్పర్యము.

సీతా శ్రుత్వా భియానం మే ఆశా మేష్యతి జీవితే
జీవితాంతేఽ మృతం స్పృష్ట్వా పీత్వా విష మివా తురః. ౫

టీక॥ సీతా=సీత ; మే= నాయొక్క ; అభియానం = ప్రయాణమును; శ్రుత్వా=విని; విషం=విషమును; పీత్వా=త్రావి; ఆతురః=పీడితుఁడగువాఁడు; జీవితాంతే = ప్రాణాత్యయకాలమునందు; అమృతం=అమృత

మును; స్పృష్ట్వైవ= తాఁకివలె ;జీవితే=ప్రాణమునందు; ఆశాం=ఆశను; ఏష్యతి=పొందఁగలఁడు.

విషంబుఁ ద్రాఁగినవాఁడు పీడితుండైచావంబోవునంతటికాలంబున, నమృతస్పర్శనంబునొంది, కొంచెముజీవనశక్తినొందునట్లు, సీతాదేవి, నాప్రయాణంబునువిని, జీవితాశంబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాఫల్గునీ హ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోక్ష్యతే
అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమావృతాః ౬

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! అద్య=నేఁడు; ఉత్తరాఫల్గునిహి=ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రముగదా! శ్వస్తు=రేపుమాత్రము; చంద్రః(అధ్యాహృతము)=చందురుఁడు; హస్తేన — హస్తనక్షత్రముతో; యోక్ష్యతే=చేరఁగలఁడు. సర్వానీకసమావృతాః=సమస్తసైన్యములచేఁబరివేష్టింపఁబడినవారలమై; అభిప్రయామ= పయనమగుదము.

సుగ్రీవుఁడా! నేఁడుత్తరఫల్గునీ నక్షత్రము; పునర్వసూనక్షత్రంబునఁ బుట్టిననాకు, ఇదిసాధనతారయగుచున్నది; రేపుహస్తనక్షత్రము, అదినాకునైధనతారయగును; కావున, సమస్తసైన్యంబులంగూడి, నేఁడేపయనమయ్యెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తాని చ ధన్యాని యాని ప్రాదుర్భవంతి చ
నిహత్య రావణం సీతా మానయిష్యామి జానకీమ్. ౭

టీక॥ యాని=ఏ; నిమిత్తాః=నిమిత్తములు; ధన్యాని = శుభముగలిగించునవో; తాని(అధ్యాహృతము)చ=అవియు; ప్రాదుర్భవంతిచ=ఆవిర్భవించుచున్నవి. రావణం= రావణుని; నిహత్య=చంపి; జానకీం=జనకమహారాజుకూఁతురయిన; సీతాం=సీతను; ఆనయిష్యామి(ఆనేష్యామి)=తెచ్చెదను.

మఱియు, శుభసూచకంబులగు నిమిత్తంబులును బాదుర్భవించుచున్నవి; అవశ్యము, రావణునివధించి, జనకమహారాజుకూఁతురయిన సీతం దెచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

టీక ॥ వనౌకసః=వానరులు;నిమ్నే షు=పల్లములయందును;వనదుర్గేషు= జలముచేఁబోనలవిగానిప్రదేశములందు ను; వనేషుచ= వనములయందును; ని హితం=ఉంచఁబడిన;పరేషాం=శత్రువు లయొక్క; బలం = బలమును; అభిప్ల త్య=ఎగిరి; అభిపశ్యేయుః= చూతురు గాక.

ఒకవేళ, శత్రువులు,పల్లపు నేలల యందును,జలదుర్గస్థానంబులందును, అడవులయందును, సమయముఁ జూచి మనలం బ్రహరించుటకై సైన్యంబులుంచి యుందురు;వానరులచ్చటచ్చట, నాకా శంబునకుద్గమించి,యట్టిస్థలంబులశత్రు సైన్యంబులున్నవో లేవో చూడవలయు ను. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చ ఫల్గు బలం కించి త్త దత్రైవో పయుజ్యతామ్
ఏత ద్ధి కృత్యం ఘోరం నో విక్రమేణ ప్రయుజ్యతామ్. ౧౪

టీక॥ఫల్గు=అసారమయిన;బలంచ= సైన్యమును;యత్=ఏది;కించిత్=కొం చెము; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కల దో;తత్=అది;అత్రైవ=ఇచ్చటనే; ఉ పయుజ్యతాం= ఉపయోగింపఁబడుఁ గాక. నః=మనయొక్క; ఏతత్=ఈ; కృత్యం=కార్యము; ఘోరంహి= భ యంకరముగదా! విక్రమేణ=పరాక్ర మముచేత; ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగిం పఁబడుఁగాక.

కొంచెమునిస్సారమయినబలమున్న యెడల, దానినిచ్చటనే యుపయోగా ర్థమునియోగించుదము; మనదిగొప్పకా ర్యము,కావున, నందఱునుబరాక్రమం బునవలంబించియుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘనిభం భీమ మగ్రానీకం మహాబలాః
కపిసింహాః ప్రకర్షంతు శతశో థ సహస్రశః. ౧౫

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబ లముగలవారలగు; కపిసింహాః=వానర శ్రేష్ఠులు; శతశః=నూఱునూఱులుగా ను;అథ=ఇంకను; సహస్రశః=వేనవే లుగాను; సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్ర వాహముతోసమానమయినదియు; భీ మం=భయంకరమునగు; అగ్రానీకం= ముందటిసేనను; ప్రకర్షంతు=ఈడ్తు

రుగాక.

మహాబలశాలులగు వానర శ్రేష్ఠులు నూఱునూఱులు గాను వేనవేలుగాను గుంపులుగూడి, ఉగ్రసేనతోఁ గూడి, ముందునడచుదురు గాక.

అని, తాత్పర్యము.

గజశ్చ గిరిసంకాశో గవయశ్చ మహాబలః
గవాక్షశ్చాగ్రతో యాంతు గవాం దృప్తా ఇవర్షభాః. ౧౬

టీక॥ గిరిసంకాశః = పర్వతముతోసమానుఁడైన; గజశ్చ = గజుండును; మహాబలః = అధికమయినబలముగల; గవయశ్చ = గవయుండును; గవాక్షశ్చ = గవాక్షుండును; అగ్రతః = ముందట; గవాం = గోవులయొక్క; అగ్రతః (అధ్యాహృతము) = ముందట; దృప్తాః = గర్వించిన; ఋషభాఇవ = ఆఁబోతులువలె; యాంతు = పోవుదురు గాక.

పర్వతాకారుండగుగజుండును, మహాబలుండగుగవయుండును, గవాక్షుండును, గర్వితంబులగునాఁబోతులు, గోవుల ముందటంబోవునట్లు, సేనకుముందునడతురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

యాతు వానరవాహిన్యా వానరః ప్లవతాం వరః
పాలయన్దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరర్షభః. ౧౭

టీక॥ ప్లవతాం = ఎగురువారిలోపల; వరః = శ్రేష్ఠుండును; వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుండునగు; ఋషభః = ఋషభుండను; వానరః = వానరుఁడు; వానరవాహిన్యాః = వానరసేనయొక్క; దక్షిణం = కుడిదైన; పార్శ్వం = ప్రక్కను; పాలయన్ = రక్షించుచు; యాతు = పోవుఁ గాక.

ఎగురువారిలోనుత్తముండును, వానరశ్రేష్ఠుండునగుఋషభుండు, వానరసేన దక్షిణపార్శ్వమును బాలించుచువచ్చుఁ గాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్ధర్ష స్తరస్వీ గంధమాదనః
యాతు వానరవాహిన్యా స్సవ్యం పార్శ్వ మధిష్ఠితః. ౧౮

టీక॥ గంధహస్తీవ = మత్తగజమువలె; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని

వాఁడును; తరస్వీ = బలవంతుఁడునగు; గంధమాదనః = గంధమాదనుఁడు; వానరవాహిన్యాః = వానరసేనయొక్క; సవ్యం = ఎడమదైన; పార్శ్వం = ప్రక్కను; అధిష్ఠితః = అధిష్ఠించినవాఁడై; యాతు = పోవుఁగాక.

మత్తగజముంబోలెదుర్ధర్షుండును బలవంతుండునగు గంధమాదనుండు, వానరసేనయెడమప్రక్కను దాలించుచు, వచ్చుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాస్యామి బలమధ్యేహం బలౌఘ మభిహర్షయన్
అధిరుహ్య హనూమంత మైరావత మివేశ్వరః. ౧౯

టీక॥ అహం = నేను; ఈశ్వరః = ఇంద్రుఁడు; ఐరావతమివ = ఐరావతమునువలె; హనూమంతం = హనుమంతుని; అధిరుహ్య = ఎక్కి; బలౌఘం = సైన్యసమూహమును; అభిహర్షయన్ = సంతసింపఁజేయుచు; బలమధ్యే = సైన్యముననడుమను; యాస్యామి = పోయెదను.

నేను, దేవేంద్రుండైరావతము నారోహించునట్లు, హనుమంతునిపై నారోహించి, సైన్యంబులకుత్సాహంబు గల్గించుచు, సైన్యమధ్యంబున బోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదే నైష సంయాతు లక్ష్మణ శ్చాంతకోపమః
సార్వభౌమేన భూతేశో ద్రవిణాధిపతిర్యథా. ౨౦

టీక॥ అంతకోపమః = యమునితోఁబోల్కగల; ఏషః = ఈ; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; అంగదేన = అంగదునిచేత; సార్వభౌమేన = సార్వభౌమమనునుత్తరదిగ్గజముచేత; భూతేశః = యక్షులకుఁబ్రభువైన; ద్రవిణాధిపతిర్యథా = కుబేరుండువలె; సంయాతు = పోవుఁగాక.

యక్షనాథుండగు కుబేరుండు, సార్వభౌమంబను నుత్తరదిగ్గజంబు నెక్కిపోవునట్లు, అంతకతుల్యుండగు నీలక్ష్మణుండును, అంగదునారోహించి, వచ్చునుగాక. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీచ వానరః

ఋక్షరాజో మహాసత్త్వః కుక్షింరక్షంతు తే త్రయః. ౨౧

టీక॥ ఋక్షరాజః=ఎలుఁగుగొడ్డులకుఁబ్రభుండును; మహాసత్త్వః= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుఁడును ;సుషేణశ్చ=సుషేణుండును; వేగదర్శీ = వేగదర్శియును; వానరశ్చ=వానరుండును; తే=వారలు; త్రయః=మువ్వురును; కుక్షిం= వెనుకటిభాగమును; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక.

ఋక్షరాజుండును మహాబలుండునగుజాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదర్శియు,వీరుమువ్వురును , సేనాపశ్చాద్భాగమునురక్షింతురుగాక. అని, రాముండు,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము

రాఘవస్య వచశ్శ్రుత్వా సుగ్రీవో వాహినీపతిః
వ్యాదిదేశ మహావీర్యాన్ వానరాన్వానరర్షభః. ౨౨

టీక॥వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుండును; వాహినీపతిః= వానరసేనకుఁ బ్రభుండునగు;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః= మాటను;శ్రుత్వా=విని;మహావీర్యాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాన్=వానరులను; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

వానరోత్తముండును వానరసేనాధీశ్వరుండునగు సుగ్రీవుండు రాముండు చెప్పిన మాటనువిని, మహాపరాక్రమశాలులగువానరులకుఁ,బయనముకండని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము,

తే వానరగణా స్సర్వే సముత్పత్య యుయుత్సవః
గుహాభ్య శ్శిఖరేభ్యశ్చ ఆశు పుప్లువిరే తదా. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; వానరగణాః=వానరసమూహములు ; సర్వే=అందఱును; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరినవారలై ; సముత్పత్య=ఎగిరి; ఆశు=శీఘ్రముగా; గుహాభ్యశ్చ=గుహలవలనను;శిఖరేభ్యశ్చ=పర్వతశిఖరములవలనను; పుప్లువిరే=గంతులువేసిరి.

అప్పుడువానరులందఱును, యుద్ధోత్సాహులయి,గుహలనుండియుఁ బర్వ

తశిఖరంబుల నుండియు వృక్షంబులనుండియు, సెగిరి, గంతులు వేసిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః
జగామ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్. ౨౪

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండగు; రామః= రాముండు; వానరరాజేన= వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మణేనచ= లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః=పూజింపఁబడినవాఁడై; ససైన్యః= సైన్యముతోఁగూడినవాఁడై; దక్షిణాం= దక్షిణపు; దిశం= దిక్కునుగూర్చి; జగామ= పోయెను.

అంత, ధర్మాత్ముండగు రాముండు వానరరాజుండగుసుగ్రీవుని చేఁ లక్ష్మణుని చేఁబూజితుండై, వానరసైన్యంబుఁగూడి, దక్షిణపుదిక్కునుబట్టి, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

శతైః శ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభి రయుతైరపి
వారణాభైశ్చ హరిభి ర్యయౌ పరివృత స్తదా. ౨౫

టీక॥తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముండు; వారణాభైశ్చ=ఏనుంగులతో సమానులును; శతైః=నూఱులును; శతసహస్రైశ్చ=లక్షలును; కోటిభిః=కోటులును; అయుతైరపి=పదివేలునను; హరిభిః=వానరులచేత; పరివృతః = పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; యయౌ=పోయెను.

అప్పుడు, రాముండు, నూఱునూఱులుగాను, లక్షలులక్షలుగాను, కోటులుకోటులుగాను, పదివేలు పదివేలుగాను, ఉండు వానరులచేఁబరివేష్టితుండై, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం యాంత మనుయాతి స్మ మహతీ హరివాహినీ

టీక॥మహతీ=గొప్పదగు; హరివాహినీ=వానరసేన; యాంతం=పోవుచున్న; తం=ఆరాముని; అనుయాతిస్మ=వెంబడించినది.

అప్పుడు రాముండు, పోవుచుండఁగా, ఆయనను, గొప్పవానరసేన, వెంబడించినడచినది. అని, తాత్పర్యము.

దృష్టాః ప్రముదితా స్సర్వే సుగ్రీవేణాభిపాలితాః. ౨౮
ఆప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
క్ష్వేళంతో ధావమానా స్తే జగ్ము ర్వై దక్షిణాం దిశమ్. ౨౯
భక్షయంత స్సుగంధీని మధూని చ ఫలానిచ
ఉద్వహంతో మహావృక్షా న్మంజరీ పుంజధారిణః. ౩౦

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవంగమాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; దృష్టాః=గర్వించినవారలై; ప్రముదితాః= మిక్కిలి యుసంతసించినవారలై; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితాః=పాలింపఁబడినవారలై; ఆప్లవంతః = ఎగురుచు; ప్లవంతశ్చ=గంతులు వేయుచును; గర్జంతశ్చ=అఱచుచును; క్ష్వేళంతః=సింహనాదము సేయుచు; ధావమానాః=పరుగెత్తుచు; సుగంధీని=మంచివాసనగల; మధూనిచ= తేనెలను; ఫలానిచ=పండ్లను; భక్షయంతః=భక్షించుచు; మంజరీపుంజధారిణః=పూగుత్తులసమూహములనుధరించునట్టి; మహావృక్షాన్= గొప్పవృక్షములను; ఉద్వహంతః=పట్టుకొనుచు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం= దిక్కునుగూర్చి; జగ్ముః= పోయిరి. "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవానరులు, గర్వితులయి, సంతుష్టులయి, సుగ్రీవపాలితులయి, యెగురుచు, గంతులు వేయుచు, నఱచుచు సింహనాదంబులు గావించుచుఁ, బరుగులిడుచు, సుగంధిఫలంబులం దినుచుఁ, దేనియలం ద్రావుచు, విలాసార్థము, పుష్పమంజరీశోభితంబులగు పెద్దవృక్షంబులం బట్టుకొనుచు, దక్షిణదిక్కునకుం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం సహసా దృష్టా నిర్వహంతి క్షిపంతిచ
పతంతశ్చా క్షిపం త్యన్యే పాత యంత్యపరే పరాన్. ౩౧

టీక॥ తే=ఆవానరులు; దృష్టాః= గర్వించినవారలయి; సహసా = బలము

చేత; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; నిర్వాహంతి=వ్రేస్తుచుండిరి. క్షిపంతిచ=పడవేయుచునుండిరి. అన్యే = ఇతరులు; సతంతశ్చ=పడుచును; ఆక్షిపంతి=ఆక్షేపించుచుండిరి. అపరే=మఱికొందఱు; పరాన్=ఇతరులను, పడద్రోయువారలనుట; పాతయంతి= పడఁద్రోయుచుండిరి.

అప్పుడు, వానరులు, గర్వితులయి, బలంబునఁగొందఱు, ఇతరులంబైకెత్తిరి; కొందఱితరులంబడఁద్రోసిరి; కొందఱుపడఁద్రోయఁబడియశక్తులు కావుఁ, బడఁద్రోసిన వారలనాక్షేపించిరి; శక్తులగువారలుకొందఱు, తమ్ముఁబడఁద్రోసిన వారిలమఱలంబడఁద్రోసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణో నో నిహంతవ్య స్సర్వేచ రజనీచరాః
ఇతి గర్జంతి హరయో రాఘవస్య సమీపతః. ౩౦

టీక॥ "నః=మనకు; రావణః= రావణుఁడు; నిహంతవ్యః= చంపఁబడవలసినవాఁడు. రజనీచరాః=రాక్షసులు; సర్వేచ=అందఱును; నిహంతవ్యాః (అధ్యాహృతము)=చంపఁబడవలసిన వారలు" ఇతి=అని; హరయః = వానరులు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; సమీపతః=సమీపమునందు ; గర్జంతి=అఱచుచుండిరి.

"మనము, రావణుని రాక్షసుల నందఱను , జంపివేయవలయు" ననియిట్లువానరులు, రామునిసమీపమునందు , గర్జించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా దృషభో వీరో నీలః కుముద ఏవచ
పంథానం శోధయంతి స్మ వానరై ర్బహుభి స్సహ. ౩౧

టీక॥వీరః= పరాక్రమశాలియగు; ఋషభః — ఋషభుండనువాఁడును; నీలః=నీలుండును; కుముదఏవచ = కుముదుండును; బహుభిః = పెక్కురలయిన; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; పురస్తాత్ = ముందట; పంథానం = మార్గమును; శోధయంతిస్మ=శోధించుచుండిరి.

పరాక్రమశాలియగుఋషభుండనువాఁడునునీలుండునుగుముదుండును, పె

కుకు-వానరులంగూడి, సేనకుముందునడచి,మార్గంబుశోధింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మద్ధ్యేతు రాజా సుగ్రీవో రామో లక్ష్మణ ఏవచ
బహుభి ర్బలిభి ర్భీమై ర్వృతా శ్శత్రు నిబర్హణాః. ౩౨

టీక ॥ శత్రునిబర్హణాః=శత్రువులంజంపునట్టి; రాజా=రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడును; రామః=రాముండును;లక్ష్మణఏవచ=లక్ష్మణుండును; బలిభిః=బలవంతులును;భీమైః=భయంకరులునగు;బహుభిః= పెక్కు-వానరులచేత;వృతాః=చుట్టఁబడినవారలై; మద్ధ్యేతు=నడుమను ; జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

శత్రువులం జంపువారలగు, వానరరాజుసుగ్రీవుండును,రాముండును,లక్ష్మణుండును, బలవంతులును భయంకరాకారులునగు పెక్కు-వానరులచేఁబరివేష్టింపఁబడినవారలై, సేనామధ్యంబునంబోయిరి.అని, తాత్పర్యము.

హరి శ్శతవలి ర్వీరః కోటీభి ర్దశభి ర్వృతః
సర్వా మేకో హ్యవష్టభ్య రరక్ష హరివాహినీమ్. ౩౩

టీక॥వీరః=పరాక్రమశాలియగు; శతవలిః=శతవలియను;హరిః= వానరుఁడు;దశభిః=పదియగు; కోటీభిః=కోటులచేత;వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై;ఏకః=ఒక్కఁడె;సర్వాం= సమస్తమయిన;హరివాహినీం=వానరసేనను; అవష్టభ్య=అధిష్ఠించి;రరక్షహి = రక్షించెనుగదా!

వీరుండగు, శతవలియను వానరుండు, పదికోట్లవానరవీరులచేఁ బరివేష్టితుండై,యొక్కండె, వానరసేననంతయురక్షించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కోటీశతపరీవారః కేసరీ పనసో గజః
అర్కశ్చాతిబలః పార్శ్వ మేకం తస్యాభి రక్షతి. ౩౪

టీక ॥ కోటిశతపరీవారః=నూరు కోటులపరివారముగల; కేసరీ=కేసరి యును; పనసః=పనసుండును; గజః=గజుండును; అతిబలః=అధికమయిన బలముగల; అర్కః=అర్కుండును; తస్య=ఆవానరసైన్యముయొక్క; ఏకం=ఒకటయిన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; అభిరక్షతి(అభిరక్షంతి)=రక్షించుచుండిరి.

కేసరియుఁబనసుండును గజుండును మహాబలుండునగు నర్కుండును, ఒక్కొక్కరు, నూరుకోటులవానరులతోఁ గూడి వానరసేనయొక్క పార్శ్వంబు నురక్షింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణో జాంబవాంశ్చైవ ఋక్షైశ్చ బహుభిర్వృతౌ
సుగ్రీవం పురతః కృత్వా జఘనం సంరరక్షతుః. ౩౪

టీక॥ సుషేణః=సుషేణుండును; జాంబవాంశ్చైవ=జాంబవంతుండును; బహుభిః=పెక్కులయిన; ఋక్షైః=ఎలుఁగుగొడ్డులచేతను; వృతౌ=చుట్టఁబడినవారలై; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; పురతః=ముందట, కృత్వా=చేసికొని; జఘనం=పశ్చాద్భాగమును; సంరరక్షతుః=రక్షించిరి.

సుషేణుండును జాంబవంతుండును, ఋక్షసైన్యంబుచేఁబరివేష్టితులయి, సుగ్రీవునిముందటనుంచుకొని, వానరసేనపశ్చిమభాగమునురక్షించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సేనాపతిర్వీరో నీలో వానరపుంగవః
సంపతన్పతతాం శ్రేష్ఠస్తద్బలం పర్యపాలయత్. ౩౬

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులకు; సేనాపతిః=సేనానాయకుండును; వీరః=పరాక్రమశాలియును; వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండును; పతతాం=ఎగురువారలలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండునగు; నీలః=నీలుండు; సంపతన్=అంతటను తిరుగుచు; తత్=ఆ; బలం=సేనను; పర్యపాలయత్=పాలించెను.

వానరసేనానాయకుండును, బరాక్రమవంతుండును, వానరోత్తముం

డను, ఉత్పతనశక్తిగలవారిలలోనుత్తముండునగునీలుండు, నాలుగుప్రక్కలందిరుగుచు. వానరసేనను, రక్షించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దరీముఖః ప్రజంఘశ్చ రంభోథ రభసః కపిః
సర్వతశ్చ యయుర్వీరా స్త్వరయంతః ప్లవంగమాన్. ౩౭

టీక॥ అథ=ఇంకను; వీరాః=పరాక్రమశాలులగు; దరీముఖః=దరీముఖుండును; ప్రజంఘశ్చ=ప్రజఘుండును; రంభః=రంభుండును; రభసః=రభసుండును; కపిః=వానరుండును; సర్వతశ్చ=అంతటను; ప్లవంగమాన్=వానరులను; త్వరయంతః=వేగిరిపఱచుచు; యయుః=పోయిరి.

మఱియును, బరాక్రమవంతులగు, దరీముఖుండును బ్రజంఘుండును, రంభుండును రభసుండును, నాలుగుప్రక్కలందిరుగుచు, వానరులనందఱను బ్రోత్సాహపఱచుచు, బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తే హరిశార్దూలా గచ్ఛంతో బలదర్పితాః
అపశ్యం స్తే గిరిశ్రేష్ఠం సహ్యం ద్రుమలతాయుతమ్. ౩౮
సరాంసిచ సుఫుల్లాని తటాకాని వనానిచ

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; తే=ఆ; హరిశార్దూలాః=వానరశ్రేష్ఠులు; బలదర్పితాః=బలగర్వితులయి; గచ్ఛంతః=పోవుచు; తే=ఆవానరులు; ద్రుమలతాయుతం=వృక్షములతోను తీఁగెలతోనుంగూడిన; గిరిశ్రేష్ఠం=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; సహ్యం=సహ్యపర్వతమును; సుఫుల్లాని=చక్కఁగావికసించిన, చక్కఁగావికసించినకమలము మొదలగు నవిగలయనుట; సరాంసిచ=సరస్సులను; తటాకాని=చెఱువులను; వనానిచ=అడవులను; అపశ్యన్=చూచిరి.

ఆవానరోత్తములు, ఇట్లుబలగర్వితులయిపోవుచు, దూరంబుననుండి, వృక్షంబులతోను లతలతోను ఒప్పుచున్న పర్వతశ్రేష్ఠంబగుసహ్యపర్వతంబును, మఱియు, ఫుల్లపద్మకల్హారంబులగుసరస్సులను దటాకంబులను వనంబులనుం, జూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్. ౩౯
వర్జయ న్నగరాభ్యాశాం స్తథా జనపదానపి
సాగరౌఘనిభం భీమం త ద్వానరబలం మహత్. ౪౦
ఉత్ససర్ప మహాఘోషం భీమఘోష ఇవార్ణవః

టీక॥ సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్రవాహముతో సమానమయినదియు; భీమం=భయంకరమును;మహత్=గొప్పదియునగు;తత్=ఆ; వానరబలం=వానరసైన్యము;భీమకోపస్య= భయంకరమగుకోపముగల; రామస్య= రాముని యొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను;జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని; భీతవత్=భయమునొందినదై; నగరాభ్యాశాన్ = పట్టణసమీపప్రదేశములను;తథా=అట్లు; జనపదానపి=గ్రామములను;వర్జయత్= విడుచుచు; మహాఘోషం=పెద్దధ్వనిగలదై; భీమఘోషః= భయంకరమగుధ్వనిగల; అర్ణవఇవ = సముద్రమువలె;ఉత్ససర్ప=పోయెను.

సముద్రంబుంబోలె ననంతంబయియున్నదియుభయంకరంబునగు నావానరసేన , భయంకరకోపుండగురామునాజ్ఞకుభయపడి, నగరంబులపైంగాని గ్రామంబులపైంగానిపడక , మహాధ్వనిగదుర , మహాఘోషంబగుసముద్రంబుకరణి, బోయినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య దాశరథేః పార్శ్వే శూరాస్తే కపికుంజరాః. ౪౧
తూర్ణ మాప్లువు స్సర్వే సదశ్వాఇవ చోదితాః

టీక॥తస్య=ఆ; దాశరథేః= రామునియొక్క; పార్శ్వే= ప్రక్కయందు; శూరాః= యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; తే=ఆ; కపికుంజరాః = వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే = అందఱును; చోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడిన; సదశ్వాఇవ=ఉత్తమాశ్వంబులువలె ; తూర్ణం = శీఘ్రముగా, ఆప్లువుః=పోయిరి-

రామునకుల్లాసంబుగల్గించుటకై , యతనసమీపంబున , శూరులగువానరోత్తములు,చోదితంబులగును త్తమాశ్వంబులకై వడి, శీఘ్రింబునంబరుగెత్తిరి- అని, తాత్పర్యము-

కపిభ్యా ... హ్యమానౌ తౌ శుశుభాతే నరోత్తమౌ. ౪౨
మహాద్భ్రమివ సంస్పృష్టౌ గ్రహాభ్యాం చంద్రభాస్కరౌ

టీక॥ కపిభ్యాం=హనుమదంగదుల చేత; ఊహ్యమానౌ=మోయఁబడుచున్న; తౌ=ఆ; నరోత్తమౌ=పురుషశ్రేష్ఠులగు రా... లక్ష్మణులు; మహ ... ద్భ్రం=... గ్రాజ్యములగు; గ్రహాభ్యాం=బృహస్పతిశుక్రుల చేత; సంస్పృష్టౌ=స్పృ... ంపఁబడిన; చంద్రభాస్కరావివ=చంద్రసూర్యులవలె; శుశుభాతే=ప్రకాశించిరి-

పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు, హనుమదంగదులపైనుండుటంజేసి, బృహస్పతిశుక్రులతో సంబంధించిన, చంద్రసూర్యులుంబోలెఁ, బ్రకాశించిరి- అని, తాత్పర్యము-

వానర రాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః. ౪౩
తతో ... మ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్
జగా...

టీక॥ తతః=అ...ంతః; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండగ...; రామః=రాముఁడు; వానర రాజేన=వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుని చేతను; ల...క్ష్మణేనచ=లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః=పూజింపఁబడిన వాఁడై; ససైన్యః=సైన్యముతోఁగూడిన వాఁడై, దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కునుగూర్చి; జగామ=పోయెను.

అట్లు, ధర్మాత్ముండగు రాముండు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుండునుబూజింప, వానరసేనం గూడి, దక్షిణపుదిక్కునకుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మం...గదగతో రామం లక్ష్మణశ్శుభయా గిరా. ౪౪
ఉవాచ ... పరిపూర్ణార్థః స్మృతిమాన్ప్రతిభానవాన్

టీక॥ స్మృతిమా...న్=జ్ఞాపకశక్తిగలవాఁడును; ప్రతిభ...ానవాన్=అధికమయిన ప్రతిభగల...వాఁడునగు; అంగదగతః=అంగదునిఁ బొందియున్న; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; పరిపూర్ణార్థః=నిండిన కోర్కు

[illegible]గలం [illegible]; తం=ఆ; రామం= రా మునిగూర్చి; శుభయా= మంగళకరము యిన; గిరా=మాటచేత;ఉ[illegible]చ= చె ప్పెను.

జ్ఞాపకశక్తిగలవాఁడును, మిక్కి లి యుక్తతిభగల సైగూర్చుండియు [illegible] నున్న రాముఁజూచి, [illegible] చెప్పెను. అని,

[illegible]డునగు, అంగదుని [illegible] లక్ష్మణుఁడు, పరి [illegible], హనుమంతునిపై మంగళవాక్యంబు తాత్పర్యము.

> హృతాం మహాహ్వ వైదేహీం క్షిప్రం హత్వాచ రావణమ్. ౨౫
>
> సమృద్ధార్థః సమృద్ధార్థా మయోధ్యాం ప్రతియాస్యసి

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; హృతాం= అప హరింపఁబడిన; వైదేహీం= సీతాదేవి ని; అవాప్య=పొంది; రావణం= రావ ణుని; హత్వాచ = చంపియు; సమృద్ధా ర్థః=నిండిన కోరికలు గలవాఁడవై; సమృద్ధార్థాం= నిండిన కోరికలు గల; అయోధ్యాం ప్రతి=అ యోధ్యనుగూర్చి; యాస్యసి= పోఁగలవు.

[illegible] గా [illegible] మిఁకలసీతాదేవింబొంది [illegible] యున్న యయోధ్యా [illegible] గలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణుంజంపి, [illegible], సమృద్ధమనోర థుఁడవై సమృద్ధార్థం బయి [illegible] రింబునకుం బోఁ [illegible]ు.

> సంతిచైవ నిమిత్తాని దివి భూమౌచ రాఘవ. ౨౬
>
> శుభాని తవ పశ్యామి సర్వాణ్యేవార్థసిద్ధయే

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! దివి=ఆ కాశమునందు; భూమౌచ = భూమి యందును; మహాంతి=గొప్పవియగును; శుభాని=మంగళకరములగు; నిమిత్తా ని= నిమిత్తములు; సంతి (అధ్యా హృతము)=ఏవిగలవో; తాని(అధ్యా హృతము)=వానిని; సర్వాణ్యేవ=అ న్నింటినే; తవ = నీయొక్క; అర్థ= సిద్ధయే = కార్యసిద్ధికొ[illegible] [illegible](అధ్యాహృత [illegible] చినవానిఁగా; పశ్యా మ్యహం [illegible] చూచుచున్నాను.

రాముఁడా! ఆకాశంబునందును భూమియందును, [illegible] లేవిగలవో, ప్రాదుర్భూతంబు [illegible]

[illegible] లకు; ప్రాదుర్భూ [illegible](అధ్యాహృతము)=ప్రాదుర్భవిం [illegible]మి = చూచుచు

ఆకాశంబునందును గొప్పశుభనిమిత్తం బులయి, అవియన్నియు నిప్పుడు నీకార్యసిద్ధిని

సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అనువాతి శుభో వాయుస్సేనాం మృదుహిత స్సుఖః. ౪౭
పూర్ణవల్గు స్వరాశ్చేమే ప్రవదంతి మృగద్విజాః

టీక॥ శుభః=మంగళసూచకంబును; హితః=హితకరంబును; సుఖః=సుఖకరంబునగు; వాయుః = వాయువు; మృదు=మెత్తఁగా; సేనాం=సేనను; అనువాతి=అనుసరించివీచుచున్నది. ఇమే=ఈః; మృగద్విజాశ్చ = మృగంబులును బత్తులును; పూర్ణవల్గుస్వరాః= నిండిన మధురధ్వనులుగలవై; ప్రవదంతి= ధ్వనించుచున్నవి.

వాయువు, హితకరంబయి సుఖకరంబయి, భావిమంగళంబు సూచించుచు, మెల్ల మెల్లఁగా, సేన వెంబడివీచుచున్నది; మృగంబులును బక్షులును, మధురంబుగా, ధ్వనించుచున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నాశ్చ దిశస్సర్వా విమలశ్చ దివాకరః. ౪౮

టీక॥ దిశః=దిక్కులు; సర్వాశ్చ=అన్నియు; ప్రసన్నాః= ప్రసన్నములయి యున్నవి. దివాకరశ్చ= సూర్యుఁడును; విమలః=స్వచ్ఛుఁడైయున్నాఁడు.

దిక్కులన్నియుఁ బ్రసన్నములయి యున్నవి; సూర్యుండువిమలుండైయున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఉశనాశ్చ ప్రసన్నార్చి రనుత్వాం భార్గవో గతః
బ్రహ్మరాశి ర్విశుద్ధశ్చ శుద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౪౯
అర్చిష్మంతః ప్రకాశంతే ధ్రువం సర్వే ప్రదక్షిణమ్

టీక॥ బ్రహ్మరాశిః = వేదరాశిగలవాఁడును; విశుద్ధశ్చ=పరిశుద్ధుండునగు; భార్గవః=భృగుపుత్రుండయిన; ఉశనాశ్చ=శుక్రుండును; ప్రసన్నార్చిః= ప్రసన్నమయిన కాంతి గలవాఁడై; త్వాం=నిన్ను; అనుగతః=వెంబడించియున్నాఁడు. శుద్ధాః=పరిశుద్ధులును; అర్చిష్మంతః=అధికమయినకాంతిగల

వారలునగు; పరమర్షయశ్చ = మహర్షులును; ధ్రువం=ధ్రువునిగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కుర్వంతః (అధ్యాహృతము)=చేయుచు; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్నారు-

సమస్తవేదవేత్తయుఁబరిశుద్ధుఁడునగుభార్గవుఁడుశుక్రుండు, ప్రసన్నుండై, నీకువెనుకం బ్రకాశించుచున్నాఁడు; మఱియుఁ, బరిశుద్ధులగు సప్తర్షులు, కాంతిమంతులయి, ధ్రువునకుఁబ్రదక్షిణంబుగాఁదిరుగుచుఁ, బ్రకాశించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిశంకు ర్విమలో భాతి రాజర్షి స్సపురోహితః. ౫౦
పితామహవరో స్మాక మిక్ష్వాకూణాం మ్మహాత్మనామ్

టీక॥మహాత్మనాం=పూజ్యమయినస్వభావముగల ; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశమునఁబుట్టిన;అస్మాకం=మనకు;పితామహవరః=పితామహశ్రేష్ఠుఁడును, ప్రధానకూటస్థుఁడునునుట;రాజర్షిః= రాజునుఋషియునగు ; త్రిశంకుః=త్రిశంకువు ; సపురోహితః=పురోహితుండగు వసిష్ఠునితోఁ గూడినవాఁడై;విమలః=నిర్మలుండై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

మహాత్ములు నిక్ష్వాకువంశ్యులునగు మనకుఁ బ్రధానకూటస్థుఁడునురాజర్షియునగు త్రిశంకుమహారాజును, విశ్వామిత్రసృష్టసప్తర్ష్యంతర్గత వసిష్ఠునితోఁగూడి,నిర్మలుండై , ప్రకాశించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విమలే చ ప్రకాశేతే విశాఖే నిరుపద్రవే. ౫౧
నక్షత్రవర మస్మాక మిక్ష్వాకూణాం మ్మహాత్మనామ్.

టీక॥మహాత్మనాం= పూజ్యస్వభావులగు; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశమునంబుట్టిన; అస్మాకం = మనయొక్క; నక్షత్రవరం= నక్షత్రశ్రేష్ఠమయిన;విశాఖేచ= విశాఖానక్షత్రములును; నిరుపద్రవే= ఉపద్రవములేనివై; విమలే=నిర్మలములయి; ప్రకాశేతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

మహాత్ములగుమనయిక్ష్వాకువంశ్యులనక్షత్రమయిన విశాఖానక్షత్రమును,

దుష్టగ్రహసంబంధములేక, సమస్తలము యి, ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నైర్ఋతం నైర్ఋతానాంచ నక్షత్ర మభిపీడ్యతే. ౫౨
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే ధూమకేతునా

టీక ॥ నైర్ఋతం=నిర్ఋతియే దేవత గాఁగలదియగు; నైర్ఋతానాం=రాక్షసులయొక్క; నక్షత్రంచ=మూలానక్షత్రమును; అభిపీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది. మూలః=మూలానక్షత్రము; మూలవతా=సామీప్యముగల; ధూమకేతునా=ధూమకేతువుచేత; స్పృష్టః=తాఁకఁబడినదై; ధూప్యతే=తపింపఁజేయఁబడుచున్నది.

ఇదిగాక, నిర్ఋతిదైవత్యంబగు రాక్షసులనక్షత్రమయినమూలానక్షత్రము సమీపంబుననున్నధూమకేతువుచేస్పృశింపఁబడితపింపఁజేయఁబడినదై మిక్కిలియుఁబీడితమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వం చైత ద్వినాశాయ రాక్షసానా ముపస్థితమ్. ౫౩
కాలే కాలగృహీతానాం నక్షత్రం గ్రహపీడితమ్

టీక॥ ఏతత్=ఇది; సర్వంచ= అంతయు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వినాశాయ= చేటుకొఱకు; ఉపస్థితం=సంభవించినది. కాలగృహీతానాం= మృత్యువుచేగ్రహింపఁబడినవారలయొక్క; నక్షత్రం=నక్షత్రము; కాలే=అంతకాలమునందు; గ్రహపీడితం=దుష్టగ్రహముచేఁబీడింపఁబడినది; భవతి (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది.

ఇదంతయు, రాక్షసుల వినాశంబునకేపుట్టినవి; ఏలయనఁగా, మృత్యుగ్రస్తులగువారినక్షత్రంబు, అట్టియంతకాలంబున, దుష్టగ్రహపీడితంబగును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నా స్సురసా శ్చాపో వనాని ఫలవంతిచ. ౫౪
ప్రవాంత్య భ్యధికం గంధా న్యథర్తు కుసుమా ద్రుమాః

టీక॥ఆపః=నీళ్లు; ప్రసన్నాః= స్వచ్ఛములై; సురసాః= మంచి రుచిగలవై; భవంతి (అధ్యాహృతము)= అగుచున్నవి. వనానిచ=అడవులును; ఫలవంతి=మంచిపండ్లుగలవి. ద్రుమాః= వృక్షములు ; యథర్తుకుసుమాః-ఋతువునతిక్రమింపకపుష్పములుగలవై; అభ్యధికం=మిక్కిలియునధికముగా; గంధాన్=తావులను; ప్రవాంతి=క్రక్కుచున్నవి.

మఱియు, నీళ్లుస్వచ్ఛములయి,మంచిరుచిగలిగియున్నవి; వనంబులు, ఫలపూర్ణంబులయియున్నవి; వృక్షములన్నియు, ఋతుమర్యాదనతిక్రమింపక, చక్కఁగాఁబుష్పించి, సుగంధంబులగు బాళించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యూఢాని కపిసైన్యాని ప్రకాశంతే౽ధికం ప్రభో. ౨౫
దేవానామివ సైన్యాని సంగ్రామే తారకామయే

టీక. ప్రభో= సమర్థుండవగు రాముఁడా! వ్యూఢాని=వ్యూహములుగాఁ జేయఁబడిన; కపిసైన్యాని=వానరసైన్యములు; తారకామయే తారకామయమను, తారకాసురవధంబుగలయనుట, లేక, తారకయనుబృహస్పతిభార్యయే నిమిత్తముగాఁగలయనుట; సంగ్రామే= యుద్ధమునందు; దేవానాం = దేవతలయొక్క; సైన్యానీవ= సైన్యములువలె; అధికం=మిక్కిలియు; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

ప్రభుండవగురాముఁడా! వ్యూహములుగాఁ జేర్పఁబడియున్నయీవానరసైన్యంబులు, మున్ను తారకాసురయుద్ధంబున,(లేక, చంద్రుండుబృహస్పతిభార్యనుహరింగొనిపోయినప్పుడు, తన్నిమిత్తకంబగు యుద్ధంబునందు) దేవసైన్యంబులుంబోలె , మిక్కిలియుంబ్రకాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మార్య సమీక్ష్యైతాన్ ప్రీతో భవితు మర్హసి. ౨౬

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుఁడవగురాముఁడా! ఏవం=ఇట్లు; ఏతాన్=వీనిని; సమీ

దృష్ట్వా=చూచి; ప్రీతః= సంతసించినవాఁడవు; భవితుం=అగుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

పూజ్యుఁడవగు రామునా! ఇట్లు, ఈశుభనిమిత్తంబులన్నింటిని జూచి, సంతోషంబు నొంది యుండుము. అని, లక్ష్మణుఁడు, రామునికిం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భ్రాతర మాశ్వాస్య హృష్టః సౌమిత్రి రబ్రవీత్

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; హృష్టః= సంతసించినవాఁడై; ఇతి=ఇట్లు; భ్రాతరం=అన్నను; ఆశ్వాస్య=ఓదార్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

లక్ష్మణుండు సంతుష్టుండై, యీప్రకారము, అన్నయగు రాముని నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా వృత్య మహీం కృత్స్నాం జగామ మహతీ చమూః. ౫౭
ఋక్షవానరశార్దూలై ర్నఖదంష్ట్రాయుధై ర్వృతా

టీక॥ అథ=అంత; నఖదంష్ట్రాయుధైః=గోళ్లును పండ్లునే యాయుధములుగాఁగల; ఋక్షవానరశార్దూలైః=ఎలుఁగు గొడ్డులలోను వానరులలోను శ్రేష్ఠులగువారలచేత; వృతా= చుట్టఁబడిన; మహతీ=గొప్పదగు; చమూః= సేన; కృత్స్నాం= సమస్తమయిన; మహీం=భూమిని; ఆవృత్య=వ్యాపించి; జగామ=పోయెను.

అట్లు, నఖదంతాయుధులగు నాఋక్షవానరుల మహాసేన, భూమినంతయు, వ్యాపించి, పోవుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కరాగ్రైశ్చరణాగ్రైశ్చ వానరై రుత్థితం రజః. ౫౮
భీమ మంతర్దధే లోకం నివార్య సవితుః ప్రభామ్

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; కరాగ్రైః= హస్తములకొనలచేతను; చరణాగ్రైశ్చ = పాదములకొనలచేతను; ఉత్థితం=లేచిన; రజః=దుమ్ము; స

విహుః= సూర్యునియొక్క; ప్రభాం= కాంతిని; నివార్య=అడ్డగించి; భీమం=భయంకరముగా; లోకం= లోకమును; అంతర్దధే=కప్పెను.

వానరులహస్తముల చేతను పాదములచేతను రేఁగినదుమ్ము, సూర్యుని ప్రకాశమునావరించి, యందఱకును భయము గల్గునట్లు, లోకమంతయువ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

సపర్వత వనాకాశాం దక్షిణాం హరివాహినీ. ౫౯
ఛాదయంతీ యయౌ భీమా ద్యామివాంబుద సంతతిః

టీక॥భీమా=భయంకరమగు; హరివాహినీ=వానరసేన; అంబుదసంతతిః= మేఘసమూహము; ద్యామివ= ఆకాశమునువలె; సపర్వతవనాకాశాం=పర్వతములతోను వనంబులతోను ఆకాశముతోనుంగూడిన; దక్షిణాం= దక్షిణపుదిక్కునందలి భూమిని ; ఛాదయంతీ=కప్పుచు; యయౌ=పోయినది.

భయంకరాకారయగునావానరసేన, మేఘసమూహము ఆకాశము నావరిందునట్లు, పర్వతములతోనువనంబులతోను ఆకాశంబులతోనుంగూడిన, దక్షిణ భూమినంతయు నావరించుచుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరంత్యాంచ సేనాయాం సతతం బహుయోజనమ్. ౬౦
నదీ స్రోతాంసి సర్వాణి సస్యందు ర్విపరీతవత్

టీక॥సతతం=నిరంతరముగా; సేనాయాం = సేన; ఉత్తరంత్యాంచ= దాటుచుండఁగాను; నదీస్రోతాంసి= ఏటిప్రవాహములు; సర్వాణి= అన్నియు; విపరీతవత్ = విపరీతమువలె; బహుయోజనం=పెక్కుయోజనములగునట్లుగా; సస్యందుః=ప్రవహించినవి.

అప్పుడు, ఆవానరసేన , నదులను నిరంతరముగా దాఁటుచుండుటచే, నీళ్లు పోవుటకు వీలులేక నిలిచి యుండుటం జేసి, దాఁటకాఁగానే, విపరీతప్రవాహమువచ్చినట్లుబహుయోజనంబులవఱకుఁ బాఱినవి. అని, తాత్పర్యము.

సరాంసి విమలాంభాంసి ద్రుమాకీర్ణాంశ్చ పర్వతాన్. ౬౧
సమాన్ భూమి ప్రదేశాంశ్చ వనాని ఫలవంతిచ
మధ్యేనచ సమంతాచ్చ తిర్యక్చాధశ్చ సావిశత్. ౬౨

టీక॥ సా=ఆవానరసేన; విమలాంభాంసి= స్వచ్ఛమయినజలముగల; సరాంసి=సరస్సులను;ద్రుమాకీర్ణాన్=వృక్షములచేవ్యాపింపఁబడిన; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను;సమాన్=మిట్టపల్లములులేని; భూమిప్రదేశాంశ్చ= భూప్రదేశములను; ఫలవంతి= అధికమయిన పండ్లుగల; వనానిచ=వనములను; మధ్యేచ=నడుమను; తిర్యక్చ=అడ్డముగాను; సమంతాచ్చ=అంతటను;అధశ్చ= క్రిందుగాను; అవిశత్=ప్రవేశించెను.

ఆవానరులుస్వచ్ఛములగునీళ్లుగలసరస్సులను,చల్లనినీళ్లుగలవిగావున,వానిలోదిగిదాఁటిరి;వృక్షబహుళంబులగు పర్వతంబులువచ్చినప్పుడు, కొంచెమడ్డముగాఁబోయిదాఁటిరి; సమభూములలో,నంతటనువ్యాపించినడచిరి;ఫలవంతంబులగువనంబులువచ్చినప్పుడు,ఫలంబులందుకొనిదినవచ్చునని,చెట్ల క్రిందుగాఁబోయిరి- అని, తాత్పర్యము.

సమావృత్య మహీం కృత్స్నాం జగామ మహతీ చమూః

టీక॥ మహతీ = గొప్పదగు; చమూః= సేన; కృత్స్నాం=సమస్తమయిన;మహీం=భూమిని;సమావృత్య=వ్యాపించి;జగామ=పోయినది.

గొప్పదగు నావానరసేన, యిట్లు భూమినంతయువ్యాపించిపోవుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే హృష్ట మనస స్సర్వే జగ్ము ర్మారుత రంహసః. ౬౩
హరయో రాఘవ స్యార్థే సమారోపిత విక్రమాః

టీక॥ మారుతరంహసః=వాయువుయొక్క-వేగమువంటివేగముగల; తే=ఆ;హరయః=వానరులు; రాఘవస్య=రామునియొక్క;అర్థే=కార్యమునిమిత్తమయి;సమారోపితవిక్రమాః = ఆరోపింపఁబడిన పరాక్రమము గలవారలై; హృష్టమనసః= సంతోషించినమనస్సుగలవారలై;జగ్ముః=పోయిరి.

వాయుదేవునకుంబోలె మహావేగంబుగలయావానరులు, రామకార్యంబుని మిత్తమయి, పరాక్రమంబు నవలంబించి,సంహృష్టాంతఃకరణులయి,పోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

హృష్టా వీర్య బలోద్రేకాన్ దర్శయంతః పరస్పరమ్. ౯౪
యౌవనోత్సేకజాన్ దర్పాన్ వివిధాంశ్చక్రురధ్వని

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరులు;పరస్పరం=ఒండొరులకు; హృష్టవీర్యబలోద్రేకాన్= సంతోషముయొక్కయుఁబరాక్రమముయొక్కయు బలముయొక్కయునతిశయములను; దర్శయంతః=చూపుకొనుచు;వివిధాన్=నానావిధములయిన ; యౌవనోత్సేకజాన్=యౌవనాతిశయమువలనఁ గలిగిన; దర్పాన్=గర్వములను, గర్వమువలనఁగలిగినవ్యాపారములననుట ; అధ్వని=మార్గమునందు;చక్రుః=చేసిరి.

ఆవానరులు,మార్గమునందు,ఒండొరులకుఁ,దమతమసంతోషపరాక్రమబలాతిశయములఁజూపుకొనుచు, యౌవనబలంబునంగలుగునట్టి, నానావిధచేష్టలంజేసిరి. అని,తాత్పర్యము.

తత్ర కేచిద్ద్రుతం జగ్ము రుత్పేతుశ్చ తథా పరే. ౯౫
కేచి త్కిలకిలాం చక్రు ర్వానరా వనగోచరాః

టీక॥ తత్ర = అందు; వనగోచరాః=వనములందుండునట్టి;వానరాః=వానరులు; కేచిత్ = కొందఱు; ద్రుతం=శీఘ్రముగా; జగ్ముః= పోయిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మఱికొందఱు; ఉత్పేతుశ్చ=ఎగిరిరి. కేచిత్= కొందఱు; కిలకిలాం = కిలకిలయనుధ్వనిని;చక్రుః=చేసిరి.

అందుఁగొందఱు, వానరులు, శీఘ్రముగాఁబోయిరి; కొందఱెగిరిరి ; కొందఱు, కిలకిలయనియఱచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాస్ఫోటయంశ్చ పుచ్ఛాని సన్నిజఘ్నుః పదాన్యపి. ౯౬
భుజాన్విక్షిప్య శైలాంశ్చ ద్రుమానన్యే బభంజిరే

టీక ॥ అన్యే=ఇతరులు ; పుచ్ఛాని=తోఁకలను; ప్రాస్ఫోటయంశ్చ=నేలంగొట్టిరి. పదాన్యపి=పాదములను ; సన్నిజఘ్నుః=నేలంగొట్టిరి. భుజాన్=చేతులను ; విక్షిప్య = చాఁచి ; ద్రుమాన్=వృక్షములను; శైలాంశ్చ = పర్వతములను; బభంజిరే=విఱిచిరి.

మఱికొందఱువానరులు, తోఁకలనునేలంగొట్టిరి ; కొందఱుపాదంబులనునేలంగొట్టిరి; కొందఱుచేతులుచాఁచి, వృక్షంబులను విఱిచిరి;పర్వతంబులంబగులఁగొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆరోహంతశ్చ శృంగాణి గిరీణాం గిరిగోచరాః. ౬౭
మహానాదా న్విముంచంతి క్ష్వేళా మన్యే ప్రచక్రిరే

టీక॥ గిరిగోచరాః= పర్వతవాసులగువానరులు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱు;గిరీణాం = పర్వతములయొక్క; శృంగాణి=శిఖరములను ; ఆరోహంతశ్చ=ఎక్కుచును; మహానాదాన్=పెద్దధ్వనులను;విముంచంతి=విడిచిరి. అన్యే=మఱికొందఱు ; క్ష్వేళాం=సింహనాదమును; ప్రచక్రిరే = చేసిరి.

పర్వతవాసులగువానరులు కొందఱు, పర్వతశిఖరంబులపైనెక్కి , పెద్దకేకలువేసిరి; కొందఱు , సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊరువేగైశ్చ మమృదు ర్లతాజాలా న్యనేకశః. ౬౮
జృంభమాణాశ్చ విక్రాంతా విచిక్రీడు శ్శిలాద్రుమైః

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱు;లతాజాలాని=తీఁగెలసమూహములను; అనేకశః= పెక్కులను;ఊరువేగైశ్చ=తొడలవేగములచేత;మమృదుః=మర్దించిరి; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; జృంభమాణాశ్చ= విజృంభించుచును;విక్రాంతాః=పరాక్రమించినవారలై; శిలాద్రుమైః= ఱాళ్లచేతనువృక్షములచేతను; విచిక్రీడుః = క్రీడించిరి.

కొందఱు, ఊరువేగంబున, లతాసమూహంబులమర్దించిరి;మఱికొందఱు,విజృంభించి , పరాక్రమించి, వృక్షంబులను ఱాళ్లనుదీసికొని యాటలాడిరి.అని, తాత్పర్యము.

శతైశ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ సహస్రశః. ౧౯
వానరాణాంతు ఘోరాణాం యూథైః పరివృతా మహీ

టీక॥ శతైః=నూఱులచేతను; శతసహస్రైశ్చ=లక్షలచేతను ; సహస్రశః=వేనవేలుగా; కోటిభిశ్చ=కోటులచేతను; ఘోరాణాం=భయంకరములగు ; వానరాణాం = వానరులయొక్క; యూథైః=సమూహములచేత ; మహీ=భూమి; పరివృతా=ఆవరింపఁబడినది.

భయంకరాకారులగు, వానరులు, నూఱులునూఱులుగాను వేనవేలుగాను లక్షలక్షలుగాను, కోటులుకోటులుగాను,భూమిని,వ్యాపించియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సా స్మ యాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ. ౨౦
హృష్టా ప్రముదితా సేనా సుగ్రీవేణాభిరక్షితా

టీక॥ సా=ఆ;మహతీ=గొప్పదగు; హరివాహినీ=వానరసేన; సేనా = ప్రభువుతోఁగూడినదై ; హృష్టా = గగుర్పాటు నొందినదై ; ప్రముదితా = మిక్కిలియు సంతోషంబు నొందినదై ; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత;అభిరక్షితా=పాలింపఁబడినదై; దివారాత్రం = అహోరాత్రమును; యాతిస్మ=పోయినది.

గొప్పదగునావానరసేన, రామసహితముయి, పరమసంతోషంబునొంది, పులకాంకితమయి , సుగ్రీవపాలితమయి,రేయుంబవలును బయనముచేయుచుండినది.అని, తాత్పర్యము.

వానరాస్త్వరితా యాంతి సర్వే యుద్ధాభినందినః. ౨౧
ప్రమోక్షయిషవస్సీతాం ముహూర్తం క్వాపినాసత

టీక॥వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; యుద్ధాభినందినః=యుద్ధమునభినందించువారలయి; త్వరితం = శీఘ్రముగా; యాంతి = పోయిరి. సీతాం=సీతాదేవిని;ప్రమోక్షయిషవః=విడిపింపఁగోరువారలయి ; ముహూ

తదా=కొంచెము సేపైనను ; క్వాపి=ఎచ్చటను; నాసత=ఉండరైరి.

వానరులందఱు, యుద్ధంబునందలి యుత్సాహంబున, మిక్కిలియు శీఘ్రముగాఁబోయిరి; సీతాదేవిని, ఎప్పుడెప్పుడువిడిపింతుమోయని, కొంచెము సేపైనను, ఎచ్చటనునిలువరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదప సంబాధం నానామృగసమాయుతమ్. ౭౨
సహ్యపర్వత మాసేదు ర్మలయంచ మహీధరమ్

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; పాదపసంబాధం= వృక్షములచేనిండినదియు; నానామృగసమాయుతం= నానామృగములతోఁగూడినదియునగు; సహ్యపర్వతం=సహ్యపర్వతమును; మలయం=మలయమను; మహీధరంచ=పర్వతమును; ఆసేదుః=పొందిరి.

అంత, నావానరులు, వృక్షములచే నిండినదియు నానావిధమృగసంయుతంబునగు, సహ్యపర్వతంబును, అట్లుమలయపర్వతంబును, బొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కాననాని విచిత్రాణి నదీప్రస్రవణానిచ. ౭౩
పశ్య న్నతియయా రామ స్సహ్యస్య మలయస్యచ

టీక॥రామః = రాముఁడు; సహ్యస్య=సహ్యపర్వతముయొక్కయు; మలయస్యచ = మలయపర్వతముయొక్కయు; విచిత్రాణి=నానావిధములయిన; కాననాని=అడవులను; నదీప్రస్రవణాని చ=ఏఱులను సెలయేఱులను; పశ్యన్=చూచుచు; అతియయా=పోయెను.

రాముఁడు, సహ్యమలయపర్వతంబులందలి, నానావిధవనంబులగు, ఏఱులను సెలయేఱులనుజూచుచుఁ, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

చంపకాం స్తిలకాం శ్చూతా నశోకాన్ సింధువారకాన్. ౭४
కరవీరాంశ్చ తిమిశాన్ భజంతి స్మ ప్లవంగమాః

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; చంపకాన్=సంపెఁగచెట్లను; తిలకాన్=బొట్టుగు చెట్లను; చూతాన్=మామిడిచెట్లను; అశోకాన్=అశోకవృక్షములను; సింధువారకాన్=తెల్లవావిలి చెట్లను; కరవీరాంశ్చ=గన్నేరుచెట్లను; తిమిశాన్=నేమిచెట్లను; భజంతి స్మ=పొందిరి.

వానరులు, మార్గంబున, చంపక వృక్షములను, బొట్టుగు చెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షంబులను, తెల్లవావిలిచెట్లను, గన్నేరుచెట్లను, నేమిచెట్లను, అంతనంతంజూచుచుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంకోలాంశ్చ కరంజాంశ్చ ప్లక్షన్యగ్రోధతిందుకాన్. ౩౫
జంబూకామలకా న్నీపాన్ భజంతి స్మ ప్లవంగమాః

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; అంకోలాంశ్చ=ఊడుగుచెట్లను; కరంజాంశ్చ=క్రానుగుచెట్లను; ప్లక్షన్యగ్రోధతిందుకాన్=జువ్విచెట్లనుమఱ్ఱిచెట్లను తుమ్మికచెట్లను; జంబూకామలకాన్=నేరెడుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను; నీపాన్=కదంబవృక్షములను; భజంతిస్మ=పొందిరి.

వానరులు, మార్గంబున, ఊడుగు చెట్లను, క్రానుగుచెట్లను జువ్విచెట్లనుమఱ్ఱిచెట్లను తుమ్మికిచెట్లను, నేరెడుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను, అంతనంతంజూచుచుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్తరేషుచ రమ్యేషు వివిధాః కాననద్రుమాః. ౩౬
వాయువేగప్రచలితాః పుష్పై రవకిరంతి తాన్

టీక॥ రమ్యేషు=మనోహరములగు; ప్రస్తరేషుచ=ఱాళ్లయందును; వివిధాః=నానావిధములయిన; కాననద్రుమాః=అడవియందలివృక్షములు; వాయువేగప్రచలితాః=వాయువేగముచేతఁగదలినవై; తాన్=ఆవానరులను; పుష్పైః=పూలచేత; అవకిరంతి=చల్లినవి.

రమణీయంబులగు శిలలయందున్న నానావిధవన్యవృక్షంబులు, వాయువేగంబునఁజలించి, యావానరులపై, పూలుగురిపించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స ౪

మారుత స్సుఖసంస్పర్శో వాతి చందనశీతలః. ౨౭
షట్పదై రనుకూజద్భి ర్వనేషు మధుగంధిషు

టీక॥మధుగంధిషు = తేనెచేమంచి వాసనగల; వనేషు = అడవులయందు; సుఖస్పర్శః = సుఖకరమయిన తాఁకుటగలదియు; చందనశీతలః = చందనమువలె జల్లనిదియునగు; మారుతః = గాలి; అనుకూజద్భిః = వెంబడిధ్వనించుచున్న; షట్పదైః = తుమ్మెదలతోఁ; వాతి = వీచుచుండినది.

అప్పుడు, మధుపూర్ణంబులగు సుగంధివనంబులందు, భృంగంబులు ఝంకరించుచు వెంటుండగుల, మందమారుతంబు, సుఖస్పర్శనంబయి, చందనశీతలంబయి, వీచినది.

అని, తాత్పర్యము.

అధికం శైలరాజస్తు ధాతుభి స్సువిభూషితః. ౨౮

టీక॥ శైలరాజస్తు = పర్వతశ్రేష్ఠమయిన సహ్యపర్వతమును; అధికం = మిక్కిలియు, ధాతుభిః = గైరికధాతువులచేత; సువిభూషితః = మిక్కిలియు నలంకరింపఁబడినది.

పర్వతశ్రేష్ఠంబగు, సహ్యంబును, మిక్కిలియు; ధాతుభూషితం బయినది. అని, తాత్పర్యము.

ధాతుభ్యః ప్రసృతో రేణు ర్వాయువేగవిఘట్టితః
సుమహా న్వానరానీకం ఛాదయామాస సర్వతః. ౨౯

టీక॥ధాతుభ్యః = ధాతువులవలన; ప్రసృతః = వెడలిన; రేణుః = పరాగము; వాయువేగవిఘట్టితః = వాయువేగము చేతేపఁబడినదై; సుమహాన్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; వానరానీకం = వానరసైన్యమును; సర్వతః = అంతటను; ఛాదయామాస = కప్పెను.

ఆవానరులత్రొక్కుడువలన, ధాతువులందుఁ బుట్టినపరాగము, గాలిదెబ్బకు రేఁగి, యావానర సైన్యమునంతయుఁ, గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

గిరి ప్రస్థేషు రమ్యేషు సర్వత స్సంప్రపుష్పితాః
కేతక్య స్సింధువారాశ్చ వసంత్యశ్చ మనోరమాః. ౧౦
మాధవ్యో గంధపూర్ణాశ్చ కుందపుష్పాశ్చ పుష్పితాః
చిరిబిల్వా మధూకాశ్చ వకుళాః ప్రియకా స్తథా. ౧౧
స్ఫూర్జకా స్తిలకాశ్చైవ నాగవృక్షాశ్చ పుష్పితాః
చూతాః పాటలయ శ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః. ౧౨
ముచుళిందార్జునాశ్చైవ శింశుపాః కుటజా స్తథా
ధవాశ్శాల్మలయ శ్చైవ రక్తాః కురవకా స్తథా. ౧౩
హింతాలా స్తిమిశాశ్చైవ చూర్ణకా నీపకా స్తథా
నీలాశోకాశ్చ వరణా అంకోలాః పద్మకా స్తథా. ౧౪
ప్లవమానైః ప్లవంగైస్తు సర్వే పర్యాకులీకృతాః

టీక॥ రమ్యేషు=మనోహరములయిన; గిరిప్రస్థేషు=పర్వతములనెత్తములందు; సర్వతః = అంతటను; సంప్రపుష్పితాః = చక్కఁగాఁబుష్పించిన; కేతక్యః=మొగిలిచెట్లును; సింధువారాశ్చ= తెల్లవావిలిచెట్లును; మనోరమాః = మనోహరము లగు; వాసంత్యశ్చ = గురివెందచెట్లును; మాధవ్యః = కుసుమపూలచెట్లును; గంధపూర్ణాశ్చ= దుంప రాశ్మచెట్లును; పుష్పితాః = పూచిన; కుందగుల్మాశ్చ= మొల్లచెట్లును; చిరిబిల్వాః = కానుగుమ్రాకులును; మధూకాశ్చ=ఇప్పమ్రాకులును; వకుళాః=పొగడచెట్లును; తథా = అట్లు; ప్రియకాః=వేఁగిసచెట్లును; స్ఫూర్జకాః = తుమికిచెట్లును; తిలకాశ్చైవ = బొట్టుగుచెట్లును; పుష్పితాః=పూచిన; నాగవృక్షాశ్చ= నాగకేసరవృక్షములును; చూతాః= మామిడిచెట్లును; పాటలయశ్చైవ= కలిగొట్టుచెట్లును; పుష్పితాః= పూచిన; కోవిదారాశ్చ=కాంచనముచెట్లును; ముచుళిందార్జునాశ్చైవ=ఖర్జూరవృక్షములును; ఏఱుమద్దిచెట్లును; శింశుపాః = ఇరుగుడుచెట్లును; తథా=అట్లు; కుటజాః = అడవిమల్లెలును; ధవాః= చంద్రచెట్లును; శాల్మలయశ్చైవ=బూరుగుచెట్లును; తథా = అట్లు; రక్తాః=ఎఱ్ఱని; కురవకాః=గోరంటచెట్లును; హింతాలాః = శ్రీతాల

వృక్షములును; తిమిశాశ్చైవ=నేమిచెట్లును; చూణకాః=ఉసిరిగచెట్లును; తథా=అట్లు; నీపకాః= కదంబవృక్షములును; నీలాశోకాః = నల్లపువ్వుల యిరుగుడుచెట్లును; వరణాః=ఉలిమిరిచెట్లును; అంకోలాః=ఊడుగుమ్రాకులును; తథా = అటు ; పద్మకాః = మెట్టతామరలును;సర్వే=అన్నియు;ప్లవమానైః=ఎగురుచున్న; ప్లవంగైస్తు=వానరులచేతను; పర్యాకులీకృతాః = కలఁచఁబడినవి.

అచ్చటఁ,గొండనెత్తములందంతటను జక్కఁగాఁబుష్పించియుండు, మొగిలిపొదలును, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరంబు లగు గురివెంద చెట్లును, మాధవీలతలును దుంపరాక్ష చెట్లును మొల్లచెట్లును,కానుగుచెట్లును, ఇప్పచెట్లును, పొగడచెట్లును, పేఁగిస చెట్లును తుమికి చెట్లును , బొట్టుగ చెట్లును నాగకేసరవృక్షములును,మామిడిమ్రాకులును,కలిగొట్టుమ్రాకులును,కోవిదారంబులును,ఖర్జూరంబులునర్జునంబులును.కింశుపావృక్షంబులును, అడవిమల్లెలును,చంద్రమ్రాకులును, శాల్మలివృక్షంబులును,ఎఱ్ఱగోరంటలును , శ్రీతాళపుమ్రాకులును, నేమివృక్షంబులును, ఉసిరిగమ్రాకులును,గదంబవృక్షంబులును,నల్లపువ్వులయిరుగుడుమ్రాకులును, ఉలిమిరిమ్రాకులును, ఊడుగుమ్రాకులును , మెట్టతామరలును, పుష్పితంబులగునీవృక్షంబులన్నియు , నావానరులకోలాహలంబునఁ, బర్యాకులంబులయినవి. అని,తాత్పర్యము.

వాప్యస్తస్మిన్ గిరౌ శీతాః పల్వలాని తథైవచ. ౭౪
చక్రవాకానుచరితాః కారండవ నిషేవితాః
ప్లవైః క్రౌంచైశ్చ సంకీర్ణా వరాహమృగసేవితాః. ౭౬
ఋక్షై స్తరక్షుభి స్సింహై శ్శార్దూలైశ్చ భయావహైః
వ్యాళైశ్చ బహుభి ర్భీమై స్సేవ్యమానం సమంతతః. ౭౭
పద్మై స్సౌగంధికైః ఫుల్లైః కుముదై శ్చోత్పలై స్తథా
వారిజై ర్వివిధైః పుష్పై రమ్యా స్తత్ర జలాశయాః. ౭౮

టీక॥తస్మిన్=ఆ; గిరౌ=సహ్యపర్వతమునందు; శీతాః= చల్లనివియు; చక్రవాకానుచరితాః= చక్రవాకపక్షులచేసంచరింపఁబడినవియు; కారండవనిషేవితాః=నీరుకోళ్లచేసేవింపఁబడినవియు; ప్లవైః=నీరుకాకులచేతను; క్రౌంచైశ్చ = క్రౌంచపక్షులచేతను; సంకీర్ణాః=వ్యాపింపఁబడినవియు; వరాహమృగసేవితాః= వరాహములు మొదలగుమృగములచేత సేవింపఁబడినవియునగు; వాప్యః=నడబావులును; తథా = అట్లు; పల్వలానిచ= నీళ్లునిలిచినపల్లములును; ఋక్షైః = ఎలుఁగుగొడ్డులచేతను; తరక్షుభిః= సివంగులచేతను; సింహైః=సింహములచేతను; భయావహైః= భయముగల్గించునట్టి; శార్దూలైశ్చ=పెద్దపులులచేతను; భీమైః=భయంకరములగు; బహుభిః=పెక్కులయిన; వ్యాళైశ్చ=దుష్టగజములచేతను; సమంతతః = అంతటను ; సేవ్యమానం=సేవింపఁబడుచున్న; వనం(అధ్యాహృతము)=వనమును;ఫుల్లైః = వికసించిన; పద్మైః=కమలములచేతను; సౌగంధికైః=చెంగలువలచేతను; కుముదైశ్చ= తెల్లకలువలచేతను; తథా=అట్లు; ఉత్పలైః= నల్లకలువలచేతను; వివిధైః=నానావిధములగు; వారిజైః=నీళ్లయందుబుట్టిన ; పుష్పైః = పూలచేత; రమ్యాః= మనోహరములయిన; జలాశయాః=సరస్సులును; తత్ర=అచ్చట; ప్లవంగైః(అధ్యాహృతము) = వానరులచేత ; పర్యాకులీకృతాః (అధ్యాహృతము) = కలఁచఁబడినవి.

ఆసహ్యపర్వతమునందు, శీతలంబగుజలముగలవియు, చక్రవాకకారండపశోభితంబులును,నీరుకాకులును క్రౌంచంబులును ఇవిమొదలగుపక్షులచే వొప్పుచున్నవియు,వరాహాదిజలగోచరమృగసేవితంబులునగునడబావులును, ఋక్షంబులును సివంగులును సింహంబులును,శార్దూలంబులును దుష్టగజంబులును మొదలగుభయంకరమృగంబులతోఁగూడినవనంబులును, వికసించినకమలంబులును,చెంగలువలును తెల్లకలువలును నల్లకలువలును మొదలగుజలజాతపుష్పంబులతో నొప్పుచున్న జలాయశంబులును,ఇవన్నియు,నావానరులచే, చెఱుపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సానుషు కూజంతి నానాద్విజగణా స్తథా

టీక॥తథా=అట్లు;తస్య= ఆసహ్యాప ర్వతముయొక్క;సానుషు=నెత్తములం దు;నానాద్విజగణాః= నానావిధపక్షి సమూహములు; కూజంతి=అఱచినవి.

అప్పుడాసైన్యముంజూచి, సహ్యాప ర్వతసానువులందలి నానావిధపక్షులు, కూయుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స్నాత్వా పీత్వోదకా న్యత్ర జలే క్రీడంతి వానరాః. ౮౯
అన్యోన్యం ప్లావయంతిస్మ

టీక॥వానరాః=వానరులు; అత్ర= ఈపర్వతమునందు;జలే=జలమునందు; స్నాత్వా=స్నానముచేసి;ఉదకాని=జ లములను;పీత్వా=త్రాఁగి;క్రీడంతి= క్రీ డించిరి.అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ప్లావయంతిస్మ=తడుపుకొనిరి.

వానరులు, సహ్యాపర్వతంబునంద లిసరస్సులందు,స్నానంబుగావించి, నీ ళ్లుద్రావి, యొక్కరిపైనొకరునీళ్లుపోసు కొనుచుఁ,గ్రీడించిరి.అని, తాత్పర్యము.

శైలమారుహ్య వానరాః
ఫలాన్య మృతగంధీని మూలాని కుసుమానిచ. ౯౦
బుభుజు ర్వానరా స్తత్ర పాదపానాం మదోత్కటాః

టీక॥ వానరాః= వానరులు; శైలం=పర్వతమును;ఆరుహ్య = ఎక్కి; తత్ర=అచ్చట; వానరాః=వానరులు; మదోత్కటాః= మదముచేతమదించిన వారలై; పాదపానాం= వృక్షముల యొక్క; అమృతగంధీని= అమృతము యొక్క వాసనవంటివాసనగల; ఫలాని=పండ్లను;మూలాని=గడ్డలను; కుసుమానిచ=పూలను; బుభుజుః= భక్షిం చిరి.

వానరులంతఁబర్వతంబునారోహిం చి,మదమోహితులయి,అమృతగంధ... వం టిఫలంబులను గడ్డలనుబువ్వులను, భు జించిరి.అని,తాత్పర్యము.

ద్రోణమాత్రప్రమాణాని లంబమానాని వానరాః. ౯౧
యయుః పిబంతో హృష్టా స్తే మధూని మధుపింగళాః

టీక॥మధుపింగళాః= తేనెవలెగోరోచనపువన్నెగల; తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; లంబమానాని= వ్రేలాడుచున్న; ద్రోణమాత్రప్రమాణాని = తూమెఁడు తేనియగల; మధూని= తేనియలను, తేనెతెట్టెలను; పిబంతః = త్రాఁగుచు; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; యయుః=పోయిరి.

తేనెకుంబోలె గోరోచనపు వన్నెగలయీవానరులు, అచ్చటచ్చట వ్రేలాడుచున్న తూమెఁడు తేనియగల తేనెతెట్టెలను యథేచ్ఛముగాఁ ద్రాఁగుచుఁ, బరమసంతోషంబునంబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పాదపా నవభంజంతో వికర్షంత స్తథా లతాః. ౯౨
విధమంతో గిరివరాన్ ప్రయయుః ప్లవగర్షభాః

టీక॥ప్లవగర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు; పాదపాన్=వృక్షములను; అవభంజంతః=విఱుచుచు; తథా=అట్లు; లతాః=తీఁగెలను; వికర్షంతః=ఆకర్షించుచు; గిరివరాన్= పర్వతశ్రేష్ఠములను; విధమంతః=పగులఁగొట్టుచు; ప్రయయుః=పోయిరి.

వానరోత్తములు, వృక్షంబులవిఱుచుచు, లతలను ఆకర్షించుచు, గొప్పపర్వతంబులను బగులఁగొట్టుచుఁ, బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షేభ్యో న్యే తు కపయో నర్దంతో మధుదర్పితాః. ౯౩
అన్యే వృక్షా న్ప్రపద్యంతే ప్రపతంత్యపి చాఽపరే

టీక॥అన్యే=ఇతరులయిన; కపయస్తు=వానరులును; మధుదర్పితాః=తేనెచేమదించినవారలై; నర్దంతః=ధ్వనించుచు; వృక్షేభ్యః = వృక్షములకన్న; అన్యత్ర(అధ్యాహృతము) = ఇతరస్థలమందు; యయుః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి. అన్యే = ఇతరులు; వృక్షాన్=వృక్షములను; ప్రపద్యంతే=పొందిరి. అపరేచాపి=ఇతరులును; ప్రపతంతి=పడిరి.

కొందఱువానరులు, తేనెద్రావుటచేమదించియఱచుచు, వృక్షంబులులేనిచోటనడచిరి; కొందఱు, వృక్షంబులనారోహించిరి; కొందఱువృక్షంబులనుండి నేలకుదుమికిరి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవ వసుధా తైస్తు సంపూర్ణా హరియూథపైః. ౯౪
యథా కలమకేదారైః పక్వై రివ వసుంధరా

టీక॥ తైః=ఆ;("తు" అనునది పాదపూరణార్థము)హరియూథపైః=వానరశ్రేష్ఠుల చేత; సంపూర్ణా=నిండిన; వసుధా=భూమి; పక్వైః=పండిన("ఇవ"అనునది వాక్యాలంకారార్థము); కలమకేదారైః=వరిపైరుల చేత; సంపూర్ణా(అధ్యాహృతము)నిండిన; వసుంధరా(అధ్యాహృతము)ఇవ=భూమివలె; బభూవ=ఉండినది.

వానరోత్తములచేత నిండియుండుభూమి, వరిపైరులచే నిండినభూమివలె నొప్పచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్ర మథ సంప్రాప్య రామో రాజీవలోచనః. ౯౫
అధ్యారోహ న్మహాబాహు శ్శిఖరం ద్రుమభూషితమ్

టీక॥ అథ=అంత; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రాజీవలోచనః=కమలంబులవంటికండ్లుగల; రామః=రాముఁడు; మహేంద్రం=మహేంద్రపర్వతమును; సంప్రాప్య=పొంది; ద్రుమభూషితం=వృక్షములచేనలంకరింపఁబడిన; శిఖరం=శిఖరమును; అధ్యారోహత్=ఎక్కెను.

అంత, మహాబాహుండును కమలంబులవంటికండ్లుగలవాఁడునగు రాముండు, మహేంద్రపర్వతంబుఁజేరి, నానావృక్షసమూహాలంకృతంబగు, దానిశిఖరంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిఖర మారుహ్య రామో దశరథాత్మజః. ౯౬
కూర్మమీనసమాకీర్ణ మపశ్య త్సలిలాకరమ్

టీక॥ తతః=అంత; దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకైన; రామః=రాముఁడు; శిఖరం=శిఖరమును; ఆరుహ్య=ఎక్కి; కూర్మమీనసమాకీర్ణం=తాఁబేళ్లచేతనుమత్స్యములచేతనువ్యాపింపఁబడిన; సలిలాకరం=సముద్రమును; అపశ్యత్=చూచెను.

అంత, దశరథకుమారుండగు రాముండు, మహేంద్రశిఖరంబునారోహించి, తాఁబేళ్లతోను మత్స్యంబు

లతోనునిండియున్న, సముద్రంబుఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సహ్యం సమతిక్రమ్య మలయం చ మహాగిరిమ్. ౯౭
ఆసేదు రానుపూర్వ్యేణ సముద్రం భీమనిస్స్వనమ్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సహ్యం= సహ్యపర్వతమును; మలయం = మలయమును; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; సమతిక్రమ్య = అతిక్రమించి; ఆనుపూర్వ్యేణ = క్రమముచేత; భీమనిస్స్వనం = భయంకరముగుధ్వనిగల ; సముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదుః= సమీపించిరి.

ఆవానరులు, అట్లుసహ్యాపర్వతంబును మలయ పర్వతంబునుదాఁటి, భయంకరారావం బగుసముద్రంబు సమీపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవరుహ్య జగామాశు వేలావన మనుత్తమమ్. ౯౮
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ స్ససుగ్రీవ స్సలక్ష్మణః

టీక॥ రమయతాం= సంతసింపఁజేయువారి లోపల ; శ్రేష్ఠః= ఉత్తముఁడైన ; రామః= రాముఁడు; ససుగ్రీవః= సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; సలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; అవరుహ్య=డిగ్గి ; ఆశు = శీఘ్రముగా; అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేనటువంటి; వేలావనం=సముద్రతీరమునందలివనమునుగూర్చి; జగామ=పోయెను.

ఇతరులకుసంతోషముగలిగించు వారిలలోనుత్తముండైన రాముండు, సుగ్రీవలక్ష్మణులంగూడి, పర్వతంబుడిగ్గి, సముద్రంబుఁజూచుకౌతుకంబున , శీఘ్రముగా, సముద్రతీరవనంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ ధాతోపలతలాం తోయౌఘై స్సహసోత్థితైః. ౯౯
వేలా మాసాద్య విపులాం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁడు; సహసా=వేగమున; ఉత్థితైః= లేచి

నః తోయౌఘైః = జలప్రవాహములచే తః ధౌతోపలతలాం = కడుగఁబడినఱాళ్లుగలదగు; విపులాం = విశాలమగు; వేలాం = సముద్రతీరమును; ఆసాద్య = పొంది; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, రాముండు, వేగవంతంబులగు తరంగంబులచే ధౌతంబులగు ఱాళ్లుగల, సముద్రతీరంబుఁ జేరి, సుగ్రీవునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతే వయ మనుప్రాప్తా స్సుగ్రీవ వరుణాలయమ్. ౧౦౦

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! ఏతే = ఈ; వయం = మనము; వరుణాలయం = సముద్రమును; అనుప్రాప్తాః = పొందినాము.

సుగ్రీవుఁడా! ఇదిగో! మనము సముద్రంబునొద్దకు వచ్చినాము,
అని, తాత్పర్యము.

ఇహేదానీం విచింతా సా యా నః పూర్వం సముత్థితా

టీక॥ యా = ఏది; నః = మనకు; పూర్వం = మునుపు; సముత్థితా = కలిగినదో; సా = అ; విచింతా = ఆలోచనము; ఇహ = ఇచ్చట; ఇదానీం = ఇప్పుడు; కర్తవ్యా (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడవలసినది.

మును పేమనము చేసియుంటిమే, ఆ యాలోచనము నిప్పుడు చేయవలసినది.
అని, తాత్పర్యము.

అతః పర మతీరోఽయం సాగర స్సరితాంపతిః. ౧౦౧

టీక॥ అతఃపరం = ఇంతకుఁబిమ్మట; అయం = ఈ; సరితాం = నదులకు; పతిః = పెనిమిటియయిన; సాగరః = సముద్రము; అతీరః = గట్టులేనిది.

ఇంక, నదీపతియగు సముద్రంబె కాని, తీరంబులేదు- అని, తాత్పర్యము.

నచాయ మనుపాయేన శక్య స్తరితు మర్ణవః

టీక॥అయం=ఈ;అర్ణవః=సముద్రము; అనుపాయేన = ఉపాయములేమిచేత; తరితుం=దాఁటుటకు ; శక్యశ్చ=అలవియయినదియు; న= కాదు-

ఉపాయంబులేక , యీసముద్రంబు దాఁట నలవిగాదు-
అని, తాత్పర్యము-

తదిహైవ నివేశోస్తు మంత్రః ప్రస్తూయతా మితి. ౧౦౨
యథేదం వానరబలం పరం పార మవాప్నుయాత్

టీక ॥ తత్= అందువలన; ఇహైవ=ఇచ్చటనే; నివేశః=విడియుట; అస్తు=అగుఁగాక. యథా= ఎట్లు; ఇదం=ఈ; వానరబలం= వానరసైన్యము; పరం=అవ్వలి; పారం = గట్టును; అవాప్నుయాత్=పొందునో ; ఇతి=ఇట్లు; మంత్రః=ఆలోచనము; ప్రస్తూయతాం=చేయఁబడుఁగాక.

అట్లుకావున , నిచ్చటనెవిడియుదము; ఈవానరసైన్యము, సముద్రంబునవ్వలిగట్టుచేరునట్లాలోచనముసేయవలయును. అని,రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ స మహాబాహు స్సీతాహరణకర్శితః. ౧౦౩
రామ స్సాగర మాసాద్య వాస మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక॥సీతాహరణకర్శితః= సీతాహరణముచేతఁ గృశింపఁజేయఁబడిన; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల;సః= ఆ; రామః=రాముఁడు;సాగరం= సముద్రమును;ఆసాద్య=పొంది;తదా=అప్పుడు;ఇతీవ=ఇట్లు;వాసం=విడియుటను;ఆజ్ఞాపయత్=ఆజ్ఞాపించెను.

సీతాహరణంబునంబరమదుఃఖితుండైయున్న మహాబాహుండగురాముండు,సముద్రంబుఁజేరినపిమ్మటనచ్చటవిడియుటనుగుఱించి యీప్రకారమాజ్ఞాపించెను,అని, తాత్పర్యము.

సర్వా స్సేనా నివేశ్యంతాం వేలాయాం హరిపుంగవ.౧౦౪

టీక॥హరిపుంగవ=వానరశ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుఁడా! సర్వాః= సమస్తములయిన; సేనాః=సేనలును; వేలాయాం=సముద్రతీరమునందు; నివేశ్యంతాం= విడియఁజేయఁబడుఁగాక.

వానరశ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మనసేనలనన్నిఁటిని, సముద్రతీరంబునవిడియనియమింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రాప్తో మంత్రకాలో నస్సాగరస్యాస్య లంఘనే

టీక॥అస్య=ఈ; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; లంఘనే=దాఁటునిమిత్తమయి; మంత్రకాలః= ఆలోచించుకాలము; నః=మనకు; సంప్రాప్తః= పొందఁబడినది.

ఈసముద్రంబు దాఁటునుపాయంబునుగుఱించియాలోచించునవసరంబు మనకుఁగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

స్వాంస్వాం సేనాం సముత్సృజ్య మాచకశ్చిత్కుతో వ్రజేత్. ౧౦౫

టీక॥కశ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడును; స్వాంస్వాం=తనతన; సేనాం= సేనను; సముత్సృజ్య=విడిచి; కుతః= ఎందును; మా వ్రజేత్ =పోఁగూడదు.

ఎవ్వండును దనసేననువదలియెచ్చటికిని, బోఁగూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛంతు వానరా శ్శూరా జ్ఞేయం ఛన్నం భయంచ నః

టీక॥శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేని; వానరాః= వానరులు; గచ్ఛంతు=పోవుదురుగాక, అంతటనుదిరుగుచుందురుగాకయనుట. నః = మనయొక్క; భయం=భయనిమిత్తమయిన; ఛన్నం = దాఁచుకొనియుండునది; జ్ఞేయం=ఎఱుంగఁదగినది.

శూరులగువానరులు, అంతటనుదిరుగుచుండవలయును; ఛిద్రంబన్వేషించిమనలంబ్రహరించుటకై శత్రువులెచ్చటనైననుదాఁచుకొనియుందురు. అని, రాముండు, సుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౦౬
సేనాం న్యవేశ యత్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే

టీక॥సుగ్రీవః =సుగ్రీవుఁడు; రామస్య=రాముని యొక్క; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా=విని; సహలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; ద్రుమాయ తే-వృక్షములతోఁగూడిన; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు; సేనాం=సేనను; న్యవేశయత్=విడియఁజేసెను.

సుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువిని, లక్ష్మణునితోగూడ , నానావృక్షసంయుతంబగుసముద్రతీరంబునందు , వానరసేనను, విడియనియమించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్యచ తద్బలమ్. ౧౦౭
మధుపాండుజల శ్శ్రీమాన్ ద్వితీయఇవ సాగరః

టీక॥ సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; సమీపస్థం= సమీపంబునందున్న; తత్=ఆ ; బలంచ = సైన్యమును; శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగల; మధుపాండుజలః= తేనెవలెగోరోచనవువన్నెగలజలముగల; ద్వితీయః= రెండవదగు; సాగరఇవ=సముద్రమువలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

సముద్రసమీపంబునవిడిసియున్నమధువర్ణులగునావానరులసేన, కాంతిమతంబగు, మధువర్ణంబయిన, రెండవసముద్రంబుకరణిఁబ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వేలావన ముపాగమ్య తత స్తే హరిపుంగవాః. ౧౦౮
వినివిష్టాః పరం పారం కాంక్షమాణా మహోదధేః

టీక॥ తే=ఆ; హరిపుంగవాః= వానరశ్రేష్ఠులు; వేలావనం=సముద్రతీరవనమును; ఉపాగమ్య=పొంది; తతః=అంత; మహోదధేః=మహాసముద్రముయొక్క; పరం=అవ్వలి; పారం=గట్టును; కాంక్షమాణాః= కోరుచు; వినివిష్టాః=విడిసిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులు, సముద్రతీరవనముఁబొంది, యంత, సముద్రంబునవ్వలితీరంబుఁజేరంగోరుచు, నచ్చటచ్చట, విడిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం నివిశమానానాం సైన్యసన్నాహనిస్స్వనః. ౧౦౯
అంతర్ధాయ మహానాద మర్ణవస్య ప్రశుశ్రువే

టీక॥ నివిశమానానాం = విడియుచున్న; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; సైన్యసన్నాహనిస్స్వనః = సైన్యమువిడియఁ జేయుటయొక్క-ధ్వని ; అర్ణవస్య=సముద్రముయొక్క-;మహానాదం=గొప్పధ్వనిని; అంతర్ధాయ=అణఁచి; ప్రశుశ్రువే=వినఁబడినది.

అచ్చట, నావానరసేనవిడియుటవలనఁగలిగినధ్వని, సముద్రధ్వనిఁ గూడనణఁచిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజినీ సుగ్రీవేణాభిపాలితా. ౧౧౦
త్రిధా నివిష్టా మహతీ రామస్యార్థ పరాభవత్

టీక॥సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత;అభిపాలితా=పాలింపఁబడిన;మహతీ= గొప్పదగు; సా=ఆ; వానరాణాం= వానరులయొక్క-,ధ్వజినీ=సేన; త్రిధా=మూడువిధములుగ;నివిష్టా=విడిసినదై;రామస్య=రామునియొక్క-; అర్థపరా= ప్రయోజనమునందాసక్తిగలదై;అభవత్=ఉండినది.

సుగ్రీవపాలితంబగు నాగొప్ప వానరసేన , వానరులొకకొత్తట్టును గోలాంగూలంబులొక్క-తట్టునుభల్లూకంబులొకకొత్తట్టును గానిట్లుమూఁడుప్రకారంబులవిడిసి, రామునికార్యంబుగావింపనుద్యుక్తయయి పరమోత్సాహంబుననుండినది.అని, తాత్పర్యము.

సా మహార్ణవ మాసాద్య హృష్టా వానరవాహినీ. ౧౧౧
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహార్ణవమ్

టీక॥సా=ఆ; వానరవాహినీ=వానరసేన; మహార్ణవం= మహాసముద్రమును; ఆసాద్య=పొంది ; వాయువేగసమాధూతం=వాయువేగముచేఁజలింపఁజేయబఁడిన; మహార్ణవం= మహాసముద్రమును ; పశ్యమానా (పశ్యంతీ)చూచుచు; హృష్టా=సంతసించినది.

ఆవానరసేన,మహాసముద్రంబుఁబొం

ది, వాయువేగంబునకుఁ బెల్లుబ్బితరంగంబులం జెలంగుచున్న మహాసముద్రముం జూచుచు, సంతోషంబునొందినది. అని, తాత్పర్యము.

దూరపార మసంబాధం రక్షోగణనిషేవితమ్. ౧౧౨
పశ్యంతో వరుణావాసం నిషేదు ర్హరియూథపాః
చండనక్రగ్రహం ఘోరం క్షపాదౌ దివసక్షయే. ౧౧౩
హసంత మివ ఫేనౌఘై ర్నృత్యంత మివ చోర్మిభిః
చంద్రోదయసముద్ధూతం ప్రతిచంద్రసమాకులమ్, ౧౧౪
చండానిలమహాగ్రాహైః కీర్ణం తిమితిమింగిలైః
దీప్తై ర్భోగై రివాకీర్ణం భుజంగై ర్వరుణాలయమ్. ౧౧౫
అవగాఢం మహాసత్త్వై ర్నానాశైలసమాకులం
సుదుర్గం దుర్గమార్గం త మగాధ మసురాలయమ్. ౧౧౬

టీక॥ హరియూథపాః=వానరశ్రేష్ఠులు; దూరపారం= దూరంబుననుండుగట్టుగలదియు; అసంబాధం= బాధలేనిదియు,కొలఁతపెట్టఁగూడనిదియు ననుట ; రక్షోగణనిషేవితం= రాక్షసులసమూహములచే సేవింపఁబడినదియు;వరుణావాసం= వరుణునియునికిపట్టును;చండనక్రగ్రహం=భయంకరమయినమొసళ్ల చేఁగ్రహించుటగలదియు; క్షపాదౌ = రాత్రియారంభమునందును ; దివసక్షయే=పగటియంతమునందును, సాయంసంధ్యాసమయమునందు ననుట; ఘోరం=భయంకరంబును ; ఫేనౌఘైః = నురుగులసమూహములచేత; హసంతమివ(స్థితం)= నవ్వుచున్నట్లున్నదియు; ఊర్మిభిః= అలలచేత;నృత్యంతమివ(స్థితం)చ=నృత్తముసేయునట్లున్నదియు; చంద్రోదయసముద్ధూతం= చంద్రోదయమునందుఎగురఁగొట్టఁబడినదియు; ప్రతిచంద్రసమాకులం=ప్రతిబింబచంద్రులచేనిండినదియు; చండానిలమహాగ్రాహైః=భయంకరమయిన వాయువువంటివేగముగలగొప్పమొసళ్ల చేతను;తిమితిమింగిలైః=తిమియనునూఱుయోజనంబులపొడవుగలమత్స్యములచేతనుతిమిలనుదినునట్టితిమింగిలంబులను మత్స్యముల చేతను ; కీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియు ;

భోగైః = పడగలచేత; దీప్తైరివ(స్థితైః) = మండుచున్నట్లున్న; భుజంగైః=సర్పములచేత; ఆకీర్ణం=వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాసత్త్వైః=పెద్దజంతువులచేత; అవగాఢం= ప్రవేశింపఁబడినదియు ; నానాశైలసమాకులం=నానావిధపర్వతంబులచేతనిండినదియు; సుదుర్గం=ఘోరరానిదియు; దుర్గమార్గం=పోరానిమార్గముగలదియు; అగాధం= మిక్కిలిలోఁతుగదియు; అసురాలయం= అసురులయునికిపట్టుగలదియునగు;వరుణాలయం= సముద్రమును;పశ్యంతః = చూచుచు; విషేదుః=దుఃఖించిరి.

దురవస్థితంబగునావలిగట్టు గలదియు, నక్షోభ్యంబును రాక్షససమూహంబుచేసేవింపఁబడినదియు,వరుణునియునికిపట్టును,ఎట్టిమృగంబునైనంబట్టుకొనంజాలిన మొసళ్లుగలదియు, సంధ్యాకాలంబునందు, భయంకరంబయి చూపట్టునదియు, తెల్లనినురుంగులచేన వ్వునట్లుదోఁచునదియుఁ,దరంగంబులన ర్తనంబు గావించునట్లు గానగుపడునదియుఁజంద్రోదయకాలంబునమఱియుం జెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు చంద్రబింబంబులనొప్పుచున్నదియు,మహావాతంబునకుంబోలెవేగంబుగలమొసళ్లతో నుదిమితిమింగిలంబులతోనునిండియుండునదియు, ఫణాస్థితమణులచే వెలుంగుచున్నసర్పంబులనొప్పుచున్నదియు, మఱియుశింశుమారాది మహాజంతువులచే వ్యాపింపఁబడినదియు,జలంబులమునింగియున్న నానావిధపర్వతంబులుగలదియు ఘోరరానిదియుమార్గరహితంబును,మిక్కిలియులోఁతుగలదియునసురాలయంబునగు,నాసముద్రంబును,జూచి, వానరోత్తములు,దీనినెట్లుదాఁటఁగలమని, దుఃఖంబునొందిరి.అని, తాత్పర్యము.

మకరైర్నాగభోగైశ్చ విగాఢా వాతలోళితాః
ఉత్పేతుశ్చ నిపేతుశ్చ ప్రవృద్ధా జలరాశయః. ౧౧౭

టీక॥మకరైః=మొసళ్లచేతను; నాగభోగైశ్చ=సర్పదేహములచేతను; విగాఢాః = ప్రవేశింపఁబడిన;జలరాశయః = తరంగములు;వాతలోళితాః= గాలిచేఁజలింపఁజేయఁబడినవై; ప్రవృద్ధాః=వృద్ధిఁబొందినవై; ఉత్పేతుశ్చ= ఎగిరినవియు.నిపేతుశ్చ=పడినవియు.

గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరం

బులతోను సర్పంబులతోను, వాయువేగచలితంబులయి పెల్లుబ్బి, యత్యున్నతంబులయి, యెగిరిపడుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిచూర్ణమివావిద్ధం భాస్వరాంబు మహోరగమ్
సురారివిషయం ఘోరం పాతాళవిషమం సదా. ౧౧౭
సాగరం చాంబరప్రఖ్య మంబరం సాగరోపమమ్
సాగరం చాంబరంచేతి నిర్విశేష మదృశ్యత. ౧౧౮

టీక॥ భాస్వరాంబు= ప్రకాశించుచున్న జలముగలదియు; కావుననే; ఆవిద్ధం= కొట్టఁబడిన; అగ్నిచూర్ణమివ (స్థితం) నిప్పుల పొడివలె నున్నదియు; మహోరగం= మహానాగంబులుగలదియు; సురారివిషయం=అసురులకునివాసస్థానంబును; ఘోరం=భయంకరంబయినదియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; పాతాళవిషమం= పాతాళమువలెగంభీరమయినదియునగు; సాగరంచ = సముద్రమును; అంబరప్రఖ్యం= ఆకాశముతో సమానమయినది. అంబరం= ఆకాశము; సాగరోపమం= సముద్రముతోఁ బోల్కిఁగలది. సాగరంచ= సముద్రంబును; అంబరంచ=ఆకాశంబును— ఇతి=అని; నిర్విశేషం= భేదములేనట్లు; అదృశ్యత=చూడఁబడెను.

రాత్రికాలంబునందుఁ, జంద్రకిరణసంపర్కంబునంజేసి, సముద్రంబునందలిజలబిందువులు, అగ్నికణంబులుం బోలెబ్రకాశించుచుండును; ఆకాశంబునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకాశించుచుండును; సముద్రంబు, మహానాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నాగంబులుగలదే; సముద్రంబుననసురులుండురు; ఆకాశంబుననుఅసురులుండురు, సముద్రంబుభయంకరంబైనదిఆకాశంబునుభయంకరంబైనది సముద్రంబుపాతాళంబువలెగంభీరంబుగనుండినది, ఆకాశంబునట్టిదెకావుననిప్పుడుసముద్రంబాకాశంబువలెనుండినది ఆకాశంబుసముద్రంబువలెనుండినది. ఇదిసముద్రంబనియునిదియాకాశంబనియు నెంతమాత్రము భేదమగపడదలేదు

అని, తాత్పర్యము.

సంపృక్తం నభసా ప్యంభ స్సంపృక్తంచ నభోం భసా

తాదృగ్రూపే స్మ దృశ్యేతే తారారత్నసమాకులే. ౧౨౦

టీక॥అంభోధి=[illegible];నభసా= ఆకాశముతో;సంప్రుక్తం=చేరినది.నభశ్చ=ఆకాశమును;అంభసా = జలముతో;సంప్రుక్తం=చేరినది.తారారత్నసమాకులే=నక్షత్రములచేనిండినయాకాశమును రత్నములచేనిండినసముద్రంబును;తాదృగ్రూపే=అట్టిరూపముగలవై; దృశ్యేతేస్మ=చూడఁబడుచుండినవి.

సముద్రము నందలిజలము, ఆకాశమువలెనుండినది; ఆకాశంబుజలంబువలెనుండినది;కావున, నాయాకాశసముద్రంబులు రెండును, ఒకటొటివలెనొకటొటిభేదములేకుండనుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సముత్పతితమేఘస్య వీచిమాలాకులస్యచ
విశేషో న ద్వయో రాసీ త్సాగరస్యాంబరస్యచ. ౧౨౧

టీక॥సముత్పతితమేఘస్య=పైనివ్యాపించియున్న మేఘంబులుగల; అంబరస్యచ=ఆకాశంబునకును;వీచిమాలాకులస్య=అలలపఙ్క్తులచేనిండిన; సాగరస్యచ= సముద్రమునకును; ద్వయోః= రెంటికిని;విశేషః= భేదము;నాసీత్= ఉండలేదు.

మేఘసమూహంబుతోనొప్పుచున్నయాకాశమునకునుతరంగసంఘాకులంబగు సముద్రంబునకునుఎంతమాత్రము భేదమగపడలేదు. అని. తాత్పర్యము.

అన్యోన్యై రాహతా స్సక్తా స్సస్వను ర్భీమనిస్స్వనాః
ఊర్మయ స్సింధురాజస్య మహాభేర్య ఇవాహవే. ౧౨౨

టీక॥ అన్యోన్యైః=ఒండొరులచేత ; సక్తాః=సంబంధించినవియు;ఆహతాః = కొట్టఁబడినవియునగు; సింధురాజస్య=సముద్రముయొక్క; ఊర్మయః=అలలు; ఆహవే= యుద్ధమునందు;మహాభేర్యఇవ=గొప్పభేరులువలె; భీమనిస్స్వనాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; సస్వనుః=ధ్వనించినవి.

సముద్రంబునందలి; యలలు,ఒకటిచేనొకటొటికొట్టఁబడినవై, యుద్ధంబునందుపెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరారావంబున, ధ్వనించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రత్నౌఘజలసన్నాదం విషక్తమివ వాయునా
ఉత్పతంత మివ క్రుద్ధం యాదోగణసమాకులమ్. ౧౨౩
దదృశు స్తే మహోత్సాహా వాతాహతజలాశయమ్
అనిలోద్ధూత మాకాశే ప్రవల్గంత మివోర్మిభిః. ౧౨౪

టీక॥రత్నౌఘజలసన్నాదం= రత్నసమూహములయొక్కయు, జలములయొక్కయు ధ్వనిగలదియు; వాయునా=గాలిచేత; విషక్తమివ (స్థితం)= ఏకీభూతమయినట్లున్నదియు; ఉత్పతంతమివ(స్థితం)= ఎగురునట్లున్నదియు; క్రుద్ధం (ఇవస్థితం)= కోపమునొందినట్లున్నదియు ; యాదోగణసమాకులం=జలజంతువులసమూహముచే నిండినదియు; అనిలోద్ధూతం=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడినదియు; ఊర్మిభిః = అలలచే; ప్రవల్గంతమివ(స్థితం)=మాటలాడు నట్లున్నదియునగు ; వాతాహతజలాశయం = గాలిచేఁగొట్టఁబడిన సముద్రమును ; మహోత్సాహాః= అధికమయిన యుత్సాహముగల; తే=ఆవానరులు;దదృశుః=చూచిరి.

రత్నంబులతోను జలంబులతోను మహాధ్వనిగల్గి వాయుహతంబయి, యాకాశంబునకుద్గమించుకైవడి, కోపంబునొందియుండుచాడ్పునంజూపట్టుచు, జలజంతుగణసంకులంబై, వాయువేగంబునకు, లేచుతరంగంబులధ్వనిచేమాటలాడునట్లుగాన్పించుచున్న సముద్రంబును, మహోత్సాహశాలులగు నావానరులు,చూచిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతో విస్మయ మాపన్నా దదృశు ర్హరయ స్తదా
భ్రాంతోర్మిజలసన్నాదం ప్రలోలమివ సాగరమ్. ౨౫

టీక॥తతః=అంత;తదా=అప్పుడు; హరయః=వానరులు;విస్మయం=ఆశ్చర్యమును;ఆపన్నాః= పొందినవారలై; భ్రాంతోర్మిజలసన్నాదం= తిరుగుడునొందినయలలుగల జలముయొక్కధ్వనిగలదియు;ప్రలోలమివ(స్థితం)=తిరుగుడునొందినట్లున్న;సాగరం=సముద్రమును;దదృశుః=చూచిరి.

అంతనప్పుడు,వానరులు;నానావిధంబుగాఁదరంగంబులుద్గమింప, మహాధ్వనిం

బొల్చుచునుద్భ్రాంతంబయినట్లు చూపట్టుచున్నసముద్రంబుఁజూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్థస్సర్గః.
ఇది, స్వపాఠము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్థసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచమసర్గప్రారంభః.

సాతు నీలేన విధివ త్స్వారక్షా సుసమాహితా
సాగరస్యోత్తరే తీరే సాధు సేనా నివేశితా. ౧

టీక॥ నీలేన=నీలుని చేత; సా = ఆ; సేనాతు=సేనయు; స్వారక్షా=మంచిరక్షకులుగలదై; సుసమాహితా = మిక్కిలియునెచ్చరిక గలదై; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందున్న; తీరే= గట్టునందు; సాధు=చక్కఁగా; విధివత్ = నీతిశాస్త్రప్రకారముగా, నివేశితా=విడియఁజేయఁబడినది.

వానరసేనానాయకుఁడగునీలుఁడు జక్కఁగా రక్షకుల నేర్పఱిచి, నిర్భయంబుఁగావించి, సముద్రోత్తరతీరంబునందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారంబునం, జక్కఁగా, సేనానివేశనంబుగావించెను అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిద శ్చోభౌ తత్ర వానరపుంగవౌ
విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రక్షార్థం సర్వతోదిశమ్. ౨

స ౫

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరపుంగవౌ=వానరశ్రేష్ఠులగు; మైందశ్చ=మైందుఁడును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుఁడును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రక్షార్థం= రక్షించుటకొఱకు; దిశం(జాత్యేకవచనము, షష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ, దిశాం)=దిక్కులయొక్క; సర్వతః= అన్నిప్రదేశంబులందును; తాం=ఆ; సేనాం=సేనయంతయు; విచేరతుశ్చ=తిరుగుచుండిరి.

అప్పుడచ్చట, మైందుండును ద్వివిదుండునను నీవానరోత్తములిర్వురును, రక్షణార్థమయి, వానర సేనయన్ని ప్రక్కలను దిరుగుచుఁగాచియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టాయాంతు సేనాయాం తీరే నదనదీపతేః
పార్శ్వస్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో వచన మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ సేనాయాం=సేన; నదనదీపతేః=సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు; నివిష్టాయాంతు= విడిసినంతనే; రామః=రాముఁడు; పార్శ్వస్థం= ప్రక్కనున్న; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దృష్ట్వా=చూచి; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లు, సైన్యమంతయు, విడిసినంతనే, రాముండు, తన పార్శ్వభాగంబునం గొలిచియున్న లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి
మమచాపశ్యతః కాంతా మహన్యహని వర్ధతే. ౪

టీక॥ శోకశ్చ= దుఃఖంబును; గచ్ఛతా=పోవుచున్న; ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) కాలేన= కాలముచేత; అపగచ్ఛతికిల = పోవునుగదా! నశించునుగదా! కాంతాం = ప్రియురాలను; అపశ్యతః = చూడకున్న; మమ = నాయొక్క; శోకం (అధ్యాహృతము) చ=దుఃఖమమాత్రము; అహన్యహని= దినదినమందును; వర్ధతే=వృద్ధిబొందుచున్నది.

దుఃఖముకొంత కాలముగడవగా నశించును, నాకుం బ్రియురాలుం జూడకుండుటచేఁగలిగిన దుఃఖము మాత్రము, అంతంతకు, వృద్ధిబొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

స ౫

న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హృతేతివా
ఏతదేవా ౽నుశోచామి వయో స్యా హ్యతివర్తతే. ౫

టీక॥ ప్రియా=ప్రియురాలు; దూరే=దూరదేశమునందు ; వర్తతఇతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదని; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు-హృతా=అపహరింపఁబడినది; ఇతివా = అనియయినను; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. అస్యాః= ఈసీతయొక్క; వయః=యౌవనము ; అతివర్తతేహి= అతిక్రమించిపోవుచున్నదిగదా! ఏతదేవ=దీనినిగుఱించియే ; అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.

ప్రియురాలుదూరంబున నున్నదని నాకుదుఃఖములేదు; రాక్షసుండుగొనిపోయెననియయినను , నాకుదుఃఖము లేదు; ఏలయనఁగా, నచ్చటికిఁబోయి, యారాక్షసుంజంపి, మఱలఁబ్రియురాలింబడయవచ్చుఁగదా! అయితే, ఇప్పుడు ,ఆబిడయౌవనమువ్యర్థముగాఁబోవుచున్నదే! అనియే నాకుదుఃఖము గలుగుచున్నది. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృష్ట్వా మామపి స్పృశ
త్వయి మే గాత్రసంస్పర్శ శ్చంద్రే దృష్టి సమాగమః. ౬

టీక॥వాత=వాయువా! యతః = ఎచ్చట;కాంతా=ప్రియురాలు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో;తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; వాహి= తిరుగుము . తాం = ఆబిడను; స్పృష్ట్వా=తాఁకి; మామపి=నన్నును;స్పృశ=తాఁకుము. మే=నాకు; గాత్రసంస్పర్శః=దేహస్పర్శము;త్వయి=నీయందు. దృష్టిసమాగమః = చూపుతోఁజేరుట; చంద్రే=చంద్రునియందు.

వాయుదేవుఁడా!నాప్రియురాలుండుస్థలంబున సంచరింపుము; అచ్చట , నాబిడనుస్పృశించి , నన్నుస్పృశింపుము; ఆబిడ దేహము,దాఁకివచ్చిన నిన్నుస్పృశించుటవలన నాకాబిడదేహముదాఁకినట్లు సంతోషము గలుగును; కావున నాబిడ దేహస్పర్శము నాకుఁగలుగుట, నీయధీనముగా నున్నది.

అట్లు, ప్రియురాలిముఖంబువలెనుండు చంద్రునింజూచి, ప్రియురాలిమొగంబుఁ జూచినట్లుసంతోషంబునొందవలసియున్నదికావున, నాకుఁబ్రియురాలిముఖంబుఁజూచుట, చంద్రుని యధీనముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తన్మే దహతి గాత్రాణి విషం పీత మివా శయే
హా నాథేతి ప్రియా సా మాం హ్రియమాణా యద బ్రవీత్. ౭

టీక॥ సా=అట్టి; ప్రియా=ప్రియురాలు; హ్రియమాణా= అపహరింపఁబడుచున్నదై; మాం=నన్నుఁగూర్చి; "హా నాథ=అయ్యో నాథా"; ఇతి=అని; యత్=ఏమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెనో; తత్=అది; మే=నాయొక్క; ఆశయే= హృదయమునందు; పీతం=త్రాగఁబడిన; విషమివ=విషమువలె; గాత్రాణి= అవయవములను; దహతి= దహించుచున్నది.

సమస్తభోగంబులను బరిత్యజించి నావెంటనడవికివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణునిచేఁగొనిపోఁబడునప్పుడు, తాను బాతివ్రత్యాగ్నిచేనతని నీఱుసేయ సమర్థురాలయినను, నాయందుండు భక్తిచే, నన్నేగతిగాఁదలంచి "అయ్యో! నాథుఁడా" అని, చెప్పినమాట, నాహృదయంబుననుండి, త్రాఁగఁబడినవిషంబుకైవడి, దేహంబంతయుదహింపఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తద్వియోగేంధనవతా తచ్చింతావిపులార్చిషా
రాత్రిం దివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నినా. ౮

టీక॥ తద్వియోగేంధనవతా= ఆప్రియురాలి వియోగమను కట్టెలు గలదియు; తచ్చింతావిపులార్చిషా= ఆప్రియురాలి చింతయను నధికమయిన మంటగలదియునగు; మదనాగ్నినా=మన్మథుండను నగ్నిహోత్రముచేత; మే=నాయొక్క; శరీరం=దేహము; రాత్రిం దివం= రేయుంబవలును; దహ్యతే= దహింపఁబడుచున్నది.

మన్మథుండనునగ్నిహోత్రము, ఆప్రియా వియోగంబె యింధనములుగా నాబిడనుజింతించుటయెజ్వాలలుగా ,

నా దేహంబంతయు, రేయుంబవలును దహించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అవగాహ్యార్ణవం స్వప్స్యే సౌమిత్రే భవతా వినా
కథంచిత్ప్రజ్వలన్కామ స్సమా సుప్తం జలే దహేత్. ౯

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! భవతా వినా=నిన్నువిడిచి; అర్ణవం= సముద్రమును; అవగాహ్య=ప్రవేశించి ; స్వప్స్యే=పరుండెదను. ప్రజ్వలన్=మండుచున్న; సః=ఆ; కామః = మన్మథుండు; జలే=నీళ్లయందు; సుప్తం= పరుండిననన్ను; కథంచిత్=ఎట్లయినను; మాదహేత్=దహింపఁడు.

లక్ష్మణుఁడా! నేనునిన్నువిడిచి, సముద్రంబునంబడిపరుండెదను ; నేనునీళ్లలోఁబరుండియుండుచునేని , ప్రజ్వలించుచున్నయీమన్మథుఁడు , నన్నుదహింపఁజాలఁడు, అని, తాత్పర్యము.

బహ్వేత త్కామయానస్య శక్య మేతేన జీవితుమ్
యదహం సా చ వామోరూ రేకాం ధరణి మాశ్రితౌ. ౧౦

టీక॥ అహం=నేనును; సా=ఆ; వామోరూః= సుందరములయినతొడలుగలసీతాదేవియును; ఏకాం=ఒక్కటైన; ధరణిం=భూమిని; ఆశ్రితౌ (ఇతి) యత్= పొందియున్నామనునదియేది గలదో; ఏతత్=ఇది; బహు = అధికము; కామయానస్య=విరహినగునాకు; ఏతేన=దీనిచేత; జీవితుం= బ్రతికియుండుటకు; శక్యం=అలవియగును.

నేనును, సుందరములయినతొడలుగలయాసీతయును, ఒక్కభూమియందుండుటయె యిప్పటికధికముగానున్నది; కావున, భూమియందే, మనతోపాటు బ్రతికియున్నదిగదాయని, దీనిచేతమాత్రముజీవించియుండఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

కేదారస్యేవ కేదార స్సోదకస్య నిరూదకః
ఉపస్నేహేన జీవామి జీవంతీం యచ్ఛృణోమి తామ్. ౧౧

స ౫

టీక॥ జీవంతీం = బ్రతికియున్న; తాం=ఆసీతను; శృణోమి(ఇతి) యత్ = వినుచున్నానను నది యేదిగలదో; తేన(అఖ్యాహృతము) = దానిచేత; నిరూదకః = నీళ్లులేని; కేదారః = చేను; సోదకస్య = నీళ్లతోఁగూడిన; కేదారస్య = చేనియొక్క; ఉపస్నేహేనేవ = సమీపమునందలి తేమచేతవలె; జీవామి = బ్రతికియున్నాను.

సీత బ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను కావున, దీనిచేత, నీళ్లులేనిచేను, నీళ్లుగల చేని తేము తాఁకుడుచే నెండకుండునట్లు, జీవించియుందును. అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు సుశ్రోణీం శతపత్రాయతేక్షణామ్
విజిత్య శత్రూన్ ద్రక్ష్యామి సీతాం స్ఫీతామివ శ్రియమ్. ౧౨

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు; శత్రూన్ = శత్రువులను; విజిత్య = జయించి; సుశ్రోణీం = సుందరములయిన పిరుదులుఁగలదియు; శతపత్రాయతేక్షణాం = తామరపూవులవలెదీర్ఘములయినకండ్లుఁగలదియునగు; సీతాం = సీతను; స్ఫీతాం = ఉత్కృష్టమయిన; శ్రియమివ = లక్ష్మినివలె; ద్రక్ష్యామి = చూడఁగలను?

నేను శత్రువులజయించి, సుందరంబులయినపిఱుందులుగలదియుఁ, గమలంబులంబోలె విశాల సుందరంబులయిన నేత్రంబులుగలదియునగు సీతను, లక్ష్మినింబోలె, నెప్పుడు చూడఁగలను? అని, తాత్పర్యము.

కదాను చారుబింబోష్ఠం తస్యాః పద్మమివాననమ్
ఈష దున్నమ్య పాస్యామి రసాయన మివాతురః. ౧౩

టీ॥ కదాను = ఎప్పుడు; తస్యాః = ఆసీతయొక్క; చారుబింబోష్ఠం = సుందరములయినదొండపండ్లవంటి పెదవులుగలదియగు; పద్మమివ = కమలమువంటి; ఆననం = ముఖమును; ఈషత్ = కొంచెము; ఉన్నమ్య = పైకెత్తి; ఆతురః = రోగి, రసాయనమివ = రసాయనమునువలె; పాస్యామి = త్రాఁగుదును?

స ౫

సుందరంబులగుదొండపండు వంటి పెదవులు గలదియుఁ గమలంబువంటిది యునగుసీతముఖమును గొంచెముపైకె త్తి,రోగిరసాయనంబు ద్రావునటుల,న ధరామృతంబు నెప్పుడు ద్రావుదును?
అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు సంహతౌ పీనౌ స్తనౌ తాళఫలోపమౌ
కదాను ఖలు సోత్కంపౌ శ్లిష్యంత్యా మాం భజిష్యతః. ౧౪

టీక ॥ కదాను=ఎప్పుడు; శ్లిష్యంత్యాః = కవుఁగిలించుకొనుచున్న; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; సంహతౌ=ఒరసుకొనియున్నవియు; పీనౌ=బలిసినవియు; తాళఫలోపమౌ = తాటిపండ్లతోఁబోలికగలవియునగు; స్తనౌ=స్తనములుమాత్రము; సోత్కంపౌ=వణఁకుతోఁగూడినవై; మాం=నన్ను; భజిష్యతః=పొందఁగలవు?

సీత,నన్నుఁగవుఁగిలించుకొనఁగాఁ, బరస్పరసంహతంబులును, మాంసలంబులును దాళఫలంబులవంటివియు నగు నాబిడ స్తనంబులు, సకంపంబు లయి, యెప్పుడు,నామేనుసోఁకఁగలవు?
అని, తాత్పర్యము.

సా నూన మసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ
మన్నాథా నాథహీనేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. ౧౫

టీక॥ అసితాపాంగీ=నల్లనికడకండ్లుగలదియు;సతీ=పతివ్రతయు;మన్నాథా= నేనునాథుండుగాఁ గలదియునగు;సా=ఆసీత; రక్షోమధ్యగతా=రాక్షసులనడుము నొందినదై; నాథహీనేవ=నాథుండులేనిదివలె;త్రాతారం=రక్షకుని; నాధిగచ్ఛతి=పొందదు. నూనం=నిశ్చయము.

నల్లని కడకండ్లుగలదియుఁ బతివ్రతయునగునాసీత,రాక్షసులచేతంజిక్కి, నాథుండను నేనుండియు,ననాథవలె, రక్షకుంగానక,పరితపించుచున్నది. నిశ్చయము. అని,తాత్పర్యము.

కథం జనకరాజస్య దుహితా సా మమ ప్రియా

స ౫

రాక్షసీమధ్యగా శేతే స్నుషా దశరథస్యచ. ౧౬

టీక॥ జనకరాజస్య= జనకమహారాజుయొక్క; సుహితా = కొమార్తెయు; మమ=నాయొక్క; ప్రియా = ప్రియురాలును; దశరథస్య= దశరథమహారాజుయొక్క; స్నుషాచ= కోడలును గు; సా=ఆసీత; కథం=ఎట్లు; రాక్షసీమధ్యగా = రాక్షసస్త్రీలనడుముసొం దినదై; శేతే=ఉన్నదికి

ఆసీతాదేవి, జనకమహారాజుహూంతురయ్యు, నాప్రియురాలయ్యు, దశరథమహారాజు కోడలునయ్యు, రాక్షసస్త్రీలనడుమం జిక్కియున్న దేమి? అని, తాత్పర్యము.

కదాఽవిక్షోభ్యరక్షాంసి సా విధూయోత్పతిష్యతి
విధూయ జలదాన్నీలాన్ శశిరేఖా శరత్స్వివ. ౧౭

టీక॥ శరత్సు=శరత్కాలములందు; నీలాన్=నల్లని; జలదాన్=మేఘములను; విధూయ=ఎగురఁగొట్టి; శశిరేఖేవ= చంద్రరేఖవలె; సా=ఆసీత; కదా=ఎప్పుడు; అవిక్షోభ్యరక్షాంసి = కలఁతపెట్టరాని రాక్షసులను; విధూయ=ఎగురఁగొట్టి; ఉత్పతిష్యతి=ఎగురఁగలదు.

శరదృతువునందుఁ, జంద్రరేఖ, నల్లని మేఘంబులం ద్రోసిపుచ్చి, బయలువెడలునట్లు, సీత యెప్పుడు, అక్షోభ్యులగు రాక్షసులం బాఱఁదోలి, నాయెదుట నుదయింపఁగలదు? అని, తాత్పర్యము.

స్వభావతనుకా నూనం శోకేనానశనేనచ
భూయస్తనుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్. ౧౮

టీక॥ స్వభావతనుకా=స్వభావముచేత నేకృశించియున్న; సీతా=సీత; దేశకాలవిపర్యయాత్= దేశముయొక్కయుఁ గాలముయొక్కయు వైపరీత్యము వలన; శోకేన=దుఃఖముచేత; అనశనేనచ=ఆహారములేమిచేతను; భూయః=మిక్కిలియు; తనుతరా=అధికముగాఁ గృశించినది. నూనం=నిశ్చయము.

స్వభావంబుననే కృశదేహయయి నసీత,యిప్పుడు దేశకాల వైపరీత్యంబు నం జేసి,దుఃఖంబుననుఉపవాసంబులచే తనుమఱియుమిక్కిలి-కృశించియుండcగ లదు. ఇది,నిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

కదాను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాన్
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోకముత్సృజ్య మానసమ్. ౧౯

టీక॥కదాను=ఎప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని యొక్క-;ఉరసి=ఱొమ్మునందు;సాయకాన్=బాణములను;నిధాయ=ఉంచి; మానసం=మనస్సునందలి; శోకం=దుఃఖమును;ఉత్సృజ్య=విడిచి;సీతాం=సీతను; ప్రత్యాహరిష్యామి= మఱలcదోడ్కొ-నివత్తును?

నేను, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని వక్షస్స్థలంబున బాణంబుల నాటి, మఱలసీతంబొంది, యెప్పుడు, మనోదుఃఖంబువిడువంగలను?అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మాం సాధ్వీ సీతా సురసుతోపమా
సోత్కంఠా కంఠమాలంబ్య మోక్ష్య త్యానందజం పయః. ౨౦

టీక॥కదానుఖలు = ఎప్పుడు;సాధ్వీ=పతివ్రతయును;సురసుతోపమా= దేవకన్యకతోcబోలిక-గలదియునగు; సీతా=సీత;సోత్కంఠా = తహతహతోcగూడినదై;మాం=నన్ను; కంఠం= కంఠమును;ఆలంబ్య=పట్టుకొని;ఆనందజం = సంతోషమువలనంగలిగిన; పయః=జలమును; మోక్ష్యతి= విడువcగలదు?

పతివ్రతయుదేవకన్యాసమానురాలునగుసీతాదేవి, పరమకౌతుకంబునన న్నుcగంఠంబునం గవుcగిలించుకొని , ఆనందబాష్పంబులనెప్పుడు విడువంగల దు? అని,తాత్పర్యము.

కదా శోకమిమం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్
సహసా విప్రమోక్ష్యామి వాసశ్శుక్లేతరం యథా. ౨౧

టీక॥ కదా=ఎప్పుడు; ఘోరం=భయంకరమయిన; మైథిలీవిప్రయోగజం=సీతావిరహమువలనఁగలిగిన; ఇమం=ఈ; శోకం=దుఃఖమును; తుక్లేతరం=నల్లనిః;వాసోయథా=వస్త్రమునువలె; సహసా=శీఘ్రముగా; విప్రమోక్ష్యామి=విడువఁగలను?

భయంకరంబగు సీతావిరహదుఃఖంబును, నల్లనివస్త్రంబునుంబోలె, శీఘ్రంబున, నెప్పుడువిడువఁగలను? అని, రాముండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపత స్తస్య తత్ర రామస్య ధీమతః
దినక్షయా న్మందరుచి ర్భాస్కరో స్త ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ధీమతః=బుద్ధిమంతుండగు; తస్య=ఆ; రామస్య=రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; విలపతః=విలపించుచుండఁగా; భాస్కరః=సూర్యుఁడు; దినక్షయాత్=పగటినాశమువలన; మందరుచిః=తగ్గినకాంతిగలవాఁడై; అస్తం=అస్తమయమును; ఉపాగమత్=పొందెను.

అచ్చట, బుద్ధిమంతుండగు రాముండట్లువిలపించుచుండఁగానే, సూర్యుండు మందకాంతియయి యస్తమించె, నంత, సంధ్యాకాలంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామ స్సంధ్యా ముపాసత
స్మరన్ కమల పత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. ౨౩

టీక॥ రామః=రాముఁడు; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత; ఆశ్వాసితః=ఊఱడింపఁబడినవాఁడై, కమలపత్రాక్షీం=తామరపూరేకులవంటికండ్లుగల సీతాదేవిని; స్మరన్=తలంచుకొనుచు; శోకాకులీకృతః=దుఃఖముచే వ్యాకులుఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడై; సంధ్యాం=సంధ్యను; ఉపాసత(ఉపాస్త)=ఉపాసించెను.

అంత, లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుండై, కమలపత్రంబులుంబోలెవిశాలంబులగుకండ్లుగల సీతందలంచుచు, దుఃఖితుండై, సంధ్యావందనంబుఁ గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౬

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాం(ధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

లంకాయాంతు కృతం కర్మ ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్
రాక్షసేంద్రో హనుమతా శక్రేణేవ మహాత్మనా. ౧
అబ్రవీద్రాక్షసాన్ సర్వాన్ హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాయకుండగు రావణుండు; మహాత్మనా=అధికమయినపరాక్రమముగలవాండును; శక్రేణేవ (స్థితేన)=ఇంద్రునివలెనున్నవాండును; హనుమతా=హనుమంతునిచేత; లంకాయాం=లంకయందు; కృతం=చేయంబడిన; ఘోరం=చూడంగూడనట్టి; భయావహం=భయమునుగలిగించునట్టి; కర్మ=కార్యమును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే; హ్రియా=సిగ్గుచేత; కించిదవాఙ్ముఖః=కొంచెమువంచి

నమ్రముఖముంగలవాండై; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సర్వాన్=[illegible]; [illegible].

అ. లంకయందు, [illegible] కార్యంబుంజూచి, [illegible] రాక్షసులను [illegible] తిలి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్షితా చ ప్రవిష్టా చ లంకా దుష్ప్రసహా పురీ

తేన వానర మాత్రేణ దృష్టా సీతాచ జానకీ

టీక॥ వానరమాత్రేణ=కోఁతియంతవాఁడైన; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; దుష్ప్రసహా=ఓర్వఁగూడని; లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము; ధర్షితా చ=తిరస్కరింపఁబడినదియు. ప్రవిష్టా చ=ప్రవేశింపఁబడినదియు; జానకీ=జనకమహారాజుకూఁతురయిన; సీతా చ=సీతయు; దృష్టా=చూడఁబడినది.

ఒకకోఁతియంతవాఁడా హనుమంతుండు, శత్రువులకుదుష్ప్రవేశంబగు లంకాపట్టణమును, నిలక్ష్యము గాఁ బ్రవేశించి, జనకునికొమాళ్లెనుసీతంజూచియుఁబోయినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదో ధర్షిత శ్చైత్యః ప్రవరా రాక్షసా హతాః. ౩
ఆవిలాచ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా

టీక॥ హనుమతా= హనుమంతునిచేత; చైత్యః=చైత్యమనెడు; ప్రాసాదః=మేడ; ధర్షితః=తిరస్కరింపఁబడినది, పగులఁగొట్టఁబడినదనుట. ప్రవరాః=శ్రేష్ఠులగు, రాక్షసాః=రాక్షసులు; హతాః=చంపఁబడిరి. లంకా=లంకయను; పురీచ=పట్టణమును; సర్వా = అంతయు; ఆవిలా=వ్యాకులముగా; కృతా=చేయఁబడినది.

హనుమంతుండు, చైత్యప్రాసాదంబునుబగులఁగొట్టెను; ఉత్తములగురాక్షసులఁబెకలింద్రుంచెను; లంకాపట్టణంబునంతయుదహించి, వ్యాకులంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వాయుక్త మనంతరమ్. ౪
ఉచ్యతాం న స్సమర్థం యత్కృతంచ సుకృతం భవేత్

టీక॥ అనంతరం=ఇంకమీఁద; యుక్తం=అర్హమయినది; కింవా = ఏద్ది? యత్=ఏది; నః = మనకు; సమర్థం=హితమో; కృతంచ=చేయఁబడినదియునై; సుకృతం= చక్కఁగాఁజేయఁబడినది; భవేత్=అగునో; తాదృశం(అధ్యాహృతము)=అట్టిది; కిం = ఏద్ది? ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక. కరిష్యామి=

స ౬

చేసెదను. వః=మీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు=ఉండుఁగాక.

ఇంకమనమేమిచేయవలెను; మనహితంబును, జేసినచో గార్యసిద్ధిగలిగించునదియునగును పాయంబెద్ది? వచింపుఁడు; దానింజేసెదను; మీకుమంగళముగలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్వినః ॥ ౫
తస్మాద్వై రోచయే మంత్రం రామం ప్రతిమహాబలాః

టీక॥ మహాబలాః= అధికమయినబలముగల రాక్షసులారా! మనస్వినః= మంచిమనస్సుగల; ఆర్యాః= పూజ్యులగువారలు; విజయం = గెల్పును; మంత్రమూలం= ఆలోచనమె కారణముగాఁగలదానిఁగా; ప్రాహుహి = చెప్పుచున్నారుగదా! తస్మాద్వై = అందువలననే; రామం ప్రతి = రామునిగూర్చి; మంత్రం=ఆలోచనమును; రోచయే = ఇచ్ఛింపుచున్నాను.

మహాబలశాలులగు రాక్షసులారా! ధీరులగు పెద్దలు, మంత్రముచేత నెజయముసిద్ధించునని, చెప్పెదరు; కావున, రామునివిషయమయి, మంత్రముసేయఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిధాః పురుషా లోక ఉత్తమాధమమధ్యమాః ॥ ౬
తేషాంతు సమవేతానాం గుణదోషా వదామ్యహమ్

టీక॥ లోకే = లోకమునందు; పురుషాః= పురుషులు ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములు అధములుమధ్యములని; త్రివిధాః= మూఁడువిధములుగలవారలు. అహం = నేను; సమవేతానాం= భేదముదెలియనట్లుఒకరితోనొకరుకలసియున్న; తేషాం=వారలయొక్క; గుణదోషాతు= గుణదోషములనుమాత్రము ; వదామి = చెప్పుచున్నాను.

లోకంబునబురుషులు , ఉత్తములు మధ్యములునధములుననిమూఁడువిధములు ; వారలభేదముతెలియుటకష్టము కాఁబట్టి, నేనువారలగుణదోషంబులఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

సుహృద్భి ర్హితసంయుక్తై స్సమర్థై ర్మంత్రనిర్ణయే. ౭
మిత్త్రైర్వాపి సమానార్థై ర్బాంధవైరపివా హితైః
సహితో మంత్రయిత్వా యః కర్మారంభాన్ప్రవర్తయేత్. ౮
దైవేచ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్

టీ॥ యః = ఎవ్వఁడు ; మంత్రనిర్ణయే = ఆలోచించుటయందు ; సమర్థైః = సమర్థులగు; హితైః = మేలుఁగోరునట్టి; మంత్రిభిః = మంత్రులతోఁగాని; సమానార్థైః = సమానమయినప్రయోజనములుగల, సుఖదుఃఖములుసమానముగఁగలవారగు; మిత్త్రైర్వాపి = స్నేహితులతోఁగాని; హితైః = మేలునే కోరు; బాంధవైరపివా = బంధువులతోఁగాని; సహితః = కూడినవాఁడై; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; కర్మారంభాన్ = కార్యారంభములను ; ప్రవర్తయేత్ = జరిగించునో; దైవే చ = దైవమునందును; యత్నం = ప్రయత్నమును; కురుతే = చేయునో; తం = అతని ; పురుషోత్తమం = పురుషులలోనుత్తమునిఁగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వఁడు , ఆలోచించుటయందుసమర్థులగు, తనహితముఁగోరుమంత్రులతోఁగాని, తన దుఃఖంబునకు దుఃఖంచువారునుదనసుఖంబునకుసంతోషించువారునయిన యట్టిస్నేహితులతోఁగాని, తనమేలుఁగోరునట్టి బంధువులతోగాని,చక్కఁగాఁ బాలోచించి, శక్తివంచనలేక,కార్యంబులనారంభించుచు,దైవమునందును,భారము వేసియుండునో, అతండుత్తమపురుషుండు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకోఽర్థం విమృశేదేకో ధర్మే ప్రకురుతే మనః. ౯
ఏకః కార్యాణి కురుతే తమాహుర్మధ్యమం నరమ్

టీ॥ యః (అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; ఏకః = ఒకఁడే; అర్థం = కార్యమును; విమృశేత్ = ఆలోచించునో; ఏకః = ఒకఁడే; ధర్మే = ధర్మమునందు; మనః = మనస్సును; కురుతే = చేయునో; ఏకః = ఒకఁడె; కార్యాణి = పనుల

ను; కురుతే=చేయునో; తం=అతని; మధ్యమం=మధ్యముఁడైన; నరః=పురుషునిఁగా; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వఁడు, తానొకఁడే, యాలోచనము చేసి, యొకఁడుగానె దైవము నాశ్రయించి, యొకఁడుగానే, కార్యంబుఁ జేయునో యతఁడు మధ్యమపురుషుఁడందురు. అని, తాత్పర్యము.

గుణదోషావనిశ్చిత్య త్యక్త్వా ధర్మవ్యపాశ్రయమ్. ౧౦
కరిష్యామీతి యః కార్య ముపేక్షేత్స నరాధమః

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గుణదోషౌ=మంచిచెడులను; అనిశ్చిత్య=నిశ్చయింపక; ధర్మవ్యపాశ్రయం=దైవము నాశ్రయించుటను; త్యక్త్వా=విడిచి; "కరిష్యామి=చేసెదను." ఇతి=అని; కార్యం=కార్యమును; ఉపేక్షేత్ (ఉపేక్షేత)=ఉపేక్షించునో; సః=అతఁడు; నరాధమః=పురుషాధముఁడు.

ఎవ్వఁడు, ఆలోచింపక, మంచిచెడులను నిశ్చయింపక, దైవమును శరణుసేయక, చేసెదనని కార్యము నారంభించి, కొనముట్టంగావింపక యుపేక్షసేయునో, అతఁడధమపురుషుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యథేమే పురుషా నిత్య ముత్తమాధమమధ్యమాః. ౧౧
ఏవం మంత్రాహి విజ్ఞేయా ఉత్తమాధమమధ్యమాః

టీక॥ యథా=ఎట్లు; ఇమే=ఈ; పురుషాః=పురుషులు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములును మధ్యములును అధమములును; ఏవం=ఇట్లు; మంత్రాహి=ఆలోచనములును; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తమములు మధ్యమములు నధమములుగా; విజ్ఞేయాః=ఎఱుఁగఁదగినవి.

ఎట్లు పురుషులు, ఉత్తమమధ్యమాధములని మూఁడువిధములగునట్లు, మంత్రములును, ఉత్తమమధ్యమాధమములని మూఁడువిధములు. అని, తాత్పర్యము.

ఐకమత్య ముపాగమ్య శాస్త్రదృష్టేన చక్షుషా. ౧౨
మంత్రిణో యత్ర నిరతా స్తమాహు ర్మంత్రముత్తమమ్

స ౬

టీక॥ యత్ర= ఏయాలోచనమునందు; మంత్రిణః= ఆలోచనముసేయువారలు, ఐకమత్యం= ఒకటేబుద్ధిగలిగియుండుటను; ఉపాగమ్య=పొంది; శాస్త్రదృష్టేన = చూడఁబడినశాస్త్రములగల; చక్షుషా = దృష్టితో; నిరతాః=ఆసక్తులో; తం=దానిని; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; మంత్రం= ఆలోచనమునుగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

మంత్రులందఱు, నైకమత్యంబునొంది శాస్త్రజ్ఞానయుక్తంబగు దృష్టితోఁబరస్పరాసక్తులయియే మంత్రంబు సేయుదురో, అది,యుత్తమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.

బహ్వ్యోఽపి మతయో భూత్వా మంత్రిణా మర్థనిర్ణయే. ౧౩
పునర్యత్రైకతాం ప్రాప్తా స్స మంత్రో మధ్యమ స్స్మృతః

టీక॥ యత్ర= ఏయాలోచనమునందు; అర్థనిర్ణయే = కార్యమునిశ్చయించువిషయమయి; మంత్రిణాం=ఆలోచనముసేయువారలకు; బహ్వ్యః= పెక్కులయిన; మతయః=బుద్ధులు; భూత్వాపి=కలిగియు; పునః=మఱల, ఏకతాం=ఐక్యమును; ప్రాప్తాః=పొందినవో; సః=ఆ; మంత్రః= ఆలోచనము; మధ్యమః=మధ్యమమంత్రముగా; స్మృతః=చెప్పబడినది.

ఏమంత్రమునందు, కార్యనిర్ణయవిషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమతభేదములుగలిగి, యాపిమ్మటఁదుదకు ఐకమత్యముగలుగునో, అది, మధ్యమమంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం మత మాశ్రిత్య యత్ర సంప్రతిభాష్యతే. ౧౪
నచైకమత్యే శ్రేయోఽస్తి మంత్రస్సోఽధమ ఉచ్యతే

టీక॥ యత్ర= ఏమంత్రమునందు; మంత్రిభిః(అధ్యాహృతము)= ఆలోచనముసేయువారలచేత; స్వాంస్వాం(అధ్యాహృతము)=తనతన; మతం= మతమును; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; అన్యోన్యం= ఒండొరులనుగూర్చి; సం

ప్రతిభాష్యతే=వాదింపఁబడునో ; ఐకమత్యే=ఒకటి-బుద్ధిగలుగుటయందు ; శ్రేయశ్చ=ప్రీతియును; నాస్తి=లేదో; సః=ఆ; మంత్రః=ఆలోచనము; అధమః=అధమమంత్రముగా; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

ఏమంత్రమునందు,మంత్రులు, భిన్నాభిప్రాయఁబులంబొంది,తమతమయభిప్రాయంబును వదలక, వాదింపుచుందురో, మఱియు నైకమత్యంబునొందవలెనను ప్రీతియులేక యుందురో,అది యధమమంత్రఁబని చెప్పఁబడుచున్నది, అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్సుమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమత్తమాః. ౧౫
కార్యం సంప్రతిపద్యంతా మేతత్కృత్యం మతం మమ

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; మతిమత్తమాః= మిక్కిలియుబుద్ధిమంతులయిన; భవంతః=మీరు;సాధు = చక్కగా;సుమంత్రితం= లెస్సగానాలోచింపఁబడిన;కార్యం=కార్యమును;సంప్రతిపద్యంతాం = పొందుదురుగాక. ఏతత్=ఈ;కృత్యం=పని; మమ=నాయొక్క;మతం=ఇష్టము.

అందువలన, మిగులబుద్ధిమంతులరగుమీరలు, శాస్త్రప్రకారంబుననైకమత్యంబుతోఁజక్కఁగానాలోచించి, చేయఁదగినకార్యమును నిర్ణయింపుఁడు;ఇదినాకుఁగావలసినది.అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬
రామోఽభ్యేతి పురీం లంకా మస్మాక ముపరోధకః

టీక॥రామః = రాముఁడు; వీరాణాం= పరాక్రమశాలులగు; వానరాణాం=వానరులయొక్క;సహస్రైః=వేలచేత; పరివారితః=పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై;అస్మాకం = మనయొక్క;ఉపరోధకః=అడ్డగించువాఁడై; లంకాం=లంకయను;పురీం= పట్టణమునుగూర్చి; అభ్యేతిహి=వచ్చుచున్నాఁడుగదా!

రాముండు, పరాక్రమశాలులగు వేలకొలఁదివానరులంగూడి, మనలబాధించుటకై,లంకాపురికివచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స ౬.

తరేద్వ్యపిచ సువ్యక్తం రాఘవ స్సాగరం సుఖమ్. ౧౭
తరసా యుక్తరూపేణ సానుజ స్సబలానుగః

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; సానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై; సబలానుగః=సైన్యముతోను అనుచరులతోను గూడినవాఁడై; యుక్తరూపేణ=మిక్కిలియుయుక్తమయిన; తరసా=బలముచేత; సాగరంచ=సముద్రమునుగూడ; సుఖం=సుఖముగా; తరివ్యతి=దాఁటఁగలఁడు. సువ్యక్తం = మిక్కిలియుస్పష్టము.

రాముఁడు, తమ్ముని సైన్యమునుసుగ్రీవాదులనుంగూడి, తనశక్తిచే, సుఖంబుగా సముద్రంబు దాఁటఁగలఁడు; ఇది స్పష్టము అని, తాత్పర్యము.

సముద్ర ముచ్ఛోషయతి వీర్యేణా న్యత్కరోతివా. ౧౮

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముండు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత, సముద్రం=సముద్రమును; ఉచ్ఛోషయతి=ఎండించును. వా=లేక; అన్యత్ = ఇతరమును; కరోతి=చేయును.

రాముండు, పరాక్రమంబున, సముద్రమును, ఎండించినను ఎండించును; లేక, సేతుబంధాదులు గావించి యయినను దాఁటివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్నేవం గతే కార్యే విరుద్ధే వానరై స్సహ
హితం పురేచ సైన్యేచ సర్వం సమ్మంత్ర్య తాం మమ. ౧౯

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; కార్యే=కార్యము; ఏవం=ఇట్లు; గతే = ప్రాప్తింపఁగా; వానరై స్సహ= వానరులతోఁగూడ; విరుద్ధే=విరోధముగలుగఁగా; మమ=నాయొక్క; పురేచ=పట్టణమునందును; సైన్యేచ=సైన్యమునందును; హితం=మేలు; సర్వం=అంతయు; సమ్మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

నేను జెప్పినట్లు రాముండు వానరులతోవచ్చి లంకనుపరోధించు పక్షమునను మనకును వానరులకును విరోధముగలుగు

ను; అప్పటికి, నాపట్టణంబునకును సైన్యంబునకును మేలుగలుగు నుపాయంబంతయు నాలోచింపుఁడు. అని, రావణుండు, రాక్షసులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్ఠస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషష్ఠసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
సప్తమసర్గప్రారంభః.

ఇత్యుక్తా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః
ఊచుః ప్రాంజలయ స్సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౧
ద్విషత్పక్ష మవిజ్ఞాయ నీతిబాహ్యా స్త్వబుద్ధయః

టీక॥ నీతిబాహ్యాః=నీతికన్న వెలుపల నుండువారలును, నీతిప్రకారము నడవనివారు ననుట; అబుద్ధయః=బుద్ధిలేనివారలును; మహాబలాః=అధికమయినబలము గలవారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వేతు= అందఱును; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసనాయకుండగు రావణుని చేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; ద్విషత్పక్షం = శత్రుబలంబును; అవిజ్ఞాయ=ఎఱుంగక; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రాక్షసేశ్వరం=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన; రావణం=రావణునిగూర్చి; ఊచుః=చెప్పిరి.

నీతిబాహ్యులును, బుద్ధిహీనులును, మహాబలశాలులునగు నారాక్షసులందఱు, రావణుండు చెప్పినదివిని, శత్రుబలంబు దెలియక, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావణుంబూచి, చేమోడ్పుగీలించి, యిట్లు, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్పరిఘశ క్త్యృష్టి శూలపట్టిససంకులమ్. ౨
సుమహా న్నో బలం కస్మా ద్విషాదం భజతే భవాన్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! పరిఘశక్త్యృష్టిశూలపట్టిసనంకులం= గదలచేతను ఈఁటెలచేతను ఖడ్గములచేతను శూలములచేతను అడ్డకత్తులచేతను నిండిన; సుమహత్=మిక్కిలియుగొప్పదగు; నః=మనయొక్క; బలం = సైన్యము; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. కస్మాత్= దేనివలన; భవాన్=నీవు; విషాదం=దుఃఖమును; భజతే=పొందుచున్నావు?

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! గదలును ఈఁటెలును ఖడ్గంబులును శూలంబులును అడ్డకత్తులును మెండుగాఁగల యనంతంబగుమన సైన్యంబున్నదే! నీవేల దుఃఖపడుచున్నావు?

అని, తాత్పర్యము.

త్వయా భోగవతీం గత్వా నిర్జితాః పన్నగా యుధి. ౩

టీక॥ త్వయా=నీచేత; భోగవతీం= భోగవతీపురమును; గత్వా = పొంది; యుధి=యుద్ధమునందు; పన్నగాః=సర్పములు; నిర్జితాః = జయింపఁబడినవి.

నీవు, పాతాళంబున భోగవతికిం జని, యుద్ధంబునఁ బన్నగుల జయించినావు. అని, తాత్పర్యము.

కైలాస శిఖరావాసీ యక్షై ర్బహుభి రావృతః
సుమహ త్కదనం కృత్వా వశ్య స్తే ధనదః కృతః. ౪

టీక॥ కైలాసశిఖరావాసీ= కైలాసపర్వతశిఖరంబుననున్నవాఁడును; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; యక్షైః= యక్షులచేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడునగు; ధనదః=కుబేరుఁడు; సుమహత్= మిక్కిలియు నధికమయిన; కదనం=యుద్ధమును; కృత్వా=చేసి; తే = నీకు; వశ్యః=అధీనుఁడుగా; కృతః=చేయఁబడినాఁడు.

కైలాసపర్వతంబుననున్న యక్షరాజుండగు కుబేరుండు, అనేకయక్షులం గూడి, మహాయుద్ధంబు చేసి, తుదకు, నీకు

వశ్యుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స మహేశ్వర సఖ్యేన శ్లాఘ్యమాన స్త్వయా విభో
నిర్జిత స్సమరే రోషా ల్లోకపాలో మహాబలః. ౫

టీక॥ విభో = ప్రభుండవగు రావణుఁడా! మహేశ్వరసఖ్యేన = మహేశ్వరునితోఁటి స్నేహముచేత; శ్లాఘ్యమానః = కొనియాడఁబడుచున్న వాఁడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగల వాఁడును; లోకపాలః = లోకపాలుండునగు; సః = ఆకుబేరుండు; త్వయా = నీచేత; రోషాత్ = కోపమువలన; సమరే = యుద్ధమునందు; నిర్జితః = జయింపఁబడినాఁడు.

ప్రభుండవగు రావణుఁడా! ఈశ్వరునకు స్నేహితుండనివినుతికెక్కినవాఁడును మహాబలుండును లోకపాలుండునగునాకుబేరునింగూడ, నీవు, యుద్ధంబునందు, జయించినావు.

అని, తాత్పర్యము.

వినిహత్యచ యక్షౌఘా న్విక్షోభ్యచ విగృహ్య చ
త్వయా కైలాస శిఖరా ద్విమాన మిద మాహృతమ్. ౬

టీక॥ త్వయా = నీచేత; యక్షౌఘాన్ = యక్షసమూహములను; వినిహత్యచ = చంపియు; విక్షోభ్యచ = కలఁచియు; విగృహ్యచ = పట్టుకొనియు; కైలాసశిఖరాత్ = కైలాసపర్వతశిఖరముననుండి; ఇదం = ఈ; విమానం = పుష్పకవిమానము; ఆహృతం = తేఁబడినది.

నీవు, పెక్కండ్రియక్షులంజంపియు, నానావిధంబులంగలంచియు, బద్ధులంగావించియుఁ, గైలాసశిఖరంబుననుండి, యీపుష్పకవిమానంబుదెచ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.

మయేన దానవేంద్రేణ త్వద్భయా త్సఖ్య మిచ్ఛతా
దుహితా తవ భార్యార్థే దత్తా రాక్షసపుంగవ. ౭

టీక॥ రాక్షసపుంగవ = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగురావణుఁడా! త్వద్భయాత్ =

నీభయమువలన;సఖ్యం=స్నేహమును; ఇచ్ఛతా=కోరుచున్న;దానవేంద్రేణ= దానవనాథుండగు;మయేన= మయుని చేత;దుహితా=కూఁతురు;తవ=నీకు; భార్యార్థే = భార్యనిమిత్తమయి;ద త్తా=ఇవ్వఁబడినది.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుఁడా! దానవనాథుండగు మయుండు, నీకుభయపడి,నీస్నేహంబుఁగోరి, నీకు, భార్యగాఁ,దనకూఁతురు,మందోదరినొసంగెను.అని, తాత్పర్యము.

దానవేంద్రో మధు ర్నామ వీర్యోత్సిక్తో దురాసదః
విగృహ్య వశ మానీతః కుంభీనస్యా స్సుఖావహః. ౮

టీక॥వీర్యోత్సిక్తః= పరాక్రమము చేగర్వించినవాఁడును; దురాసదః=చేనకఁగూడని వాఁడును; కుంభీనస్యాః= కుంభీనసికి;సుఖావహః=సుఖముఁగలిగించువాఁడును,భర్తయనునట,అగు; మధుర్నామ=మధువను; దానవేంద్రః=దానవనాథుండు;విగృహ్య= యుద్ధముచేసి;వశం=అధీనతను; ఆనీతః= పొందింపఁబడినాఁడు.

పరాక్రమముచేగర్వితుండును, దురాధర్షుండును నీభగినికుంభీనసికిఁప్రియుండునగుదానవనాథుండయినమధువును, యుద్ధంబుగావించి, వశీకరించుకొంటివి.అని, తాత్పర్యము.

నిర్జితా స్తే మహాబాహో నాగా గత్వా రసాతలమ్
వాసుకి స్తక్షక శ్శంఖో జటీచ వశ మాహృతాః. ౯

టీక॥మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలరావణుఁడా! తే(త్వయా)= నీచేత;రసాతలం=పాతాళమును;గత్వా= పొంది;వాసుకిః = వాసుకియును;తక్షకః=తక్షకుండును;శంఖః = శంఖుండును; జటీచ=జటియు; నాగాః = సర్పములు; నిర్జితాః= జయింపఁబడినవారలై; వశం = అధీనతను; ఆహృతాః=పొందింపఁబడినారు.

మహాబాహుండవగు రావణుఁడా! నీవు, పాతాళంబునకుఁబోయి,వాసుకినితక్షకునిశంఖుని,జటిని,ఈనాగేంద్రులనుజయించి, వశ్యులంజేసికొనియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

అక్షయా బలవంతశ్చ శూరా లబ్ధ వరాః పునః
త్వయి సంవత్సరం యుద్ధ్వా సమరే దానవా విభో. ౧౦
స్వబలం సముపాశ్రిత్య నీతా వశ మరిందమ

టీక॥ అరిందమ= శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కునట్టి; విభో=ప్రభుండవగు రావణుఁడా! అక్షయాః= నాశములేనివారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయినబలముగలవారలును; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; లబ్ధవరాఃపునః = పొందఁబడినవరముగలవారలునగు; దానవాః=దానవులు, కాలకేయులనుట; సమరే = యుద్ధమునందు; స్వబలం=తమబలమును; సముపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; త్వయా=నీతో; సంవత్సరం = ఒకసంవత్సరమంతయు; యుద్ధ్వా=జగడమాడి; వశం = అధీనతను; నీతాః = పొందింపఁబడినారు.

శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కంజాలిన ప్రభుండవగు రావణుఁడా! చూర్ణము గావించినను మఱల లేచునట్టినాశరహితులును బలవంతులును శూరులును, బ్రహ్మనుగూర్చి తపస్సుగావించి వరంబులువడసి యున్నవారలునునగు కాలకేయులను దానవులు, తమయాపచ్ఛక్తిని, నీతోనొకసంవత్సరంబు యుద్ధముచేసి, తుదకు, నీకువశ్యులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మాయా శ్చాధి గతా స్తత్ర బహవో రాక్షసాధిప. ౧౧

టీక॥ రాక్షసాధిప= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండవగు రావణుఁడా! తత్ర= వారలయొద్ద; బహవః = పెక్కులయిన; మాయాశ్చ=మాయలును; అధిగతాః= పొందఁబడినవి.

రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! మఱియు నా కాలకేయుల స్నేహమువలన, నానావిధమాయలనుంగూడ నేర్చియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ వరుణస్య సుతా రణే
నిర్జితా స్తే మహాబాహో చతుర్విధబలానుగాః. ౧౨

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలరావణుఁడా! శూరాశ్చ= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును ; బలవంతశ్చ= అధికమయినబలముగలవారలును ; చతుర్విధబలానుగాః= నాల్గువిధములయినసైన్యములు వెంటనడచునవిగాఁగలవారలునగు; వరుణస్య= వరుణునియొక్క; సుతాః=కొడుకులు; త్వే(త్వయా)—నీచేత; రణే—యుద్ధమునందు; జితాః= జయింపఁబడినారు.

మహాబాహుండవగు రావణుఁడా! మఱియు, నీవు, శూరులును మహాబలశాలులును చతురంగసైన్యసమేతులు నగు, వరుణపుత్రులను యుద్ధంబున , జయించియున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

మృత్యుదండమహాగ్రాహం శాల్మలి ద్రుమ మండితమ్
కాల పాశమహావీచిం యమకింకరపన్నగమ్. ౧౩
అవగాహ్య త్వయా రాజన్ యమస్య బలసాగరమ్
జయశ్చ విపులః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః. ౧౪

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! త్వయా=నీచేత;మృత్యుదండమహాగ్రాహం = యమదండమేపెద్దమొసలిగాఁగలదియు; శాల్మలిద్రుమమండితం = శాల్మల్యాయుధములనువృక్షములచే నలంకరింపఁ బడినదియు; కాలపాశమహావీచిం=యమపాశమెపెద్దతరంగముగాఁగలదియు; యమకింకరపన్నగం= యమకింకరులెసర్పములుగాఁగలదియునగు;యమస్య=యమునియొక్క; బలసాగరం= సైన్యసముద్రమును; అవగాహ్య=ప్రవేశించి; విపులః= అధికమయిన; జయశ్చ= గెల్పును; ప్రాప్తః=పొందఁబడినది. మృత్యుశ్చ=యముఁడును; ప్రతిషేధితః = త్రోయఁబడినాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నీవు,యమదండంబె భయంకర మకరంబుగా, శాల్మల్యాయుధంబులెవృక్షంబులుగా,యమపాశంబె మహాతరంగంబుగా,యమకింకరులెపన్నగంబులుగాఁ,సముద్రంబుపోల్కి-నొప్పుచున్నట్టి,యమసైన్యంబుఁజొచ్చి,యుద్ధంబునయముంబాఱఁదోలి, అధికంబగు విజయంబునొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

సుయుద్ధేనచ తే సర్వే లోకా స్తత్ర విలోళితాః

టీక॥తత్ర=అచ్చట; తే=నీయొక్క; సుయుద్ధేన=మంచియుద్ధముచేత; లోకాః=లోకములు; సర్వేచ=అన్నియు; విలోళితాః=చలింపఁజేయఁబడినవి.

అచ్చట, నీవుచేసిన యుద్ధంబునకు, లోకంబులన్నియుఁజలించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియై ర్బహుభి ర్వీరై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః ౧౫
ఆసీ ద్వ సుమతీ పూర్ణా మహద్భిరివ పాదపైః

టీక॥ వీరైః=పరాక్రమశాలులును; శక్రతుల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రుని (పరాక్రమము)తో సమానమయినపరాక్రమముగలవారలునగు; బహుభిః = పెక్కండ్రయిన; క్షత్రియైః= క్షత్రియులచేత; మహద్భిః = పెద్దవగు; పాదపైరివ=వృక్షములచేతంబోలె; వసుమతీ=భూమి; పూర్ణా=నిండినది; ఆసీత్=అయినది.

దేవేంద్రునకుంబోలె మహాపరాక్రమంబుగలక్షత్రియులు, పెక్కండ్రు, మహావృక్షంబులుంబోలె, భూమియంతయునిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వీర్యగుణోత్సాహై ర్నసమో రాఘవోరణే. ౧౬

టీక॥రాఘవః=రాముఁడు; రణే=యుద్ధమునందు; వీర్యగుణోత్సాహైః=పరాక్రమముచేతనుగుణములచేతను ఉత్సాహములచేతను; తేషాం= వారలకు; సమః=సమానుఁడు; న=కాఁడు.

రాముండు, పరాక్రమగుణోత్సాహంబుల, యుద్ధంబునందు, వారలకుసమానుఁడెంతమాత్రముకాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసహ్య తే త్వయా రాజన్ హతాః పరమదుర్జయాః

టీక॥రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! త్వయా= నీచేత; పరమ

స ౭

దుర్జయాః = ఎంతమాత్రముజయింపనలవిగానట్టి; తే = ఆరాజులు; ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా; హతాః = చంపఁబడినారు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! అట్టిదుర్జయులగు నారాజులనేనీవువధించియున్నావే; ఇంక, రాముండునీకెంతమాత్రము. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాన్. ౧౭
అయ మేకో మహాబాహు రింద్రజి త్క్షపయిష్యతి

టీక॥ మహారాజ = పూజ్యుఁడయినరాజవగురావణుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు ; తిష్ఠవా = ఊరకుండినను, ఉండుము. తవ = నీయొక్క; శ్రమేణ = ఆయాసముచేత; కిం = ఏమిప్రయోజనము? మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; అయం = ఈ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; ఏకః = ఒకఁడె; వానరాన్ = వానరులను; క్షపయిష్యతి = నశింపఁజేయఁగలఁడు.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా! నీవుఊరకయెయుండుము; నీవుశ్రమపడనేల? మహాబాహుండగు నీయింద్రజిత్తు, ఒకఁడె, వానరులనందఱనునశింపఁజేయఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనహి మహారాజ మాహేశ్వర మనుత్తమమ్. ౧౮
ఇష్ట్వా యజ్ఞం వరో లబ్ధో లోకే పరమదుర్లభః

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుఁడవగురావణుఁడా! అనేన = ఈయింద్రజిత్తుచేత; అనుత్తమం = తనకన్నశ్రేష్ఠములేని; మాహేశ్వరం = ఈశ్వరదేవతాకమైన ; యజ్ఞం = యాగమును; ఇష్ట్వా = చేసి; లోకే = లోకమునందు; పరమదుర్లభః = మిక్కిలియుదుర్లభమయిన ; వరః = వరము; లబ్ధోహి = పొందఁబడినదిగదా!

మహారాజుండవగురావణుఁడా! ఈయింద్రజిత్తు, మహేశ్వరుంగుఱించి, యుత్తమంబగుయాగంబుగావించి, లోకమునందు, పరమదుర్లభంబగువరంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శక్తితోమర మీనంచ వినికీర్ణాంత్ర శైవలమ్. ౧౯
గజకచ్ఛపసంబాధ మశ్వ మండూక సంకులమ్
రుద్రాదిత్య మహాగ్రాహం మరుద్వసు మహోరగమ్. ౨౦
రథాశ్వ గజతోయౌఘం పదాతి పులినం మహత్
అనేనహి సమాసాద్య దేవానాం బలసాగరమ్. ౨౧
గృహీతో దైవతపతి లంకాంచాపి ప్రవేశితః

టీక॥అనేన=ఈయింద్రజిత్తుచేత;శక్తితోమరమీనంచ=శక్తితోమరంబులనునాయుధంబులేమత్స్యంబులుగాఁగలదియు;వినికీర్ణాంత్రశైవలం=వెదచల్లఁబడినపేగులెపాఁచిగాఁగలదియు;గజకచ్ఛపసంబాధం=ఏనుంగులనుతాఁబేళ్లచే నిండినదియు ; అశ్వమండూకసంకులం = గుఱ్ఱంబులను కప్పలచేనిండినదియు ; రుద్రాదిత్యమహాగ్రాహం= రుద్రులునాదిత్యులుననే పెద్దమొసళ్లుగలదియు; మరుద్వసుమహోరగం=వాయువులునువసువులునే పెద్ద సర్పంబులుగాఁ గలదియు; రథాశ్వగజతోయౌఘం= రథంబులునుగుఱ్ఱంబులునుఏనుంగులునేజలసమూహంబులుగాగలదియు; పదాతిపులినం= కాలిబంటులె యిసుక దిబ్బలుగాగలదియు;మహత్= గొప్పదియునగు; దేవానాం=దేవతలయొక్క; బలసాగరం=సైన్యసముద్రమును ; సమాసాద్య=ప్రవేశించి;దైవతపతిః=దేవేంద్రుండు; గృహీతః= పట్టుకొనఁబడినవాఁడై; లంకాంచాపి=లంకనుగూడ; ప్రవేశితోహి= ప్రవేశింపఁజేయఁబడినాఁడుగదా!

ఈయింద్రజిత్తు, శక్తి[illegible]ద్యాయుధంబులుమత్స్యంబులు[illegible]గులెశైవలంబుగానేనుంగులెతాబేళ్లుగా గుఱ్ఱంబులెకప్పలుగా, రుద్రాదిత్యులె భయంకరమకరంబులుగా,వసువాయువులెమహాగజంబులుగా, రథాశ్వగజంబులెజలసమూహంబుగాఁ, బదాతిసైన్యంబెయిసుకదిబ్బలుగా , మహాసముద్రంబుకరణినతిభయంకరంబై క్రాలు దేవసైన్యంబుఁజొచ్చి, దేవేంద్రుంబట్టి బంధించి, లంకకుంగొనివచ్చెఁగదా!

అని, తాత్పర్యము.

పితామహ నియోగాచ్చ ముక్తశ్శంబరవృత్రహా. ౨౨

గతస్త్రి విష్టపం రాజన్ సర్వదేవ నమస్కృతః.

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! శంబరవృత్రహా=శంబరాసురునివృత్రాసురునింజంపిన యింద్రుండు; పితామహనియోగాత్=బ్రహ్మదేవునాజ్ఞవలన ; ముక్తశ్చ=విడువఁబడినవాఁడునై ;సర్వదేవనమస్కృతః=సమస్తదేవతలచేతనునమస్కరింపఁబడినవాఁడై;త్రివిష్టపం=స్వర్గము ను; గతః=పొందినాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! అంత , బ్రహ్మదేవునానతింజేసిదేవేంద్రునివిడిచిపుచ్చితివి; అంత, నతండు,సమస్తదేవతులుంగొలువ , దేవాలయంబునకేగెను. అని,తాత్పర్యము.

తమేవ త్వం మహారాజ విసృజేంద్రజితం సుతమ్, ౨౩
యావ ద్వా నరసేనాం తాం సరామాం నయతి క్షయం

టీక॥మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా!త్వం=నీవు; తం=అట్టి; సుతం=కొడుకయిన; ఇంద్రజితమేవ=ఇంద్రజిత్తునే;విసృజ=విడువుము. యావత్=ఎంతలోపల;సరామాం = రామునితోఁగూడిన;తాం = ఆ;వానరసేనాం=వానరసైన్యమును; క్షయం=నాశమును;నయతి=పొందించునో!

మహారాజుండవగురావణుఁడా! అట్టినీకొడుకునింద్రజిత్తునేపంపుము; రామునితోఁ గూడిన నావానరసేననంతయు నెంతలోపలవధించిపుచ్చునో,చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్నాపదయుక్తేయ మాగతా ప్రాకృతాజ్జనాత్. ౨౪
హృదినైవ త్వయా కార్యా త్వం వధిష్యసిరాఘవమ్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా!ప్రాకృతాత్= క్షుద్రుండగు;జనాత్=జనమువలన;ఆగతా=వచ్చిన;ఇయం=ఈ;ఆపత్ = ఆపద;అయుక్తా=యుక్తముకాదు, మనకుఁదెలియకయున్నట్టుగానుండితటాలునవచ్చుటంజేసి, దీనివలన మనము దుర్బలులమనిమెంచఁదగదనుట.త్వయా=నీచేత;

హృది=మనస్సునందు; నైవకార్యా=చేయఁదగినదేకాదు. త్వం=నీవు; రాఘవం=రాముని; వధిష్యసి= చంపఁగలవు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! శక్రుండగు నీహనుమంతునివలననసంభావితంబుగాసంభవించిన యాపదకు భయపడకుండుము; దీనిమనంబుననుంచకుము; నీవుతప్పక రామునివధింపఁగలవు. అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టమసర్గప్రారంభః.

తతో నీలాంబుదనిభః ప్రహస్తో నామ రాక్షసః
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం శూర స్సేనాపతి స్తదా. ౧

టీక॥ తతః= అంత; తదా=అప్పుడు; శూరః= యుద్ధమునందుభయము లేనివాఁడును, సేనాపతిః = సేనానాయకుండును; నీలాంబుదనిభః=నల్లనిమేఘంబుతోసమానుండునగు ; ప్రహస్తో నామ= ప్రహస్తుండను; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనప్పుడు, శూరుండును రాక్షససేనానాయకుండును నీలమేఘంబువంటి మేనుగలవాఁడునగు ప్రహస్తుండను రాక్షసుండు, రావణుంజూచి, చేమోడ్పు గీలించి, యిట్లని, విన్నవించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౮

దేవదానవగంధర్వాః పిశాచపతగోరగాః
నత్వాం ధర్షయితుం శక్తాః కిం పునర్వానరా రణే. ౨

టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులును గంధర్వులును; పిశాచపతగోరగాః= పిశాచములును బత్తులును సర్పములును; త్వాం = నిన్ను; రణే= యుద్ధమునందు; ధర్షయితుం= ఎదిరించుటకు; శక్తాః=సమర్థులు; న=కారు. వానరాః=వానరులు; నశక్తా ఇతి (అ ధ్యాహృతము)=సమర్థులు కారని; కిం పునః (వక్తవ్యం) = చెప్పఁబడవలయునా?

దేవతలేమి దానవులేమి గంధర్వులేమి పిశాచంబులేమి పక్షులేమి నాగంబులేమి, యుద్ధంబున, నీకెదురునిలువంజాలరు; ఇంక, వానరులనఁగానెంతమాత్రము? అని, తాత్పర్యము.

సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తా వంచితాః స్మ హనూమతా
నహిమే జీవతో గచ్ఛే జ్జీవన్ స వనగోచరః. ౩

టీక॥ ప్రమత్తాః= మదించినవారలమును; విశ్వస్తాః=నమ్మియుండినవారలమునగు; సర్వే=అందఱమును; హనూమతా = హనుమంతునిచేత; వంచితాః= మోసపుచ్చఁబడినవారలము ; స్మ (స్మః)=అగుచున్నాము. మే=నేను; జీవతః= బ్రతికియుండఁగా; సః=ఆ; వనగోచరః=వానరుఁడు; జీవన్=జీవించియున్నవాఁడై; నగచ్ఛేద్ధి=పోఁడుగదా!

మనమందఱమును, మనలనెవ్వరు, ఎదిరింపఁజాలరని, మదించి, విస్రబ్ధులమైయుంటిమి; కావున, హనుమంతుఁడు, తటాలునవచ్చియట్టహాసముచేసిపోవుటకవకాశముగల్గెను; లేనియెడల, నేను జీవించియుండునపుడు, ఆవానరుఁడిచ్చటనుండి ప్రాణంబులతో నెట్లుపోఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

సర్వాం సాగరపర్యంతాం సశైలవనకాననామ్
కరోమ్యవానరాం భూమి మాజ్ఞాపయతు మాం భవాన్. ౪

టీక॥ సాగరపర్యంతాం = సముద్రములు అంతములందుగలదియు; సశైల

వనకాననాం= పర్వతంబులతోను వనంబులతోను కాఱడవులతోను గూడినదియునగు; భూమిం=భూమిని; సర్వాం= అంతయు ; అవానరాం=వానరులులేనిదానింగా; కరోమి= చేసెదను. భవాన్=నీవు; మాం=నన్ను; ఆజ్ఞాపయతు=ఆజ్ఞాపింతువుగాక.

నన్నాజ్ఞాపింపుము; నాలుగుసముద్రంబులలోపలనున్న యీభూమండలమునందంతయుఁ, బర్వతంబులనేమివనంబులనేమిమహారణ్యంబులనేమి, యుండునట్టివానరుల నందఱుఁజంపి , ఇంక భూమిలోవానరులే లేకుండునట్లుగా వించెదను. అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంచైవ విధాస్యామి వానరా ద్రజనీచర
నాగమిష్యతి తే దుఃఖం కించి దాత్మాపరాధజమ్. ౫

టీక॥ రజనీచర= రావణుఁడా! రక్షాంచైవ = రక్షణంబును; విధాస్యామి=చేసెదను. వానరాత్= వానరునివలన; ఆత్మాపరాధజం= నీయపరాధంబునంగలిగిన ; దుఃఖం=దుఃఖము ; కించిత్ = కొంచెమయినను; నాగమిష్యతి=రాదు.

రావణుఁడా! నేనుసీతలంకాపురంబునురక్షించుచునుండెదను; నీవుగావించినసీతాహరణంబునకు , ఈవానరులెంతమాత్రమునీకు దుఃఖముగలుగఁజేయఁజాలరు. అని, ప్రహస్తుండురావణునికిఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు సుసంక్రుద్ధో దుర్ముఖో నామ రాక్షసః

టీక॥దుర్ముఖోనామ = దుర్ముఖుండను ; రాక్షసస్తు = రాక్షసుండును; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవాఁడై; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, దుర్ముఖుండను రాక్షసుండు, మహాకోపంబునొంది, యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం నక్షమణీయంవా సర్వేషాం నఃప్రధర్షణమ్. ౬

టీక॥ నః=మనయొక్క ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు ; ప్రధర్ష

ణం = తిరస్కారము; నక్షమణీయం హి=ఓర్వఁదగినదికాదుగదా!

హనుమంతుండు, మనకందఱకు నిట్టియవమానంబు గావించినాఁడు;ఇది మాత్రము,క్షమింపఁదగినది కాదు.

అని, తాత్పర్యము.

అయం పరిభవో భూయః పురస్యాంతఃపురస్య చ
శ్రీమతో రాక్షసేంద్రస్య వానరేణ ప్రధర్షణమ్. ౭

టీక॥వానరేణ=వానరునిచేత;భూయః=ఇంకను; పురస్య= పట్టణముయొక్కయుఁ; అంతఃపురస్యచ= అంతఃపురముయొక్క;అయం=ఈ;పరిభవః = అవమానమును ; శ్రీమతః=లక్ష్మీసంపన్నుండగు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క; ప్రధర్షణం=అవమానము; ఇదంనక్షమణీయం (అధ్యాహృతము) =ఇదిక్షమింపఁదగినదికాదు.

వానరమాత్రుండొకఁడువచ్చి, మనపట్టణంబును మఱియు నంతఃపురంబును అవమానించుటయు , శ్రీమంతుండగు రావణునిం గూడ నవమానించుటయు ! ఎంతమాత్రముక్షమింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ముహూర్తే హత్వైకో నివర్తిష్యామి వానరాన్
ప్రవిష్టాన్ సాగరాన్ భీమ మంబరం వా రసాతలమ్. ౮

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; ఏకః=ఒకరుఁడనే ; అస్మిన్=ఈ; ముహూర్తే=ముహూర్తమునందె ; భీమం=భయంకరమగు; సాగరం=సముద్రమునుగాని; అంబరం = ఆకాశమునుగాని; రసాతలంవా= పాతాళమునుగాని ; ప్రవిష్టాన్=ప్రవేశించిన; వానరాన్=వానరులను; హత్వా = చంపి; నివర్తిష్యామి=మఱలెదను.

నేనొక్కరుండనె,యిప్పుడేపోయి, వానరులనందఱను, భయంకరంబగుసముద్రంబుఁజొచ్చినను , ఆకాశంబునకుద్గమించినను, పాతాళంబునదాఁగినను , విడువక, వధించివచ్చెదను. అని, దుర్ముఖుండు, రావణునికిఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీత్సుసంక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః

ప్రగృహ్యా పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితరూషితమ్. ౯

టీక॥ తతః—అంత; మహాబలః = అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః= వజ్రదంష్ట్రుండు;సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి యుఁగోపంబునొందినవాఁడై;ఘోరం= భయంకరంబును;మాంసశోణిత రూషితం=మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బూయఁబడినదియునగు;పరిఘం= ఇనుపగుదియను;ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, అధికబలవంతుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడుమిక్కిలియుఁ గోపమునొందినవాఁడై భయంకరంబును, మాంసముచేతను నెత్తురుచేతనుబూయఁబడినదియునగునినుపగుదియను దీసికొనిబలికెను. అని తాత్పర్యము.

కింవో హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్వినా

రామే తిష్ఠతి దుర్ధర్షే ససుగ్రీవే సలక్ష్మణే. ౧౦

టీక॥ససుగ్రీవే= సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును;సలక్ష్మణే= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడును; దుర్ధర్షే=ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు;రామే = రాముఁడు;తిష్ఠతి=ఉండఁగా; కృపణేన=భీరువును;తపస్వినా= శోచనీయుండునగు;హనుమతా = హనుమంతునిచేత; వః=మీకు;కిం=ఏమి;కార్యం—పని?

సుగ్రీవలక్ష్మణసహితుండగుదుర్ధర్షుఁడయిన రాముండుండఁగా, భయంబున రాత్రికాలంబున రహస్యంబుగావచ్చిపోయిన శోచనీయుండగునీహనుమంతునితోమీకేమికార్యమున్నది? అని, తాత్పర్యము.

అద్యరామం ససుగ్రీవం పరిఘేణ సలక్ష్మణమ్

ఆగమిష్యామి హత్వైకో విక్షోభ్య హరివాహినీమ్. ౧౧

టీక॥అద్య—ఇప్పుడు;అహం—నేను; ఏకః=ఒకరుఁడనై;ససుగ్రీవం=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును;సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడునగు ; రామం=రాముని;పరిఘేణ = ఇనుపగుదియచేత;హత్వా = చంపి;హరివాహి

నీం=వానరసేనను; విక్షోభ్య=కలంచి; ఆగమిష్యామి=వచ్చెదను.

నేనిప్పుడొక్కఁడనెపోయి, రాముని సుగ్రీవునితోను లక్ష్మణునితోనుంగూడ, పరిఘంబునం జంపి, వానరసేననంతయుంగలంచి,వచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మమాపరం వాక్యం శృణురాజన్ యదీచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఇచ్ఛసియది=కోరుదువేని; మమ=నాయొక్క; అపరం=మఱియొక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; శృణు=వినుము.

రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడా? నేనుమఱియొక్కమాటంజెప్పెదను; ఇష్టముకలదేనివినుము.

అని, తాత్పర్యము,

ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛత్రూన్నతంద్రితః. ౧౨

టీక॥ఉపాయకుశలో హ్యేవ=ఉపాయములందు సమర్థుఁడైనను; అతంద్రితః=ఏమఱుపాటులేనివాఁడై; శత్రూన్=శత్రువులను; జయేత్=జయించును.

ఏమఱక యుపాయంబుననె,శత్రువులను జయింపవలెను.

అని,తాత్పర్యము.

కామ రూప ధరా శ్శూరా స్సుభీమా భీమదర్శనాః
రాక్షసావా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః. ౧౩
కాకుత్థ్సముపసంగమ్య బిభ్రతో మానుషం వపుః
సర్వేహ్య సంభ్రమా భూత్వా బ్రువంతు రఘుసత్తమమ్. ౧౪

టీక॥రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! కామరూపధరాః=ఇచ్ఛాధీనమగురూపము ధరించువారలును; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; సుభీమాః=మిక్కిలియు భయంకరులును; భీమదర్శనాః=భయంకరమయినచూచుటగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సహస్రాణి

స ౮

వా=వేనవేలును; సర్వే = అందఱును; ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) నిశ్చితాః=నిశ్చయించికొన్నవారలును; మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు; వపుః=దేహమును; బిభ్రతః = ధరించినవారలయి; కాకుత్స్థం=రాముని; ఉపసంగమ్య=పొంది; అసంభ్రమాః= తొట్రుపాటులేనివారలు; భూత్వా = అయి; రఘుసత్తమం=రామునిగూర్చి; బ్రువంతు=చెప్పుదురుగాక.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! కామరూపులును శూరులును భయంకరాకారులునగు రాక్షసులు, వేనవేలుగా, మనుష్యదేహముధరించి, రామునొద్దకుఁబోయి, తొట్రుపాటులేక, రామునిఁజూచి, యిట్లని, చెప్పవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేషితా భరతేన స్మ భ్రాత్రా తవ యవీయసా

టీక॥ తవ = నీయొక్క; యవీయసా=చిన్న; భ్రాత్రా= తోఁబుట్టువగు; భరతేన = భరతునిచేత; ప్రేషితాః=పంపఁబడినవారలము; స్మ (స్మః)= అగుచున్నాము.

మేము, నీతమ్ముఁడుభరతునిచేఁబంపఁబడివచ్చినాము. అని, తాత్పర్యము.

సహి సేనాం సముత్థాప్య క్షిప్రమేవోపయాస్యతి. ౧౫

టీక॥ సః=ఆభరతుఁడు; సేనాం= సేనను; సముత్థాప్య=లేపి; క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగనే; ఉపయాస్యతి= రాగలఁడు.

ఆభరతుండు, సేనంబిలుచుకొని, శీఘ్రముగనే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని, రామునితోఁజెప్పవలెను-

అని, తాత్పర్యము.

తతో వయమితస్తూర్ణం శూలశక్తిగదాధరాః
చాపబాణాసిహస్తాశ్చ త్వరితాస్తత్ర యామ హి. ౧౬

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వయం=మేము; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; తూర్ణం=

శీఘ్రముగా; శూలశక్తిగదాధరాః = శూలమును ఈటెలను గదలనుధరించుచున్నవారలై ; చాపబాణాసిహస్తాశ్చ=విండ్లనుబాణంబులునుఖడ్గములును చేతులంగలవారలయి; త్వరితాః=వేగిరపడినవారలయి; తత్ర= అచ్చటికిః యామ=పోయెదము ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, మేము, శూలశక్తిగదలను,ధనుర్బాణఖడ్గంబులను, ధరించి,యిచ్చటనుండి,శీఘ్రంబుగా నచ్చటికిఁబోయెదము. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశే గణశః స్థిత్వా హంస్యా తాం హరివాహినీమ్
అశ్మశస్త్రమహావృష్ట్యా ప్రాపయామ యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ వయం=మేము; ఆకాశే = ఆకసమునందు; గణశః=గుంపులుగుంపులుగా; స్థిత్వా= ఉండి; తాం=ఆ; హరివాహినీం=వానరసేనను; అశ్మశస్త్రమహావృష్ట్యా=ఱాళ్ల యొక్కయు నాయుధములయొక్కయుగొప్పవర్షముచేత; యమక్షయం = యమునింటిని; ప్రాపయామ=పొందింతుము.

మేము, గుంపులుగుంపులుగా నాకాశంబుననుండి; ఱాళ్లుఆయుధంబులను గురిపించి, ఆవానరసేననంతయు, యమలోకంబునొందించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవంచే దుపసర్పేతామనయం రామలక్ష్మణౌ
అవశ్య మపనీతేన జహతామేవ జీవితమ్. ౧౮

టీక॥ రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;ఏవం=ఇట్లు; అనయం= అపాయమును; ఉపసర్పేతాంచేత్= పొందుదురేని; అపనీతేన= అపాయముచేత;జీవితం=ప్రాణమును; అవశ్యం= అవశ్యముగా;జహతామేవ=విడుతురే.

ఈప్రకారంబు,మనముసేయుదుమేని, ఇట్లు,సంకటంబునొంది, రామలక్ష్మణులు,అవశ్యము, ప్రాణంబులనువిడుతురు. అని,వజ్రదంష్ట్రుండు,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స౮

కౌంభకర్ణి స్తతో వీరో నికుంభో నామ వీర్యవాన్
అబ్రవీ త్పరమక్రుద్ధో రావణం లోకరావణమ్. ౧౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వీరః=శూరుండును; వీర్యవాన్=అధికమయిన పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; కౌంభకర్ణిః=కుంభకర్ణునికొడుకైన; నికుంభో నామ=నికుంభుఁడనువాఁడు; పరమక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవాఁడై; లోకరావణం=లోకంబులనేడ్చునట్లుచేయునట్టి; రావణం=రావణునిఁగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, శూరుండును మహాపరాక్రమశాలియును అగు కుంభకర్ణపుత్రుండు నికుంభుండను రాక్షసుండు, పరమ కుపితుండై, లోకంబుల నేడ్పించునట్టి రావణుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవన్త స్తిష్ఠన్తు మహారాజేన సంగతాః

టీక॥ భవన్తః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; మహారాజేన=మహారాజుండగు రావణునితో; సంగతాః=కూడినవారలయి; తిష్ఠన్తు=ఉండురుగాక.

మీరలందఱు, మహారాజుండగు రావణుతోఁగూడ, నిచ్చటనే యూరక, యుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి రాఘవం సహలక్ష్మణమ్. ౨౦
సుగ్రీవంచ హనూమన్తం సర్వానేవచ వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కఁడనె; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రాఘవం=రాముని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; హనూమన్తం=హనుమంతుని; వానరాన్=వానరులను; సర్వానేవచ=అందఱనే; హనిష్యామి=చంపెదను.

నేనొకరుండనేపోయి, రామలక్ష్మణులను సుగ్రీవుని, హనుమంతుని, వానరులనందఱను, వధించివచ్చెదను. అని, నికుంభుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ర్గ

తతో వజ్రహనుర్నామ రాక్షసః పర్వతోపమః. ౨౧
క్రుద్ధః పరిలిహ న్వక్త్రం జిహ్వయా వాక్య మబ్రవీత్

టీక। తతః=అటుపిమ్మట; పర్వతోపమః=కొండతోఁబోలిక గల; వజ్రహనుర్నామ=వజ్రహనుండనెడు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాడై; జిహ్వయా=నాలుకచేత; వక్త్రం=నోటిని; పరిలిహన్ = అంతటనాకుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతఁ, బర్వతాకారుండగు వజ్రహనుండను రాక్షసుండు, కోపంబునొంది, భక్షణస్మరణంబున, నోరూర, నాలుకచేనోరంతయు నాకుకొనుచు, నీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వైరం కుర్వంతు కార్యాణి భవంతో విగతజ్వరాః. ౨౨

టీక॥ భవంతః= మీరలు; విగతజ్వరాః=పోయినభయముగలవారలై; స్వైరం=యథేచ్ఛముగా; కార్యాణి=పనులను; కుర్వంతు=చేయుఁడు.

మీరలందఱు నిర్భయంబుగా, యథేచ్ఛందోచిన కార్యంబులు సేసికొనుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకోఽహం భక్షయిష్యామి తాన్ సర్వాన్హరియూథపాన్

టీక॥ అహం= నేను, ఏకః= ఒకఁడనై; తాన్=ఆ; హరియూథపాన్= వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్=అందఱను; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

నేనొకఁడనై యావానరోత్తములనందఱను భక్షించి వేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్థాః క్రీడంతు నిశ్చింతాః పిబంతో మధువారుణీమ్. ౨౩

టీక॥ భవంతః (అధ్యాహృతము)= మీరలు; నిశ్చింతాః=చింతలేనివారలై; స్వస్థాః=నెమ్మదిగలవారలై; మధువారుణీం=మద్యమును; పిబంతః= త్రాగుచు; క్రీడంతు= క్రీడించుచుందురు గాక.

మీరలేచింతయు లేనివారలై, మ

ద్యంబు ద్రాగుచు స్వస్థంబుగా క్రీడించుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్
అంగదంచ హనూమంతం రామంచ రణకుంజరమ్. ౨౮

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కరుండనై; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన, సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదంచ=అంగదుని; హనుమంతం=హనుమంతుని; రణకుంజరం=యుద్ధమునందు ఏనుఁగువంటివాఁడైన; రామంచ=రాముని; వధిష్యామి=చంపెదను.

నేనొక్కరుండనైపోయి, సుగ్రీవుని లక్ష్మణుని అంగదుని హనుమంతుని రణపండితుండగు రాముని, అందఱను వధించివచ్చెదను. అని, వజ్రహనుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

నవమసర్గప్రారంభః.

తతో నికుంభో రభస స్సూర్యశత్రు ర్మహాబలః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞహా రక్షో మహాపార్శ్వో మహోదరః. ౧
అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతు శ్చ రాక్షసః
ఇంద్రజిచ్చ మహాతేజా బలవా న్రావణాత్మజః. ౨
ప్రహస్తో థ విరూపాక్షో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః
ధూమ్రాక్ష శ్చాతికాయశ్చ దుర్ముఖ శ్చైవ రాక్షసః. ౩

పరిఘాన్పట్టిసాన్ప్రాసాన్ శక్తిశూలపరశ్వధాన్
చాపానిచ సబాణాని ఖడ్గాంశ్చ విపులాన్ శితాన్. ౪
ప్రగృహ్య పరమక్రుద్ధాః సముత్పత్యచ రాక్షసాః
అబ్రువన్ రావణం సర్వే ప్రదీప్తా ఇవ తేజసా. ౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నికుంభః=నికుంభుండును; రభసః=రభసుండును; మహాబలః=అధికమయినబలముగల; సూర్యశత్రుః=సూర్యశత్రుండును; సుప్తఘ్నః=సుప్తఘ్నుండనువాఁడును; యజ్ఞహః=యజ్ఞహుండును; రక్షః=రాక్షసుండును; మహాపార్శ్వః=మహాపార్శ్వుండును; మహోదరః=మహోదరుండును; దుర్ధర్షః=ఎదిరింపనలవిగానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుండును; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; మహాతేజాః=అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును; బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడును; రావణాత్మజః=రావణుని కొమరుఁడగు; ఇంద్రజిచ్చ=ఇంద్రజిత్తును; అథ=ఇంక; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండును; విరూపాక్షః=విరూపాక్షుండును; మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుండును; ధూమ్రాక్షశ్చ=ధూమ్రాక్షుండును; అతికాయశ్చ=అతికాయుండును; దుర్ముఖః=దుర్ముఖుండను; రాక్షసశ్చాపి=రాక్షసుండును; రాక్షసాః=ఈరాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; పరిఘాన్=ఇనుపగుదియలను; పట్టిసాన్=అడ్డకత్తులను; ప్రాసాన్=ఈఁటెలను; శక్తిశూలపరశ్వధాన్=శక్తులను శూలంబులను గొడ్డళ్లను; సబాణాని=బాణములతోఁగూడిన; చాపానిచ=ధనుస్సులను; విపులాన్=పెద్దవియును; శితాన్=కఱకుగలవియునగు; ఖడ్గాంశ్చ=ఖడ్గంబులను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; పరమక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవారలయి; సముత్పత్యచ=లేచియు; తేజసా=కాంతిచేత; ప్రదీప్తా ఇవ(స్థితాః)=వెలుంగునట్లున్నవారలై; రావణం=రావణునిఁగూర్చి; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అంత; నికుంభుండును రభసుండును మహాబలశాలియగు సూర్యశత్రుండును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞహుండును మహాపార్శ్వుండును మహోదరుండును దుర్ధర్షుండగునగ్నికేతుం

స ౯

డును రశ్మికేతుండును మహాతేజుండును మహాబలశాలియును రావణపుత్రుండు నగునింద్రజిత్తును ప్రహస్తుండును, విరూపాక్షుండును మహాబలుండగు వజ్రదంష్ట్రుండును, ధూమ్రాక్షుండును నతికాయుండును, దుర్ముఖుండును, వీరలందఱు, పరిఘంబులను పట్టిసంబులను ప్రాసంబులను శక్తులను శూలంబులను గండగొడ్డళ్లను ధనుర్బాణంబులను నిశితంబులగు మహాఖడ్గంబులను; ధరించి; లేచి, పరమకుపితులయి, తేజంబున వెలుంగుచు, రావణుంజూచి, యిట్లనిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామం వధిష్యామ స్సుగ్రీవంచ సలక్ష్మణమ్
కృపణంచ హనూమంతం లంకా యేన ప్రధర్షితా. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; రామం=రాముని; సలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; యేన=ఎవ్వనిచేత; లంకా=లంకాపట్టణము; ప్రధర్షితా=తిరస్కరింపఁబడెనదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; కృపణం=నీచుండగు; హనూమంతంచ=హనుమంతుని; వధిష్యామః=చంపెదము.

మనమిప్పుడేపోయి, రామలక్ష్మణులను, సుగ్రీవునిలంకాపురంజెఱచిననీచుండగుహనుమంతుని వధించివచ్చెదము. అని, నికుంభాదిరాక్షసులు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్గృహీతాయుధాన్ సర్వాన్వారయిత్వా విభీషణః
అబ్రవీత్ప్రాంజలి ర్వాక్యం పునః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్. ౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; గృహీతాయుధాన్=పట్టుకొనఁబడినయాయుధంబులుగల; తాన్=వారలను; సర్వాన్=అందఱను; వారయిత్వా=అడ్డగించి; పునః=మఱల; తాన్=వారలను; ప్రత్యుపవేశ్య=కూర్చుండఁజేసి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, విభీషణుండు, ఆయుధధారులై ప్రయాణసన్నద్ధులై యున్న నికుంభాదిరాక్షసులనునిలిపి మఱలఁగూర్చుం

డఁబెట్టి, చేమోడ్పుగిలించి, రావణుం జూచి; యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అప్యు పాయై స్త్రిభి స్తాత యో ఽర్థః ప్రాప్తుం నశక్యతే
తస్య విక్రమకాలాం స్తా న్యుక్తా నాహు ర్మనీషిణః ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! ఉపాయైః=సామాద్యుపాయములగు; త్రిభిరపి=మూఁడిటిచేతనుగూడ; యః=ఏ; అర్థః=కార్యము; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; నశక్యతే= అలవికాదో; తస్య = దానికి; తాన్=ఆ; విక్రమకాలాన్=పరాక్రమసమయములను; యుక్తాన్=తగినవానిఁగా; మనీషిణః=పండితులు; ఆహుః= చెప్పుచున్నారు.

నాయనా! సామదానభేదంబులమూఁడుపాయంబులచేత నేవియసాధ్యమో దానివిషయమవ్వె, దండోపాయంబుఁ బ్రయోగింపవలయునని పండితులు చెప్పుచున్నారు. కాఁబట్టి, మనమిప్పుడు సామదానభేదంబులఁ బ్రయోగింపవలయుఁగాని, దండంబునకుఁ గాలముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తే ష్వభియుక్తేషు దైవేన ప్రహృతేషుచ
విక్రమా స్తాత సిద్ధ్యంతి పరీక్ష్య విధినా కృతాః. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! విక్రమాః=పరాక్రమములు; ప్రమత్తేషు=ఏమఱియుండువారలయందును; అభియుక్తేషు = శత్రువులచే నాక్రమింపఁ బడిన వారలయందును; దైవేన=విధిచేత; ప్రహృతేషుచ=కొట్టఁబడినవారలందును, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధినా=శాస్త్రరీతిచేత; కృతాః=చేయఁబడినవై; సిద్ధ్యంతి=సిద్ధించుచున్నవి.

విషయాసక్తులయి యేమఱియుండువారలు శత్రువులచే నాక్రాంతులు దైవంబు ప్రతికూలంబుగాఁగలవారలు. మొదలగువారలయందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగాఁబరీక్షించి ప్రయోగింపఁబడునేని, దండంబు సఫలమగును; మఱియొక్కచోఁ బ్రయోగింపఁబడిన పక్షమునందు, ఎంతమాత్రముసిద్ధింపదు-
అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తం కథం తంతు విజిగీషుం బలే స్థితమ్
జితరోషం దురాధర్షం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛథ. ౧౧

టీక॥ అప్రమత్తం= ఏమఱుపాటు లేనివాఁడును; విజిగీషుం=జయింపనిచ్ఛ గలవాఁడును; బలే= బలమునందు ; స్థితం=ఉన్నవాఁడును; జితరోషం=జయింపఁబడినకోపముగలవాఁడును; దురాధర్షం=ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; తంతు = ఆరామునింగూడ; కథం=ఎట్లు; ప్రధర్షయితుం= తిరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛథ=కోరుచున్నారు?

రాక్షసులారా! రాముండు ప్రమత్తుఁడు కాఁడు; ఎంతమాత్రము నేమఱుపాటు లేనివాఁడు; విజిగీషుండు; బలవంతుండు; అకాలంబునఁ గోపంబుఁ జెప్పుకొనువాఁడు కాఁడు; కావున, [illegible] పఁనలవిగాఁడు; అట్టివానింగూర్చ నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వాతు ఘోరం నదనదీపతిమ్
కృతం హనుమతా కర్మ దుష్కరం తర్క్యమేతయా. ౧౧

టీక॥ హనుమతా= హనుమంతునిచేత; ఘోరం=భయంకరంబునను;నదనదీపతిం=నదంబులకునునదులకునుబ్రభువునగు; సముద్రం= సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాఁటియు; దుష్కరం= చేయనలవిగాని; కర్మ=కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. తర్క్యమేతవా =(ఎవ్వఁడైనను)మనసుననైనను దలంచునా?

హనుమంతుండు, భయంకరంబయి నయమ్మహాసముద్రంబును దాఁటి, యెవ్వరికిని జేయ నలవిగాని కార్యంబుం జేసినాఁడే! ఇట్టు, ఎవ్వని [illegible] ననువచ్చునా? కావున, [illegible] బునుబ్రతికూలంబు గాదు.

అని, తాత్పర్యము.

బలాన్య పరిమేయాని వీర్యాణిచ నిశాచరాః
పరేషాం సహసా వజ్ఞా నకర్తవ్యా కథంచన. ౧౩

టీక॥ నిశాచరాః= రాక్షసులారా! పరేషాం = శత్రువులయొక్క; బలాని

చ=బలములును; వీర్యాణిచ = పరాక్రమంబులును; అపరిమేయాని=కొలఁతపెట్టరానివి. సహసా = తటాలున; కథంచన=ఎట్లయినను; అవజ్ఞా=పరిభవము; నకర్తవ్యా=చేయఁబడరాదు.

రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబులుఁబరాక్రమంబులుఁ గొలఁతలేనివి, మీరాలోచింపక, తటాలునఁదడకు-వయని చెప్పవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

కించ రాక్షసరాజస్య రామేణా పకృతం పురా
ఆజహార జనస్థానా ద్యస్య భార్యాం యశస్వినః. ౧౩

టీక॥ కించ=మఱియు; యశస్వినః=అధికమయినపరాక్రమముగల; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యాం=భార్యను; రావణః(అధ్యాహృతము)= రావణుఁడు; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబుననుండి; ఆజహార=తెచ్చెనో; తేన(అధ్యాహృతము)=అట్టి; రామేణ= రామునిచేత; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసప్రభుండగు రావణునకు; పురా=మున్ను; అపకృతం=అపకారము చేయఁబడినది.

మఱియు, రాముండు మున్ను రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, ఖరాదులం జంపియపకారముగావించినాఁడు; కావున, రావణుండు, యశస్వియగు రాముని భార్యను, జనస్థానంబుననుండి, తెచ్చెను. అని, యందురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఖరో యద్యతివృత్త స్తు రామేణ నిహతో రణే
అవశ్యం ప్రాణినాం ప్రాణా రక్షితవ్యా యథాబలమ్. ౧౪

టీక॥ అతివృత్తః = దుర్మార్గుఁడగు; ఖరస్తు=ఖరుఁడును; రామేణ=రామునిచేత; రణే=యుద్ధమునందు; నిహతోయది=చంపఁబడినవాఁడగునేని; కోదోషః (అధ్యాహృతము) =ఏమిదోషము. ప్రాణినాం=ప్రాణులకు; ప్రాణాః=ప్రాణములు; యథాబలం=తమబలమునతిక్రమింపక; అవశ్యం=అవశ్యము; రక్షితవ్యాః=రక్షింపఁబడవలసినది.

ఖరుని, రాముండు యుద్ధంబునఁజంపినాఁడనుటయే కదా! ఖరుండె మొదట నూరకున్న రామునింజంపఁబోయినాఁ

డు; కాననతనింజంపుట రాముని యపరాధము! తప్పుకాదు; తమశక్తికొలఁదిఁ దమతమ ప్రాణంబులను రక్షించుకొనవలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

అయశస్య మనాయుష్యం పరదారాభిమర్శనమ్
అర్థక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పునర్భవమ్. ౧౫

టీక ॥ పరదారాభిమర్శనం=పరభార్యలతడవుట; అయశస్యం= అపకీర్తిఁగలిగించునది. అనాయుష్యం= ఆయుస్సుదగ్గించునది. అర్థక్షయకరం= ధననాశమునుజేయునది; ఘోరం=భయంకరము; పునః=ఇంకను; పాపస్య=పాపమునకు; భవంచ= ఉత్పత్తిస్థానమును.

పరదారగమనము, అపకీర్తిఁగల్గించును, ఆయుఃక్షయంబుఁజేయును; ధననాశంబుగావించును, మహాపాపంబులనుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతన్నిమిత్తం వైదేహీభయం నస్సుమహద్భవేత్

టీక॥ ఏతన్నిమిత్తం=ఈకారణమువలన; నః=మనకు; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; వైదేహీభయం=సీతవలనభయము; భవేత్ =కలుగును.

ఈకారణముచేత, మనకు సీతవలన, మహాభయంబుసంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

ఆహృతా సా పరిత్యాజ్యా కలహార్థే కృతేన కిమ్. ౧౬

టీక॥ ఆహృతా=తేఁబడిన; సా=ఆ సీత; పరిత్యాజ్యా=విడువఁదగినది. కలహార్థే=కలహమువిషయమయి; కృతేన=చేయఁబడినకార్యముచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము?

సీతందెచ్చినాము; మఱలనావిడను రాఘునకీయ వలసినది; కలహంబు గల్గించునది యెంతమందైనను ఏమిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

న నః క్షమం వీర్యవతా తేన ధర్మానువర్తినా

వైరం నిరర్థకం కర్తుం దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౪

టీక॥ వీర్యవతా= అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; ధర్మాత్మనా= ధర్మమును అనుసరించువాఁడును అగు; తేన= ఆరామునితో; నిరర్థకం= ప్రయోజనము లేని; వైరం= విరోధమును; కర్తుం= చేయుటకు; నః= మనకు; క్షమం= యుక్తమయినది; న= కాదు. అస్య= ఈరామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయతాం= ఇవ్వఁబడుఁగాక.

మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మమార్గంబు దప్పక నడచువాఁడు నగు నా రామునితో నిష్ప్రయోజనమయిన వైరము పెట్టుకొనుట, మనకు యుక్తము కాదు; రామునకు, సీతనిచ్చి వేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావ న్న సగజాం సాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్
పురీం దారయతే బాణై ర్దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౫

టీక॥ యావత్ =ఎంతలోపల; సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సగజాం= ఏనుంగులతోఁగూడినదియు; సాశ్వాం= గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు; బహురత్నసమాకులాం= పెక్కురత్నములచే నిండినదియు నగు; పురీం = లంకాపట్టణమును; బాణైః= బాణములచేత; న దారయతే= పగులఁగొట్టకుండునో, తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపలనె; అస్య=ఈరామునకు; మైథిలీ=సీత; దీయతాం = ఇయ్యఁబడుఁగాక.

రాముండు వచ్చి, ఏనుంగులతో గుఱ్ఱంబులతో నుంగూడినదియు బహురత్నసమాకీర్ణంబు నగు; లంకాపురిని, బాణంబుల విదారించుటకు మున్నె, రామునకు, సీతనొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావ త్సుఘోరా మహతీ దుర్ధర్షా హరివాహినీ
నావస్కందతి నో లంకాం తావ త్సీతా ప్రదీయతామ్. ౧౬

టీక॥ యావత్ =ఎంతలోపల; సుఘోరా= మిక్కిలియు భయంకరమయిన

దియు; మహాత్ = గొప్పదియు; దుర్ధర్షా = ఎదిరింపనలవిగానిదియునగు; హరివాహినీ = వానరసైన్యము; నః = మనయొక్క; లంకాం = లంకను; నావస్కందతి = అడ్డగింపకుండునో; తావత్ = అంతలోపల; సీతా = సీత; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

అతిభయంకరంబును దుర్ధర్షంబునగు వానరసైన్యము వచ్చి, మనలంకాపురింజుట్టుముట్టి, నిరోధించుటకుమున్నె, రామునకు సీతనిచ్చివేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

వినశ్యేద్ధి పురీ లంకా శూరా స్సర్వే చ రాక్షసాః
రామస్య దయితా పత్నీ స్వయం చ యది దీయతే. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; దయితా = ప్రియురాలగు; పత్నీ = భార్య; స్వయం = తనచేతనె; నదీయతేయది; ఇవ్వఁబడకుండునేని; లంకా = లంకయను; పురీ = పట్టణము; వినశ్యేద్ధి = నశించునుగదా; శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; వినశ్యేయుః (అధ్యాహృతము) = నశింతురు.

రామునిప్రియభార్యనాయనకుమనముగానే, యివ్వమేని మనలంకాపట్టణమంతయునాశమునొందును; మఱియు, శూరులగు రాక్షసులందఱు నాశంబు నొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదయే త్వాం బంధుత్వా త్కురుష్వ వచనం మమ
హితం తథ్య మహం బ్రూమి దీయతా మస్య మైథిలీ. ౨౧

టీక॥ బంధుత్వాత్ = బంధువగుటవలన; త్వాం = నిన్ను; ప్రసాదయే = వేఁడుకొనెదను. మమ = నాయొక్క; వచనం = మాటను; కురుష్వ = చేయుము. అహం = నేను; హితం = మేలుసేయునదియు; తథ్యం = యథార్థముగలదానిని; బ్రూమి (బ్రవీమి) చెప్పుచున్నాను. అస్య = ఈరామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

నీవునాకన్నవగుటవలన, నిన్నువేఁడుకొనుచున్నాను; నేనుచెప్పినట్లు చేయుము; నేను హితకరంబును యథా

ర్థంబునగు దానిం జెప్పుచున్నాను: రామునకు సీతనిచ్చివేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

పురా శరత్సూర్యమరీచిసన్నిభా
న్నవాగ్రపుంఖాన్ సుదృఢాన్ నృపాత్మజః
సృజత్యమోఘాన్ విశిఖాన్ వధాయ తే
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౨౨

టీక॥ నృపాత్మజః= రాజకొమరుండగు రాముండు; శరత్సూర్యమరీచి సన్నిభాన్= శరదృతువునందలి సూర్యుని కిరణములతో సమానమయినవియు; నవాగ్రపుంఖాన్= నూతనమయిన కొనలును మొదళ్లునుగలవియు; సుదృఢాన్ = మిక్కిలియు దృఢంబులును ; అమోఘాన్=వ్యర్థములుగానివియునగు; విశిఖాన్=బాణములను; తే= నీయొక్క; వధాయ = చంపుటకొఱకు; పురా=మున్నె; సృజతి = విడుచును. దాశరథాయ= రామునికొఱకు; మైథిలీ=సీత; ప్రదీయతాం=ఇయ్యంబడుఁగాక.

రాచకొమరుండగు రాముండు, ఇంక, మీఁద, శరత్కాలసూర్యకిరణంబులుం బోలెంతతీక్ష్ణంబులును నూతనాగ్రపుంఖంబులును మిక్కిలియు దృఢంబులును అమోఘంబులునగు బాణంబులను, నీవధంబునకై, విడువఁగలఁడు; కావున, రామునకు, సీతనొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్యజస్వ కోపం సుఖధర్మనాశనమ్
భజస్వ ధర్మం రతికీర్తివర్ధనమ్
ప్రసీద జీవేమ సపుత్రబాంధవాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౨౩

టీక॥ సుఖధర్మనాశనం=సుఖమును ధర్మమును నశింపఁజేయునదియగు; కోపం=కోపమును; త్యజస్వ=విడువుము, రతికీర్తివర్ధనం= సంతోషమును గీర్తిని వృద్ధిఁబొందించునదియగు; ధర్మం=ధర్మమును; భజస్వ=పొందు

ము. ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము. సపుత్రబాంధవాః= కొడుకులతోను బంధువులతోనుగూడిన వారలమయి; జీవేమ = బ్రతికియుందుము. దాశరథాయ=రామునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక.

కోపంబు; సుఖంబును ధర్మంబును నశింపఁజేయును, దానిఁ విడువుము, సంతోషంబును గీర్తిని వృద్ధిఁబొందించునట్టి ధర్మంబును అవలంబింపుము; అనుగ్రహించి నేను జెప్పునట్లు గావింపుము; అట్లు సేయుదువేని, మనము కొడుకులు బంధువులతోఁ గూడ, సుఖంబుగాఁ బ్రతికియుండవచ్చును, రామునకు, సీతనొసంగుము అని, విభీషణుండు, రావణునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
విసర్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్. ౨౪

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః= రావణుఁడు; విభీషణవచః = విభీషణుని మాటను; శ్రుత్వా=విని; తాన్=ఆ రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱను; విసర్జయిత్వా (విసృజ్య)=విడిచి; స్వకం = తనదైన; గృహం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుఁడు, విభీషణుండు పలికిన మాటనాలకించి, యా సభికులకందఱకును సెలవిచ్చి, తానును స్వగృహంబునకుం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, నవమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ నవమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

దశమసర్గప్రారంభః.

తతః ప్రత్యుషసి ప్రాప్తే ప్రాప్తధర్మార్థనిశ్చయః
రాక్షసాధిపతేర్వేశ్మ భీమకర్మా విభీషణః. ౧
శైలాగ్రచయసంకాశం శైలశృంగమివోన్నతమ్
సువిభక్తమహాకక్ష్యం మహాజనపరిగ్రహమ్. ౨
మతిమద్భిర్మహామాత్రైరనురక్తైరధిష్ఠితమ్
రాక్షసైశ్చాప్తపర్యాప్తైస్సర్వతః పరిరక్షితమ్. ౩
మత్తమాతంగనిశ్వాసైర్వ్యాకులీకృతమారుతమ్
శంఖఘోషమహాఘోషం తూర్యనాదానునాదితమ్. ౪
ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజల్పితమహాపథమ్
తప్తకాంచననిర్వ్యూహం భూషణోత్తమభూషితమ్. ౫
గంధర్వాణామివావాసమాలయం మరుతామివ
రత్నసంచయసంబాధం భవనం భోగినామివ. ౬
తన్మహాభ్రమివాదిత్యస్తేజోవిస్తృతరశ్మిమాన్
అగ్రజస్యాలయం వీరః ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రత్యూషసి=ప్రాతఃకాలము; ప్రాప్తే=రాఁగా; వీరః=పరాక్రమశాలియు; మహాద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; భీమకర్మా=భయంకరమయినకార్యముగలవాఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; శైలాగ్రచయసంకాశం=పర్వతశిఖరసమూహముతోసమానమయినదియు; ఉన్నతం=ఉన్నతంబయినదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)=పర్వతశిఖరముపలెనున్నదియు; సువిభక్తమహాకక్ష్యం=చక్కఁగావిభజింపఁబడినపెద్దతొట్టికట్లుగలదియు; మహాజనపరిగ్రహం=గొప్పవారిచేఁబరిగ్రహింపఁబడినదియు; మతిమద్భిః=అధికమయినబుద్ధిగలవారలును; అనురక్తైః=స్వామిభక్తిగలవారలును; ఆప్తపర్యాప్తైః=కావలసిన కార్యములందు సమర్థులు

ను; మహామాత్రైః=ప్రధానులునయిన; రాక్షసైశ్చ=రాక్షసులచేతను; అధిష్ఠితం = అధిష్ఠింపఁబడినదియు; సర్వతః = అంతటను ; పరిరక్షితం= రక్షింపఁబడినదియు; మత్తమాతంగనిశ్వాసైః = మదపుటేనుంగులనిట్టూర్పులచేత; వ్యాకులీకృతమారుతం = వ్యాకులముగాఁజేయఁబడినవాయువుగలదియు, శంఖఘోషమహాఘోషం=శంఖధ్వనులచేమహాధ్వనిగలదియు; తూర్యనాదానునాదితం= వాద్యధ్వనులచేధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు ; ప్రమదాజనసంబాధం=స్త్రీజనులచేనిండినదియు ; ప్రజల్పితమహాపథం= కలకలధ్వనిగలరాజమార్గముగలదియు ;తప్తకాంచననిర్వ్యూహం=మంచిబంగారువికారమయినమదపుటేనుంగుగలదియు; భూషణోత్తమభూషితం= భూషణశ్రేష్ఠములచేనలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వాణాం=గంధర్వులయొక్క ;ఆవాసమివ(స్థితం)=నివాసస్థానమువలెనున్నదియు మరుతాం=దేవతలయొక్క ; ఆలయమివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నదియు; రత్నసంచయసంబాధం= మణిసమూహములచేనిండినదియు ; భోగినాం= సర్పములయొక్క; భవనమివ(స్థితం)=లోకమువలెనున్నదియునగు ; తత్ =ఆ; రాక్షసాధిపతేః=రాక్షసేశ్వరుండగు; అగ్రజస్య=అన్నయైనరావణునియొక్క; ఆలయం=నివాసభూతమయిన; వేశ్మ=ఇంటిని ; తేజోవిస్తృతరశ్మివాన్= దేహకాంతియెయధికమయినకిరణములుగాఁగలవాఁడై ; ఆదిత్యః=సూర్యుఁడు; మహాభ్రమివ= గొప్పయాకాశమునువలె; ప్రవివేశ= ప్రవేశించెను-

అంతఁ, బ్రాతఃకాలంబయినపిమ్మటఁ,బరాక్రమవంతుండును గాంభీర్యవంతుండగు విభీషణుండు, ధర్మార్థంబులనిశ్చయించుకొని రావణునికిహితంబుఁ జెప్పుటయ నేఁడు భయంకరకార్యంబని యందలంచి, పర్వతశిఖరంబువలెనున్న పెక్కుశిఖరంబులుగలదియుఁ, బర్వతశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబై యున్నదియుఁ,జక్కఁగావివిక్తంబులగు పెద్దతొట్టికట్లుగలదియుఁ, బండితజనాధిష్ఠితంబును,బుద్ధిమంతులును స్వామిభక్తిగలవారలును గార్యంబుల నిర్వహించుటయందు సమర్థులునగు ప్రధానులచేనంతటను రక్షింపఁబడుచున్నదియు, మదపుటేనుంగుల నిట్టూర్పులకుఁదిరుగుడునొందువాయువుగలదియుఁ;బాలికా

లశంఖధ్వనులచేతను మృదంగాది వా ద్యధ్వనులచేతను, నిబిడంబయియున్న దియు, స్త్రీలచేనిండియున్నదియుఁ, గలకలధ్వనిచేనాకులంబగురాజమార్గం బు గలదియు, మంచిబంగారముచేఁజే యఁబడినమదపుఁటేనుంగుగలదియు,ను త్తమభూషణంబులచేనలంకృతంబైనది యు,గంధర్వలోకంబుపలె నృత్తగీతవా ద్యాదిముఖరితంబై యొప్పుచున్నదియు, దేవనగరంబుపగిది సర్వైశ్వర్యసంప న్నంబై యున్నదియు "భోగిభవనంబు భాతినానావిధంబులం బ్రకాశించుచుం డునదియు, నన్నయగు రాక్షసేశ్వరుం డు రావణునకు నివాసస్థానంబునగు రాజ గృహంబును ; దేహకాంతియె కిరణం బులుగా, సూర్యుం డాకాశంబుఁ బ్రి వేశించునట్లు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యాన్ పుణ్యాహఘోషాంశ్చ వేదవిద్భి రుదాహృతాన్
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతు ర్విజయసంశ్రితాన్. ౮

టీక|| సుమహాతేజాః=మిక్కిలియు ... యిన తేజస్సుగల విభీషణుండు; ... = వేదవేత్తలచే; ఉదాహృ ... చెప్పఁబడినవియు; భ్రాతుః= అన్నయొక్క; విజయసంశ్రితాన్= జ యంబునుబొందినవియు, జయంబుగలి గించునవియుననుట; పుణ్యాన్= పవి త్రంబులునగు; పుణ్యాహఘోషాంశ్చ= పుణ్యాహమంత్రధ్వనులను; శుశ్రావ= వినెను.

మహాతేజుండగు విభీషణుండు, అచ్చట, రావణునకు విజయంబుగలుగుటకై, వేదవేత్తలగు రాక్షసులుచ్చరించునట్టి పు ణ్యంబులగు పుణ్యాహమంత్రంబులధ్వ నిని,వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూజితాన్ దధిపాత్రైశ్చ సర్పిర్భి స్సుమనోక్షతైః
మంత్రవేదవిదో విప్రాన్ దదర్శ సుమహాబలః. ౯

టీక||సుమహాబలః=మిక్కిలియునధి కమయినబలముగల విభీషణుండు; దధి పాత్రైః=పెరుఁగుపాత్రలచేతను; స ర్పిర్భిః=నేతులచేత;సుమనోక్షతైః=

పుష్పములచేతను అక్షతలచేతను; పూజితాః=పూజింపఁబడిన; మంత్రవేదవిదః=మంత్రంబులను బ్రాహ్మణంబులను ఎఱింగిన; విప్రాః=బ్రాహ్మణులను; దదర్శ=చూచెను.

మహాబలుండగు నవ్విభీషణుండు, పెరుఁగు నేయి, పుష్పములు నక్షతలు మొదలగువానిచేతఁ బూజింపఁబడిన మంత్రబ్రాహ్మణవేత్తలగు బ్రాహ్మణులం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూజ్యమానో రక్షోభి ర్దీప్యమాన స్స్వతేజసా
ఆసనస్థం మహాబాహు ర్వవందే ధనదానుజమ్. ౧౧

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు గల; సః=ఆవిభీషణుఁడు; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; పూజ్యమానః= పూజింపఁబడుచున్నవాఁడై; స్వతేజసా=తనకాంతిచేత ; దీప్యమానః= ప్రకాశించుచున్నవాఁడై; ఆసనస్థం=సింహాసనంబునందున్న; ధనదానుజం = కుబేరునితమ్ముండగు రావణుని; వవందే=నమస్కరించెను.

మహాబాహుండగు నవ్విభీషణుండు, రాక్షసులు గొనియాడఁ, దేజంబున వెలుంగుచు, లోనికిం బోయి , సింహాసనగతుండై యున్న కుబేరానుజుండగు రావణునకు, నమస్కారంబు జేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

స రాజదృష్టిసంపన్న మాసనం హేమభూషితమ్
జగామ సముదాచారం ప్రయుజ్యా చారకోవిదః. ౧౧

టీక॥ ఆచారకోవిదః= ఆచారంబులందుఁ బండితుండగు; సః = ఆవిభీషణుఁడు; సముదాచారం = తగినయాచారమును; ప్రయుజ్య=చేసి ; రాజదృష్టిసంపన్నం=రాక్షసరాజుండగు రావణుని చూపుతోఁ గూడిన; హేమభూషితం= బంగారముచే నలంకరింపఁబడిన;ఆసనం=ఆసనమును;జగామ=పొందెను.

విభీషణుండు, సాంప్రదాయకాచారంబులం జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు కావున, నప్పుడు తాను జేయవలసినట్లు, జయశబ్దప్రయోగంబు గావించి, రావణుండు నేత్రసంజ్ఞ చేఁ జూపిన కాంచనాలంకృ

తంబగు నాసనంబునం గూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం మహాత్మానం విజనే మంత్రిసన్నిధౌ
ఉవాచ హిత మత్యర్థం వచనం హేతునిశ్చితమ్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆవిభీషణుండు; విజనే=జనులులేని స్థలంబునందు; మంత్రిసన్నిధౌ=మంత్రులసమీపంబునందు; మహాత్మానం=అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణం=రావణునిఁగూర్చి; అత్యర్థం=మిక్కిలియు; హితం=మేలుసేయునదియు; హేతునిశ్చితం=యుక్తులచేనిశ్చయింపఁబడినదియునగు; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, నవ్విభీషణుండు, మంత్రులు తప్పమఱి యెవ్వరును లేనప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణుంజూచి, మిక్కిలియు హితకరంబును బెక్కుయుక్తులచే, సునిశ్చితంబునగు మాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాద్య భ్రాతరం జ్యేష్ఠం సాంత్వేనో పస్థితక్రమః
దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః. ౧౩

టీక॥ ఉపస్థితక్రమః=పొందఁబడిన క్రమముగలవాఁడును; దేశకాలార్థసంవాదీ=దేశమునకును గాలమునకును దగిన కార్యమును జెప్పువాఁడును; దృష్టలోకపరావరః=చూడఁబడినలోకంబునందలి మంచిచెడులుగలవాఁడునగు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుండు; జ్యేష్ఠం=పెద్దవాఁడగు; భ్రాతరం=తోఁబుట్టువును; ప్రసాద్య=ప్రసన్నునింజేసి; సాంత్వేన=తిన్నఁదనముచేత; ఉవాచ(అధ్యాహృతము)=చెప్పెను.

ఎప్పటకెచ్చట నేమిచేయుటయు క్తమో దానినంతయు నెఱింగినవాఁడును లోకమునందలి మంచిచెడులు దెలిసినవాఁడు నగు నవ్విభీషణుండు, స్తోత్రాదులచేఁ గ్రమంబుగా, నన్నను బ్రసన్నుంజేసికొని, తిన్నగా, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి వైదేహీ సంప్రాప్తే మాం పురీం తవ

తదా ప్రభృతి దృశ్యంతే నిమిత్తాన్యశుభాని నః. ౧౪

టీక॥ యదా ప్రభృతి=ఎప్పుడుమొదలు; వైదేహీ=సీత; తవ=నీయొక్క; ఇమాం=ఈ; పురీం=పట్టణమును; సంప్రాప్తా=పొందినదో; తదా ప్రభృతి=అప్పుడుమొదలు; నః=మనకు; అశుభాని=అమంగళకరంబులగు; నిమిత్తాని=శకునంబులు; దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్నవి.

సీత, మనపట్టణంబునకు వచ్చినదిమొదలు, మనకు; అశుభసూచకంబులగు పెక్కునిమిత్తంబులగుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

సస్ఫులింగ స్సధూమార్చి స్సధూమకలుషోదయః
మంత్రసంధుక్షితోప్యగ్ని ర్న సమ్య గభివర్ధతే. ౧౫

టీక॥ అగ్నిః=అగ్నిహోత్రము; మంత్రసంధుక్షితోపి=మంత్రములతోఁ బురికొల్పఁబడినదైనను; సస్ఫులింగః=కణములతోఁగూడినదై; సధూమార్చిః=పొగతోఁగూడినమంటతోఁగూడినదై; సధూమకలుషోదయః=పొగచేమందమయినయుదయించుటగలదై; సమ్యక్=చక్కఁగా; నాభివర్ధతే=వృద్ధిఁబొందకున్నది.

అగ్నిహోత్రము, సమంత్రకంబుగా వేల్వఁబడియు, నగ్నికణంబులతోఁ గూడిపొగగల్గి, కొంచెముకొంచెముగా లేచుచున్నదేకాని, చక్కఁగాఁబ్రజ్వరిల్లుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్ఠేష్వగ్నిశాలాసు తథా బ్రహ్మస్థలీషు చ
సరీసృపాణి దృశ్యంతే హవ్యేషుచ పిపీలికాః. ౧౬

టీక॥ అగ్నిష్ఠేషు=పొయ్యిలయందును; అగ్నిశాలాసు=అగ్నిహోత్రగృహములందును; తథా=అట్లు; బ్రహ్మస్థలీషుచ=వేదాధ్యయనస్థలములయందును; సరీసృపాణి(సరీసృపాః)=పాములు; దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్నవి. హవ్యేషు=హవిస్సులయందును; పిపీలికాః=చీమలు; దృశ్యంతే(అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నవి.

పొయ్యిలయందును, అగ్నిహో

త్రగృహంబులందును, వేదాధ్యయనస్థలంబులందును సర్పంబు లగుపడుచున్నవి; మఱియు హోమంబు సేయనుంచియుండుహవిస్సులకుఁజీమలెక్కుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గవాం పయాంసి స్కన్నాని విమదా వీరకుంజరాః
దీన మశ్వాః ప్రహేషంతే న చ గ్రాసాభినందినః. ౧౭

టీక॥ గవాం = ఆవులయొక్క; పయాంసి = క్షీరములు; స్కన్నాని = ఎండిపోయినవి. వీరకుంజరాః = మదపుటేనుఁగులు; విమదాః = మదములేకున్నవి. అశ్వాః = గుఱ్ఱములు; దీనం = దైన్యము గలుగునట్లుగా; ప్రహేషంతే = అఱచుచున్నవి. గ్రాసాభినందినశ్చ = ఆహారమునభినందించునదియు; న = కావు.

ఆవులపాలు, ఎండిపోయినది; మదపుటేనుంగులు, మదహీనంబులయియున్నవి; గుఱ్ఱములు, దీనముగా నఱచుచున్నవి; ఆహారంబునుంగూడఁగొనుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖరోష్ట్రాశ్వతరా రాజన్ భిన్నరోమా స్స్రవంతి నః
న స్వభావేన తిష్ఠంతి విధానై రపి చింతితాః. ౧౮

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! నః = మనయొక్క; ఖరోష్ట్రాశ్వతరాః = గాడిదలును ఒంటెలునుకంచరగాడిదలును; భిన్నరోమాః (భిన్నరోమాణః) = విగిలిన వెండ్రుకలు గలవై; స్రవంతి = కన్నీళ్లుకార్చుచున్నవి. విధానైః = వైద్యవిధులచేత; చింతితాః అపి = ఆలోచింపఁబడినవయ్యు, చికిత్సింపఁబడినవయ్యు; స్వభావేన = స్వభావములచేత; నతిష్ఠంతి = ఉండవు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! మనగాడిదలును ఒంటెలును కంచరగాడిదలును, రోమంబులువీడఁ, గన్నీళ్లుగాఱ రోదనంబుసేయుచున్నవి; నానావిధచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటియట్లుకాఁజాలకున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

వాయసా స్సంఘశః క్రూరా వ్యాహరంతి సమంతతః

సమవేతాశ్చ దృశ్యంతే విమానాగ్రేషు సంఘశః. ౧౯

టీక॥ క్రూరాః = భయంకరములయిన; వాయసాః = కాకులు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా; సమంతతః = అంతటను; వ్యాహరంతి = అఱచుచున్నవి; విమానాగ్రేషు = విమానశిఖరంబులయందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా; సమవేతాః = కూడుకొన్నవై; దృశ్యంతేచ = చూడఁబడుచున్నవి.

క్రూరంబులగు కాకులు, గుంపులుగూడి ఎచ్చటఁజూచినను అఱచుచు, విమానశిఖరంబులందు గుంపులుగుంపులుగా; నగపడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

గృధ్రాశ్చ పరిలీయంతే పురీముపరి పిండితాః
ఉపపన్నాశ్చ సంధ్యే ద్వే వ్యాహరంత్యశివం శివాః. ౨౦

టీక॥ గృధ్రాశ్చ = గద్దలును; పిండితాః = గుంపులుగట్టినవై; పురీముపరి = పట్టణముపైని; పరిలీయంతే = నిలుచుచున్నవి. శివాశ్చ = నక్కలు; ద్వే = రెండైన; సంధ్యే = సంధ్యాకాలంబులందును; ఉపపన్నాః = సమీపమునొందినవై; అశివం = అమంగళమగునట్లుగా; వ్యాహరంతి = చెప్పుచున్నవి.

గద్దలు, గుంపులుగట్టి, పట్టణంబున, నింటింటిపైనను నిలుచున్నవి; నక్కలు, సంధ్యాకాలంబుల రెంటియందును, పట్టణసమీపంబునకువచ్చి, యమంగళంబుగా నఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము,

క్రవ్యాదానాం మృగాణాంచ పురద్వారేషు సంఘశః
శ్రూయంతే విపులా ఘోషాః సవిస్ఫూర్జథునిస్స్వనాః. ౨౧

టీక॥ పురద్వారేషు = పట్టణద్వారంబులందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగానున్న; క్రవ్యాదానాం = మాంసమునుదినునట్టి; మృగాణాంచ = కుక్కలు మొదలగుమృగములయొక్కయు; విపులాః = అధికములయిన; ఘోషాః = ధ్వనులు; సవిస్ఫూర్జథునిస్స్వనాః = పిడుగుమ్రోఁతవంటిమ్రోతతోఁగూడినవై; శ్రూయం

తే=వినఁబడుచున్నవి.

మఱియు,కుక్కలు మొదలగుక్రూర మృగంబులను, బట్టణద్వారంబులందు గుంపులుగట్టి,పిడుగుమ్రోఁతవంటిధ్వనితో,నఱచుచున్నవి.అని, తాత్పర్యము.

తదేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్త మిదం క్షమమ్
రోచతే మమ వైదేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. ౨౨

టీక॥తత్=అందువలన;ఏవం= ఇట్లు;కార్యే=కార్యము;ప్రస్తుతే= ప్రసక్తమగుచుండఁగా;ఇదం=ఈ; ప్రాయశ్చిత్తం=ప్రాయశ్చిత్తము;క్షమం=యోగ్యముగా;రోచతే= రుచించుచున్నది. వైదేహీ=సీత; రాఘవాయ=రామునికొఱకు;ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

అట్లు,కావున,దానికిఁదగినట్లు, లంకాదహనాదులుసంభవించియేయున్నవి;దానికిఁదగిన ప్రాయశ్చిత్తమునాకుఁదోఁచియున్నది:రామునకు సీతనొసంగుఁగాక.అని,తాత్పర్యము.

ఇదం చ యదివా మోహా ల్లోభా ద్వా వ్యాహృతం మయా
తత్రాపిచ మహారాజ న దోషం కర్తు మర్హసి. ౨౩

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! మయా=నాచేత ; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలనఁగాని ; లోభాద్వా = ఆశవలనఁగాని ; ఇదం=ఇది; వ్యాహృతంయదివా= చెప్పఁబడినను; తత్రాపిచ = ఆవిషయమందును; దోషం=అపరాధమును ; కర్తుం=చేయుటను; నార్హసి = తగవు.

మహారాజుండవగురావణుఁడా! నేనుదీనిని, మోహంబువలననో లేక లోభంబువలననో,చెప్పినాను; దీనిదోషంబుగాఁదలంపవలదు.

అని,తాత్పర్యము.

అయం చ దోష స్సర్వస్య జనస్యా స్యో పలక్ష్యతే
రక్షసాం రాక్షసీనాంచ పురస్యాంతఃపురస్యచ. ౨౪

టీక॥అయం=ఈ;దోషశ్చ= దోషమును;సర్వస్య= సమస్తమయిన ; అస్య=ఈ;జనస్య= జనమునకును; రక్షసాం= రాక్షసులకును ; రాక్షసీనాం చ=రాక్షసస్త్రీలకును; పురస్య= పట్టణంబునకును; అంతఃపురస్య చ=అంతఃపురమునకును; ఉపలక్ష్యతే= తెలియఁబడుచున్నది.

ఈదుశ్శకునాదిదోషము , సమస్త రాక్షసులకును రాక్షసస్త్రీలకును అంతఃపురస్త్రీలకును, బట్టణంబున నుండువారలకందఱకును, తెలిసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రావణే చాస్య మంత్రస్య నివృత్తా స్సర్వమంత్రిణః
అవశ్యంచ మయా వాచ్యం యద్దృష్ట మపివా శ్రుతమ్. ౨౫

టీక॥అస్య=ఈ;మంత్రస్య= ఆలోచనముయొక్క;శ్రావణే = వినిపించుటయందు;సర్వమంత్రిణశ్చ= సమస్తమంత్రులును;నివృత్తాః = మఱలినారు.మయాచ= నాచేతనుమాత్రము;యత్= ఏది;దృష్టం=చూడఁబడినదో; అపివా= లేక;శ్రుతం = వినఁబడినదో;తత్(అధ్యాహృతము)=అది;అవశ్యం=అవశ్యముగా:వాచ్యం=చెప్పఁదగినది.

మంత్రులందఱు,నీకుభయపడి,నీయాజ్ఞ్యమునకై,యాసంగతిం జెప్పరు; నేను,తమ్ముండనగుటచేఁ, జూచినదియు, వినినదియు,నంతయు నవశ్యము, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాన్ కర్తుమర్హతి

టీక॥భవాన్ = నీవు;యథాన్యాయం= న్యాయప్రకారము; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; తత్ = దానిని;కర్తుం=చేయుటకు;అర్హతి = తగుదువు.

నీవు, న్యాయప్రకారముగ నాలోచించి,నిశ్చయించి, యీప్రకారము చేయుము. అని, విభీషణుఁడు, రావణునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్మ మంత్రిణాం మధ్యే భ్రాతా భ్రాతర మూచివాన్. ౨౬

రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠః పథ్య మేత ద్విభీషణః

టీక॥ భ్రాతా = తమ్ముండగు; విభీషణః=విభీషణుండు; భ్రాతరం= అన్నయగు: రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తముండయిన; రావణం = రావణునిం గూర్చి; ఇతి=ఇట్లు("స్మ" అనునది పాదపూరణార్థము); మంత్రిణాం మధ్యే=మంత్రులనడుమ; ఏతత్=ఈ; పథ్యం=హితమును; ఊచివాన్=చెప్పినాండు.

తమ్ముండగువిభీషణుండు, అన్నయు రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగురావణుంజూచి, మంత్రులనడుమ, నీప్రకారముగా, హితకరంబగుమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

హితం మహార్థం మృదు హేతుసంహితం
వ్యతీతకాలాయతిసంప్రతిక్షమమ్, ౨౭
నిశమ్య తద్వాక్య ముపస్థితజ్వరః
ప్రసంగవా నుత్తర మేత దబ్రవీత్

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆరావణుండు;హితం=మేలుగలిగించునదియు; మహార్థం=అధికమైనయర్థముగలదియు; [illegible]దియు; హేతుసంహితం=యుక్తియుక్తంబును;వ్యతీతకాలాయతిసంప్రతిక్షమం=భూతకాలమునందును భవిష్యత్కాలమునందునువర్తమానకాలమునందునుసమర్థమైనదియునగు;తత్ =ఆ;వాక్యం=మాటను; ఉపస్థితజ్వరః= పొందంబడినకోపముగలవాండై;ప్రసంగవాన్=మిక్కిలియునభినివేశముగలవాండై;ఏతత్=ఈ;ఉత్తరం= బదులుమాటను;అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

ఆరావణుండు, హితకరంబునుగొప్పప్రయోజనంబుగలదియుమృదులంబును యుక్తియుక్తంబును భూతకాలంబునందును భవిష్యత్కాలంబునందును వర్తమాన కాలంబునందును మేలుగలిగించునదియునగు విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, మహాకోపంబునొంది, తనపట్టువదలక,యిట్లని, బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భయం నపశ్యామి కుతశ్చి దప్యహం

న రాఘవః ప్రాప్స్యతి జాతు మైథిలీమ్. ౭౮
సురైస్సహేంద్రైరపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః

టీక॥అహం=నేను; కుతశ్చిదపి=దేనివలనను;భయం=భయమును;నపశ్యామి=చూడను. రాఘవః=రాముఁడు;జాతు=ఒకానొకప్పుడును;మైథిలీం=సీతను;నప్రాప్స్యతి=పొందఁడు. లక్ష్మణాగ్రజః=లక్ష్మణునియన్నయగురాముండు;సహేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురైః=దేవతలతో;సంగతోపి=కూడినవాఁడైనను;మమ=నాయొక్క; అగ్రతః=ముందట; కథం=ఎట్లు;స్థాస్యతి=ఉండఁగలఁడు?

నాకు,ఎవ్వనివలననుభయంబులేదు; నాచేఁజిక్కినసీతను, రాముండెంతమాత్రమునుఁబొందఁజాలఁడు; దేవేంద్రునితోఁగూడదేవతలుసహాయులయితోడ్పడినను, రాముండు,యుద్ధంబున నాయెదుటనిలువఁజాలఁడు. అని, రావణుండు,విభీషణునకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతీద ముక్త్వా సురసైన్యనాశనో
మహాబల స్సంయతి చండవిక్రమః. ౭౯
దశాననో భ్రాతర మాప్తవాదీనం
విసర్జయామాస తదా విభీషణమ్

టీక॥ సురసైన్యనాశనః= దేవతలసైన్యమునునశింపఁజేయువాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును;సంయతి=యుద్ధమునందు; చండవిక్రమః= భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; దశాననః= రావణుఁడు;తదా=అప్పుడు; ఇతి=అని; ఇదం=ఈమాటను;ఉక్త్వా=చెప్పి; ఆప్తవాదినం=యుక్తమునుజెప్పునట్టి; భ్రాతరం=తమ్ముండగు; విభీషణం=విభీషణుని;విసర్జయామాస=విడిచెను.

దేవసైన్యమును నశింపఁజేయువాఁడునుమహాబలుండును యుద్ధంబున భయంకర పరాక్రముండునగు రావణుం

డు, ఈప్రకారము చెప్పి, హితవాదియగుతమ్ముఁడైనవిభీషణునకు, సెలవొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, దశమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ దశమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకాదశసర్గప్రారంభః.

స బభూవ కృశో రాజా మైథిలీకామమోహితః
అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కర్మణా. ౧

టీక॥ మైథిలీకామమోహితః=సీతయందలి కోర్కెచే మోహితుండును; పాపః=పాపస్వభావుండునగు; సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; పాపేన= పాపముగలిగించునట్టి; కర్మణా= కార్యముచేతను; సుహృదాం=విభీషణాదులయొక్క; అసమ్మానాచ్చ=అనాదరమువలన; కృశః=కృశించినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

పాపిష్ఠుండగు నారావణుండు, సీతామోహంబునను, విభీషణాదులు, సీతనిమ్మని, యనాదరణంబు సేయుటవలనను, ప్రహస్తాదులు, విభీషణునిమాటకు ఊరకుండుటవలనవారలయభిప్రాయంబును, అదేయనియేర్పడుటవలనను. తాను జేసిన పాపకృత్యంబు వలనను, మఱియుంగృశుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ వై యుధి రావణః

అమాత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ మంత్రకాల మమన్యత. ౨

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) కాలే = కాలము; అతీతసమయే = కడచినయవసరముగలదగుచుండఁగా; రావణః = రావణుఁడు; యుధి = యుద్ధము విషయమయి; అమాత్యైశ్చ = మంత్రులతోను; సుహృద్భిశ్చ = స్నేహితులతోను; మంత్రకాలం = మంత్రసమయమును; అమన్యత = తలంచెను.

అట్లాదినముగడచినపిమ్మట, రావణుండు, యుద్ధంబువిషయమయి, మంత్రులతోను స్నేహితులతోను, ఆలోచింపం, దలంచెను-అని, తాత్పర్యము.

స హేమజాలవితతం మణివిద్రుమభూషితమ్
ఉపగమ్య వినీతాశ్వ మారురోహ మహారథః. ౩

టీక॥ మహారథః = తన్నును సారథి(ని) కెల్లను. ని గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుఁ బదునాఱుండు వేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరునట్టి; సః = ఆ రావణుండు; హేమజాలవితతం = బంగారుకిటికీలచేవ్యాపింపఁబడినదియు; మణివిద్రుమభూషితం = రత్నములచేతను బగడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు; వినీతాశ్వం = శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులు గలదియునగు; రథం (అధ్యాహృతము) = రథమును; ఉపగమ్య = ప్రదక్షిణించి; ఆరురోహ =

తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుఁ బదునాఱువేలవిలుకాండ్రతోఁ బోరఁజాలినట్టి యా రావణుండు, బంగారుకిటికీలచే వ్యాపింపఁబడియు, రత్నంబులచేతను బగడంబులచేతను నలంకృతంబును, బాగుగా శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులు గలదియునగు రథంబునొద్ది, ప్రదక్షిణంబుగా వచ్చి, యారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమస్వనమ్
ప్రయయౌ రాక్షసశ్రేష్ఠో దశగ్రీవ స్సభాం ప్రతి. ౪

టీక॥ రాక్షసశ్రేష్ఠః = రాక్షసోత్తముఁడగు; దశగ్రీవః = రావణుఁడు; మహామేఘసమస్వనః = గొప్పమేఘంబు (ధ్వని)తోసమానమయినధ్వనిగల; తం = ఆ; రథశ్రేష్ఠం = రథోత్తమమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; సభాంప్రతి = ఆలోచన గృహమునుగూర్చి; ప్రయయౌ = పోయెను.

రాక్షసోత్తముఁడగు రావణుండు, మేఘగర్జనంబువంటిధ్వనిగల, యుత్తమంబగునారథంబునారోహించి, యాలోచనంబుసేయు గృహంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అసిచర్మధరా యోధా స్సర్వాయుధధరా స్తథా
రాక్షసా రాక్షసేంద్రస్య పురత స్సంప్రతస్థిరే. ౫

టీక॥ అసిచర్మధరాః = ఖడ్గమును డాలునుధరించిన; యోధాః = భటులును; తథా = అట్లు; సర్వాయుధధరాః = సమస్తాయుధంబులనుధరించిన; రాక్షసాః = రాక్షసులును; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క; పురతః = ముందట; సంప్రతస్థిరే = వెడలిరి.

కొందఱుడాలును గత్తియుధరించి, కొందఱునానాయుధ పాణులయి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిముందునడచిరి. అని, తాత్పర్యము.

నానావికృతవేషాశ్చ నానాభూషణభూషితాః
పార్శ్వతః పృష్ఠతశ్చైనం పరివార్య యయుస్తతః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాః (అధ్యాహృతము) = రాక్షసులు; నానావికృతవేషాశ్చ = నానావిధములయినవికృతవేషములు గలవారలును; నానాభూషణభూషితాః = నానావిధములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినవారలునై; ఏనం = ఈ రావణుని; పార్శ్వతః = ప్రక్కలను; పృష్ఠతశ్చ = వెనుకను; పరివార్య = పరివేష్టించి; యయుః = పోయిరి.

అంతఁ, గొందఱు రాక్షసులు, నానావిధంబులయినవికృతవేషంబులుగలవార

లై, నానావిధభూషణాలంకృతులయి, ఈరావణుని పార్శ్వభాగంబులను వెనుకను, బరివేష్టించి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథైశ్చాతిరథాశ్శీఘ్రం మత్తైశ్చ వరవారణైః
అనుజగ్ముర్దశగ్రీవ మాక్రీడద్భిశ్చవాజిభిః. ౭

టీక॥ అతిరథాః= పెక్కువిలుకాండ్రతోఁబోరునట్టిరాక్షసులు; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; రథైశ్చ= రథంబుల చేతను; మత్తైః= మదించిన; వరవారణైశ్చ= ఉత్తమములగు నేనుంగుల చేతను; ఆక్రీడద్భిః= ఆటలాడుచున్న; వాజిభిశ్చ= గుఱ్ఱముల చేతను; దశగ్రీవం= రావణుని; అనుజగ్ముః= అనుసరించిపోయిరి.

అంత, నతిరథులగు రాక్షసులు, కొందఱు రథంబుల నారోహించి, కొందఱు మదపుటేనుంగుల నెక్కియుఁ, గొందఱు నానావిధగతులం గ్రీడించు గుఱ్ఱంబుల నధిరోహించియు, రావణుని వెంబడింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణయః
పరశ్వధధరాశ్చాఽన్యే తథాఽన్యే శూలపాణయః ౮

టీక॥ అన్యే= ఇతరులు; గదాపరిఘహస్తాశ్చ= గదలను ఇనుపగుదియలను చేతులంగలవారలై; అన్యే (అధ్యాహృతము)= ఇతరులు; శక్తితోమరపాణయః= శక్తులను తోమరములను హస్తములంగలవారలై; అన్యే= ఇతరులు; పరశ్వధధరాశ్చ= గండగొడ్డళ్ళను ధరించినవారలునై; తథా= అట్లు; అన్యే= ఇతరులు; శూలపాణయః= శూలములు హస్తములంగలవారలై; యయుః (అధ్యాహృతము)= పోయిరి.

కొందఱు, గదలను బరిఘంబులను దాల్చియుఁ, గొందఱు శక్తితోమరంబులం గొనియుఁ, గొందఱు గండగొడ్డళ్లు పట్టుకొనియుఁ, గొందఱు శూలంబులు ధరించియుఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తూర్యసహస్రాణాం సంజజ్ఞే నిస్స్వనో మహాన్

డు;సః=అగుచు.విరచితాం= చక్కఁగా నేర్పఱుపఁబడిన;శుభాం =సుందరమయిన;సభాం= సభను; ఆససాద= పొందెను.

శత్రువుల నడఁగఁద్రొక్కఁజాలిన మహాప్రభావుండగు రావణుండు రాక్షసులచే "జయ జయ" అను శబ్దంబులచేతను, ఆశీర్వచనంబులచేతను , గొనియాడఁబడుచు, చక్కఁగా నిర్మింపఁబడినసుందరంబయియుండుసభం జేరెను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణరజతస్థూణాం విశుద్ధస్ఫటికాంతరామ్
విరాజమానో వపుషా రుక్మపట్టోత్తరచ్ఛదామ్. ౧౫
తాం పిశాచశతై ష్షడ్భి రభిగుప్తాం సభాం శుభామ్
ప్రవివేశ మహాతేజా స్సుకృతాం విశ్వకర్మణా. ౧౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడగు రావణుండు; వపుషా= దేహముచేత ; విరాజమానః=ప్రకాశించుచు; సువర్ణరజతస్థూణాం=బంగారుతోను వెండితోను జేయఁబడిన స్తంభములుగలదియు; విశుద్ధస్ఫటికాంతరాం=స్వచ్ఛమయిన స్ఫటికముతోనిర్మింపఁబడినమధ్యప్రదేశము గలదియు; రుక్మపట్టోత్తరచ్ఛదాం= బంగారువస్త్రమెయాస్తరణముగాఁగలదియు;విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; సుకృతాం=చక్కఁగాఁ జేయఁబడినదియు;షడ్భిః=ఆఱయిన;పిశాచశతైః= పిశాచంబుల నూఱ్లచేత ; అభిగుప్తాం=కాపాడఁబడినదియు;శుభాం= సుందరంబునగు;తాం=ఆ;సభాం= సభను;ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాతేజుండగునా రావణుండు, దేహకాంతిచే వెలుంగుచు , బంగారుతోను వెండితోనుం జేయఁబడిన స్తంభంబులుగలదియు, స్వచ్ఛస్ఫటికమయంబగు మధ్యప్రదేశంబుగలదియుఁ,గాంచనమయంబగు నాస్తరణంబుగలదియు,విశ్వకర్మచే బహుసుందరంబుగానిర్మింపఁబడినదియు, నాఱువందలపిశాచంబులచే రక్షింపఁబడుచున్నదియు , మిక్కిలియుసుందరంబునగు నాసభం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాంతు వైడూర్యమయం ప్రియకాజినసంవృతమ్

మహ త్సోపాశ్రయం భేజే రావణః పరమాసనమ్. ౧౭

టీక॥ రావణః= రావణుఁడు; తస్యాంతు=ఆసభయందును; వైడూర్యమయం=వైడూర్యవికారంబును; ప్రియకాజినసంవృతం= ప్రియకమను మృగముయొక్క తోలుచేఁగప్పఁబడినదియు; సోపాశ్రయం= దిండుతోఁ గూడినదియు; మహత్= గొప్పదియునగు; పరమాసనం=ఉత్తమమయిన యాసనంబుచే; భేజే=పొందెను.

రావణుండచ్చట, వైడూర్యమణితోఁ జేయఁబడినదియుఁ బ్రియకచర్మాస్తీర్ణంబును దిండుతోఁ గూడినదియు గొప్పదియునగు నుత్తమసింహాసనంబుపైఁ గూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శశాసే శ్వరవ ద్దూతాన్ లఘుపరాక్రమాన్
సమానయత మే క్షిప్ర మిహ తాన్ రాక్షసా నితి. ౧౮
కృత్య మస్తి మహ జ్జాతం సామర్థ్య మిహ నో భవేత్

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు; ఈశ్వరవత్=ఈశ్వరుండువలె; లఘుపరాక్రమాన్ = చులకనయగునడకగల; దూతాన్=దూతలనుగూర్చి; "మహత్= గొప్పదగు; కృత్యం=కార్యము; జాతం= కలిగినదిగా; అస్తి=ఉన్నది. ఇహ = ఇప్పుడు; నః=మనకు; సామర్థ్యం=సమర్థింపఁదగినది; భవేత్=అగును; మే= నాకొఱకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; సమానయత= తోడ్కొనిరండు" ఇతి=అని; శశాస = ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, నారావణుండు, శీఘ్రంబుగా నడవఁగలదూతలంజూచి, "మనకిప్పుడు గొప్పపనియొకటవచ్చియున్నది; దానినిర్వహించుకొనవలెను; కావున, మీరలు, నాయొద్ద కారాక్షసులను శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు" అని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా స్తద్వచ శ్శ్రుత్వా లంకాయాం పరిచక్రముః. ౧౯
అనుగేహ మవస్థాయ విహారశయనేషు చ

ఉద్యానేషుచ రక్షాంసి చోదయంతో హ్యభీతవత్. ౨౦

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; తత్ = ఆ; వచః = మాటను; శ్రుత్వా=విని; విహారశయనేషుచ=క్రీడించుపాన్పులయందును; ఉద్యానేషుచ= ఉద్యానవనంబులందును; స్థితాని (అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రక్షాంసి=రాక్షసులను; అభీతవత్=భయములేనివారలయి; చోదయంతః = ప్రేరించుచు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అనుగేహం=ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్రముః=తిరిగిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణునిమాటనువిని, నిర్భయంబుగాగృహంబులంజొచ్చి, విహారశయనంబులందునుఉద్యానవనంబులందునుబడిక్రీడించుచున్న రాక్షసులనుం గూడ, లేపి, రావణునాజ్ఞ దెలుపుచు, నిట్లు లంకయందుఁ బ్రతిగ్రహంబునుందిరిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రథాన్ రుచిరా నేకే దృప్తా నేకే పృథ గ్ఘయాన్
నాగా నన్యే ధిరురుహు ర్జగ్ము శ్చైకే పదాతయః. ౨౧

టీక॥ తే=వారలు; ఏకే=కొందఱు; రుచిరాన్ = మనోహరంబులగు; రథాన్=రథంబులను; ఏకే=కొందఱు; పృథక్=వేఱుగా; దృప్తాన్=గర్వించినః; హయాన్=గుఱ్ఱంబులను; అన్యే=ఇతరులు; నాగాన్=ఏనుంగులను; అధిరురుహుః=ఎక్కిరి. ఏకేచ=కొందఱుమాత్రము; పదాతయః =కాల్బంటుగానే; జగ్ముః=పోయిరి.

అంత, నారాక్షసులు, దూతలవలన రావణునాజ్ఞనువిని, కొందఱుసుందరంబులగురథంబులనుగొందఱుగర్వించియున్నమహావేగంబులగుగుఱ్ఱంబులను, మఱి కొందఱు, గజంబులను, ఆరోహించిపోయిరి; కొందఱు, కాళ్లతోనడచిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ పరమా కీర్ణా రథకుంజర వాజిభిః
సంపతద్భి ర్వ్యరురుచే గరుత్మ ద్భి రివాం బరమ్. ౨౨

టీక ॥ పరమా=ఉత్తమమగు; సా=ఆ; పురీ = లంకాపట్టణము; సంపత

ద్భిః = పోవుచున్న; రథకుంజరవాజిభిః = రథంబులచేతను ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱంబులచేతను; ఆకీర్ణా=వ్యాపింపఁబడినదై; గరుత్మద్భిః=పక్షులచేత;ఆకీర్ణాం (అధ్యాహృతము)—వ్యాపింపఁబడిన; అంబరమివ=ఆకాశమువలె; విరురుచే=ప్రకాశించినది.

ఉత్తమంబగునాలంకాపురి, యట్లు గుంపులుగుంపులుగా నిండుకొనియున్న రథంబులు నేనుంగులుగుఱ్ఱంబులుఁ గల్గియుండుటవలనఁ, బక్షిసంఘంబులతోఁ గూడినయాకాశంబుపగిదిం బ్రకాశించుచుండినది.అని, తాత్పర్యము.

తే వాహనా న్యవస్థాప్య యానాని వివిధానిచ
సభాం పద్భిః ప్రవివిశు స్సింహా గిరిగుహామివ. ౨౩

టీక॥ తే—ఆరాక్షసులు; వాహనాని=పల్లకీలుమొదలగు వాహనంబులను; వివిధాని—నానావిధంబులగు; యానానిచ=గుఱ్ఱంబులు మొదలగు వాహనంబులను; అవస్థాప్య=నిలిపి; సింహాః = సింహములు; గిరిగుహామివ= పర్వతగుహనువలె; సభాం=సభను; పద్భిః = పాదములచేత; ప్రవివిశుః= ప్రవేశించిరి.

అంతనా రాక్షసులు, రథంబులు మొదలగువాహనంబులను, ద్వారంబుననె నిలిపి, సింహంబులుగిరిగుహం బ్రవేశించునట్లు, పాదంబులతోనే సభంబ్రవేశించిరి. అని,తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వాతు రాజ్ఞా తే ప్రతిపూజితాః
పీఠేష్వన్యే బ్రుసీ ష్వన్యే భూమౌ కేచి దుపావిశన్. ౨౪

టీక॥ తే—ఆరాక్షసులు;రాజ్ఞః = రావణునియొక్క; పాదౌ=పాదంబులను; గృహీత్వాతు= పట్టుకొనియు; రాజ్ఞా = రావణునిచేత; ప్రతిపూజితాః = బదులుపూజింపఁబడినవారలయి; అన్యే=కొందఱు; పీఠేషు=కాంచనాసనంబులందును; బ్రుసీషు=దర్భాసనంబులందును; కేచిత్ = కొందఱు; భూమౌ= భూమియందును; ఉపావిశన్=కూర్చుండిరి.

ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిపాదంబులకునమస్కారంబు

గావించిరి. తనిచే బూజితులయి, కొందఱు కాంచనాసనంబులందును గొందఱు శ్రోత్రియరాక్షసులు దర్భాసనంబునం దును గొందఱు నేలయందును గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సమేత్య సభాయాం వై రాక్షసా రాజశాసనాత్
యథార్హ ముపతిష్ఠన్తే రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౨౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; రాజశాసనాత్ = రాజాజ్ఞవలన; సభాయాం=సభయందు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థకము); సమేత్య= చేరి; తే=ఆ రాక్షసులు; యథార్హం= యథాయోగ్యముగా; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణం = రావణుని; ఉపతస్థుః= సమీపించియుండిరి.

ఆ రాక్షసులు, అట్లు రాజాజ్ఞ వలనసభకువచ్చి, వారివారి యోగ్యతకుఁ దగినట్లు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని సమీపంబునం గూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మన్త్రిణశ్చ యథా ముఖ్యా నిశ్చయార్థేషు పణ్డితాః
అమాత్యాశ్చ గుణోపేతా స్సర్వజ్ఞా బుద్ధిదర్శనాః
సమేయు స్తత్ర శతశః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; నిశ్చయార్థేషు= నిశ్చయించుకార్యంబులందు; పణ్డితాః=సమర్థులగు; ముఖ్యాః= ముఖ్యులయిన; మన్త్రిణశ్చ= బుద్ధియందు సహాయులగు మంత్రులును; గుణోపేతాః=గుణములతోఁగూడినవారును; సర్వజ్ఞాః=సమస్తము నెఱింగినవారును ; బుద్ధిదర్శనాః= బుద్ధియేచూపుగాఁగలవారలునగు; అమాత్యాశ్చ=కార్యంబులందు సహాయులగు నమాత్యులును ; శతశః=నూఱులునూఱులుగా; యథా= వరుసగా; సమేయుః= చేరిరి.

అచ్చటఁ, గార్యంబులు నిశ్చయించుటయందుఁ బండితులగు ముఖ్యులయిన మంత్రులును గుణవంతులును సర్వజ్ఞులును బుద్ధిచే నెట్టిరహస్యము నేని కనుంగొనువారునగు నమాత్యులును , గుంపులు గుంపులుగాఁ , గ్రమంబు నం

గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బహవ స్తదా
సభాయాం హేమవర్ణాయాం సర్వార్థస్య సుఖాయ వై. ౨౭
రమ్యాయాం రాక్షసేంద్రస్య సమేయు స్తత్ర సంఘశః

టీ॥తదా=అప్పుడు; బహవః= అనేకులయిన; శూరాశ్చ—యుద్ధమునందుభయములేనట్టి రాక్షసులును; తత్ర= అచ్చట; సర్వార్థస్య=సమస్తకార్యముయొక్కయు; సుఖాయ= క్షేమము కొఱకు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; హేమవర్ణాయాం=బంగారువన్నెగల; రమ్యాయాం=సుందరమయిన; సభాయాం= సభయందు; సంఘశః= గుంపులు గుంపులుగా; సమేయుః=చేరిరి.

అప్పుడు, శూరులును, అనేకులు, సమస్తకార్యంబులును జక్కఁగా నాలోచించుటకై, కాంచనవర్ణంబును, సుందరంబునగు రావణుని సభయందు, గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా విపులం సుయుక్తం
వరం రథం హేమవిచిత్రితాంగమ్. ౨౮
శుభం సమాస్థాయ యయౌ యశస్వీ
విభీషణ స్సంసద మగ్రజస్య

టీ॥తతః = అటుపిమ్మట; మహాత్మా-పూజ్యమయినస్వభావముగలవాఁడును; యశస్వీ= అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; విపులం= విశాలంబును; సుయుక్తం= మంచిగుఱ్ఱంబులుగలదియు; వరం=శ్రేష్ఠంబును; హేమవిచిత్రితాంగం=బంగారముచేఁజిత్రముగాఁ జేయఁబడినయవయవములుగలదియు; శుభం= సుందరంబునగు; రథం = రథమును; సమాస్థాయ=అధిష్ఠించి; అగ్రజస్య—అన్నయొక్క; సంసదం=సభను; యయౌ= పొందెను.

అంత, మహాత్ముండును మహాయశ

శ్నాలియునగువిభీషణుండు, విశాలంబునుమంచిగుఱ్ఱంబులుగట్టినదియు బంగారముచేనలంకరింపఁబడినదియు నుత్తమంబునుసుందరంబునగురథంబునారోహించి, అన్నయగు నారావణునిసభకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజాయా వరజ శ్శశంస
నామాథ పశ్చా చ్చరణౌ వవందే, ౨౯
శుకః ప్రహ స్తశ్చ తథైవ తేభ్యో
దదౌ యథార్హం పృథగాసనాని

టీక॥ అథ—అంత; సః— ఆ; అవరజః=తమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు; పూర్వజాయ=అన్నకొఱకు; నామ=పేరును; శశంస=చెప్పెను. పశ్చాత్ — వెనుక ; చరణౌ=పాదములను; వవందే= నమస్కరించెను. తథైవ=అట్లె; శుకః = శుకుఁడును; ప్రహ స్తశ్చ=ప్రహస్తుఁడును;వవందేతే (అధ్యాహృతము)=నమస్కరించిరి. సః (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుఁడు; తేభ్యః = వారలకొఱకు; పృథక్ — వేఱువేఱుగా; యథార్హం=యథాయోగ్యముగా ; ఆసనాని—ఆసనములను; దదౌ=ఇచ్చెను.

అంతఁ , దమ్ముండగునవ్విభీషణుండు, అన్నయగురావణునకుఁబ్రవరశబ్దిపాదంబులకు నమస్కరించెను; అట్లె, శుకుండును బ్రహస్తుండునునమస్కరించిరి; అంత, రావణుండు, వారలమువ్వురకును వేర్వేఱ వారివారియోగ్యతకుఁదగునట్లు , ఆసనంబులనొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణనానామణిభూషణానాం
సువాససాం సంసది రాక్షసానామ్. ౩౦
తేషాం పరార్ధ్యా గరుచందనానాం
స్రజశ్చ గంధాశ్చ వవు స్సమంతాత్

టీక॥ సంసది= సభయందు; సువర్ణనానామణిభూషణానాం=బంగారువికారంబులును నానావిధంబులునగుసొమ్ములుగలవారలును;సువాససాం=

మంచివస్త్రములుగలవారలును; పరార్ధ్యాగరుచందనానాం=శ్రేష్ఠములగు నగరువునుజందనమునుగలవారలునగు; తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసుల యొక్క; స్రజశ్చ=పుష్పమాలికలును; గంధాశ్చ=వాసనలును; సమంతాత్=అంతటను; పవుః=వీచినవి.

ఆసభయందు, నానావిధసువర్ణభూషణంబులునుమంచి వస్త్రంబులును దాల్చినవారలునుఉత్తమంబులగునగరుచందనంబులంబూసికొనియుండువారలును నానావిధపుష్పమాలికలుధరించియున్నవారలునగునారాక్షసుల, మేని పుష్పమాలికలునుజందనాదులును, అంతటను, సుగంధంబులుగుబాళించుచుండెనవి. అని, తాత్పర్యము-

న చుక్రుశు ర్నానృత మాహ కశ్చి
త్సభాసదో నైవ జజల్పు రుచ్చైః. ౩౧
సంసిద్ధార్థా స్సర్వ ఏవోగ్రవీర్యా
భర్తు స్సర్వే దదృశు శ్చాననం తే

టీక॥ సభాసదః= సభికులు; నచుక్రుశుః=అఱవలేదు. కశ్చిత్=ఒకానొకండును; అనృతం= అబద్ధమును; నాహ=చెప్పఁడయ్యె. ఉచ్చైః=గట్టిగా; నైవజజల్పుః=మాటలాడరైరి. సర్వఏవ=అందఱును; సంసిద్ధార్థాః=ఈడేఱినప్రయోజనముగలవారును; ఉగ్రవీర్యాః= భయంకరమగుపరాక్రమము గలవారలును. తే=వారలు; సర్వే=అందఱును; భర్తుః=ప్రభువుయొక్క; ఆననం=ముఖమును; దదృశుః=చూచిరి.

సభికులు;ఎవ్వరునఱచుకుండిరి;ఎవ్వండును బద్ధమాడలేదు ; ఎవ్వరునుగట్టిగా మాటలాడలేదు; అందఱునుసిద్ధార్థులయి మహాపరాక్రమశాలులయియుండిరి; అందఱును, ప్రభుండగురావణునిముఖంబు, అందఱునుజూడఁదగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణ శ్శస్త్రభృతాం మనస్వినాం
మహాబలానాం సమితౌ మనస్వీ. ౩౨
తస్యాం సభాయాం ప్రభయా చకాశే
మధ్యే వసూనామివ వజ్రహస్తః

టీక॥ మనస్వీ = ధీరమయినమనస్సుగల; సః=ఆ; రావణః= రావణుడు; తస్యాం=ఆ; సభాయాం= సభయందు; శస్త్రభృతాం=ఆయుధధారులును; మనస్వినాం = ధీరమయిన మనస్సుగల వారలును ; మహాబలానాం=అధికమయిన బలముగలవారలు నగు రాక్షసులయొక్క;సమితౌ = సమూహమునందు;వసూనాం= వసువులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వజ్రహస్తఇవ= దేవేంద్రుడువలె; ప్రభయా=కాంతిచేత; చకాశే= ప్రకాశించెను.

ధీరమయినమనస్సుగలవాడగు నా రావణుండు, ఆసభయందు , ఆయుధధారులును ధీరహృదయులును బలవంతులగు నారాక్షసులనడుమ వసులనడుమదేవేంద్రుండునుంబోలెం, దనదేహకాంతిచే,బ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , ఏకాదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండైకాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

సతాం పరిషదం కృత్స్నాం సమీక్ష్య సమితింజయః
ప్రచోదయామాస తదా ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౧

టీక॥తదా = అప్పుడు; సమితింజయః=యుద్ధమునందు జయించునట్టి ; సః=ఆరావణుండు;కృత్స్నాం=సమస్తమయిన; తాం=ఆ;పరిషదం=సభను ; సమీక్ష్య=చూచి; వాహినీపతిం=సేనానాయకుండగు; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుని; ప్రచోదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అప్పుడు,యుద్ధమునందు జయశాలి

యగునా రావణుండు, ఆసభనంతయుం గని, సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుంజూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సేనాపతే యథా తే స్యుః కృతవిద్యాశ్చతుర్విధాః
యోధా నధికరక్షాయాం తథా వ్యాదేష్టు మర్హసి. ౨
("యోధాన్నగరరక్షాయాం" ఇతి పాఠాంతరం.)

టీక॥ సేనాపతే= సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండా! కృతవిద్యాః= నేర్పఁబడినవిద్యలుగల; చతుర్విధాః= నాలుగువిధములుగల; తే= ఆభటులు; యథా= ఎట్లు; అధికరక్షాయాం= అధికముగా రక్షించుటయందు; పాఠాంతర పక్షమందు. నగరరక్షాయాం= పట్టణమునొకటి రక్షించుటయందు; జాగరూకాః(అధ్యాహృతము)= ఎచ్చరిక కలవారలుగా; స్యుః= అగుదురో; తథా= అట్లు; యోధాన్= భటులను; వ్యాదేష్టుం= ఆజ్ఞాపించుటకు; అర్హసి= తగుదువు.

సేనానాయకుఁడ వగు ప్రహస్తుఁడా! సమస్తాయుధవిద్యలను నేర్చిన వారలును రథికహస్తిపకసాదిపదాతి భేదంబులం జతుర్విధులునగు యోధులు పట్టణంబు నెప్పటికన్న నధికంబుగా రక్షించుటయందు జాగరూకులయియుండు నట్లాజ్ఞాపింపుము. అని, రావణుండు, ప్రహస్తున కాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్తః ప్రణీతాత్మా చికీర్షన్ రాజశాసనమ్
వినిక్షిపద్బలం సర్వం బహిరంతశ్చ మందిరే. ౩

టీక॥ ప్రణీతాత్మా= వినయముతోఁ గూడినమనస్సుగల; సః= ఆ; ప్రహస్తః= ప్రహస్తుఁడు; రాజశాసనం= రాజాజ్ఞను; చికీర్షన్= చేయఁగోరినవాఁడై; బలం= సైన్యమును; సర్వం= అంతను; మందిరే= ఇంటియందు; బహిః= వెలుపలను; అంతశ్చ= లోపలను; వినిక్షిపత్ (విన్యక్షిపత్)= ఉంచెను.

ఆప్రహస్తుండు, వినయంబున, రాజాజ్ఞ సేయంగోరి, సైన్యమునంతయు నాగృహంబులోపలను వెలుపలను, ఉం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినిక్షిప్య బలం పృథ ఙ్నగరగు ప్తయే
ప్రహ స్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో నిషసాద జగాదచ. ౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; పృథక్ = వేఱుగా; నగరగుప్తయే= పట్టణరక్షణంబుకొఱకు; బలం=సైన్యమును; వినిక్షిప్య= ఉంచి; రాజ్ఞః = రాజుయొక్క; ప్రముఖే= సమ్ముఖమునందు ; నిషసాద = కూర్చుండెను. జగాదచ=పలికెను.

అంతట, పట్టణరక్షణంబునకై, వేఱుగా సైన్యంబునిలిపి, ప్రహస్తుండు, రావణునిసమ్ముఖంబునకువచ్చికూర్చుండి, యిట్లని, విన్నవించెను. అని తాత్పర్యము.

నిహితం బహిరంతశ్చ బలం బలవత స్తవ
కురుష్వా విమనాః క్షిప్రం య దభిప్రేత మ స్తితే. ౫

టీక॥ బలవతః = అధికమయినబలముగల; తవ=నీయొక్క; బలం = సైన్యము; బహిః=వెలుపలను; అంతశ్చ= లోపలను; నిహితం = ఉంచఁబడినది. యత్ =ఏది; తే = నీయొక్క; అభిప్రేతం=కోరఁబడినది; అస్తి=ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= దాని; అవిమనాః=దిగులులేనిమనస్సుగలవాఁడవై ; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుష్వ = చేసికొనుము.

బలవంతుండవగునీసైన్యంబును లోపలను వెలుపలనుఅంతటనుగావలియుంచియున్నాను; ఇంకనీకేమిసేయవలెనని యున్నదో, దాని, స్వస్థంబుగా, శీఘ్రంబునంజేసికొనుము. అని, ప్రహస్తుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహ స్తస్య వచ శ్శ్రుత్వా రాజా రాజ్యహితే రతః
సుఖేప్సు స్సుహృదాం మధ్యే వ్యాజహార స రావణః. ౬

టీక॥ రాజ్యహితే= రాజ్యముయొక్క మేలునందు; రతః= ఆసక్తుండగు ;

రాజా= రాజయిన; సః—ఆ; రావణః=రావణుఁడు; ప్రహస్తస్య= ప్రహస్తునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా—విని ; సుఖేప్సుః=సుఖముగోరువాఁడై; సుహృదాం=స్నేహితులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వ్యాజహార=చెప్పెను.

రాజ్యంబునకుహితముసేయుటయందాసక్తుఁడయినరక్షసరాజుండగు రావణుండు, ప్రహస్తుండుచెప్పినమాటను విని, సుఖంబుఁగోరి, స్నేహితులనడుమ, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ప్రియాప్రియే సుఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ హితాహితే
ధర్మకామార్థకృచ్ఛ్రేషు యూయ మర్హథ వేదితుమ్. ౭

టీక॥ యూయం=మీరలు; ధర్మకామార్థకృచ్ఛ్రేషు— ధర్మములయొక్కయుఁగామములయొక్కయు నర్థములయొక్కయు సంకటములయందు ; ప్రియాప్రియే=ప్రియంబునుఅప్రియంబును; సుఖం=సుఖమును ; దుఃఖం—దుఃఖమును; లాభాలాభౌ— లాభమునునష్టమును;హితాహితే=మేలునుగీడును; వేదితుం—తెలియుటకు; అర్హథ=తగుదురు-

ధర్మకామార్థంబులలో సంకటంబుగల్గినప్పుడు , ప్రియాప్రియంబులను, సుఖదుఃఖంబులను , లాభనష్టంబులను, మంచిచెడులను దెలిసికొనుటకు ; మీరుసమర్థులరు- అని, తాత్పర్యము.

సర్వకృత్యాని యుష్మాభి స్సమారబ్ధాని సర్వదా
మంత్రకర్మ నియుక్తాని న జాతు విఫలాని మే. ౮

టీక॥సర్వదా= అన్నివిధంబులను; యుష్మాభిః=మీచేత;సమారబ్ధాని= చక్కఁగానారంభింపంబడిన;సర్వకృత్యాని=సమస్తకార్యంబులు; మంత్రకర్మనియుక్తాని—ఆలోచనకార్యముచే నిశ్చయింపఁబడినవై ; మే=నాకు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; విఫలాని = నిష్ఫలములు;న—కావు.

అన్నివిధంబులనుమీరలు చక్కఁగానాలోచించి నిశ్చయించియారంభించిన కార్యమేదైనను, నాకుసఫలంబుగాకుండినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ససోమగ్రహనక్షత్రై ర్మరుద్భి రివ వాసవః
భవద్భి రహ మత్యంతం వృత శ్శ్రియ మవాప్నుయామ్. ౯

టీక॥ అహం=నేను; ససోమగ్రహనక్షత్రైః= చంద్రునితోను ఇతరగ్రహములతోను నక్షత్రములతోనుంగూడిన; మరుద్భిః=దేవతలచేత; వాసవఇవ=దేవేంద్రుఁడువలె; భవద్భిః=మీచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడనై; శ్రియం=లక్ష్మిని; అవాప్నుయాం=పొందుదును.

దేవేంద్రుండు చంద్రసూర్యగ్రహంబులతోను నక్షత్రంబులతోను దేవతలతోనుంగూడి జయలక్ష్మి నొందునట్లు, నేను, మిమ్ముంగూడి, జయలక్ష్మి నొందెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు ఖలు సర్వా న్వ స్సమర్థయితు ముద్యతః
కుంభకర్ణస్యతు స్వప్నా న్నే మ మర్థ మచోదయమ్. ౧౦

టీక॥ అహంతు=నేనును; వః= మిమ్ముః; సర్వాన్=అందఱను; సమర్థయితుం=తెలియునట్లు చేయుటకు; ఉద్యతః ఖలు= ప్రయత్నింపఁబడినాను గదా! కుంభకర్ణస్యతు=కుంభకర్ణునికిమాత్రము; స్వప్నాత్ =నిద్దురవలన; ఇమం=ఈ; అర్థం=అభిప్రాయమును; నాచోదయం=తెలుపనైతిని.

నేను,మీకందఱకును, ఇదివఱకే,కొంతదూరము ఈసంగతిం దెలిపియున్నాను; కుంభకర్ణునకుమాత్రము, అతండు నిద్రించుచుండుటవలన, నీసంగతిం జెప్పలేదు. అని; తాత్పర్యము.

అయం హి సుప్త ష్షణ్మాసాన్ కుంభకర్ణో మహాబలః
సర్వశస్త్రభృతాం ముఖ్య స్స ఇదానీ ముపస్థితః. ౧౧

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; సర్వశస్త్రభృతాం= సమస్తాయుధధారులలోను; ముఖ్యః= మొదటివాఁడునగు; అయం=ఈ; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; షణ్మాసాన్= ఆఱుమాసములంతయు; సుప్తోహి= నిదురించియుండినవాఁడుగదా! సః= ఆ కుంభకర్ణుఁడు; ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఉపస్థితః=వచ్చినాఁడు.

మహాబలుండును, ఆయుధధారుల

యందఱిలోను శ్రేష్ఠుండునగు, నీకుంభకర్ణుండు, ఈయూఱునూసంబులునిదురించియుండెనాఁడుగదా! అతండిప్పుడు వచ్చియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇయంచ దండకారణ్యాద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
రక్షోభి శ్చరితా ద్దేశా దానీతా జనకాత్మజా. ౧౨

టీక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూఁతురును; రామస్య=రామునియొక్క; ప్రియా=ప్రియురాలయిన; మహిషీ=పట్టపుదేవియునగు; ఇయంచ= ఈ సీతయు; రక్షోభిః= రాక్షసులచేత; చరితాత్= సంచరింపఁబడిన; దేశాత్= ప్రదేశమయిన; దండకారణ్యాత్— దండకారణ్యంబుననుండి, ఆనీతా — తేఁబడినది.

జనక మహారాజుపుత్త్రియు రామునిప్రియురాలునగునీసీతను, రాక్షసులు సంచరించునట్టి దండకారణ్యంబుననుండి, తెచ్చియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛత్య లసగామినీ
త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీమతా. ౧౩

టీక॥ అలసగామినీ= తిన్నఁగానడచునట్టి; సా=ఆసీత; మే= నాయొక్క; శయ్యాం=పాన్పును; ఆరోఢుం=ఎక్కుటకు; నేచ్ఛతి= కోరదు. మే=నాకు; త్రిషు= మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందును; సీతాసదృశీ= సీతతోసమానురాలగు; అన్యా=మఱియొక్కస్త్రీ; నమతా=సమ్మతిగాదు.

మందగామినియగునాసీత, నేనెంత ప్రార్థించినను, నాపైవలపు గొనకున్నది; ముల్లోకంబులయందును, సీతవంటిమఱియొక్క స్త్రీయేదియు లేదు.

అని, తాత్పర్యము,

రహస్యార్థము.— మే=నాయొక్క; శయ్యాం=పాన్పును; నేనుసమర్పించినపాన్పుననుట. శేషము సమానము.

అట్టిమంగళదేవత, నేలంబడియుండుటనుజూడఁజాలక, నేను, శయనంబుసమర్పించిన, దానినంగీకరింప కున్నది; ముల్లోకంబులయందునుఅట్టిస్త్రీయెచ్చటనులేదు- అని, తాత్పర్యము-

తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శారదేందునిభాననా
హేమవింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆసీత, తనుమధ్యా=సన్ననడుముగలదై; పృథుశ్రోణీ=పెద్దపిఱుందులుగలదై; శారదేందునిభాననా=శరదృతువునందలిచంద్రునితో సమానమయినముఖముగలదై; హేమబింబనిభా=బంగారుప్రతిమతోఁగూడినదై; సౌమ్యా=సుందరియై; మయనిర్మితా = మయునిచేఁజేయఁబడిన; మాయేవ=మాయవలె; స్థితా(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

ఆసీత, సన్ననడుమును బెద్దపిఱుందులునుశరత్కాల చంద్రబింబంబు వంటి మోమును బంగారుప్రతిమవంటి మేనును గల్గి, సరిలేనిసౌందర్యంబున మెఱయుచు, మయనిర్మితంబగు మాయపగిది, నత్యాశ్చర్యంబుగల్గించుచున్నది- అని, తాత్పర్యము-

సులోహితతలౌ శ్లక్ష్ణౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ
దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

టీక॥తస్యాః=ఆసీతయొక్క; సులోహితతలౌ = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియు; శ్లక్ష్ణౌ = కోమలములును; సుప్రతిష్ఠితౌ=చక్కఁగాఁబ్రతిష్ఠింపఁబడినవియు; తామ్రనఖౌ=ఎఱ్ఱనిగోళ్లుగలవియునగు; చరణౌ=పాదములను, దృష్ట్వా=చూచి; మే=నాయొక్క; శరీరజః=మన్మథుఁడు; దీప్యతే=వెలుంగుచున్నాఁడు.

మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియుమృదులంబులునుసమంబులునునెఱ్ఱనిగోళ్లుగలవియునగునాసీతాదేవిపాదంబులంజూడఁబూడ, నాకుమన్మథబాధ, యెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం శౌరీ మివప్రభామ్

టీక॥హుతాగ్నేః=వేల్వఁబడినయగ్నిమాత్రముయొక్క; అర్చిసంకాశాం(అర్చిస్సంకాశాం) = జ్వాలతోసమానురాలును; శౌరీం= సూర్యసంబం

ధియఃగు;(ప్రభామివ(స్థితాం)=కాంతివలెనున్నదియునగు;ఏనాం = ఈసీతను; దృష్ట్వా(అధ్యాహృతము)=చూచి; శరీరజః,దీప్యతే (అధ్యాహృతము)=మన్మధుఁడు వెలుంగుచున్నాఁడు.

హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యకాంతియుంబోలెనున్న యీసీతంజూడఁ జూడ,నాకు, మన్మథబాధమఱియు నెచ్చగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. ఈయొకటిన్నఱశ్లోకమునకును,శరీరజః=దేహమునంబుట్టినదుఃఖము;దీప్యతే=వెలుఁగుచున్నది. శేషముసమానము.

అతిసుందరంబులగు నాబిడ పాదంబులను, హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యప్రభయుంబోలెవెలుంగుచున్న యాబిడదేహంబునుజూడఁజూడ, నట్టిమంగళదేవత, నేలంబరుండియుండుటకు,నాదుఃఖంబుమఱిమఱియెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఉన్నసం వదనం వల్గు విపులం చారులోచనమ్. ౧౬
పశ్యం స్తథా వశ స్తస్యాః కామస్య వశ మేయివాన్

టీక॥తస్యాః=ఆసీతయొక్క; ఉన్నసం= ఉన్నతమయినముకుగలదియు; వల్గు=సుందరంబును;విపులం=విశాలంబును;చారులోచనం= సుందరంబులగు కండ్లుగలదియునగు;వదనం= ముఖమును;పశ్యన్=చూచుచు; తథా=అట్లు;అవశః=స్వాధీనతదప్పినవాఁడనై ; కామస్య=మన్మధునియొక్క; వశం=అధీనతను;ఏయివాన్=పొందినాను.

ఉన్నతంబగుముక్కుగలదియు,సుందరంబునువిశాలంబును రమణీయంబులగునేత్రంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు నాసీతాదేవిముఖంబునుజూడఁజూడ,నేను,బరవశుండనై,మన్మధునకులోఁబడుచున్నాను.అని, తాత్పర్యము.

క్రోధహర్షసమానేన దుర్వర్ణకరణేనచ.౧౭
శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలుషీకృతః

టీక॥క్రోధహర్షసమానేన=కోపమునందును సంతోషంబునందునుసమానుండును;దుర్వర్ణకరణేనచ = తెల్లఁబాఱుటయొక్కచేయువాఁడును; శోక

సంతాపనిత్యేన= మనోవ్యధయందును శరీరబాధయందును జలనములేనివాఁడు నగు; కామేన=మన్మథునిచేత; కలుషీకృతః=కలుషుఁడుగాఁజేయఁబడినాను.

కోపంబువచ్చినను సంతోషంబుగల్గినను దుఃఖంబుసంభవించినను సంతాపంబువచ్చినను విడువక బాధించువాఁడును దేహము తెల్లఁబాఱునట్లు సేయువాఁడు నగు, మన్మథుండు, నన్నుఁగలంచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఈ రెండుశ్లోకంబులకును. కామేన=మన్మథునిచేత; కలుషీకృతః=కలుషుఁడుగాఁజేయఁబడినవాఁడనయ్యు; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; వదనం=ముఖమును; పశ్యన్ = చూచుచు; కామస్య = మన్మథునియొక్క; వశం=అధీనతను; ఏయివాన్(కిం)= పొందుదునా? ఎంతమాత్రమును పొందననుట.

నేను, అట్టిమన్మథపరవశుండనయ్యు, నాసీతాదేవిముఖంబుఁజూతునేని, కామబాధయంతయునశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు సంవత్సరం కాలం మా మయాచత భామినీ. ౧౮
ప్రతీక్షమాణా భర్తారం రామ మాయతలోచనా

టీక॥ ఆయతలోచనా= దీర్ఘములయినకండ్లుగల; భామినీ=స్త్రీయగు; సా తు=ఆసీతయు; భర్తారం= పెనిమిటియగు; రామం = రామునిఁ; ప్రతీక్షమాణా=ఎదురుసూచుచు; మాం= నన్ను; సంవత్సరం=ఒక్కసంవత్సరమును; కాలం=గడువును; అయాచత=అడిగెను.

దీర్ఘములయిన కండ్లుగల యాసీతాదేవి, తనపెనిమిటి, రాముండువచ్చునో యేమోయని, నన్నొకసంవత్సరంబు గడువడిగియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తన్మయా చారునేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచశ్శుభమ్. ౧౯

టీక॥ మయా=నాచేత; చారునేత్రాయాః=సుందరములగుకండ్లుగలసీతయొక్క; తత్=ఆ; శుభం= మంగళకరమయిన; వచః=మాట; ప్రతిజ్ఞాతం= ఒప్పుకోనఁబడినది.

సుందరాక్షియగు నా సీతచెప్పిన

యామాటకు, నేనొప్పుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రాంతో౽హం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవా ధ్వని

టీక॥అధ్వని = మార్గమునందు; యాతః=పోయిన; హయఇవ=గుఱ్ఱమువలె; అహం=నేను; కామాత్ = మన్మథునివలన; శ్రాంతః=అలసినాను.

మార్గంబునడచినగుఱ్ఱంబువలె, నేను, ఈమన్మథునిచేఁ బడి పడియలసియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఈమన్మథునివలనఁగలుగుసౌఖ్యంబుల ననుభవించివిసుకుఁజెందియున్నాను; ఇంక నాకక్కఱలేదు; కడతేఱ నుపాయంబు వెదకుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మక్షోభ్య ముత్తరంతి వనౌకసః ౨౦
బహుసత్త్వసమాకీర్ణం తౌవా దశరథాత్మజౌ

టీక॥వనౌకసః=వానరులు; కథం=ఎట్లు; అక్షోభ్యం=కలఁతపెట్టరానదియు; బహుసత్త్వసమాకీర్ణం= పెక్కుజంతువులచేవ్యాపింపఁ బడినదియునగు; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తరంతి=దాఁటుదురు? తౌ=ఆ; దశరథాత్మజౌవా=దశరథమహారాజుకొడుకులుగాని; కథం(అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; ఉత్తరతః (అధ్యాహృతము)—దాటుదురు.

అక్షోభ్యంబును తిమి తిమింగిలాది మహాజంతువులతోనిండియుండునదియునగు, మహాసముద్రంబును వానరులెట్లు దాఁటఁగలరు? ఆరామలక్ష్మణులు గాని యెట్లు దాఁటఁగలరు?

అని, తాత్పర్యము.

అథవా కపినైకేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧
దుర్జ్ఞేయాః కార్యగతయో బ్రూహి యస్య యథామతిః

టీక॥అథవా=అటుకాదేని; ఏకేన=ఒక్కఁడైన; కపినా=వానరునిచేత; నః=మనకు; మహత్=గొప్పదగు; కదనం=యుద్ధము; కృతం=చేయఁబడినది. కార్యగతయః= కార్యములపోకలు; దుర్జ్ఞేయాః= తెలియఁగూడనివి. యస్య=ఎవ్వ

నికి; యథా=ఎట్లు; మతిః=బుద్ధియో; తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; బ్రూత=చెప్పుడు.

ఒకవేళ దాటుదురనియే తలంతము; ఒక్క వానరుఁడంతటి వాఁడేనన తోనింత మారము యుద్ధముచేసి పోమె నే; కార్యగతులనెఱుంగుట కష్టము; కావున, మీరలు, మీ మీ బుద్ధికిఁ దోఁచినట్లు చెప్పుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషాన్మే భయం నాస్తి తథాపి తు విమృశ్యతామ్. ౨౨
తదా దైవాసురే యుద్ధే యుష్మాభిస్సహితోఽజయమ్
తే మే భవంతశ్చ తథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=దైవాసురులతోనైన; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; యుష్మాభిః=మీతో; సహితః=కూడినవాఁడనై; అజయం= జయించితిని. మే=నాకు; తే=అట్టి; భవంతశ్చ=మీరలును; తథా = అట్లె; వర్తంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నారలు. మే=నాకు; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన; భయం=వెఱపు; నాస్తి = లేదు. తథాపి తు=అట్లయినను; విమృశ్యతాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

అప్పుడు, మీ సాహాయ్యంబున, దేవాసుర యుద్ధంబున, నే జయంబునొందినాను; అప్పుడు సహాయులయిన మీరలు నట్లే యున్నారలు; కావున, నాకు మనుష్యునివలన నేమి భయముః? అయినను, చక్కఁగా నాలోచింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవప్రముఖాన్ హరీన్. ౨౩
పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ
సీతాయాః పదవీం ప్రాప్తౌ సంప్రాప్తౌ వరుణాలయమ్. ౨౪

టీక॥ సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; పరే=అవ్వలిదైన; పారే = గట్టునందు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు ; సుగ్రీవప్రముఖాన్=సుగ్రీవుండు మున్నుగాఁగల; హరీన్=వానరులను; పురస్కృత్య= మున్నిడుకొని; సీతాయాః=సీతయొక్క; పదవీం=స్థానమును; ప్రాప్తౌ=తెలిసిన

వారలయి; వరుణాలయం = సముద్రమును; సంప్రాప్తౌ = పొందినారు.

అప్పుడు సముద్రోత్తరతీరంబున, రామలక్ష్మణులు, సీతయుండుస్థలంబుఁదెలిసికొని, సుగ్రీవాదివానరులంగూడుకొని, సముద్రంబునొద్దఁజేరియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అదేయాచ యథా సీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ
భవద్భి ర్మంత్ర్యతాం మంత్ర స్సునీతం చాభిధీయతామ్. ౨౫

టీక॥ యథా = ఎట్లు; సీతాచ = సీతాదేవియు; అదేయా = ఇవ్వఁదగనిదియగునో; దశరథాత్మజౌ = దశరథునికొడుకులగు రామలక్ష్మణులు; వధ్యౌ = చంపఁదగినవారలగుదురో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; భవద్భిః = మీచేత; మంత్రః = ఆలోచన ; మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక, చేయఁబడుఁగాకయనుట. సునీతంచ = చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడినట్లుగాను ; అభిధీయతాం = చెప్పఁబడుఁగాక.

సీతాదేవినొసంగకయె, దశరథుని కుమారులగు రామలక్ష్మణులంజంపునట్లు, మీరలు, చక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, యుపాయంబువచింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— దశరథాత్మజౌ = రామలక్ష్మణులు; అవధ్యౌ = చంపఁదగనివారలగుదురో, వారలునన్నుఁజంపుదురోయనుట. శేషముసమానము

నేనుసీతాదేవినొసంగకయుండునట్లును రామలక్ష్మణులచే నాకుమరణంబుగలుగునట్లును, మీరలుచక్కఁగానాలోచించి, యుపాయంబుఁజెప్పుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యస్య కస్యచిత్
సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. ౨౬

టీక॥ వానరైః (సహ) = వానరులతోఁగూడ; సాగరం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాఁటి; ఆగంతుం (అధ్యాహృతము) = వచ్చుటకు; జగతి = ప్రపంచమునందు; అన్యస్య = ఇతరుండగు; కస్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; శక్తిం = సామ

ర్థ్యము; న ప్రపశ్యామి= చూడనుగదా! నిశ్చయేన=నిశ్చయముచేత; మమ=నాకు; జయః=జయము.

వానరులనుసహాయులుగా నుంచుకొని, సముద్రంబుదాఁటి యిచ్చటికి వచ్చుటకుఁ, బ్రపంచంబున నెవ్వఁడును సమర్థుఁడుగాఁడు; కావున, నిశ్చయంబుగా నాకేజయంబుగల్గునుఅని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అన్యస్య = రామునకన్నినితరుండగువానికి ; కస్య చిత్ = ఎవ్వనికిని; శక్తిం=సామర్థ్యమును; న ప్రపశ్యామిహి= చూడనుగదా! మమ=నాకు; నిశ్చయేన= నిశ్చయముచేత; జయః=జయము.

రాముఁడుదక్క-మఱియెవ్వఁడునుసముద్రంబుదాఁటిరాఁజాలఁడు; రాముండు సముద్రంబుదాఁటివచ్చి, నన్నువధించునుగావున, నేనీసంసారంబునునిశ్చయముగ జయింపఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కామపరీతస్య నిశమ్య పరిదేవితమ్
కుంభకర్ణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; కామపరీతస్య= మన్మథునిచేనావేశింపఁబడిన; తస్య = ఆరావణునియొక్క-; పరిదేవితం=ఏడ్పును; నిశమ్య=విని;ప్రచుక్రోధ=మిక్కి-లియుఁగోపంబునొందెను- ఇదం=ఈ;వచనంచ=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను-

అట్లుమన్మథావిష్టుండగు నారావణుండుచెప్పినమాటనువిని, కుంభకర్ణుండు,మహాకోపంబునొంది,యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

యదాతు రామస్య సలక్ష్మణస్య
ప్రసహ్య సీతా ఖలు సా ఇహాహృతా
సకృత్సమీక్ష్యైవ సునిశ్చితం తదా
భజేత చిత్తం యమునేవ యామునమ్. ౨౮

టీక॥యదా=ఎప్పుడు;సకృత్= ఒక్క-మాటు;సమీక్ష్యైవ — ఆలోచించి

యొ॥ సలక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామస్య=రామునియొక్క; సా=ఆ; సీతా=సీత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; ఇహ=(సంధియార్షము) ఇచ్చటికి; ఆహృతా= తేఁబడినదో; తదాతు=అప్పుడె; చిత్తం=మనస్సు; యమునా= యమునానది; యామునమివ=యామునపర్వతమునువలె; సునిశ్చితం= చక్కనినిశ్చయమును; భజేతఖలు=పొందునుగదా!

నీవు, నీయంతనె యాలోచించి, రామునిభార్యయగుసీతను బలాత్కారముగానిచ్చటికిఁ దేకమునుపె, మాతో నాలోచించియుందువేని, అప్పుడు యమునానదియామున పర్వతంబునొందునట్లు, మనస్సునిశ్చయంబు నొందియుండును; ఇప్పుడాలోచించుటంతయు, గతజలసేతుబంధనమువంటిది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వ మేత న్మహారాజ కృత మప్రతిమం తవ
విధీయేత సహాస్మాభి రాదా వే వాస్య కర్మణః. ౨౯

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! తవ= నీయొక్క; ఏతత్=ఈ; కృతం=కార్యము; సర్వం=అంతయు; అస్య=ఈ; కర్మణః= సీతాహరణరూపంబగుకార్యముయొక్క; ఆదావేవ=మొదటనె; అస్మాభిస్సహ=మాతోఁగూడ; విధీయేత(యది) = చేయఁబడియుండునేని; అప్రతిమం = సరిలేనిది; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

మహారాజుండవగురావణుఁడా! ఇప్పుడాలోచించుటంతయు, సీతందీసికొనివచ్చుటకు మొదటనేమాతోనాలోచించియుందువేని, మిక్కిలియుఁజక్కఁగానుండును- అని, తాత్పర్యము.

న్యాయేన రాజకార్యాణి యః కరోతి దశానన
న స సంతప్యతే పశ్చా న్నిశ్చితార్థమతి ర్నృపః. ౩౦

టీక॥ దశానన = రావణుఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; న్యాయేన=న్యాయముచేత; రాజకార్యాణి=రాచకార్యములను; కరోతి=చేయుచున్నాఁడో; సః=అట్టి; నిశ్చితార్థమతిః=నిశ్చయింపఁబడినకార్యములందుబుద్ధిగల; నృపః=రాజు;

స ౧౨

పశ్చాత్=పిమ్మట; ననంతప్యతే=పరిత పింపఁడు.

రావణుఁడా! ఎవ్వఁడు, కార్యంబు నారంభించుటకుమున్నె, చక్కఁగా న్యాయంబు నాలోచించి, యటుపిమ్మట రాజకార్యంబుల నారంభించునో, అట్టి, ప్రతికార్యంబునందును నిశ్చితబుద్ధిగల రాజు, సిమ్రుట్లు, వెనుకఁబరితాపంబు నొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనుపాయేన కర్మాణి విపరీతాని యానిచ
క్రియమాణాని దుష్యంతి హవీం ష్యప్రయతే ష్వివ- ౩౧

టీక॥ యాని=ఏ; విపరీతాని= విపరీతములయిన, గుణవంతములయినవయనుట; కర్మాణి =కార్యములు ; అనుపాయేన = ఉపాయములేమిచేత; క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్నవగునో; తాని(అధ్యాహృతము)చ= అవియు; అప్రయతేషు = అపాత్రములయందు ; హవీంషీవ = అన్నములువలె; దుష్యంతి = దోషవంతములగుచున్నవి-

మంచికార్యములయినను ఉపాయముచేఁజేయకున్నచో, నిష్ఫలంబు లగుటయెగాక, అపాత్రులకుఁబెట్టినయన్నమువలె, దోషంబునుం గలుగఁజేయును- అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్చాత్పూర్వకార్యాణి కర్మాణ్యభిచికీర్షతి
పూర్వం చాపరకార్యాణి న స వేద నయానయౌ- ౩౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; పూర్వకార్యాణి= ముందుచేయఁదగినట్టి; కర్మాణి=కార్యములను; పశ్చాత్=వెనుకను; అపరకార్యాణి = వెనుకఁజేయఁదగినకార్యములను; పూర్వంచ=ముందును ; అభిచికీర్షతి= చేయఁగోరుచున్నాఁడో; సః= అతండు; నయానయౌ= నీతిని అనీతిని; నవేద=ఎఱుంగఁడు-

మఱియు, నెవ్వండు, వెనుకఁజేయవలసినకార్యములనుముందుచేసి, ముందుచేయవలసిన వానిని వెనుకఁజేయఁగోరునో, అతండుమంచిచెడులుదెలిసినవాఁడుకాఁడు-

అని, తాత్పర్యము-

చపలస్య తు కృత్యేషు ప్రసమీక్ష్యాధికం బలమ్
క్షిప్ర మన్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః- ౩౩

టీక॥కృత్యేషు=కార్యములయందు; చపలస్య=చంచలునియొక్క; అధికం=అధికమయిన; బలం=బలమును; ప్రసమీక్ష్య=చక్కఁగాఁజూచి; అన్యే=ఇతరులు; ద్విజాః = హంసపక్షులు; క్రౌంచస్య= క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమివ=రంధ్రమునువలె; ఖం(అధ్యాహృతము)=రంధ్రమును; ప్రపద్యంతే=పొందుచున్నారు-

చక్కఁగానాలోచింపకచపలుఁడై కార్యములుచేయువానికధికబల[illegible] యెడల, శత్రువులు, రంధ్రాన్వే[illegible] సేయుచుండి, వాఁడుచపలమునొంద[illegible] ప్పుడు, ఇదిసమయమనితటాలున, హంస[illegible] లు, ఎగిరిదాఁటరానిక్రౌంచపర్వతమును దానియందుకుమారస్వామిశక్తిచేఁగావించినరంధ్రమూలమునదూరి దాఁటి పోవునట్లువానింబరాజితునిఁజేయుదురు అని, తాత్పర్యము-

త్వయేదం మహదారబ్ధం కార్య మప్రతిచింతితమ్
దిష్ట్యా త్వాం నావధీద్రామో విషమిశ్ర మివామిషమ్. ౩౪

టీక॥త్వయా=నీచేత; అప్రతిచింతితం=ఆలోచింపఁబడిన; మహత్=గొప్పదగు, అపాయకరముగు: ఇదం=ఈ; కార్యం=పనిని; ఆరబ్ధం=చేయఁబడినది. విషమిశ్రం=విషముతోఁగలసిన; ఆమిషమివ=మాంసమువలె; త్వాం=నిన్ను; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; రామః=రాముడు; నావధీత్=చంపఁడయ్యె.

నీవెంతమాత్రంబునాలోచింపక, మిక్కిలియునపాయకరంబగునీసీతాహరణకార్యంబుగావించినావు; మాభాగ్యవశంబున, విషమిశ్రంబగుమాంసము [illegible] నెవ్వరికిని దెలియనట్లుగాముండినివలె[illegible] నిన్నుఁజంపకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము

తస్మాత్త్వయా సమారబ్ధం కర్మ హ్యప్రతిమం పరైః
అహం సమీకరిష్యామి హత్వా శత్రూం స్త్వవానఘ. ౩౫

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగురావణుఁడా! త్వయా=నీచేత; సమార

బ్ధం=ఆరంభింపఁబడినదియు;పరైః= ఇత రులచేత;అసాధ్యం(అధ్యాహృతము)= సాధింపఁదగనియు;అప్రతిమం=సరిలేని దియునగు;కర్మ=కార్యమును;అహం= నేను;తవ=నీయొక్క; శత్రూన్= శత్రువులను;హత్వా=చంపి;సమీకరిష్యామిహి = సరిచేసెదనుగదా!

పాపరహితుండవగు రావణుఁడా!అట్లగుటంజేసి,నీవుకోరిచేసినట్టి, యసదృశంబును నేనుదక్క మఱి యెవ్వరికిని అసాధ్యంబునగు నీకార్యంబును, నేను,నీశత్రువులంజంపి, నీకుసాధించియిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్సాదయిష్యామి శత్రూం స్తవ విశాంపతే

టీక॥ విశాంపతే= నరేంద్రుండవగురావణుఁడా!అహం=నేను;తవ= నీయొక్క;శత్రూన్=శత్రువులను;ఉత్సాదయిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నేను, నీశత్రువులసందఱంజంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

యది శక్రవివస్వంతౌ యది పావకమారుతౌ. ౫౬
తా వహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి

టీక॥ శక్రవివస్వంతౌయది=దేవేంద్రుండుసూర్యుండునైనను; పావక మారుతౌయది = అగ్నివాయువులయినను; కుబేరవరుణావపి= కుబేరవరుణులయినను; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; అహం=నేను; యోధయిష్యామి= జగడమాడించెదను.

వారలు, ఇంద్రసూర్యులయినను,అగ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేసెదను. అని,తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య మహాపరిఘయోధినః. ౫౭
నదతః స్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య బిభియా ద్వైపురందరః

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతంబంతటిదేహము గలవాఁడను;మహాపరి

ఘయోధినః= గొప్ప యినుపగుదియ
తోఁబోరువాఁడును;నర్దతః = అఱచు
వాఁడను=తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య= కఱకుకోఱ
లుగలవాఁడనగు;మమ= (పంచమ్యర్థ
మందుషష్ఠి) నావలన; పురందరోవై;
దేవేంద్రుండును;బిభియాత్=వెఱచును

నేను,పర్వతంబంతటిదేహంబుతో,
గొప్పయినుపగుదియందాల్చి, భయం
కరంబులగు కోఱలతో,సింహనాదంబు
బుసేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ బోఁగా
దేవేంద్రుండుగూడ,భయపడిపాఱిపో
వును. అని,తాత్పర్యము.

పునర్మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనిష్యతి. ౩౮
తతో హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామ మాశ్వస

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు;మాం= న
న్ను;పునః=మఱల; ద్వితీయేన=రెండవ
దగు;శరేణ= బాణముచేత; నిహనిష్య
తి=కొట్టును; తతః= అంతలోపల నే;
అహం=నేను;తస్య = ఆరామునియొ
క్క;రుధిరం=నెత్తురును; పాస్యామి=
త్రాఁగెదను.కామం= యథేచ్ఛముగా;
శ్వస=ఊరడిల్లుము.

ఆరాముండు, నాపైనొకబాణము
వేసి రెండవబాణంబువేయునంతలోపల
నె, నేను,ఆరామునిరక్తంబుఁద్రావెదను;
నీవూఱడిల్లి స్వస్థంబుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

విహస్యార్థము. నిహనిష్యతి=చం
పును. శేషముసమానము.

రాముండు, రెండవబాణంబుచేత
నే,నన్నుఁజంపును; అటుపిమ్మటనేను నె
త్తురుద్రావవలెను(నేనతనిపై కుఱుకక
మున్నె నన్నతండుచంపివేయునే, నేనే
మిచేయుదుననుట) ఆలోచించి కార్య
ములేదు; స్వస్థముగానుండుము.

అని. తాత్పర్యము.

వధేన వై దాశరథే స్సుఖావహం
జయం తవాహర్తు మహం యతిష్యే. ౩౯
హత్వాచ రామం సహలక్ష్మణేన
ఖాదామి సర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్

టీక॥అహం=నేను;దాశరథేః= రామునియొక్క; వధేన = చంపుటచేత

("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); తవ=నీకు; సుఖావహం=సుఖముఁగలిగించునట్టి; జయం = జయమును; ఆహర్తుం=తెచ్చుటకు; యతిష్యే= ప్రయత్నించెదను. లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; రామం=రాముని; హత్వాచ=చంపియు; హరియూథముఖ్యాన్=వానరసమూహములలో ముఖ్యులగువారలను; సర్వాన్=అందఱను; ఖాదామి= భక్షించెదను.

నేను, రాముంజంపి, నీకు, సుఖకరంబగు జయంబుగల్గునట్లు ప్రయత్నంబుఁజేసెదను; అట్లు రామలక్ష్మణులంజంపి, వానరశ్రేష్ఠులనందఱను భక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—వధేన=చచ్చుటచేత; దాశరథేః=రామునకు; తవ=నీయొక్క; జయం=జయమును; ఆహర్తుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్యే=ప్రయత్నించెదను; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; స్థితం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రామం= రాముని; హరియూథముఖ్యాన్=వానరశ్రేష్ఠులగు; సర్వాన్ = అందఱను; హత్వాచ=పొందియు(హన హింసాగత్యోః); ఖాదామి= భక్షింతునా? జీవింతునా? యనుట.

నేను, ముందు రాముని చేహతుండనై, రామునకు నిన్ను జయించునట్లు ప్రయత్నించెదను; యుద్ధంబున, రామలక్ష్మణులను వానరోత్తములనుం బొంది, యింకను బ్రతుకుటెక్కడిది?

అని, తాత్పర్యము.

రమస్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం
కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరః. ౮౦
మయా తు రామే గమితే యమక్షయం
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; కామం=యథేచ్ఛగా; రమస్వ=క్రీడింపుము. అగ్ర్యవారుణీంచ=శ్రేష్ఠమగు సురను; పిబ=త్రాఁగుము. విజ్వరః=పరితాపములేనివాఁడవై; హితాని = ఇష్టములగు; కార్యాణి=పనులను; కురుష్వ=చేసికొనుము. మయా=నాచేత; రామే=రాముఁడు; యమక్షయం=యమునిగృహమును; గమితే = పొందింపఁబడఁగానే; సీతా=సీతాదేవి; చిరాయ=బహు

కాలము; వశగా = అధీనతఁబొందినది; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడింపుము; మంచి మద్యంబున్ద్రాఁగుము; నీకిష్టములయిన కార్యంబులంజేసికొనుచుండుము; నేను బోయి రాముంజంపెదను; అంత, సీత, బహుకాలమునీయధీనయయియుండఁగలదు. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మయాతు = నాచేతనే; ఇయం = ఈ; సీతా = సీత; రామే = రామునందు; అత్యయం = నాశము లేనట్లుగా; గమితా = పొందింపఁబడినదై; చిరాయ = బహుకాలము; వశగా = అధీనతఁబొందినది; భవిష్యతి = కాఁగలదు. శేషముసమానము.

నేనె, ముందుమరణంబునొంది, నిన్నునుమరణంబునొందించి, సీతరామునింబొంది, బహుకాలము, రామునితో నుండునట్లుగావించెదను; నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడించుచుండుము. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, యుద్ధకాండే, ద్వాదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాదశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

త్రయోదశసర్గప్రారంభః.

రావణం క్రుద్ధ మాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వో మహాబలః
ముహూర్త మనుసంచిత్య ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; మహాపార్శ్వః = మహాపార్శ్వుండు; రావణం = రావణుని; క్రుద్ధం = కోపించినవానిఁగా; ఆజ్ఞా

స ౧౩

య=తెలిసికొని; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; అనుసంచింత్య = ఆలోచించి; ప్రాంజలిః= మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

మహాబలశాలియగుమహాపార్శ్వుండు, రావణుండు కుంభకర్ణునిమాటలకుఁ గోపంబునొందినాఁడని తెలిసికొని,కొంచెముసేపు, అతనిఁ బ్రిసన్నుంజేయనుపాయంబాలోచించి , చేతులుమొగుడ్చుకొని, యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

యః ఖల్వపి వనం ప్రాప్య మృగవ్యాళ సమాకులమ్
న పిబే న్మధు సంప్రాప్తం స నరో బాలి శో భవేత్. ౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు("ఖలు" అనుపదివాక్యాలంకారార్థము); మృగవ్యాళసమాకులం=మృగముల చేతనుసర్పముల చేతనునిండిన; వనం=అడవిని; ప్రాప్య=పొందియు;సంప్రాప్తం=పొందఁబడిన; మధు= తేనియను; నపిబేత్ =త్రాఁగఁడో; సః=అ; నరః =మనుష్యుఁడు; బాలిశః=మూఢుఁడు ; భవేత్ =అగును.

ఎవ్వండు , తేనియత్రాఁగవలెననిమృగంబుల తోను సర్పంబుల తోనునిండియుండునడవికింబోయి , యచ్చటనెట్టకేలకుఁ తేనియసంపాదించి , దానిం ద్రాఁగకుండునో , అతండు, మూఢుఁడు. అట్లు,నీవు, సీతాసమాగమంబుఁగోరి , యతిప్రయాసంబున, సీతందీసికొనివచ్చియు , నూరకుండందగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్వరస్యే శ్వరః కో స్తి తవ శత్రునిబర్హణ
రమస్వ సహ వైదేహ్యా శత్రూ నాక్రమ్య మూర్ధసు. ౩

టీక॥ శత్రునిబర్హణ=శత్రువులం జంపునట్టిరావణుఁడా! ఈశ్వరస్య=ప్రభుండవగు; తవ=నీకు; ఈశ్వరః =ప్రభుండు; కః=ఎవ్వఁడు; అస్తి= ఉన్నాఁడు? శత్రూన్=శత్రువులను;మూర్ధసు=తలయందు; ఆక్రమ్య= త్రొక్కి; వైదేహ్యాసహ=సీతాదేవితోఁగూడ; రమస్వ=క్రీడింపుము.

శత్రువులంజంపునట్టిరావణుఁడా ! నీవె యీశ్వరుండవే ; నిన్నడుగువాఁ

డెవ్వఁడు? శత్రువులతలలఁద్రొక్కి, సీతఁగూడఁక్రీడింపుము. అని, తాత్పర్యము.

బలాత్కుక్కుటవృత్తేన వర్తస్వ సుమహాబల
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథా భుంక్ష్వ రమస్వ చ. ౪

టీక॥ సుమహాబల= మిక్కిలియధికమయినబలముగలరావణుఁడా! బలాత్=బలాత్కారమువలన; కుక్కుటవృత్తేన= కోడివ్యాపారముచేత; వర్తస్వ=ఉండుము. తథా=అట్లు; సీతాం=సీతను; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) ఆక్రమ్యాక్రమ్య= ఆక్రమించి యాక్రమించి; భుంక్ష్వ= భోగింపుము. రమస్వచ= సంతోషంబును బొందుము.

మహాబలుండవగు రావణుఁడా! సీతయొప్పకున్నను, కుక్కుటంబువగిది, బలాత్కారంబున, సీతనాక్రమించి, పలుమాఱు క్రీడించి, సంతోషంబు నొందుము. అని, తాత్పర్యము.

లబ్ధకామస్య తే పశ్చాదాగమిష్యతి యద్భయమ్
ప్రాప్తమప్రాప్తకాలం వా సర్వం ప్రతిసహిష్యసి. ౫

టీక॥ లబ్ధకామస్య= పొందఁబడినకోరికగల; తే= నీకు; పశ్చాత్=పిమ్మట; యత్=ఏ; భయం=భయము; ఆగమిష్యతి=రాఁగలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=దానిని; ప్రాప్తం= పొందఁబడినదానిగాని; అప్రాప్తకాలం వా = పొందఁబడనికాలముగలదానిఁ గాని, రాఁబోవుదానినిగానియనుట; సర్వం= అంతను; ప్రతిసహిష్యసి=ఓర్వఁగలవు.

ఇట్లునీవు, కోరికనెరవేర్చుకొన్నపిమ్మట, నీకేదైనభయము సంభవించునేని, యదివచ్చినరానిమ్ము; లేకరాఁబోవునదిగానున్న నుండనిమ్ము; నీకేదియులక్ష్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణస్సహాస్మాభి రింద్రజిచ్చ మహాబలః
ప్రతిషేధయితుం శక్తౌ సవజ్రమపి వజ్రిణమ్. ౬

టీక॥ అస్మాభిస్సహ = మాతోఁగూడ; కుంభకర్ణశ్చ = కుంభకర్ణుఁడును

కలః;భవనం = ఇంటినిగూర్చి; గచ్ఛంతీం=పోవుచున్నదియు; చంచూర్యమాణాం= దాఁగిదాఁగిపోవుచున్నదియు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు;అగ్నిశిఖామివ(స్థితాం)= అగ్నిజ్వాలయుఁబోలెనున్నదియునగు;పుంజికస్థలాం=పుంజికస్థలయనునప్సరసను;అద్రాక్షం= చూచితిని.

నేనొకప్పుడు,నాభయంబున, దాఁగిదాఁగిబ్రహ్మదేవునింటికిఁ బోవుచునాకాశంబుననగ్నిజ్వాలవలెవెలుంగుచున్న పుంజికస్థలయనునప్సరసనుమిన్నంగంటిని. అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః
స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోళితా నళినీ యథా. ౧౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;సా = ఆ పుంజికస్థల;మయా = నాచేత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా;వివసనా=దిగంబరగా;కృతా=చేయఁబడినదై; భుక్తా=భోగింపఁబడినది.లోళితా= నలపఁబడిన;నళినీయథా= తామరతీఁగవలె; స్వయంభుభవనం= బ్రహ్మదేవునింటిని;ప్రాప్తా=పొందినది.

అంత, నేనాపుంజికస్థలను బలాత్కారంబునదిగంబరఁగాఁజేసి భోగించితిని;అంత,నదివాఁడినతామరతూఁడువలెదీనయయి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయినది.అని, తాత్పర్యము.

తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాత మాసీ న్మహాత్మనః

టీక॥తచ్చ = ఆసంగతియు;తస్య= ఆ;మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావముగలబ్రహ్మదేవునకు;జ్ఞాతం = తెలియఁబడినది;ఆసీత్=అయినది. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మన్యే=తలంచెదను.

మహాత్ముండగు నాబ్రహ్మదేవునకు, ఆసంగతిదెలిసినట్లుతోఁచుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

అథ సంకుపితో దేవో మా మిదం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౩

స ౧౩

టీక॥అథ=అంత; దేవః = బ్రహ్మదేవుఁడు; సంకుపితః= మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; మాం — నన్నుఁగూర్చి; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, బ్రహ్మదేవుండు, మహాకోపంబునొంది, నన్నుఁగూర్చి యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్ర భృతి యా మన్యాం బలా న్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధా ఫలిష్యతి న సంశయః ౧౪

టీక॥అద్యప్రభృతి=ఇదిమొదలు; అన్యాం=ఇతరయయిన; యాం=ఏ; నారీం=స్త్రీని; బలాత్ = బలాత్కారమువలన; గమిష్యసి; పొందుదువో; తదా= అప్పుడె; తే=నీయొక్క; మూర్ధా=తల; శతధా=నూఱువ్రయ్యలుగా; ఫలిష్యతి=పగులును. సంశయః= సందేహము; న—లేదు.

ఇదిమొదలు, నీవిట్లు పరస్త్రీని బలాత్కారంబునంబొందుదువేని, యప్పుడె, నీతలనూఱువ్రయ్యలయి పగులంగలదు, సందేహంబులేదు. అని, బ్రహ్మదేవుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభ మేవ తామ్
నారోపయే బలా త్సీతాం వైదేహీం శయనే శుభే. ౧౫

టీక॥ అహం=నేను; ఇతి=అని; తస్య=ఆబ్రహ్మదేవునియొక్క; శాపస్య= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) శాపమువలన; ప్రసభమేవ= బలాత్కారముగానె; భీతః= భయపడినవాఁడనై; వైదేహీం= విదేహరాజుకూఁతురగు; సీతాం=సీతను; బలాత్= బలాత్కారమువలన; శుభే— సుందరంబునగు; శయనే=పానుపునందు; నారోపయే=ఎక్కించుకొనకున్నాను.

నేను, బహుకష్టంబుననాశాపంబునకుభయపడియె, సీతనుబలాత్కారంబునంబొందకున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యే వ మే వేగో మారుత స్యేవ మేగతిః
నైతద్దాశరథిర్వేద హ్యాసాదయతి తేన మామ్. ౧౬

టీక॥సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; మే=నాయొక్క; వేగః=వేగమును; మారుతస్యేవ=వాయువుయొక్కవలె; మే=నాయొక్క; గతిః=గమనమును; ఏతత్=దీనిని; దాశరథిః=రాముండు; నవేద=ఎఱుంగఁడు; తేన=దానిచేత; మాం=నన్ను; ఆసాదయతిహి=పొందుచున్నాఁడుగదా!

సముద్రంబునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబును నాకున్నదని రామునకుఁ దెలియదు; కావున నేనాపైకి వచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సింహ మివాసీనం సుప్తం గిరి గుహాశయే
క్రుద్ధం మృత్యు మివాసీనం ప్రబోధయితు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥యస్తు=ఎవ్వఁడయితే; గిరిగుహాశయే=పర్వతగుహామధ్యంబునందు; సుప్తం = నిదురించిన; సింహమివాసీనం=సింహమువలెనున్నవాఁడను; సుప్తం(అధ్యాహృతము)= నిదురించిన; మృత్యుమివాసీనం=మృత్యువువలెనున్నవాఁడను; క్రుద్ధం= కోపస్వభావుండనగు; మాం=నన్ను; ప్రబోధయితుం=మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సఃకీదృశః(అధ్యాహృతము) = అతండెట్టివాఁడు?

ఆరాముండు, పర్వతగుహాయందు నిదురించుచున్నసింహంబును, నిద్రలేపునట్లు, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొల్పునట్లు, ఊరకున్నయతికోపనుండగునన్నుఁ కావలెనని పురికొల్పుచున్నాఁడే, అతండెట్టివాఁడు?ఏమియుఁ దెల్వి లేనివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న మత్తో నిశితాన్ బాణాన్ ద్విజిహ్వా నివ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మా మభిగచ్ఛతి. ౧౮

టీక॥ రామః=రాముఁడు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు;మత్తః=నావలన; నిశితాన్ = తీక్ష్ణములయినవియు;ద్విజిహ్వాన్=రెండునాలుకలుగల;పన్నగానివ (స్థితాన్) = సర్పములువలెనున్నవియునగు; బాణాన్=బాణములను;నప

శ్యతి = చూడలేదు. తేన=అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; అభిగచ్ఛతి=వచ్చుచున్నాఁడు.

ఇదివఱకెన్నఁడును, రాముండు, యుద్ధంబున, సర్పంబులుంబోలెఁ దీక్ష్ణంబులయిన నాబాణంబులంగని యెఱుంగఁడు; కావుననే, యిప్పుడునామీఁదికి వచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం వజ్రోపమై ర్బాణై శ్శతధా కార్ముకచ్యుతైః
రామ మాదీపయిష్యామి ఉల్కాభి రివ కుంజరమ్. ౧౯

టీక॥ క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; శతధా= నూఱునూఱులుగా; కార్ముకచ్యుతైః=ధనుస్సుననుండిజాఱిన; వజ్రోపమైః= వజ్రముతోఁబోల్కిగల; బాణైః=బాణములచేత; రామం=రాముని; ఉల్కాభిః=కొఱివికట్టెలచేత; కుంజరమివ=ఏనుంగునువలె; ఆదీపయిష్యామి=వెలింగించెదను.

ఇంక, శీఘ్రంబుగానే, యేనుంగులపైఁగొఱివికట్టెలువేయునట్లు, రామునిపై, వజ్రంబువంటి పెక్కుబాణంబులంబ్రయోగించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతావృతః
ఉదయన్ సవితా కాలే నక్షత్రాణా మివ ప్రభామ్. ౨౦

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడనై; ఉదయన్ = ఉదయించుచున్న. సవితా = సూర్యుఁడు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; నక్షత్రాణాం = నక్షత్రములయొక్క; ప్రభామివ=కాంతినివలె; అస్య=ఈరామునియొక్క; తత్=ఆ; బలంచ=సైన్యమునుగూడ; ఆదాస్యే=ఖండించెదను.

మఱియుఁ బ్రాతఃకాలంబున నుదితుండగుసూర్యుండు, నక్షత్రంబులకాంతింబోఁగొట్టునట్లు, నేనుగొప్పసైన్యంబుంగూడి, రామునియావానరసైన్యంబునుగూడఁ, జక్కాడెదను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౧౩

న వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
యుధా స్మి శక్యో వరుణేన వా పునః
మయాత్వియం బాహుబలేన నిర్జితా
పురీ పురా వైశ్రవణేన పాలితా. ౨౧

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికన్నులుగల; వాసవేనాపి=ఇంద్రునిచేతను; పునః=మఱియు; వరుణేనవా=వరుణునిచేతను; యుధా = యుద్ధముచేత; శక్యః=అలవియగువాఁడను; నాస్మి=కాను. పురా=మున్ను; వైశ్రవణేన= కుబేరునిచేత; పాలితా=రక్షింపఁబడిన ; ఇయం=ఈ; పురీతు = లంకాపట్టణమును; మయా=నాచేత; బాహుబలేన = భుజబలముచేత ; నిర్జితా= జయింపఁబడినది.

వేయికన్నులుగలదేవేంద్రుఁడుగాని వరుణుండుగాని యుద్ధంబున, నాయెదుట, నిలువశక్తిగలవారు గారు; మఱియు, నేనుగు బేరునిం గూడ జయించి, యతనిచేఁ బాలితంబగు నీలంకాపురింగొంటిని; ఇంక , మనుష్యుండగు రాముండు నాకెంత మాత్రము? అని, రావణుండు మహాపార్శ్వునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, ప[illegible] చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యా[illegible]ఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయోదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౨

చతుర్దశసర్గప్రారంభః.

నిశాచరేంద్రస్య నిశమ్య వాక్యం
స కుంభకర్ణస్య చ గర్జితాని
విభీషణో రాక్షసరాజముఖ్య
మువాచ వాక్యం హిత మర్థయుక్తమ్. ౧

టీక॥ సః=ఆ=విభీషణః=విభీషణుఁడు; నిశాచరేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; వాక్యం= మాటను; కుంభకర్ణస్య= కుంభకర్ణునియొక్క; గర్జితానిచ=గర్జనలను; నిశమ్య=విని; రాక్షసరాజముఖ్యం= రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుండగు రావణునిఁగూర్చి; హితం=మేలుగలిగించునదియు; అర్థయుక్తం = పరమార్థముతోఁగూడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంతవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిమాటను, కుంభకర్ణునిగర్జనలనువిని, రావణుంజూచి, హితంబునుబరమార్థసంయుతంబునగు, నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వృతోహి బాహ్వంతరభోగరాశి
శ్చింతావిష స్సుస్మితతీక్ష్ణదంష్ట్రః
పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః
సీతామహాహి స్తవ కేన రాజన్. ౨

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! బాహ్వంతరభోగరాశిః= వక్షస్థలమనుపడగగలదియు; చింతావిషః = చింతయను విషముగలదియు; సుస్మితతీక్ష్ణదంష్ట్రః=చిఱునగవనుకఱకులయినకోఱలుగలదియు; పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః= అయిదువ్రేళ్లనుఅయిదుతలల పెద్దదేహముగలదియునగు ; సీతామహాహిః=సీతయనుగొప్పసర్పము; తవ=(తృతీయార్థమం

దుష్టి) నీచేత; కేన=ఎందుచేత; వృతః=కోరఁబడినది. "హి" అనునదిపాదపూరణార్థము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా! వక్షస్థ్సలమను పడగగలదియుఁ జింత యనువిషంబుగలదియుఁ జిఱునగవనుక ఱకుకోఁఱలుగలదియు, దుఃఖవశంబునఁ దలగడగాఁజేయఁబడిన హస్తంబునందలి యయిదువ్రేళ్లను అయిదుతలలుగలిగినదియునగు, సీతయనుగొప్పసర్పమునే లకోరితివి?

అని, తాత్పర్యము.

యావ న్న లంకాం సమభిద్రవంతి
వలీముఖాః పర్వతకూటమాత్రాః
దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩

టీక॥యావత్= ఎంతవఱకు; దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ= దంతములేయాయుధముగాఁగలవారలును; నఖాయుధాశ్చ=గోళ్లే యాయుధములుగాఁగలవారలును; పర్వతకూటమాత్రాః= పర్వతశిఖరంబులంతటివారలునగు;వలీముఖాః=వానరులు; లంకాం=లంకను గూర్చి; నసమభిద్రవంతి=రారో; తావత్(అధ్యాహృతము)-[illegible]లోపల; మైథిలీ=సీతాదేవి; దాశరథాయ=రామునికొఱకు; ప్రదీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక.

దంతంబులునునఖంబులునెయాయుధంబులుగాఁగల పర్వతశిఖరాకారులగువానరులు,లంకకు రాకమున్నె,సీతాదేవిని రామునకొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యా[illegible] గృహ్ణంతి శిరాంసి బాణా
రామేరితా రాక్షసపుంగవానామ్
వజ్రోపమా వాయుసమానవేగాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౪

టీక॥యావత్=ఎంతవఱకు; వజ్రోపమాః=వజ్రములతోఁబోలికగలవియు;

వాయుసమానవేగాః = వాయువుయొక్క వేగముతో సమానమైన వేగముగల వియునగు; రామేరితాః = రామునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; బాణాః = బాణములు; రాక్షసపుంగవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠుల యొక్క; శిరాంసి = తలలను; నగృహ్ణంతి = గ్రహింపవో; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపల; మైథిలీ = సీతాదేవి; దాశరథాయ = రామునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

రాముండు, వజ్రసమానంబులును వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలవియు నగుబాణంబులుప్రయోగించి, రాక్షసోత్తములశిరస్సులం ద్రుంచుటకుమున్నె, సీతాదేవిని రామునికొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

భిత్త్వా న తావ త్ప్రవిశంతి కాయం
ప్రాణాంతికా స్తేఽశనితుల్యవేగాః
శితా శ్శరా రాఘవవిప్రయుక్తాః
ప్రహస్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. ౫

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణాంతికాః = ప్రాణనాశముసేయునవియు; అశనితుల్యవేగాః = పిడుగుతోసమానమయిన వేగము గలవియు; శితాః = తీక్ష్ణములు నగు; రాఘవవిప్రయుక్తాః = రామునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; శరాః = బాణములు; తే = నీయొక్క; కాయం = దేహమును; భిత్త్వా = భేదించి; నప్రవిశంతి = ప్రవేశింపకున్నవి ("తావత్" అనునది వాక్యాలంకారార్థము) తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం = నీవు; వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు.

ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణహరంబులును బిడుగువంటి వేగంబుగలవియును దీక్ష్ణంబులునగు రామునిబాణంబులు. ఇంకను, నీదేహంబుభేదింపకున్నవి; కావున నే, నీవిట్లాత్మస్తుతిచేసికొనుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణేంద్రజితౌ న రాజా
తథామహాపార్శ్వ మహోదరౌవా
నికుంభకుంభౌచ తథాతికాయ
స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౬

రాఘవస్య=రాముని యొక్క; యుధి= యుద్ధమునందు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; కుంభకర్ణేంద్రజితౌ = కుంభకర్ణుండును ఇంద్రజిత్తును; న(శక్తౌ)= సమర్థులు కారు. రాజా= రావణుండు; న(శక్తః) = సమర్థుండు కాఁడు. తథా=అట్లు; మహాపార్శ్వమహోదరౌ వా= మహాపార్శ్వమహోదరులును గాని; నికుంభకుంభౌ చ=నికుంభుండును గుంభుండును; తథా= అట్లు; అతికాయః=అతికాయుండును; న శక్తాః= సమర్థులు కారు.

కుంభకర్ణుండు గాని యింద్రజిత్తు గాని రాక్షస రాజుండగు రావణుండు గాని, మహాపార్శ్వ మహోదరులు గాని నికుంభుండుఁ గుంభుండుఁ గాని యతికాయుండును గాని. యెవ్వరును యుద్ధంబున రాముని యెదుట నిలువంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యసే త్వం
గుప్తస్సవిత్రా ప్యథవా మరుద్భిః
న వాసవస్యాంకగతో న మృత్యో
ర్నభో న పాతాళ మను ప్రవిష్టః. ౭

టీక॥ త్వం=నీవు; జీవంస్తు= బ్రతికియున్న వాఁడవైమాత్రము; సవిత్రా= సూర్యుని చేతను గాని; అథవా=లేక; మరుద్భిః=దేవతల చేతనుం గాని; గుప్తః= రక్షింపఁబడిన వాఁడవయ్యు; రామస్య(రామేణ) = రాముని చేత; న మోక్ష్యసే=విడువఁబడవు; వాసవస్య=ఇంద్రుని యొక్క; అంకగతః=తొడను బొందినవాఁడవైనను; న (మోక్ష్యసే)= విడువఁబడవు. మృత్యోః= మృత్యువు యొక్క; అంకగతః (అధ్యాహృతము)= తొడను బొందినవాఁడవైనను; న(మోక్ష్యసే)=విడువఁబడవు. నభః= ఆకాశమును గాని; పాతాళం=పాతాళమును గాని; అను ప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడవైనను; న (మోక్ష్యసే)=విడువఁబడవు.

నీకు సూర్యుఁడు తోడు వచ్చినను దేవతలందఱుఁ దోడ్పడినను, నీవు, దేవేంద్రుని తొడ పైఁ గూర్చుండినను, మృత్యువు తొడపైఁ గూర్చుండినను, ఆకాశంబుఁ బ్రవేశించినను, పాతాళంబుఁ జొచ్చినను, రాముండు, నిన్నుఁ బ్రాణంబుతో విడువఁడు. అవశ్యము చంపును; అని, విభీషణుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క; వాక్యం=మాటను; నిశమ్యతు=విన్నంతనే; తతః=అంత; వచనం=మాటను; బభాషే=పలికెను.

ప్రహస్తుండు, విభీషణుండు చెప్పిన మాటను విని, యంత, నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న నో భయం విద్మ న దైవతేభ్యో
న దానవేభ్యో హ్యథవా కుతశ్చిత్. ౮

టీక॥ నః=మాకు; భయం=భయము; దైవతేభ్యః=దేవతలవలన; న=లేదు, దానవేభ్యః=దానవులవలన; న=లేదు. అథవా=లేక; కుతశ్చిత్=ఎందును; భయం (అధ్యాహృతము)=భయమును; నవిద్మహి (విద్మః)=ఎఱుంగము. గదా!

దేవతలవలనఁగాని దానవులవలనఁగాని యెవ్వరివలననుగాని మాకుభయంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

న యక్షగంధర్వమహోరగేభ్యో
భయం న సంఖ్యే పతగోత్తమేభ్యః
కథన్ను రామాద్భవితా భయం నో
నరేంద్రపుత్రాత్సమరే కదాచిత్. ౯

టీక॥ నః=మాకు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; భయం=భయము; యక్షగంధర్వమహోరగేభ్యః=యక్షులవలననుగంధర్వులవలననుపెద్దసర్పములవలననను; న=లేదు. పతగోత్తమేభ్యః=పక్షులలోనుత్తమమగువానివలనను; న=లేదు, నరేంద్రపుత్రాత్=రాజుకొడుకైన; రామాత్=రామునివలన; సమరే=యుద్ధమునందు; కదాచిత్=ఒకప్పుడైనను; భయం=భయము; కథన్ను=ఎట్లు; భవితా=కాఁగలదు?

యక్షులవలనఁగానిగంధర్వులవలనఁగాని యురగంబులవలనగాని పక్షిసంఘంబులవలనఁగాని, మాకు యుద్ధంబున

నెంతమాత్రముభయంబు లేదు; ఇంకమనుష్యుండగు రాచపిల్లకాయ రామునివలనమా కేమిభయము? అని, ప్రహస్తుండు విభీషణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ప్రహస్తవాక్యం త్వహితం నిశమ్య
విభీషణో రాజహితానుకాంక్షీ
తతో మహాత్మా వచనం బభాషే
ధర్మార్థకామేషు నివిష్టబుద్ధిః. ౧౦

టీక॥ మహాత్మా = పూజ్యమయిన స్వభావముగలవాఁడును; రాజహితానుకాంక్షీ = రాజుమేలునుగోరువాఁడునగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; అహితం = కీడుగలిగించునట్టి; ప్రహస్తవాక్యం = ప్రహస్తునిమాటను; నిశమ్య తు = విన్నంతనె; తతః = అంత; ధర్మార్థకామేషు = ధర్మమునందును అర్థమునందును గామమునందును; నివిష్టబుద్ధిః = ఉంచఁబడినబుద్ధిగలవాఁడై; వచనం = మాటను; బభాషే = చెప్పెను.

మహాత్ముండును రావణుని మేలుకోరువాఁడును నగువిభీషణుండు, రాజునకుఁ గీడుగలిగించునట్టి ప్రహస్తునిమాటనువిని, ధర్మార్థకామంబుల మూఁడింటినింజక్కఁగా నాలోచించి, యీమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.

ప్రహస్త రాజా చ మహోదరశ్చ
త్వం కుంభకర్ణశ్చ యథార్థజాతమ్
బ్రవీథ రామం ప్రతి తన్న శక్యం
యథా గతి స్స్వర్గ మధర్మబుద్ధేః. ౧౧

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా; రాజా చ = రాక్షసరాజుండగు రావణుండును; మహోదరశ్చ = మహోదరుండును; త్వం = నీవును; కుంభకర్ణశ్చ = కుంభకర్ణుఁడును; అర్థజాతం = కార్యజాతమును; యథా = ఎట్లు; బ్రవీథ = చెప్పుచున్నారో; తత్ = అది; అధర్మబుద్ధేః = అధర్మంబునందు బుద్ధిగలవానికి; స్వర్గం = స్వర్గమునుగూర్చిన; గతిర్యథా = పోవుటవలె; రామం ప్రతి =

రామునిగూర్చి; నశక్యం = అలవికాదు.

ప్రహస్తుఁడా! నీవును, రావణుండును మహోదరుండును కుంభకర్ణుఁడును, జెప్పుకార్యము, అధర్మిష్ఠునకు స్వర్గగమనంబు సిద్ధింపనట్లు, రామునివిషయమయి యెంతమాత్రము, సఫలము కానేరదు. అని; తాత్పర్యము-

వధస్తు రామస్య మయా త్వయా వా
ప్రహస్త సర్వై రపి రాక్షసై ర్వా
కథం భవే దర్థవిశారదస్య
మహార్ణవం తర్తు మివా ప్లవస్య. ౧౨

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! మయా = నాచేతఁగాని; త్వయా వా = నీచేతఁగాని; సర్వైః = సమస్తులయిన; రాక్షసైరపివా = రాక్షసులచేతనుంగాని; అర్థవిశారదస్య = కార్యములయందుఁ బండితుండగు; రామస్య = రామునియొక్క; వధస్తు = చంపుటయో; అప్లవస్య = తెప్పలేనివానికి; మహార్ణవం = మహాసముద్రమును; తర్తుం = దాఁటుటకు; శక్తిః (అధ్యాహృతము) ఇవ = సామర్థ్యముపగిది; కథం = ఎట్లు; భవేత్ = అగును?

ప్రహస్తుఁడా! తెప్పమొదలగుసాధనములేనివానికి మహాసముద్రంబు దాఁటన లవిగానట్లు, నాకుఁగాని నీకుఁగాని, రాక్షసులయందఱకుంగాని, కార్యదక్షుండగు రాముని వధింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మప్రధానస్య మహారథస్య
ఇక్ష్వాకువంశప్రభవస్య రాజ్ఞః
ప్రహస్త దేవాశ్చ తథావిధస్య
కృత్యేషు శక్తస్య భవంతి మూఢాః. ౧౩

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! ధర్మప్రధానస్య = ధర్మమెప్రధానముగాఁగలవాఁడును; మహారథస్య = తన్నునుసారథిని గుఱ్ఱంబులనురక్షించుకొను

చుఁబడునొకండు వేలమందివిలుకాండ్ర తోఁబోరు వాఁడును ; ఇక్ష్వాకువంశప్రభవస్య = ఇక్ష్వాకువంశమె కారణముగాఁ గలవాఁడును ; తథావిధస్య = అట్టివాఁడును ; శక్తస్య = సమర్థుఁడును ; రాజ్ఞః = జనరంజనము సేయువాఁడునగు రామునియొక్క ; కృత్యేషు= కార్యములయందు; దేవాశ్చ = దేవతలునుగూడ ; మూఢాః = మోహము నొందిన వారలు;భవంతి=అగుచున్నారు.

ప్రహస్తుఁడా! పరమ ధార్మికుండును దన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులనుంగాఁ బాడుకొనుచుఁ బడునొక్కండు వేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరంజాలినవాఁడును బరాక్రమనిధానంబగు నిక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టినవాఁడును అట్లు విరాధుండుఁగబంధుండువాలియు మొదలగు ననేక మహావీరులనువధించినట్టిమహాపరాక్రమశాలియును మహా సమర్థుఁడునుజనరంజనంబు సేయువాఁడునగురామునియెదుట,యుద్ధంబున,దేవతలుంగూడ మోహితులగుదురు; ఇంక మనమెంతమాత్రము వారలము?

అని, తాత్పర్యము.

తీక్ష్ణా నతా య త్తవ కంకపత్రా
దురాసదా రాఘవవిప్రముక్తాః
భిత్వా శరీరం ప్రవిశంతి బాణాః
ప్రహస్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. ౧౮

టీక॥ప్రహస్త=ప్రహస్తుఁడా ! తీక్ష్ణాః=కఱకుగలవియు;నతాః=వంగినవియు;కంకపత్రాః=కంకపక్షుల ఱెక్కలుగలవియు; దురాసదాః=చెనకరానివియునగు; రాఘవవిప్రముక్తాః= రామునిచేవిడువఁబడినవగు; బాణాః=బాణములు;తవ=నీయొక్క; శరీరం= దేహమును; భిత్వా=భేదించి; ప్రవిశంతి (ఇతి)యత్= ప్రవేశించుచున్నవనునది యేదిగలదో; తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం=నీవు;వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు,

ప్రహస్తుఁడా! తీక్ష్ణంబులును నతపర్వంబులునుగంకపక్షి ఱెక్కలుగట్టినవియు,మహావేగంబులగుటచేదురాసదంబులునగురామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన

బాణంబులు, నీదేహంబును, భేదించి ప్రవేశింపంగలవు; కావుననే, నీవిట్లాత్మస్తుతి చేసికొనుచున్నావు. అని తాత్పర్యము.

న రావణో నాతిబల స్త్రిశీర్షో
న కుంభకర్ణోఽస్య సుతో నికుంభః
న చేంద్రజి ద్దాశరథిం ప్రసోఢుం
త్వం వా రణే శక్రసమం సమర్థాః. ౧౫

టీక॥రణే=యుద్ధమునందు; శక్రసమం=దేవేంద్రునితోసమానుండగు; దాశరథిం=రాముని; ప్రసోఢుం=ఓర్చుటకు; రావణః=రావణుఁడు; న(సమర్థః)=సమర్థుఁడుకాఁడు. అతిబలః=అధికమయినబలముగల; త్రిశీర్షః= త్రిశీర్షుఁడు; న(సమర్థః)=సమర్థుఁడు కాఁడు. కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; న(సమర్థః) = సమర్థుఁడు కాఁడు; అస్య = ఈకుంభకర్ణునియొక్క; సుతః=కొడుకగు; నికుంభః= నికుంభుఁడు; నసమర్థః (అధ్యాహృతము)=సమర్థుఁడుకాఁడు. ఇంద్రజిచ్చ=ఇంద్రజిత్తుగాని; త్వంవా=నీవుగాని; సర్వే (అధ్యాహృతము)=అందఱును; నసమర్థాః=సమర్థులుకారు.

రావణుండుగానిమహాబలుండగుత్రిశీర్షుండుగాని కుంభకర్ణుండుగాని యతనికొడుకు నికుంభుండుగాని యింద్రజిత్తుగాని నీవుగాని, మీరలెవ్వరును, శక్రసమానుండగు రాముని యుద్ధంబున నెదిరింపసమర్థులరుకారు.

అని, తాత్పర్యము,

దేవాంతకోవాపి నరాంతకోవా
తథా తికాయో తిరథో మహాత్మా
అకంపనశ్చాద్రిసమానసార
స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౧౬

టీక॥దేవాంతకోవా=దేవాంతకుఁడుగాని;నరాంతకోవా=నరాంతకుఁడుగాని; తథా=అట్లు; అతిరథః=పెక్కు-విలుకాండ్రతోఁబోరువాఁడును; మహాత్మా=

స ౧౪

అధికమైనబలముగలవాఁడునగు; అతికాయః = అతికాయుఁడు గాని; అద్రిసమానసారః = పర్వతముతో సమానమయిన బలముగల; అకంపనః చ = అకంపనుఁడుఁ గాని; రాఘవస్య = రామునియొక్క; యుధి = యుద్ధమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నశక్తాః = సమర్థులు కారు.

దేవాంతకుండు గాని నరాంతకుండు గాని పెక్కువిలుకాండ్రతో నేక కాలంబునఁ బోరంజాలినవాఁడును మహాబలుండునగు నతికాయుండును గాని పర్వతసమానబలుండగు నకంపనుండును గాని, యుద్ధంబున, రాముని నెదుట నిలువంజాలరు. అని. తాత్పర్యము.

అయం హి రాజా వ్యసనాభిభూతో
మిత్రైరమిత్రప్రతిమైర్భవద్భిః
అన్వాస్యతే రాక్షసనాశనార్థే
తీక్ష్ణః ప్రకృత్యా హ్యసమీక్ష్యకారీ. ౧౪

టీ॥ అసమీక్ష్యకారీ = ఆలోచింపక చేయువాఁడును ("హి" అనునది పాదపూరణార్థకము); ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; తీక్ష్ణః = ఉగ్రుఁడును; వ్యసనాభిభూతః = సప్తవ్యసనంబులచేలోఁగొనఁబడినవాఁడునగు; అయం = ఈ; రాజా = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; రాక్షసనాశనార్థే = రాక్షసులనశింపఁజేయుటయను ప్రయోజనమునిమిత్తము; అమిత్రప్రతిమైః = శత్రువులతోఁబోలికగల; మిత్రైః = స్నేహితులరగు; భవద్భిః = మీచేత; అన్వాస్యతే హి = అనుసరింపఁబడుచున్నాఁడుగదా!

ఆలోచింపక చేయువాఁడును తీక్ష్ణస్వభావుఁడునగు నీరావణుండు "వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము, అర్థదూషణము, పానము, స్త్రీ, వేఁట, జూదము" అనునీసప్తవ్యసనంబులకునులోఁబడి మంచిచెడులు దెలియక, రాక్షసులకందఱకు, నాశంబుగల్గించునట్టికార్యంబు సేయందలంపఁగా, మీరలందఱు, స్నేహితులని పేరుపెట్టుకొని, శత్రువులపగిది, నతని యెదుట, నిచ్చకములాడుచున్నారలు. అని, తాత్పర్యము.

అనంతభోగేన సహస్రమూర్ధ్నా
నాగేన భీమేన మహాబలేన

బలాత్పరిక్షిప్త మిమం భవంతో
రాజాన ముత్క్షిప్య విమోచయంతు. ౧౭

టీక॥ భవంతః = మీరలు; అనంత భోగేన=తుదిలేని దేహముగలదియు ; సహస్రమూర్ధ్నా= వేయితలలుగలదియు; భీమేన=భయంకరంబును; మహాబలేన = అధికమయినబలముగలదియునగు; నాగేన=సర్పముచేత; బలాత్=బలాత్కారమువలన ; పరిక్షిప్తం=చుట్టఁబడిన; ఇమం=ఈ; రాజానం=రాక్షసరాజుండగు రావణుని; ఉత్క్షిప్య=ఎత్తి; విమోచయంతు = విడిపింతురుగాక.

రాక్షసరాజుండగు రావణునిఁ, దుదిలేని దేహంబుగలదియు , వేయితలలుగలదియు భయంకరంబును మహాబలంబునగు రామవైరంబను మహాసర్పంబు చుట్టుకొనియున్నది; మీరలు, సర్పంబుఁబాఱఁదోలి, యితనివిడిపింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యావద్ధి కేశగ్రహణం సుహృద్భి
స్సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః
నిగృహ్య రాజా పరిరక్షితవ్యో
భూతై ర్యథా భీమబలై గృహీతః. ౧౮

టీక॥ పరిపూర్ణకామైః= నిండిన కోర్కులుగలవారలగు; సుహృద్భిః = స్నేహితులచేత; సర్వైః= అందఱిచేతను ; సమేత్య = ఒకటియయి ; రాజా=రాజు; భీమబలైః= భయంకరమగుబలముగల; భూతైః= భూతములచే; గృహీతః(అధ్యాహృతము) = పట్టుకొనఁబడిన ; పురుషః(అధ్యాహృతము)యథా=పురుషుఁడువలె ; యావత్కేశగ్రహణం=వెండ్రుకలపట్టుటవఱకు;నిగృహ్య = నిగ్రహించి; పరిరక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినవాఁడుగదా!

రాజుదుర్మార్గంబునొందునేని, రాజుచేసమస్తలాభంబులంబొందిపూర్ణకాములయినమిత్రులు, అందఱునైకమత్యంబునొంది, యతని, మహాబలంబులగుభూతంబులచేనావిష్టుండగుపురుషంబోలె, తలవెండ్రుకలంబట్టియీడ్చి

యయినను, నిగ్రహించి, మంచిమార్గంబునకుఁ దేవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సువారిణా రాఘవసాగరేణ
("సంహారిణా" ఇతిపాఠాంతరం)
ప్రచ్ఛాద్యమాన స్తరసా భవద్భిః
యుక్త స్త్వయం తారయితుం సమేత్య
కాకుత్స్థపాతాళముఖే పతన్ సః. ౨౦

టీక॥ సువారిణా=మంచిసమూహముగలవాఁడును, మంచిజలముగలదియునగు; (పాఠాంతరమునందు) సంహారిణా=నశింపఁజేయునట్టి; రాఘవసాగరేణ=లక్ష్మణుఁడనుసముద్రముచేత; ప్రచ్ఛాద్యమానః= కప్పఁబడుచున్నవాఁడును; కాకుత్స్థపాతాళముఖే= రాముండనుబడబానలము యొక్క ముఖమునందు; పతన్-పడుచున్నవాఁడునగు; అయం-ఈ; సః=అట్టి రావణుండు; తరసా=శీఘ్రముగ; భవద్భిః=మీచేత; సమేత్య= ఒకటియయి; తారయితుం=దాఁటించుటకు; యుక్తస్తు=అర్హుఁడుగదా!

మీకుసమస్తసుఖంబులుఁ గలిగించినట్టియీ రావణుండిప్పుడువినాశంబునొందుటకై, లక్ష్మణుండనుసముద్రంబునమునింగి రాముండనుబడబానలాగ్ని ముఖంబునం బడనున్నాఁడు, కావున, మీరలందఱు నేకమత్యంబున, సితనిందరింపఁ జేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పురస్యా స్య స రాక్షసస్య
రాజ్ఞశ్చ పథ్యం ససుహృజ్జనస్య
సమ్య గ్ఘి వాక్యం స్వమతం బ్రవీమి
నరేంద్రపుత్రాయ దదామ పత్నీమ్. ౨౧

టీక॥ ఇదం=ఇది; అస్య= ఈ; పురస్య=పట్టణమునకును; ససుహృజ్జనస్య=స్నేహిత జనముతోఁగూడిన ; రాజ్ఞశ్చ=రావణునకును; పథ్యం= హితము. స్వమతం= నామతమయిన; వాక్యం= మాటను; సమ్యక్=చక్కఁగా; బ్రవీమిహి=చెప్పుచున్నానుగదా! నరేంద్రపుత్రాయ=రాజపుత్రుండగు రామునికొ

ఱకు; పత్నీం=భార్యను; దదామ=ఇచ్చెదము.

నేను జెప్పునది, యీ లంకాపురమునకును రాజునకును మీకందఱకును హితంబు; నామతంబుఁజెప్పెదను జకంటఁగావినుఁడు; రాజపుత్రుండగురామునకు అతనిభార్యయగు సీతాదేవినొసంగదము. అని, తాత్పర్యము.

పరస్య వీర్యం స్వబలంచ బుద్ధ్వా
స్థానం క్షయంచైవ తథైవ వృద్ధిమ్
తథా స్వపక్షే ష్యనుమృశ్య బుద్ధ్యా
వదేత్ క్షమం స్వామిహితంచ మంత్రీ. ౨౨

టీక॥మంత్రీ=మంత్రి; పరస్య=శత్రువుయొక్క; వీర్యం= పరాక్రమమును; స్వబలంచ=తనబలమును; బుద్ధ్వా= ఎఱింగి; పరస్య(అధ్యాహృతము) = శత్రువుయొక్క; స్థానం=సామ్యమును ; క్షయంచైవ=నాశమును; తథైవ = అట్లె; వృద్ధిం=వృద్ధిని; తథా=అట్లు;స్వపక్షే=తనపక్షమునందును; బుద్ధ్యా= బుద్ధిచేత;అనుమృశ్య= విమర్శించి;క్షమం=యుక్తంబుగాను; స్వామిహితంచ= రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను ; వదేత్ =చెప్పవలయును.

మంత్రియగువాఁడు , శత్రుబలంబును తనరాజుబలంబును, తెలిసికొని,శత్రువునకుంగలిగినసామ్యంబునువృద్ధిక్షయంబులను,ఎఱింగి,యట్లు,తనరాజువృద్ధిక్షయంబులనువిమర్శించి; యుక్తంబుగాను రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను, జెప్పవలయును. అని, విభీషణుండు చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండచతుర్దశసర్గటీక,
ముగిసినది.

డైన; రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత; సుపాప్రకృతేనాపి= మిక్కిలియధమునిచేనైనను; రణే=యుద్ధమునందు; నిహంతుం=చంపుటకు; శక్యో= అలవియగుదురు. భీరో=పిఱికివాఁడా! కుతః=ఎందువలన; భీషయసేత్వం= భయపఱిచినావు?

రాక్షసుండవగువిభీషణుఁడా! రాచకొమరులగువారామలక్ష్మణులను, మాలో నొక్కనీచరాక్షసుండైనను, యుద్ధంబునంజంపివేయును; పిఱికివాఁడా! నీవేలయూరకభయపఱచెదవు?

అని, తాత్పర్యము.

త్రిలోకనాథో నను దేవరాజ
శ్శక్రో మయా భూమితలే నివిష్టః
భయార్దితా శ్చాపి దిశః ప్రపన్నా
స్సర్వే తథా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౫

టీక॥ నను=ఓయి! త్రిలోకనాథః=ముల్లోకంబులకునుప్రభుండును; దేవరాజః=దేవతలకుఁప్రభుండునగు; శక్రః=ఇంద్రుఁడు; మయా=నాచేత; భూమితలే=నేలయందు; నివిష్టః=పడినాఁడు. తథా=అట్లు; సమగ్రాః=సమస్తములగు; దేవగణాశ్చాపి=దేవసమూహములును; సర్వే=అన్నియును; భయార్దితాః = భయముచేఁ బీడింపఁ బడినవై; దిశః=దిక్కులను; ప్రపన్నాః=పొందినవి.

ఓయి! ముల్లోకంబులకునునాథుండును దేవేంద్రుండునగునింద్రుని నేను, నేలంబడఁద్రోసితిని; మఱియు దేవతలనందఱు, గుంపులుగుంపులుగా, భయంబున, దిక్కులకుంబాఱునట్లు గావించినాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఐరావతో విస్వర మున్నదన్ స
నిపాతితో భూమితలే మయాతు
వికృష్య దంతౌ తు మయా ప్రసహ్య
విత్రాసితా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౬

స ౧౫

టీక ॥ విస్వరం=అధికముగా ధ్వనిగల్గునట్లుగా; ఉన్నదత్=అఱచుచున్న; సః=ఆ; ఐరావతః= ఐరావతము; మయాతు=నాచేతనే; భూమితలే=నేలయందు; నిపాతితః=పడఁద్రోయఁబడినది. మయా=నాచేత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; దంతౌ=దంతములను; వికృష్య=పెఱికి; సమగ్రాః=సమస్తములయిన; దేవగణాః=దేవసమూహములు; విత్రాసితాః=భయపెట్టఁబడినవి.

నేను మహాధ్వనితో నఱచుచు వచ్చిన నైరావతంబుఁబట్టి నేలంబడఁద్రోసినాను; మఱియు, నా నైరావతము దంతంబులఁ బలాత్కారంబుగాఁ బెఱికి, వానిచే దేవతలనందఱను భయపెట్టి, పాఱందోలినాను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽహం సురాణామపి దర్పహంతా
దైత్యోత్తమానామపి శోకదాతా
కథం నరేంద్రాత్మజయోర్న శక్తో
మనుష్యయోః ప్రాకృతయోస్సువీర్యః. ౭

టీక॥ సురాణామపి=దేవతలయొక్కయు; దర్పహంతా= గర్వముఁబోఁగొట్టువాఁడను; దైత్యోత్తమానామపి=అసురశ్రేష్ఠులకును; శోకదాతా= దుఃఖమునొసంగువాఁడను; సువీర్యః= మంచిపరాక్రమంబుగలవాఁడనగు; సః= అట్టి; అహం=నేను; మనుష్యయోః=మనుష్యులును; ప్రాకృతయోః=నీచులును; నరేంద్రాత్మజయోః=రాచబిడ్డలునగు రామలక్ష్మణులవిషయమయి; కథం=ఎట్లు; న శక్తః=సమర్థుండను గాను?

నావలన దేవేంద్రుండు మొదలగు సమస్తదేవతలును గర్వంబువీడిరి; నావలన, అసురోత్తములుగూడ, దుఃఖంబునొందుదురు; అట్టి పరాక్రమశాలినగు నేను, మనుష్యులు, నీచులునగు, నీరాచపిల్లకాయల జయింపసమర్థుండఁగానా? ఇది యేమిమాట? అని, యింద్రజిత్తు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథేంద్రకల్పస్య దురాసదస్య
మహౌజసస్తద్వచనం నిశమ్య
తతో మహార్థం వచనం బభాషే
విభీషణశ్శస్త్రభృతాం వరిష్ఠః. ౮

స ౧౫

టీక॥ అథ = అంత; శస్త్రభృతాం = ఆయుధధారులలోపల; వరిష్ఠః = శ్రేష్ఠుండగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; ఇంద్రకల్పస్య = ఇంద్రునితో సమానుండును; దురాసదస్య = చెనకరానివాఁడును; మహాజసః = అధికమయినపరాక్రమంబుగలవాఁడునగునింద్రజిత్తుయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; నిశమ్య = విని; తతః = అంత; మహార్థం = అధికమయినయర్థముగల; వచనం = మాటను; బభాషే = చెప్పెను.

అంత, నాయుధధారులలోనుత్తముండగువిభీషణుండు, దేవేంద్రతుల్యుండును జెనకరాని మహాపరాక్రమంబుగలవాఁడునగునయ్యింద్రజిత్తువచనంబు విని పరమార్థయుక్తంబగునీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న తాత మన్త్రే తవ నిశ్చయో స్తి
బాల స్త్వ మద్యా ప్యవిపక్వబుద్ధిః
తస్మా త్త్వయా ప్యాత్మవినాశనాయ
వచో ర్థహీనం బహు విప్రలప్తమ్. ౯

టీక॥ తాత = నాయనా! తవ = నీకు; మన్త్రే = ఆలోచనమునందు; నిశ్చయః = నిశ్చయించుశక్తి; నాస్తి = లేదు. త్వం = నీవు; బాలః = పిన్నవాఁడవు. అద్యాపి = ఇప్పటికిని; అవిపక్వబుద్ధిః = పరిపక్వము కానిబుద్ధిగలవాఁడవు. తస్మాత్ = అందువలన; త్వయా = నీచేత; ఆత్మవినాశనాయ = నీవినాశముకొఱకు; అర్థహీనం = అర్థము చేవిడువఁబడిన; వచః = మాట; బహు = అధికముగా; విప్రలప్తం హి (విప్రలపితం) = ప్రేలఁబడినది.

నాయనా! నీకుమంత్రము సేయుటయందుశక్తిలేదు; నీవుపిన్నవాఁడవు; ఇంకనునీబుద్ధిపరిపక్వము కాలేదు; కావుననె, నీకే వినాశంబుగలుగునట్లు, నిరర్థకంబులగు నీమాటలనెచ్చుగాఁ బ్రేలినావు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రప్రవాదేనతు రావణస్య
త్వ మింద్రజి న్మిత్రముఖో సి శత్రుః

యస్యే దృశం రాఘవతో వినాశం
నిశమ్య మోహా దనుమన్యసే త్వమ్. ౧౦

టీక ॥ ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా! త్వం=నీవు; యస్య=ఏరావణునకు;ఈదృశం=ఇట్టి; రాఘవతః= రామునివలన;వినాశం=చేటును;నిశమ్య=విని; మోహాత్= అజ్ఞానమువలన;అనుమన్యసే= ఒప్పుకొనుచున్నావో ; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; రావణస్య= రావణునకు; త్వం=నీవు; పుత్రప్రవాదేన= కొడుకగుప్రసిద్ధిచేత;మిత్రముఖః= స్నేహితునిముఖంబువంటిముఖంబుగల ; శత్రుస్తు= పగవాఁడవే; అసి = అగుచున్నావు.

ఇంద్రజిత్తా! ఈరావణునకు, రామునివలనఁ; బుత్రమిత్రకళత్రాదిసహితంబుగా, వినాశంబుగల్గుటనువినియు, నీవజ్ఞానంబున , నందుకుసమ్మతించుచున్నావు; కావున,నీవు, రావణునకుఁ , బుత్రుండనుపేరుపెట్టుకొనిమిత్రుండువలెనభినయించుశత్రుండవై తివి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుర్మతిశ్చ
సచాపి వధ్యో య ఇహా నయత్త్వామ్
బాలం దృఢం సాహసికంచ యోఽద్య
ప్రావేశయ న్మంత్రకృతాం సమీపమ్. ౧౧

టీక॥ త్వమేవ=నీవే; వధ్యశ్చ=చంపఁదగినవాఁడవును;సుదుర్మతిశ్చ= మిక్కిలియుదుర్బుద్ధిగలవాఁడవును. యః= ఎవ్వఁడు; ఇహ=ఇచ్చటికి; త్వాం= నిన్ను; ఆనయత్=తోడ్కొనివచ్చెనో ; యః=ఎవ్వఁడు; బాలం = పిన్నవాఁడవును; దృఢం=బలవంతుఁడవును; సాహసికంచ= సాహసంబుసేయువాఁడవునగునిన్నుఁ;అద్య=ఇప్పుడు;మంత్రకృతాం=ఆలోచనముసేయువారల యొక్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రావేశయత్=పొందించెనో; సచాపి=అతండును; వధ్యః=చంపఁదగినవాఁడు.

ఇట్లు, పితృవినాశంబునకిష్టపడియున్నావుకావున, నీవువధ్యుండవు;దుర్బుద్ధివైతివి; మఱియు, బాలుండవుబల

వంతుండవు సాహసంబు సేయుటయం దే ప్రియంబుగలవాఁడవునగుచునిన్ను, ఇచ్చటికిఁగొనివచ్చి, యాలోచనసభంబ్రవేశింపఁజేసినట్టివాఁడును,వధ్యుండు.

అని, తాత్పర్యము.

మూఢః ప్రగల్భోవినయోపపన్న
స్తీక్ష్ణస్వభావోల్పమతి ర్దురాత్మా
మూర్ఖ స్త్వ మత్యంతసుదుర్మతిశ్చ
త్వ మింద్రజి ద్బాలతయా బ్రవీషి. ౧౨

టీక॥ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తా;త్వం=నీవు;మూఢః= తెలివిలేనివాఁడవు. ప్రగల్భః=చమత్కారివి,గర్వితుండవనుట. అవినయోపపన్నః=అణకువలేనివాఁడవు.తీక్ష్ణస్వభావః=క్రూరమయినస్వభావముగలవాఁడవు.అల్పమతిః=నీచబుద్ధిగలవాఁడవు.దురాత్మా=దుష్టస్వభావముగలవాఁడవు.మూర్ఖః= ఆలోచనలేనివాఁడవు. అత్యంతసుదుర్మతిశ్చ= మిక్కిలియునధికమయినదుర్బుద్ధిగల వాఁడవును.త్వం=నీవు;బాలతయా= పిన్నవాఁడవగుటచేత; బ్రవీషి= చెప్పుచున్నావు.

ఇంద్రజిత్తా! నీవు, తెలివిలేనివాఁడవు; గర్వితుండవు; శిక్షితుండవుకావు; క్రూరంబయిన స్వభావముగల వాఁడవు; నీచబుద్ధివి; దుష్టస్వభావుండవు;ఆలోచన తెలియనివాఁడవు; మిక్కిలియు దుర్బుద్ధివి;నీవుపిన్నవాఁడవగుటచే, నే మియుఁదెలియక ప్రేలెదవు.

అని, తాత్పర్యము.

కో బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా
నర్చిష్మతః కాలనికాశరూపాన్
సహేత బాణా న్యమదండకల్పా
న్సమక్షముక్తా న్యుధి రాఘవేణ. ౧౩

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశాన్ = బ్రహ్మదండములోఁ

బోలిరా-గల కాంతిగలవియు; అర్చిష్మతః=జ్వాలలుగలవియు; కాలనికాశరూపాన్=మృత్యువుతోసమానమయినరూపముగలవియు;యమదండకల్పాన్=యమదండముతోసమానములునగు; రాఘవేణ=రామునిచేత ; సమక్షముక్తాన్=సమీపమునందువిడువఁబడిన;బాణాన్=బాణంబులను;యుధి= యుద్ధమునందు; సహేత=ఓర్చునుః

బ్రహ్మాండమువంటివియు జ్వాలలుగలవియుమృత్యువుంబోలెఁజూపట్టునవియు యమదండసమానంబులునగు,రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినబాణంబుల, యుద్ధంబుననెవ్వఁడుసహింపఁగలఁడుః

అని, తాత్పర్యము.

ధనాని రత్నాని విభూషణాని
వాసాంసి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రాన్
సీతాంచ రామాయ నివేద్య దేవీం
వసేమ రాజ న్నిహ వీతశోకాః. ౧౮

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ధనాని=ధనములను;రత్నాని=శ్రేష్ఠవస్తువులను; విభూషణాని=సొమ్ములను;దివ్యాని = శ్రేష్ఠములగు; వాసాంసి = వస్త్రములను; చిత్రాన్=నానావిధములగు; మణీంశ్చ=రత్నములను;దేవీం = రాణియగు;సీతాంచ=సీతను; రామాయ=రామునికొఱకు; నివేద్య = సమర్పించి ; ఇహ=ఇచ్చట;వీతశోకాః=విడువఁబడినదుఃఖముగలవారలమయి; వసేమ=ఉండుదము.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ధనంబులనుఅమూల్యపదార్థంబులను భూషణంబులనుదివ్యవస్త్రంబులను,నానావిధరత్నంబులను, సీతాదేవిలోఁగూడ,రామునకుసమర్పించి, మనమిచ్చట, నిర్భయులమై సుఖంబుగానుండుదము, అని,విభీషణుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచదశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షోడశసర్గప్రారంభః.

సునివిష్టం హితం వాక్య ముక్తవంతం విభీషణమ్
అబ్రవీ త్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; సునివిష్టం = చక్కఁగా మనస్సునకుఁదగులునట్లుగా; హితం=మేలుఁగల్గించునట్టి; వాక్యం=మాటను; ఉక్తవంతం = చెప్పినట్టి; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁబ్రేరింపఁబడినవాఁడై; పరుషం=కఠోరమగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అట్లు, చక్కఁగా మనస్సునకు వచ్చునట్లు, హితవాక్యంబులు చెప్పినట్టివిభీషణునింజూచి, రావణుండు, అట్టిహితంబుఁజెప్పినందుకు మిక్కిలియు గౌరవింపవలసినవాఁడయ్యు, మృత్యుప్రేరితుండై, పరుషవాక్యంబులదూషింప నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసే త్సహ సపత్నేన క్రుద్ధేనా శీవిషేణ వా
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసే చ్ఛత్రుసేవినా. ౨

టీక॥ సపత్నేనసహ= శత్రువుతోఁగూడఁగాని; క్రుద్ధేన= కోపంబు నొందిన; ఆశీవిషేణవా= సర్పముతోఁగూడఁగాని; వసేత్ =ఉండవచ్చును. మిత్రప్రవాదేన= స్నేహితుండను ప్రసిద్ధిగల; శత్రుసేవినాతు= శత్రువును సేవించువానితో మాత్రము; నసంవసేత్ =వాసము సేయఁగూడదు.

సాక్షాచ్ఛత్రువుతోఁగాని కుపితంబగు సర్పముతోఁగాని సహవాసము సేయవచ్చును, స్నేహితవేషము ధరించి యుండు శత్రుపక్షపాతితో మాత్రము నెప్పుడేని సహవాసము సేయరాదు.

అని, తాత్పర్యము,

జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హృష్యంతే వ్యసనేష్వే తే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయ స్సదా. ౩

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగువిభీషణుఁడా! సర్వలోకేషు=సమస్తజనుల యందును; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క; శీలం=స్వభావమును; జానామి=ఎఱుంగుదును. ఏతే=ఈ; జ్ఞాతయః=దాయాదులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; జ్ఞాతీనాం = దాయాదులయొక్క; వ్యసనేషు= దుఃఖములయందు; హృష్యంతే= సంతోషించుచున్నారు.

రాక్షసుఁడా! సమస్తజనులలోను, ఈజ్ఞాతుల స్వభావము నాకుఁదెలియును; ఈజ్ఞాతులు, తమజ్ఞాతులకుఁగష్టము వచ్చునప్పుడంతయు, సంతోషంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధర్మశీలంచ రాక్షస
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతయః=దాయాదులు; ప్రధానం=శ్రేష్ఠుని; సాధనం=కార్యసాధకుని; వైద్యం=పండితుని; ధర్మశీలంచ=ధర్మస్వభావుని; శూరం= యుద్ధమునందుభయములేనివానిని; అవమన్యంతేహి= అవమానింతురుగదా! పరిభవంతిచ=తిరస్కరమును జేయుదురు.

రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతులు, తమజాతిలోఁ బ్రధానుండగువానిని, పండితుని, ధార్మికుని, శూరుని, నవమానింతురు; మఱియుఁ దిరస్కరింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

నిత్య మన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనేష్వాతతాయినః

ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫

టీక॥ప్రచ్ఛన్నహృదయాః = మూయఁబడినమనస్సుగలవారలును; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; అన్యోన్యసంహృష్టాః = ఒండొరులపైసంతోషంబునొందినవారలును సంతోషమునొందినట్లున్నవారలు ననుట ; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ఆతతాయినః= ద్రోహముసేయువారలును; ఘోరాః=భయంకరులునగు;జ్ఞాతయస్తు=దాయాదులుమాత్రము;భయావహాః=భయముగల్గించువారలు.

జ్ఞాతులు,ఇతరకాలములయందు,ఒకరిపైనొకరు మహాస్నేహముగలిగియున్నట్లభినయించుచు, మనస్సులోనొకటి బయిటనొకటిగామాటలాడుచు, నెప్పుడునుగీడేతలంపుచు,నాపత్సమయంబుల ద్రోహంబుగావింతురు; కావున,జ్ఞాతులవలనభయంబవశ్యముగల్గును; వారల నమ్మరాదు.అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయంతే హస్తిభి ర్గీతాః శ్లోకాః పద్మవనే క్వచిత్
పాశహస్తా న్నరాన్ దృష్ట్వా శృణు తాన్ గదతో మమ. ౬

టీక॥ క్వచిత్=ఒకానొకచోట; పద్మవనే=పద్మవనమునందు; హస్తిభిః= ఏనుంగులచేత; పాశహస్తాన్= పాశములుహస్తములందుఁగల; నరాన్ = మనుష్యులను;దృష్ట్వా=చూచి;గీతాః= పాడఁబడిన; శ్లోకాః = శ్లోకములు; శ్రూయంతే= వినఁబడుచున్నవి. గదతః=చెప్పుచున్నట్టి ; మమ=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)నావలన; తాన్=ఆశ్లోకములను; శృణు=వినుము.

పద్మవనంబను నొకయరణ్యంబునందు, ఏనుంగులు, తమ్ముఁబట్టుటకై పాశంబులంగొనవచ్చినపురుషులంజూచి, కొన్నిశ్లోకంబులంజెప్పినవి ; వానింజెప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.

నాగ్ని ర్నాన్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః
ఘోరాః స్వార్థప్రయుక్తాస్తు జ్ఞాతయో నో భయావహాః. ౭

టీక॥నః=మనకు ; అగ్నిః=నిప్పు;న (భయావహః)= భయంబుగలిగించున

దికాదు. అన్యాని=ఇతరములయిన; శస్త్రాణి=ఆయుధములు; న (భయావహాని)=భయంబుగలిగించునవికావు. పాశాః=త్రాళ్లును; భయావహాః=భయంబుగల్గించునవి; న= కావు. ఘోరాః=భయంకరములును; స్వార్థప్రయుక్తాః=స్వకార్యమునందు ప్రయోగింపఁబడినవియునగు; జ్ఞాతయస్తు = జ్ఞాతులుమాత్రము, మనజాతివేనుంగులుమాత్రము;నః= మనకు; భయావహాః=భయముగలిగించునవి.

మనకునిప్పువలనభయములేదు; ఇతరాయుధంబులవలనను భయంబులేదు; ఈపాశంబులవలనను మనకెంత మాత్రముభయంబులేదు; అయితే, నిర్దయములును, స్వకార్యపరములు నగు, నీపురుషులయొద్ద నుండునట్టి మనజాతివేనుఁగులే, మనకుభయంబు గలిగించునవి అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయ మేతే వక్ష్యంతి గ్రహణే నాత్రసంశయః

టీక॥ఏతే = ఈజ్ఞాతులయిన వేనుంగులు;గ్రహణే= పట్టుకొనుటయందు;ఉపాయం=ఉపాయమును; వక్ష్యంతి=చెప్పును.అత్ర=ఇందు; సంశయః=సందేహము;న=లేదు-

ఈ మనజ్ఞాతులె,వీరికి, మనలంబట్టుటకుపాయంబులునేర్పునవి;ఇందుసందేహము లేదు. అని; తాత్పర్యము.

కృత్స్నాద్భయాత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం వచః ౮

టీక॥ కృత్స్నాత్= సమస్తమయిన;భయాత్ = భయముకన్నను;జ్ఞాతిభయం=జ్ఞాతులవలనిభయము; సుకష్టం=మిక్కిలియుఁగష్టమయినది. వచః=ఈమాట;విదితం=తెలియఁబడినది.

అన్నిభయంబులకన్నను, ఈజ్ఞాతుల భయమెమిక్కిలియుఁగష్టతరము, ఈసంగతిసుప్రసిద్ధమే.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యతే గోషు సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః

విద్యతే స్త్రీషు చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్. ౯

స ౧౬

టీక॥గోషు = ఆవులయందు;సంపన్నం=సంపద;విద్యతే=కలదు. బ్రాహ్మణే=బ్రాహ్మణునియందు; దమః=ఇంద్రియనిగ్రహము;విద్యతే = ఉన్నది-స్త్రీషు=స్త్రీలయందు; చాపల్యం=చాంచల్యము;విద్యతే=ఉన్నది. జ్ఞాతిత = జ్ఞాతులయందు;భయం = భయము;విద్యతే=ఉన్నది.

ఆవులయందుసంపదయున్నది;బ్రాహ్మణులందు , ఇంద్రియ నిగ్రహము గలదు ; స్త్రీలయందుఁ జాపలంబున్నది; అట్లు, జ్ఞాతులవలననవశ్యముభయంబుగలదు.ఇట్లు , ఆయేనుంగులు, శ్లోకంబులఁబఠించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నేష్టమిదం సౌమ్య యదహం లోకసత్కృతః
ఐశ్వర్య మభిజాతశ్చ జ్ఞాతీనాం మూర్ధ్న్యవస్థితః- ౧౦

టీక॥సౌమ్య= తిన్ననివాఁడవగు విభీషణుఁడా! తతః = అందువలన; అహం=నేను; లోకసత్కృతః= జనులచేఁబూజింపఁ బడినవాఁడనై ; ఐశ్వర్యం=ఐశ్వర్యమును;అభిజాతశ్చ=పొందినవాఁడనునై; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క; మూర్ధ్ని = తలయందు; అవస్థితః= ఉన్నవాఁడనై ;స్థితఇతి (అధ్యాహృతము)యత్ = ఉన్నాననునది యేదిగలదో;ఇదం=ఇది;తవ(అధ్యాహృతము)=నీకు;నేష్టం=సమ్మతముకాదు-

సౌమ్యుఁడవగు విభీషణుఁడా!అట్లు నీవుజ్ఞాతివికావున, నేను, ఇట్లులోకపూజితుండనై ,పరమైశ్వర్యంబునొంది,జ్ఞాతులలోముఖ్యుండనై యుండుట , నీకు సమ్మతముకాదు.అని, తాత్పర్యము.

యథా పుష్కరపత్రేషు పతితా స్తోయబిందవః
న శ్లేష ముపగచ్ఛంతి తథాఽనార్యేషు సంగతమ్ ౧౧

టీక॥యథా=ఎట్లు;పుష్కరపత్రేషు=తామరాకులయందు;పతితాః=పడిన;తోయబిందవః=జలబిందువులు;శ్లేషం=ఐక్యమును; నోపగచ్ఛంతి= పొందవో;తథా=అట్లు;అనార్యేషు=దుష్టులయందు;సంగతం=సంబంధము;శ్లేషం (అధ్యాహృతము) = స్నేహసంబంధమును;నోపగచ్ఛతి(అధ్యాహృతము)=

పొందదు.

తామరాకులయందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒకటితో నొకటి చేరనట్లు, దుష్టులతో నెన్నాళ్లు సహవాసము చేసినను, స్నేహంబు గుదురదు.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మధుకర స్తర్షా ద్రసం విందన్న విద్యతే
తథా త్వమపి తత్రైవ తథాఽనార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౨

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మధుకరః=తుమ్మెద; తర్షాత్=కోరిక-వలన; రసం=తేనియను; విందన్=పొందుచు; తత్రైవ=ఆపుష్పమునందే; నవిద్యతే=ఉండదో; త్వమపి=నీవును; తథా=అట్లు. అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

తుమ్మెద, పుష్పంబులనుండు తేనియం ద్రావి, యంత, నా పుష్పంబునఁ, దేనియ నిచ్చినయుపకారంబు దలఁచి, నిమిషంబైన ననునిలువదుగదా! అట్లు, నీవును, నావలన ననేకసుఖంబుల ననుభవించి, నాకీడు కోరుచున్నావు; దుష్టులతో స్నేహము సేయుటయంతయు నుండదను, అట్లే నిష్ఫలమగును. అని, తాత్పర్యము.

యథా పూర్వం గజ స్స్నాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః
దూషయ త్యాత్మనో దేహం తథాఽనార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౩

టీక॥ యథా=ఎట్లు; గజః=ఏనుంగు; పూర్వం=మొదట; స్నాత్వా=స్నానముచేసి; హస్తేన వై=తొండముచేతనే; రజః=దుమ్మును; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; ఆత్మనః=తనయొక్క; దేహం=దేహమును; దూషయతి=చెఱచుకొనునో; అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

ఏనుంగు, మొదటఁ జక్కఁగా స్నానముఁ జేసి, యంతఁ, దనతుండము చేత నేదుమ్ము దీసి, దేహంబంతయుఁ బోసికొనునట్లు దుష్టులు మొదట బహుస్నేహముగా నుండి, పిమ్మట, దానికి విఘాతము సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

యథా శరది మేఘానాం సించతా మపి గర్జతామ్

నభవ త్యంబుసంక్లేద స్తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౪

టీక॥ యథా=ఎట్లు; శరది = శరత్కాలమునందు; సించతాం=తడుపుచున్నవియు; గర్జతామపి=గర్జించుచున్నవియునగు; మేఘానాం = (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) మేఘంబులవలన; అంబుసంక్లేదః=నీళ్ల తేమ; నభవతి=కాదో; అనార్యేషు = దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

శరదృతువునందు మేఘంబువర్షంబుగురియునట్లు ఎంతగర్జించుచుండినను, నేలయందుఁదేమయయినను గలుగకుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహము చేసినను, వారలుపకారము సేయునట్లభినయించుటయెకాని, యెంతమాత్రము చేయరు. అని, తాత్పర్యము.

అన్య స్త్వేవంవిధం బ్రూయా ద్వాక్య మేత న్నిశాచర
అస్మిన్ ముహూర్తే నభవే త్త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్. ౧౫

టీక॥ నిశాచర= రాక్షసుఁడవగువిభీషణుఁడా! అన్యస్తు= ఇతరుఁడుమాత్రము; ఏవంవిధం=ఇట్టి; ఏతత్=ఈ; వాక్యం = మాటను; బ్రూయాత్ (చేత్)=చెప్పునేని; అస్మిన్=ఈ; ముహూర్తే=క్షణమునందే; నభవేత్= ఉండఁడు, నశించుననుట. కులపాంసనం = వంశముచెఱుపునట్టి; త్వాంతు=నిన్నుఁగూర్చిమాత్రము; ధిక్=దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

రాక్షసుఁడవగు విభీషణుఁడా! నీవు తమ్ముఁడవనిమన్నించితిని; మఱియొకఁడిట్టిపరుషవచనంబులాడునేని, యతండక్షణంబుననె వినాశంబు నొందునట్లుగావింతు; నీవువంశంబుఁజెఱుపంబుట్టినవాఁడవు; పో! అవతల! అని, రావణుండు, విభీషణునిగూర్చి, పరుషంబులాడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తః పరుషం వా న్యాయవాదీ విభీషణః
ఉత్పపాత గదాపాణి శ్చతుర్భి స్సహరాక్షసైః. ౧౬

టీక॥ న్యాయవాదీ= న్యాయముఁజెప్పునట్టి; విభీషణః = విభీషణుఁడు; ఇతి=

ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్తః= చెప్పఁబడినవాఁడై; గదాపాణిః= గదచేతంగలవాఁడై; చతుర్భిః=నలుగురగు; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

న్యాయవాదియగువిభీషణుఁడు, ఇట్లుక్రమముగా రావణునిచేఁ బరుషవచనంబులనవమానితుండై, గదచేతంబూని, నల్వురి రాక్షసులతో, నాకాశంబునకుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతక్రోధో విభీషణః
అంతరిక్షగత శ్శ్రీమా న్భ్రాతరం రాక్షసాధిపమ్. ౧౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; విభీషణః= విభీషణుండు; అంతరిక్షగతః = అంతరిక్షము నొందినవాఁడై; జాతక్రోధః= కలిగిన కోపముగలవాఁడై; భ్రాతరం=అన్నయగు; రాక్షసాధిపం=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అట్లు, విభీషణుండు అంతరిక్షము నొంది, ప్రతికూలంబగు రావణసహావాసంబు వదలుటయు ననుకూలంబగు రామసమాశ్రయంబుఁగోరుటయునను, నీరెంటివలనంగలిగిన పరమకాంతిచే వెలుంగుచు, అన్నయగు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునింజూచి, కుపితుండై, యీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం య ద్యదిచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజా! సః=అట్టి; త్వం=నీవు; మే = నాయొక్క; భ్రాతా=అన్నవు; అసి= అగుచున్నావు. యత్, యత్ = దేని దేని; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో; మాం = నన్నుఁ గూర్చి; తత్(అధ్యాహృతము)=దానిని; బ్రూహి=చెప్పుము.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నీవు నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతవు; కావున, నీకేమిచెప్పవలెనని యున్నదో, ఆమాటలన్నియుఁ జెప్పుము; నేనుబదులాడఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

స ౧౬

జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృసమో నచ ధర్మపథే స్థితః. ౧౮
ఇదం తు పరుషం వాక్యం న క్షమా మ్యనృతం తవ

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; జ్యేష్ఠః=అన్నవు. మాన్యః=పూజ్యుండవు;పితృసమః=తండ్రితోసమానుండవు. ధర్మపథే= ధర్మమార్గమునందు; స్థితశ్చ= ఉన్నవాఁడవుమాత్రము;న=కావు.తవ=నీయొక్క;అనృతం= అసత్యమయిన;ఇదం=ఈ;పరుషం= కఠినమయిన;వాక్యంతు = మాటనుమాత్రము;నక్షమామి=ఓర్వను.

నీవు, నాకుజ్యేష్ఠభ్రాతవు, తండ్రివలెఁబూజనీయుండవు;అయితే, ధర్మమార్గంబువదలినావు;మఱియు, నామీఁద,నసత్యముగాదోషంబుమోపి, పరుషవచనంబులదూషించినావు; దీనిని మాత్రముసహింపను.

అని, తాత్పర్యము.

సునీతం హితకామేన వాక్యముక్తం దశానన. ౧౯
న గృహ్ణం త్యకృతాత్మానః కాలస్య వశమాగతాః

టీక॥దశానన=రావణుఁడా! హితకామేన=మేలుఁగోరునట్టి;మయా= నాచేత;సునీతం=చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడిన;వాక్యం=మాట; ఉక్తం= చెప్పఁబడినది.అకృతాత్మానః=చేయఁబడనిబుద్ధిగలవారలు, శిక్షింపఁబడనిబుద్ధిగలవారలనుట;కాలస్య=మృత్యువుయొక్క;వశం=అధీనతను;ఆగతాః=పొందినవారలయి;నగృహ్ణంతి=గ్రహింపరు.

రావణుఁడా! నేను, నీమేలుగోరి,చక్కఁగానిశ్చయించి, నీకుహితకరంబగుమాటంజెప్పితిని;అయితే,బుద్ధిహీనులు, మృత్యువశంగతులయి, హితోపదేశంబు,వినరు. అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజన్ సతతం ప్రియవాదినః. ౨౦
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుర్లభః

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ప్రియవాదినః=సంతోషకరంబులగుమాటలంజెప్పునట్టి; పురుషాః=పురుషులు; సతతం=ఎల్లప్పుడు

ను; సులభాః=సులభులు. అప్రియస్య = అనిష్టంబగు; పథ్యస్యచ= హితముయొక్కయుమాత్రము; వక్తా=చెప్పువాఁడును; శ్రోతాచ=వినువాఁడును; సుదుర్లభః= పొందనలవిగానివాఁడు.

రాముని రాజుండవగు రావణుఁడా! ఎల్లప్పుడును సంతోషంబుగ ప్రియంబు మాటలు చెప్పువారలును, వినువారలును, ఎల్లప్పుడును, గావలసినంతనుండి దొరకుదురు; అప్రియంబులగు, హితవచనంబులు చెప్పువాఁడును, చెప్పిన, వినువాఁడును, ఒక్కఁడైనను, దొరకఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధం కాలస్య పాశేన సర్వభూతాపహారిణా. ౨౧
న నశ్యంత ముపేక్షేయం ప్రదీప్తం శరణం యథా

టీక॥ సర్వభూతాపహారిణా= సమస్తప్రాణులనుసంహరించునట్టి; కాలస్య = మృత్యుదేవతయొక్క; పాశేన= త్రాటిచేత; బద్ధం=కట్టఁబడినవాఁడవు; నశ్యంతం=నశించుచున్నవాఁడవగు; త్వాం(అధ్యాహృతము)=నిన్ను; ప్రదీప్తం= మండుచున్న; శరణంయథా= గృహంబునువలె; నోపేక్షేయం (నోపేక్షేయం)=ఉపేక్షింపను.

సమస్తప్రాణిసంహారకారణంబగుమృత్యుపాశంబునబద్ధుండవై నాశంబునొందుచున్ననిన్ను మండుచున్నగృహముంబోలె, చూచి, యూరకుండఁజాలక, యింత మాటచెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తపావకసంకాశైః శితైః కాంచనభూషణైః. ౨౨
న త్వా మిచ్ఛామ్యహం ద్రష్టుం రామేణ నిహతం శరైః

టీక॥అహం=నేను; రామేణ=రామునిచేత; దీప్తపావకసంకాశైః=మండినయనిప్పుతోసమానములును; శితైః=తీక్ష్ణములును; కాంచనభూషణైః= బంగారుఅలంకారముగాఁగలవియునగు; శరైః=బాణములచేత; నిహతం=కొట్టబడిన; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను.

రాముండు, నిన్ను, మండుచున్ననిప్పువలె వెలుంగుచున్నవియుఁ దీక్ష్ణంబులు

నుగాంచనాలంకృతంబులునగు బాణంబులంగొట్టుచుండఁగాఁ, జూడ, నాకి

ష్టములేదు. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్త్రాశ్చ రణాజిరే. ౨౩
కాలాభిపన్నా స్సీదంతి యథా వాలుకసేతవః

టీక॥ రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; శూరాశ్చ=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; కృతాస్త్రాశ్చ=నేర్వఁబడిన యస్త్రములు గలవారలును; కాలాభిపన్నాః = మృత్యువుచేఁగ్రహింపఁబడినవారలై; వాలుకసేతవో యథా=ఇసుకనీటికట్టలువలె; సీదంతి=నశింతురు.

యుద్ధంబున శూరులును బలవంతులును అస్త్రవేత్తలునగువారలందఱు, మృత్యుగ్రస్తులయినపుడు, ఇసుకచేఁజేసిననీటికట్టలువలె నిమిషంబున మడిసిపోవుదురు. అని, తాత్పర్యము.

తన్మర్షయతు యచ్చోక్తం గురుత్వాద్ధిత మిచ్ఛతా. ౨౪

టీక॥ గురుత్వాత్=అన్నవగుటవలన; హితం=మేలును; ఇచ్ఛతా=కోరునట్టి; మయా(అభ్యాహృతము)=నాచేత; యచ్చ=ఏదియు; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్=దాని; భవాన్ (అభ్యాహృతము)=నీవు; మర్షయతు=క్షమింపవలయును,

అన్నవగుటవలన, నీహితంబుఁగోరి నేనేమోచెప్పినాను; అందుకునీవుక్షమింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం సర్వథా రక్ష పురీం చేమాం స రాక్షసామ్

టీక॥ ఆత్మానం=నిన్ను; సర్వథా=అన్నివిధంబులను; ఇమాం=ఈ; సరాక్షసాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; పురీంచ=లంకాపట్టణంబును; రక్ష=కాపాడుకొనుము.

అన్నివిధంబులను, నిన్నునీవురక్షించుకొనుము; ఈరాక్షసులను ఈలంకాపట్టణంబునుంగూడరక్షించుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి సుఖీ భవ మయావినా. ౨౫

టీక॥ తే= నీకు; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు=కలుగుఁగాక. గమిష్యామి= పోయెదను. మయావినా=నన్నువిడిచి; సుఖీ=సుఖంబుగలవాఁడవు; భవ=అగుము

నీకుమంగళంబుగలుగుఁగాక; నేనుబోయెదను; నేనబోయినపిమ్మట, నేనులేనుగదా! ఇంకనీవుసుఖంబుగ నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణస్య మయా హితైషిణా
న రోచతే తే వచనం నిశాచర
పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా
హితం న గృహ్ణంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౬

టీక॥ నిశాచర= రాక్షసుండవగు రావణుఁడా! హితైషిణా= మేలుగోరునట్టి; మయా= నాచేత; నివార్యమాణస్య= నివారింపఁబడుచున్నట్టి; తే= నీకు; వచనం=మాట; నరోచతే= రుచింపకున్నది- గతాయుషః=పోయినయాయుస్సుగల; నరాః=మనుష్యులు; పరేతకల్పాహి= చచ్చినవారలతో సమానులుగదా! సుహృద్భిః=స్నేహితులచేత; ఈరితం=చెప్పఁబడిన; హితం= మేలుగలిగించునట్టిమాటను; నగృహ్ణంతి = గ్రహింపరు-

రాక్షసుఁడవగు రావణుఁడా! నేను నీహితముగోరి యెంతచెప్పినను, నామాటయందు, నీకురుచిపుట్టకున్నది; ఆయుస్సుగడచినవారలు, చచ్చినట్టిగదా! స్నేహితులుచెప్పహితోక్తులను వారలువినరు. అనివిభీషణుండు, రావణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షోడశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషోడశసర్గటీక,
ముగిసినది.

(శ్రీ)

సప్తదశసర్గప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః ।
ఆజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౧

టీక॥ రావణానుజః = రావణునితమ్ముండగు విభీషణుండు; రావణం= రావణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను ; ఉక్త్వా=చెప్పి; యత్ర= ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రామః= రాముఁడు ; స్థితః(అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడో; తత్ర(అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి; ముహూర్తేన=స్వల్పకాలముచేత; ఆజగామ=వచ్చెను.

రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు, రావణునింజూచి, యిట్లుపరుషవచనంబులాడి, యంత, ముహూర్తకాలంబున, లక్ష్మణసహితుండగు రాముండున్న ప్రదేశంబునకువచ్చెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.—రావణా రావణునితమ్ముండగు విభీషణ , చిన్నవాఁడైనను జ్ఞానికావునఁ, జెప్పవలసినహితవచనముం జెప్పినాఁడని సూచింపఁబడినది. పరుషంవాక్యం=పరుషవచనమును; మలయానిలాదులు, ప్రియురాండ్రతోఁగూడినవారలకుఁ బ్రియకరములైనను, విరహిజనులకు దుఃఖకరంబులగునట్లు, విభీషణునిమాట, హితంబు కావున సంతోషకరంబు గావలసినదయ్యు, రావణుండు దుష్టుండగుటచే, నతనికిఁబరుషంబుగా నేయుండినది. ఉక్త్వా=చెప్పి; "రామునకుసీతాదేవినొసంగుము" అని కర్తవ్యాంశమును, "రాముండు, కఱకుబాణంబులచే రాక్షసులశిరస్సులఖండించుటకుమున్నె యిమ్ము" అని, చేయకున్నంగల్గుప్రత్యవాయంబును, నిశ్శేషంబుగా, హితంబుగాను, అది, నిష్ఫలంబగుట వలనఁ, బరుషంబుగాను, ఎంతవఱకుఁ జెప్పినచోఁ దమ్ముండు అంతయుఁ దెలిసియు అన్నయాపద నొందుచుండఁగాఁ జూచుచునూరకుండెనను నపకీర్తి, తనకుఁబొసఁగకుండునో, అంతవఱకును జెప్పి; యత్ర=ఎచ్చట, ఇందుచే, "రాముండుండుటచేనా ప్రదేశంబును బరమప్రాప్యం" బనిసూచింపఁబడినది- సలక్ష్మణః=లక్ష్మ

ణునితోఁగూడిన; ఇందుచేఁబరుష కార సాన్నిధ్యంబు దెలుపఁబడినది- రామః= రాముండు; తత్ర= అచ్చటికి; ఆజగామ= వచ్చెను-విభీషణునకు, రావణగృహంబె పంకీయగృహము; రామగోష్ఠియె స్వగృహంబుగా వునఁ, బోయెనని చెప్పక వచ్చెనని చెప్పఁబడినది- ముహూర్తేన (ఆజగామ)= శీఘ్రముగ వచ్చెను. అనుటచే, "వరం హుతవహజ్వాలా పంజరాంతర్వ్యవస్థితిః, నశౌరిచింతావిముఖజన సంవాసవైశసం" (అగ్నిజ్వాలలను పంజరంబునడుమనుండుటయె మంచిది; విష్ణుధ్యానపరాఙ్ముఖులగువారితో నుండుటమాత్రము బహుకష్టము) అను న్యాయంబు ననుసరించి, నిష్పాపయింబోలె రావణునింటనిమిషంబైనను నిలువం జాలక; దూడను విడిచినంతనె, యది తల్లిస్తనంబులం దాఁకుటకున్నచ్చట నేనిమిషంబైన జాగు సేయనట్లు, అతి శీఘ్రంబున, విభీషణుండు, రామునొద్దకుఁబోయెను- అని సూచింపఁ బడినది- ఈశ్లోకముచే, భగవద్భక్తిలేని వారి దేశంబును విడువవలయుననియు; భగవత్సంబంధి దేశంబె పరమప్రాప్యంబనియు; (లక్ష్మణసాన్నిధ్యంబును జెప్పఁబడుటచే) భాగవతాభిమానంబుగల దేశంబునందె యుండవలయుననియు సూచింపఁబడినది-

తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తామివ శతహ్రదామ్
గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశుస్సర్వవానరాః. ౨

టీక॥ మహీస్థాః = భూమియందున్న; తే= ఆ; సర్వవానరాః= సమస్తవానరులును; గగనస్థం= ఆకాశంబుననున్నవాఁడును; మేరుశిఖరాకారం= మేరుశిఖరముయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవాఁడును; దీప్తాం= ప్రకాశించుచున్న; శతహ్రదామివ(స్థితం)= మేరుపువలెనున్నవాఁడునగు; తం= అట్టివిభీషణుని; దదృశుః= చూచిరి.

అంత, నట్లు, అనలంబుననుండిచల్లని సరస్సులోఁ బడుటకుం బోలె నతిత్వరతో వచ్చుచున్నవాఁడును, ఔన్నత్యంబునను బలుపువలనను రత్నఖచిత కాంచనాభరణంబులచేతను మేరుశిఖరంబు పగిదినున్నవాఁడును, ప్రతిపక్షులను బరిత్యజించిస్వపక్షంబునొందుటచే, మేరుశిఖరంబునకుంబోలె స్థైర్యంబునొందినవాఁడును అతిప్రకాశంబుతో నాకాశంబునందుసంచరించుటవలనను, "రామభక్తులగువానరులునన్ను రామునొద్దకుఁ

బోనిత్తుకోపోనివ్వారో, బోనివ్వరున్నచో నేనెటుజీవింతును" అను భయంబునవ ణఁడుటవలనను, మెఱవుంబోలె నున్న వాఁడునగునాకాశగతుండైన విభీషణు ని, నేలనున్నవానరులందఱుం,జూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త మాత్మపంచమం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః
వానరై స్సహ దుర్ధర్షః శ్చింతయామాస బుద్ధిమాన్. ౩

టీక॥ బుద్ధిమాన్=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; దుర్ధర్షః=ఎదిరింపనలవిగానివాఁడును; వానరాధిపః=వానరేశ్వరుండునగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; ఆత్మపంచమం=తనచేనైదవవాఁడగు; తం=ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; వానరై స్సహ=వానరులతోఁగూడ; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

దుర్ధర్షుండగు వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు, అట్లు, అనలశరభసంపాతిప్రఘసులనునల్వురరాక్షసులంగూడి, యతిత్వరతో నాకాశంబునవచ్చుచున్న విభీషణుంజూచి, బుద్ధిమంతుండుగావున, ఇతండు, మనరహస్యంబులనెఱుంగుటకువచ్చువాఁడో, లేక, మనలంబ్రహరింపవచ్చువాఁడోయని, వానరులతోఁగూడ, నాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

చింతయిత్వా ముహూర్తంతు వానరాం స్తానువాచ హ
హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వా నిదం వచన ముత్తమమ్. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవుండు; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; చింతయిత్వాతు=ఆలోచించినంతనే; హనుమత్ప్రముఖాన్=హనుమంతుండుమొదలుగాఁగల; తాన్=ఆ; వానరాన్=వానరులను; సర్వాన్=అందఱనుగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము)

అట్లు సుగ్రీవుండు, ఎచ్చుగానాలోచించుటకవకాశము లేకుండుటవలనఁ గొంచెముసేవు, ఆలోచించి, హనుమంతుండుమున్నుగాఁగల వానరులనం

దళంబుజూచి యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహ రాక్షసైః
రాక్షసో భ్యేతి పశ్యధ్వ మస్మాన్ హంతుం నసంశయః. ౫

టీక॥ఏషః=ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; సర్వాయుధోపేతః= సమస్తాయుధములతోఁగూడినవాఁడై ; చతుర్భిః=నలుగురయిన; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; అస్మాన్ = మనలను; హంతుం=చంపుటకు; అభ్యేతి= వచ్చుచున్నాఁడు. పశ్యధ్వం(పశ్యత)=చూడుఁడు.

ఈరాక్షసుండు , నల్వురు రాక్షసులంగూడి , సమస్తాయుధంబులు ధరించి,మనలంజంపుటకై , వచ్చుచున్నాఁడు,చూడుఁడు. అని,సుగ్రీవుండు, వానరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః
సాలా నుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువన్. ౬

టీక॥ తే=ఆ;వానరోత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; సాలాన్=వృక్షములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను ; ఉద్యమ్య=ఎత్తికొని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని , వృక్షంబులనుబర్వతంబులనుజేకొని, యీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం వ్యాదిశ నో రాజన్ వధాయైషాం దురాత్మనామ్
నిపతంతు హతా శ్చైతే ధరణ్యా మల్పతేజసః. ౭

టీక॥రాజన్= వానరరాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! ఏషాం = ఈ;దురాత్మనాం=దుష్టాత్ములయొక్క;వధాయ= చంపుటకొఱకు;నః=మమ్ము; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;వ్యాదిశ=ఆజ్ఞాపింపుము. అల్పతేజసః=కొంచెమయినతేజస్సుగల; ఏతే=వీరలు;హతాశ్చ = చంపఁబడినవారలునై ;నిపతంతు=పడుదురుగాక.

స ౧౭

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ దురాత్ములంజంప, మమ్మాజ్ఞాపింపుము; వీరలల్పతేజస్కులు, మాకెంతమాత్రము? మేమువీరలంజంపి నేలంబడవైచెదము. అని, వానరోత్తములు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం స విభీషణః
ఉత్తరం తీర మాసాద్య ఖస్థ ఏవ వ్యతిష్ఠత. ౮

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులు; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; సంభాషమాణానాం=మాటలాడుచుండఁగానే; సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఉత్తరం=ఉత్తరదిక్కునందలి; తీరం=గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; ఖస్థఏవ=ఆకాశమునందున్నవాఁడై యే; వ్యతిష్ఠత=ఉండెను.

అట్లు, ఆవానరులు, పరస్పరముమాటలాడుచుండఁగానే, యవ్విభీషణుండు సముద్రోత్తరతీరంబుఁజేరి, యాకాశంబుననేనిలిచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— తేషాం, సంభాషమాణానాం = అనాదరమునందుషష్ఠి. ఆవానరులట్లుమాటలాడుకొనుచుండినను, విభీషణుండు, వీరలేమిచెప్పుకొన్నను జెప్పుకొందురుగాక; రాముండు. సర్వజ్ఞుండు; పరమకారుణికుండు; సర్వలోకశరణ్యుండు; శరణాగతుఁడనగువన్ను రక్షింపకమానఁడు" అని, దృఢవిశ్వాసంబునంజేసి, యావానరులమాటల సరకుసేయక, వారలుతన్నుఁబ్రహరింపంబ్రయత్నించుచుండినను, వారలకభిముఖముగాఁ బోయినిర్భయముగా, నందఱకునుదానగపడునట్లు, ఆకాశంబుననెదృఢంబుగా నిలిచియుండెను.

ఉవాచచ మహాప్రాజ్ఞ స్స్వరేణ మహతా మహాన్
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య సర్వా న్వానరయూథపాన్. ౯

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండును; మహాన్= పూజ్యుండునగు విభీషణుండు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; తాన్=ఆ; వానరయూథపాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాంశ్చ= అందఱను; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మహతా= అధిక

మయిన; స్వరేణ — ధ్వనిచేత; ఉవాచహ — చెప్పెను.

అట్లు, రామశరణాగతినొందఁదగినట్టిమహాభాగ్యశాలియగు నావిభీషణుండు, మహాపండితుండు కావున, "రాజుదయాళుండైనను, అతనికంతరంగభూతులగుపురుషులద్వారముననె, యతనిశరణుపొందవలయును; మఱియు, నీవానరులకు, నన్నుఁగొట్టవలెననుబుద్ధి, నాయందలిద్వేషముచేఁగల్గినదికాదు; పిదప, రామునందలిభక్తిచే, నాయందు [illegible] యమునొంది, యిట్లు చేయఁదలంచెదరు; ఇదియునొక్కగుణమె; మఱియు రామభక్తులగువీరలు, నన్నంగీకరింపరేని, రాముండుమాత్రము నంగీకరించుట నేనేకేమి గలదు? రామునంగీకారము లేనిచో, రామభక్తాంగీకారమును ముఖ్యము గాఁగావలసినది; "కాఁబట్టి పరిగ్రహింపుము నన్ను నేనుంబొందెదను." అని, యిట్టు ధర్మసూక్ష్మానుసారంబు నిశ్చయించి, పరమప్రాప్యుండగు రామునకును, పురుషకారభూతులగు వానరులకును, అందఱకును, శరణాగతి సూచించినట్లు, పేరెలుంగున, సుగ్రీవాదివానరోత్తములం జూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః
తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః. ౧౦

టీక॥ దుర్వృత్తః= దుష్టమయినయాచారముగల; రావణోనామ= రావణుండను పేరుగల; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రాక్షసః= రాక్షసుండు; అస్తి (అధ్యాహృతము)= కలఁడు. అహం— నేను; తస్య= ఆరావణునియొక్క; అనుజః= వెనుకఁబుట్టిన; భ్రాతా= తోబుట్టువును; విభీషణఇతి= విభీషణుఁడని; శ్రుతః= వినఁబడినవాఁడను.

దురాచారుండును, రాక్షసాధీశ్వరుండునగు రావణుండను రాక్షసుండొకఁడు కలఁడు; నేనతనితమ్ముండను నా పేరు విభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— అందు మొదలఁ, దనయందలి దోషంబులఁజెప్పెనన్నాఁడు. రావణో నామ= [illegible] రావణః, లోకంబుల నేడ్పించువాఁడు. పేరుచేతనే యతిక్రూరుండని; దుర్వృత్తః= దుష్టాచారుండు; పేరుమాత్రమే కాదు; వ్యాపారమును అతి

క్రూరము-రాక్షసః=రాక్షసుఁడు-జాతి యనట్టివ్యాపారమునకుఁ దగినక్రూర జాతియేయనుట- రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుబ్రభుఁడు, దుష్టకార్యంబులు సేయువాఁడు తానుమాత్రమేకాదు, మఱియు నట్టి దుష్టులగు వారలకనేకులకుఁ బ్రభుండు. రావణుండుదుష్టుండైన నీకేమి వచ్చె ననినంజెప్పుచున్నాఁడు.— అహం, తస్య, అనుజః, భ్రాతా=నేనతనితమ్ముండను, అతనికిఁ బెద్దవాఁడనై పుట్టియుండు నేని, కుబేరుండు వలెనతనిదోషంబులసంబంధింపక, శుద్ధుండనయ్యేయుండును ; తమ్ముండనగుటచే, నతనియాజ్ఞ కులోఁబడిన వాఁడనగుటంజేసి, యతండాజ్ఞాపించినదుష్టకార్యంబులనేకంబులంగావించి, నేనును దుష్టుండనై తిననుట. ఇందుచే, శరణాగత్యంగంబగు, గర్వహాని రూపమయిన కార్పణ్యముచెప్పఁబడినది.

తేన సీతా జనస్థానా ద్ధృత్వా హత్వా జటాయుషమ్
రుద్ధాచ వివశా దీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా . ౧౧

టీ॥ తేన=ఆరావణునిచేత; జటాయుషం = జటాయువును; హత్వా= చంపి; సీతా = సీతాదేవి ; జనస్థానాత్=జనస్థానముననుండి; హృతా= అపహరింపఁబడినది. వివశా= పరవశయు; దీనా=దుఃఖితయనగుసీత; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షితా=చక్కఁగారక్షింపఁబడినదై ; రుద్ధాచ=నిరోధింపఁబడినదియు.

మఱియునా రావణుండు, జటాయువునుజంపి, జనస్థానంబుననుండి, సీతంగొనివచ్చెను; అంతఁబరమదుఃఖిత యయి పరవశయయియున్న యాసీతను, రాక్షసస్త్రీలం గావలియుంచి, నిర్బంధంబుననుంచియున్నాఁడు; అట్లుఅతండు_ రామునకుఁ జాలనపకారంబు గావించియున్నాఁడు ; అతనిసంబంధముచే నాకును, ఆదోషముఁతగిలియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

త మహం హేతుభి ర్వాక్యై ర్వివిధై శ్చ న్యదర్శయమ్
సాధు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి పునఃపునః. ౧౨

టీక॥అహం=నేను; తం=ఆరావణునిగూర్చి; "సా=ఆ;సీతాతు=సీత మాత్రము; రామాయ=రామునికొఱకు; నిర్యాత్యతాం=ఇవ్వఁబడుగాక" ఇతి=అని; పునఃపునః=మాటిమాటికి; హేతుభిః=కారణములతోఁగూడిన; వివిధైః=నానావిధములయిన; వాక్యైః=మాటలచేత; న్యదర్శయం=బోధించితిని.

నేనారావణునకు, "సీతనురామునకొసంగు"మని,యుక్తియుక్తంబులగు వాక్యంబులచేఁ బెక్కుమాఱులు, బోధించితిని. అని,తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— ఇందువలన,భగవదనుకూల కార్యసంకల్పమను శరణాగత్యంగము దెల్పఁబడినది-

సచ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః
ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవౌషధమ్. ౧౩

టీక॥సః=ఆ;రావణశ్చ=రావణుఁడును;కాలచోదితః=మృత్యువుచేఁబ్రేరింపఁబడినవాఁడై;ఉచ్యమానం=చెప్పఁబడుచున్న;హితం=మేలుగలిగించునట్టి;వాక్యం=మాటను; విపరీతః=చావఁబోవువాఁడు; ఔషధమివ=మందునువలె; నప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరింపఁడయ్యె.

ముమూర్షుండు,ఔషధమునుదీసికొననట్లుఆరావణుండు, మృత్యుపరవశుండై, నేనుజెప్పుహితవచనంబులనువినఁడయ్యె.అని,తాత్పర్యము.

సోహం పరుషిత స్తేన దాసవ చ్చావమానితః
త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; తేన=ఆరావణునిచేత; పరుషితః=పరుషముగాఁబలుకఁబడినవాఁడనై; దాసవత్=దాసుండువలె;అవమానితశ్చ=అవమానింపఁబడినవాఁడనై; పుత్రాంశ్చ=కొడుకులను; దారాంశ్చ=భార్యను; త్యక్త్వా=విడిచి; రాఘవం=రాముని; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః=పొందినాను.

అట్లునేనుజెప్పినహితవాక్యంబువినకుండుటయేగాకయారావణుండు, నన్నుఁబరుషవచనంబులదూషించి,దాసునట్లు

అవమానించెను; కావున నేను బ్రయోజనాంతరవిముఖుండనై పరమపురుషార్థంబగు రామాశ్రయంబు నొందఁగోరి, భార్యాపుత్రులంగూడఁబరిత్యజించి, రాముని, శరణుచొచ్చితిని.

అని- తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—"భార్యాపుత్రులనువిడిచి" అనుటచే, ప్రాతికూల్య వర్జనంబను నంగము సూచింపఁ బడినది- "రాముని శరణుచొచ్చినాను" అనుటచే, ఆత్మనిక్షేపంబను నంగంబు చెప్పఁబడినది.

√ సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే
నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౫

టీక॥ సర్వలోకశరణ్యాయ= సమస్తలోకంబులకును రక్షకుండుగాఁ బడిన వాఁడును; మహాత్మనే= అధికమయినశక్తిగలవాఁడును; రాఘవాయ= రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడునగు రామునికొఱకు; విభీషణం= విభీషణుని; మాం= నన్ను; ఉపస్థితం= వచ్చినవానిఁగా; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; నివేదయత= తెలుపుఁడు.

సమస్త లోకశరణ్యుండును మహాత్ముండును రఘువంశంబున భక్తానుగ్రహార్థమయి యవతరించియున్న వాఁడునగు రామునకు, విభీషణుండను నేను వచ్చియున్నానని, శీఘ్రముగాఁ దెలుపుఁడు- అని, విభీషణుండు, సుగ్రీవాదులతోఁ జెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము—— సర్వలోకశరణ్యాయ= సమస్తజాతులందుఁ బుట్టిన వారలకును దుష్టులకును గుణవంతులకును, అర్హభేదము లేక, సురనరతిర్యగాది సమస్త ప్రపంచమునకు రక్షకుండైన వాఁడు, రాముండు. కావున, నతిదుష్టుండగు రావణునకును, ఇందు భాగంబున్నది; అయితే, యతనికిదీనియందుఁ బ్రారబ్ధవశంబున రుచిగలుగలేదు; నేను, వచ్చినాను కావున, నాకు మీకుం బోలె భాగంబు సిద్ధంబై యున్నదనుట. 'అవును. అట్టిది సులభమా? దుర్లభమా? లోష్ఠాదు లతిసులభంబులయినను, నిష్ప్రయోజనంబులు, మేరుపర్వతాదులుత్కృష్టంబులయ్యు దుర్లభంబులు కావున, వానిం బడయఁ బ్రయత్నింపరాదు - అభిలషితంబయినది, సులభం

బయిలేఁగ దా న్కోర్కి సఫలంబగు! దీనికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాఘవాయ= రఘువంశంబున నవతరించినవాఁడు, సమస్తవేదాంతవేద్యంబును బరమప్రాప్యంబునగు పరబ్రహ్మంబు, మనుష్యులకందఱకును దిర్యగ్జంతువులకునుంగూడఁ, గండ్లారంజూడ నలవియగునట్లు, మనుష్యరూపంబున నవతరించుటకన్న, నేమి సౌలభ్యంబున్నది? లేక, భూమియందెందఱోనరేంద్రులున్నవారలు; ఏల రామునొద్దకె రావలెను? అన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాఘవాయ=రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడు, "కింత్వర్థినామర్థితదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్యమిదం కులంతత్" (ఆవంశము యాచకులకు, యాచింపఁబడినవాని నొసంగుటయను దీక్షచేఁ జేయఁబడిన వ్రతముచేఁ గొనియాడఁదగినది.) అని, చెప్పఁబడిన ప్రకారము యాచితదానధురంధరులని వినుతికెక్కిన రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁడగుటచే, నా యాచనము తప్పక సఫలముకాఁగలదని వచ్చినాననుట. మహాత్మనే=మహాప్రభావుండు, అట్లవతారరూపుఁడయినను, దన మెప్పటిస్వభావంబువిడువక, జ్ఞానశక్త్యాద్యనంత కల్యాణగుణ సంపూర్ణుండై యుండువాఁడనుట. అట్టి రాముని కొఱకు; మాం=నన్ను, విభీషణం= విభీషణుండనువాని, నేను బ్రతికూలుండగు రావణుండఁగాను, మఱి విభీషణుండననుట. ఉపస్థితం= వచ్చినవానిఁగా; నేను వచ్చినంతనె, రాముండు నన్నంగీకరించుట సిద్ధము, రాముండు దనయొద్దకువచ్చువానిని, అంగీకరింపక మానఁడనుట. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా, శరణ్యుండగు రాముండు, తానెగ్రహించుటకు మున్నె మీరలును గొంచెముపకారముచేసి పుణ్యముగట్టుకొనుఁడు ఏలయన? శీతలంబును సుగంధియునగు జలంబుగల కమలాకరంబుఁజూచి దప్పిగొన్న వాఁడువలె, నేను, ఆలస్యంబు సహింపంజాలను. నివేదయత= తెలుపుఁడు. "వాచాధర్మమవాప్నుహి" (మాటచే ధర్మమునొందుము) అను న్యాయంబున, మాటమాత్రము సాహాయ్యము చేసితిరేని, మీకు అనాయాసంబుగానే, మహాపుణ్యంబు ఘటిల్లును. ఈశ్లోకంబున, "సర్వలోకశరణ్యాయ" అనుటచే, "అప్రార్థితోనగోపాయే దితితత్ప్రార్థనా మతిః, గోపాయితాభవేత్యేవంగోప్తృత్వవరణంస్మృతం" (ప్రార్థింపకున్న రక్షింపఁడు. అని, "నన్ను రక్షింపుము" అనిచేయు ప్రార్థనము, గోప్తృత్వవరణంబని చెప్పఁబడినది.) అని చెప్పఁబ

డిన, గోప్తృత్వవరణంబనుశరణాగత్యంగము సూచింపఁబడినది. "ఉపస్థితం" (సమీపమునొందినవానిఁగా) అనుటచే, "రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యేవంసుదృఢామతిః, సవిశ్వాసోభవేచ్చాత్రసర్వ దుష్కృతినాశనః" ("అనుకూలురమగుమనలరక్షించును" అనుమిక్కిలియుదృఢమయినబుద్ధియేది గలదో అది ఈశరణాగతియందు సమస్తపాపనాశనంబగు,విశ్వాసంబనునంగంబగును.) అన్నచొప్పున, విశ్వాసంబనునంగము సూచింపఁబడినది. రక్షించునసుదృఢవిశ్వాసంబు లేకున్నచో, సమీపంబునకుఁ బోఁడుగదా! అయితే,రఘువంశంబునంబుట్టినరాముండు, సమస్తలోక శరణ్యుండగుట మొదలగుధర్మము, రాక్షసుండగువిభీషణునకెట్లు దెలిసినది? అని,యందురు. చెప్పెదము, "పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మేమమ మతిర్భవేత్, యాయామేజాయతే బుద్ధిర్యేషు యేష్వాశ్రమేషుచ, సాసాభవతుధర్మిష్ఠాతంతంధర్మంచపాలయే." (నేను బరమాపదనుబొందినను,నాకుధర్మంబునందెబుద్ధిగలుగవలెను. నాకు,ఏయే విషయములయందు, ఏయేబుద్ధిగలుగునో, అదంతయు,ధర్మిష్ఠంబగుఁగాక. ఆయాధర్మంబుఁబాలింపుచుండెదను) అనివరప్రదాన కాలంబునఁ, బ్రార్థితుండై, బ్రహ్మదేవుండు, "ధర్మిష్ఠస్త్వంయథావత్సతథాచైతద్భవిష్యసి" (ఎట్లునీవుధర్మిష్ఠుండవు కాఁగోరితివో యదియట్లెయగును.)అని,వరంబొసంగుటంజేసి, విభీషణునకు, రాముండు, నారాయణావతారరూపుండని తెలిసినది.

ఏత త్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః
లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥లఘువిక్రమః=శీఘ్రమయిన నడతగల; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏతత్= ఈ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విన్నంతనే; లక్ష్మణస్య= లక్ష్మణునియొక్క; అగ్రతః= ముందట; రామం= రామునిగూర్చి; సంరబ్ధం= వేగముతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనీమాటనువిన్నంతనే,సుగ్రీవుండు, "రాముండుశరణాగతవత్సలుండు,

విభీషణుఁడు శరణాగతుండయ్యెనను మాటను విన్నంత నేయతని రక్షించును- ఈవిభీషణుండే మాయపకారము సేయుటకు వచ్చిన వాఁడు, పరమార్థముగా శరణాగతుండు కాఁడు. కావున, ముందుగా విభీషణుని నిగ్రహింపవలయునని రామునకుఁ జెప్పవలయును" అని, నిశ్చయించి, "అతిస్నేహః పాపశంకీ" అను న్యాయంబున రామునిపై మహాస్నేహంబు గలవాఁడు కావున, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండైనను అతనియందిట్లు సంశయించి, శీఘ్రింబుగ రామునొద్దకుం బోయి, లక్ష్మణుని ముందట, రామునితో నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్యా నుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః
చతుర్భి స్సహ రక్షోభి ర్భవంతం శరణం గతః. ౧౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఇతి= అని; శ్రుతః=వినఁబడిన; రావణస్య=రావణునియొక్క; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; అనుజః=తమ్ముండునగువాఁడు; చతుర్భిః= నలువురయిన; రక్షోభిస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; భవంతం= నిన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః= పొందినాఁడు.

రావణుని తమ్ముండు విభీషణుండను వాఁడు, నల్వురి రాక్షసులతో వచ్చి, నిన్ను శరణుచొచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రే వ్యూహే నయే చారే యుక్తో భవితు మర్హసి
వానరాణాంచ భద్రం తే పరేషాంచ పరంతప. ౧౮

టీక॥ పరంతప=శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! వానరాణాంచ=వానరులకును; పరేషాంచ=శత్రువులకును; మంత్రే=కార్యాకార్యవిచారమునందును; వ్యూహే= సేనాసన్నివేశమునందును; నయే= ఉపాయంబులఁబ్రయోగించుటయందును; చారే=రహస్యపురుషులఁబంపుటయందును; యుక్తః= ఎచ్చరికగలవాఁడవు; భవితుం= అగుటకు; అర్హసి=తగుదువు. తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)—కలుగును గాక.

శత్రువులం దపింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! వానరులకు మేలును రాక్షసులక

పాయంబునుగల్గునట్లు, నీవిప్పుడు, కార్యాకార్యములనాలోచించుట, సేనాసన్నివేశనము, ఉపాయప్రయోగము, గూఢపురుషప్రేషణము, వీనియందు, జాగ్రత్తతోనుండుము; నీకుమంగళంబుగలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

అంతర్ధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః
శూరాశ్చ నికృతిజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్. ౧౯

టీక॥ కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; ఏతే = ఈ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; అంతర్ధానగతాః = మఱుఁగుపాటునొందువారలును; శూరాశ్చ = యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; నికృతిజ్ఞాశ్చహి = కపటోపాయంబుల నెఱింగినవారలునుగదా! తేషు = వారలయందు; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; నవిశ్వసేత్ = నమ్మరాదు.

ఈరాక్షసులు, కామరూపులు, అంతర్ధానంబునొందిప్రహరించువారలు, శూరులు, కపటోపాయంబులంబండితులు; కావున, వారలనెంతమాత్రమునమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధీ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య భవే దయమ్
అనుప్రవిశ్య సోఽస్మాసు భేదం కుర్యా న్నసంశయః. ౨౦

టీక॥ అయం = ఈవిభీషణుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావణస్య = రావణునియొక్క; ప్రణిధిః = వేగులవాఁడుగా; భవేత్ = ఉండును. సః = అతఁడు; అస్మాసు = మనలయందు; అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁబ్రవేశించి; భేదం = మిత్రభేదమును; కుర్యాత్ = చేయును; సంశయః = సందేహము; న = లేదు.

ఈవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండుపంపిన చారుండైయుండును; మనవలనంజక్కఁగానమ్మకంబునొంది మనలకు మిత్రభేదంబుగలిగించును, సందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా స్వయమేవైష ఛిద్రమాసాద్య బుద్ధిమాన్
అనుప్రవిశ్య విశ్వస్తే కదాచి త్ప్రహరే దపి. ౨౧

టీక॥ అథవా = అటుగాదేని ; అస్మిన్ (అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు; విశ్వస్తే = నమ్మఁబడఁగా ; బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగల; ఏషః = ఇతఁడు ; అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁ బ్రవేశించి; ఛిద్రం = రంధ్రమును; ఆసాద్య = పొంది; కథంచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; స్వయమేవ = తానే; ప్రహరేదపి = కొట్టినుకొట్టును.

అటుగాదేని, బుద్ధిమంతుఁడగు నీవిభీషణుఁడు, చక్కఁగా నమ్మకము నొంది, సమయంబు వెదకుచుండి, కొంచెము ఛిద్రంబు దొరకినప్పుడు, తానే, ప్రహరించును. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రాటవీబలంచైవ మౌలం భృత్యబలం తథా
సర్వమేతద్బలం గ్రాహ్యం వర్జయిత్వా ద్విషద్బలమ్. ౨౨

టీక॥ ద్విషద్బలం = శత్రుసైన్యమును; వర్జయిత్వా = విడిచి; మిత్రాటవీబలంచైవ = మిత్రసైన్యమును; మౌలం = మూలబలమును; తథా = అట్లు; భృత్యబలం = వేతనముచేతజీవించుసైన్యమును; ఏతత్ = ఈ; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు ; గ్రాహ్యం = గ్రహింపఁదగినది.

మిత్రసైన్యమును, అడవియందుండుజనులబలంబును, మూలబలంబును, వేతనంబుదీసికొని జీవించుసైన్యమును, ఈసైన్యంబులన్నింటిని గ్రహింపవచ్చును; శత్రుబలంబుమాత్రము గ్రహింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసేంద్రస్య భ్రాతాఽమిత్రస్య తే ప్రభో
ఆగతశ్చ రిపోః పక్షాత్కథమస్మిన్హి విశ్వసేత్. ౨౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుఁడవగు రాముఁడా; అయం = ఇతఁడు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; తే = నీయొక్క; అమిత్రస్య = శత్రుఁడగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునియొక్క; భ్రాతా = తమ్ముఁడు; రిపోః = శత్రువుయొక్క; పక్షాత్ = పక్షమునుండి; ఆగతశ్చ = వచ్చినవాఁడును. అస్మిన్ = ఇతనియందు ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); కథం = ఎట్లు; విశ్వసేత్ = నమ్మవచ్చును?

రాముఁడా! ఈవిభీషణుండు, స్వభా

స ౧౭

వంబున నే, నీశత్రువయిన రాక్షసరాజుండగు రావణునితమ్ముండు; మఱియు శత్రుపక్షంబుననుండివచ్చినాఁడు; ఈతనినెట్లునమ్మవచ్చును?

అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే క్షమం క్షమవతాం వర. ౨౪

టీక॥ క్షమవతాం = యుక్తవ్యాపారములుగలవారలలో; వర = శ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! తం = ఆ; విభీషణం = విభీషణుని; రావణేన = రావణుని చేత; ప్రణిహితం = రహస్యముగాఁ బంపబడినవానిఁగా; అవేహి = ఎఱుంగుము. అహం = నేను; తస్య = అతనియొక్క; నిగ్రహం = నిగ్రహించుటను; మన్యే = తలంచెదను.

యుక్తవ్యాపారంబులు గలవారలలోనుత్తముఁడవగు రాముఁడా! ఈవిభీషణుండు, రావణుఁడుపంపఁగా వచ్చినచారుండని యెఱుంగుము; కావున, నితనినిగ్రహింపవలయుననితలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో జిహ్మయా బుద్ధ్యా సందిష్టో య ముపాగతః
ప్రహర్తుం మాయయా ఛన్నో విశ్వస్తే త్వయి రాఘవ. ౨౫

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! అయం = ఈ; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; జిహ్మయా = కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; సందిష్టః = పంపఁబడినవాఁడై; విశ్వస్తే = నమ్మినట్టి; త్వయి = నీయందు; మాయయా = మాయచేత; ఛన్నః = కప్పఁబడినవాఁడై; ప్రహర్తుం = కొట్టుటకు; ఉపాగతః = వచ్చినాఁడు.

రాముఁడా! ఈరాక్షసుఁడు, రావణునిచేఁ గుటిలోపాయంబునం బంపఁబడి, నీవునమ్మినపిమ్మట, మాయచేనంతర్ధానంబునొంది, మనలంబ్రహరించుటకై, వచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట శ్శత్రుసైన్యం హి ప్రాజ్ఞ శ్శత్రు రతర్కితః
నిహన్యా దంతరం లబ్ధ్వా ఉలూకఇవ వాయసాన్. ౨౬

టీక॥ ప్రాజ్ఞః = పండితుండగు; శత్రుః = శత్రువు; అతర్కితః = విచారింపఁబడనివాఁడై; శత్రుసైన్యం = శత్రువుల సైన్యమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాఁడై; అంతరం = ఛిద్రమును; లబ్ధ్వా = పొంది; వాయసాన్ = కాకులను; ఉలూక ఇవ = గుడ్లగూఁబవలె; నిహన్యాద్ధి = చంపునుగదా!

బుద్ధిమంతుండగు శత్రువు, ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లు, శత్రుసైన్యంబుఁ బ్రవేశించి, రంధ్రింబున న్వేషించి, పెక్కు కాకులను ఒక గుడ్లగూఁబ చంపునట్లు, తన శత్రువుల నందఱం, జంపును. అని తాత్పర్యము.

వధ్యతా మేష దండేన తీవ్రేణ సచివై స్సహ
రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః. ౨౭

టీక॥ ఏషః = ఈ విభీషణుఁడు; సచివై స్సహ = మంత్రులతోఁ గూడ; తీవ్రేణ = తీక్ష్ణమయిన; దండేన = శిక్ష చేత; వధ్యతాం = చంపఁబడుఁగాక. ఏషః = ఈ; విభీషణః = విభీషణుఁడు; నృశంసస్య = కూరుండగు; రావణస్య = రావణుని యొక్క; భ్రాతాహి = తమ్ముండు గదా!

ఈ విభీషణుండు, కూరుండగు రావణునితమ్ముండుగదా! కావున, నితనిని, ఈతనిమంత్రుల నల్వురినుంగూడఁ, దీక్ష్ణంబుగా, వధింపవలయును. అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు తం రామం సంరబ్ధో వాహినీపతిః
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌన ముపాగమత్. ౨౮

టీక॥ వాక్యజ్ఞః = మాటల నెఱింగిన; వాహినీపతిః = వానరసేనానాయకుండయిన సుగ్రీవుండు; సంరబ్ధః = వేగిరపడినవాఁడై; వాక్యకుశలం = మాటలయందు సమర్థుఁడగు; రామం = రామునిగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనే; తతః = అంత; మౌనం = ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొందెను.

మాటలు చెప్పుటయందుఁ బండితుండగు వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు, అట్లు మాటలయందు సమర్థుఁడగు రామునితో వేగంబునం జెప్పి, యంతనూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు తద్వాక్యం శ్రుత్వా రామో మహాయశాః
సమీపస్థా నువాచేదం హనుమత్ప్రముఖా న్హరీన్. ౨౯

టీక॥మహాయశాః= అధికమయినకీర్తిగల; రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; సమీపస్థాన్=సమీపంబుననున్న; హనుమత్ప్రముఖాన్ = హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁగల; హరీన్=వానరులను గూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

మహాకీర్తిశాలియగు రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని, యప్పుడుసమీపంబుననున్న, హనుమంతుండు మున్నగువానరులంజూచి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య దుక్తం కపిరాజేన రావణావరజం ప్రతి
వాక్యం హేతుమ దర్థ్యంచ భవద్భిరపి త చ్ఛ్రుతమ్. ౩౦

టీక॥కపిరాజేన=వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేత; రావణావరజంప్రతి= రావణునితమ్మునిగూర్చి; యత్= ఏది; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్=ఆ; హేతుమత్= యుక్తిగలదియు; అర్థ్యంచ=ప్రయోజనముతోఁ గూడినదియునగు; వాక్యం=మాట; భవద్భిరపి= మీచేతనుంగూడ; శ్రుతం=వినఁబడినది.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, రావణునితమ్ముండయిన విభీషణుని గుఱించి, యుక్తియుక్తంబును సప్రయోజనంబునగుమాటంజెప్పినాఁడు; అది, మీరునువిన్నారు. అని, తాత్పర్యము.

సుహృదా హ్యర్థకృచ్ఛ్రేషు యుక్తం బుద్ధిమతా సతా
సమర్థేనాపి సందేష్టుం శాశ్వతీం భూతి మిచ్ఛతా. ౩౧

టీక॥అర్థకృచ్ఛ్రేషు = కార్యసంకటములందు; బుద్ధిమతా = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; సతా = సత్పురుషుండును; సమర్థేన= సమర్థుఁడును; శాశ్వతీం= శాశ్వతమయిన; భూతిం=సంపదను; ఇచ్ఛతా= కోరుచున్న

వాఁడునగు;సుహృదాపి= స్నేహితుని చేతనుంగూడ,మఱియొక స్నేహితుని చేతనుంగూడననుట ; సందేష్టుం=ఉపదేశించుటకు; యుక్తం=ఉచితము.

ఒకమిత్రుఁడుపదేశించినపిమ్మట , మఱియొకఁడుపదేశింపఁగూడదనిలేదు; కార్యసంకటంబువచ్చినప్పుడు , బుద్ధిమంతుండును సమర్థుండును శ్రేయస్కాముండునగుమిత్రుం డెవ్వాఁడైనను, ఉపదేశించుటయుక్తము; కావున, మీరలును, మీకుఁదోఁచినదిచెప్పుఁడు. అని రాముండు, హనుమదాదివానరులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం పరిపృష్టాస్తే స్వంస్వం మత మతంద్రితాః
సోపచారం తదా రామ మూచు ర్హితచికీర్షవః. 3౨

టీక॥ తే=ఆవానరులు; ఇతి = అ మతమును; ఊచుః=చెప్పిరి, ని; ఏవం=ఇట్లు; పరిపృష్టాః= అడుగఁబడినవారలయి; తదా=అప్పుడు ; అతంద్రితాః=ఆలస్యములేనివారలయి; హితచికీర్షవః = మేలుసేయఁగోరినవారలయి; రామం=రామునిగూర్చి; సోపచారం= ఉపచారముతోఁగూడునట్లుగా;స్వంస్వం=తమతమదైన;మతం-

ఆవానరులు, రాముండుచెప్పినమాటనువిని. యాలస్యంబుసేయక, రామహితంబుసేయఁగోరినవారయి , రామునింజూచి, యుపచారపూర్వకంబుగాఁ, దమతమమతంబులంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతం నాస్తితే కించి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ
ఆత్మానం పూజయ న్జాన న్పృచ్ఛస్య స్మా న్సుహృత్తయా. 33
("ఆత్మానంసూచయన్" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్రిషు= మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందు; కించిత్=కొంచమయినను; తే= నీకు; అజ్ఞాతం=తెలియఁబడనిది; నాస్తి=లేదు. జానన్= ఎఱింగినవాఁడవై ; సుహృత్తయా= స్నేహితుండగుటచేత;ఆత్మానం=నిన్ను;సూచయన్= తెలియపఱచువాఁడవై ; పాఠాంతరపక్షమందు. ఆత్మానం= మాలోఒకొక్కరిని; పూజయన్= పూజించువాఁ

డవై; అస్మాన్=మమ్ము; పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు.

రాముఁడా! ముల్లోకంబులయందు నునీకుఁదెలియనిదేదియు లేదు; "రాముఁడును వానరులు స్నేహితులుగానుండిరి, అని, మాకందఱకును గీర్తిగలుగుటకును, మమ్మందఱను గౌరవింపవలెననియు, మమ్మడుగుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి సత్యవ్రత శ్శూరో ధార్మికో దృఢవిక్రమః
పరీక్ష్యకారీ స్మృతిమా న్నిసృష్టాత్మా సుహృత్సుచ. ౩౪

టీక॥ త్వం=నీవు; సత్యవ్రతః=సత్యమయినవ్రతముగలవాఁడవును; శూరః=యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడవును; ధార్మికః= ధర్మమునాచరించువాఁడవును; దృఢవిక్రమః= దృఢమయినపరాక్రమముగలవాఁడవును; పరీక్ష్యకారీ = పరీక్షించిచేయువాఁడవును; స్మృతిమాన్=జ్ఞప్తిగలవాఁడవును; సుహృత్సు= స్నేహితులయందు; నిసృష్టాత్మాచహి=ఉంచఁబడినమనస్సుగలవాఁడవునుగదా!

నీవు, సత్యవ్రతుఁడవు; శూరుండవు; ధార్మికుండవుమహాపరాక్రమశాలివి; ఏకార్యమునేనిపరీక్షించిచేయువాఁడవు; మఱపులేనివాఁడవు; మిత్రులయందుభారములేని పరతంత్రుండవై యుండువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దేకైకశ స్తావ ద్బ్రువంతు సచివా స్తవ
హేతుతోమతిసంపన్నా స్సమర్థాశ్చ పునఃపునః. ౩౫

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; మతిసంపన్నాః=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; సమర్థాశ్చ=సమర్థులునగు; తవ=నీయొక్క; సచివాః=మంత్రులు; పునఃపునః=మాటిమాటికి; తావత్=క్రమముగా; ఏకైకశః=ఒక్కొక్కరుగా; హేతుతః=యుక్తులచేత; బ్రువంతు=చెప్పుదురుగాక.

అందువలన, బుద్ధిమంతులును సమర్థులునగునీమంత్రులు, క్రమంబున, నొక్కొక్కరుగా, యుక్తియుక్తంబుగా, వారివారియభిప్రాయంబుఁ జెప్పుదురుగాక. అని, వానరులు, రామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తే రాఘవాయాథ మతిమా నంగదోఽగ్రతః
విభీషణపరీక్షార్థ ముపాచ వచనం హరిః. ౩౬

టీక॥ఇతి=అని;ఉక్తే= చెప్పఁబడఁగా;అథ=అటుపిమ్మట; అగ్రతః=ముందఱ;మతిమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; అంగదః=అంగదుండను ; హరిః=వానరుఁడు;విభీషణపరీక్షార్థం=విభీషణునిపరీక్షించుటకొఱకు; రాఘవాయ=రామునికొఱకు;వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఆవానరులిట్లుచెప్పముగించిన వెనుక,వారలలో,మొదట,బుద్ధిమంతుండగు నంగదుండు, విభీషణునిఁబరీక్షించుటను గుఱించి, రామునితో,నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శత్రోః స్సకాశా త్సంప్రాప్త స్సర్వథాశంక్యఏవహి
విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకర్తవ్యో విభీషణః. ౩౭

టీక॥శత్రోః=శత్రువుయొక్క;సకాశాత్ = సమీపంబుననుండి; సంప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడు;సర్వథా= అన్నివిధంబునను;శంక్యఏవహి=సందేహింపఁదగినవాఁడేకదా! విభీషణః=విభీషణుఁడు;సహసా=తటాలున; విశ్వాసయోగ్యః=నమ్మకమునకుఁదగినవాఁడుగా;నకర్తవ్యః=చేయఁబడరాదు.

శత్రునియొద్దనుండివచ్చినవానిని,ఏవిధంబుననేని,నమ్మరాదు; కావున, మనము, విభీషణునిపైనాలోచింపక, నమ్మకంబుంచరాదు. అని,తాత్పర్యము.

ఛాదయిత్వా త్మభావం హి చరంతి శఠబుద్ధయః
ప్రహరంతిచ రంధ్రేషు సోనర్థ స్సుమహాన్ భవేత్. ౩౮

టీక॥శఠబుద్ధయః=కుటిలమయినబుద్ధిగలవారలు; ఆత్మభావం= తమయభిప్రాయమును; ఛాదయిత్వా= మూసికొని; చరంతిహి= సంచరించుచున్నారుగదా! రంధ్రేషు = ఛిద్రములయందు; ప్రహరంతిచ=కొట్టుదురు. సః=అట్టి; అనర్థః= అపాయము; సుమహాన్=మిక్కిలియుగొప్పది; భవేత్= అగును.

కుటిలబుద్ధులగువారలు; తమయభి

ప్రాయమును దాఁచుకొని, పైకిమంచివారలువలె నటింతురు. తుదకు, ఛిద్రంబుదొరికినప్పుడు; ప్రహరింతురు; అట్టి గొప్పయపాయము సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థౌ వినిశ్చిత్య వ్యవసాయం భజేతహి
గుణత స్సంగ్రహం కుర్యా ద్దోషతస్తు విసర్జయేత్. ౪౯

టీక॥అర్థానర్థౌ= గుణదోషములను;వినిశ్చిత్య= నిశ్చయించి; వ్యవసాయం=ప్రయత్నమును;భజేత=పొందవలయును ("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము.) గుణతః= గుణంబులవలన; సంగ్రహం=అంగీకారమును; కుర్యాత్=చేయవలయును. దోషతస్తు= దోషమువలనమాత్రము ; విసర్జయేత్=విడువవలయును.

ఏవిషయంబునందేని గుణదోషంబులవిచారించి, గుణంబులుండెనేని, యంగీకరింపవలయును; దోషంబులుండెనేని విడువవలయును ; అట్లు , ఈవిభీషణునియందలి గుణదోషంబులనాలోచించి, యతనియందుగుణంబె యుండినచో గ్రహింతము; దోషంబె యుండినచోవిడుతము. అని, తాత్పర్యము.

యది దోషా మహాం స్తస్మిం స్త్యజ్యతా మవిశంకితమ్
గుణాన్వాపి బహూన్ జ్ఞాత్వా సంగ్రహః క్రియతాంనృప. ౫౦

టీక॥నృప= రాజవగు రాముఁడా! తస్మిన్ = ఆవిభీషణునియందు ; మహాన్=గొప్పదగు; దోషోయది= దోషంబుండునేని; అవిశంకితం=సందేహములేనట్లుగా; త్యజ్యతాం= విడువఁబడుఁగాక; బహూన్=పెక్కులయిన ; గుణాన్=గుణంబులను;జ్ఞాత్వావాపి= ఎఱింగియయినను; సంగ్రహః= అంగీకారము ; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక.

నరేంద్రుండవగు రాముఁడా!అయితేఎంతమాత్రమయిన గుణంబుగానిదోషంబుగాని లేనివాఁడు ఎవ్వఁడు లేఁడే యనియందురేమో. ఈవిభీషణునియందు, గుణంబులకన్న దోషంబులెయెచ్చుగానుండినచో, నితనినిస్సందేహముగా

వినవలసినది. అట్లులేక, దోషంబుల కన్నగుణంబులెయెచ్చుగానుండినచో, నంగీకరింపవలయును. అని, యంగదుఁడు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శరభస్త్వథ నిశ్చిత్య సార్థకం వచనమబ్రవీత్

టీక॥అథ=ఆపిమ్మట; శరభస్తు=శరభుండును; నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; సార్థం=అర్థముతోఁగూడిన; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతట, శరభుఁడు, చక్కఁగానాలోచించి నిశ్చయించి. సార్థకంబగనీమాటఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రమస్మిన్నరవ్యాఘ్ర చారః ప్రతివిధీయతామ్. ౪౧

టీక॥నరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! అస్మిన్=ఈవిభీషణుని విషయమునందు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; చారః=గూఢపురుషుఁడు; ప్రతివిధీయతాం=ఏర్పఱుపఁబడుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! శీఘ్రముగా నీవిభీషణుని యొద్దకు, ఒకగూఢపురుషునిం బంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధాయ హి చారేణ యథావత్సూక్ష్మబుద్ధినా
పరీక్ష్య చ తతః కార్యో యథాన్యాయం పరిగ్రహః. ౪౨

టీక॥ ప్రణిధాయ=చారునిబంపి; సూక్ష్మబుద్ధినా=సూక్ష్మమయిన బుద్ధిగల; చారేణ=గూఢపురుషునిచేత; యథావత్=యథాశాస్త్రముగా; పరీక్ష్య చ=పరీక్షించియు; తతః=అటుపిమ్మట; యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; పరిగ్రహః=అంగీకారము, కార్యః=చేయఁదగినది.

(గుణదోషంబులు పరీక్షించి, గుణంబులెచ్చుగానున్ననంగీకరించుట, దోషంబులెచ్చుగానున్నం బరిత్యజించుట, ఇదివలనుపడదు, ఏలయన? వానిని మనలోఁజేర్చుకొనికదా గుణదోషంబులు పరీక్షింపవలెను; చేర్చుకొన్నచో, మనకతఁ

స౧౭

డుకీడుగావించును కావున, అదిసరికాదు.)మనము,విభీషణునొద్దకు సూక్ష్మబుద్ధియగువానినొకనినంపి, యతనిమాటనుజక్కగాఁబరీక్షించి; యటుపిమ్మట, నీతిశాస్త్రోక్త ప్రకారంబునఁబరిగ్రహపరిగ్రహంబులు సేయవలయును, అని, శరభుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాం స్త్వథ సంప్రేక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యా విచక్షణః
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవ ద్దోషవర్జితమ్. ౪౩

టీక॥ అథ=అంత; విచక్షణః= పండితుండగు; జాంబవానపి= జాంబవంతుండును; శాస్త్రబుద్ధ్యా-శాస్త్రబుద్ధిచేత; సంప్రేక్ష్య=ఆలోచించి; గుణవత్=గుణంబులుగలదియు; దోషవర్జితం=దోషంబుచే విడువఁబడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; విజ్ఞాపయామాస= మనవిచేసెను.

అంత, పండితుండగు, జాంబవంతుండు, శాస్త్రప్రకారము నాలోచించి గుణయుక్తంబును, నిర్దోషంబగునీమాటను, విన్నవించుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధవైరాచ్చ పాపాచ్చ రాక్షసేంద్రా ద్విభీషణః
అదేశకాలే సంప్రాప్త స్సర్వథా శంక్యతా మయమ్. ౪౪

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు-బద్ధవైరాచ్చ=దృఢమయినపగగలవాఁడును; పాపాచ్చ= పాపిష్ఠుండునగు; రాక్షసేంద్రాత్=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునివలన; అదేశకాలే= అయుక్తదేశమునందును, అయుక్త కాలమునందును; సంప్రాప్తః= వచ్చినాఁడు; అయం=ఈతఁడు; సర్వథా=అన్నివిధంబులను; శంక్యతాం=సందేహింపఁబడునుఁగాక.

ఈవిభీషణుఁడు, "నియందుబద్ధవైరంబుగలవాఁడును బాపిష్ఠుండునగు రావణునియొద్దనుండివచ్చినాఁడు; అతండిప్పుడిచ్చటికివచ్చుటకుఁదగిన కారణంబునులేదు; కావున, నేవిధంబునఁజూచినను, అతనిపైసందేహమేతోఁచుచున్నది. అని, జాంబవంతుండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మైందస్తు సంప్రేక్ష్య నయాపనయకోవిదః
వాక్యం వచనసంపన్నో బభాషే హేతుమత్తరమ్. ౪౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నయాపనయకోవిదః = న్యాయాన్యాయములం దుఁబండితుండును ; వచనసంపన్నః= మాటలతోఁ గూడినవాఁడునగు; మైందస్తు=మైందుండును; సంప్రేక్ష్య= ఆలోచించి; హేతుమత్తరం= అధికమయిన కారణముగల; వాక్యం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.

అంత, న్యాయాన్యాయంబులంబండితుండును జక్కఁగా మాటలాడంజాలినవాఁడునగు మైందుండును, జక్కఁగా నాలోచించి, యన్నిటికన్నను, యుక్తియుక్తంబగు నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వచనం నామ తస్యైష రావణస్య విభీషణః
పృచ్ఛ్యతాం మధురేణాయం శనైర్నరవరేశ్వర. ౪౬

టీక॥ నరవరేశ్వర=మనుష్యశ్రేష్ఠుల కుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! అయం, ఏషః= ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; మధురేణ=తియ్యనిమాటచేత; తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వచనంనామ=మాటయే; శనైః = తిన్నఁగా; పృచ్ఛ్యతాం=అడుగఁబడుఁగాక.

నరేంద్రోత్తముండవగు రాముఁడా! గూఢపురుషుఁడొక్కఁడు పోయి, రావణుని సమాచారమేమి? యని, మధురవచనంబున దిన్నఁగా, నీవిభీషణుని, నడుగవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

భావమస్య తు విజ్ఞాయ తతస్తత్త్వం కరిష్యసి
యది దుష్టో న దుష్టో వా బుద్ధిపూర్వం నరర్షభ. ౪౭

టీక॥ నరర్షభ= పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! అస్య= ఈవిభీషణునియొక్క; తత్త్వం=నిశ్చయమయిన; భావం= అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయ తు=ఎఱింగినంతనే; తతః=అటుపిమ్మట; దృష్టో యది=దుష్టుండుగాని; దు

ష్టోనవా=దుష్టుండుకానివాఁడుగాని;బుద్ధిపూర్వకం= ఆలోచనముముందుగల్గునట్లుగా; కరిష్యసి=చేయఁగలవు-

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రామునా!అట్లు, ఈవిభీషణుని యథార్థాభిప్రాయంబుదెలిసికొని, యతఁడుదుష్టుఁడో పరిశుద్ధుఁడో, అందుఁదగినట్లుగాఁజేయఁగలవు- అని,మైందుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అథ సంస్కారసంపన్నో హనుమాన్ సచివోత్తమః
ఉవాచ వచనం శ్లక్ష్ణ మర్థవన్మధురం లఘు. ౪౮

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట;సంస్కారసంపన్నః= సంస్కారముతోఁగూడినవాఁడును; సచివోత్తమః=మంత్రులలోనుత్తముండునగు;హనుమాన్= హనుమంతుండు;శ్లక్ష్ణం=కోమలంబును; అర్థవత్ = అధికమయినయర్థముగలదియు;మధురం = ఇంపయినదియు; లఘు=విస్తృతంబుగానిదియునగు; వచనం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను-

అంత,సమస్తశాస్త్రాభ్యాసజన్యసంస్కారసంపన్నుఁడునుమంత్రులలో శ్రేష్ఠుండునగు హనుమంతుఁడు, కోమలంబునుఅధికార్థంబునుమధురంబునుఅల్పంబునగుమాటంజెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

న భవంతం మతిశ్రేష్ఠం సమర్థం వదతాంవరమ్
అతిశాయయితుం శక్తో బృహస్పతి రపి బ్రువన్. ౪౯

టీక॥బృహస్పతిః- బృహస్పతి;బ్రువన్నపి- మాటలాడినను,మతిశ్రేష్ఠం-బుద్ధిచేనుత్తముండవును;సమర్థం=సమర్థుండవును;వదతాం- మాటలాడువారలలో, వరం=శ్రేష్ఠుండవునగు; భవంతం= నిన్ను;అతిశాయయితుం= అతిశయించుటకు;నశక్తః- సమర్థుఁడు కాఁడు-

బృహస్పతిమాటలాడినను, బుద్ధిమంతులలోనుత్తముండవుసమర్థుండవుమిక్కిలియుఁజక్కఁగా మాటలాడంజాలినవాఁడవునగు, నీకు,అధికుండు కాఁజాలఁడు- అని, తాత్పర్యము-

న వాదాన్నాపి సంఘర్షా న్నాధిక్యా న్నాపి కామతః

వక్ష్యామి వచనం రాజన్ యథార్థం రామగౌరవాత్. ౫౦

టీక॥ రాజన్ = రాజవగు; రామ= రాముఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; వచనం = మాటను; వాదాత్ = తర్కకౌశలమువలన; నవక్ష్యామి= చెప్పను. సంఘర్షాత్ = స్పర్ధవలన; న(వక్ష్యామి)= చెప్పను. ఆధిక్యాత్= అతిశయమువలన; న(వక్ష్యామి) = చెప్పను. కామతోపి= కోరికవలననైనను; న(వక్ష్యామి)= చెప్పను. గౌరవాత్ = సమ్మానమువలన; యథార్థం = యథార్థమగుమాటను; వక్ష్యామి(అధ్యాహృతము)= చెప్పెదను.

రాముఁడా! నేను, దర్కకౌశలంబునంగాని, జయింపవలెనను స్పర్ధచేఁగాని, నాకతిశయంబు గలుగవలెననిగాని, లేక, నాయిచ్ఛవలనఁగాని, చెప్పటలేదు; అయితే రాముండు నాయందుంచు గౌరవంబుచే నాకుఁదోఁచినట్లు, యథార్థంబుగాఁజెప్పెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థ నిమిత్తంహి యదుక్తం సచివైస్తవ
తత్ర దోషం ప్రపశ్యామి క్రియా న హ్యుపపద్యతే. ౫౧

టీక॥ అర్థానర్థనిమిత్తం= గుణదోషంబులనిర్ణయోపాయము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తవ = నీయొక్క; సచివైః = మంత్రులచేత; యత్ =ఏది; యుక్తం = చెప్పఁబడినదో; తత్ర = అందు; దోషం = దోషమును; ప్రపశ్యామి= చక్కఁగాఁజూచెదను. క్రియా = అట్టికార్యము; నోపపద్యతేహి = ఉపపన్నము కాదుగదా!

గుణదోషంబుల నిర్ణయించియామైనిస్వీకార పరిత్యాగంబులు సేయవలెననిమంత్రులుచెప్పిరే! దానియందు నాకుదోషంబుగనుపడుచున్నది; ఏలయన, అట్టికార్యము, ఉపపన్నముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఋతే నియోగా త్సామర్థ్య మవబోద్ధుం నశక్యతే
సహసా వినియోగోహి దోషవా న్ప్రతిభాతి మా. ౫౨

టీక॥నియోగాద్ద్రుతే=వినియోగము లేక; సామర్థ్యం= గుణదోషము; అవబోద్ధుం=తెలియుటకు; నశక్యతే= అలవిగాదు. సహసా=తటాలున; వినియోగః=వినియోగము; మా=నన్నుఁగూర్చి; దోషవాక్=దోషముగలదిగా; ప్రతిభాతి=తోఁచుచున్నది.

రాచకార్యములందుఁబ్రవేశపెట్టకున్న, గుణదోషంబులు తెలియవు; గుణదోషంబులు తెలియకయె, రాచకార్యంబులందుఁబ్రవేశపెట్టుట, సరికాదు; అట్లు ప్రవేశపెట్టినచో, దుష్టుండయ్యెనేనిచెఱచును; కావునవినియోగముచేగుణదోషవిచారమనునంగదమతం బన్యోన్యాశ్రియదోషగ్రస్తము గానున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివైస్తవ
అర్థస్యాసంభవాత్తత్ర కారణం నోపపద్యతే. ౫౩
("చారణంనోపపద్యతే" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ చారప్రణిహితం=చారునిబంపుట; యుక్తం=ఉచితము. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తవ=నీయొక్క; సచివైః=మంత్రులచేత; యత్=ఏమాట; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్ర=అచ్చట; అర్థస్య= ప్రయోజనముయొక్క; అసంభవాత్=లేమివలన; కారణం=హేతువు; పాఠాంతరపక్షమందు. చారణం=చారునిబంపుట; నోపపద్యతే= ఉపపన్నముగాదు.

చారునింబంపి రహస్యముగా నతనియభిప్రాయముదెలిసికోవలయునని, శరభుండుచెప్పినాఁడే; అదియునసంగతము; ఏలయన? దూరంబుననున్న వారలయొద్దకుఁగదా రహస్యపురుషులంబంపి వారలకుఁదెలియకుండ, వారిహృదయాభిప్రాయంబుఁగనుంగొనవచ్చును! అతిసమీపగతుండై మనల నందఱను గండ్లతోఁజూచుచున్నవిభీషణునొద్దకుఁజారునిబంపు టెట్లు? అని, తాత్పర్యము.

అదేశకాలే సంప్రాప్త ఇత్యయం యద్విభీషణః
వివక్షా తత్ర మే స్తీయం తాం నిబోధ యథామతి. ౫౪
స ఏష దేశః కాలశ్చ భవతీతి యథా తథా

టీక॥ అయం=ఈ; విభీషణః= విభీషణుఁడు; అదేశకాలే=అనుచితదేశమునందును, అకాలమునందును; సంప్రాప్త ఇతి(యత్)=వచ్చినాఁడనునదియేదిగలదో; తత్ర=ఆవిషయమునందు; యథాతథా=యాథాతథ్యముగా; ఏషః=ఇది; సః=అట్టి; దేశః=దేశమును; కాలశ్చ=కాలమును; భవతి=అవును. ఇతి = అని; మే = నాకు; యథామతి= బుద్ధినతిక్రమింపక; ఇయం=ఈ; వివక్షా= చెప్పఁ చ్ఛ; అస్తి=కలదు. తాం=దానిని; నిబోధ=ఎఱుంగుము.

ఈవిభీషణుండు, అనుచితదేశంబునను అకాలంబునను, వచ్చినాఁడని, జాంబవంతుండు చెప్పినాఁడే; ఆవిషయమందును, నాకుఁగొంచెము చెప్పవలెననియున్నది; వినుము; ఈదేశంబును, ఈకాలంబును, విభీషణుండువచ్చుటకుఁదగినదే. సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పురుషాత్పురుషం ప్రాప్య తథా దోషగుణావపి. ౫౫
దౌరాత్మ్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమంచ తథా త్వయి
యుక్తమాగమనం తస్య సదృశం తస్య బుద్ధితః. ౫౬

టీక॥ పురుషాత్=పురుషునివలన; పురుషం=పురుషుని; ప్రాప్య=పొంది; తథా=అట్లు; దోషగుణావపి=దోషంబులనుగుణంబులను; ప్రాప్య (అధ్యాహృతము)=పొంది; రావణే=రావణునియందు; దౌరాత్మ్యం=దుష్టస్వభావమును; తథా=అట్లు; త్వయి=నీయందు; విక్రమంచ=పరాక్రమమును; దృష్ట్వా= చూచి; తస్య=అతనియొక్క; బుద్ధితః=బుద్ధివలన; సదృశం=సరియయిన; తస్య=అతనియొక్క; ఆగమనం=వచ్చుట; యుక్తం=ఉచితము.

విభీషణుండు, అధముండగురావణుని, ఉత్తముండవగునిన్నును, విమర్శించి, రావణునియందలిదోషంబులను నీయందలిగుణంబులను విచారించి, రావణునియందలిసీతనపహరించుటయు మఱలనాబిడనొసంగుమనియెంతచెప్పినను సమ్మతింపకుండుటయు మొదలగుదుర్గుణంబులను, నీయందు, ఖరదూషణాదిమహారాక్షససంహారము వాలినివధించిసుగ్రీవునకురాజ్యంబునొసంగుటమొదలగుమహాపరాక్రమంబులనుంజూచి, బుద్ధితోనాలోచించి, రావణునివిడిచి, నీయొ

ద్దకువచ్చుట, మిక్కిలియుయు క్తముగా నేయున్నది. కావున దేశకాలంబులు, యోగ్యంబులుగ నేయున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతరూపైః పురుషైః స్స రాజన్ పృచ్ఛ్యతామితి
యదుక్త మత్ర మే ప్రేక్షా కాచి దస్తి సమీక్షితా. ౫౭

టీక॥ రాజన్=రాముఁడా! సః= ఆవిభీషణుఁడు; అజ్ఞాతరూపైః= తెలియఁబడనిరూపముగల; పురుషైః= పురుషులచేత; పృచ్ఛ్యతాం= అడుగఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; యత్=ఏది; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; అత్ర=ఇందు; మే=నాకు; సమీక్షితా= చక్కఁగాఁ జూడఁబడిన; ప్రేక్షా=బుద్ధి; కాచిత్= ఒకానొకటి; అస్తి=ఉన్నది.

రాముఁడా! తెలియనిపురుషులుకొందఱు, పోయి,విభీషణునడుగవలయునని, మైందుఁడుచెప్పినాఁడే , ఆవిషయమందును , నాకుఁగొంచెముసంశయమున్నది. అని,తాత్పర్యము.

పృచ్ఛ్యమానో విశంకేత సహసా బుద్ధిమా న్వచః
తత్ర మిత్రం ప్రదుష్యేత మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్. ౫౮

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = మంచిబుద్ధిగలవాఁడు; సహసా=తటాలున; వచః= మాటను; పృచ్ఛ్యమానః= అడుగఁబడుచున్నవాఁడై; విశంకేత=సందేహించును. తత్ర=ఆపక్షమునందు; సుఖాగతం = సుఖముగావచ్చిన; మిత్రం= స్నేహితుఁడు;మిథ్యాపృష్టం=అబద్ధముగానడుగఁబడినవాఁడై; ప్రదుష్యేత= దుష్టుండగును.

తటాలునడిగినచో, బుద్ధిమంతుండగువాఁడు , "మనయందేమోసందేహించి, వీరలడుగుచున్నారు ; ఏమిచెప్పిననేమిసంభవించునో," అని,మాట చెప్పుటకేసంశయించును; అట్లు, సంశయించియడుగుటచే, సుఖాగతుండగు మంచిమిత్రుఁడునుగూడ,దుష్టుండుగాఁ దోఁచును. అని, తాత్పర్యము.

అశక్య స్సహసా రాజన్ భావో వేత్తుం పరస్య వై

అంతస్స్వభావైర్గీతైస్తైర్నైపుణ్యం పశ్యతా భృశమ్. ౫౯

టీక॥ రాజన్ = రాముఁడా! స్వస్మిన్(అధ్యాహృతము)= తనయందు; భృశం=మిక్కిలియు; నైపుణ్యం=సామర్థ్యమును; పశ్యతా=చూచువానిచేతను; అంతస్స్వభావైః= దాఁచఁబడినయభిప్రాయముగల; తైః=ఆ; గీతైః=మాటలచేత; సహసా = తటాలున; పరస్య=ఇతరునియొక్క; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) భావః=అభిప్రాయము; వేత్తుం = ఎఱుంగుటకు; అశక్యః=అలవిగాదు.

రాముఁడా! అడుగఁగానే, ఒకవేళ మాటలాడినను, అతండు తన యభిప్రాయంబును దాఁచుకొనియె మాటలాడును; అందువలన, ఎంతసమర్థుఁడనకైనను, అట్టివానిహృదయాభిప్రాయం బెఱుంగనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

నత్వస్య బ్రువతో జాతు లక్ష్యతే దుష్టభావతా
ప్రసన్నం వదనంచాపి తస్మాన్మే నాస్తిసంశయః. ౬౦

టీక॥ అస్య=ఈవిభీషణుఁడు; బ్రువతః= మాటలాడుచుండఁగా;దుష్టభావతా తు = దుష్టమయినయభిప్రాయము గలుగుటమాత్రము;నలక్ష్యతే= చూడఁబడలేదు. వదనంచాపి=ముఖంబును;ప్రసన్నం = నిర్మలముగానున్నది. తస్మాత్=అందువలన; మే=నాకు;సంశయః= సందేహము; నాస్తి=లేదు.

ఈవిభీషణుండుమాటలాడుచున్నాఁడుగదా! అతనిమాటలవలన,అతనికిదుష్టాభిప్రాయంబుండునట్లునాకుఁదోఁచలేదు;మఱియునతనిముఖముప్రసన్నముగానున్నది; కావున, నతనియందెంతమాత్రముసందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అశంకిత మతి స్స్వస్థో న శఠః పరిసర్పతి
నచాస్య దుష్టా వాక్చాపి తస్మాన్నాస్తీహ సంశయః.౬౧

టీక॥ శఠః = దుష్టాభిప్రాయము గలవాఁడు;అశంకితమతిః=సందేహము లేనిబుద్ధిగలవాఁడై;స్వస్థః=నిర్భయుండై;నపరిసర్పతి=రాఁడు. అస్య= ఈ విభీషణునియొక్క; వాక్చాపి= మాటయు; దుష్టా=దుష్టమయినది;నచ=కా

దు, తస్మాత్=అందువలన; ఇహ=ఇందు;సంశయః= సందేహము;న=లేదు.

దుష్టాభిప్రాయముగలవాఁడు, నిస్సందేహముగా, నిర్ణయముఁగా రాఁజాలఁడు; ఈవిభీషణుఁడు, ఎంతమాత్రము సందేహములేక నిర్ణయముగా నున్నాఁడు; మఱియు,నితని మాటలును, నిర్దోషంబులుగా నున్నవి; కావున,వీని యందునాకుసందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆకార శ్ఛాద్యమానో హి న శక్యో వినిగూహితుమ్
బలాద్ధి వివృణో త్యేవ భావ మంతర్గతం నృణామ్. ౬౨

టీక॥ఆకారః=ముఖవికారము; ఛాద్యమానః=కప్పఁబడుచున్నను; వినిగూహితుం=దాఁచుటకు;నశక్యోహి=అలవిగాదుగదా!నృణాం= మనుష్యులయొక్క;అంతర్గతం=మనసుననున్న; భావం=అభిప్రాయమును; బలాత్=బలాత్కారమువలన; వివృణోత్యేవహి=తప్పక తెలియపఱచునుగదా!

ముఖవికారము, ఎంతదాఁచినను, దాఁగియుండదు ; బలాత్కారంబున, హృదయగతంబగుభావంబును, దప్పక, బయలుపఱచును.అని, తాత్పర్యము.

దేశకాలో పపన్నంచ కార్యం కార్య విదాం వర
స్వఫలం కురు తే క్షిప్రం ప్రయోగేణాభి సంహితమ్. ౬౩

టీక॥ కార్యవిదాం=కార్యములదెలిసినవారలలో;వర=శ్రేష్ఠుఁడా! దేశకాలోపపన్నంచ= దేశముతోను గాలముతోనుంగూడినదియు;ప్రయోగేణ= ప్రయోగముతో;అభిసంహితం= కూడినదియునగు;కార్యం=కార్యము; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా;స్వఫలం= తనఫలమును;కురుతే=చేయుచున్నది.

కార్యవేత్తలలోనుత్తముండవగు రాముఁడా! కార్యంబు దేశకాలంబులననుసరించి,సరియయినపురుషులయందుఁబ్రయోగింపఁబడునేని,శీఘ్రంబుగా,ఫలించును.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం తవ సంప్రేక్ష్య మిథ్యా వృత్తంచ రావణమ్

వాలినశ్చ వధం శ్రుత్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్. ౬౪
రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)= ఈవిభీషణుఁడు; తవ=నీయొక్క; ఉద్యోగం=ప్రయత్నంబును; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మిథ్యావృత్తం=చెడ్డయాచారముగల; రావణంచ= రావణుని; సంప్రేక్ష్య(అధ్యాహృతము)= చూచి; వాలినః=వాలియొక్క; వధంచ= చంపుటను; అభిషేచితం= అభిషేకింపఁబడిన; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; శ్రుత్వా=విని; రాజ్యం=దొరతనమును; ప్రార్థయమానశ్చ=కోరుచు; బుద్ధిపూర్వం=బుద్ధిమంతుఁడుగల్గునట్లుగా; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాఁడు.

ఈవిభీషణుండు, నీవు రావణుని వధింపఁజేయుప్రయత్నంబునువిని, రావణునిదురాచారంబుఁజూచి, నీవువాలింజంపిసుగ్రీవునకువానరరాజ్యంబునొసంగుటయువిని, రాజ్యంబుఁగోరి, నీయొద్దకు వచ్చినాఁడుగాని, వేఱుగాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతావత్తు పురస్కృత్య యుజ్యతే త్వత్ర సంగ్రహః. ౬౫

టీక॥ఏతావత్తు=ఇంతమాత్రము; పురస్కృత్య=ముందిడికొని; తత్ర=అందు; సంగ్రహః= స్వీకారము; యుజ్యతే= యుక్తముగానున్నది.

ఇదంతయు నిట్లున్నదికావున, విభీషణుని గ్రహింపవచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

యథాశక్తి మయోక్తంతు రాక్షసస్యార్జవం ప్రతి

టీక॥మయాతు=నాచేతను; రాక్షసస్య=విభీషణునియొక్క; ఆర్జవంప్రతి = కపటములేమినిగూర్చి; యథాశక్తి=నాశక్తినతిక్రమింపక; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది.

నేను, నాశక్తికొలంది, నాకుఁదోఁచినమట్టుకు, విభీషణుని యోగ్యతనుగుఱించి, చెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వం ప్రమాణంతు శేషస్య శ్రుత్వా బుద్ధిమతాం వర. ౬౬

టీక॥ బుద్ధిమతాం=అధికమయినబుద్ధిగలవారలలో; వర=ఉత్తముఁడవయినరామఁడా! శ్రుత్వా = విని ; శేషస్య=మిగతదానికి; త్వంతు = నీవె; ప్రమాణం=కర్తవు.

బుద్ధిమంతులలో నుత్తముండవగు రామఁడా! నేను జెప్పినది విన్నావుగదా! ఇంక మిగతకార్యమునకు, నీయిచ్ఛ. అని, హనుమంతుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తదశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

అథ రామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ

ప్రత్యభాషత దుర్ధర్షః శ్రుతవా నాత్మని స్థితమ్. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; శ్రుతవాన్=అధికమయిన శాస్త్రాభ్యాసముగలవాఁడును; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = రామఁడు; వాయుసుతస్య=హనుమంతునియొక్క; ("హ"అనునది పాదపూరణార్థము) వచనం (అధ్యాహృతము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని ; ప్రసన్నాత్మా= ప్రసన్నమయినమనస్సుగలవాఁడై; ఆత్మని = మనస్సునందు; స్థితం= ఉన్నదాని; ప్రత్యభాషత = చెప్పెను.

అంత, మహాపండితుండును, బూర్వపక్షంబులచేఁగలఁతపెట్ట నలవిగానివాఁడునగు రాముండు, హనుమంతుండు చెప్పినమాటనువిని, ప్రసన్నుండయి, తనమనంబుననున్న యభిప్రాయముం జెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

మమాపితు వివక్షాస్తి కాచిత్ ప్రతి విభీషణమ్

స ౧౮

శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భి శ్శ్రేయసి స్థితైః. ౨

టీక॥మమాపితు = నాకును;విభీషణంప్రతి=విభీషణునిగూర్చి;కాచిత్=ఒకానొక;వివక్షా=చెప్పనిచ్ఛ;అస్తి=ఉన్నది.తత్=దానిని;సర్వం=అంతను;శ్రేయసి=మేలునందు; స్థితైః=ఉన్నట్టి; భవద్భిః=మీచేత;శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

నాకును,విభీషణునిగుఱించి, కొన్ని మాటలను జెప్పవలెననియున్నది;నాశ్రేయస్సునుగోరునట్టిమీరందఱును, జక్కగావినవలయునని,కోరెదను.

అని, తాత్పర్యము.

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన
దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్సతా మేత దగర్హితమ్. 3

టీక॥ తస్య=అతనికి; దోషః=దోషము; యద్యపిస్యాత్ = ఉండినను; మిత్రభావేన= స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేత ననుట; సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని; కథంచన = ఎట్లయినను; నత్యజేయం=విడువను. ఏతత్ =ఇది; సతాం=పెద్దలకు; అగర్హితం=నిందింపఁబడనిది, పూజింపఁబడిన నుట.

అతనియందెంతదోషంబుండినను, శరణాగతుండనివచ్చినవాని, నెట్లయిననువిడువఁజాలను, ఈధర్మము, సత్పురుషులకుఁబూజనీయంబగునది. అని, రాముండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సుగ్రీవుండు, "విభీషణుండుదుష్టుండు, ఇతని నిగ్రహింపవలయు" ననియె. అంగదాదులు, "పరీక్షించి, యదుష్టుండైనచో, గ్రహింపవచ్చు" ననిరి. హనుమంతుండు, "విభీషణుండుదుష్టుఁడుకాఁడుకావున, గ్రహింపఁదగినవాఁడే" యని, వచించె. ఇంక, రాముండు "దుష్టుండైననుశరణాగతుండగువానిగ్రహింపకతప్పదు". అని, సుగ్రీవమతంబును, "శరణాగతునియందుదుష్టాదుష్టపరీక్షమేతగదు." అనియంగదాదిమతంబులను "పరిగ్రహింపవలెననుట సమానంబయినను, నిర్దోషుండనుకారణంబుసరిగాదు. శరణాగతుండనుమాటచెప్పుటమాత్రమే, గ్రహించుటకుఁగారణము నిర్దోషుండైయుండవలయుననునక్కఱలేదు" అని హనూమన్మతంబును, నిరసించితనమతంబుఁజెప్పుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన= స్నేహితభావముచేత, నిర్దోషుండగుటచేఁగాదతనిరక్షించుట; స్నేహితభావముగలిగియుండుటచేతనెపరిగ్రహింపవలెననుట. మిత్రభావేన-వాస్తవముగామిత్రత్వములేకున్నను, మిత్రత్వంబు నభినయించుటమాత్రమెచాలుననుట. "రాఘవం శరణంగతః, శరణ్యం శరణంగతః" అని పూర్వోత్తరస్థలంబుల, శరణాగత శబ్దవ్యవహారంబుండుటచే, ఇచ్చట, మిత్రభావేన = శరణాగతభావముచేత ననియర్థము. అట్లు, ఇతర స్థలంబునందును, "విదితస్సహి ధర్మజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః" అని, శరణాగతశబ్దముచేనుపక్రమించి, "తేనమైత్రీ భవతుతేయదిజీవితుమిచ్ఛసి" (నీవు, జీవింపంగోరు

దువేని, నీకతనితో మైత్రియగుఁగాక) అని , మైత్రీశబ్దముచేఁ బర్యవసానము చేయఁబడియున్నది. లేక; రాముండు, ధీరోదాత్త నాయకుండుగావున, నా శరణాగతుండని చెప్పటకు, లజ్జించి , విభీషణుని మిత్రశబ్దముచే సగౌరవము గావ్యవహరించుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=మిత్రత్వముచేత, నన్నుఁగుఱించి కొంచెమేని యాభిముఖ్యంబునొందుట మాత్రమె నాయంగీకారంబునకుఁ గారణమనుట; మిత్రభావేన=మిత్రక్రియ చేత, మిత్రునివలెనభినయించుటచేతననుట, మనస్సునవెట్లున్నను, నేనుమిత్రుండననియభినయించుటమాత్రమెచాలుననుట. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేనని చెప్పవలసియున్నను, "తన్నాశ్రయింపఁదనయొద్దకువచ్చుటకై గొన్నియడుగులు పెట్టినవాఁడుంగూడఁదనకుసమానుండు" అనునభిప్రాయంబునఁ, గరుణాసముద్రుండగు రామునిచేఁజెప్పఁబడినది. అట్లు, సీతాదేవియు, శరణాగతినేచెప్పవలసినస్థలంబున , "తేనమైత్రీభవతు తే యదిజీవితుమిచ్ఛసి" అని, యాభిముఖ్యమాత్రంబున , నాశ్రితుని రాముండుదనకుసమానంబుగామన్నింపుననుసభిప్రాయంబునఁ, వచించె. మిత్రభావేన=మిత్రత్వమనుహేతువుచేత, "సుహృదస్సర్వభూతానాం" (సమస్తభూతంబులకును స్నేహితుండు) అని, చెప్పఁబడియుండుప్రకారమున, "సర్వభూతమిత్రుండు రాముండు, నాయందునుసహజంబుగ స్నేహంబుగలవాఁడు" అని , నాకుంగలసహజస్నేహంబువురస్కరించియనుట. మిత్రభావేన="తన్మిత్రంయత్ర విశ్వాసః" (ఎవ్వనియందునమ్మకంబుగలుగునో అతండుమిత్రుండు) అనిచెప్పఁబడియున్నదికావున , నమ్మకంబుగలిగియుండుటచేత, "రాముండవశ్యము, నన్నురక్షించును" అని, నమ్మియనుట. సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని, అతనికి, నాయందుఁగొంచెమేని యాభిముఖ్యమాత్రము గలిగినంతనే, నేనెయతండుండుచోటికిఁబోయి రక్షింపవలసియుండఁగా, నతఁడేయిచ్చటికివచ్చినప్పుడేమిచెప్పవలెనుఃఅనుట. సంప్రాప్తం= చక్కఁగావచ్చినవాని, ద్వారంబునంబాదుకలువిడిచిజేవనమస్కారంబు సేయునట్లు, ఇతరపదార్థంబులమనసునుంచక, "పరిత్యక్తామయాలంకా మిత్రాణిచధనానిచ" (నేను, లంకను స్నేహితులనుధనంబులను, విడిచివచ్చినాను) అని, సమస్తవిరోధివర్గంబునుబరిత్యజించి, మదేకశరణుఁడైవచ్చినవాఁడనుట. సంప్రాప్తం=చ

స ౧౮

క్రొత్తగావచ్చినవాని, తల్లియుఁ దండ్రియుఁ దోఁబుట్టువును గృహంబును రక్షకుండును స్నేహితుండునుగతియు, రాముండేయని, సమస్తంబును బరిత్యజించి, నన్నేపొందియున్నవాని ననుట. సంప్రాప్తం= చక్కఁగావచ్చినవాని, నాయంతరంగానుచరుల మూలముగా వచ్చిన వాని ననుట. సంప్రాప్తం = చక్కఁగా వచ్చిన వాని, లంకలో నేయుండి రాముని శరణు చొచ్చితినన్నమాత్రంబుననె, నేనెయచ్చటికిఁబోయిరక్షింపవలసియున్నప్పటికిని, నడవలేనివానిమీఁద గంగా నదియేవచ్చునట్లు, నాకుసులభంబుగా నేనున్నచోటికిఁదానెవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం= నాయొద్దకువచ్చుటయె మాకుఁజాలును, స్తోత్రము, పూజ, ధ్యానము, నమస్కారము, ఇవేమియు నక్కఱలేదు. నత్యజేయం= విడువఁజాలను, నేను సర్వశక్తినైనను, శరణాగతుండనను శబ్దముచెప్పువానివిడుచుటయందు, నాకెంతమాత్రము, శక్తిలేదు. సంప్రాప్తంనత్యజేయం= వచ్చినవానివిడువఁజాలను, ఎవ్వఁడెవ్వఁడువచ్చును? ఎవ్వనిరక్షింతు? అని, కాచియున్న నేను, వచ్చినవానినెట్లువిడువఁజాలుదును? ఇతనిసంబంధంబున, రావణునింగూడరక్షింపవలసిననేను, ఇతనినేయెట్లువిడుతును? నత్యజేయం = విడువను! వచ్చుటమాత్రముననె శ్లాఘనీయుండగు వానివిడుచుటెట్లు? కథంచన= ఎట్లయినను, క్రొత్తదూడనీనినయావు, మునుపటిదూడలనువిడుచునట్లు, మిమ్మునైన విడుతును, క్రొత్తగావచ్చిన విభీషణునివిడువఁ జాలననుట. కథంచన = సర్వదేశసర్వకాల సర్వావస్థలయందునననుట. కథంచన = ఎట్లయినను మాయం బ్రయోగించుట మొదలగువానిచే, నాకుమహానిష్టము గావించువాఁడైనను రక్షింపకవిడువననుట. కథంచ=ఎట్లయినను, ఈతనియందు, గుణంబులులేకున్నను, ఎక్కుడుగాదోషంబులెయున్నను, ఇతనింబరిగ్రహించుటయందఱకునిష్టముగాకున్నను, అతనింబరిగ్రహించుటవలనఁ, జూడఁజూడనిష్టంబులు వేనవేలు సంభవించునట్లుండినను, అధికమేల? నాప్రాణంబెపోవునట్లయినను, ఇతనివిడువననుట. తస్యదోషోయద్యపిస్యాత్= అతనికిదోషంబుండినను, మాయభిప్రాయంబునదోషమెలేదు, లేనిపోనిభయంబులుపెట్టుకొని యుండు మీయభిప్రాయంబునదోషంబుండినను, ఉండుఁగాక. తప్పుగాదు. దోషభోగ్యత్వంబనుమహావాత్సల్యంబువహించియున్ననాకు, ఆ

శ్రితదోషంబు సాఁ జేయమే కదా! దోషో యద్యపి స్యాత్ = దోషంబున్నను, అది శరణాగతునకు దోషము గాఁ జాలదు, మూఁడిపోఁచ మహాగ్నిహోత్రంబునం బడిదగ్ధమగునట్లు, శరణాగత్యభిసంధిమాత్రమున సమస్తదోషంబులును దగ్ధంబులయినవి. దోషో యద్యపి స్యాత్ = దోషంబుండినను, అది, శరణాగతియను నిరవధికగుణంబుగలవానికి, దోషంబనిపించుకొనదు. లేక: దోషో యద్యపి = అతనికి దోషంబుండినను, అది దోషంబు గాదు. ఆదోషమునకు, శరణాగతియను మహాగుణంబుగల యతనిసంబంధంబు గలిగియున్నదగదా! కావున, అది, గుణముకన్నను మాకు శ్లాఘ్యము. స్యాత్ = ఉండును గాక. దోషంబుండవచ్చునని యే కోరుచున్నాను. గుణవంతుని రక్షించినచో, గుణంబుం జూచి రక్షించినట్లగుచున్నది. దోషిని రక్షించుటయే మాకధికము లేక; దోషో యద్యపి = దోషంబున్నను, మమ్ము వధింపవలయునని కోరుటయను దోషంబున్నను. స్యాత్ = అతని కోర్కి యగుఁ గాక, ఆశ్రితాభీష్టసిద్ధియే మాకు ముఖ్యఫలము. ఇది, కపోతోపాఖ్యానానుగణాభిప్రాయంబని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు వచించిరి. అట్లయితే; ఈమహామంత్రులేల నిందింతురు? అనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఏతత్ = ఇది; సతాం = పెద్దలకు; అగర్హితం = అనిందితము. మాయందధికప్రీతిచే, లేనిపోని భయంబులు శంకించుచున్నట్టి మీకు నిందితమయియుండినను, పరమార్థవేత్తలగు సత్పురుషులకు అనిందితమనుట. తన్ను వధింపవచ్చినవారిలం గూడఁ గపోతాదులు రక్షించిరి. మఱియు, "దుష్టజనపరిగ్రహము శిష్టనిందితము, శాస్త్రనిషిద్ధముం గావునఁ, జేయరాదు-" అని, యందురు. "దుష్టజనులను బరిత్యజింపవలెను" అనుట సామాన్యవిషయము- "వధ్యుండైనను శరణాగతుండైనచో విమవకరక్షింపవలయునని, బోధించు విశేషశాస్త్ర శ్రుతియుండుటవలన, దుష్టుండైనను, శరణాగతుని రక్షించుటయందు, శాస్త్రవిరోధంబు లేదు. మఱి విధియై యున్నది. కావుననే, ఎట్టి మహాపాపంబు గావించినవాఁడైనను, శరణాగతుండయినచో, విద్వాంసులతనికి దగు ప్రాయశ్చిత్తంబు విధించి పరిశుద్ధుం గావింప వలయుననియు, నట్లు విధింపకున్నచో, మహాప్రత్యవాయంబు నొందుదురనియు, శాస్త్రంబు ఘోషించుచున్నది. శరణాగతుండు కానివానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తంబె విధింపరాదనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. కావున, పరిత్యాగవిధి, శరణాగతేత

రవిషయము. దుష్టుఁడయినను శరణాగతునిబరిత్యజించినం బ్రత్యవాయంబు చెప్పబడి యున్నది, కావున, శరణాగతుండెట్టి దుష్టుండైనను, అతనివిడువరాదు. ఈధర్మసూక్ష్మమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతత్ = ఈదుష్టశరణాగతపరిగ్రహము; సతాం = సామాన్యవిశేషశాస్త్రంబులు తెలిసినసత్పురుషులకు; అగర్హితం— నిందితముగాదు, పూజనీయమనుట.

సర్వశక్తియగువానికి, ఒకానొకవిషయమునందశక్తియు, సర్వజ్ఞునకు, ఒకానొకవిషయమునందజ్ఞానంబును, "మిత్రభావేన" అనునీశ్లోకముచేఁ దెలుపఁబడినదని గోవిందయతులు, వచించిరి.

సుగ్రీవ స్త్వథ తద్వాక్య మాభాష్య చ విమృశ్య చ
తత శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవః. ౪

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; హరిపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుఁడును; తద్వాక్యం = ఆరామునిమాటను; ఆభాష్య చ = అనువదించియు; విమృశ్య చ = ఆలోచించియు; తతః = అంత; శుభతరం = మిక్కిలియుమంగళకరమగునః వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవుండు, రాముండు చెప్పినమాటననువదించి, యాలోచించి, తనకు రామునందుంగల యధికపక్షపాతంబును దెలుపునట్టి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా కి మేష రజనీచరః

టీక॥ ఏషః — ఈ; రజనీచరః = రాక్షసుఁడు; సుదుష్టోవాపి = మిక్కిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవాపి = దుష్టుండు కానివాఁడుగాని; కిం = ఎందుకు?

ఈ రాక్షసుండు, దుష్టుండుగానియదుష్టుండుగాని, యతనితో మనకేమిప్రయోజనము? ఇతనిమనమవశ్యమువిడువవలసినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్. ౫
కో నామ స భవే త్తస్య య మేష న పరిత్యజేత్

స ౧౮

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఈదృశం=ఇట్టి; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తం=పొందినట్టి; భ్రాతరం=అన్నను; పరిత్యజేత్=విడుచునో; ఏషః=వీఁడు; యం=ఎవ్వని; నపరిత్యజేత్=విడువఁడో; సః= అట్టివాఁడు; తస్య=అతనికి; కః= ఎవ్వఁడు; భవేత్=అగును?

ఈతండు, ఇట్టిమహాకష్టంబునొంది యున్నయన్ననుంగూడవిడిచివచ్చినాఁడే; ఇంకనిట్టికృతఘ్నుండు, ఎవ్వనివిడువఁడు? కాఁబట్టి యితనిఁబరిగ్రహింపఁగూడదు. అని సుగ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

వానరాధిపతే ర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వా నుదీక్ష్యచ. ౬
ఈష దుత్స్మయమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణమ్
ఇతి హోవాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః. ౭

టీక॥ సత్యపరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమముగల; కాకుత్స్థః= రాముఁడు; వానరాధిపతేః = వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవునియొక్క; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వాన్ = అందఱినుగూర్చి; ఉదీక్ష్యచ = చూచియు; పుణ్యలక్షణం= మంచిలక్షణములుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఈషత్=కొంచెము; ఉత్స్మయమానస్తు=నవ్వుచునే; ఇతి=ఇట్లని; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

సత్యపరాక్రముండగురాముఁడు, వానరేశ్వరుండయిన సుగ్రీవుఁడుచెప్పినమాటనువిని, వానరులనందఱింజూచి, పుణ్యలక్షణుండగు లక్ష్మణునిపైఁజిఱునవ్వొలయంగటాక్షంబుఁబఱపి, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

అనధీత్యచ శాస్త్రాణి వృద్ధా ననుపసేవ్యచ
నశక్య మీదృశం వక్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౮

టీక॥ హరీశ్వరః=వానరాధిపతియగుసుగ్రీవుండు; యత్=ఏమాటను; ఉవాచ=చెప్పెనో; ఈదృశం= ఇట్టిమాటను; వక్తుం=చెప్పుటకు; శాస్త్రాణి=శాస్త్రములను; అనధీత్యచ=అధ్యయనింపకయు; వృద్ధాన్=పెద్దలను;

అనుపసేవ్యచ = సేవింపకయు; నశక్యం=అలవిగాదు-

శాస్త్రాధ్యయనంబును వృద్ధసేవయు నెచ్చ్రగాఁగావించినవానికిఁ దక్క మఱియొకవ్వనికిని యిప్పుడువానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు చెప్పినట్టిమాటం జెప్పనలవిగాదు- అని,తాత్పర్యము-

అస్తి సూక్ష్మతరం కించి ద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే
ప్రత్యక్షం లౌకికంవాపి విద్యతే సర్వరాజసు- ౯

టీక॥అత్ర=ఈవిషయమునందు;ప్రత్యక్షం=కండ్లకగపడునదియు; లౌకికంవాపి = లోకవ్యవహారసిద్ధంబునగు; యత్=ఏది;సూక్ష్మతరం = మిక్కిలియుసూక్ష్మమయినది;కించిత్=కొంచెము;అస్తి= ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది;మే = నాకు;ప్రతిభాతి=తోఁచుచున్నది-

ఈవిషయమునందుఁబ్రత్యక్షంబును లౌకికంబునగు నొక్క సూక్ష్మధర్మము,సమస్తరాజులకును, గల్గియున్నది; అదినాకు స్ఫురించుచున్నది; చెప్పెదవినుండు. అని, తాత్పర్యము-

అమిత్రా స్తత్కులీనాశ్చ ప్రాతిదేశ్యాశ్చ కీర్తితాః
వ్యసనేషు ప్రహర్తార స్తస్మా దయ మిహాగతః- ౧౦

టీక॥తత్కులీనాశ్చ= అతనిజ్ఞాతులును; ప్రాతిదేశ్యాశ్చ=ఇరుగుపొరుగు రాజులును; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ప్రహర్తారః=ప్రహరించువారలుగాను; అమిత్రాః=శత్రువులుగాను; కీర్తితాః=చెప్పఁబడినారు- తస్మాత్= అందువలన; అయం=ఈవిభీషణుండు; ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆగతః=వచ్చినాఁడు-

జ్ఞాతులును , ఇరుగుపొరుగురాజులును,గష్టంబువచ్చినప్పుడు ప్రహరింపంజూతురు, కావున, శత్రువులనిచెప్పఁబడినారు; అట్లు,ఈవిభీషణుఁడు; రావణునకుజ్ఞాతికావునఁ,గష్టంబువచ్చినప్పుడు,అతనింబరిత్యజించి , యిచ్చటికివచ్చినాఁడు-అని, తాత్పర్యము-

స ౧౮

అపాపా స్తత్కులీనాశ్చ మానయంతి స్వకాన్ హితాన్
ఏష ప్రాయో నరేంద్రాణాం శంకనీయ స్తు శోభనః- ౧౧

టీక॥ అపాపాః=కుటిలులుకానట్టి; తత్కులీనాః= వారికులంబునంబుట్టిన రాజులు; హితాన్= మేలుగలిగించునట్టి; స్వకాన్ = తమజ్ఞాతులను; మానయంతి=పూజింతురు. శోభనః= గట్టివాఁడయిన; ఏషతు= ఈజ్ఞాతిమాత్రము; నరేంద్రాణాం=రాజులకు; ప్రాయః=అధికముఁగా; శంకనీయః=సందేహింపఁదగినవాఁడు,

యోగ్యులగురాజులు , తమకిష్టులయినజ్ఞాతులను గౌరవింతురు ; అట్టి యోగ్యులగురాజులుగూడ , శౌర్యాదిసంపన్నుండగుజ్ఞాతిని, ఎంతమాత్రము నమ్మరు; ఇంకఁ , పాపిష్ఠుండగురావణుండు, జ్ఞాతిననమ్మునా? అట్లు, ఈ విభీషణుండు, రావణునిచేశంకింపఁబడినవాఁడై, యతనితోవిరోధించి, యిచ్చటికి, వచ్చినాఁడుగాని, వేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

య స్తు దోష స్త్వయా ప్రోక్తో హ్యాదానే ఽరిబలస్య చ
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్ర మిదం శృణు. ౧౨

టీక॥ త్వయా=నీచేత; అరిబలస్య= శత్రుబలముయొక్క; ఆదానేచ= గ్రహించుటయందును; యః = ఏ; దోషస్తు= దోషమును; ప్రోక్తః=చెప్పఁబడినదో. తత్ర=ఆవిషయమునందు; తే= నీకొఱకు; యథాశాస్త్రం= శాస్త్రమునతిక్రమింపక; కీర్తయిష్యామి = చెప్పెదను. ఇదం=ఈమాటను ; శృణు=వినుము.

శత్రుబలంబుసంగ్రహించుకొను విషయమయి,నీవేదోషంబుచెప్పియున్నావో , ఆవిషయమునందును, నీకు, యథాశాస్త్రంబుగాఁజెప్పెదను;వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

న వయం తత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీచ రాక్షసః

టీక॥ వయం=మనము ; తత్కులీనాశ్చ = అతనికులంబునఁబుట్టినవారల

మును; న=కాము. రాక్షసః = విభీషణుఁడు; రాజ్యకాంక్షీచ = రాజ్యముఁ గోరువాఁడును.

మనము రాక్షసులము కాము కావున, రాక్షసరాజ్యంబు గోరము; కాఁబట్టి, మనయందతనికి ద్వేషంబు గలుగదు; మఱియు, మనసాహాయ్యంబున, అతండు, రాజ్యంబు పొందవలయుననియున్నాఁడు, కావున, మనల నతండు విడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పండితా హి భవిష్యంతి తస్మా ద్గ్రాహ్యో విభీషణః. ౧౩

టీక॥ రాక్షసాఅపి (అధ్యాహృతము)=రాక్షసులును; పండితాః= పండితులుగా; భవిష్యంతిహి=ఉందురుగదా! తస్మాత్=అందువలన; విభీషణః= విభీషణుఁడు; గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

అయితే, రాక్షసులకింత విమర్శయున్నదా? అని, యాక్షేపింతురు కాఁబోలు; అట్లుకాదు; రాక్షసులలోనుం గొందఱు పండితులుందురు; కావున, విభీషణుండట్టియభిప్రాయముతో వచ్చినవాఁడు కాఁబట్టి, యతనిం బరిగ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః
ప్రణాదశ్చ మహా నేష తతో స్య భయ మాగతమ్. ౧౪
("ప్రవాదశ్చమహానేషః" ఇతిపాఠాంతరం.)
ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మా ద్గ్రాహ్యో విభీషణః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= అజ్ఞాతులు; అవ్యగ్రాశ్చ=కలఁతలేనివారలును; ప్రహృష్టాశ్చ=సంతసించిన వారలునై; సంగతాః= కూడినవారలుగా; నభవిష్యంతి=ఉండరు. ఇతి=ఇందువలన; భేదం=పరస్పరవిరోధమును; గమిష్యంతి=పొందుదురు. ఏషః= ఈ; ప్రణాదశ్చ=ధ్వనియు; మహాన్=గొప్పదిగా; (పాఠాంతరపక్షమునందు) ప్రవాదః=లోకవార్త; మహాన్= గొప్పదిగా; భవతి(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నది. తతః = అందువలన; అస్య=ఈతనికి; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చినది. తస్మాత్= అందువల

నః విభీషణః= విభీషణుఁడు; గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

జ్ఞాతులు, ఎప్పటికిని, పరస్పరముగ లఁత లేక సంతుష్టులయి యొకరితోనొకరు కలసియుండరు; ఎల్లప్పుడును పరస్పర మువిరోధము గలిగియుందురు; అట్లువిభీషణుండు విరోధించి, బలిష్ఠుండగు రావణునకు భయపడి మనయొద్దకువచ్చినట్టున్నది గాని వేఱు గాదు; అందుకుఁదగినట్లు, ఇతనికంఠధ్వనిం జూచినను భయంబునొందినట్లుకనుపడుచున్నది; లోకవార్తయు, జ్ఞాతులు, ఒకరితోనొకరుకలహింపుచుందురనుట, సుప్రసిద్ధమయియున్నదిగదా! కావుననితండుభయపడి మనయొద్దకువచ్చినాఁడుకాబట్టి, యితనిం బరిగ్రహింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

న సర్వే భ్రాతర స్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫
మద్విధా వా పితుః పుత్రా స్సుహృదో వా భవద్విధాః

టీక॥ తాత= నాయనా; భ్రాతరః= తోఁబుట్టువులు; సర్వే= అందఱును; భరతోపమాః= భరతునితోఁబోలికగలవారలు; నభవంతి= కారు. పితుః= తండ్రికి; మద్విధాః= నాయట్టివారలగు; పుత్రా వా= కొడుకులు గాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము) ఉండరు. భవద్విధాః= నీయట్టివారలగు; సుహృదో వా= స్నేహితులు కాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము)= ఉండరు.

నాయనా! తోఁబుట్టువులందఱు, భరతునివంటివారలు కాఁజాలరు; తండ్రికిఁగొడుకులును, నాయట్టివారలు, పుట్టరు; నీవంటిస్నేహితులును, కలుగఁజాలరు; కాఁబట్టి, యందఱునుమనయట్లె, పరమధార్మికులలయియుందురని తలంపకుము. అని, రాముండు, సుగ్రీవాదులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౬
ఉత్థాయే దం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; సహలక్ష్మ

ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు; రామేణ=రామునిచేత; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే; ఉత్థాయ=లేచి; ప్రణతః=నమస్కరించినవాఁడై; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాపండితుండగుసుగ్రీవుండు, రాముండు తన్నును లక్ష్మణునిం జూచి చెప్పిన మాటను విని, లేచి, రామునకు నమస్కరించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్. ౧౭
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే క్షమం క్షమవతాం వర

టీక॥ క్షమవతాం=యుక్తవ్యాపారములుగలవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! తం=ఆ; విభీషణం=విభీషణుని; రావణేన=రావణునిచేత; ప్రణిహితం=రహస్యముగాఁబంపఁబడినవానిఁగా; అవేహి=ఎఱుంగుము. అహం=నేను; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క; నిగ్రహం=నిగ్రహించుటను; క్షమం=యుక్తముసుగా; మన్యే=తలంచెదను.

యుక్తవ్యాపారములు గల వారలలోనుత్తముండవగు రాముఁడా! ఈవిభీషణుని రావణుండు ఇచ్చటికి రహస్యముగాఁబంపి యున్నాఁడని యెఱుంగుము; కావున, నతనినిగ్రహించుట యుక్తమని తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో జిహ్మయా బుద్ధ్యా సందిష్టో య మిహాగతః. ౧౮
ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయి వా నఘ
లక్ష్మణే వా మహాబాహో సవధ్య స్సచివై స్సహ. ౧౯

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు; మహాబాహో=పెద్దచేతులుగలరాముఁడా! అయం=ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; జిహ్మయా=కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సందిష్టః=పంపఁబడినవాఁడై; ప్రచ్ఛన్నః=కప్పఁబడినవాఁడై; విశ్వస్తే=నమ్మినట్టి; త్వయి=నీయందుఁగాని; మయి=నాయందుఁగాని; లక్ష్మణే వా=లక్ష్మణునియందుఁగాని; ప్రహర్తుం=ప్రహరించుటకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాఁడు. సచివైస్సహ=మంత్రు

లతోఁగూడ; సః=ఆ; వధః=చంపుట; భవేత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

పాపరహితుఁడవు మహాబాహుఁడవగు రామఁడా! ఈరాక్షసుఁడు, కపటలోపాయంబున, రావణునిచేఁబంపఁబడినా [illegible] మ్మియుండఁగాఁ, బ్రచ్ఛన్నరూపంబున, నిన్నుఁగాని, నన్నుఁగాని, లక్ష్మణుఁగాని, ప్రహరించుటకై, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు; అట్లు మనచంపఁదగినవాఁడు, వధింపఁబడవలసినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

[illegible] నృశంసస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః

టీ॥ [illegible] విభీషణః=విభీషణుఁ [illegible] నృశంసస్య [illegible] ండగు; రావణస్య=రావణుని [illegible], భ్రాతా=తమ్ముఁడుగదా!

విభీషణుఁడు, దుష్టుండగు రావణుని తమ్ముండుగదా! ఇతనినెట్లునమ్మవచ్చును, అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః. ౨౦

వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌన ముపాగమత్

టీక॥ వాహినీపతిః = వానరసైన్యమునకుఁబ్రభువును; వాక్యజ్ఞః=మాటలనెఱింగినవాఁడునగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; వాక్యకుశలం=మాటలయందుసమర్థుఁడగు; రఘుశ్రేష్ఠం= రామునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా= చెప్పి; తతః=అంత; మౌనం=ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్=పొందెను.

వానరాధీశ్వరుండును, మాటలయందుఁబండితుండునగుసుగ్రీవుండు, మాటలయందుఁబండితుండగురామునితోనీప్రకారముచెప్పి, యంత, నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం రామ శ్శ్రుత్వా విమృశ్యచ. ౨౧

తత శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవమ్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా

క్యం=మాటను;శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె;విమృశ్యచ=ఆలోచించియు;తతః=అటుపిమ్మట; హరిపుంగవం=వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవునిగూర్చి; శుభరతం=మంగళమునం దాసక్తమయిన ; వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని,యాలోచించి,యంత,వానరోత్తముండగుసుగ్రీవుంజూచి , మంగళకరంబగునీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్య దుష్టోవా కి మేష రజనీచరః ౨౨
సూక్ష్మమప్యహితం కర్తుం మమా శక్తః కథంచన

టీక॥ఏషః=ఈ;రజనీచరః=రాక్షసుఁడగువిభీషణుఁడు;సుదుష్టోవాపి=మిక్కిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవా=దుష్టుండుకానివాఁడుగాని; కిం=ఏమి? మమ=నాకు;కథంచన = ఎట్లయినను; సూక్ష్మమపి=కొంచెమయినను; అహితం=కీడును;కర్తుం= చేయుటకు;అశక్తః=సమర్థుఁడుగాఁడు.

ఈవిభీషణుండు , దుష్టుండగుఁగాక లేకయదుష్టుండగుఁగాక; నన్నితండేమి చేయఁగలఁడు?ఇతండేవిధంబుననైనను, గొంచెమయినను, నాకుఁ, గీడుచేయఁజాలఁడు.అని, తాత్పర్యము.

పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్. ౨౩
అంగుళ్యగ్రేణ తాన్ హన్యా మిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర

టీక॥హరిగణేశ్వర= వానరసమూహములకుఁబ్రభుండవగు సుగ్రీవుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము) = నేను;ఇచ్ఛన్=కోరుచు;పృథివ్యాం = భూమియందు; విద్యమానాన్ (అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి;రాక్షసాన్చైవ= రాక్షసులను;పిశాచాన్=పిశాచంబులను;దానవాన్=దానవులను;యక్షాన్ = యక్షులను; తాన్=వారలను; సర్వాన్(అధ్యాహృతము)= అందఱను; అంగుళ్యగ్రేణ=పెద్దవ్రేలికొనచేత; హన్యాం=చంపుదును.

వానరేశ్వరుండవగుసుగ్రీవుఁడా!ఈలంకలోనిరాక్షసులను మాత్రమెకాదు;

నేనిచ్ఛింతునేని, ఈలోకంబుననుండు రాక్షసులనందఱను, పిశాచంబులను, దానవులను యక్షులను, వీరలనందఱంగూడ నాపెదవ్రేలిచివరచే, వధించివుత్తును? ఈవిభీషణుండునన్నేమిచేయఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతే హి కపోతేన శత్రు శ్శరణ మాగతః. ౨౪
అర్చితశ్చ యథాన్యాయం స్వైశ్చ మాంసై ర్నిమంత్రితః

టీక॥కపోతేన=పావురముచేత; ఆ(స్థా)నం(అధ్యాహృతము)=తన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా; ఆగతః=పొందినట్టి; శత్రుః = శత్రువు;యథాన్యాయం=న్యాయము నతిక్రమింపక; అర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడునై; స్వైః=తనవైన; మాంసైః= మాంసములచేత; నిమంత్రితశ్చ= భోజనార్థముప్రార్థింపఁబడినవాఁడును. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; శ్రూయతే హి= వినఁబడుచున్నది గదా!

ఒకపావురము, తనశత్రువొకండు తన్నుశరణుపొందఁగానే, యతనింజక్కఁగాఁ బూజించి, యతనికిఁదనదేహమాంసమునొసంగిభుజింపుమనెను, ఈ సంగతి యందఱుకును దెలిసనదే కదా! అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— కపోతేన=పావురముచేత, ధర్మాధికారమే లేనట్టితిర్యగ్జంతువుచేతననుట; అట్టిపక్షియొశరణాగతునిరక్షించినదే; ఇంక మేమురక్షింపవలయునని చెప్పవలయునా? కపోతేన=పావురముచేత; ఒక్క పావురముచేత, దానికెవ్వరు సహాయములేకున్నను, చేయఁబడినది; ఇట్టి సహాయ సంపత్తితోఁ గూడి మనము రక్షింప వలయునని చెప్పవలయునా? శత్రుః— సహజశత్రుండును తనభార్య నపహరించుటచేఁ గృత్రిమ శత్రుండునగు బోయవాఁడు, బోయవాఁడు పావురముభార్య నపహరించెను; అట్టిశత్రువునుంగూడ నదిరక్షించెను ; మనకు విభీషణుండు, అట్టియపకారముచేయలేదు; మనమతని రక్షింపకున్ననింకమనపౌరుషంబెందుకు? శరణం, ఆగతః=రక్షకునిగాఁ బొందినవాఁడు; పావురముండు చెట్టుకిందికివచ్చిన వాఁడు, "సోంజలిం శిరసాబద్ధ్వా వాక్యమాహవనస్పతిమ్॥ శరణం హిగతోస్మ్యద్య దేవతా మిహ వాసినీమ్." (ఆబోయవాఁడు, వృక్షమును

గూర్చి, చేమోడ్పుశిరంబునం దాల్చి, యిట్లనిచెప్పెను "ఇచ్చటనున్న దేవతను శరణుపొందితిని") అని, యాబోయవాడు, వృక్షముతోఁజెప్పినవాఁడు గాని, పావురమునుగూర్చియయినంజెప్పలేదు; అట్లయినను, అదియితని రక్షించినది; విభీషణుండు, "రాఘవం శరణంగతః" అని నన్నేశరణుపొందినట్లు స్పష్టముగాఁజెప్పుచున్నాఁడు. ఇంకనతని, నెట్లురక్షింపకుండవచ్చును? అర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును;బోయవాఁడు తనకు సహజశత్రుం డగుటవలనను, దనభార్యనపహరించుటవలనను,అతండుఆపన్నుండైనను,అతనిను పేక్షింపవలసియున్నను, అతనివధింపవలసియున్నను, అతిథియగునతని దేవునిఁగాఁదలంచి,నిప్పుదీసికొనివచ్చి,యతనిచలి దీర్చి,పూజించినది. యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; ఏనో తావోయనికాదు, మంచిస్నేహితునింబోలె, మిక్కిలియునాదరంబున, నతనియాఁకలియంతయుఁదీఱునటుఁ, గొంచెమయినమనసునఁగల్మషంబుంచుకొనక, పూజించినది. స్వైశ్చ మాంసైః=తనవైనమాంసములచేత, బయటనుండిపండ్లుఁగాయలుదీసికొనివచ్చి వానిచేఁగాని, లేకతనయొద్ద నుండు ద్రవ్యాంతరంబులచేఁగాని, యుపచరింప లేదు; మఱియజ్ఞానులచేనాత్మగా నేదలంపఁబడినదియు.జ్ఞానులచేఁగూడ,"శరీరమాద్యం ఖలుధర్మసాధనం"(దేహముమొదటిదైనధర్మసాధనముగదా!) అని, యెంతయుంగొనియాడంబడుచున్నదియు నానాప్రయాసంబులం బోషింపఁబడినదియునగుశరీరమునేనిప్పులో బడవైచి, భుజింపుమని ప్రార్థించెను. తిర్యగ్జంతువేయింతదూరముగాపించియుండఁగా,నాయట్టివాఁడు, శరణాగతునకుఁ గేవలరక్షణము మాత్రమెచేయకున్న, మనధర్మ పౌరుషపరాక్రమంబుల కేమిప్రయోజనము?

స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహర్తారమాగతమ్. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం పున ర్మద్విధో జనః

టీక॥ వానరశ్రేష్ఠ=వానరోత్తముండవగుసుగ్రీవుఁడా! సః=ఆ; కపోతః=పావురము; ఆగతం=వచ్చినట్టి; భార్యాహర్తారం=భార్యనపహరించి

నట్టి; తం= ఆబోయవాని; ప్రతిజగ్రాహహి= ప్రతిగ్రహించెనుగదా! మద్విధః—నాయట్టి; జనః=జనము; ప్రతిగృహ్ణీయాదితి(అధ్యాహృతము)-ప్రతిగ్రహింపవలయునని; కింపునః=చెప్పవలసినదేమియున్నది?

వానరోత్తముండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఆపావురము, తనభార్యనపహరించినట్టి,యాబోయవాఁడు రాఁగానే యుతనింబరిగ్రహించి రక్షించెనే! ఇంక, నాయట్టివాఁడుఁ రక్షింపవలయునని చెప్పవలయునాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సః కపోతః=ఆపావురము, మావలె ధర్మానుష్ఠానముచేయవలసినజాతియందుఁగాని, శరణాగతరక్షకులనివినుతికెక్కినవారివంశంబునంగాని, పుట్టినదికాదు; అట్టిపక్షిగూడననుట. తం=అట్టి,జాతిచేతను స్వభావంబుచేతను, అతిక్రూరమయిన యాచారముగలవాఁడును, సమస్తపక్షిజాతులకును మృత్యువువంటివాఁడును, విపరీతకర్మంబులనే యనుష్ఠించువాఁడును, లేశమయినను అనుతాపములేనివాఁడును,గొంచెమేనియానుకూల్యంబులేనివాఁడును, ఉపాయాంతరశూన్యుండును,ఆకపోతమువద్దకురావలెననివచ్చినవాఁడుగాడు, ఆకస్మికముగావచ్చినవాఁడును, కావున, ఏయుపాయంబుననైనను, వధింపఁదగినవాఁడయినను, ఆబోయవానిని, ప్రతిజగ్రాహ= ప్రతిగ్రహించి, తనదేహంబునుంగూడ నిచ్చి, యతనిరక్షించెను. "భార్యాహర్తారం = తనభార్యనుహరించినవాని, కేవలజాతివిరోధిమాత్రమెకాదు, తనభార్యనుంగూడ, నపహరించినట్టిమహాశత్రువనుట. ఇట్లు, నాభార్యనపహరించినట్టిరావణుండువచ్చినను, అతనినింగూడ నేను రక్షింపవలసినదేయని యభిప్రాయము. ఆగతం=వచ్చినవాని, కపోతంబతనిరక్షించుటకుఁగాక, నతఁడుచేసినయుపాయంబంతయును, వాచెట్టుక్రిందికి వచ్చుటమాత్రమె. ఆబోయవాఁడు, వనస్పతిదేవతంగుఱించిచెప్పినమాటకపోతంబునకుఁదెలియదు. అది,యతండువచ్చుటనుజూచి, అతండు బడలిభయంబుఁజెందియుండుటను,అతనియాకారంబులవలనంగనుంగొని, యతనిరక్షించినదిగాని, యతండువానిఁ బ్రార్థింపనుంగూడలేదనుట "సః, కపోతః"(ఆపావురము)అనుటచే, శ్యేనకపోతోపాఖ్యానమునందుంబోలెఁ, గ

విశేషార్థము.— కపోతము, తిర్యగ్జంతువు; అదియనుష్ఠించిన మాత్రముచేతనె, ధర్మముకాఁజాలదు. అని, శంకించి, దానికిశాస్త్రవిధియునున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు. కణ్వస్య, పుత్రేణ=కణ్వమహర్షికొడుకు, అనుటచే మహాకులప్రసూతుం డని చెప్పఁబడినది. పరమర్షిణా = "ఋషి"యనఁగా, "ఋషీగతౌ" అనుధాతువునం బుట్టినది, జ్ఞానంబుగలవాఁడు , ఉత్తముఁడగుఋషియనఁగా, సమస్తవేదవేదాంతపారంగతుండనుట ఇందుచే , పరమార్థంబెఱింగినవాఁడని సూచింపఁబడినది. సత్యవాదినా=యథార్థంబుఁజెప్పువాఁడు,అనుటచే; వేదోక్తప్రకారంబుచెప్పువాఁడని సూచితమయినది. అట్టి; కండునా= కండుమహాముని చేత; పురా=మున్ను; గీతాం= పాడఁబడిన; కండుమహాముని కల్పించినది కాదు , వేదోక్తంబునేయాయన స్మరించినాఁడనుట. ధర్మిష్ఠాం= వేదోక్త పరమ ధర్మంబు బోధించు నదియు; ఇందుచే , శరణాగతరక్షణమె పరమప్రయోజనమని చెప్పఁబడినది. సత్యవాదినీం= మహాఫలమునుగల్గించునట్టియఫలమునుజెప్పునట్టి;గాథాం=శ్లోకమును,అనేకార్థంబులను,సులభంబుగానభ్యసించుటకై, సంకోచించిశ్లోకరూపంబుగాఁజెప్పఁబడినదాని;శృణు= వినుము,ఇదివఱకు, దీనివినకుండుటచే, నీవిట్లభిప్రాయపడుచున్నావుగదా! దీనింజెప్పెదను;ఎచ్చరికతో వినుము.

బద్ధాంజలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతమ్. ౨౭
న హన్యా దానృశంస్యార్థ మపి శత్రుం పరంతప

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందపింపఁజేయునట్టివాఁడా!బద్ధాంజలిపుటం= కట్టఁబడిన చేమోడ్పునెడు దొప్పగలవానిని; దీనం=భయపడినవానిని; యాచంతం= యాచించువానిని; శరణాగతం = శరణుపొందినవానిని; శత్రుమపి=శత్రువునైనను;ఆనృశంస్యార్థం= అక్రౌర్యముకొఱకు;నహన్యాత్ = వధింపఁగూడదు.

శత్రువులఁదపింపఁ జేయునట్టివాఁడా!చేతులుమొగుడ్చికొని, దీనుండై,శరణువేఁడుచున్నశరణాగతుని,అక్రౌర్యధర్మపరిపాలనంబునకై,యెంతమాత్రమువధింపఁగూడదు- అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— బద్ధాంజలిపుటం=చేమోడ్పుగిలించినవానిని, చేమోడ్పుగిలించినంతనే రక్షింపవలెననుట; దీనం=భయపడినవాని, చేమోడ్పుగిలించుటయు నావశ్యకముగాదు; భయపడినట్లుండుటయె చాలుననుట. యాచంతం=యాచించువాని; అవేమియు లేకున్నను, మనఃపూర్వకముగాకపోయినను, యాచించుటమాత్రమె చాలుననుట. శరణాగతం=శరణుపొందినవాని, ఇఁకఁ గాఁపుకాపుమని ప్రార్థించుచున్నవానిరక్షింపవలెనని చెప్పవలసినదేమి; యద్యపి, శత్రుమపి=శత్రువైనను; న హన్యాత్=చంపఁగూడదు. ఎందుకు, అనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఆనృశంస్యార్థం=అక్రౌర్యము కొఱకు, దయకొఱకనుట; మిక్కిలియుదయగలవాఁడనుకీర్తియుండుటచే, ఇతఁడు క్రూరుఁడు! అను లోకాపవాదపరిహారము. ఇవి నైహికము. దయాదులచేఁ గలుగుపుణ్యంబు పారలౌకికము, ఇట్లు రెండులోకంబులందును సుఖంబునొందుటకనుట. "పరంతప" అనుటచే కండుఁడును ఒకరాజుంగూర్చినే, యీకథఁ జెప్పినట్లు తెలియుచున్నది. పరంతప=పరాక్రమశాలులగు శత్రువులయందునీ పౌరుషంబుఁ జూపుము; శరణాగతులయందుఁ బౌరుషంబుఁ జూపి యేమిప్రయోజనము?

ఆర్తో వా యది వా దృప్తః పరేషాం శరణాగతః. ౨౮
అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా

టీక॥ కృతాత్మనా=పండితునిచేత; ఆర్తో వా=దుఃఖితుండుగాని; దృప్తో యది వా=గర్వించినవాఁడుగాని; పరేషాం=శత్రువులలోపల; శరణాగతః=శరణుపొందినట్టి; అరిః=శత్రువు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; పరిత్యజ్య=విడిచి; రక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు.

శత్రువులలో నెవ్వఁడైన శరణాగతుఁడయ్యేనేని, అతండు భీతుండుగాని, గర్వితుండుగాని, పండితుండగువాఁడతని, తన ప్రాణంబులం బోఁగొట్టుకొనియయినను రక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—పరేషాం=శత్రువులలో, శరణాగతః=శరణుచొచ్చినవాఁడు, శరణాగతుండను శబ్దముమాత్రము చెప్పినం జాలుననుట; అరిః=శత్రువు;

అపకారియయిననువిడువఁగూడదనుట ఆర్తోవా=ఆవేగముగలవాఁడుగాని, ఎప్పుడెప్పుడురక్షింతురో,యనియధికావేగముగలవాఁడుగాని, లేక, తానుగావించియున్నయపకారమును గుఱించి, భయపడియున్నవాఁడుగాని; దృప్తాయదివా=ఎట్లురక్షింపరు? అని గర్వించియున్నవాఁడుగాని, లేక, అట్టియాపత్కాలమునందును,నిట్టి యపకారముగావించియున్నానేయనియెంతమాత్రముభయమునుంచక, మునుపటివలెనెంతయుగర్వించియున్నవాఁడుగాని; కృతాత్మనా= పండితునిచేత, ధర్మశాస్త్రరహస్యములు దెలిసిన వానిచేత ; ప్రాణాన్;పరిత్యజ్య,రక్షితవ్యః—ప్రాణంబులవిడిచిరక్షింపఁబడవలసినవాఁడు అస్థిరంబులగుప్రాణంబులను విడిచియయినను, స్థిరంబగు శరణాగతరక్షణరూపధర్మంబు నాచరింప వలసినది. "కృతాత్మనా" (పండితునిచేత) అనుటచే, పండితుండగువాఁడుచేయకున్న, సాధారణులకన్న నధికదోషంబునొందునని సూచింపఁబడుచున్నది.

స చేద్భయాద్వా మోహాద్వా కామాద్వాపి న రక్షతి. ౨౯

స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం తత్పాపం లోకగర్హితమ్

టీక॥సః=అతండు;భయాద్వా=భయంబువలనఁగాని; మోహాద్వా= అజ్ఞానమువలనఁగాని; కామాద్వాపి = కామమువలనఁగాని; స్వయా=తనదైన; శక్త్యా=శక్తిచేత;యథాసత్త్వం=శక్తినతిక్రమింపక;నరక్షతిచేత్=రక్షింపకుండునేని;తత్=అది; పాపం= పాపము. లోకగర్హితం= లోకముచే నిందింపఁబడినది.

భయంబుచేఁగాని యజ్ఞానంబుచేగాని కామంబునంగాని, యట్లుతనశక్తిపంచనలేక, రక్షింపకున్నచో, నతండు, గొప్పపాపంబునొందును, లోకంబునంనుననిందితుండగును.

విశేషార్థము.— శరణాగతరక్షణమునందు విధినిబోధించి, యింకఁ జేయకున్నంగల్గు ప్రత్యవాయముం జెప్పుచున్నాఁడు.— భయాత్=ఇతండుశత్రువు,ఇప్పుడితనింగాపాడుదునేని,యితండు పిమ్మటనన్నే హింసించునను భ

యంబువలనంగాని; మోహాత్=శాస్త్రార్థజ్ఞానము లేకుండుటవలనఁగాని; కామాద్వాపి=తనయిచ్ఛవలనఁగాని, లేక, ఇదిసమయము, ఇప్పుడు, వీనివలననేమైన నాకర్షింపవలయునను కోరికవలనఁగాని; స్వయా=తనదైన; శక్త్యా=సామర్థ్యముచేత; ద్రవ్యవినియోగము, పరాక్రమము, తుదకు శరీరత్యాగము, వీనిచే యథాయోగ్యముగాననుట. యథాసత్త్వం = తనశక్తినతిక్రమింపక, శక్తివంచన చేసినచో మహాదోషంబనిసూచింపఁబడినది. న రక్షతి చేత్ = రక్షింపకుండునేని; తత్ = ఆరక్షింపకుండుట; పాపం = పాపముగలిగించునది, పరలోకంబునందు దుఃఖంబు గలిగించు ననుట. లోకగర్హితం=లోకముచేనిందితమయినది. పరలోకంబునందు మాత్రమెకాదు, ఈలోకంబునందును, అపకీర్తిపొంది నిందితుండగును. ఉభయలోకంబులందును, బాధితుండగు ననుట.

వినష్టః పశ్యత స్తస్యా రక్షిణ శ్శరణాగతః. ౩౦
ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛే దరక్షితః

టీక॥ అరక్షితః= రక్షింపఁబడనట్టి; శరణాగతః=శరణుచొచ్చినవాఁడు; వినష్టః=నశించినవాఁడై, నశించినకార్యము గలవాఁడైయనుట; తస్య = ఆ; అరక్షిణః=రక్షింపనట్టివాఁడు; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; తస్య=అతనియొక్క; సుకృతం=పుణ్యమును; సర్వం=అంతను; ఆదాయ=తీసికొని; గచ్ఛేత్ = పోవును.

మఱియు, శరణాగతునిరక్షింపకున్నచో, నట్లతండు, నష్టకాముండై, రక్షించుటలేదనిచెప్పినవాఁడు చూచుచుండఁగానే, యతండిదివఱకుఁగూర్చిపెట్టుకొన్నపుణ్యంబునంతయుఁదీసికొనిపోవును; అట్లుసమస్తసంచితపుణ్యనాశంబు వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానా మరక్షణే. ౩౧
అస్వర్గ్యం చాయశస్యంచ బలవీర్య వినాశనమ్

టీక॥ అత్ర = ఇందు; ప్రపన్నానాం=శరణాగతులయొక్క; అరక్షణే=

స ౧౮

రక్షింపకుండుటయందు; ఏవం= ఇట్లు; మహాన్=గొప్పదగు; దోషః= దోషము; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు. తత్(అధ్యాహృతము)= అది; అస్వర్గ్యంచ=నరకముగలిగించునదియు;అయశస్యంచ = అపకీర్తిగలిగించునదియు; బలవీర్యవినాశనం = బలమునుపరాక్రమమునునశింపఁజేయునదియు.

శరణాగతుల రక్షింపకున్నచో, నిట్లుమహాదోషంబుగలుగును; ఇందువలన , నరకంబుగలుగుటయేగాక, అపకీర్తియు, బలపరాక్రమ నాశంబును, సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

కరిష్యామి యథార్థంతు కండోర్వచన ముత్తమమ్. ౩౨

టీక॥యథార్థం=సత్యమును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠంబునగు; కండోః= కందుమహామునియొక్క; వచనం=మాటను; కరిష్యామితు=చేసెదనే.

ఉక్తఫలప్రదంబును సముత్కృష్ట జనాదృతంబునగు, కండుమహామునివచనంబు నవశ్యముచేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ స్వర్గ్యం స్యాత్తు ఫలోదయమ్

టీక॥తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; ధర్మిష్ఠంచ = అధికధర్మముగలిగించునదియు; యశస్యంచ=అధికమయినకీర్తిగలిగించునదియు, స్వర్గ్యం=స్వర్గమును గలిగించునదియు ; ఫలోదయం= ఫలముయొక్క-యుత్పత్తిగలదియు; స్యాత్=అగును.

అట్లాచరించుటచే, ప్రత్యవాయపరిహారముమాత్రమె కాదు ; అధికధర్మంబును, మహాకీర్తియు , స్వర్గప్రాప్తియు , నిట్లుమహాభ్యుదయంబుగల్గును.అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతిచ యాచతే. ౩౩
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేత ద్వ్రతం మమ

టీక॥ సకృదేవ= ఒకటి-మాఱే; ప్రపన్నాయ = శరణాగతుండును;తవ

నీవాఁడను ; అస్మి = అయితిని. ఇతి చ = అనియు ; యాచతే = యాచించు వాఁడునగువానికొఱకు ; సర్వభూతేభ్యః = సమస్తభూతంబులవలనను ; అభయం = భయములేమిని ; దదామి = ఇచ్చెదను. ఏతత్ = ఇది ; మమ = నాయొక్క ; వ్రతం = నియమము.

ఒకతూరియైనను, "శరణాగతుండను, నీవాఁడను" అని చెప్పి యాచించునేని, యతనికి, ఎవ్వరివలన నేమి భయంబున్నను, యాభయంబులన్నియు నుడిపెదను ; ఇది నావ్రతము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "శ్రుతిస్స్మృతిస్సదాచారస్స్వస్యచ ప్రియమాత్మనః, సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదంస్మృతం" (వేదము, ధర్మశాస్త్రము, శిష్టాచారము, తన మనస్సంతోషము, మంచి సంకల్పమువలనం గలిగిన కామము, ఇవిధర్మప్రమాణములు) అని, యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యుక్తప్రకారంబున, కండుగాథాముఖంబున స్మృతి, తన్మూలకానుమితంబగు శ్రుతియుఁ జెప్పఁబడినది. కపోతవృత్తాంతముచే, శిష్టాచారమును, దెలుపఁబడినది. ప్రతిపక్షవధోపాయత్వప్రకటనంబునను, ధర్మప్రాప్తియు, పౌరుషపరాక్రమాదిసాఫల్యంబును, మహాకీర్తియుఁ, బరలోకసౌఖ్యంబుం గలుగునని చెప్పుటవలనను, మనస్సంతోషంబు సూచింపఁబడినది. ఇంక సమ్యక్సంకల్పపూర్వక కామరూపంబగు నైదవప్రమాణంబుం జెప్పుచున్నాఁడు,— సకృదేవ = ఒకతూరియే, ఇతరోపాయంబులయందు, రెండుమూఁడుమాఱులు చేయుటయావశ్యకమయి యుండునుగాని, శరణాగతివిషయమునందు మాత్రము, మఱలనావృత్తిలేదనుట. ప్రపన్నాయ = పొందినవానికొఱకు, "యేయేగత్యర్థాస్తేజ్ఞానార్థాః" ("పొందుట" యనునర్థముగల ధాతువు లేవిగలవో, అవియన్నియు, "ఎఱుఁగుట" యనునర్థముగలవి.) అనున్యాయమువలన, ప్రపన్నాయ అనుటచే, మానసికశరణాగతి చెప్పఁబడినది. తవాస్మి ఇతి చ "నీవాఁడనైతి" నని చెప్పుటచే వాచికశరణాగతి చెప్పఁబడినది యాచతే = యాచించు వానికొఱకు "మానసికశరణాగతి, వాచికశరణాగతి" ఈరెంటిలోనొకటిని జేయించిన వానిని గూడ నేను రక్షింపవలసినదే. లేక; "ప్రపన్నాయ." అనుటచేను మానసము చెప్పఁబడుచున్నది. "తవాస్మీతిచ" అనుటచే, ప్రార్థనను చెప్పఁబడు

చున్నది. ఇట్టివానికొఱకు, సర్వభూతే భ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను,ఎవ్వరెవ్వరివలనభయంబుగల్గినదో, వారియందఱివలనను, అనుట. అభయం=భయములేకుండుటను; దదామి=ఇచ్చెదను. అభయంబనఁగా మోక్షము. అట్లు బ్రహ్మవేత్తయగువాఁడు, అభయంబు నొందుననుశ్రుతి, యభయమె, బ్రహ్మజ్ఞానఫలంబని చెప్పుచున్నది. ఇది, త్రైవర్గికఫలంబులకునుపలక్షణము. ఏతత్, మమ, వ్రతం = ఇదినాయొక్క వ్రతము. ఎట్టికాలమునందును విడువఁదగినదికాదనుట. లేక, సర్వభూతేభ్యః= సమస్తప్రాణులకొఱకు ; ఎవ్వఁడెవ్వఁడు శరణాగతుండగునో, జాతిగుణాది భేదములేక వారలకందఱకనుట, లేక, శరణాగత సంబంధులగు భృత్యాదులకును అభయం, దదామి= అభయంబునొసంగెదను. అట్లు, "పశుర్మనుష్యః పక్షీవా యేచ వైష్ణవసంశ్రయాః, తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి తద్విష్ణోః పరమంపదం" (వైష్ణవునాశ్రయించి యున్న పశువులును మనుష్యులును పక్షులును, ఏవిగలవో అవన్నియు, అతనితోఁ బరమంబగు విష్ణుపదంబు నొందును) అని, చెప్పఁబడియున్నది.

ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా. ౩౪
విభీషణోవా సుగ్రీవ యదివా రావణ స్స్వయమ్

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠ= వానరోత్తముఁడవగు; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అయం(అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు; విభీషణోవా=విభీషణుఁడుగాని; స్వయం= తానే; రావణోయదివా= రావణుండుగాని; ఏనం=ఈవిభీషణుని; ఆనయ = తోడ్కొనిరమ్ము. మయా=నాచేత; అస్య= ఇతనికి, అభయం = భయములేమి; దత్తం=ఇయ్యఁబడినది.

వానరోత్తముఁడా! ఇతఁడుయథార్థముగావిభీషణుండో మఱియెవ్వఁడేని విభీషణవేషముతో వచ్చినాఁడోయేమోయనిసంశయింపవలదు; ఇతఁడువిభీషణుండుకాని, లేకమహాశత్రుండగు రావణుండేకాని, మఱల,సితండువిభీషణుఁడుగాఁడేయని యిచ్చటఁజెప్పరావలదు ; ఇతనికినే నభయంబొసంగితిని; తత్క్షణమేతోడ్కొనిరమ్ము. అని,సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవః ప్లవగేశ్వరః. ౩౫
ప్రత్యభాషత కాకుత్థ్సం సౌహార్దే నాభిచోదితః

టీక॥ ప్లవగేశ్వరః=వానరులకుఁబ్రభుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రామస్య=రామునియొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వాతు = విన్నంతనె; సౌహార్దేన=ప్రేమచేత; అభిచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై; కాకుత్థ్సం= రామునిగూర్చి; ప్రత్యభాషత = బదులుచెప్పెను.

వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు, రాముండు చెప్పినమాటనువిని, యతనికింగలశరణాగతుల యందలి ప్రేమకచ్చెరువొంది, రాముంజూచి , యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. ౩౬
యత్త్వమార్యం ప్రభాషేథా స్సత్త్వవాన్ సత్పథే స్థితః

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబుదెలిసినవాఁడవు; లోకనాథ=లోకంబులకుఁబ్రభుండవు; సుఖావహ = సుఖంబుగలిగించువాఁడవగు రాముఁడా! సత్త్వవాన్ =మంచివ్రతముగలవాఁడవును; సత్పథే = సన్మార్గమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడవునగు; త్వం = నీవు; ఆర్యం = పూజ్యమయిన మాటను; ప్రభాషేథాః (ఇతి) యత్ = చెప్పుచున్నావనునదియేదిగలదో ; అత్ర=ఈవిషయమునందు; చిత్రం=ఆశ్చర్యము ; కిం=ఏమి?

ధర్మజ్ఞుండవులోకనాథుండవుసర్వసూతంబులకునుసుఖంబుగలిగించు వాఁడవు దృఢవ్రతుండవుసన్మార్గప్రవర్తకుండవునగునీవు, ఇట్లుధర్మిష్ఠంబగుమాటం జెప్పువిషయమయి యేమియాశ్చర్యము? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— అట్లుసుగ్రీవుండు రామునిమాటలకచ్చెరువొంది, చెప్పనారభించి,యంతలో, రామునిస్వాభావికకల్యాణగుణంబులందలంచుకొని, రామునట్టివాఁడు, ఇట్టిధర్మిష్ఠ వచనంబులం జెప్పువిషయమయి యేమియునాశ్చర్యములేదని, చెప్పుచున్నాఁడు.ధర్మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడా! ధ

ర్మసూక్ష్మతత్త్వంబులు దెలిసిన నీవు ధర్మానుష్ఠానంబు సేయుట యాశ్చర్యముగాదు. లోకనాథ = లోకేశ్వరుఁడా! ప్రభువు, భృత్యవర్గంబు లరక్షించుట యేమిచిత్రము? సుఖావహ = సుఖంబుగలిగించువాఁడా! నీవు అవాప్తసమస్త కాముండవు; భక్తప్రయోజనంబులు గావించుటకుబద్ధకంకణుండవు; అట్టినీవు, శరణాగతులకుసుఖంబుచేయుటయాశ్చర్యముగాదు; సత్యవాక్ = దృఢవ్రతుండవు, అట్టినీవునీవ్రతంబుపరిపాలించుకొనుటయందుఁజిత్రమేమి; సత్త్వవాక్ = బలవంతుఁడవు, అనంతబలశాలి వగునీవు, ఆశ్రితభయంబునివారించుట; యాశ్చర్యకరముగాదు. సత్పథేస్థితః = సన్మార్గమునిమిత్తముఉన్నవాఁడవు, ధర్మసంస్థాపనంబు కొఱకేయవతరించి నట్టినీవు శరణాగతరక్షణ రూపవిశేషధర్మంబునను ష్ఠించుట వింతగాదు. శరణాగతరక్షణంబునకు, ధర్మజ్ఞత్వాదుల లోనొకటి చాలును. ఇన్నియుఁ జేరియున్నచోటఁ జెప్ప వలసిన దేమి?

మమ చాప్యంతరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్. ౩౭
అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వత స్సుపరీక్షితః

టీక॥ అయం = ఈ; మమ = నాయొక్క; అంతరాత్మాచ = మనస్సును; విభీషణం = విభీషణుని; శుద్ధం = పరిశుద్ధునిఁగా; వేత్తి = ఎఱింగినది. అనుమానాచ్చ = యుక్తివలనను; భావాచ్చ = ఆకారమువలనను; సర్వతః = అన్నిటను; సుపరీక్షితః = చక్కఁగా బరీక్షింపఁబడినాఁడు.

విభీషణుని వధింపవలసిన దన్నా మనస్సునకుఁగూడ, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండని తెలిసినది; నీవును హనుమంతుండును జెప్పినయుక్తులవలనను, అతనియాకారాదులవలను, అన్నిటను, నిస్సందేహముగాఁ బరీక్షించి, తెలిసికొంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్క్షిప్రం సహాస్మాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ. ౩౮
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వం చాభ్యుపైతు నః

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! తస్మాత్ = అందువలన ; మహాప్రా

జ్ఞః=మహాపండితుండగు; విభీషణః=విభీషణుండు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అస్మాభిస్సహ=మాతోఁగూడ; తుల్యః=సమానుఁడు; భవతు = అగుఁగాక; నః = మాకు; సఖిత్వంచ=స్నేహితుండగుటను; అభ్యైతు= పొందునుగాక.

రాముఁడా! అందువలన, మహాపండితుండగు విభీషణుండు, శీఘ్రంబున, నిప్పటికివచ్చి, మాలోనొకండైయుండుఁగాక, మాకుస్నేహితుండును అగుఁగాక అని, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— క్షిప్రం=శీఘ్రముగా, ఇటువలెను, అజ్ఞానంబున, నేను, విభీషణుని సంగ్రహింపవలదని, చెప్పినాను; అందువలన, ఇంతయాలస్యమయినది; ఇఁకనైనను, శీఘ్రముగానానతిమ్ము; ఇంకనేను, ఆలస్యంబుకొంచెమేని సహింపఁజాలను.

తతస్తు సుగ్రీవవచో నిశమ్య త
ద్ధరీశ్వరేణాభిహితం నరేశ్వరః । ౩౯
విభీషణేనాశు జగామ సంగమం
పతత్రిరాజేన యథా పురందరః

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; నరేశ్వరః — మనుష్యులకుఁబ్రభుండగు రాముండు; తత్ —ఆ; సుగ్రీవవచః= సుగ్రీవునిమాటను; నిశమ్య—విని; హరీశ్వరేణ= వానరాధిపునిచే; అభిహితం= చెప్పఁబడిన; విభీషణేన- విభీషణునితో; సంగమం—చేరుటను; పతత్రిరాజేన— గరుత్మంతునితో; పురందరోయథా= ఇంద్రుండువలె; ఆశు=శీఘ్రముగా; జగామ=పొందెను.

అంత, నరాధీశ్వరుండగు రాముండు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని, యంతె, సుగ్రీవుండుపోయి విభీషణునిం బిలుచుకొనిరాగా, గరుత్మంతునితో దేవేంద్రుండు, చేరునట్లు, రాముండుశీఘ్రంబున, విభీషణునితోఁ జేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— నరేశ్వరః సంగమం,జగామ= రాముండు, విభీషణునితో సంగమంబు నొందెను, సుగ్రీవాదులచేఁ జేయంబడిన, విలంబంబును సహింపక, తనకుఁబరమలాభ ఘాతుం

డగు నాశ్రితుని గ్రహించెను. విభీషణుం డుతనయొద్దకు వచ్చుటకుమున్నే రాముండు, తానెముందుగానతని యొద్ద కుంబోయెను. ఆశు= శీఘ్రముగా, అశ్రితసంగ్రహమునందు, రాముని కధిక త్వరయని సూచింపంబడుచున్నది.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః.

రాఘవేణాభయే దత్తే సన్నతో రావణానుజః
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో భూమిం సమవలోకయత్. ౧
ఖాత్పపాతావనీం హృష్టో భక్తైరనుచరైస్సహ

టీక॥ రాఘవేణ=రామునిచేత; అభయే=అభయము; దత్తే = ఇవ్వంబడంగా; మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండును; రావణానుజః=రావణునితమ్ముండునగు; విభీషణః=విభీషణుండు; హృష్టః= సంతసించినవాండై; భక్తైః=భక్తులగు; అనుచరైస్సహ= వెంబడివచ్చినవారలతోంగూడ; సన్నతః=మిక్కిలివినయనమ్రుండై; భూమిం=నేలను; సమవలోకయత్= చూచుచు; ఖాత్ = ఆకాశముననుండి; అవనీం=భూమిని; పపాత= పొందెను.

రాముం డభయంబు నొసంగంగానే, మహాపండితుండగు రావణునితమ్ముండువిభీషణుండు, అభిమత సిద్ధి

స ౧౯

కై సంతుష్టుండై, స్వామిభక్తులగు ననుచరులతోఁ గూడఁ, గాళ్లముందు గాదిగుట యనుచితమని, మిక్కిలియు నవనతపూర్వకాయుండై, నేలంజూచుచు, నిట్లు, ఆకాశంబుననుండి, నేలకు డిగ్గెను.

అని, తాత్పర్యము.

సతు రామస్య ధర్మాత్మా నిపపాత విభీషణః. ౨
పాదయో శ్శరణాన్వేషీ చతుర్భి స్సహ రాక్షసైః

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; సః = ఆ; విభీషణస్తు = విభీషణుండును; శరణాన్వేషీ = రక్షకుని వెదకువాఁడై; చతుర్భిః = నల్వురయిన; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; రామస్య = రామునియొక్క; పాదయోః = పాదములయందు; పపాత = పడెను.

ధర్మాత్ముండగు నా విభీషణుండు; రక్షణంబుఁ గోరి నల్వురి రాక్షసులతోఁ గూడ, రాముని పాదంబులం బడెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— మానసిక వాచిక శరణాగతులం జెప్పి, యింకఁ, గాయిక శరణాగతిం జెప్పుచున్నాఁడు— సః = విపరీతాభిప్రాయంబును సంశయంబును విడిచినిర్ణయింపఁబడిన సంగ్రహముగలవాఁడు- ధర్మాత్మా = ధర్మబుద్ధిగలవాఁడు, సర్వావస్థలయందును శరణాగతిధర్మమును విడువనివాఁడు, చంపబడుఁగాకయని, సందేహింపఁబడుఁగాకయని, విడువఁబడుఁగాకయని, తోడ్కొనిరమ్మని, మాతో సమానుండగుఁగాకయని, చెప్పఁబడినయన్నియవస్థలయందును, ఎంతమాత్రము భేదము నొందక, ఏకరూపమయిన మనస్సుగలవాఁడు ననుట. ఇందుచే, విభీషణుని మహావిశ్వాసంబు చెప్పఁబడినది- రామస్య = తనయందలి పక్షపాతాతిశయంబు దెలుపు ముఖవికాసాది శుభాకారంబులుగల రామునియొక్క; పాదయోః = పాదములయందు, చంటిబిడ్డకుఁదల్లి చన్నులుం బోలెఁ దనకు శ్రీపాదంబులె భోగ్యంబులను నభిప్రాయంబుననుట. పపాత = పడెను, ఇతరులువచ్చి దెబ్బదగిలినయవయవంబుల సవరించి, లేవనెత్తునట్లు, భక్తిపారవశ్యంబునఁ దటాలునం బడెను- చతుర్భిః, రాక్షసైస్సహ = నల్వురి రాక్షసులతోఁగూడ, కరచరణాదులుంబోలె నత్యంతపరతంత్రులగు రాక్షసులతోఁ గూడఁబడెననుట- ఇం

ది "ధర్మాత్మా" అని, మహావిశ్వాసంబును, "శరణాన్వేషీ" అని, గోప్తృత్వావరణంబును, "ఉపాత" అని యాత్మనిక్షేపమును, ఇట్లు, సాంగంబగు శరణాగతి, చెప్పఁబడినది.

అబ్రవీచ్చ తదా రామం వాక్యం తత్రవిభీషణః. ౩
ధర్మయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట, విభీషణః=విభీషణుఁడు; తదా=అప్పుడు; రామం=రామునిగూర్చి; ధర్మయుక్తంచ=ధర్మముతోఁగూడినదియు, యుక్తంచ=యోగ్యంబును; సాంప్రతం=ఇప్పుడు, సంప్రహర్షణం=సంతోషింపఁజేయునదియునగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అంత, నప్పుడు, విభీషణుండు, రామునింజూచి, ధర్మసంయుక్తంబును మహాయోగ్యంబునగు, నీమాటంజెప్పెను; సుగ్రీవాదులతోఁ, జెప్పనప్పుడు, ఆమాట యుండఁ దగినను, శ్రోతికటువుగా నుండినదిగదా! ఇప్పుడు, అదేమాట, అందఱకును శ్రవణానందకరంబుగా నుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

అనుజో రావణస్యాహం తేనచాస్మ్యవమానితః ౪
భవంతం సర్వభూతానాం శరణ్యం శరణంగతః

టీక॥ అహం=నేను; రావణస్య=రావణునియొక్క; అనుజః=తమ్ముండను. తేన=ఆ రావణుని చేత; అవమానితశ్చ=అవమానింపఁబడినవాఁడను. సర్వభూతానాం=సమస్తప్రాణులకును; శరణ్యం=రక్షకుండుగాఁదగినవాఁడవగు; భవంతం=నిన్ను; శరణం=రక్షకుఁడుగా; గతః=పొందినాఁడు.

నేను రావణునితమ్ముండను; అతండు నన్నవమానించెను; కావున, సమస్తభూతంబులకును రక్షకుండవగు నిన్ను శరణుపొందితిని.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—అహం, రావణస్య, అనుజః = నేను రావణునితమ్ముండను, ఇందుచే, దనయందున్నదైన్యంబుఁ జెప్పఁబడినది. సర్వభూతానాం, శరణ్యం=సమస్తభూతంబులకు నురక్షకుండవు, రావణునింగూడ, శరణాగతుండైనచో, రక్షించుటకుసిద్ధుండైనట్టివాఁడవగు, భవంతం=నిన్ను; శరణంగతః=శరణుపొందినాను. ఈశ్లోకముచే, వాచికశరణాగతి చెప్పఁబడినది.

పరిత్యక్తా మయాలంకా మిత్రాణిచ ధనానిచ- ౫
భవద్గతం మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ

టీక॥ మయా=నాచేత; లంకా = లంకాపురి; పరిత్యక్తా= విడువఁబడినది. మిత్రాణిచ=స్నేహితులును; పరిత్యక్తాని(అధ్యాహృతము)= విడువఁబడినారు. ధనానిచ=ధనంబులును;("చ" అనునది పాదపూరణార్థము) పరిత్యక్తాని (అధ్యాహృతము)= విడువఁబడినవి- మే = నాయొక్క; రాజ్యంచ= రాజ్యమును; జీవితంచ=ప్రాణమును, భవద్గతం = నిన్నుఁబొందినది, నీయధీనమనుట. సుఖానిచ= సుఖంబులును; భవద్గతాని (అధ్యాహృతము)=నీయధీనములు.

నేను, వాసస్థానంబయిన లంకాపట్టణంబును నాస్నేహితులను నాధనంబులనుం బరిత్యజించినీ వెగతియని నీయొద్దకువచ్చినాను; ఇంక, నారాజ్యంబును, నాజీవితంబును, నాసుఖంబులును, నీయధీనములు. అని, విభీషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్- ౬
వచసా సాంత్వయిత్వైనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ

టీక॥ రామః=రాముఁడు; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ఏనం=ఈవిభీషణుని; వచసా= మాటచేత; సాంత్వయిత్వా=ఊరడించి; లోచనాభ్యాం=కన్నులచేత; పిబన్నివ=త్రాఁగువాఁడువలె; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

రాముండు, విభీషణునిమాటలువిని, యతనిమధుర వచనంబులనాశ్వాసించి, యత్యాదరంబునఁ , గరుణారసార్ద్రంబగు కటాక్షంబునంజూచుచు, నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్. ౭

టీక॥తత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; బలాబలం = బలమునుఅబలమును;మమ=నాకు;ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

రాక్షసులబలాబలంబులను యథార్థముగానాకుఁజెప్పుము.అని,రాముండువిభీషణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తదా రక్షో రామేణాక్లిష్టకర్మణా
రావణస్య బలం సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే- ౮

టీక॥తదా=అప్పుడు;రక్షః=రాక్షసుఁడగువిభీషణుఁడు;అక్లిష్టకర్మణా=దుఃఖములేనికార్యములుగల;రామేణ=రామునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై;రావణస్య=రావణుని యొక్క;బలం=బలమును; సర్వం=అంతను;ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

అంత,విభీషణుండు, అక్లిష్టకర్ముఁడగురాముండుచెప్పినమాటనువిని, రావణునిబలంబునంతయుంజెప్పనారంభించెను. అని,తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సర్వదేవానాం గంధర్వాసురరక్షసామ్
రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానాత్స్వయంభువః- ౯

టీక ॥ రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడా! దశగ్రీవః = రావణుఁడు ; స్వయంభువః = బ్రహ్మదేవుని యొక్క; వరదానాత్= వరమునొసంగుటవలన; సర్వభూతానాం = సమస్తభూతములకును ; గంధర్వాసురరక్షసాం=గంధర్వులకునుఅసురులకునురాక్షసులకును ; అవధ్యః = చంపఁదగనివాఁడు.

రాచకొమరుఁడవగు రాముఁడా !

స ౧౯.

రావణుండు, బ్రహ్మదేవునివరంబునఁ జేసి, గంధర్వులకుఁగానియసురులకుఁ గానిరాక్షసులకుగాని, యట్లుసమస్త భూతంబులకును, అవధ్యుండై యొప్పుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడా" అనుటచే, "దేవగంధర్వాదులకువధ్యుండు గాకుండునట్లు, రావణునకువరంబున్నది, గాని, మనుష్యులచేవధ్యుండు గాకుండునట్లువరంబులేదు. కావున, నీకు, వధ్యుండగును" అని, సూచింపఁబడుచున్నది.

రావణానంతరో భ్రాతా మమ జ్యేష్ఠశ్చ వీర్యవాన్
కుంభకర్ణో మహాతేజా శ్శక్రప్రతిబలో యుధి. ౧౦

టీక॥ రావణానంతరః = రావణునికన్నఁబిమ్మటఁబుట్టిన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; మమ=నాకు; జ్యేష్ఠశ్చ= అన్నయునగు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడు- మహాతేజాః= అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడు. యుధి=యుద్ధమునందు; శక్రప్రతిబలః= ఇంద్రునితో సమానమగు బలముగలవాఁడు.

రావణునకుఁదమ్ముండును నాకు జ్యేష్ఠుండునగుకుంభకర్ణుఁడు, మహాపరాక్రమశాలి, మహాతేజుండు; యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుసరివచ్చుబలముగలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రామ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో యదివా శ్రుతః
కైలాసే యేన సంగ్రామే మాణిభద్రః పరాజితః. ౧౧

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; కైలాసే=కైలాసపర్వతమునందు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; మాణిభద్రః=మాణిభద్రుండు; పరాజితః = జయింపఁబడినాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)— అట్టి; తస్య= ఆరావణునియొక్క; సేనాపతిః—సేనానాయకుఁడైన; ప్రహస్తః= ప్రహస్తుఁడు; శ్రుతో యదివా= వినఁబడినవాఁడేగదా!

కైలాసపర్వతంబుననున్న, కుబేరసేనానాయకుండగు, మాణిభద్రునిజయించినట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు, గావణునిసేనాపతింబ్రహస్తుని, హనుమంతుండు చెప్పఁగా విని యుందురు

గదా! అని, తాత్పర్యము.

బద్ధగోధాంగుళిత్రాణ స్త్వవధ్యకవచో యుధి
ధను రాదాయ తిష్ఠన్ స అదృశ్యో భవతీంద్రజిత్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; బద్ధగోధాంగుళిత్రాణః=కట్టఁబడిన జ్యాఘాతవారణమను అంగుళికవచమునుగలవాఁడై; అవధ్యకవచః = భేదింపరానికవచముగలవాఁడై; ధనుః=ధనువును; ఆదాయ=గ్రహించి; తిష్ఠన్= నిలుచుచు; యుధి=యుద్ధమునందు; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడు; భవతి=అగుచున్నాఁడు.

రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, గోధాంగుళిత్రాణంబులుధరించి, యభేద్యంబగుకవచంబు దొడిగికొని, ధనువుఁదాల్చి, నిలుచుండఁగానే, యదృశ్యుండగుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సంగ్రామే సమయవ్యూహే తర్పయిత్వా హుతాశనమ్
అంతర్ధానగత శ్శత్రూ న్నింద్రజి ద్ధంతి రాఘవ. ౧౩

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; సమయవ్యూహే = సమయమునందలి మొగ్గరమునందు; హుతాశనం = అగ్నిహోత్రమును; తర్పయిత్వా=తృప్తిఁబొందించి; అంతర్ధానగతః= మఱుఁగుపాటునొందినవాఁడై; శత్రూన్=శత్రువులను; హంతి=వధించుచున్నాఁడు.

రాముఁడా! యుద్ధకాలంబులందు, ఇరువాఁగునను బద్ధవ్యూహంబు లయియుండునప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, హోమంబులచేనగ్నిహోత్రుఁ దృప్తినొందించి, తత్ప్రభావంబున, అదృశ్యుండై, శత్రువులనువధించును. అని, తాత్పర్యము.

మహోదర మహాపార్శ్వౌ రాక్షస శ్చాప్యకంపనః
అనీకస్థాస్తు తస్యైతే లోకపాలసమా యుధి. ౧౪

టీక॥ మహోదరమహాపార్శ్వౌ= మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండును; అకంపనః= అకంపనుండును; రాక్షసశ్చాపి=రాక్షసుండును; తస్య=ఆరావణునియొక్క; అనీకస్థాః= సేనయందున్న; ఏతేతు=వీరలును; యుధి=యుద్ధమునందు; లోకపాలసమాః = దిక్పాలురతోసమానులు.

మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండును, అకంపనుండును, వీరలు మొదలగు రావణుని సేనాపతులనేకులున్నారు; వారలందఱు , యుద్ధంబున, లోకపాలురకుసరివత్తురు.

అని, తాత్పర్యము.

దశకోటిసహస్రాణి రక్షసాం కామరూపిణామ్
మాంసశోణితభక్షాణాం లంకాపురనివాసినామ్. ౧౫

టీక॥లంకాపురనివాసినాం=లంకాపురంబున నివసించువారలును; మాంసశోణితభక్షాణాం= మాంసమునెత్తురునె యాహారముగాఁగలవారు; కామరూపిణాం=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారునగు ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; దశకోటిసహస్రాణి=పదికోట్లవేలు, పదివేల కోట్లనుట; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

అట్లు, మాంస శోణితాహారులును కావలసిన రూపంబులు దాల్పంజాలిన వారలునగు,ప్రధానరాక్షసులు, లంకయందుఁ బదివేలకోటులున్నారు.

అని,తాత్పర్యము.

స తైస్తు సహితో రాజా లోకపాలా నయోధయత్

టీక॥ సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరాజుండగురావణుండు; తైః= ఆరాక్షసులతో; సహితస్తు = కూడినవాఁడై యె; లోకపాలాన్=దిక్పాలురను; అయోధయత్=యుద్ధముచేయించెను.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, ఆ రాక్షసులంగూడియె , దిక్పాలకులతోఁ గూడ, యుద్ధంబుగావించెను.

అని,తాత్పర్యము.

సహదేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన మహాత్మనా- ౧౬

టీక॥ మహాత్మనా= అధికమయినపరాక్రమముగల; రావణేన= రావణుని చేత; తే=ఆదిక్పాలకులు; దేవైస్సహ తు= దేవతలతోఁగూడనె; భగ్నాః=జయింపఁబడినారు.

ఆదిక్పాలకులందఱు, సమస్తదేవతలతోఁగూడ, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణునిచేఁబరాజితులయిరి. అని,విభీషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రామో దృఢపరాక్రమః
అన్వీక్ష్య మనసా సర్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ దృఢపరాక్రమః=దృఢమయినపరాక్రమముగల; రామః=రాముఁడు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; మనసా = మనస్సుచేత; సర్వం=అంతను; అన్వీక్ష్య=ఆలోచించి; ఇదం=ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దృఢపరాక్రమశాలియగురాముండు, విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, మనస్సున, నంతయునాలోచించి, మఱలవిభీషణుంజూచి,యీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ
ఆఖ్యాతానిచ తత్త్వేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహమ్. ౧౮

టీక॥ విభీషణ= విభీషణుఁడా! రావణస్య=రావణునియొక్క; యాని = ఏ; కర్మాపదానాని = మునుపటిశౌర్యకార్యములు; తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచేత; ఆఖ్యాతాని= చెప్పఁబడినవో; తానిచ=వానిని; అహం= నేను; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొన్నానుగదా!

విభీషణుఁడా! నీవిప్పుడుచెప్పిన,రావణునిమునుపటి శౌర్య కార్యంబులన్నియు, నామనస్సునకువచ్చినవి.

అని,తాత్పర్యము.

అహంహత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవమ్
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౧౯

టీక॥అహం=నేను; దశగ్రీవం=రావణుని; సప్రహస్తం = ప్రహస్తునితోc గూడినవానిcగాను; సబాంధవం= బంధువులతోcగూడినవానిగాను;హత్వా=చంపి; త్వాం=నిన్ను; రాజానం=రాజునుగా; కరిష్యామి = చేసెదను. ఏతత్=ఈ; సత్యం= సత్యమును; తే=నీకొఱకు;బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

నేను, ప్రహస్తునితో, సమస్తబంధువులతోనుంగూడ, రావణునివధించి, నిన్నులంకారాజ్యంబునకురాజుంగావించెదను; ఇదిసత్యము;నీకుcజెప్పుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము,

రసాతలంవా ప్రవిశేత్పాతాళంవాపి రావణః
పితామహసకాశంవా న మే జీవన్ విమోక్ష్యతే. ౨౦

టీక॥ రావణః=రావణుcడు; రసాతలంవా=రసాతలమునుగాని; పాతాళంవాపి=పాతాళలోకమునుగాని; పితామహసకాశంవా=బ్రహ్మదేవునిసమీపమునుగాని; ప్రవిశేత్=ప్రవేశించునుగాక. జీవన్= బ్రతికియున్నవాcడై ; మే=నాకు, నాచేతననుట; నవిమోక్ష్యతే=విడువcబడcడు-

రావణుండు , రసాతలలోకంబుc బ్రవేశించినను , పాతాళంబుcజొచ్చినను, బ్రహ్మలోకంబునకుబోయినను , నేనతనింబ్రాణంబులతోవిడువను-

అని, తాత్పర్యము-

అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్రం బలబాంధవమ్
అయోధ్యాం నప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తైర్భ్రాతృభిశ్శపే- ౨౧

టీక॥సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; సపుత్ర బలబాంధవం= కొడుకులతోను సైన్యములతోను బంధువులతోనుంగూడినవానిcగా ; అహత్వా=చంపక; అయోధ్యాం= అయోధ్యాపట్టణమును; నప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశింపను. తైః=అట్టి;త్రిభిః= మూcడైన; భ్రాతృభిః=తమ్ములచేత; శపే= శపథము సేయుచున్నాను.

యుద్ధంబున c గొడుకులతోను సైన్యంబులతోను బంధువుల తోనుంగూడ, రావణునివధింపక, నయోధ్యకుcబోను

స ౧౯

ఇదినిశ్చయము; నాముగ్గురితమ్ములమీఁద శపథముసేయుచున్నాను. అని, రాముండు, విభీషణునితోఁ జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము,

శ్రుత్వాతు వచనం తస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః
శిరసా వంద్య ధర్మాత్మా వక్తుమే వోపచక్రమే- ౨౨

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల విభీషణుఁడు; అక్లిష్టకర్మణః= దుఃఖకరములుగానికార్యములుగల; తస్య = ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె; శిరసా=తలచే; ఆవంద్య = నమస్కరించి; వక్తుమేవ=చెప్పుటకే; ఉపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, అందఱకును సంతోషకరంబులయిన కార్యంబులుగల రాముండు చెప్పినమాటను విన్నంతనె, యాయనకు సాష్టాంగముగ నమస్కరించి యిట్లని, చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లంకాయాశ్చ ప్రధర్షణమ్
కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహినీమ్- ౨౩

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వధే=చంపుటయందు; సాహ్యం=తోడ్పాటును; లంకాయాః=లంకయొక్క; ప్రధర్షణంచ=ఎదిరించుటను; యథాప్రాణం=బలమునతిక్రమింపక; కరిష్యామి=చేసెదను. వాహినీంచ= సైన్యమును; ప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశించెదను-

నేనును, నాశక్తికొలంది, రాక్షసులం జంపుటయందును లంకాపురధర్షణంబునందును, సాహాయ్యంబుగావించెదను; శత్రుసైన్యంబుఁజొచ్చి, యుద్ధమునుం జేసెదను- అని, విభీషణుఁడు, రామునితోఁ జెప్పెను- అని, తాత్పర్యము-

ఇతి బ్రువాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం ప్రీతః,

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; ఇతి=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుచున్న; విభీషణం=విభీషణుని; పరిష్వజ్య=కవుంగిలించి; ప్రీతః=సంతుష్టుండై; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను-

రాముండు, ఈప్రకారముచెప్పుచున్న విభీషణునింగవుంగిలించికొని, పరమప్రీతుండై, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

సముద్రాజ్జలమానయ. ౨౮
తేనచేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషించ విభీషణమ్
రాజానం రక్షసాం క్షిప్రం ప్రసన్నే మయి మానద. ౨౯

టీక॥ మానద= మానంబునొసంగునట్టిలక్ష్మణుండా! సముద్రాత్= సముద్రమునుండి; జలం=నీటిని; ఆనయ=తెమ్ము. మయి= నేను; ప్రసన్నే=సంతుష్టుండనుగాంగా; తేన= ఆసముద్రజలముచేత; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; మహాప్రాజ్ఞం= మహాపండితుండగు; ఇమం=ఈ; విభీషణం=విభీషణుని; రక్షసాం=రాక్షసులకు; రాజానం= రాజునుగా; అభిషించ = అభిషేకముంజేయుము.

కులమునకు గౌరవము గల్గించునట్టి, లక్ష్మణుండా! నేనుప్రసన్నుండనయితిని; నీవుసముద్రంబుననుండిజలముందెచ్చి, యాసముద్ర జలముచే, శీఘ్రంబునం, బండితుండగు, నీవిభీషణుని, రాక్షసరాజుంగా నభిషేకింపుము. అని, రాముండులక్ష్మణునితోంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యషించ ద్విభీషణమ్
మధ్యే వానరముఖ్యానాం రాజానం రాజశాసనాత్. ౩౦

టీక॥సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పంబడినవాండైనంతనే; రాజశాసనాత్= రాజాజ్ఞ వలన; వానరముఖ్యానాం = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; విభీషణం=విభీషణుని; రాజానం= రాక్షసరాజునుగా; అభ్యషించత్ = అభిషేకించెను-

అంత, లక్ష్మణుండు, రామునిమాటనువిని, రాజాజ్ఞవలన, వానరముఖ్యులనడుమ, విభీషణుని, రాక్షసరాజుగా, నభిషేకించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రసాదంతు రామస్య దృష్ట్వా సద్యః ప్లవంగమాః
ప్రచక్రుశు ర్మహాత్మానం సాధుసాధ్వితిచాబ్రువన్. ౨౭

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; రామస్య=రామునియొక్క; తం=ఆ; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే; సద్యః=తత్క్షణమె; ప్రచుక్రుశుః=అఱచిరి. మహాత్మానం=పూజ్యమయినస్వభావముగల రామునిగూర్చి; సాధుసాధ్వితిచ= మంచిది మంచిదనియు; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

వానరులందఱు, రాముడంతశీఘ్రంబుగావిభీషణునియందుఁ గావించినయనుగ్రహంబుఁజూచి, పరమసంతోషంబునసింహనాదంబులు సేయుచు, మహాత్ముండగురాముని, సాధు వాదంబులం బ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీ ద్ధనూమాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్

టీక॥ అథ=పిమ్మట; హనూమాంశ్చ= హనుమంతుండును; సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుండును; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అంత, నేకాంతంబున, హనుమంతుండునుసుగ్రీవుండును, విభీషణునియొద్దకుంబోయి, యిట్లని, యడిగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మక్షోభ్యం తరామ వరుణాలయమ్. ౨౮
సైన్యైః పరివృతా స్సర్వే వానరాణాం మహౌజసామ్

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)= మనము; సర్వే=అందఱము; మహౌజసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; సైన్యైః=సైన్యములచే; పరివృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి; అక్షోభ్యం=కలఁ

తప్పెట్టరానిదియు; వరుణాలయం = వరుణునివాసస్థానంబునగు; సాగరం= సముద్రమును; కథం=ఎట్లు;తరామ = దాటుదము?

మనమందఱము, మహాపరాక్రమశాలులగునీవానరులసేనతోఁగూడ, నక్షోభ్యంబగునీసముద్రము నెట్లు దాటఁగలము? అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయం నాధిగచ్ఛామో యథా నదనదీపతిమ్. ౨౯
తరామ తరసా సర్వే ససైన్యా వరుణాలయమ్

టీక॥యథా= ఎట్లు; వయం (అధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే= అందఱమును; ససైన్యాః=సైన్యములతోఁగూడినవారలమయి; నదనదీపతిం= నదములకునునదులకునుప్రభువయిన;వరుణాలయం= సముద్రమును;తరసా=శీఘ్రంబున;తరామ=దాఁటుదుమో;తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి ; ఉపాయం=ఉపాయమును;నాధిగచ్ఛామః= ఎఱుంగము.

మనమందఱము, సైన్యములతోఁగూడ, నీమహాసముద్రమునెట్లుదాఁటఁ గలమో, ఆయుపాయంబుమాకుఁ దెలియలేదు; నీవెచెప్పవలయును.అని, హనుమంతుండును , సుగ్రీవుండును,విభీషణునడిగిరి, అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధర్మజ్ఞః ప్రత్యువాచ విభీషణః. ౩౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞః= ధర్మమునెఱింగినట్టి; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై నంతనె ; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను.

ధర్మజ్ఞుండగు విభీషణుండు,హనుమత్సుగ్రీవులుచెప్పినమాటనువిని,వారికిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మర్హతి

టీక॥రాజా = రాజయిన; రాఘవః=రాముఁడు; సముద్రం=సముద్రుని; శరణం=రక్షకునిగా; గంతుం=పొందుటకు;అర్హతి=తగును.

మహారాజుండగురాముండు, సముద్రుని,శరణుపొందవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ఖానిత స్సగరేణాయ మప్రమేయో మహోదధిః. ౩౧
కర్తుమర్హతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః

టీక॥అయం=ఈ;అప్రమేయః=కొలఁతపెట్టరాని;మహోదధిః= మహాసముద్రము;సగరేణ= సగరచక్రవర్తిచేత;ఖానితః = త్రవ్వఁబడినది.మహామతిః = అధికమయినబుద్ధిగల,సముద్రుండు;జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి;రామస్య=రామునియొక్క; కార్యం=పనిని;కర్తుం=చేయుటకు;అర్హతి=తగును.

అప్రమేయుండగు నీసముద్రుండు, రాముని కూటస్థుండయిన సగరచక్రవర్తిచే వృద్ధినొందింపఁబడినాఁడు; రాముండు, సగరవంశంబునంబుట్టినవాఁడగుటవలనఁ,గృతజ్ఞుండగునీసముద్రుండు, రామకార్యమనఁగాఁ, దప్పక కావించును.అని,విభీషణుఁడుహనుమత్సుగ్రీవులకుఁజెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

ఏవం విభీషణేనోక్తో రాక్షసేన విపశ్చితా. ౩౨
అజగామాథ సుగ్రీవో యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః

టీక॥సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు ; విపశ్చితా=పండితుండగు; రాక్షసేన = రాక్షసుఁడయిన; విభీషణేన = విభీషణునిచేత ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; అథ=అంత;యత్ర=ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో;తత్ర (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; ఆజగామ=వచ్చెను.

సుగ్రీవుండు, పండితుండగు విభీషణుండుచెప్పినమాటనువిని, యంత, రాముండును లక్ష్మణుండును, ఉన్నస్థలంబునకు, వచ్చెను. అని,తాత్పర్యము.

తత శ్చాఖ్యాతు మారేభే విభీషణవచ శ్శుభమ్. ౩౩
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సాగర స్యోపవేశనమ్

టీక॥తతశ్చ= అటుపిమ్మటను; విపులగ్రీవః= విశాలమగుకంఠముగల;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; సాగరస్య=సముద్రునియొక్క; ఉపవేశనం= ఉపాసించుటయనునట్టి;శుభం= మంగళకరంబగు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను ; ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; ఆరేభే=ఆరంభించెను.

అంత, విశాలకంఠుండగు సుగ్రీవుండు, రామునకు, విభీషణుండుచెప్పిన , సముద్రోపాసనంబునుగుఱించి, చెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రాఘవస్యా ప్యరోచత. ౩౪

టీక॥తత్(అధ్యాఖ్యాతము)=అది; ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత;ధర్మశీలస్య=ధర్మస్వభావుండగు;రాఘవస్యాపి=రామునకును;అరోచత = రుచించినది-

అట్లుసముద్రంబు నుపాసించుటకు, స్వభావంబుననె పరమధార్మికుండగు రాముండును,సమ్మతించెను-

అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణం మహాతేజా స్సుగ్రీవంచ హరీశ్వరమ్
సత్క్రియార్థం క్రియాదక్షః స్మితపూర్వ మువాచ హ. ౩౫

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; క్రియాదక్షః=కార్యములయందుసమర్థుండునగు;సః= ఆరాముండు; సత్క్రియార్థం=గౌరవించుటకొఱకు;లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిగూర్చియు;హరీశ్వరం= వానరనాథుండగు;సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవునిగూర్చియు;స్మితపూర్వం = చిఱునగవుముందుగల్గునట్లుగా;ఉవాచ=చెప్పెను("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము).

మహాతేజుండును , కార్యంబులందండితుండునగు , రాముండు , లక్ష్మణుని వానరనాథుండగు సుగ్రీవునింజూచి, వారల సమ్మానించుటకొఱకు, మొగంబునంజిఱునగవుదోఁప, నిట్లని, చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

విభీషణస్య మంత్రోఽయం మమ లక్ష్మణ రోచతే

బ్రూహి త్వం సహసుగ్రీవ స్తవాపి యది రోచతే. ౩౬

టీక ॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! అయం= ఈ; విభీషణస్య = విభీషణుని యొక్క; మంత్రః=ఆలోచనము; మమ=నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది. తవాపి= నీకును; రోచతేయది=రుచించునేని; త్వం=నీవు; సహసుగ్రీవః = సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడవై; బ్రూహి=చెప్పుము.

లక్ష్మణుఁడా! విభీషణుండు చెప్పిన యాలోచనము, నాకు సమ్మతముగా నున్నది; నీకును సమ్మతంబగునేని, సుగ్రీవునితో నాలోచించి, నాకుం జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాన్ మంత్రవిచక్షణః
ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యార్థం రోచతే య త్తదుచ్యతామ్. ౩౭

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; పండితః=పండితుండు. భవాన్=నీవు; మంత్రవిచక్షణః= ఆలోచనమునందుఁబండితుఁడవు. ఉభాభ్యాం=ఇద్దఱిచేతను ; అర్థం= కార్యమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; యత్= ఏది; రోచతే=రుచించుచున్నదో; తత్= అది; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక.

సుగ్రీవుండు, మిక్కిలియుఁబండితుండు; నీవును ఆలోచనంబునందు మిక్కిలియు సమర్థుండవు; మీరిద్దఱు నాలోచించి, నిశ్చయించి, నేది మీకు సమ్మతమో, దానిం జెప్పుఁడు. అని, రాముండు, లక్ష్మణసుగ్రీవులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తౌతు తౌ వీరా వుభౌ సుగ్రీవలక్ష్మణౌ
సముదాచారసంయుక్త మిదం వచన మూచతుః. ౩౮

టీక॥ వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు, తౌ=ఆ; సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవుఁడును లక్ష్మణుఁడును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తౌతు=చెప్పఁబడినవారలయినంతనే; సముదాచారసంయుక్తం=ఉపచారముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం=

ఈ;వచనం=మాటను;ఊచతుః = చెప్పిరి.

పరాక్రమశాలులగు నా సుగ్రీవలక్ష్మణులిద్దఱును, రాముండానతిచ్చిన మాటనువిని, చేతులుమొగిడ్చి వినయపూర్వకంబుగా,నీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కిమర్థం నౌ నరవ్యాఘ్ర న రోచిష్యతి రాఘవ
విభీషణేన యచ్చోక్తమస్మిన్ కాలే సుఖావహమ్. ౩౯

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు;రాఘవ=రాముఁడా! విభీషణేన=విభీషణునిచే;అస్మిన్=ఈ;కాలే=కాలమునందు;సుఖావహం = సుఖమనుగ్గించునట్టి;యచ్చ = ఏమాటయు;ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో;తత్ (అధ్యాహృతము)=అది;నౌ = మాకు;కిమర్థం=ఎందుకొఱకు; నరోచిష్యతి = రుచింపదు?

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! ఏయుపాయంబును దోఁచనికాలంబున, సుఖంబుగాఁ, గార్యసాధకంబగు విభీషణునియాలోచన, మాకెందుకుసమ్మతము గాకుండును?

అని, తాత్పర్యము.

అబధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరేఽస్మిన్ వరుణాలయే
లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౪౦

టీక॥ సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి=దేవాసురులచేతనైనను;ఘోరే=భయంకరమగు;వరుణాలయే=వరుణునిస్థానమయిన; అస్మిన్=ఈ; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; అబద్ధ్వా=కట్టక;లంకా=లంకాపురి; ఆసాదితుం=పొందుటకు; నశక్యా=అలవిగాదు-

భయంకరంబగు, నిమ్మహాసముద్రంబున, సేతువునిర్మింపక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులకైనను, లంకాపురికింబోవుటకలవిగాదు-

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః

టీక॥ యథార్థం= సత్యమయిన= శూరస్య = శూరుండగు; పండితుండగుననుట ; విభీషణస్య = విభీషణుని యొక్క;వచః=మాట ; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక.

పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పిన మాటయథార్థము; ఆప్రకారము చేయుఁడు, అని, తాత్పర్యము-

అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతామ్. ౪౧
యథా సైన్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్

టీక॥ కాలాత్యయం = కాలక్షేపమును; కృత్వా=చేసి;అలం=చాలును- యథా=ఎట్లు; సైన్యేన=సైన్యముతో; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; పురీం = లంకాపట్టణమును;గచ్ఛామ= పొందుదుమో;తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; అయం= ఈ; సముద్రః = సముద్రుఁడు; నియుజ్యతాం=ప్రార్థింపఁబడుఁగాక,

కాలక్షేపము సేయవలదు; మనమందఱము సైన్యముతోఁగూడ, రావణబాహుపాలితంబగు లంకాపురిం జేరునట్లు, సముద్రునిం బ్రార్థింపుఁడు. అనిసుగ్రీవలక్ష్మణులు , రామునకుం జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

ఏవముక్తః కుశాస్తీర్ణే తీరే నదనదీపతేః. ౪౨
సంవివేశ తదా రామో వేద్యామివ హుతాశనః

టీక॥ రామః=రాముఁడు;ఏవం= ఇట్లు;ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై;తదా= అప్పుడు;నదనదీపతేః= సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు;కుశాస్తీర్ణే= దర్భలపఱపునందు ; వేద్యాం= వేదియందు; హుతాశనఇవ= అగ్నిహోత్రుండువలె; సంవివేశ=పరుండెను.

లక్ష్మణసుగ్రీవులు చెప్పిన మాటను విని, యంత రాముండు,సముద్రతీరంబున, దర్భలుపఱచి,యందుపై, వేదియందగ్నిహోత్రుండువలెఁ,శయనించెను- అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనవింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

వింశసర్గప్రారంభః.

తతో నివిష్టాం ధ్వజినీం సుగ్రీవేణాభిపాలితామ్

దదర్శ రాక్షసోఽభ్యేత్య శార్దూలో నామ వీర్యవాన్. ౧

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుండగు; శార్దూలో నామ = శార్దూలుండను; రాక్షసః = రాక్షసుండు; అభ్యేత్య = వచ్చి; నివిష్టాం = విడిసిన; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితాం = రక్షింపఁబడిన; ధ్వజినీం = సేనను; దదర్శ = చూచెను.

అంతఁ, బరాక్రమవంతుండగు శార్దూలుండనునొక రాక్షసుండు, వచ్చి, సుగ్రీవబాహుపాలితంబై సముద్రతీరంబునవిడిసియున్న వానరసేననంతయుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చారో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః

తాం దృష్ట్వా సర్వతో వ్యగ్రం ప్రతిగమ్య స రాక్షసః. ౨

ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ దురాత్మనః = దుర్బుద్ధియగు; రాక్షసరాజస్య = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన; రావణస్య = రావణునియొక్క; చారః = వేగువాఁడైన; సః = ఆ; రాక్ష

సః=రాక్షసుఁడు; అవ్యగ్రం = ఏమఱుపాటులేనట్లుగా; తాం= ఆవానరసేనను, సర్వతః=అంతటను; దృష్ట్వా= చూచి; ప్రతిగవ్య=మఱలి; వేగేన= వేగముచేత; లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి; రావణం= రావణుని గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దురాత్ముండగు రాక్షసరాజుండయినరావణుని చారుండగునాశార్దూలుండు, అట్లు, జాగ్రత్తతో నావానరసేననంతయుంగలయనవలోకించి, మఱలి, వేగంబునలంకకుంబోయి, రావణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష వానరఋక్షౌఘో లంకాం సమభివర్తతే. ౩
అగాధశ్చాప్రమేయశ్చ ద్వితీయ ఇవ సాగరః

టీక॥ అగాధశ్చ=ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; అప్రమేయశ్చ = కొలఁతపెట్టరానిదియునగు; ఏషః=ఈ; వానరఋక్షౌఘః= వానరులయొక్కయుభల్లూకంబులయొక్కయుసమూహము; ద్వితీయః=రెండవదగు; సాగర ఇవ=సముద్రమువలె; లంకాం=లంకనుగూర్చి; సమభివర్తతే=వచ్చుచున్నది.

అగాధంబునప్రమేయంబునగువానరభల్లూకసేన, రెండవసముద్రంబుకరణి, లంకమీఁదికివచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్యేమౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪
ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ సీతాయాః పదమాగతౌ

టీక॥ దశరథస్య=దశరథమహారాజుయొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులును; ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ= ఉత్తమంబులగు నాయుధములతోఁ గూడినవారలునగు; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములును; ఇమౌ=ఈ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; సీతాయాః = సీతయొక్క; పదం=స్థానమునుగూర్చి ; ఆగతౌ=వచ్చినారు.

దశరథమహారాజపుత్త్రులయినయన్నదమ్ములురామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఉత్తమాయుధంబులుధరించి, సీతయుం

దుస్థలంబునను, వచ్చుటకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతౌ సాగర మాసాద్య సన్నివిష్టౌ మహాద్యుతీ. ౫

టీక॥ మహాద్యుతీ = అధికమయిన కాంతిగల; ఏతౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; సాగరం=సముద్రమును; ఆసాద్య= పొంది; సన్నివిష్టౌ=విడిసినారు-

మహాతేజులగు నీరామలక్ష్మణులు, ఇప్పుడు, సముద్రంబునొద్ద, విడిసియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

బల మాకాశ మావృత్య సర్వతో దశయోజనమ్

టీక॥ బలం=సేన; సర్వతః= అంతటను; దశయోజనం=పదియామడలుగల; ఆకాశం=అవకాశమును; ఆవృత్య= ఆవరించి; స్థితం (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

వానరసేన, యెటుచూచినను , బదియామడలదూరమువఱకు , భూమి నావరించి, యున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వభూతం మహారాజ క్షిప్రం వేదితు మర్హసి. ౬

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుడా! క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; తత్త్వభూతం=యథార్థమగునట్లు; వేదితుం=ఎఱుంగుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

మహారాజుండవగురావణుడా! నేను సామాన్యముగాఁజూచి,వచ్చినాను; శీఘ్రముగా యథార్థసంగతిం దెలిసికొనుము. అని, తాత్పర్యము-

తవ దూతా మహారాజ క్షిప్ర మర్హంత్యవేక్షితుమ్

టీక॥మహారాజ = మహారాజా!తవ=నీయొక్క;దూతాః=దూతలు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;అవేక్షితుం=చూచుటకు;అర్హంతి=తగుదురు.

మహారాజుండవగురావణుడా! నీవు, శీఘ్రముగాదూతలంబంపి, చక్కఁ

గాఁజూచిరమ్మనియాజ్ఞాపించుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్వం వా భేదో వాత్ర ప్రయుజ్యతామ్. ౭

టీక॥అత్ర=ఈవిషయమునందు; ఉపప్రదానం = దానముగాని;సాంత్వం వా=మంచిమాటగాని;భేదోవా = భేదోపాయముగాని;ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగింపఁబడుఁగాక.

ఈవిషయమునందు, దానముగాని, మంచిమాటగాని, భేదోపాయముగాని, ప్రయోగింప బడుఁగాక.అని, శార్దూలుండు, రావణునకుం జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శార్దూలస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ సహసా వ్యగ్ర స్సం ప్రధార్యార్థ మాత్మనః. ౮
శుకం నామ తదా రక్షో వాక్య మర్థవిదాం వరమ్

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన; రావణః=రావణుఁడు;శార్దూలస్య=శార్దూలునియొక్క; వచః=మాటను;శ్రుత్వా=విని;తదా=అప్పుడు;సహసా=శీఘ్రముగ;అవ్యగ్రః=ఏమఱుపాటులేనివాఁడై; ఆత్మనః=తనయొక్క;అర్థం=కార్యమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి;అర్థవిదాం=కార్యముదెలిసినవారలలో;వరం=శ్రేష్ఠుండగు; శుకంనామ=శుకుండను పేరుగల; రక్షః=రాక్షసునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, శార్దూలుండు చెప్పినమాటనువిని, యంతనాలస్యంబు సేయక, మెచ్చరికతోఁ, జేయవలసిన కార్యంబు నిశ్చయించికొని, కార్యవేత్తలలో నుత్తముండగు శుకుండను రాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని॰ తాత్పర్యము.

సుగ్రీవం బ్రూహి గత్వా త్వం రాజానం వచనా న్మమ ౯
యథా సందేశ మక్లీబం శ్లక్ష్ణయా పరయా గిరా

టీక॥త్వం=నీవు;గత్వా=పోయి;మమ=నాయొక్క;వచనాత్ = మాటవల

స ౨౦

న; రాజానం=వానర రాజుండగు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవునిగూర్చి: యథాసందేశం=నేను జెప్పినదానినతిక్రమింపక; అక్లీబం=ధీరముగా; పరయా= ఉత్తమంబును; శ్లక్ష్ణయా=మృదువునగు; గిరా= మాటచేత; బ్రూహి= చెప్పుము.

నీవు, పోయి, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుం జూచి, నేను జెప్పి పంపినమాటలను విడువక, ధైర్యంబున, మృదులంబును శ్రావ్యంబును గాఁ దెలిపి, జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం వై మహారాజ కులప్రసూతో
మహాబల శ్చర్క్షరజ స్సుతశ్చ. ౧౦
న కశ్చి దర్థ స్తవ నా స్త్యనర్థ
స్తథాపి మే భ్రాతృ సమో హరీశ

టీక॥ హరీశ = వానరేశ్వరుండవగు; మహారాజ= మహారాజా! త్వం= నీవు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); కులప్రసూతః=సత్కులంబునఁబుట్టినవాఁడవు. చ మహాబలశ్చ= అధికమయిన బలముగల వాఁడవును. ఋక్షరజస్సుతశ్చ= ఋక్షరజసునిపుత్రుండవును. తవ=నీకు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అర్థః=ప్రయోజనంబును; న= లేదు. అనర్థః= అపాయమును; నాస్తి= లేదు. తథా=అట్లు; మే= నాకు; భ్రాతృసమః= తోఁబుట్టువుతో సమానుండవు.

వానర మహారాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నీవు, సత్కులంబునం బుట్టినవాఁడవు; నిష్కారణంబుగ వైరంబు గొనకుము; మహాబలుండవు; అల్ప బలుఁడగు రామునితో నీకేమి కార్యము? మఱియు బ్రహ్మపుత్రుండగు ఋక్షరజసుని పుత్రుండవు? కావున, నాకు బంధుండవైతివి; ఇదిగాక నీకిందు లాభంబు లేదు, నష్టంబును లేదు; నాకును నీకున్న వాలికిని, మిక్కిలియు స్నేహము; కావున, నీవు నాతోఁబుట్టువంటి వాఁడవైతివి; నాతో వైరంబు సేయకుము.

అని, తాత్పర్యము.

అహం యద్యహరం భార్యాం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిష్కింధాం ప్రతి గమ్యతామ్

టీక॥ అహం= నేను; రాజపుత్రస్య= రాచకొమరునియొక్క; భార్యాం=భార్యను; అహరం యది=అపహరించితి నేని; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! తత్ర=ఆవిషయమునందు; ధీమతః= బుద్ధిమంతుండవగు; తవ= నీకు; కిం= ఏమి? కిష్కింధాంప్రతి = కిష్కింధనుగూర్చి; గమ్యతాం=పోఁబడుఁగాక.

సుగ్రీవుఁడా! నేను, రాజపుత్రుండగు రాముని భార్యను గొనివచ్చితి నేని, వానరేశ్వరుండవగు, నీకేమి సంబంధము? నీవు బుద్ధిమంతుండవాలోచించుకొనుము; నీకేమియు నక్కఱలేదు; ఊరకకిష్కింధకుఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

నహీ యం హరిభి ర్లంకా శక్యా ప్రాప్తుం కథంచన. ౧౨
దేవై రపి సగంధర్వైః కిం పున ర్నరవానరైః

టీక॥ ఇయం= ఈ; లంకా=లంకాపురి; హరిభిః=వానరులచేత; కథంచన=ఎట్లయినను; ప్రాప్తుం= పొందుటకు; నశక్యాహి= అలవిగాదుగదా! సగంధర్వైః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవైరపి= దేవతలచేతనుం గూడ;నశక్యా (అధ్యాహృతము)=అలవిగాదు.నరవానరైః= మనుష్యులచేతనువానరులచేతను;నశక్యేతి(అధ్యాహృతము)= అలవిగాదని;కింపునః(వక్తవ్యం)= చెప్పవలసినదేమి?

ఈలంకాపురింబ్రవేశింప వానరులకెంతమాత్రమలవికాదు ; దేవతలును గంధర్వులునుంగూడప్రవేశింపంజాలరు ఇంక, మనుష్యులునువానరులును బ్రవేశింపఁజాలరనిచెప్పవలసిన దేమియున్నది? అని,సుగ్రీవునితోఁజెప్పుము. అని , రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథా రాక్షసేంద్రేణ సందిష్టో రజనీచరః. ౧౩
శుకో విహంగ మో భూత్వా తూర్ణ మాప్లుత్య చాంబరమ్

టీక॥ సః=ఆ;రజనీచరః= రాక్షసుడైన; శుకః=శుకుఁడు; తథా=అట్లు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; సందిష్టః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; విహంగమః=పక్షిగా ; భూత్వా=అయి; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; అంబరం=ఆకాశమునుగూర్చి; ఆప్లుత్యచ=ఎగిరియు;ఆజగామ(అధ్యా

హృతము)=వచ్చెను-

శుకుండట్లు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు చెప్పినమాటలువిని, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శీఘ్రంబున, నాకాశంబునకెగిరి, రామాదులున్నసముద్రోత్తరతీరంబునకువచ్చెను-అని, తాత్పర్యము

స గత్వా దూర మధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరమ్. ౧౪
సంస్థితో హ్యంబరే వాక్యం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్
సర్వ ముక్తం యథాదిష్టం రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టీక॥సః=ఆశుకుఁడు; సాగరం=(షష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ) సముద్రమునకు; ఉపర్యుపరి= కొంచెముమీఁదుగా; దూరం = దూరమయిన; అధ్వానం= మార్గమును; గత్వా = పొంది; అంబరే=ఆకాశమునందు; సంస్థితః = ఉన్నవాఁడై; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల; రావణేన=రావణుని చేత; ఉక్తం= చెప్పఁబడినదాని; సర్వం=అంతనుంగూర్చి; యథాదిష్టం = చెప్పఁబడినదానినతిక్రమింపక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; సుగ్రీవం=సుగ్రీవునిగూర్చి ; అబ్రవీద్=చెప్పెనుగదా!

అట్లు, శుకుండు, కొంచెముసముద్రంబునకుమీఁదుగా నాకాశమార్గంబున, బహుదూరంబుపోయి, సుగ్రీవాదులున్నస్థలంబుఁజేరి , యాకాశంబుననెయుండి, సుగ్రీవుంబూచి, దురాత్ముండగు రావణుండుతనతోఁజెప్పిపంపినమాటలన్నియు, నొకటియయినను విడువక, క్రమంబుగాఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము-

తం ప్రాపయంతం వచనం తూర్ణ మాప్లుత్య వానరాః
ప్రాపద్యంత దివం క్షిప్రం లోప్తుం హంతుంచ ముష్టిభిః. ౧౬

టీక॥వానరాః = వానరులు; వచనం=మాటను; ప్రాపయంతం=పొందించుచున్న, వినిపించుచున్నయనుట; తం= ఆశుకుని; లోప్తుం=లోపింపఁజేయుటకును; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుంచ= కొట్టుటకును; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఆప్లుత్య=ఎగిరి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; దివం=ఆకాశమును; ప్రాపద్యంత = పొం

దిరి-

అంత, నట్లిమాటలు పలుకుచున్న శుకుంజూచివానరులు, అతనిc, బిడికిళ్లం గొట్టి, ఱెక్కలువిడుచుటకై, శీఘ్రం బున, నాకాశంబున కుద్గమించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సతైః ప్లవఙ్గైః ప్రసభం నిగృహీతో నిశాచరః
గగనా ద్భూతలేచాశు పరిగృహ్య నిపాతితః. ౧౭

టీక॥సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుcడు; తైః=ఆ; ప్లవఙ్గైః=వానరులచేత; ప్రసభం= బలాత్కారముగా; నిగృహీతః=నిగ్రహింపcబడినవాcడై; పరిగృహ్య=పట్టుకొని; గగనాత్= ఆకాశముననుండి; భూతలే = నేలయందు; నిపాతితశ్చ= పడcద్రోయcబడినాcడును-

ఆవానరులు, బలాత్కారముననా రాక్షసునొడిసిపట్టుకొని, యాకాశంబుననుండి, నేలంబడcద్రోసిరి-

అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పీడ్యమానస్తు శుకో వచన మబ్రవీత్

టీక॥శుకస్తు = శుకుcడును; వానరైః=వానరులచేత; పీడ్యమానః= పీడింపcబడినవాcడై; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులుతన్నుcబీడింపcగా, శుకుండు, రాముంబేరొకనియిట్లని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

న దూతాన్ ఘ్నంతి కాకుత్స్థ వార్యంతాం సాధు వానరాః. ౧౮

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముcడా! దూతాన్ = దూతలను; నఘ్నంతి= చంపరు; వానరాః=వానరులు ; సాధు=చక్కcగా; వార్యంతాం=నివారింపcబడుదురుగాక-

రాముcడా! ధార్మికులు దూతలం జంపరు; నన్నీవానరులు చంపవలెనని పట్టియున్నారుకావున, వీరలకు, వలదనియాజ్ఞాపింపుము-

అని, తాత్పర్యము-

యస్తు హిత్వా మతం భర్తు స్స్వమతం సంప్రభాషతే
అనుక్తవాదీ దూతస్సన్ స దూతో వధ మర్హతి. ౧౯

టీక॥యః=ఏ;దూతస్తు=దూతమాత్రము;అనుక్తవాదీసన్ = చెప్పఁబడనిదానిఁజెప్పువాఁడై;భర్తుః = ప్రభువుయొక్క;మతం=మతమును; హిత్వా=విడిచి;స్వమతం=తనమతమును; సంప్రభాషతే= చెప్పుచున్నాఁడో;సః=ఆ;దూతః=దూత;వధం = చంపుటను;అర్హతి=పొందఁదగును.

ఎవ్వండు, స్వామిచెప్పిపంపినమాటలనుజెప్పక,స్వామిమతంబునువిడిచి, స్వమతంబుఁజెప్పునో, అట్టిదూతనుమాత్రము,వధింపవలయును. అని, శుకుండు, రామునితోఁజెప్పుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రామస్తు పరిదేవితమ్
ఉవాచ మావధిష్టేతి ఘ్నతశ్శాఖా మృగర్షభాన్. ౨౦

టీక॥రామస్తు=రాముండును;పరిదేవితం=రోదనరూపమయిన; శుకస్య=శుకునియొక్క; వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విని;ఘ్నతః=కొట్టుచున్న;శాఖామృగర్షభాన్= వానరశ్రేష్ఠులనుగూర్చి;మావధిష్టేతి = చంపవలదని;ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత,రాముండు, శుకుండురోదనపూర్వకముగాఁ జెప్పుకొన్నమాటనువిని, కరుణించి, శుకుంగొట్టుచున్నవానరోత్తములంజూచి, "వీనివధింపవలదు" అని,యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సచ పత్రి లఘు ర్భూత్వా హరిభి ర్దర్శితే భయే
అంతరిక్ష స్థితో భూత్వా పున ర్వచన మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥హరిభిః = వానరులచేత;భయే=భయము;దర్శితే = చూపఁబడఁగా;సచ=ఆశుకుఁడును;పత్రలఘుః=తేలికలగు ఱెక్కలు గలవాఁడు; భూ

త్వా—అయి; అంతరిక్షస్థితః= ఆకాశంబుననున్నవాఁడు; భూత్వా=అయి; పునః=మఱల; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులు పీడించివదలినపిమ్మట, ఆశుకుండు, కొంతభాగమువిఱువఁబడుటంజేసి తేలికగానున్న ఱెక్కలతో నాకాశంబునొంది, సుగ్రీవుంబూచి, మఱల, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబల పరాక్రమ
కిం మయా ఖలు వక్తవ్యో రావణో లోకరావణః. ౨౨

టీక॥ సత్త్వసంపన్న= శక్తితోఁగూడినవాఁడవును; మహాబలపరాక్రమ= గొప్పబలంబును బరాక్రమంబును గలవాఁడవునగు; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మయా=నాచేత; ("ఖలు" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) లోకరావణః= లోకంబులనేడ్పించునట్టి; రావణః — రావణుఁడు; కిం=ఏమాటను; వక్తవ్యః= చెప్పఁబడవలయును?

మహాబలపరాక్రమశాలివి శక్తిసంపన్నుఁడవునగుసుగ్రీవుఁడా! లోకంబులనేడ్పించునట్టి రావణునకు నేనేమిచెప్పవలయును? చెప్పుము. అని, శుకుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తః ప్లవగాధిప స్తదా
ప్లవంగమానా మృషభో మహాబలః
ఉవాచ వాక్యం రజనీచరస్య
చారం శుకం తూర్ణ మదీనసత్త్వః. ౨౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ప్లవంగమానాం=వానరులలో; ఋషభః= శ్రేష్ఠుఁడును; ప్లవగాధిపః= వానరరాజుండును; మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; అదీనసత్త్వః= తక్కువగానిశక్తిగలవాఁడునగు; సః — ఆసుగ్రీవుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; రజనీచరస్య=రావణునియొక్క;

చారం=చారుండగు; శుకం=శుకునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

అట్లు,వానరోత్తముండును మహాబలుండును,వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుండు , రావణుని చారుఁడయినశుకుండు చెప్పినమాటనువిని,యతనింజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

నమేసి మిత్రం నతథాను కంప్యో
నచోపకర్తాసి నమేప్రియోసి
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధ
స్సమేసి వాలీవ వధార్హవధ్యః. ౨౪

టీక॥త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు;మే=నాకు;మిత్రం= స్నేహితుండవు;నాసి=కావు.తథా=అట్లు;అనుకంప్యః= కరుణింపఁబడినవాఁడవు ; న= కావు. ఉపకర్తాచ= ఉపకారముచేసినవాఁడవును;న=కావు;మే= నాకు;ప్రియః=ఇష్టుండవు;నాసి=కావు; రామస్య=రామునికి;అరిశ్చ= శత్రుండవును; సహానుబంధః=సంబంధముతోఁగూడినవాఁడవునగు; సః=అట్టి;త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు;వాలీవ=వాలివలె; వధార్హవధ్యః= చంపుటకుఁ దగినవధ్యుండవు;అసి=అగుచున్నావు.

నీవు, నాకు స్నేహితుండవుకావు; కావున,నీవు,నాకుఁగరుణింపఁదగినవాఁడవుకావు; నాకు నీవేయుపకారంబును జేసినవాఁడవుంగావు, ప్రియుండవును గావు;మఱియు,నాస్నేహితుఁడగు రామునకు శత్రుండవు, కావునను, నాశత్రువగువాలికిమిత్రుఁడవుకావునను, నీవు,నాకుశత్రుండవు; వాలియుంబోలెవధ్యుండవు.అని,తాత్పర్యము.

నిహన్మ్య హంత్వాం ససుతం సబంధుం
సజ్ఞాతి వర్గం రజనీచరేశ
లంకాంచ సర్వాం మహతా బలేన
క్షిప్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్మ. ౨౫

టీక॥రజనీచరేశ= రాక్షసులకుఁబ్రభుండవగురావణుఁడా! అహం= నేను; ససుతం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవు ను; సబంధుం= బంధువులతోఁ గూడిన వాఁడవును; సజ్ఞాతివర్గం = దాయాదుల సమూహముతోఁ గూడిన వాఁడవునగు ; త్వాం=నిన్ను; నిహన్మి = వధించెదను. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; సమేత్య=వచ్చి; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సేనచేత, లంకాం=లంకాపురిని; సర్వాంచ=అంతను; భస్మ = బూడిదనుగా; కరిష్యామి=చేసెదను.

రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావణుఁడా! నేను, నిన్నునీకొడుకులను నీబంధువులను నీదాయాదులను, అందఱును వధించెదను; శీఘ్రంబున, మహాసేనతో వచ్చి, లంకాపురియంతయు, నీఱుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య
సురైస్సహేంద్రైరపి మూఢ గుప్తః
అంతర్హితస్సూర్యపథం గతో వా
తథైవ పాతాళ మనుప్రవిష్టః. ౨౮

టీక॥మూఢ=జ్ఞానహీనుండవగు ; రావణ=రావణుఁడా; త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; సహేంద్రైః = దేవేంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతలచేత; గుప్తోపి= రక్షింపఁబడినవాఁడవైనను; అంతర్హితః= మఱుఁగుపడినవాఁడవైనను; సూర్యపథం= సూర్యద్వారమును; గతోవా = పొందినవాఁడవైనను; తథైవ=అట్లే; పాతాళం=పాతాళలోకమును; అనుప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడవైనను; రాఘవస్య=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) రామునివలన ; నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

మూఢుండవగు రావణుఁడా! నీవు దేవేంద్రాదులతోడ వచ్చినను, నీవంతర్ధానంబునొందిపోయినను, సూర్యద్వారంబునొందినను, పాతాళలోకంబునకుఁబోయినను, రాముండు, నిన్ను విడువఁడు; అవశ్యమువధించును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే త్రిషు లోకేషు నపిశాచం నరాక్షసమ్
త్రాతార మనుపశ్యామి నగంధర్వం నచాసురమ్. ౨౯

టీక॥తస్య=అట్టి; తే=నీకు;త్రిషు=మూఁడయిన;లోకేషు = లోకముల యందును; త్రాతారం=రక్షకుని;పిశాచం=పిశాచమును; నానుపశ్యామి = చూడను. రాక్షసం=రాక్షసుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను. గంధర్వం = గంధర్వుని; న(అనుపశ్యామి)= చూడను.అసురంచ=అసురుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను.

రామునిబారింబడిననిన్ను, మూఁల్లోకంబులందును,పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని , యసురులుగాని, రక్షింపంజాలరు.

అని,తాత్పర్యము.

అవధీర్య జ్జరావృద్ధ మక్షమం కిం జటాయుషమ్

టీక॥ జరావృద్ధం= ముసలితనముచేవృద్ధుఁడును;అక్షమం= అసమర్థుఁడునగు;జటాయుషం= జటాయువును; అవధీః(ఇతి) యత్ = చంపినావనునదియేదిగలదో; తేన (అధ్యాహృతము)= దానిచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము?

నీవుజటాయువును వధించితినని నిన్నునీవెమెచ్చుకొనచున్నావు కాఁబోలు ; అతఁడు,ముసలివాఁడు,అసమర్థుఁడు;అట్టివానివధించుటయేమియధికము?

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను తే రామ సాన్నిధ్యే సకాశే లక్ష్మణస్యవా. ౨౮

హృతా సీతా విశాలాక్షీ యాం త్వం గృహ్య నబుద్ధ్యసే

టీ॥త్వం=నీవు;యాం=ఏసీతను; గృహ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; నబుధ్యసే= ఎఱుంగకున్నావో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి;విశాలాక్షీ= వెడల్పలగుకండ్లుగల; సీతా= సీత; తే (త్వయా)=నీచేత;రామసాన్నిధ్యే=రామునిసన్నిధానమునందుఁ గాని ; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క;సకాశేవా=సమీపమునందుఁగాని ; హృతాకిన్ను= అపహరింపఁబడినదాయేమి?

నీవు,సీతందెచ్చితినని గర్వించుచున్నావు; విశాలాక్షియగు నాసీతను, రాముఁడైనను, లక్ష్మణుండైన , నుండునప్పుడు , అపహరించితివా యే

మీవారలకుభయముపడి, వారలెవ్వరునులేనప్పుడు, దొంగతనముగాఁదీసికొనివచ్చితివే. అని, తాత్పర్యము.

మహాబలం మహాత్మానం దుర్ధర్ష మమరైరపి. ౨౯
నబుధ్యసే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; తే = నీయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; హరిష్యతి=హరింపఁగలఁడో; తం (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాబలం=అధికమయినబలముగలవాఁడును ; మహాత్మానం=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; అమరైరపి = దేవతలచేనైనను; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁనలవిగాని వాఁడునగు; రఘుశ్రేష్ఠం=రాముని; నబుధ్యసే= ఎఱుంగకున్నావు.

నీప్రాణంబులంగొనునట్టి, మహాబలుండునుమహాత్ముండును, దేవతలకేని చెనకరానివాఁడునగు రాముని నెఱుంగవు. అని, సుగ్రీవుండు, రావణునితోఁ జెప్పుమని, శుకునితోఁ జెప్పెను.

అని; తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్వాలిసుత స్త్వంగదో హరిసత్తమః. ౩౦

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; రాజసుతః= వాలికొడుకైన; అంగదస్తు= అంగదుండును; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును వాలికుమారుండునగు నంగదుండు, సుగ్రీవునితో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నాయం దూతో మహారాజ చారికః ప్రతిభాతి మే
తులితంహి బలం సర్వ మనేనాత్రైవ తిష్ఠతా. ౩౧

టీక॥మహారాజ=వానరరాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! అయం = ఈశుకుఁడు; దూతః=దూతః; న=కాఁడు, చారికః= చారుఁడు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మే=నాకు; ప్రతిభాతి= తోఁచుచున్నది. అత్రైవ=ఇచ్చటనే; తిష్ఠతా= ఉన్నట్టి;

అనేన=ఇతనిచేత; బలం=సేన; సర్వం=అంతయు; తులితంహి=కొలువఁబడినదిగదా!

మహారాజుఁడవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈశుకుఁడుదూతకాఁడు; ఈతండు, రావణునిచారుఁడని నాకుఁదోఁచుచున్నది; ఇతండు, మనయెదుటనున్నట్లైయుండి, సేనాసన్నివేశ విధమంతయుంగ్రహించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్యతాం మాఽగమ ల్లంకా మేతద్ధి మమ వోచతే

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతఁడు; గృహ్యతాం=పట్టుకొనఁబడుఁగాక. లంకాం= లంకను; మాగమత్= పొందకుండుఁగాక. ఏతత్ = ఇది; మమ=నాకు; రోచతేహి=రుచించుచున్నదిగదా!

ఇతనింబట్టిబంధింపుఁడు; ఇతనిలంకకుఁబోనియ్యరాదు; ఇదినాకుఁదోఁచుచున్నది. అని, యంగదుఁడు, సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజ్ఞా సమాదిష్టా స్సముత్ప్లుత్య వలీముఖాః ౩౨
జగృహుశ్చ బబంధుశ్చ విలపంత మనాథవత్

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; వలీముఖాః=వానరులు; రాజ్ఞా= వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేత; సమాదిష్టాః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; సముత్ప్లుత్య=ఎగిరి; అనాథవత్= అనాథవలె; విలపంతం=ఏడ్చుచున్నశుకుని; జగృహుశ్చ=పట్టిరియు; బబంధుశ్చ=కట్టిరియు.

అంత, సుగ్రీవునియాజ్ఞచే, వానరులు, ఆకాశంబునకెగిరి, యనాథయుంబోలె రోదనంబుసేయుచున్న యాశుకుంబట్టిబంధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్తు వానరై శ్చండై స్తత్ర తై స్సంప్రపీడితః ౩౩
వ్యాక్రోశత మహాత్మానం రామం దశరథాత్మజమ్

టీక॥ శుకస్తు=శుకుండను; తత్ర=అచ్చట; చండైః=భయంకరులగు; వా

నరైః=వానరులచేత; సంప్రపీడితః = మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినవాఁడై; మహాత్మానం=పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడును; దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకునగు; రామం=రామునిగూర్చి; వ్యాక్రోశత=అఱచెను.

అంత, శుకుండు, అట్లచ్చట, భయంకరాకారులగు నావానరులచేఁబీడితుండై, మహాత్ముండును దశరథకుమారుండునగు , రామునింబేరొక్కిని విలపించెను అని; తాత్పర్యము.

లుప్యేతే మే బలా త్పక్షౌ భిద్యేతేచ తథాక్షిణీ. ౩౪

టీక॥ మే=నా యొక్క; పక్షౌ=ఱెక్కలు; బలాత్=బలాత్కారమువలన; లుప్యేతే = లోపించుచున్నవి. తథా=అట్లు; అక్షిణీచ=కండ్లును; భిద్యేతే=భేదింపఁబడుచున్నవి.

నా ఱెక్కలను బలాత్కారంబున విఱిచివేయుచున్నారు! నాకండ్ల బెఱికివేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యాంచ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రించ యామహమ్
ఏతస్మి న్నంతరే కాలే య న్మయాహ్యా శుభం కృతమ్. ౩౫
సర్వం త్వముపపద్యే థా జహ్యాం చేద్యది జీవితమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; జీవితం= ప్రాణమును; జహ్యాం చేత్=విడుతునేని; అహం = నేను; యాం=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును; మరిష్యామి=చత్తునో; యాం=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును; జాయే= పుట్టినానో; ఏతస్మిన్=ఈ; అంతరే= మధ్యగతమగు; కాలే=కాలమునందు; మయా=నాచేత;("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము) యత్ = ఏ ; అశుభం=పాపము; కృతం= చేయఁబడినదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= దాని; సర్వం=అంతయు; త్వం=నీవు ; ఉపపద్యేథాః=పొందుదువు.

అనపరాధినిదూతనగు నేను, అన్యాయంబున, నిచ్చట వధింపఁబడుదునేని, నేనుబుట్టినది మొదలు, ఇదివఱకు, ఏమే పాపములంజేసియుందునో, అట్టి ఘోరములైన నా పాపములన్నియు, నిన్నుఁ, బొందును. అని. శుకుండు, రామునింబేరొక్కని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

నాఘాత యత్తదా రామ శ్శ్రుత్వా తత్పరిదేవనమ్. ३౬
వానరా నబ్రవీ ద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః

టీక॥తదా=అప్పుడు;రామః= రాముఁడు;తత్=ఆ;పరిదేవనం=ఏడ్పును;శ్రుత్వా=విని;నాఘాతయత్=కొట్టింపఁడయ్యె.రామః=రాముఁడు;"ఆగతః=వచ్చిన;దూతః=దూత; ముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక" ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;వానరాన్=వానరులనుగూర్చి;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు, రాముఁడు, శుకునిరోదనంబునాలకించి,"దూతనువిడువుఁడు" అని,వానరులకాజ్ఞాపించి,శుకునివిడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకవింశసర్గప్రారంభః.

తత స్సాగరవేలాయాం దర్భా నాస్తీర్య రాఘవః
అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధేః. ౧
బాహుం భుజగభోగాభ ముపధాయా రిసూదనః

టీక॥ తతః—అటుపిమ్మట; అరిసూదనః—శత్రువులంజంపునట్టి; రాఘవః= రాముండు; సాగరవేలాయాం= సముద్రతీరమునందు; దర్భాన్=దర్భలను; ఆస్తీర్య=పఱిచి ; ప్రాఙ్ముఖః= తూర్పుమొగముగలవాఁడై ; మహోదధేః=సముద్రమునకు ; అంజలిం = చేమోడ్పును; కృత్వా = చేసి; భుజగభోగాభం= సర్పముయొక్క-శరీరముయొక్క-కాంతివంటికాంతిగల ; బాహుం=భుజమును; ఉపధాయ—తలగడగాఁజేసికొని; ప్రతిశిశ్యే=ఎదుటశయనించెను.

అంత, శత్రుసంహర్తయగు రాముండు, సముద్రతీరంబున , దర్భలుపఱిచికొని, తూర్పుమొగంబుగా, సముద్రంబునకుఁజేమోడ్పుగీలించి , నమస్కరించి, సర్పశరీరముంబోలె నతిమృదులంబగుబాహువుందలగడగాఁజేసికొని, సముద్రమునకెదుటఁ, బరుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై శ్చైవ భూషణై ర్భూషితం పురా. ౨
వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవరభూషణైః
భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్ట మనేకధా. ౩
చందనాగరుభిశ్చైవ పురస్తా దధివాసితమ్
బాలసూర్యప్రతీకాశై శ్చందనై రుపశోభితమ్. ౪
శయనే చోత్తమాంగేన సీతాయా శ్శోభితం పురా
తక్షకస్యేవ సంభోగం గంగాజలనిషేవితమ్. ౫

స ౨౧

సంయుగే యుగసంకాశం శత్రూణాం శోకవర్ధనమ్
సుహృదానందనం దీర్ఘం సాగరాంతవ్యపాశ్రయమ్. ౬
అస్యతాచ పున స్సవ్యం జ్యాఘాతవిగతత్వచమ్
దక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘసన్నిభమ్. ౭
గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్
అద్య మే మరణంవా థ తరణం సాగరస్యవా. ౮
ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహు ర్మహోదధిమ్
అధిశిశ్యే స విధివ త్ప్రయతో నియతో మునిః. ౯

టీక॥ దక్షిణః=సమర్థుఁడగు; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; సః=ఆ; రామః=రాముండు; పురా=మును; జాతరూపమయైః=బంగారువికారములైన; భూషణైశ్చైవ=భూషణములచేతను; భూషితం = అలంకరింపఁబడినదియును; వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవర భూషణైః=శ్రేష్ఠములయినబంగారుబాహుపురులును శ్రేష్ఠములైనముత్తెములతోఁగూడినసొమ్ములునుగల; పరమనారీణాం=శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క; భుజైః=బాహువులచేత; అనేకధా= పెక్కువిధములుగ; అభిమృష్టం= తడవఁబడినదియు; పురస్తాత్=మును; చందనాగరుభిశ్చైవ=చందనాగరు గంధములచేతను; అధివాసితం= వాసనగొట్టునట్లుచేయఁబడినదియును; బాలసూర్యప్రతీకాశైః=లేఁతసూర్యునితోసమానములయిన; చందనైః=రక్తచందనములచేత; ఉపశోభితం= ప్రకాశించుచుండినదియు; పురా=మును; శయనే=పాన్పునందు; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; ఉత్తమాంగేన= శిరస్సుచేత; శోభితంచ=ప్రకాశించినదియు; గంగాజలనిషేవితం= గంగానదీజలములచే సేవింపఁబడిన; తక్షకస్య=తక్షకమనుసర్పముయొక్క; సంభోగమివ(స్థితం)=దేహమువలెనున్నదియు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; యుగసంకాశం= గడియమ్రానుతో సమానమయినదియు; శత్రూణాం=పగవారికి; శోకవర్ధనం=దుఃఖమును వృద్ధిపొందించునదియు; సుహృదానందనం= స్నేహితులను సంతోషపఱచునదియును; దీర్ఘం= నిడుపయినదియు; సాగరాంతవ్యపాశ్రయం=సముద్రము లేహద్దులుగాఁగల

భూమండలమునకుఆలంబన భూతంబును;పునః=ఇంకను; సవ్యం=ప్రదక్షిణమగునట్లుగా;అస్యతా=బాణములనువిడుచునట్టి; ఆత్మనా(అధ్యాహృతము)=తనచేత;జ్యాఘాతవిగతత్వచం = అల్లెత్రాటి దెబ్బలచే పోయిన చర్మముగలదియు;మహాపరిఘసన్నిభం=గొప్పయినుపగుదియతో సమానమయినదియు; గోసహస్రప్రదాతారం=ఆవులయొక్క వేయింటి నిచ్చునదియు ; మహద్భుజం(మహాభుజం) = గొప్పబాహువునగు;దక్షిణం=కుడిదయిన; బాహుం=భుజమును; ఉపధాయ=తలగడగాఁజేసికొని;"అద్య=ఇప్పుడు;మే=నాకు;మరణంవా = చావుగాని;అథ=ఇంక; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; తరణంవా = దాఁటుటగాని; భవతు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక." ఇతి=అని;మతిం=బుద్ధిని;కృత్వా = చేసుకొని;ప్రయతః=పరిశుద్ధుండై; నియతః=మనోనియమముగలవాఁడై ; మునిః=మౌనముగలవాఁడై; విధిః=యథాశాస్త్రముగా;మహోదధిం= సముద్రమునుగూర్చి;అధిశిశ్యే=పరుండెను.

దాక్షిణ్యవంతుండును మహాబాహుండునగు రాముండు, మున్నుబంగారు భూషణంబులచే నలంకరింపఁబడియుండినదియు,బంగారుబాహుపురులనుముక్తామయభూషణంబులను ధరించియున్నయు త్తమవనితలభుజంబులచేఁబెక్కువిధంబులంబరామృష్టంబును, జందనాగరుప్రముఖ సుగంధిగంధంబులచేతనురక్తచందనంబులచేతను గుబాళించుచుండినదియు, హంసతూలికామయశయనంబున,సీతాదేవిశిరముచేనధిష్ఠితంబయి ఎంతయుంబ్రకాశించు చుండినదియు,గంగా జలంబుననుండు తక్షకకాయంబునకుసరివచ్చుచుండినదియు,యుద్ధరంగంబునంబగవారికిఁగోపురాగళంబుంబోలెనడ్డపడి దుర్ధర్షణంబై మహాదుఃఖంబుగలిగించునదియు , మిత్రులకు సంతోషంబుగలిగించునదియు, ఆజానులంబమానంబును , భూమండలంబునకంతయునాలంబనభూతంబును , శత్రువులపైననవరతబాణప్రయోగంబు సేయుటచేజ్యాఘాతంబు నంగలిగినకిణంబులతోనొప్పుచున్నదియు,గొప్పయినుపగుదియువలెనున్నదియుఁ, బెక్కుమాఱులుగోసహస్రంబుల నొసంగినదియునగు దక్షిణబాహువుందలగడఁగాఁజేసికొని"ఇంకనాకుమరణంబేని, సముద్రతరణంబేనిగలుగుగాక" యనిదృఢంబుగా

సంకల్పించి, స్నానాదులచేఁ బరిశుద్ధుండయి మనోనియమంబును వాఙ్నియమంబునుంగలవాఁడై, సముద్రంబునకెదురుగా శయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్తీర్ణే మహీతలే
నియమాదప్రమత్తస్య నిశాస్తిస్రోఽతిచక్రముః. ౧౦

టీక॥ నియమాత్=నియమమువలన; అప్రమత్తస్య=ఏమఱనివాఁడగు; తస్య=ఆ; రామస్య=రాముండు; కుశాస్తీర్ణే=దర్భలచేఁబఱుపఁబడిన; మహీతలే=భూమితలమునందు; సుప్తస్య=శయనించియుండఁగా; తిస్రః=మూఁడయిన; నిశాః=రాత్రులు; అతిచక్రముః=అతిక్రమించినవి.

అట్లు, నియమంబుదప్పక, రాముండు, దర్భలుపఱచిననేలపై, శయనించియుండఁగా, మూఁడురాత్రులుగడచినవి. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిరాత్రోషితస్తత్ర నయజ్ఞో ధర్మవత్సలః
ఉపాసత తదా రామస్సాగరం సరితాం పతిమ్. ౧౧

టీక॥ నయజ్ఞః=నీతిదెలిసినవాఁడును; ధర్మవత్సలః=ధర్మమునందతిప్రీతిగలవాఁడునగు; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; తత్ర=ఆసముద్రతీరమునందు; త్రిరాత్రోషితః=మూఁడురాత్రులున్నవాఁడై; తదా=అప్పుడు; సరితాం=నదులకు; పతిం=పెనిమిటియగు; సాగరం=సముద్రుని; ఉపాసత=ఉపాసించెను.

నయజ్ఞుండునతిధార్మికుండునగునారాముండు, అచ్చటసముద్రతీరంబున, అట్లుమూఁడురాత్రులు శయనించియుండి, ఆమూఁడురాత్రులును, ఎడతెగక, నదీపతియగుసముద్రునారాధించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

న చ దర్శయతే మందస్తదా రామస్య సాగరః
ప్రయతేనాపి రామేణ యథార్హమభిపూజితః. ౧౨

స ౨౧

టీక॥తదా = అప్పుడు; మందః= మూఢుండగు; సాగరః= సముద్రుఁడు; ప్రయతేన=పరిశుద్ధుఁడగు; రామేణ= రాముని చేత; యథార్హం = యథా యోగ్యముగ; అభిపూజితోపి=పూజింపఁబడినవాఁడైనను; ఆత్మానం (అధ్యాహృతము)=తన్ను; రామస్య=రామునికి; నదర్శయతే=చూపఁడయ్యె("చ"అనునది పాదపూరణార్థము.)

సముద్రుండు, మూఢుండగుటవలన, రాముండు నియమంబున నెంతయు నారాధించినను, సాక్షాత్కరింపఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

సముద్రస్య తతః క్రుద్ధో రామో రక్తాంతలోచనః
సమీపస్థ మువాచేదం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. ౧౩

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; రామః= రాముఁడు; సముద్రస్య=సముద్రునివిషయమయి; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రక్తాంతలోచనః=ఎఱ్ఱనికొనలుగలకండ్లు గలవాఁడై; సమీపస్థం = సమీపముననున్న; శుభలక్షణం= మంగళకరములగులక్షణములుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాముండు, సముద్రంబుపైఁ గోపించి, కనుఁగొనల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, సమీపంబుననున్న శుభలక్షణలక్షితుండగు లక్ష్మణుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవలేప స్సముద్రస్య నదర్శయతి యత్స్వయమ్

టీక॥స్వయం=తన్ను; నదర్శయతి (ఇతి)యత్ =చూపకున్నాఁడనునదియేదిగలదో; అయం(అధ్యాహృతము)=ఇది; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; అవలేపః=గర్వము.

సముద్రుండింకను, రాకున్నాఁడుగదా! ఇతనిగర్వంబిట్లు సేయుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

ప్రశమశ్చ క్షమాచైవ ఆర్జవం ప్రియభాషితా. ౧౪
అసామర్థ్యఫలం త్వేతే నిర్గుణేషు సతాంగుణాః

టీక॥ ప్రశమశ్చ=శాంతియు ; క్షమాచైవ=ఓర్పును; ఆర్జవం= కౌటిల్యములేకుండుటయు ; ప్రియభాషితా=ప్రియంబులువలుకుటయు; ఏతే=ఈ; సతాం=పెద్దలయొక్క; గుణాః=గుణములు; నిర్గుణేషు= దుష్టులయందు; అసామర్థ్యం= సామర్థ్యము లేమిః; ఫలంతి=కలిగించుచున్నవి.

కోపములేకుండుట, అపరాధంబు నోర్చుట,కుటిలతలేకుండుట, ప్రియంబులువలుకుట, ఇవిమొదలగు సత్పురుషలగుణములు, నిర్గుణులను,అసామర్థ్యకృతంబులుగాఁదోఁచును.

అని,తాత్పర్యము.

ఆత్మప్రశంసినం ధృష్టం దుష్టం విపరిధావకమ్. ౧౫
సర్వత్రో త్సృష్టదండంచ లోక స్సత్కురుతే నరమ్

టీక॥లోకః=జనము ; ఆత్మప్రశంసినం=తన్నుఁబొగడుకొను వాఁడును; ధృష్టం=దయలేనివాఁడును;దుష్టం=దుష్టుండును; విపరిధావకం= పరుగెత్తువాఁడును; సర్వత్ర= అందఱియందును;ఉత్సృష్టదండంచ=విడువఁబడినశిక్షగలవాఁడునగు; నరం=పురుషుని ; సత్కురుతే=పూజించుచున్నది.

లోకమునందుజనులు,ఆత్మస్తుతిపరుండును,నిర్దయుండును, దుష్టుండును,గర్వంబుననతిప్రసంగియు , మంచివారని చెడువారనివివేచనంబులేక , యందఱును దండించు వాఁడునగు పురుషుని, గౌరవింతురుగాని,శమాదులుగలసత్పురుషునిగౌరవింపరు. అని,తాత్పర్యము.

న సామ్నా శక్యతే కీర్తిః నసామ్నా శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తుం లక్ష్మణ లోకేస్మిన్ జయోవా రణమూర్ధని

టీక॥ లక్ష్మణ= లక్ష్మణుఁడా! అస్మిన్=ఈ; లోకే = లోకమునందు; సామ్నా=మంచితనముచేత; కీర్తిః=బలవంతుఁడనకీర్తి; ప్రాప్తుం= పొందుటకు; నశక్యతే= అలవిగాదు. సామ్నా=మంచితనముచేత ; యశః=పరాక్రమవంతుఁడను యశస్సును; ప్రాప్తుం(అధ్యాహృతము)=పొందుటకు ; నశక్యతే=అలవిగాదు. రణమూర్ధని=యుద్ధశిరస్సునందు; జయోవా= గెలు

స ౨౧

ఘ్రగాని ; సాష్మా, ప్రాప్తుం, నశక్యాతే (అధ్యాహృతము)=మంచితనముచేతఁ బొందుటకలవిగాదు.

లక్ష్మణుఁడా! ఈలోకంబున, బలవంతుండను కీర్తిగాని గాని , పరాక్రమవంతుఁడనుయశస్సునుగాని , యుద్ధరంగంబునజయంబునుగాని, మంచితనముచేఁ బొందనలవిగాదు-

అని, తాత్పర్యము,

అద్య మద్బాణనిర్భిన్నై ర్మకరై ర్మకరాలయమ్. ౧౭
నిరుద్ధతోయం సౌమిత్రే ప్లవద్భిః పశ్య సర్వతః

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; మద్బాణనిర్భిన్నైః=నా బాణములచేభేదింపఁబడినవియు; సర్వతః=అంతటను; ప్లవద్భిః=తేలుచున్నవియునగు; మకరైః=మొసళ్లచేత; నిరుద్ధతోయం=అడ్డగింపఁబడిననీళ్లుగల ; మకరాలయం=సముద్రమును; పశ్య=చూడుము-

లక్ష్మణుఁడా ! ఇప్పుడు, నాబాణములచేఁజగియంతటం దేలుచుండు, మకరంబులచే, నీసముద్రంబావరింపఁబడియుండఁగలదు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

మహాభోగాని మత్స్యానాం కరిణాంచ కరానిహ. ౧౮
భోగినాం పశ్య నాగానాం మయా చ్ఛిన్నాని లక్ష్మణ

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా!ఇహ=ఇచ్చట; మయా=నాచేత; ఛిన్నాని=నఱుకఁబడిన; భోగినాం= పెద్దశరీరముగల; నాగానాం = సర్పములయొక్క; మహాభోగాని= పెద్దశరీరములను;కరిణాం=ఏనుంగులయిన;మత్స్యానాం=మత్స్యములయొక్క; కరాన్=తొండములను; పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా!ఇంక,శీఘ్రింబుననే, మహాకాయంబులగు సర్పంబులశరీరంబులను,గజాకారమత్స్యంబులను,నాచే భేదింపఁబడిసముద్రజలంబులం బడియుండఁగాఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

సశంఖశుక్తికాజాలం సమీనమకరం శరైః. ౯
అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు;శరైః=బాణంబులచేత;మహతా=గొప్పదగు;యుద్ధేన=జగడముచేత ; సశంఖశుక్తికాజాలం=శంఖములయొక్కయు ముత్తెపుచిప్పలయొక్కయు సమూహములతోఁ గూడినదియు;సమీనమకరం = మత్స్యములతోను మొసళ్లతోనుం గూడినదియనగు; సముద్రం=సముద్రమును;పరిశోషయే=ఎండించెదను.

ఇప్పుడు, నానావిధంబులగుబాణంబులుప్రయోగించి, శంఖశుక్తికాసహితంబునుమత్స్యమకరసంకులంబునగుసముద్రంబునంతయుశోషిల్లంజేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షమయాహి సమాయుక్తం మా మయం మకరాలయః. ౧౦
అసమర్థం విజానాతి ధిక్ క్షమా మీదృశే జనే

టీక॥అయం=ఈ; మకరాలయః=సముద్రుడు; క్షమయా= ఓర్పుతో; సమాయుక్తం=కూడిన;మాం=నన్ను; అసమర్థం = సమర్థుఁడుగానివానిఁగా;విజానాతిహి=తెలిసికొన్నాఁడుగదా!ఈదృశే=ఇట్టి ; జనే=జనమునందు; క్షమాం=ఓర్పునుగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

నేను, ఓర్చియుండుటచేతఁగదా యీసముద్రుండునన్ను సమర్థుఁడనిఁగాఁ దలంచియుపేక్షించినాఁడు ; ఇట్టిదుష్టునివిషయమయి, ఓర్పుదగదు,ఇంకఁ గ్రోధంబు నేవహింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

నదర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూప మాత్మనః. ౧౧

టీక॥ సామ్నా=మంచితనముచేత; సాగరః=సముద్రుఁడు; ఆత్మనః=తన యొక్క; రూపం=రూపమును; మే = నాకు ; నదర్శయతి = చూపకున్నాఁడు.

సామోపాయంబెంతచేసినను, సముద్రుండు , నాకుసాక్షాత్కరింపకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చాప మానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్
సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! చాపం = ధనుస్సును; ఆశీవిషోపమాన్= సర్పములతోఁబోలిక-గల; శరాంశ్చ = బాణములను; ఆనయ = తెమ్ము. సాగరం=సముద్రమును; శోషయిష్యామి= ఎండించెదను. ప్లవంగమాః = వానరులు; పద్భ్యాం=కాళ్లచేత; యాంతు= పోవుదురు గాక.

లక్ష్మణుఁడా! ధనుస్సును దీక్ష్ణబాణంబులనుం దెమ్ము; సముద్రంబునంతయు శోషిల్లంజేసెదను; వానరులు, కాలినడక నేలంక రుఁబోవుదురు గాక.

అని, తాత్పర్యము.

అద్యాక్షోభ్యమపి క్రుద్ధః క్షోభయిష్యామి సాగరమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడనై; అక్షోభ్యమపి=కలఁతపెట్టఁగూడనిదైనను ; సాగరం = సముద్రమును; క్షోభయిష్యామి= కలఁతపఱచెదను.

ఇప్పుడు, అక్షోభ్యంబగుసముద్రంబును, క్రుద్ధుండనై, క్షుభితంబుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

వేలాసుకృతమర్యాదం సహసోర్మిసమాకులమ్. ౨౩
నిర్మర్యాదం కరిష్యామి సాయకైర్వరుణాలయమ్

టీక॥ వేలాసుకృతమర్యాదం= చెలియలికట్టచేఁజేయఁబడిన హద్దు గలదియు; ఊర్మిసమాకులం=అలలచేనిండినదియునగు; వరుణాలయం= సముద్రమును; సహసా=శీఘ్రముగా; సాయకైః=బాణములచేత ; నిర్మర్యాదం=హద్దులేనిదానిఁగా; కరిష్యామి= చేసెదను.

చెలియలికట్టనతిక్రమింపకుండునదియుఁ దరంగసంకులంబునగు సముద్రంబు, నింక, శీఘ్రంబున, నిర్మర్యాదంబుగా, భూమియందంతయుఁ, బ్రవహించునట్లుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

మహార్ణవం క్షోభయిష్యే మహాదానవసంకులమ్. ౨౮

టీక॥మహాదానవసంకులం=గొప్ప దానవులచేనిండిన ; మహార్ణవం=మహాసముద్రమును; క్షోభయిష్యే= కలంతపఱిచెదను.

సముద్రంబునందలి దానవులతోఁగూడ, సముద్రంబునంతయు , క్షుభితంబుగా వించెదను. అని, రాముఁడు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా ధనుష్పాణిః క్రోధవిస్ఫారితేక్షణః
బభూవ రామో దుర్ధర్షో యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలన్. ౨౫

టీక॥ రామః=రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి;ధనుష్పాణిః=విల్లుచేతంగలవాఁడై ; క్రోధవిస్ఫారితేక్షణః= కోపముచేఁద్రిప్పఁబడినకండ్లుగలవాఁడై;యుగాంతాగ్నిరివ = ప్రళయకాలాగ్నిహోత్రుఁడువలె;జ్వలన్= మండుచు;దుర్ధర్షః= చెనకఁగూడనివాఁడు;బభూవ=ఆయెను.

ఇట్లు,లక్ష్మణునకుం జెప్పి, రాముండు,ధనుర్బాణంబులుధరించి, పరమకుపితుండై, కన్నుఁగిలుగిలుంద్రిప్పుచుఁ, ప్రళయకాలానలంబుకైవడివెలుంగుచు, దుర్ధర్షుండై,యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచ ధను ర్ఘోరం కంపయిత్వా శరై ర్జగత్
ముమోచ విశిఖా నుగ్రాన్ వజ్రానివ శతక్రతుః. ౨౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు;ఘోరం=భయంకరమయిన; ధనుః=వింటిని; సంపీడ్యచ=పీడించియు; జగత్=లోకమును;శరైః= బాణంబులచేత;కంపయిత్వా = వడఁకించి; ఉగ్రాన్=తీక్ష్ణములగు;విశిఖాన్= బాణములను;శతక్రతుః=దేవేంద్రుఁడు;వజ్రానివ=వజ్రాయుధములనువలె; ముమోచ=విడిచెను.

అంత,రాముండు, ధనువుసజ్యంబుగావించి,దృఢముష్టింబట్టి,లోకంబులుభీతంబులయి గడగడవడంక, దేవేంద్రుం

డు పెక్కువజ్రాయుధంబులుప్రయోగించునట్లు, తీక్ష్ణంబులగు బాణంబులం బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే జ్వలంతో మహావేగా స్తేజసా సాయకోత్తమాః
ప్రవిశంతి సముద్రస్య సలిలం త్ర స్తపన్నగమ్. ౨౭

టీక॥ తే=ఆ; సాయకోత్తమాః= బాణశ్రేష్ఠములు; మహావేగాః = అధికమయిన వేగము గలవై ; తేజసా= కాంతిచేత; జ్వలంతః = వెలుంగుచు; సముద్రస్య=సముద్రంబుయొక్క; త్రస్తపన్నగం= భయపడినసర్పములుగల; సలిలం=జలమును; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించుచున్నవి.

అంత, నాబాణంబులు, మహావేగంబులయి, తేజంబుచేజ్వలించుచు, భయపీడితంబులగుసర్పంబులతోనొప్పుచున్నసముద్రజలంబులంబ్రవేశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తోయవేగ స్సముద్రస్య సనక్రమకరో మహాన్
సంబభూవ మహాఘోర స్సమారుతరవ స్తదా. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమారుతరవః=వాయుధ్వనితోఁగూడినదియు; సనక్రమకరః= మొసళ్లతోనుమత్స్యవిశేషములతోనుంగూడినదియు; మహాన్=గొప్పదియు; మహాఘోరః=మహాభయంకరమునగు; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; తోయవేగః = జలవేగము; సంబభూవ=కలిగినది.

అప్పుడు, సముద్రంబునందు, తరంగవేగంబు, వాయువేగసంఘట్టితంబయి, మొసళ్లుమొదలగువానితోఁగూడి, మహాభయంకరంబయి, చూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

మహోర్మిమాలావి తత శ్శంఖశుక్తి సమావృతః
సధూమపరివృత్తోర్మి స్సహసా సీన్మహోదధిః. ౨౯

టీక॥మహోదధిః=మహాసముద్రము; సహసా= శీఘ్రమున ; మహో

ర్మిమాలావితతః = గొప్పయలలప జ్క్తులచేవ్యాపింపఁబడినదిగాను; శంఖ శుక్తిసమావృతః=శంఖములచేతనుము త్తెపుచిప్పలచేతనుగప్పఁబడినదిగాను;స ధూమపరివృత్తోర్మిః= పొగతోఁగూడి నవియుఁదిరుగుడునొందినవియునగు న లలుగలదిగాను; అసీత్=అయినది.

అంత, శీఘ్రంబునసముద్రం బంత యు, గొప్పగొప్ప తరంగంబులతోఁ గూడినదై, తరంగంబులచేఁ బైకిఁదేఁబ డినశంఖశుక్తులచేసమావృతంబై,జ్వా లాభీలంబులగుబాణంబుల సంబంధఁబు నంజేసి,పొగయుచుఁ, జూసరులకుభ యంకరంబుగాఁజూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యథితాః పన్నగాశ్చా సన్ దీప్తాస్యా దీప్తలోచనాః
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాళతలవాసినః. ౩౦

టీక॥దీప్తాస్యాః= వెలుంగుచున్న నోరుగలవియు; దీప్తలోచనాః= వె లుంగుచున్నకండ్లుగలవియునగు; పన్న గాశ్చ=సర్పములును; వ్యథితాః=పీడి తములు; ఆసన్=అయినవి. పాతాళ తలవాసినః= పాతాళలోకంబునను దునట్టి;మహావీర్యాః=అధికమయిన ప రాక్రమముగల; దానవాశ్చ=దానవు లును ; వ్యథితాః (అధ్యాహృత ము)-పీడింపఁబడినారు.

సముద్రంబుననుండుసర్పములు,దీప్తలో చనంబులయి,ముఖంబులవిషంబు గ్రక్కు చు,రామబాణపీడితంబులయి, భయవి హ్వాలంబులయినవి; అట్లు,పాతాళంబు ననుండుమహాపరాక్రమశాలులగు దాన వులును,రామబాణపీడితులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఊర్మయ స్సింధురాజస్య సనక్రమకరా స్తదా
వింధ్యమందరసంకాశా స్సముత్పేతు స్సహస్రశః. ౩౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; సనక్రమక రాః=మొసళ్లతోను మత్స్యవిశేషంబు లతోనుంగూడిన;సింధురాజస్య=సము ద్రముయొక్క; ఊర్మయః= అలలు;

వింధ్యమందరసంకాశాః= వింధ్యమందరపర్వతములతో సమానములయి; సహస్రశః=వేనవేలుగా; సముత్పేతుః= లేచినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబున, మొసళ్లు మొదలగుజలజంతువులతోఁగూడినవగు మహాతరంగంబులు వింధ్య మందరంబులుంబోలెనత్యున్నతంబులయి, వేనవేలుగాఁబొడమినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆఘూర్ణితతరంగౌఘ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః
ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంవృత్త స్సలిలాశయః. ౩౨

టీక॥సలిలాశయః=సముద్రము; ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః=తిరుగుడునొందినయలలసమూహముగలదిగాను; సంభ్రాంతోరగరాక్షసః= కలఁతనొందినసర్పములును రాక్షసులునుగలదిగాను; ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడునొందినపెద్దమొసళ్లుగలదిగాను;సంవృత్తః=అయినది.

అంతఁ,దరంగంబులుతిరుగుడునొంద, సర్పంబులునురాక్షసులును సంభ్రాంతులుగా, మొసళ్లుమొదలగు జలజంతువులుభీతంబులయి సంక్షోభంబు నొంద, సమ్మహాసముద్రం బంతయుఁ, గాంతిహీనంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తం రాఘవ ముగ్రవేగం
ప్రకర్షమాణం ధను రప్రమేయమ్
సౌమిత్రి రుత్పత్య సముచ్ఛ్వసంతం
మామే తి చోక్త్వా ధను రాలలంబే. ౩౩

టీక॥తతస్తు=అటుపిమ్మటను;సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు;ఉగ్రవేగం= భయంకరమయిన వేగముగలవాఁడును; అప్రమేయం=కొలఁదిలేని;ధనుః = వింటిని; ప్రకర్షమాణం= ఈడ్చుచున్నవాఁడును;సముచ్ఛ్వసంతం= నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవాఁడునగు;తం = ఆ;రాఘవం=రాముని;ఉత్పత్య=సమీపించి;మా

మా = వలదు వలదు; ఇతి = అని; ఉక్త్వా చ = చెప్పియు; ధనుః = వింటిని; ఆలలంబే = పట్టుకొనెను.

అంత, లక్ష్మణుండు, కోపంబినుమడింపసట్టూపుకాలువుచ్చుచు మఱియును గ్రంబగు వేగంబు వహించియతిభయంకరంబగు శరసంధానంబుసేయందొడంగినరాముంజూచి, "యింకను పేక్షింపరాదు, లోకంబులన్నియుదగ్ధంబులగును" అనితలంచి, రాముండగ్గఱి, "వలదు! వలదు! ఇంక, విరమింపుము!" అనిప్రార్థించియు, విరమింపకుండుటంజేసి, రాముని చేతిధనువుంబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకవింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

(శ్రీ)

ద్వావింశసర్గప్రారంభః.

అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠ స్సాగరం దారుణం వచః

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట ; రఘుశ్రేష్ఠః=రాముఁడు; సాగరం= సముద్రునిగూర్చి; దారుణం= భయంకరమగు; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, రాముండు, అప్పటికిని సాక్షాత్కరింపకుండునట్టి సముద్రుంజూచి, భయంకరంబుగా , నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్వాం శోషయిష్యామి సపాతాళం మహార్ణవ. ౧

టీక॥మహార్ణవ= మహాసముద్రుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; సపాతాళం = పాతాళముతోఁ గూడు నట్లుగా ; త్వాం=నిన్ను;శోషయిష్యామి=ఎండించెదను.

సముద్రుఁడా! ఇప్పుడునిన్ను, పాతాళముతోఁగూడ, శోషిల్లునట్లు గావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శరనిర్దగ్ధతోయస్య పరిశుష్కస్య సాగర
మయా శోషితసత్వస్య పాంసు రుత్పద్యతే మహాన్. ౨

టీక॥ సాగర=సముద్రుఁడా! తే=నీవు; మయా=నాచేత; శరనిర్దగ్ధతోయస్య= బాణంబులచేదహింపఁబడిననీళ్లుగలవాఁడవై; పరిశుష్కస్య=ఎండినవాఁడవై ; శోషితసత్వస్య= దహింపఁబడినజంతువులుగలవాఁడవుకాఁగా ;మహాన్=గొప్పదగు; పాంసుః=దుమ్ము; ఉత్పద్యతే=పుట్టఁగలదు.

సముద్రుఁడా! నాబాణంబులచేజలంబంతయు నెండిపోయి, జలజంతువులన్నియుదగ్ధంబులయినపిమ్మట, నీవున్నస్థలంబంతయు, నిసుకతోనిండియుండఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

మత్కార్ముక విసృష్టేన శరవర్షేణ సాగర

పారం తే ద్య గమిష్యంతి పద్భిరేవ ప్లవంగమాః. ౩

టీక॥సాగర = సముద్రుఁడా! మత్కార్ముకవర్షేణ= నాధనుస్సుననుండివిడువఁబడిన;శరవిసృష్టేన=బాణవర్షముచేత; అద్య=ఇప్పుడు;ప్లవంగమాః=వానరులు;పద్భిరేవ=కాళ్లచేతనె; తే=నీయొక్క; పారం=అవలిగట్టును;గమిష్యంతి=పొందఁగలరు.

సముద్రుఁడా! నేనుబాణవర్షంబున,నిన్నుశోషిల్లంజేసినపిమ్మట, నిప్పుడు, వానరులు, కాలినడకనే, నిన్నుదాఁటిపోఁగలరు.అని,తాత్పర్యము.

విచిన్వ న్నాభిజానాసి పౌరుషంవాపి విక్రమమ్
దానవాలయ సంతాపం మత్తో నాధి గమిష్యసి. ౪

టీక॥ దానవాలయ=దానవులకునివాసస్థానమవయినసముద్రుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; పౌరుషంవాపి=బలమునైనను; విక్రమం=పరాక్రమమునైనను; విచిన్వన్=ఆలోచించుచు; నాభిజానాసి=ఎఱుంగవు. మత్తః=నావలన;భావినం(అధ్యాహృతము)=కలుగునట్టి;సంతాపం=బాధను; నాధిగమిష్యసి=ఎఱుంగవు.

దానవులకు నివాసస్థానమవగు సముద్రుఁడా! నీవు, నాబలంబునుగానిపరాక్రమంబునుగాని, యాలోచించి, కనుంగొనఁజాలవు;మఱియు, నావలనంగలుగు బాధనుంగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు;ఈయజ్ఞానము, దానవసహావాసదోషంబునం గలిగినదేమో తెలియదు. అని,రాముండు,సముద్రునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మే ణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరమ్
సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచకర్ష మహాబలః. ౫

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలరాముండు; బ్రహ్మదండనిభం = బ్రహ్మదండముతోసమానమయిన ; శరం=బాణమును; బ్రాహ్మేణ=బ్రహ్మసంబంధియగు; అస్త్రేణ = అస్త్రముతో; సంయోజ్య = కూర్చి ; శ్రే

ఆరుజంశ్చైవ శైలాగ్రాన్ శిఖరాణి ప్రభంజనః

టీక॥ ప్రభంజనః=వాయువు ; జలదాన్=మేఘములను; ఉద్వహన్నపి=పైకివహించుచును; మహావృక్షాన్=గొప్పవృక్షములను; బభంజచ=విఱిచెను. శైలాగ్రాన్=పర్వతశిఖరములను; శిఖరాణి=ఖండపర్వతములను; ఆరుజంశ్చైవ=(బహువచనమార్షము)పీడించెను.

వాయువేగంబున, ఆకాశంబునందు, మేఘంబులువ్యాపించినవి; గొప్పవృక్షంబులు విఱిగినవి; పర్వతశిఖరంబులును ఖండపర్వతంబులును, పీడితంబులయినవి అని, తాత్పర్యము.

దివిస్పృశో మహామేఘాః స్సంగతా స్సమహాస్వనాః. ౧౧
ముముచు ర్వైద్యుతా నగ్నీం స్తే మహాశనయ స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దివిస్పృశః=ఆకాశంబునంటుచున్న; మహామేఘాః=గొప్పమేఘంబులు; సంగతాః=కూడినవై; సమహాస్వనాః= అధికమయినధ్వనితోఁగూడినవై; వైద్యుతాన్=మెఱపుసంబంధులయిన; అగ్నీన్=అగ్నిహోత్రములను; ముముచుః=విడిచినవి. తే=ఆయగ్నులు; మహాశనయః=గొప్పపిడుగులు ; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయినవి.

అప్పుడు, మహామేఘంబులు, ఆకాశంబునసంగతంబులయి, మహాధ్వనిచెలంగ, వైద్యుతంబులగునగ్నులంగ్రక్కినవి; అవిపిడుగులయి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

యాని భూతాని దృశ్యాని చుక్రుశు శ్చాశనే స్సమమ్. ౧౨
అదృశ్యాని చభూతాని ముముచు ర్భైరవస్వనమ్

టీక॥దృశ్యాని=చూడఁదగిన; భూతాని=భూతములు; యాని(సంతి)=ఏవిగలవో; తాని (అధ్యాహృతము) చ=అవియు; అశనేః = పిడుగునకు; సమం=సరిగా; చుక్రుశుః=అఱచినవి; అదృశ్యాని=చూడంగూడనట్టి; భూతా

నిచ=భూతములును; భైరవస్వనం = భయంకరధ్వనిని;ముముచుః=విడిచినవి.

దృశ్యంబులగుమనుష్యాది భూతంబులు, పిడుగుమ్రోఁతకుసరిగామహాధ్వనిగ దుర, నాక్రోశించినవి; అదృశ్యంబులగు పిశాచాదిభూతంబులును, భయంకరధ్వనిం గావించినవి. అని, తాత్పర్యము.

శిశ్యిరేచాపి భూతాని సంత్రస్తాన్యు ద్విజంతిచ. ౧౩
సంప్రవివ్యధిరేచాపి నచ పస్పందిరే భయాత్

టీక॥భూతాని=భూతములు; సంత్రస్తాని=భయపడినవై; శిశ్యిరేచాపి=నేలంబడినవియు. ఉద్విజంతిచ= కలఁత నొందినవియు. సంప్రవివ్యధిరేచాపి=దుఃఖపడినవియు;భయాత్= భయమువలన; నపస్పందిరేచ=కదలకుండినవియు.

అంత, సమస్తభూతంబులును, భయవిహ్వలంబులయి, నేలంబడి, సంభ్రాంతంబులయి, పరమదుఃఖితంబులయి,భయంబునంజేసి,నిశ్చలంబులయియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

సహభూతైస్సతోయోర్మిః స్సనాగస్సహరాక్షసః. ౧౪
సహసా భూత్తతో వేగా ద్భీమవేగో మహోదధిః

టీక॥తతః=అంత;వేగాత్=వేగమువలన; సహసా = శీఘ్రంబున;భూతైస్సహ(స్థితః)= భూతంబులతోఁగూడనున్నదియు ; సతోయోర్మిః = జలతరంగ ములతోఁ గూడినదియు ; సనాగః = సర్పములతోఁగూడినదియు; సహరాక్షసం = రాక్షసులతోఁగూడినదియునగు ; మహోదధిః = మహాసముద్రము; భీమవేగః= భయంకరమయినవేగముగలది; అభూత్ = అయినది.

అంత, శరసంధాన మాత్రంబున రామవేగంబునంజేసి , యాసముద్రంబు, భూతంబులతోను సర్పంబులతోను రాక్షసులతోనుంగూడ, గొప్పగొప్పతరంబులతోఁగూడినదై, భయంకరంబగు వేగంబునొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

యోజనం వ్యతిచక్రామ వేలామన్యత్ర సంప్లవాత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆసముద్రము; సంప్లవాత్ = ప్రవాహమువలన; వేలామన్యత్ర = చెలియలికట్టనువిడిచి; యోజనం = ఆమడదూరము; వ్యతిచక్రామ = అతిక్రమించెను.

అంతసముద్రము, చెలియలికట్టనుండి, యామడదూరంబు; వెనుకకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తదా సమతిక్రాంతం నాతిచక్రామ రాఘవః
సముద్ధత మమిత్రఘ్నో రామో నదనదీపతిమ్. ౧౬

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అమిత్రఘ్నః = శత్రువులంజంపునట్టి; రాఘవః = రఘువంశమునందుఁబుట్టిన; రామః = రాముఁడు; సమతిక్రాంతం = అతిక్రమించిపోయిన; సముద్ధతం = గర్వితుండగు; తం = ఆసముద్రమును; నాతిచక్రామ = అతిక్రమింపఁడయ్యె.

అప్పుడు, శత్రుసంహారకుఁడయగు రాముండు, అట్లువెనుకకుఁ దాఁటిపోయినసముద్రముపై, బాణప్రయోగంబు సేయఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తతో మధ్యా త్సముద్రస్య సాగర స్స్వయ ముత్థితః
ఉదయన్ హి మహాశైలా న్మేరో రివ దివాకరః. ౧౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; మధ్యాత్ = మధ్యప్రదేశముననుండి; స్వయం = తానె; సాగరః = సముద్రుఁడు; మహాశైలాత్ = గొప్పపర్వతమయిన; మేరోః = మేరుపర్వతముననుండి; ఉదయన్ = ఉదయించుచున్న; దివాకరఇవ = సూర్యుఁడువలె; ఉత్థితః = లేచెను.

అంత, మేరుపర్వతంబుననుండి సూర్యుండుదయించునట్లు, సముద్రమధ్యంబుననుండి, సముద్రాభిమానిదేవతయయిన, సముద్రుండావిర్భవించెను. అని, తాత్పర్యము.

పన్నగైస్సహ దీప్తాస్యై స్సముద్రః ప్రత్యదృశ్యత

స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశో జాంబూనదవిభూషితః. ౧౮

రక్తమాల్యాంబరధరః పద్మపత్రనిభేక్షణః

సర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ స్రజమ్. ౧౯

జాతరూపమయైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః

ఆత్మజానాంచ రత్నానాం భూషితో భూషణోత్తమైః. ౨౦

ధాతుభి ర్మండిత శ్శైలో వివిధై ర్హిమవానివ

ఏకావళీమధ్యగతం తరళం పాటలప్రభం. ౨౧

విపులే నోరసా బిభ్ర త్కౌస్తుభస్య సహోదరమ్

ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః కాళికానిలసంకులః. ౨౨

టీక॥ స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశః = సుందరమయిన వైడూర్యమణితోసమానుఁడును ; జాంబూనదవిభూషితః = జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారముచేనలంకరింపఁబడినవాఁడును ; రక్తమాల్యాంబరధరః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలనువస్త్రములనుధరించినవాఁడును ; పద్మపత్రనిభేక్షణః= తామరపూఱేకులతోసమానములయినకండ్లుగలవాఁడును; సర్వపుష్పమయీం=సమస్తపుష్పవికారమయిన ;దివ్యాం=ఉత్తమమయిన; స్రజం=పుష్పమాలికను; శిరసా = తలచేత; ధారయన్ = ధరించుచున్నవాఁడును; జాతరూపమయైశ్చైవ=గనులంబుట్టినబంగారు వికారములైనసొమ్ములచేతను; తపనీయవిభూషణైః = కాఁచఁబడినబంగారు సొమ్ములచేతను; ఆత్మజానాం =తనయందుఁబుట్టిన; రత్నానాం=రత్నములయొక్క; భూషణోత్తమైః= భూషణశ్రేష్ఠములచేతను; భూషితః= అలంకరింపఁబడినవాఁడును; వివిధైః=నానావిధములయిన ; ధాతుభిః=ధాతువులచేత; మండితః= అలంకరింపఁబడిన; హిమవాన్ = హిమవంతమను; శైలఇవ(స్థితః)= పర్వతమువలెనున్నవాఁడును; కౌస్తుభస్య = కౌస్తుభమణికి; సహోదరం= తోఁబుట్టువయిన; ఏకావళీమధ్యగతం = ముక్తాహారమునడుమనున్న; పాటలప్రభం= ఎఱ్ఱని కాంతిగల ; తరళం = నాయకమణిని, పతకముననుట;విపులేన= విశాలమయిన ; ఉరసా= వక్షస్థ

లముచేత; బిభ్రత్ = ధరించుచున్నవాఁడును; ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః = మిక్కిలియుచలితములయిన యలలసమూహముగలవాఁడును; కాళికానిలసంకులః = మేఘసమూహము చేతనువాయువుచేతను వ్యాకులుండునగు; సముద్రః = సముద్రుఁడు; దీప్తాస్యైః = వెలుంగుచున్నమోరులుగల; పన్నగైః = సర్పములతోఁ గూడ; ప్రత్యదృశ్యత = చూడఁబడెను.

వైడూర్యవర్ణదేహుండును, రక్తమాల్యాంబరధరుండును, దామరపూరేకులుంబోలెనయనంబులుగలవాఁడును, నానావిధపుష్పములుగూర్చినదివ్యపుష్పమాలికనుశిరంబునఁ దాల్చినవాఁడును, జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారుసొమ్ములచేనేమి, గనులందుజన్మించినబంగారుసొమ్ములచేనేమి, నానావిధామూల్యరత్నఖచితంబులగు బంగారుసొమ్ములచేనేమి యలంకృతుండును నానావిధధాతువులచేనలంకృతుండగు హిమవంతుండుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్నవాఁడును, కౌస్తుభంబుతోఁ బుట్టువైన, ముక్తాహార మధ్యగతంబగు దివ్యరత్నంబునువిశాలవక్షస్థలంబునందాల్చినవాఁడునగుసముద్రుండు, మహాతరంగంబులాకాశంబునంట, మేఘవాతంబులినుమడింప, దీప్తముఖంబులగు పన్నగంబులతోఁగూడఁ, జూపట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః
దేవతానాం సురూపాణాం నానారూపాభి రీశ్వరః
గంగాసింధుప్రధానాభి రాపగాభి స్సమావృతః.

టీక॥ సురూపాణాం = సుందరములయినరూపములుగల; దేవతానాం = దేవతలలోపల; ఈశ్వరః = శ్రేష్ఠుండగు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆసముద్రుండు; ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడునొందినగొప్పమొసళ్లుగలవాఁడై; సంభ్రాంతోరగరాక్షసః = కలఁతనొందినసర్పంబులును రాక్షసులునుంగలవాఁడై; నానారూపాభిః = నానావిధరూపములు గల ; గంగా సింధుప్రధానాభిః = గంగానదియు సింధునదియు మొదలుగాఁగల; ఆపగాభిః = నదులచే; సమావృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ప్రత్యదృశ్యత (అధ్యాహృతము) =

స ౨౨

చూడఁబడెను.

దేవతాశ్రేష్ఠుండగు నాసముద్రుండు, పెద్దపెద్ద మొసళ్లు సంభ్రాంతంబులయి తిరుగ, సర్పంబులును రాక్షసులును గలఁతనొంద, నానావిధరూపధరలగు గంగాసింధుప్రముఖనదుల చే సేవింపఁబడినవాఁడై, సాక్షాత్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "దేవతానాం సురూపాణాం" అనుశ్లోకంబు వ్యాఖ్యానముల నుదాహరింపఁబడలేదు కావున, నిందుఁబరిగణితంబుగాదయ్యె.

సాగర స్సముపక్రమ్య పూర్వ మామన్త్ర్య వీర్యవాన్. ౨౩
అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినమ్

టీక॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముఁగల; సాగరః=సముద్రుఁడు; సముపక్రమ్య=వచ్చి; పూర్వం=మున్ను; ఆమన్త్ర్య=పిలిచి; ప్రాంజలిః=మంచి చేమోడ్పుగలవాఁడై; శరపాణినం=బాణము హస్తమునందుఁగల; రాఘవం=రామునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగు సముద్రుండు, రామునొద్దకుఁబోయి, తానె ముందుగా రాముంబిలిచి, చేమోడ్పుగీలించి, బాణపాణియగు రాముంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪
స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మార్గ మాశ్రితాః

టీక॥ సౌమ్య=ప్రసన్నుఁడవగు; రాఘవ=రాముఁడా! పృథివీ=భూమియు; వాయుః=వాయువును; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆపః=జలమును; జ్యోతిశ్చ=అగ్నియును; శాశ్వతం=నిత్యమగు; మార్గం=మర్యాదను. ఆశ్రితాః=పొందినవై; స్వభావే=స్వభావమునందు; తిష్ఠంతి=ఉన్నవి.

ప్రసన్నుఁడవగు రాముఁడా! భూమియు, వాయువును, ఆకాశమును, జలంబును, అగ్నియును ఈపంచభూతంబులును, శాశ్వతంబగు మర్యాదనవలంబించి, కాఠిన్యము, తిర్యగ్గమనము, అవకాశరూపత, అగాధత్వము, ఊర్ధ్వజ్వలనము,

ఈస్వస్వభావంబులనువదలకుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్స్వభావో మమాప్యేష యదగాధో హ మప్లవః. ౨౫
వికారస్తు భవే ద్గాధ ఏత త్తే ప్రవదామ్యహమ్

టీక॥తత్ = అందువలన;అహం=నేను; అగాధః=అధికమయినలోఁతుగలవాఁడను; అప్లవః = దాఁటఁగూడనివాఁడను ; అస్మి (అధ్యాహృతము) యత్ = అగుచున్నాననునదియేదిగలదో;ఏషః=ఇది;మమాపి= నాయొక్కయు;స్వభావః = స్వభావము.వికారస్తు=వికారముమాత్రము; గాధః=లోఁతులేనిది;భవేత్=అగును.అహం = నేను; తే=నీకు;ఏతత్=దీనిని;ప్రవదామి=చెప్పుచున్నాను,చెప్పితిననుట-

అందువలన, మిక్కిలియులోఁతుగలిగి, దాఁటనలవిగాకుండుట,నాస్వభావము;నేనుదీనివదలనలవిగాదు; లోఁతులేకుండుట, నిప్పునకుఁ జల్లఁదనంబుపోలె,నాకువిరుద్ధధర్మము;ఈతత్త్వంబు నీకుఁజెప్పితిని.అని, తాత్పర్యము.

న కామా న్నచ లోభాద్వా నభయా త్పార్థివాత్మజ. ౨౬
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన

టీక॥పార్థివాత్మజ = రాచకొమరుండవగు రాముఁడా!అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; కథంచన= ఎట్లయినను; గ్రాహనక్రాకులజలం= మొసళ్లచేతను మత్స్యవిశేషములచేతను నిండినజలమున;కామాత్=అభీష్టమునుబొందునపేక్షవలనఁగాని;నస్తంభయేయం=స్తంభింపను. లోభాచ్చవా= పొందఁబడినదానివిడువనిచ్ఛలేమివలనఁ గాని; న(స్తంభయేయం)=స్తంభింపను . భయాత్=భయమువలనఁగాని; న(స్తంభయేయం)=స్తంభింపను.

రాచకొమరుండవగురాముఁడా! నేను,గామమునంగాని, లోభంబునంగాని,భయంబునంగాని, మొసళ్లుమొదలగుజంతువులచేనిండియున్నజలంబులను, ఎంతమాత్రము స్తంభింపఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

విధాస్యే రామయేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౭

గ్రాహాః న ప్రహరిష్యంతి యావ త్సేనా తరిష్యతి

టీక॥ రామ = రాముఁడా! యేనాపి = ఏవిధముచేతమాత్రము; విషహిష్యే = శక్తుండనగుదునో; తథా = అట్లు; విధాస్యేహి = చేయుదునుగదా! యావత్ = ఎంతవఱకు; సేన = సేన; తరిష్యతి = దాఁటునో; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతవఱకు; గ్రాహాః = మొసళ్లు; న ప్రహరిష్యంతి = బాధింపవు.

రాముఁడా! అయితే, నాచేతనైన కార్యమునుమాత్రముగావించెదను; మీ సేన, సముద్రంబుదాఁటువఱకు, గ్రాహాదిజలజంతువులు సేనను బాధింపకుండునట్లుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలమ్. ౨౮

టీక॥ రామ = రాముఁడా! హరీణాం = వానరులయొక్క; తరణే = దాఁటుటవిషయమయి; యథా = ఎట్లు; స్థలం = మిట్ట; భవతి (అధ్యాహృతము) = అగునో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; కరిష్యామి = చేసెదను.

రాముఁడా! వానరులుసముద్రంబు దాఁటుటవిషయమయి, సేతుబంధము సేయుటకుఁదగిన సాహాయ్యంబుఁ గావించెదను. అనిసముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమ బ్రవీ త్తదా రామ ఉద్యతోహి నదీపతే
అమోఘో యం మహాబాణః కస్మిన్ దేశే నిపాత్యతామ్. ౨౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రామః = రాముఁడు. తం = ఆసముద్రునిగూర్చి; "నదీపతే = నదులకుభర్తయైనసముద్రుఁడా! అమోఘః = వ్యర్థముగానట్టి; అయం = ఈ; మహాబాణః = గొప్పబాణము; ఉద్యతోహి = సంధింపఁబడినది గదా! కస్మిన్ = ఏ; దేశే = ప్రదేశమునందు; నిపాత్యతాం = వేయఁబడుఁగాక" ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అప్పుడు, రాముండు, సముద్రుంజూచి; "సముద్రుఁడా! అట్లగునేని, అమో

ఘంబగు నీమహాబాణంబును, శరాసనంబున, సంధించినానే! దీని నెచ్చట విడుతును? చెప్పుము" అని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా మహాశరమ్
మహోదధి ర్మహాతేజా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన ప్రభావముగల; మహోదధిః = సముద్రుఁడు; రామస్య = రామునియొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తం = ఆ; మహాశరం = గొప్పబాణమును; దృష్ట్వాచ = చూచియు; రాఘవం = రామునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాతేజుండగు సముద్రుండు, రాముండు చెప్పినమాటనువిని, కృతసంధానంబగు మహాబాణంబునుంజూచి, రామునకు ఈమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరేణావకాశోస్తి కశ్చిత్పుణ్యతమో మమ
ద్రుమకుల్య ఇతిఖ్యాతో లోకే ఖ్యాతో యథా భవాన్. ౩౧

టీక॥ ఉత్తరేణ = ఉత్తరదిక్కున సమీపముగా; భవాన్ = నీవు; యథా = ఎట్లో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; లోకే = లోకమునందు; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమును; ద్రుమకుల్యఇతి = ద్రుమకుల్య మని; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమును; పుణ్యతమః = మిక్కిలియుసుందరమునగు; మమ = నాయొక్క; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అవకాశః = ప్రదేశము; అస్తి = కలదు.

ఇచ్చటికి, సమీపము గానుత్తరదిక్కున, లోకంబునందునీవలె వినుతికెక్కిన దియుమిక్కిలియుసుందరంబునగుద్రుమకుల్యంబనునొకప్రదేశమున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రదర్శనకర్మాణో బహవ స్తత్ర దస్యవః
ఆభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. ౩౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఉగ్రదర్శనకర్మాణః=భయంకరములయినచూచుటయుఁగార్యమునుగలవారలును; పాపాః=పాపస్వభావులునగు; ఆభీరప్రముఖాః=బెంబడివాండ్రుమొదలగు; దస్యవః=దొంగలు; బహవః = అనేకులు; మమ=నాయొక్క; సలిలం= జలమును; పిబంతి=త్రాగుచున్నారు.

ఆప్రదేశంబునఁ, బెంబడివాండ్రు మున్నగువారలనేకులు, దొంగలు, నా జలంబుఁద్రావుచు, మహాదుష్టకార్యంబులంగావించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తైస్తు సంస్పర్శనం పాపై ర్నసహే పాపకర్మభిః
అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేషు శరోత్తమః. ౩౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పాపకర్మభిః = పాపముగలిగించునట్టికార్యముగల;తైః=ఆ; పాపైస్తు=పాపిష్ఠుల చేమాత్రము; సంస్పర్శనం= తాఁకుటను; నసహే=ఓర్వను. శరోత్తమః = బాణశ్రేష్ఠము; తత్ర=అచ్చట;తేషు=వారలయందు; అమోఘః=వ్యర్థముకానిది;క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక.

రాముఁడా! అట్టిపాపకర్ములగు దుష్టులస్పర్శమును నేను సహింపంజాలను; కావున, ఈయమోఘబాణంబును, వారలపైఁ, బ్రయోగింపుము. అని, సముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సాగరస్య స [illegible]ఘవః
ముమోచ తం శరం దీప్తం వీర స్సాగరదర్శనాత్. ౩౪

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు;తస్య=ఆ; సాగరస్య = సముద్రునియొక్క; తత్=ఆ;వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విని; సాగరదర్శనాత్=సముద్రునిమతమువలన;దీప్తం=వెలుఁగుచున్న;తం=ఆ;శరం=బాణమును; ముమోచ=విడిచెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు, ఆసముద్రుండుచెప్పినమాటనువిని,సము

ద్రుమనిఋష్టప్రకారము, అమ్మహాబాణమును, ద్రుమకుల్యంబుపైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన త న్మరుకాంతారం పృథివ్యాం ఖలు విశ్రుతమ్
నిపాతిత శ్శరో యత్ర దీప్తాశనిసమప్రభః. ౩౫

టీక॥ తేన = ఆరామునిచేత; యత్ర=ఏస్థలమునందు ; దీప్తాశనిసమప్రభః=మండుచున్నపిడుగుతో సమానమయినకాంతిగల; శరః=బాణము; నిపాతితః=వేయఁబడినదో; తత్ = ఆస్థలము; మరుకాంతారం(ఇతి)=మరుకాంతారమని; పృథివ్యాం=భూమియందు; విశ్రుతంఖలు= ప్రసిద్ధినొందినదిగదా!

రాముండు, ఏస్థలంబుఁపై , బిడుగుంబోలెవెలుంగుచున్న బాణముంబ్రయోగించెనో, ఆస్థలంబుమరుకాంతారమని ప్రసిద్ధినొందినది. అని, తాత్పర్యము.

ననాదచ తదా తత్ర వసుధా శరపీడితా
తస్మా ద్వ్రణముఖా త్తోయ ముత్పపాత రసాతలాత్. ౩౬

టీక॥తదా=అప్పుడు; తత్ర=అచ్చట; వసుధా=భూమి;శరపీడితా=బాణముచేఁబీడింపఁబడినదై; ననాదచ=అఱచినదియు;తస్మాత్=ఆ;వ్రణముఖాత్=దెబ్బ[illegible] నస్థలమునసుండి; రసాతలాత్=పాతాళమునసుండి;తోయం=జలము; ఉత్పపాత=ఎగిరినది.

అప్పుడు, బాణపాతంబునంజేసి , భూమిమహానాదంబుగావించినది;ఆదెబ్బదగిలినస్థలంబునఁ,బాతాళంబుననుండి, దివ్యజలంబుద్గమించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స బభూవ తదా కూపో వ్రణఇత్య భివిశ్రుతః
సతతం చో త్థితం తోయం సముద్రస్యే వ దృశ్యతె. ౩౭

టీక॥తదా=అప్పుడు;సః=ఆ; కూపః=కూపము; వ్రణఇతి= వ్రణకూపమని; అభివిశ్రుతః=ప్రసిద్ధము;బభూవ=అయినది. తస్య (అధ్యాహృతము)=ఆవ్రణకూపముయొక్క ; సముద్రస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; ఉత్థి

తం=లేచిన; తోయం=జలము ; సతతం=ఎల్లప్పుడు; దృశ్యతే= చూడఁబడుచున్నది.

ఆకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధి నొందినది;అందుఁ, బాతాళంబుననుండి యుద్గతంబయిన జలము , రుచ్యంబై,సముద్రజలంబువలె, నెల్లప్పుడును నాశంబులేక,చూడఁబడుచుండును.

అని,తాత్పర్యము.

అవదారణశబ్దశ్చ దారుణ స్సమపద్యత

టీక॥ అవదారణశబ్దశ్చ=పగలుచున్నధ్వనియును;దారుణః=భయంకరమయి; సమపద్యత=కలిగినది.

అట్లు , బాణవేగంబునభూమిపగులునప్పుడు,భయంకరంబగుధ్వనికలిగినది.అని,తాత్పర్యము.

తస్మా ద్బాణనిపాతేన త్వపః కుక్షిష్వ శోషయత్. ౩౦

టీ॥బాణనిపాతేన=బాణప్రయోగముచేత ;కుక్షిషు=పల్లములందు;స్థితాః (అధ్యాహృతము)=ఉన్న;అపస్తు= జలములనుమాత్రము; తస్మాత్ =ఆద్రుమకుల్యముఁననుండి; అశోషయత్ =ఎండించెను.

అట్లురాముండు, బాణప్రయోగంబుచే, ద్రుమకుల్యంబులందుఁ, బల్లపుప్రదేశంబులనుండు , నాభీరాదిపాపిష్ఠులచేస్పృశింపఁబడుచున్న దుష్టజలంబుల,నశింపం జేసెను.అని,తాత్పర్యము,

విఖ్యాతం త్రిషు లోకేషు మరుకాం . మేవ తత్

టీక॥తత్ =ఆస్థలము; మరుకాంతారమేవ=మరుకాంతారమనుపేరుగలదిగానే; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయందును; విఖ్యాతం= ప్రసిద్ధమయినది.

జలంబులంతయు నెండిపోవుటం జేసి, యాప్రదేశంబు మరుకాంతారమని,ముల్లోకంబులం బేరుఁబడసినది.

అని,తాత్పర్యము.

మోక్షయిత్వా తతః కుక్షిం రామో దశరథాత్మజః. ౩౧

స ౨౨

వరం తస్మై దదౌ విద్వాన్ మరవే౽ మరవిక్రమః

టీక॥అమరవిక్రమః=దేవతయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడును; విద్వాన్= పండితుండును; దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకునగు; రామః=రాముండు; కుక్షిం=సముద్రకుక్షిప్రదేశమును; మోక్షయిత్వా = విడిపించి; తతః=అటుపిమ్మట;తస్మై= ఆ;మరవే= మరుకాంతారమునకొఱకు; వరం=వరమును;దదౌ=ఇచ్చెను.

దేవతుల్యుండునుబండితుండును, దశరథపుత్రుండునగురాముండు, అట్లు, సముద్రకుక్షిప్రదేశముననుండి , ఆభీరాదిపాపిష్ఠులనశింపఁజేసి , యంతనమ్మరు కాంతారమునకు వరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

పశవ్య శ్చా ల్పరోగశ్చ ఫలమూలరసాయుతః. ౨౦
బహుస్నేహో బహుక్షీర స్సుగంధి ర్వివిధౌషధః

టీక॥అయం (అధ్యాహృతము) = ఈమరుకాంతారము; పశవ్యః= పశువులకుహితముగాను ; అల్పరోగశ్చ= కొంచెమురోగముగలదిగాను; ఫలమూలరసాయుతః=ఫలములతోనుమూలములతోను తేనియలతోను గూడినదిగాను; బహుస్నేహః= అధికమయినస్నేహముగలదిగాను; బహుక్షీరః=అధికమయినపాలుగలదిగాను;సుగంధిః= మంచివాసనగలదిగాను,వివిధౌషధః= నానావిధములయిన మూలికలు గలదిగాను; భూయాత్ (అధ్యాహృతము)= అగును గాక.

ఈమరుకాంతారము, పశువులకుఁగావలసిన బాలతృణాదులు గలదై , యరోగమయి , ఫలమూల మధువులతోఁగూడినదై, క్షీరసమృద్ధమయి, సుగంధినానావిధమూలికలుగలదై,యుండంగలదు. అని, రాముండు, మరుకాంతారమునకువరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మేతై ర్గుణై ర్యుక్తో బహుభి స్సతతం మరుః. ౨౧
రామస్య వరదానాచ్చ శివః పంథా బభూవహ

స ౨౨

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క; వరదానాత్=వరంబునిచ్చుటవలననే. మరుః=మరుకాంతారము; ఏవం = ఇట్లు; ఏతైః=ఈ; బహుభిః=పెక్కులయిన; గుణైః=గుణములతో; సతతం=ఎల్లప్పుడును; యుక్తః= కూడినదై; శివః= మంగళకరమయిన; పంథాః = ప్రదేశము; బభూవ=అయ్యెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

రామునివరదానప్రభావంబున, ఆ మరుకాంతారము, ఇట్లు పెక్కుగుణంబులతోఁగూడినదై, యెల్లప్పుడును, మనోహరప్రదేశంబై యొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ దగ్ధే తదా కుక్షౌ సముద్ర స్సరితాంపతిః. ౪౨
రాఘవం సర్వశాస్త్రజ్ఞ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కుక్షౌ=కుక్షి; దగ్ధే=దహింపఁబడినదికాఁగా; తదా=అప్పుడు; సరితాం=నదులకు; పతిః = పెనిమిటియగు; సముద్రః= సముద్రుఁడు; సర్వశాస్త్రజ్ఞం=సమస్తశాస్త్రంబులనెఱింగినట్టి; రాఘవం = రామునిగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లు, ఆద్రుమకుల్యంబంతయు, దగ్ధంబయినపిమ్మట, నదీపతియగుసముద్రుండు, సమస్తశాస్త్రవేత్తయగు రామునిఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయం సౌమ్య నలో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. ౪౩
పిత్రా దత్తవర శ్శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణా

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవగురాముఁడా! శ్రీమాన్= కాంతిమంతుఁడగు; నలో నామ=నళుఁడనుపేరుగల; అయం = ఈవానరుండు; విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్మయొక్క; తనుజః= కుమారుండు. పిత్రా = తండ్రిచేత; దత్తవరః = ఇయ్యఁబడినవరముగలవాఁడు. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మతో; ప్రతిమః=సమానుఁడు.

సౌమ్యుఁడవగురాముఁడా! ఈన

ళుండు, విశ్వకర్మ కొడుకు; విశ్వకర్మ వలనవరంబునొందియున్నాఁడు; శిల్ప విద్యలందండ్రికి సమానుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేతుం మహోత్సాహః కరోతు మయి వానరః. ౪౪
త మహం ధారయిష్యామి తథాహ్యేష యథా పితా

టీక॥ మహోత్సాహః=అధికమయినయుత్సాహముగల; ఏషః=ఈ; వానరః=వానరుఁడు; మయి = నాయందు; సేతుం=సేతువును; కరోతు = చేయుఁగాక. అహం=నేను; తం=ఆ సేతువును; ధారయిష్యామి=ధరించెదను. ఏషః=ఇతఁడు; పితా=తండ్రి; యథా=ఎట్లో; తథాహి=అట్లుగదా!

మహోత్సాహుండగు, నీనళుండు, సముద్రంబునందు, సేతువు నిర్మించుఁగాక; ఆ సేతువును మునుఁగకుండ నేను ధరించెదను; ఇతండు, తండ్రియంతటివాఁడు. అని, సముద్రుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తో దధి ర్నష్ట స్సముత్థాయ నల స్తదా. ౪౫
అబ్రవీ ద్వానర శ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలః

టీక॥ ఉదధిః=సముద్రుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నష్టః=పోయె. తదా=అప్పుడు; మహాబలః= అధికమయినబలముగల; వానరశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముఁడగు; నలః = నలుఁడు; సముత్థాయ=లేచి; రామం= రాముని గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సముద్రుండీప్రకారము చెప్పి, యంతర్హితుండయ్యెను; అప్పుడు, వానరోత్తముండును మహాబలుండు నగు నలుండు లేచి, రాముంజూచి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహం సేతుం కరిష్యామి విస్తీర్ణే వరుణాలయే. ౪౬
పితు స్సామర్థ్య మాస్థాయ తత్త్వమాహ మహోదధిః

టీక॥అహం=నేను;పితుః= తండ్రి యొక్క; సామర్థ్యం=శక్తిని; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి;విస్తీర్ణే = విశాలమయిన; వరుణాలయే= సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; కరిష్యామి=చేసెదను. మహోదధిః=సముద్రుడు; తత్త్వం=యథార్థమును ; ఆహ= చెప్పుచున్నాడు.

నేను, నాతండ్రియొసంగిన సామర్థ్యమును వహించి, విశాలంబగు సముద్రమునందు సేతువుంగట్టెదను, సముద్రుడు, యథార్థముం జెప్పినాడు. అని, తాత్పర్యము.

దండఏవ వరో లోకే పురుషస్యేతి మే మతిః. ౪౭
ధిక్ క్షమా మకృతజ్ఞేషు సాంత్వం దాన మథాపివా

టీక॥లోకే=లోకమునందు; పురుషస్య=పురుషునకు; దండఏవ=దండోపాయమే; వరః=శ్రేష్ఠము. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=మతము .అకృతజ్ఞేషు= కృతఘ్నులుగాని వారలయందు;క్షమాం= ఓర్పునుగూర్చియు; సాంత్వం= సామోపాయమును గూర్చిగాని;అథ=ఇంక; దానమపివా= దానోపాయమును గూర్చిగాని; ధిక్ = దహింపబడుటయగుగాక.

లోకమునందు, బురుషుండు దండోపాయము నే ప్రయోగింపవలయునని నా యభిప్రాయము; కృతఘ్నులు గానివారి విషయమై , క్షమయు, సామదానోపాయంబులు నుపనికిరావు.

అని, తాత్పర్యము.

అయంహి సాగరో భీమ స్సేతుకర్మదిదృక్షయా. ౪౮
దదౌ దండభయా ద్గాధం రాఘవాయ మహోదధిః

టీక॥సాగరః= సగరునిచేత్రవ్వింపబడినః;భీమః=భయంకరుడగు;అయం=ఈ మహోదధిః=మహాసముద్రుడు;దండభయాత్=దండను వలనిభయంబువలన; సేతుకర్మదిదృక్షయా= సేతునిర్మాణమును జూడనిచ్ఛచేత; రాఘవాయ= రామునికొఱకు; గాధం= మిట్టను; దదౌ=ఇచ్చెను.

భయంకరాకారుండగు నీసముద్రుండు, సగరునిచేవర్ధితుండయ్యు

కృతజ్ఞతలేక, రాముండుదండించుననుభయంబున, సేతునిర్మాణంబునకై,

రామునకుస్థలంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

మమ మాతుర్వరో దత్తో మందరే విశ్వకర్మణా. ౪౯

టీక॥మందరే=మందరపర్వతమునందు; విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; మమ=నాయొక్క; మాతుః=తల్లికి ; వరః=వరము; దత్తః=ఇయ్యఁబడినది.

మందరపర్వతంబున , విశ్వకర్మ నాతల్లికి, వరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఔరసస్తస్య పుత్రోహం సదృశో విశ్వకర్మణా

టీక॥అహం=నేను; తస్య= ఆవిశ్వకర్మయొక్క; ఔరసః = ముఖ్యుఁడయిన; పుత్రః=కుమారుండను. విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మతో; సదృశః= సమానుండను.

నేనా విశ్వకర్మకౌరస పుత్రుండను; శిల్పవిద్యలందు,విశ్వకర్మకుసమానుండను. అని, తాత్పర్యము.

నచాప్యహ మనుక్తోవై ప్రబ్రూయా మాత్మనోగుణాన్, ౫౦

టీక॥ అహంచాపి=నేనును ; అనుక్తోవై=చెప్పఁబడనివాఁడనైయే, ఆత్మనః= నాయొక్క; గుణాన్=గుణంబులను; నప్రబ్రూయాం=చెప్పను.

మఱిమెవ్వరునుజెప్పవారు లేకుండునప్పుడు, నేయమాత్రము, నాగుణంబులంజెప్పుకొనువాఁడనుగాను.

అని, తాత్పర్యము.

సమర్థశ్చాప్యహం సేతుం కర్తుంవై వరుణాలయే

టీక॥అహం=నేను;వరుణాలయే=సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువును ; కర్తుంచాపి = చేయుటకును; ("వై") (అనునది పాదపూరణార్థము); సమర్థః=సమర్థుండను.

నేను,సముద్రంబున, సేతువును నిర్మింపఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

స్మారితో స్త్వ్యహమేతేన తత్త్వమాహ మహోదధిః. ౪౧

టీక॥ అహం=నేను; ఏతేన = ఈసముద్రునిచేత; స్మారితః=జ్ఞాపకపఱుపఁబడినాను. మహోదధిః = సముద్రుఁడు; తత్త్వం=యథార్థమును; ఆహ= చెప్పినాఁడు.

సముద్రుండు, యథార్థంబుఁ జెప్పినాఁడు; నాకును జ్ఞాపకపఱిచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కామమద్యైవ బధ్నంతు సేతుం వానరపుంగవాః

టీక॥ వానరపుంగవాః= వానరశ్రేష్ఠులు; అద్యైవ=ఇప్పుడే; కామం= యథేష్టముగా, సేతుం=సేతువును; బధ్నంతు=కట్టుదురుగాక.

ఇచ్ఛయుండునేని, యిప్పుడె, వానరులు, సేతునిర్మాణసన్నాహంబు సేయుదురుగాక. అని, నలుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నిసృష్టా రామేణ సర్వతో హరియూథపాః. ౪౨
అభిపేతు ర్మహారణ్యం హృష్టా శ్శతసహస్రశః

టీక॥ తతః = అంత; హరియూథపాః= వానరోత్తములు; సర్వతః= అంతటను; రామేణ=రామునిచేత; నిసృష్టాః=నియోగింపఁబడినవారలై; హృష్టాః = సంతసించినవారలై; శతసహస్రశః=లక్షలు లక్షలుగా; మహారణ్యం=మహావనమును; అభిపేతుః= పొందిరి.

అంత, వానరోత్తములు, రామనియోగంబునఁ, బరమసంతుష్టులయి, లక్షలు లక్షలుగాఁ గుంపుచేరి, యడవులకుఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే నగా న్నగసంకాశా శ్శాఖామృగగణర్షభాః. ౪౩
బభంజు ర్వానరా స్తత్ర ప్రచకర్షుశ్చ సాగరమ్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; నగసంకాశాః=పర్వతములతో సమానులును; శాఖామృగగణర్షభాః=వానరసమూహములలో శ్రేష్ఠులునగు; తే=ఆ; వానరాః=

వానరులు; నగాన్= వృక్షములను; బభంజుః=విఱిచిరి. సాగరం= సముద్రునిగూర్చిన్; ప్రచకర్షుశ్చ= ఆకర్షించిరియు.

అంతట, బర్వతాకారములగు నావానరోత్తములు, అపవ్పుండు నానావిధవృక్షంబులం బెఱికి, సముద్రంబునం జేర్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సాలైశ్చాశ్వకర్ణైశ్చ ధవైర్వంశైశ్చ వానరాః. ౫౪
కుటజైరర్జునైస్తాలైస్తిలకైస్తిమిశైరపి
బిల్వైశ్చ సప్తపర్ణైశ్చ కర్ణికారైశ్చ పుష్పితైః. ౫౫
చూతైశ్చాశోకవృక్షైశ్చ సాగరం సమపూరయన్

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః= వానరులు; సాలైశ్చ= మద్దిచెట్లచేతను; అశ్వకర్ణైశ్చ= కనుమద్దిచెట్లచేతను; ధవైః= చండ్రచెట్లచేతను; వంశైశ్చ= వెదుళ్ల చేతను; కుటజైః= కొండమల్లెచెట్లచేతను; అర్జునైః= ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను; తాలైః= తాటిచెట్లచేతను; తిలకైః= బొట్టుగుచెట్లచేతను; తిమిశైరపి= తిమిశవృక్షములచేతను; బిల్వైశ్చ= మారేడుచెట్లచేతను; సప్తపర్ణైశ్చ= ఏడాకులయరటిచెట్లచేతను; పుష్పితైః= పూచినవి; కర్ణికారైశ్చ= కొండగోఁగుచెట్లచేతను; చూతైశ్చ= మామిడిచెట్లచేతను; అశోకవృక్షైశ్చ= అశోకవృక్షములచేతను; సాగరం= సముద్రమును; సమపూరయన్= నిండించిరి.

ఆ వానరులు, ఇట్లు, మద్దిచెట్లను ఇనుమద్దిచెట్లను, ఏఱుమద్దిచెట్లను, చండ్రచెట్లను, వెదుళ్లను, కొండమల్లెచెట్లను, తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, తిమిశవృక్షంబులను, బిల్వవృక్షంబులను, ఏడాకులయరటిచెట్లను, పుష్పితంబులగు కొండగోఁగుచెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షంబులను! దీసికొనవచ్చి, సముద్రంబు నిండించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సమూలాంశ్చ విమూలాంశ్చ పాదపాన్ హరిసత్తమాః. ౫౬
ఇంద్రకేతూనివోద్యమ్య ప్రజహ్రుర్హరయస్తరూన్

టీక॥హరిసత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులగు;హరయః = వానరులు; సమూలాంశ్చ = వేళ్లతోఁగూడినవృక్షములను;విమూలాన్= వేళ్లులేనట్టి; పాదపాంశ్చ=వృక్షములను; ఇంద్రకేతూనివ=ఇంద్రధ్వజములనువలె; ఉద్యమ్య= ఎత్తి; తరూన్ = వృక్షములను; ప్రజహ్రుః=పడవేసిరి.

ఆవానరోత్తములువృక్షంబులంగొన్నిటిని సమూలంబులుగాను గొన్నిటినివిమూలంబులుగాను, ఎత్తికి, యింద్రధ్వజంబులంబోలెఁ బైకెత్తి, సముద్రంబునంబడవైచిరి.అని,తాత్పర్యము.

తాలాన్ దాడిమగుల్మాంశ్చ నారికేళాన్ విభీతకాన్. ౫౭
వకుళాన్ ఖదిరాన్ నింబాన్ సమాజహ్రుస్సమంతతః

టీక॥వానరాః(అధ్యాహృతము)= వానరులు,సమంతతః=అంతటను; తాలాన్=తాటిచెట్లను ; దాడిమగుల్మాంశ్చ= దానిమ్మచెట్లను; నారికేళాన్= టెంకాయచెట్లను; విభీతకాన్= తాండ్రిచెట్లను;వకుళాన్= పొగడచెట్లను; ఖదిరాన్= తుమ్మచెట్లను; నింబాన్= వేఁపచెట్లను; సమాజహ్రుః= కొనివచ్చిరి.

ఆవానరులు,తాఁటిచెట్లనుదాడిమవృక్షంబులను టెంకాయచెట్లను, తాండ్రచెట్లనబొగడచెట్లను,తుమ్మచెట్లను,నింబవృక్షంబులను,ఁగొనికొనివచ్చి,సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని,తాత్పర్యము.

హస్తిమాత్రాన్మహాకాయాః పాషాణాంశ్చమహాబలాః. ౫౮
పర్వతాంశ్చ సముత్పాట్య యంత్రైః పరివహంతిచ

టీక॥మహాకాయాః = గొప్పశరీరముగలవారలును; మహాబలాః= అధికమయిన బలముగల వారలునగు వానరులు; హస్తిమాత్రాన్= ఏనుఁగంతటిప్రమాణముగల ; పాషాణాంశ్చ= ఱాళ్లను; పర్వతాంశ్చ= కొండలను; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; యంత్రైః= యంత్రంబులచేత ; పరివహంతిచ = కొనిపోయిరియు.

మహాకాయులును మహాబలులునగు

వానరులు, ఏనుంగంతటప్రమాణముగ లగాళ్లనుబర్వతంబులనుంబెఱికి, యం

త్రింబుల చేఁగొనిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్యమాణై రచలై స్సహసా జలముద్ధితమ్. ౫౯
సముత్పతిత మాకాశ ముపాసర్ప త్తత స్తతః

టీక॥ ప్రక్షిప్యమాణైః= వేయఁబడుచున్న; అచలైః=పర్వతములచేత; సహసా=తటాలున; జలం=నీరు ; ఉద్ధితం=ఎగిరినది. సముత్పతితం= ఎగిరినదై; తత స్తతః=అంతనంత; ఆకాశం= ఆకాశమునందు; ఉపాసర్పత్=వ్యాపించినది.

సముద్రంబుఁబర్వతంబులంబడవేయుటచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున, నచ్చటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం క్షోభయామాసు ర్వానరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సమంతతశ్చ=అంతటను; సముద్రం= సముద్రమును; క్షోభయామాసుః= కలఁతపెట్టిరి.

అప్పుడు, వానరులు, సముద్రంబునంతయుఁ క్షుభితంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక॥ అన్యే= మఱికొందఱు; శతయోజనం = నూఱామడలు; వ్యాయతం = ఈడ్వఁబడునట్లుగా; సూత్రాణి=దారములను ; ప్రగృహ్ణంతి = పట్టుకొనిరి.

కొందఱు, ఎచ్చుతక్కువలుగలుగకుండుటకై, నూఱుయోజనంబులునిడుపయిన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దండా నన్యే ప్రగృహ్ణంతి విచిన్వంతి తథా పరే. ౬౧

టీక॥అన్యే=మఱికొందఱు ; దండాన్=కొయ్యలను; ప్రగృహ్ణంతి=పట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మఱికొందఱు; విచిన్వంతి= పరీక్షించుచుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబట్టుకొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎద్దుతరుక్రమలుపరీక్షించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్
నల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతేః. ౬౨

టీక॥నలః= నలుఁడు ; నదనదీపతేః=నదములకును నదులకును బ్రభువైనసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామడల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం= నూఱామడలు; ఆయతం=నిడుపయినదియునగు; మహాసేతుం=గొప్పసేతువును;చక్రే=చేసెను.

అట్లు,నలుండు,సముద్రంబునడుమ, పదియోజనంబులవెడల్పుగలదియు నూఱుయోజనంబుల నిడుపుగలదియునగు మహాసేతువునునిర్మించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్శతశ స్తత్ర రామస్యా జ్ఞాపురస్సరాః
మేఘాభైః పర్వతాగ్రైశ్చ తృణైః కాష్ఠై ర్బబంధిరే. ౬౩

టీక॥తత్ర=అందు;రామస్య= రామునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆజ్ఞయె ముందునడచునది గాఁగలవారలగు; వానరాః=వానరులు; శతశః= నూఱులునూఱులుగా ; మేఘాభైః= మేఘముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరముల చేతను;తృణైః=పచ్చికలచేతను;కాష్ఠైశ్చ= కొయ్యలచేతను;బబంధిరే=బంధించిరి.

అందు, నలునకు సహాయులయి, పెక్కువానరులు , రామునియాజ్ఞను శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు పర్వతశిఖరంబులచేతను తృణకాష్ఠంబులచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితాగ్రైశ్చ తరుభి స్సేతుం బధ్నంతి వానరాః

టీక॥వానరాః=వానరులు ; పుష్పితాగ్రైః=పూచినకొనలుగల; తరుభిశ్చ=వృక్షములచేతను; సేతుం= సేతువును; బధ్నంతి=కట్టిరి.

వానరులు , పుష్పితాగ్రంబులగు వృక్షంబులనుంగూడవేసి , సేతువునునిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

పాషాణాంశ్చ గిరి ప్రఖ్యాన్ గిరీణాం శిఖరాణిచ. ౬౭
దృశ్యంతే పరిధావంతో గృహ్య వారణ సన్నిభాః

టీక॥గిరిప్రఖ్యాన్=కొండలతో సమానములయిన ; పాషాణాంశ్చ = ఱాళ్లను;గిరీణాం = పర్వతములయొక్క; శిఖరాణిచ=శిఖరములను ; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; పరిధావంతః=పరుగెత్తుచున్న; వారణసన్నిభాః=ఏనుంగులతో సమానులయిన వానరులు; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచుండిరి.

ఏనుంగులంతటివానరులు;కొండలంతటఱాళ్ళను బర్వతశిఖరంబులనుంగొని,పరుగెత్తుచుఁ, జూపరుల కచ్చెరువు గలిగించుచుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

శిలానాం క్షిప్యమాణానాం శైలానాంచ నిపాత్యతామ్. ౬౮
బభూవ తుముల శ్శబ్ద స్తదా తస్మిన్ మహోదధౌ

టీక॥తదా=అప్పుడు;తస్మిన్=ఆ; మహోదధౌ= మహాసముద్రమునందు; శిలానాం=ఱాళ్లు; క్షిప్యమాణానాం= వేయఁబడుచుండగాను ; శైలానాంచ= కొండలును;నిపాత్యతాం(నిపాత్యమానానాం) = వేయఁబడుచుండగాను; తుములః=దొమ్మియయిన;శబ్దః= ధ్వని; బభూవ=అయినది.

అప్పుడుసముద్రంబునఁబెద్దపెద్దఱాళ్లనువేయుటచేతను, బర్వతంబులంబడవేయుటచేతను,మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

కృతాని ప్రథమే నాహ్ని యోజనాని చతుర్దశ. ౬౯

ప్రహృష్టై ర్గజసంకాశై స్త్వరమాణైః ప్లవంగమైః

టీక॥ ప్రహృష్టైః= మిక్కిలిసంతసించినవారలును; గజసంకాశైః=ఏనుంగులతోసమానులును ; త్వరమాణైః= వేగిర పడుచున్న వారలునగు; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; ప్రథమేన= మొదటిదైన; అహ్నా=దినముచేత; చతుర్దశ= పదునాలుగయిన; యోజనాని= ఆమడలు; కృతాని= చేయఁబడినవి.

ఏనుంగునుంబోలె మహాకాయులగు నావానరులు, పరమసంతుష్టులయి, మహావేగంబున, నొక్కదినంబునఁ, బదునాలుగుయోజనంబులదూరము, సేతువును నిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వితీయేన తథా చాహ్నా యోజనానితు వింశతిః. ౬౭
కృతాని ప్లవగై స్తూర్ణం భీమకాయై ర్మహాబలైః

టీక॥ భీమకాయైః = భయంకరమయినశరీరముగలవారలును ; మహాబలైః= అధికమయినబలముగలవారలునగు; ప్లవగైః=వానరులచేత; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; తథా=అట్లు; ద్వితీయేన= రెండవదైన; అహ్నాచ= దినముచేతను; వింశతిః=ఇరువదగు; యోజనానితు=ఆమడలుమాత్రము; కృతాని= చేయఁబడినవి.

భయంకరాకారులును మహాబలులు నగువానరులు, రెండవదినంబున, నిరువది యోజనంబుల దూరము సేతువునునిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహ్నా తృతీయేన తథా యోజనాని కృతానితు. ౬౮
త్వరమాణై ర్మహాకాయై రేకవింశతి రేవచ

టీక॥ త్వరమాణైః = వేగిరపడుచున్న ; మహాకాయైః = గొప్పశరీరముగలవానరులచేత; తథా= అట్లు; తృతీయేన=మూఁడవదగు; అహ్నా=దినముచేత; ఏకవింశతిః = ఇరువదియొకటి; యోజనాన్యేవచ=ఆమడ

లును; కృతాని= చేయఁబడినవి "తు" అనునది పాదపూరణార్థము.

మహాకాయులగు, నావానరులు, అతివేగంబున, మూఁడవదినంబునందు, ఇరువదియొక్క యోజనంబుల దూరము, సేతువునునిర్మించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్థేన తథా చాహ్నా ద్వావింశతి రథాపిచ. ౬౯
యోజనాని మహావేగైః కృతాని త్వరితై స్తు తైః

టీక॥అథ= అంత; తథాచ=అట్లు; మహావేగైః= అధికమయినవేగముగలవారలును; త్వరితైః= వేగిరపడినవారలునగు; తైస్తు= ఆవానరులచేతనె; చతుర్థేన = నాలవదైన; అహ్నా= దినముచేత ; ద్వావింశతిః= ఇరువదిరెండు ; యోజనాన్యపిచ= ఆమడలును; కృతాని= చేయఁబడినవి.

అంత, నాలవదినంబున, మహావేగులగునవ్వానరులు, మహావేగంబువహించి, యిరువదిరెండు యోజనంబులదూరముసేతువును నిర్మించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పంచమేన తథా చాహ్నా ప్లవగైః క్షిప్రకారిభిః. ౭౦
యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేల మధికృత్యవై

టీక॥తథాచ=అట్లు; క్షిప్రకారిభిః= శీఘ్రముగాఁజేయునట్టి; ప్లవగైః=వానరులచేత; పంచమేన= ఐదవదగు; అహ్నా=దినముచేత; సువేలం= సువేలపర్వతమును; అధికృత్య= హద్దుగాఁజేసి; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) త్రయోవింశత్ (త్రయోవింశతిః)= ఇరువదిమూఁడు; యోజనాని = ఆమడలు; కృతాని (అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినవి.

శీఘ్రకారులగునావానరులు, ఐదవదినంబునసువేలపర్వతంబువఱకు, ఇరువదిమూఁడుయోజనంబులదూరముసేతువునిర్మించి, సేతుబంధకార్యమును, సమాప్తినొందించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వానరవరశ్శ్రీమాన్ విశ్వకర్మాత్మజో బలీ. ౭౧
బబంధ సాగరే సేతుం యథా చాస్య పితా తథా

టీక॥ అస్య=ఇతనియొక్క; పితా=తండ్రియగు విశ్వకర్మ; యథా = ఎట్లో; తథా=అట్లు; సమర్థః (అధ్యాహృతము)=సమర్థుండును; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండును; విశ్వకర్మాత్మజః=విశ్వకర్మకుమారుండును; బలీ=అధికమయిన బలముగల వాఁడునగు; సః=ఆ; వానరవరః= వానరశ్రేష్ఠుండగు నలుండు; సాగరే=సముద్రంబునందు; సేతుం=సేతువును; బబంధ=కట్టెను.

తండ్రియుంబోలె శిల్పవిద్యయందు మహాసమర్థుండును శ్రీమంతుండును బలవంతుండును విశ్వకర్మపుత్రుండును వానరోత్తముండునగు నలుండు, అట్లు సముద్రమధ్యంబున, మహాసేతువును నిర్మించెను. అని, తాత్పర్యము,

స నలేన కృతస్సేతు స్సాగరే మకరాలయే. ౭౨
శుశుభే సుభగ శ్శ్రీమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే

టీక॥ మకరాలయే= మొసళ్ళయునికిపట్టైన; సాగరే = సముద్రమునందు; నలేన=నలునిచేత; కృతః = చేయఁబడిన; సుభగః=సుందరమును; శ్రీమాన్= కాంతిమంతంబునగు; సః=ఆ; సేతుః=సేతువు; అంబరే=ఆకాశమునందు; స్వాతీపథ ఇవ=స్వాతీవీధివలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

మకరాలయంబగు సముద్రంబున, నలనిర్మితంబయిన, సుందరంబును శ్రీమంతంబునగు నమ్మహాసేతువు, ఆకాశంబున, నూర్ధ్వాధోలమధ్యమమార్గంబునందలిమధ్యమవీధియగు స్వాతీవీధియుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౭౩
ఆగమ్య గగనే తస్థు ర్ద్రష్టుకామా స్తదద్భుతమ్

టీక॥ తతః=అంత; సగంధర్వాః= గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః= దేవతలును; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమర్షయః=ఉత్తములగుఋషులును; తత్=ఆ; అద్భుతం=ఆశ్చర్యమును; ద్రష్టుకామాః=చూడఁగోరినవారలయి; ఆగమ్య=వచ్చి; గగనే=ఆకాశమునందు; తస్థుః=ఉండిరి.

అప్పుడు, దేవతలును, గంధర్వులును, సిద్ధులును, మహాఋషులును, యయ్యాశ్చర్యముంజూచుటకై, యచ్చటికివచ్చి, యాకాశంబుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతమ్. ౭౪
దదృశు ర్దేవగంధర్వా నలసేతుం సుదుష్కరమ్

టీక॥ దేవగంధర్వాః= దేవతలును గంధర్వులును; దశయోజనవిస్తీర్ణం= పదియామడల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం=నూఱామడలు; ఆయతం= నిడుపయినదియు; సుదుష్కరం= ఎంత మాత్రము చేయనలవిగానిదియు నగు; నలసేతుం= నలునిసేతువును; దదృశుః=చూచిరి.

దేవతలునుగంధర్వులును మున్నగు వారలు, పదియోజనంబుల వెడల్పును, నూఱుయోజనంబులనిడుపునుంగలయతి దుష్కరం బయిన నలనిర్మితం బగు సేతువుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆప్లవంతః ప్లవంగాశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః. ౭౫

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆప్లవంతః=అభిముఖముగానెగురుచు; ప్లవంతశ్చ=ఎగురుచును; గర్జంతశ్చ = అఱచుచును; ఆసన్(అధ్యాహృతము)= ఉండిరి.

వానరులు, ఇటుఅటు, ఎగిరిపోవుచు, గర్జించుచుఁ, బరమ సంతోషంబుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదచింత్య మసహ్యంచ అద్భుతం రోమహర్షణమ్
దదృశు స్సర్వ భూతాని సాగరే సేతుబంధనమ్. ౭౬

టీక॥ సర్వభూతాని=సమస్తభూతంబులును; అచింత్యం=మనంబునసైననువిన్నరానిదియు; అసహ్యం = సహింపరానిదియు; అద్భుతం = ఆశ్చర్యావహామును; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలగగుర్పాటునొందునట్లు చేయునదియునగు; తత్=ఆ; సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుబంధనం= సేతువుగట్టుటను; దదృశుః=చూచినవి.

మనంబునసైననుజింతింపనలవిగానిదియు, దుస్సహంబునునాశ్చర్యకరంబును గగుర్పాటునొందించునదియునగు; సముద్రసేతుబంధంబును, సమస్తభూతంబులనుసందర్శించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని కోటి సహస్రాణి వానరాణాం మహౌజసామ్
బధ్నంత స్సాగరే సేతుం జగ్ముః పారం మహోదధేః. ౭౮

టీక॥ మహౌజసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; తాని = ఆ; కోటి సహస్రాణి = కోటులయొక్క వేలు; సాగరే= సముద్రమునందు; సేతుం= సేతువును; బధ్నంతః= (లింగవ్యత్యయమార్షము)కట్టుచు; మహోదధేః=సముద్రముయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టును; జగ్ముః=పొందిరి.

సేతుబంధంబునందు వ్యాపృతులయియుండిన,మహాపరాక్రమశాలులగు వానరులు, కోటులుకోటులుగా, ముందు, సముద్రదక్షిణపారముంజేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విశాల స్సుకృత శ్శ్రీమాన్ సుభూమి స్సుసమాహితః
అశోభత మహాసేతు స్సీమంత ఇవ సాగరే. ౭౮

టీక॥ విశాలః= వెడల్పైనదియు; సుకృతః=చక్కఁగాఁజేయఁబడినదియు ; సుభూమిః=మంచి నేలకలదియు; సుసమాహితః=రంధ్రములులేనిదియునగు; మహాసేతుః=గొప్ప సేతువు; సాగరే= సముద్రమునందు; సీమంతఇవ=పాపటవలె; అశోభత=ప్రకాశించెను.

విశాలంబునుదృఢబద్ధంబును, శ్రీమంతంబును , మిట్టపల్లములులేనిదియురంధ్రంబులులేనిదియునగునమ్మహాసేతువు

సముద్రంబునఁ బాపటవలెఁబ్రకాశించుచుండిపది. అని, తాత్పర్యము.

తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణి ర్విభీషణః
పరేషా మభిఘాతార్థ మతిష్ఠ త్సచివై స్సహ. ౭౮

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; విభీషణః=విభీషణుఁడును; గదాపాణిః=గదచేతంగలవాఁడై; సచివైః సహ=మంత్రులతోఁగూడ; పరేషాం=శత్రువులయొక్క; అభిఘాతార్థం=కొట్టుటకొఱకు; సముద్రస్య=సముద్రమునయొక్క; పారే=దక్షిణపుగట్టునందు; అతిష్ఠత్=ఉండెను.

అంత, విభీషణుండును, గదాపాణియయి, సచివులంగూడి, శత్రువులు పైకొనినవారలసంహరించుటకై, సముద్రదక్షిణతీరంబునంగాచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతః ప్రాహ రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సుగ్రీవస్తు=సుగ్రీవుండుమాత్రము; సత్యపరాక్రమం=సత్యపరాక్రమముగల; రామం=రామునిగూర్చి; ప్రాహ=చెప్పుచున్నాడు.

అంత, సుగ్రీవుండు, సత్యపరాక్రముండగురామునుంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతం త్వ మారోహ అంగదం చాపి లక్ష్మణః. ౮౦

టీక॥త్వం=నీవు; హనుమంతం=హనుమంతుని; ఆరోహ=ఎక్కుము. లక్ష్మణశ్చాపి=లక్ష్మణుండును; అంగదం=అంగదుని; ఆరోహతు(అధ్యాహృతము)=ఎక్కుఁగాక.

నీవు, హనుమంతునారోహింపుము; లక్ష్మణుండు, అంగదునారోహించుఁగాక, అని, తాత్పర్యము.

అయంహి విపులో వీర సాగరో మకరాలయః

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! మకరాలయః=మొసళ్లయునికిపట్టయిన; అయం=ఈ; సాగరః=సముద్రము; విపులోహి=విశాలముగదా!

పరాక్రమవంతుండవగు రాముండా! మకరాలయంబగు, నీసముద్రము మిక్కిలియువిశాలమయినది, కావున, మీరలునడచివచ్చుటసరిగాదు- అని, తాత్పర్యము-

వైహాయసౌ యువాం మేతౌ వానరౌ తారయిష్యతః. ౮౧

టీక॥ వైహాయసౌ=ఆకాశమునసంచరించునట్టి; ఏతౌ=ఈ; వానరౌ=వానరులు, యువాం=మిమ్ము; తారయిష్యతః=దాటింతురు- ఈహనుమదంగదులు, మిమ్ము, నాకాశగమనంబునందీసికొనిపోయి, దాంటింపఁగలరు- అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

అగ్రత స్తస్య సైన్యస్య శ్రీమాన్ రామ స్సలక్ష్మణః
జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా సుగ్రీవేణ సమన్వితః. ౮౨

టీక॥ ధన్వీ = మంచిధనుస్సుగలవాండును; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును; శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగలవాండునగు; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముండు; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునితో; సమన్వితః=కూడినవాండై; తస్య=ఆ; సైన్యస్య=సేనయొక్క; అగ్రతః=ముందట; జగామ=పోయెను. ధనుర్ధరుండును ధర్మాత్ముండును శ్రీమంతుండునగు రాముండు, లక్ష్మణునిసుగ్రీవునింగూడి, యాసైన్యంబునకగ్రభాగంబుననడచెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే మధ్యేన గచ్ఛంతి పార్శ్వతో౽న్యే ప్లవంగమాః
సలిలే ప్రపతం త్యన్యే మార్గ మన్యే నలేభిరే. ౮౩

టీక॥ అన్యే = మఱికొందఱు; మధ్యేన=నడుమను; గచ్ఛంతి = పోయిరి. అన్యే=ఇతరులయిన; ప్లవంగమాః=వానరులు; పార్శ్వతః=ప్రక్కలను; గచ్ఛంతి(అధ్యాహృతము)=పోయిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; సలిలే=జలమునందు; ప్ర

పతంతి=పడిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; మార్గం=దారిని;నలేభిరే = పొందరైరి.

అప్పుడు,కొందఱు,వానరులు, నడుమంబోయిరి; కొందఱు పార్శ్వభాగంబులనడచిరి; కొందఱునడచుటకవకాశములేక, జలంబులంబడిలేచిరి;మఱికొందఱు వానరులు,మార్గంబుచాలక, తీరంబుననె నిలిచియుండి, యటుపిమ్మటంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్వైహాయసగతా స్సుపర్ణా ఇవ పుప్లువుః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు;సుపర్ణాః ఇవ=గరుత్మంతులువలె; వైహాయసగతాః=ఆకాశమునందలి గమనముగలవారలై; పుప్లువుః=దాటిరి.

కొందఱు, వానరులు,గరుత్మంతులంబోలె,నాకాశగమనంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఘోషేణ మహతా తస్య సింధోర్ఘోషం సముచ్ఛ్రితమ్. ౭౮
భీమ మంతరధా ద్భీమా తరంతీ హరివాహినీ

టీక॥ భీమా=భయంకరమగు; తరంతీ=దాటుచున్న; హరివాహినీ=వానరసేన; తస్య=ఆసేనయొక్క; మహతా=గొప్పదగు; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సముచ్ఛ్రితం= అధికమయిన; సింధోః=సముద్రముయొక్క; భీమం= భయంకరమగు; ఘోషం=ధ్వనిని;అంతరధాత్=మఱుగుపఱిచెను.

భయంకరంబగు నావానర సేన దాటుటచేఁగల్గినమహాధ్వని,సముద్రఘోషంబును, అణఁగఁద్రొక్కెను. అని,తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి సా తీర్ణా వాహినీ నళసేతునా. ౭౯
తీరే నివివిశే రాజ్ఞా బహుమూలఫలోదకే

టీక॥ సా=ఆ;వానరాణాం= వానరులయొక్క; వాహినీ = సేన; రాజ్ఞా = రాజయిన సుగ్రీవునితోఁగూడ;నళసేతునా = నలునిసేతువుచేత;

తీర్ణాః = దాటినవారై; బహుమూలఫలోదకే = అధికమయినగడ్డలును ఫలములును జలమునుగల; తీరే = దక్షిణపుగట్టునందు; నివివిశేహి = విడిసినది గదా.

ఆవానరసేన, వానరరాజుండగు సుగ్రీవునితోఁగూడ, నలనిర్మితంబగు సేతువుచే, సముద్రంబుదాఁటి, అధికముగాఫలమూలములుగలసముద్రదక్షిణతీరంబునవిడిసినది. అని, తాత్పర్యము.

తదద్భుతం రాఘవకర్మ దుష్కరం
సమీక్ష్య దేవాస్సహసిద్ధచారణైః. ౮౬
ఉపేత్య రామం సహసా మహర్షిభి
స్సమభ్యషించన్ సుశుభై ర్జలైః పృథక్

టీక॥ దేవాః = దేవతలు; సిద్ధచారణైస్సహ = సిద్ధులతోను జారణులతోనుంగూడ; మహర్షిభిః = మహర్షులతోఁగూడ; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరంబును; దుష్కరం = చేయనలవిగానిదియునగు; తత్ = ఆ; రాఘవకర్మ = రామునికార్యమును; సమీక్ష్య = చూచి; సహసా = శీఘ్రమున; రామం = రాముని; ఉపేత్య = పొంది; పృథక్ = వేఱువేఱుగా; సుశుభైః = మిక్కిలియుమంగళకరములయిన; జలైః = జలములచేత; సమభ్యషించన్ = అభిషేకించిరి.

దేవతలును సిద్ధులును జారణులును మహర్షులును, రామునికిందక్క మఱియెవ్వనికినిం జేయనలవిగానియాశ్చర్యకరంబగు నారామునికార్యంబుఁజూచి, శీఘ్రంబునరామునొద్దకువచ్చి, వారలును వేఱువేఱుగా, మంగళజలంబులరామునకభిషేకముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయ స్వశత్రూన్ నరదేవ మేదినీం
ససాగరాం పాలయ శాశ్వతీ స్సమాః. ౮౭
ఇతీవ రామం నరదేవసత్కృతం
శుభై ర్వచోభి ర్వివిధై రపూజయన్

టీక॥ "నరదేవ = మనుష్యులకుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! స్వశత్రూన్ = సి

శత్రువులను; జయ= గెలువుము. శాశ్వతీః=స్థిరములయిన; సమాః=సంవత్సరములు ; ససాగరాం=సముద్రములతోఁగూడిన; మేదినీం=భూమిని;పాలయ=పాలింపుము;" ఇతీవ=ఇట్లు; తే (అధ్యాహృతము)= ఆదేవాదులు; నరదేవసత్కృతం=మనుష్యులచేతను దేవతలచేతను బూజింపఁబడిన ; రామం=రాముని;శుభైః=మంగళకరములగు;వివిధైః=నానావిధములయిన ; వచోభిః=మాటలచేత; అపూజయన్= పూజించిరి.

"నరదేవుండవగురాముఁడా! శత్రువులనందఱను జయింపుము ; పెద్దకాలము,సముద్రాంతంబగు భూమండలమునంతయుం బాలింపుము." అని, యిట్లు, యాదేవతలుమున్నగువారలు,మనుష్యులచేతను దేవతలచేతను బూజితుండగు రాముని , మంగళవచనంబులం బూజించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,ద్వావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండద్వావింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౩౭)

త్రయోవింశస్సర్గః ప్రారంభః.

నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞో దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సౌమిత్రిం సంపరిష్వజ్య ఇదం వచనమబ్రవీత్. ౧

టీక॥నిమిత్తజ్ఞః = నిమిత్తంబులనెఱింగినట్టి; లక్ష్మణపూర్వజః= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముండు ; నిమిత్తాని=శకునంబులను; దృష్ట్వా= చూచి; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణుని; సంపరిష్వజ్య = కవుఁగిలించుకొని; ఇదం= ఈ; వచనం=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శుభాశుభ నిమిత్తంబులు చక్కఁగాఁ దెలిసిన, లక్ష్మణాగ్రజుండగు రాముండు, కొన్ని నిమిత్తంబులంజూచి, సంతోషంబునలక్ష్మణుం గవుఁగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్యోదకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠేమ లక్ష్మణ. ౨

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! శీతం=చల్లని;ఉదకం=జలమును, ఫలములుగల ప్రదేశమనుట;ఫలవంతి=ఫలంబులుగల; వనానిచ=వనంబులను ; పరిగృహ్య=స్వీకరించి;ఇమం=ఈ;బలౌఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య=చక్కఁగావిభజించి; వ్యూహ్య=వ్యూహము గాఁదీర్చి;తిష్ఠేమ=ఉందము.

లక్ష్మణుఁడా!చల్లని,శీతోదకమును ఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుంగల ప్రదేశంబులనువాసస్థానంబు గా నేర్పఱచుకొని, సేనలనంతయు, విభజించి, గరుడవ్యూహంబు గాఁదీర్చి, స్వస్థంబు గానుందము. అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యామ్యుపస్థితమ్
నిబర్హణం ప్రవీరాణా మృక్షవానరరక్షసామ్. ౩

టీక॥ ప్రవీరాణాం=మిక్కిలియుఁబరాక్రమశాలులగు ; ఋక్షవానరరక్షసాం=భల్లూకంబులయొక్కయు వానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు;నిబర్హణం=వధరూపమయిన;లోకక్షయకరం=జననాశముగలిగించునదియు; భీమం=భయంకరమునగు;భయం=భయమును;ఉపస్థితం = సమీపించినదానిఁగా;పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

మహాపరాక్రమశాలులగు,భల్లూకవానరులును రాక్షసులును, అనేకులు,వధింపఁబడుదురు; అట్లు జననాశకరంబగు,మహాభయంబువాటిల్లునని తోఁచుచున్నది.అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ కలుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతిచ మహీరుహాః. ౪

టీక॥వాతాశ్చ=వాయువులును; కలుషాః=భయంకరములయి;వాంతి=వీచుచున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రాణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁకుచున్నవి. మహీరుహాశ్చ=వృక్షములును;పతంతి=పడుచున్నవి.

వాయువుభయంకరముగా వీచుచున్నది; భూమి యొవడఁకుచున్నది;పర్వతశిఖరంబులునుగంపించుచున్నవి;వృక్షంబులాకస్మికముగావిఱిగిపడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్షంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౫

టీక॥ క్రవ్యాదసంకాశాః = గద్దలతోసమానములయినవియు;పరుషాః = చూడఁగూడనివియు;పరుషస్వనాః=భయంకరములయినధ్వనులుగలవియు, క్రూరాః = భయంకరములునగు; మేఘాః=మేఘములు; క్రూరం= భయంకరమగునట్లుగా ; శోణితబిందుభిః=నెత్తురుబిందువులచే; మిశ్రం=కలసినజలమును; ప్రవర్షంతి=కురియుచున్నవి.

మేఘంబులు,గృధ్రశ్యేనాదివర్ణంబులయి, పరుషంబులయి, భయంకరధ్వనులయి, భయంకరంబులయి, రక్తబిందుమిశ్రంబుగా, వర్షించుచున్నవి.

అని,తాత్పర్యము.

రక్తచందనసంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా
జ్వలతః ప్రతపత్యేత దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౬

టీక॥సంధ్యా=సంధ్య; రక్తచందనసంకాశా=రక్తచందనముతో సమానమయి; పరమదారుణా= మిక్కిలియు భయంకరమయి; భవతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. జ్వలతః=మండుచున్న; ఆదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; అగ్నిమండలం= నిప్పులసమూహము; ప్రతపతి=కాల్చుచున్నది.

సంధ్య, రక్తచందనవర్ణంబయి, యతిభయంకరముగానున్నది;సూర్యుండు,జ్వలించుచు, నిప్పులను గురిపించుచున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

దీనా దీనస్వరాః క్రూరా స్సర్వతో మృగపక్షిణః
ప్రత్యాదిత్యం వినర్దంతి జనయంతో మహద్భయమ్. ౭

టీక॥మృగపక్షిణః=మృగంబులునుబత్తులును; దీనాః=దైన్యంబునొందినవై; దీనస్వరాః= దుఃఖితంబగుధ్వనిగలవై; క్రూరాః = భయంకరంబులయి; మహత్=అధికమయిన;భయం= భయమును;జనయంతః = కలిగించుచు;సర్వతః=అంతటను; ప్రత్యాదిత్యం= సూర్యునకెదురుగా; వినర్దంతి=అఱచుచున్నవి.

మృగంబులునుబత్తులును, దీనంబులయి,భయంకరంబులయి,సూర్యునకెదురునిలుచుండి, దీనస్వరంబున నఱచుచు, మహాభయంబునుసూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశస్తు సంతాపయతి చంద్రమాః

టీక॥రజన్యాం=రాత్రియందు;చంద్రమాః=చంద్రుఁడు ; అప్రకాశః= కాంతిలేనివాఁడై ; సంతాపయతి = తాపమునుగల్గించుచున్నాఁడు.

రాత్రియందుఁ, జంద్రుండు,కాంతిహీనుండై, సంతాపంబు గలిగించుచున్నాఁడు.
అని,తాత్పర్యము.

కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతో లోకక్షయ ఇవోదితః. ౮

హ్రస్వో రూక్షో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టీక॥ కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లనికాంతులును ఎఱ్ఱనికాంతులునుగొనలం గలదియు; సులోహితః=మిక్కిలియు నెఱ్ఱనిదియు; హ్రస్వః = చిన్నదియు; రూక్షః=భయంకరమయినదియు ; అప్రశస్తశ్చ=అప్రసిద్ధంబును ; లోకక్షయే= లోకనాశమునందు ; ఉదితఇవ (స్థితః)=ఉదయించిన పరివేషము వలెనున్నదియునగు; పరివేషః= సూర్యునకుఁజుట్టు ఏర్పడినమండలము, గాలిగుడి; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)= చూడఁబడుచున్నది.

సూర్యునిచుట్టును, అంతంబునందు నల్లనికిరణంబులుగలదియు, దానికి వెనుకఁగొంచెమెఱ్ఱనికిరణములు గలదియు నడుమమిక్కిలియునెఱ్ఱఁగా నుండునదియు హ్రస్వంబును భయంకరంబును ఇదివఱకెన్నఁడును జూడఁబడనిదియుఁ బ్రళయకాలంబునందుఁగల్గుపరివేషము వలెనున్నదియునగు, పరివేషముచూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! విమలే=నిర్మలమయిన; ఆదిత్యే = సూర్యునియందు; నీలం=నల్లని; లక్ష్మ=చిహ్నము; దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

లక్ష్మణుఁడా! మఱియు, నిర్మలంబగుసూర్యమండలంబునడుమ, నల్లనికళంకంబుగాన్పించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రజసా మహతా చాపి నక్షత్రాణి హతానిచ
యుగాంతమివ లోకానాం పశ్య శంసంతి లక్ష్మణ. ౧౦

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రాణిచాపి =నక్షత్రములును; మహతా=అధికమయిన; రజసా=మాలిన్యముచేత; హతానిచ = కొట్టఁబడినవియునై ; లోకానాం= లోకములయొక్క ; యుగాంతం=ప్రలయమును; శంసంతీవ= చెప్పుచున్నట్లున్నవి. పశ్య = చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రంబులును, మిక్కిలియుమలినంబులయి, కాంతిహీనంబులయి, లోకంబులకుఁబ్రళయముగల్గునట్లుసూచించుచున్నవి, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కాకా శ్శ్యేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివా శ్చాప్య శివా న్నాదా న్నదంతి సుమహా భయాన్. ౧౧

టీక॥ కాకాః = కాకులును; శ్యేనాః=డేగలును; తథా = అట్లు; గృధ్రాః=గద్దలును; నీచైః=నీచపక్షులచేత; పరిపతంతిచ=పడుచున్నవియు. శివాశ్చాపి = నక్కలును ; సుమహాభయాన్=మిక్కిలియునధికమయినభయముగల; అశివాన్ = అమంగళకరములయిన; నాదాన్=ధ్వనులను; నదంతి=ధ్వనించుచున్నవి, చేయుచున్నవనుట.

కాకులును డేగలునుగద్దలునుమున్నగుబలవంతంబులగుపక్షులు, దుర్బలపక్షులచేఁగూలుచున్నవి; నక్కలు, భయంకరంబులగు నమంగళధ్వనులంగావింపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శైలై శ్శూలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విసృష్టైః కపిరాక్షసైః
భవిష్యత్యావృతా భూమి ర్మాంసశోణితకర్దమా. ౧౨

టీక॥భూమిః = భూమి; కపిరాక్షసైః=వానరులచేతను రాక్షసులచేతను; విసృష్టైః = ప్రయోగింపఁబడిన; శైలైః= పర్వతములచేతను; శూలైశ్చ= శూలములచేతను; ఖడ్గైశ్చ= కత్తులచేతను; ఆవృతా=కప్పఁబడినదై; మాంసశోణితకర్దమా= మాంసమును నెత్తురునుబురదగాఁగలది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

భూమియంతయు, వానరరాక్షసులొండొరులపయిం బ్రయోగించుకొను పర్వతంబులచేతనుశూలఖడ్గాద్యాయుధంబులచేతనుంగప్పఁబడి, రక్తమాంసపూర్ణంబు గాఁగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్ర మద్యైవ దుర్ధర్షాం పురీం రావణపాలితామ్

అభియామ జవేనైవ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౧౩

టీక॥ క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అద్యైవ=ఇప్పుడె; సర్వతః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచేత; వృతాః = పరివేష్టింపఁబడినవారలమయి ; జవేనైవ=వేగముచేతనె; దుర్ధర్షాం = ఎదిరింపఁనలవిగానిదియు ; రావణపాలితాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినదియునగు; పురీం= లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=పోవుదము.

మనమింకజాగుసేయరాదు; ఇప్పుడె, శీఘ్రంబున, వానరులనందఱంగూడి, వేగంబున, దుర్ధర్షంబగు రావణుని లంకాపురికింబోవుదము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా ధర్మాత్మా ధన్వీ సంగ్రామహర్షణః
ప్రతస్థే పురతో రామో లంకా మభిముఖో విభుః. ౧౪

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండును; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగలవాఁడును; సంగ్రామహర్షణః= యుద్ధమునందు సంతోషముగలవాఁడును; విభుః=సమర్థుండునగు; రామః=రాముండు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు ... క్త్వా=చెప్పి ; లంకాం=లంకను ... అభిముఖః = ఎదురుమొగముగ ... డై; పురతః = ముందుగా; ప్రతస్థే=పోయెను.

ధర్మాత్ముండును యుద్ధప్రియుండును సమర్థుండునగురాముండు, లక్ష్మణునితోనీప్రకారమునంజెప్పి, ధనుర్ధరుండై, లంకాభిముఖుండై, వానరసైన్యంబులకుముందటంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విభీషణసుగ్రీవా స్తత స్తే వానరర్షభాః
ప్రతస్థిరే వినర్దంతో నిశ్చితా ద్విషతాం వధే. ౧౫

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; సవిభీషణసుగ్రీవాః= విభీషణునితోనుసుగ్రీవునితోనుంగూడిన; తే = ఆ;వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు;ద్విషతాం = శ

త్రువులయొక్క; వధే = చంపుటయందు; నిశ్చితాః=నిశ్చయముగలవారలై; వినదంతః=అఱచుచు; ప్రతస్థిరే=పోయిరి.

అంత, విభీషణుండును, సుగ్రీవుండునుమున్నుగా, వానరోత్తములందఱు, శత్రువధంబువిషయమయి, నిశ్చితహృదయులయి, సింహనాదంబులు సేయుచుం, బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రియార్థంతు ధృతానాం వీర్య శాలినామ్
హరీణాం కర్మచేష్టాభి స్తుతోష రఘుపుంగవః. ౧౬

టీక॥ రఘుపుంగవః = రాముండు; ధృతానాం= ధైర్యవంతులును; వీర్యశాలినాం= పరాక్రమము చేఁబ్రకాశించువారలునగు; హరీణాం=వానరులయొక్క; రాఘవస్య=రామునియొక్క; ప్రియార్థంతు= సంతోషనిమిత్తమైయే; కృతాభిః(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడిన; కర్మచేష్టాభిః=కార్యచేష్టలచేత; తుతోష=సంతోషించెను.

రామునకు సంతోషంబు గలుగవలయునని, ధైర్యవంతులును బరాక్రమవంతులునగువానరులు చేయునట్టి, తోఁకలువిసరుట మొదలగునుత్సాహచేష్టలం జూచి, రాముండు, సంతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రయోవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

చతుర్వింశసర్గప్రారంభః.

సా వీరసమితీ రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా
శశినా శుభనక్షత్రా పౌర్ణమాసీవ శారదీ. ౧

టీక॥ రాజ్ఞా=రామునిచేత; వ్యవస్థితా=అధిష్ఠింపఁబడిన; సా=ఆ; వీరసమితిః=వీరసమూహము; శశినా=చంద్రునిచేత; వ్యవస్థితా (అధ్యాహృతము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; శుభనక్షత్రా=మంగళకరమగు నక్షత్రముగల; శారదీ=శరదృతువునందలి; పౌర్ణమాసీవ=పౌర్ణమాసివలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

రామాధిష్ఠితంబయినయావానరవీరసేన, చంద్రునితోనొప్పుచున్నశుభనక్షత్రసహితంబగుశారదపౌర్ణమాసియుంబోలె, నెంతయుంబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రచచాలచ వేగేన త్రస్తాచైవ వసుంధరా
పీడ్యమానా బలౌఘేన తేన సాగరవర్చసా. ౨

టీక॥ వసుంధరా చ= భూమియు; సాగరవర్చసా= సముద్రముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; తేన=ఆ ; బలౌఘేన=సేనాసమూహముచేత; పీడ్యమానా=పీడింపఁబడుచున్నదై; త్రస్తాచైవ=శ్రమపడినదియునై; వేగేన=వేగముచేత; ప్రచచాల=చలించెను.

సముద్రముంబోలె నపరిచ్ఛిన్నమయినయావానర సైన్యముచేఁ బీడింపఁబడి, భూమి, గడగడవడంకినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుశ్రువు రాక్రోశం లంకాయాం కాననౌకసః
భేరీమృదంగసంఘుష్టం తుములం రోమహర్షణమ్. ౩

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కాననౌకసః=వానరులు; లంకాయాం=లంకయందు; తుములం= దొమ్మియయినదియు; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలగగుపాటుపొందునట్లు చేయునదియును; భేరీమృదంగసంఘుష్టం= భేరులయొక్కయు మృదంగముల యొక్కయు ధ్వనిని; ఆక్రోశం=సైనికుల యఱపును; శుశ్రువుః=వినిరి.

అంత, సేనానివేశంబయినపిమ్మట, వానరులకు, లంకలోనుండి, గగుర్పాటునొందించునదియుఁ దుములంబునగు భేరీమృదంగంబులధ్వనియు, సైనికుల యాక్రోశంబును, వినవచ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవు స్తేన ఘోషేణ సంహృష్టా హరియూథపాః
అమృష్యమాణా స్తం ఘోషం వినేదు ర్ఘోషవత్తరమ్. ౪

టీక॥హరియూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు; తేన=ఆ; ఘోషేణ= ధ్వనిచేత;సంహృష్టాః= సంతసించినవారలు; బభూవుః=అయిరి. తం=ఆ ; ఘోషం=ధ్వనిని; అమృష్యమాణాః=ఓర్వనివారలై; ఘోషవత్తరం= అధికమయినధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినేదుః= అఱచిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, లంకయందలి ధ్వనినివినిసంతుష్టులయిరి; మఱియు, నాధ్వనినిసహింపఁజాలక , యంతకన్న నెచ్చుధ్వనిగలుగునట్లుగా సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్తు ప్లవంగానాం శుశ్రువుశ్చాపి గర్జితమ్
నర్దతామివ దృప్తానాం మేఘానా మంబరే స్వనమ్. ౫

టీక॥రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును; దృప్తానాం=గర్వించినవారలును; నర్దతాం=అఱచుచున్నవారలునగు;ప్లవంగానాం= వానరులయొక్క ; అంబరే=ఆకాశమునందు; మేఘానాం= మేఘములయొక్క;స్వనమివ (స్థితం) = ధ్వనివలెనున్న;గర్జితంచాపి= సింహనాదమును;శుశ్రువుః=వినిరి.

స ౨౮

రాక్షసులు, గర్వంబున మేఘంబులుంబోలెగర్జించుచున్న యావానరవీరులసింహనాదంబులనువినిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి ర్లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్
జగామ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౬

టీక॥ దాశరథిః= రాముఁడు; చిత్రధ్వజపతాకినీం= నానావిధములయినచిహ్నయుక్తములగుధ్వజములును వట్రిధ్వజములునుగల; లంకాం=లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వా=చూచి; దూయమానేన=దుఃఖించుచున్న ; చేతసా= మనస్సుతో ; యుక్తః (అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; మనసా=మనసుచేత; సీతాం=సీతాదేవిని; జగామ=పొందెను.

రాముండు , నానావిధంబులగుధ్వజపతాకలచేనొప్పుచున్న లంకాపురింజూచి, మనంబున, మిక్కిలియుదుఃఖతుండై, సీతాదేవిందలంచుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ రావణే నోపరుధ్యతే
అభిభూతా గ్రహేణేవ లోహితాంగేన రోహిణీ. ౭

టీక॥ ఈలంకాపురియందు; మృగశా... = జింకపిల్లయొక్కకండ్లవంటికండ్లుగల; సా=ఆసీత; లోహితాంగేన=అంగారకుఁడను ; గ్రహేణ=దుష్టగ్రహముచేత; అభిభూతా= ఆక్రమింపఁబడిన; రోహిణీవ=రోహిణివలె; రావణేన=రావణునిచేత; ఉపరుధ్యతే=అడ్డగింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకాపట్టణమునందె, జింకపిల్లకుంబోలె సుందరచపలనయనంబులుగలయాసీతాదేవి , దుష్టగ్రహంబగునంగారకునిచేరోహిణియుంబోలె, రావణునిచే నిరోధింపఁబడుచున్నది. అని, రాముండుమనంబునందలంచుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘ ముష్ణంచ ... వస్య సముద్వీక్ష్యచ లక్ష్మణమ్

ఉవాచ వచనం వీర స్తత్కాలహిత మాత్మనః. ౮

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు రాముండు; దీర్ఘం=నిడుపుగాను; ఉష్ణంచ=వేడిగాను ; నిశ్శ్వస్య=నిట్టూర్పువిడిచి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని;సముద్వీక్ష్యచ-చూచియు;ఆత్మనః=తనకు ; తత్కాలహితం=ఆకాలమునందుయోగ్యమయిన; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగురాముండు,యుద్ధయాత్రా సమయంబునం బ్రియురాలిందలంచుకొనిదుఃఖించుటయనుచితంబని, యాతలంపునువిడిచి, వేడినిట్టూర్పులునిగుడించి, లక్ష్మణునింజూచి, తత్కాలహితంబగువాక్యంబున, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆలిఖంతీమి వాకాశ ముత్థితాం పశ్య లక్ష్మణ
మనసేవ కృతాం లంకాం నగాగ్రే విశ్వకర్మణా. ౯

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుండా! ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆలిఖంతీమివ (స్థితాం)= స్పృశించుచున్నట్లున్నదియు; ఉత్థితాం = ఉన్నతమయినదియు; నగాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు ; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; మనసేవ=మనసుచేతవలె; కృతాం=నిర్మింపంబడినదియునగు; లంకాం= లంకాపట్టణమును; పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుండా!ఆకాశంబునుస్పృశించుచున్నట్లత్యున్నతంబును విశ్వకర్మచేనతిచమత్కారంబునం ద్రికూటపర్వతశిఖరంబునందు నిర్మింపంబడినదియునగు లంకాపురింజూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

విమానై ర్బహుభి ర్లంకా సంకీర్ణా భువి రాజతే
విష్ణోః పద మివాకాశం ఛాదితం పాండరై ర్ఘనైః.౧౦

టీక॥ బహుభిః=పెక్కులయిన; విమానైః = విమానాకారగృహములచేత; సంకీర్ణా = వ్యాపింపంబడిన; లంకా=లంకాపురి; భువి = భూమి

యందు; పాండరైః=తెల్లనిచైన; ఘనైః= మేఘములచేత; ఛాదితం= కప్పఁబడిన; విష్ణోః = సూర్యునియొక్క ; పదం=స్థానమయిన; ఆకాశమివ= ఆకాశమువలె; రాజతే=ప్రకాశించుచున్నది.

ఈలంకాపురి, పెకుక విమానంబులచేనావృతయయి, తెల్లని మేఘంబులతోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదిం, బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితైః శోభితా లంకా వనైశ్చైత్రరథోపమైః
నానాపతంగసంఘుష్టైః ఫలపుష్పోపగైః శుభైః. ౧౧

టీక॥లంకా=లంకాపురి; శుభైః= సుందరములును; ఫలపుష్పోపగైః= ఫలములచేతనుబూలచేతను పొందఁబడినవియు; నానాపతంగసంఘుష్టైః= నానావిధములగు పక్షులచే ధ్వనిగలవియు;పుష్పితైః=పూచినవియు; చైత్రరథోపమైః=చైత్రరథముతోఁబోల్కగలవియునగు;వనైః=వనములచేత; శోభితా=ప్రకాశించుచున్నది.

ఈలంకాపురి , మధురంబుగాఁగూయునానావిధపక్షులతోఁ గూడినవియు, ఫలపుష్పసంపూర్ణంబునగు చైత్రరథంబువంటి సుందర వనంబులచే నెంతయునొప్పుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మత్తవిహంగాని ప్రలీనభ్రమరాణిచ
కోకిలాకులషండాని దోధవీతి శివోనిలః. ౧౨

టీక॥శివః=మంగళకరంబగు; అనిలః=వాయువు ; మత్తవిహంగాని = మదించినపక్షులుగలవియు; ప్రలీనభ్రమరాణిచ=అణఁగినతుమ్మెదలు గలవియు; కోకిలాకులషండాని= కోయిలలచేనిండినపుష్పసమూహములు గలవియునగు;వనాని(అధ్యాహృతము)=వనంబులను; దోధవీతి=చలింపఁజేయుచున్నది. పశ్య=చూడుము.

ఫలరసాస్వాదనంబున మదించినపక్షులుగలవియు మధుపానంబునమత్తంబులయినిశ్చలంబులయినతుమ్మెదలుగల

యియుఁ, బల్లవచర్వణాసక్తంబులగుకోకిలంబులతోఁగూడినవియునగువనంబులు, మందమారుతంబుచేఁ గదలుచున్నవి; చూడుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; దాశరథిః= దశరథునికొమరుఁడైన; రామః=రాముఁడు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; సమభాషత=చెప్పెను.

ఈప్రకారంబున, దశరథకుమారుండగురాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బలం చ తద్వై విభజన్ శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౧౩
శశాస

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ రాముండు; శాస్త్రదృష్టేన= నీతిశాస్త్రమునందుఁజూడఁబడిన; కర్మణా= ప్రయోగముచేత; తత్=ఆ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); బలం = సైన్యమును; విభజన్= విభజించువాఁడై; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.

రాముండు, నీతిశాస్త్రపద్ధతిని, సైన్యంబునంతయు, వ్యూహముగాఁదీర్చుటకై, వానరవీరులకిట్లనియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

కపిసేనాయా బల మాదాయ వీర్యవాన్
అంగద స్సహనీలేన తిష్ఠే దురసి దుర్జయః. ౧౪

టీక॥ దుర్జయః = జయింపనలవిగానట్టి; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; అంగదః = అంగదుఁడు; నీలేనసహ=నీలునితోఁగూడ; బలం=తనసైన్యమును; ఆదాయ= తీసికొని; కపిసేనాయాః=వానరసేనయొక్క; ఉరసి = ఱొమ్మునందు; తిష్ఠేత్=ఉండునుగాక.

శత్రువులకుదుర్జయుండును, మహాపరాక్రమశాలియునగునంగదుండు

నీలుంగూడి, తనసేనందీసికొని, వానరసేనవక్షస్థ్సలముననుండును గాక. అని, తాత్పర్యము-

తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా వానరౌఘసమావృతః
ఆశ్రిత్య దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరర్షభః. ౧౫

టీక॥వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; ఋషభః= ఋషభుఁడు ; వానరౌఘసమావృతః= వానరసమూహముచేఁబరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; వానరవాహిన్యాః=వానరసేనయొక్క; దక్షిణం=కుడిదైన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; తిష్ఠేత్= ఉండుఁగాక.

వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు,తన వానరసమూహముంగూడి , వానరసేనాదక్షిణపార్శ్వంబునం గాచియుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్ధర్ష స్తరస్వీ గంధమాదనః
తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా స్సవ్యం పార్శ్వం సమాశ్రితః. ౧౬

టీక॥గంధహస్తీవ= మదపుటేనుంగువలె; దుర్ధర్షః= ఎదిరింపఁనలవిగానివాఁడును; తరస్వీ= బలవంతుఁడునగు; గంధమాదనః= గంధమాదనుండు; వానరవాహిన్యాః= వానరసేనయొక్క; సవ్యం= [illegible] సుదైన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; [illegible] శ్రితః= ఆశ్రయించినవాఁడై; తిష్ఠేత్= ఉండుఁగాక.

మదపుటేనుంగుం బోలె దుర్ధర్షుండు బలవంతుండునగు గంధమాదనుఁడు, తనసేనంగూడి, వానరసేనాసవ్యపార్శ్వంబుననుండుఁగాక.
అని, తాత్పర్యము.

మూర్ధ్ని స్థాస్యా మ్యహం యుక్తో లక్ష్మణేన సమన్వితః

టీక॥అహం= నేను;యుక్తః= సావధానుండనై;లక్ష్మణేన= లక్ష్మణునితో; సమన్వితః = కూడినవాఁడనై; మూర్ధ్ని=తలయందు;స్థాస్యామి =

ఉండెదను.
నేనునులక్ష్మణుండును సావధాను లమయి, శిరస్సునను౦డెదము.
అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీ చ వానరః. ౧౭
ఋక్షముఖ్యా మహాత్మానః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః

టీక॥ జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ= సుషేణుండును; వేగదర్శీ=వేగదర్శియును; వానరశ్చ = వానరుండును; మహాత్మానః= అధికమయినబలముగల; ఋక్షముఖ్యాః = భల్లూకశ్రేష్ఠులగు; తే=ఆ; త్రయః= ముగ్గురును; కుక్షిం=కడుపును; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక.

జాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదర్శియు మహాబలశాలులగు భల్లూకశ్రేష్ఠులీముగ్గురును, వానరసేనా కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజోఽభిరక్షతు. ౧౮
పశ్చార్ధమివ లోకస్య ప్రచేతాస్తేజసా వృతః

టీక॥ కపిరాజః= వానరరాజుండగుసుగ్రీవుఁడు; కపిసేనాయాః= వానరసేనయొక్క; జఘనం= వెనుకటిభాగమును; లోకస్య=లోకముయొక్క; పశ్చార్ధం=పశ్చిమదిక్కును; తేజసా= కాంతిచేత; వృతః=చుట్టఁబడిన; ప్రచేతాఇవ=వరుణుఁడువలె; అభిరక్షతు= రక్షించుఁగాక.

తేజోజాలంబుచేనావృతుండగు,వరుణుండుపశ్చిమదిక్కును బాలించునట్లు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, వానరసేనాపుచ్ఛభాగంబురక్షించుఁగాక. అని,రాముండు, వానరవీరులకాజ్ఞాపించెను.అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తమహావ్యూహా మహావానరరక్షితా. ౧౯
అనీకినీ సా విబభౌ యథాద్యౌస్సాభ్రసంప్లవా

టీక॥సువిభక్తమహావ్యూహా—చక్రాకారముగా నేర్పఱుపఁబడినగొప్పవ్యూహముగలదియు; మహావానరరక్షితా = గొప్పవానరులచేత రక్షింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; అనీకినీ=వానరసేన; సాభ్రసంప్లవా=మేఘసంచారముతోఁగూడిన; ద్యౌర్యథా=ఆకాశమువలె; విబభౌ=ప్రకాశించినది.

ఆవానరసేన చక్రాకారముగా గారుడవ్యూహంబునవిభక్తంబయివానరవీరాభిరక్షితంబయి మేఘంబులతోఁ గూడినయాకాశంబుపగిదిం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రగృహ్య గిరిశృంగాణి మహతశ్చ మహీరుహాన్. ౨౦
ఆసేదుర్వానరా లంకాం విమర్దయిషవో రణే

టీక॥వానరాః=వానరులు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను ; మహతః=గొప్పవగు; మహీరుహాంశ్చ=వృక్షములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; రణే=యుద్ధమునందు ; విమర్దయిషవః= మర్దింపనిచ్ఛించినవారలై; లంకాం=లంకాపురిని;ఆసేదుః=పొందిరి.

వానరులు, పర్వత శిఖరంబులను గొప్పగొప్ప వృక్షంబులనుం దీసికొని, యుద్ధంబునరాక్షసుల నందఱ మర్దింపంగోరి, లంకాపురికింబోవుటకుఁ బ్రయత్నపడెరి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరై [illegible]రామైనాం లంకాం ముష్టిభిరేవవా. ౨౧
ఇతి [illegible]రే సర్వే మనాంసి హరిసత్తమాః

టీక॥"శిఖరైః=పర్వతశిఖరములచేతఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్లచేతఁగాని; ఏనాం=ఈ; లంకాం=లంకాపురిని; వికీర్ణాం=చూర్ణము గావింతము." ఇతి=అని; హరిసత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు;సర్వే=అందఱును; మనాంసి=మనస్సులను;దధిరే=ధరించిరి.

"పర్వతశిఖరంబులచేఁగానిపిడికిళ్లచేఁగానిలంకాపురి సంతయుఁ, జూర్ణంబుగావింతము" ఇట్లు,ఆవానరోత్తములందఱుమనంబులనిశ్చయించుకొనిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతో రామో మహాతేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగల ; రామః=రాముఁడు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అటుపిమ్మట,మహాతేజుఁడగు రాముండు, సుగ్రీవుంజూచి,యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తాని సైన్యాని శుక ఏష విముచ్యతామ్

టీక॥సైన్యాని=సైన్యములు;సువిభక్తాని=చక్కఁగావిభజింపఁబడినవి! ఏషః=ఈ; శుకః=శుకుఁడు ; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

సైన్యంబుల నంతయు వ్యూహాకారంబునందిచిఁయయినదిగదా!ఇంక నీ శుకునివిడిపించుము. అని, రాముండు సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా వానరేంద్రో మహాబలః. ౨౩
మోచయామాస తం దూతం శుకం రామస్య శాసనాత్

టీక॥మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; వానరేంద్రః= వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు; రామస్య= రామునియొక్క;వచనం= మాటను ; శ్రుత్వా=విని; రామస్య= రామునియొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; తం= ఆ;దూతం=దూతయయినశుకుని;మోచయామాస=విడిపించెను.

మహాబలశాలియువానరరాజుండునగుసుగ్రీవుండు , రామునిమాటనువిని,రామునాజ్ఞంజేసి , రావణదూతయగుశుకునివిడిపించెను.

అని,తాత్పర్యము.

మోచితో రామవాక్యేన వానరై శ్చాభిపీడితః. ౨౪
శుకః పరమసంత్రస్తో రక్షోధిప ముపాగమత్

టీక॥వానరైః=వానరులచేత; అభిపీడితశ్చ=చక్కఁగాఁ బీడింపఁబడినవాఁడును; పరమత్రస్తః=మిక్కిలియు భయపడినవాఁడును; రామవాక్యేన=రామునిమాటచేత; మోచితః = విడువఁబడినవాఁడునగు; శుకః = శుకుఁడు; రక్షోధిపం = రాక్షసరాజుండగు రావణుని; ఉపాగమత్ = పొందెను.

అట్లువానరులచే నానావిధంబులం బీడింపఁబడి పరమభయంబునొందియున్నశుకుండు, రామవాక్యంబునవిడుదలనొందినంతనె నిమిషంబైన నచ్చటనిలువక, రాక్షసరాజుండగు రావణుఁ నొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణః ప్రహసన్నేవ శుకం వాక్య మభాషత. ౨౫

టీక॥రావణః=రావణుఁడు; ప్రహసన్నేవ=నవ్వుచునే; శుకం= శుకుని గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అభాషత= చెప్పెను.

రావణుండు, శుకుంజూచి, నవ్వుచు,నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిమౌ తే సితౌ పక్షౌ లూనపక్షశ్చ దృశ్యసే
కచ్చి న్నా నేకచిత్తానాం తేషాం త్వం వశమాగతః. ౨౬

టీక॥ఇమౌ=ఈ; తే=నీయొక్క; పక్షౌ=ఱెక్కలు; సితౌకిం=కట్టఁబడినవాయేమి? లూనపక్షశ్చ=ఛేదింపఁబడిన ఱెక్కలుగలవాఁడవుగాను; దృశ్యసే= చూడఁబడుచున్నావు. త్వం=నీవు; అనేకచిత్తానాం=చపలమయిన మనస్సుగల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; వశం=అధీనతను; నాగతః కచ్చిత్. పొందలేదుగదా?

నీఱెక్కలుబంధింపఁ బడినవాయేమి? ఛేదింపఁబడినట్లు గాన్పించుచున్నవి ; నీవుచపలచిత్తులగునావానరులవశంబునంజిక్కలేదుగదా? అని , రావణుండు. శుకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స భయసంవిగ్న స్తథా రాజ్ఞాభిచోదితః
వచనం ప్రత్యువాచే దం రాక్షసాధిప ముత్తమమ్. ౨౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ శుకుఁడు; తథా=అట్లు; రాజ్ఞా=రాక్షసరాజుండగు రావణుని చేత; అభిచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై; భయసంవిగ్నః=భయముచేసంభ్రమమునొందినవాఁడై; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడైన రావణునిగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ప్రత్యువాచ= బదులు చెప్పెను.

అంత, నాశుకుండు, అట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణుని చే నడుగఁబడినవాఁడై, భయంబు చేఁదొట్రుపడుచు, రావణుంజూచి, యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యోత్తరే తీరే బ్రువం తే వచనం తథా
యథాసందేశ మక్లిష్టం సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౨౮

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే=గట్టునందు; శ్లక్ష్ణయా=మృదువయిన; గిరా=మాటచేత; సాంత్వయన్= అనునయింపుచు; యథాసందేశం=నీవుచెప్పిపంపినమాటనతిక్రమింపక ; అక్లిష్టం=దుఃఖకరముగానట్లుగా; తథా=అట్లు; తే=నీయొక్క; వచనం=మాటను; అబ్రువం=చెప్పితిని.

నేను,ఇచ్చటనుండి, సముద్రోత్తరతీరంబునకుఁబోయి,యచ్చట, సుగ్రీవునింజూచి, మృదుమధురవచనంబుల ననునయింపుచు, నీవుచెప్పిన మాటలనంతయు,నించుమించులేక, స్పష్టముగాఁజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధైస్తైరహ ముత్పత్య దృష్టమాత్రైః ప్లవంగమైః
గృహీతోస్మ్యపిచారబ్ధో హంతుం లోప్తుంచ ముష్టిభిః. ౨౯

టీక॥అహం=నేను;దృష్టమాత్రైః=చూచుటమాత్రమె గలవారలును; క్రుద్ధైః = కోపించినవారలునగు;తైః=ఆ;ప్లవంగమైః = వానరులచేత;ఉత్పత్య=ఎగిరి; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడినవాఁడను;అస్మి=అయితిని. అపిచ=మఱియు;ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుం=కొట్టుటకును;లోప్తుంచ = నశింపఁజే

యుటకును; ఆరబ్ధాః = ఆరంభింపఁబడినాను.

ఆవానరులు, నన్నుఁజూచినంతనే, పరమకుపితులై, ఆకాశంబునకుద్గమించి, నన్నుఁబట్టుకొని, పిడికిళ్లంగొట్టివధింప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సంభాషితుం శక్యాః సంప్రశ్నో௨త్ర నవిద్యతే
ప్రకృత్యా కోపనా స్తీక్ష్ణా వానరా రాక్షసాధిప. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుఁడా! ఏతే (అధ్యాహృతము) = ఈవానరులు ; సంభాషితుం = మాటలాడుటకు; నైవశక్యాః = అలవికానేకారు. అత్ర = వీరలయందు; సంప్రశ్నః = ప్రశ్నము ; నవిద్యతే = లేదు. వానరాః = వానరులు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; కోపనాః = కోపముగలవారలు; తీక్ష్ణాః = క్రూరులు.

రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! ఆవానరులతో మాటలాడుటకవకాశమేలేదు; అడుగుటకుఁగూడనలవిగాదు; ఇంకవారలవలనఁ బ్రత్యుత్తరమునొందుటెట్లు? వానరులు, స్వభావంబుననె పరమకోపనులు; అతికౄరులు.

అని, తాత్పర్యము.

స చ హంతా విరాధస్య కబంధస్య ఖరస్యచ
సుగ్రీవసహితో రామ స్సీతాయాః పద మాగతః. ౩౧

టీక॥ విరాధస్య = విరాధునియొక్కయు; కబంధస్య = కబంధునియొక్కయు; ఖరస్యచ = ఖరునియొక్కయు; హంతా = వధించినవాఁడయిన; సః = ఆ ; రామశ్చ = రాముండును ; సుగ్రీవసహితః = సుగ్రీవునితోఁ గూడినవాఁడై ; సీతాయాః = సీతయొక్క; పదం = స్థానమును; ఆగతః = పొందినాఁడు.

విరాధునిఁగబంధునిఖరుని, వధించినట్టి మహాపరాక్రమశాలి యగురాముండు, సుగ్రీవ సహితుండై, సీతాదేవియునికి పట్టయినలంకా ద్వీపంబునకువచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా సాగరే సేతుం తీర్త్వాచ లవణోదధిమ్
ఏష రక్షాంసి నిర్ధూయ ధన్వీ తిష్ఠతి రాఘవః. ౩౨

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః=ఈ; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగల; రాఘవః = రాముఁడు; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; లవణోదధిం=ఉప్పుసముద్రమును; తీర్త్వాచ=దాఁటియు; రక్షాంసి=రాక్షసులను; నిర్ధూయ=త్రుళకరించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడు.

అట్టి యీధనుర్ధారుండగు, రాముండు, సముద్రంబున సేతువు నిర్మించి, సముద్రంబు దాఁటి, రాక్షసులం ద్రుళకరించి, లంకాద్వారంబున, నున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋక్ష వానర సంఘానా మనీకాని సహస్రశః

గిరి మేఘనికాశానాం ఛాదయంతి వసుంధరామ్, ౨౩

టీక॥ గిరిమేఘనికాశానాం= పర్వతంబులతోను మేఘంబులతోను సమానములగు; ఋక్షవానరసంఘానాం = ఎలుఁగు గోష్ఠుల యొక్కయు వానరుల యొక్కయు సమూహముల యొక్క; అనీకాని=సేనలు; సహస్రశః= వేనవేలుగా; వసుంధరాం=వసుంధరను; ఛాదయంతి=అవరించుచున్నవి.

పర్వతాకారులును మేఘాకారులునగు ఋక్షవానరుల సేనలు, వేనవేలుగా, భూమినంతయు నావరించియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం బలౌఘస్య వానరేంద్రబలస్యచ

నైతయో ర్విద్యతే సంధి ర్దేవదానవయోరివ. ౨౪

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల యొక్క; బలౌఘస్య = సేనాసమూహమునకును; వానరేంద్రబలస్యచ=వానరరాజుండగు సుగ్రీవుని సేనకును; ఏతయోః = వీనికి ; దేవదానవయోరివ= దేవతలకును దానవులకునువలె; సంధిః=సంధి; నవిద్యతే=లేదు.

రాక్షస సైనికులకును వానర సైనికులకును, వీరలయిర్వురకును, దేవదానవులకుంబోలె, నెంతమాత్రము, సంధి కుదురదు.

అని, తాత్పర్యము.

పురాప్రాకార మాయాంతి క్షిప్ర మేకతరం కురు

సీతాం వాస్మై ప్రయచ్ఛాశు సుయుద్ధంవా ప్రదీయతామ్. ౩౫

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; పురా=ముందు; ప్రాకారం=ప్రాకారమును; ఆయాంతి= పొందఁగలరు. సీతాంవా= సీతనైనను; అస్మై=ఈరామునికొఱకు; ఆశు= శీఘ్రముగా; ప్రయచ్ఛ = ఇమ్ము. సుయుద్ధంవా = మంచియుద్ధమును గాని; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఏకతరం= రెంటిలోనొకటిని; కురు = చేయుము.

ఇదిగోవానరులు లంకాప్రాకారంబులపైకి రాఁబోవుచున్నారు ; శీఘ్రంబున సీతనైనను రామునకొసంగుము ; లేక, చక్కఁగా యుద్ధంబునైనం జేయుము; ఈ రెంటిలోనేదేని శీఘ్రంబునం గావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్
రోషసంరక్తనయనో నిర్దహన్నివ చక్షుషా. ౩౬

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; శుకస్య=శుకునియొక్క; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా = విని; రోషసంరక్తనయనః= కోపముచే నెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; చక్షుషా=కంటిచేత ; నిర్దహన్నివ (స్థితః)= దహించువాఁడువలెనున్నవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, శుకుఁడు చెప్పినమాటను విని, కోపంబునఁ గన్నులనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, నిప్పులు గ్రక్కుచు, నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రయచ్ఛామి సర్వలోకభయాదపి. ౩౭

టీ॥ దేవగంధర్వదానవాః= దేవతలును గంధర్వులును దానవులును; మాం ప్రతి= నన్నుఁగూర్చి ; యుధ్యేరన్ యది= యుద్ధము సేయుదురేని; తదాపి (అధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలోకభయాదపి=సమస్తలోకభయంబువ

లనను; సీతాం=సీతను ; నైవప్రియచ్ఛామి=ఇవ్వ నేయివ్వను.

దేవగంధర్వులును దానవులును, వీరలందఱు నాపైకియుద్ధముగావింప వచ్చినను, సమస్తలోకంబులును నన్నుభయపఱచినను, నేనెంతమాత్రము, సీతనివ్వను. అని, తాత్పర్యము.

కదానామా౽భిధావంతి రాఘవం మామకా శ్శరాః
వసంతే పుష్పితం మత్తా భ్రమరా ఇవ పాదపమ్. ౩౦

టీక॥మామకాః=నావైన;శరాః=బాణములు; రాఘవం=రాముని; వసంతే=వసంతఋతువునందు ; పుష్పితం=పూచిన; పాదపం = వృక్షమును;మత్తాః= మదించిన ; భ్రమరాఇవ=తుమ్మెదలువలె;కదానామ=ఎప్పుడు; అభిధావంతి=పొందును?

వసంతఋతువునందుఁబుష్పితంబగు వృక్షంబును మదించినతుమ్మెదలు ముసరుకొనునట్లు, నాబాణంబులురాముని దేహంబునెప్పుడుపొందఁగలవు? అని, తాత్పర్యము.

కదా తూణీశయై ర్దీప్తై ర్గణశః కార్ముకచ్యుతైః
శరై రాదీపయా మ్యేన ముల్కాభిరివ కుంజరమ్. ౩౧

టీక॥కదా= ఎప్పుడు ; తూణీశయైః=అమ్ములపొదులనున్నవియు; దీప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవియు ; గణశః=సమూహములుగా ; కార్ముకచ్యుతైః=ధనుస్సుననుండి వెడలినవియునగు;శరైః= బాణములచేత ; ఉల్కాభిః=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=ఏనుంగునువలె, ఆదీపయామి= వెలిఁగింపఁగలను?

బహుకాలముగాయుద్ధము లేకుండుటచేనమ్ములపొదులందున్న కఱకుబాణంబులను, వేనవేలుగాఁ బ్రయోగించి,కొఱవికట్టెలచేనేనుంగునుబాధించునట్లు, రామునెప్పుడు బాధింపఁగలను? అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతా వృతః

స ౨౮

జ్యోతిషామివ సర్వేషాం ప్రభా ముద్యన్ దివాకరః. ౪౦

టీక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సైన్యముచేత;వృతః= పరివారింపఁబడినవాఁడనై; అస్య=ఈరామునియొక్క; తత్=అట్టి; బలంచ=వానరసేననుగూడ;ఉద్యన్ = ఉదయించుచున్న;దివాకరః=సూర్యుఁడు;సర్వేషాం= సమస్తములయిన; జ్యోతిషాం=చంద్రనక్షత్రములయొక్క;ప్రభామివ = కాంతినింబోలె;ఆదాస్యే=గ్రహించెదను.

నేను, రాక్షససేనాపరివృతుండనై, ఉదితుండగు సూర్యుండుచంద్రనక్షత్రాదులకాంతింబోఁగొట్టునట్లు, రామునివానరసేననంతయుసంహరించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యేవ మే గతిః
నహి దాశరథి ర్వేద తేన మాం యోద్ధు మిచ్ఛతి. ౪౧

టీక॥మే=నాకు;సాగరస్యేవ= సముద్రమునకుంబోలె;వేగః=వేగము; అస్తీతి(అధ్యాహృతము)= కలదనియు; మే=నాకు;మారుతస్యేవ= వాయువునకుంబోలె;గతిః=గమనము;అస్తీతి(అధ్యాహృతము) = కలదనియు;దాశరథిః=రాముఁడు;నవేదహి=ఎఱుంగఁడుగదా. తేన=అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి;యోద్ధుం = యుద్ధముసేయుటకు;ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

నాకు, సముద్రమునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబునుంగలదని, రామునకుఁదెలియదుకాఁబోలు; అందువలననె,నాతోయుద్ధముసేయఁగోరుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న మే తూణీశయాన్ బాణాన్ సవిషానివ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మాం యోద్ధు మిచ్ఛతి.౪౨

టీక॥రామః=రాముఁడు; మే= నాయొక్క;తూణీశయాన్= అమ్ములపొదులందుండునట్టి ; సవిషాన్ = విషముతోఁగూడిన;పన్నగానివ(స్థితాన్)=

సర్పములువలెనున్న; బాణాన్= బాణములను; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; నపశ్యతి=చూడలేదు. తేన= అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; యోద్ధుం= యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతి= కోరుచున్నాఁడు.

రాముఁడు, తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివైనా తూణీరంబులనున్న బాణంబులను యుద్ధంబున నెప్పుడును జూచినవాఁడు లేడు; కావున నే, నాతో యుద్ధంబు సేయవలెనని కోరుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న జానాతి పురా వీర్యం మమ యుద్ధే స రాఘవః

టీక॥సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁడు; పురా=మున్ను; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; మమ= నాయొక్క ; వీర్యం=పరాక్రమమును; నజానాతి = ఎఱుంగఁడు.

రాముండు, యుద్ధంబున , నాపరాక్రమంబు సంగతి నిదివఱకెఱుంగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మమ చాపమయీం వీణాం శరకోణైః ప్రణాదితామ్. ౪౩
జ్యాశబ్దతుములాం ఘోరా మార్తభీతమహాస్వనామ్
నారాచతలసన్నాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. ౪౪
అవగాహ్య మహారంగం వాదయిష్యా మ్యహం రణే

టీక॥అహం= నేను ; రణే=యుద్ధమునందు; తాం=ఆ;మమ= నాయొక్క; అహితవాహినీం= శత్రుసైన్యమును; మహారంగం= గొప్పరంగస్థలమును;అవగాహ్య=ప్రవేశించి; శరకోణైః=బాణములను వాదకదండముల చేత;ప్రణాదితాం = ధ్వనించునదియు; జ్యాశబ్దతుములాం = అల్లెత్రాటిధ్వనిమొతములధ్వనిగాఁగలదియు ; ఘోరాం=భయంకరమయినదియు;ఆర్తభీతమహాస్వనాం-దుఃఖితులయొక్కయు భయపడినవారలయొక్కయు ధ్వనులె మహాధ్వనులుగాఁగలదియు; నారాచతలసన్నాదాం= బాణంబుల యొక్కయు అఱచేతులయొక్కయు ధ్వనులెగొప్పధ్వనులుగాఁగలదియునగు; మమ= నాయొక్క; చాపమయీం =విల్లుఅనెడు;వీణాం=వీణెను; వాదయిష్యామి=

స ౨౪

వాయించెదను.

నేను, యుద్ధంబున, శత్రుసేనంజొచ్చి, బాణకోణంబుల వాయింపఁదగినదియు, అల్లెత్రాటిధ్వనియు, దుఃఖితులునుభీతులును గావించు రోదనంబును, బాణతలంబులధ్వనియు, మంద్రమధ్యమతారస్వరంబులయి చెలంగ, భయంకరంబయి యొప్పుచున్నదియునగు ధనుర్వీణం గైకొని, వాయించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్రచక్షుషా
యథాస్మి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్. ౪౫
యమేనవా ధర్షయితుం శరాగ్నినా
మహాహవే వైశ్రవణేన వా పునః

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికండ్లుగల; వాసవేనాపి = ఇంద్రునిచేనైనను; స్వయం = తానేవచ్చిన; వరుణేనవా = వరుణునిచేతనైనను; యమేనవా = యమునిచేతనైనను; పునః = ఇంకను; వైశ్రవణేనవా = కుబేరునిచేతనైనను; మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; శరాగ్నినా = నిప్పువంటిబాణముచేత; ధర్షయితుం = ఎదిరించుటకు; నశక్యోయథా = అలవిగాకపోతినిగదా!

సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండుగాని, సాక్షాద్వరుణుండుగాని, యముండుగాని, కుబేరుండుగాని, నిప్పులవంటి బాణంబులం బ్రయోగించియు, మహాయుద్ధంబున, నాముందఱ నిలువంజాలరైరిగదా! అని, రావణుండు, శుకునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చతుర్వింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచవింశసర్గప్రారంభః.

స బలే సాగరం తీర్ణే రామే దశరథాత్మజే
అమాత్యౌ రావణ శ్శ్రీమా నబ్రవీ చ్ఛుకసారణౌ. ౧

టీక॥ సబలే=సైన్యముతోఁగూడిన; దశరథాత్మజే= దశరథునికొడుకైన; రామే=రాముఁడు; సాగరం= సముద్రమును; తీర్ణే=దాఁటఁగా; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగల; రావణః= రావణుఁడు; అమాత్యౌ=మంత్రులగు; శుకసారణౌ=శుకునిసారణునింగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దశరథకుమారుండగు రాముండు, వానరసేనతోఁగూడ, సముద్రంబుదాఁటివచ్చుటనువిని, శ్రీమంతుండగు రావణుండు, తనమంత్రుల శుకసారణులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రం సాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్
అభూతపూర్వం రామేణ సాగరే సేతుబంధనమ్. ౨

టీక॥ వానరం=వానరసంబంధియగు; బలం=సైన్యము; సమగ్రం = అంతయు; దుస్తరం = దాఁటఁగూడనట్టి; సాగరం=సముద్రమును; తీర్ణం=దాఁటినది. రామేణ = రామునిచేత; అభూతపూర్వం= ఇంతకుమున్నెప్పుడునులేని; సేతుబంధనం= సేతువుగట్టుట; కృతం(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినది!

వానరసైన్యమంతయు, దుస్తరంబగుసముద్రమును దాఁటివచ్చినది! రాముఁడు సముద్రమునందింతకు మున్నెప్పుడును జూచియు వినియు నెఱుంగని సేతువును నిర్మించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే ప్రతబంధంచ నశ్రద్దధ్యాం కథంచన
అవశ్యంచాపి సంఖ్యేయం తన్మయా వానరం బలమ్. ౩

స ౨౫

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; కథంచన=ఎట్లయినను, సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుబంధంచ=సేతువుకట్టుటను; నశ్రద్దధ్యాం=నమ్మను. అపిచ = మఱియు; మయా = నాచేత; తత్=ఆ; వానరం= వానరసంబంధియగు; బలం=సైన్యము; సంఖ్యేయం=ఎఱుంగఁదగినది.

సముద్రంబున సేతుబంధంబుగావించినారనునది నాకునమ్మకము లేదు; మఱియు, నాకు, ఆవానరసైన్యముప్రకారమంతయుఁదెలియవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

భవంతౌ వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యానుపలక్షితౌ
పరిమాణంచ వీర్యంచ యేచ ముఖ్యాః ప్లవంగమాః. ౪
మంత్రిణో యేచ రామస్య సుగ్రీవస్యచ సమ్మతాః
యే పూర్వ మభివర్తంతే యేచ శూరాః ప్లవంగమాః. ౫
సచ సేతు ర్యథా బద్ధ స్సాగరే సలిలాశయే
నివేశం యద్యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. ౬
రామస్య వ్యవసాయంచ వీర్యం ప్రహరణానిచ
లక్ష్మణస్యచ వీర్యంచ తత్త్వతో జ్ఞాతు మర్హతః. ౭

టీక॥ భవంతౌ = మీరలు; వానరం=వానరసంబంధియగు ; సైన్యం=సైన్యమును; అనుపలక్షితౌ= చూడఁబడనివారలై; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; పరిమాణంచ=కొలఁతను; వీర్యంచ= పరాక్రమమును; ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులయిన; ప్లవంగమాః=వానరులు; యే=ఎవ్వరో; రామస్య = రామునియొక్కయు; సుగ్రీవస్యచ= సుగ్రీవునియొక్కయు; సమ్మతాః=ఇష్టులయిన; మంత్రిణశ్చ = మంత్రులును; యే=ఎవ్వరో; యే = ఎవ్వరు; పూర్వం=ముందు; అభివర్తంతే=ఉందురో; యే=ఏ; ప్లవంగమాశ్చ=వానరులును; శూరాః=శూరులో; సః=ఆ; సేతుశ్చ=సేతువును; సలిలాశయే=నీళ్లయునికిపట్టయిన; సాగరే = సముద్రమునందు; యథా=ఎట్లు ; బద్ధః=కట్టఁబడినదో; మహాత్మనాం = మహాబలులగు; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులయొక్క; నివేశం=నివా

సము; యద్యథా = ఎట్లో ; ఏతాని (అధ్యాహృతము)=వీనిని; రామస్య= రామునియొక్క; వ్యవసాయంచ=ప్రయత్నమును; వీర్యం=పరాక్రమమును; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములను;లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు;వీర్యంచ=పరాక్రమమును;తత్త్వతః= యాథార్థ్యముచేత;జ్ఞాతుం= తెలియుటకు;అర్హతః=తగుదురు.

మీరలు, వానరులకుఁదెలియకుండునట్లు రహస్యముగా వానరసైన్యంబుఁజొచ్చి, వానరసేనాపరిమాణమును, వానరులపరాక్రమంబును,అందు, ముఖ్యులగువానరులెవ్వరైనదియు, రాముని మంత్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులునెవ్వరైనదియు, వానరసేనయందుయుద్ధంబునముందు నిలుచు శూరులెవ్వరైనదియు, అట్టిమహాసముద్రంబున సేతువునెట్లునిర్మించినదియు, మహాబలులగువానరులనివేశస్థానములును, రాముని వ్యవసాయంబును బరాక్రమంబును ఆయుధంబులును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబును,ఈసంగతులంతయు,యథార్థంబుగాఁదెలిసికొనరండు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్చ సేనా పతి స్తేషాం వానరాణాం మహౌజసామ్
ఏతత్ జ్ఞాత్వా యథా తత్త్వం శీఘ్ర మాగంతు మర్హథః.౮

టీక॥ మహౌజసాం=అధికమయినపరాక్రమముగల; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులకు; సేనాపతిశ్చ=సేనానాయకుఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? యువాం(అధ్యాహృతము) = మీరలు; ఏతత్=దీనిని; యథాతత్త్వం = యథార్థమునతిక్రమింపక ; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా ; ఆగంతుం=వచ్చుటకు; అర్హథః = తగుదురు.

మహాపరాక్రమశాలులగు నవ్వానరులసేనాపతియెవ్వఁడు? మీరలు;ఈసంగతులన్నియు , యథార్థముగాఁ దెలిసికొని, శీఘ్రంబునవచ్చుటకి రావలయును. అని,రావణుండు , శుకసారణులకుఁజెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకసారణౌ
హరిరూపధరౌ వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్. ౯

టీక॥ వీరౌ=పరాక్రమశాలులగు; శుకసారణౌ=శుకసారణులను; రాక్షసౌ=రాక్షసులు; ఇతి=ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టౌ = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; హరిరూపధరౌ = వానరరూపమునుధరించినవారలై; వానరం=వానరసంబంధియగు; బలం= సైన్యమును; ప్రవిష్టౌ=పొందిరి.

పరాక్రమవంతులగునా శుకసారణులు, ఇట్లు రావణునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడి, వానరరూపంబుధరించి, వానరసేనంజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ద్వానరం సైన్య మచిన్త్యం రోమహర్షణమ్
సంఖ్యాతుం నాధ్యగచ్ఛేతాం తదా తౌ శుకసారణౌ. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; తదా= అప్పుడు; తౌ=ఆ; శుకసారణౌ=శుకుఁడును సారణుఁడును; అచిన్త్యం=ఎన్నరానిదియును; రోమహర్షణం=వెండ్రుకలగగుర్పాటునొందించునదియునగు; తత్=ఆ; వానరం = వానరసంబంధియయిన; సైన్యం=సైన్యమును; సంఖ్యాతుం=లెక్కపెట్టుటకు; నాధ్యగచ్ఛేతాం=ఎఱుంగరైరి.

అంత, నప్పుడు, ఆశుకసారణులు, అచిన్త్యంబును బూపరులకుగగుర్పాటు గలిగించునదియునగు, నవ్వానరసేనం జూచి, యచ్చెరువునొంది, దానిలెక్కపెట్టంజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము.

సంస్థితం పర్వతాగ్రేషు నిర్ఝరేషు గుహాసుచ
సముద్రస్య చ తీరేషు వనేషూ పవనేషు చ. ౧౧
తరమాణంచ తీర్ణంచ తర్తుకామంచ సర్వశః
నివిష్టం నివిశచ్చైవ భీమనాదం మహాబలమ్. ౧౨
త ద్బలార్ణవ మక్షోభ్యం దదృశాతే నిశాచరౌ

టీక॥నిశాచరౌ=రాక్షసులగు శుకసారణులు; పర్వతాగ్రేషు = పర్వత

శిఖరములయందును; నిర్దరేషు=పగిలియున్నపర్వతప్రదేశములయందును; గుహాసుచ=గుహలయందును ; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క ; తీరేషు చ=తీరప్రదేశములయందును; వనేషు=వనములయందును;ఉపవనేషుచ= ఉద్యానవనములయందును; సంస్థితం=ఉన్నదియు; సర్వశః=అంతటను;తరమాణంచ=దాటుచున్నదియు ; తీర్ణంచ=దాటినదియు; తర్తుకామంచ=దాటగోరినదియు; నివిష్టం=విడిసినదియు; నివిశచ్చైవ=విడియుచున్నదియు; భీమనాదం=భయంకరధ్వనిగలదియు; మహాబలం=అధికమయినబలముగలదియు; అక్షోభ్యం=క్షోభింపనలవిగానిదియునగు;తత్=ఆ; బలార్ణవం=సేనాసముద్రమును; దదృశాతే=చూచిరి.

శుకసారణులు,పర్వతశిఖరంబులందునుభిన్నపర్వతప్రదేశంబులందునుగుహలయందును, సముద్రతీరంబునందునువనంబులందును ఉద్యానవనంబులందును,విడిసియున్నదియుఁ,గొంతభాగముసముద్రంబుదాటియుం , గొంతదాటుచును,గొంతవిడిసియుఁ గొంతవిడియుచును, ఇట్లునానాప్రకారంబులనున్నదియు, భయంకర ధ్వనిగలదియు, మహాబలంబును, అక్షోభ్యంబునగు, సముద్రంబువంటివానరసేనం జూచిరి. అని,తాత్పర్యము.

తౌ దదర్శ మహాతేజాః ప్రచ్ఛన్నౌ చ విభీషణః. ౧౩

టీక॥మహాతేజాః= అధికమయిన కాంతిగల; విభీషణః= విభీషణుఁడు; ప్రచ్ఛన్నౌ=వానరవేషముచేఁ గప్పఁబడిన;తౌచ=ఆశుకసారణులనుం గూడ;దదర్శ=చూచెను.

ఆశుకసారణులువానరవేషంబుదాల్చియెంతప్రచ్ఛన్నులైయుండినను, మహాతేజుండగు విభీషణుఁడువారలం గనుంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అచచక్షే థ రామాయ గృహీత్వా శుకసారణౌ

టీక॥అథ=అంత;సః (అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుఁడు;శుకసారణౌ=శుకసారణులను; గృహీత్వా = పట్టుకొని; రామాయ=రామునికొఱకు ;

ఆచచక్షే=చెప్పెను.

అంతనవ్విభీషణుండు, ఆశుకసారణులనిద్దఱంబట్టి రామునకుఁ దెలియఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యేమౌ రాక్షసేంద్రస్య మంత్రిణౌ శుకసారణౌ. ౧౪
లంకాయాస్సమనుప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ

టీక॥ పరపురంజయ = శత్రువులపట్టణంబులనుజయించునట్టి రాముఁడా! ఇమౌ=వీరలు; తస్య=ఆ ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని యొక్క; మంత్రిణౌ=మంత్రులు. శుకసారణౌ= శుకసారణులను పేరుగలవారలు. లంకాయాః=లంకయందుండి; సమనుప్రాప్తౌ=వచ్చిన; చారౌ = వేగులవారలు.

శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి రాముఁడా! వీరలు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిమంత్రులు; శుకసారణులనంబడుదురు; లంకాపురినుండి, మనరహస్యంబులఁదెలిసికొని పోవుటకై వచ్చినవారలు. అనివిభీషణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దృష్ట్వా వ్యథితౌ రామం నిరాశౌ జీవితే తదా. ౧౫
కృతాంజలిపుటౌ భీతౌ వచనంచేదమూచతుః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తౌ= ఆశుకసారణులు; రామం= రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యథితౌ = దుఃఖితులయి; జీవితే = బ్రతుకునందు ; నిరాశౌ=ఆశలేనివారలయి; కృతాంజలిపుటౌ=చేయఁబడినదోప్పలవంటిచేమోడ్పులుగలవారలై ;భీతౌ=భయముతోం దినవారలై ; ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను; ఊచతుః=చెప్పిరి.

అప్పుడు, ఆశుకసారణులు , రాముంజూచి, పరమదుఃఖితులయి , బ్రతుకువిషయమయి యాశనువిడిచి, చేమోడ్పుగీలించి, భయంబున, నిట్లని , చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవామిహాగతౌ సౌమ్య రావణప్రహితౌ వుభౌ. ౧౬
పరిజ్ఞాతుం బలం కృత్స్నం తవేదం రఘునందన

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగు; రఘునందన=రాముఁడా! ఆవాం= మేము; ఉభౌ=ఇర్వురమును; తవ= నీ యొక్క; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యమును; కృత్స్నం=అంతయు; పరిజ్ఞాతుం= ఎఱుంగుటకు; రావణప్రహితౌ= రావణునిచేఁబంపఁబడినవారలమై; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఆగతౌ=వచ్చినాము.

సౌమ్యుండవగు రాముఁడా! మేమిర్వురమును, రావణునిని యోగంబున, మీ సైన్యంబులనంతయుంజూచుటకై యిచ్చటికి, వచ్చినాము. అని, శుకసారణులు, రామునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తయో స్తద్వచనం శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః. ౧౭
అబ్రవీత్ప్రహసన్ వాక్యం సర్వభూతహితే రతః

టీక॥ సర్వభూతహితే = సమస్తభూతములమేలునందు; రతః=ఆసక్తుఁడగు; దశరథాత్మజః=దశరథుని కొడుకైన; రామః= రాముఁడు; తయోః= ఆశుకసారణులయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని ; ప్రహసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సమస్తభూతంబులకు హితంబుఁ గోరునట్టి దశరథకుమారుండగు రాముండు, ఆశుకసారణులు చెప్పిన మాటను విని, నవ్వుచు, నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యది దృష్టం బలం కృత్స్నం వయంవా సుపరీక్షితాః. ౧౮
యథోక్తం వా కృతం కార్యం ఛందతః ప్రతిగమ్యతామ్

టీక॥ కృత్స్నం=సమస్తమయిన ; బలం=సైన్యము; దృష్టంయది= చూడఁబడినదగునేని; వయంవా= మేమును; సుపరీక్షితాః (యది)= పరీక్షింపఁబడినవారలగుదుమేని; యథోక్తం= చెప్పఁబడినట్లు; కార్యంవా =పనియు; కృతం(యది)=చేయఁబడినదగునేని; ఛందతః=ఇచ్ఛవలన; ప్రతిగమ్యతాం=మఱలిపోవుటయగుఁగాక.

మాసైన్యమునంతయుఁజూచి, మ

మ్ముఁజక్కఁగాఁబరీక్షించి, రావణుండు చెప్పినట్లు పనియంతయు నైనపిమ్మట, స్వేచ్ఛగా మఱలమీలంకకుం బొండు. అని, తాత్పర్యము.

అథ కించి దదృష్టం వా భూయ స్తద్ద్రష్టు మర్హథః. ౧౯
విభీషణో వా కార్త్స్న్యేన భూయ స్సందర్శయిష్యతి

టీక॥అథ=ఇంక; కించిత్=కొంచెము; అదృష్టం వా= చూడఁబడనిదగునేని; భూయః=మఱల; తత్= దానిని; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హథః=తగుదురు. విభీషణో వా= విభీషణుఁడైనను; కార్త్స్న్యేన-సాకల్యముచేత; భూయః=మఱల; సందర్శయిష్యతి= చూపఁగలఁడు.

మీకింకం గొంచెము చూడవలసియుండునేని, దానింజూచుకొనుఁడు ; లేక, విభీషణుఁడే, మీకు సైన్యములనంతయుం జూపును. అని, తాత్పర్యము.

న చేదం గ్రహణం ప్రాప్య భేత్తవ్యం జీవితంప్రతి. ౨౦
న్యస్తశస్త్రౌ గృహీతౌ వా న దూతౌ వధ మర్హతః

టీక॥ఇదం=ఈ; గ్రహణం=పట్టుపడుటను; ప్రాప్య=పొంది; జీవితం ప్రతి= ప్రాణమునుగూర్చి; నభేత్తవ్యం=భయపడుటయక్కఱలేదు. న్యస్తశస్త్రౌ= విడువఁబడినయాయుధముగల; గృహీతౌ వా = పట్టఁబడినవారలు గాని; దూతౌ=దూతలు గాని; వధం=చంపుటను; నార్హతః=పొందఁదగరు.

మీరలిప్పుడు మాచేఁబట్టుపడినారని, జీవితవిషయమయి యెంతమాత్రము భయపడవలదు; ఆయుధములేనివారలంగాని దూతలంగాని, వధింపఁగూడదు; మీరలు నిరాయుధులు కావున, వధ్యులరు కారు. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానౌ విముఁ [illegible] చారౌ రాత్రించరా వుభౌ. ౨౧
శత్రుపక్షస్య సతతం విభీషణ వికర్షణౌ

టీక॥విభీషణ=విభీషణుఁడా! పృచ్ఛమానౌ=అడుగుకొనుచున్న; సతతం =

ఎల్లప్పుడు ; శత్రుపక్షస్య = శత్రుపక్షముయొక్క ; వికర్షణౌ = ఆకర్షించుచునట్టి ; చారౌ = వేగులవారలైన ; ఏతౌ = ఈ ; రాత్రించరౌ = రాక్షసులను ; ఉభౌ = ఇద్దఱను ; విముంచ = విడువుము.

విభీషణుఁడా! వీరలు సామాద్యుపాయంబులశత్రుపక్షంబు నాకర్షించు చారులు , అయినను , అడుగుకొనుచున్నారుగాకావున , నీరాక్షసులనిద్దఱు నువిడిచిపెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవద్భ్యాం ధనదానుజః. ౨౨
వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ

టీక॥ భవద్భ్యాం = మీచేత ; లంకాం = లంకయను ; నగరీం = పట్టణమును ; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి ; ధనదానుజః = కుబేరునితమ్ముండగు ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; రాజా = రాజయినరావణుఁడు ; మమ = నాయొక్క ; వచనం = మాటను ; యథోక్తం = చెప్పఁబడినమాట నతిక్రమింపక ; వక్తవ్యః = చెప్పఁబడవలసినవాఁడు.

శుకసారణులా! మీరలు, లంకాపురికింబోయి, కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజుండునగు రావణునిఁజూచి, నేనిప్పుడు చెప్పిపంపుమాటలన్నియు నించుమించు లేక, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యద్బలంచ సమాశ్రిత్య సీతాం మే హృతవానసి. ౨౩
తద్దర్శయ యథాకామం ససైన్య స్సహబాంధవః

టీక॥ యత్ = ఏ ; బలంచ = బలమును ; సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి ; మే = నాయొక్క ; సీతాం = సీతను ; హృతవాన్ = అపహరించినవాఁడవు ; అసి = అగుచున్నావో ; ససైన్యః = సైన్యములతోఁ గూడినవాఁడవై ; సహబాంధవః = బంధువులతోఁగూడినవాఁడవై ; యథాకామం = స్వేచ్ఛనతిక్రమింపక ; తత్ = ఆబలమును ; దర్శయ = చూపుము.

నీవేబలంబునవలంబించి , నాభార్యనుసీతనపహరించితివో ; ఇప్పుడునీ, సైన్యములను నీబంధువులనుం గూడి , యాబలంబునంతయుంజూపుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్వః కాల్యే నగరీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్. ౨౪
రాక్షసం చ బలం పశ్య శరై ర్విధ్వంసితం మయా

టీక॥ శ్వః=రేపు; కాల్యే=ప్రాతఃకాలమునందు; సప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణాం=బహిర్ద్వారములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం=లంకయను; నగరీం=పట్టణమును; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు; బలంచ=సైన్యమును; మయా=నాచేత; శరైః=బాణములచేత; విధ్వంసితం=ధ్వంసము చేయఁబడినదానిఁగా; పశ్య=చూడుము.

రేపు ప్రాతఃకాలంబున, లంకాప్రాకారంబులను, బహిర్ద్వారంబులను, రాక్షససైన్యంబులను, బాణంబులచేనుగ్గుచేసెదంజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఘోరం రోష మహం మోక్ష్యే బలం ధారయ రావణ. ౨౫
శ్వః కాలే వజ్రవా న్వజ్రం దానవేష్వి వ వాసవః

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా! శ్వః=రేపు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; అహం=నేను; ఘోరం=భయంకరమయిన; రోషం=కోపమును; వజ్రవాన్=వజ్రాయుధముగల; వాసవః=దేవేంద్రుఁడు; దానవేషు=దానవులయందు; వజ్రమివ=వజ్రాయుధమునువలె; మోక్ష్యే=విడువఁబోయెదను. బలం=బలమును; ధారయ=ధరింపుము.

రావణుఁడా! రేపు ప్రాతఃకాలమునందు, వజ్రాయుధధారియగునింద్రుండు, దానవులపై వజ్రాయుధముం బ్రయోగించునట్లు, మీపై, భయంకరంబగు నాకోపంబును సార్థకము చేయఁబోవుచున్నాను; జాగ్రత్తతో నుండుము. అని, రావణునితోఁజెప్పుఁడు. అని, శుకసారణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకసారణౌ. ౨౬
జయేతి ప్రతినంద్యై తౌ రాఘవం ధర్మవత్సలమ్
ఆగమ్య నగరీం లంకా మబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్

టీక॥ రాక్షసౌ=రాక్షసులయిన; ఏతౌ=ఈ; శుకసారణౌ = శుకసారణులు; ఇతి=ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టౌ=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలయి; ధర్మవత్సలం=ధర్మమునందతిప్రీతిగల; రాఘవం=రాముని; జయ=జయింపుము; ఇతి= అని ; ప్రతినంద్య = అభినందించి ; లంకాం = లంకాపురిని; ఆగమ్య=పొంది ; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడగు రావణునిగూర్చి; అబ్రూతాం=చెప్పిరి.

ఆ శుకసారణులు, రాముండు చెప్పినమాటలను విని, ధర్మవత్సలుండగు రాముని జయమొందుమని అభినందించి, లంకాపురి కేఁగి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణగృహీతౌతు వధార్హౌ రాక్షసేశ్వర
దృష్ట్వా ధర్మాత్మనా ముక్తౌ రామేణామితతేజసా. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసనాథుండవగు రావణుఁడా ! విభీషణగృహీతౌతు=విభీషణుని చేఁ గ్రహింపఁబడినవారలము ; వధార్హౌ = చంపుటకుఁదగినవారలమునగు; ఆవాం(అధ్యాహృతము) = మేము; ధర్మాత్మనా=ధర్మస్వభావుండగు; అమితతేజసా=కొలందిలేనిప్రతాపముగల; రామేణ=రామునిచేత; దృష్ట్వా=చూచి; ముక్తౌ=విడువఁబడినాము.

రాక్షసనాథుండవగు రావణుఁడా! మేము వానరసేనం బ్రవేశించిన వెనుక, మమ్ము విభీషణుండు పట్టుకొని, రాముని యొద్దకుఁదీసికొనిపోయెను ; ధర్మాత్ముండును మహానుభావుండునగు రాముండు మమ్ముఁ జూచి, దయచేవిడిచిపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్థానగతా యత్ర చత్వారః పురుషర్షభాః
లోకపాలోపమాః శూరాః కృతాస్త్రా దృఢవిక్రమాః. ౨౯
రామో దాశరథి శ్శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః
సుగ్రీవశ్చ మహాతేజా మహేంద్రసమవిక్రమః. ౩౦

టీక॥యత్ర= ఏవానరసేనయందు; లోకపాలోపమాః = దిక్పాలురతోఁ బోల్కిగలవారలును; శూరాః= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; కృతాస్త్రాః = నేర్వఁబడినయస్త్రములు గలవారలును; దృఢవిక్రమాః=స్థిరమయినపరాక్రమముగలవారలును; పురుషర్షభాః=పురుషశ్రేష్ఠులునగు; దాశరథిః=దశరథునికుమారుండును; శ్రీమాన్=అందఱికన్న నధికుండయిన; రామః=రాముండును; లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును; విభీషణశ్చ = విభీషణుండును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; మహేంద్రసమవిక్రమః = దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; సుగ్రీవశ్చ=సుగ్రీవుండును; చత్వారః= నల్వురును; ఏకస్థానగతాః = ఒకస్థానముఁబొందినవారలో; సా(అధ్యాహృతము)=అట్టివానరసేన; విరాజతే(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్నది.

శ్రీమంతుండగు రాముండును లక్ష్మణుండును విభీషణుండును మహాతేజుండును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరాక్రమముగలవాఁడునగు సుగ్రీవుండును లోకపాలురవంటివారలును, శూరులును అస్త్రవేత్తలును మహాపరాక్రమశాలులునగు పురుషశ్రేష్ఠులు, ఈనల్వురును, ఒకటఁజేరఁగూడియున్నారే! ఇంకనవ్వానరసేనకేమి తక్కువ?

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్
ఉత్పాట్య సంక్రామయితుం సర్వే తిష్ఠంతు వానరాః. ౩౧

టీక॥వానరాః=వానరులు;సర్వే= అందఱును; తిష్ఠంతు=ఉందురుగాక. ఏతే= ఈనల్వురు; సప్రాకారాం = ప్రాకారములతోఁ గూడినదియు ; సతోరణాం=బహిర్ద్వారములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం= లంకయను; పురీం=పట్టణమును; ఉత్పాట్య= పెల్లగించి; సంక్రామయితుం=మఱియొకచోనుంచుటకు; శక్తాః = సమర్థులు.

వానరులందఱునట్లుండురుగాక;ఈ రామలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులు,నల్వురు మాత్రమె, ప్రాకారతోరణంబులతోఁగూడ,నీలంకాపురినంతయుం బెల్లగిం

చి,కొనిపోఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

యాదృశం తస్య రామస్య రూపం ప్రహరణానిచ
వధిష్యతి పురీం లంకా మేక స్తిష్ఠంతు తే త్రయః. ౩౨

టీక॥తస్య=ఆ; రామస్య=రాముని యొక్క;రూపం=ఆకారము;యాదృశం=ఎట్టిదో; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములును;యాదృశాని (అధ్యాహృతము)=ఎట్టివో;తేషాం (అధ్యాహృతము)=వాని యొక్క;అవలోకనే(అధ్యాహృతము)=చూచుట కాఁగా; తే=ఆ;త్రయః=ముగ్వురును; తిష్ఠంతు= ఉండు రుగాక.ఏకః=ఒకఁడే ; లంకాం= లంకయైన ; పురీం=పట్టణమును; వధిష్యతి=వధింపఁగలఁడు. ఇతిమన్యావహే(అధ్యాహృతము)=అని, తలంచెదము.

రామునిరూపంబును ఆయుధంబులనుంజూడఁగా, నాలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులుగూడ,ఎందుకు? రాముండొకఁడే లంకాపురినంతయు నశింపఁజేయఁగలఁడనితోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణచ వాహినీ
బభూవ దుర్ధర్షతరా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩

టీక॥సా=ఆ; వాహినీ=వానరసేన; రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదై;సుగ్రీవేణచ= సుగ్రీవునిచేతను;(గుప్తా) రక్షింపఁబడినదై, సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరపి= దేవతలచేతను అసురులచేతను ; దుర్ధర్షతరా=ఎంతమాత్రమెదిరింప నలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులును సుగ్రీవుండును రక్షింపఁగా నావానరసేన, ఇంద్రునితోఁగూడిన దేవాసురులకైనను,ఎంతమాత్రము నెదిరింపనలవిగాకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యక్త స్సేతు స్తథా బద్ధో దశయోజనవిస్తృతః
శతయోజన మాయామ స్తీర్ణా సేనాచ సాగరమ్

టీక॥తథా = అట్లు; దశయోజనవిస్తృతః = పదియోజనముల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం = నూఱుయోజనములు; ఆయామః = నిడుపయినదియునగు; సేతుః = సేతువు; వ్యక్తః = స్పష్టముగా; బద్ధః = కట్టఁబడినది. సేనాచ = సేనయు; సాగరం = సముద్రమును; తీర్ణా = దాఁటినది.

అట్లు, పదియోజనంబుల వెడల్పును నూఱుయోజనంబుల నిడుపునుంగల సేతువు, సముద్రంబునందు, స్పష్టముగాఁగట్టఁబడినది; వానరసేనయు, సముద్రంబు దాఁటినది. అని, తాత్పర్యము.

"వ్యక్తస్సేతుః" అనుశ్లోకము మొదలు రెంటుశ్లోకములు, వ్యాఖ్యానంబులలెక్కింపఁబడనందున, ఇందును లెక్కింపఁబడవయ్యె.

నివిష్టో దక్షిణే తీరే రామ స్సచ నదీపతేః
తీర్ణస్య తరమాణస్య బలస్యాంతో న విద్యతే

టీక॥సః = ఆ; రామశ్చ = రాముండును; నదీపతేః = సముద్రము యొక్క; దక్షిణే = దక్షిణపుదిక్కునందలి; తీరే = గట్టునందు; నివిష్టః = విడిసియున్నాఁడు. తీర్ణస్య = దాఁటినదియు; తరమాణస్య = దాఁటుచున్నదియునగు; బలస్య = సైన్యమునకు; అంతః = తుద; నవిద్యతే = లేదు.

రాముండు, సముద్రదక్షిణతీరంబున విడిసియున్నాఁడు; సైన్యములు, కొంత దాఁటియుఁ గొంత దాఁటుచు నున్నవి; దానికంతమే లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా ధ్వజినీ వనౌకసాం
మహాత్మనాం సంప్రతి యోద్ధు మిచ్ఛతామ్
అలం వివాదేన శమో విధీయతాం
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ३४

టీక॥సంప్రతి = ఇప్పుడె; యోద్ధుం = యుద్ధము సేయుటకు; ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలును; మహాత్మనాం = అధికమయినబలముగలవారలునగు; వ

నౌకసాం=వానరులయొక్క; ధ్వజినీ= సేన; ప్రహృష్టరూపా=సంతోషంబు నొందినరూపముగలది . విరోధేన= విరోధముచేత; అలం=చాలును . శమః=శాంతి; విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక. దాశరథాయ= దశరథుని కొడుకైనరామునికొఱకు; మైథిలీ=సీత; ప్రదీయతాం= ఇయ్యఁబడుఁగాక.

మహాబలశాలులగువానరవీరులందఱు, ఇప్పుడెయుద్ధంబుసేయం గోరుచుఁ, బరమోత్సాహంబుననున్నవారలు; కావున, వారలతోవిరోధంబువలదు; కోపంబువిడిచి, రామునకుసీతాదేవినొసంగుము. అని , శుకసారణులు, రావణునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచవింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

షడ్వింశసర్గప్రారంభః.

తద్వచః పథ్య మక్లీబం సారణే నాభిభాషితమ్
నిశమ్య రావణో రాజా ప్రత్యభాషత సారణమ్. ౧

టీక॥ రాజా= రాక్షసరాజుండగు; రావణః=రావణుఁడు ; సారణేన= సారణుని చేత; అభిభాషితం=చెప్పఁబడిన; పథ్యం=హితంబును ; అక్లీబం=నిర్భయమునగు; తత్=ఆ ; వచః=మాటను; నిశమ్య=విని ; సారణం=సారణునిగూర్చి ; ప్రత్యభాషత=బదులు చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, శుకసారణులు నిర్భయంబుగాఁ జెప్పిన హితంబగు నా మాటను విని, సారణుం జూచి, యిట్లని, బదులు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యది మా మభి యుఞ్జ్యేరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౨

టీక॥ దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ; మాం=నన్నుఁగూర్చి ; అభియుఞ్జ్యేరన్యది=యుద్ధము సేయుదురేని; తదాపి (అధ్యాహృతము)=అప్పుడును సర్వలోకభయాదపి=సమస్తలోకంబుల వలని భయంబువలనను ; సీతాం=సీతను; నైవప్రదాస్యామి=ఇవ్వనే ఇవ్వను.

దేవతలును గంధర్వులును దానవులును, అందఱు నొక్కటఁబెట్టి నాపైకి యుద్ధమునకు వచ్చినను, సమస్తలోకంబులు నన్ను భయపెట్టినను, నేనెంతమాత్రము సీతనొసంగను.

అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు సౌమ్య పరిత్రస్తో హరిభి ర్నిర్జితో భృశమ్
ప్రతిప్రదాన మద్యైవ సీతాయా స్సాధు మన్యసే. ౩

స ౨౬

టీక॥ సౌమ్యః=శాంతుండవగు సారణుఁడా! త్వం=నీవు మాత్రము; హరిభిః=వానరులచేత; నిర్జితః=జయింపఁబడినవాఁడవై; భృశం=మిక్కిలియు; పరిత్రస్తః=భయపడినవాఁడవై; అద్యైవ=ఇప్పుడె; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; ప్రతిప్రదానం=మఱలనిచ్చుటను; సాధు=మంచిదిగా; మన్యసే=తలంచుచున్నావు.

సారణుఁడా! నీవు సౌమ్యుండవు, శూరుండవు కావు; వానరులచే దెబ్బలు దిని, మిక్కిలియు భయంబుఁ జెందియున్నావు, కావున, నీవు, ఇప్పుడె సీతనిచ్చి వేయుటమంచిదని చెప్పుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

కో హి నామ సపత్నో మాం సమరే జేతు మర్హతి

టీక॥ కోహినామ=ఎవ్వఁడు; సపత్నః=శత్రువు; మాం=నన్ను; సమరే=యుద్ధమునందు; జేతుం=జయించుటకు; అర్హతి=తగును?

నన్ను యుద్ధంబున, శత్రుండెవ్వఁడు జయింపఁగలఁడు? అని, రావణుండు, సారణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. ౪
ఆరురోహ తత శ్శ్రీమాన్ ప్రాసాదం హిమపాండరమ్
బహుతాలసముత్సేధం రావణోథ దిదృక్షయా. ౫

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అంత; అథ=పిమ్మట; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; రావణః=రావణుఁడు; దిదృక్షయా=చూడనిచ్ఛచేత; హిమపాండరం=మంచువలెఁ దెల్లనిదియు, బహుతాలసముత్సేధం=పెక్కుతాటిచెట్ల యౌన్నత్యము గలదియునగు; ప్రాసాదం=మేడను; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రాక్షసేశ్వరుండును శ్రీమంతుండును నగు రావణుండు, ఈప్రకారంబునఁ బరుషంబుగాఁ జెప్పి, వానరసైన్యంబులనంతయుం జూడఁ గోరి, మంచువలెఁ దెల్లగానున్న పెక్కుతాటిచెట్ల యౌన్నత్యము

గలప్రాసాదంబు పైకినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః
పశ్యమాన స్సముద్రంచ పర్వతాంశ్చ వనానిచ. ౬
దదర్శ పృథివీదేశం సుసంపూర్ణం ప్లవంగమైః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై; తాభ్యాం=ఆ; చరాభ్యాం=చారులగు ; తాభ్యాం= ఆశుకసారణులతో; సహితః=కూడినవాఁడై; సముద్రంచ = సముద్రమును; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; వనానిచ= అడవులను; పశ్యమానః(పశ్యన్)=చూచుచు; ప్లవంగమైః= వానరులచేత ; సుసంపూర్ణం=చక్కఁగానిండిన ; పృథివీదేశం=భూమిప్రదేశమును; దదర్శ=చూచెను.

రావణుండు , మిక్కిలియుఁగుపితుండై, యాశుకసారణులంగూడి,ప్రాసాదంబుపైనుండి , సముద్రంబునుబర్వతంబులనువనంబులనుంజూచుచు,భూమియంతయు , వానరులచేనిండియుండుటంబూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తదపార మసంఖ్యేయం వానరాణాం మహద్బలమ్. ౭
ఆలోక్య రావణో రాజా పరిపప్రచ్ఛ సారణమ్

టీక॥ రాజా = రాజయిన; రావణః=రావణుఁడు; అపార[illegible]తుదలేనిదియు; అసంఖ్యేయం [illegible]పెట్టఁగూడనిదియునగు; వా[illegible]ణాం= వానరులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు;బలం=సైన్యమును; ఆలోక్య = చూచి; సారణం=సారణుని; పరిపప్రచ్ఛ=అడిగెను.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అపారంబును లెక్కపెట్టనలవిగానిదియునగునావానరసేనంజూచి, సారణుని , యిట్లని, యడిగెను.అని,తాత్పర్యము.

ఏషాం వానరముఖ్యానాం కే శూరాః కే మహాబలాః. ౮

టీక॥ ఏషాం=ఈ ; వానరముఖ్యానాం= వానరశ్రేష్ఠులలో ; శూరాః =

యుద్ధమునందు భయములేనివారలు ; కే=ఎవ్వరు? మహాబలాః=అధికమయి నబలముగలవారలు; కే=ఎవ్వరు? ఈవానరోత్తములలో, నెవ్వరు శూరులు? ఎవ్వరుబలవంతులు? అని, తాత్పర్యము.

కే పూర్వ మభివర్తంతే మహోత్సాహా స్సమంతతః

టీక॥ కే=ఎవ్వరు ; మహోత్సాహాః=అధికమయినయుత్సాహముగలవారలయి; సమంతతః= అంతటను; పూర్వం=ముందుగా; అభివర్తంతే= నిలుతురు?

వీరిలో, అధికోత్సాహంబున, యుద్ధంబునందు నిలుచువారలెవ్వరు? అని, తాత్పర్యము.

కేషాం శృణోతి సుగ్రీవః కేవా యూథపయూథపాః. ౯

టీక॥సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు ; కేషాం=ఎవ్వరియొక్క ;వచనం (అధ్యాహృతము)=మాటను;శృణోతి= వినును. కేవా=ఎవ్వరు ; యూథపయూథపాః = సేనానాయకులకునునాయకులు?

సుగ్రీవుండెవ్వరి మాటలనువినును? మఱియువీరిలో,నగ్రసేనానాయకులెవ్వరు? అని, తాత్పర్యము.

సారణా చక్ష్వ తత్త్వేన కే ప్రధానాః ప్లవంగమాః

టీక॥ సారణ = సారణుడా! ప్రధానాః=ఉత్తములగు; ప్లవంగమాః= వానరులు; కే=ఎవ్వరు? తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచేత; ఆచక్ష్వ = చెప్పుము?

సారణుడా! వీరిలోముఖ్యులగువానరులెవ్వరు? ఈసంగతులన్నియు యథార్థంబుగానాకుఁజెప్పుము. అని, రావణుండు, సారణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సారణో రాక్షసేంద్రస్య వచనం పరిపృచ్ఛతః. ౧౦
ఆచచక్షేథ ముఖ్యజ్ఞో ముఖ్యాం స్తాంస్తు వనౌకసః

టీక॥ ముఖ్యజ్ఞః=వానరులలో ముఖ్యులగువానరుల నెఱింగినట్టి ; సారణః=సారణుఁడు; పరిపృచ్ఛతః=అడుగుచున్న; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క ; వచనం= మాటను;శ్రుత్వా(అధ్యాహృతము)= విని;అథ=పిమ్మట;ముఖ్యాన్ = ముఖ్యులయిన; తాన్=ఆ;వనౌకసస్తు= వానరులనుమాత్రము; ఆచచక్షే = చెప్పెను.

వానరులలోముఖ్యులగువానరులందెఱిఁగికొనివచ్చినట్టిసారణుండు , రావణుఃప్రశ్ననువిని, యంత, నవ్వానరులలోముఖ్యులగువానరులను , రావణునకుంజెప్పనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష యోఽభిముఖో లంకాం నదఁస్తిష్ఠతి వానరః.౧౧
యూథపానాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః
యస్యఘోషేణ మహతా స ప్రాకారా సతోరణా. ౧౨
లంకా ప్రవేపతే సర్వా సశైలవనకాననా
సర్వశాఖామృగేంద్రస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౧౩
బలాగ్రే తిష్ఠతే వీరో నీలోనామైష యూథపః

టీక॥ ఏషః=వీఁడు;యూథపానాం=సేనాపతులయొక్క; సహస్రేణ=వేయింటిచేతను;శతేన= నూఱింటిచేతను; పరివారితః=పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై;లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిముఖః=ఎదురుమొగముగలవాఁడై; నదన్=అఱచుచు;తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడో;యస్య=ఎవ్వనియొక్క;మహతా= అధికమయిన;ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సప్రాకారా= ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిర్ద్వారములతోఁగూడినదియు ; సశైలవనకాననా= పర్వతములతోనువనములతోనుంగూడినదియునగు;లంకా= లంకాపురి; సర్వా=అంతయు;ప్రవేపతే=చలించుచున్నదో;యః(అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు;సర్వశాఖామృగేంద్రస్య=సమస్తవానరులకునునాథుండును; మహాత్మనః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు;సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; బలాగ్రే=సేనాముఖమునందు;తిష్ఠతే (తిష్ఠతి)=ఉన్నాఁడో;వీరః=పరాక్రమశాలి

యగు; ఏషః=ఈవానరుఁడు; నీలోనామ=నీలుఁడను పేరుగల; యూథపః=యూథపశ్రేష్ఠుఁడు.

ఎవ్వఁడు, వేనవేలయూథపులంగూడి, లంకాపురాభిముఖుండై, సింహనాదంబు సేయుచున్నాఁడో, ఎవ్వనిమహానినాదంబునకు, లంకాపురి యంతయుఁ బ్రాకారతోరణంబులతోను బర్వతవనంబులతోనుంగూడ గడగడవడంకుచున్నదో, ఎవ్వఁడు, సమస్తవానరనాథుండును మహాబలుండునగు సుగ్రీవుని, సేనయగ్రభాగంబున నున్నాఁడో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలి యగు నీవానరోత్తముఁడు, నీలుఁడు; ఇతండు వానరసేనానాయకుండు. అని, తాత్పర్యము.

బాహూ ప్రగృహ్య యః పద్భ్యాం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాన్. ౧౪
లంకా మభిముఖః క్రోధా దభీక్ష్ణంచ విజృంభతే
గిరిశృంగప్రతీకాశః పద్మకింజల్కసన్నిభః. ౧౫
స్ఫోటయ త్యభిసంరబ్ధో లాంగూలంచ పునఃపునః
యస్య లాంగూల శబ్దేన స్వనంతి ప్రదిశో దశ. ౧౬
ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేణాభిషేచితః
యౌవరాజ్యం గతో నామ త్వా మాహ్వయతి సంయుగే. ౧౭
వాలిన స్సదృశః పుత్త్ర స్సుగ్రీవస్య సదా ప్రియః
రాఘవార్థే పరాక్రాంత శ్శక్రార్థే వరుణో యథా. ౧౮

టీక॥ యః=ఏ; వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుఁడు; బాహూ=చేతులను; ప్రగృహ్య=పైకెత్తి; పద్భ్యాం=పాదములచేత; మహీం=భూమిని; గచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడో; క్రోధాత్=కోపమువలన; లంకాం=లంకాపట్టణమును గూర్చి; అభిముఖః=ఎదురుముఖముగలవాఁడై; అభీక్ష్ణంచ=మిక్కిలియు; విజృంభతే=విజృంభించుచున్నాఁడో; గిరిశృంగప్రతీకాశః=పర్వతశిఖరముతో సమానుఁడును; పద్మకింజల్కసన్నిభః=తామరపూల సన్నపు లతో సమానుఁడునగు; ఎం (క్రోధా, ప్యాతము)=ఎవ్వాఁడు; అభిసంరబ్ధః=వేగముతోఁగూడినవాఁడై; పునఃపునః=మాటిమాటికి; లాంగూలంచ=తోఁ

స ౪౨

కను; స్ఫోటయతి= కొట్టుచున్నాఁడో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దేన=తోఁకయొక్క ధ్వనిచేత; దశ = పదియగు; ప్రదిశః=దిక్కులు; స్వనంతి= ధ్వనించుచున్నవో; ఏషః= ఈవానర వీరుఁడు; అంగదనామా=అంగదుఁడను పేరుగలవాఁడు; వానరరాజేన= వానరనాథుఁడగు; సుగ్రీవేణ= సుగ్రీవునిచే [illegible] ముననభిషేచితః=అభిషేకింపఁబడినవాఁడు. త్వయా=నీతో; సంయుగే=యుద్ధము నిమిత్తము; అహ్వయతి=పిలుచుచున్నాఁడు, వాలినః= వాలియొక్క; పుత్రః=కుమారుఁడగు; [illegible] సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునికి; సదా=ఎల్లప్పుడు; ప్రియః= ఇష్టుండు, శక్రార్థే=ఇంద్రకార్యము [illegible] మిత్తమందు; [illegible] ఉనవలె; రాఘవార్థే= [illegible]మకార్యని మిత్తమయి; పరాక్రాంతః= పరాక్రమించియున్నవాఁడు.

ఎవ్వఁడు, చేతులుపైకెత్తి నిలుచుండియున్నాఁడో, మఱియుఁ , గుద్ధుండై, లంకాపురింజూచుచు, విజృంభించుచు, దశదిశలం బ్రతిధ్వనులు పిక్కటిల్ల, లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాఁడో, అట్టి, పర్వతశిఖరాకారుండునుగమ [illegible]కేసరివర్ణుఁ డునగు నీవానరవీరుం డు అంగదుఁడు; వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచే వానరయావరాజ్యంబున నభిషిక్తుండయినవాఁడు; నీతో యుద్ధంబు సేయ పిలుచుచున్నాఁడు; ఇతండు, వాలికుమారుఁడు; వాలియంటివాఁడు; దే వేంద్రునినిమిత్తమయివరుణుండుం బోలె, రామునినిమిత్తమయిపరాక్రమంబుఁ జూపనిశ్చయించియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

> ఏతస్య సా మతి స్సర్వా యద్దృష్టా జనకాత్మజా
> హనూమతా వేగవతా రాఘవస్య హితైషిణా. ౧౯

టీక॥ రాఘవస్య=రామునియొక్క; హితైషిణా=మేలుగోరువాఁడును; వేగవతా= అధికమయిన వేగముగలవాఁడునగు; హనూమతా=హనుమంతునిచేతః; జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూఁతురయినసీతాదేవి ; దృష్టా(ఇతి)యత్ = చూడఁబడినదియనునదియేదిగలదో; సా=ఆ; మతిః=బుద్ధి; సర్వా=అంత

యు; ఏతస్య=ఇతనిది.

రామహితంబునుగోరువాఁడును వేగవంతుండునగు హనుమంతుండు లం- కు వచ్చి నీరంబు జూచినాఁడే! అందుకంత యుద్ధనిపుణుడే కారణము.

అని, తాత్పర్యము.

బహూని వానరేంద్రాణా మేష యూథాని వీర్యవాన్
పరిగృహ్యాభియాతి త్వాం స్వేనానీకేన దుర్జయః. ౨౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; దుర్జయః=జయింపనలవి గానివాఁడునగు; ఏషః=ఈ యంగదుండు; బహూని=పెక్కులయిన; వానరేంద్రాణాం= వానరశ్రేష్ఠుల యొక్క; యూథాని= గుంపులను; పరిగృహ్య=తీసికొని; స్వేన=తనదైన; అనీకేన=సైన్యముతో; సహితః (అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; అభియాతి = వచ్చుచున్నాఁడు.

పరాక్రమవంతుండగు నీయంగదుండు, వానరోత్తముల సైన్యములనేకంబులం దీసికొని, తనసైన్యంబునుంగూడి, దుర్జయుండై, నీపైకివచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అను వాలిసుతస్యాపి బలేన మహతా వృతః
వీర స్తిష్ఠతి సంగ్రామే సేతు హేతు రయం నళః. ౨౧

టీక॥ వాలిసుతస్యాపి=వాలికుమారుండగునంగదునకును; అను=వెనుక; అయం=ఈ; సేతు హేతుః = సేతువునకుఁగారణమయిన; వీరః=పరాక్రమవంతుండగు; నలః=నలుండు; మహతా=అధికమయిన; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; సంగ్రామే= యుద్ధమునిమిత్తమయి; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు.

వాలికుమారుండగు నంగదునకు వెనుక, మహాబలపరివృతుండై నలుండున్నవాఁడు; ఇతండె, సముద్రమునందు సేతువునునిర్మించినవాఁడు; మహాపరాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

సేతు విష్టభ్య గాత్రాణి క్ష్వేళయంతి నదంతిచ

స ౨౬

ఉత్థాయచ విజృంభంతే క్రోధేన హరిపుంగవాః. ౨౨
ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః
అష్టౌ శతసహస్రాణి దశ కోటిశతానిచ. ౨౩
య ఏన మనుగచ్ఛంతి వీరా శ్చందనవాసినః

టీక॥ వీరాః = పరాక్రమవంతులును; చందనవాసినః = చందనవనమునం దుండువారలునగు; యే=ఎవ్వరు; ఏనం=ఈనలుని; అనుగచ్ఛంతి=వెంబడించుచున్నారో; యే=ఏ; హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులును; గాత్రాణి=దేహములను; విష్టభ్య=నిగుడ్చుకొని; క్ష్వేళయంతి = సింహనాదముసేయుచున్నారో; నదంతిచ = అఱచుచున్నారో; ఏతే =ఈ; అష్టౌ=ఎనిమిది; శతసహస్రాణి= లక్షలును; దశ=పది; కోటిశతానిచ=నూఱుకోటులును; దుష్ప్రసహాః= సహింపనలవిగానివారలు. ఘోరాః= భయంకరులు. చండాః=క్రూరులు. చండపరాక్రమాః= భయంకరపరాక్రమముగలవారలు.

ఎవ్వరు, ఈనలునివెంబడించి యున్నారో, మఱియునే వానరోత్తములు దేహములునిగుడజేసి, సింహనాదంబులుసేయుచు లేచిక్రోధంబునలంకాభిముఖులయివిజృంభించుచున్నారో: ఈపదినూఱుకోటుల యెనిమిదిలక్షుల వానరులు; చందనవనంబుననుండువారు; మిక్కిలియుఁబరాక్రమవంతులు; భయంకరాకారులు; అతిక్రూరులు, వీరలజయింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౨౪

టీక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ)= ఈనలుఁడే; స్వేన=తనదైన; అనీకేన= సైన్యముచేత; లంకాం= లంకను; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈనలుండు, తానొక్కరుండె, తనసేనంగూడి, లంకాపురినిమర్దింపంగోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో రజతసంకాశ శ్చపలో భీమవిక్రమః
బుద్ధిమాన్ వానరో వీర స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨౫

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఈ; వానరః=వానరుఁడు ; రజతసంకాశః= వెండితోసమానుండును ; చపలః=చంచలుండును; భీమవిక్రమః = భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; బుద్ధిమాన్= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; వీరః= పరాక్రమశాలియును; త్రిషు=మూఁడైన;లోకేషు=లోకములయందు;విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుండు.నగు; శ్వేతః = శ్వేతుండనువాఁడు.

వెండివలెఁదెల్లనైన దేహముగల యీవానరుండు, శ్వేతుండు ; ఇతండు, మిక్కిలియు,యుద్ధచపలుండు;భయంకరంబయినపరాక్రమంబుగలవాఁడు;బుద్ధిమంతుఁడని,ముల్లోకంబులంబ్రసిద్ధివహించినవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తూర్ణం సుగ్రీవ మాగమ్య పునర్గచ్ఛతి సత్వరః
విభజన్ వానరీం సేనా మనీకాని ప్రహర్షయన్. ౨౬

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఇతఁడు; తూర్ణం=శీఘ్రముగా ; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆగమ్య=పొంది; సత్వరః = త్వరతోఁగూడినవాఁడై;వానరీం=వానరసంబంధియగు; సేనాం=సేనను; విభజన్=విభజించుచు ; అనీకాని=సేనలను; ప్రహర్షయన్=సంతసింపఁజేయుచు; పునః=మఱల;గచ్ఛతి=పోవుచున్నాఁడు.

శ్వేతుండు, శీఘ్రంబునసుగ్రీవునొద్దకువచ్చి,మఱల, వానరసేనలవిభజించుచు,సైనికులంబ్రోత్సాహపఱచుచు, సత్వరుండైపోవుచున్నాఁడు, చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పర్యేతి పర్వతమ్
నామ్నా సంకోచనోనామ నానానగయుతో గిరిః. ౨౭
తత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యేష కుముదో నామ యూథపః

టీక॥యః(అధ్యాహృతము)=ఏ;గిరిః=పర్వతము;నామ్నా= పేరుచేత; సంకోచనోనామ= సంకోచనమనిప్రసిద్ధమో;నానానగయుతః= నానావిధములయినశిఖరములతోఁగూడినదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;గోమతీతీరే=

గోమతీనదీతీరమునందు; స్థిత(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; రమ్యం= సుందరమయిన; పర్వతం = సంకోచనపర్వతమును; యః=ఎవ్వఁడు; పురా=మున్ను; పర్యేతి=అధిష్ఠించియుండెనో; ఏషః= ఈ; కుముదో నామ= కుముదుండను పేరుగల; యూథపః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు; తత్ర=ఆగోమతీతీరమునందు; రాజ్యం= వానరరాజ్యమును; ప్రశాస్తి=పాలించుచున్నాఁడు.

ఈతండు, కుముదుండనువాఁడు; ఇతండు, మున్ను, గోమతీతీరంబున రమ్యంబును నానావిధశిఖర సమన్వితంబు నగు సంకోచనంబనుపర్వతంబున నుండి, వానరరాజ్యంబుఁ బాలింపుచుండిన వాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ శతసహస్రాణాం సహస్రం పరికర్షతి. ౨౮
యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘా లాంగూల మాశ్రితాః
తామ్రాః పీతా స్సితా శ్శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౨౯
అదీనో రోషణ శ్చండ స్సంగ్రామ మభికాంక్షతి

టీక॥ యః=ఏ; అసౌ=ఈకుముదుఁడు; శతసహస్రాణాం = లక్షల యొక్క; సహస్రం=వేయింటిని; పరికర్షతి=ఆకర్షించుచున్నాఁడో; ఘోరకర్మణః= భయంకరమయిన కార్యముగల; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలం=తోఁకను; ఆశ్రితాః=పొందిన; దీర్ఘాః=నిడుపులయిన; వాలాః= రోమములు; బహువ్యామాః= పెక్కుచేతులప్రమాణముగలవై; తామ్రాః= ఎఱ్ఱనివియును; పీతాః= పసుపువన్నె గలదియు; సితాః= తెల్లనివియు; శ్వేతాః=మిక్కిలియుఁదెల్లనివియునై; ప్రకీర్ణాః=విరిసియున్నవో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టికుముదుండు; అదీనః=దైన్యములేనివాఁడు; రోషణః = కోపముగలవాఁడు-చండః=భయంకరుఁడు; సంగ్రామం=యుద్ధమును; అభికాంక్షతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఎవ్వనికి, తోఁకయందలి వెంట్రుకలు, మిక్కిలియుఁ బొడవులయి, కొన్ని యెఱ్ఱనివై కొన్ని పసుపువన్నెగలివై, కొన్ని తెల్లనివై యిట్లు నానావిధవర్ణంబులతో నొప్పుచుండునో, అట్టి యీకుముదుండు, వేయిలక్షల వానరులం దోడ్కొనివచ్చుచున్నాఁడు; ఇతం

రుండును భయంకరంబులగు కార్యంబులం జేయువాఁడు; ఎంతమాత్రము దైన్యములేనివాఁడు; మిక్కిలియుఁ గోపంబు గలవాఁడు; భయంకరుండు; ఇతండును; యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషోప్యాశంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౩౦

టీక॥ ఏషోపి=ఈకుముదుండును; లంకాం=లంకాపట్టణమును; స్వేన=తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈకుముదుండును, తనసైన్యంబులతో, లంకాపురి మర్దింపవలెనని పరమోత్సాహంబునను న్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్త్వేష సింహసంకాశః కపిలో దీర్ఘలోచనః
నిభృతః ప్రేక్షతే లంకాం దిధక్షన్నివ చక్షుషా. ౩౧
విన్ధ్యం కృష్ణగిరిం సహ్యం పర్వతంచ సుదర్శనమ్
రాజన్ సతత మధ్యాస్తే రంభో నామైష యూథపః. ౩౨
శతం శతసహస్రాణాం త్రింశచ్చ హరిపుంగవాః
య మేతే వానరా శ్శూరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః. ౩౩
పరివార్యానుగచ్ఛంతి లంకాం మర్దితు మోజసా

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! సింహసంకాశః=సింహములతో సమానుండును; కపిలః=కపిలవర్ణుఁడును; దీర్ఘలోచనః=నిడువులయిన కండ్లుగలవాఁడునగు; యః=ఏ; ఏషతు=ఈవానరుండును; నిభృతః=నిశ్చలుండై; చక్షుషా=కంటిచేత; దిధక్షన్నివ=దహింపనిచ్చించువాఁడువలె; లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాఁడో; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; చండాః=భయంకరులును; చండపరాక్రమాః=భయంకరమయినపరాక్రమముగలవారలును; హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులనగు; ఏతే=ఈ; శతసహస్రాణాం=లక్షయొక్క; శతం=నూఱును; త్రింశచ్చ=ము

ప్పదియు; వానరాః=వానరులు; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; యం=ఎవ్వని; పరివార్య=పరివేష్టించి; అనుగచ్ఛంతి=వెంబడించుచున్నారో; ఏషః=ఈ; యూథపః=వానరోత్తముఁడు; రంభోనామ=రంభుఁడనువాఁడును; సతతం=ఎల్లప్పుడును; వింధ్యం=వింధ్యపర్వతమును; కృష్ణగిరిం=కృష్ణపర్వతమును; సహ్యం=సహ్యపర్వతమును; సుదర్శనం=సుదర్శనమును; పర్వతంచ=పర్వతమును; అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించుచుండును.

రావణుఁడా! ఎవ్వఁడు, సింహములంబోలెఁ, గపిలవర్ణుండై దీర్ఘనేత్రుండై, లంకాపురినిదహించువాఁడువలెనిశ్చలదృష్టిం జూచుచున్నాఁడో, మఱియుశూరులును భయంకరాకారులును భయంకరపరాక్రములునగునీ నూటముప్పదిలక్షలమందివానరోత్తములు లంకాపురినిమర్దింపంగోరి, యెవ్వనివెంబడించివచ్చుచున్నారో, అట్టిఈవానరుఁడు, రంభుండను వాఁడు; ఈతఁడువింధ్య పర్వతంబును, కృష్ణగిరిని, సహ్యంబును సుదర్శనంబును ఈపర్వతంబులను అధిష్ఠించి, వానరరాజ్యంబునేలుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు కర్ణౌ వివృణుతే జృంభతేచ పునఃపునః. ౩౪
నచసంవిజతే మృత్యోర్నచ యుద్ధాద్విధావతి
ప్రకంపతేచ రోషేణ తిర్యక్చ పునరీక్షతే. ౩౫
పశ్యన్ లాంగూలమపిచ క్ష్వేళతేచ మహాబలః
మహాబలో వీతభయో రమ్యం సాల్వేయపర్వతమ్. ౩౬
రాజన్ సతతమధ్యాస్తే శరభోనామ యూథపః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! యస్తు=ఎవ్వఁడుమాత్రము; కర్ణౌ=చెవ్వులను; వివృణుతే=విచ్చుచున్నాఁడో; పునఃపునః=మాటిమాటికి; జృంభతేచ=ఆవలించుచున్నాఁడో; మృత్యోః=మరణమువలన; నసంవిజతేచ=భయపడఁడో; యుద్ధాచ్చ=యుద్ధమువలనను; నవిధావతి=పరుగెత్తఁడో; రోషేణ=కోపము

చేత; ప్రకంపతేచ=వడంకుచున్నా డో; పునఃపునః=మాటిమాటికిని; తిర్యక్=అడ్డముగా; ఈక్షతేచ= చూచుచున్నాఁడో; లాంగూలం= తోఁకను; పశ్యన్నపిచ=చూచుచును; క్ష్వేళతేచ= సింహనాదము చేయుచున్నాఁడో; ఏషః(అధ్యాహృతము)=ఈ ; మహాబలః=అధికమయినబలము గలవాఁడును; వీతభయః=విడువఁబడిన భయముగలవాఁడుననగు; శరభోనామ=శరభుండనెడు; యూథపః = వానరోత్తముఁడు; సతతం=ఎల్లప్పుడును ; రమ్యం= సుందరమయిన ; సాల్వేయపర్వతం= సాల్వేయమనుపర్వతమును ; అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఎవ్వండుచెవులనిగుడఁజేయుచు మాటిమాటికావలించుచున్నాఁడో , మఱియు, గోపంబున వడంకుచుఁ దిర్యగ్దృష్టింజూచుచుఁ, దనలాంగూలంబుఁ జూచి , సింహనాదంబులు సేయుచున్నాఁడో ; ఇతండు,శరభుండు; ఇతఁడు , మరణంబునుంగూడ సరకుసేయఁడు;యుద్ధంబుననుండి వెనుదీయఁడు ; మహాబలుండు;భయములేనివాఁడు; ఇతండు, ఎల్లప్పుడును, రమ్యంబగుసాల్వేయపర్వతంబుననుండి , వానరరాజ్యంబేలును. అని,తాత్పర్యము.

ఏతస్య బలిన స్సర్వే విహారానామ యూథపాః. ౩౭
రాజన్ శతసహస్రాణి చత్వారింశ త్తథైవచ

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఏతస్య= ఈశరభునకు;విహారానామ=విహారులనిప్రసిద్ధులయిన;యూథపాః=వానరోత్తములు; తథైవచ=అట్లే; చత్వారింశత్ = నలువది;శతసహస్రాణి= లక్షలమంది; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. సర్వే=అందఱును;బలినః=బలవంతులు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఈశరభునిచేతిక్రింద , నలువది లక్షలమందివానరవీరులున్నవారలు ; వారలందఱుమిక్కిలియుబలవంతులు.

అని,తాత్పర్యము.

యస్తు మేఘఇవా కాశం మహా నావృత్య తిష్ఠతి. ౩౮

స ౨౬

మధ్యే వానరవీరాణాం సురాణా మివ వాసవః
భేరీణా మివ సన్నాదో యస్యైష శ్రూయతే మహాన్. ౩౯
ఘోర శ్శాఖామృగేంద్రాణాం సంగ్రామ మభికాంక్షతామ్
ఏష పర్వత మధ్యాస్తే పారియాత్ర మనుత్తమమ్. ౪౦
యుద్ధే దుష్ప్రసహో నిత్యం పనసోనామ యూథపః

టీక॥ మహాన్ = పెద్దశరీరముగల; యస్తు = ఎవ్వఁడుమాత్రము; మేఘఇవ = మేఘమువలె; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవృత్య = ఆవరించి; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడో; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; ఏషః = ఈ; సన్నాదః = ధ్వని; భేరీణాం = భేరులయొక్క; సన్నాదః (అధ్యాహృతము) ఇవ = ధ్వనివలె; శ్రూయతే = వినఁబడుచున్నదో; యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; సంగ్రామం = యుద్ధమును; అభికాంక్షతాం = కోరుచున్నవారలును; శాఖామృగేంద్రాణాం = వానరశ్రేష్ఠులునగు; వానరవీరాణాం = వానరవీరులయొక్క; మధ్యే = నడుమను; సురాణాం = దేవతలయొక్క; మధ్యే (అధ్యాహృతము) = నడుమ; వాసవఇవ = ఇంద్రుఁడువలె; వర్తతే (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో; ఏషః = ఈ; ఘోరః = భయంకరుండును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; దుష్ప్రసహః = సహింపనలవిగానివాఁడునగు; పనసోనామ = పనసుఁడనెడు; యూథపః = వానరోత్తముఁడు; అనుత్తమం = తనకన్నశ్రేష్ఠముగాని; పారియాత్రం = పారియాత్రమును; పర్వతం = పర్వతమును; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించుచున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, పర్వతాకారుండై, మేఘములంబోలెనాకాశమునావరించి, భేరులుంబోలెభయంకరముగాసింహనాదంబుసేయుచున్నాఁడో, మఱియుయుద్ధంబువిషయమై యత్యుత్సాహంబుతోనున్నవానరోత్తములనడుమ, దేవతలనడుమదేవేంద్రుంబోలె; గూర్చుండియున్నాఁడో, ఈతండు, పనసుండనువాఁడు; యుద్ధంబునమిక్కిలియుశూరుండు; ఇతఁడుపారియాత్రపర్వతంబుననుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణాం శతార్ధం పర్యుపాసతే. ౪౧

యూథపా యూథపశ్రేష్ఠం యేషాం యూథాని భాగశః

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; భాగశః= వేఱువేఱుగా; యూథాని = సైన్యములు; వర్తంతే(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవో; తే(అధ్యాహృతము)= అట్టి; యూథపాః=వానరోత్తములు; శతసహస్రాణాం= లక్షలయొక్క; శతార్ధం=ఏబది; యూథపశ్రేష్ఠం=వానరశ్రేష్ఠులలో నుత్తముండగు; ఏనం= ఈ పనసుని; పర్యుపాసతే= ఉపాసించుచున్నది.

ఈతని క్రింద, ఏబదిలక్షలమంది, వానరోత్తములున్నారు; వారలు, వేఱువేఱుగా నధికసేనలుంగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు భీమాం ప్రవల్గంతీం చమూం తిష్ఠతి శోభయన్. ౪౨
స్థితాం తీరే సముద్రస్య ద్వితీయ ఇవసాగరః
ఏష దర్దరసంకాశో వినతోనామ యూథపః. ౪౩
పిబం శ్చరతి పర్ణాసాం నదీనా ముత్తమాం నదీమ్

టీక॥ యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్రము; భీమాం=భయంకరమయిన; ప్రవల్గంతీం=మనోహరముగానున్నదియు; ద్వితీయః=రెండవదగు ; సాగరఇవ=సముద్రమువలె; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; తీరే = గట్టునందు; స్థితాం=ఉన్నదియునగు; చమూం= సేనను; శోభయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు ; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; దర్దర సంకాశః= దర్దరపర్వతముతోసమానుఁడగు; ఏషః=ఈ; యూథపః= వానరోత్తముఁడు; వినతోనామ=వినతుండను పేరుగలవాఁడు; నదీనాం= నదులలో; ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠమగు; పర్ణాసాం= పర్ణాసయను; నదీం=నదిని; పిబన్=త్రాగుచు; చరతి=సంచరించుచున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, సముద్రతీరంబున రెండవ సముద్రముం బోలె నతిభయంకరంబై యున్నవానరసేనం బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడో; ఈతండు, వినతుండనువాఁడు; ఉత్తమనదియయినపర్ణాసానదిజలంబులం ద్రావుచుఁ దత్తీరంబునందుండువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

షష్టి శ్శతసహస్రాణి బల మస్య ప్లవంగమాః. ౪౪

టీక॥ షష్టిః=అఱువది; శతసహస్రాణి=లక్షలమంది; ప్లవంగమాః= వానరులు; అస్య=ఈవినతునియొక్క; బలం=సేన.

ఈవినతుని, సేన, అఱువదిలక్షలమంది వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త్వా మాహ్వయతి యుద్ధాయ క్రోధనో నామ యూథపః
విక్రాంతా బలవంతశ్చ యథా యూథాని భాగశః. ౪౫

టీక॥ క్రోధనో నామ= క్రోధనుఁడను; యూథపః = వానరోత్తముఁడు; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; త్వాం=నిన్ను; ఆహ్వయతి = పిలుచుచున్నాఁడు. అస్య(అధ్యాహృతము)= ఈక్రోధనునకు; యథాయూథాని (యథాయూథం) = యూథంబులనతిక్రమింపక. అన్యోన్యయూథంబులందుననుట; భాగశః=వేలువేలుగా; విక్రాంతాః=పరాక్రమవంతులును; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలునగు వానరులు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు.

ఇతఁడు, క్రోధనుండనువాఁడు; నిన్నుయుద్ధంబునకుఁ బిలుచుచున్నాఁడు; ఇతనియొద్దను, వేలువేలుఁ, బరాక్రమవంతులునుబలవంతులునగు వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు గైరికవర్ణాభం వపుః పుష్యతి వానరః
అవమత్య సదా సర్వాన్ వానరాన్ బలదర్పితాన్. ౪౬
గవయో నామ తేజస్వీ త్వాం క్రోధా దభివర్తతే

టీక॥ యస్తు=ఏ ; వానరస్తు= వానరుండుమాత్రము; సదా=ఎల్లప్పుడును; బలదర్పితాన్=బలముచేగర్వించిన; వానరాన్=వానరులను; సర్వాన్=అందఱను; అవమత్య= అవమానించి; గైరికవర్ణాభం= గైరికముయొక్కవన్నెవంటివన్నెగల; వపుః = దేహము; పుష్యతి= పెంచుచున్నాఁడో; అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గవయోనామ=గవయుండనువాఁడు. తేజ

స్వీ=మిక్కిలి వియుఁడేజస్సుగలవాఁడు. కోధాత్=కోపమువలన; త్వాం=నిన్ను గూర్చి; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, బలగర్వితులగువానరుల నందఱనుదృణీకరించుచు, యుద్ధోత్సాహంబున, గైరికమువలెనెఱ్ఱనయినతన దేహమును బెంచుచున్నాఁడో, ఇతండు, గవయుండనువాఁడు; మిక్కిలియుఁడేజంబుగలవాఁడు; కోపంబున, నీపైకి, వచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే. ౪౭

టీక॥ఏనం = ఈవానరుని; సప్తతిః=డెబ్బది; శతసహస్రాణి= లక్షలు; పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నవి.

ఈగవయునిచేతిక్రింద; డెబ్బదిలక్షలమందివానరులున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్

టీక॥ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఈగవయుఁడే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన=తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈగవయుఁడే, తనసేనతోవచ్చి, లంకాపురినంతయుమర్దింపంగోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా బలినః కామరూపిణః. ౪౮
యూథపా యూథపశ్రేష్ఠా ఏషాం యూథాని భాగశః

టీక॥ఏతే=ఈ; యూథపాః=వానరోత్తములు; దుష్ప్రసహాః= సహింపనలవిగానివారలు. బలినః= బలవంతులు; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారలు . యూథపశ్రేష్ఠాః=యూథపోత్తములు. ఏషాం=వీరలకు; భాగశః=వేఱువేఱుగా; యూథాని=సైన్యములు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

వీరలు, యుద్ధంబున జయింపనలవిగానివారలు; బలవంతులు; కామరూపులు; వీరలకు, ఒక్కొక్కరికిని, గొప్ప సైన్యంబులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షడ్వింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ.

సప్తవింశసర్గప్రారంభః.

తాంస్తు తేహం ప్రవక్ష్యామి ప్రేక్షమాణస్య యూథపాన్
రాఘవార్థే పరాక్రాంతా యేన రక్షంతి జీవితమ్. ౧

టీక॥ యే-ఎవ్వరు; రాఘవార్థే-రామునికార్యానిమిత్తమయి; పరాక్రాంతాః- పరాక్రమించినవారలయి; జీవితం-ప్రాణమును; నరక్షంతి-రక్షింపరో; తాన్-అట్టి; యూథపాంస్తు-యూథపులనుమాత్రము; ప్రేక్షమాణస్య-చూచుచున్న; తే-నీకు; అహం-నేను; ప్రవక్ష్యామి-చెప్పుచున్నాను.

మఱియు, నెవ్వరు, రామునినిమిత్తమయి, యుద్ధంబుచేయుట విషయమై ప్రాణంబులనైనను, సరకుసేయరో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలు లగు వానరయూథనాయకులం బాడుమీకుఁ జెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధా యస్య బహువ్యామా వాలా లాంగూలమాశ్రితాః
తామ్రాః పీతాః సితాశ్శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౨
ప్రగృహీతాః ప్రకాశంతే సూర్యస్యేవ మరీచయః
పృథివ్యాం చానుకృష్యంతే హరో నామైష యూథపః. ౩

టీక॥ ఘోరకర్మణః= భయంకరమయిన కార్యముగల; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలం=తోఁకను; ఆశ్రితాః=పొందినట్టి; వాలాః=వెండ్రుకలును; బహువ్యామాః= పెక్కుచేతులపరిమాణముగలవై; స్నిగ్ధాః= నునుపుగలవై; తామ్రాః=ఎఱ్ఱనివై; పీతాః= పసుపువన్నెగలవై; సితాః= తెల్లనివై; శ్వేతాః = మిక్కిలియుఁ దెల్లనివై; ప్రకీర్ణాః= వెదచల్లఁబడినవై; ప్రగృహీతాః=పైకెత్తఁబడినవై; సూర్యస్య= సూర్యునియొక్క; మరీచయఇవ=కిరణములవలె; పృథివ్యాం= నేలయందు; అనుకృష్యంతేచ = ఈడ్వఁబడుచున్నవో; ఏషః= ఈ; యూథపః = యూథపుఁడు; హరోనామ= హరుండనువాఁడు.

ఎవ్వని, తోఁకవెండ్రుకలు, మిక్కిలియుఁబొడవులయి. ఎఱ్ఱనివియుఁ, బసుపువన్నెగలవియు, తెల్లనివియు, నిట్లు, నానావిధవర్ణంబులయి, విరిసి, పైకెత్తఁబడి నేలంజీరాడుచు, సూర్యునికిరణంబులంబోలెఁ బ్రకాశించుచున్నవో, ఈతండు, హరుండనువాఁడు; భయంకరకర్ముఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యం పృష్ఠతోనుగచ్ఛంతి శతశోథ సహస్రశః
ద్రుమానుద్యమ్య సహసా లంకారోహణతత్పరాః. ౪
యూథపా హరిరాజస్య కింకరాస్సముపస్థితాః

టీక॥ యం=ఏహరుని; హరిరాజస్య = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునియొక్క; కింకరాః=కింకరులగు; యూథపాః = వానరోత్తములు; శతశః = నూఱునూఱులుగాను; అథ=ఇంక; సహస్రశః = వేనవేలుగాను; సముపస్థితాః=కూడినవారలై; ద్రుమాన్=వృక్షములను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; సహ

సా = శీఘ్రమున; లంకారోహణతత్పరాః= లంకాపురి యెక్కుటయందాసక్తులయి; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అనుగచ్ఛంతి=వెంబడించుచున్నారో.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవునికింకరులగు వానరోత్తములు, వేనవేలుగాగుంపులుగూడి, వృక్షంబులంబట్టుకొని, శీఘ్రంబున, లంకాపురినారోహింపంగోరినవారలయి, యీహరుని వెంబడించుచున్నారు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష కోటిసహస్రేణ వానరాణాం మహౌజసామ్. ౫
ఆకాంక్షతే త్వాం సంగ్రామే జేతుం పరపురంజయ

టీక॥ పరపురంజయ=శత్రుపట్టణంబునుజయించునట్టి రావణుఁడా! ఏషః=ఈహరుఁడు; మహౌజసాం=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; కోటిసహస్రేణ=కోటులవేయింటిచేత; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; త్వాం=నిన్ను; జేతుం=జయించుటకు; ఆకాంక్షతే=కోరుచున్నాఁడు.

శత్రుపురంబులంజయించునట్టి రావణుఁడా! ఈహరుఁడు, వేయికోట్లపరిమితిగలతనసైన్యముతో వచ్చి, యుద్ధంబున, నిన్నుజయింపవలెనని కోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నీలానివ మహామేఘాం స్తిష్ఠతో యాంస్తు పశ్యసి. ౬
అసితాంజనసంకాశా న్యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్
అసంఖ్యేయాననిర్దేశ్యా న్పరంపార మివోదధేః. ౭
పర్వతేషుచ యే కేచి ద్విషమేషు నదీషుచ
ఏతే త్వా మభివర్తంతే రాజ న్ఋక్షా స్సుదారుణాః. ౮

టీక॥ రాజన్ = రావణుఁడా! నీలాన్=నల్లనైన; మహామేఘానివ (స్థితాన్)= గొప్పమేఘములువలెనున్నవియు; తిష్ఠతః=నిలిచియున్నవియు; అసితాంజనసంకాశాన్ = నల్లనికాటుకతోసమానములును; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్యమయినపరాక్రమము గలవియు ; అసంఖ్యే

యాన్ = లెక్కపెట్టఁగూడనివియు; అని దేశ్యాన్ = చూపరానివియు; మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క; పరం = అవ్వలి; పారమివ (స్థితాన్) = గట్టువలెనున్నవియునగు; యాంస్తు = వేనినిమాత్రము; పశ్యసి = చూచుచున్నావో; యే = ఏవి; కేచిత్ = కొన్ని; పర్వతేషు చ = పర్వతములయందును; విషమేషు = నిమ్నోన్నతప్రదేశములయందును; నదీషు చ = నదులయందును; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; ఏతే = ఈ; సుదారుణాః = మిక్కిలియు భయంకరములయిన; ఋక్షాః = ఎలుఁగుగొడ్డులు; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; అభివర్తంతే = వచ్చుచున్నవి.

రావణుఁడా! నీలమేఘంబులంబోలె నల్లని కాటుకయుంబోలెనల్లనివియు, యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమంబులును, అసంఖ్యేయంబులును, అనిర్దేశ్యంబులును, మహాసముద్రంబువలెన నంతంబులైయున్నవియునగు, నీభల్లూకంబులంజూచుచున్నావే; ఇవి, పర్వతంబులందును విషమప్రదేశంబులందును నదీతీరంబులందును ఉండునవి; ఇవి, మిక్కిలియుభయంకరంబులు; నీపైకి, వచ్చుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజన్ భీమాక్షో భీమదర్శనః
పర్జన్య ఇవ జీమూతై స్సమంతా త్పరివారితః. ౯
ఋక్షవంతం గిరిశ్రేష్ఠ మధ్యాస్తే నర్మదాం పిబన్
సర్వర్క్షాణా మధిపతి ర్ధూమ్రో నామైష యూధపః. ౧౦

టీక॥ రాజన్ = రావణుఁడా! యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏషాం = ఈభల్లూకములయొక్క; మధ్యే = నడుమునందు; సమంతాత్ = అంతటను; జీమూతైః = మేఘములచేత; పరివారితః = పరివేష్టింపఁబడిన; పర్జన్య ఇవ = వర్షాధిదేవతవలె; స్థితః = ఉన్నాఁడో; ఏషః = ఈ; యూధపః = యూధపుఁడు; ధూమ్రోనామ = ధూమ్రుఁడనువాఁడు; సర్వర్క్షాణాం = సమస్త భల్లూకముల యొక్క; అధిపతిః = ప్రభువు. నర్మదాం = నర్మదానదిని; పిబన్ = త్రాఁగుచు; ఋక్షవంతం = ఋక్షవంతమను; గిరిశ్రేష్ఠం = పర్వతశ్రేష్ఠమును; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!

ఎవ్వండు , మేఘంబులనడుమ బజ్జన్యుండుండునట్లు, ఈభల్లూకంబులనడుమనున్నాఁడో ఈతండు ధూమ్రుండు, ఇతండుసమస్తభల్లూకంబులకునునాథుండు ;నర్మదానదీజలంబులం ద్రావుచుబుక్ష వంతంబను పర్వతంబున నుండును.

అని, తాత్పర్యము.

యవీయా నస్యతు భ్రాతా పశ్యైనం పర్వతోపమమ్
భ్రాత్రా సమానో రూపేణ విశిష్టస్తు పరాక్రమైః. ౧౧

టీక॥ పర్వతోపమం = పర్వతముతోఁబోలిక-గల; ఏనం=ఈశని;పశ్య= చూడుము. ఏషతు= వీఁడుమాత్రము; అస్య = ఈధూమ్రునియొక్క; యవీయాన్ = తనకన్నఁజిన్నవాఁడయిన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువు. రూపేణ = రూపముచేత; భ్రాత్రా = అన్నతో; సమానః= సమానుఁడు. పరాక్రమైస్తు= పరాక్రమములచేతమాత్రము ; విశిష్టః=అధికుఁడు.

పర్వతాకారుండొకక-డున్నాఁడు; ఇతనింజూడుము ; ఇతండుధూమ్రునితమ్ముండు; అన్నవలెరూపంబు గలవాఁడు; పరాక్రమంబులందుమాత్రము , అన్నకంటె మిగులనధికుండు.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏష జాంబవాన్నామ మహాయూథపయూథపః
ప్రక్రాంతో గురువర్తీచ సంప్రహారేష్వ మర్షణః. ౧౨

టీక॥సః=అట్టి; ఏషః = ఇతండు; జాంబవాన్నామ= జాంబవంతుండనుపేరుగలవాఁడు. మహాయూథపయూథపః-గొప్పయూథపులసమూహముం బాలించువాఁడు. ప్రక్రాంతః=పరాక్రమముగలవాఁడు.గురువర్తీచ = గురుశుశ్రూష చేయువాఁడును. సంప్రహారేషు=యుద్ధములందు ; అమర్షణః=ఓర్వనివాఁడు.

ఇతండు జాంబవంతుండనువాఁడు; మేటియూథపులలోముఖ్యుండు ; మహాపరాక్రమశాలి; గురుశుశ్రూషకుండు; యుద్ధంబులందు,మిక్కిలియు శూరుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన సాహ్యం సుమహత్కృతం శక్రస్య ధీమతా

దైవాసురే జాంబవతా లబ్ధాశ్చ బహవో వరాః. ౧౩

టీక॥ ధీమతా= బుద్ధిమంతుండగు; ఏతేన= ఈ; జాంబవంతా=జాంబవంతుని చేత; దైవాసురే= దేవాసురుల యుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునకు; సుమహత్=మిక్కిలియు నధికమయిన; సాహ్యం=తోడ్పాటు; కృతం= చేయఁబడినది. బహవః= పెక్కులయిన; వరాశ్చ=వరములును; లబ్ధాః= పొందఁబడినవి.

బుద్ధిమంతుండగు నీజాంబవంతుండు మున్ను దేవాసురుల యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకు మిక్కిలియు సాహాయ్యంబుఁ గావించి, పెక్కు వరంబులం బడసి యున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరుహ్య పర్వతాగ్రేభ్యో మహాభ్రవిపులాః శిలాః
ముంచంతి విపులాకారా న మృత్యోరుద్విజంతి చ. ౧౪
రాక్షసానాంచ సదృశాః పిశాచానాంచ లోమశాః
ఏతస్య సైన్యా బహవో విచరంత్యగ్నితేజసః. ౧౫

టీక॥ విపులాకారాః=పెద్దశరీరముగలవారలును; రాక్షసానాం= రాక్షసులకును; పిశాచానాంచ= పిశాచంబులకును; సదృశాః=సమానులును; అగ్నితేజసః = నిప్పువంటి తేజస్సుగలవారలును; లోమశాః= అధికమయిన వెండ్రుకలుగలవారలునగు; ఏతస్య=ఇతనియొక్క; సైన్యాః= సైనికులు; బహవః=అనేకులు; విచరంతి = తిరుగుచున్నారు. ఆరుహ్య=ఎక్కి; పర్వతాగ్రేభ్యః=పర్వతశిఖరములనుండి; మహాభ్రవిపులాః = గొప్ప మేఘంబులవలెఁ బెద్దవయిన; శిలాః= ఱాళ్లను; ముంచంతి= విడుచుచున్నారు. మృత్యోః=మృత్యువువలనను; నోద్విజంతి చ=భయపడరు.

ఈజాంబవంతుని సైనికులు, లెక్కలేక, మహారోమంబులు గలవారై, అగ్నికింబోలెఁ దేజంబుగలిగి, రాక్షసులుంబోలెఁ బిశాచంబులుంబోలె నతిక్రూరులై, పర్వతశిఖరంబుల పైకి నారోహించి యచ్చోటనుండి, మహామేఘంబులవంటి పెద్దఱాళ్లను బడఁద్రోయుచున్నారు; వీరలు మృత్యువునకుంగూడ భయపడరు.

అని, తాత్పర్యము.

యం త్వేన మభిసంరబ్ధం ప్లవమాన మివ స్థితమ్
ప్రేక్షంతే వానరా స్సర్వే స్థితా యూథపయూథపమ్. ౧౬
ఏష రాజన్ సహస్రాక్షం పర్యుపాస్తే హరీశ్వరః
బలేన బలసంపన్నో దంభో నామైష యూథపః. ౧౭

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! అభిసంరబ్ధం= మిక్కిలియుకోపముగలవాఁడును; ప్లవమానమివస్థితం= ఎగురుచున్నవాఁడువలెనున్నవాఁడునగు; యం=ఏ; యూథపయూథపంతు= యూథపులయొక్క-యూథపునిమాత్రము; స్థితాః= నిలిచియున్న; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; ప్రేక్షంతే=చూచుచున్నారో; ఏషః = ఈ; బలసంపన్నః=బలముతోఁగూడిన; హరీశ్వరః= వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; దంభోనామ=దంభుండను పేరుగల; యూథపః=యూథపుఁడు; బలేన=బలముచేత; సహస్రాక్షం= దేవేంద్రుని; పర్యుపాస్తే=ఉపాసించినాఁడు.

ఎవ్వఁడు, అతికోపంబునొంది యెగురునట్లు చూపట్టుచున్నాఁడో; మఱియు నెవ్వని వానరులందఱు, నాశ్చర్యంబునం జూచుచున్నారో; ఇతండు, దంభుండనువాఁడు; మిక్కిలియు బలవంతుఁడు; ఇతండు, యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుమిక్కిలి సాహాయ్యంబుగావించియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్త్వేనం యోజనం శైలం గచ్ఛన్ పార్శ్వేన సేవతే
ఊర్ధ్వం తథైవ కాయేన గతః ప్రాప్నోతి యోజనమ్. ౧౮
యస్మా న్న పరమం రూపం చతుష్పాదేషు విద్యతే
శ్రుత స్సన్నాదనో నామ వానరాణాం పితామహః. ౧౯
యేన యుద్ధం పురా దత్తం రణే శక్రస్య ధీమతా
పరాజయశ్చ న ప్రాప్త స్సోయం యూథపయూథపః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గచ్ఛన్ = పోవుచు; పార్శ్వేన = ప్రక్క-చేత; యోజనే=ఆమడయందు; స్థితం = ఉన్న; శైలం=పర్వతమును; సేవతే = పొందుచున్నాఁడో; తథైవ=అట్లె; కాయేన=దేహముచేత; ఊర్ధ్వం= పై

కి; గతః=పోయినవాఁడై; యోజనం= ఆమడను; ప్రాప్నోతి=పొందునో; చతుష్పాదేషు = నాలుగుకాళ్ల జంతువులందు; యస్మాత్=ఎవ్వనికన్నను; పరమం=అధికమయిన; రూపం= ఆకారము; నవిద్యతే=లేదో; ధీమతా=బుద్ధిమంతుఁడగు; యేన=ఎవ్వనిచేత; పురా=మున్ను; రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునికి; యుద్ధం= యుద్ధము; దత్తం = ఇయ్యఁబడినదో; పరాజయశ్చ= అపజయమును; నప్రాప్తః=పొందఁబడలేదో; సః = అట్టి; యూథపయూథపః = యూథపులసమూహమునుబాలించునట్టి; అయం= ఇతఁడు ; సన్నాదనోనామ=సన్నాదనుండని; శ్రుతః=వినఁబడినవాఁడు. వానరాణాం=వానరులకు; పితామహః = తాత.

ఎవ్వఁడు, నడచునప్పుడు, ఒకయడుగునను, యోజనదూరంబుననుండు పర్వతంబుఁజేరునో, మఱియుఁజక్కఁగా లేచినిలిచినచో, నొకయోజన దూరము పొడవుగలిగియుండునో, ఈతఁడు, సన్నాదనుండనువాఁడు; ఈతఁడు వానరులకుఁబితామహుఁడు; ఇతనికన్నను బెద్దశరీరముగల మృగము చతుష్పాజ్జంతువులలో నేదియు లేదు; ఇతఁడు, మున్ను దేవేంద్రునితో యుద్ధంబుచేసినాఁడు ; అప్పుడెంతమాత్రమును బరాజయము నొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య విక్రమమాణస్య శక్రస్యేవ పరాక్రమః
ఏష గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవర్త్మనః. ౨౧

టీక॥ విక్రమమాణస్య=పరాక్రమించుచున్న; యస్య=ఎవ్వనికి; శక్రస్యేవ=దేవేంద్రునకువలె; పరాక్రమః = పరాక్రమము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదో; ఏషః= ఈసన్నాదుఁడు; కృష్ణవర్త్మనః=అగ్నివలన ; గంధర్వకన్యాయాం=గంధర్వస్త్రీయందు; ఉత్పన్నః=పుట్టినాఁడు.

ఈతఁడు, దేవేంద్రునకుసరియయినపరాక్రమంబుగలవాఁడు ; ఇతఁడు, గంధర్వకన్యయందు, అగ్నిదేవునికిఁబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తదా దైవాసురే యుద్ధే సాహ్యార్థం త్రిదివౌకసామ్

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దైవాసురే = దేవాసురులకుఁగలిగిన; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; త్రిదివౌకసాం = దేవతలకు; సాహ్యార్థం = తోడ్పాటుకొఱకు; ఉత్పాదితః (అధ్యాహృతము) = పుట్టింపఁబడినాఁడు.

దేవాసుర యుద్ధముజరగినప్పుడు, దేవతలకుసాహాయ్యార్థమై, ఇతనిని బుట్టించినారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య వైశ్రవణో రాజా జంబూ ముపనిషేవతే. ౨౨
యో రాజా పర్వతేంద్రాణాం బహుకిన్నరసేవినామ్
విహారసుఖదో నిత్యం భ్రాతుస్తే రాక్షసాధిప. ౨౩
తత్రైష వసతి శ్రీమాన్ బలవాన్ వానరర్షభః
యుద్ధేష్వకత్థనో నిత్యం క్రోధనో నామ యూథపః. ౨౪
వృతః కోటిసహస్రేణ హరీణాం సముపస్థితః

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! యస్య = ఏపర్వతమునకు; వైశ్రవణః = కుబేరుఁడు; రాజా = రాజో; యః (అధ్యాహృతము) = ఏపర్వతము; జంబూం = నేరేడుచెట్టును; ఉపనిషేవతే = పొందుచున్నదో; యః = ఏపర్వతము; బహుకిన్నరసేవినాం = పెక్కుకిన్నరులను సేవించునట్టి; పర్వతేంద్రాణాం = పర్వతశ్రేష్ఠముల యొక్క; రాజా = రాజో; యః (అధ్యాహృతము) = ఏది; తే = నీయొక్క; భ్రాతుః = అన్నయయినకుబేరునకు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు; విహారసుఖదః = క్రీడాసౌఖ్యమునిచ్చునదో; తత్ర = ఆపర్వతమునందు; ఏషః = ఈ; శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండును; బలవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యుద్ధేషు = యుద్ధములందు; అకత్థనః = ఆత్మస్తుతిచేసికొననివాఁడును; వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుఁడునగు; క్రోధనః = క్రోధనుండను పేరుగల; యూథపః = యూథపుఁడు; వసతి = వసించియుండును. హరీణాం = వానరులయొక్క, కోటిసహస్రేణ = కోటివేయింటచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ఉపస్థితః = వచ్చినాఁడు.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా! ఈవానరోత్తముండు, నీయన్న

కుబేరునిచేఁబాలింపఁబడునదియు జంబూవృక్షంబుతోఁగూడినదియుఁ, బర్వతంబులకన్నింటికిని రాజును, నాకుబేరునకెల్లప్పుడును విహారస్థానంబై యొప్పునదియునగు హిమవత్పర్వతంబుపై నుండువాఁడు; ఇతండు క్రోధనుండు; బలవంతుండు; ఆత్మస్తుతిచేసికొనఁడు; యుద్ధంబులనతిశూరుండు; ఇతండు, వేయికోట్ల వానర వీరులతో వచ్చియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౨౫

టీక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ)= ఈక్రోధనుఁడే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన= తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే= కోరుచున్నాఁడు.

ఈక్రోధనుండు, తనసైన్యముచే, లంకాపురినంతయు మర్దింపం గోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యో గంగామను పర్యేతి త్రాసయన్ హస్తియూథపాన్
హస్తినాం వానరాణాంచ పూర్వవైర మనుస్మరన్. ౨౬
ఏష యూథపతి ర్నేతా గచ్ఛన్ గిరిగుహాశయః
గజాన్ యోధయతే వన్యాన్ గిరీంశ్చైవ మహీరుహాన్. ౨౭

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; హస్తినాం= ఏనుంగులకును; వానరాణాంచ= వానరులకును; పూర్వవైరం= మునుపటి వైరమును; అనుస్మరన్=తలంచుచు; హస్తియూథపాన్=గజశ్రేష్ఠములను; త్రాసయన్= భయపఱచుచు; గంగామను=గంగానదిని సమీపించి; పర్యేతి= సంచరించుచుండునో; ఏషః=ఈ; యూథపతిః=యూథపుఁడు; నేతా= నాయకుఁడు. గిరిగుహాశయః=పర్వతగుహలయందు నిద్రగలవాఁడు. గచ్ఛన్=పోవుచు; వన్యాన్=అడవియందుఁబుట్టిన; గజాన్=ఏనుంగులను; గిరీంశ్చైవ= పర్వతంబులను, మహీరుహాన్=వృక్షములను; యోధయతే = యుద్ధముచేయించును.

ఇదిగో, ఇచ్చటనొకవానరోత్తముండున్నాఁడుచూడుము; ఈతండు, మున్ను హనుమంతునితండ్రి కేసరి, మునిజనబాధకుండగు గజాకారుఁడైనశం

బసాదనుండను రాక్షసుని, మునినియోగంబునం జంపిననాఁటనుండి, వానరులకును గజంబులకును గల్గినవైరంబు దలంచి, గజంబులకంతభయంబు గలుగఁ జేయుచు, గజంబులం బట్టి పర్వతంబుల పైఁగొట్టుచుఁ, పర్వతంబులచేగజంబులం బ్రహరించుచు, నట్లు వృక్షంబులపై గజంబులం గొట్టుచు, వృక్షంబులచేగజంబులం బ్రహరించుచు, నిట్లు నానావిధంబుల గజనాశంబు గావించుచు, గంగానదీసమీపంబున, సంచరించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

య ఏష వాహినీముఖ్యో నదీం హైమవతీ మను
ఉశీరబీజ మాశ్రిత్య పర్వతం మందరోపమమ్. ౨౮
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్ర ఇవ స్వయమ్
ఏనం శతసహస్రాణాం సహస్ర మనువర్తతే. ౨౯

టీక॥ వాహినీముఖ్యః= సేనలో ముఖ్యుండును; వానరశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముండునగు; యః=ఏ; ఏషః= ఈతఁడు; హైమవతీం = హిమవత్పర్వతమునందుఁబుట్టి; నదీమను= గంగానదిని సమీపించి; మందరోపమం= మందరముతోఁబోలికగల; ఉశీరబీజం=ఉశీరబీజమను; పర్వతం=కొండను; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; దివి = స్వర్గ[illegible]బునందు; స్వయం, శక్ర ఇవ= స[illegible]వేంద్రుండువలె; రమతే=క్రీడించునో; ఏనం=ఇతని; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; సహస్రం= వేయి; అనువర్తతే= వెంబడించుచున్నది.

ఈవానరోత్తముండు, గంగానదీసమీపంబున, నుశీరబీజంబను పర్వతంబున, స్వర్గంబున దేవేంద్రుండువోలె, విహరించుచుండును; ఇతండు, సేనాముఖ్యుండు; ఇతనిక్రింద, వేయిలక్షల వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యవిక్రమ[illegible]ప్తానాం నదతాం బలశాలినామ్
స ఏష నేతా చైవ తేషాం వానరాణాం తపస్వినామ్. ౩౦

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః=ఇతండు; వీర్యవిక్రమదృప్తానాం = ఉత్సాహముచేతను బరాక్రమముచేతను గర్వించినవారలును; నదతాం=గర్జించు

చున్నవారలును; బలశాలినాం=బలము చేఁబ్రకాశించుచున్నవారలును ; తరస్వినాం = అధికమయినవేగముగల వారలునగు; ఏతేషాం = ఈవానరుల యొక్క; నేతాచ=నాయకుండును.

ఇతండు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలులు నుత్సాహవంతులును సింహానాదంబులుసేయుచున్నవారలును బలవంతులును వేగవంతులునగునీవేయిలక్షల వానరులకును నాయకుండు.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏష దుర్ధరో రాజన్ ప్రమాథీనామ యూథపః
వాతేనే వోద్ధతం మేఘం య మేన మను పశ్యసి. ౩౧
అనీకమపి సంరబ్ధం వానరాణాం తరస్వినామ్
ఉద్ధూత మరుణాభాసం పవనేన సమంతతః. ౩౨
వివర్తమానం బహుధా యత్రై) తే ద్బహుళం రజః

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! యత్ర=ఎచ్చట ; సమంతతః=అంతటను; పవనేన = వాయువుచేత; ఉద్ధూతం=ఎగురఁగొట్టఁబడిన; అరుణాభాసం=ఎఱ్ఱనికాంతిగల; బహుధా=పెక్కువిధములను; వివర్తమానం=చుట్టుచున్న; ఏతత్ = ఈ; బహుళం=అధికమయిన; రజః=దుమ్ము; దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి;సంరబ్ధం= వేగముతోఁగూడిన; తరస్వినాం=బలవంతులగు;వానరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకమపి=సైన్యమును; వాతేన=వాయువుచేత; ఉద్ధతం=ఎగురఁగొట్టఁబడిన ; మేఘమివ(స్థితం) = మేఘమువలెనున్న; యం=ఏ; ఏనమను=ఇతనిసమీపించి ; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; సః = అట్టి; ఏషః=ఈతఁడు; దుర్ధరః = సహింపనలవిగాని; ప్రమాథీనామ=ప్రమాథియనెడు; యూథపః = యూథపుఁడు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఎచ్చట, వాయువుచే రేఁగిన, యెఱ్ఱదియునానావిధంబులవివర్తమానంబునగుదుమ్ము,అధికముగాఁబూపట్టుచున్నదో; అట్టిబలవంతులగువానరులసేనం జూడుము ; ఇదియెంతయుసంరంభ

బుతోనున్నది; ఆసేనామధ్యంబున,వాయువుచే నెగురఁగొట్టఁబడిన మేఘం బువలెనున్నయీవానరోత్తముండు, ప్రమాథియనువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సితముఖా ఘోరా గోలాంగూలా మహాబలాః. ౩౩
శతం శతసహస్రాణి దృష్ట్వా వై సేతుబంధనమ్
గోలాంగూలం మహావేగం గవాక్షం నామయూథపమ్. ౩౪
పరివార్యాభివర్తంతే లంకాం మర్దితు మోజసా

టీక॥ సితముఖాః= తెల్లనిముఖములు గలవియు; మహాబలాః= అధికమయినబలముగలవియునగు; ఏతే=ఈ; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులు; శతసహస్రాణి=లక్షలు; శతం=నూఱు; సేతుబంధనం=సేతుబంధమును; దృష్ట్వా-చూచి; మహావేగం= అధికమయినవేగముగల; గోలాంగూలం= కొండముచ్చయిన; గవాక్షంనామ= గవాక్షుండను; యూథపం=యూథపుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; ఓజసా=బలముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; అభివర్తంతే= వచ్చుచున్నవి.

తెల్లనిముఖంబులు గలవియు భయంకరంబులునగు గోలాంగూలంబులు, నూఱులక్షలసంఖ్యగలవి, సేతుబంధముముగియుటనుజూచి, మహావేగుండును గోలాంగూలాధీశ్వరుండునగుగవాక్షునింబరివేష్టించి, పరాక్రమంబున, లంకాపురినిమర్దించుటకై, వచ్చుచున్నవి, చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రమరాచరితా యత్ర సర్వకామఫలద్రుమాః. ౩౫
యం సూర్య స్తుల్య వర్ణాభ మనుపర్యేతి పర్వతమ్
యస్య భాసా సదా భాంతి తద్వర్ణా మృగపక్షిణః. ౩౬
యస్య ప్రస్థం మహాత్మానో నత్యజంతి మహర్షయః
సర్వకామఫలా వృక్షా స్సదా ఫలసమన్వితాః. ౩౭

మధూనిచ మహార్హాణి యస్మిన్ పర్వతసత్తమే
తత్రైష రమతే రాజన్ రమ్యే కాంచనపర్వతే. ౩౦
ముఖ్యో వానరముఖ్యానాం కేసరీ నామ యూథపః

టీక॥ రాజన్= రావణుఁడా! యత్ర=ఏపర్వతమునందు; భ్రమరాచరితాః=తుమ్మెదలచేఁ బొందఁబడిన; సర్వకామఫలద్రుమాః = సమస్తాభీష్టంబులనుఫలించువృక్షంబులు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; యం=ఏ; పర్వతమును= పర్వతమును సమీపించి; సూర్యః=సూర్యుఁడు; తుల్యవర్ణాభం= సమానమయిన వన్నెయొక్క కాంతిగలుగునట్లుగా; పర్యేతి=సంచరించుచున్నాఁడో; యస్య= ఏపర్వతముయొక్క; భాసా= కాంతిచేత; సదా= ఎల్లప్పుడును; మృగపక్షిణః= మృగంబులును బక్షులును; తద్వర్ణాః= ఆపర్వతముయొక్క వన్నెవంటివన్నె గలవై; భాంతి=ప్రకాశించుచున్నవో; యస్య=ఏపర్వతముయొక్క; ప్రస్థం= నెత్తమును; మహాత్మానః= పూజ్యులగుఋషులు; నత్యజంతి=విడువరో; యస్మిన్=ఏ; పర్వతసత్తమే= పర్వతశ్రేష్ఠమునందు; సర్వకామ ఫలాః= సమస్తములయిన కోరఁదగిన ఫలములు గలవియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; ఫలసమన్వితాః=ఫలముతోఁ గూడినవియు నగు; వృక్షాః= వృక్షములును; మహార్హాణి=శ్రేష్ఠములయిన; మధూనిచ= తేనియలును; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; తత్ర=అట్టి; రమ్యే= సుందరమయిన; కాంచనపర్వతే=బంగారుకొండయయిన మేరు పర్వతమునందు; వానరముఖ్యానాం = వానరశ్రేష్ఠులలో; ముఖ్యః = మొదటివాఁడైన; ఏషః=ఈ; కేసరీనామ= కేసరి యను పేరుగల; యూథపః= యూథపుఁడు; రమతే= విహరించుచుండును.

ఏపర్వతంబునఁ, గోరినవాని నన్నింటినొసంగునవియు, నెల్లప్పుడును గంధిపుష్పంబులు గలిగి యుండుటచేఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడినవియునగు వృక్షంబులున్నవో, ఏపర్వతసమీపంబున, సూర్యుండు ఆపర్వతముంబోలె స్వర్ణవర్ణుండైయొప్పునో, ఎచ్చటఁ బక్షులును మృగంబులును సమస్తజంతువులును బంగారువన్నెగలిగియుండునో, ఏపర్వతంబునందు మహర్షులు, విడువక, ఎల్లప్పుడును నివసించుచుందురో,

ఎచ్చట నతిరుచ్యంబులగు ఫలంబుల నొసంగు నవియు నెల్లప్పుడునుఫలంబులతోఁ గూడినవియునగు వృక్షంబులును మంచి తేనియలును గలిగి యుండునో, అట్టిరమణీయమయిన మేరుపర్వతంబునందు, వానర వీరులలో మొదటివాఁడైనయీ కేసరి, నివాసము సేయుచుండును.అని, తాత్పర్యము.

షష్టి ర్గిరిసహస్రాణాం రమ్యాః కాంచనపర్వతాః. ౩౯
తేషాం మధ్యే గిరివర స్త్వ మివా నఘ రక్షసామ్

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రావణుఁడా,రమ్యాః = సుందరములయిన;కాంచనపర్వతాః=బంగారుకొండలు;గిరిసహస్రాణాం = పర్వతములయొక్క-వేలయొక్క;షష్టిః= అఱువది; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. తేషాం=వానియొక్క;మధ్యే=నడుమను; గిరివరః=పర్వతశ్రేష్ఠము; రక్షసాం=రాక్షసులలో; త్వమివ=నీవువలె;అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! బంగారుకొండలు, అఱువదివేలున్నవి; వానినడుమ, రాక్షసులలోనీవుసర్వోత్తముండవై యుండునట్లు, ముఖ్యపర్వతంబున్నది.అని, తాత్పర్యము.

సన్తి తే కపిలా శ్శ్వేతా స్తామ్రాస్యా మధుపింగళాః. ౪౦
నివసంత్యు త్తమగిరౌ తీక్ష్ణదంష్ట్రా నఖాయుధాః
సింహాఇవ చతుర్దంష్ట్రా వ్యాఘ్రాఇవ దురాసదాః. ౪౧
సర్వే వైశ్వానరసమా జ్వలితాశీవిషోపమాః
సుదీర్ఘాంచితలాంగూలా మత్తమాతంగసన్నిభాః. ౪౨
మహాపర్వతసంకాశా మహాజీమూతనిస్స్వనాః
వృత్తపింగళరక్తాక్షా భీమభీమా గతిస్వరాః. ౪౩

టీక॥కపిలాః=నలుపుగలసినయెఱుపువన్నెగలవారలును; శ్వేతాః=తెల్లనివన్నెగలవారలును; తామ్రాస్యాః=ఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును; మధుపింగ

శ్లో॥= తేనైవలెగోరోచనపువన్నెగల వారలును; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః=కఱకుకోఱలు గలవారలును; నఖాయుధాః=నఖము లెయాయుధములుగా గలవారలును; చతుర్దంష్ట్రాః=నాలుగుకోఱలుగల; సింహాఇవస్థితాః= సింహములువలెనున్న వారలును; వ్యాఘ్రాఇవ=పెద్దపులులువలె; దురాసదాః= చేనకనలవిగానివారలును; సర్వే=అందఱును; వైశ్వానరసమాః=నిప్పుతోసమానులును; జ్వలితాశీవిషోపమాః= మండుచున్నసర్పములతోఁబోలికగలవారలును; సుదీర్ఘాంచితలాంగూలాః= మిక్కిలియునిడుపులయియొప్పుచున్నతోఁకలుగలవారలును; మత్తమాతంగసన్నిభాః=మదించినయేనుంగులతో సమానులును; మహాపర్వతసంకాశాః= గొప్పపర్వతములతోసమానులయినవారలును; మహాజీమూతనిస్స్వనాః=గొప్ప మేఘములయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలవారలును; వృత్తపింగళరక్తాక్షాః= గుండ్రములయినవియు గోరోచనపువన్నెయు నెఱ్ఱదనములు గలవియునగుకండ్లుగలవారలును; భీమభీమాః= మిక్కిలియుభయంకరులును; గతిస్వరాః=(భయంకరమయిన) గమనమునుగంతధ్వనియునుగలవారలునగు; ఏతే=ఈవానరులు; తత్ర=అ; ఉత్తమగిరౌ= ఉత్తమపర్వతమునందు; నివసంతి=వాసముసేయుచుందురు.

ఈకపిలముఖులును, ధవళముఖులు నువెఱ్ఱనిముఖముగలవారలును, పింగళవర్ణములయిన ముఖములుగలవారలును, కఱకుకోఱలుగలవారలును, నఖంబులె యాయుధంబులుగాఁగలవారలును, నాలుగుకోఱలసింహంబులుంబోలెఁ బెద్దపులులుంబోలె నతిభయంకరంబుగాఁబూపట్టుచుండువారలును, నిప్పువంటివారలును, తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివారలును, దీర్ఘములునుసుందరములునగు తోఁకలుగలవారలును, మదపుటేనుంగులుంబోలెనున్నవారలును, పర్వతాకారులును, మేఘగర్జనంబువంటి సింహనాదంబుగలవారలును, గుండ్రములును పింగళవర్ణంబులునగు నేత్రంబులుగల వారలును, భయంకరాకారులును. భయంకరంబులగు గమనంబునుగంతధ్వనియుంగల వారలునగు నీవానరులు, ఆయఱువదివేల బంగారు కొండలలో నుత్తమంబగుపర్వతమునందు, నివసించియుందురు. అని, తాత్పర్యము.

మర్దయంతీవ తే సర్వే తస్థు లంకాం సమీక్ష్య తే

టీక॥ తే=వారలు; సర్వే= అందఱును; తే=నీయొక్క; లంకాం=లంకాపురిని; సమీక్ష్య=చూచి; మర్దయంతీవ (మర్దయంత ఇవ)= మర్దించువారలువలె; తస్థుః=ఉన్నారు,

వారలందఱు, నీలంకాపురింజూచి, యిప్పుడె, మర్దించునట్లున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషచైషా మధిపతి ర్మధ్యే తిష్ఠతి వీర్యవాన్. ౪౪
జయార్థీ నిత్య మాదిత్య ముపతిష్ఠతి బుద్ధిమాన్
నామ్నా పృథివ్యాం విఖ్యాతో రాజన్ శతవలీతి యః. ౪౫

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; పృథివ్యాం=భూమియందు; నామ్నా=పేరుచేత; శతవలీతి = శతవలియని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిఁబొందినాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; వీర్యవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; ఏషాం=ఈవానరులయొక్క ; అధిపతిః=ప్రభుండునగు; ఏషచ=ఈతండును; మధ్యే = నడుమను; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధికమయిన బుద్ధిగలశతవలి ; జయార్థీ=జయంబుఁగోరువాఁడై; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆదిత్యం=సూర్యుని ; ఉపతిష్ఠతి (ఉపతిష్ఠతే)=స్తుతింపుచున్నాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఈవానరులనాయకుండు, వీరలనడుమనున్నాఁడు, చూడుము; ఈతండు మిక్కిలియుఁ బరాక్రమంబు గలవాఁడు; ఇతనిపేరు, శతవలియని భూమండలంబున వినుతికెక్కియున్నది ; ఇతండు, జయంబుఁగోరి, సూర్యునికెప్పుడును బూజగావించుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుం
విక్రాంతో బలవాన్ శూరః పౌరుషే స్వే వ్యవస్థితః. ౪౬

టీక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఇతండె; స్వేన = తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే= కోరుచున్నాఁడు. విక్రాంతః=పరాక్రమవంతుండు; బలవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁ

డు. శూరః= యుద్ధమునందు భయములేనివాఁడు; స్వే=తనదైన; పౌరుషే=పౌరుషమునందు; వ్యవస్థితః = దృఢముగానుండువాఁడు.

ఇతండొకఁడే, తనసేనంగొని, లంకాపురినంతయుమర్దింపం గోరుచున్నాఁడు; ఇతండు, పరాక్రమవంతుండు; బలవంతుండు ; శూరుండు; తన పౌరుషంబువదలనివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రామప్రియార్థం ప్రాణానాం దయాం న కురుతే హరిః

టీక॥ హరిః = శతవలి; రామప్రియార్థం = రామునిసంతోషముకొఱకు; ప్రాణానాం= ప్రాణంబులను; దయాం=దయను; నకురుతే=చేయఁడు.

ఈశతవలి, రామసంతోషార్థము, తనప్రాణంబులనుంగూడ, నెంత మాత్రముసరకుసేయఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయో నలో నీలశ్చ వానరః. ౪౭
ఏకైక ఏవ యూథానాం కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః

టీక॥ గజః=గజుఁడును;గవాక్షః= గవాక్షుండును ; గవయః = గవయుఁడును ; నలః=నలుఁడును; నీలః=నీలుఁడును;వానరశ్చ = వానరుఁడును; ఏతేషాం(అధ్యాహృతము)=వీరలలో; ఏకైకఏవ = ఒక్కఁడే ; యూథానాం=సమూహములయొక్క;దశభిః=పది; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః= చుట్టఁబడియున్నాఁడు.

గజుండును గవాక్షుండునుగవయుండును నలుండును నీలుండును, వీరలు, ఒక్కొకరును , పదికోట్ల సైన్యముతోఁగూడియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తథా న్యే వానరశ్రేష్ఠా విన్ధ్యపర్వతవాసినః. ౪౮
నశక్యంతే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః

టీక॥ తథా=అట్లు ; విన్ధ్యపర్వతవాసినః=విన్ధ్యపర్వతమునందువాసము సేయువారలును; లఘువిక్రమాః= శీఘ్రమయిన నడచుటగల వారలు న

గు; అన్యే=ఇతరులయిన ; వానరశ్రేష్ఠాః = వానరోత్తములు; బహుత్వాత్తు=అనేకులగుటవలననే;సంఖ్యాతుం=లెక్కపెట్టుటకు; నశక్యంతే= అలవిగాదు.

అట్లువిధ్యపర్వతవాసులు , మహావేగులగు వానరోత్తము లనేకులున్నారు; వారలలెక్కపెట్టనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే మహారాజ మహాప్రభావా
స్సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః. ४౯
సర్వే సమర్థాః పృథివీం క్షణేన
కర్తుం ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలామ్

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! ఏతే (అధ్యాహృతము)=ఈవానరులు;మహాప్రభావాః = అధికమయినప్రభావముగలవారలు. సర్వే=అందఱును; మహాశైలనికాశకాయాః = మహాపర్వతముతోసమానముయినదేహముగలవారలు. సర్వే=అందఱును; పృథివీం=భూమిని; క్షణేన=క్షణముచేత ; ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలాం=పగులఁగొట్టఁబడినవియు వెదచల్లబడినవియునగు పర్వతములుగలదానిఁగా; కర్తుం=చేయుటకు ; సమర్థాః=సమర్థులు.

మహారాజుండవగురావణుఁడా! ఈ వానరులందఱును మహాప్రభావులు; పర్వతంబులవంటిదేహముగలవారలు;క్షణమాత్రమున , భూమియందలిపర్వతంబులనన్నింటినిజూర్ణంబుగావించి తూర్పాఱఁబెట్టఁగలరు. అని , సారణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,సప్తవింశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తవింశసర్గటీక, ముగిసినది.

౨౮

అష్టవింశసర్గప్రారంభః.

సారణస్య వచశ్శ్రుత్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్
బల మాదిశ్య తత్సర్వం శుకో వాక్య మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; శుకః= శుకుఁడు; సారణస్య=సారణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; రాక్షసాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; తత్=ఆ; సర్వం=సమస్తమయిన; బలం=సైన్యమును; ఆదిశ్య = చూపి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, శుకుండు, సారణుండు చెప్పినమాటలనంతయువిని, యతండు, సాకల్యంబునం జెప్పకుండుటం జేసి, తాను రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, వానరసైన్యమునంతయుం జూపి, యిట్లని చెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితాన్ పశ్యసి యా నేతాన్ మత్తానివ మహాద్విపాన్
న్యగ్రోధానివ గాంగేయాన్ సాలాన్ హైమవతానివ. ౨
ఏతే దుష్ప్రసహా రాజన్ బలినః కామరూపిణః
దైత్యదానవసంకాశా యుద్ధే దేవపరాక్రమాః. ౩

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! మత్తాన్=మదించిన; మహాద్విపానివ స్థితాన్= ఏనుంగులువలెనున్నవారలను ; గాంగేయాన్= గంగాతీరంబులం బుట్టిన; న్యగ్రోధానివ (స్థితాన్)=మఱ్ఱిచెట్లువలెనున్న వార

లును; హైమవతాః=హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన; సాలాఇవ(స్థితాః)=మద్దిచెట్లువలెనున్న వారలు నగు; యాః=ఏ; ఏతాః=వీరలను; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; ఏతే=వీరలు; దుష్ప్రసహాః=ఓర్వనలవిగానివారలు. బలినః= అధికమయినబలముగలవారలు; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారలు; దైత్యదానవసంకాశాః=దైత్యులతోనుదానవులతోను సమానులయినవారలు; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; దేవపరాక్రమాః = దేవతలపరాక్రమమువంటిపరాక్రమము ౩ లవారలు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా, మదపుటేనుంగులుంబోలె, గంగాతీరంబునంబుట్టిన వటవృక్షంబులుంబోలె, హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన సాలవృక్షంబులుంబోలె మహాకాయులయియున్న యీవానరలంజూచుచున్నావే; వీరలుదుర్జయులు; బలవంతులు; కామరూపులు; దైత్యదానవులకు సరివచ్చువారలు; యుద్ధంబున దేవతలకుంబోలెఁ బరాక్రమంబుగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం కోటిసహస్రాణి నవ పంచచ సప్తచ
తథా శంఖసహస్రాణి తథా బృందశతానిచ. ౪

టీక॥ ఏషాం= ఈవానరులయొక్క; కోటిసహస్రాణి= కోటులయొక్కవేలు; నవ=తొమ్మిదియు; పంచచ= అయిదును; సప్తచ=ఏడును; తథా = అట్లు; శంఖసహస్రాణి=శంఖముయొక్కవేలును; తథా=అట్లు; బృందశతానిచ=బృందములయొక్క నూఱులును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ఈవానరులు, తొమ్మిదివేలకోట్లును, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకోట్లును. పెక్కువేలశంఖంబులును, పెక్కునూఱులబృందంబులును, ఇట్లు, అనంతంబుగనున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సుగ్రీవసచివాః కిష్కింధానిలయా స్సదా
హరయో దేవగంధర్వై రుత్పన్నాః కామరూపిణః. ౫

టీక॥ ఏతే=ఈ; హరయః= వానరులయి; ఉత్పన్నాః=పుట్టినవారలు. రులు; సుగ్రీవసచివాః=సుగ్రీవునిసహాయులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; కిష్కింధానిలయాః=కిష్కింధయే యునికిపట్టుగాఁగలవారలు; దేవగంధర్వైః=దేవతలచేతను గంధర్వులచేతను; కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవా

ఈవానరులు, సుగ్రీవుఁ సచివులు; ఎల్లప్పుడును సుగ్రీవునితోఁగూడఁ గిష్కింధాపురినుండువారలు; దేవగంధర్వులకుఁ బుట్టినవారలు; పుట్టిననాఁటనుండి, యిచ్ఛకువచ్చినరూపంబునొంద శక్తిగలవారలు. అని, తాత్పర్యము.

యౌ తౌ పశ్యసి తిష్ఠంతౌ కుమారౌ దేవరూపిణౌ
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చోభౌ తాభ్యాం నాస్తి సమో యుధి. ౬

టీక॥ దేవ= రావణుఁడా! రూపిణౌ=మంచిరూపముగల; తిష్ఠంతౌ=ఉన్న; కుమారౌ = యౌవనవంతులగు; యౌ=ఏ; తౌ=వారలను; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మైందశ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ= ద్వివిదుండును. యుధి = యుద్ధమునందు; తాభ్యాం=వారలతోఁ; సమః= సమానుఁడు; నాస్తి=లేఁడు.

రావణుఁడా! సుందరరూపులును యౌవనవంతులునగు, వీరలిద్దఱును, మైందద్వివిదులనంబడుదురు; యుద్ధంబున, వీరలకుసరివచ్చువాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా వమృతప్రాశినా వుభౌ
ఆశంసేతే యుధా లంకా మేతౌ మర్దితు మోజసా. ౭

టీక॥ ఏతౌ(అధ్యాహృతము)= వీరలు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవునిచేత; సమనుజ్ఞాతౌ = అనుమతింపఁబడినవారలయి ; అమృతప్రాశినౌ= అమృతంబుభుజించినవారలు. ఏతౌ=వీరలు; యుధా= యుద్ధముచేత ; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం =

మదించుటకు ; ఆశంసేతే = కోరుచున్నారు.

ఈమైందద్వివిదులు , బ్రహ్మదేవుననుజ్ఞంజేసి,యమృతంబుద్రావియున్నారు; వీరలు, తమపరాక్రమంబున,యుద్ధంబునలంకాపురినిమదింపంగోరుచున్నారు.అని, తాత్పర్యము.

యా వేతావేతయోః పార్శ్వే స్థితౌ పర్వతసన్నిభౌ
సుముఖో సుముఖశ్చేతి మృత్యుపుత్రౌ పితుస్సమౌ. ౮
ప్రేక్షంతౌ నగరీం లంకాం కోటిభి ర్దశభి ర్వృతౌ

టీక॥ఏతయోః = ఈమైందద్వివిదులయొక్క; పార్శ్వే = ప్రక్కయందు;పర్వతసన్నిభౌ= కొండలతోసమానులగు;యౌ=ఎవ్వరు; దశభిః = పదియయిన;కోటిభిః=కోటులచేత ; వృతౌ=చుట్టఁబడినవారలయి; లంకాం=లంకయను; నగరీం=పట్టణమును; ప్రేక్షంతౌ=చూచుచు;స్థితౌ=ఉన్నారో; ఏతౌ=వీరలు; సుముఖః = సుఖుండును; అసుముఖశ్చ = అసుముఖుఁడును.ఇతి=అని; ఉచ్యేతే (అధ్యాహృతము)=చెప్పఁబడుచున్నారు . మృత్యుపుత్రౌ=మృత్యువుయొక్క-కొడుకులు ; పితుః=తండ్రికి; సమౌ= సమానులు.

ఈమైందద్వివిదులకుఁబ్రక్కను,గొండలువలెనిద్దఱు, పదికోటులసైన్యముంగూడి,లంకాపురింజూచుచున్నారు,చూడుము. వీరలు,సుముఖుండును , దుముఖుండుననంబడుదురు; మృత్యువుకొడుకులు; తండ్రివంటిపరాక్రమవంతులు. అని, తాత్పర్యము.

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం ప్రభిన్నమివ కుంజరమ్. ౯
యో బలాత్క్షోభయే త్కృద్ధ స్సముద్రమపి వానరః
ఏషో భిగంతా లంకాయా వైదేహ్యా స్తవచ ప్రభో. ౧౦

టీక॥ప్రభో=రావణుఁడా ! ప్రభిన్నం=మదించిన;కుంజరమివ(స్థితం)=ఏనుంగువలెనున్న;తిష్ఠంతం = ఉన్న; యంతు=ఎవ్వనిమాత్రము ; పశ్యసి=

చూచుచున్నావో; యః=ఏ; వానరః= వానరుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; సముద్రమపి=సముద్రమునైనను; క్షోభయేత్=క్షోభింపఁజేయునో ; ఏషః= ఇతండు; లంకాయాః= లంకాపురియొక్క-యు; వైదేహ్యాః=సీతయొక్క-యు; తవచ=నీయొక్క-యు ; అభిగంతా= పొందినవాఁడు.

రావణుఁడా! మదపుటేనుంగు వలెనున్నయీవానరవీరుంజూచుచున్నావు గదా! ఈతండు, కోపంబునొందినచో, సముద్రంబునేని క్షోభంబు నొందించును; ఇతండె, లంకకువచ్చి, సీతంజూచి, నీతోమాటలాడిపోయినవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏనం పశ్య పురా దృష్టం వానరం పున రాగతమ్
జ్యేష్ఠః కేసరిణః పుత్రో వాతాత్మజ ఇతి శ్రుతః. ౧౧

టీక॥ పురా=మున్ను; దృష్టం=చూడఁబడినవాఁడును; పునః = మఱల; ఆగతం=వచ్చినవాఁడునగు; ఏనం=ఇతనిని; పశ్య=చూడుము. అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; జ్యేష్ఠః=మొదటివాఁడైన; కేసరిణః=కేసరియొక్క ; పుత్రః= కొడుకు. వాతాత్మజః = వాయువుయొక్క-కొడుకు; ఇతి=అని; శ్రుతః= వినఁబడినాఁడు.

మున్నునీవితనిఁజూచియున్నావు; ఇప్పుడుమఱల, వచ్చియున్నాఁడు; చూడుము; ఇతండు , కేసరిక్షేత్రజపుత్రుండు ; వాయుదేవునకుఁ బుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నితి విఖ్యాతో లంఘితో యేన సాగరః
కామరూపీ హరిశ్రేష్ఠో బలరూపసమన్వితః. ౧౨
అనివార్యగతిశ్చైవ యథా సతతగః ప్రభుః

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; సాగరః= సముద్రము; లంఘితః= దాటఁబడినదో; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈ; హరిశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముఁడు ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; ఇతి=అని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిపొందినవాఁడు . కా

మరూపీ= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల వాఁడు. బలరూపసమన్వితః = బలముతోను రూపముతోను గూడిన వాఁడు. ప్రభుః=సర్వవ్యాపకుఁడయిన; సతతగోయథా= వాయువువలె ; అనివార్యగతిశ్చైవ=అడ్డగింప నలవిగాని గమనముగలవాఁడు.

ఇతని పేరుహనుమంతుండనియందురు; ఇతండె సముద్రంబు దాఁటి లంకకు వచ్చినమహాప్రభావుండు; కామరూపి; మహాబలుండు; పర్వతాకారుండు; సర్వవ్యాపకుండగు వాయువువలె, అనివార్యంబగుగమనముగలవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యంతం భాస్కరం దృష్ట్వా బాలఃకిల పిపాసితః. ౧౩
త్రియోజనసహస్రం తు అధ్వాన మవతీర్యహి
ఆదిత్య మాహరిష్యామి న మే క్షుత్ప్రతియాస్యతి. ౧౪
ఇతి సంచింత్య మనసా పురైష బలదర్పితః
అనాధృష్యతమం దేవ మపి దేవర్షిదానవైః. ౧౫
అనాసాద్యైవ పతితో భాస్కరోదయనే గిరౌ

టీక॥ పురా=మున్ను; ఏషః=ఈహనుమంతుండు; బాలఃకిల = బాలుఁడై యే; పిపాసితః=దప్పిగొన్నవాఁడై; ఉద్యంతం = ఉదయించుచున్న; భాస్కరం=సూర్యుని; దృష్ట్వా=చూచి; బలదర్పితః=బలముచే గర్వించినవాఁడై; "ఆదిత్యం=సూర్యుని; ఆహరిష్యామి = భక్షించెదను. మే= నాయొక్క; క్షుత్ = ఆఁకలి; నప్రతియాస్యతి=పోదు," ఇతి= అని; మనసా=మనసుచేత; సంచింత్య= ఆలోచించి; త్రియోజన సహస్రం= మూఁడైన ఆమడలవేయిగల; అధ్వానం=మార్గమును; అవతీర్య = పొంది ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); దేవర్షిదానవైరపి= దేవతలచేతను ఋషులచేతను దానవులచేతను; అనాధృష్యతమం=ఎంతమాత్రము ధర్షింపరాని; దేవం=దేవుఁడైనసూర్యుని; అనాసాద్యైవ=పొందకయె; భాస్కరోదయనే = సూర్యుండుదయించునట్టి; గిరౌ=పర్వతమునందు; పతితః = పడినాఁడు.

మున్ను, ఇతండు, బాల్యంబున, నాఁకనాఁడాఁకలిగొని, యుప్పుడెయుదయిం

చుచున్నసూర్యుంజూచి,బలగర్వంబున, "నాకాఁకలిదీఱకున్నది; సూర్యునింబట్టి భక్షించెదను." అని,తలంచి, పెక్కువేల యోజనంబులు, ఆకాశంబునంబోయి, దేవర్షిదానవులకైనను జేనకరానిసూర్యునిసమీపంబునకుఁబోవంజాలక,యుదయపర్వతంబునంబడెను.

అని,తాత్పర్యము.

పతి తస్య కపే రస్య హను రేకా శిలాతలే. ౧౬
కించి ద్భిన్నా దృఢహనో ర్హనుమా నేష తేన వై

టీక॥ దృఢహనోః= దృఢములయిన చెక్కిలిమీదిభాగములుగల; శిలాతలే= ఱాతియందు; పతితస్య=పడిన;అస్య = ఈ; కపేః=వానరునియొక్క; ఏకా= ఒకటైన ; హనుః=చెక్కిలిమీఁదిభాగము; కించిత్ =కొంచెము; భిన్నా = పగిలినది. తేనవై =అందుచేతనే ; ఏషః=ఇతండు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు.

దృఢంబులయినచెక్కిలిమీఁదిభాగములుగలయీవానరుండు , అ , ఉదయాచలంబున , శిలాతలంబుపైఁబడఁగానే, యతనిచెక్కిలిమీఁదిభాగమొకటి; కొంచెము భిన్నమయినది; కావుననే,యతనికిహనుమంతుఁడనిపేరువచ్చిన్నది.అని,తాత్పర్యము.

సత్య మాగమయోగేన మమైష విదితో హరిః. ౧౭

టీక॥మమ=నాకు ; ఆగమయోగేన= ఆప్తవాక్యముయొక్క సంబంధముచేత; ఏషః=ఈ;హరిః= వానరుఁడు; విదితః = తెలియఁబడినాఁడు.సత్యం=యథార్థము.

నమ్మకముగలవానరుఁ డొకఁడు చెప్పఁగా , నీహనుమంతుని సంగతియంతయు నాకుఁదెలిసినది; ఇదిసత్యము. అని,తాత్పర్యము.

నాస్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వాపిభాషితుమ్

టీక॥అస్య = ఈహనుమంతునియొక్క; బలం=బలముగాని; రూపం = రూపముగాని, ప్రభావోవాపి=మహిమగాని; భాషితుం=చెప్పుటకు ; నశ

క్యం=అలవిగాదు.

ఈహనుమంతుని బలముగాని యాకారముగాని ప్రభావముగాని, చెప్పనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ఆశంసతే లంకా మేకో మర్దితు మోజసా. ౧౮

టీక॥ఏషః=ఈహనుమంతుఁడు, ఏకః=ఒకఁడే; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; లంకాం= లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఇతండొకఁడె,పరాక్రమంబున, లంకాపురినంతయు మర్దింపవలె నని యున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైషో నంతర శ్శూర శ్శ్యామః పద్మనిభేక్షణః
ఇక్ష్వాకూణా మతిరథో లోకే విఖ్యాతపౌరుషః. ౧౯
యస్మిన్న చలతే ధర్మో యో ధర్మం నాతివర్తతే
యోబ్రాహ్మ మస్త్రం వేదాంశ్చ వేత్తి వేదవిదాం వరః. ౨౦
యోభింద్యా ద్గగనం బాణైః పర్వతానపి దారయేత్
యస్య మృత్యో రివక్రోధ శ్శక్రస్యేవ పరాక్రమః. ౨౧
యస్య భార్యా జనస్థానా త్సీతాచాపహృతా త్వయా
స ఏష రామ స్త్వాం యోద్ధుం రాజన్ సమభివర్తతే. ౨౨

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! శూరః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడును; శ్యామః=శ్యామలవర్ణుఁడును; పద్మనిభేక్షణః= కమలములతోసమానములయినకండ్లుగలవాఁడునగు; యః=ఏ;ఏషచ=ఈతఁడును; అనంతరః=అవకాశములేకున్నాఁడో,హనుమంతునిప్రక్కనున్నాఁడోయనుట; యః(అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టినవారలలోపల;అతిరథః=పెక్కువిలుకాండ్రితోఁబోరువాఁడో, ఉత్తముఁడోయనుట;లోకే=లోకమునందు;విఖ్యాతపౌరుషః=ప్రసిద్ధినొందిన పరాక్రమము గలవాఁడో; యస్మిన్= ఎవ్వనియందు;ధర్మః=ధర్మము; నచలతే(నచలతి)=

చలింపదో; యః=ఎవ్వఁడు; ధర్మం=ధర్మమును; నాతివర్తతే = అతిక్రమింపఁడో; వేదవిదాం= వేదము దెలిసినవారలలో; వరః=శ్రేష్ఠుండగు; యః=ఎవ్వఁడు; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు; అస్త్రం=అస్త్రమును; వేదాంశ్చ = వేదములను; వేత్తి=ఎఱుంగునో; యః = ఎవ్వఁడు; బాణైః = బాణములచేత; గగనం=ఆకాశమును; భింద్యాత్=భేదించునో; పర్వతానపి= పర్వతంబులనుంగూడ; దారయేత్=పగుల్చునో; యస్య=ఎవ్వనికి; మృత్యోరివ=మృత్యువునకుంబోలె; క్రోధః=కోపమును; శక్రస్యేవ=ఇంద్రునకుంబోలె; పరాక్రమః=పరాక్రమమును; అస్తి(అధ్యాహృతము)కలఁదో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యా=పెండ్లామయిన; సీతాచ= సీతాదేవియు; త్వయా=నీచేత; జనస్థానాత్=జనస్థానమునుండి; అపహృతా= అపహరింపఁబడినదో; ఏషః=ఇతఁడు; సః=అట్టి; రామః=రాముఁడు. త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; యోద్ధుం=యుద్ధముసేయుటకు; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

రావణుఁడా! ఈహనుమంతునకు సమీపంబున, శూరుండును శ్యామలవర్ణుండును బుండరీక నయనుండునగు దివ్యపురుషుండొకఁడున్నాఁడు, చూడుము; ఈతండు ఇక్ష్వాకుకులంబునఁబుట్టినవారిలోనుత్తముండు; నీవు జనస్థానంబుననుండియపహరించిన సీతాదేవి యితనిభార్యయె; ఇతనిధర్మంబు వదలదు; ఇతండును ధర్మంబును వదలఁడు; వేదవేత్తలలోనుత్తముండు; బ్రహ్మాస్త్రంబు మొదలుగా సమస్తాస్త్రంబులను దెలిసినవాఁడు; ఆకాశంబునైనను బాణంబుల భేదింపఁగలఁడు; పర్వతంబులనుంగూడఁ బగులఁజేయఁగలఁడు; మృత్యువునకుంబోలె మహాకోపంబును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరాక్రమంబును గలవాఁడు; ఈతండే రాముండు; నీతో యుద్ధంబు సేయుటకు వచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యస్యైష దక్షిణే పార్శ్వే శుద్ధజాంబూనదప్రభః
విశాలవక్షా స్తామ్రాక్షో నీలకుంచితమూర్ధజః. ౨౩
ఏషోఽస్య లక్ష్మణో నామ భ్రాతా ప్రాణసమః ప్రియః

టీక॥ యస్య= ఏరామునియొక్క; దక్షిణే= కుడిదైన; పార్శ్వే = ప్రక్క

స ౨౮

హేమాభః; శుద్ధజాంబూనదప్రభః = నిర్మలమయిన బంగారముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడును; విశాలవక్షాః = వెడల్పయినఱొమ్ముగలవాఁడును; తామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవాఁడును; నీలకుంచితమూర్ధజః = నల్లనివియు వక్రములయినవియునగు తలవెండ్రుకలుగలవాఁడునగు; యః (అధ్యాహృతము) = ఏ; ఏషః = ఈతఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో, ఏషః = ఇతఁడు; లక్ష్మణో నామ = లక్ష్మణుఁడను పేరుగలవాఁడు. అస్య = ఈరాముని యొక్క; భ్రాతా = తమ్ముఁడు. ప్రాణసమః = ప్రాణంబులతో సమానుఁడైన; ప్రియః = ఇష్టుఁడు.

ఈరాముని దక్షిణపార్శ్వంబున, బంగారువంటి మేనుగలవాఁడును విశాలవక్షుండును, కోపంబునం జేసి, యెఱ్ఱని కండ్లుగలవాఁడును, నల్లనివియు వక్రములనగు వెండ్రుకలుగలవాఁడునగు వాఁ క్కరాజపుత్రుండున్నాఁడు; చూడుము; ఇతండు, లక్ష్మణుండు; రామునితమ్ముండు; రామునకుఁ బ్రాణంబువంటి ప్రియుండు. అని, తాత్పర్యము.

నయే యుద్ధేచ కుశల స్సర్వశాస్త్రవిశారదః. ౨౮
అమర్షీ దుర్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ
రామస్య దక్షిణో బాహు ర్నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౨౯

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈ లక్ష్మణుఁడు; నయే = నీతిశాస్త్రమునందు; యుద్ధే చ = యుద్ధమునందును; కుశలః = సమర్థుఁడును; సర్వశాస్త్రవిశారదః = సమస్తశాస్త్రంబులయందు నుబండితుఁడును; అమర్షీ = అధికమయిన కోపముగలవాఁడు; దుర్జయః = జయింపనలవిగానివాఁడు; జేతా = జయించువాఁడు; విక్రాంతః = పరాక్రమంబుగలవాఁడు; బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు; బలీ = అధికమయినబలంబుగలవాఁడు. రామస్య = రామునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన; బాహుః = భుజము; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; బహిశ్చరః = బయిటనుండునట్టి; ప్రాణః = ప్రాణము.

ఈలక్ష్మణుండు, నీతిశాస్త్రమునందును యుద్ధంబునందును మిక్కిలి యుసమర్థుండు; సమస్తశాస్త్రంబులును దెలిసినవాఁడు; మహాకోపుండు; దుర్జ

యుండు; జయశీలుండు; పరాక్రమవంతుండు; బుద్ధిమంతుండు; బలవంతుండు; రామునికుడిభుజము; మఱియు రామునకుం బ్రాణంబువంటివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న హ్యేష రాఘవ స్యార్థే జీవితం పరిరక్షతి
ఏష్వైవా శంసతే యుద్ధే నిహంతుం సర్వరాక్షసాన్. ౨౬

టీ॥ఏషః= ఈతఁడు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; అర్థే= కార్యమునిమిత్తమయి; జీవితం=ప్రాణమును; నపరిరక్షతిహి=రక్షింపఁడుగదా! ఏష్యైవ (ఏషఏవ)=ఇతఁడే; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసులను; నిహంతుం= వధించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈలక్ష్మణుండు, రామునినిమిత్తమయి, ప్రాణంబులనేనిపడుచును; ఈతండొక్కఁడె, యుద్ధంబున సమస్తరాక్షసులను వధింపవలెననియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సవ్య మసౌ పక్షం రామస్యాశ్రిత్య తిష్ఠతి
రక్షోగణ పరిక్షిప్తో రాజా హ్యేష విభీషణః. ౨౭

టీక॥యస్తు = ఏ; అసౌ= ఇతఁడుమాత్రము; రక్షోగణపరిక్షిప్తః= రాక్షసులచే పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; రామస్య=రామునియొక్క; సవ్యం= ఎడమదైన; పక్షం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడో; ఏషః=ఇతఁడు; రాజా=రాజయిన; విభీషణోహి=విభీషణుండుగదా!

ఎవ్వండు, నలుగురురాక్షసులం గూడి, రామునిసవ్యపార్శ్వంబునను న్నాఁడో, ఇతండు, రాక్షసరాజుండగువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఇందు, "రాజాహ్యేషవిభీషణః" అనుస్థలంబుననున్న "హి" అనునక్షరముచే, గాయత్రి పదాలవయక్షరము గ్రహింపబడినది; పదునైదువేలగ్రంథంబులయినవి; ఇంకఁబదునాఱవగ్రంథసహస్రం బారంభింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

శ్రీమతా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితః
త్వామేవ ప్రతి సంరబ్ధో యుద్ధాయైషోఽభివర్తతే. ౨౮

టీక॥ శ్రీమతా — శ్రీమంతుండగు; రాజరాజేన = రాజరాజుఁడైన రాముని చేత; లంకాయాం = లంకయందు; అభిషేచితః = అభిషేకింపఁబడినట్టి; ఏషః = ఈవిభీషణుఁడు; సంరబ్ధః = సంరంభముతోఁగూడినవాఁడై; త్వాంప్రత్యేవ = నిన్నుగూర్చియె; యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతే = వచ్చుచున్నాఁడు.

శ్రీమతుండును, రాజరాజుండునగు రాముండు, ఈవిభీషణుని, లంకారాజ్యంబునకు రాజుగానభిషేకించినాఁడు; ఇతండు, అతిసరంభంబున, నీపైకే యుద్ధంబునకువచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం మధ్యే గిరి మివాచలమ్
సర్వ శాఖామృగేంద్రాణాం భర్తార మపరాజితమ్. ౨౯
తేజసా యశసా బుద్ధ్యా జ్ఞానేనాభి జనేనచ
యః కపీ నతిబభ్రాజ హిమవానివ పర్వతాన్. ౩౦
కిష్కింధాం యస్సమధ్యాస్తే గుహాం స గహనద్రుమామ్
దుర్గాం పర్వతదుర్గస్థాం ప్రధానైస్సహ యూథపైః. ౩౧
యస్యైషా కాంచనీ మాలా శోభతే శతపుష్కరా
కాంతా దేవమనుష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా. ౩౨
ఏతాంచ మాలాం తారాంచ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్
సుగ్రీవో వాలినం హత్వా రామేణ ప్రతిపాదితః. ౩౩

టీక॥ సర్వశాఖామృగేంద్రాణాం = సమస్తవానరులకును; భర్తారం = ప్రభుండును; అపరాజితం = జయింపఁబడనివాఁడును; మధ్యే = నడుమ; తిష్ఠంతం = ఉన్నవాఁడును; అచలం = నిశ్చలుండును; గిరిమివ(స్థితం) = పర్వతమువలెనున్నవాఁడునగు; యంతు = ఎవ్వనిని; పశ్యసి = చూచుచున్నావో; యః = ఎవ్వఁడు; తేజ

సా=కాంతిచేతను; యశసా=కీర్తిచేతను; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేతను; జ్ఞానేన=జ్ఞానంబుచేతను; అభిజనేనచ=కులముచేతను; కపీన్=వానరులను; పర్వతాన్=కొండలను; హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువలె; అతిబభ్రాజ=అతిశయించి ప్రకాశించెనో; యః=ఎవ్వఁడు; ప్రధానైః=ముఖ్యులయిన; యూథపైస్సహ=యూథపులతోఁగూడ; దుర్గాం=ప్రవేశింపనలవిగానిదియును; పర్వతదుర్గస్థాం=పర్వతరూపమయినదుర్గంబుననున్నదియు; సగహనద్రుమాం=వనవృక్షంబులతోఁగూడినదియునగు; గుహాం=గుహారూపమయిన; కిష్కింధాం=కిష్కింధను; సమధ్యాస్తే=అధిష్ఠించియుండునో; యస్యాం=దేనియందు; లక్ష్మీః=వీరలక్ష్మి; ప్రతిష్ఠితా=స్థిరమయియుండునో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఏషా=ఈ; దేవమనుష్యాణాం=దేవతలకును మనుష్యులకును; కాంతా=కోరఁబడినదియు; శతపుష్కరా=నూఱుకమలములుగలదియు; కాంచనీ=బంగారువికారమైనదియునగు; మాలా=మాలిక; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నదో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రామేణ=రామునిచేత; వాలినం=వాలిని; హత్వా=వధించి; ఏతాం=ఈ; మాలాంచ=మాలికను; తారాంచ=తారను; శాశ్వతం=స్థిరమగు; కపిరాజ్యంచ=వానరరాజ్యంబును; ప్రతిపాదితః=పొందింపఁబడినాఁడు.

ఈ రామవిభీషణులనడుమఁ, బర్వతంబువలె నిశ్చలుండైయున్న సర్వవానరముఖ్యుం జూచుచున్నావుగదా! ఇతండు సర్వవానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు; హిమవత్పర్వతము సమస్త పర్వతములనతిశయించియుండునట్లు, ఈతండు, తేజంబునను యశస్సునను బుద్ధిచేతను జ్ఞానంబుచేతను గులంబుచేతను సమస్తవానరుల నతిశయించి యున్నాఁడు; దుర్గంబును పర్వతదుర్గ పరివేష్టితంబును జుట్టును వనంబులు గలదియునగు, గుహారూపకిష్కింధయందు, ముఖ్యులగు యూథపులం గూడి, వాసము సేయుచుండును; ఈతని వక్షస్థలంబున నూఱుకమలంబులు గల కాంచన మాలిక వెలుఁగుచున్నది, చూడుము; ఇది దేవతలకును గూడ దుర్లభ మయినది; దీనిధరించినవాఁడు, ఎప్పుడును యుద్ధంబునఁబరాజయంబు నొందఁడు, రాముండు, యుద్ధంబున వాలిని వధిం

చి, సుగ్రీవునకు, ఈకాంచన మాలయుం దారయుశాశ్వతంబగు వానరరాజ్యంబును, సిద్ధించునట్లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం కోటి మాహు మనీషిణః
శతం కోటిసహస్రాణాం శంఖ ఇత్యభిధీయతే. ౩౪

టీక॥ శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; శతం = నూఱిటిని; మనీషిణః = పండితులు; కోటిం = కోటినిగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. కోటిసహస్రాణాం = వేయికోటులయొక్క; శతం = నూఱు; శంఖఇతి = శంఖమని; అభిధీయతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

నూఱులక్షలు, కోటియనిచెప్పుచున్నారు; నూఱువేలకోట్లు, శంఖమనఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం శంఖసహస్రాణాం మహాశంఖ ఇతి స్మృతః
మహాశంఖసహస్రాణాం శతం బృంద మితి స్మృతమ్. ౩౫

టీక॥ శంఖసహస్రాణాం = శంఖములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; మహాశంఖఇతి = మహాశంఖమని; స్మృతః = చెప్పఁబడినది. మహాశంఖసహస్రాణాం = మహాశంఖంబులవేలయొక్క; శతం = నూఱు; బృందమితి = బృందమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది.

నూఱువేలశంఖంబులు మహాశంఖంబగుచున్నది; నూఱువేల మహాశంఖంబులుబృందమనిచెప్పఁబడుచున్నది. అని, తాతర్యము.

శతం బృందసహస్రాణాం మహా బృంద మితిస్మృతమ్
మహాబృందసహస్రాణాం శతం పద్మ మితిస్మృతమ్. ౩౬

టీక॥బృందసహస్రాణాం = బృందములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; మహాబృందమితి = మహాబృందమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది. మహాబృందసహస్రాణాం = మహాబృందములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; పద్మమితి = పద్మమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది.

నూఱువేలబృందములు మహాబృంద

మని చెప్పఁబడినది; మహాబృందంబులు నూఱు వేలు, పద్మంబగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శతం పద్మసహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్
మహాపద్మసహస్రాణాం శతం ఖర్వమితి స్మృతమ్. ౩౬

టీక॥ పద్మసహస్రాణాం=పద్మంబుల వేలయొక్క; శతం=నూఱు; మహాపద్మమితి=మహాపద్మమని; స్మృతం=చెప్పఁబడినది. మహాపద్మసహస్రాణాం=మహాపద్మముల యొక్క వేలు; శతం=నూఱు; ఖర్వమితి = ఖర్వమని; స్మృతం=చెప్పఁబడినది.

నూఱు వేల పద్మంబులు మహాపద్మంబనంబడును; మహాపద్మంబులు నూఱు వేలు, ఖర్వంబనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

శతం ఖర్వసహస్రాణాం మహాఖర్వ మితి స్మృతమ్
మహాఖర్వసహస్రాణాం సముద్ర మభిధీయతే. ౩౭

టీక॥ ఖర్వసహస్రాణాం=ఖర్వముల వేలయొక్క; శతం=నూఱు; మహాఖర్వమితి=మహాఖర్వమని; స్మృతం= చెప్పఁబడినది. మహాఖర్వసహస్రాణాం=మహాఖర్వముల వేలయొక్క; శతం(అధ్యాహృతము)=నూఱు; సముద్రం=సముద్రముగా; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

నూఱు వేలఖర్వంబులు మహాఖర్వంబనఁబడుచున్నది; మహాఖర్వంబులు నూఱు వేలు, సముద్రంబనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

శతం సముద్రసాహస్ర మోఘ ఇత్యభిధీయతే
శత మోఘసహస్రాణాం మహౌఘఇతి విశ్రుతః. ౩౮

టీక॥ శతం=నూఱు; సముద్రసాహస్రం=సముద్రంబుల వేలు ; ఓఘఇతి=ఓఘమని; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది. ఓఘసహస్రాణాం= ఓఘముల వేల

యొక్క; శతం=నూఱు; మహౌఘమితి= మహౌఘమని ; విశ్రుతః=వినఁబడినది.

నూఱు వేలసముద్రములు, ఓఘమని చెప్పఁబడును; నూఱు వేల, ఓఘములు, మహౌఘమనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కోటిసహస్రేణ శంఖానాంచ శతేనచ
మహాశంఖసహస్రేణ తథా బృందశతేనచ. ౪౦
మహాబృందసహస్రేణ తథా పద్మశతేనచ
మహాపద్మసహస్రేణ తథా ఖర్వశతేనచ. ౪౧
సముద్రేణ శతేనైవ మహౌఘేన తథైవచ
ఏష కోటి మహౌఘేన సముద్రసదృశేనచ. ౪౨
విభీషణేన సచివైః రాక్షసైః పరివారితః
సుగ్రీవో వానరేంద్ర స్త్వాం యుద్ధార్థ మభివర్తతే
మహాబలవృతో నిత్యం మహాబలపరాక్రమః. ౪౩

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; కోటిసహస్రేణ=కోటులవేయింటిచేతను; తథా=అట్లు; శంఖానాంచ=శంఖములయొక్కయు; శతేనచ=నూఱుచేతను; మహాశంఖసహస్రేణ = మహాశంఖములవేయింటిచేతను; తథా=అట్లు; బృందశతేనచ = బృందములయొక్క నూఱు చేతను; మహాబృందసహస్రేణ=మహాబృందములయొక్క వేయింటిచేత; తథా = అట్లు; పద్మశతేనచ=పద్మంబులనూఱుచేతను; మహాపద్మసహస్రేణ= మహాపద్మములయొక్క వేయిచేతను; తథా=అట్లు; ఖర్వశతేనచ=ఖర్వములయొక్క నూఱుచేతను; శతేన=నూఱయిన; సముద్రేణైవ=సముద్రముచేతను ; తథైవచ=అట్లే; మహౌఘేన= మహౌఘముచేతను; సముద్రసదృశేనచ= సముద్రముతో సమానమయిన; మహౌఘేనచ = కోటిమహౌఘములచేతను ; విభీషణేన=విభీషణునిచేతను; సచివైః= (అతని)మంత్రులగు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేతను; పరివారితః= పరివేష్టింపఁబడినవాఁడును; మహాబలవృతః= గొప్పసైన్యముచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడును ;

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; మహాబలపరాక్రమః= అధికమయినబలమును బరాక్రమమునుగలవాఁడును; వానరేంద్రః= వానరరాజుండునగు; ఏషః= ఈ; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; త్వాం= నిన్నుగూర్చి; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

వేయికోటులును నూఱుశంఖంబులును వేయి మహాశంఖంబులును నూఱుబృందంబులును వేయిమహాబృందంబులును, నూఱుపద్మంబులును, వేయిమహాపద్మంబులగు నూఱుఖర్వంబులును, నూఱుసముద్రంబులును మహౌఘంబులును గోటిమహౌఘంబులును, ఇట్లు, సముద్రంబువలె ననంతంబయినమహాసేనంగూడి, విభీషణుండును అతనిమంత్రులగు రాక్షసులును వెంటనడవ, మహాబలపరాక్రమశాలియు, వానరరాజుండునగు సుగ్రీవుఁడు, నీతో యుద్ధము సేయవచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మహారాజ సమీక్ష్య వాహినీ
ముపస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహోపమామ్
తతః ప్రయత్నః పరమో విధీయతాం
యథా జయస్స్యాన్న పరైఃపరాజయః. ౪౪

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! ప్రజ్వలితగ్రహోపమాం=జ్వలించుచున్నగ్రహముతోఁ బోలికగలదియు; ఉపస్థితాం = వచ్చినదియునగు; ఇమాం= ఈ; వాహినీం= సేనను; సమీక్ష్య=చూచి ; తతః=అటుపిమ్మట; యథా=ఎట్లు; జయః= జయము; స్యాత్=కలుగునో; పరైః= శత్రువులచేత; పరాజయః= అపజయము; న=కలుగదో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; పరమః= శ్రేష్ఠమయిన; ప్రయత్నః=ప్రయత్నము. విధీయతాం= చేయఁబడుఁగాక.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! క్రూరగ్రహముంబోలె వెలుంగుచున్న యిమ్మహాసేనంజూచి, యింక , మనకు, జయముగలుగునట్లును, శత్రువులచేనపజయము రాకుండునట్లును, జక్కఁగాఁబ్రయత్నంబు గావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టావింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౨౯

ఏకోనత్రింశసర్గప్రారంభః.

శుకేనతు సమాఖ్యాతాం స్తాన్ దృష్ట్వా హరియూథపాన్
సమీపస్థాంశ్చ రామస్య భ్రాతరం స్వం విభీషణమ్. ౧
లక్ష్మణంచ మహావీర్యం భుజం రామస్య దక్షిణమ్
సర్వవానరరాజంచ సుగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. ౨
కించిదా విగ్నహృదయో జాతక్రోధశ్చ రావణః
భర్త్సయామాస తౌ వీరౌ కథాం తే శుకసారణౌ. ౩

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; శుకే
న = శుకునిచేత; సమాఖ్యాతాన్ =
చెప్పఁబడిన; తాన్ = ఆ; హరియూథ
పాన్ = వానరశ్రేష్ఠులను; రామస్య =
రామునియొక్క; సమీపస్థాన్ = సమీ
పముననున్న; స్వం = తన; భ్రాతరం =
తమ్ముఁడయిన; విభీషణంచ = విభీషణుఁ
ని; మహావీర్యం = అధికమయినపరాక్ర
మముగలవాఁడును; రామస్య = రాము
నియొక్క; దక్షిణం = కుడిదైన; భు
జం = బాహువునగు; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మ
ణుని; సర్వవానరరాజం = సమస్తవా
నరులకుఁబ్రభుండగు; భీమవిక్రమం =
భయంకరమయిన పరాక్రమముగల;
సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; దృష్ట్వాతు =
చూచినంతనె; కించిత్ = కొంచెము;

ఆవిగ్నహృదయః = భయమునొందినమనస్సుగలవాఁడై; జాతక్రోధశ్చ=పుట్టినకోపముగలవాఁడునై;కథాంతే = కథయొక్క తుదయందు;వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు; తౌ= ఆ; శుకసారణౌ= శుకసారణులను ; భర్త్సయామాస=బెదరించెను.

అంత, రావణుండు , శుకుండుచెప్పినవానరయూథపులనందఱను, రామునిసమీపంబుననున్నతనతమ్ముండగు విభీషణుని, మహాపరాక్రమశాలియు రామునికుడిభుజమునయిన లక్ష్మణుఁ, భయంకరవీర్యుండునుసమస్తవానర రాజుండునగుసుగ్రీవుఁ,మఱియుహనుమంతుండుమొదలగు మేటివానరవీరులనుం జూచి,మనంబునంగొంచెము భయమునొంది, యంతంబరమకుపితుండై,పరాక్రమవంతులగునాశుకసారణులం జూచి, పరుషవచనంబులబెదరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అధోముఖౌ తౌ ప్రణతా వబ్రవీ చ్ఛుకసారణౌ
రోషగద్గదయా వాచా సంరబ్ధః పరుషం వచః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు;సంరబ్ధః= వేగముతోఁగూడినవాఁడై; ప్రణతౌ=నమస్కరించినవారలును;అధోముఖౌ= క్రిందుమొగమయినముఖముగలవారలునగు;తౌ=ఆ;శుకసారణౌ=శుకసారణులనుగూర్చి; రోషగద్గదయా= కోపముచేడగ్గుత్తికగల; వాచా=మాటచేత;పరుషం= కఠినమయిన;వచః=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆరావణుండు, తనకునమస్కరించి, మొగంబువంచుకొనియున్నశుకసారణులంజూచి, సంరంభంబునఁ, గోపముచేడగ్గుత్తికగదురఁ, బరుషవాక్యంబున,నిట్లని, చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

న తావ త్సదృశంనామ సచివై రుపజీవిభిః
విప్రియం నృపతే ర్వక్తుం నిగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. ౫

టీక॥ నిగ్రహే=నిగ్రహించుటయందును; ప్రగ్రహే = అనుగ్రహించుటయందును;ప్రభోః=సమర్థుఁడగు;నృపతేః=రాజునకు;ఉపజీవిభిః = ఆశ్ర

యించిజీవించునట్టి;సచివైః= మంత్రులచేత; విప్రియం=అనిష్టమయినమాటను;వక్తుం=చెప్పుటకు; తావత్=ఎంతమాత్రము;సదృశం=సరియయినది; ననామ=కాదుగదా!

నిగ్రహానుగ్రహంబులు సేయుటకుసమర్థుండగు, రాజునకు, అతనియొద్దబ్రదుకుచుండుమంత్రులు, ఇట్లు, అప్రియవార్తలంజెప్పుట, యెంతమాత్రముసరిగాదు.అని, తాత్పర్యము.

రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థ మభివర్తతామ్
ఉభాభ్యాం సదృశంనామ వక్తుమ ప్రస్తవే స్తవమ్. ౬

టీక॥ఉభాభ్యాం — ఇద్దఱిచేతను; అప్రస్తవే=అసమయమునందు ; ప్రతికూలానాం = ప్రతికూలురును; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతాం (అభివర్తమానానాం) = వచ్చుచున్నవారలునగు ; రిపూణాం= శత్రువులయొక్క ; స్తవం=స్తోత్రమును; కర్తుం = చేయుటకు; సదృశంనామ=సరియామేమి?

ఇట్టియుద్ధారంభసమయంబున, మనకుప్రతికూలురును మనపైకి యుద్ధమునకువచ్చినవారలునగుశత్రువులను , మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యుక్తమా?అని, తాత్పర్యము.

ఆచా రా గురవో వృద్ధా వృథా వాం పర్యుపాసితాః
సా ద్రాజశాస్త్రాణా మనుజీవ్యం న గృహ్యతే. ౭

టీక॥యత్= మువలన; రాజశాస్త్రాణాం= తిశాస్త్రములయొక్క; సారం=ముఖ్యమయిన ; అనుజీవ్యం=భృత్యకార్యము ; నగృహ్యతే=గ్రహింపఁబడలేదో;తత్ (అధ్యాహృతము)=అందువలన; వాం=(తృతీయార్థమునందుషష్ఠి) మీచేత;ఆచార్యాః=ఆచార్యులును; గురవః=గురువులును;వృద్ధాః=వృద్ధులును; వృథా=వ్యర్థముగా; పర్యుపాసితాః = ఉపాసింపఁబడినారు.

మీరలు,రాజనీతిలోసార భూతమయిన భృత్యకార్యముదెలియకున్నారు, కావున,మీరలు, ఆచార్యులనుగురువులనువృ

ద్ధులను సేవించినదంతయువ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతో వా నవిజ్ఞాతో భారోజ్ఞానస్య వోహ్యతే

టీక॥గృహీతోవా=గ్రహింపఁబడిన దైనను; నవిజ్ఞాతః=తెలియఁబడలేదు, జ్ఞానస్య=జ్ఞానముయొక్క ; భారః= భారము; ఊహ్యతేవా=మోయఁబడు చున్నదేమొ.

ఒకవేళ,మీరలు,నీతిశాస్త్రము గ ట్టిచేసినను; దానియర్థము తెలిసికొన లేదు;లేకఅర్థముదెలిసియు, దానియ నుష్ఠానము లేకుండుటవలన , జ్ఞానభా రమును,మోయుచున్నారు కాఁబోలు, అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశై స్సచివై ర్యుక్తో మూర్ఖై ర్దిష్ట్యా ధరామ్యహమ్

టీక॥అహం=నేను; మూర్ఖైః= మూఢులగు;ఈదృశైః = ఇట్టి; సచి వైః=మంత్రులతో;యుక్తః= కూడిన వాఁడనై; దిష్ట్యా=అదృష్టముచేత; ధ రామి=బ్రతికియున్నాను.

ఇట్టిమూఖులగు మంత్రులంగూడి యుండుటవలన, నేనెప్పుడో శత్రువుల చేహతుఁడైయుండవలసినవాఁడను;దై వయోగంబున, బ్రతికియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మృత్యో ర్భయంనాస్తి వక్తుం మాం పరుషం వచః
యస్య మే శాసతో జిహ్వా ప్రయచ్ఛతి శుభాశుభమ్. ౯

టీక॥శాసతః= ఆజ్ఞాపించుచున్న; యస్య=ఏ;మే=నాయొక్క; జిహ్వా= నాలుక;శుభాశుభం= మంగళమునుఅ మంగళమును; ప్రయచ్ఛతి=ఇచ్చుచున్న దో.తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;మాం= నన్నుఁగూర్చి;పరుషం=కఠినమయిన;వ చః=మాటను;వక్తుం=చెప్పుటకు;యు వయోః(అధ్యాహృతము)=మీకు; మృ త్యోః=మరణమువలన;భయం = వెఱ పు;నాస్తికిన్ను=లేదా యేమి?

నేనాజ్ఞాపించిన, నామాటమాత్ర మువలననే, శుభముగాని యశుభము

గానిగలుగునుగదా! అట్లుండఁగా, మీరు మరణంబునకుఁగూడ భయపడరా మే మిః? నాయెదుటనిట్టిపరుషవచనంబులా డితిరేః అని, తాత్పర్యము.

అప్యేవ దహనం స్పృష్ట్వా వనే తిష్ఠంతి పాదపాః
రాజదోషపరామృష్టా స్తిష్ఠంతే నాపరాధినః. ౧౦

టీక॥వనే = అడవియందు; దహనం=అగ్నిమాత్రమును; స్పృష్ట్వాపి= తాఁకియు; పాదపాః=వృక్షములు; తిష్ఠంత్యేవ= ఉండునే, రాజదోషపరామృష్టాః=రాజదోషముచేసంబంధింపఁబడిన; అపరాధినః=అపరాధులు; నతిష్ఠంతే(నతిష్ఠంతి)=ఉండరు.

అడవియందు దావానలంబుదగిలిన వృక్షంబులుగూడ క్షేమంబుననుండును; రాజకోపంబునకుఁ బాత్రులయినయపరాధులుమాత్రము, క్షేమంబునొందంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యా మహంత్విమా పాపౌ శత్రుపక్షప్రశంసకౌ
యది పూర్వోపకారైస్తు నక్రోధో మృదుతాం వ్రజేత్. ౧౧

టీక॥పూర్వోపకారైస్తు= మునుపటియుపకారములచేతమాత్రము; క్రోధః=కోపము; మృదుతాం=మెత్తనగుటను; నవ్రజేద్యది=పొందకుండునేని; అహంతు=నేనుమాత్రము; శత్రుపక్షప్రశంసకౌ=శత్రుపక్షమునుశ్లాఘించునట్టి; పాపౌ=పాపిష్ఠులగు; ఇమౌ= ఈ శుకసారణులను; హన్యాం = వధింపుదును.

వీరలుమున్నునాకుఁగావించినయుపకారములుజ్ఞప్తికివచ్చుటవలన, నాకోపముతగ్గకుండునేని, నేను, ఇప్పుడే, శత్రుపక్షంబును బ్రశంసించిన పాపిష్ఠులగుశుకసారణులను వధించి యుందును. అని, తాత్పర్యము.

అపధ్వంసత గచ్ఛధ్వం సన్నికర్షా దితో మమ
నహి వాం హంతు మిచ్ఛామి స్మరా మ్యుపకృతాని వామ్. ౧౨

టీక॥అపధ్వంసత = స్థానమునను౦డిభ్రష్టులగుదురు. ఇతః= ఇచ్చటనుండి; మమ=నాయొక్క; సన్నికర్షాత్= ప్రత్యక్షముననుండి ; గచ్ఛధ్వం (గచ్ఛత)=పొండు.వాం=మిమ్ము; హంతుం= చంపుటకు; నేచ్ఛామిహి = కోరనుగదా! వాం=మీయొక్క; ఉపకృతాని = ఉపకారములను; స్మరామి= తలంచుచున్నాను.

మిమ్ము స్థానభ్రష్టులంగావించుట మంచిది; నాదగ్గి ఱనుండవలదు, పొండు;మీరుమున్ను పెక్కుపకారములంగావించినవారలుకావున, మిమ్ము వధింపనొల్లను.అని,తాత్పర్యము.

హతావేవ కృతఘ్నౌ తౌ మయి స్నేహపరాఙ్ముఖౌ

టీక॥ కృతఘ్నౌ=చేయఁబడినయుపకారములనుమఱచినవారలును ; మయి=నావిషయమయి ; స్నేహపరాఙ్ముఖౌ= స్నేహమునకుఁబెడమొగముగలవారలునగు; తౌ=అట్టిమీరలు; హతావేవ=చంపఁబడినవారలె.

మీరలు, కృతఘ్నులరనియునాయందుస్నేహములేనివారలనియు, విడిచిపెట్టుటచె, మిమ్ము వధించుటయగుచున్నది.అని, రావణుండుశుకసారణులతోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తౌతు సవ్రీళౌ తావుభౌ శుకసారణౌ. ౧౩
రావణం జయశబ్దేన ప్రతినంద్యాభి నిస్సృతౌ

టీక॥తౌ=ఆ; శుకసారణౌ= శుకసారణులు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తౌతు= చెప్పఁబడినవారలయినంతనె ; సవ్రీళౌ=సిగ్గుతోఁగూడినవారలయి; రావణం=రావణుని; జయశబ్దేన="జయ" యనుశబ్దముచేత; ప్రతినంద్య= పొగడి;అభినిస్సృతౌ=పోయిరి.

ఆశుకసారణులిర్వురును, రావణుని మాటనువిని , లజ్జనొందినవారలయి, రావణునిజయశబ్దంబునంబొగడి, యంతంబోయిరి.అని,తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు దశగ్రీవ స్సమీపస్థం మహోదరమ్. ౧౪

టీక॥దశగ్రీవః=రావణుండు; సమీపస్థం=సమీపంబుననున్న ; మహోదరంతు=మహోదరునిగూర్చియు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రావణుండు , తనసమీపంబుననున్నమహోదరుంజూచి,యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారాన్నీతివిశారదాన్

టీక॥ మే=నాకొఱకు; నీతివిశారదాన్= రాజనీతియందుఁబండితులయిన; చారాన్ = వేగులవాండ్రను; ఉపస్థాపయ=రావింపుము.

రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁబండితులయినచారులను నాయొద్దకుఁదీసికొనిరమ్ము.అని, రావణుఁడు, మహోదరునకుం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదర స్తథోక్తస్తు శీఘ్ర మాజ్ఞాపయ చ్చరాన్. ౧౫

టీక॥ మహోదరః= మహోదరుఁడు; తథా=అట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా;చరాన్=వేగులవాండ్రను; ఆజ్ఞాపయత్=ఆజ్ఞాపించెను.

మహోదరుండు , రావణునియాజ్ఞచొప్పున , వేగులవాండ్రనురావణునియొద్దకురమ్మనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చారా స్సంత్వరితాః ప్రాప్తాః పార్థివశాసనాత్

ఉపస్థితాః ప్రాంజలయో వర్ధయిత్వా జయాశిషా. ౧౬

టీక॥తతః=అంత;చారాః= వేగులవాండ్రు; పార్థివశాసనాత్=రాజాజ్ఞవలన;సంత్వరితాః= వేగిరపడినవారలయి; ప్రాప్తాః= వచ్చినవారలయి;ప్రాంజలయః= మంచిచేమోడ్పుగలవారలయి; జయాశిషా=జయప్రతిపాదకమయిన యాశీర్వచనముచేత; వర్ధయిత్వా=దీవించి; ఉపస్థితాః=సేవింపుచుండిరి.

అంతం జారపురుషులు, రాజాజ్ఞ

చొప్పున, వేగంబున వచ్చి, చేమోడ్పు గీలించి, "జయజయ" యనియాశీర్వాదముగావించి, కొలిచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా నబ్రవీ త్తతో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః
చారాన్ ప్రత్యాయితాన్ శూరా న్భక్తాన్ విగతసాధ్వసాన్. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడయిన; రావణః=రావణుఁడు; ప్రత్యాయితాన్=నమ్మకముంచఁదగినవారలును; శూరాన్=యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; భక్తాన్=రాజభక్తిగలవారలును; విగతసాధ్వసాన్=పోయినశత్రుభయముగలవారలునగు; తాన్=ఆ; చారాన్=వేగులవాండ్రనుగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, విశ్వసనీయులునుశూరులును శత్రుభయములేనివారలు రాజభక్తిగలవారలునగునాచారులఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతో గచ్ఛత రామస్య వ్యవసాయం పరీక్షథ
మంత్రి ష్వభ్యంతరా యేస్య ప్రీత్యా తేన సమాగతాః. ౧౮

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గచ్ఛత=పొండు. రామస్య=రామునియొక్క; వ్యవసాయం=ప్రయత్నమును; పరీక్షథ(పరీక్షధ్వం)=పరీక్షింపుఁడు. మంత్రిషు=మంత్రులయందు; యే=ఎవ్వరు; అస్య=ఈరామునికి; అభ్యంతరాః=అంతరంగభూతులో; తేన=అతనితో; ప్రీత్యా=స్నేహముచేత; సమాగతాః=చేరినవారలో; తానపి (అధ్యాహృతము)=వారలనుగూడ; పరీక్షధ్వం (అధ్యాహృతము)=పరీక్షింపుఁడు.

మీరలిచ్చటనుండి, రామునొద్దకుఁబోయి, యతనివ్యవసాయంబెట్టిదైనదియు, నతనికంతరంగభూతులునుబ్రియులునగుమంత్రులెవ్వరైనదియుఁ బరీక్షించిరండు. అని, తాత్పర్యము.

కథం స్వపితి జాగర్తి కి మన్యచ్చ కరిష్యతి

విజ్ఞాయ నిపుణం సర్వ మాగంతవ్య మశేషతః. ౧౯

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; కథం=ఎట్లు; స్వపితి= నిదురించుచున్నాఁడు? జాగర్తి= మేలుకొనుచున్నాఁడు? అన్యచ్చ= ఇతరమును; కిం=దేనిని; కరిష్యతి=చేయును? సర్వం= సమస్తమును; నిపుణం= సామర్థ్యము దోఁచునట్లుగా ; అశేషతః=నిశ్శేషముగా; విజ్ఞాయ=తెలిసికొని ; ఆగంతవ్యం=వచ్చుటకావలసినది.

రాముండు, ఎట్లునిదురించును? ఎట్లుమేలుకొనును? మఱిదేమేమికార్యము సేయఁదలంచియున్నాఁడు? ఈసంగతులనన్నింటినిసామర్థ్యంబునంజక్కఁగాఁ దెలిసికొని, రావలయును. అని, తా.

చారేణ విదిత శ్శత్రుః పండితై ర్వసుధాధిపైః
యుద్ధే స్వల్పేన యత్నేన సమాసాద్య నిరస్యతే. ౨౦

టీక॥ పండితైః= బుద్ధిమంతులగు; వసుధాధిపైః = రాజులచేత; చారేణ=వేగులవానిచేత; విదితః = తెలిసికొనఁబడిన; శత్రుః= శత్రువు; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సమాసాద్య = పొంది ; స్వల్పేన=కొంచెమయిన; యత్నేన=ప్రయత్నముచేత; నిరస్యతే=జయింపఁబడుచున్నాఁడు.

బుద్ధిమంతులగు రాజులు, చారునివలన, శత్రువుతెఱంగంతయు నెఱింగి, యుద్ధంబున ననాయాసంబుగా శత్రువును జయింతురు. అని రావణుఁడు చారులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారాస్తు తే తథే త్యుక్త్వా ప్రహృష్టా రాక్షసేశ్వరమ్
శార్దూల మగ్రతః కృత్వా తత శ్చక్రుః ప్రదక్షిణమ్. ౨౧

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; చారాస్తు=వేగులవాండ్రును; తథేతి=అట్లు యని; ఉక్త్వా=చెప్పి; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలియుసంతసించినవారలయి; శార్దూలం=శార్దూలుని; అగ్రతః = ముందట; కృత్వా= చేసికొని; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన రావణునింగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షి

ణమును; చక్రుః=చేసిరి.

అంతనాచారులు, రావణుని మాటనువిని, యట్లేయగుయియ్యకొని, పరమసంతుష్టులయి, శార్దూలుసింబరి స్కరించుకొని, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త మ్మహాత్మానం చారా రాక్షససత్తమమ్
కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్ము ర్యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౨౨

టీక॥ తతః=అంత ; తే=ఆ; చారాః=వేగులవాండ్రు ; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమముగల ; తం=ఆ; రాక్షససత్తమం= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురావణునిగూర్చి ; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; యత్ర= ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యాహృతము)= అచ్చటికే ; జగ్ముః=పోయిరి.

అట్లు, ఆచారులు, మహాపరాక్రమశాలియగునా రావణునికిఁ బ్రదక్షిణించి, తత్క్షణంబ రామలక్ష్మణులుండుస్థలంబునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సువేలస్య శైలస్య సమీపే రామలక్ష్మణౌ
ప్రచ్ఛన్నా దదృశు ర్గత్వా ససుగ్రీవవిభీషణౌ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆచారులు; గత్వా=పోయి; సువేలస్య=సువేలమను; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రచ్ఛన్నాః=కప్పఁబడినవారలయి, వేషాంతరధారులయియనుట; ససుగ్రీవవిభీషణౌ= సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోనుంగూడిన ; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులను ; దదృశుః= చూచిరి.

ఆచారులు, పోయి, మఱియొకరూపముధరించి, సువేలపర్వతసమీపంబున, సుగ్రీవవిభీషణసహితులయియున్న రామలక్ష్మణులంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షమాణా శ్చమూం తాంచ బభూవు ర్భయవిక్లబాః

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆ చారులు; తాం=ఆ; చమూంచ= సేనను; ప్రేక్షమాణాశ్చ=చూచుచును; భయవిక్లబాః= భయముచేఁబీడింపఁబడినవారలు; బభూవుః=అయిరి.

ఆచారులు, రామలక్ష్మణులను, ఆ వానరసేననుంజూచినంతనె, మిక్కిలి యుభయంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు ధర్మాత్మనా దృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాః. ౨౪

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాస్తు= చారులయిన రాక్షసులును; ధర్మాత్మనా=ధర్మస్వభావుఁడగు; రాక్షసేంద్రేణ= రాక్షసరాజుండగువిభీషణునిచే; దృష్టాః=చూడఁబడినారు.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, ఆ చారులంగనుంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణేన తత్రస్థా నిగృహీతా యదృచ్ఛయా

టీక॥తత్రస్థాః= ఆసేనయందున్న చారులు; యదృచ్ఛయా=దబ్బాటుచేత; విభీషణేన= విభీషణునిచేత; నిగృహీతాః=పట్టుపడినారు.

ఆచారులు, ఆసేనయందుఁదిరుగుచుండి, ఆకస్మికముగావిభీషణునిచేఁబట్టుకొనఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

శార్దూలో గ్రాహిత స్త్వేకః పాపోయ మితి రాక్షసః. ౨౫

టీక॥శార్దూలః= శార్దూలుండను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; అయం= ఈతఁడు; పాపః=దుష్టుఁడు. ఇతి=అని; గ్రాహితః=పట్టియివ్వఁబడెను.

అందు, శార్దూలుండుమిక్కిలియు దుష్టుండని, విభీషణుండతనివానరులచే తకింబట్టియిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

మోచిత స్సోపి రామేణ వధ్యమానః ప్లవంగమైః

స ౨౯

టీక॥ప్లవంగమైః= వానరులచేత; వధ్యమానః= వధింపఁబడుచున్న; సోపి=ఆశార్దూలుండును; రామేణ = రామునిచేత; మోచితః=విడిపింపఁబడినాఁడు.

వానరులాశార్దూలుని వధింపఁబూన, రాముండు వానివిడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనృశంస్యేన రామస్య మోచితా రాక్షసాః పరే. ౨౬

టీక॥రామస్య= రామునియొక్క; ఆనృశంస్యేన=దయచేత;పరే= ఇతరులయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు;మోచితాః=విడిపింపఁబడినారు.

మఱియు,రాముఁడుదయచే,నితరచారులనుంగూడ,విడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రర్దితా స్తేతు విక్రాంతై ర్లఘువిక్రమైః
పునర్లంకా మనుప్రాప్తా శ్శ్వసంతో నష్టచేతసః. ౨౭

టీ॥తేతు=ఆచారులును;విక్రాంతైః=పరాక్రమముగలవారలును; లఘువిక్రమైః= శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; అర్దితాః=పీడింపఁబడినవారలయి; శ్వసంతః= ఊపుర్లువుచ్చుచు; నష్టచేతసః= పోయినమనస్సు గలవారలయి; పునః=మఱల;లంకాం=లంకాపురిని;అనుప్రాప్తాః=పొందినారు.

ఆచారులు, అట్లుపరాక్రమవంతులునుశీఘ్రవిక్రములునగువానరులచేఁ దెబ్బలుదిని,నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, విమనస్కులయి,మఱల,నెట్టకేలకు,లంకంజేరిరి. అని,తాత్పర్యము.

తతో దశగ్రీవ ముపస్థితా స్తు తే
చారా బహిర్నిత్యచరా నిశాచరాః
గిరే స్సువేలస్య సమీపవాసినం
న్యవేదయన్ భీమబలం మహాబలాః. ౨౮

టీక॥ తతః= ఆటుపిమ్మట; బహిః చరాః= బయటనెల్లప్పుడును దిరుగుచుండువారలును; మహాబలాః= అధికమయినబలముగలవారలునగు; నిశాచరాః=రాక్షసులయిన; తే=ఆచారులు; దశగ్రీవం=రావణునికి;ఉపస్థితాః=పొందినవారలయినంతనె; సువేలస్య= సువేలమను; గిరేః= పర్వతము యొక్క; సమీపవాసినం=సమీపమునను న్నట్టి; భీమబలం= భయంకరమయినబలముగలరామునిః;న్యవేదయన్ = తెలిపిరి.

అంతట,బరరాష్ట్రవృత్తాంతములనె ఱుంగుటకై యెల్లప్పుడును నితరదేశములసంచారముసేయువారలునుమహాబలశాలులునగునాచారులు, రావణుని యొద్దకుఁబోయి , భయంకరబలుండగురాముండు సువేలాద్రిసమీపంబునను న్నాఁడని, విన్నవించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆర్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోన త్రింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ.

త్రింశసర్గప్రారంభః.

తత స్త మక్షోభ్యబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టీక॥ తతః=అంతః;చరాః= చారులు;లంకాధిపతయే=లంకాప్రభుండగు రావణునికొఱకు ; సువేలే=సువేలమను; శైలే=పర్వతమునందు; నివిష్టం=విడిసిన;అక్షోభ్యబలం=కలఁతపెట్టరాని సేనగల;తం=ఆ; రాఘవం= రామునిః;

ప్రత్యవేదయన్ = విన్నవించిరి.

అంత, నా శార్దూలాదిచారులు, రాముండు లెక్కలేనివానరసేనతో సువేలపర్వతప్రాంతంబున విడిసియున్నాఁడని రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో௨ భవ త్కించి చ్ఛార్దూలం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః = రావణుండు; చారాణాం = (పంచమ్యర్థమందు షష్ఠి) చారులవలన; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; రామం = రాముని; ప్రాప్తం = వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వా = విని; కించిత్ = కొంచెము; జాతోద్వేగః = కలిగిన భయముగలవాఁడు; అభవత్ = ఆయెను. శార్దూలం = శార్దూలునిఁగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, చారులమాటలవలన, మహాబలుండగు రాముండు వచ్చినాఁడని విని, కొంచెము భయమునొంది, శార్దూలుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయథావ చ్చ తే వర్ణో దీనశ్చాసి నిశాచర
నాసి కచ్చి దమిత్రాణాం క్రుద్ధానాం వశ మాగతః. ౩

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! తే = నీయొక్క; వర్ణః చ = రంగును; అయథావత్ = ఎప్పటివంటిదిగాదు. దీనః చ = దుఃఖితుండవును; అసి = అగుచున్నావు. క్రుద్ధానాం = కోపమునొందిన; అమిత్రాణాం = శత్రువులయొక్క; వశం = అధీనతను; ఆగతః = పొందినవాఁడవు; నాసి కచ్చిత్ = కావుగదా?

శార్దూలుఁడా! నీముఖకాంతి యెప్పటివలె లేదు; మిక్కిలియు దీనుండవై యున్నావు; శత్రువులు క్రుద్ధులయి నిన్నేమియుఁ జేయలేదుగదా! అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తేనా నుశిష్టస్తు వాచం మంద ముదీరయత్

తదా రాక్షసశార్దూలం శార్దూలో భయవిహ్వలః. ౪

టీక॥ తదా= అప్పుడు; శార్దూలః=శార్దూలుఁడు; ఇతి= ఇట్లు; తేన=ఆరావణునిచేత;అనుశిష్టస్తు= అడుగఁబడినవాఁడైనంతనే;భయవిహ్వలః= భయముచే నవయవములస్వాధీనతదప్పినవాఁడై; రాక్షసశార్దూలం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురావణునిగూర్చి; మందం=తిన్నఁగా; వాచం=మాటను; ఉదీరయత్=చెప్పెను.

అంత, శార్దూలుండు, రావణునిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్షసోత్తముఁడగురావణునింజూచి , మందవచనంబుననిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

న తే చారయితుం శక్యా రాజన్ వానరపుంగవాః

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! తే=ఆ ; వానరపుంగవాః = వానరోత్తములు ; చారయితుం= వేగులవాండ్రచేఁగనుంగొనుటకు; శక్యాః = అలవియయినవారలు; న=కారు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఆవానరోత్తములువేగులవాండ్రకుసాధ్యులుకారు.అని,తాత్పర్యము.

విక్రాంతా బలవంతశ్చ రాఘవేణచ రక్షితాః. ౫
నాపి సంభాషితుం శక్యా స్సంప్రశ్నో త్ర న లభ్యతే

టీక॥ విక్రాంతాః=పరాక్రమముగలవారలును; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; రాఘవేణ=రామునిచేత ; రక్షితాశ్చ= రక్షింపఁబడినవారలునగు; తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; సంభాషితుమపి= మాటలాడుటకైనను; నశక్యాః = అలవియయినవారలుకారు. అత్ర=వీరివిషయమందు; సంప్రశ్నః=పరీక్షించుట ; న లభ్యతే=పొందఁబడదు.

వానరులు , మహాపరాక్రమశాలులుమహాబలశాలులు రామ రక్షితులుంగావున, వారితోమాటలాడుటయునశక్యముగానున్నది; వారలఁబరీక్షించుట

యెంతమాత్రముసాధ్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వతో రక్ష్యతే పంథా వానరైః పర్వతోపమైః. ౬
ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతో హం బలే తస్మి న్నచారితే

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పంథాః=మార్గము; పర్వతోపమైః=పర్వతములతోఁబోల్పఁగల; వానరైః=వానరులచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపఁబడుచున్నది. అహం=నేను; తస్మిన్=ఆ; బలే=సైన్యము; ప్రవిష్టమాత్రే=ప్రవేశింపఁబడినంతనె; అచారితే=సంచరింపఁబడకుండఁగానే; జ్ఞాతః= తెలియఁబడినాను.

ఎటుచూచినను బర్వతాకారులగు వానరులు మార్గంబులం గావలియున్నారు; సేనాసైన్యంబుఁజొచ్చితిని,ఇంక నెచ్చటనుజూడంగూడలేదు; ఇంతలో పలనె, నన్నుఁగనుంగొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బలా ద్గృహీతో రక్షోభి ర్బహుధా స్మి విచాలితః. ౭

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; బలాత్=బలిమివలన; గృహీతః= పట్టుకొనఁబడినవాఁడనై; బహుధా= పెక్కువిధములను; విచాలితః=త్రిప్పఁబడినవాఁడను; అస్మి=అయితిని.

విభీషణసచివులగు రాక్షసులునన్ను బలాత్కారంబునంబట్టిబహువిధంబుల నేలంబొరలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జానుభి ర్ముష్టిభి ర్దంతై స్తలైశ్చా భిహతో భృశమ్
పరిణీతో స్మి హరిభి ర్బలవద్భి రమర్షణైః. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;భృశం=మిక్కిలియు;అమర్షణైః=కోపముగలవారలును;బలవద్భిః=అధికమయినబలముగలవారలునగు ; హరిభిః=వానరులచేత; జానుభిః= మోఁకాళ్లచేతను; ముష్టిభిః = పిడికిళ్లచే

[illegible]బవాకటని; కురు = చేయుము. అ[illegible] [illegible] రామునికొఱకు; సీతాంవా= [illegible]; ఆశు = శీఘ్రముగా; [illegible] = ఇమ్ము. సుయుద్ధంవా= మంచి యుద్ధ[illegible]ను; ప్రదీయతాం= ఇవ్వబడుఁగాక.

రాముండు, ఇంకస్వల్పకాలంబున నైప్రాకారంబునావరించును; నీవు, శీఘ్రమున, నీ రెంట నొకటినేదేనిం జేయుము; రామునకు సీతాదేవినే నియొసంగుము; లేక, చక్కఁగాయుద్ధమైననుగావింపుము. అని, శార్దూలుండు రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మనసా తం తదా ప్రేక్ష్య తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసాధిపః
శార్దూలం సుమహ ద్వాక్య మథో వాచ స రావణః. ౧౪

టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసాధిపః= రాక్షసరాజుండగు; సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; తదా=అప్పుడు; తత్= ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని; మనసా= మనస్సుచేత; ప్రేక్ష్య = ఆలోచించి; తం=ఆ; శార్దూలం= శార్దూలుని గూర్చి; సుమహత్= మిక్కిలియుగొప్పదగు; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

అంతనారావణుండు, శార్దూలునిమాటనువిని, మనసుననాలోచించి, యాశార్దూలుంజూచి, గొప్పమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౧౫

టీక॥ మాంప్రతి=నన్నుఁగూర్చి; దేవగంధర్వదానవాః = దేవతలును గంధర్వులునుదానవులును; యుధ్యేరన్ యది=యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి(అధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలోకభయాదపి= సమస్తలోకంబులవలనిభయమువలనను; సీతాం=సీతాదేవిని; నైవప్రదాస్యామి=ఇవ్వనే యివ్వను.

దేవతలునుగంధర్వులునుదానవులును ఒక్కుమొగినాపైకి యుద్ధము నకువచ్చినను, నాకుసమస్తలోకం

బులవలనను భయంబు వాటిల్లినను, నేను, రామునకుసీతనివ్వను. అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా రావణః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణః=రావణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; పునః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాతేజుండగు రావణుండు, ఈ ప్రకారమున శార్దూలునితోఁజెప్పి, మఱలనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారితా భవతా సేనా కేత్ర శూరాః ప్లవంగమాః. ౧౬

టీక॥భవతా=నీచేత; సేనా=వానరసేన; చారితా=సంచరింపఁబడినది. అత్ర=ఇందు; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనట్టి; ప్లవంగమాః=వానరులు; కే=ఎవ్వరు?

నీవు వానరసేనయంతయుఁ జూచినావుగదా! అందు,శూరులగువానరులెవ్వరు? చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కీదృశాః కింప్రభా స్సౌమ్య వానరా యే దురాసదాః
కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తత్త్వ మాఖ్యాహి రాక్షస. ౧౭

టీక॥సౌమ్య=శాంతుఁడవగు; రాక్షస=శార్దూలుఁడా! యే = ఏ; వానరాః=వానరులు; దురాసదాః=చెనకఁగూడనివారలో; తే (అధ్యాహృతము)=వారలు; కీదృశాః=ఎట్టివారలు? కింప్రభాః = ఏమిప్రభావముగలవారలు? కస్య=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రాశ్చ=కొడుకులును? పౌత్రాశ్చ = మనుమలును? తత్త్వం= యథార్థమును; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

సౌమ్యుండవగు శార్దూలుఁడా! అందుమహాపరాక్రమశాలులగువానరులు, ఎట్టివారలు? వారిప్రభావమెట్టిది? వారలెవ్వరి కొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమలు? ఈసంగతియంతయుఁజక్కఁగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

తథాऽత్ర ప్రతిపత్స్యామి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబలమ్
అవశ్యం బలసంఖ్యానం కర్తవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. ౧౮

టీ॥ తథా=అట్లు; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; బలాబలం=బలాబలమును; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; అత్ర=వీరివిషయమయి; ప్రతిపత్స్యామి=తెలిసికొనెదను. యుద్ధం=పోరును; ఇచ్ఛతాం=కోరుచున్నవారలకు; అవశ్యం=అవశ్యముగా; బలసంఖ్యానం=బలముయొక్క లెక్కించుట; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.

అట్లు, నీవలన వానరుల బలాబలంబు లెఱింగి, వారలవిషయమయి చేయవలసిన దానిం దెలిసికొనెదను; యుద్ధము సేయువారలు, అవశ్యము, శత్రుబలంబుఁ దెలుసుకొనవలయును. అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథైవ ముక్త శ్శార్దూలో రావణేనో త్తమ శ్చరః
ఇదం వచన మారేభే వక్తుం రావణసన్నిధౌ. ౧౯

టీ॥ అథ=అంత; ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుండగు; చరః=వేగులవాఁడైన; శార్దూలః=శార్దూలుండు; రావణేన=రావణునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; రావణసన్నిధౌ=రావణునిసమీపమునందు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; వక్తుం=చెప్పుటకు; ఆరేభే=ఆరంభించెను.

అంత, నుత్తమచారుండగు శార్దూలుండు, ఇట్లు రావణుండు చెప్పినమాటను విని, రావణునకిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ ఋక్షరజసః పుత్రో యుధి రాజా సుదుర్జయః
గద్గదస్యాథ పుత్రోఽత్ర జాంబవానితి విశ్రుతః. ౨౦

టీక॥ అథ=ఇంక; ఋక్షరజసః=ఋక్షరజునియొక్క; పుత్రః=కొడుకైన; రాజా=వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; సుదుర్జయః=జయింపసలవిగానివాఁడు. అథ=మఱియు; అత్ర=ఇందు; గద్గదస్య=

గద్గదునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; జాంబవానితి=జాంబవంతుండని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడు.

ఋక్షరజునికొడుకు వానరరాజుండగుసుగ్రీవుఁడు, యుద్ధంబునమిక్కిలి యుదుజైయుఁడు; జాంబవంతుండనువాఁడు గద్గదునికొడుకు.

అని, తాత్పర్యము.

గద్గదస్యైవ పుత్రోన్యో గురుపుత్ర శ్శతక్రతోః
కదనం యస్య పుత్రేణ కృత మేకేన రక్షసామ్. ౨౧

టీక॥ అన్యః=మఱియొకఁడు, ధూమ్రుండనుట; గద్గదస్య= గద్గదునియొక్క; పుత్రఏవ=కొడుకె. యస్య=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రేణ=కొడుకైన హనుమంతునిచేత; ఏకేన = ఒకనిచేతనే; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=చంపుట; కృతం = చేయఁబడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; శతక్రతోః=ఇంద్రునియొక్క; గురుపుత్రః=ఆచార్యుఁడైనబృహస్పతియొక్క కొడుకు.

గద్గదునికొడుకుమఱియొకండుధూమ్రుండనువాఁడున్నాఁడు, ఎవ్వండు, ఒకఁడే, యుద్ధంబుననక్షాదిరాక్షసులఁ జెకఁడం(డ్రం)జంపెనో, అట్టిహనుమంతునితండ్రి, కేసరియనువాఁడు, బృహస్పతిపుత్రుండు.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణశ్చాపి ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్
సౌమ్య స్సోమాత్మజ శ్చాత్ర రాజన్ దధిముఖః కపిః. ౨౨

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండునగు; సుషేణశ్చాపి=సుషేణుఁడును; ధర్మస్య=వరుణునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; సౌమ్యః=తిన్ననివాఁడగు; దధిముఖః=దధిముఖుండను; కపిశ్చ = వానరుండును; సోమాత్మజః= చంద్రునికొడుకు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మాత్ముండునగుసుషేణుండనువాఁడు, వరుణునిపుత్రుండు; సౌమ్యుండగుదధిముఖుఁ

డుచంద్రునిపుత్రుండు. అని, తాత్పర్యము.

సుముఖో దుర్ముఖ శ్చాత్ర వేగదర్శీ చ వానరః
మృత్యు ర్వానరరూపేణ నూనం సృష్ట స్స్వయంభువా. ౨౩

టీక॥అత్ర= ఈసేనయందు;సుముఖః=సుముఖుండును;దుర్ముఖశ్చ= దుర్ముఖుండును; వేగదర్శీ= వేగదర్శియు;వానరశ్చ=వానరుండును; స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవుని చేత;వానరరూపేణ=వానరరూపము చేత;సృష్టః=సృజింపఁబడిన; మృత్యుః=మృత్యువు. నూనం=నిశ్చయము.

సుముఖుండును దుర్ముఖుండును వేగదర్శియును వీరలుగొప్పకరును, మృత్యువెయీవానరరూపంబున బ్రహ్మదేవుచేసృజింపఁబడియెఁ గాఁబోలునని యనందగియొప్పుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో హుతవహస్యాథ నీల స్సేనాపతి స్స్వయమ్
అనిలస్య చపుత్రో త్ర హనుమానితి విశ్రుతః. ౨౪

టీక॥అథ=మఱియు; సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నీలః=నీలుఁడు; స్వయం=తాను; హుతవహస్య= అగ్నిహోత్రునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; అనిలస్య=వాయువుయొక్క;పుత్రశ్చ=కొడుకును; హనుమానితి=హనుమంతుండని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడు.

మఱియు,వానరసేనానాయకుండగునీలుండు, అగ్నిహోత్రునికొడుకు; మున్నుకేసరిపుత్రుండనిచెప్పఁబడినహనుమంతుండు, వాయుదేవునిబీజంబునఁబుట్టినవాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

నప్తా శక్రస్య దుర్ధర్షో బలవా నంగదో యువా
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చోభౌ బలినా వశ్విసంభవౌ. ౨౫

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడును;యువా= యౌవనవంతుండునగు; అంగదః=అంగదుఁడు; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; నప్తా=మను

మఁడు. బలినౌ= బలవంతులగు; మైంద శ్చ= మైందుండును; ద్వివిదశ్చ= ద్వివిదుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; అశ్విసంభవౌ= అశ్వినీదేవతలవలనఁబుట్టినవారలు.

దుర్ధర్షుఁడగు నంగదుండు, దేవేంద్రుని మనుమఁడు ; బలవంతులగు మైందద్వివిదులు, అశ్వినీదేవతల కొడుకులు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా వైవస్వతస్యాత్ర పంచ కాలాంతకోపమాః
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౨౮

టీక॥ అత్ర=ఇందు; గజః= గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుండును ; గవయః = గవయుండును; శరభః= శరభుండును ; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; కాలాంతకోపమాః= ప్రళయ కాలమునందలి యమునితోఁ బోలికగల ;పంచ=ఈయయిదుగురు; వైవస్వతస్య= యమునియొక్క ; పుత్రాః=కొడుకులు.

గజుండునుగవాక్షుండునుగవయుండును శరభుండును, గంధమాదనుండును, ఈయయిదుగురును ప్రళయ కాలాంతకునకు సాటివచ్చువారలు ; వీరలు,యమునికొడుకులు.

అని, తాత్పర్యము.

దశ వానరకోట్యశ్చ శూరాణాం యుద్ధకాంక్షిణామ్
శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం నాఖ్యాతు ముత్సహే. ౨౯

టీక॥శ్రీమతాం=అధికమయినకాంతిగలవారలును; దేవపుత్రాణాం=దేవతల కొడుకులును ; యుద్ధకాంక్షిణాం = యుద్ధమునుగోరువారలును; శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయములేనివారలునగు; వానర (వానరాణాం)=వానరులయొక్క; దశ= పది; కోట్యః=కోటులు; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. శేషం= మిగిలినదానిని; ఆఖ్యాతుం= జెప్పుటకు; నోత్సహే=చాలను.

ఇట్లు,శ్రీమంతులును దేవతలకుఁబు

ట్టినవారలును యుద్ధంబునందు భయములేనివారలును యుద్ధంబు గోరుచుండువారలునగు వానరులుపదికోట్లు లున్నారు; వీరలపేళ్లు మొదలగువానిం జెప్పనాశక్యముగాదు-అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో దశరథస్యైష సింహసంహననో యువా
దూషణో నిహతో యేన ఖరశ్చ త్రిశిరా స్తథా. ౨౮

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; దూషణః=దూషణుఁడును; ఖరశ్చ=ఖరుండును; తథా=అట్లు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండును; నిహతః= చంపఁబడినాఁడో; ఏషః=ఈ; దశరథస్య= దశరథునియొక్క; పుత్రః= కొడుకయినరాముఁడు; సింహసంహననః=సుందరములయినయవయవములుగలవాఁడు. యువా=యౌవనవంతుఁడు.

ఎవ్వఁడు, ఖరునిదూషణునిత్రిశిరునింజంపినాఁడో, అట్టిదశరథపుత్రుఁడు రాముండుమిక్కిలియుసుందరవిగ్రహుఁడు; యౌవనవంతుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నాస్తి రామస్య సదృశో విక్రమే భువి కశ్చన
విరాధో నిహతో యేన కబంధశ్చాంతకోపమః. ౨౯

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; విరాధః=విరాధుండును; అంతకోపమః = యమునితోఁబోల్కిగల; కబంధశ్చ=కబంధుండును; నిహతః=చంపఁబడినాఁడో; తస్య(అధ్యాహృతము) = అట్టి; రామస్య=రామునకు; విక్రమే=పరాక్రమమునందు; సదృశః= సరియయినవాఁడు; భువి=భూమియందు ; కశ్చన=ఒకానొకఁడును; నాస్తి=లేఁడు.

విరాధునియమునింబోలుకబంధునింగూడవధించినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగురామునకుఁ బరాక్రమంబునసాటివచ్చువాఁడు, భూలోకంబుననెవ్వఁడునులేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వక్తుం న శక్తో రామస్య నరః కశ్చిద్గుణాన్ క్షితౌ
జనస్థానగతా యేన యావంతో రాక్షసా హతాః. ౩౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత ; జనస్థానగతాః=జనస్థానమును బొందిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; యావంతః= అందఱును; హతాః = చంపఁబడినారో; తస్య(అధ్యాహృతము)= అట్టి ; రామస్య=రామునియొక్క; గుణాన్=గుణములను ; వక్తుం=చెప్పుటకు; క్షితౌ=భూమియందు; నరః = మనుష్యుఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నశక్తః=చాలఁడు.

జనస్థానంబుననున్న రాక్షసులనందఱు నొక్కఁడె వధించినట్టి మహావీరుండగు రాముని గుణంబుల వర్ణింప, భూమియందెవరికిని శక్యంబుగాదు.

అని, తాత్పర్యము,

లక్ష్మణశ్చాత్ర ధర్మాత్మా మాతంగానా మివర్షభః
యస్య బాణపథం ప్రాప్య నజీవే దపి వాసవః. ౩౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; బాణపథం=బాణమార్గమును; ప్రాప్య=పొంది; వాసవోపి=ఇంద్రుండైనను; నజీవేత్=బ్రతుకఁడో; అత్ర = ఇందు ; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; లక్ష్మణశ్చాపి= లక్ష్మణుఁడును ; మాతంగానాం=ఏనుంగులలో ; ఋషభ ఇవ = శ్రేష్ఠమయిన యేనుంగువంటివాఁడు.

ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుండును, మదపుటేనుంగువంటివాఁడు ; ఇతని బాణంబుసోఁకిన దేవేంద్రుండేని జీవింపంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో జ్యోతిర్ముఖశ్చాత్ర భాస్కరస్యాత్మసంభవౌ
వరుణస్య చ పుత్రో న్యో హేమకూటః ప్లవంగమః. ౩౨

టీక॥ అత్ర=ఇందు; శ్వేతః= శ్వేతుండును; జ్యోతిర్ముఖశ్చ = జ్యోతిర్ముఖుండును; భాస్కరస్య= సూర్యునియొక్క; ఆత్మసంభవౌ= కొడుకులు. వరుణస్య=వరుణునియొక్క; అన్యః= మఱియొక; పుత్రః=కొడుకు; హేమకూటః=హేమకూటుఁడను; ప్లవంగమః= వానరుఁడు.

శ్వేతుండును జ్యోతిర్ముఖుండును ననియిర్వురునుసూర్యపుత్రులు;వరుణునకు హేమకూటుండనుమతియొకఁడు పుత్రుండున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మసుతో వీరో నళః ప్లవగసత్తమః
విక్రాంతో బలవా నత్ర వసుపుత్త్ర స్స దుర్ధరః. ౩౩

టీక॥ అత్ర=ఇందు;వీరః= పరాక్రమవంతుండగు;నళః=నళుఁడను; ప్లవగసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు;విశ్వకర్మసుతః=విశ్వకర్మయొక్క కొడుకు. విక్రాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును; బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు;సః=ఆ;దుర్ధరః= దుర్ధరుఁడు;వసుపుత్త్రః=వసువుకొడుకు.

పరాక్రమవంతుండగునలుండువిశ్వకర్మకుఁబుట్టినవాఁడు ; మహాపరాక్రమశాలియుబలవంతుండునగుదుర్ధరుండువసుపుత్రుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వరిష్ఠశ్చ తవ భ్రాతా విభీషణః
పరిగృహ్య పురీం లంకాం రాఘవస్య హితే రతః. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం=రాక్షసులలో;వరిష్ఠః= శ్రేష్ఠుండును;తవ=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముండునగు;విభీషణః=విభీషణుఁడు; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; పరిగృహ్య= పుచ్చుకొని; రాఘవస్య = రామునియొక్క; హితే=మేలునందు;రతః = ఆసక్తుండయి; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండునీతమ్ముండువిభీషణుండు, రామునివలన లంకారాజ్యాధిపత్యంబునొంది, రామునకు హితంబుసేయుచుండువాఁడయియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వం సమాఖ్యాతం తవేదం వానరం బలమ్
సువేలే ధిష్ఠితం శైలే శేషకార్యే భవాన్ గతిః. ౩౫

టీక॥ఇతి=ఇట్లు; సువేలే=సువేలమను; శైలె=పర్వతమునందు; అధిష్ఠితం=విడిసియున్న; వానరం=వానరసంబంధియగు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; సర్వం= అంతయు; తవ=నీకు; సమాఖ్యాతం=చెప్పబడినది; శేషకార్యే= మిగిలినకార్యమునందు; భవాన్= నీవు; గతిః=కర్తవ్వు.

సువేలపర్వత ప్రాంతంబున విడిసియున్న వానరసైన్యంబు తెలం గంతయునీకెఱింగించితిఁగదా! ఇంకఁ, జేయవలసిన కార్యములవిషయమయి నీయిష్టము. అనిశార్దూలుండు రావణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

---

(౩౧)

ఏకత్రింశసర్గప్రారంభః.

తత స్తమక్షోభ్యబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టీక॥తతః=అంత; చరాః= చారులు; లంకాధిపతయే = లంకాపురికిఁబ్రభువైనరావణునికొఱకు; సువేలే=సువేలమను; శైలే=పర్వతమునందు ; నివిష్టం=విడిసిన; అక్షోభ్యబలం= కలఁతపెట్టరానిసైన్యముగల; రాఘవం=రామునిఁ; ప్రత్యవేదయన్=చెప్పిరి.

అట్లు, శార్దూలాదిచారులు, రాముండనంతవానరసేనతో సువేలశైలప్రాంతంబునవిడిసియున్నాఁడని , లంకారాజుండగు రావణునకుంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో భవ త్కించి త్సచివా నిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; చారాణాం=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) చారులవలన; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; రామం=రాముని; ప్రాప్తం=వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వా=విని; కించిత్=కొంచెము; జాతోద్వేగః=కలిగినభయముగలవాఁడు; అభవత్= అయ్యెను. సచివాన్=మంత్రులనుగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రావణుండు, మహాబలుండగు రాముండువచ్చియున్నాఁడని చారులవలనవిని, కొంచెము భయమునొంది, మంత్రులనుజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణ శ్శీఘ్ర మాయాంతు సర్వేవై సుసమాహితాః
అయం నో మంత్రకాలోహి సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. ౩

టీక॥ నః=మనకు; అయం=ఈ; మంత్రకాలః= ఆలోచనచేయవలసినసమయము; సంప్రాప్తోహి=వచ్చినదికదా! ఇతి=ఇందువలన- రాక్షసాః= రాక్షసులయిన; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వేవై=అందఱు నేఁ; సుసమాహితాః= మిక్కిలియు నెచ్చరికగలవారలయి; సమాయాంతు=వత్తురుగాక.

మనమాలోచింపవలసినసమయము వచ్చినది; కావున, మంత్రులందఱు, శీఘ్రంబుననెచ్చరికతో, నిచ్చటికివత్తురుగాక. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త చ్ఛాసనం శ్రుత్వా మంత్రిణో భ్యాగమ న్ద్రుతమ్

టీక॥ మంత్రిణః=మంత్రులు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; తత్=ఆ; శాసనం=ఆజ్ఞను; శ్రుత్వా=విని; ద్రుతం=శీఘ్రముగా; అభ్యాగమన్=వచ్చిరి.

ఆరావణునాజ్ఞనువిని, మంత్రులందఱుశీఘ్రమున, నతనిసన్నిధికివచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స మంత్రయామాస సచివై రాక్షసై స్సహ. ౪

టీక॥ తతః=అంత; సః= ఆరావణుండు; రాక్షసైః=రాక్షసులయిన; సచివై స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ; మంత్రయామాస=ఆలోచించెను.

అంత, నారావణుండు, మంత్రులతోఁగూడఁ జక్కఁగా నాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రయిత్వా స దుర్ధర్షః క్షమం య త్సమనంతరమ్
విసర్జయిత్వా సచివాన్ ప్రవివేశ స్వ మాలయమ్. ౫

టీక॥ దుర్ధర్షః=ఎదిరింపఁగూడనట్టి; సః=ఆరావణుఁడు; సమనంతరం=వెనుక; యత్=ఏది; క్షమం=తగినదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి; సచివాన్=మంత్రులను; విసర్జయిత్వా(విసర్జ్య)=విడిచి; స్వం=తనదైన; ఆలయం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

దుర్ధర్షుఁడగు నారావణుండు, ఆవలఁ జేయవలసిన దానిఁగుఱించి, చక్కఁగా నాలోచించి, మంత్రులం బొండని, తనగృహంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాక్షస మాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలమ్
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశ ద్యత్ర మైథిలీ. ౬

టీక॥ తతః=అంత; మహామాయః=అధికమయినమాయ గలరావణుండు; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును; మాయావిదం = మాయలఁదెలిసిన వాఁడునగు; విద్యుజ్జిహ్వం=విద్యుజ్జిహ్వుండను; రాక్షసం=రాక్షసుని; సమాహూయ=పిలిచి; యత్ర=ఎచ్చట; మైథిలీ = సీతాదేవి; అస్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

అంత, మహామాయుండగు నారావణుండు, మాయలం బండితుండును మహాబలుండు నగు విద్యుజ్జిహ్వుండను రా

క్షసుంబిలిచి, యతండు వెంటరా, సీతా దేవియుండుస్థలంబునకుంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యుజ్జిహ్వంచ మాయాజ్ఞ మబ్రవీ ద్రాక్షసాధిపః

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుం బ్రభుండగు రావణుండు; మాయాజ్ఞం= మాయలందెలిసిన; విద్యుజ్జిహ్వంచ= విద్యుజ్జిహ్వనిగూర్చియు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, మాయలు దెలిసినవిద్యుజ్జిహ్వుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

మోహయిష్యావహే సీతాం మాయయా జనకాత్మజామ్. ౭

టీక॥ మాయయా=మాయచేత; జనకాత్మజాం= జనకమహారాజుకూంతురయిన; సీతాం = సీతను; మోహయిష్యావహే=మోసపుచ్చెదము.

మనము మాయచేసి, సీతాదేవిని మోసపుత్తము. అని, తాత్పర్యము.

శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర
త్వం మాం సముపతిష్ఠస్వ మహ చ్చ సశరం ధనుః. ౮

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుండా! త్వం=నీవు; మాయామయం=మాయావికారమయిన; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; శిరః=తలను; సశరం = బాణముతోంగూడిన; మహత్= గొప్పదగు; ధనుశ్చ = ధనువును; గృహ్య(గృహీత్వా=తీసికొని; మాం=నన్ను; సముపతిష్ఠస్వ=సేవింపుము.

విద్యుజ్జిహ్వుండా! నీవు, మాయచే రాముని తలనొకటికల్పించి, దానిని, బాణసహితంబగు మహాధనుస్సునుందీసికొని, నావెంటరమ్ము. అని, రావణుండు, విద్యుజ్జిహ్వునితోంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తథే త్యాహ విద్యుజ్జిహ్వో నిశాచరః
తస్య తుష్టో భవ ద్రాజా ప్రదదౌ చ విభూషణమ్. ౯

టీక॥విద్యుజ్జిహ్వః= విద్యుజ్జిహ్వుండను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు;ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తథేతి=అట్లేయని;ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు,చెప్పెననుట. రాజా=రాక్షసరాజుండగురావణుఁడు; తుష్టః=సంతసించినవాఁడు;అభవత్=ఆయెను. విభూషణంచ=సొమ్మును;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

అంత,విద్యుజ్జిహ్వుండు, రావణునిమాటనువిని, యట్లేయనియొయ్యకొనెను; అందుకురాక్షసరాజుండగురావణుండు, సంతుష్టుండై,యతనికిఁ,గొప్పవిలువగల భూషణంబొకటియొసంగెను. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికాయాంతు సీతా దర్శనలాలసః
నైరృతానా మధిపతి స్సంవివేశ మహాబలః. ౧౦

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; నైరృతానాం= రాక్షసులయొక్క; అధిపతిః= రాజునగు రావణుఁడు ; సీతాదర్శనలాలసః= సీతాదేవిదర్శనమునందధికమయినయభిలాషగలవాఁడై; అశోకవనికాయాంతు= అశోకవనికయందే; సంవివేశ= ప్రవేశించెను.

మహాబలశాలియురాక్షస రాజుండునగురావణుండు, సీతం జూడఁగోరి,యయ్యశోకవనంబునకేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దీనా మదైన్యార్హాం దదర్శ ధనదానుజః
అధోముఖీం శోకపరా ముపవిష్టాం మహీతలే. ౧౧
భర్తారమేవ ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్
ఉపాస్యమానాం ఘోరాభీ రాక్షసీభి రితస్తతః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంత; ధనదానుజః= కుబేరుని తమ్ముండగురావణుండు ; దీనాం=దుఃఖితయు; అదైన్యార్హాం= దైన్యమునకుఁ దగనిదియు ; అధోముఖీం= క్రిందు మొగమయిన ముఖముగలదియు; శోకపరాం=దుఃఖాధీనయును; మహీతలే=భూతలమునందు ; ఉపవిష్టాం = కూర్చుండియున్నదియు; భ

తాకారమేవ= పెనిమిటినే; ధ్యాయంతీం=ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవనికాం=అశోకవనమును; గతాం=పొందినదియు; ఇతస్తతః = ఇచ్చటచ్చట; ఘోరాభిః=భయంకరులయిన; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్యమానాం =సేవింపఁబడుచున్నదియునగుసీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను.

అంతఁ, గుబేరునితమ్ముండగు రావణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు దుఃఖమునొందఁదగనిదియు, నేలం గూర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖితయయి మనంబున భర్తయగు రామునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షింపఁబడుచున్నదియు నగు దాని నశోకవనికయందున్న దాని సీతాదేవిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహర్షం నామ కీర్తయన్

ఇదంచ వచనం దుష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్. ౧౩

టీక॥ తతః=అంత; రావణః(అధ్యాహృతము)=రావణుఁడు; సీతాం = సీతాదేవిని; ఉపసృత్య= సమీపించి; ప్రహర్షం = సంతోషమును; కీర్తయన్నామ=చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం=దోషముగల్గునట్లుగా; జనకాత్మజాం=సీతాదేవినిగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనంచ=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, రావణుఁడు, సీతాదేవిసమీపంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవార్తను జెప్పువాఁడువలె నభినయించుచు, నాబిడం జూచి, దుష్టమగు, నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే య ముపాశ్రిత్య వల్గసే

ఖరహంతా స తే భర్తా రాఘవ స్సమరే హతః. ౧౪

టీక॥ భద్రే= మంగళరూపిణివగు సీతాదేవి! త్వం=నీవు; మయా= నాచేత; సాంత్వ్యమానా=అనునయింపఁబడుచున్నదానవై; యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్గసే=నిక్కుచుంటివో; సః=అట్టి; ఖరహంతా=ఖరునిచంపిన; తే=నీయొక్క; భర్తా= పెనిమిటియగు; రాఘవః=రాముఁడు;

సమరే=యుద్ధమునందు; హతః= చంపఁబడినాఁడు.

మంగళరూపిణివగుసీతా! నేనెంత వేఁడినను,నీవెవ్వనియందలి మక్కువచే నొప్పుకొనకుంటివో, అట్టి,ఖరునిఁజంపినవాఁడు నీపెనిమిటిరాముఁడు యుద్ధంబునహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; వల్గసే=ఉబ్బియుంటివో;సః=అట్టి; రాఘవః=రాముఁడు ; సమరే=యుద్ధమునందు; హతః(కిం)=చంపఁబడినాఁడా యేమి? (శేషముసమానము)

నాకైంకర్యమంగీకరింపుమని నేనెంత వేఁడుకొన్నను, నీవెవ్వని రాకఁగోరి, నామనవియంగీకరింపకుంటివో, అట్టి ఖరాదులవధించినమహాపరాక్రమశాలియగు రాముఁడిప్పుడుహతుండయ్యెనా యేమి? సుఖంబుననున్నాఁడు; నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్పస్తే నిహతో మయా
వ్యసనే నాత్మన స్సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫

టీక॥ సీతే=సీతా! తే=నీయొక్క; మూలం=మూలము; సర్వతః=అంతయు; ఛిన్నం= నఱుకఁబడినది. తే=నీయొక్క; దర్పః = గర్వము; మయా=నా చేత;నిహతః=కొట్టఁబడినది. ఆత్మనః=నీయొక్క; వ్యసనేన=దుఃఖముచేత; మమ=నాయొక్క; భార్యా=భార్యవు; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

సీతా!నీగర్వమునకుండిన యాధారమునంతయుచ్ఛేదించితిని;నీగర్వంబునంతయుఁబోఁగొట్టితిని;ఇంక,నాప్రార్థనయుఁగూడ నెంతమాత్రము నక్కఱలేదు;నీదుఃఖంబున నేనీవు నాభార్యవు కాఁగలవు.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— తే = నీకొఱకు;మూలం=నాసంపదమూలము; ఛిన్నం=నఱుకఁబడినది. తే=నీకొఱకు; మయా=నాచేత;దర్పః = గర్వము;నిహతః=కొట్టఁబడినది.ఆత్మనః = నాయొక్క;వ్యసనేన= దుఃఖముచేత;మమ=నాకు;భార్యా= భరింపఁదగినదానవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

సీతాదేవీ! నీకొఱకునాగర్వమునంతయువిడిచితిని; నాసంపదకుమూలము

యినదానినింగూడఁ బోఁగొట్టుకొంటి ని; నాదుఃఖంబుచూచియయినను, దయ యుంచి, నాకావించు సేవనంగీకరింపుము. అని, తాత్పర్యము.

విసృజే మాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి
భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసా మీశ్వరీ మమ. ౧౬

టీక॥ మూఢే=మూఢురాలవగుసీతా! ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని; విసృజ= విడువుము. మృతేన = మృతిఁబొందినవానితో. కిం=దేనిని;కరిష్యసి= చేసెదవు? భద్రే = మంగళకరివగుసీతాదేవీ! మమ=నాయొక్క; భార్యాణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం= అందఱికిని; ఈశ్వరీ= ప్రభురాలవు ; భవస్వ(భవ)=అగుము.

మూఢురాలవగుసీతా! నీవింకనీబుద్ధినివిడువుము ; చనిపోయినవానితోనీకేమికార్యము ? మంగళరూపిణివగుసీతా! నాభార్యలకందఱకునునీవీశ్వరివై యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని;విసృజ = విడువు.మూఢే=మూఢుండనగు నేను;మృతే = మృతిఁబొందఁగా ; నకరిష్యసికిం= చేయవా యేమి? మమ=నాయొక్క;భార్యాణాం=భార్యలకు;సర్వాసాం=అందఱకును; ఈశ్వరీ=అధిపతివి;భవస్వ = అగుము.

ఈయుపేక్షనువిడువుము;మూఢుండనగు నేనుమృతుండనైనను, నాపైదయ యుంచవా యేమి? నేనుగావించుశుశ్రూషనుమాత్రమె కాదు;నాభార్యలందఱుగావించు శుశ్రూషనుంగూడఁ బరిగ్రహించి, వారలనుంగూడఁగృతార్థలం గావింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అల్పపుణ్యే నివృత్తార్థే మూఢే పండితమానిని
శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్రవధం యథా- ౧౭

టీక॥ అల్పపుణ్యే= కొంచెమయిన పుణ్యముగలదానవు; నివృత్తార్థే=విడిచినపురుషార్థముగలదానవు; మూఢే=బుద్ధిహీనురాలవు;పండితమానిని=

పండితురాలనని తలంచుకొను దానవునగు; సీతే=సీతాదేవీ! ఘోరం = భయంకరమయిన;వృత్రవధంయథా= వృత్రాసురునిచంపుటనువలె ; భర్తృవధం=పెనిమిటియొక్కచంపుటను;శృణు=వినుము.

అల్పపుణ్యురాలవుపురుషార్థరహితురాలవుబుద్ధిహీనురాలవుఏమియుఁదెలియకపోయినప్పటికిని సమస్తముఁదెలిసినట్లు గర్వించియున్నదానవు నగు సీతా!వృత్రాసురుండుచచ్చినట్లు , నీభర్తరాముండుచచ్చెను;వినుము.

అని,తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సీతే=సీతాదేవీ!అల్పపుణ్యే= కొంచెమయినపుణ్యముగలవాఁడను;నివృత్తార్థే= విడిచినపురుషార్థముగలవాఁడను; మూఢే=బుద్ధిహీనుండగు;పండితమానిని = పండితుండనని తలంచుకొనువాఁడనునగునాయందు;భర్తృవధం=పెనిమిటిచేఁగలిగినవధమును;ఘోరం = భయంకరముయిన;వృత్రవధంయథా= వృత్రాసురునియందలివధమునువలె; శృణు = వినుము.

అల్పపుణ్యుండను బురుషార్థరహితుండను మూఢుండను ఏమియుఁదెలియక పోయినప్పటికిని బండితుండననియహంకరించియుండువాఁడ నగు నన్ను,నీభర్తరాముండు, ఇంకశీఘ్రంబుననె, యింద్రుండు వృత్రాసురుంబోలె, భయంకరంబుగ వధించునని, యెఱుంగుము. అని,తాత్పర్యము.

సమాయాత స్సముద్రాంతం మాం హంతుం కిలరాఘవః
వానరేంద్ర ప్రణీతేన బలేన మహతా వృతః. ౧౮

టీక॥రాఘవః=రాముఁడు; మాం= నన్ను; హంతుం=వధించుటకు; వానరేంద్రప్రణీతేన=వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేఁదేఁబడిన; మహతా= గొప్పదగు;బలేన=సైన్యముచేత;వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై;సముద్రాంతం= సముద్రతీరమును; సమాయాతఃకిల= పొందినాఁడుగదా!

రాముండు , నన్నువధించుటకై, వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు గొప్పసేనతో వెంబడింప, సముద్రతీరంబు నొద్దకువచ్చినాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య పీడ్య తీర మథోత్తరమ్
బలేన మహతా రామో వ్రజ త్యస్తం దివాకరే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁడు; దివాకరే=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయమును; వ్రజతిసతి=పొందుచుండఁగా; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సైన్యముచేత; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరం=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరం=గట్టును; పీడ్య (పీడయిత్వా)=పీడించి; సన్నివిష్టః=విడిసినాఁడు.

అంత, రాముండు, సూర్యాస్తమయసమయంబునందు, సముద్రోత్తరతీరంబున; మహాసైన్యంబుతోఁగూడ, విడిసియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అథాధ్వని పరిశ్రాంత మర్ధరాత్రే స్థితం బలమ్
సుఖసంసుప్త మాసాద్య చారితం ప్రథమం చరైః. ౨౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; అధ్వని=మార్గమునందు; పరిశ్రాంతం=అలసినదియు; అర్ధరాత్రే=నడిరేయియందు; స్థితం=ఉన్నదియు; సుఖసంసుప్తం=సుఖముగానిద్రించియున్నదియునగు; బలం=సైన్యమును; ఆసాద్య=పొంది; ప్రథమం=మొదట; చరైః=చారులచేత; చారితం=జాడ తెలుసుకొనునట్లు చేయఁబడినది.

అంత, నాసైన్యమంతయు, దారినడచుటచేనలసి, యర్ధరాత్రంబునసుఖనిద్రం జెందియుండునప్పుడు, మొదలఁజారులంబంపియందలిజాడలన్నియుఁగనుఁగొంటిమి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రహస్తప్రణీతేన బలేన మహతా మమ
బల మస్య హతం రాత్రౌ యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౨౧

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముడు; స్థితః (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్=అట్టి; అస్య=ఈరాముని యొక్క; బలం=సైన్యము; రాత్రౌ=రాత్రియందు; ప్రహస్తప్రణీతేన=ప్ర

స ౩౧

హస్తునిచేఁ జేఁబడిన; మహతా=గొప్పదగు; మమ=నాయొక్క; బలేన= సైన్యముచేత; హతం=చంపఁబడినది.

ఎందురామలక్ష్మణులున్నారో, అట్టియీవానరసేననంతయుఁ, బ్రహస్తుండను గొప్పదగు నారాక్షససేనందీసికొని, వధించివచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పట్టిసాన్ పరిఘాం శ్చక్రాన్ దండాన్ ఖడ్గాన్ మహాయసాన్
బాణజాలాని శూలాని భాస్వరాన్ కూటముద్గరాన్. ౨౨
యష్టిశ్చ తోమరాన్ శక్తీ శ్చక్రాణి ముసలానిచ
ఉద్యమ్యోద్యమ్య రక్షోభి ర్వానరేషు నిపాతితాః. ౨౩

టీక॥రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; పట్టిసాన్=అడ్డకత్తులను; పరిఘాన్=గదలను; చక్రాన్=చిన్నచక్రాయుధములను; మహాయసాన్ = అధికమయినయినుముతోఁ జేయఁబడిన; దండాన్=దండములను; ఖడ్గాన్=కత్తులను; బాణజాలాని = బాణసమూహములను; శూలాని=శూలములను; భాస్వరాన్=ప్రకాశించుచున్న; కూటముద్గరాన్=సమ్మెటలను ఇనుపగుదియలను; యష్టిశ్చ=కఱ్ఱలను; తోమరాన్=కొనలయందుస్థూలములయినగదలను; శక్తీశ్చ=ఈటెలను; చక్రాణి= పెద్దచక్రాయుధములను; ముసలానిచ= రోఁకళ్లను; ఉద్యమ్యోద్యమ్య= ఎత్తియెత్తి; వానరేషు=వానరులయందు; నిపాతితాః= వేయఁబడినవి.

రాక్షసులు, అడ్డకత్తులనుగదలను జిన్నచక్రంబులను బెద్దచక్రంబులను బెద్దయినుపదండములను ఖడ్గంబులను బెక్కుబాణంబులను శూలంబులను సమ్మెటలను ఇనుపగుదియలను కఱ్ఱలను స్థూలాగ్రంబులగుగదలను ఈటెలను ముసలంబులను, వానరులపైఁ వేసవేలంబ్రయోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ సుప్తస్య రామస్య ప్రహస్తేన ప్రమాథినా
అసక్తం కృతహస్తేన శిర శ్ఛిన్నం మహాసినా. ౨౪

టీక॥అథ=అంత ; ప్రమాథినా= ప్రహరించునట్టి;కృతహస్తేన = శిక్షింపఁబడినహస్తముగల ; ప్రహస్తేన= ప్రహస్తునిచేత; అసక్తం= జాగులేనట్లుగా; సుప్తస్య=నిదురించిన; రామస్య=రామునియొక్క; శిరః=తల; మహాసినా=మహాఖడ్గముచేత; ఛిన్నం= నఱుకఁబడినది.

అంత,యుద్ధంబులం బ్రహరించువాఁడును నేర్పరియునగు ప్రహస్తుండు, ఎంతమాత్రమును జాగు సేయక , మహాఖడ్గంబున,నిదురించుచున్న రాముని శిరంబును.నఱుకెను. అని,తాత్పర్యము.

విభీషణ స్సముత్పత్య నిగృహీతో యదృచ్ఛయా
దిశః ప్రవ్రాజిత స్సర్వై ర్లక్ష్మణః ప్లవగై స్సహ. ౨౫

టీక॥విభీషణః=విభీషణుఁడు; సముత్పత్య=ఎగిరి ; స్థితోపి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవాఁడైనను;యదృచ్ఛయా= డబ్బాటుచేత; నిగృహీతః= పట్టుకొనఁబడినాఁడు. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ప్లవగైః=వానరులతో; సర్వైస్సహ= అందఱితోనుంగూడ;దిశః= దిక్కులను గూర్చి;ప్రవ్రాజితః=పరుగెత్తెను.

విభీషణుండాకాశంబున కుద్గమించి పోనుద్యమింప , నదృష్టవశంబునవాఁడి సిపట్టుకొనిరి; లక్ష్మణుండును ఇతరవానరులందఱును, దిక్కులకుం బాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా ప్లవగాధిపః
నిరస్తహనుక శ్శేతే హనుమాన్ రాక్షసై ర్హతః. ౨౬

టీక॥సీతే=సీతా! ప్లవగాధిపః=వానరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; భగ్నయా=విఱిగిన;గ్రీవయా=కంఠముతో; శేతే(అధ్యాహృతము)=పడియున్నాఁడు. హనుమాన్=హనుమంతుండు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత;హతః= చంపఁబడినవాఁడై ; నిరస్తహనుకః= పగులఁగొట్టఁబడినచెక్కిలి మీఁదిభాగముగలవాఁడై; శేతే=పడియున్నాఁడు.

సీతా! ఇప్పుడు, వానరరాజుండ

గుసుగ్రీవుఁడు, కంఠమువిఱిగిపడియు న్నాఁడు; హనుమంతుండు హనువుప గిలిరాక్షసుల చేహతుండై పడియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా నథ జానుభ్యా ముత్పత న్నిహతో యుధి
పట్టిసై ర్బహుభి శ్ఛిన్నో నికృత్తః పాదపో యథా. ౨౭

టీక॥ అథ = మఱియు; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; జానుభ్యాం=మోఁకాళ్లచే; ఉత్పతన్=ఎగురుచు; నిహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; బహుభిః=పెక్కులయిన; పట్టిసైః= అడ్డకత్తులచేత; ఛిన్నః=నఱకఁబడినవాఁడై; నికృత్తః = ఛేదింపఁబడిన; పాదపోయథా=వృక్షమువలె; వర్తతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడు.

మఱియు, జాంబవంతుండు, మోఁకాళ్లనుద్గమింపుఁడు రాక్షసులతనిం బట్టిపెక్కు-పట్టిసంబులచే ఖండించివధించిరి; అతండిప్పుడు నఱకఁబడినేలంగూలిన వృక్షంబుపగిది నున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిద శ్చోభౌ నిహతౌ వానరర్షభౌ
నిశ్శ్వసంతౌ రుదంతౌచ రుధిరేణ పరిప్లుతౌ. ౨౮
అసినా వ్యాయతౌ చ్ఛిన్నౌ మధ్యే హ్యరి నిషూదనౌ

టీక॥వ్యాయతౌ= దీర్ఘమయిన దేహముగలవారలును; అరినిషూదనౌ = శత్రువులంజంపు వారలునగు; వానరర్షభౌ= వానరశ్రేష్ఠులయిన ; మైందశ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ = ద్వివిదుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మధ్యే = నడుమునందు; అసినా=ఖడ్గముచేత ; ఛిన్నౌ = నఱకఁబడినవారలయి;రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; పరిప్లుతౌ=తడుపఁబడినవారలయి; నిశ్శ్వసంతౌ= నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; రుదంతౌచ= ఏడ్చుచును; నిహతౌ=చంపఁబడినారు.

దీర్ఘదేహులును శత్రువులం జంపువారలునగు మైంద ద్వివిదులను వానరోత్తములనిద్దఱను , రాక్షసులుకటిప్రదేశంబున, ఖడ్గంబుచే ఖండింప,వారలు నెత్తుటందోఁగుచు నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, రోదనంబు సేయుచుఁ బ్రాణం

బులు విడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనుతిష్ఠతి మేదిన్యాం పనసః పనసో యథా. ౨౯

టీక॥ పనసః=పనసుఁడు ; పనసో యథా=పనసపండువలె; మేదిన్యాం=భూమియందు; అనుతిష్ఠతి = పడియున్నాఁడు.

పనసుండు , పనసుపండువలెఁ జిత్రవిధంబుగా ఖండింపఁబడి, నేలంబడియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నారాచై ర్బహుభి శ్ఛిన్న శ్శేతే దర్యాం దరీముఖః
కుముదస్తు మహాతేజా నిష్కూజ స్సాయకైః కృతః. ౩౦

టీక॥దరీముఖః= దరీముఖుఁడు; బహుభిః=పెక్కులయిన ;నారాచైః = బాణములచేత; ఛిన్నః=ఛేదింపఁబడినవాఁడై; దర్యాం = గుహయందు; శేతే = పరుండియున్నాఁడు. మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల; కుముదస్తు = కుముదుఁడును; సాయకైః=బాణములచేత; నిష్కూజః= నిశ్శబ్దుండుగా ; కృతః = చేయఁబడినాఁడు.

దరీముఖుండను వానరుండు , పెక్కుబాణంబులచే వధింపఁబడి యొకగుహంబడియున్నాఁడు; మహాపరాక్రమశాలియగు కుముదుండు బాణంబులచే గతప్రాణుండై నిశ్శబ్దంబుగా నున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో బహుభి శ్ఛిన్న శ్శరై రాసాద్య రాక్షసైః
పతితో రుధిరోద్గారీ క్షితౌ నిపతితాంగదః. ౩౧

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఆసాద్య= పొంది; బహుభిః=పెక్కులయిన; శరైః= బాణములచేత; ఛిన్నః= నఱకఁబడినవాఁడై; రుధిరోద్గారీ=నెత్తురుగ్రక్కుచు; నిపతితాంగదః= పడినబాహుపురులుగలవాఁడై; క్షితౌ=నేలయందు ; పతితః=పడినాఁడు.

స ౩౧

అంగదుండు, రాక్షసులచేఁ బెకుఁ బాణంబులం బ్రహరింపఁబడి, నెత్తుటం దోఁగి, బాహుపురులు విడిపడ, మృతుం డై నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హరయో మథితా నాగై రథజాలై స్తథా పరే
శాయితా మృదితాశ్చాశ్వై ర్వాయువేగై రివాంబుదాః. ౩౨

టీక॥ శాయితాః= పరుండియున్న; హరయః= వానరులు; నాగైః= ఏనుంగులచేత; మథితాః= త్రొక్కఁబడిరి. అథ= మఱియు; జాలైః= కపటములచేత; మథితాః(అధ్యాహృతము)= చంపఁబడినారు. తథా= అట్లు; అపరే= ఇతరులు; వాయువేగైః= వాయువేగములచేత; అంబుదాఇవ= మేఘంబులువలె; అశ్వైశ్చ= గుఱ్ఱములచేతను; మృదితాః= త్రొక్కఁబడిరి-

పరుండి సుఖంబుగా నిదురించుచున్న వానరులు, కొందఱు, ఏనుంగులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతులయిరి; కొందఱు కపటంబున వధింపఁబడిరి; కొందఱు, వాయువేగంబుల మేఘంబులువలె, గుఱ్ఱంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతిఁ బొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతాశ్చాపరే త్రస్తా హన్యమానా జఘన్యతః
అభిద్రుతాస్తు రక్షోభి స్సింహై రివ మహాద్విపాః. ౩౩

టీక॥ అపరేచ= మఱికొందఱును; త్రస్తాః= భయపడినవారలయి; అభిద్రుతాస్తు= పరుగెత్తినవారలయ్యు; సింహైః= సింహములచేత; మహాద్విపా ఇవ= పెద్దయేనుంగులువలె; రక్షోభిః= రాక్షసులచేత; జఘన్యతః= పృష్ఠభాగంబున; హన్యమానాః= కొట్టఁబడుచున్నవారలయి; ప్రహృతాః= చంపఁబడిరి.

మఱికొందఱుభయంబునం బరుగెత్తుదు, రాక్షసులు, సింహంబులు మహాగజంబులం బోలె, వారివెంటందగిలి ప్రహరించివధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరే పతితాః కేచి త్కేచి ద్గగన మాశ్రితాః

ఋక్షా వృక్షా నుపారూఢా వానరీం వృత్తి మాశ్రితాః. ౩౪

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; సాగరే=సముద్రమునందు; పతితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందఱు; గగనం=ఆకాశమును; ఆశ్రితాః=పొందిరి. ఋక్షాః=ఎలుఁగుబంటులు; వానరీం=వానరసంబంధినియగు; వృత్తిం=స్వభావమును; ఆశ్రితాః=పొందినవై; వృక్షాన్=చెట్లను; ఉపారూఢాః=ఎక్కినవి.

కొందఱువానరులు, సముద్రంబునం బడిరి; కొందఱాకాశంబున కెగసి తప్పించుకొనిరి; భల్లూకంబులు కొన్ని నిజంబగువానరస్వభావంబు నవలంబించి, వృక్షంబులనారోహించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యచ తీరేషు శైలేషుచ వనేషుచ
పింగళా స్తే విరూపాక్షైః బహుభి ర్బహవో హతాః. ౩౫

టీక॥ సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; తీరేషుచ=తీరములయందును; శైలేషుచ=పర్వతములయందును; వనేషుచ=అడవులయందును; తే=ఆ; పింగళాః=గోరోచనపువన్నెగల వానరులు; బహవః=పెక్కండ్రు; విరూపాక్షైః=రాక్షసులచేత; బహుభిః=పెక్కండ్రచేత; హతాః=చంపఁబడినారు.

మఱియుఁ, బెక్కండ్రు రాక్షసులు సముద్రతీరప్రదేశంబునను, బర్వతంబులయందును వనంబులయందును, వెదకివెదకి, పెక్కండ్రవానరులం జంపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తవ హతో భర్తా ససైన్యో మమ సేనయా
క్షతజార్ద్రం రజోధ్వస్త మిదం చాస్యాహృతం శిరః. ౩౬

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; మమ=నాయొక్క; సేనయా=సేనచేత; ససైన్యః=సైన్యముతోఁగూడిన; సః=అట్టి; తే=నీయొక్క; భర్తా=పెనిమిటి; హతః=చంపఁబడినాఁడు. క్షతజార్ద్రం=నెత్తురుచేఁదడిసినదియు; రజోధ్వస్తం=దుమ్ముచేఁజెడినదియునగు; అస్య=ఈ రామునియొక్క; ఇదం=ఈ; శిరశ్చ=

తలయును; ఆహృతం= తేఁబడినది.

ఇట్లు, నాసైనికులు, నీభర్తను అతనిసైన్యమునుజంపిరి; నెత్తురుటందడిసి, దుమ్ముచేఁగప్పఁబడియున్న రామునిశిరస్సునుగూడఁదెచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—హతః(కిం)= చంపఁబడినాఁడాయేమి? (శేషము, సమానము.)

అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగునీపెనిమిటిని రామునిశత్రులగు నాసైనికులు వధించిరనుటయెంతమాత్రమైననునమ్మఁదగినదా? ఇదియబద్ధము సందేహము లేదు; అయితే, రాక్షసులు నిన్నువంచించుటకై, మాయాబలంబునఁగల్పించి, రామశిరస్సునొకటిఁదీసికొని వచ్చియున్నారు; నమ్మకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమదుర్ధర్షో రావణో రాక్షసాధిపః
సీతాయా ముపశృణ్వంత్యాం రాక్షసీ మిద మబ్రవీత్. ౩౭

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; పరమదుర్ధర్షః= ఎంతమాత్రమువిదిరింపఁగూడనట్టి; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావణః= రావణుఁడు; సీతాయాం= సీతాదేవి; ఉపశృణ్వంత్యాం= వినుచుండఁగా; రాక్షసీం= రాక్షసస్త్రీనిగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

అంతఁబరమదుర్ధర్షుండగు రాక్షసరాజుండు రావణుండు, సీతాదేవివినుచుండ, సమీపంబుననున్నయొకరాక్షసినిజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసం క్రూరకర్మాణం విద్యుజ్జిహ్వం త్వ మానయ
యేన త ద్రాఘవశిర స్సంగ్రామా త్స్వయ మాహృతమ్. ౩౮

టీక॥ యేన= ఎవ్వనిచేత; సంగ్రామాత్= యుద్ధముననుండి; స్వయం= తానే; తత్= ఆ; రాఘవశిరః= రామునితల; ఆహృతం= తేఁబడినదో; తం(అధ్యాహృతము)= అట్టి; క్రూరకర్మాణం= క్రూరములయినకార్యములుగల;

స ౩౧

రాక్షసం= రాక్షసుండైన ; విద్యుజ్జిహ్వం- విద్యుజ్జిహ్వునిని; త్వం=నీవు; ఆనయ=తోడ్కొనిరమ్ము.

యుద్ధరంగంబుననుండి , రాముని శిరస్సిచ్చుటకై దెచ్చిన క్రూరకర్ముండగు రాక్షసునివిద్యుజ్జిహ్వుం దోడ్కొనిరమ్ము. అని, రావణుండు , రాక్షసితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— "క్రూరకర్ముండగు రాక్షసుండు" అనుటచే, సీతాదేవికి,నమ్మవలదని చెప్పినట్లు, సూచింపఁబడినది.

విద్యుజ్జిహ్వ స్తతో గృహ్య శిర స్తత్సశరాసనమ్
ప్రణామం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రత స్థ్సితః. ౩౯

టీక॥ తతః=అంత; విద్యుజ్జిహ్వః= విద్యుజ్జిహ్వుఁడు; సశరాసనం= విల్లుతోఁగూడిన; తత్=ఆ; శిరః= తలను; గృహ్య (గృహీత్వా)=తీసికొని ; శిరసా=తలచేత; ప్రణామం=నమస్కారమును; కృత్వా = చేసి ; రావణస్య=రావణునియొక్క; అగ్రతః=ముందట; స్థితః=ఉన్నాఁడు.

అంత, విద్యుజ్జిహ్వుండు, ఆరామ శిరస్సునుధనుస్సునుందీసికొనివచ్చి, సాష్టాంగముగనమస్కరించి, రావణుని యెదుటనిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమబ్రవీ త్తతో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్
విద్యుజ్జిహ్వం మహాజిహ్వం సమీపపరివర్తినమ్. ౪౦

టీక॥ తతః=అంత; రాజా= రాక్షసరాజుండగు; రావణః= రావణుఁడు ; మహాజిహ్వం = పెద్దనాలుకగలవాఁడును; సమీపపరివర్తినం = సమీపంబుననున్నవాఁడును; స్థితం=నిలుచున్నవాఁడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుఁడైన; తం=ఆ;విద్యుజ్జిహ్వం=విద్యుజ్జిహ్వునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత,రాక్షసరాజుండగురావణుండు,పెద్దనాలుకగలదన సమీపంబుననున్న విద్యుజ్జిహ్వుంజూచి, యిట్లని , చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

అగ్రతః కురు సీతాయా శ్శీఘ్రం దాశరథే శ్శిరః
అవస్థాం పశ్చిమాం భర్తుః కృపణా సాధు పశ్యతు. ౪౧

టీక॥ దాశరథేః=రామునియొక్క; శిరః=తలను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; సీతాయాః=సీతయొక్క; అగ్రతః = ముందట; కురు = చేయుము. కృపణా=దరిద్రురాలగుసీత; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క; పశ్చిమాం=కడపటిదైన; అవస్థాం=అవస్థను; సాధు=చక్కగా; పశ్యతు=చూచుఁగాక.

శీఘ్రంబుననా రామశిరస్సును, సీత ముందఱనుంచుము; ఈదరిద్రురాలు, తనపెనిమిటికిఁ గడపటనట్టియవస్థ వచ్చినదో చక్కఁగాఁజూచుఁగాక. అని, రావణుండు విద్యుజ్జిహ్వునితోఁ జెప్పను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తంతు తద్రక్ష శ్శిర స్తత్ప్రియదర్శనమ్
ఉప నిక్షిప్య సీతాయాః క్షిప్ర మంతరధీయత. ౪౨

టీక॥ తత్= ఆ; రక్షః = విద్యుజ్జిహ్వుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తంతు=చెప్పఁబడినంతనే; తత్= ఆ; ప్రియదర్శనం=సంతోషకరంబగు చూచుటగల; శిరః=తలను; సీతాయాః = సీతయొక్క; ఉప=సమీపమునందు; నిక్షిప్య=ఉంచి; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; అంతరధీయత=మఱుఁగు పడెను.

ఆవిద్యుజ్జిహ్వుండు, రావణునిమాటను విని, చూపరులకుఁబ్రియంబుగల్గించునట్టి యా రామశిరంబును సీతాదేవి ముందఱనుంచి, శీఘ్రంబుననావలికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి చిక్షేప భాస్వరం కార్ముకం మహత్
త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం సీతా మిద మువాచ సః. ౪౩

టీక॥ సః=ఆ; రావణశ్చాపి=రావణుండును; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందు; విఖ్యాతం = ప్రసిద్ధమయినదియు; భాస్వరం= ప్రకాశించుచున్నదియు; మహత్ =గొప్పదియునగు; కార్ముకం=ధనుస్సును;

చిక్షేప=ఈడ్చెను. సీతాం=సీతాదేవిని; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, రావణుండు, ముల్లోకంబులం బ్రసిద్ధంబును దేజోవంతంబు నగు నామహాధనుస్సును, విద్యుజ్జిహ్వునిచేత నుండితీసికొని, సీతాదేవింజూచి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు తవ రామస్య కార్ముకం జ్యాసమాయుతమ్
ఇహ ప్రహస్తేనా నీతం హత్వా తం నిశి మానుషమ్. ౪౪

టీక॥తవ=నీయొక్క; రామస్య=రామునియొక్క; జ్యాసమాయుతం=అల్లెత్రాటితోఁగూడిన; ఇదం = ఈ; కార్ముకంతు=ధనుస్సును ; ప్రహస్తేన=ప్రహస్తునిచేత; నిశి= రాత్రియందు;తం=ఆ;మానుషం=మనుష్యుని; హత్వా=చంపి;ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆనీతం=తేఁబడినది.

మఱియుఁబ్రహస్తుండు రాత్రికాలంబున,మనుష్యుండగు నీరామునివధించి , యల్లెత్రాటితోఁగూడిన యతనిధనుస్సునుగూడనిచ్చటికిఁదెచ్చినాఁడు ; ఇదిగో చూడుము. అని, రావణుండు సీతాదేవితోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

స విద్యుజ్జిహ్వేన సహైవ తచ్ఛిరో
ధనుశ్చ భూమౌ వినికీర్య రావణః
విదేహరాజస్య సుతాం యశస్వినీం
తతో బ్రవీత్తాం భవ మే వశానుగా. ౪౫

టీక॥సః=ఆ;రావణః= రావణుఁడు; విద్యుజ్జిహ్వేనసహైవ (విద్యుజ్జిహ్వేనసహైవ)= విద్యుజ్జిహ్వునితోఁగూడనె; తత్=ఆ;శిరః=తలను; ధనుశ్చ=వింటిని; భూమౌ= నేలయందు; వినికీర్య=పడవైచి;తతః=అంత; యశస్వినీం=అధికమయినకీర్తిగల;తాం=ఆ;విదేహరాజస్య= జనకమహారాజుయొక్క ; సుతాం = కొమార్తెయయినసీతాదేవినిగూర్చి; "మే=నాయొక్క;వశానుగా= అధీనతననుసరించుదానవు;భవ=అగుము." ఇతి(అధ్యా

హృతము)—అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆరావణుండు, విద్యుజ్జిహ్వుండు నుండానును, ఆరామునిశిరస్సును ధనుస్సును నేలంబడవైచి, యశస్విని యగు సీతాదేవింజూచి, "ఇంకనీవు నాయధీనురాలవగు" మని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మేడ లక్ష్మీదేవీ! అవశానుగా, అ = విష్ణుదేవునియొక్క, వశానుగా = అధీనతనను సరించుదానవు; భవ = అగుము. (శేషము, సమానము).

లక్ష్మీదేవీ! నీవునారాయణావతారరూపుండగు రామునింజేరఁగలవు. అని, రావణుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, ఈభావమునకు విరుద్ధము లయినయంశంబులు, రావణునిచే నితరరాక్షసమోహనార్థమయి చెప్పఁబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౨

ద్వాత్రింశసర్గప్రారంభః.

సా సీతా తచ్ఛిరో దృష్ట్వా తచ్చ కార్ముక ముత్తమమ్
సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గ మాఖ్యాతంచ హనూమతా. ౧
నయనే ముఖవర్ణంచ భర్తు స్తత్సదృశం ముఖమ్
కేశా న్కేశాంతదేశంచ తంచ చూడామణిం శుభమ్. ౨
ఏతైః సర్వై రభిజ్ఞానై రభిజ్ఞాయ సుదుఃఖితా
విజగర్హేథ కైకేయీం క్రోశంతీ కురరీయథా. ౩

టీక॥ అథ=అంత; సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి=తత్=ఆ; శిరః=తలను; తత్=ఆ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కార్ముకం చ=ధనుస్సును; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; ఆఖ్యాతం=చెప్పఁబడిన; సుగ్రీవప్రతిసంసర్గం=సుగ్రీవునితో స్నేహసంబంధమును; దృష్ట్వా=చూచి; నయనే=కండ్లను; ముఖవర్ణం=ముఖముయొక్క రంగును; చంద్రకలను=చెంద్రుకలను; కేశాంతదేశం=లలాటమును; తం=ఆ; శుభం=సుందరమయిన; చూడామణిం చ=చూడామణిని; దృష్ట్వా(అధ్యాహృతము)=చూచి; లైతైః=ఈ; అభిజ్ఞానైః=గుఱుతులచేత; సర్వైః=అన్నిటిచేతను; తత్=దానిని; భర్తారం=పెనిమిటియొక్క; ముఖేన(అధ్యాహృతము)=ముఖముతో; సదృశం=సరియయిన; ముఖం=మొగమునుగా; అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని; సుదుఃఖితా=మిక్కిలియు దుఃఖము పొంది, దీనదైః; కురరీయథా=లేడివలె; క్రోశంతీ=అఱచుచు; కైకేయీం=కైకేయిని; విజగర్హే=నిందించెను.

అంత, నా సీతాదేవి, ఆశిరస్సును ఉత్తమంబగు నా ధనుస్సును జూచి, హనుమంతుండు చెప్పిన రామసుగ్రీవుల సఖ్యంబు నుందలంచుకొని, ఆ కండ్లను ఆ ముఖవర్ణంబును, ఆ చెంద్రుకలను ఆ నెత్తిని ఆ చూడామణినిం జూచి, యాగుఱుతులచేనది రామునితలవలెనే యున్నదని తెలిసికొని, పరమదుఃఖితయయి, లేడియుంబోలె నుచ్చైస్స్వరంబున రోదనంబు సేయుచుఁ, గైకేయిని నిందించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కామా భవ కైకేయి హతో ఽయం కులనందనః
కుల ముత్సాదితం సర్వం త్వయా కలహశీలయా. ౪

టీక॥ కైకేయి=కైకేయీ! అయం=ఈ; కులనందనః=రాముఁడు; హతః=చంపఁబడినాఁడు. సకామా=కోరికతోఁగూడినదానవు; భవ=అగుము. కలహశీలయా=కలహస్వభావురాలవగు; త్వయా=నీచేత; కులం=రఘువంశము; సర్వం=అంతయు; ఉత్సాదితం=నశింపఁజేయఁబడినది.

కైకేయీ! నీకోరికయీడేఱినది; కులనందనుండగు రాముండు హతుండయ్యె; కలహకారిణివగు నీవు, రఘువంశమునంతయు నాశమునొందిం

చితివి ; ఇంకభరతాదులు నవశ్యము మృతులగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యేణ కిం తే కైకేయి కృతం రామేణ విప్రియమ్
య న్మయా చీరవసన స్త్వయా ప్రస్థాపితో వనమ్. ౫

టీక॥ కైకేయి=కైకేయీ! యత్=ఏకారణమువలన; త్వయా=నీచేత; రామః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; మయా(సహ)=నాతోఁగూడ ; చీరవసనః = నారచీరలువస్త్రములుగాఁగలవాఁడై; వనం=అడవినిగూర్చి ; ప్రస్థాపితః=పంపఁబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విప్రియం=అపకారము; కిం=ఏమి; ఆర్యేణ=పూజ్యుఁడగు; రామేణ=రామునిచేత; తే=నీకు; కృతం=చేయఁబడినది?

కైకేయీ! నీవు, రాముని, నారచీరలుకట్టుకొననొసంగి, నాతోఁగూడనడవికింబంపితివే; సర్వలోకప్రియకారియగు రాముండునీకట్టి యపకారమునేమిగావించెను? అని , సీతాదేవివిలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు వైదేహీ వేపమానా తపస్వినీ
జగామ జగతీం బాలా ఛిన్నాతు కదలీ యథా. ౬

టీక॥ తపస్వినీ= శోచనీయయు; బాలా=చిన్నదియునగు; వైదేహీ= సీతాదేవి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు= చెప్పినంతనె; వేపమానా=వడంకుచు ; ఛిన్నా=నఱకఁబడిన; కదలీయథాతు=అరఁటిచెట్టువలెనె; జగతీం = భూమిని ; జగామ=పొందెను.

శోచనీయయుబాలయునగు సీతాదేవి, యిట్లువిలపించి, దుఃఖభయంబులవలన, గడగడవడంకుచు, ఛేదింపఁబడిన యరఁటిచెట్టువలె నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ముహూర్తా త్సమాశ్వస్య ప్రతిలభ్యచ చేతనామ్
తచ్ఛిర స్సముపాఘ్రాయ విలలాపాయతేక్షణా. ౭

టీక॥ ఆయతేక్షణా= నిడుపులయినకండ్లుగల; సా = ఆసీతాదేవి; ముహూర్తాత్=స్వల్పకాలమువలన; సమాశ్వస్య=ఊఱడిల్లి; చేతనాం= సంజ్ఞను; ప్రతిలభ్య చ=పొందియు;తత్= ఆ; శిరః=తలను; సముపాఘ్రాయ = మూర్కొని; విలలాప=విలపించెను.

విశాలంబులగు కండ్లుగలయాసీతాదేవి, యంతంగొంతవడికిఁ దేఱి సంజ్ఞంబొంది, యారామశిరస్సును మూర్కొనియిట్లని విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హా హతాస్మి మహాబాహో వీరవ్రత మనువ్రత
ఇమాం తే పశ్చిమావస్థాం గతాస్మి విధవా కృతా. ౮

టీక॥ హా = అయ్యో! మహాబాహో=గొప్పచేతులుగలవాఁడా! వీరవ్రతం=వీరవ్రతమును, శత్రువుంజంపక వెనుదీయననువ్రతమునసుట; అనువ్రత=అనుసరించినవాఁడా! హతా=చంపఁబడినదానను; అస్మి = అయితిని. తే=నీయొక్క; ఇమాం=ఈ; పశ్చిమావస్థాం=మరణసంబంధియగుదశను; గతా=తెలిసికొన్నదానను;అస్మి=అయితిని.విధవా=విధవను;కృతా=చేయఁబడినాను.

అయ్యో!మహాబాహుఁడా! వీరవ్రతమునవలంబించియున్నవాఁడా ! హతనైతిని ; నీమరణావస్థంజూడఁబ్రతికియుంటినే;విధవనైతిని.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం మరణం నార్యా భర్తుర్వైగుణ్యముచ్యతే
సువృత్త స్సాధువృత్తాయా స్సంవృత్త స్త్వం మమాగ్రతః. ౯

టీక॥సువృత్త= మంచియాచారముగలరాముఁడా!ప్రథమం=మొదట; భర్తుః=పెనిమిటియొక్క;మరణం=చావు;నార్యాః=స్త్రీయొక్క;వైగుణ్యం=దుర్గుణముగా,దుర్గుణమువలనఁగలిగినదిగాననుట; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.త్వం=నీవు; సాధువృత్తాయాః=మంచియాచారముగల; మమ=నాయొక్క;అగ్రతః=ముందట;సువృత్తః=మృతిఁబొందినావు.

స ౩౨

సదాచారసంపన్నుండవగు రాముఁడా! స్త్రీదోషంబున, భర్తముందుమరణంబునొందునని చెప్పఁబడియున్నది; అట్లుగూడలేదే; సదాచారసంపన్ననగు నాముండటనీవుమృతిఁబొందితివే; దీనికేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖా ద్దుఃఖం ప్రపన్నాయా మగ్నాయా శ్శోకసాగరే
యో హి మా ముద్యత స్త్రాతుం సోఽపి త్వం వినిపాతితః. ౧౦

టీక॥మమ(అధ్యాహృతము)= నేను; దుఃఖాత్=దుఃఖముననుండి; దుఃఖం=దుఃఖమును; ప్రపన్నాయాః=పొందినదాననై; శోకసాగరే=దుఃఖసముద్రమునందు; మగ్నాయాః= మునిఁగియుండఁగా; యః=ఎవ్వఁడవు; మాం = నన్ను; త్రాతుం=రక్షించుటకు; ఉద్యతః=ప్రయత్నించితివో; సః=అట్టి; త్వమపి=నీవును; వినిపాతితోహి= చంపఁబడినావుగదా!

నేను, దుఃఖమునొందిదుఃఖసముద్రంబునమునింగియుండఁగా, సిట్టిసమయంబున, నన్నుఁగాపాడవచ్చినట్టినీవుగూడ హతుండవైతివే! అని, తాత్పర్యము.

సా శ్వశ్రూ ర్మమ కౌసల్యా త్వయా పుత్రేణ రాఘవ
వత్సేనేవ యథా ధేను ర్వివత్సా వత్సలా కృతా. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! మమ=నాయొక్క; శ్వశ్రూః = అత్తయయిన; సా=ఆ; కౌసల్యా=కౌసల్య; వత్సలా = దూడయందుప్రేమగల; ధేనుః యథా= ఆవువలె; హతేన(అధ్యాహృతము)=చంపఁబడిన; పుత్రేణ=కొడుకవయిన; త్వయా=నీచేత; వత్సేనేవ=దూడచేతవలె; వివత్సా= బిడ్డలేనిదిగా; కృతా=చేయఁబడినది.

రాముఁడా! నాయత్తకౌసల్య, దూడయందతిప్రేమగల యావుదూడమృతిఁబొందుటవలన మహాదుఃఖంబునొందునట్లు, పుత్రుండవునీవుమృతిఁబొందుటవలనఁ, బరమదుఃఖంబునొందునట్లు, గావింపఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఆదిష్టం దీర్ఘ మాయు స్తే యై రచింత్యపరాక్రమ

అనృతం వచనం తేషా మల్పాయు రసి రాఘవ. ౧౨

టీక॥ అచింత్యపరాక్రమ = ఎన్నరానిపరాక్రమముగల ; రాఘవ = రాముఁడా! న్మైః = యెవ్వరిచేత ; తే=నీకు; దీర్ఘం=దీర్ఘమయిన; ఆయుః=ఆయుస్సు; ఆదిష్టం=చెప్పఁబడినదో; తేషాం=వారలయొక్క ; వచనం=మాట ; అనృతం=దబ్బఱ. అల్పాయుః=కొంచెమయినయాయుస్సుగలవాఁడవు; అసి=అయితివి.

అపరిమేయంబగుపరాక్రమముగల రాముఁడా! మున్నునీవు, బహుకాలముజీవింతువనిచెప్పిన, జ్యోతిషికులమాటయిప్పుడసత్యమయినది ; నీవల్పాయుష్కుండవయితివి. అని, తాత్పర్యము.

అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సత స్తవ
పచ త్యేవం యథా కాలో భూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్. ౧౩

టీక॥అథవా=అటుకాదేని;కాలః=కాలము; యథా=ఎట్లు; ఏనం= ఈః న్ను; పచతి=పాకమునొందించునో;తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు ; తవ=నీవిషయమునందు; ప్రాజ్ఞస్యాపి=పండితుండైనను; సతః=సత్పురుషునికి; ప్రజ్ఞా=బుద్ధి;నశ్యతి=నశించును.అయం = ఈకాలము;భూతానాం=ప్రాణులకు; ప్రభవోహి=కారణముగదా!

అటుగాదేని, కాలము, నీకువిరుద్ధముగానుండుటంజేసి,అదియెజ్యోతిశ్శాస్త్రమునందుఁబండితులయినవారును, నివిషయమయి, బుద్ధిభ్రంశమునొందునట్లుగావించియుండును; కాలముసమస్తభూతంబులకును గారణంబుగదా! అదియేమిచేసినను జేయవచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

అదృష్టం మృత్యు మాపన్నః కస్మా త్త్వం నయశాస్త్రవిత్
వ్యసనానా ముపాయజ్ఞః కుశలో హ్యసి వర్జనే. ౧౪

టీక॥ నయశాస్త్రవిత్ = నీతిశాస్త్రముదెలిసిన;త్వం=నీవు; కస్మాత్= ఎందువలన;అదృష్టం = తెలియనట్లుగా;మృత్యుం=మరణమును; ఆపన్నః=

పొందినావు; ఉపాయజ్ఞః= ఉపాయంబులఁదెలిసిననీవు ; వ్యసనానాం=కష్టములయొక్క; వర్జనే=పోఁగొట్టుకొనుటయందు; కుశలః= సమర్థుండవు ; అసిహి=అగుదువుగదా!

నీవు సమస్తోపాయంబులు దెలిసినవాఁడవు ! నీతిశాస్త్రజ్ఞుండవు;ఎట్టియుపాయంబులనేని, తొలఁగించుకొనసమర్థుండవే;ఈవిధంబున, నేమఱుపాటుననెట్లుహాతుండవైతివి? అని, తాత్పర్యము

తథా త్వం సంపరిష్వజ్య రౌద్రయా౽తినృశంసయా
కాలరాత్ర్యా మయా౽౽చ్ఛిద్య హృతః కమలలోచన. ౧౫

టీక॥ కమలలోచన= తామరపూలవంటికండ్లుగలరాముఁడా ! మయా= నాచేత; త్వం=నీవు;రౌద్రయా= భయంకరయును; అతినృశంసయా=మిక్కిలియుఁగ్రూరురాలునగు ; కాలరాత్ర్యా= కాళరాత్రిచేత ; ఆచ్ఛిద్య= బలాత్కరించి;హృతః= అపహరింపఁబడితివా.

తామరపూలవంటి కండ్లుగల రాముఁడా! నేనువిషవనుగావలసినదానను గావున, నానిమిత్తముయి, భయంకరాకారయునతిక్రూరయునగు కాళరాత్రి నిన్నుహరించినదియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపశేషే మహాబాహో మాం విహాయ తపస్వినీమ్
ప్రియామివ సమాశ్లిష్య పృథివీం పురుషర్షభ. ౧౬

టీక॥ పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవును; మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలవాఁడవునగు రామఁడా! తపస్వినీం=శోచనీయనగు; మాం=నన్ను; విహాయ=విడిచి; పృథివీం=భూమిని;ప్రియామివ= ప్రియురాలినివలె; సమాశ్లిష్య=కవుఁగిలించుకొని; ఉపశేషే= పరుండియున్నావు.

మహాబాహుండవు పురుషశ్రేష్ఠుండవునగు రాముఁడా! దిక్కులేనిదాననగు నన్నువిడిచి భూమినిప్రియురాలింబోలెఁ గవుఁగిలించుకొని పరుండియు...

అని, తాత్పర్యము.

అర్చితం సతతం యత్త్ర ద్గంధమాల్యై ర్మయా తవ
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధనుః కాంచనభూషణమ్. ౧౭

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! యత్=ఏది; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ(త్వయా)=నీచేత; గంధమాల్యైః=గంధములచేతనుబువ్వములచేతను; అర్చితం=పూజింపఁబడినదో; తత్=అట్టి; మత్ప్రియం=నాకుఁబ్రియంబును; కాంచనభూషణం=బంగారమలంకారముగాఁ గలదియునగు; ధనుః=విల్లు; ఇదం=ఇట్టిది; జాతం(అధ్యాహృతము)=అయినది.

పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! నీచేతనునాచేతనుంగూడ గంధమాల్యంబులభక్తిమెయింబూజింపఁబడుచుండిన, నాకుఁబ్రియంబును గాంచనాలంకృతంబునగుధనుస్సు, ఇప్పుడిట్లయినదే! అని, తాత్పర్యము.

పిత్రా దశరథేన త్వం శ్వశురేణ మమానఘ
సర్వైశ్చ పితృభి స్సార్ధం నూనం స్వర్గే సమాగతః. ౧౮

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగురాముఁడా! త్వం=నీవు; స్వర్గే=స్వర్గమునందు; మమ=నాయొక్క; శ్వశురేణ=మామయును; పిత్రా=తండ్రియునగు; దశరథేన=దశరథమహారాజుతోను; పితృ[illegible]ంద్రులతోఁ; సర్వైశ్చసార్ధం=[illegible]తోనుం గూడ; సమాగతః=చేరితివి. నూనం=నిశ్చయము.

పాపరహితుండవగు రాముఁడా నీవు, స్వర్గంబున, నామామయునీతండ్రియునగుదశరథమహారాజుతోను, ఇంకనునీతాతలుమొదలగునందఱి పితరులతోనుం జేరియున్నావు; ఇదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

దివి నక్షత్రభూత స్త్వం మహత్కర్మ కృతాం ప్రియమ్
పుణ్యం రాజర్షివంశం త్వ మాత్మన స్సముపేక్షసే. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు; దివి=స్వర్గమునందు; నక్షత్రభూతః=నక్షత్రరూపుఁ

డవై ; త్వం=నీవు ; మహత్కర్మకృతాం(మహాకర్మకృతాం)=గొప్పకార్యములఁజేయునట్టివారలకు; ప్రియం=సంతోషకరంబును;పుణ్యం=పవిత్రమునగు;ఆత్మనః=నీయొక్క; రాజర్షివంశం=రాజర్షులవంశమును;సముపేక్షసే=చూచుచుందువు.

నీవు,స్వర్గంబునవిమానగతుండవై, ఇంతకుమున్నె స్వర్గమునొందినవారలునుగొప్పకార్యములుసేయువారికిఁబ్రియులునగునీవంశంబునం బుట్టిన,యిక్ష్వాకువుమున్నగుపుణ్య పురుషులం జూచుచుందువు. అని,తాత్పర్యము.

కిం మాం న పేక్షసే రాజన్ కిం మాం న ప్రతిభాషసే
బాలాం బాల్యేన సంప్రాప్తాం భార్యాం మాం సహచారిణీమ్. ౨౦

టీక॥రాజన్ = రామఁడా! బాలాం=చిన్నదానను; బాల్యేన=చిన్నతనముచేతనె;సంప్రాప్తాం=పొందఁబడినదానను;భార్యాం=భార్యను; సహచారిణీం = కూడనుండుదాననగు; మాం=నన్ను;మాం=నన్ను;కిం = ఎందుకు;నప్రేక్షసే=చూడవు!మాం= నన్నుఁగూర్చి; కిం=ఎందుకు;నప్రతిభాషసే=మాటలాడవు?

రామఁడా! చిన్నదానను జిన్నతనంబుననుండియెనీయొద్దకు వచ్చినదానను భార్యను నిన్నువిడువకనీతోఁగూడనున్నదానను,అట్టినేను, ఇట్లు , పెనువగలం బొందియుండఁగా , నన్నేలకన్నెత్తిచూడవు ? నాతో నేలమాటలాడవు?

అని,తాత్పర్యము.

సంశ్రుతం గృహ్ణతా పాణిం చరిష్యామీతి యత్త్వయా
స్మర తన్మమ కాకుత్స్థ నయ మామపి దుఃఖితామ్. ౨౧

టీక॥ కాకుత్స్థ=రామఁడా ! మమ=నాయొక్క; పాణిం=హస్తమును; గృహ్ణతా=గ్రహించునట్టి; త్వయా=నీచేత; (సహ) చరిష్యామీతి=కూడనుండెదనని;యత్=ఏది; సంశ్రుతం=ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినదో ; తత్=దాని;

స ౩౨

త్వ=తెలంపుము. దుఃఖితాం = దుఃఖ మునొందిన; మామపి= నన్నుఁగూడ; నయ=తోడుకొనిపొమ్ము.

రాముఁడా! నీవు వివాహంబున, నా హస్తంబు గ్రహించునపుడు, నాతోఁ గూడనుండెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసితివే; దానిని ప్పుడు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుము; దుఃఖితన గు నన్ను నుదీసికొనిపొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

కస్మాన్మా మపహాయ త్వం గతో గతిమతాం వర
అస్మా ల్లోకా దముం లోకం త్యక్త్వా మా మపి దుఃఖితామ్. ౨౨

టీక॥ గతిమతాం = మంచిగతిగల వారలలో ; వర=ఉత్తముఁడవగు రాముఁడా! త్వం=నీవు; త్వాం (అధ్యాహృతము)=నిన్ను; త్యక్త్వా=విడిచి; దుఃఖితాం=దుఃఖమునొందిన; మామపి=నన్నునుగూడ , మిక్కిలియు ప్రియురాలననుట; మాం=నన్ను; అపహాయ= విడిచి; కస్మాత్ =ఎందువలన; అస్మాత్ =ఈ; లోకాత్ =లోకముననుండి; అముం= ఈ; లోకం=లోకమును; గతః=పొందినావు?

ఉత్తమగతిగలవారలలో నుత్తముఁడవగు రాముఁడా! నిన్ను విడిచియుండుటచేఁ బరమదుఃఖితనై యున్న పరమప్రియనగు నన్నును, ఎట్లు విడిచి, యీలోకంబుననుండి, పరలోకంబునకుఁ బోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణై రుచితం యత్తత్పరిష్వక్తం మయైవ తు
క్రవ్యాదై స్తచ్ఛరీరం తే నూనం విపరికృష్యతే. ౨౩

టీక॥ కల్యాణైః=మంగళపదార్థములచేత; ఉచితం=తగియున్న ; యత్ =ఏదేహము; మయైవతు = నాచేతనె; పరిష్వక్తం= కవుఁగిలింపఁబడినదో; తత్ =అట్టి; తే=నీయొక్క; శరీరం=దేహము; క్రవ్యాదైః = క్రూరమృగములచేత; విపరికృష్యతే=ఈడ్వఁబడుచున్నది. నూనం=నిశ్చయము.

నేను మున్ను మంగళద్రవ్యంబులగు చందనాదులతో నలంకరించి యేశరీరమును గవుఁగిలించుకొనుచుంటినో, అట్టినీశరీరమిప్పుడు నక్కలు మొదలగు

వానిచేనాకర్షింపఁబడుచున్నది! అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్టోమాదిభిర్యజ్ఞై రిష్టవా నాప్తదక్షిణైః
అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేన త్వంతు నలప్స్యసే. ౨౪

టీక॥ కేన=ఎందుచేత; త్వంతు=నీవుమాత్రము; ఆప్తదక్షిణైః=చాలిన దక్షిణలుగల; అగ్నిష్టోమాదిభిః=అగ్నిష్టోమము మొదలగుగల ; యజ్ఞైః=యాగములచేత ; ఇష్టవాన్=యజించినవాడవై ; అగ్నిహోత్రేణ= యాగియాగ్నిచేత; సంస్కారం= సంస్కారమును; నలప్స్యసే= పొందవు?

పూర్ణదక్షిణలతో నగ్నిష్టోమాది యాగంబులు గావించి యాగియాం బగు నగ్నిహోత్రంబుచే సంస్కారంబు నొందఁదగిననీవు, ఇట్లు, ఏయాగంబున దొరక కయు న్నెవ్యర్థముగా మృతినొందుటకేమి కారణము? అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్రజ్యా ముపపన్నానాం త్రయాణా మేక మాగతమ్
పరిప్రక్ష్యతి కౌసల్యా లక్ష్మణం శోకలాలసా. ౨౫

టీక॥ ప్రవ్రజ్యాం = ప్రవాసమును;ఉపపన్నానాం=పొందిన; త్రయాణాం=ముగ్వురిలో;ఆగతం= వచ్చిన; ఏకం=ఒకఁడయిన;లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని;కౌసల్యా=కౌసల్య; శోకలాలసా=దుఃఖముననతిచపలయయి; పరిప్రక్ష్యతి=అడుగఁగలదు.

ప్రవాసము నొందినముగ్వురిలోను, లక్ష్మణుండొక్కఁడెవచ్చుటంజూచి, కౌసల్యాదేవి,పరమదుఃఖితయయి, లక్ష్మణుని, "సీతారాము లెక్కఁడ?" అనియడుగఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్యాః పరిపృచ్ఛంత్యా వధం మిత్రబలస్య తే
తవ చాఖ్యా స్యతే నూనం నిశాయాం రాక్షసైర్వధమ్. ౨౬

టీ॥ సః=ఆలక్ష్మణుఁడు ; పరిప్లుతాయాః=అడుగుచున్న; తస్యాః= ఆ కౌసల్యాదేవికి; నిశాయాం=రాత్రియందు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; తే=నీ యొక్క; మిత్రబలస్య= మిత్రసైన్యము యొక్క; వధం=చంపుటను; తవ=నీయొక్క; వధంచ=చంపుటను ; ఆఖ్యాస్యతే=చెప్పఁగలఁడు. నూనం = నిశ్చయము.

ఆలక్ష్మణుండు, అట్లడుగుచున్నకౌసల్యాదేవికి, రాత్రికాలంబునరాక్షసులువచ్చినిన్నునుసుమిత్రసైన్యంబునువధించిపోయిరనిచెప్పఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సా త్వాం సుప్తం హతం శ్రుత్వా మాంచ రక్షో గృహం గతామ్
హృదయేన విదీర్ణేన న భవిష్యతి రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రామఁడా! సా=ఆకౌసల్య; సుప్తం= నిదురించినవాఁడవును; హతం= చంపఁబడినవాఁడవునగు; త్వాం=నిన్నును; రక్షోగృహం=రాక్షసగృహమును; గతాం = పొందిన; మాంచ=నన్నును; శ్రుత్వా=విని ; విదీర్ణేన=పగిలిన; హృదయేన=గుండెతో; నభవిష్యతి=జీవింపఁజాలదు.

రామఁడా! ఆకౌసల్యాదేవి, నీవునిదురించియుండునప్పుడుహతుండవగుటను నేనురాక్షసగృహంబునం జిక్కియుండుటనువిని, హృదయంబుపగిలి , మృతిఁబొందును; ఎంతమాత్రముజీవింజాలదు. అని, తాత్పర్యము.

మమ హేతో రనార్యాయా హ్యనర్హః పార్థివాత్మజః
రామ స్సాగర ముత్తీర్య సత్త్వవాన్ గోష్పదే హతః. ౨౮

టీక॥ అనార్యాయాః= దుష్టురాలనగు; మమ హేతోః=నానిమిత్తముయి; అనర్హః= ఇట్టివధమునకుఁదగనివాఁడును; పార్థివాత్మజః= రాచకొమరుండును; సత్త్వవాన్= బలవంతుండునగు; రామః = రాముఁడు; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాఁటి; గోష్పదే= గోవుయొక్కపాదమంతటిస్థలమునందు; హతః=చంపఁబడినాఁడు.

దుష్టురాలనగునానిమిత్తమయి ,

స ౩౨

యిట్టిదుష్టవధంబునకుఁ దగనివాఁడును మహాబలశాలియు రాజపుత్రుండునగు రాముండు , ఖరాదిభయంకర రాక్షసులనందఱుంజంపి , అల్పుండునుదుర్బలుండునగు, ప్రహస్తునిచేఁజచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అహం దాశరథే నోఢా మోహా త్స్వకులపాంసనీ
ఆర్యపుత్రస్య రామస్య భార్యా మృత్యు రజాయత. ౨౯

టీక॥ దాశరథినా= రామునిచేత; స్వకులపాంసనీ= తనకులమునుజెఱుపునట్టి;అహం=నేను; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన; ఊఢా=వివాహముచేసికొనఁబడినాను. ఆర్యపుత్రస్య=పూజ్యుఁడగుదశరథునికొడుకైన; రామస్య = రామునికి ; భార్యా=పెండ్లామె; మృత్యుః=మరణముగలిగించునది; అజాయత=అయినది.

రాముండు; తనకులమునసునాశంబుగల్గించుదాననని యెఱుఁగకయజ్ఞానంబున , నన్నువివాహమాడెను; అట్లురామునకు,భార్యయెమృత్యువయ్యెను. అని,తాత్పర్యము.

నూన మన్యాం మయా జాతిం వారితం దాన ముత్తమమ్
యాహ మద్యే హ శోచామి భార్యా సర్వాతిథే రపి. ౩౦

టీక॥ యా=ఏ;అహం=నేను ; సర్వాతిథేః=అందఱునుఅతిథులుగాఁగలరామునియొక్క;భార్యాపి= భార్యనయినను;అద్య=ఇప్పుడు; ఇహ=ఈవిషయమందు;శోచామి = దుఃఖించుచున్నానో; తయా (అధ్యాహృతము)= అట్టి;మయా=నాచేత;అన్యాం=ఇతరమయిన;జాతిం=జన్మమునందు;ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన;దానం= కన్యాదానము; వారితం=అడ్డగింపఁబడినది.

నేనుపూర్వజన్మంబున, నెవ్వరో కన్యాదానముసేయఁదలఁచినప్పుడు , దానికి విఘ్నముగావించియుందును ; కావుననె,ఇట్టిపరమధర్మాత్ముండగు రామునకుభార్యనయ్యు, నీభోగకాలంబుననిట్లురామవిరహంబునొంది , దుఃఖించుచున్నాను.

అని,తాత్పర్యము.

సాధు పాతయ మాం క్షిప్రం రామస్యోపరి రావణ
సమానయ పతిం పత్న్యా కురు కల్యాణ ముత్తమమ్. ౩౦

టీక॥ రావణ=రావణుడా ; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; మాం=నన్ను; రామస్య=రామునియొక్క ; ఉపరి=మీఁదుగా; సాధు=చక్కఁగా; పాతయ=పడవేయుము. పతిం=పెనిమిటిని ; పత్న్యా=భార్యతో; సమానయ= చేర్పుము. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కల్యాణం=మంగళమును; కురు=చేయుము.

రావణుఁడా! ఇంక శీఘ్రముంబున , నన్నును, రామునిపైఁబడవేయుము ; ఇట్లు , దంపతుల , నొకఁటిగాఁజేసి, యుత్తమంబగుమంగళముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

శిరసా మే శిరశ్చాస్య కాయం కాయేన యోజయ
రావణాను గమిష్యామి గతిం భర్తుర్మహాత్మనః. ౩౨

టీ॥ రావణ=రావణుడా! అస్య=ఇతనియొక్క; శిరసా=తలతో; మే=నాయొక్క; శిరశ్చ=తలను; కాయేన=దేహముతో; కాయం=దేహమును; యోజయ=చేర్పుము. మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క; గతిం=పోకను; అనుగమిష్యామి=వెంబడించెదను.

రావణుఁడా ! రాముని శిరస్సుతో నాశిరస్సును అతని దేహముతో నా దేహమును జేర్పుము; మహాత్ముండగు పెనిమిటితోననుగమనంబు గావించెదను. అని, సీతాదేవి విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా దుఃఖ సంతప్తా విలలా పాయతేక్షణా
భర్తు శ్శిరో ధను స్తత్ర సమీక్ష్యచ పునఃపునః. ౩౩

టీ॥ ఇతి=ఇట్లు ; ఆయతేక్షణా= నిడుపులయినకండ్లుగల ; సా=ఆసీతాదేవి; తత్ర=అచ్చట; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క; శిరః=తలను; ధనుః = విల్లును; పునఃపునశ్చ=మాటిమాటికిని; సమీక్ష్య=చూచి; దుఃఖసంతప్తా=దుఃఖముచే

మిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁ బడినదై; విలలాప=విలపించెను.

ఇట్లు, విశాలంబగు కన్నులుగల యా సీతాదేవి, పెనిమిటి శిరస్సును ధనుస్సునుం జూచి, పరమదుఃఖితయయి, విలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లాలప్యమానాయాం సీతాయాం తత్ర రాక్షసః
అభిచక్రామ భర్తార మనీకస్థః కృతాంజలిః. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఏవం = ఇట్లు; సీతాయాం=సీతాదేవి; లాలప్యమానాయాం = మిక్కిలియు విలపించుచుండఁగా; అనీకస్థః=ద్వారపాలకుఁడగు; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; కృతాంజలిః = చేయెుడిచిన చేమోడ్పుగలవాఁడై; భర్తారం=ప్రభువును; అభిచక్రామ=పొందెను.

అప్పుడు, సీతాదేవి దుఃఖించుచుండఁగా, ద్వారపాలకుండగు రాక్షసుఁడు, చేమోడ్చి, రావణుని దగ్గరకు వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

విజయ స్వార్య పుత్రేతి సోఽభివాద్య ప్రసాద్య చ
న్యవేదయ దనుప్రాప్తం ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆ రాక్షసుఁడు; ఆర్యపుత్ర=రావణుఁడా! విజయస్వ=జయము నొందుము" ఇతి=అని; ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)=చెప్పి; అభివాద్య=నమస్కరించి; ప్రసాద్య చ = సంతోషపఱిచియు; అనుప్రాప్తం=వచ్చిన; వాహినీపతిం= సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; న్యవేదయత్ = విన్నవించెను,

అంత, నా రాక్షసుండు, "జయము" అని నమస్కరించి, సంతసంబుగా, సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు వచ్చియున్నాఁడని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యై స్సహిత స్సర్వైః ప్రహస్త స్సముపస్థితః
తేన దర్శనకామేన వయం ప్రస్థాపితాః ప్రభో. ౩౬

టీక॥ ప్రభో=నాయకుండవగు రావణుఁడా! ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు ; అమాత్యైః=మంత్రులతో; సర్వైః=అందఱితో; సహితః=కూడినవాఁడై; సముపస్థితః=వచ్చినాఁడు. దర్శనకామేన=దర్శనమునుగోరునట్టి; తేన=ఆప్రహస్తునిచేత ; వయం=మేము ; ప్రస్థాపితాః=పంపఁబడినాము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా ! ప్రహస్తుండుమంత్రులనందఱం గూడి, వచ్చియున్నాఁడు; అతండుమీదర్శనంబుఁగోరి నన్నుఁబంపినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్తి మహారాజ రాజభావాత్ క్షమాన్వితమ్

కించి దాత్యయికం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కురు. ౩౭

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా! రాజభావాత్ = రాజగుట వలన ; క్షమాన్వితం=ఓర్పుగలతోఁగూడిన ; కించిత్=కొంచెము ; ఆత్యయికం=కష్టమయిన; కార్యం=పని; అస్తి= కలదు. నూనం=నిశ్చయము . త్వం=నీవు; తేషాం=వారలయొక్క; దర్శనం= చూచుటను; కురు=చేయుము.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! గొప్పకార్యమొకటియున్నది; అదియిప్పుడె చేయఁదగినదైనను, మీయాజ్ఞకొఱకుఁ గనిపెట్టియున్నారు; నీవువారలకు దర్శనంబొసంగుము. అని, యారాక్షసుండు రావణునకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛ్రుత్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్

అశోకవనికాం త్యక్త్వా మంత్రిణాం దర్శనం యయౌ. ౩౮

టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుఁడు : ఏతత్=ఈ; రాక్షసప్రతివేదితం= రాక్షసులచేఁజెప్పఁబడినమాటను; శ్రుత్వా=విని; అశోకవనికాం= అశోకవనమును; త్యక్త్వా=విడిచి; మంత్రిణాం=మంత్రులయొక్క; దర్శనం=చూచుటను; యయౌ=పొందెను.

రావణుండు, ఆరాక్షసుఁడుచెప్పిన

మాటనువిని , యశోకవనంబును విడిచి,మంత్రులంజూడఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సర్వం సమర్థ్యైవ మంత్రిభిః కృత్య మాత్మనః
సభాం ప్రవిశ్య విదధే విదిత్వా రామవిక్రమమ్. ౩౯

టీక॥సతు=ఆరావణుండును;రామవిక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విదిత్వా=తెలిసికొని; సభాం= సభను; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; మంత్రిభిః= మంత్రులతో;సమర్థ్యైవ= నిశ్చయించియె; ఆత్మనః=తనయొక్క; కృత్యం= కార్యమును; సర్వం=అంతయును ; విదధే=చేసెను.

ఆరావణుండు, రామపరాక్రమంబుఁదెలిసికొని, సభంబ్రవేశించి, మంత్రులతోఁజక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, కార్యమునంతయుఁగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అంతర్ధానంతు తచ్ఛీర్షం తచ్చ కార్ముక ముత్తమమ్
జగామ రావణస్యైవ నిర్యాణసమనంతరమ్. ౪౦

రావణస్య=రావణునియొక్క; నిర్యాణసమనంతరమేవ = పోవుటకుఁ బిమ్మటనె; తత్=ఆ; శీర్షం = తలయును;తత్=ఆ;ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కార్ముకంచ=విల్లును;అంతర్ధానంతు=మఱుఁగుపాటును; జగామ = పొందెను.

రావణుండుపోయినంతనె, ఆరామునితలయును ఆధనుస్సును , అంతర్ధానంబుఁబొందినవి.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్రస్తు తైస్సార్ధం మంత్రిభిర్భీమవిక్రమైః
సమర్థయామాస తదా రామకార్యవినిశ్చయమ్. ౪౧

టీక॥తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్తు = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు

ను; భీమవిక్రమైః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; తైః = ఆ; మంత్రిభిస్సార్ధం = మంత్రులతోఁగూడ; రామకార్యవినిశ్చయం = రామునిగుఱించి చేయవలసిన కార్యముయొక్క నిశ్చయమును; సమర్థయామాస = నిశ్చయించెను.

అప్పుడు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, భయంకర పరాక్రములగు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి, రామునిం గుఱించి చేయవలసిన కార్యము ను నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

అపిదూరస్థితాన్ సర్వాన్ బలాధ్యక్షాన్ హితైషిణః
అబ్రవీత్కాలసదృశో రావణో రాక్షసాధిపః. ౪౨

టీక॥ కాలసదృశః = మృత్యువుతోసమానుఁడగు; రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ బ్రభువగు; రావణః = రావణుఁడు; అపిదూరస్థితాన్ = సమీపముననున్న; హితైషిణః = మేలుఁగోరునట్టి; బలాధ్యక్షాన్ = సేనాధ్యక్షులను; సర్వాన్ = అందఱినిఁగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మృత్యుసమానుండును రాక్షసేశ్వరుండు నగు రావణుండు, తనసమీపంబుననున్న తనమేలుఁగోరునట్టి సేనాధ్యక్షులం బూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం భేరీనినాదేన స్ఫుటకోణాహతేన మే
సమానయధ్వం సైన్యాని వక్తవ్యంచ న కారణమ్. ౪౩

టీక॥ స్ఫుటకోణాహతేన = స్ఫుటముగాదండముచేఁగొట్టఁబడిన; భేరీనినాదేన = భేరీధ్వనిచేత; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; మే = నాయొక్క; సైన్యాని = సైన్యములను; సమానయధ్వం = రావింపుఁడు; కారణంచ = కారణమును; న వక్తవ్యం = చెప్పఁబడఁగూడదు.

దృఢముగనుదండముచే భేరివాయించి నాసైన్యముల నన్నింటిని రావింపుఁడు; కారణమేమియుఁ జెప్పవలదు. అని రావణుండు, సేనాధ్యక్షులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వచో
బలాధిపా స్తే మహ దాత్మనో బలమ్
సమానయంశ్చైవ సమాగమంచ తే
న్యవేదయన్ భర్తరి యుద్ధ కాంక్షిణః. ౪౪

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; బలాధిపాః=సేనానాయకులు; తథేతి=అట్లే యని; తత్=ఆ; వచః=మాటను; ప్రతిగృహ్య=అంగీకరించి; ఆత్మనః= తమయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; బలం = సైన్యమును; సమానయంశ్చైవ= రావించిరియు. తే=ఆ సేనానాయకులు; యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధమునుగోరునట్టి; భర్తరి=రాజునందు; సమాగమం=వచ్చుటను; న్యవేదయంశ్చ=చెప్పిరియు.

అంత, నా సేనానాయకులు, అట్లే యని రావణునిమాటకియ్యకొని, తమవశంబుననుండిన మహాసైన్యంబుల రావించిరి; అట్లు సైన్యంబులన్నియు సన్నద్ధములయివచ్చియుండుటను, యుద్ధకాముండగు రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

త్రయస్త్రింశసర్గప్రారంభః.

సీతాంతు మోహితాం దృష్ట్వా సరమానామ రాక్షసీ
ఆససాదా థ వైదేహీం ప్రియాం ప్రణయినీం సఖీమ్. ౧

టీక॥అథ=అంత; సరమానామ=సరమయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; మోహితాం=మోహమునొందిన; సీతాం=సీతను;దృష్ట్వాతు= చూచినంతనె;ప్రియాం=ప్రియురాలును;ప్రణయినీం=స్నేహముగలదియు;సఖీం=చెలికత్తెయునగు;వైదేహీం=సీతాదేవిని;ఆససాద=చేరెను.

అంత,విభీషణభార్యయగుసరమయను రాక్షసి, సీతాదేవి మోహితయగుటంజూచి,తనప్రియురాలును స్నేహితయును జెలికత్తెయునగు సీతాదేవియొద్దకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

మోహితాం రాక్షసేంద్రేణ సీతాం పరమదుఃఖితామ్
ఆశ్వాసయామాస తదా సరమా మృదుభాషిణీ. ౨

టీక॥తదా=అప్పుడు; మృదుభాషిణీ=మెత్తగామాటలాడునట్టి ; సరమా=సరమ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత ; మోహితాం=మోహమునొందునట్లు చేయఁబడినదియు;పరమదుఃఖితాం= మిక్కిలియుదుఃఖము నొందినదియునగు ; సీతాం=సీతాదేవిని ; ఆశ్వాసయామాస=ఊరడించెను.

సరమ, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచే మోసపుచ్చఁబడి పరమదుఃఖితయయియున్నసీతాదేవిని, మెత్తనిమాటలనిట్లనియూఱడించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాహి తత్ర కృతా మిత్రం సీతయా రక్ష్యమాణయా
రక్షంతీ రావణా దిష్టా సానుక్రోశా దృఢవ్రతా. ౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సానుక్రోశా=దయతోఁగూడినదియు ; దృఢవ్రతా=దృఢమైనవ్రతముగలదియునగు; సా=ఆసరమ; రావణాదిష్టా=రావణునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడినదై; రక్షంతీ=రక్షించుచు; రక్ష్యమాణయా=రక్షింపఁబడుచున్న; సీతయా=సీతాదేవిచేత ; మిత్రం=స్నేహితురాలుగా; కృతాహి = చేయఁబడినదిగదా!

ఆసరమ, దయగలదియు దృఢవ్రతయుఁగాన్పన, రావణాజ్ఞచే, సీతాదేవి నరక్షించుచు, నాసీతాదేవి గుణంబులవలన, నాబిడయందుమిక్కిలియు స్నేహముగలదయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ తత స్సీతాం సరమా నష్టచేతనామ్
ఉపావృత్యోత్థితాం ధ్వస్తాం బడబామివ పాంసులామ్.౪

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆ ; సరమా=సరమ; నష్టచేతనాం= పోయినబుద్ధిగలదియు; ఉపావృత్య=పొరలి; ఉత్థితాం=లేచిన; ధ్వస్తాం=చెడిన; పాంసులాం=దుమ్ముతోఁగూడిన ; బడబామివ (స్థితాం)= ఆఁడుగుఱ్ఱమువలెను న్నదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను.

అంత, నాసరమ, శ్రమనివారణార్థమయి నేలంబొరలిదుమ్ముచేఁ గప్పఁబడియున్న యాఁడుగుఱ్ఱమువలె నున్నదియు, నష్టసంజ్ఞయునగు సీతంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం సమాశ్వాసయామాస సఖీస్నేహేన సువ్రతా

టీక॥ సువ్రతా= మంచివ్రతముగలసరమ ; తాం=ఆసీతాదేవిని; సఖీస్నేహేన = చెలికత్తెయందలిస్నేహముచేత; సమాశ్వాసయామాస= ఊఱడించెను.

మంచివ్రతములుగల యాసరమ , సఖీస్నేహంబున , నాసీతాదేవినూఱడించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వసిహి వైదేహి మాభూత్తే మనసో వ్యథా. ౫

టీక॥ వైదేహి=సీతాదేవీ! సమాశ్వసిహి=ఊఱడిల్లుము. తే=నీయొక్క; మనసః=మనస్సునకు; వ్యథా=దుఃఖము; మాభూత్=కలుగరాదు.

సీతాదేవి! ఊఱటనొందుము; మనంబునకు దుఃఖంబు దెచ్చుకొనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తా య ద్రావణేన త్వం ప్రత్యుక్తశ్చ స్వయం త్వయా
సఖీస్నేహేన తద్భీరు మయా సర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. ౬
లీనయా గహనే శూన్యే భయ ముత్సృజ్య రావణాత్
తవ హేతో ర్విశాలాక్షి నహి మే జీవితం ప్రియమ్. ౭

టీక॥ విశాలాక్షి=వెడల్పులయిన కండ్లుగల; భీరు=భయముగలసీతాదేవీ! త్వం=నీవు; యత్=దేనిని; రావణేన=రావణునిచేత; ఉక్తా=చెప్పఁబడినావో; స్వయంచ=తానును; త్వయా=నీచేత; ప్రత్యుక్తశ్చ=బదులుచెప్పఁబడినాఁడో; తత్=అది; సర్వం=అంతయు; సఖీస్నేహేన=చెలికత్తెయందలి స్నేహంబుచేత; రావణాత్=రావణునివలన; భయం=భయమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; శూన్యే=నిర్జనమయిన; గహనే=రహస్యప్రదేశమునందు; లీనయా=దాఁగిన; మయా=నాచేత; ప్రతిశ్రుతం=వినఁబడినది. తవ హేతోః=నీనిమిత్తమయి; మే=నాకు; జీవితం=ప్రాణము; ప్రియం=ఇష్టము; నహి=కాదుగదా!

విశాలంబులగుకండ్లుగలదానవు భయపడుస్వభావము గలదానవునగు సీతాదేవీ! నీతో రావణుండేమి చెప్పినాఁడో, అందుకుబదులు రావణునితో నీవేమిచెప్పితివో, అదంతయు, నీపైస్నేహంబున, రావణుభయంబునుంగూడ విడిచి, నేనొకరహస్యప్రదేశంబున దాఁగియుండి, వింటిని; నీనిమిత్తము నేను ప్రాణంబులనైనను సరకుసేయను.

అని, తాత్పర్యము.

స సంభ్రాంతశ్చ నిష్క్రాంతో యత్కృతే రాక్షసాధిపః
తచ్చ మే విదితం సర్వ మభినిష్క్రమ్య మైథిలి. ౮

టీక॥ మైథిలి-సీతా దేవి!యుత్కృతే= దేనినిమిత్తమయి; సః= ఆ; రాక్షసాధిపః=రాక్షసరాజుండగు రావణుండును ; సంభ్రాంతః= వేగిరపాటునొందినవాం డై; విప్రాక్రాంతః=పోయినాండో; తచ్చ= అదియు; మే(మయా)=నాచేత ; అభినిష్క్రమ్య=వెడలిపోయి; విదితం= తెలియంబడినది.

సీతాదేవీ! మఱియు, దేనినిమిత్తమయి, రాక్షసరాజుండగునా రావణుండు, వేగిరపాటునంబోయెనో, ఆకారణమునుంగూడ నేను దెలిసికొనివచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

న శక్యం సౌప్తికం కర్తుం రామస్య విదితాత్మనః
వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మిన్నైవోపపద్యతే. ౯

టీక॥ విదితాత్మనః= తెలియంబడిన యాత్మగల; రామస్య = రామునియొక్క; సౌప్తికం=నిద్రయందుంజేయంబడిన; కర్మ=కార్యము, వధమనుట;న శక్యం=అలవిగాదు.పురుషవ్యాఘ్రే= పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తస్మిన్=ఆరాముని యందు; వధశ్చ=చంపుటయును; నైవోపపద్యతే=సంగతమేకాదు.

రాముండు సమస్తంబు దెలిసిన వాండు; అతని నిద్రాసమయంబున గొనసముచేం జంపనలవికాదు ; మఱియుం బురుషశ్రేష్ఠుండగు నతని వధించుటయు యసంభావితము. అని, తాత్పర్యము.

న త్వేవ వానరా హంతుం శక్యాః పాదపయోధినః
సురా దేవర్షభేణేవ రామేణ హి సురక్షితాః. ౧౦

టీక॥ పాదపయోధినః= వృక్షములచేంబోరువారలును; దేవర్షభేణ = దేవేంద్రునిచేత; సురాఇవ= దేవతలువలె; రామేణ=రామునిచేత ; సురక్షితాః= చక్కంగా రక్షింపంబడినవారలునగు; వానరాః= వానరులు; హంతుం= చంపుటకు; నశక్యాఏవ= అలవియేకారు.

దేవేంద్రునిచేత దేవతలుం బోలె రామునిచేం జక్కంగా రక్షింపంబడు...

చున్నవారలును వృక్షంబులం బోరునట్టి మహాబలశాలులునగు వానరులం జంపనెంత మాత్రము శక్యముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘవృత్తభుజ శ్శ్రీమాన్ మహోరస్కః ప్రతాపవాన్
ధన్వీ సంహననోపేతో ధర్మాత్మా భువి విశ్రుతః. ౧౧
విక్రాంతో రక్షితా నిత్య మాత్మనశ్చ పరస్యచ
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా కుశలీ నయశాస్త్రవిత్. ౧౨
హంతా పరబలౌఘానా మచింత్యబలపౌరుషః
న హతో రాఘవ శ్శ్రీమాన్ సీతే శత్రునిబర్హణః. ౧౩

టీక॥ సీతే=సీతాదేవీ! దీర్ఘవృత్తభుజః= నిడుపులును గుండ్రములునగు జేతులుగలవాఁడును; శ్రీమాన్= అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును ; మహోరస్కః=పెద్దఱొమ్ముగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; ధన్వీ= గొప్పవిల్లుగలవాఁడును; సంహననోపేతః= సుందరములయిన యవయవములతోఁగూడినవాఁడును; ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండును; భువి=భూమియందు; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడును; విక్రాంతః= పరాక్రమించియున్నవాఁడును ... = ఎల్లప్పుడును; భ్రాత్రా= ...మ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితో; ఆత్మనశ్చ= తనయొక్కయు ; పరస్యచ=ఇతరునియొక్కయు; రక్షితా=రక్షించువాఁడును; కుశలీ = క్షేమముగలవాఁడును; నయశాస్త్రవిత్= నీతిశాస్త్రము దెలిసినవాఁడును; పరబలౌఘానాం = శత్రుసైన్యములసమూహములయొక్క; హంతా=చంపువాఁడును; అచింత్యబలపౌరుషః= ఎన్నరానిబలమును పౌరుషమునుగలవాఁడును; శత్రునిబర్హణః= శత్రువులంజంపువాఁడును ; శ్రీమాన్= జయలక్ష్మిగలవాఁడునగు ; రాఘవః= రాముఁడు; నహతః=చంపఁబడలేదు.

సీతాదేవీ ! దీర్ఘంబులును గుండ్రములునగు భుజములుగలవాఁడును శ్రీమంతుండును విశాలవక్షుండును మహాపరాక్రమశాలియు ధనర్ధరుండును శోభనావయవసన్నివేశుండును ధర్మాత్ముండును గీర్తిమంతుండును బరాక్రమవంతుండును దమ్ముండగు లక్ష్మణునిం

గూడి సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నుదన్నురక్షించుకొనియితరులనుంగూడ రక్షించువాఁడును క్షేమవంతుండునునీతిశాస్త్రంబుఁ జక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడును శత్రుసైన్యంబు లెంతయయినను నరకుసేయక వధించువాఁడును అమేయంబులగుబలపౌరుషంబులు గలవాఁడును,శత్రుసంహారకుఁడయు జయలక్ష్మీవిరాజమానుండునగు,రాముఁడు, హతుఁడుకాలేదు ; అతనినెవ్వరునువధింపఁజాలరు.

అని,తాత్పర్యము.

అయుక్తబుద్ధికృత్యేన సర్వభూతవిరోధినా
ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదా త్వయి. ౧౪

టీక॥అయుక్తబుద్ధికృత్యేన=అయోగ్యమగు బుద్ధివ్యాపారము గల వాఁడును; సర్వభూతవిరోధినా = సమస్తభూతములకు శత్రువును ; మాయావిదా=మాయఁదెలిసినవాఁడును;రౌద్రేణ= భయంకరుండునగు రావణునిచేత; ఇయం=ఈ; మాయా= మాయ; త్వయి = నీయందు; ప్రయుక్తా=ప్రయోగింపఁబడినది.

దుష్టబుద్ధియు సమస్తభూత విరోధియు మాయలం బండితుండును రౌద్రుండునగురావణుండు , నిన్నుభయపఱచుటకై యీమాయం గావించినాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

శోక స్తే విగత స్సర్వః కల్యాణం త్వా ముపస్థితమ్
ధ్రువం త్వాం భజతే లక్ష్మీః ప్రియం ప్రీతికరం శృణు. ౧౫

టీక॥ తే=నీయొక్క; శోకః= దుఃఖము; సర్వః=అంతయు; విగతః=పోయినది. త్వాం=నిన్ను; కల్యాణం = మంగళము; ఉపస్థితం= పొందినది. లక్ష్మీః=లక్ష్మి;త్వాం=నిన్ను; భజతే = పొందును. ధ్రువం= నిశ్చయము. ప్రీతికరం=సంతోషకరమయిన; ప్రియం=ప్రియవాక్యమును; శృణు= వినుము.

నీదుఃఖంబంతయుఁ బోయినది ; మంగళమునిన్నుఁ బొందఁబోవు చున్నది; నీవింకలక్ష్మిం బొందఁగలవు; ఇది నిశ్చయము; సంతోష కరంబగు నాప్రియవార్త నాలకింపుము.

అని,తాత్పర్యము.

స 33

ఉత్తీర్య సాగరం రామ స్సహ వానర సేనయా
సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య తీర మాసాద్య దక్షిణమ్. ౧౬

టీక॥ రామః=రాముఁడు; వానరసేనయా సహ = వానరసైన్యముతోఁ కూడ; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాఁటి; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; దక్షిణం= దక్షిణదిక్కునను న్న; తీరం=గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; సన్నివిష్టః=ఉన్నాఁడు.

రాముఁడు, వానర సేనతోఁగూడ సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, సముద్ర దక్షిణతీరంబునను న్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టో మే పరిపూర్ణార్థః కాకుత్థ్స స్సహలక్ష్మణః
సహి తై స్సాగరాంతస్థై ర్బలై స్తిష్ఠతి రక్షితః. ౧౭

టీక॥ పరిపూర్ణార్థః= నిండిన పరాక్రమముగలవాఁడును; సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడును గు; కాకుత్థ్సః= రాముఁడు; మే(మయా)=నాచేత; దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు. సః=అ; సాగరాంతస్థైః= సముద్రతీరంబుననున్న; బలైః=సైన్యములచేత; రక్షితః=రక్షింపఁబడినవాఁడై; తిష్ఠతి హి=ఉన్నాఁడుగదా!

పూర్ణకాముండగు రాముని లక్ష్మణునితోఁగూడ, నేనుజూచినాను; అతండుసముద్రతీరంబునవానరసైన్యంబులచేసురక్షితుండైయున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అనేన ప్రేషితా యేచ రాక్షసా లఘువిక్రమాః
రాఘవ స్తీర్ణ ఇత్యేవ ప్రవృత్తి స్తై రిహాహృతా. ౧౮

టీక॥ అనేన=ఈరావణుని; లఘువిక్రమాః= శీఘ్రగమనముగల; యేచ= ఏ; రాక్షసాః= రాక్షసులును; ప్రేషితాః=పంపఁబడినారో; తైః= వారలచేత; రాఘవః=రాముఁడు; తీర్ణః ఇత్యేవ= దాఁటినాఁడనియే; ప్రవృత్తిః=సమాచారము; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఆహృతా= తేఁబడినది.

ఈరావణుండు, పంపినశీఘ్రగాములగునారాక్షసులును, రాముఁడుసముద్రంబుదాఁటివచ్చినాఁడనియేయిచ్చటికిసమాచారముఁదెచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

స తాం శ్రుత్వా విశాలాక్షీ ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః
ఏష మంత్రయతే సర్వై స్సచివై స్సహ రావణః. ౧౯

టీక॥విశాలాక్షీ=వెడల్పులయిన కన్నులుగలసీతాదేవీ! రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;సః=ఆ;ఏషః=ఈ;రావణః=రావణుఁడు; తాం=ఆ;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; శ్రుత్వా=విని; సచివైః= మంత్రులతోఁ; సర్వైః=అందఱితోను; మంత్రయతే=ఆలోచించుచున్నాఁడు.

విశాలంబులగుకన్నులుగలసీతాదేవీ!రాక్షసేశ్వరుండగునీరావణుండు,ఆసమాచారంబువినియె,యిప్పుడు, మంత్రులయందఱితోను, నాలోచించుచున్నాఁడు.అని,సరమ, సీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణా సరమా రాక్షసీ సీతయాసహ
సర్వోద్యోగేన సైన్యానాం శబ్దం శుశ్రావ భైరవమ్. ౨౦

టీక॥ఇతి=ఇట్లు;బ్రువాణా=చెప్పుచున్న;సరమా=సరమయను; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ;సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;సైన్యానాం= సైనికులయొక్క; సర్వోద్యోగేన= సమస్తప్రయత్నముచేత;జనితం(అధ్యాహృతము)=కలిగిన; భైరవం=భయంకరమయిన; శబ్దం=ధ్వనిని;శుశ్రావ=వినెను.

సరమయాప్రకారంబునంజెప్పుచుండునప్పుడె, సీతతోఁగూడ,సైనికులుసేయుప్రయత్నంబులంగలిగిన భయంకరధ్వనిని,వినెను. అని,తాత్పర్యము.

దండనిఘాతవాదిన్యాః శ్రుత్వా భేర్యా మహాస్వనమ్
ఉవాచ సరమా సీతా మిదం మధురభాషిణీ- ౨౧

టీక॥ మధురభాషిణీ = మనోహరముగా మాటలాడుచుట్టి; సరమా = సరమ; దండనిర్ఘాతవాదిన్యాః = దండమునం గొట్టుటచే ధ్వనించుచున్న; భేర్యాః = భేరియొక్క; మహాస్వనం = మహాధ్వనిని; శ్రుత్వా = విని; సీతాం = సీతనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంతె, సరమ, దండ ఘాతంబున మోగుచున్న భేరీమహాధ్వనిని విని, సీతాదేవిం జూచి, మధురవచనంబుల, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సన్నాహజననీ హ్యేషా భైరవా భీరు భేరికా
భేరీనాదంచ గంభీరం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

టీక॥ భీరు = భయపడుస్వభావముగలసీతాదేవి! ఏషా = ఈ; భైరవా = భయంకరమయిన; భేరికా = భేరి; సన్నాహజననీహి = సన్నాహంబుగల్గించునదిగదా! గంభీరం = గంభీరమును; తోయదనిస్వనం = మేఘముయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలదియునగు; భేరీనాదంచ = భేరీధ్వనిని; శృణు = వినుము.

భయపడుస్వభావముగల సీతాదేవీ! భయంకరముగా భేరిని వాయించుట సైనికులసన్నద్ధులంగావించుటకుంగదా! అట్లుగంభీరంబుగా మేఘగర్జనంబువలెధ్వనిగల్గునట్లుభేరివాయింపంబడుచున్నది; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

కల్ప్యంతే మత్తమాతంగా యుజ్యంతే రథవాజినః
హృష్యంతే తురగారూఢాః ప్రాసహస్తాః సహస్రశః. ౨౩

టీక॥ మత్తమాతంగాః = మదించినయేనుంగులు; కల్ప్యంతే = ఏర్పఱుపబడుచున్నవి. రథవాజినః = రథములును గుఱ్ఱములును; యుజ్యంతే = కూర్పఁబడుచున్నవి. సహస్రశః = వేనవేలుగా; ప్రాసహస్తాః = ఈటెలుచేతులంగల; తురగారూఢాః = గుఱ్ఱములనెక్కినవారలు; హృష్యంతే = సంతోషించుచున్నారు.

మదపుటేనుంగుల నలంకరించుచు

న్నారు ; రథంబులకుగుఱ్ఱంబులంగూ ర్చుచున్నారు; గుఱ్ఱపువారలుప్రాసహ

స్తులయి వేనవేలుగా , సంతోషంబునవి జృంభించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రతత్ర చ సన్నద్ధా స్సంపతంతి పదాతయః

టీక॥ తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; పదాతయశ్చ=కాలిబంటులును ; సన్నద్ధాః= కవచమునుధరించినవారలయి; సంపతంతి=గుంపుచేరుచున్నారు.

అచ్చటచ్చటc, బదాతిసైన్యంబులు నుసన్నద్ధంబులయి గుంపులు చేరుచున్నవి , చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్యంతే రాజమార్గాః సైన్యై రద్భుతదర్శనైః. ౨౪
వేగవద్భి ర్నదద్భిశ్చ తోయౌఘైరివ సాగరః

టీక॥ రాజమార్గాః= రాజమార్గములు; వేగవద్భిః = వేగముగలవియు;నదద్భిశ్చ= ధ్వనించుచున్నవియు; అద్భుతదర్శనైః = ఆశ్చర్యకరమగుచూచుటగలవియునగు; సైన్యైః= సైన్యములచేత; తోయౌఘైః=జలసమూహములచేత; సాగర ఇవ = సముద్రమువలె ; ఆపూర్యంతే = నిండింపcబడుచున్నవి.

వేగవంతంబులునుసింహనాదంబులు సేయుచున్నవియుc జూపరుల కాశ్చర్యంబుగలిగించునవియునగు సైన్యంబులచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువలె, రాజమార్గంబులునిండియున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

శస్త్రాణాంచ ప్రసన్నానాం చర్మణాం వర్మణాం తథా. ౨౫
రథవాజిగజానాంచ భూషితానాంచ రక్షసామ్
ప్రభాం విసృజతాం పశ్య నానావర్ణాం సముత్థితామ్. ౨౬
వనం నిర్దహతో ఘర్మే యథా రూపం విభావసోః

టీక॥ ప్రభాం = కాంతిని; విసృజతాం=విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం=

నిర్మలములయిన; శస్త్రాణాంచ=ఆయుధములయొక్కయు; చర్మణాం=

డాలువాలుల యొక్క; తథా=అట్లు; వర్మణాం=కవచముల యొక్కయు; రథవాజిగజానాంచ= రథముల యొక్కయు గుఱ్ఱముల యొక్కయు ఏనుంగుల యొక్కయు; భూషితానాం=అలంకరింపఁబడిన; రక్షసాంచ = రాక్షసుల యొక్కయు; సముత్థితం=లేచిన; నానావర్ణం=నానావిధములయిన రంగులుగల కాంతిని; ఘర్మే=ఎండకాలమునందు; వనం=అడవిని; నిర్దహతః = దహించుచున్న ; విభావసోః= అగ్నిహోత్రము యొక్క; రూపం యథా= రూపమును వలె; పశ్య=చూడుము.

నిర్మలంబులగు నాయుధంబులు డాలువాలులుఁ గవచంబులు రథంబులు గుఱ్ఱంబులు ఏనుంగులు రాక్షసుల భూషణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁ గాంతితో వెలుంగుచున్నవి ; వీని కాంతి నానావర్ణమయి, యెండకాలంబున నడవిని దహించు కార్చిచ్చు కాంతియుం బోలె నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఘంటానాం శృణు నిర్ఘోషం రథానాం శృణు నిస్స్వనమ్. ౨౭
హయానాం హేషమాణానాం శృణు తూర్యధ్వనిం యథా

టీక॥ ఘంటానాం = ఘంటల యొక్క; నిర్ఘోషం = ధ్వనిని; శృణు= వినుము. రథానాం=రథముల యొక్క; నిస్స్వనం=ధ్వనిని; శృణు=వినుము. హేషమాణానాం=అఱచుచున్న; హయానాం= గుఱ్ఱముల యొక్క; తూర్యధ్వనిం యథా(స్థితం)=వాద్యధ్వని వలె నున్నట్టి; హేషం(హేషాం)=ధ్వనిని; శృణు= వినుము.

ఏనుంగులకుఁ గట్టిన ఘంటలు మ్రోఁగుచున్నవి; రథంబులు పోవుటచేఁ గలుగు శబ్దమును వినుము; వాద్యధ్వని వలె నున్న గుఱ్ఱముల యఱపును వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రానుయాయినామ్. ౨౮
సంభ్రమో రక్షసా వే[illegible] ములో రోమహర్షణః

టీక॥ ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ఎత్తిపట్టఁబడిన యాయుధములు హస్తములందుఁ గలవారలును; రాక్షసేంద్రానుయాయినాం= రాక్షసరాజుం డగు

రాక్షసరాజుండగు రావణుని భటులీ రాక్షసులు, ఆయుధంబులఁ జేకొత్తి పట్టుకొని, తుములంబుగనుజూపరులకుఁ గగుర్పాటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబు గావించుచున్నారు చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

రావణుని వెంబడించునట్టి వారలునగు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; ఏషః= ఈ; తుములః= దట్టమును; రోమహర్షణః= వెండ్రుకలగగుర్పాటు నొందించునదియునగు; సంభ్రమః= సన్నాహము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)= చూడఁబడుచున్నది.

శ్రీ స్త్వాం భజతి శోకఘ్నీ రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టీక॥ శోకఘ్నీ= దుఃఖమును బోఁగొట్టునట్టి; శ్రీః= లక్ష్మి; త్వాం= నిన్ను; భజతి= పొందఁగలదు. రక్షసాం= రాక్షసులకు; భయం= భయము; ఆగతం= వచ్చినది.

ఇంక, నీదుఃఖంబుపోయి నీకుజయలక్ష్మి గలుగును; రాక్షసులకు భయంబు వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షో దైత్యానామివ వాసవః
వినిర్జిత్య జితక్రోధ స్త్వా మచింత్యపరాక్రమః. ౩౦
రావణం సమరే హత్వా భర్తా త్వాధిగమిష్యతి

టీక॥ కమలపత్రాక్షః = తామరపూరేకులవంటికన్నులుగలవాఁడును; జితక్రోధః= జయింపఁబడినకోపముగలవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః= ఎన్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును; భర్తా= పెనిమిటియునగు; రామః= రాముఁడు; సమరే= యుద్ధమునందు; దైత్యానాం (దైత్యాన్)= దైత్యులను; వాసవ ఇవ= దేవేంద్రుఁడువలె; రావణం= రావణుని; హత్వా= చంపి; వినిర్జిత్య= జయించి; త్వాం= నిన్ను; అధిగమిష్యతి= తప్పక పొందును.

తామరపూరేకులంబోలె విశాల సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును జితక్రోధుండును అచింత్య పరాక్రముండునగు రాముండు దైత్యుల దేవేంద్రుం

డుంబోలె, యుద్ధంబున రావణుంజంపి, నిన్నుఁబొందఁగలఁడు; సందేహములే దు. అని, తాత్పర్యము.

విక్రమిష్యతి రక్షస్సు భర్తా తే సహలక్ష్మణః. ౩౦
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నో విష్ణునా సహ వాసవః

టీక॥ సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడిన; తే=నీయొక్క; భర్తా= పెనిమిటియగు రాముఁడు; రక్షస్సు=రాక్షసులయందు; శత్రుషు=శత్రువులయందు; విష్ణునాసహ = విష్ణువుతోఁగూడ; వాసవోయథా= దేవేంద్రుఁడువలె; విక్రమిష్యతి=పరాక్రమింపఁగలఁడు.

దేవేంద్రుండువిష్ణువుంగూడి, శత్రువులయందుఁబరాక్రమించునట్లు, నీపెనిమిటిరాముండు లక్ష్మణుంగూడిరాక్షసులయందుఁబరాక్రమింపఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగతస్య హి రామస్య క్షిప్ర మంకగతాం సతీమ్. ౩౨
అహం ద్రక్ష్యామి సిద్ధార్థాం త్వాం శత్రౌ వినిపాతితే

టీక॥ శత్రౌ=శత్రువు ; వినిపాతితే=చంపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; ఆగతస్య=వచ్చిన ; రామస్య=రామునియొక్క; అంకగతాం= తొడనుబొందినదానవును; సతీం=పతివ్రతవును ; సిద్ధార్థాం= ఈడేఱినప్రయోజనముగలదానవునగు; త్వాం=నిన్ను; అహం= నేను; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; ద్రక్ష్యామి హి=చూడఁగలనుగదా.

శత్రువువధింపఁబడినవెనుక, నీవుసిద్ధార్థురాలవై రామునియంకంబునొందియున్ననిన్ను , నేనింక శీఘ్రంబునం జూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్రాణ్యానందజాని త్వం వర్తయిష్యసి శోభనే. ౩౩
సమాగమ్య పరిష్వజ్య తస్యోరసి మహోరసః

టీక॥శోభనే= మంగళరూపిణివగుసీతాదేవీ!త్వం=నీవు ; సమాగమ్య =

చేరి; పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించుకొని; స్థితస్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; మహోరసః=విశాలమగురొమ్ముగల; తస్య=ఆరామునియొక్క; ఉరసి=రొమ్మునందు; ఆనందజాని= సంతోషమువలనంగలిగిన; అశ్రూణి=కన్నీళ్లను; వర్తయిష్యతి=విడువఁగలవు.

మంగళరూపిణివగు సీతాదేవీ! నీవింక శీఘ్రంబుననె, నీతోఁ జేరనిన్నుఁ గవుఁగిలించుకొనియుండు విశాలవక్షంబగు రామునివక్షస్స్థలంబున నానంద బాష్పంబులవిడువఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

అచిరాన్మోక్ష్యతే సీతే దేవి తే జఘనం గతామ్. ౩౪
ధృతాం నేతాన్ బహూన్ మాసాన్ వేణీం రామోమహాబలః

టీక॥ దేవి=రాణివగు; సీతే=సీతా! మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; రామః=రాముఁడు; ఏతాన్=ఈ; బహూన్=పెక్కులయిన; మాసాన్=మాసములను; ధృతాన్=ధరింపఁబడినదియు; తే=నీయొక్క; జఘనం=పిఱుఁదును; గతాం=పొందినదియునగు; వేణీం=జడను; అచిరాత్= శీఘ్రముగా; మోక్ష్యతే (మోక్షయిష్యతి)= విడిపింపఁగలఁడు.

సీతాదేవీ! మహాబలుఁడగు రాముండు, పెక్కుమాసంబులనుండి నీవుధరించియున్న నీవెనుకవ్రేలాడుచుండు నీతలజడను, ఇంక శీఘ్రంబుననె విడిపించును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య దృష్ట్వా ముఖం దేవి పూర్ణచంద్ర మివోదితమ్. ౩౫
మోక్ష్యసే శోకజం వారి నిర్మోక మివ పన్నగీ

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ! ఉదితం=ఉదయించిన; పూర్ణచంద్రమివ(స్థితం)= నిండుచంద్రుండువలెనున్న; తస్య=ఆరామునియొక్క; ముఖం= మొగమును; దృష్ట్వా=చూచి; శోకజం=దుఃఖమువలనంగలిగిన; వారి=జలమును; పన్నగీ=ఆఁడుసర్పము; నిర్మోకమివ=కుబుసమువలె; మోక్ష్యసే= విడువగలవు.

సీతాదేవీ! ఉదితంబగు పూర్ణచంద్రుంబోలినట్టి యారాముని ముఖంబుఁ జూచినంతనె, నీవు, సర్పము కుబుసను

విడుచునట్లు , దుఃఖమునువిడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం సమరే హత్వా నచిరాదేవ మైథిలి. ౩౬
త్వయా సమగ్రః ప్రియయా సుఖార్హో లప్స్యతే సుఖమ్

టీక॥ మైథిలి=సీతాదేవీ ! సుఖార్హః= సుఖమునకుఁదగిన రాముఁడు; నచిరాదేవ=శీఘ్రముననె ; సమరే= యుద్ధమునందు ; రావణం=రావణుఁడు;హత్వా=చంపి;సమగ్రః= పూర్ణమనోరథుండై;ప్రియయా= ప్రియురాలవగు;త్వయా=నీతో; సుఖం=సుఖమును;లప్స్యతే=పొందఁగలఁడు.

సీతాదేవీ ! సుఖార్హుండగు రాముండు, ఇంక శీఘ్రుంబున నె,యుద్ధంబున రావణునివధించి, సంపూర్ణమనోరథుండై, ప్రియురాలవగునిన్నుంగూడి, సుఖంబునొందఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సమాగతా త్వం వీర్యేణ మోదిష్యసి మహాత్మనా. ౩౭
సువర్షేణ సమాయుక్తా యథా సస్యేన మేదినీ

టీక॥త్వం=నీవు;మహాత్మనా= అధికమయినపరాక్రమముగల; రామేణ= రామునితో;సమాగతా= చేరినదానవై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత ; సస్యేన=పైరుతో;సమాయుక్తా=కూడిన;మేదినీ= భూమి ; సువర్షేణయథా=మంచివర్షముచేతంబోలె; మోదిష్యసి=సంతోషింపఁగలవు.

సస్యముతోఁగూడిన భూమిమంచివర్షముచేనుల్లసిల్లునట్లు,నీవు , మహాత్ముండగురామునింగూడి, యతనిపరాక్రమంబు చేనెంతయు సంతోషింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

గిరివర మభితోనువర్తమా...
హయఇవ మండల మాశు యః కరోతి. ౩౮
త మిహ శరణ మభ్యుపైహి దేవం
దివసకరం ప్రభవో హ్యయం ప్రజానామ్

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గిరివరం= మేరుపర్వతముయొక్క; అభితః= చుట్టును; అనువర్తమానః=తిరుగుచు; హయఇవ=గుఱ్ఱమువలె; మండలం=మండలగతిని; తనోతి= చేయుచున్నాఁడో; తం=అట్టి; దేవం=దేవుఁడయిన; దివసకరం=సూర్యుని; శరణం= రక్షకునిఁగా; ఆశు= శీఘ్రముగ; అభ్యుపైహి=పొందుము. అయం=ఇతఁడు; ప్రజానాం=ప్రజలకు; ప్రభవోహి= కారణముగదా!

ఎవ్వఁడు, పర్వతోత్తమమగు మేరుపర్వతముచుట్టును దిరుగుచు, గుఱ్ఱముంబోలె మండలగతిం జేయుచున్నాఁడో, అట్టిసూర్యుని ప్పుడు శీఘ్రముగా శరణుపొందుము; ఈ దేవుండు సమస్త ప్రజలకును గారణభూతుండు కావున, సమస్తశుభంబులనొసంగును. అని సరమ, సీతాదేవితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయస్త్రింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

చతుస్త్రింశసర్గప్రారంభః.

అథ తాం జాతసంతాపాం తేన వాక్యేన మోహితామ్

సరమా హ్లాదయామాస పృథివీం ద్యౌరివాంభసా. ౧

టీక॥ అథ=అంత; జాతసంతాపాం = పుట్టినసంతాపముగలదియు;

స ౩౮

మోహితాం = మోహమునొందినదియునగు; తాం=ఆసీతాదేవిని ; సరమా=సరమ; తేన=ఆ; వాక్యేన= మాటచేత; ద్యాః=ఆకాశము ; పృథివీం= భూమిని; అంభసేవ= జలముచేతవలె ; ఆహ్లాదయామాస= సంతోషపఱచెను.

అట్లు,సంతాపంబునొందినదియు మోహితయునగుసీతాదేవిని,సరమ, మధురవచనంబులచే, నాకాశముభూమినిజలంబులచేతఁజల్లఁజేయునట్లు , సంతోషపఱచెను. అని,తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా హితం సఖ్యం చికీర్షంతీ సఖీవచః
ఉవాచ కాలే కాలజ్ఞా స్మితపూర్వాభిభాషిణీ. ౨

టీక॥ తతః=అంత; కాలజ్ఞా=కాలమునెఱింగినదియు; స్మితపూర్వాభిభాషిణీ= చిఱునగవుముందు గాఁగల్గునట్లుమాటలాడునదియునగు ; సఖీ= చెలియయినసరమ;తస్యాః=ఆసీతాదేవికి;హితం=మేలయిన ; సఖ్యం=స్నేహకార్యమును ; చికీర్షంతీ=చేయఁగోరుచు ; కాలే=కాలమునందు; వచః=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, నేకాలంబుననేదిచేయవలయునో , అదంతయుఁజక్కఁగాఁదెలిసినదగునాసరమ , సీతాదేవికిమిక్కిలియుసంతోషముఁగల్గునట్లుచేసి తనస్నేహంబుఁజూపంగోరి,చిఱునగవుమొగంబునందోఁప , సీతాదేవితో నిట్లని , చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఉత్సహేయ మహం గత్వా త్వద్వాక్య మసితేక్షణే
నివేద్య కుశలం రామే ప్రతిచ్ఛన్నా నివర్తితుమ్. ౩

టీక॥అసితేక్షణే నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీ!అహం=నేను; ప్రతిచ్ఛన్నా= కప్పబడినదాననై; గత్వా=పోయి;కుశలం=క్షేమమును దెలుపునట్టి; త్వద్వాక్యం=నీమాటను; రామే = రామునియందు; నివేద్య=తెలిపి; నివర్తితుం= మఱలుటకు; ఉత్సహేయం = కోరుదును.

నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీ నేను, ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లు ; రాముని

యొద్దకుఁబోయి, నీవు క్షేమంబుఁ జెప్ప మన్నావని రామునకుం జెప్పి, రావలెనని కోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

నహి మే క్రమమాణాయా నిరాలంబే విహాయసి
సమర్థో గతిమన్వేతుం పవనో గరుడోపివా. ౪

టీక॥ నిరాలంబే=ఆధారములేని ; విహాయసి=ఆకాశమునందు; క్రమమాణాయాః=పోవుచున్న; మే = నాయొక్క; గతిం=గమనమును; అన్వేతుం=వెంబడించుటకు; పవనః = వాయువు గాని; గరుడోపివా= గరుత్మంతుఁడు గాని; నసమర్థోహి= సమర్థుఁడు కాఁడుగదా!

నిరాధారంబగు నాకాశంబు నందు నేనుబోవుచుండఁగా నాతో సరిగా నడచుటకు , వాయుగరుత్మంతులేనియు,సమర్థులుకారు. అని, సరమసీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణాం తాం సీతా సరమాం పునరబ్రవీత్
మధురం శ్లక్ష్ణయా వాచా పూర్వం శోకాభిపన్నయా. ౫

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి;ఏవం= ఇట్లు;బ్రువాణాం=చెప్పుచున్న;తాం=ఆ; సరమాం= సరమనుగూర్చి ; పూర్వం=మున్ను ; శోకాభిపన్నయా= దుఃఖముతోఁగూడినదియు;శ్లక్ష్ణయా= మనోహరమునగు ; వాచా=మాటచేత;మధురం=ఇంపగునట్లుగా; పునః= మఱల=అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సీతాదేవి, ఇట్లుచెప్పుచున్నయాసరమంజూచి,మున్నుదుఃఖంబునందొట్రుపడుచుండియిప్పుడు మనోహరంబయియొప్పుచునున్నవచనంబున, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమర్థా గగనం గంతు మపి వా త్వం రసాతలమ్
అవగచ్ఛామ్య కర్తవ్యం కర్తవ్యం తే మదంతరే. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; గగనం=ఆకాశమును గాని; రసాతలమపివా= పాతాళమునైనఁగాని; గంతుం=పోవుటకు; సమర్థా=శక్తురాలవు. మదంతరే=

నావిషయమందు; అకర్తవ్యం = చేయరానిదానిని; కర్తవ్యం= చేయఁదగినదానిని; అవగచ్ఛామి = ఎఱుంగుదును.

నీవు, ఆకాశంబునకుఁగానిపాతాళంబునకుంగాని పోఁగలవు; సందియములేదు; నావిషయమయిమఱియెవ్వరికినింజేయసలవిగానిదానినింగూడ నీవు చేయఁగలవనినాకుం దెలియును.

అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రియం యదికర్తవ్యం యదిబుద్ధి స్థ్సిరా తవ
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి తం గత్వా కింకరోతీతి రావణః. ౭

టీక॥ మత్ప్రియం=నాయిష్టము; కర్తవ్యం యది= చేయఁబడవలసినదగునేని; తవ=నీకు; బుద్ధిః = ఈతలంపు; స్థిరా యది=నిలుకడయగునేని; తం = ఆరావణుని; గత్వా=పొంది; రావణః= రావణుఁడు; కిం= దేనిని; కరోతి=చేయుచున్నాఁడు? ఇతి=అని; జ్ఞాతుం= ఎఱుంగుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాడను.

నీకు, నాకోర్కి నెఱవేర్పవలెనని తలంపుస్థిరముగాఁగలదేని, నీవు రావణునియొద్దఁబోయి, యితండేమిసేయుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సహి మాయాబలః క్రూరో రావణ శ్శత్రు రావణః
మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పీతమాత్రేవ వారుణీ. ౮

టీక॥ మాయాబలః=మాయయెబలముగాఁగలవాఁడును; క్రూరః= దయలేనివాఁడును; శత్రురావణః= శత్రువుల నేడ్పించువాఁడును; దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః, రావణః= రావణుఁడు; మాం= నన్ను; పీతమాత్రా=త్రాఁగఁబడినదిమాత్రమెయయినఁ; వారుణీవ=మద్యమువలె; మోహయతి= మోహింపఁజేయుచున్నాఁడు.

మాయాబలంబుగలవాఁడునునిర్దయుండునుశత్రువులనేడ్పించువాఁడును దుష్టాత్ముండునగు నారావణుండు, త్రాఁగఁబడిన మద్యంబువలె, నాకు మాటిమాటికి మోహంబు గల్గించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తర్జాపయతి మాం నిత్యం భర్త్సాపయతి చాసకృత్
రాక్షసీభి స్సుఘోరాభి ర్యా మాం రక్షంతి నిత్యశః. ౯

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; యాః=ఎవ్వరు; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; మాం=నన్ను;రక్షంతి=రక్షించుచున్నారో; తాభిః(అధ్యాహృతము)=ఆ;సుఘోరాభిః=మిక్కిలియు భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః= రాక్షసస్త్రీలచేత; మాం=నన్ను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; తర్జాపయతి= భయపడునట్లుచేయుచున్నాఁడు.అసకృత్ = పలుమాఱు; భర్త్సాపయతి=బెదరించునట్లుచేయుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు, నాకుఁగావలియుండు రాక్షసస్త్రీలునన్ను భయంకరంబులగు నానావిధచేష్టలచేతను మాటలచేత నుభయపడునట్లుచేయుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్విగ్నా శంకితాచాస్మి న స్వస్థంచ మనో మమ
తద్భయాచ్చాహ ముద్విగ్నా అశోకవనికాం గతా.౧౦

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ఉద్విగ్నా = భయమునొందినదానను; శంకితాచ=సందేహమునొందినదానను; అస్మి=అగుచున్నాను.మమ=నాయొక్క; మనశ్చ=మనస్సును; స్వస్థం=నెమ్మదియయినది;న= కాదు. అశోకవనికాం = అశోకవనమును;గతా=పొందిన;అహం=నేను; తద్భయాచ్చ=అతనివలనిభయమువలననె; ఉద్విగ్నా = భయమునొందినాను.

నేనుమిక్కిలియు భయంబు నొంది ప్రాణసంశయమునుంబొంది యున్నాను; నామనస్సునను నెమ్మదిలేదు ; ఈ యశోకవనంబున, నారావణుని వలననెపరమభీతయయియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

యదినామ కథా తస్య నిశ్చితం వాపి యద్భవేత్
నివేదయేథా స్సర్వం తత్ పరో మే స్యా దనుగ్రహః. ౧౧

టీక॥ తస్య = అతనియొక్క; కథాయదినామ = వృత్తాంతముండు నేని ;

యత్ = ఏది; నిశ్చితంవాపి = నిశ్చయింపఁబడినదియు; భవేత్ = అగునో; తత్ = దాని; సర్వం = అంతయు ; నివేదయేథాః(యది) = తెల్పుదువేని; మే = నాకు; పరః = అధికమయిన; అనుగ్రహః = అనుగ్రహము; స్యాత్ = కలుగును.

ఆరావణుండేమిసేయనిశ్చయించునో, ఆవృత్తాంతమంతయునాకువచ్చిచెప్పుదువేని, నీయందునాకుమిక్కిలియుఁగృతజ్ఞతగలుగును. అని, సీతాదేవి, సరమతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వేవం బ్రువతీం సీతాం సరమా వల్గుభాషిణీ
ఉవాచ వదనం తస్యా స్స్పృశంతీ బాష్పవిక్లబమ్. ౧౨

టీక॥ వల్గుభాషిణీ = మధురముగా మాటలాడునట్టి; సా = ఆ; సరమా తు = సరమమాత్రము; ఏవం = ఇట్లు; బ్రువతీం = చెప్పుచున్న; సీతాం = సీతాదేవినిగూర్చి; తస్యాః = ఆసీతాదేవియొక్క; బాష్పవిక్లబం = కన్నీళ్లచేఁగలఁతనొందిన; వదనం = ముఖమును ; స్పృశంతీ = తాఁకుచు; ఉవాచ = చెప్పెను.

మధురభాషిణియగునాసరమ, ఇట్లుచెప్పుచున్నసీతాదేవింజూచి, కన్నీళ్లుకాలుచున్నయాబిడ మొగమునుదడవుచు, నిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష తే యద్యభిప్రాయ స్తదా గచ్ఛామి జానకి
గృహ్య శత్రో రభిప్రాయ ముపావృత్తాంచ పశ్య మామ్. ౧౩

టీక॥ జానకి = సీతాదేవీ! ఏషః = ఇది; తే = నీయొక్క ; అభిప్రాయోయది = అభిప్రాయమగునేని; తదా = ఇప్పుడు; గచ్ఛామి = పోవుచున్నాను; శత్రోః = శత్రువుయొక్క; అభిప్రాయం = అభిప్రాయమును; గృహ్య(గృహీత్వా) = తెలిసికొని; ఉపావృత్తాం = వచ్చిన; మాంచ = నన్నును; పశ్య = చూడుము.

సీతాదేవీ! ఇదినీయభిప్రాయమగునేని, నేనిప్పుడెపోయెదను; శత్రువునియభిప్రాయంబుదెలిసికొని శీఘ్రంబున వచ్చెదంజూడుము. అని, సరమ, సీతాదేవితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తతో గత్వా సమీపం తస్య రక్షసః
శుశ్రావ కథితం తస్య రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆసర మ;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః= అంత;తస్య=ఆ;రక్షసః=రాక్షసుఁడగు రావణునియొక్క; సమీపం= సమీపమును;గత్వా=పొంది ; సమంత్రిణః= మంత్రులతోఁగూడిన;తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క;కథితం= మాటను;శుశ్రావ=వినెను.

ఆసరమసీతాదేవితో నాప్రకారమునం జెప్పి,యారావణు సమీపంబునకుఁబోయి,యతండునుమంత్రులును మాటలాడుకొనినమాటలనన్నింటిని వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా శ్రుత్వా నిశ్చయం తస్య నిశ్చయజ్ఞా దురాత్మనః
పునరేవా గమత్ క్షిప్ర మశోకవనికాం తదా. ౧౫

టీక॥నిశ్చయజ్ఞా=నిశ్చయమునెఱింగినట్టి;సా=ఆసరమ;తదా= అప్పుడు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల;తస్య = ఆ రావణునియొక్క; నిశ్చయం=నిశ్చయమును; శ్రుత్వా=విని;పునరేవ= మఱల నే;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; అశోకవనికాం=అశోకవనమునుగూర్చి; ఆగమత్= వచ్చినది.

నిశ్చయంబు నెఱుంగుటయందుసమర్థురాలగునాసరమ, దురాత్ముఁడగు నారావణుండు గావించుకొన్న నిశ్చయంబుఁదెలిసికొని , మఱలశీఘ్రంబుననశోకవనంబునకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రవిష్టా పున స్తత్ర దదర్శ జనకాత్మజామ్
ప్రతీక్షమాణాం స్వామేవ భ్రష్టపద్మా మివ శ్రియమ్.౧౬

టీక॥సా=ఆసరమ;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదై;పునః=మఱల;తత్ర=అచ్చట; స్వామేవ=తన్నే; ప్రతీక్షమాణాం=ఎదురు చూచుచున్నదియు ; భ్రష్టపద్మాం=వదలినకమలముగల; శ్రియమివ (స్థితాం)=లక్ష్మివలె నున్నదియునగు;

జనకాత్మజాం= జనకమహారాజుకూఁతురయినసీతాదేవిని;దదర్శ=చూచెను.

ఆసరమయిట్లశోకవనంబుఁ బ్రవేశించి,తనరాకకె యెదురుచూచుచున్నదియుఁబద్మరూపమయినయాసనమును విడిచినమహాలక్ష్మివలె నున్నదియునగు జనకమహారాజపుత్రిసీతాదేవిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా పునః ప్రాప్తాం సరమాం వల్గుభాషిణీమ్
పరిష్వజ్యచ సుస్నిగ్ధం దదౌచ స్వయ మాసనమ్. ౧౭

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి;పునః=మరల; ప్రాప్తాం=వచ్చిన;వల్గుభాషిణీం= మధురముగామాటలాడునట్టి; తాం=ఆ; సరమాంతు=సరమను;సుస్నిగ్ధం= మిక్కిలియు స్నేహముతోఁ గూడునట్లుగా;పరిష్వజ్యచ = కవుఁగిలించుకొనియు;స్వయంచ=తానె;ఆసనం= ఆసనమును;దదౌ=ఇచ్చెను.

సీతాదేవి, మధురభాషిణియగునా సరమవచ్చుటంజూచి , పరమసంతోషంబునొంది, సస్నేహంబుగానాబిడం గవుఁగిలించుకొని, తానెసాదరంబుగా నాసనంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహాసీనా సుఖం సర్వ మాఖ్యాహి మమ తత్త్వతః
క్రూరస్య నిశ్చయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు;ఇహ=ఇచ్చట;సుఖం= సుఖముగా; ఆసీనా = కూర్చుండినదానవయి ; క్రూరస్య=దయలేనివాఁడును; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు ; తస్య=ఆ ; రావణస్య=రావణునియొక్క;నిశ్చయం=నిశ్చయమును,సర్వం= అంతను ; మమ=నాకు; తత్త్వతః= యాథార్థ్యముచేత ; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

నీవిచ్చటసుఖంబుగాఁ, గూర్చుండి, నిర్దయుండునుదురాత్ముండునగు రావణునినిశ్చయంబంతయునాకు యథార్థంబుగాఁజెప్పుము . అని , సీతాదేవిసరమతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సరమా సీతయా వేపమానయా
కథితం సర్వ మాచష్టే రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౯

టీక॥ సరమా=సరమ; వేపమాన యా=వడంకుచున్న; సీతయా=సీతాదేవిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినదైనంతనె; సమంత్రిణః = మంత్రులతోఁగూడిన; రావణస్య= రావణునియొక్క; కథితం=మాటను; సర్వం= అంతయు; ఆచష్టే=చెప్పెను.

సరమయిట్లు భీతియగు సీతాదేవిచె ప్పినమాటను విని, రావణుండును అతని మంత్రులును మాటలాడుకొనినమాట లనంతయుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జనన్యా రాక్షసేంద్రో వై త్వన్మోక్షార్థం బృహద్వచః
అవిద్ధేనచ వైదేహి మంత్రివృద్ధేన బోధితః. ౨౦

టీక॥ వైదేహి=సీతాదేవి! రాక్షసేంద్రః= రాక్షసనాయకుండగు రావణుండు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); జనన్యా=తల్లిచేతను; మంత్రివృద్ధేన=ముసలిమంత్రియగు; అవిద్ధేనచ=అవిద్ధునిచేతను; త్వన్మోక్షార్థం= నీవిడుదలకొఱకు; బృహత్=గొప్పదగు; వచః=మాటచేత; బోధితః=బోధింపఁబడినాఁడు.

సీతాదేవి! రావణునితల్లి కైకసియు, అవిద్ధుఁడను వృద్ధమంత్రియు, నిన్ను విడుచుటకై, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునికిఁ, జాలదూరము బోధించినారు. అని, తాత్పర్యము.

దీయతా మభిసత్కృత్య మనుజేంద్రాయ మైథిలీ
నిదర్శనం తే పర్యాప్తం జనస్థానే యదద్భుతమ్. ౨౧

టీక॥ అభిసత్కృత్య = పూజించి; మనుజేంద్రాయ = నరేంద్రుండగు రామునికొఱకు; మైథిలీ=సీతాదేవి; దీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక. జనస్థానే=జనస్థానమునందు; అద్భుతం= ఆశ్చర్యకరమయినది; యత్ (అస్తి)=ఏదిగలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అదినిదర్శనం=దృష్టాంతము ; తే=నీకు; పర్యా

ప్తం=చాలినది.

నీవు, రామునకుసత్కారపూర్వకముగసీతాదేవినొసంగుము ; అట్లివ్వవేని,నీకునాశముగలుగుననుటకు , జనస్థానమునందురాముండుఖరాదిసమస్తరాక్షసులంజంపుటయెనిదర్శనము.

అని, తాత్పర్యము.

లంఘనంచ సముద్రస్య దర్శనంచ హనూమతః
వధంచ రక్షసాం యుద్ధే కః కుర్యా న్మానుషో భువి. ౨౨

టీక॥హనూమతః = హనుమంతునియొక్క;సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క;లంఘనంచ=దాఁటుటను; దర్శనంచ=సీతాదర్శనమును;యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క;వధంచ=చంపుటను;భువి=భూమియందు;కః=ఏ;మానుషః = పురుషుఁడు;కుర్యాత్ = చేయును?

సముద్రంబుదాఁటుటయులంకయందుసీతాదేవిసింజూచుటయుయుద్ధంబునవొకరెండెపెక్కురాక్షసులం జంపుటయు,నీకార్యములను, హనుమంతుండొకరుఁడుగావించినాఁడుగదా! భూమండలంబున, మఱియేపురుషుండుచేయఁగలఁడు?అని,తల్లియునవిద్ధుండును రావణునకుబోధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స మంత్రివృద్ధైశ్చ విద్ధేన బహుభాషితః
న త్వా ముత్సహతే మోక్తు మర్థ మర్థపరోయథా. ౨౩

టీక॥ సః=ఆరావ[illegible]ఁడు; మంత్రివృద్ధైః=(బహువచ[illegible]పూజార్థకము) ముసలిమంత్రి[illegible]; అవిద్ధేనచ=అవిద్ధునిచేతను;ఏవం=ఇట్లు; బహు=అధికముగా; భాషితః= చెప్పఁబడినవాఁడై; త్వాం=నిన్ను;అర్థం= ధనమును;అర్థపరోయథా= ధనమునందాసక్తిగలవాఁడువలె; మోక్తుం=విడుచుటకు;నోత్సహతే= సమ్మతింపఁడు.

ఇట్లు, తల్లియుమంత్రివృద్ధుండగునవిద్ధుండును బెక్కుభంగుల బోధించినను, ఆరావణుండు, ధనలుబ్ధుండుధనమునువిడువనట్లు , నిన్నువిడువనొల్లఁడయ్యె.అని, తాత్పర్యము.

నోత్సహ త్యమృతో మోక్తుం యుద్ధే త్వామితి మైథిలి
సామాత్యస్య నృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వర్తతే. ౨౮

టీక॥ మైథిలి= సీతాదేవీ! సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు ; యుద్ధే=యుద్ధమునందు;అమృతః= మృతిఁబొందనివాఁడై ; త్వాం=నిన్ను; మోక్తుం=విడుచుటకు; నోత్సహతి=కోరఁడు. సామాత్యస్య=మంత్రులతోఁగూడిన; నృశంసస్య=క్రూరుఁడగు రావణునికి; ఇతి=అని; ఏషః=ఈ; నిశ్చయః=నిశ్చయము;వర్తతేహి=ఉన్నదిగదా!

సీతాదేవీ! యుద్ధంబునమృతిఁబొందినంగాని, రావణుండునిన్ను విడువఁడు; ఇది, రావణుండును అతని మంత్రులును జేసికొన్ననిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

తదేషా నిశ్చితా బుద్ధి ర్మృత్యులోభా దుపస్థితా

టీక॥ తత్=అందువలన ; ఏషా= ఈ;నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన ; బుద్ధిః=బుద్ధి; మృత్యులోభాత్=చావునందలియాశవలన ; ఉపస్థితా =కలిగినది.

ఆరావణునకీబుద్ధి , మరణముగలుగుటకేకలిగినదిగానివేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

భయాన్న శక్త స్త్వాం మోక్తు మనిర స్తస్తు సంయుగే. ౨౯
రాక్షసానాంచ సర్వేషా మాత్మనశ్చ వధేన హి

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)= ఈరావణుఁడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క;సర్వేషాం= అందఱియొక్కయు; ఆత్మనశ్చ=తనయొక్కయు; వధేన= చంపుటచేత ; అనిర స్తస్తు=నిరాకరింపఁబడనివాఁడైయె;భయాత్=భయమువలన;త్వాం=నిన్ను;మోక్తుం=విడుచుటకు;నశక్తోహి=చాలఁడుగదా!

ఈరావణుండు, తానును రాక్షసులందఱును మరణంబునొందకమునుపు, కేవలభయంబున , నిన్నువిడువనొల్లకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య రావణం సంఖ్యే సర్వథా నిశితై శ్శరైః ౨౮
ప్రతినేష్యతి రామ స్త్వా మయోధ్యా మసితేక్షణే

టీక॥ అసితేక్షణే=నల్లనికండ్లుగలసీతాదేవీ! రామః=రాముఁడు ; సర్వథా=అన్నివిధంబులను; రావణం=రావణుని; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు ; నిశితైః=కరుకులయిన; శరైః= బాణముల చేత; నిహత్య=వధించి; త్వాం= నిన్ను; అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; ప్రతినేష్యతి=పొందింపఁగలఁడు.

నల్లనికండ్లుగలసీతాదేవీ! రాముండు,తప్పకయుద్ధంబున తీక్ష్ణబాణంబుల రావణునివధించి,నిన్నయోధ్యకుఁ దోడ్కొనిపోవును. అని,సరమ, సీతాదేవికిఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే శబ్దో భేరీశంఖసమాకులః ౨౯
శ్రుతో వానరసైన్యానాం కంపయన్ ధరణీతలమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే= ఈనడుమను; వానరసైన్యానాం= వానరసైన్యములయొక్క; భేరీశంఖసమాకులః=భేరీధ్వనులచేతను శంఖధ్వనులచేతను నిండిన; ధరణీతలం=భూమిని; కంపయన్= కదలించుచున్న; శబ్దః=ధ్వని; శ్రుతః= వినఁబడినది.

ఇట్లుసరమసీతాదేవితోఁ జెప్పుచుండఁగానె, భేరీశంఖధ్వని సమన్వితంబగు వానరసైన్యంబులసింహనాదము, భూమింజలనంబునొందించుచు నతిభీకరంబయివినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు తద్వానర సైన్యశబ్దం
లంకాగతా రాక్షసరాజభృత్యాః ౩౦
నష్టౌజసో దైన్యపరీతచేష్టా
శ్శ్రేయో న పశ్యన్ నృపస్య దోషైః

టీక॥ లంకాగతాః = లంకాపురిని బొందిన; రాక్షసరాజభృత్యాః= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిభృత్యులు; తద్వానరసైన్యశబ్దం=ఆవానరసైన్యముల

ధ్వనిని; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే; నష్టౌజసః = నశించినకాంతిగల వారలయి; దైన్యపరీతచేష్టాః= దైన్యముచేత వ్యాపింపఁబడినచేష్టలుగలవారలయి; నృపస్య= రాజైనరావణునియొక్క; దోషైః=దోషములచేత; శ్రేయః= మేలును; నపశ్యంతి=చూడరైరి-

లంకయందుండు రావణుని సైనికులు, వానరసైన్య సింహనాదంబులువిని, రావణునిదోషంబులచే మనకుమరణంబుగలుగును గాని మేలుగలుగదని, నిశ్చయించి, భయంబుననష్టతేజులయిదీనులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుస్త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుస్త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః
పంచత్రింశసర్గప్రారంభః.

తేన శంఖవిమిశ్రేణ భేరీశబ్దేన రాఘవః
ఉపయాతి మహాబాహూ రామః పరపురంజయః. ౧

టీక॥ మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగలవాఁడును; పరపురంజయః= శత్రువులపట్టణమునుజయించువాఁడును; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడునగు; రామః= రాముఁడు; తేన = ఆ; శంఖవిమిశ్రేణ=శంఖధ్వనితోఁ గూడిన; భేరీశబ్దేన = భేరీధ్వనిచేత; ఉపయాతి(ఉపాయయౌ)= వచ్చినాఁడు.

అప్పుడుమహాబాహుండును శత్రుపట్టణంబులజయించువాఁడునురఘువంశమున నుద్భవించినవాఁడు నగు రాముండు, అట్లు శంఖధ్వనులతోను భేరీ

ఘాంకారములతోనులంకాపురికేఁ తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నినాదం నిశమ్యాథ రావణో రాక్షసేశ్వరః
ముహూర్తం ధ్యాన మాస్థాయ సచివా నభ్యుదైక్షత. ౨

టీక॥అథ=అంత; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;రావణః=రావణుఁడు; తం=ఆ;నినాదం=ధ్వనిని; నిశమ్య=విని; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; ధ్యానం=ధ్యానమును;ఆస్థాయ=అవలంబించి; సచివాన్ = మంత్రులను; అభ్యుదైక్షత=చూచెను.

అంత, రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, ఆరామసైన్యధ్వనినివిని, కొంచెముసేపుఆలోచించి, మంత్రులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తాన్ సచివాం స్తత్ర సర్వా నాభాష్య రావణః
సభాం సన్నాదయన్ సర్వా మిత్యువాచ మహాబలః. ౩
జగత్సంతాపనః క్రూరో గర్హ యన్రాక్షసేశ్వరః

టీక॥అథ=అంత;తత్ర=అచ్చట;మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; జగత్సంతాపనః=జగత్తును మిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయువాఁడును; క్రూరః=దయలేనివాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండునగు; రావణః=రావణుఁడు; గర్హయన్ = నిందించుచు; సర్వాం=సమస్తమయిన; సభాం=సభను; సన్నాదయన్= నింపఁజేయుచు; సచివాన్= మంత్రులను; ఆభాష్య=పిలిచి; ఇతి=ఇట్లని; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత,మహాబలశాలియు లోకంబులఁదపింపఁజేయువాఁడును నిర్దయుండును రాక్షసనాథుండు నగు రావణుండు, మంత్రులనందఱంబిలిచి, నానావిధంబులనిందించుచు. సభ యంతయుఁ బ్రతిధ్వనిచెలంగ, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తరణం సాగరస్యాపి విక్రమం బలసంచయమ్. ౪

స ౩౫

యదుక్తవంతో రామస్య భవంతస్తన్మయా శ్రుతమ్

టీక॥ భవంతః = మీరలు; రామస్య=రామునియొక్క; యత్ =ఏ;సాగరస్య=సముద్రముయొక్క ; తరణమపి=దాఁటుటను; విక్రమం = పరాక్రమమును; బలసంచయం=సైన్యసమూహమును; ఉక్తవంతః = చెప్పినారో; తత్ =అది; మయా=నాచేత;శ్రుతం=వినఁబడినది.

మీరలు, రామునిదూతహనుమంతుండుగావించినసముద్రతరణంబును బరాక్రమంబును రామునిసైన్యంబును, చక్కఁగానుగ్గడించి, చెప్పినారు; అదంయువిన్నాను. అని, తాత్పర్యము.

భవతశ్చాప్యహం వేద్మి యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్. ౫
తూష్ణీకా నీక్షతోఽ న్యోన్యం విదిత్వా రామవిక్రమమ్

టీక॥ అహం=నేను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్యపరాక్రమములుగలవారలును ; రామవిక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విదిత్వా=తెలిసి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను;ఈక్షతః=చూచుచున్నవారలును ; తూష్ణీకాన్=ఊరకున్నవారలునగు;భవతశ్చాపి=మిమ్మునుగూడ; వేద్మి= ఎఱుంగుదును.

యుద్ధంబునసత్యపరాక్రముల రయ్యు రామునిపరాక్రమంబువిని, యొండొరులంజూచుకొనుచు నిరుత్సాహులరయియున్నమిమ్ముఁగూడ నెఱుంగుదును. అని, రావణుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సుమహాప్రాజ్ఞో మాల్యవాన్నామ రాక్షసః. ౬
రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా మాతుః పైతామహోఽబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అంతను; మాతుః=తల్లి యొక్క; పైతామహః=తాతకొడుకైనవాఁడును,పినతండ్రియయినవాఁడునట; సుమహాప్రాజ్ఞః= మిక్కిలి యుఁబండితుండునగు; మాల్యవాన్నామ=మాల్యవంతుండనుపేరుగల ; రా

స ౩౫

తః సః=రాక్షసుఁడు; రావణస్య= రావణునియొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రావణునితల్లికిఁబినతండ్రి యగుమహాపండితుండునగుమాల్యవంతుండనురాక్షసుండు, రావణునిమాటలువిని,యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యా స్వభివినీతో యో రాజా రాజ న్నయానుగః. ౭
స శాస్తి చిర మైశ్వర్య మరీంశ్చ కురుతే వశే

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! యః=ఏ; రాజా= రాజు; విద్యాసు=ఆన్వీక్షికీత్రయీవార్తాదండనీతులను విద్యలయందు; అభివినీతః=శిక్షితుండును; నయానుగః= నీతిశాస్త్రమునననుసరించువాఁడునో; సః= ఆరాజు; చిరం=బహుకాలము; ఐశ్వర్యం=దొరతనమును; శాస్తి=పాలించును. అరీంశ్చ=శత్రువులను; వశే=అధీనతయందు; కురుతే=చేయును.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఏరాజు,ఆన్వీక్షికీత్రయీవార్తాదండనీతులనువిద్యలనునేర్చి నీతిశాస్త్రముననుసరించినడచునో,అతండే,బహుకాలమురాజ్యముఁబాలించును;అతండే, శత్రువులనందఱనుజయించును.

అని, తాత్పర్యము.

సందధానో హి కాలేన విగృహ్ణాం శ్చారిభి స్సహ. ౮
స్వపక్షవర్ధనం కుర్వ న్మహ దైశ్వర్య మశ్నుతే

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాజు; కాలేన=కాలముచేత; అరిభిస్సహ= శత్రువులతోఁగూడ; సందధానః= సంధిచేయుచు; విగృహ్ణాంశ్చ= యుద్ధముసేయుచును; స్వపక్షవర్ధనం= తనపక్షమునువృద్ధిఁబొందించుటను; కుర్వన్= చేయుచును; మహత్=గొప్పదగు; ఐశ్వర్యం=సంపదను; అశ్నుతే= అనుభవించును.

అట్టినీతిశాస్త్రానువర్తియగు రాజు,కాలముననుసరించి,తనకుదౌర్బల్యముగలుగుకాలంబున శత్రువులతోసంధిచేయుచుఁ,దనకుఁబ్రాబల్యంబును శత్రునకుదౌర్బల్యంబునుంగలుగుకాలం

బునయుద్ధంబుసేయుచు, ఇట్లుస్వపక్షం బువృద్ధిఁబొందించుచు, బహుకాలము అపరిమితంబగునైశ్వర్యంబు ననుభవించును. అని, తాత్పర్యము.

హీయమానేన కర్తవ్యో రాజ్ఞా సంధి స్సమేన చ. ౯
స శత్రు మవమన్యేత జ్యాయాన్ కుర్వీత విగ్రహమ్

టీక॥హీయమానేన= క్షీణించుచున్న బలముగల; రాజ్ఞా= రాజుచేత ; సమేన= సమబలుఁడగుశత్రువుతో; ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము)సంధిః = సంధానము; కర్తవ్యః= చేయఁబడవలసినది. సః= ఆ; జ్యాయాన్= అధికుఁడగువాఁడు; శత్రుం= శత్రువును ; అవమన్యేత= తిరస్కరింపవలయును; విగ్రహం= యుద్ధమును; కుర్వీత= చేయవలయును.

తనబలముక్షీణించుచుండునప్పుడు, తనకుసమబలుండగుశత్రువుతో సంధిసేయవలయును; తానుశత్రువుకన్నఁనధికబలుండగునేని, శత్రువుందిరస్కరించి యతనితో యుద్ధముసేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

తన్మహ్యం రోచతే సంధి స్సహ రామేణ రావణ. ౧౦
యదర్థ మభి యుక్తా స్మ సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్

టీక॥ రావణ= రావణుఁడా! తత్= అందువలన; రామేణసహ= రామునితోఁగూడ; మహ్యం= నాకొఱకు; సంధిః= సంధి; రోచతే= రుచించుచున్నది. యదర్థం= ఎవ్వతెకొఱకు ; అభియుక్తాః= విరోధమునుపొందినవారలము; స్మ(స్మః) = అగుచున్నామో ; సా(అధ్యాహృతము)= ఆ; సీతా= సీతాదేవి; తస్మై= ఆ రామునికొఱకు ; ప్రదీయతాం= ఇవ్వఁబడుగాక.

రావణుఁడా! అట్లునీతిశాస్త్రమునుడువుటంజేసి, బలవంతుఁడగు రామునితో సంధిగావించుటనాయిష్టము ; రామునకుమనయందు విరోధముగలుగుటకుఁగారణభూతయయినసీతను, రామునకిచ్చివేయుదము.

అని, తాత్పర్యము.

స ౩౫

తస్య దేవర్షయ స్సర్వే గంధర్వాశ్చ జయైషిణః ౧౧
విరోధం మాగమ స్తేన సంధి స్తే తేన రోచతామ్

టీక॥ దేవర్షయః=దేవర్షులు; గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; సర్వే= అందఱును; తస్య=ఆరామునియొక్క; జయైషిణః=జయముఁగోరువారలు. తేన=అతనితో; విరోధం=పగను; మాగమః=పొందకుము. తేన= అతనితో; తే=నీకు; సంధిః=సంధానము; రోచతాం=రుచించుఁగాక.

దేవర్షులు గంధర్వులు మున్నగు వారలందఱును రామునకుజయంబు గలుగవలెనని కోరుచున్నారు; కావున, నీవతనితో విరోధంబుపెట్టుకొనకుము; సంధిగావింపనియ్యకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

అసృజ ద్భగవా న్పక్షౌ ద్వావేవ హి పితామహః ౧౨
సురాణా మసురాణాంచ ధర్మా ధర్మౌ తదాశ్రయౌ

టీక॥భగవాన్= అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; పితామహః=బ్రహ్మదేవుఁడు; సురాణాం=దేవతలకును; అసురాణాంచ=అసురులకును; ద్వౌ= రెండయిన; పక్షౌ వేవ=పక్షములనె; అసృజత్ హి=సృజించెనుగదా! ధర్మాధర్మౌ=ధర్మాధర్మములు; తదాశ్రయౌ = సురాసురులాశ్రయస్థానముగాఁగలవి.

భగవంతుండగుబ్రహ్మదేవుండు, సురలకును అసురులకును, రెండుపక్షములంగల్పించెను. అట్లుధర్మమునుఅధర్మమును, సురలను అసురులను, ఆశ్రయించియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మోహి శ్రూయతే పక్షో హ్యమరాణాం మహాత్మనామ్. ౧౩
అధర్మో రక్షసాం పక్షో హ్యసురాణాం చ రావణ

టీక॥రావణ= రావణుఁడా! ధర్మః=ధర్మము; మహాత్మనాం= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; అమరాణాం=దేవతలయొక్క; పక్షః = పక్షు

స ౩౫

ముగా("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము); శ్రూయతేహి=వినఁబడుచున్నదిగదా. అధర్మః=అధర్మము;రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క-యు; అసురాణాంచ=అసురులయొక్క-యు; పక్షోహి=పక్షముగదా!

రావణుఁడా!అందు, మహాత్ములగు దేవతలపక్షముధర్మము; అసురరాక్షసులపక్షమధర్మము.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మో వై గ్రసతేఽధర్మం తతః కృతమభూద్యుగమ్. ౧౪
అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తతస్తిష్యః ప్రవర్తతే

టీక॥యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు;ధర్మః=ధర్మము("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); అధర్మం=అధర్మమును;గ్రసతే= మ్రింగుచున్నదో; తతః=అప్పుడు;కృతం = కృతమను; యుగం=యుగము;అభూత్=అగును. యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు;అధర్మః=అధర్మము;ధర్మం=ధర్మమును;గ్రసతే=మ్రింగుచున్నదో ; తతః=అప్పుడు; తిష్యః= కలియుగము; ప్రవర్తతే=కలుగును.

ఎప్పుడు,ధర్మమువలననధర్మమునకుఁబరాజయముగలుగునో,అప్పుడుకృతయుగమందురు;ఎప్పుడుఅధర్మమువలనధర్మమునకుఁబరాజయము గల్గునో,అప్పుడు,కలియుగమనిచెప్పుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వయా చరతా లోకాన్ ధర్మో వినిహతో మహాన్. ౧౫
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్మద్బలినః పరే

టీక॥ తత్= అందువలన ; లోకాన్=లోకములనుగూర్చి;చరతా= సంచరించుచున్న; త్వయా=నీచేత;మహాన్=పూజ్యమయిన;ధర్మః=ధర్మము; వినిహతః=కొట్టఁబడినది . అధర్మశ్చ= అధర్మమును ; ప్రగృహీతః=స్వీకరింపఁబడినది. తేన=అందుచేత; పరే=శత్రువులు ; అస్మత్=మనకన్నను ; బలినః= అధికమయినబలముగల వారలు.

నీవు దిగ్విజయార్థమయిలోకంబులన్నియుఁదిరుగునప్పుడు , ధర్మంబు

నువిడిచి, యధర్మంబునుబరిగ్రహించితివి; అందువలన, ధార్మికుఁడగు రాముఁడు, మనకన్నబలవంతుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రమాదా ద్వివృద్ధ స్తే ధర్మోఽభిగ్రసతే హి నః. ౧౬

వివర్ధయతి పక్షంచ సురాణాం సురభావనః

టీక॥ సః=ఆయధర్మము; తే=నీయొక్క; ప్రమాదాత్=ఏమఱుపాటువలన; వివృద్ధః=వృద్ధిఁబొందినది. ధర్మః=ధర్మము; నః=మనలను; అభిగ్రసతేహి=మ్రింగుచున్నదిగదా! సురభావనః= దేవతలకనుకూలమయినధర్మము; సురాణాం=దేవతలయొక్క; పక్షం=పక్షమును; వివర్ధయతిచ=వృద్ధిఁబొందించుచున్నదియు.

ఆయధర్మమును, నీవు, ప్రమాదంబునవృద్ధిఁబొందించుకొంటివి; కావున, ధర్మముమనలనశింపఁజేయుచున్నది, మఱియునాధర్మముదేవతలకనుకూలమయినదికావున, వారలపక్షమునకుబలమునుగలిగించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించిత్కారిణా త్వయా. ౧౭

ఋషీణా మగ్నికల్పానా ముద్వేగో జనితో మహాన్

టీక॥ యత్కించిత్కారణాత్=ఏదోయొకకారణమువలన; విషయేషు=విషయములయందు; ప్రసక్తేన=ఆసక్తుఁడవయిన; త్వయా=నీచేత; అగ్నికల్పానాం=నిప్పువంటివారలయిన; ఋషీణాం=ఋషులకు; మహాన్=గొప్పదగు; ఉద్వేగః=మనస్తాపము; జనితః=కలిగింపఁబడినది.

నీవు, దేనివలననో, విషయాసక్తుండవై, నిప్పువంటిమహర్షులకు, మిక్కిలియుమనస్తాపంబుగావించితివి; అదంతయుదేవతలకుబలమయినది.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ప్రభావో దుర్ధర్షః ప్రదీప్తఇవ పావకః. ౧౮

టీక॥ తేషాం=వారలయొక్క; ప్రభావోపి=మహిమయు; ప్రదీప్తః=మండుచున్న; పావక ఇవ=నిప్పువలె; దుర్ధర్షః=ఎదిరింప నలవిగానిది.

ఆమహర్షులప్రభావము మండుచున్న నిప్పువంటిది; దానికెదురులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

తపసా భావితాత్మానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః
ముఖ్యైర్యజ్ఞైర్యజంత్యేతే నిత్యం తైస్తైర్ద్విజాతయః. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణులు; తపసా=తపస్సుచేత; భావితాత్మానః=ధ్యానింపఁబడిన యాత్మ గలవారలై; ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క; అనుగ్రహే=వృద్ధిఁబొందించుట యందు; రతాః=ఆసక్తులయి; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ముఖ్యైః=ఉత్తమములయిన; తైస్తైః=ఆయా; యజ్ఞైః=యాగములచేత; యజంతి=దేవతలఁ బూజింతురు.

ఈఋషులు, ఎల్లప్పుడును దపస్సొనరించుచుఁ బరమాత్మను ధ్యానించుచు, ధర్మవృద్ధియందాసక్తులయి, నానావిధోత్తమయాగంబులచే దేవతలం బూజింపుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము.

జుహ్వత్యగ్నీంశ్చ విధివ ద్వేదాంశ్చోచ్చైరధీయతే
అభిభూయచ రక్షాంసి బ్రహ్మఘోషా నుదీరయన్. ౨౦

టీక॥ ఏతే(అధ్యాహృతము)=ఈఋషులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; అగ్నీంశ్చ=అగ్నులను; జుహ్వతి=వేల్చుచున్నారు. వేదాంశ్చ=వేదములను; ఉచ్చైః=గట్టిగా; అధీయతే=పఠింతురు. రక్షాంసి=రాక్షసులను; అభిభూయచ=తిరస్కరించియు; బ్రహ్మఘోషాన్=వేదధ్వనులను; ఉదీరయన్ (ఉదీరయంతి)=చెప్పుచున్నారు.

మఱియునీఋషులు, యథావిధిన గ్నులహోమముసేయుచుండెదరు; వేదంబులంబఠింపుచుండెదరు; రాక్షసులందఱుఁబాఱిపోవునట్లు, గట్టిగా వేదపారాయణముసేయుచుండెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

స ౩౫

దిశో విప్రద్రుతా స్సర్వే స్తనయిత్నురివోష్ణగే

టీక॥ సర్వే=రాక్షసులందఱును; ఉష్ణగే= గ్రీష్మకాలమునందు; స్తనయిత్నురివ=మేఘమువలె; దిశః=దిక్కులను గూర్చి; విప్రద్రుతాః=పాఱిపోయిరి.

రాక్షసులందఱు, గ్రీష్మకాలంబునందు మేఘంబులుంబోలెభయంబున, దిక్కులకుఁబాఱుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మగ్నికల్పానా మగ్నిహోత్రసముత్థితః. ౨౧
ఆదత్తే రక్షసాం తేజో ధూమో వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥ అగ్నికల్పానాం= నిప్పువంటివారలగు; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; అగ్నిహోత్రసముత్థితః= అగ్నిహోత్రములనుండిలేచిన; ధూమః= పొగ; దశ=పదియయిన; దిశః = దిక్కులను; వ్యాప్య = వ్యాపించి; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తేజః=తేజస్సును; ఆదత్తే = గ్రహించుచున్నది.

మహాతపశ్శాలులగుఋషులయగ్నిహోత్రములనుండివెడలినధూమము, దశదిశలువ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును నశింపఁజేయుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తేషు తేషుచ దేశేషు పుణ్యేష్వేవ దృఢవ్రతైః. ౨౨
చర్యమాణం తప స్తీవ్రం సంతాపయతి రాక్షసాన్

టీక॥ తేషు తేషు=ఆయా; పుణ్యేషు=పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశములయందు; దృఢవ్రతైః= దృఢమయిననియమములుగలఋషులచేత; చర్యమాణం=చేయఁబడుచున్న; తీవ్రం= తీక్ష్ణమయిన; తపఏవచ=తపస్సునె; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సంతాపయతి= మిక్కిలియుఁదపింపఁజేయుచున్నది.

ఆయాపుణ్యస్థలములయందు, ఋషులుదృఢనియమంబునం గావించు నట్టితీవ్రతపస్సులవలనరాక్షసులు మిక్కిలియుఁదపించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షేభ్యో గృహీతశ్చ వరస్త్వయా. ౨౩

టీక॥త్వయా=నీచేత; దేవదానవయక్షేభ్యశ్చ=దేవతలవలనను దానవులవలనను యక్షులవలనను నే;వరః=వరము;గృహీతః=పుచ్చుకొనఁబడినది.

నీవు, దేవదానవయక్షులు మున్నగువారలవలన మరణము లేదని వరముఁ బొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషా వానరా ఋక్షా గోలాంగూలా మహాబలాః
బలవంత ఇహాగమ్య గర్జంతి దృఢవిక్రమాః. ౨౪

టీక॥మహాబలాః= అధికమయిన సేనగలవారలును;బలవంతః=అధికమయినబలిమిగలవారలును; దృఢవిక్రమాః= దృఢమయిన పరాక్రమముగలవారలునగు;మానుషాః=మనుష్యులును ; వానరాః=వానరులును; ఋక్షాః= ఎలుఁగుగొడ్డులును; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులును;ఇహ=ఇచ్చటికి ; ఆగమ్య=వచ్చి;గర్జంతి= అఱచుచున్నారు.

ఇప్పుడు,బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలులునగుమనుష్యులును వానరులునుఎలుఁగుగొడ్డులును కొండముచ్చులునులంకకువచ్చి గర్జించుచున్నారు! నీకువీరివలనఁజావులేనట్లు , వరంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాతాన్ వివిధాన్ దృష్ట్వా ఘోరాన్ బహువిధాం స్తథా
వినాశ మనుపశ్యామి సర్వేషాం రక్షసా మహమ్. ౨౫

టీక॥అహం=నేను; ఘోరాన్ =భయంకరములును;వివిధాన్=దివ్యాంతరిక్షభౌమభేదములు గలదియు ; తథా=అట్లు; బహువిధాన్ = పెక్కువిధములయినవియునగు;ఉత్పాతాన్= ఉత్పాతములను; దృష్ట్వా= చూచి; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; సర్వేషాం=అందఱియొక్కయు;వినాశం= నాశమును; అనుపశ్యామి= ఊహించుచున్నాను.

నానావిధంబులగుదివ్యాంతరిక్షభౌమోత్పాతంబులుపొడముటంజూడ,రా

త్తునులకందఱకునాశంబుగలుగుననితోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరాభి స్తనితా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః
శోణితేనాభి వర్షంతి లంకా ముష్ణేన సర్వతః. ౨౮

టీ॥ ఖరాభి స్తనితాః=తీక్ష్ణములయినధ్వని కలవియు; ఘోరాః=విరూపములును; ప్రతిభయంకరాః= భయంకరములునగు; మేఘాః=మబ్బులు; లంకాం=లంకను, లంకయందనుట; సర్వతః=అంతటను; ఉష్ణేన=వేడియయిన; శోణితేన=నెత్తురుచేత; అభివర్షంతి=కురియుచున్నవి.

వికృతరూపములును భయంకరములునగు మేఘములు, అత్యుగ్రంబుగాగర్జించుచు, లంకయంతయు, వేఁడినెత్తురునుగురియుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

రుదతాం వాహనానాంచ ప్రపతం త్యాస్రబిందవః
ధ్వజా ధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాంతి యథాపురా. ౨౯

టీక॥ రుదతాం=ఏడ్చుచున్న; వాహనానాం = గుఱ్ఱములుమున్నగువానియొక్క ; అస్రబిందవశ్చ=నెత్తురుబిందువులును ; ప్రపతంతి=పడుచున్నవి. ధ్వజాః=టెక్కెములు ; ధ్వస్తాః=దుమ్ముదగిలినవై; వివర్ణాశ్చ= రంగుచెడినవియునై; పురాయథా = మునుపువలె; నప్రభాంతి=ప్రకాశింపకున్నవి.

గుఱ్ఱములు నేనుంగులును, రోదనంబు సేయుచుఁ గన్నీళ్లు విడుచుచున్నవి; ధ్వజంబులన్నియుం దుమ్ముదగిలివివర్ణంబులయి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యాళా గోమాయవో గృధ్రా వాశ్యంతిచ సుభైరవమ్
ప్రవిశ్య లంకా మనిశం సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. ౩౦

టీక॥ వ్యాళాః= దుష్టములయిన; గోమాయవః=నక్కలును; గృధ్రాః=గద్దలును; లంకాం= లంకాపట్టణమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అనిశం=ఎల్లప్పుడును;

సుభైరవం = మిక్కిలియు భయంకరముగా; వాశ్యంతిచ=అఱచుచున్నవియు. సమవాయాంశ్చ= గుంపులను; కుర్వతే=చేయుచున్నవి.

దుష్టములగు నక్కలును గద్దలును, లంకాపురిం బ్రవేశించి, గుల్లస్వరమును, గుంపులు గుంపులుగాఁ జేరి, భయంకరముగాన అఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాళికాః పాండరై ర్దంతైః ప్రహసం త్యగ్రతః స్థితాః
స్త్రియ స్స్వప్నేషు ముష్ణంత్యో గృహాణి ప్రతిభాష్యచ. ౨౯

టీక॥ స్వప్నేషు=కలయందు; కాళికాః=నల్లని; స్త్రియః=స్త్రీలు; ప్రతిభాష్యచ= ప్రతికూలముగా మాటలాడియు; గృహాణి= ఇండ్లను, ఇండ్లనుండు పదార్థములననుట; ముష్ణంత్యః = దొంగిలించుచు; అగ్రతః=ఎదుట; స్థితాః=నిలిచినవారలయి; పాండరైః= తెల్లని; దంతైః=పండ్లతో; ప్రహసంతి=నవ్వుచున్నారు.

నల్లని స్త్రీలు, ఔదరింపు మాటలు చెప్పుచు, ఇండ్లనుండు పదార్థంబుల దొంగిలించునట్లును, మఱియు నెదుట నిలిచి, తెల్లని పండ్లు తేటపడఁ, బకపక నవ్వునట్లును, స్వప్నములు గలుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గృహాణాం బలికర్మాణి శ్వానః పర్యుపభుంజతే
ఖరా గోషు ప్రజాయంతే మూషికా నకులై స్సహ. ౩౦

టీక॥ గృహాణాం=ఇండ్లయొక్క; బలికర్మాణి = పూజాకార్యములను, పూజార్థమయి యుంచియుండు హవిస్సులను; శ్వానః=కుక్కలు; పర్యుపభుంజతే=తినుచున్నవి; గోషు=ఆవులయందు; ఖరాః = గాడిదలు; ప్రజాయంతే=పుట్టుచున్నవి. మూషికాః=పందికొక్కులు; నకులైస్సహ= ముంగిసలతోఁగూడ; వర్తంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి,

పూజార్థమయి యిండ్లయందుండు హవిస్సును కుక్కలు వచ్చి తినిపోవుచున్నవి; ఆవులయందు గాడిదలు పుట్టుచున్నవి; పందికొక్కులు ముంగిసలతోఁ గూడఁ దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మార్జారా ద్వీపిభి స్సార్ధం సూకరా శ్శునకై స్సహ
కిన్నరా రాక్షసై శ్చాపి సమీయు ర్మానుషై స్సహ. ౩౧

టీక॥ మార్జారాః=పిల్లులు; ద్వీపిభిస్సార్ధం=పులులతోఁగూడను; సూకరాః=ఊరఁబందులు; శునకైస్సహ=కుక్కలతోఁగూడను; సమీయుః(అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నవి. కిన్నరాః=కిన్నరులు; రాక్షసైశ్చాపి= రాక్షసులతోను; మానుషైస్సహ = మనుష్యులతోఁగూడను; సమీయుః (అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నారు.

మార్జారములు పులులతోఁ జేరియున్నవి; ఊరఁబందులుకుక్కలతోఁజేరుచున్నవి; కిన్నరులును రాక్షసులునుమనుష్యులును ఒక్కటిగానున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

పాండురారక్తపాదాశ్చ విహంగాః కాలచోదితాః
రాక్షసానాం వినాశాయ కపోతా విచరంతి చ. ౩౨

టీక॥ పాండురారక్తపాదాః=తెల్లనివియు నెఱ్ఱనివియు నైన పాదములుగల; కపోతాః = పావురములును; విహంగాశ్చ= పక్షులును ; కాలచోదితాః = దైవముచేఁబ్రేరింపఁబడినవై, రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వినాశాయ=నాశముకొఱకు; విచరంతి చ=తిరుగుచున్నవియు.

తెలుపు నెఱుపును గలసిన రంగుగల పాదములతోఁగూడిన పావురములు, దైవప్రేరితములయి , రాక్షసులవినాశంబుగలుగునని సూచింపుచుఁ , దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వీచీకూచీతి వాశ్యంత్య శ్శారికా వేశ్మసు స్థితాః

టీక॥ వేశ్మసు=ఇండ్లయందు ; స్థితాః=ఉన్న ; శారికాః=గోరువంకపిట్టలు; వీచీకూచీతి = వీచీకూచియని; వాశ్యంత్యః=అఱచుచు; వర్తంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ఇండ్లయందు మధురసల్లాపార్థము యిూపెంపఁబడినగోరువంకలు , మధురముగాఁగూయుటనువిడిచి, యిప్పుడు

వీచీకూచియని, క్రూరధ్వనులంజేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పతంతి గ్రథితా శ్చాపి నిర్జితాః కలహైషిణః. ౩౩
పక్షిణశ్చ మృగా స్సర్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదంతిచ

టీక॥ పక్షిణః= కాకులు మొదలగు పక్షులును; మృగాశ్చ=మృగములును; సర్వే=అన్నియు; నిర్జితాశ్చాపి= జయింపఁబడినవైనను; కలహైషిణః= కలహముగోరినవై; గ్రథితాః= గుంపులు గట్టినవై; పతంతి =పరుగెత్తుచున్నవి. ఆదిత్యంప్రతి = సూర్యునిగూర్చి; రుదంతిచ=ఏడ్చుచున్నవియు.

పక్షులునుమృగంబులును, ఒండొంటితోఁబోరుచు, సోలియు, మఱలఁగలహంబుఁగోరి, యొండొంటిపైకిం బరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు, సూర్యునింజూచిరోదనంబుఁజేయుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

కరాళో వికలో ముండః పురుషః కృష్ణపింగళః. ౩౪
కాలో గృహాణి సర్వేషాం కాలేకాలే న్వవేక్షతే

టీక॥కరాళః= భయంకరుఁడును; వికలః= హీనాంగుండును; ముండః= జుట్టులేనివాఁడును; కృష్ణపింగళః=నలుపునుగోరోజనమువంటి వన్నెయుఁగలవాఁడునగు;పురుషః= పురుషరూపుఁడయిన;కాలః=మృత్యువు; సర్వేషాం= అందఱియొక్క;గృహాణి=ఇండ్లను;కాలేకాలే=అన్యోన్యకాలమునందు ; అన్వవేక్షతే=చూచుచున్నాఁడు.

భయంకరాకారుండును ముండితశిరస్కుండును కృష్ణపింగళుండునగుపురుషనిరూపముధరించి, మృత్యువు, రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ, బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా న్యన్యాని దుష్టాని నిమిత్తా న్యుత్పతంతిచ. ౩౫
జ్ఞాత్వా ప్రధార్య కార్యాణి క్రియతా మాయతిక్షమమ్

టీక॥ఏతాని=ఇవియు;అన్యాని= ఇతరములయిన;దుష్టాని= దుష్టములయిన; నిమిత్తానిచ=నిమిత్తములును; ఉత్పతంతి=పుట్టుచున్నవి, జ్ఞాత్వా= తెలిసి;

నానృతాని=పనులను;ప్రధార్య= నిశ్చయించి;అనుపలక్షనం=ముందు కనుకూలమగునట్లు;క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక.

ఇప్పుడు,నీకను దుష్టనిమిత్తములనేకంబులును, బుట్టుచున్నవి; కాఁబట్టి చక్కఁగా నాలోచించి, నిశ్చయించి, ముందుకుబాధగలుగకుండునట్లు, చేయుము. అని,మాల్యవంతుఁడు రావణునితోఁ జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇదం వచ స్తత్ర నిశమ్య మాల్యవాన్
పరీక్ష్య రక్షోధిపతే ర్మనః పునః
అనుత్తమే షూత్తమపౌరుషో బలీ
బభూవ తూష్ణీం సమవేక్ష్య రావణమ్

టీక॥అనుత్తమేషు=తమకన్న శ్రేష్ఠులులేనివారియందు; ఉత్తమపౌరుషః= శ్రేష్ఠమయినపౌరుషము గలవాఁడును; బలీ=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు;మాల్యవాన్=మాల్యవంతుఁడు; తత్ర=అచ్చట;ఇదం=ఈ;వచః= మాటను;నిశమ్య=వినిపించి;రావణం= రావణుని;సమవేక్ష్య=చూచి;పునః = మఱల;రక్షోధిపతేః= రాక్షసనాయకుండగు రావణునియొక్క;మనః = మనస్సును;పరీక్ష్య=పరీక్షించి;తూష్ణీం= ఊరక;బభూవ=అయ్యెను.

ఉత్తములలో నుత్తమపౌరుషుండును బలవంతుండు నగు నామాల్యవంతుండు, ఇట్లు రావణునకుఁ జెప్పి, యతని మొగంబుఁ జూచి, యతనిమనంబుం జక్కఁగాఁ బరీక్షించి, యతనికిఁ దనమాటయనిష్టముగాఁ దోఁచుటం దెలిసికొని, యంత నూరకుండెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే,శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , పంచత్రింశస్సర్గః .
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండపంచత్రింశసర్గటీక ,
ముగిసినది.

౩౬

షట్త్రింశసర్గప్రారంభః.

తత్తు మాల్యవతో వాక్యం హిత ముక్తం దశాననః
న మర్షయతి దుష్టాత్మా కాలస్య వశ మాగతః. ౧

టీక॥దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధిగల ; దశాననః=రావణుఁడు ; కాలస్య=మృత్యువుయొక్క ; వశం=అధీనతను; ఆగతః=పొందినవాఁడై; మాల్యవతః=మాల్యవంతునియొక్క ; ఉక్తం= చెప్పఁబడిన; హితం=మేలుగల్గించునట్టి; వాక్యం=మాటను; నమర్షయతి=ఓర్వఁడయ్యె.

దుష్టాత్ముఁడగు రావణుండు, మృత్యువశంగతుండై, మాల్యవంతుండు చెప్పినహితవాక్యంబును సహింపఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము-

స బద్ధ్వా భ్రుకుటిం వక్త్రే క్రోధస్య వశ మాగతః
అమర్షా త్పరివృత్తాక్షో మాల్యవంత మథా బ్రవీత్. ౨

టీక॥అథ=అంత; సః= ఆరావణుఁడు; క్రోధస్య= కోపముయొక్క; వశం=అధీనతను; ఆగతః= పొందినవాఁడై; అమర్షాత్=కోపమువలన; వక్త్రే= మొగమునందు; భ్రుకుటీం=బొమముడిని; బద్ధ్వా= కట్టి; పరివృత్తాక్షః=తిరుగుచున్నకండ్లుగలవాఁడై; మాల్యవంతం=మాల్యవంతునిగూర్చి; అబ్రవీత్ — చెప్పెను.

అంత, నారావణుండు, పరమకుపితుండై, కోపంబుచే ముఖంబున బొమముడివడ, గ్రుడ్లుగిఱగిఱందిరుగ, నామాల్యవంతుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హితబుద్ధ్యా య దహితం వచః పరుష ముచ్యతే
పరపక్షం ప్రవిశ్యైవ నైత చ్ఛ్రోత్రం గతం మమ. ౩

టీక॥పరపక్షం=శత్రుపక్షమును ; ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించియే; హితబుద్ధ్యా= మేలని తెలిసికొనునను బుద్ధిచేత; అహితం= కీడుగల్గించునదియు; పరు

స ౩౬

షం=కఠినంబునగు; యత్=ఏ;వచః= మాట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్న దో; ఏతత్=ఈమాట; మమ=నాయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని ; నగతం=పొందినదికాదు.

శత్రువులపై స్నేహంబుచేత, నితనినెల్లైనహితంబుఁజెప్పినట్లు చెప్పి మోసపుచ్చవలయునని , యహితంబునుబరుషంబునగుమాటంజెప్పినావు; అయినను నేనుదానినివినను. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామ మేకం శాఖామృగాశ్రయమ్
సమర్థఁ మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్. ౪

టీక॥ మానుషం=మనుష్యుఁడును ; కృపణం=హీనుఁడును; ఏకం= ఏకాకియును; శాఖామృగాశ్రయం=కోఁతులేయాశ్రయముగాఁ గలవాఁడును; పితా=తండ్రిచేత; త్యక్తం=విడువఁబడినవాఁడును; వనాలయం= అడవియేయునికిపట్టుగాఁగలవాఁడు నగు ; రామం=రాముని; కేన=దేనిచేత; సమర్థఁ=సమర్థుఁనిఁగా; మన్యసే= తలంపుచున్నావు?

మనుష్యుఁడును నీచుండును ఏకాకియునుగోఁతులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడును దండ్రిచేవిడువఁబడినవాఁడును వనచరుండునగు రాముండు సమర్థుఁడనిచెప్పినావే ; అందు కేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా మీశ్వరం మాంచ దేవతానాం భయంకరమ్
హీనం మాం మన్యసే కేన హ్యహీనం సర్వవిక్రమైః. ౫

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఈశ్వరం=ప్రభుండను ; దేవతానాం= దేవతలకు;భయంకరం= భయముసేయువాఁడను;సర్వవిక్రమైః= సమస్తపరాక్రమములచేత;అహీనం= తక్కువకానివాఁడనగు;మాం=నన్ను; మాం చ=నన్నును;హీనం = తక్కువయినవానిఁగా; కేనహి = ఎందుచేత ; మన్యసే=తలంచుచున్నావు?

సమస్తరాక్షసులకుఁ బ్రభుండను సమస్తదేవతలకును భయంబు గల్గించువాఁడనుమహాపరాక్రమశాలినగు నేను దక్కువయనిచెప్పినావే;దేనిచేత? అని, తాత్పర్యము.

స ౩౬

వీరద్వేషేణ వా శంకే పక్షపాతేన వా రిపోః
త్వయాహం పరుషా ణ్యుక్తః పరప్రోత్సాహనేన వా. ౬

టీక॥ వీరద్వేషేణ=పరాక్రమవంతునియందలిద్వేషముచేతనో; రిపోః=శత్రువుయొక్క; పక్షపాతేనవా = పక్షముఁబొందుటచేతనో; పరప్రోత్సాహనేనవా= శత్రువుయొక్క ప్రోత్సాహపఱచుటచేతనో; త్వయా = నీచేత; అహం= నేను; పరుషాణి= కఠినవచనములను; ఉక్తః=చెప్పఁబడినాను. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; శంకే=తలంచెదను.

సజాతీయులలో వీరుండుండుటను సహింపఁజాలమిచేతనో, శత్రుపక్షపాతముచేతనో, లేక, శత్రువులుప్రోత్సాహ పఱచుటచేతనో, నీవునన్నట్లుపరుషవచనంబులాడితివిగాని, దానికివేఱెకారణములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభవంతం పదస్థం హి పరుషం కోభిధాస్యతి
పండిత శ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో వినా ప్రోత్సాహనా ద్రిపోః. ౭

టీక॥ రిపోః=శత్రువుయొక్క; ప్రోత్సాహనాద్వినా= ప్రోత్సాహపఱచుటలేక; పండితః=పండితుఁడును; శాస్త్రతత్త్వజ్ఞః = శాస్త్రసిద్ధాంతములఁ దెలిసినవాఁడునగు; కః= ఎవ్వఁడు; ప్రభవంతం = ప్రభావముగలవాఁడును; పదస్థం= రాజ్యపదంబుననున్నవాఁడునగువానిఁగూర్చి ; పరుషం =కఠినవచనమును ; అభిధాస్యతిహి=చెప్పును?

శత్రుప్రోత్సాహములేకున్నచోఁ, బండితుండును శాస్త్రంబులు దెలిసినవాఁడునగువాఁడెవ్వండు, రాజ్యాధికారంబుననున్నవాఁడును నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁడునగు రాజునుగూర్చి, పరుషవచనంబులాడును?

అని, తాత్పర్యము.

ఆనీయచ వనా త్సీతాం పద్మహీనా మివ శ్రియమ్
కిమర్థం ప్రతిదాస్యామి రాఘవస్య భయా దహమ్. ౮

టీక॥ అహం=నేను; వనాత్=అడవినుండి; పద్మహీనాం = కమలములేని; శ్రియమివ (స్థితాం)= లక్ష్మివలెనున్న; సీతాం=సీతాదేవిని ; ఆనీయచ= తెచ్చియు; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; భయాత్=భయమువలన ; కిమర్థం=ఎందుకొఱకు; ప్రతిదాస్యామి=మఱలనిత్తును.

నేను, బద్మాసనంబులేనిలక్ష్మీదేవివలెనున్న సీతాదేవిని వనంబుననుండి తెచ్చి, మఱలరామునకు భయపడి నేనేలయిత్తును.

అని, తాత్పర్యము.

వృతం వానరకోటీభి స్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణమ్
పశ్య కై శ్చిదహోభి స్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

టీక॥ త్వం=నీవు; వానరకోటీభిః= వానరులకోటులచేత; వృతం = చుట్టఁబడినవాఁడును; ససుగ్రీవం = సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును; సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘవం=రాముని; మయా=నాచేత; కైశ్చిత్=కొన్ని; అహోభిః= దినములచేత; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా ; పశ్య=చూడుము.

ఇంకఁగొన్నిదినంబులలోనె, సమస్తవానరసేనాసమేతుండగు రామునిసుగ్రీవలక్ష్మణులతోఁగూడ నేను వధించుటంజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మయా= నాచేత; నిహతం=(హనహింసాగత్యోఃఅనుధాతువునంబుట్టినది)వచ్చిన; రాఘవం=రాముని; పశ్య=చూడుము. శేషముసమానము.

ఇంకంగొన్ని దినంబులలోఁ నాకుఁగా, సమస్తవానరవాహినీ సమేతంబుగాసుగ్రీవలక్ష్మణ సహితుండై వచ్చిన రాముంజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వంద్వే యస్య నతిష్ఠంతి దైవతాన్యపి సంయుగే
స కస్మా ద్రావణో యుద్ధే భయ మాహారయిష్యతి. ౧౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ద్వంద్వే=ద్వంద్వమను; సంయుగే= యుద్ధ

మునందు; దైవతాన్యపి= దేవతలయినను; నతిష్ఠంతి=నిలువరో; సః = అట్టి; రావణః=రావణుఁడు; కస్మాత్=ఎందువలన; యుద్ధే=యుద్ధమునందు ; భయం=భయమును ; ఆహారయిష్యతి= పొందఁగలఁడు?

ఎవ్వనితో దేవతలుగూడ నిర్ద్వంద్వయుద్ధము సేయఁజాలరో, అట్టి రావణుఁడు, రామయుద్ధంబున, నేల భయంపడును?

అని, తాత్పర్యము.

ద్విధా భజ్యేయ మప్యేవం న నమేయంతు కస్యచిత్
ఏష మే సహజో దోష స్స్వభావో దురతిక్రమః. ౧౮

టీక॥ద్విధా=రెండువిధములు; భజ్యేయమపి=భగ్నుఁడనైననగుదును; ఏవం=ఇట్లు; కస్యచిత్=ఒకానొకనికైనను; ననమేయంతు=వంగను మాత్రము వంగను.ఏషః=ఇది; మే=నాయొక్క; సహజః=స్వాభావికమయిన; దోషః=దోషము. స్వభావః=స్వభావము ; దురతిక్రమః=అతిక్రమింప నలవిగానిది.

రాముండు బలవంతుండే యయినను,అతనిచేశిరశ్ఛేదమయినను బొందుదునుగాని , నేనెట్టివానికిని వంగను;ఇది స్వభావమునంగల్గినదోషము; స్వభావమునువిడువనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యది తావ త్సముద్రేతు సేతు ర్బద్ధో యదృచ్ఛయా
రామేణ విస్మయః కోత్ర యేన తే భయ మాగతమ్. ౧౯

టీక॥ రామేణ=రామునిచే ; సముద్రే తావత్=స్వల్పమయిన సముద్రమునందు; యదృచ్ఛయా=డబ్బాటుచేత; సేతుః=కట్టు; బద్ధో యది=కట్టఁబడినదగునేని; యేన=దేనిచేత; తే = నీకు; భయం=భయము;ఆగతం = వచ్చినదో; అత్ర=ఈవిషయమునందు; విస్మయః=ఆశ్చర్యము;కః=ఏది?

రాముండుసముద్రమునందు సేతువుకట్టినాఁడనిగదా నీవు భయముఁబొందినావు! ఒకవేళనీస్వల్పసముద్రమునందు డబ్బాటునరాముండు సేతువు గట్టినను, అదియేమియాశ్చర్యము?

అని, తాత్పర్యము.

సతు తీర్త్వార్ణవం రామ స్సహ వానర సేనయా
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి. ౧౩

టీక॥ [illegible]=ఆ; రామస్తు=రాముండు మాత్రము; వానర సేనయాసహ= వానరసేనతోఁగూడ; అర్ణవం= సముద్రమును; తీర్త్వా=దాఁటి; జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడై; నప్రతియాస్యతి= మఱలిపోఁడు, తే=నీకొఱకు; సత్యం= సత్యముగా; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండుమాత్రము, వానర సేనతో సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, మఱలఁ బ్రాణంబుతోఁబోఁబోవుట లేదు; ఇది వాస్తవము; సత్యము చేశపథము చేసెదను. అని, రావణుండు మాల్యవంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—జీవన్= బ్రతికియున్నవాఁడై; ప్రతియాస్యతి= పోవును. సత్యం=సత్యము. న(సందేహః)= సందేహము లేదు. తే=నీకొఱకు; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండువానర సేనా సమేతంబుగ సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, మఱలను ఖంబున నేపోవును; సత్యము; ఇందుకుసందేహము లేదు. అని, రావణుండు మాల్యవంతునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణం సంరబ్ధం రుష్టం విజ్ఞాయ రావణమ్
వ్రీడితో మాల్యవాన్ వాక్యం నోత్తరం ప్రత్యపద్యత. ౧౪

టీక॥ మాల్యవాన్ = మాల్యవంతుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న; సంరబ్ధం= వేగవంతుండగు; రావణం=రావణుని; రుష్టం = కోపించినవానిఁగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; వ్రీడితః=సిగ్గుపడినవాఁడై; ఉత్తరం= బదులయిన; వాక్యం=మాటను; నప్రత్యపద్యత=పొందఁడయ్యె.

మాల్యవంతుండు, ఇట్లతిసంరంభంబున జెప్పుచున్న రావణుంజూచి యితండు కుపితుండయినాఁడని తెలిసికొని, లజ్జితుండై, బదులుచెప్పఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

జయాశిషాచ రాజానం వర్ధయిత్వా యథోచితమ్
మాల్యవా నభ్యనుజ్ఞాతో జగామ స్వం నివేశనమ్. ౧౫

టీక॥ మాల్యవాన్ = మాల్యవంతుండు; యథోచితం = యథాయోగ్యముగా; జయాశిషా= "జయ" అను ఆశీర్వచనముచేత; రాజానం= రాక్షసరాజుండగు రావణుని; వర్ధయిత్వాచ= దీవించియు; అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞ పొందినవాండై; స్వం=తనదైన; నివేశనం = గృహమును; జగామ=పోయెను.

మాల్యవంతుండు, యథాయోగ్యంబుగా, రావణునకు, జయంబుగలుగనని యాశీర్వదించి, తనయింటికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు సహామాత్యో మంత్రయిత్వా విమృశ్యచ
లంకాయా మతులాం గుప్తిం కారయామాస రాక్షసః. ౧౬

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుండగు; రావణస్తు=రావణుండుమాత్రము; సహామాత్యః= మంత్రులతోంగూడినవాండై; మంత్రయిత్వా=ఆలోచించి; విమృశ్యచ = విచారించియు; లంకాయాం=లంకాపురియందు; అతులాం= సరిలేని; గుప్తిం=రక్షణమును; కారయామాస=చేయించెను.

అంత, రావణుండు, మంత్రులతోంగూడవిమర్శపూర్వకంబుగా నాలోచించి, లంకాపురికి, అసమానంబగుగుప్తికార్యంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వ్యాదిదేశ పూర్వస్యాం ప్రహస్తం ద్వారి రాక్షసమ్
దక్షిణస్యాం మహావీర్యౌ మహాపార్శ్వ మహోదరౌ. ౧౭

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; పూర్వస్యాం = తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి; ద్వారి=ద్వారమునందు; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుండను; రాక్షసం = రాక్షసుని; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను. దక్షిణస్యాం=దక్షిణదిక్కునందలిద్వారము

నందు; మహావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వనిమహోదరుని; వ్యాదిదేశ(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞాపించెను.

ఆరావణుండు, తూర్పువాకిలియందుఁబ్రహస్తుంగాచియుండ నాజ్ఞాపించెను; దక్షిణపువాకిలియందు, మహాపరాక్రమశాలులగు మహోదర మహాపార్శ్వులనుండ నానతిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమాయా మథో ద్వారి పుత్ర మింద్రజితం తథా
వ్యాదిదేశ మహామాయం బహుభీ రాక్షసై ర్వృతమ్. ౧౮

టీక॥ అథో=అంత;తథా=అట్లు; పశ్చిమాయాం = పడమటనుండునట్టి; ద్వారి=వాకిలియందు;మహామాయం= అధికమయినమాయగలవాఁడును; బహుభిః=పెక్కండ్రయిన; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; వృతం=చుట్టఁబడినవాడును; పుత్రం=కొడుకునగు ; ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; వ్యాదిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను.

పశ్చిమద్వారంబున , మహామాయుండును అనేకరాక్షస పరివేష్టితుండునగుతనకొడుకు నింద్రజిత్తును గావలియుండనాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరస్యాం పుర ద్వారి వ్యాదిశ్య శుకసారణౌ
స్వయం చాత్ర భవిష్యామి మంత్రిణ స్తా నువాచ హ. ౧౯

ౕటీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు;ఉత్తరస్యాం = ఉత్తరపుదిక్కునునుండునట్టి;పురద్వారి = పట్టణద్వారమునందు; శుకసారణౌ= శుకసారణులను;వ్యాదిశ్య=ఆజ్ఞాపించి; అత్ర=ఈయుత్తరద్వారమునందు; స్వయంచ=నేనును;భవిష్యామి = ఉండెదను. ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; తాన్=ఆ;మంత్రిణః= మంత్రులనుగూర్చి;ఉవాచ=చెప్పెను("హ"అనునది పాదపూరణార్థము).

ఆరావణుండు,ఉత్తరదిక్కునందలి

ద్వారంబునందు, శుకసారణులనుండఁ | దనని, మంత్రులతోఁజెప్పెను.
బనియాజ్ఞాపించితానును అచ్చటనుండె | అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసంతు విరూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్
మధ్యమే స్థాపయ ద్గుల్మే బహుభి స్సహ రాక్షసైః. ౨౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుండు; మధ్యమే=నడిమిదైన; గుల్మే=సేనాప్రదేశమునందు ; మహావీర్యపరాక్రమం = అధికమయినబలమునుబరాక్రమమునుగల; విరూపాక్షం= విరూపాక్షుఁడను; రాక్షసంతు = రాక్షసుని; బహుభిః= సెక్కండ్రయిన; రాక్షసైః సహ=రాక్షసులతోఁగూడ ; అస్థాపయత్ =ఉంచెను.

అట్లుపట్టణమధ్యంబున , మహాబలపరాక్రమశాలియగువిరూపాక్షుండను రాక్షసుని బహురాక్షససమేతంబుగా నుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విధానం లంకాయాః కృత్వా రాక్షసపుంగవః
కృతకృత్య మివాఽఽత్మానం మన్యతే కాలచోదితః. ౨౧

టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురావణుండు; ఏవం=ఇట్లు; లంకాయాః = లంకాపురికి ; విధానం= ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి; కాలచోదితః=మృత్యుప్రేరితుఁడై; ఆత్మానం=తన్ను; కృతకృత్యమివ=కృతార్థునివలె; మన్యతే= తలంచుచున్నాఁడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు, ఇట్లు,లంకాపురికి గుప్తికమగుసంవిధానంబుగావించి, మృత్యుచోదితుండై , తానంతవఱకుఁగృతార్థుఁడైనట్లు, తలంచుకొనియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసర్జయామాస తత స్సమంత్రిణో
విధాన మాజ్ఞాప్య పురస్య పుష్కలమ్

స ౩౬

జయాశిషా మంత్రిగణేన పూజితో

వివేశ చాంతఃపుర మృద్ధిమ న్మహత్. ౨౨

టీక॥ సః=ఆ రావణుఁడు; పురస్య=పట్టణమునకు; పుష్కలం = సమగ్రమయిన; విధానం = రక్షణకార్యమును; ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి; తతః = అంతట; మంత్రిణః= మంత్రులను; విసర్జయామాస=విడిచెను. మంత్రిగణేన= మంత్రిసమూహముచేత ; జయాశిషా "జయింపు" మనునాశీర్వచనముచేత; పూజితః = పూజింపఁబడినవాఁడై; ఋద్ధిమత్ = సంపదగలదియు; మహత్=గొప్పదియునగు; అంతఃపురంచ= అంతఃపురమును; వివేశ=ప్రవేశించెను.

అంతనారావణుండు , లంకానగరంబునకుసమగ్రంబుగారక్షణసంవిధానంబు సేయనాజ్ఞాపించి , మంత్రులకు సెలవీయ, వారలు "జయజయ" యని రావణునకాశీర్వాదంబునొసంగి , తమయిండ్లకుంబోయిరి; రావణుండును , నానావిధలక్ష్మీ విరాజమానంబగు నంతఃపురంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే , షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండషట్త్రింశసర్గటీక, ముగిసినది.

స ౩౭

శ్రీః

సప్తత్రింశసర్గప్రారంభః.

సరవానరరాజౌ తౌ సచ వాయుసుతః కపిః
జాంబవా నృక్షరాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. ౧
అంగదో వాలిపుత్రశ్చ సౌమిత్రి శ్శరభః కపిః
సుషేణ స్సహదాయాదో మైందో ద్వివిద ఏవచ. ౨
గజో గవాక్షః కుముదో నలో థ పనస స్తథా
అమిత్ర విషయం ప్రాప్తా స్సమవేతా స్సమర్థయన్. ౩

టీక॥తౌ=ఆ; నరవానరరాజౌ = మానుషేశ్వరుండగు రాముండును వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవుండును; సః=ఆ; వాయుసుతః= వాయుపుత్రుండైన ; కపిశ్చ=హనుమంతుండును; ఋక్షరాజః=ఎలుఁగుగొడ్డులకు రాజయిన;జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును ; రాక్షసః=రాక్షసుండయిన; విభీషణశ్చ= విభీషణుండును ; వాలిపుత్రః= వాలికొడుకైన; అంగదశ్చ= అంగదుండును; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండును; శరభః = శరభుండను ; కపిః=వానరుండును;సహదాయాదః= బంధువులతోఁగూడిన; సుషేణః=సుషేణుండును; మైందః = మైందుండును;ద్వివిదఏవచ= ద్వివిదుండును; గజః=గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; కుముదః=కుముదుండును; నలః=నలుండును;అథ=ఇంక; పనసః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమిత్రవిషయం = శత్రుదేశమును; ప్రాప్తాః = పొందినవారలయి ; సమవేతాః=చేరినవారలయి; సమర్థయన్= ఆలోచించిరి.

రామలక్ష్మణులునువానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుండును ఋక్ష [illegible]రాజుండగు జాంబవంతుండును విభీషణుండును వాలి కుమారుండగు నంగదుండును శరభుండును బంధు సహితుండగు సుషేణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును గజుండును గవాక్షుండును గుముదుండునునలుండును బనసుండునువీరలుము

న్నగువానరవీరులు లంకాద్వీపంబుఁజేరి నపిమ్మట, నందటుంగూడియిట్లని యాలోచించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా లక్ష్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా
సాఽ సురోరగగంధర్వై రమ రైరపి దుర్జయా. ౪

టీక॥ రావణపాలితా= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; ఇయం=ఈ; సా= ఆ; లంకా=లంకాపురి; లక్ష్యతే=చూడఁబడుచున్నది. సా=ఆలంక; అసురోరగగంధర్వైః = అసురులచేతను సర్పములచేతను గంధర్వులచేతను ; అమరైరపి=దేవతలచేతను; దుర్జయా= జయింపనలవిగానిది.

ఇదిగో, రావణబాహుపాలితంబగులంకాపురియగపడుచున్నది , ఆపట్టణము, సురాసురోరగగంధర్వులకైననుజయింపనలవిగానిది.

అని, తాత్పర్యము.

కార్యసిద్ధిం పురస్కృత్య మంత్ర యధ్వం వినిర్ణయే
నిత్యం సన్నిహితో హ్యత్ర రావణో రాక్షసాధిపః. ౫

టీక॥ అత్ర=ఈలంకాపురియందు; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణః=రావణుఁడు; నిత్యం =ఎల్లప్పుడును; సన్నిహితోహి= ఉన్నాఁడుగదా! కార్యసిద్ధిం= కార్యముయొక్క-సిద్ధించుటను; పురస్కృత్య= ముందిడుకొని; వినిర్ణయే=నిశ్చయనిమిత్తము; మంత్రయధ్వం = ఆలోచింపుఁడు.

ఇందు , రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు విడువక సన్నిహితుండై యున్నాఁడు; కాఁబట్టి,మనకుం గార్యసిద్ధియగునట్లు , చక్క-ఁగా నాలోచింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తథా తేషు బ్రువాణేషు రావణావరజోఽ బ్రవీత్
వాక్య మగ్రామ్యపదవ త్పుష్క-లార్థం విభీషణః. ౬

టీక॥ తథా=అట్లు; తేషు = వారలు;బ్రువాణేషు=చెప్పుచుండఁగా; రావ

స ౩౭

నావరజః= రావణునితమ్ముఁడయిన; విభీషణః=విభీషణుఁడు; అగ్రామ్యపదవత్= గ్రామ్యములుగానిపదములుగలదియు; పుష్కలార్థం= అధికమయినయర్థముగలదియునగు; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లు, వారలందఱుమాటలాడుచుండఁగా, రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు, వారలంజూచి, యగ్రామ్యంబులగుపదంబులుగలదియునధికార్థంబునగునీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అనల శ్శరభ శ్చైవ సంపాతిః ప్రఘస స్తథా
గత్వా లంకాం మమామాత్యాః పురీం పున రిహాగతాః. ౭

టీక॥ మమ=నాయొక్క; అమాత్యాః=మంత్రులయిన; అనలః = అనలుండును; శరభశ్చైవ = శరభుండును; సంపాతిః= సంపాతియును; తథా=అట్లు; ప్రఘసః= ప్రఘసుఁడును; లంకాం=లంకయను; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి; గత్వా=పోయి; పునః=మరల; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః= వచ్చినారు.

నామంత్రులయిన యనలశరభసంపాతిప్రఘసులునల్వురును, ఇప్పుడులంకాపురికిఁబోయి, చూచివచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

భూత్వా శకునయ స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రిపో ర్బలమ్
విధానం విహితం యత్తు తద్దృష్ట్వా సముపాగతాః. ౮

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)-ఆమంత్రులు; సర్వే=అందఱును; శకునయః= పక్షులు; భూత్వా=అయి; రిపోః= శత్రువుయొక్క; బలం=సైన్యమును; ప్రవిష్టాశ్చ=ప్రవేశించినవారలునై; యత్=ఏ; విధానం=ఏపాటు; విహితం= చేయఁబడినదో; తత్=దానిని; దృష్ట్వా= చూచి; సముపాగతాః=వచ్చినారు.

ఆయనలశరభసంపాతిప్రఘసులు, అందఱు, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శత్రుసైన్యంబులుచొచ్చి, యందుఁ జేయఁబడియుండునేపాటులన్నియుం జూచివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

సంవిధానం యదాహుస్తే రావణస్య దురాత్మనః
రామ తద్బ్రువత స్సర్వం యథాతత్త్వేన మే శృణు. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=ఆయనలశరభసంపాతిప్రఘసులు; యత్=ఏ; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య=రావణునియొక్క; సంవిధానం=ఏర్పాటును; ఆహుః=చెప్పుచున్నారో; తత్=దానిని; సర్వం=అంతయు; యథాతత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత; బ్రువతః=చెప్పుచున్న; మే(మత్)=నావలన; శృణు=వినుము.

రాముఁడా! వారలు, దురాత్ముండగు రావణుని రక్షణసంవిధానం బంతయుఁ జెప్పినారు; ఆసంగతియంతయుం జెప్పెదను వినుము. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం ప్రహస్త స్సబలో ద్వార మాసాద్య తిష్ఠతి
దక్షిణంచ మహావీర్యౌ మహాపార్శ్వమహోదరౌ. ౧౦

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; సబలః=సైన్యముతోఁ గూడినవాఁడై; పూర్వం=తూర్పుదిక్కునందలి; ద్వారం=వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడు. దక్షిణంచ=దక్షిణపువాకిలిని; మహావీర్యౌ=అధికమయినపరాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వుండును మహోదరుండును; ఆసాద్యతిష్ఠతః(అధ్యాహృతము)=పొంది యున్నారు.

ప్రహస్తుండు సైన్యసమేతుండై తూర్పుద్వారంబున నున్నాఁడు; మహాపరాక్రమశాలులగు మహోదర మహాపార్శ్వులు, దక్షిణద్వారంబునం గాచియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజి త్పశ్చిమద్వారం రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః
పట్టిసాసిధను ష్మద్భి శ్శూలముద్గరపాణిభిః. ౧౧
నానాప్రహరణై శ్శూరై రావృతో రావణాత్మజః

టీక॥ రావణాత్మజః=రావణునికొడుకైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; పట్టిసాసిధనుష్మద్భిః=అడ్డకత్తులును ఖడ్గములును ధనుస్సులునుగలవారలును; శూ

లముద్గరపాణిభిః = శూలములును ఇనుపగుదియలును చేతులంగలవారలు నగు; రాక్షసైః = ప్రధానరాక్షసుల చేత; బహుభిః = పెక్కండ్రచేత; వృతః = చుట్టబడినవాఁడై; నానాప్రహరణైః = నానావిధములయిన యాయుధములు గలవారలును; శూరైః = యుద్ధమునందు భయములేనివారలునగు రాక్షసుల చేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని; ఆసాద్యతిష్ఠతి (అధ్యాహృతము) = పొంది యున్నాఁడు.

రావణపుత్రుండగు నింద్రజిత్తు, అడ్డకత్తి ఖడ్గము ధనుస్సు శూలము ముద్గరము మొదలగు నాయుధములం దాల్చిన ప్రధానరాక్షసుల పెక్కండ్రతోను నానావిధాయుధపాణులును శూరులు నగు రాక్షసభటులతోఁ గూడి, పశ్చిమద్వారంబున నున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైస్తు బహుభి శ్శస్త్రపాణిభిః ౧౨
యుక్తః పర మసంవిగ్నో రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః
ఉత్తరం నగరద్వారం రావణ స్స్వయ మాస్థితః ౧౩

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; పరం = మిక్కిలియు; అసంవిగ్నః = నిర్భయుఁడై; శస్త్రపాణిభిః = ఆయుధములు చేతులంగల; బహుభిః = పెక్కులయిన; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; సహస్రైస్తు = వేలతోను; యుక్తః = కూడినవాఁడై; బహుభిః = పెక్కండ్రయిన; రాక్షసైః = ప్రధానరాక్షసుల చేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; స్వయం = తానె; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణద్వారమును; ఆస్థితః = అధిష్ఠించినాఁడు.

రావణుఁడు, నిర్భయుండై, యాయుధపాణులగు పెక్కువేల రాక్షసభటులును, పెక్కండ్రు ప్రధానరాక్షసులునుం గొలువఁ, దానెలంకయుత్తరద్వారంబున నున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విరూపాక్షస్తు మహతా శూలఖడ్గధనుష్మతా
బలేన రాక్షసై స్సార్ధం మధ్యమం గుల్మ మాస్థితః ౧౪

టీక॥ విరూపాక్షస్తు = విరూపాక్షుండును; మహతా=గొప్పదగు; శూలఖడ్గధనుష్మతా = శూలములును ఖడ్గములును ధనుస్సులును గల; బలేన=సైన్యముతో; రాక్షసైన్యప్రధానం = ప్రధాన రాక్షసులతోఁగూడ; మధ్యమం= నడిమిదైన; గుల్మం= సేనాప్రదేశము ను; ఆస్థితః=అధిష్ఠించినాఁడు.

విరూపాక్షుండు, శూలంబులును ఖడ్గంబులును ధనుస్సులును ధరించియుండు గొప్పసైన్యంబుతోఁగూడి, పెక్కు రాక్షసులు గొలువ, మధ్యమగుల్మంబున నున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతా నేవంవిధాన్ గుల్మాన్ లంకాయాం సమువీక్ష్య తే
మామకా స్సచివా స్సర్వే పున శ్శీఘ్ర మిహాగతాః. ౧౫

టీక॥ మామకాః=నావారలయిన; తే=ఆ; సచివాః=మంత్రులు; సర్వే= అందఱును; లంకాయాం = లంకయందు; ఏతాన్=ఈ; ఏవంవిధాన్ = ఇట్టి; గుల్మాన్=సేనలను; సమువీక్ష్య = చూచి; పునః=మఱల; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః = వచ్చినారు.

నామంత్రులు, అనలశరభసంపాతిప్రఘసులు, లంకయందు, ఇట్లు సంవిధానంబునొందియున్న సేనలం జూచి, మఱల శీఘ్రంబున నిచ్చటికి వచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

గజానాంచ సహస్రంచ రథానా మయుతం పురే
హయానా మయుతే ద్వేచ సాగ్రకోటీచ రక్షసామ్. ౧౬
విక్రాంతా బలవంత శ్చ సంయుగే ష్వాతతాయినః
ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిత్య మేతే నిశాచరాః. ౧౭

టీక॥ పురే=లంకాపట్టణమునందు; గజానాం= ఏనుంగులయొక్క; సహస్రంచ=వేయియును; రథానాం= రథములయొక్క; అయుతం= పదివేలును; హయానాం=గుఱ్ఱములయొక్క; ద్వే=రెండైన; అయుతేచ= పదివేలును, ఇరువదివేలుననుట; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటీచ=సమగ్ర

మయిన కోటియు ; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలును ; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; సంయుగేషు=యుద్ధములందు; ఆతతాయినః=క్రూరులునగు; ఏతే=ఈ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునకు; ఇష్టాః = ప్రియులు.

గజయోధులు వేవురును, రథికులు పదివేవురును, గుఱ్ఱపువారలిరువది వేవురును, గాల్బలముకోటిమందియు, పరాక్రమవంతులునుబలవంతులును యుద్ధంబులం గ్రూరులునగు నీరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగురావణున కెల్లప్పుడునుసమీపంబుననుండి సేవసేయుచుం బ్రియులై యుండువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకైకస్యాత్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశాంపతే
పరివార స్సహస్రాణాం సహస్ర ముపతిష్ఠతే. ౧౪

టీక॥విశాం=మనుష్యులకు; పతే=ప్రభువయిన రాముఁడా! అత్ర=ఈ రాక్షసులయందు; ఏకైకస్య=ఒక్కొక; రాక్షసస్య= రాక్షసునియొక్కయు; యుద్ధార్థే=యుద్ధమునిమిత్తమయి; పరివారః=పరిజనము; సహస్రాణాం= వేలయొకట, సహస్రం=వేయి, పదిలక్షలనుట; ఉపతిష్ఠతే=ఉన్నది.

నరేంద్రుండవగు రాముఁడా! ఈ రాక్షసులలోనొక్కొక రాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుఁ బదిలక్షల రాక్షసులు పరిజనులున్నారు. అని, విభీషణుండు, రామునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం ప్రవృత్తిం లంకాయాం మంత్రిప్రోక్తాం విభీషణః
ఏవ ముక్త్వా మహాబాహూ రాఘవాం స్తా నదర్శయత్. ౧౫

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; విభీషణః=విభీషణుఁడు; మంత్రిప్రోక్తాం=మంత్రులచేఁ జెప్పఁబడిన; లంకాయాం=లంకయందు (గల); ఏతాం=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తాన్=ఆ; రాక్ష

సాః=రాక్షసులను; అదర్శయత్=చూపెను.

మహాబాహుండగు విభీషణుండు; తనమంత్రులు చెప్పినలంకా వృత్తాంత మంతయు రామునకుం జెప్పి, యంత నా మంత్రులం జూపెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం సచివైః స్సర్వాం రామాయ ప్రత్యవేదయత్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆవిభీషణుండు; సచివైః=మంత్రులచేత; లంకాయాం=లంకయందుఁ (గల); సర్వాం=అంతసమాచారమును; రామాయ=రామునికొఱకు ; ప్రత్యవేదయత్=చెప్పించెను.

అంత, నవ్విభీషణుండు; తనమంత్రులచేతనుంగూడ నాలంకావృత్తాంతమంతయు రామునియెదుటఁ జెప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్ష మిద ముత్తర మబ్రవీత్. ౨౦
రావణావరజ శ్శ్రీమాన్ రామప్రియచికీర్షయా

టీక॥శ్రీమాన్=అధికమయిన కాంతిగల; రావణావరజః=రావణుని తమ్ముండగు విభీషణుఁడు ; రామప్రియచికీర్షయా=రామునకుఁ బ్రియంబు సేయనిచ్ఛచేత ; కమలపత్రాక్షం= తామరపూఱేకులవంటి కండ్లుగల ; రామం=రామునిగూర్చి; ఇదం=ఈ ; ఉత్తరం=పైఁ జెప్పవలసినమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మఱల, శ్రీమంతుండగు రావణానుజుండు, విభీషణుండు, తామరపూఱేకులంబోలె విశాలసుందరంబులగు నేత్రంబులుగల రాముం జూచి, యాపైఁ జెప్పవలసినమాటనిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కుబేరంతు యదా రామ రావణః ప్రత్యయుధ్యత. ౨౧
షష్టి శ్శతసహస్రాణి తదా నిర్యాంతి రాక్షసాః
పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా సత్త్వగౌరవాత్. ౨౨
సదృశా యేత్ర దర్పేణ రావణస్య దురాత్మనః

టీక॥ రామ = రాముఁడా! రావణః = రావణుఁడు; యదా = ఎప్పుడు; కుబేరంతు = కుబేరునిగూర్చియు; ప్రత్యయుధ్యత = యుద్ధముచేసెనో; తదా = అప్పుడు; అత్ర = ఈరాక్షసులందు; యే = ఏరాక్షసులు; పరాక్రమేణ = పరాక్రమముచేతను; వీర్యేణ = బలముచేత; తేజసా = కాంతిచేతను; సత్త్వగౌరవాత్ = ధైర్యాతిశయమువలనను; దర్పేణ = గర్వముచేతను; దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య = రావణునికి; సదృశాః = సమానులో; తే (అధ్యాహృతము) = అట్టి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; షష్టిః = అఱువది; శతసహస్రాణి = లక్షలు; నిర్యాంతి = బయలువెడలిరి.

రాముఁడా! మున్ను రావణుండు, కుబేరునితో యుద్ధముసేయఁబోయినప్పుడు, పరాక్రమంబునను బలంబునను తేజంబునను ధైర్యంబునను దర్పంబునను దురాత్ముండగు రావణునకు సమానులయిన రాక్షసులఱువదిలక్షలమంది పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర మన్యుర్న కర్తవ్యో రోషయే త్వాం న భీషయే. ౨౩
సమర్థోఽహ్యసి వీర్యేణ సురాణామపి నిగ్రహే

టీక॥ అత్ర = ఈవిషయమునందు; మన్యుః = కోపము; నకర్తవ్యః = చేయఁబడవలసినదికాదు. త్వాం = నిన్ను; రోషయే = కోపమునొందించుచున్నాను. నభీషయే = భయమునొందింపలేదు. త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత; సురాణామపి = దేవతలయొక్కయు; నిగ్రహేపి = నిగ్రహించుటయందును; సమర్థః = సమర్థుఁడవు; అసిహి = అగుచున్నావుగదా!

ఈవిషయమునందు నామీఁదఁగోపముసేయవలదు; నీకురోషముగలుగుటకుఁజెప్పుచున్నానుగాని భయముగలుగుటకుఁగాదు; నీవుపరాక్రమంబున దేవతలనైననునిగ్రహింపఁజాలినవాఁడవు.

అని, తాత్పర్యము.

తద్భవాం శ్చతురంగేణ బలేన మహతా వృతః. ౨౪
వ్యూహ్యేదం వానరానీకం నిర్మథిష్యసి రావణమ్

టీక॥ తత్ = అందువలన; భవాన్ = నీవు; చతురంగేణ = నాలుగంగములు గల; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడవు. ఇదం = ఈ; వానరానీకం = వానరసైన్యమును; వ్యూహ్య = వ్యూహములుగాఁ దీర్చి; రావణం = రావణుని ; నిమథిష్యసి = మథింపఁగలవు.

నీవును, అనంతంబగు చతురంగబలంబుతోఁ గూడియున్నావు ; కావున, నీ వానరసైన్యమును ఉచిత వ్యూహంబులంబన్ని, రావణుం బరిమార్పుము. అని విభీషణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణావరజే వాక్య మేవం బ్రువతి రాఘవః । ౨౫
శత్రూణాం ప్రతిఘాతార్థ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రావణావరజే = రావణుని తమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; బ్రువతి = చెప్పుచుండఁగా; రాఘవః = రాముఁడు; శత్రూణాం = శత్రువుల యొక్క; ప్రతిఘాతార్థం = చంపుటకొఱకు ; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుని తమ్ముండగు విభీషణుండు, ఈ ప్రకారంబునం జెప్పుచుండగానే, రాముండు, శత్రువధంబు పొంటె, నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారేతు లంకాయా నీలో వానరపుంగవః । ౨౬
ప్రహస్తప్రతియోద్ధా స్యా ద్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; నీలః = నీలుండు; బహుభిః = పెక్కండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేతను; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై ; లంకాయాః = లంకాపురియొక్క ; పూర్వద్వారేతు = తూర్పువాకిలియందు; ప్రహస్తప్రతియోద్ధా = ప్రహస్తునితో యుద్ధముసేయువాఁడు ; స్యాత్ = అగును.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుండు, పెక్కండ్ర వానరులం గూడి, లంకతూర్పువాకిలియందుండి, ప్రహస్తునకు యుద్ధంబొసంగును. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో వాలిపుత్రస్తు బలేన మహతావృతః. ౨౭
దక్షిణే బాధతాం ద్వారే మహాపార్శ్వమహోదరౌ

టీక॥వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదస్తు=అంగదుండును; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; దక్షిణే=దక్షిణపుదిక్కునందున్న; ద్వారే= వాకిలియందు; మహాపార్శ్వ మహోదరౌ=మహాపార్శ్వని మహోదరుని ; బాధతాం=బాధించుఁగాక.

వాలికుమారుండగు నంగదుఁడు, గొప్పసైన్యంబుఁగూడి, దక్షిణద్వారంబుననుండి, మహాపార్శ్వమహోదరులతో యుద్ధంబుసేయుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం నిపీడ్య పవనాత్మజః. ౨౮
ప్రవిశత్వప్రమేయాత్మా బహుభిః కపిభిర్వృతః

టీక॥అప్రమేయాత్మా= కొలఁదిలేనిబలముగల; పవనాత్మజః= వాయుకుమారుండగు; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; కపిభిః=వానరులచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; పశ్చిమద్వారం= పడమటివాకిలిని; నిపీడ్య= పీడించి; ప్రవిశతు=ప్రవేశించుఁగాక.

అప్రమేయబలసమన్వితుండగు వాయుపుత్రుఁడయిన హనుమంతుఁడు, పశ్చిమద్వారంబుననుండి, యుద్ధము చేయుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

దైత్యదానవసంఘానా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్. ౨౯
విప్రకారప్రియః క్షుద్రో వరదానబలాన్వితః
పరిక్రామతి యస్సర్వాన్ లోకాన్ సంతాపయన్ప్రజాః. ౩౦
తస్యాఽహం రాక్షసేంద్రస్య స్వయమేవ వధే ధృతః

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; దైత్యదానవసంఘానాం=దైత్యులయొక్కయు దానవులయొక్కయు సమూహములకును; మహాత్మనాం=పూజ్యమయిన స్వభావ

ముగల; ఋషీణాంచ=ఋషులకును; విప్రకారప్రియః= అపకారమునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై; క్షుద్రః=దుష్టుఁడై; వరదానబలాన్వితః=వరదానముచేఁ గలిగినబలముతోఁ గూడినవాఁడై; ప్రజాః= ప్రజలను; సంతాపయన్= తపింపఁజేయుచు; సర్వాన్= సమస్తములయిన; లోకాన్=లోకములను; పరిక్రామతి= సంచరించుచున్నాఁడో; తస్య= అట్టి; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; వధే= చంపుటయందు; అహం=నేను; స్వయమేవ=నేనే; ధృతః=నిశ్చయించినాను.

ఎవ్వఁడు దైత్యులకును దానవులకును మహాత్ములగు ఋషులకును అపకారము సేయుచు క్షుద్రవృత్తిని వలంబించి వరబలగర్వితుండై, జనులం బీడింపుచు, సమస్తలోకంబులందిరుగుచున్నాఁడో, అట్టి రాక్షసరాజుండగు రావణుని, నేనె వధింపనిశ్చయించినాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం నగరద్వార మహం సౌమిత్రిణా సహ. ౩౦
నిపీడ్యాభి ప్రవేక్ష్యామి సబలో యత్ర రావణః

టీక॥ అహం=నేను; సౌమిత్రిణా సహ=లక్ష్మణునితోఁ గూడ; యత్ర=ఎచ్చట; సబలః=సైన్యముతోఁ గూడిన; రావణః=రావణుఁడు; వర్తతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణద్వారమును; నిపీడ్య=పీడించి; అభిప్రవేక్ష్యామి=చొచ్చెదను.

అట్టి రావణుండు సైన్య సమేతుండై యెచ్చటనున్నాఁడో, ఆయుత్తరద్వారంబున, నేనునులక్ష్మణుండును, ఉండి, యుద్ధముగావించెదము.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రశ్చ బలవా నృక్షరాజశ్చ వీర్యవాన్. ౩౧
రాక్షసేంద్రా నుజశ్చైవ గుల్మో భవతు మధ్యమః

టీక॥ బలవాన్= అధికమయినబలముగల; వానరేంద్రశ్చ= వానరరాజండగుసుగ్రీవుండును; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల ; ఋక్షరాజ

శ్చ= ఎలుఁగుగోడ్డులరాజయినజాంబవంతుఁడును; రాక్షసేంద్రానుజశ్చైవ = రాక్షసరాజుండగు రావణునితమ్ముఁడయినవిభీషణుండును; మధ్యమః= నడిమిదైన; గుల్మః = సైన్యము ; భవతు=అగుఁగాక.

బలవంతుఁడగుసుగ్రీవుండును మహాపరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండును రావణానుజుండగువిభీషణుండును , మధ్యమగుల్మంబు నలంకరింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నచైవం మానుషం రూపం కార్యం హరిభి రాహవే. ౩౩

టీక॥ హరిభిః=వానరులచేత; ఆహవే=యుద్ధమునందు; ఏవం=ఇట్లు; మానుషం=మనుష్యసంబంధియగు ; రూపం=రూపము; కార్యంచ= చేయఁదగినదియుఁగాదు.

వానరులు, ఇప్పుడుండునట్లు, యుద్ధంబునందు, మనుష్యరూపంబుధరించియుండరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా భవతు సంజ్ఞా నో యుద్ధేఽస్మిన్ వానరే బలే
వానరాఏవ న శ్చిహ్నం స్వజనే స్మిన్ భవిష్యతి. ౩౪

టీ॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; అస్మిన్= ఈ; వానరే=వానరసంబంధియగు; బలే=సేనయందు; ఏషా=ఈ; సంజ్ఞా= గుఱుతు; భవతు=ఉండుఁగాక. స్వజనే=మనజనమునందు ; వానరాఏవ= వానరులే; నః= మనకు; చిహ్నం= గుఱుతు; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

యుద్ధమునందు, మనవానరసైన్యంబునందీసంకేతముండవలయును ; మనజనము అని తెలియుటకు మనకువానరులె గుఱుతుగనుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

వయంతు మానుషేణైవ సప్తయోత్స్యామహే పరాన్
అహ మేష సహభ్రాత్రా లక్ష్మణేన మహౌజసా. ౩౫

ఆత్మనా పంచమశ్చాయం సఖా మమ విభీషణః

టీక॥ మహౌజసా= అధికమయిన పరాక్రమముగల; భ్రాత్రా= తమ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేనసహ= లక్ష్మణునితోఁగూడ; ఏషః=ఈ, అహం= నేనును; ఆత్మనా=తన చేత; పంచమః= ఐదవవాఁడైన; మమ=నాయొక్క; సఖా= స్నేహితుఁడైన; అయం=ఈ; విభీషణశ్చ= విభీషణుఁడును; వయం = మేము; సప్త తు=ఏడుగురముమాత్రము; మానుషేణైవ = మనుష్యరూపముచేతనే; పరాన్=శత్రువులనుగూర్చి; యోత్స్యామహే=యుద్ధముచేసెదము.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును నేనును, నీలాంగదహనుమత్సుగ్రీవులును, నాస్నేహితుండు విభీషణుఁడును, మేమేడ్వురము మాత్రము, మనుష్యదేహంబుననేశత్రువులతో యుద్ధముచేసెదము. అని, రాముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామః కృత్యసిద్ధ్యర్థ మేవ ముక్త్వా విభీషణమ్. ౩౬

సువేలారోహణే బుద్ధిం చకార మతిమాన్ మతిమ్

రమణీయతరం దృష్ట్వా సువేలస్య గిరేస్తటమ్. ౩౭

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగల; సః=ఆ; రామః= రాముఁడు; కృత్యసిద్ధ్యర్థం = కార్యసిద్ధికొఱకు; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రమణీయతరం= మిక్కిలియు సుందరమయిన; సువేలస్య=సువేలమను; గిరేః= పర్వతముయొక్క; తటం=చఱియను; దృష్ట్వా= చూచి; సువేలారోహణేబుద్ధిః = సువేలపర్వతముయొక్క యెక్కుట యందు బుద్ధిగలవాఁడై; మతిం=బుద్ధిని; చకార=చేసెను.

బుద్ధిమంతుండగు రాముండిట్లు కార్యసిద్ధియగునట్లు, విభీషణునితోఁ జెప్పి, సువేలపర్వతతటంబు మిక్కిలియు సుందరంబుగానుండుటం జూచి, యప్పర్వతంబుపైనారోహింపం దలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రామో మహతా బలేన
ప్రచ్ఛాద్య సర్వాం పృథివీం మహాత్మా
ప్రహృష్టరూపోఽభిజగామ లంకాం
కృత్వా మతిం సోఽరివధే మహాత్మా. ౩౮

టీక॥ తతస్తు=అంతను; మహాత్మా=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మహాత్మా= అధికమయినధైర్యముగలవాఁడునగు; సః=ఆరాముఁడు; ప్రహృష్టరూపః = అధికముగాసంతోషించినవాఁడై; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; సర్వాం= సమస్తమయిన; పృథివీం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య= కప్పి; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిజగామ=పోయెను.

అంత, మహాబుద్ధిశాలియు మహాధైర్యశాలియునగు రాముండు, మిగులసంతోషంబునొంది, అనంతంబగు వానరసైన్యంబు సువేలప్రాంతభూమి నెంతయు వ్యాపించి వెంబడింప, లంకమీఁదికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

స ౩౮

శ్రీః

అష్టత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

స తు కృత్వా సువేలస్య బుద్ధి మారోహణం ప్రతి
లక్ష్మణానుగతో రామ స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౧
విభీషణంచ ధర్మజ్ఞ మనురక్తం నిశాచరమ్
మంత్రజ్ఞంచ విధిజ్ఞంచ శ్లక్ష్ణయా పరయా గిరా. ౨

టీ॥ లక్ష్మణానుగతః= లక్ష్మణుని చేత వెంబడింపఁబడిన; సః= ఆ; రామః= రాముఁడు; సువేలస్య= సువేలపర్వతముయొక్క; ఆరోహణంప్రతి= ఎక్కుటనుగూర్చి; బుద్ధిం = బుద్ధిని; కృత్వాతు= చేసినంతనే; సుగ్రీవం = సుగ్రీవునిగూర్చియు; ధర్మజ్ఞం= ధర్మము దెలిసినవాఁడును; అనురక్తం= అనురాగముగలవాఁడును; మంత్రజ్ఞంచ = ఆలోచన దెలిసినవాఁడును; విధిజ్ఞంచ= కార్యములఁ దెలిసిన వాఁడును ; నిశాచరం= రాక్షసుండునగు; విభీషణంచ= విభీషణునిగూర్చియు; శ్లక్ష్ణయా= మధురమయిన; పరయా= ఉత్తమమగు ; గిరా= మాటచేత; ఇదం= దీని; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

లక్ష్మణసహితుండగు రాముండు, అట్లు సువేలపర్వతంబు నారోహింపం దలంచి, సుగ్రీవుని, ధర్మవేత్తయు, దన యందనురాగముగలవాఁడును ఆలోచన దెలిసినవాఁడును గార్యంబుల సమర్థుండును రాక్షసుండగుటచే నచ్చటిఛిద్రంబులఁ దెలిసినవాఁడునగు విభీషణునింజూచి, మధురవచనంబుననిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువేలం సాధు శైలేంద్ర మిమం ధాతుశతై శ్చితమ్
అధ్యారోహామహే సర్వే వత్స్యామోఽత్ర నిశా మిమామ్. ౩

టీ॥ వయం (అధ్యాహృతము)= మనము; సర్వే= అందఱము; సాధుశైలేంద్రం= మంచిపర్వతములలో శ్రేష్ఠంబును; ధాతుశతైః= ధాతువులనూటుల

చేత; చితం= వ్యాపింపఁబడినదియును గు; ఇమం=ఈ; సువేలం=సువేలపర్వతమును; అధ్యారోహామహే= ఎక్కెదము. అత్ర=ఈపర్వతమునందు ; ఇమాం=ఈ; నిశాం=రాత్రియంతయు; వత్స్యామః=ఉందము.

మనమందఱమును , నానావిధధాతువులచేనలంకృతమయిపర్వతోత్తమమయిఁయున్నయీసువేలపర్వతమునారోహించి , యీరాత్రియంతయునిందునివసింతము. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంచా లోక యిష్యామో నిలయం తస్య రక్షసః
యేన మే మరణాంతాయ హృతా భార్యా దురాత్మనా. ౪
యేన ధర్మో న విజ్ఞాతో న తద్వృత్తం కులం తథా
రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్గర్హితం కృతమ్. ౫

టీక॥దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధిగల ; యేన=ఎవ్వనిచేత; మరణాంతాయ=మరణరూపములయిన ఫలముకొఱకు ; మే=నాయొక్క; భార్యా = భార్య; హృతా= అపహరింపఁబడినదో ; యేన=ఎవ్వనిచేత; ధర్మః = ధర్మము; నవిజ్ఞాతః=తెలియఁబడలేదో; తత్= ఆ; వృత్తం=ఆచారము;న(విజ్ఞాతం)-తెలియఁబడలేదో; తథా= అట్లు; కులం=వంశము; నవిజ్ఞాతం (అధ్యాహృతము)=తెలియఁబడలేదో;యేన=ఎవ్వనిచేత; రాక్షస్యా= రాక్షససంబంధియగు; నీచయా=నీచమయిన;బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; గర్హితం=నిందింపఁబడిన; తత్=ఆకార్యము; కృతం=చేయఁబడినదో; తస్య=అట్టి; రక్షసః=రాక్షసుఁడైనరావణునియొక్క; నిలయం= ఉనికిపట్టయిన; లంకాంచ=లంకాపురినిఁ;ఆలోకయిష్యామః=చూతము.

ఏదురాత్ముండుమరణంబు నొందుటకై నాభార్యనపహరించెనో , ఎవ్వం డుధర్మంబు దెలియక సదాచారంబు విచారింపక కులంబుగణింపక,రాక్షససాధారణమయిననీచ బుద్ధిచే,నిందితంబగుపరభార్యాపహరణంబు గావించెనో,అట్టిరావణుని నివాసస్థానమయిన లంకాపురింగూడఁజూతము.

అని,తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మే వర్తతే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే
యస్యాపరాధా న్నీచస్య వధం ద్రక్ష్యామి రక్షసామ్. ౬

టీక॥యస్య=ఏ;నీచస్య=నీచునియొక్క; అపరాధాత్=తప్పువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వధం=చంపుటను;ద్రక్ష్యామి=చూతునో;తస్మిన్=ఆ;రాక్షసాధమే= రాక్షసులలోఁ దక్కువయయిన రావణుండు; కీర్తితే= చెప్పఁబడఁగా; మే=నాకు; రోషః= కోపము;వర్తతే=కలుగుచున్నది.

రాక్షసాధముండగు నా రావణుని పేరుచెప్పిన,నాకుమిక్కిలియు రోషము పుట్టుచున్నది ; అతనియొక్కని యపరాధమువలన, నిప్పుడు రాక్షసులనందఱుఁ జంపవలసియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకో హి కురుతే పాపం కాలపాశవశం గతః
నీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి. ౭

టీక॥ఏకో హి=ఒక్కఁడె; కాలపాశవశంగతః=మృత్యువుయొక్క త్రాటి యధీనతనుఁబొందినవాఁడై; పాపం=అకార్యమును; కురుతే=చేయుచున్నాఁడు. నీచేన=నీచుండగు; తేన= అతనిచేత;ఆత్మాపచారేణ= తనయపరాధము చేత;కులం=కులము;వినశ్యతి= నశించుచున్నది.

ఒక్కఁడుమాత్రమె,మృత్యువశంగతుండై, యకార్యంబు గావించును; నీచుండగునతనియపరాధంబుచే,నతనికులంబునంబుట్టినవారలందఱు, నాశంబు నొందుదురు. అని,రాముండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సమ్మంత్రయన్నేవ సక్రోధో రావణంప్రతి
రామ స్సువేలం వాసాయ చిత్రసాను ముపారుహత్. ౮

టీక॥ రామః= రాముఁడు ఏవం=ఇట్లు;సమ్మంత్రయన్నేవ = చెప్పుచునే; రావణంప్రతి=రావణునిగూర్చి ; సక్రోధః= కోపముతోఁగూడినవాఁడై ; వాసాయ = నివాసముకొఱకు;చిత్రసానుం= నానావిధములయినచఱియ

లుగల ; సువేలం = సువేలపర్వత మును; ఉపారుహత్ = ఎక్కెను.

రాముండట్లు చెప్పుచునే, రావణుని పైఁగలిగిన కోపముతోఁగూడినవాఁడై, విచిత్రసానువగు సువేలపర్వతంబు నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పృష్ఠతో లక్ష్మణశ్చైన మన్వగచ్ఛ త్సమాహితః
సశరం చాప ముద్యమ్య సుమహ ద్విక్రమే రతః ౯

టీక॥ లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; సమాహితః = ఎచ్చరికగలవాఁడై; విక్రమే = పరాక్రమమునందు; రతః = ఆసక్తుఁడై; సుమహత్ = మిక్కిలియు గొప్పదగు; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; చాపం = విల్లును; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; ఏనం = ఈరాముని; పృష్ఠతః = వెనుకనుండి; అన్వగచ్ఛత్ = వెంబడించెను.

లక్ష్మణుండును, పరాక్రమంబునవలంబించి, బాణంబును మహాధనుస్సుం బట్టుకొని, యెచ్చరికగలవాఁడై, రాముని వెంబడింపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మన్వరోహ త్సుగ్రీవ స్సామాత్య స్సవిభీషణః

టీక॥ సామాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడును; సవిభీషణః = విభీషణునితోఁగూడినవాఁడునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; తం = ఆలక్ష్మణుని ; అన్వరోహత్ = వెంబడించియారోహించెను.

అంత, సుగ్రీవుండును దనమంత్రులను విభీషణునిం గూడి, లక్ష్మణుని వెంబడించియారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నంగదో నీలో మైందో ద్వివిద ఏవచ. ౧౦
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః
పనసః కుముదశ్చైవ హరో రంభశ్చ యూధపః. ౧౧
జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ ఋషభశ్చ మహామతిః

దుర్ముఖశ్చ మహాతేజా స్తథా శతవలిః కపిః. ౧౨
ఏతే చాన్యేచ బహవో వానరా శ్శీఘ్రగామినః
తే వాయువేగప్రవణా స్తం గిరిం గిరిచారిణః. ౧౩
అధ్యారోహంత శతశ స్సువేలం యత్ర రాఘవః

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుండును; అంగదః=అంగదుండును; నీలః= నీలుండును; మైందః=మైందుండును; ద్వివిదఏవచ=ద్వివిదుండును; గజః=గజుండును; గవాక్షః=గవాక్షుండును; గవయః=గవయుండును; శరభః=శరభుండును; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; పనసః=పనసుండును; కుముదశ్చ=కుముదుండును; హరః = హరుండును ; రంభః = రంభుండును ; యూథపశ్చ = సేనాపతియును ; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ=సుషేణుండును; మహామతిః= అధికమయినబుద్ధిగలయు; ఋషభశ్చ= ఋషభుండును; మహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; దుర్ముఖశ్చ= దుర్ముఖుండును; తథా=అట్లు; శతవలిః శతవలియును ; కపిః=వానరుండును; ఏతేచ=వీరలును; శీఘ్రగామినః= శీఘ్రము గాఁబోవువారలగు; అన్యే= ఇతరులయిన; వానరాశ్చ= వానరులును; బహవః=పెక్కండ్రును; తే=ఆ; వాయువేగప్రవణాః=వాయువుయొక్క వేగంబువంటి వేగంబుగలగమనముగల ; గిరిచారిణః=వానరులు; శతశః = నూఱు నూఱులుగా; యత్ర=ఎచ్చట; రాఘవః= రాముఁడు; ఆరురోహ (అధ్యారోహంత) =ఎక్కెనో; తం=ఆ; సువేలం= సువేలమను; గిరిం=పర్వతమును; అధ్యారోహంత=ఎక్కిరి.

హనుమంతుండునంగదుండు నీలుండు మైందుండుద్వివిదుండుగజుండుగవాక్షుండు గవయుండుశరభుండు గంధమాదనుండుఁబనసుండుఁ గుముదుండు హరుండురంభుండుజాంబవంతుండుసుషేణుండుబుద్ధిమంతుండగు ఋషభుండుమహాతేజుండగుదుర్ముఖుండుశతవలియు,వీరలును,ఇంకనితరులు పెక్కండ్రును,వాయువేగులగునావానరులందఱు,రాముని వెంట,సువేలపర్వతంబునారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే త్వదీర్ఘేణ కాలేన గిరి మారుహ్య సర్వతః. ౧౪
దదృశు శ్శిఖరే తస్య విషక్తా మివ ఖే పురీమ్

టీక॥ తే=ఆరామాదులును; అదీర్ఘేణ=శీఘ్రమయిన; కాలేన= కాలముచేత; గిరిం=సువేలపర్వతమును; సర్వతః=అంతయు; ఆరుహ్య = ఆరోహించి; తస్య = ఆత్రికూటపర్వతముయొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; ఖే=ఆకాశమునందు; విషక్తామివ(స్థితాం)- అంటుకొనియున్నట్లున్న; పురీం= లంకాపట్టణమును; దదృశుః=చూచిరి.

అంతనారామాదులు, శీఘ్రంబునసె, యాసువేలపర్వతశిఖరంబు నారోహించి, త్రికూటశిఖరాగ్రంబున నాకాశంబున వ్రేలాడునట్లున్నలంకాపురిం జూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుభాం ప్రవరద్వారాం ప్రాకారపరిశోభితామ్. ౧౫
లంకాం రాక్షససంపూర్ణాం దదృశు హరియూథపాః

టీక॥ హరియూథపాః = వానరయూథపులు ; శుభాం=సుందరమయినదియు; ప్రవరద్వారాం= శ్రేష్ఠములయినద్వారములుగలదియు ; ప్రాకారపరిశోభితాం=ప్రాకారములచేఁబ్రకాశించుచున్నదియు ; రాక్షస సంపూర్ణాం = రాక్షసులచేనిండినదియునగు; తాం=ఆ; లంకాం= లంకాపురిని; దదృశుః=చూచిరి.

వానరవీరులందఱు , సుందరంబును సుందరద్వారంబును ప్రాకారాలంకృతంబును రాక్షసులచే నిండినదియు నగు లంకాపురింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారచయసంస్థైశ్చ తదా నీలై ర్నిశాచరైః. ౧౬
దదృశు స్తే హరిశ్రేష్ఠాః ప్రాకార మపరం కృతం

టీక॥ తే=ఆ; హరిశ్రేష్ఠాః= వానరోత్తములు; తదా=అప్పుడు; ప్రాకారచయసంస్థైః= కోటకొమ్మలయందున్న; నీలైః=నల్లని ; నిశాచరైశ్చ= రాక్షసులచేతను; కృతం = చేయఁబడిన; అపరం= ఇతరమయిన ; ప్రాకా

రం=కోటను;దదృశుః= చూచిరి.

అప్పుడు,వల్లరిరాక్షసులు , కోటకొమ్ములనుండుటవలన, రెండవప్రాకారమువలెనున్న యారాక్షసపఙ్క్తినిగూడ,నవ్వానరోత్తములుచూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా వానరా స్సర్వే రాక్షసాన్ యుద్ధకాంక్షిణః. ౧౭
ముముచు ర్వివిధా న్నాదాం స్తత్ర రామస్య పశ్యతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తే=ఆ; వానరాః=వానరులు;సర్వే = అందఱును; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; దృష్ట్వా=చూచి;యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధముగోరువారలయి; రామస్య = రాముండు; పశ్యతః = చూచుచుండఁగా ; వివిధాన్= నానావిధములయిన ; నాదాన్=ధ్వనులను ; ముముచుః= విడిచిరి.

అచ్చట,నావానరులందఱు, నారాక్షసులంజూచి, యుద్ధంబుసేయనుత్సుకులయి , రాముండుచూచుచుండఁగానే, నానావిధంబులసింహనాదంబులు గావించిరి. అని,తాత్పర్యము.

తతో స్తమగమ త్సూర్య స్సంధ్యయా ప్రతిరంజితః. ౧౮
పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా చ క్షపా సమభివర్తతే

టీక॥తతః=అంత; సూర్యః= సూర్యుఁడు; సంధ్యయా=సంధ్యచేత; ప్రతిరంజితః= ఎఱ్ఱఁగాఁజేయఁబడినవాఁడై; అస్తం=అస్తమయమును ; అగమత్=పొందెను. పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా=నిండుచంద్రునిచేఁ బ్రకాశించుచున్న; క్షపాచ=రాత్రియు; సమభి వర్తతే=వచ్చినది.

అంత,సూర్యుండు, సంధ్యారాగంబునంబుల్లవితుండై యస్తమించెను ; రాత్రియుఁ, బూర్ణచంద్రాలంకృతయయిపొడసూపినది.

అని,తాత్పర్యము.

తత స్సరామో హరివాహినీపతి
ర్విభీషణేన ప్రతినంద్య సత్కృతః. ౧౯

సలక్ష్మణో యూథపయూథసంవృత
స్సువేలపృష్ఠే న్యవస ద్యథాసుఖమ్

టీక॥ తతః=అంత ; హరివాహినీపతిః=వానరసేనానాయకుండగు;సః=ఆ; రామః=రాముండు; విభీషణేన=విభీషణునిచేత; ప్రతినంద్య=పొగడి;సత్కృతః=పూజింపఁబడినవాఁడై; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై ; సువేలపృష్ఠే=సువేలపర్వతాగ్రమునందు; యథాసుఖం=సుఖము నతిక్రమింపక; న్యవసత్=ఉండెను.

అంత,వానరసేనానాయకత్వంబు నొందినయారాముండు, విభీషణుండు నానావిధంబులం బూజింప,లక్ష్మణునింగూడి,వానరవీరసమూహపరివేష్టితుండై,యారాత్రి, సువేల పర్వతాగ్రంబున సుఖంబు గానివసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , అష్టాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, సప్తార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టాత్రింశసర్గటీక ,
ముగిసినది.

౩౯

ఏ కో న త్రిం శ స్స ర్గ ప్రా ర ౦ భః.

తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః
లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనానిచ. ౧

టీక॥వీరాః=పరాక్రమముగల;హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులు;తత్ర=ఆ సువేలాగ్రమునందు;తాం=ఆ ; రాత్రిం=రాత్రియంతయు;ఉషితాః=వ

సించినవారలయి;లంకాయాం= లంకయందు (గల); వనాని= వనములను; ఉపవనానిచ=ఉద్యానవనములను ; దదృశుః=చూచిరి.

పరాక్రమవంతులగు నావానరశ్రేష్ఠులట్లు రాత్రియంతయు నాసువేలాగ్రంబుననుండి, తెల్లవాఱిన వెనుక , లంకయందలివనంబుల నుద్యానవనంబులం జూచిరి. అని,తాత్పర్యము.

సమసౌమ్యాని రమ్యాణి విశాలా న్యాయతాని చ
దృష్టిరమ్యాణి తే దృష్ట్వా బభూవు ర్జాతవిస్మయాః. ౨

టీక॥ తే=ఆవానరులు ; సమసౌమ్యాని = ఎచ్చుతక్కువలులేనివియు శాంతిగలవియు;రమ్యాణి= రమణీయములును;విశాలాని= వెడల్పులయినవియు;ఆయతానిచ = నిడుపులయినవియు;దృష్టిరమ్యాణి= కన్నులకురమణీయములునగు; వనానిఉపవనానిచ(అధ్యాహృతము)= వనంబులనుఉపవనంబులను;దృష్ట్వా= చూచి ; జాతవిస్మయాః = కలిగినయాశ్చర్యముగలవారలు;బభూవుః=అయిరి.

ఆవానరులు , మిట్టపల్లములులేనివియుఁగ్రూరమృగంబులులేనివియు విశాలంబులు నాయతంబులును గన్నులకుఁబండువుగలిగించునవియురమణీయంబులునగు నాలంకయందలి వనంబులనుపవనంబులనుం జూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని,తాత్పర్యము.

చంపకాశోక పున్నాగసాలతాలసమాకులా
తమాలవనసంఛన్నా నాగమాలాసమావృతా. ౩
హింతాలై రర్జునై ర్నీపై స్సప్తపర్ణైశ్చ పుష్పితైః
తిలకైః కర్ణికారైశ్చ పాటలైశ్చ సమంతతః. ౪
శుశుభే పుష్పితాగ్రైశ్చ లతాపరిగతై ర్ద్రుమైః
లంకా బహువిధై ర్దివ్యై ర్యథేంద్ర స్యామరావతీ. ౫
విచిత్రకుసుమోపేతై రక్తకోమలపల్లవైః
శాద్వలైశ్చ తథా నీలై శ్చిత్రాభి ర్వనరాజిభిః. ౬

టీక॥లంకా=లంకాపురి; చంపకాశోకపున్నాగసాలతాలసమాకులా = సంపెఁగచెట్లచేతను అశోకవృక్షములచేతను సురపొన్నచెట్లచేతను మద్దిచెట్లచేతను తాటిచెట్లచేతను నిండినదై; తమాలవనసంఛన్నా=చీఁకటిచెట్లవనముచేఁగప్పఁబడినదై; నాగమాలాసమావృతా=నాగకేసరవృక్షములయొక్క పఙ్త్కులచేఁగప్పఁబడినదై; సమంతతః=అంతట; హింతాలైః=గిఱకతాటిచెట్లచేతను; అర్జునైః= ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను; నీపైః=ముక్కెనచెట్లచేతను; పుష్పితైః=పూచిన; సప్తపర్ణైశ్చ= ఏడాకులరఁటిచెట్లచేతను; తిలకైః=బొట్టుగుచెట్లచేతను; కర్ణికారైశ్చ= కొండగోఁగుచెట్లచేతను; పాటలైశ్చ= కలిగొట్టుచెట్లచేతను; పుష్పితాగ్రైః= పూచినకొనలుగలవియు; లతాపరిగతైః=తీఁగెలచేతఁజుట్టఁబడినవియు; బహువిధైః=పెక్కు విధములును; దివ్యైః=శ్రేష్ఠములును; విచిత్రకుసుమోపేతైః=నానావిధములయిన పుష్పములతోఁగూడినవియు; రక్తకోమలపల్లవైః=ఎఱ్ఱనివియు లేఁతవియునగు చిగుళ్లుగలవియునగు; ద్రుమైః= వృక్షములచేతను; శాద్వలైః= పచ్చికనేలలచేతను; తథా=అట్లు; నీపైః= జలప్రాయప్రదేశములచేతను; చిత్రాభిః= ఆశ్చర్యకరములయిన; వనరాజిభిః = వనసమూహములచేతను; ఇంద్రస్య= దేవేంద్రునియొక్క; అమరావతీవ= అమరావతీపురమువలె; శుశుభే= ప్రకాశించెను.

ఆలంకాపురి, సంపెఁగచెట్లును అశోకవృక్షములును బున్నాగవృక్షములును మద్దిచెట్లును దాటిచెట్లును దమాలవృక్షములును ఏఱుమద్దిచెట్లును బుష్పితంబులగు నేడాకులరఁటిచెట్లును బొట్టుగుచెట్లును గొండగోఁగుచెట్లును గలిగొట్టుచెట్లును, విచిత్రంబులగు పుష్పంబులుగల శిఖరంబులతోఁగూడినవియు లతావేష్టితంబులును దివ్యంబులును ఎఱ్ఱని కోమలంబులగు పల్లవంబులు గలవియునగు నానావిధవృక్షంబులును, బచ్చికభూములును జలప్రాయప్రదేశంబులును, జిత్రంబులగు వనరాజులును గల్గి, దేవేంద్రునియమరావతీపురంబుంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

గంధాఢ్యాన్యభిరమ్యాణి పుష్పాణి ఫలవంతిచ

ధారయంత్యగమాస్తత్ర భూషణానీవ మానవాః. ౭

టీక॥ తత్ర=ఆవనంబులందు; మానవాః=మనుష్యులు ; భూషణానీవ=సొమ్ములంబోలె; అగమాః= వృక్షములు; గంధాఢ్యాని = మంచివాసనతోఁగూడినవియు; అభిరమ్యాణి = మిక్కిలియు రమణీయంబులును; ఫలవంతిచ= ఫలములుగలవియునగు; పుష్పాణి= పూలను ; ధారయంతి = ధరించుచుండినవి.

ఆవనంబునందలివృక్షములు, మనుష్యులుభూషణంబులుధరించునట్లు, మంచివాసనగలవియు రమణీయంబులు నగు పుష్పంబులను ఫలంబులను ధరించియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చైత్రరథసంకాశం మనోజ్ఞం నందనోపమమ్
వనం సర్వర్తుకం రమ్యం శుశుభే షట్పదాయతమ్. ౮

టీక॥ సర్వర్తుకం= సమస్తములయినఋతువులుగలదియు; రమ్యం= సుందరమును; మనోజ్ఞం = మనోహరమైనదియు; షట్పదాయతం = తుమ్మెదలతోఁగూడినదియునగు; తత్ =ఆ; వనం= వనము; చైత్రరథసంకాశం= చైత్రరథవనముతో సమానమయినదిగాను ; నందనోపమం= నందనవనముతోఁబోలికగలదిగాను; శుశుభే=ప్రకాశించినది.

సమస్త ఋతుధర్మంబులతోనుం గూడినదియురమణీయంబును దుమ్మెదలతోనొప్పుచున్నదియు నగు , నాలంకయందలివనము , కుబేరునిచైత్రరథవనంబుమాడ్కి దేవేంద్రునినందనవనంబుకైవడింబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సత్యూహకోయష్టిమకైర్నృత్యమానైశ్చ బర్హిభిః
రుతం పరభృతానాంచ శుశ్రువు ర్వననిర్ఝరే. ౯

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; వననిర్ఝరే= వనమునందలిసెలయేఱునందు ; సత్యూహకోయష్టిమకైః=నీరుకోళ్లతోను,జీకుఁగొక్కెరలతోను; నృత్యమానైః = ఆడుచున్న; బర్హిభిశ్చ=నెమిళ్లతోను ; యు

తానాం (అధ్యాహృతము)= కూడినట్టి; పరభృతానాం = కోయిలలయొక్క; రుతం = ధ్వనిని ; శుశ్రువుః = వినిరి.

ఆవానరులు , వనసీమఁ జరించుచుండు, సిందుకోడులును జక్కవగూక్కెరలును నాట్యము సేయుచుండు నెమిళ్లును గోయిలలును మధురముగాఁ గూయుచుండ, నాధ్వనులు వినిరి.

అం, తాత్పర్యము.

నిత్యమత్తవిహంగాని భ్రమరాచరితాని చ
కోకిలాకులషండాని విహగాభిరుతాని చ. ౧౦
భృంగరాజాభిగీతాని భ్రమరైస్సేవితాని చ
కోణాలకవిఘుష్టాని సారసాభిరుతాని చ. ౧౧
వివిశుస్తే తతస్తాని వనాన్యుపవనాని చ
హృష్టాః ప్రముదితా వీరా హరయః కామరూపిణః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంతట; వీరాః= పరాక్రమశాలులును; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు ; తే=ఆ; హరయః= వానరులు; హృష్టాః=గగుర్పాటునొందినవారలయి; ప్రముదితాః=సంతసించినవారలయి; నిత్యమత్తవిహంగాని= ఎల్లప్పుడును మదించినపక్షులుగలవియు; భ్రమరాచరితానిచ=తుమ్మెదలచేసంచరింపఁబడినవియు; కోకిలాకులషండాని= కోయిలలచేనిండినవృక్షసమూహములు గలవియు ; విహగాభిరుతానిచ=పక్షులధ్వనులుగలవియు;భృంగరాజాభిగీతాని= తుమ్మెదలలో నుత్తమములగువానియొక్క గానములుగలవియు; భ్రమరైః= తుమ్మెదలచేత; సేవితానిచ=సేవింపఁబడినవియు;కోణాలకవిఘుష్టాని= మందపిచ్చుకలధ్వనులుగలవియు ; సారసాభిరుతానిచ= బెగ్గురుపక్షులధ్వనులుగలవియునగు; తాని=ఆ; వనాని=వనములను; ఉపవనానిచ= ఉద్యానవనములను; వివిశుః=ప్రవేశించిరి.

అంతఁ, బరాక్రమవంతులును గామరూపులునగు నావానరులు, పరమసంతుష్టులయి, మేనంబులకలు వొడమ , నెల్లప్పుడును మదించియుండు పక్షులతోఁ గూడినవియుఁ గోయిలలచేనిండిన వృక్షములుగలవియు , మధురంబుగాఁగూ

గాః=జింకలును; భీతాః= భయపడినవై; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; పతత్రి స్తాః=మికిలి యును భయపడినవై; దశ=పదియయిన; దిశః= దిక్కులను గూర్చి; జగ్ముః=పోయినవి.

లంకావనంబులనుండునట్టి, యెలుఁగుబంటులును సింహంబులును వరాహంబులును మహిషంబులును గజంబులును జింకలును, అవ్వానరుల భీకరాకారంబులం జూచుటచే భయపడియున్నవి గావున, వారల సింహనాదంబులు విన్నంతనె మఱియు భయపడి, దశదిశలకుం బాఱినవి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరం త త్త్రికూటస్య ప్రాంశు చైకం దివిస్పృశమ్
సమంతా త్పుష్పసంఛన్నం మహారజతసన్నిభమ్. ౧౮
శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం చారుదర్శనమ్
శ్లక్ష్ణం శ్రీమ న్మహచ్చైవ దుష్ప్రాపం శకునైరపి. ౧౯
మనసాపి దురారోహం కిం పునః కర్మణా జనైః

టీక॥ ప్రాంశుచ= ఉన్నతంబునుు; ఏకం=ఒకటియును; దివిస్పృశం= ఆకాశంబుఁ దాఁకు నదియు; సమంతాత్=అంతటను; పుష్పసంఛన్నం = పూలచేఁగప్పఁబడినదియు; మహారజతసన్నిభం = బంగారముతోసమానమయినదియు; శతయోజనవిస్తీర్ణం = నూఱుయోజనములవెడల్పుగలదియు; విమలం=నిర్మలమయినదియు; చారుదర్శనం = సుందరమయినచూచుటగలదియు; శ్లక్ష్ణం=రమణీయంబును; శ్రీమత్=అధికమయినకాంతిగలదియు; మహచ్చైవ=గొప్పదియును; శకునైరపి=పక్షులచేతనుంగూడ; దుష్ప్రాపం=పొందఁగూడనదియునగు; త్రికూటస్య=త్రికూటముయొక్క; తత్ =ఆ; శిఖరం=శిఖరము; జనైః=జనులచేత; మనసాపి= మనస్సుచేతనుంగూడ; దురారోహం= ఎక్కఁగూడనిది. కర్మణా = కార్యముచేత; దురారోహమితి (అధ్యాహృతము)= ఎక్కనలవిగానిదని ; కింపునః (వక్తవ్యం)=చెప్పవలయునాయేమి?

ఉన్నతంబునుమధ్యమంబును నాకాశంబుస్పృశించుచున్నట్లున్నదియునంతటనుబుష్పావృతమయియుండునదియు బంగారమువన్నెగలదియు నూఱుయో-

జనంబులకు వైశాల్యముగలదియు, నిర్మలంబును సుందరంబును శ్రీమంతంబును బలిష్ఠులకైనం బొందనలవిగానిదియు నగు నా త్రికూటశిఖరమును, జనులకు మనస్సు చేనైనం బొందనలవిగాదు; ఇంక నడచిపోలేరని చెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టా తత్ర శిఖరే లంకా రావణపాలితా. ౨౦
శతయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజనమాయతా

టీక॥ రావణపాలితా=రావణుని చేతఁ బాలింపఁబడినదై; శతయోజనవిస్తీర్ణా= నూఱుయోజనముల వెడల్పు గలదియు; త్రింశద్యోజనం= ముప్పది యోజనములు; ఆయతా= నిడుపుగలదియునగు; లంకా= లంకాపురము; తత్ర=ఆ; శిఖరే=శృంగమునందు; నివిష్టా=ఉన్నది.

రావణబాహుపాలితంబును నూఱుయోజనంబుల నిడుపును ముప్పదియోజనంబుల వెడలుపునుగలిగియుండునగు లంకాపురి యా త్రికూటశిఖరంబున నున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ గోపురైరుచ్చైః పాండురాంబుదసన్నిభైః. ౨౧
కాంచనేనచ సాలేన రాజతేనచ శోభితా

టీక॥ సా=ఆ; పురీ= లంకాపురి; పాండురాంబుదసన్నిభైః= తెల్లని మేఘంబులతో సమానమయిన; ఉచ్చైః= ఉన్నతములగు; గోపురైః= పురద్వారముల చేతను; కాంచనేన= బంగారు వికారమయిన; సాలేన= ప్రాకారము చేత; రాజతేనచ= వెండివికారమయిన ప్రాకారముచేతను; శోభితా= ప్రకాశించుచుండినది.

ఆలంకాపురి, తెల్లని మేఘంబులవంటియత్యున్నతంబులగు పురద్వారంబులను గాంచనమయంబగు ప్రాకారంబును రాజతంబగు ప్రాకారంబునుం గల్గి యెంతయు నొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదైశ్చ విమానైశ్చ లంకా పరమభూషితా. ౨౨

ఘనైరివాఽఽతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; ప్రాసాదైశ్చ=రాజగృహములచేతను; విమానైశ్చ=విమానాకార గృహములచేతను; ఆతపాపాయే = వర్షాకాలమునందు; ఘనైః=మేఘములచేత; మధ్యమం=నడిమిదైన; వైష్ణవం=విష్ణుసంబంధియగు; పదమివ=స్థానమయినయాకాశమువలె; పరమభూషితా=మిక్కిలియునలంకృతమయినది.

వర్షాకాలంబున మేఘంబులచే నాకాశంబువలె, రాజగృహంబుల చేతను విమానాకారగృహంబులచేతను అలంకాపురి యెంతయుం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాం స్తంభసహస్రేణ ప్రాసాద స్సమలంకృతః. ౨౩
కైలాసశిఖరాకారో దృశ్యతే ఖ మివోల్లిఖన్

టీక॥ యస్యాం(తస్యాం)=అలంకాపురియందు; స్తంభసహస్రేణ= స్తంభముల వేయింటచేత; సమలంకృతః = అలంకరింపఁబడినదియు; కైలాస శిఖరాకారః = కైలాసపర్వతశృంగము యొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలదియునగు; ప్రాసాదః= చైత్యప్రాసాదము; ఖం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖన్నివ==ఒరయుచున్నట్లు; దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

అలంకాపురియందు, వేయి స్తంభములచేనలంకరింపఁ బడినదియుఁ గైలాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబు నగు చైత్యప్రాసాద మొకటి యాకాశంబు నొరయునట్లుచూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

చైత్య స్స రాక్షసేంద్రస్య బభూవ పురభూషణమ్. ౨౪
శతేన రక్షసాం నిత్యం య స్సమగ్రేణ రక్ష్యతే

టీక॥ యః=ఏది; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; సమగ్రేణ= సంపూర్ణమయిన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; శతేన=నూఱింటిచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపఁబడుచున్నదో; సః=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క;

చైత్యాః = పట్టణమధ్యమునసుండుప్రాసాదము; పురభూషణం= పట్టణమునకలంకారము; బభూవ= అయినది.

దేని, నెల్లప్పుడును నూఱుగురు రాక్షసులు గావలియుండి రక్షింపుచుందురో, అట్టి రాక్షసరాజుండగు రావణుని చైత్యప్రాసాదము , లంకాపురంబునకంతెయు భూషణమయి వెలుంగుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మనోజ్ఞాం కాననవతీం పర్వతై రుపశోభితామ్. ౨౫
నానాధాతువిచిత్రైశ్చ ఉద్యానై రుపశోభితామ్
నానావిహగసంఘుష్టాం నానామృగనిషేవితామ్. ౨౬
నానాకాననసంతానాం నానారాక్షససేవితామ్
తాం సమృద్ధాం సమృద్ధార్థాం లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః. ౨౭
రావణస్య పురీం రామో దదర్శ సహవానరైః

టీక॥ లక్ష్మీవాన్=శ్రీమంతుండును; లక్ష్మణాగ్రజః=లక్ష్మణునియన్నయునగు; రామః= రాముఁడు ; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; మనోజ్ఞాం=మనోహరమయినదియు; కాననవతీం=మంచియుడవులుగలదియు; నానాధాతువిచిత్రైః=నానావిధములయిన గైరికధాతువులచే నానావర్ణములయిన; పర్వతైశ్చ=కొండలచేతను ; ఉపశోభితాం=ప్రకాశించుచున్నదియు; ఉద్యానైః=ఉపవనములచేత; ఉపశోభితాం=ప్రకాశించుచున్నదియు; నానావిహగసంఘుష్టాం= నానావిధపక్షులయొక్క ధ్వనులుగలదియు ; నానామృగనిషేవితాం = నానావిధమృగములచే సేవింపఁబడినదియు ; నానాకాననసంతానాం=నానావిధములయిన యడవుల సమూహములు గలదియు; నానారాక్షససేవితాం= నానావిధ రాక్షసులచేత సేవింపఁబడినదియు; సమృద్ధాం=ఉన్నతమును; సమృద్ధార్థాం=సమృద్ధములయిన ద్రవ్యములు గలదియునగు; తాం=ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండును లక్ష్మణుని యన్నయునగు రాముండు, వానరులతోఁగూడ, మనోహరంబును నానావిధధాతు

మండితంబులగుపర్వతంబులుగలదియు, సుద్యానవనాలంకృతంబును మధురంబుగాఁగూయుచుండునానావిధ పక్షులుగలదియునానావిధ మృగసేవితంబునునానావిధములయినయడవులు గలదియు, నానావిధాకారులగురాక్షసులచేనిండినదియు, నత్యున్నతంబునుసమృద్ధార్థఁంబునగునారావణుని లంకాపురింజూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తాం మహాగృహసంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః. ౨౮
నగరీ మమర ప్రఖ్యో విస్మయం ప్రాప్య వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; అమరప్రఖ్యః= దేవతతోసమానుఁడగు; లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణునియన్నయగునరాముండు;మహాగృహసంబాధాం= పెద్దయిండ్లచేతనిబుస్తైన; తాం=ఆ; నగరీం= లంకాపురమును; దృష్ట్వా=చూచి; విస్మయం = ఆశ్చర్యమును ; ప్రాప = పొందెను.

పరాక్రమవంతుండునుదేవసదృశుండునులక్ష్మణాగ్రజుండునగురాముండు, ఉత్తమంబులగుగృహంబులచేనిండియున్నయాలంకాపురింజూచి, యాశ్చర్యంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నపూర్ణాం బహుసంవిధానాం
ప్రాసాదమాలాభిరలంకృతాంచ. ౨౯
పురీం మహాయంత్ర కవాట ముఖ్యాం
దదర్శ రామో మహతా బలేన

టీక॥రామః=రాముఁడు ; మహతా=గొప్పదగు;బలేన= సైన్యముతోఁ; సహితః(అధ్యాహృతము) = కూడినవాఁడై; రత్నపూర్ణాం= శ్రేష్ఠవస్తువులచేనిండినదియు ; బహుసంవిధానాం = అధికమయినరక్షణముగలదియు; ప్రాసాదమాలాభిః= రాజగృములయొక్కపఙ్క్తులచేత ; అలంకృతాంచ=అలంకరింపఁబడినదియు ; మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం = గొప్ప

యంత్రములతోఁగూడినతలుపులలో నుత్తమములుగలదియునగు; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను.

రాముండు,అనంతవానరసేనాపరివృతుండై, శ్రేష్ఠవస్తుపూర్ణంబును నానావిధ మయిన రక్షణంబు గలదియు, శ్వేతప్రాసాదములచే నలంకృతమును గొప్పయంత్ర కవాటంబులతోఁగూడినదియునగు నాలంకా నగరముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే; ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చత్వారింశసర్గప్రారంభః.

తతో రామ స్సువేలాగ్రం యోజనద్వయమండలమ్
ఆరురోహ ససుగ్రీవో హరియూథపసంవృతః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; రామః=రాముండు; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; హరియూథపసంవృతః=వానరయూథపులచేఁజుట్టఁబడినవాఁడై; యోజనద్వయమండలం=ఆమడలరెండిటి వ్యాయామముగలప్రదేశముగల; సువేలాగ్రం=సువేలపర్వతశిఖరమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

అంత, రాముండు, సుగ్రీవుని, వానరయూథపులనుం గూడి, రెండు యోజన

ములవై శాల్యముగలసువేలపర్వత శిఖరంబునారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్వా ముహూర్తం తత్రైవ దిశో దశ విలోకయన్
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిర్మితాం విశ్వకర్మణా. ౨
దదర్శ లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననశోభితామ్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముండు; తత్రైవ=అచ్చటనే; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; స్థిత్వా=ఉండి; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; విలోకయన్=చూచుచు; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; రమ్యే=సుందరమైన; త్రికూటశిఖరే=త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు ; నిర్మితాం = నిర్మింపఁబడినదియు ; సున్యస్తాం=చక్కఁగానుంచఁబడినదియు; రమ్యకాననశోభితాం=సుందరములగునడవులచేతఁ బ్రకాశించుచున్నదియు నగు; లంకాం = లంకాపురమును; దదర్శ = చూచెను.

రాముండు, సువేల శిఖరంబునఁ గొంచెముసేపుండి, దశదిశలం జూచుచు సుందరమయిన త్రికూటపర్వత శిఖరంబున విశ్వకర్మచే దృఢంబుగా నిర్మితంబును రమణీయంబులగువనంబులతోఁగూడినదియునగు లంకాపురముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం గోపురశృంగస్థం రాక్షసేంద్రం దురాసదమ్. ౩
శ్వేతచామరపర్యంతం విజయచ్ఛత్రశోభితమ్
రక్తచందనసంలిప్తం రత్నాభరణభూషితమ్. ౪
నీలజీమూతసంకాశం హేమసంఛాదితాంబరమ్
ఐరావతవిషాణాగ్రై రుత్కృష్టకిణవక్షసమ్. ౫
శశలోహితరాగేణ సంవీతం రక్తవాససా
సంధ్యాతపేన సంవీతం మేఘరాశి మివాంబరే. ౬

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = రాముండు; తస్యాం=ఆలంకాపురియందు; గోపురశృంగస్థం = గోపురశిఖరమునందున్నవాండును; దురాసదం = చెనకంగూడనివాండును ; శ్వేతచామరపర్యంతం= తెల్లనివింజామరలుపార్శ్వములందుగలవాండును; విజయచ్ఛత్రశోభితం=జయసూచకమయినగొడుగుచేం బ్రకాశించుచున్నవాండును ; రక్తచందనసంలిప్తం=ఎఱ్ఱనిచందనముచేతంబూయంబడినవాండును; రత్నాభరణభూషితం= రత్నమయములయినసొమ్ములచేతనలంకరింపంబడినవాండును ; నీలజీమూతసంకాశం=నల్లనిమేఘంబుతోసమానుండును ; హేమసంఛాదితాంబరం= బంగారముచేంగప్పంబడినవస్త్రముగలవాండును ; ఐరావతవిషాణాగ్రైః=ఐరావతముయొక్క-కొమ్ములకొనలచేత; ఉత్కృష్టకిణవక్షసం= గీఱంబడుటయొక్క-కాయలుగలఱొమ్ముగలవాండును;శశలోహితరాగేణ=కుందేటినెత్తురుయొక్క-యెఱ్ఱందనమువంటియెఱ్ఱందనముగల; రక్తవాససా= ఎఱ్ఱనివస్త్రముచేత; సంవీతం=చుట్టంబడినవాండును; అంబరే=ఆకాశమునందు ; సంధ్యాతపేన = సంధ్యాకాలమునందలియెండచేత;సంవీతం=చుట్టంబడిన; మేఘరాశిమివ(స్థితం) = మేఘసమూహమువలెనున్నవాండునగు; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని ; దదర్శ(అధ్యాహృతము)= చూచెను.

అంత,రాముండు,ఆలంకాపురి గోపురశిఖరంబుననుండిన, దురాసదుండును దెల్లనివింజామరలచేసిరుగెలంకుల వీవంబడుచున్నవాండును జయసూచకంబగుశ్వేతచ్ఛత్రముతోం గూడినవాండును రక్తచందనాలంకృతుండును రత్నమయంబులగుసొమ్ములం దొడుగుకొన్నవాండును,నూతనమేఘంబువలెనల్లనిమేనివాండును, బలుమాఱుఐరావతగజంబుతోయుద్ధముచేసియుండుటవలనదానిదంతంబులపోటులచేంగలిగినకాయలతోనొప్పుచున్నవక్షస్థలంబుగల వాండునుగుందేటిరక్తంబువలె మిక్కిలియు నెఱ్ఱనైనబంగారుజరీపలువలంగట్టుకొన్నవాండగుటచే, సంధ్యారాగావృతంబగుమేఘసమూహముంబోలెం బొపట్టుచున్నవాండునగు, రాక్షసనాధుని రావణునింగనెను.అని,తాత్పర్యము.

పశ్యతాం వానరేంద్రాణాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః

స ౪౦

దర్శనా ద్రాక్షసేంద్రస్య సుగ్రీవ స్సహసోత్థితః. ౭
క్రోధవేగేన సంయుక్త స్సత్త్వేనచ బలేనచ
అచలాగ్రాదథోత్థాయ పుప్లువే గోపురస్థలే. ౮

టీక॥ అథ=అంత ; వానరేంద్రాణాం=వానరశ్రేష్ఠులు; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; రాఘవస్యాపి= రాముండును; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క ; దర్శనాత్=చూచుటవలన; క్రోధవేగేన=కోపవేగముతోను; సత్త్వేనచ= ధైర్యముతోను; బలేనచ= బలముతోను ; సంయుక్తః=కూడినవాఁడై ; అచలాగ్రాత్=పర్వతశిఖరముననుండి; సహసా=తటాలున; ఉత్థితః=లేచినవాఁడై; ఉత్థాయ=లేచి; గోపురస్థలే = గోపురప్రదేశమునందు; పుప్లువే=ఎగిరెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠులును రాముండును జూచుచుండఁగానే , సుగ్రీవుండు, రాక్షసరాజుండగు రావణుంజూచుటవలనఁ, బరమకోపంబునొంది, బలస్థైర్యసమన్వితుండై, సువేలపర్వతశిఖరంబుననుండి, తత్క్షణంబున , యారావణుండున్నగోపురంబుపైకెగిరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్వా ముహూర్తం సంప్రేక్ష్య నిర్భయేనాంతరాత్మనా
తృణీకృత్యచ త ద్రక్ష స్సోఽబ్రవీ త్పరుషం వచః. ౯

టీక॥ సః=ఆసుగ్రీవుఁడు; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; స్థిత్వా = ఉండి; సంప్రేక్ష్య=చూచి; నిర్భయేన= భయములేని; అంతరాత్మనా = మనస్సుతో; తత్=ఆ; రక్షః = రాక్షసుండగు రావణుని; తృణీకృత్యచ= తృణముగా నెంచియు; పరుషం=కఠినమయిన ; వచః = మాటను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆసుగ్రీవుండు, కొంచెముసేపు రావణుంజూచుచుండి , నిర్భయంబుగా, నారావణుం దృణీకరించి, పరుషవచనమునని ట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోస్మి రాక్షస

న మయా మోక్ష్యసేఽద్య త్వం పార్థివేంద్రస్య తేజసా. ౧౨

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగు రావణుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; లోకనాథస్య=లోకంబులకుఁబ్రభుండగు; రామస్య=రాముని యొక్క; సఖా=స్నేహితుండను; దాసః=దాసుండను; అస్మి=అగుచున్నాను. అద్య=ఇప్పుడు; త్వం=నీవు; పార్థివేంద్రస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు రాముని యొక్క; తేజసా=పరాక్రమముచే; మయా=నాచేత; న మోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

రావణుఁడా! నేను, లోకనాథుండగు రామునిస్నేహితుఁడను దాసుండను; రాజశ్రేష్ఠుండగు రాముని ప్రభావంబున, నిన్ను విడువను. అని, సుగ్రీవుండు రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా సహసోత్పత్య పుప్లువే తస్య చోపరి

ఆకృష్య మకుటం చిత్రం పాతయిత్వా పతద్భువి. ౧౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆ సుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; సహసా=వేగముగ; ఉత్పత్య=ఎగిసి; తస్య=ఆ రావణుని యొక్క; ఉపరి చ=పైకిని; పుప్లువే=ఎగిరెను; చిత్రం=నానావర్ణమయిన; మకుటం=కిరీటమును; ఆకృష్య=ఈడ్చి; పాతయిత్వా=పడఁద్రోసి; భువి=నేలయందు; అపతత్=వ్రాలెను.

ఆ సుగ్రీవుండిట్లు, రావణునితోఁజెప్పి, వేగముగ నెగిరి, యతని కిరీటంబు నేలంబడఁద్రోసి, క్రిందికి వ్రాలెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమీక్ష్య తూర్ణమాయాంతమాబభాషే నిశాచరః

టీక॥ నిశాచరః=రాక్షసుఁడయిన రావణుఁడు; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; ఆయాంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆసుగ్రీవుని; సమీక్ష్య=చూచి; ఆబభాషే=చెప్పెను.

రావణుండు, అతివేగంబునఁదన

మీఁదికడరుచున్నసుగ్రీవుంజూచి , యిట్లని,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్త్వం పరోక్షం మే హీనగ్రీవో భవిష్యసి. ౧౨

టీక॥ త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; పరోక్షం=మఱుఁగునను; సుగ్రీవః= సుందరమయినకంఠముగలవాఁడవు. హీనగ్రీవః=విడువఁబడినకంఠముగలవాఁడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

నీవునాపరోక్షంబున, సుందరమగు కంఠముగలిగియుంటివి ; ఇప్పుడునాసమక్షమునకువచ్చినావుకావున , నింకఁ గంఠములేనివాఁడవవుదువు.అని , రావణుండు,సుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వో త్థాయ తం క్షిప్రం బాహుభ్యా మాక్షిప త్తలే
కందువ త్తం సముత్థాయ బాహుభ్యా మాక్షిప ద్ధరిః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ఉత్థాయ=లేచి; క్షిప్రం= శీఘ్రమునను; బాహుభ్యాం=చేతులచేత ; తం= ఆసుగ్రీవుని; తలే = గోపురప్రదేశమునందు; ఆక్షిపత్=త్రోసెను . హరిః= సుగ్రీవుఁడు; కందువత్ = చెండువలె; సముత్థాయ=ఎగిరి ; బాహుభ్యాం= చేతులచేత; తం=ఆరావణుని; ఆక్షిపత్=త్రోసెను.

ఆరావణుఁడు,ఇట్లుచెప్పి , శీఘ్రంబునలేచి,యాసుగ్రీవునిఁజేతులతోనేలంబడఁద్రోసెను ; అంతనాసుగ్రీవుఁడు, చెండువలెఁదటాలుననెగిరి, రెండుచేతులచేతను, ఆరావణుంబడఁద్రోసెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరస్పరం స్వేదవిదగ్ధగాత్రౌ
పరస్పరం శోణితదిగ్ధదేహౌ
పరస్పరం శ్లిష్టనిరుద్ధచేష్టౌ
పరస్పరం శాల్మలికింశుకౌ యథా. ౧౪

టీక॥ తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం= ఒండొరు

లున; స్వేదవిదగ్ధగాత్రౌ= చెమటచేఁదడుపఁబడిన దేహముగలవారలయి; పరస్పరం=ఒండొరులను; శోణితదిగ్ధదేహౌ= నెత్తురుచేతఁ బూయఁబడిన దేహముగలవారలయి; పరస్పరం=ఒండొరులను; శ్లిష్టనిరుద్ధచేష్టౌ= ఆలింగనములచేత సడ్డగింపఁబడినకదలుటలు గలవారలయి; పరస్పరం=ఒండొరులను; శాల్మలికింశుకావివ= బూరుగుచెట్టును మోదుగుచెట్టునువలె; రేజతుః(అత్యర్థము)=ప్రకాశించిరి.

ఆరావణసుగ్రీవులు, దేహమంతయుఁజెమటగాఱ, దేహమంతయు నెత్తురు వెల్లువలుగా, యుద్ధముసేయుచుఁ, గొంతదడవు పరస్పర దృఢాలింగనంబులం శ్లిష్టులయి, యంత విడివడుచుఁ బుష్పితంబులగు శాల్మలికింశుకవృక్షంబులుం బోలెఁ బ్రకాశించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ముష్టిప్రహారైశ్చ తలప్రహారై
రరత్నిఘాతైశ్చ కరాగ్రఘాతైః
తౌ చక్రతు ర్యుద్ధ మసహ్యరూపం
మహాబలౌ వానర రాక్షసేంద్రౌ

టీక॥ మహాబలౌ= అధికమయినబలముగల; తౌ= ఆ; వానరరాక్షసేంద్రౌ= వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును రాక్షసరాజుండగు రావణుండును; ముష్టిప్రహారైశ్చ= పిడికిలిదెబ్బలచేతను; తలప్రహారైః= అఱచేతిదెబ్బలచేతను; అరత్నిఘాతైశ్చ= మోఁచేయిదెబ్బలచేతను; కరాగ్రఘాతైః= గోళ్లగీఱుటలచేతను; అసహ్యరూపం= సహింపరానిదియు నసహ్యరూపమయిన; యుద్ధం= యుద్ధమును; చక్రతుః= చేసిరి.

మహాబలశాలులగు నాసుగ్రీవరావణులు ఒండొరులఁబిడికిళ్లం గుద్దుకొనియు, నఱచేతులం జఱచుకొనియు; మోఁచేతులం బొడుచుకొనియు గోళ్లగీఱుకొనియు, నిట్లు నానావిధంబును, భయంకరప్రకారంబునగు యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా నియుద్ధం భృశ ముగ్రవేగౌ

కాలం చిరం గోపురవేదిమధ్యే
ఉత్క్షిప్య చాక్షిప్య వినమ్య దేహౌ
పాదక్రమా ద్గోపురవేదిలగ్నౌ. ౧౫
అన్యోన్య మావిధ్య విలగ్నదేహౌ
తౌ పేతతు స్సాలనిఖాతమధ్యే

టీ॥ ఉగ్రవేగౌ=భయంకరమయిన వేగముగలయా సుగ్రీవరావణులు; గోపురవేదిమధ్యే= గోపురమునందలి తిన్నెలనడుమ; చిరం=అధికమయిన; కాలం=కాలమునందు; భృశం= మిక్కిలి బాహుయుద్ధం = బాహుయుద్ధమును; కృత్వా=చేసి; ఉత్క్షిప్య= ఎగురగొట్టుకొని; ఆక్షిప్య=ఈడ్చుకొని; దేహౌ= దేహములను; వినమ్య=వంచుకొని; పాదక్రమాత్=పాదన్యాసములవలన; గోపురవేదిలగ్నౌ=గోపురమునందలి తిన్నెలతో సంబంధించినవారలయి ; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ఆవిధ్య=కొట్టుకొని; విలగ్నదేహౌ= సంబంధించిన దేహములుగలవారలయి; సాలనిఖాతమధ్యే= ప్రాకారముయొక్కయు నగడ్తలయొక్కయు నడుమ ; పేతతుః= పడిరి.

భయంకరవేగులగు నా సుగ్రీవరావణులు, గోపురవేదిమధ్యంబున, బహుకాలము బాహుయుద్ధము గావించి, యొకరి నొకరు త్రోసికొనుచును ఈడ్చుకొనుచు వంచుకొనుచు గోపురవేదికలయందుం డయొకరిపైనొకరుపడి కొట్టుకొనుచు నొక్కరనొకరు దృఢంబుగాఁ గవుఁగిలించుకొని, ప్రాకారపరిఖలనడుమం బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేతతు ర్భూతల మస్పృశంతౌ
స్థిత్వా ముహూర్తం త్వభినిశ్వసంతౌ. ౧౬
ఆలింగ్య చాపల్య్యచ బాహుతోక్త్రైః
సంయోజయామాసతు రాహవే తౌ

టీ॥ తౌ=ఆసుగ్రీవరావణులు; ఆహవే=యుద్ధమునందు ; భూతలం =

స ౪౦

నేలను, అస్పృశంతౌ = తాఁకనివారలయి; ఉత్పేతతుః = ఎగిరిరి . ముహూర్తం = కొంచెముసేపు; స్థిత్వా = ఉండి; అభినిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూర్పులువిడుచు; ఆలింగ్య = కవుఁగిలించుకొనియు; అవల్గ్యచ = ఎగిరియు; బాహుయోక్త్రైః = చేతులనెడుపాశములచేత; సంయోజయామాసతుః = చుట్టుకొనిరి.

యుద్ధంబున, వాసుగ్రీవరావణులు, నేలముట్ట [illegible] యాకాశంబున కుద్గమించి [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], బాహుపాశంబులం బట్టి [illegible].

అని, తాత్పర్యము.

సంరంభశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ
సంచేరతుస్సంప్రతి యుద్ధమార్గైః. ౧౭
[illegible] జాతదర్పౌ
గజేంద్రపోతావివ సంప్రయుక్తౌ.

టీక॥ సంప్రతి = అప్పుడు; తౌ (సుగ్రీవరావణులు) = ఆసుగ్రీవరావణులు; సంరంభశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ = ఆవేశముతోను అభ్యాసముతోను బలముతోను గూడినవారలయి; జాతదర్పౌ = కలిగినగర్వములుగల; [illegible] వివ = [illegible] వలె; గజేంద్రపోతావివ = ఏనుంగుగున్నలువలె; సంప్రయుక్తౌ = సంబంధించినవారలయి; యుద్ధమార్గైః = యుద్ధమార్గములచేత; సంచేరతుః = సంచరించిరి.

అప్పుడు, ఆసుగ్రీవరావణులు, ఆవేశంబునను అభ్యాసంబునను బలంబునను, [illegible] వలెను, గున్నేనుఁగులవలెను గూడి, నానావిధ యుద్ధమార్గంబులం జరింగిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంహృత్య చాపీడ్య చ తావురోభ్యాం
నిపేతతుర్వై యుగపద్ధరణ్యామ్. ౧౮
ఉద్యమ్య చాన్యోన్య మధిక్షిపంతౌ
సంచక్రమాతే బహుయుద్ధమార్గైః.

స ౮౦

టీక॥ తౌ = అసుగ్రీవరావణులు; సంపరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొనియు; ఉరోభ్యాం=వక్షస్స్థలములచేత; ఆపీడ్య చ = కొట్టుకొని; యుగపత్=ఏకకాలంబున; ధరణ్యాం=భూమియందు; నిపేతతుః= పడిరి. ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము). ఉద్యమ్య=పట్టుకొనియు; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అధిక్షిపంతౌ=ఆక్షేపించుచు; బహుయుద్ధమార్గైః= బహుయుద్ధమార్గములచేత; సంచక్రమాతే=సంచరించిరి.

అసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరు కవుఁగిలించుకొని , ఱొమ్ములచేఁగొట్టుకొనియుద్ధము నేకకాలంబున నేలంబడిరి; అంతనొకరినొకరుపట్టుకొనియాక్షేపించికొనుచు , నిట్లునానావిధంబులుగయుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ
క్లమం న తౌ జగ్మతు రాశు వీరౌ. ౧౯
బాహూత్తమై ర్వారణవారణాభై
ర్నివారయంతౌ వరవారణాభౌ

టీక ॥ వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ = సాముయొక్క యభ్యాసముచేఁగలిగినబలముతోఁగూడినవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; వరవారణాభౌ = శ్రేష్ఠములయినయేనుంగులయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవారలు నగు, తౌ=అసుగ్రీవరావణులు; వారణవారణాభైః= ఏనుంగులకట్టుస్తంభములయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; బాహూత్తమైః = చేతులలోనుత్తమములగువానిచేత; నివారయంతౌ = అడ్డగించుకొనుచును; ఆశు = శీఘ్రముగా; క్లమం=అలసటను; నజగ్మతుః= పొందరైరి.

చక్కఁగాసాముచేసి యున్నవారలుకావున , బరాక్రమవంతులునుమదపుటేనుంగులవంటివారలునగునాసుగ్రీవరావణులు, ఏనుంగులంగట్టుస్తంభంబులవంటి బాహువుల నొండొరులం గొట్టుకొనుచున్నను, అలసటనొందరైరి. అని, తాత్పర్యము.

చిరేణ కాలేనతు సంప్రయుక్తౌ
సంచేరతు ర్మండలమార్గ మాశు. ౨౦

టీక॥ చిరేణ=అధికమయిన; కాలేన, తు=కాలముచేతనె ; సంప్రయుక్తౌ=కలసినసుగ్రీవరావణులు; ఆశు=శీఘ్రముగా; మండలమార్గం=చక్రాకారమార్గమును; చేరతుః=పొందిరి.

ఆసుగ్రీవరావణులు, ఇట్లు, బహుకాలముయుద్ధముఁ జేయుచుండి, యంత, మండలాదినానావిధమార్గంబులఁ, దమతమయుద్ధప్రవసాధన చమత్కారంబు తేటపడ, యుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌ పరస్పర మాసాద్య యత్తా వన్యోన్యసూదనే
మార్జాలావివ భక్షార్థే వితస్థాతే ముహుర్ముహుః. ౨౧

టీక॥ తౌ=ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం=ఒండొరులను; ఆసాద్య=పొంది; అన్యోన్యసూదనే=ఒండొరులచంపుటయందు; యత్తౌ=ఆసక్తులయి; భక్షార్థే=ఆహారనిమిత్తము; మార్జాలావివ=పిల్లులవలె ; ముహుర్ముహుః=పలుమారు; వితస్థాతే=ఉండిరి.

ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరువధింపనాసక్తులయి, యాహారమునకైపొంచియుండుపిల్లులవలె , నప్పుడప్పుడు, ఒకరిఛిద్రంబునొకరు వెదకుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మండలాని విచిత్రాణి స్థానాని వివిధానిచ
గోమూత్రికాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతానిచ. ౨౨
తిరశ్చీనగతాన్యేవ తథా వక్రగతానిచ
పరిమోక్షం ప్రహారాణాం వర్జనం పరిధావనమ్. ౨౩
అభిద్రవణ మాప్లావ మాస్థానంచ సవిగ్రహమ్
పరావృత్త మపావృత్త మపద్రుత మవప్లుతమ్. ౨౪
ఉపన్యస్త మపన్యస్తం యుద్ధమార్గ విశారదౌ
తౌ సంచేరతు రన్యోన్యం వానరేంద్రశ్చ రావణః. ౨౫

టీక॥ యుద్ధమార్గవిశారదౌ=యుద్ధమార్గములందుఁ బండితులయిన; తౌ=ఆ; వానరేంద్రశ్చ=సుగ్రీవుఁడును ; రావణశ్చ=రావణుండు

ను; విచిత్రాణి=నానావిధములగు; మండలాని = చక్రాకారగతులను ; వివిధాని=నానావిధములయిన; స్థానాని చ= వైష్ణవ వైశాఖమండలప్రత్యాలీఢాలీఢములను స్థానములను ; చిత్రాణి= నానావిధములయిన; గోమూత్రికాణి= గోమూత్రమువంటి కుటిలగమనముల ను; గతప్రత్యాగతాని చ= దగ్గిఱకుఁబో వుటలను వెనుకకుఁబోవుటలను; తిర్యక్క్షిన గతాన్యేవ = తిర్యగ్గమనములను ;త థా=అట్లు ; వక్రగతానిచ = స వ్యాపసవ్యసంచారములను ; ప్రహా రాణాం = దెబ్బల యొక్క ; పరిమోక్షం=తప్పించుకొనుటను ; వర్జనం=విడుచుటను; పరిధావనం = చుట్టుఁదిరుగుటను; అభిద్రవణం=అభిముఖముగాఁబోవుటను; ఆప్లావం=కొంచెముపోవుటను; సవిగ్రహం= నిభృయతతోఁగూడిన; ఆస్థానం= ఉండుటను;పరావృత్తం= పరాఙ్ముఖుఁడైపోవుటను ; అపావృత్తం= వెనుకకుఁబోవుటను; ... ఞ్చితం = శరీరమును సంకోచి... పోవుటను ; అవప్లుతం = అధోముఖముగాఁ బోవుటను; ఉపన్యస్తం = ఎదిరిచేయిపట్టుకొనుటకై తనచెయ్యిఁబట్టుకొనుటను ; అపన్యస్తం = ఎదిరికిఁబట్టివ్వకుండుటకై తనచేతినిముడుచుకొనుటను; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి ; సంచేరతుః=చేసిరి.

యుద్ధమార్గంబులం బండితులగు నా సుగ్రీవరావణులు, చక్రాకారగమనంబులును వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాలీఢాలీఢములను స్థానములును, గోమూత్రమువంటికుటిలగమనములును ఉపసర్పణాపసర్పణములును దిర్యగ్గమనములును సవ్యాపసవ్యవక్రగమనములును ఎదిరిదెబ్బలదప్పించుకొనుట తనదెబ్బనుదప్పించుకొననెదిరికిఁదెలిసినప్పుడు దెబ్బనుపసంహరించుట ఎదిరినిలుచుండఁగా నతని చుట్టుఁ దిరుగుట అభిముఖగమనము ఈషద్గమనము శైఘ్ర్యమున నెదిరిని నిగ్రహించి స్థిరంబుగా నుండుట పరాఙ్ముఖ గమనంబు నిలుచున్నట్లెయుండి వెనుకకుఁ బోవుట శరీరసంకోచంబున నెదిరిపట్టున నుండి తప్పించుకొనుట ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై యధోముఖంబుగా నెగురుట , ఎదిరిచేయిఁబట్టుకొనుటకై తనచేయి చాఁచుట , ఎదిరితనచేయిఁబట్టుకొన యత్నించినప్పుడుతనచేయినిముడుచు కొనుట , ఈమార్గములన్నియుఁ బ్రయోగించుచు, యుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే రక్షో మాయాబల మథాత్మనః
ఆరబ్ధు ముపసంపేదే

టీక॥ అథ=అంత ; ఏతస్మిన్ అంతరే=ఈమధ్యమునందు; రక్షః= రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు;ఆత్మనః=తనయొక్క;మాయాబలం = మాయాబలమును; ఆరబ్ధుం=చేయుటకు ; ఉపసంపేదే=ఆరంభించెను.

అంత,నట్లుపోరుచుండునప్పుడు,రావణుండుసొలితనమాయాబలంబుఁజూపనారంభించెను. అని,తాత్పర్యము.

జ్ఞాత్వా తం వానరాధిపః. ౨౬
ఉత్పపాత తదాకాశం జితకాశీ జితక్లమః

టీక॥జితకాశీ=జయముచేఁ బ్రకాశించుచున్నవాఁడును;జితక్లమః = జయింపఁబడినయలసటగలవాఁడును;వానరాధిపః= వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుండు;తం=ఆరావణుని;జ్ఞాత్వా= ఎఱింగి;తదా=అప్పుడు;ఆకాశం= ఆకసమునుగూర్చి; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

జయశాలియు శ్రమములేనివాఁడునగుసుగ్రీవుండు,ఆరావణునితలంపెఱింగి, తటాలుననాకాశంబునకెగసెను. అని,తాత్పర్యము.

రావణ స్థిస్తత ఏవాత్ర హరిరాజేన వంచితః. ౨౭

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; హరిరాజేన= వానరేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవునిచేత; వంచితః= మోసపుచ్చఁబడినవాఁడై; అత్రైవ = ఇచ్చటనె; స్థితః = ఉండెను.

రావణుండు , సుగ్రీవుండువఅలవచ్చుననిమోసపోయియచ్చటనెయుండెను. అని,తాత్పర్యము.

అథ హరివరనాథః ప్రాప్త సంగ్రామకీర్తిః
నిశిచరపతి మాజౌ యో[illegible]త్వా శ్ర[illegible]

గగన మతివిశాలం లంఘయిత్వా రవిసూను
ర్హరివరగణమధ్యే రామపార్శ్వం జగామ. ౭౯

టీక॥అథ=అంత; అర్కసూనుః = సూర్యునికొడుకైన; హరివరనాథః= వానరవరులకుఁ బ్రభువగు సుగ్రీవుఁడు; సంగ్రామకీర్తిం=యుద్ధముచేఁ గలిగిన కీర్తిని; ప్రాప్య=పొంది; ఆజౌ= యుద్ధమునందు; నిశిచరపతిం= రాక్షసనాయకుండగు రావణుని; శ్రమేణ = అలసటతో; యోజయిత్వా=కూడునట్లుచేసి; అతివిశాలం=మిక్కిలియు విశాలమయిన; గగనం= ఆకాశమును ; లంఘయిత్వా=దాఁటి; హరివరగణమధ్యే= వానరశ్రేష్ఠులసమూహమునడుమ; రామపార్శ్వం=రామునిప్రక్కను ; జగామ=పొందెను.

అంత, సూర్యపుత్రుండగుసుగ్రీవుండు, యుద్ధంబున, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిసోలించికీర్తినొంది, యతివిశాలంబగునాకాశంబునకు లంఘించి, వానరమధ్యంబున, రామునిపార్శ్వభాగంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స సవితృసూను స్తత్ర తత్కర్మ కృత్వా
పవనగతి రనీకం ప్రావిశ త్సంప్రహృష్టః
రఘువరనృపసూనో ర్వర్ధయన్ యుద్ధహర్షం
తరుమృగగణ ముఖ్యైః పూజ్యమానో హరీంద్రః. ౮౦

టీక॥సవితృసూనుః=సూర్యపుత్రుండగు; సః=ఆ; హరీంద్రః=వానరాధిపతియయినసుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; తత్ =ఆ; కర్మ= కార్యమును; కృత్వా= చేసి; సంప్రహృష్టః=మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడై ; రఘువరనృపసూనోః= రఘువంశమునందుఁబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుఁడగుదశరథమహారాజుకొడుకైన రామునికి; యుద్ధహర్షం = యుద్ధసంతోషమును; వర్ధయన్=వృద్ధిఁబొందించుచు ; తరుమృగగణముఖ్యైః=వానరసమూహములోముఖ్యులయినవానరులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచు; పవనగతిః= వాయువుయొక్కగమనమువంటిగమనముగలవాఁడై; అనీకం=సేనను; ప్రావిశత్ =ప్రవేశించెను.

సూర్యకుమారుండగునా సుగ్రీవుం

దు,అట్లు,రావణునితో యుద్ధంబు గావించి,పరమసంతుష్టుండై, శ్రీరామునకుయుద్ధోత్సాహంబు వృద్ధిఁబొందించుచు,వానరవీరులచేఁబూజ్యమానుండై వాయువేగంబున,వానరసేనం బ్రవేశించెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండ చత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

ఏకచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

అథ తస్మి న్నిమిత్తాని దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సుగ్రీవం సంపరిష్వజ్య తదా వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥అథ=అంత;తదా= అప్పుడు; లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముండు;తస్మిన్=ఆసుగ్రీవునియందు;నిమిత్తాని= చిహ్నములను ; దృష్ట్వా=చూచి;సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని;సంపరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొని; వచనం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత,నప్పుడు,లక్ష్మణాగ్రజుండగు రాముండు,సుగ్రీవునియందు, యుద్ధచిహ్నంబులంజూచి , యతనిం గౌఁగిలించుకొని,యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

అసమ్మంత్ర్య మయాసార్థం తదిదం సాహసం కృతం
ఏవం సాహస కర్మాణి న కుర్వంతి జనేశ్వరాః. ౨

టీ॥త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత;మయాసార్థం=నాతోఁగూడ;అసమ్మంత్ర్య=

ఆలోచింపక; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువపని; కృతం=చేయఁబడినది. జనేశ్వరాః=రాజులు; ఏవం=ఇట్లు; సాహసకర్మాణి=తెగువపనులను; నకుర్వంతి=చేయరు.

నీవు, నాతో నాలోచింపక, గొప్ప సాహసము గావించినావు; రాజులు, ఇట్లింతమాత్రము సాహస కార్యములంజేయరు. అని, తాత్పర్యము.

సంశయే స్థాప్య మాంచేదం బలంచ స విభీషణమ్
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియ. ౩

టీక॥ సాహసప్రియ=సాహసమిష్టముగాఁగల; వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! త్వయా (అధ్యాహృతము)=నీచేత; మాంచ=నన్నును; సవిభీషణం=విభీషణునితోఁగూడిన; ఇదం=ఈ; బలంచ=సైన్యమును; సంశయే=సందేహమునందు; స్థాప్య (స్థాపయిత్వా)=ఉంచి; కష్టం=కష్టమయిన; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువ; కృతం=చేయఁబడినది.

సాహసప్రియుండవు వీరుండవునగు సుగ్రీవుఁడా! నీవు, నాకును విభీషణునకును ఈ వానర సైన్యమునకంతయు గొప్ప సందేహము గల్గునట్లు చేసి, యపాయకరమయిన యీ సాహస కార్యము గావించినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం మాకృథా వీర ఏవం విధ మచింతితమ్

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు సుగ్రీవుఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఏవంవిధం=ఇట్టిదానిని; అచింతితం=ఆలోచింపఁబడకుండునట్లుగా; మాకృథాః=చేయకుము.

వీరుండవగు సుగ్రీవుఁడా! ఇంక నైననిట్టి కార్యమును, ఆలోచింపక, గావింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వయి [illegible]త్సమాపన్నే కిం కార్యం సీతయా మమ. ౪
భరతేన మహాబాహో లక్ష్మణేన యవీయసా
శత్రుఘ్నేనచ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణవా పునః. ౫

టీక॥మహాబాహూ= పెద్దచేతులు గలవాఁడవు;శత్రుఘ్న= శత్రువులఁజంపునట్టివాఁడవునగుసుగ్రీవుఁడా!త్వయిఁ= నీవు;కించిత్= దేనినైనను ; సమాపన్నే=పొందినవాఁడవుకాఁగా; మమ= నాకు;సీతయా=సీతచేఁగాని ; భరతేన=భరతునిచేతగాఁని;యవీయసా=తమ్ముఁడైన;లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేతఁగాని;శత్రుఘ్నేనచ= శత్రుఘ్నునిచేత నుంగాని;పునః=ఇంక;స్వశరీరేణవా= నాదేహముచేతనుంగాని; కార్యం=పని;కిం=ఏమి?

మహాబాహుండవుశత్రువుల వధించువాఁడవునగుసుగ్రీవుఁడా!నీకు, ఏమైనహానిగలుగునెడ,సీతతోఁగాని భరతునితోఁగాని లక్ష్మణునితోఁగాని శత్రుఘ్నునితోఁగాని నాదేహముతోఁగాని, నాకేమికార్యము?అని,తాత్పర్యము.

త్వయిచా నాగతే పూర్వమితి మే నిశ్చితామతిః
జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేంద్ర వరుణోపమ. ౬

టీక॥ మహేంద్రవరుణోపమ= దేవేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోలిక గలసుగ్రీవుఁడా! త్వయిచ=నీవును;అనాగతే = రానివాఁడవయియుండఁగా; పూర్వం=మున్ను; తే= నీయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును; జానతశ్చాపి= తెలిసినవాఁడనైనను; మే=నాకు; మతిః=బుద్ధి; ఇతి=ఇట్లు; నిశ్చితా= నిశ్చయమునొందినది.

దేవేంద్రవరుణుల పరాక్రమమువంటిపరాక్రమముగలసుగ్రీవుఁడా!నీవు రాకమునుపు,నాకునీపరాక్రమముతెలిసియున్నను,ఈప్రకారము నిశ్చయించియుంటిని. అని,తాత్పర్యము.

హత్వాహం రావణం యుద్ధే సపుత్ర బలవాహనమ్
అభిషిచ్యచ లంకాయాం విభీషణ మథాపిచ. ౭
భరతే రాజ్యమావేశ్య త్యక్ష్యే దేహం మహాబల

టీక॥మహాబల = అధికమయినబలముగలసుగ్రీవుఁడా!అహం=నేను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సపుత్రబలవాహనం=కొడుకులతోను సైన్యముతోను గు

ణ్ణములతోనుగూడుకొనిన; రావణం=రావణుని;హత్వా= చంపి ; లంకాయాం=లంకాపురియందు; విభీషణం=విభీషణుని;అభిషిచ్యచ = అభిషేకించియు;అథాపిచ=అటుపిమ్మటను ; భరతే=భరతునియందు;రాజ్యం= రాజ్యమును;ఆవేశ్య=ఉంచి;దేహం = దేహమును;త్యక్ష్యే=విడువఁగలను.

మహాబలుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నేనుయుద్ధంబున రావణునిపుత్రబంధుసైన్యసమేతంబుగావధించి, లంకయందు విభీషణుఁబట్టాభిషిక్తుంగావించి , యయోధ్యకుఁబోయి రాజ్యమును భరతునియధీనముఁజేసి, దేహంబువిడిచెదను. అని,యిట్లునిశ్చయించుకొని యుంటిని. అని,రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.

అని. తాత్పర్యము.

తమేవం వాదినం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభాషత. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏవం వాదినం=ఇట్లుచెప్పుచున్న; తం=ఆ ; రామం= రామునిగూర్చి; ప్రత్యభాషత=బదులుచెప్పెను.

సుగ్రీవుఁడు,రాముండట్లుచెప్పినమాటనువిని, ఇట్లని,బదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తవ భార్యాప హర్తారం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్
మర్షయామి కథం వీర జానన్ పౌరుష మాత్మనః. ౯

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగు; రాఘవ=రాముఁడా!తవ=నీయొక్క; భార్యాపహర్తారం=భార్యనపహరించినట్టి; రావణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి;ఆత్మనః=నాయొక్క ; పౌరుషం=పౌరుషమును;కథం=ఎట్లు ; మర్షయామి=సహింతును?

పరాక్రమ వంతుండవగు రాముఁడా!నీభార్యనపహరించినట్టి దుష్టుఁడగురావణునిజూచి నేను పౌరుషంబుగలవాఁడనై యుండి,యెట్లుసహింతును? అని,సుగ్రీవుండు రామునితోఁజెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

స ౪౧

ఇత్యేవం వాదినం వీర మభినంద్య స రాఘవః
లక్ష్మణం లక్ష్మిసంపన్న మిదంవచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁడు; ఇత్యేవంవాదినం=అని యిట్లు చెప్పుచున్నట్టి; వీరం= పరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుని; అభినంద్య= పొగడి; లక్ష్మిసంపన్నం=కాంతితోఁగూడిన ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రాముండు, సుగ్రీవునిమాటనువిని, కాంతిమంతుఁడగు లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్యోదకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠేమ లక్ష్మణ. ౧౧

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! శీతం=చల్లని;ఉదకం=జలమును;ఫలవంతి= ఫలములుగల;వనానిచ=వనములను; పరిగృహ్య=గ్రహించి;ఇమం=ఈ; బలౌఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య=చక్కఁగా నేర్పఱచి; వ్యూహ్య=వ్యూహంబులు గాఁదీర్చి;తిష్ఠేమ=ఉందము.

లక్ష్మణుఁడా! మనము, చల్లనిజలంబును మంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుంగల ప్రదేశంబుఁజేరి, సైన్యంబులఁ జక్కఁగా విభజించి వ్యూహంబులు గాఁదీర్చుకొనియుందము.

అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యా మ్యుపస్థితమ్
నిబర్హణం ప్రవీరాణా మృక్షవానర రక్షసామ్. ౧౨

టీక॥ లోకక్షయకరం= లోకనాశమును జేయునదియు; భీమం = భయంకరమయినదియునగు; ప్రవీరాణాం = మిక్కిలియు వీరులగు ; ఋక్షవానరరక్షసాం = ఎలుఁగుగొడ్డులయొక్కయు వానరుల యొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు. నిబర్హణం=వధమును ; భయం=భయమును; ఉపస్థితం=సమీపించినదానిఁగా ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

లోకనాశకరంబును భయంకరంబునునగుభయంబొకటివాటిల్లి, ఋక్షవానరవీరులును రాక్షసవీరులును చెకరిం దుర్నిహతులగుదురనితోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ పరుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతి ధరణీరుహాః. ౧౩

టీక॥ వాతాశ్చ=వాయువులును; పరుషాః=కఠినములుగా; వాంతి=వీచుచున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రాణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁకుచున్నవి. ధరణీరుహాః=వృక్షములు; పతంతి=పడుచున్నవి.

వాయువులు పరుషముగా వీచుచున్నవి; భూమికదలుచున్నది; పర్వతశిఖరంబులు వడంకుచున్నవి; వృక్షంబులువిఱిగి పడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్షంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౧౪

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; క్రవ్యాదసంకాశాః=మాంసభక్షకములగు డేగమొదలగుపక్షులతోసమానములయి; పరుషాః=కఠినములయిన; పరుషస్వనాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; క్రూరాః=భయంకరములయి; క్రూరం=భయంకరముగా; శోణితబిందుభిః=నెత్తురుబిందువులతో; మిశ్రం=కలసినట్లుగా; ప్రవర్షంతి = కురియుచున్నవి.

మేఘములు, క్రూరపక్షులుంబోలెఁ జూపట్టుచు, భయంకరంబుగా గర్జించుచు భయంకరంబులయి, మహాభయసూచకంబగునట్లుగా, నెత్తురు బిందువులతోవానగురియుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్తచందన సంకాశా సంధ్యాపరమదారుణా
జ్వలచ్చ నిపతత్యేత దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౧౫

టీక॥ సంధ్యా=సంధ్య; రక్తచందనసంకాశా= ఎఱ్ఱనిచందనముతోసమానమయి;పరమదారుణా= మిక్కిలియు భయంకరమయి; వర్తతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. ఆదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; జ్వలత్=మండుచున్న; అగ్నిమండలంచ=అగ్నిసమూహమును; నిపతతి=పడుచున్నది.

సంధ్య,ఎఱ్ఱనిచందనంబుంబోలెఁగ్రాలుచుమిక్కిలియుభయంకరంబయియున్నది; ఇదిగో,సూర్యమండలంబుననుండి,మండుచున్నయగ్నిఖండంబులు పడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య మభివాశ్యంతి జనయంతో మహద్భయమ్
దీనా దీనస్వరా ఘోరా అప్రశస్తా మృగద్విజాః. ౧౬

టీక॥ అప్రశస్తా= మంచివికానివియు; ఘోరా=భయంకరములునగు; మృగద్విజాః= మృగములునుపక్షులును; దీనాః=దీనములయి; దీనస్వరాః=దీనమయినధ్వనిగలవై; మహత్=అధికమయిన; భయం=భయమును; జనయంతః=కలిగించుచు;ఆదిత్యమభి=సూర్యునికెదురుగా ; వాశ్యంతి = అఱచుచున్నవి.

అమంగళకరంబులును భయంకరంబులునగుమృగపక్షులు, దీనంబులయి , మహాభయంబుగలుగఁజేయుచు , దీనస్వరంబున, సూర్యునకెదురునిలుచుండి యఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశశ్చ సంతాపయతి చంద్రమాః
కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతో యథా లోకస్య సంక్షయే. ౧౭

టీక॥ రజన్యాం=రాత్రియందు;చంద్రమాః=చంద్రుఁడు;లోకస్య= లోకముయొక్క;సంక్షయేయథా= వినాశమునందువలె;అప్రకాశః= కాంతిలేనివాఁడై;కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లనివియునెఱ్ఱనివియుఁగిరణంబులు కొనలయందుఁగలవాఁడై;సంతాపయతి= తపింపఁజేయుచున్నాఁడు.

ప్రలయకాలమునందుంబోలె, రాత్రికాలంబునఁజంద్రుండుకాంతిహీనుండై,నలుపునెఱ్ఱదనంబునుకొనయందుఁగలవాఁడై, సంతాపంబు గలిగించుచు

న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

హ్రస్వో రూక్షో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టీక॥పరివేషః = గాలిగుడి; హ్రస్వః=కుఱుచదిగాను;అప్రశస్తశ్చ= అశుభకరముగాను;రూక్షః= భయంకరముగాను;సులోహితః=మిక్కిలియునెఱ్ఱనిదిగాను; వర్తతే (అధ్యాహృతము)= ఉన్నది.

చంద్రునిపరివేషము, హ్రస్వముగానుభయంకరముగాను రక్తవర్ణముగానుజూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య మండలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౧౮

టీక॥లక్ష్మణ= లక్ష్మణుఁడా! ఆదిత్యమండలే=సూర్యమండలమునందు ; నీలం=నల్లని; లక్ష్మ=చిహ్నము;దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

లక్ష్మణుఁడా! సూర్యమండలంబున నల్లనికలంకంబు కనుపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

దృశ్యంతే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభి వర్తతే
యుగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. ౧౯

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రాణిచ= నక్షత్రములును; యథావత్ =ఎప్పటియట్లు;నదృశ్యంతే=చూడఁబడవు.లోకస్య=లోకముయొక్క;యుగాంతం=ప్రలయమును; శంసతీవ=చెప్పుచున్నట్లు; అభివర్తతే=ఉన్నది. పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రంబులునుమలినంబులయియున్నవి ; ఈదుర్నిమిత్తంబులన్నియు,లోకవినాశంబుఁ దెల్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాకా శ్శ్యేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివాశ్చా ప్య శివావాచః ప్రవదంతి మహాస్వనాః. ౨౦

టీక॥కాకాః=కాకులును; శ్యేనాః=డేగలును; తథా=అట్లు; గృధ్రాః=గద్దలును; నీచైః= నీచపక్షులతో; పరిపతంతిచ = చేరుచున్నవియు. శివాశ్చ=నక్కలును; మహాస్వనాః= గొప్పధ్వనిగలవై ; అశివాః=అమంగళకరములగు; వాచః=మాటలను; ప్రవదంతి=చెప్పుచున్నవి.

కాకులును డేగలును గద్దలును నీచపక్షులతోఁ జేరియున్నవి; నక్కలును, పేరెలుంగున నమంగళధ్వనులు సేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్ర మద్య దురాధర్షాం లంకాం రావణపాలితామ్
అభియామ జవేనైవ సర్వతో హరిభిర్వృతాః. ౨౧

టీక॥క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; సర్వతః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచేత; వృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి; అద్యైవ=ఇప్పుడె; జవేన= వేగముచేత; దురాధర్షాం= ఎదిరింపనలవిగానిదియు; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినదియు నగు; లంకాం=లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=పోవుదము.

ఇంక, మనము , సమస్తవానరులంగూడి, యిప్పుడె, దురాధర్షంబును రావణబాహురక్షితంబునగు లంకాపురికి శీఘ్రంబునం బోవుదము. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం సంవదన్ వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మణాగ్రజః
తస్మాదవాతర చ్ఛీఘ్రం పర్వతాగ్రా న్మహాబలః. ౨౨

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణాగ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు; వీరః= పరాక్రమశాలియయిన రాముండు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని గూర్చి ; సంవదన్=చెప్పుచు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; తస్మాత్=ఆ; పర్వతాగ్రాత్=పర్వత శిఖరముననుండి; అవాతరత్=దిగెను.

అట్లు మహాబలుండును లక్ష్మణుని యన్నయునగు రాముండు , లక్ష్మణుని

తోఁజెప్పుడు, శీఘ్రంబున, నాపర్వతశిఖరంబుననుండి, దిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్యచ ధర్మాత్మా తస్మాచ్ఛైలా త్స రాఘవః
పరైః పరమదుర్ధర్షం దదర్శ బల మాత్మనః. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడగు; సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్మాత్=ఆ; శైలాత్=పర్వతముననుండి; అవతీర్యచ=డిగ్గియు; పరైః=శత్రువులచేత; పరమదుర్ధర్షం=ఎంతమాత్రము నెదిరింపనలవిగానట్టి; ఆత్మనః=తనయొక్క; బలం=సైన్యమును; దదర్శ= చూచెను.

ధర్మాత్ముఁడగునా రాముండు, ఆపర్వతశిఖరంబుననుండిదిగి శత్రువుల కుదుర్ధర్షంబయి వెలయుచున్న తన వానరసైన్యముఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నహ్యతు ససుగ్రీవః కపిరాజబలం మహత్
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగాయాభ్యచోదయత్. ౨౪

టీక॥ కాలజ్ఞః=కాలముఁదెలిసిన; రాఘవః=రాముఁడు; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; మహత్= గొప్పదియగు; కపిరాజబలం = వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిసేనను; సన్నహ్యతు=ప్రోత్సాహపఱచియు; కాలే=యుక్తకాలమునందు; సంయుగాయ=యుద్ధముకొఱకు; అభ్యచోదయత్=ప్రేరించెను.

ఏదియేకాలంబునం జేయవలయునోయావివరంబునంతయుంజక్కఁగాఁదెలిసినట్టిరాముండు, సుగ్రీవునితోఁగూడ, నవ్వానరసేననంతయుంబ్రోత్సాహపఱచి, యుక్తకాలంబున, యుద్ధంబునకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాలే మహాబాహు ర్బలేన మహతావృతః
ప్రస్థితః పురతోధన్వీ లంకా మభిముఖః పురీమ్. ౨౫

టీక॥తతః=అంత; కాలే= ప్రాతః కాలమునందు; మహాబాహుః= పెద్ద చేతులుగల; ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల రాముండు; మహాత్మా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః= చుట్టంబడినవాండై; లంకాం=లంక యను; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి; పురతః=ముందఱ; ప్రస్థితః=బయలుదేఱెను.

అంత ప్రాతఃకాలంబున, మహాబాహుండగు రాముండు, ధనుర్ధరుండై, యసంఖ్యాసైన్యంబు వెంబడింప, లంకానగరాభిముఖుండై, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం విభీషణసుగ్రీవౌ హనుమాన్ జాంబవాన్నళః
ఋక్షరాజ స్తథా నీలో లక్ష్మణశ్చాన్వయు స్తదా. ౨౬

టీక॥తదా=అప్పుడు; తం = ఆరాముని; విభీషణసుగ్రీవౌ= విభీషణుండును సుగ్రీవుండును; హనుమాన్= హనుమంతుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; నలః = నలుండును; తథా=అట్లు; ఋక్షరాజః = సుషేణుండును; నీలః=నీలుండును; లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును; అన్వయుః= వెంబడించిరి.

అప్పుడు, విభీషణుండును, సుగ్రీవుండును హనుమంతుండును జాంబవంతుండును నలుండును సుషేణుండును నీలుండును, లక్ష్మణుండును, రాముని వెంబడించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతః పశ్చాత్సుమహతీ పృతనార్క్ష వనౌకసాం
ప్రచ్ఛాద్య మహతీం భూమి మనుయాతి స్మ రాఘవమ్. ౨౭

టీక॥తతః పశ్చాత్=అటుపిమ్మట; సుమహతీ=మిక్కిలియుగొప్పదగు; ఋక్షవనౌకసాం= ఎలుంగుగొడ్డులయొక్కయు వానరులయొక్కయు; పృతనా=సేన; మహతీం=అధికమయిన; భూమిం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి; రాఘవం=రాముని; అనుయాతిస్మ = వెంబడించినది.

అంత, ననంతంబగుఋక్షవానరసేన, యతివిస్తీర్ణంబుగాభూమినాచ్ఛాదించి, రాముని వెంబడించిపోయినది.

అని, తాత్పర్యము.

శైల శృంగాణి శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్
జగృహుః కుంజరప్రఖ్యా వానరాః పరవారణాః. ౨౭

టీక॥ కుంజరప్రఖ్యాః = ఏనుంగుల తోసమానులును; పరవారణాః = శత్రువులనడ్డగించువారలునగు; వానరాః = వానరులు; శతశః = నూఱులునూఱులుగా; శైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరములను; ప్రవృద్ధాన్ = మిక్కిలియుఁబెరిఁగిన; మహీరుహాంశ్చ = వృక్షములను; జగృహుః = పట్టుకొనిరి.

ఏనుంగులంతటి దేహంబుగలవారలును శత్రువులవారింపఁజాలినవారలునగు వానరులు, వేలకొలఁది పర్వతశిఖరంబులనుగొప్పవృక్షంబులనుధరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌతు దీర్ఘేణ కాలేన భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
రావణస్య పురీం లంకా మాసేదతు రరిందమౌ. ౨౮

టీక॥ అరిందమౌ = శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కఁగలట్టి; భ్రాతరౌ = తోఁబుట్టువులగు; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌతు = రామలక్ష్మణులును; దీర్ఘేణ = నిడుపైన; కాలేన = కాలముచేత; రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణమయిన; లంకాం = లంకను; ఆసేదతుః = పొందిరి.

శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కఁజాలినట్టియా రామలక్ష్మణులు, అట్లు, సేనాసహితులయిపోవుచు, దీర్ఘకాలంబునకు, రావణునిలంకాపురింజేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పతాక మాలినీం రమ్యా ముద్యానవరశోభితామ్
చిత్రవప్రాం సుదుష్ప్రాపా ముచ్చైఃప్రాకారతోరణామ్. ౩౦
తాం సురైరపి దుర్ధర్షాం రామ వాక్య ప్రచోదితాః
యథానివేశం సంపీడ్య న్యవిశంత వనౌకసః. ౩౧

టీక॥ వనౌకసః = వానరులు; రామవాక్యప్రచోదితాః = రామునిమాటచేఁ బ్రేరింపఁబడినవారలయి; పతాకమాలినీం = ధ్వజములయొక్క పఙ్క్తిగలది

యు; రమ్యాం=రమణీయమును; ఉద్యానవనశోభితాం=ఉద్యానశ్రేష్ఠములచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు; చిత్రవప్రాం=నానావిధమయినకోటగలదియు; సుదుష్ప్రాపాం=పొందఁగూడనిదియు; ఉచ్ఛ్రితప్రాకారతోరణాం=ఉన్నతములయిన ప్రాకారములును బహిర్ద్వారములునుగలదియు; సురైరపి=దేవతలచే నైనను; దుర్ధర్షాం=ఎదిరింపసలవి గానిదియునగు; తాం=ఆలంకాపురిని ; యథానివేశం=తమతమస్థానముల నతిక్రమింపక; సంపీడ్య=పీడించి; న్యవిశంత=విడిసిరి.

అంతనావానరులు, రామునియాజ్ఞం జేసి, ధ్వజసమూహాలంకృతంబును, రమణీయంబును ఉద్యానవనంబుల నొప్పుచున్నదియు నానావిధమయిన కోటగలదియు, శత్రువులకుఁ బొందఁగూడ నిదియు, ఉన్నతప్రాకారతోరణంబులు గలదియు, దేవతలకేని యెదిరింపనలవిగానిదియునగునాలంకాపురిని , దమతమస్థానంబులనిరోధించి, విడిసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా స్తూ త్తరద్వారం శైలశృంగ మివోన్నతమ్
రామ స్సహానుజో ధన్వీ జుగోపచ రురోధచ. ౩౨

టీక॥ ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల; రామః=రాముండు; సహానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై; శైలశృంగ మివ (స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్న; ఉన్నతం=పొడవయిన; లంకాయాః=లంకయొక్క; ఉత్తరద్వారంతు=ఉత్తరభువాకిలిని; జుగోపచ=రక్షించెను; రురోధచ=అడ్డగించెను.

రాముండునులక్ష్మణసహితుండై, పర్వత శిఖరముం బోలె నత్యున్నతంబయినలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబును, నిరోధించెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకా ముపనివిష్టశ్చ రామో దశరథాత్మజః
లక్ష్మణానుచరో వీరః పురీం రావణ పాలితామ్. ౩౩
ఉత్తరద్వార మాసాద్య యత్ర తిష్ఠతి రావణః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు; లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుఁడు వెంబ

డించువాఁడుగాఁగలవాఁడును; దశర థాత్మజః= దశరథమహారాజుకొడుకు నగు; రామః=రాముండు; యత్ర=ఎచ్చట; రావణః=రావణుఁడు; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; తత్(అధ్యాహృతము)= ఆ; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరపువాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం= లంకయను; పురీం=పట్టణమును; ఉపనివిష్టశ్చ=సమీపించివిడిసెను.

పరాక్రమవంతుండును దశరథ మహారాజుపుత్రుండునగు రాముండు లక్ష్మణసహితుండై, రావణుండెచ్చట నున్నాఁడో, అట్టిలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబున నెనిరోధించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో రామాద్ధి తద్ద్వారం సమర్థః పరిరక్షితుమ్. ౩౪
రావణాధిష్ఠితం భీమం వరుణేనేవ సాగరమ్
సాయుధై రాక్షసై ర్భీమై రభిగుప్తం సమంతతః. ౩౫
లఘూనాం త్రాసజననం పాతాళమివ దానవైః

టీక॥ రావణాధిష్ఠితం=రావణునిచే నధిష్ఠింపఁబడినదియు; వరుణేన= వరుణునిచేత; అధిష్ఠితం (అధ్యాహృతము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; సాగరమివ (స్థితం)=సముద్రమువలెనున్నదియు; భీమం=భయంకరమయినదియు; సమంతతః=అంతటను; సాయుధైః= ఆయుధములతోఁగూడినవారలును; భీమైః= భయంకరులునగు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; అభిగుప్తం=రక్షింపఁబడినదియు; దానవైః=దానవులచేత; అభిగుప్తం(అధ్యాహృతము)=రక్షింపఁబడిన; పాతాళమివ(స్థితం)= పాతాళమువలెనున్నదియు; లఘూనాం=అల్పులకు; త్రాసజననం=భయమును బుట్టించునదియు నగు; తత్=ఆ; ద్వారం= ఉత్తరద్వారమును; పరిరక్షితుం = రక్షించుటకు; రామాత్=రామునికన్న; అన్యః= ఇతరుఁడు; నసమర్థో హి= సమర్థుఁండు గాఁడుగదా!

సాక్షాద్రావణాధిష్ఠితంబును వరుణాధిష్ఠితంబగుసముద్రంబువలె నున్నదియు, భయంకరాకారంబును, భయంకరాకారులును ఆయుధధారులునగు రాక్షసులచేసురక్షితంబును దానవరక్షితంబగు పాతాళంబువలెనున్నదియు,

నల్పులకుభయంకరంబునగు, నాయు త్తరద్వారంబు నిరోధించుటకు, రాముండుదక్క మఱి యెవ్వండును సమర్థుండుగాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విన్యస్తాని చ యోధానాం బహూని వివిధానిచ. ౩౬
దదర్శా యుధజాలాని తత్రైవ కవచానిచ

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = రాముండు; తత్రైవ=అచ్చటనే; విన్యస్తాని=ఉంచఁబడిన; యోధానాం= భటులయొక్క; బహూని= అనేకములును; వివిధానిచ=నానావిధము లునగు; ఆయుధజాలానిచ = ఆయుధసమూహములను; కవచానిచ=కవచములను; దదర్శ=చూచెను.

రాముండాయుత్తరద్వారంబున, రాక్షసయోధులుంచుకొనిన, నానావిధంబులగు పెక్కుయుధసమూహములను కవచంబులనుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వంతు ద్వారమాసాద్య నీలో హరిచమూపతిః. ౩౭
అతిష్ఠత్సహమైందేన ద్వివిదేనచ వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; హరిచమూపతిః=వానరసేనానాయకుండగు; నీలః= నీలుండు; పూర్వం= తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి; ద్వారంతు=వాకిలినే; ఆసాద్య = పొంది; మైందేన= మైందునితోను; ద్వివిదేనచ సహ=ద్వివిదునితోనుంగూడ; అతిష్ఠత్=ఉండెను.

పరాక్రమవంతుండగువానరసేనానాయకుండనీలుండు, పూర్వద్వారంబున, మైందద్వివిదసహితుండై, నిలిచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో దక్షిణ ద్వారం జగ్రాహ సుమహాబలః. ౩౮
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేనచ

టీక॥ సుమహాబలః= మిక్కిలియధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగదుండు; ఋషభేణ=ఋషభునితోను; గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను; గజేన=

గజునితోను; గవయేనచ = గవయునితోను; సహితః=కూడినవాఁడై; దక్షిణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని;జగ్రాహ=గ్రహించెను.

మహాబలుండగునంగదుండు, ఋషభగవాక్షులను, గజగవయులనుంగూడి, దక్షిణద్వారంబున గాఁవలియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

హనూమాన్ పశ్చిమద్వారం రరక్ష బలవాన్ కపిః. ౩౯
ప్రమాథి ప్రఘసాభ్యాంచ వీరై రన్యైశ్చ సంగతః

టీక॥ బలవాన్ = అధికమయినబలముగల; హనుమాన్= హనుమంతుఁడను; కపిః=వానరుఁడు; ప్రమాథిప్రఘసాభ్యాంచ=ప్రమాథితోను ప్రఘసునితోను; అన్యైః=ఇతరులయిన; వీరైశ్చ=వానరవీరులతోను; సంగతః = కూడినవాఁడై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని; రరక్ష=రక్షించెను.

బలవంతుండగుహనుమంతుండు, ప్రమాథిప్రఘసులు మున్నగువానర వీరులతోఁగూడి, పడమటివాకిలినిరక్షించుచుండెను, అని, తాత్పర్యము.

మధ్యమే చ స్వయం గుల్మే సుగ్రీవ స్సమతిష్ఠత. ౪౦
సహాసర్వై ర్హరిశ్రేష్ఠై స్సుపర్ణశ్వసనోపమైః

టీక॥ సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు ; స్వయం= తాను; సుపర్ణశ్వసనోపమైః= గరుత్మంతునితోను వాయువుతోనుం బోలికగల; హరిశ్రేష్ఠైః= వానరశ్రేష్ఠులతో; సర్వైస్సహ= అందఱితోనుంగూడ; మధ్యమే=నడుమనుండునట్టి; గుల్మే= సేనాభాగమునందు; సమతిష్ఠత=ఉండెను.

సుగ్రీవుండు, గరుడానిల సమానులగువానరశ్రేష్ఠులంగూడి, బలవంతులగు రావణేంద్రజిత్తులతోఁబోరు, రామహనుమంతుల కిర్వురకును గాకాక్షిన్యాయంబున సాహాయ్యంబు గావించుటకై, యుత్తరపశ్చిమద్వారంబులనడుమ నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు షట్త్రింశ త్కోట్యః ప్రఖ్యాతయూథపాః. ౪౧

స ౪౧

సంపీడ్యోపనివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వానరః

టీక॥యత్ర=ఎచ్చట; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడను; వానరః=వానరుఁడు; అవర్తత (అధ్యాహృతము)=ఉండెనో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చట; ప్రఖ్యాతయూధపాః=ప్రసిద్ధులగు యూధపతులుగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; షట్త్రింశత్కోట్యస్తు=ముప్పదియాఱుకోటులుమాత్రము; సంపీడ్య=పీడించి; ఉపనివిష్టాశ్చ = విడిసినవియు.

సుప్రసిద్ధులగు యూధపతులతోఁ గూడిన,ముప్పదియాఱుకోటులు వానరులు, లంకాపురిఁ నిరోధించి,సుగ్రీవుండున్నస్థలంబుననుండిరి.

అని, తాత్పర్యము

శాసనేనతు రామస్య లక్ష్మణ స్సవిభీషణః. ౫౨

ద్వారేద్వారే హరీణాంతు కోటింకోటిం న్యవేశయత్

టీక॥రామస్య=రామునియొక్క; శాసనేనతు=ఆజ్ఞ చేతనే;సవిభీషణః=విభీషణునితోఁగూడిన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ద్వారేద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు; హరీణాం=వానరులయొక్క; కోటింకోటింతు = కోటినికోటిని మాత్రము; న్యవేశయత్=ఉంచెను.

రామునియానతిఁజేసి , లక్ష్మణుండునువిభీషణుఁడును, ప్రతిద్వారంబునను, కోటికోటివానరులవంతుననిలిపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమేనతు రామస్య సుగ్రీవ స్సహ జాంబవాన్. ౫౩

అదూరా న్మధ్యమే గుల్మే తస్థౌ బహు బలానుగః

టీక॥రామస్య=రామునియొక్క;పశ్చిమేనతు=పశ్చిమపార్శ్వమునసె; అదూరాత్=సమీపమున;మధ్యమే= నడిమిదైన;గుల్మే= సేనాప్రదేశమునందు; సహజాంబవాన్-జాంబవంతునితోఁగూడిన;సుగ్రీవః-సుగ్రీవుఁడు;బహుబలానుగః=అధికమయినసైన్యము వెంబడిందునదిగాఁగలవాఁడై;తస్థౌ=ఉండెను.

రామునకుఁ బశ్చిమపార్శ్వంబున, సమీపంబుననై, సుగ్రీవుండు జాంబవంతుంగూడి, బహుసైన్యసహితుండై, మధ్యగుల్మంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు వానరశార్దూలా శ్శార్దూలా ఇవ దంష్ట్రిణః. ౪౪
గృహీత్వా ద్రుమశైలాగ్రా న్హృష్టాయుద్ధాయతస్థిరే

టీక॥ దంష్ట్రిణః=కోఱలుగల; శార్దూలా ఇవ(స్థితాః)=పెద్దపులులువలెనున్న; తే=ఆ; వానరశార్దూలాస్తు=వానరశ్రేష్ఠులును; హృష్టాః=సంతసించినవారలయి; ద్రుమశైలాగ్రాన్ (ద్రుమశైలాగ్రాణి)=వృక్షములనుబర్వతశిఖరములను; గృహీత్వా=పట్టుకొని; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; తస్థిరే=ఉండిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులు, పెద్దపులులుంబోలె, వృక్షంబులనుబర్వతశిఖరంబులనుంబట్టుకొని, పరమసంతోషంబునయుద్ధంబునకుఁగాచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వేవికృతలాంగూలా స్సర్వే దంష్ట్రానఖాయుధాః. ౪౫
సర్వే వికృతచిత్రాంగా స్సర్వేచ వికృతాననాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; సర్వే=అందఱును; వికృతలాంగూలాః=పైకెత్తఁబడిన తోఁకలుగలవారలును; సర్వే=అందఱును; దంష్ట్రానఖాయుధాః= దంతములును నఖములునైయాయుధములుగాఁ గలవారలును; సర్వే=అందఱును; వికృతచిత్రాంగాః= కోపవికారముచే నానావర్ణములయినయవయవము[లు]గలవారలును; సర్వే=అందఱును; వికృతాననాః=వికారమునొందినముఖములుగలవారలునుగా; అవతస్థుః (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆవానరులుఅందఱును దోఁకలంబైకినెత్తుకొని యుండువారలును అందఱును దంతనఖంబులెయాయుధంబులుగాఁ గలవారలుగాను అందఱును గోపవికారంబున నానావర్ణములయినయవయవములుగలవారలుగాను అందఱును వికృతంబులగు ముఖములుగలవారలుగాను,ఉండిరి. అని, తాత్పర్యము.

దశనాగబలాః కేచి త్కేచి ద్దశగుణోత్తరాః. ౪౬
కేచి న్నాగసహస్రస్య బభూవు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱువానరులు; దశనాగబలాః = పదియేనుంగులబలముగలవారలును; కేచిత్=కొందఱు; దశగుణోత్తరాః=పదియంతలచేనధికులును, నూఱేనుంగులబలముగలవారలనుట; కేచిత్=కొందఱు; నాగసహస్రస్య=ఏనుంగులవేయింటికి; తుల్యవిక్రమాః= సమానమయినపరాక్రమముగలవారలునుగా;బభూవుః-ఉండిరి.

ఆవానరులలోఁగొందఱు పదియేనుంగులబలముగలవారలును గొందఱు నూఱేనుంగులబలము గలవారలును, గొందఱు వేయేనుంగుల బలము గలవారలును గానుండిరి. అని. తాత్పర్యము.

సంతిచౌఘ బలాః కేచి త్కేచి చ్ఛత గుణోత్తరాః. ౪౭
అప్రమేయ బలాశ్చాన్యే తత్రాస న్హరియూథపాః

టీక॥తత్ర-అచ్చట; కేచిత్=కొందఱు; హరియూథపాః= వానరయూథపులు; ఓఘబలాః= ఓఘసంఖ్యగల యేనుంగులబలముగలవారలు; సంతి = ఉన్నారు. కేచిత్=కొందఱు; శతగుణోత్తరాః=అందుకునూఱింతలచే నధికులుగాను; అన్యే=ఇతరులు; అప్రమేయబలాశ్చ=కొలఁదిలేనిబలము గలవారలుగాను; ఆసన్=ఉండిరి.

అవ్వానరసేనయందు, కొందఱువానరవీరులు, ఓఘసంఖ్యాకములగు నేనుంగులబలముగలవారలుగాను, గొందఱు అందుకునూఱింతలు బలముగలవారలును గొందఱప్రమేయంబగుబలముగలవారలుగానుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ తేషా మాసీ త్సమాగమః. ౪౮
తత్ర వానరసైన్యానాం శలభానా మివోద్యమః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరసైన్యానాం=వానరసైనికులయొక్క; సమాగమః=కూడిక; శలభానాం= మిడుతలయొక్క; ఉద్యమఇవ= ప్రయత్నమువ

స ౪౧

తే; అద్భుతశ్చ=ఆశ్చర్యకరముగాను; విచిత్రశ్చ=నానావిధముగాను; ఆసీత్ = ఉండెను.

అచ్చట, నవ్వానరసైనికులు, ఒక గుంపుగానుండుట, మిడుతలుగుంపుగట్టినట్లు, ఆశ్చర్యకరముగానువిచిత్రముగాను ఉండినది.

అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణ మివాకాశం సంఛన్నేవ చ మేదినీ. ౪౯
లంకా ముపనివిష్టైశ్చ సంపతద్భిశ్చ వానరైః

టీక॥ లంకాం = లంకను; ఉపనివిష్టైః=సమీపించివిడిసినవారలును; సంపతద్భిశ్చ=వచ్చుచున్నవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; ఆకాశం= ఆకసము; పరిపూర్ణమివ(స్థితం) = నిండినట్లుండినది. మేదినీచ = భూమియు; సంఛన్నేవ(స్థితా) = కప్పబడినట్లుండినది.

లంకచుట్టునువిడిసియున్న వారలునువిడియనే తెంచుచున్న వారలునగున వ్వానరులచేత, భూమ్యాకాశంబులు రెండును, నిండినట్లుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం పృథగృక్ష వనౌకసామ్. ౫౦
లంకా ద్వారా ణ్యుపాజగ్ము రన్యేయోద్ధుం సమంతతః

టీక॥పృథక్ = వేఱుగా; ఋక్షవనౌకసాం=ఎలుగుగొడ్డుల యొక్కయు వానరులయొక్కయు; శతసహస్రాణాం= లక్షలయొక్క; శతం=నూఱు; లంకాద్వారాణి = లంకాద్వారములను; ఉపాజగామ (అధ్యాహృతము)= పొందినది. అన్యే=ఇతరులు; యోద్ధుం= పోరుటకు; సమంతతః=అంతటను; ఉపాజగ్ముః=పొందిరి.

మునుపుంచినసైన్యముగాక, కోటిఋక్షవానరులు, ప్రతిలంకాద్వారంబునందునుంజేరియుండిరి; మఱియునితరులు, అచ్చటచ్చటివారల సాహాయ్యమునకై, యంతటనుంగాచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవృతస్స గిరి స్సర్వై స్తైస్సమంతా త్ప్లవంగమైః. ౫౧

టీక। సః=ఆ; గిరిః=త్రికూటపర్వతము; సమంతాత్=అంతటను; తైః= ఆ; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; ఆవృతః=కప్పఁబడినది.

ఆ వానరులచే, నా త్రికూటపర్వతమంతయు నాచ్ఛాదితమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

అయుతానాం సహస్రంచ పురీంతామభ్య వర్తత

టీక॥ అయుతానాం= పదివేలయొక్క; సహస్రంచ=వేయియు; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపురిని; అభ్యవర్తత=చుట్టియుండినది.

నుతియు, గోటివానరులు, లంకాపురిచుట్టుంబరివేష్టించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై ర్బలవద్భిశ్చ బభూవ ద్రుమపాణిభిః. ౫౨
సంవృతా సర్వతో లంకా దుష్ప్రవేశాపి వాయునా

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; సర్వతః= అంతటను; బలవద్భిశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలును; ద్రుమపాణిభిః= వృక్షములు చేతులందుఁగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; సంవృతా= చుట్టఁబడినదై; వాయునాపి=వాయువుచేతఁగూడ; దుష్ప్రవేశా=ప్రవేశింపసలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

అట్లు, బలవంతులగు వానరులు వృక్షహస్తులయి లంకాపురిచుట్టును ముట్టడించుటవలన, వాయువునకేనియు నా లంకాపురిం బ్రవేశింప నలవి గాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసావిస్మయం జగ్ము స్సహసాభి నిపీడితాః. ౫౩
వానరై ర్మేఘసంకాశై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; శక్రతుల్యపరాక్రమైః = దేవేంద్రుని పరా

స ౪౧

క్రమముతో సమానమయిన పరాక్రమముగలవారలును ; మేఘసంకాశైః = మేఘముతో సమానులునగు;వానరైః= వానరులచేత; సహసా=శీఘ్రమున ; అభినిపీడితాః = పీడింపఁబడినవారలయి;విస్మయం=ఆశ్చర్యమును;జగ్ముః= పొందిరి,

అట్లు, మేఘంబులంతటి దేహములుగలవారలును దేవేంద్రునంతటి పరాక్రమంబుగలవారలునగు వానరులు, అతిశీఘ్రంబునవచ్చిముట్టడించినందుకు,రాక్షసులాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తా.

మహాన్ శబ్దో భవ త్తత్ర బలౌఘస్యాభి వర్తతః. ౫౪
సాగరస్యేవ భిన్నస్య యథాస్యా త్సలిలస్వనః

టీక॥తత్ర=అచ్చట; భిన్నస్య=తెంచుకొనిన;సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; అభివర్తతః (అభివర్తమానస్య)=వచ్చుచున్న;బలౌఘస్య=సేనాసమూహముయొక్క; సలిలస్వనః=జలధ్వని; యథా=ఎట్లు; స్యాత్=అగునో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; మహాన్=గొప్పదగు; శబ్దః=ధ్వని; అభవత్=కలిగినది.

అప్పుడచ్చట,అవ్వానరసేన వచ్చుచుండఁగా, సముద్రంబుతెంచుకొని ప్రవహించునప్పుడుంబోలె మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా సప్రాకారా సతోరణా. ౫౫
లంకా ప్రచలితా సర్వా సశైల వనకాననా

టీక॥మహతా=గొప్పదగు; తేన=ఆ;శబ్దేన=ధ్వనిచేత ; సప్రాకారా=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిద్వారములతోఁ గూడినదియు;సశైలవనకాననా=పర్వతములతోను వనములతోను అడవులతోనుం గూడినదియునగు;లంకా=లంకాపురి ; సర్వా=అంతయు;ప్రచలితా = చలించినది.

ఆమహాధ్వనికి , లంకాపురియంతయుఁ,బ్రాకారతోరణపర్వతకానన సహితంబుగాఁజలించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స ౪౧

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ. ౧౬
బభూవ దుర్ధర్షతరా సర్వైరపి సురాసురైః

టీక॥ రామలక్ష్మణగుప్తా= రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదియు; సుగ్రీవేణచ=సుగ్రీవునిచేతను;గుప్తా(అధ్యాహృతము)= రక్షింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; వాహినీ = సేన; సురాసురైః=దేవాసురులచేత; సర్వైరపి = అందఱిచేతను; దుర్ధర్షతరా= ఎంతమాత్రమెదిరింపనలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులచేతను సుగ్రీవునిచేతనురక్షింపఁబడుచున్నయావానరసేన సమస్త దేవాసురులకేని దేఱిచూడనలవిగాకుండినది.అని, తాత్పర్యము.

రాఘవ స్సన్నివేశ్యైవ సైన్యం స్వం రక్షసాం వధే. ౧౭
సమ్మంత్ర్య మంత్రిభిస్సార్ధం నిశ్చిత్య చ పునఃపునః
ఆనంతర్య మభిప్రేప్సుః క్రమయోగార్థతత్త్వవిత్. ౧౮
విభీషణస్యా నుమతే రాజధర్మ మనుస్మరన్
అంగదం వాలితనయం సమాహూయే ద మబ్రవీత్. ౧౯

టీక॥ క్రమయోగార్థతత్త్వవిత్= క్రమముతోఁగూడిన సామాద్యుపాయములయాథార్థ్యముఁదెలిసినట్టి ; రాఘవః=రాముఁడు;రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్తమయి;స్వం=తనదైన;సైన్యం = సేనను;సన్నివేశ్యైవ=విడిసినంతనె;ఆనంతర్యం=అవలఁజేయవలసినదాని ; అభిప్రేప్సుః=పొందఁగోరినవాఁడై ; మంత్రిభిస్సార్ధం = మంత్రులతోఁగూడ;సమ్మంత్ర్య=ఆలోచించి ; పునఃపునః= మాటిమాటికి;నిశ్చిత్యచ= నిశ్చయించియు;రాజధర్మం = రాజధర్మమును;అనుస్మరన్=తలంచుచు ; విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క ; అనుమతే= అనుజ్ఞ కాఁగా;వాలితనయం = వాలికుమారుఁడగు;అంగదం= అంగదుని; సమాహూయ=పిలిచి; ఇదం = ఈ మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అనన్యకాలంబునఁజేయవలసిన సామాద్యుపాయంబులక్రమంబు తెలిసినట్టి రాముఁడు , రాక్షసవధనిమిత్తమ

యి, వానరసైన్యమంతయు యుక్తక్రమంబునవిడియనియమించి, యంతసనంతరకర్తవ్యంబుఁజేయఁగోరి, మంత్రులతోఁజక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, రాజధర్మంబుదలంచి, విభీషణానుమతంబున, వాలిపుత్రుండగు నంగదుంబిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బ్రూహి మద్వచనా త్కపే
లంఘయిత్వా పురీం లంకాం భయం త్యక్త్వా గతవ్యథః. ౬౦

టీక॥ సౌమ్య= శాంతుండవగు; కపే=అంగదుఁడా! గతవ్యథః= పోయినశ్రమముగలవాఁడవై; భయం = భయమును; త్యక్త్వా=విడిచి; లంకాం= లంకయను; పురీం= పట్టణమును; లంఘయిత్వా= దాఁటి; దశగ్రీవం=రావణుని; గత్వా=పొంది; మద్వచనాత్= నామాటవలన; బ్రూహి= చెప్పుము.

శాంతుండవగునంగదుఁడా! నీవుగతశ్రముండవై భయంబువిడిచి, లంకాప్రాకారంబుదాఁటి, రావణునొద్దకుఁబోయి, నేనుజెప్పినట్టి ప్రకారంబునంజెప్పుము.అని, తాత్పర్యము.

భ్రష్టశ్రీక గతైశ్వర్య ముమూర్షో నష్టచేతన
ఋషీణాం దేవతానాంచ గంధర్వాప్సరసాం తథా. ౬౧
నాగానా మథ యక్షాణాం రాజ్ఞాంచ రజనీచర
యచ్చ పాపం కృతం మోహా దవలిప్తేన రాక్షస. ౬౨
నూన మద్య గతో దర్ప స్స్వయంభువరదానజః
యస్య దండధర స్తేహం దారాహరణకర్శితః. ౬౩
దండం ధారయమాణస్తు లంకాద్వారే వ్యవస్థితః

టీక॥భ్రష్టశ్రీక= నశించినసంపదగలవాఁడవు; గతైశ్వర్య=పోయినప్రభుత్వముగలవాఁడవు; ముమూర్షో= చావఁబోవువాఁడవు; నష్టచేతన= పోయినతెలివిగలవాఁడవునగు;రజనీచర= రాక్షసుఁడవగు; రాక్షస= రావణుఁడా! అవలిప్తేన= గర్వితుండవగు;త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత ; ఋ

షీణాం= ఋషులకును; దేవతానాంచ=దేవతలకును; తథా=అట్లు; గంధర్వాప్సరసాం=గంధర్వులకును అప్సరసలకును ; నాగానాం= సర్పములకును; అథ=మఱియు; యక్షాణాం=యక్షులకును; రాజ్ఞాంచ=రాజులకును ; మోహాత్=అజ్ఞానమువలన;యత్=ఏ; పాపంచ=పాపమును;కృతం= చేయఁబడినదో;తస్యకారణభూతః (అధ్యాహృతము)=దానికిఁగారణమయిన;స్వయంభువరదానజః= బ్రహ్మదేవునివరదానమువలనంగలిగిన;దర్పః = గర్వము;అద్య=ఇప్పుడు;గతః = పోయినది.నూనం=నిశ్చయము. యస్య = ఏ; తే= నీకు; దండధరః = శిక్షనుధరించునట్టి, శిక్షఁజేయునట్టియనుట ; అహం=నేను; దారాహారణకర్శితః= భార్యాపహారణముచేఁ గృశింపఁ జేయఁబడినవాఁడనై;దండం = శిక్షను; ధారయమాణస్తు = చేయువాఁడనై యె;లంకాద్వారే = లంకానగరముయొక్క-వాకిలియందు;వ్యవస్థితః = ఉన్నానో.

నశించినసంపదగలవాఁడవు నష్టైశ్వర్యుండవు మరణంబునొందఁ బోవువాఁడవునష్టజ్ఞానుండవునగు రావణుఁడా!నీవు,గర్వంబున,ఋషులకును దేవతలకునుగంధర్వులకునుఅప్సరలకునునాగంబులకునుయక్షులకును రాజులకును, ఏమియపకారంబుగావించినావో, దానికంతయంతయుఁగారణమయినబ్రహ్మవరగర్వమంతయునిప్పుడు నశించినది ; వాస్తవము;ఏలయన,దండధరుండనగు నేను,భార్యాపహరణకుపితుండనై, నిన్నుశిక్షించుటకు, లంకాద్వారంబునం గనిపెట్టియున్నానే!అని,తాత్పర్యము.

పదవీం దేవతానాంచ మహర్షీణాంచ రాక్షస. ౬౪
రాజర్షీణాంచ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః

టీక॥ రాక్షస=రావణుఁడా!త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు ; మయా = నాచేత;హతః=చంపఁబడినవాఁడవై ; దేవతానాంచ= దేవతలయొక్క-యు; మహర్షీణాంచ= మహర్షులయొక్క-యు; రాజర్షీణాంచ = రాజర్షులయొక్క-యు; సర్వేషాం = అందఱియొక్క-యు; పదవీం=లోకమును; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

రావణుఁడా! నీవునాచేహతుఁడ

వై, గతపాపుఁడవై, దేవతలునుమహర్షులును రాజర్షులునుం బొందులోకముంబొందఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

బలేన యేన వై సీతాం మాయయా రాక్షసాధమ. ౬౫
మా మతిక్రామయిత్వా త్వం హృతవాం స్తద్విదర్శయ

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోనధముఁడవగు రావణుఁడా! త్వం= నీవు; యేన = ఏ; ("వై"అనునది పాదపూరణార్థము) బలేన = బలముచేత; మాయయా=మాయచేత; మాం= నన్ను; అతిక్రామయిత్వా = అవలికిఁబోనిచ్చి; సీతాం = సీతాదేవిని; హృతవాన్=అపహరించితివో ; తత్=ఆ బలమును; విదర్శయ=చూపుము.

రాక్షసాధముఁడవగు రావణుఁడా! నీవు, ఏబలంబున, మాయచేనన్ను మోసపుచ్చి, సీతనుహరించినావో, ఆబలమంతయునిప్పుడుచూపుము.

అని, తాత్పర్యము.

అరాక్షస మిమం లోకం కర్తాస్మి నిశితై శ్శరైః. ౬౬
నచే చ్ఛరణ మభ్యేషి మా ముపాదాయ మైథిలీమ్

టీక॥ త్వం=నీవు; మైథిలీం=సీతను; ఉపాదాయ=తీసికొనివచ్చి; మాం = నన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా ; నాభ్యేషి చేత్=పొందవేని ; నిశితైః= తీక్ష్ణములగు; శరైః = బాణములచేత; ఇమం=ఈ; లోకం=లోకమును; అరాక్షసం= రాక్షసుఁడులేనిదానిఁగా ; కర్తాస్మి=చేసెదను.

నీవు సీతనుదీసికొనివచ్చి సమర్పించి , నన్నుశరణుపొందవేని, కఱకుబాణంబులనీలోకంబునంతయునరాక్షసంబుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్మా రక్షసాం శ్రేష్ఠ స్సంప్రాప్తోయం విభీషణః . ౬౭
లంకైశ్వర్యం ధ్రువం శ్రీమా నయం ప్రాప్నో త్యకంటకమ్

టీక॥ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును; రక్షసాం=రాక్షసులలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడునగు; అయం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; సంప్రాప్తః =

పొందినాఁడు. శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండగు; అయం=ఈతండు; అకంటకం=శత్రువులులేని; లంకైశ్వర్యం= లంకాధిపత్యమును; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు; ధ్రువం=నిశ్చయము.

ధర్మస్వభావుండును రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు విభీషణుండు నన్ను శరణు చొచ్చినాఁడు; శ్రీమంతుండగు విభీషణుండు, అకంటకంబగు లంకాధిపత్యంబునొందఁగలఁడు; సందేహము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజ్య మధర్మేణ భోక్తుం క్షణమపి త్వయా. ౬౮
శక్యం మూర్ఖసహాయేన పాపేనావిదితాత్మనా

టీక॥ మూర్ఖసహాయేన= మూర్ఖులు సహాయులుగాఁగలవాఁడవును; అవిదితాత్మనా = తెలియఁబడని మనస్సుగలవాఁడవును; పాపేన = పాపస్వభావుండవును; అధర్మేణ= ధర్మరహితుండవునగు; త్వయా = నీచేత; రాజ్యం=రాజ్యమును; భోక్తుం = భుజించుటకు; క్షణమపి = క్షణమయినను; నశక్యంహి=అలవిగాదుగదా!

మూర్ఖులను సహాయులుగానుంచుకొన్నవాఁడవు పాపిష్ఠుండవు స్వాధీనముగానిమనస్సుగలవాఁడవు ధర్మరహితుండవునగు నీకు క్షణమయినను, రాజ్యంబును భుజింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్వ వా ధృతిం కృత్వా శౌర్య మాలంబ్య రాక్షస. ౬౯
మచ్ఛరై స్త్వం రణే శాంత స్తతః పూతో భవిష్యసి

టీక॥ రాక్షస= రావణుఁడా! ధృతిం=ధైర్యమును; కృత్వా=చేసి; శౌర్యం=శౌర్యమును; ఆలంబ్య= అవలంబించి; యుధ్యస్వవా=యుద్ధము చేసినను జేయుము. త్వం=నీవు; రణే = యుద్ధమునందు; మచ్ఛరైః= నాబాణములచేత; శాంతః= చల్లాఱినవాఁడవై; తతః= అంత; పూతః=పరిశుద్ధుఁడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

రావణుఁడా! ధైర్యశౌర్యములనవలంబించివచ్చి యుద్ధము చేసినను జేయుము; నీవు, యుద్ధంబున, నాబాణంబుల

మృతుండవై గతపాపుఁడవై పరిశుద్ధుండవుకాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యద్వా విశసి లోకాంస్త్రీన్ పక్షిభూతో మనోజవః. ౭౦
మమ చక్షుః పథం ప్రాప్య న జీవన్ ప్రతియాస్యసి

టీక॥ యద్వా=లేక; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; పక్షిభూతః= పక్షియయినవాఁడవై; మనోజవః= మనోవేగముగలవాఁడవై; త్రీన్ = మూఁడైన; లోకాన్=లోకములను; విశసి=పొందుదువు. మమ = నాయొక్క; చక్షుఃపథం=నేత్రమార్గమును; ప్రాప్య=పొంది; జీవన్=బ్రతికినవాఁడవై; నప్రతియాస్యసి=మఱలిపోఁజాలవు.

అట్లుగాక, నీవుపక్షివై, మనోవేగంబునముల్లోకంబులకుఁ బోయినను, నాయెదుటంబడిన పిమ్మటబ్రతికి పోఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రవీమి త్వాం హితం వాక్యం క్రియతా మౌర్ధ్వదైహికమ్. ౭౧
సుదృష్టా క్రియతాం లంకా జీవితం తే మయి స్థితమ్

టీక॥ త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; హితం = మేలుకలిగించునట్టి; వాక్యం=మాటను; బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. ఔర్ధ్వదైహికం = ఊర్ధ్వదేహక్రియ; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక. లంకా = లంకాపురి; సుదృష్టా= చక్కఁగాఁజూడఁబడినదిగా; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక. తే = నీయొక్క; జీవితం=ప్రాణము; మయి = నాయందు; స్థితం=ఉన్నది.

నీకుహితంబుఁజెప్పెదను వినుము; ఇంక లోకంబరాక్షసంబు కాఁగలదు గావున, నిప్పుడె, నీకునీవెయపరక్రియంగావించుకొనుము; నీవింకఁజూడఁ బోవునదిలేదు కావున, నిప్పుడె, లంక నంతయుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము; నీ ప్రాణంబులు నాచేతనున్నది. ఇట్లు రావణునితోఁజెప్పుము. అని, రాముండు, అంగదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త స్సతు తారేయో రామేణాక్లిష్టకర్మణా. ౭౨
జగామాకాశ మావిశ్య మూర్తిమానివ హవ్యవాట్

టీక॥ సః=ఆ; తారే
రాపుత్రుండగునంగదుండు
కర్మణా = దుఃఖముచే
గల; రామేణ=రామునిచే
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవా
శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య
చి; మూర్తిమాన్ =
ల; హవ్యవాడివ= అగ్నివ

సోఽతిపత్య ముహూర్తేన శ్రీమాన్
దదర్శాసీన మవ్యగ్రం రావణం సచివైస్స

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండగు; సః = ఆయంగదుండు; ముహూర్తేన=అల్పకాలముచేత; రావణమందిరం=రావణునిగృహమును; అతిపత్య=పొంది; సచివైస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ; ఆసీనం=కూర్చుండినవాఁడును; అవ్యగ్రం=ఏమఱుపాటులేనివాఁడు నగు; రావణం=రావణుని; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండగు నాయంగ ముహూర్తకాలంబున రావణు హంబునొంది, యచ్చట, జాగరూకుఁడును మంత్రులతోఁ గూర్చుండియున్న వాఁడునగు రావణుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తస్యా విదూరే స నిపత్య హరిపుంగవః. ౭౮
దీప్తాగ్నిసదృశ స్తస్థా వంగదః కనకాంగదః

టీక॥ తతః=అంత; కనకాంగదః= బంగారుబాహుపురులు గలవాఁడును; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు; సః=ఆ; అంగదః=అంగదుఁడు; తస్య= ఆరావణునకు; అవిదూరే=సమీపమునందు; నిపత్య=వ్రాలి; దీప్తాగ్నిసదృ

వణునకుసమీపంబునన్రా
ప్షయగ్నికైవతె, నిలుచుం
తాత్పర్యము.

తద్రామ వచనం సర్వ మన్యూనాధిక ముత్తమమ్. ౭౪
సామాత్యం శ్రావయామాస నివేద్యా త్మాన మాత్మనా

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయంగదుఁడు; ఆత్మనా=తనచేత; ఆత్మానం=తన్ను ; నివేద్య=తెలిపి; సామాత్యం=మంత్రులతోఁగూడినరావణుని; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయినదియు; తత్ = ఆ; రామవచనం = రామునివచనము; సర్వం=అంతను;అన్యూనాధికం=తక్కువయు నెచ్చును లేనట్లుగా ; శ్రావయామాస=వినునట్లుచేసెను.

ఆయంగదుండు , మొదలఁదనన్గూర్చి తెల్పి , యంత మంత్రిసహితుండగు రావణునకు , రాముండు చెప్పినమాటల నన్నియు నెచ్చుతక్కువలెంతమాత్రము లేకుండునట్లు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దూతోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః ౭౬
వాలిపుత్రోఽంగదో నామ యది తే శ్రోత్ర మాగతః

టీ॥ అహం= నేను; కోసలేంద్రస్య=కోసలదేశాధిపతియు; అక్లిష్టకర్మణః=దుఃఖకరములుకానికార్యములుగలవాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క; దూతః=దూతను. వాలిపుత్రః= వాలికొడుకును, అంగదో నామ=అంగదుఁడనుపేరుగలవాఁడను. తే=నీయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని; ఆగతోయది= పొందినానాయేమి.

నేను, గోసలదేశాధిపతియునుబరులకుదుఃఖకరములు కానికార్యములు గలవాఁడునగు రామునిదూతను; వాలికుమారుండను ; అంగదుఁడని నాపేరు;నీవునువినియుందువు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహ త్వాం రాఘవో రామః కౌసల్యానందవర్ధనః. ౭౭

టీ॥ కౌసల్యానందవర్ధనః= కౌసల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిఁబొందించువాఁడును; రాఘవః= రఘువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; రామః= రాముండు; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి;ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు.

కౌసల్యాపుత్రుండును రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁడునగు రాముండునీతోఁ జెప్పుమన్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పత్య ప్రతియుధ్యస్వ నృశంస పురుషో భవ

టీ॥ నృశంస= క్రూరుండవగు రావణుఁడా! నిష్పత్య= వెడలివచ్చి; ప్రతియుధ్యస్వ= ఎదిరించియుద్ధముసేయుము. పురుషః=పురుషుండవు; భవ=అగుము.

క్రూరుండవగు రావణుఁడా! పట్టణంబుననుండి వెడలివచ్చి యెదురునిలిచి, యుద్ధముసేయుము , పౌరుషంబువహింపుము. అని, తాత్పర్యము.

హంతాస్మి త్వాం సహామాత్యం సపుత్రజ్ఞాతిబాంధవమ్. ౭౮

టీక॥ సహామాత్యం= మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడవును; సపుత్రజ్ఞాతిబాంధవం= కొడుకులతోను జ్ఞాతులతోనుబంధువులతోనుంగూడిన వాఁడవు నగు, త్వాం=నిన్ను; హంతాస్మి = వధించెదను.

నిన్నునీకొడుకులను దాయాదులను బంధువులను నీమంత్రులను, అందఱను, వధించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్విగ్నా స్త్రయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి

టీక॥ త్వయి=నీవు; హతే=చంపఁబడఁగా; త్రయః = మూఁడైన; లోకాః=లోకములు; నిరుద్విగ్నాః = భయములేనివి; భవిష్యంతి=కాఁగలవు.

నిన్నువధించినపిదప, ముల్లోకంబులును నిర్భయంబులయి, సుఖంబువొందును.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్. ౪౯
శత్రు మద్యోద్ధరిష్యామి త్వా మృషీణాం చ కంటకమ్

టీక॥ దేవదానవయక్షాణాం= దేవతలకును దానవులకునుయక్షులకును; గంధర్వోరగరక్షసాం = గంధర్వులకును సర్పములకును రాక్షసులకును; శత్రుం=శత్రుండవును; ఋషీణాం= ఋషులకు; కంటకంచ = శత్రుండవునగు; త్వాం=నిన్ను; ఉద్ధరిష్యామి = ఛేదించెదను.

దేవతలకును దానవులకునుయక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగములకును రాక్షసులకును శత్రుండవుఋషిబాధకుఁడవునగునిన్నిప్పుడువధించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య చైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి. ౫౦
నచే త్సత్కృత్య [illegible] దేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాస్యసి

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; సత్కృత్య=పూజించి; ప్రణిపత్య= నమస్కరించి; వై దేహీం=సీతాదేవిని; నప్రదాస్యసిచేత్ =ఇవ్వవేని; త్వయి=నీ

వు; హతే = చంపఁబడఁగా; విభీషణస్య=విభీషణునకు; ఐశ్వర్యంచ= ప్రభుత్వమును; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నీవు,పూజించి, సీతనుసమర్పించి, నా పాదంబులంబడ వేని,నిన్నువధించి, విభీషణునకు లంకాధిపత్యంబునొసంగెదను. అని, రాముండు చెప్పుమన్నాఁడు. అనియంగదుండు రావణునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రువాణే హరిపుంగవే. ౮౧
అమర్షవశ మాపన్నో నిశాచరగణేశ్వరః

టీక॥ ఇత్యేవం= అనియిట్లు; హరిపుంగవే= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు;పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం= మాటను; బ్రువాణే=చెప్పుచుండఁగా; నిశాచరగణేశ్వరః= రాక్షససమూహనాయకుండగురావణుండు ; అమర్ష వశం = కోపాధీనతను ; ఆపన్నః = పొందినాఁడు.

వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు , ఇట్లుపరుషవాక్యంబులాడ,రావణుండు, కోపవివశుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరోషతామ్రాక్ష శ్శశాస సచివాం స్తథా. ౮౨
గృహ్యతా మేష దుర్మేధా వధ్యతామితి చాసకృత్

టీక॥తతః=అంత;తదా=అప్పుడు; సః = ఆరావణుఁడు; రోషతామ్రాక్షః=కోపముచే నెఱ్ఱనయిన కండ్లుగలవాఁడై; సచివాన్=మంత్రులను ; దుర్మేధాః=దుర్బుద్ధియగు; ఏషః= ఈతండు; గృహ్యతాం = పట్టుకొనఁబడుఁగాక. వధ్యతాం=చంపఁబడుఁగాక." ఇతిచ=అనియు;అసకృత్=పలుమాఱు;శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అంత,నారావణుండు , కోపంబునఁ గన్నులనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర,మంత్రులంజూచి,"దుర్బుద్ధియగునీయంగదుం బట్టివధింపుఁడు" అని,పలుమాఱు, ఆజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా దీప్తాగ్ని సమ తేజసః. ౭౩
జగృహు స్తం తతో ఘోరా శ్చత్వారో రజనీచరాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తతః = అంత; దీప్తాగ్నిసమ తేజసః = మండుచున్నయగ్నితో సమానమయిన కాంతిగల; ఘోరాః = భయంకరులయిన; రజనీచరాః = రాక్షసులు; చత్వారః = నల్వురు; తం = ఆయంగదుని; జగృహుః = పట్టుకొనిరి.

ఆ రావణు నాజ్ఞనువిని, మండుచున్న యగ్నిహోత్రమువంటి భయంకరాకారులగు నలువురు రాక్షసులు, ఆయంగదుం బట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

గ్రాహయామాస తారేయ స్స్వయమాత్మాన మాత్మవాన్. ౭౪
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధానగణే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆత్మవాన్ = ధైర్యవంతుండును; వీరః = పరాక్రమశాలియునగు; తారేయః = అంగదుఁడు; యాతుధానగణే = రాక్షస సమూహమునందు; బలం = బలమును; దర్శయితుం = చూపుటకు; స్వయం = తానే; ఆత్మానం = తన్ను; గ్రాహయామాస = పట్టించుకొనెను; పట్టుపడెననుట.

అప్పుడు, ధైర్యవంతుండును బరాక్రమవంతుండునగు నంగదుండు, రాక్షసులకుఁ దనబలంబుఁ జూపుటకై, తానే, యా రాక్షసులు తన్నుఁ బట్టుకొనుటకియ్యకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ బాహుద్వయే సక్తా నాదాయ పతగానివ. ౭౫
ప్రాసాదం శైలసంకాశ ముత్పపాతాం గదస్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; అంగదః = అంగదుఁడు; బాహుద్వయే = చేతులరెండిటియందు; సక్తాన్ = అంటుకొనిన; తాన్ = ఆరాక్షసులను; పతగానివ = పక్షులనుంబోలె; ఆదాయ = తీసికొని; శైలసంకాశం = పర్వతముతో సమానమయిన; ప్రాసాదం = మేడనుగూర్చి; ఉత్ప

పాతించగిరెను.

అప్పుడు, ఆయంగదుండు, ఆరాక్షసులను బక్షులంబోలె, రెండుచేతులనిఱికించుకొని, పర్వతాకారంబగు ప్రాసాదంబుపైకెగసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేంతరిక్షా ద్వినిర్ధూతా స్తస్య వేగేన రాక్షసాః. ౮౬
భూమౌ నిపతితా స్సర్వే రాక్షసేంద్రస్య పశ్యతః

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; తస్య=ఆయంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచేత; అంతరిక్షాత్=ఆకాశముననుండి; నిర్ధూతాః= విదిలింపఁబడిన వారలయి; భూమౌ=నేలయందు; నిపతితాః=పడిరి.

ఆరాక్షసులందఱు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు చూచుచుండఁగానే, ఆయంగదుని వేగంబునను, ఆకాశంబుననుండి నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదశిఖరం శైలశృంగ మివోన్నతమ్. ౮౭
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్

టీక॥ తతః=అంత; ప్రతాపవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వాలిపుత్రః= వాలికుమారుండగునంగదుండు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; శైలశృంగమివ= పర్వతశిఖరమువలె; ఉన్నతం = పొడవైన; ప్రాసాదశిఖరం = రాజగృహముయొక్క శిఖరమును; దదర్శ=చూచెను.

అంత మహాపరాక్రమశాలియగు వాలిపుత్రుండయినయంగదుండు, పర్వతశిఖరముంబోలె నత్యున్నతంబయినరావణుని ప్రాసాదశిఖరముంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్పపాత పదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య పశ్యతః. ౮౮
పురా హిమవత శ్శృంగం వజ్రిణేవ విదారితమ్

టీక॥ దశగ్రీవస్య = రావణుఁడు; పశ్యతః = చూచుచుండఁగా; పురా = మున్ను; వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత; విదారితం = పగులఁగొట్టఁబడిన ; హిమవతః = హిమవత్పర్వతముయొక్క; శృంగమివ = శిఖరమువలె; పదాక్రాంతం = కాలిచేఁద్రొక్కఁబడిన ; తత్ = ఆప్రాసాదశిఖరము; పఫాల = పగిలెను.

రావణుఁడు చూచుచుండఁగానే, మున్నింద్రునిచేఁ బగులఁ గొట్టఁబడిన హిమవచ్ఛిఖరముంబోలె, నాయంగదుని పాదాఘాతంబున, నాప్రాసాదశిఖరంబుపగిలెను. అని, తాత్పర్యము.

భఙ్క్త్వా ప్రాసాదశిఖరం నామ విశ్రావ్య చాత్మనః.౮౯

వినద్య సుమహానాద ముత్పపాత విహాయసమ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆయంగదుఁడు; ప్రాసాదశిఖరం= ప్రాసాదశృంగమును; భఙ్క్త్వా = విఱిచి; ఆత్మనః = తనయొక్క; నామ = పేరును; విశ్రావ్యచ = వినిపించియు ; సుమహానాదం = మిక్కిలియునధికమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; వినద్య = అఱచి ; విహాయసం = ఆకాశమునుగూర్చి ; ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

ఆయంగదుఁడు, అట్లుప్రాసాదశిఖరమునుబగులఁగొట్టి, తనపేరందఱుం దెలియునట్లుచేసి , మహాధ్వని గల్గునట్లు సింహనాదంబుగావించి , యాకాశంబునకెగరెను.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యథయన్ రాక్షసాన్సర్వాన్ హర్షయంశ్చాపి వానరాన్.౯౦

స వానరాణాం మధ్యేతు రామపార్శ్వ ముపాగతః

టీక॥ సః = ఆయంగ[illegible]; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; స[illegible]న్ = అందఱను; వ్యథయన్ = దుఃఖింపఁజేయుచు; వానరాన్ = వానరులను; హర్షయంశ్చాపి = సంతోషింపజేయుచును; వానరాణాం = వానరులయొక్క ; మధ్యేతు = నడుమను ; రామపార్శ్వం = రామునిప్రక్కను; ఉపాగ

తః=పొందినాఁడు.

ఆయంగదుఁడు, అట్లు రాక్షసుల కందఱకునుదుఃఖంబుగలుగఁజేయుచు, వానరులను సంతోషింపఁ జేయుచు, వానరమధ్యంబున, రామపార్శ్వంబుఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధర్షణాత్. ౯౧
వినాశం చాత్మనః పశ్యన్నిశ్శ్వాసపరమో భవత్

టీక॥ రావణస్తు= రావణుండును; ప్రాసాదధర్షణాత్= ప్రాసాదంబు విఱుచుటవలన; పరం=అధికమయిన; క్రోధం=కోపమును; చక్రే= చేసెను. ఆత్మనః=తనయొక్క; వినాశంచ= కీడును; పశ్యన్=చూచుచు; నిశ్శ్వాసపరమః=అధికమయిన నిట్టూర్పు గలవాఁడు; అభవత్=అయెను.

రావణుండును, దన ప్రాసాదంబు నుబగులఁగొట్టుటకుఁ బరమ కోపంబు వొంది, అందువలనఁదనకుఁజేటుగలుగునని సూచింపఁబడుటంగని, వేఁడి నిట్టూర్పులువిడుచుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు బహుభి ర్హృష్టై ర్నినదద్భిః ప్లవంగమైః. ౯౨
వృతో రిపువధాకాంక్షీ యుద్ధాయై వాభ్యవర్తత

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; హృష్టైః=సంతసించినవారలును; నినదద్భిః=ధ్వనించుచున్నవారలునగు; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; రిపువధాకాంక్షీ = శత్రువధమునుగోరువాఁడై; యుద్ధాయైవ=యుద్ధముకొఱకే; అభ్యవర్తత = కాచియుండెను.

రాముండును, సంతుష్టులయి సింహనాదంబులుసేయుచుండునట్టి పెక్కండ్రువానరవీరులచేఁబరివేష్టితుండై, శత్రువధంబుగోరుచుయుద్ధంబు కొఱకుఁగాచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః. ౫౩
బహుభి స్సంవృత స్తత్ర వానరైః కామరూపిభిః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరంబులోఁబోలికఁగలవాఁడునగు; సుషేణః = సుషేణుఁడను; హరిస్తు = వానరుఁడును; తత్ర = అచ్చట; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; బహుభిః = పెక్కండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; సంవృతః = పరివేష్టితుఁడై; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.

అప్పుడచ్చట, మహాపరాక్రమశాలియుఁబర్వతాకారుండునగు సుషేణుండు, కామరూపులగుపెక్కండ్ర వానరులచేఁబరివేష్టితుండై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్ద్వారాణి సర్వాణి సుగ్రీవవచనా త్కపిః ౫౪
పర్యాక్రామత దుర్ధర్షో నక్షత్రాణీవ చంద్రమాః

టీక॥ దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; కపిః = సుషేణుండు; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటవలన; చతుర్ద్వారాణి = నాలుగుద్వారంబుల; సర్వాణి = అన్నియు; నక్షత్రాణి = నక్షత్రములను; చంద్రమాః ఇవ = చంద్రుఁడువలె; పర్యాక్రామత = తిరుగుచుండెను.

దుర్ధర్షుండగుసుషేణుండు, సుగ్రీవునానతింజేసి, చంద్రుండునక్షత్రంబులందిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారంబులనాలుగింటనువిడువకతిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మక్షౌహిణీశతం సమవేక్ష్య వనౌకసామ్. ౫౫
లంకా ముపనివిష్టానాం సాగరం చాతివర్తతామ్
రాక్షసా విస్మయం జగ్ము స్త్రాసం జగ్ము స్తథాపరే. ౫౬
అపరే సమరోద్ధర్షా ద్ధర్షమేవ ప్రపేదిరే

టీక॥ లంకాం=లంకాపురిని; ఉపనివిష్టానాం = సమీపించివిడిసినవారలును; సాగరంచ = సముద్రమునుగూడ; అతివర్తితాం= అతిక్రమించినవారలునగు; తేషాం = ఆ; వనౌకసాం= వానరులయొక్క; అక్షౌహిణీశతం= అక్షౌహిణులనూఱింటిని ; దృష్ట్వా = చూచి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; జగ్ముః= పొందిరి. తథా=అట్లు; అపరే = మఱికొందఱు; త్రాసం=భయమును ; జగ్ముః= పొందిరి. అపరే=మఱికొందఱు ; సమరోద్ధర్షాత్ = యుద్ధోత్సాహమువలన; హర్షమేవ = సంతోషమునే; ప్రపేదిరే=పొందిరి.

అట్లు లంకాపురిసమీపంబునవిడిసి సముద్రంబునుంగూడనతిక్రమించియుండు, నూఱక్షౌహిణులవానరసేనంజూచి, రాక్షసులుకొందఱు , ఆశ్చర్యంబునొందిరి, కొందఱుభయపడిరి ; శూరులగుమఱికొందఱు యుద్ధోత్సాహంబునం జేసి, సంతోషంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నంహి కపిభిర్వ్యాప్తం ప్రాకారపరిఖాంతరమ్. ౫౭
దదృశూ రాక్షసా దీనాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీనాః=దుఃఖితులయి; కపిభిః= వానరులచేత; వ్యాప్తం=వ్యాపింపఁబడిన; కృత్స్నం = సమస్తమయిన ; వానరీకృతం=వానరమయముగాఁ జేయఁబడిన; ప్రాకారం=ప్రాకారముగాను; ప్రాకారపరిఖాంతరం= ప్రాకారముయొక్కయునగడ్తయొక్కయుమధ్య ప్రదేశమును; దదృశుః=చూచిరి.

రాక్షసులందఱు, దీనులయి, ప్రాకారపరిఖలమధ్యప్రదేశంబునఁనంతయు వానరులు వ్యాపించియుండుటంజేసి , వానరమయప్రాకారంబుగాఁజూపట్టుచున్న యాప్రాకారపరిఖమధ్యప్రదేశముంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

హాహాకారం ప్రకుర్వంతి రాక్షసా భయమోహితాః. ౫౮

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయమోహితాః= భయముచే మోహ

మనోంధినవారలయి;హాహాకారం = హాహాయనుటను; ప్రకుర్వంతి=చేయు చుండిరి.

రాక్షసులందఱు, భయంబున, నొడలు దెలియక, హాహాకారంబులు గావింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మహాభీషణకే ప్రవృత్తే
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్
ప్రగృహ్య రక్షాంసి మహాయుధాని
యుగాంతవాతాఇవ సంవిచేరుః. ౯౯

టీ॥ రాక్షసరాజధాన్యాం=రాక్షసులయొక్క-రాజధానియందు; మహాభీషణకే=గొప్పభయంకరమయిన;తస్మిన్=ఆ; కోలాహలే=కోలాహలము;ప్రవృత్తే=కలుగఁగా;రక్షాంసి=రాక్షసులు; మహాయుధాని= గొప్పయాయుధములను;ప్రగృహ్య=పట్టుకొని;యుగాంతవాతాఇవ=ప్రళయకాలవాయువులంబోలె;సంవిచేరుః=సంచరించిరి.

రాక్షసుల రాజధానియగులంకాపురియందు, అట్టిమిక్కిలి భయంకరమయినకోలాహలంబున,శూరులగు రాక్షసులు,మహాయుధంబులుధరించి , ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె, సంచరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండైకచత్వారింశసర్గటీక, ముగిసినది.

(శ్రీ)

ద్విచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

తతస్తే రాక్షసా స్తత్ర గత్వా రావణమందిరమ్
న్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వానరైః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; తత్ర=అప్పుడు; రావణమందిరం=రావణుని గృహంబును; గత్వా=పొంది; పురీం=లంకాపురిని; రామేణ=రామునిచేత; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; రుద్ధాం=అడ్డగింపఁబడినదానిఁగా; న్యవేదయన్=తెలిపిరి.

అంతనప్పుడా రాక్షసులు, రావణునిగృహంబునకుఁబోయి, రాముండువానరులతో లంకాపురినంతయు ముట్టడించియున్నాఁడని, రావణునకుం దెల్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం శ్రుత్వా జాతక్రోధో నిశాచరః
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసాదం సోధ్యరోహత. ౨

టీక॥ సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు; నగరీం=లంకాపట్టణమును; రుద్ధాం=ముట్టడింపఁబడినదానిఁగా; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; జాతక్రోధః=పుట్టినకోపముగలవాఁడై; ద్విగుణం=రెండింతలయిన; విధానం=ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి; ప్రాసాదం=మేడను; అధ్యరోహత=ఎక్కెను.

ఆరావణుండు, లంకానగరమును వానరులుముట్టడించుటనువిని, పరమకోపమునొంది, రెండింతలుగానగరరక్షణసంవిధానంబుగావించి, ప్రాసాదంబుపైకెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శా వృతాం లంకాం సశైలవనకాననామ్
అసంఖ్యేయై ర్హరిగణై స్సర్వతో యుద్ధకాంక్షిభిః. 3

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; యుద్ధకాంక్షిభిః=యుద్ధమునుగోరునవియు

ను; అసంఖ్యేయైః = లెక్క పెట్టనలవిగానట్టివియునగు; హరిగణైః = వానరసమూహములచేత; సర్వతః= అంతటను; ఆవృతాం = ఆవరింపఁబడినదియు; సశైలవనకాననాం= పర్వతములతోను వనములతోను అడవులతోనుం గూడినదియునగు; లంకాం = లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.

అంత, రావణుండు, ప్రాసాదంబుపైనుండి, యుద్ధకాంక్షులగు లెక్కలేనివానరులచే నంతటనుబరివేష్టితంబయియున్న, లంకాపురింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స దృష్ట్వా వానరై స్సర్వాం వసుధాం కబలీకృతామ్
కథం క్షపయితవ్యా స్స్యురితి చింతా పరోభవత్. ౪

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; వానరైః = వానరులచేత; కబలీకృతాం= కప్పఁబడిన; సర్వాం= సమస్తమయిన; వసుధాం=భూమిని=దృష్ట్వా= చూచి; కథం=ఎట్లు; క్షపయితవ్యాః= నశింపఁజేయఁబడవలసినవారలు? ఇతి = అని; చింతాపరః=చింతాధీనుఁడు; అభవత్=ఆయెను.

ఆరావణుండు, వానరులు, భూమినంతయు నాచ్ఛాదించియుండుటంజూచి, వీరలనెట్లువధింతునని, చింతనొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయిత్వా సుచిరం ధైర్యమాలంబ్య రావణః
రాఘవం హరియూథాంశ్చ దదర్శాయతలోచనః. ౫

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; సుచిరం=బహుకాలము; చింతయిత్వా=ఆలోచించి; ధైర్యం=ధైర్యమును; ఆలంబ్య= అవలంబించి; ఆయతలోచనః=నిడుపులయినకఁ[illegible]లవాఁడై; రాఘవం=రాముని హరియూథాంశ్చ=వానరసమూహములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆరావణుండట్లుబహుకాలము చింతించి ధైర్యంబవలంబించి, యాశ్చర్యంబున దీర్ఘములయినకండ్లతో, రామునివానరసమూహములనుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్గ ౨

రాఘవ స్సహసైన్యేన ముదితో నామ పుప్లువే
లంకాం దదర్శ గుప్తాం వై సర్వతో రాక్షసైర్వృతామ్. ౧

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడు; ముదితః=సంతుష్టుఁడై, ("నామ" యనునది వాక్యాలంకారార్థము ;) సైన్యేన సహ=సైన్యముతోఁగూడ; పుప్లువే = వేగమునఁబోయెను. సర్వతః = అంతటను; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత ; వృతాం=చుట్టఁబడినదియు; గుప్తాం=రక్షింపబడినదియునగు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) లంకాం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను,

రాముండు, సంతుష్టుండై, సైన్యంబుతోఁగూడ వేగంబునఁ బ్రాకార సమీపంబునకుఁబోయి, సమస్తభాగంబుల రాక్షసులచేఁ బరివృతంబయి , సురక్షితంబై యున్న లంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి ర్లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్
జగామ సహసా సీతాం ధ్యాయమానేన చేతసా. ౨

టీక॥ దాశరథిః=రాముఁడు; చిత్రధ్వజపతాకినీం = నానావర్ణములగు వట్టిపెకేతనములను రాజచిహ్నములతోఁగూడిన పెకేతనములునుంగల ; లంకాం=లంకాపురిని; దృష్ట్వా=చూచి ; సహసా=శీఘ్రింబున ; ధ్యాయమానేన=పరితపించుచున్న; చేతసా = మనస్సుచేత;సీతాం=సీతాదేవిని;జగామ=పొందెను.

రాముండు, చిత్రధ్వజంబులతోనొప్పుచున్నయాలంకానగరముంజూచి,మనంబునసీతాదేవిందలంచి, మిక్కిలియు దుఃఖితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ మత్కృతే జనకాత్మజా
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృశా స్థండిలశాయినీ. ౩

టీక॥ అత్ర= ఈలంకానగరమునందు; మృగశాబాక్షీ= జింకపిల్లలయొక్కకండ్లవంటికండ్లుగలదియు; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకూఁతురున

స ౪౨

గు; సా=ఆసీతాదేవి; మత్కృతే=నా నిమిత్తమయి; శోకసంతప్తా= దుఃఖముచేమిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁబడినదై; కృశా=కృశించినదై; స్థండిలశాయినీ=నేలయందుఁబరుండినదై; పీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకానగరంబుననేకదా! జిం కపిల్లలకండ్లవంటికండ్లుగలదియు జనకమహారాజుకూఁతురునైన యాసీతాదేవి, రాక్షసపీడితయయి, నానిమిత్తము పరమదుఃఖితమై యుపవాసంబులచేఁగృశించి, నానావిధంబుగాఁగష్టపడుచున్నది. అని, రాముండు దుఃఖించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానాం స ధర్మాత్మా వైదేహీ మనుచింతయన్
క్షిప్ర మాజ్ఞాపయామాస వానరాన్ ద్విషతాం వధే. ౯

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండగు; సః=ఆరాముఁడు; పీడ్యమానాం=పీడింపఁబడుచున్న; వైదేహీం=సీతను; అనుచింతయన్ = చింతించుచు; ద్విషతాం = శత్రువులయొక్క; వధే=చంపుటనిమిత్తమయి; వానరాన్=వానరులను; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ఆజ్ఞాపయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

ధర్మాత్ముండగు నారాముండు, అట్లు రాక్షసులచేఁబీడింపఁ బడుచున్న సీతాదేవిందలంచుకొని, రోషంబినుమడింపఁగా, వానరులశీఘ్రంబున శత్రువధంబుగావింపుఁడనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే రామేణా క్లిష్టకర్మణా
సంఘర్షమాణాః ప్లవగా స్సింహానాదై రనాదయన్. ౧౧

టీక॥అక్లిష్టకర్మణా = దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల; రామేణ= రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; వచనే=మాట; ఉక్తేతు= చెప్పఁబడినదికాఁగానే; ప్లవగాః=వానరులు; సంఘర్షమాణాః= ఒకరితోనొకరుపోటిగలవారలయి; సింహానాదైః=సింహనాదములచేత; అనాదయన్=ధ్వనింపఁజేసిరి.

పరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్యములుగల రాముం డట్లాజ్ఞాపింపఁగా

నే, వానరులొకరిముందొకరు పోటితో యుద్ధసన్నద్ధులయి, సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరై ర్వికిరామైనాం లంకాం ముష్టిభి రేవ వా
ఇతి స్మ దధిరే సర్వే మనాంసి హరియూథపాః. ౧౧

టీక॥ హరియూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; "ఏనాం= ఈ; లంకాం=లంకను; శిఖరైః= పర్వతశిఖరముల చేతఁగాని; ముష్టిభి రేవవా=పిడికిళ్ల చేతఁగాని; వికిరామ = చూర్ణముగావించెదము" ఇతి=అని; ("స్మ" అనునది పాదపూరణార్థము) మనాంసి=తలంపులను; దధిరే=ధరించిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, "ఈలంకను బర్వతశిఖరంబులచేఁ గానిపిడికిళ్లచేఁగానిచూర్ణముగావింతము" అని, తలంపుగొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి శిఖరాణి మహాంతిచ
తరూంశ్చో త్పాట్య వివిధాం స్తిష్ఠంతి హరియూథపాః. ౧౨

టీక॥ హరియూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను; మహాంతి=గొప్పవగు; శిఖరాణిచ= పర్వతఖండములను; ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొని; వివిధాన్=నానావిధములయిన; తరూంశ్చ=వృక్షములను; ఉత్పాట్య= పెఱికి; తిష్ఠంతి=ఉండిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, పర్వతశిఖరంబులను బర్వతఖండములను నానావిధ వృక్షంబులనుం బట్టుకొని యుద్ధ సన్నద్ధులయి యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షతో రాక్షసేంద్రస్య తాన్యనీకాని భాగశః
రాఘవప్రియకామార్థం లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తాని=ఆ; అనీకాని=సైన్యములు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; ప్రేక్షతః (ప్రేక్షమాణస్య)=చూచుచుండఁ

గా; రాఘవప్రియకామార్థం = రాముని సంతోషంబను కోరికనిమిత్తమయి; భాగశః = భాగములు భాగములుగా; లంకాం = లంకను; ఆరురుహుః = ఎక్కిరి.

అప్పుడు, రాక్షసాధిపతియగు రావణుండు చూచుచుండఁగానే, యావానరసైన్యంబులంతయు, రామునకు సంతోషంబుగలుగుటకై, భాగంబులు భాగంబులుగా, లంకాప్రాకారంబు నారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తామ్రవక్త్రా హేమాభా రామార్థే త్యక్తజీవితాః
లంకా మే వాభ్యవర్తంత సాలతాల శిలాయుధాః. ౧౪

టీక॥ తామ్రవక్త్రాః = ఎఱ్ఱనిముఖములగలవారలును; హేమాభాః = బంగారముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవారలును; రామార్థే = రామునినిమిత్తమయి; త్యక్తజీవితాః = విడువఁబడినప్రాణములుగలవారలునగు; తే = ఆవానరులు; సాలతాలశిలాయుధాః = సాలవృక్షములును తాటిచెట్లును ఱాళ్లును ఆయుధములుగాఁగలవారలయి; లంకామేవ = లంకాపురినిగూర్చియె; అభ్యవర్తంత = ఎదురొరకనిపోయిరి.

ఎఱ్ఱనిమొగంబులుగలవారలును రామునిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను విడువనిశ్చయించినవారలునగు నావానరులు, సాలవృక్షంబులను దాలవృక్షంబులను శిలలను నాయుధంబులుగాఁగొని, లంకాపురిపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే ద్రుమైః పర్వతాగ్రైశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్లవంగమాః
ప్రాకారాగ్రాణ్యరణ్యాని మమంథు స్తోరణానిచ. ౧౫

టీక॥ తే = ఆ; ప్లవంగమాః = వానరులు; ద్రుమైః = వృక్షములచేతను; పర్వతాగ్రైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ముష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్లచేతను; ప్రాకారాగ్రాణి = ప్రాకారశిఖరములను; అరణ్యాని = అడవులను; తోరణానిచ = బహిర్ద్వారములను; మమంథుః = నలియఁగొట్టిరి.

ఆవానరులు, పర్వతశిఖరములతో గొట్టియుఁబిడికిళ్లంబొడిచియు, నాలంకాప్రాకారంబులను అరణ్యంబులను

బురద్వారంబులను జూణంబుగావింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరిఖాః పూరయంతి స్మ ప్రసన్నసలిలాయుతాః
పాంసుభిః పర్వతాగ్రైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. ౧౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; పాంసుభిః=పరాగంబులచేతను ; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను ; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ= కట్టెలచేతను; ప్రసన్నసలిలాయుతాః=నిర్మలమయినజలముతోఁగూడిన; పరిఖాః=అగడ్తలను ; పూరయంతిస్మ=నిండించిరి.

వానరులు, మట్టిపోసియుఁబర్వతశిఖరంబులనుదృణకాష్ఠంబులనువైచియు నిర్మలజలంబులతోఁగూడిన యగడ్తలను,బూడ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రయూథాశ్చ కోటియూథాశ్చ వానరాః
కోటీశతయుతాశ్చాన్యే లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత;తదా = అప్పుడు;సహస్రయూథాశ్చ= వేయువానరులగుంపుగలవారలును ; కోటియూథాశ్చ= కోటివానరులగుంపుగలవారలునగు;వానరాః=వానరులును; కోటీశతయుతాః= నూఱుకోటులతోఁగూడిన;అన్యేచ = ఇతరులును;లంకాం=లంకను;ఆరురుహుః=ఎక్కిరి.

అంత , వానరులుకొందఱువేయి మందివానరులతోనుగొందఱు కోటివానరులతోనుమఱికొందఱు నూఱుకోటులవానరులతోనుంగూడి, లంకాప్రాకారమునారోహించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాని ప్రమథ్నంత స్తోరణాని ప్లవంగమాః
కైలాసశిఖరాభాని గోపురాణి ప్రమథ్యచ. ౧౮
ఆప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
లంకాం తా మభిధావంతి మహావారణసన్నిభాః. ౧౯

టీక॥ ప్లవంగమాః = వానరులు; కాంచనాని= బంగారువికారములయి న; తోరణాని = ద్వారములను; ప్రమథ్నంతః = విఱుచుచును; కైలాసశిఖరాభాని= కైలాసపర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; గోపురాణి= గోపురములను; ప్రమథ్య చ = విఱిచియు; ఆప్లవంతః= వచ్చుచును; ప్లవంతశ్చ=పోవుచును; గర్జంతశ్చ= అఱచుచును; మహావారణసన్నిభాః = పెద్దయేనుంగులతోసమానులగు ; ప్లవంగమాః = వానరులు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకాపురినిగూర్చి; అభిధావంతి=పరుగెత్తిరి.

మత్తగజంబులంతటివానరులు, బంగారు పురద్వారంబులం బగులఁగొట్టుచు, కైలాసశిఖరంబువంటిగోపురంబులఁ జూర్ణంబు సేయుచు, ఇటునటుగంతులువేయుచు , సింహనాదంబులు సేయుచు,లంకపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయత్యతి బలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః
రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాభిపాలితః. ౨౦

టీక॥అతిబలః = అధికమయినబలముగల; రామః=రాముఁడు; జయతి= సర్వోత్కర్షంబుననున్నాఁడు. మహాబలః=అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును; జయతి (అధ్యాహృతము) = సర్వోత్కృష్టుఁడైయున్నాఁడు. రాజా = రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రాఘవేణ=రామునిచేత; అభిపాలితః = పాలింపఁబడినవాఁడై; జయతి = సర్వోత్కృష్టుఁడైయున్నాఁడు.

మహాబలుండగు రాముండును బలవంతుండగు లక్ష్మణుండును సర్వోత్కర్షంబుననున్నారు ! వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రామునిచేసురక్షితుండై, సర్వోత్కర్షంబున నున్నాఁడు!

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం ఘోషయంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
అభ్యధావంత లంకాయాః ప్రాకారం కామరూపిణః. ౨౧

టీ॥కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఇత్యేవం=అనియిట్లు; ఘోషయంతశ్చ=అఱచుచును; గర్జంతశ్చ=సింహనాదము సేయుచును; లంకాయాః= లంకయొక్క; ప్రాకారం = ప్రహరినిగూర్చి; అభ్యధావంత=పరుగెత్తిరి.

కామరూపులగు వానరులు , ఇట్లు ఘోషించుచు సింహనాదంబు సేయుచు, లంకాప్రాకారంబు మీఁదికిఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీరబాహు స్సుబాహుశ్చ నలశ్చ వనగోచరః
నిపీడ్యోపనివిష్టాస్తే ప్రాకారం హరియూధపాః. ౨౨

టీక॥వీరబాహుః = వీరబాహువును;సుబాహుశ్చ= సుబాహువును; నలః=నలుఁడను ; వనగోచరశ్చ= వానరుఁడును; తే=ఆప్రసిద్ధులగు ; హరియూధపాః=వానరయూధపులు; ప్రాకారం=ప్రాకారమును; నిపీడ్య=నిరోధించి; ఉపనివిష్టాః=విడిసిరి.

అందు,వీరబాహువును సుబాహువును నలుండును నీవానరోత్తములు, లంకాప్రాకారంబును బీడింపుచు, విడిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే చక్రుస్స్కంధావారనివేశనమ్

టీక॥ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యమునందు;స్కంధావారనివేశనం=దండుయొక్కవిడియఁజేయుటను;చక్రుః=చేసిరి.

ఈమధ్యంబున,దండునుదగిన స్థలంబున,విడియఁజేసికొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారంతు కుముదః కోటీభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ హరిభి ర్జితకాశిభిః

టీక॥బలవాన్= అధికసమయునబలముగల;కుముదః=కుముదుఁడు; జితకాశిభిః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి;హరిభిః=వానరులచేత;దశభిః= పదియయి

నః; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; పూర్వద్వారంతు= తూర్పువాకిలినిమాత్రము; అవృత్య= ఆవరించి; తస్థౌ=ఉండెను.

బలవంతుండగుకుముదుండు, జయశాలులగుపదికోటులవానరులచేఁ బరివృతుండై, యాస్కంధావారమునందలితూర్పుద్వారంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాహాయ్యార్థంతు తస్యైవ నివిష్టః ప్రఘసో హరిః. ౨౪
పనసశ్చ మహాబాహు ర్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీ॥ ప్రఘసః=ప్రఘసుఁడను; హరిః=వానరుఁడును; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; పనసశ్చ= పనసుండును; బహుభిః=పెక్కండ్రయిన; వానరైః= వానరులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; తస్య= ఆకుముదునియొక్క; సాహాయ్యార్థమేవ=తోడ్పాటుకొఱకే; నివిష్టః=విడిసినాఁడు.

ప్రఘసుండునుమహాబాహుండగుపనసుండును, పెక్కువానరులం గూడి, యాకుముదునికిసహాయులయి, పూర్వద్వారంబుననె, యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణద్వార మాగత్య వీర శ్శతవలిః కపిః. ౨౫
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ వింశత్యా కోటిభి ర్వృతః

టీక॥ బలవాన్=అధికమయిన బలముగల; వీరః = పరాక్రమశాలియగు; శతవలిః=శతవలియను; కపిః=వానరుఁడు; వింశత్యా=ఇరువదియయిన; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; దక్షిణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని; ఆగత్య=పొంది; ఆవృత వరించి; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాబలపరాక్రమశాలియగు శతవలి, ఇరువదికోటులవానరులతోఁ గూడినవాఁడై, యాస్కంధావార దక్షిణద్వారంబునావరించినిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణః పశ్చిమద్వారం గత స్తారాపితా హరిః. ౨౬

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ షష్టికోటిభి రావృతః

టీక॥ బలవాన్ = అధికమయినబలముగల; తారాపితా = తారయొక్క తండ్రియగు; సుషేణః = సుషేణుండను; హరిః = వానరుండు; షష్టికోటిభిః = అఱువదికోటులచేత; ఆవృతః = చుట్టంబడినవాండై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని; గతః = పొందినవాండై; ఆవృత్య = ఆవరించి; తస్థౌ = నిలిచెను.

బలవంతుండగు తారాజనకుండయిన సుషేణుండు, అఱువదికోటుల వానరులతోంగూడి, స్కంధావార పశ్చిమ ద్వారంబు నావరించి నిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య రామ స్సౌమిత్రిణా సహ. ౨౭
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ సుగ్రీవశ్చ హరీశ్వరః

టీక॥ బలవాన్ = అధికమయిన బలముగల; రామః = రాముండు; సౌమిత్రిణాసహ = లక్ష్మణునితోం గూడినవాండై; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునను౦డు; ద్వారం = వాకిలిని; ఆసాద్య = పొంది; ఆవృత్య = ఆవరించి; తస్థౌ = నిలిచెను. హరీశ్వరః = వానరరాజుండగు; సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుండును; తస్థౌ (అధ్యాహృతము) = నిలిచెను.

బలవంతుండగు రాముండు, లక్ష్మణ సహితుండై, స్కంధావారోత్తర ద్వారంబుననుండెను; వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండునుం డెయుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలో మహాకాయో గవాక్షో భీమదర్శనః. ౨౮
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పార్శ్వతః

టీక॥ మహాకాయః = గొప్పదేహముగలవాండును; భీమదర్శనః = భయంకరమయిన చూచుటగలవాండును; మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాండునగు; గవాక్షః = గవాక్షుండను; గోలాంగూలః = కొండముచ్చు; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చుట్టంబడినవాండై; రామస్య = రాముని

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కను; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాకాయుండును జూపరులకుభయంబు గలిగించువాఁడును మహాపరాక్రమశాలియునగుగవాక్షుండు, కోటిగోలాంగూలంబులచేఁ బరివృతుండై, రాముని పార్శ్వభాగంబుననిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షాణాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శ్శత్రునిబర్హణః. ౨౯
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పార్శ్వతః

టీక॥ మహావీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును ; శత్రునిబర్హణః = శత్రువులంజంపువాఁడునగు; ధూమ్రః = ధూమ్రుఁడు; భీమవేగానాం= భయంకరమయిన వేగముగల; ఋక్షాణాం = ఎలుఁగుగొడ్డులయొక్క; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; రామస్య = రామునియొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కను; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియుశత్రుధ్వంసకుండునగుధూమ్రుండు, కోటిభల్లూకంబులంగూడి, రాముని పార్శ్వభాగంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నద్ధస్తు మహావీర్యో గదాపాణి ర్విభీషణః. ౩౦
వృతో యు క్తైస్తు సచివై స్తస్థౌ తత్ర మహాబలః

టీక॥మహావీర్యః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; విభీషణస్తు=విభీషణుఁడును; సన్నద్ధః=కవచముగలవాఁడై; గదాపాణిః=గదచేతంగలవాఁడై; యుక్తైః=సిద్ధులయిన; సచివైస్తు=మంత్రులతోను; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; తత్ర = అచ్చట; తస్థౌ=ఉండెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు విభీషణుండు, కవచంబుదొడిగి, గదాపాణియయి, యున్నద్ధసన్నద్ధులయినమంత్రులంగూడి, రామునితోఁగూడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౩౧
సమంతా త్పరిధావంతో రరక్షు ర్హరివాహినీమ్

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః= గవాక్షుండును; శరభః=శరభుఁడును; గంధమాదనః = గంధమాదనుఁడును; సమంతాత్ = అంతటను; పరిధావంతః= తిరుగుచు ; హరివాహినీం=వానరసేనను; రరక్షుః=రక్షించిరి.

గజుఁడును గవయుఁడును గవాక్షుండును శరభుండును గంధమాదనుండును, సమస్తప్రదేశంబులందిరుగుచు, వానరసేననంతయురక్షింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కోపపరీతాత్మా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౩౨
నిర్యాణం సర్వసైన్యానాం ద్రుత మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక॥ తతః=అంత ; తదా=అప్పుడు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; కోపపరీతాత్మా= కోపముచేవ్యాపింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడై; ద్రుతం=శీఘ్రముగా; సర్వసైన్యానాం=సమస్తసైన్యములయొక్క; నిర్యాణం= బయలువెడలుటను; ఆజ్ఞాపయత్= ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు , వానరసేనాసన్నివేశక్రమంబంతయుంజూచి, పరమకుపితుండై, తనసేనలన్నియు యుద్ధంబునకు వెడలనాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా తతో వాక్యం రావణస్య ముఖోద్గతమ్. ౩౩
సహసా భీమనిర్ఘోష ముద్ఘుష్టం రజనీచరైః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; ముఖోద్గతం=నోటనుండివెడలిన; ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను ; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; రజనీచరైః= రాక్షసులచేత; సహసా=శీఘ్రంబున; భీమనిర్ఘోషం=భయంకరమయినధ్వనిగలుగునట్లు; ఉద్ఘుష్టం=అఱచుటయాయినది.

రావణునిముఖంబుననుండి వెడలిన యాజ్ఞనువిన్నంతనే, రాక్షసులందఱు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రచోదితా భేర్య శ్చంద్రపాండరపుష్కరాః. ౩౪
హేమకోణాహతా భీమా రాక్షసానాం సమంతతః

టీక॥ తతః=అంతటను; సమంతతః= అంతటను; భీమాః = భయంకరములయిన; చంద్రపాండరపుష్కరాః= చంద్రునివలెఁదెల్లనైనముఖములుగల; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క ; భేర్యః=భేరులు; ప్రచోదితాః= ప్రేరింపఁబడినవై ; హేమకోణాహతాః=బంగారువాదనదండముచేఁగొట్టఁబడినవి.

అంతఁ, జంద్రబింబమువలె శుభ్రములయినముఖములుగల భయంకరధ్వనులగుభేరులను, బంగారుదండములచే వాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహాఘోషా శ్శంఖా శ్శతసహస్రశః. ౩౫
రాక్షసానాం సుఘోరాణాం ముఖమారుతపూరితాః

టీక॥ శతసహస్రశః= లక్షలులక్షలుగా; మహాఘోషాః= అధికమయినధ్వనిగల; శంఖాశ్చ= శంఖములును; సుఘోరాణాం = మిక్కిలియుభయంకరులగు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; ముఖమారుతపూరితాః = నోటిగాలిచేనూఁదఁబడినవై; వినేదుః= ధ్వనించిరి.

భయంకరాకారులగురాక్షసులు , లక్షలులక్షలుగా, మహాధ్వనులగు, శంఖంబులఁబూరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే బభు శ్శుభనీలాంగా స్సశంఖా రజనీచరాః. ౩౬
విద్యున్మండలసన్నద్ధా స్సబలాకా ఇవాంబుదాః

టీక॥ శుభనీలాంగాః = మంగళకరమయిననల్లనిదేహముగలవారలును ; సశంఖాః = శంఖములతోఁగూడినవారలునగు; తే=ఆ; రజనీచరాః = రాక్షు

సులు; విద్యున్మండలసన్నద్ధాః = మెఱపుల సమూహములతోఁగూడినవియు; సబలాకాః = కొంగలతోఁ గూడినవియునగు; అంబుదాఇవ = మేఘములవలె; బభుః = ప్రకాశించిరి.

ఆభరణభూషితులై నల్లని దేహముతో శంఖంబులుధరించియున్న యారాక్షసులు మెఱపులతోఁగూడినమేఘంబులకై వడిఁబ్రకాశించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిష్పతంతి తతస్సైన్యా హృష్టారావణ చోదితాః. ౩౭
సమయే పూర్యమాణస్య వేగాఇవ మహోదధేః

టీక॥ తతః = అంత; రావణచోదితాః = రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన; సైన్యాః = సైనికులు; హృష్టాః = సంతసించినవారలయి; సమయే = ప్రళయ కాలమునందు; పూర్యమాణస్య = నిండఁబడుచున్న; మహోదధేః = మహాసముద్రము యొక్క; వేగాఇవ = ప్రవాహములవలె; నిష్పతంతి = వెడలిరి.

అంత, రావణుని పనుపున, సైనికులు సంతుష్టులయి, ప్రళయ కాలంబున మహాసముద్ర ప్రవాహంబులుం బోలె బయలుదేఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానరసైన్యేన ముక్తో నాద స్సమంతతః. ౩౮
మలయః పూరితో యేన ససానుప్రస్థకందరః

టీక॥ తతః = అంత; యేన = దేనిచేత; ససానుప్రస్థకందరః = చఱియలతోను నెత్తములతోను గుహలతోనుం గూడిన; మలయః = త్రికూటపర్వతము; పూరితః = నింపఁబడినదో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; నాదః = సింహనాదము; సమంతతః = అంతటను; వానరసైన్యేన = వానరసేనచేత; ముక్తః = విడువఁబడినది.

అంత, వానరులు, త్రికూట పర్వతమునంతయు వ్యాపించునట్లు, భయంకరమయిన, సింహనాదంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శంఖదుందుభిసంఘుష్ట స్సింహనాద స్తరస్వినామ్. ౩౯

పృథివీం చాంతరిక్షంచ సాగరం చైవ నాదయన్

టీక॥ శంఖదుందుభిసంఘుష్టః = శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు ధ్వనితోఁగూడిన; తరస్వినాం = బలవంతులయొక్క; సింహనాదః = సింహనాదము; పృథివీం = భూమిని; అంతరిక్షంచ = ఆకాశమును; నాదయన్ = ధ్వనింపఁజేయుచు; ఉదభూత్ (అధ్యాహృతము) = పుట్టెను.

బలవంతులగువానర రాక్షసుల సింహనాదంబు, శంఖదుందుభిధ్వనులతోఁ గూడి, భూమ్యాకాశంబుల నంతయు వ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

గజానాం బృంహితై స్సార్ధం హయానాం హేషితైరపి. ౪౦
రథానాం నేమిఘోషైశ్చ రక్షసాం నదనస్వనః

టీక॥ రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; నదనస్వనః = సింహనాదధ్వని; గజానాం = ఏనుంగులయొక్క; బృంహితైః = అఱపులతోను; హయానాం = గుఱ్ఱంబులయొక్క; హేషితైరపి = అఱపులతోను; రథానాం = రథములయొక్క; నేమిఘోషైశ్చసార్ధం = కడకంటికమ్ముల ధ్వనులతోనుంగూడ; రేజే (అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించెను.

రాక్షసులసింహనాదములును గజబృంహితంబులును గుఱ్ఱంబుల హేషాధ్వనులునురథంబులనేమిధ్వనులును, ఒండొంటింగలసి, చెలంగుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరేఘోర స్సంగ్రామ స్సమవర్తత. ౪౧
రక్షసాం వానరాణాంచ యథా దేవాసురే పురా

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యమునందు; పురా = మున్ను; దేవాసురే యథా = దేవాసుర వి[illegible]మునందు వలె; రక్షసాం = రాక్షసులకును; వానరాణాంచ = వానరులకును; ఘోరః = భయంకరమగు; సంగ్రామః = యుద్ధము; సమవర్తత = కలిగెను.

ఇంతలో మున్ను దేవాసురులకుంబోలె, రాక్షసులకును వానరులకును భయంకరంబగు యుద్ధంబు, ఆరబ్ధ మ

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిః ప్రదీప్తాభి శ్శక్తిశూలపరశ్వథైః. ౪౨
నిజఘ్ను ర్వానరాన్ ఘోరాః కథయంత స్స్వవిక్రమాన్

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరులగు; తేఃఆ రాక్షసులు; స్వవిక్రమాన్ = తమపరాక్రమములను; కథయంతః = చెప్పుచు; ప్రదీప్తాభిః=ప్రకాశించుచున్న; గదాభిః=గదలచేతను; శక్తిశూలపరశ్వథైః=ఈటెలచేతను శూలముల చేతనుగొడ్డళ్లచేతను; వానరాన్ = వానరులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, తమపరాక్రమంబుల నుగ్గడించుకొనుచు, గదలచేతను శక్తులచేతను, శూలంబులచేతను గొడ్డళ్లచేతను, వానరులం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహా నభూత్. ౪౩

టీక॥ "రాజా= రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; జయతి= సర్వోత్కర్షంబుననున్నాఁడు" ఇతి=అను; మహాన్ = గొప్పదగు; శబ్దః=ధ్వని; అభూత్ =కలిగినది.

"వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, సర్వోత్కృష్టుండైయున్నాఁడు" అనిమహాధ్వని, వానరసేనలోఁ జెలంగుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాజన్ జయజయేత్యుక్త్వా స్వస్వనామ కథాం తతః
తథా వృక్షై ర్మహాకాయాః పర్వతాగ్రై శ్చ వానరాః. ౪౪
నిజఘ్ను స్తాని రక్షాంసి నఖై ర్దంతై శ్చ వేగితాః

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దదేహముకల; వానరాః=వానరులు; వేగితాః=వేగముగలవారలయి; "రాజన్= వానరరాజుఁడవగుసుగ్రీవుఁడా! జయజయ= సర్వోత్కృష్టుఁడవై యుండుముసర్వోత్కృష్టుఁడవైయుండుము." ఇతి=అని;

ఉక్త్వా=చెప్పి=తతః=అంత; స్వస్వనామకథాం=తమతమ పేరును వృత్తాంతమును; ఉక్త్వా=చెప్పి=తథా= అట్లు; వృక్షైః=వృక్షముల చేతను ; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరముల చేతను ; నఖైః=గోళ్ల చేతను; దంతైశ్చ= దంతములచేతను; తాని=ఆ; రక్షాంసి= రాక్షసులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

మహాకాయులగువానరులు, "వానరరాజా! సర్వోత్కర్షంబున నుండుము" అనియుద్ఘోషింపుచు, తమతమవృత్తాంతంబులనుగ్గడింపుచు, వృక్షంబుల చేతను బర్వతశిఖరంబులచేతను దంతంబులచేతను నఖంబులచేతను రాక్షసులం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్త్వ పరే భీమాః ప్రాకారస్థా మహీంగతాన్. ౪౫
భిండిపాలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ శూలైశ్చైవ వ్యదారయన్

టీక॥ భీమాః = భయంకరులును; ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారంబున నున్నవారలునగు; అపరే=ఇతరులగు; రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును ; మహీంగతాన్= భూమినిబొందినట్టి వానరులను; భిండిపాలైశ్చ= విడిచివాటుగుదియలచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; శూలైశ్చైవ=శూలములచేతను; వ్యదారయన్=భేదించిరి.

భయంకరులగుమఱికొందఱు రాక్షసులు ప్రాకారంబుపైనుండి, భిండివాలంబులచేతను ఖడ్గంబులచేతను నేలనున్నవానరులం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాశ్చాపి సంక్రుద్ధాః ప్రాకారస్థాన్ మహీంగతాః. ౪౬
రాక్షసాన్ పాతయామాసు స్సమాప్లుత్య ప్లవంగమాః

టీక॥ మహీంగతాః=భూమిని బొందినట్టి; ప్లవంగమాః=ఎగురుటచే బోవునట్టి; వానరాశ్చాపి=వానరులును; సంక్రుద్ధాః=కోపంబునొందినవారలయి; సమాప్లుత్య=ఎగిరి ; ప్రాకారస్థాన్= ప్రాకారముననున్న; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; పాతయామాసుః=పడద్రోసిరి.

క్రిందనున్నవానరులు, క్రుద్ధులయి, పైకెగిరి ప్రాకారంబుపైనున్న రాక్షసులం బడఁద్రోసిరి. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రహార స్తుములో మాంసశోణితకర్దమః. ౪౩
రక్షసాం వానరాణాంచ సంబభూవాద్భుతోపమః

టీక॥ సః=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసుల యొక్కయు; వానరాణాంచ=వానరులయొక్కయు; తుములః=దొమ్మియైన; సంప్రహారః=యుద్ధము; మాంసశోణితకర్దమః=నెత్తురును మాంసమును బురదగాఁగలదియు; అద్భుతోపమః=ఆశ్చర్యకరముతోఁ బోల్చఁ-గలదియు; సంబభూవ=అయినది.

అప్పుడు రాక్షసవానరులకుం గలిగిన దొమ్మియుద్ధము నెత్తురును మాంసమును బురదగా, నెంతేయునాశ్చర్యకరంబయి యుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్వస్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్విచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

త్రిచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

యుధ్యతాంతు తత స్తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్
రక్షసాం సంబభూవాథ బలకోప స్సుదారుణః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; మహాత్మనాం=అధికమయినబలముగలవారలగు; తేషాం=ఆ; వానరాణాం = వానరులు; యుధ్యతాం = యుద్ధముసేయుచుండఁగా; అథ=అంత; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; బల (బలస్య)= సేనకు; సుదారుణః = మిక్కిలియు భయంకరమగు; కోపః=కోపము; సంబభూవ= కలిగినది.

అంత, మహాబలశాలులగువానరులెల్లెదురులేక యుద్ధంబుసేయుచుండుటంజూచి, రాక్షసులుసహింపంజాలక,మిక్కిలియుఁగోపంబునొందిరి.

అని,తాత్పర్యము.

తే హయైః కాంచనాపీడై ర్ధ్వజైశ్చాగ్నిశిఖోపమైః
రథైశ్చాదిత్యసంకాశైః కవచైశ్చ మనోరమైః. ౨
నిర్యయూ రాక్షసవ్యాఘ్రా నాదయంతో దిశోదశ
రాక్షసా భీమకర్మాణో రావణస్య జయైషిణః. ౩

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; జయైషిణః= జయంబుగోరువారలును; భీమకర్మాణః = భయంకరమయినకార్యముగలవారలును; రాక్షసవ్యాఘ్రాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులునగు; తే= ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; కాంచనాపీడైః = బంగారుశిరోభూషణముగల; హయైః=గుఱ్ఱములతోను; అగ్నిశిఖోపమైః = నిప్పుజ్వాలలతోఁబోలికగల; ధ్వజైశ్చ = టెక్కెములతోను; ఆదిత్యసంకాశైః= సూర్యునితోసమానములగు; రథైశ్చ = రథములతోను; మనోరమైః=సుందరములగు; కవచైః= కవచములతోను; సహితాః (అధ్యాహృతము)= కూడినవారలై; దశ=పదియయిన; దిశః= దిక్కులను; నాదయం

తః= ధ్వనింపఁజేయుచు; నిర్యయుః= వెడలిరి.

రావణుఁడు జయంబుఁ గోరువారలు నభయంకరకర్ములు నగు రాక్షసోత్తములు, బంగారుశేఖరంబులతో నొప్పుచున్న గుఱ్ఱంబులను అగ్నిజ్వాలలుంబోలె వెలుంగుచుండు ధ్వజంబులతోను, సూర్యబింబమువలెఁ దేజరిల్లుచుండు రథంబులతోను సుందరంబులగు కవచంబులతోనుంగూడి, దశదిశలు నిండునట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు, యుద్ధంబునకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణామపి చమూ బృహతీ జయమిచ్ఛతామ్
అభ్యధావత తాం సేనాం రక్షసాం కామరూపిణామ్. ౪

టీక॥ వానరాణాం= వానరులయొక్క; బృహతీ = గొప్పదగు; చమూః అపి= సేనయు; జయం= గెల్పును; ఇచ్ఛతాం= కోరుచున్న; కామరూపిణాం= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; తాం= ఆ; సేనాం= సేనను; అభ్యధావత= ఎదుర్కొని పరుగెత్తినది.

అంతవానరులు, జయంబుఁ గోరి వచ్చిన కామరూపులగు రాక్షసులపైకి, యుద్ధోత్సాహంబున నడచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే తేషామన్యోన్యమభిధావతామ్
రక్షసాం వానరాణాంచ ద్వంద్వయుద్ధమవర్తత. ౫

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే= ఈమధ్యమునందు; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; అభిధావతాం= ఎదుర్కొని పరుగెత్తుచున్న; తేషాం= ఆ; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వానరాణాంచ = వానరులకును; ద్వంద్వయుద్ధం= ఇద్దఱొకరితో నొకరు చేయుయుద్ధము; అవర్తత= కలిగినది.

ఇంతలో నట్లు, రాక్షసులును వానరులును; ఒండొరులమీఁదికిం గవియుచు, నప్పుడిరుగెలంకులవారికిని ద్వంద్వయుద్ధంబు గలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేనేంద్రజిత్సార్ధం వాలిపుత్రేణ రాక్షసః

స ౪౩

అయుధ్యత మహాతేజా స్త్ర్యంబకేణ యథాంతకః. ౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసః=రాక్షసుఁడైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; వాలిపుత్రేణ=వాలికొడుకైన; అంగదేన సార్ధం=అంగదునితోఁగూడ; త్ర్యంబకేణ=ఈశ్వరునితో, అంతకో యథా=మృత్యువువలె; అయుధ్యత=యుద్ధము చేసెను.

మహాతేజుండగు నింద్రజిత్తు, వాలికుమారుండగు నంగదునితో, ముక్కంటితో మృత్యువుపోరునట్లు, యుద్ధము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘేనచ సంపాతి ర్నిత్యం దుర్మర్షణో రణే
జంబుమాలిన మారబ్ధో హనుమానపి వానరః. ౭

టీక॥ నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రణే=యుద్ధమునందు; దుర్మర్షణః=సహింపనలవిగానివాఁడగు; సంపాతిశ్చ=సంపాతియు; ప్రజంఘేన=ప్రజంఘునితో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము)=పోరెను. వానరః=వానరుఁడైన; హనుమానపి=హనుమంతుఁడును; జంబుమాలినం=జంబుమాలియను రాక్షసునిగూర్చి; యోద్ధుం (అధ్యాహృతము)=పోరుటకు; ఆరబ్ధః=ఆరంభించినాఁడు.

యుద్ధంబున, శత్రువులకు సహింపనలవిగానట్టి విభీషణసచివుండగు సంపాతి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను; హనుమంతుండు జంబుమాలితో యుద్ధంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగత స్సుమహాక్రోధో రాక్షసో రావణానుజః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన మిత్రఘ్నేన విభీషణః. ౮

టీక॥ సుమహాక్రోధః= మిక్కిలియు నధికమయినకోపముగలవాఁడును; రావణానుజః= రావణుని తమ్ముఁడును; రాక్షసః=రాక్షసుఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; సమరే= యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన=అధికమయిన వేగముగల; మిత్రఘ్నేన=మిత్రఘ్నునితో; సంగతః=సంబంధించెను.

మహాకోపుండగు రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుండు, మహావేగుఁడయిన మిత్రఘ్నుఁడను రాక్షసునితో యుద్ధము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తపనేన గజస్సార్ధం రాక్షసేన మహాబలః
నికుంభేన మహాతేజా నీలోపి సమయుధ్యత. ౯

టీక॥ మహాబలః— అధికమయినబలముగల; గజః=గజుఁడు; తపనేన= తపనుఁడను; రాక్షసేన=రాక్షసునితో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము)= యుద్ధముచేసెను. మహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; నీలోపి= నీలుండును; నికుంభేన = నికుంభునితో; సమయుధ్యత=పోరెను.

మహాబలుండగుగజుండు, తపనుఁడనురాక్షసునితోఁబోరెను; మహాతేజుండగునీలుండు, నికుంభునితోఁగూడయుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రస్తు సుగ్రీవః ప్రఘసేన సమాగతః
సంగతస్సమరే శ్రీమాన్ విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః. ౧౦

టీక॥ వానరేంద్రః= వానరరాజుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుండును; ప్రఘసేన=ప్రఘసునితో; సమాగతః= సంబంధించెను. శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; సమరే= యుద్ధమునందు; విరూపాక్షేణ = విరూపాక్షునితో; సంగతః= సంబంధించెను.

వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, ప్రఘసుండనురాక్షసుని పైకడరెను ; శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు , విరూపాక్షునితోయుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః. ౧౧

టీక॥ దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని; అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః = రశ్మికేతువను; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః= సు

ష్ట్రఘ్నుండును; యజ్ఞకోపశ్చ= యజ్ఞకోపుఁడును; రామేణసహ= రామునితోఁగూడ;సంగతాః=సంబంధించిరి.

దుర్ధర్షుఁడగునగ్నికేతుండును రశ్మికేతుండను సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞకోపుండును, రామునితోయుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ద్వివిదే నాశనిప్రభః
రాక్షసాభ్యాం సుఘోరాభ్యాం కపిముఖ్యౌ సమాగతౌ. ౧౨

టీక॥వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియు; మైందేన=మైందునితోను;అశనిప్రభః=అశనిప్రభుఁడు;ద్వివిదేన=ద్వివిదునితోను: ఏవం(అధ్యాహృతము)=ఇట్లు; సుఘోరాభ్యాం=మిక్కిలియుభయంకరులయిన; రాక్షసాభ్యాం=రాక్షసులు; కపిముఖ్యౌ = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగతౌ=సంబంధించినారు.

వజ్రముష్టియను రాక్షసుండు మైందునితోను అశనిప్రభుండనువాఁడు ద్వివిదునితోను, ఇట్లు మైందద్వివిదులు, భయంకరాకారులగు నిద్దఱి రాక్షసులతోఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీరః ప్రతపనో ఘోరో రాక్షసో రణదుర్ధరః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన నళేన సమయుధ్యత. ౧౩

టీక॥వీరః = పరాక్రమశాలియు; ఘోరః = భయంకరుండును; రణదుర్ధరః=యుద్ధమునందునిగ్రహింపనలవిగానివాఁడునగు; ప్రతపనః= ప్రతపనుండను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు;సమరే=యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన=తీవ్రమయినవేగముగల ; నళేన = నళునితో; సమయుధ్యత=పోరెను,

పరాక్రమవంతుండునుభయంకరాకారుండును యుద్ధంబునయెదిరింప నలవిగానివాఁడునగు ప్రతపనుండను వాఁడు, యుద్ధమునఁదీక్ష్ణప్రతాపుఁడగునలునితోయుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మస్య పుత్రో బలవాన్ సుషేణఇతి విశ్రుతః

సవిద్యున్మాలినా సార్ధ మయుధ్యత మహాకపిః. ౧౪

టీక॥బలవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ధర్మస్య = ధర్మునియొక్క; పుత్రః = కొడుకునగు; సః=ఆ ; సుషేణఇతి=సుషేణుఁడని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడైన; మహాకపిః = పెద్దవానరుఁడు ; విద్యున్మాలినా సార్ధం=విద్యున్మాలితోఁగూడ ; అయుధ్యత=పోరెను.

బలవంతుండగు ధర్మపుత్రుండైనసుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుండు , విద్యున్మాలితో యుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చాపరే భీమా రాక్షసై రపరై స్సహ
ద్వంద్వం సమీయు ర్బహుధా యుద్ధాయ బహుభి స్సహ. ౧౫

టీక॥ భీమాః=భయంకరులగు; అపరే=ఇతరులయిన; వానరాశ్చ= వానరులును; అపరైః=ఇతరులయిన; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; బహుభిస్సహ= పెక్కండ్రతోఁగూడ; బహుధా= పెక్కువిధములుగా; యుద్ధాయ=పోరుటకొఱకు; ద్వంద్వం = ద్వంద్వయుద్ధమును; సమీయుః= పొందిరి.

ఇంక, భయంకరాకారులగు వానరులుపెక్కండ్రు, రాక్షసుల పెక్కండ్రతో, నానావిధంబుల, ద్వంద్వ యుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రాసీ త్సుమహ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్
రక్షసాం వానరాణాంచ వీరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్. ౧౬

టీక॥తత్ర=అప్పుడు;వీరాణాం=పరాక్రమశాలులును; జయం= గెలుపును,ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలునగు;రక్షసాం=రాక్షసులకును; వానరాణాంచ=వానరులకును ; సుమహత్=మిక్కిలియుగొప్పదియు; రోమహర్షణం=వెండ్రుకలగగుర్పాటునొందఁజేయునదియు; తుములం= దొమ్మియునగు;యుద్ధం=యుద్ధము;ఆసీత్ = కలిగినది.

స ౪౩

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలులు నుజయంబుగోరువారలునగు, వానరరాక్షసులకును వానరులకును, రోమహర్షణంబగుతుములయుద్ధముగలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

హరిరాక్షసదేహేభ్యః ప్రభూతాః కేశశాద్వలాః
శరీరసంఘాటవహాః ప్రసుస్రుః శోణితాపగాః. ౧౪

టీక॥హరిరాక్షసదేహేభ్యః= వానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు దేహములనుండి;ప్రభూతాః= విస్తీర్ణములును;కేశశాద్వలాః = వెండ్రుకలెపచ్చికలుగాఁ గలవియు; శరీరసంఘాటవహాః= దేహములెకాష్ఠసంచయములుగాఁగలవియునగు;శోణితాపగాః= నెత్తురుటేఱులు;ప్రసుస్రుః= ప్రవహించినవి.

ఆయుద్ధంబున , వానరరాక్షసదేహంబులనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలుగాఁగలవియు దేహావయవములె కాష్ఠములుగాఁగలవియునగువిస్తీర్ణంబులయినరక్తనదులు,ప్రవహించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆజఘానేంద్రజిత్క్రుద్ధో వజ్రేణేవ శతక్రతుః
అంగదం గదయా వీరం శత్రుసైన్యవిదారణమ్. ౧౫

టీక॥ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు;క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడై;గదయా= గదచేత; శతక్రతుః= దేవేంద్రుండు; వజ్రేణేవ= వజ్రాయుధముచేతవలె;వీరం= పరాక్రమశాలియు;శత్రుసైన్యవిదారణం= శత్రుసైన్యములఛేదించునట్టి;అంగదం= అంగదుని; ఆజఘాన= కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు,క్రుద్ధుండై, దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబుతో సమానంబయినగదచేఁ,బరాక్రమవంతుండునుశత్రుసైన్యంబులసంహరించువాఁడునగు నంగదుంబ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కాంచనచిత్రాంగం రథం సాశ్వం ససారథిమ్
జఘాన సమరే శ్రీమా నంగదో వేగవా నకపిః ౧౬

స ౪౩

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండును; వేగవాన్ = అధికమయిన వేగముగలవాఁడునగు; కపిః = వానరుఁడైన; అంగదః = అంగదుండు; సమరే = యుద్ధమునందు; తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; కాంచనచిత్రాంగం = బంగారముచేఁ జిత్రములైనయవయవములుగలదియు; సాశ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు; ససారథిం = సారథితోఁ గూడినదియైన; రథం = రథమును; జఘాన = కొట్టెను.

అంత, శ్రీమంతుఁడును మహావేగంబుగ నంగదుండు; కాంచనాలంకృతంబగు నాయింద్రజిత్తురథంబును, సారథితోను గుఱ్ఱంబులతోనుఁ గూడ నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపాతిస్తు త్రిభి ర్బాణైః ప్రజంఘేన సమాహతః
నిజఘానాశ్వకర్ణేన ప్రజంఘం రణమూర్ధని. ౨౦

టీక॥ సంపాతిస్తు = సంపాతియు; త్రిభిః = మూఁడైన; బాణైః = బాణములచేత; ప్రజంఘేన = ప్రజంఘునిచేత; సమాహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; రణమూర్ధని = యుద్ధముశిరస్సునందు; అశ్వకర్ణేన = ఇనుమద్దిచెట్టుచేత; ప్రజంఘం = ప్రజంఘుని; జఘాన = వధించెను.

ప్రజంఘుండు, సంపాతిని, మూఁడమ్ములనొప్పింప, నాతఁడు, యుద్ధమధ్యంబున, నశ్వకర్ణవృక్షంబుచేఁ, బ్రజంఘుని వధించెను. అని, తాత్పర్యము;

జంబుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలః
బిభేద సమరే క్రుద్ధో హనూమంతం స్తనాంతరే. ౨౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; జంబుమాలీతు = జంబుమాలియు; రథస్థః = రథంబుననున్నవాఁడై; సమరే = యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; రథశక్త్యా = రథమునందుశక్తిచేత; హనూమంతం = హనుమంతుని; స్తనాంతరే = వక్షస్థలమునందు; బిభేద = భేదించెను.

మహాబలుఁడగు జంబుమాలి రథగతుండై, యుద్ధంబునఁ గోపించి, రథ

శక్తిఁగొని, హనుమంతునివక్షస్స్థలంబునం బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తం రథమాస్థాయ హనూమాన్మారుతాత్మజః
ప్రమమాథ తలేనాశు సహ తేనైవ రక్షసా. ౨౨

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికుమారుండగు; హనూమాన్ = హనుమంతుండు; తేన = ఆ; రక్షసాసహైవ = జంబుమాలితోఁగూడనె; తస్య = ఆజంబుమాలియొక్క; తం = ఆ; రథం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; ఆశు = శీఘ్రముగా; తలేన = అఱచేతిచేత; ప్రమమాథ = చఱచెను.

వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, శీఘ్రంబున, నాజంబుమాలిరథంబుమీఁదికుఱికి, యతనినఱచేతం జఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

నదన్ ప్రతపనో ఘోరో నళం సోఽప్యభ్యధావత

టీక॥ ఘోరః = భయంకరుండగు; సః = ఆ; ప్రతపనోఽపి = ప్రతపనుండును; నదన్ = గర్జించుచు; నళం = నళుని; అభ్యధావత = తఱిమెను.

భయంకరాకారుండగు నాప్రతపనుండు, గర్జించుచు, నళునిపైకిఁ గవిసెను. అని, తాత్పర్యము.

నళః ప్రతపనస్యాశు పాతయామాస చక్షుషీ. ౨౩
భిన్నగాత్ర శ్శరై స్తీక్ష్ణైః క్షిప్రహస్తేన రక్షసా

టీక॥ నళః = నళుండు; క్షిప్రహస్తేన = శీఘ్రముగఁజేయునట్టిచేతులుగల; రక్షసా = ప్రతపనునిచేత; తీక్ష్ణైః = కఱకులయిన; శరైః = బాణములచేత; భిన్నగాత్రః = భేదింపఁబడినదేహముగలవాఁడై; ఆశు = శీఘ్రముగా; ప్రతపనస్య = ప్రతపనునియొక్క; చక్షుషీ = కన్నులను; పాతయామాస = పడఁద్రోసెను.

అతిశీఘ్రంబుగా బాణంబులు ప్రయోగించునట్టిప్రతపనుండు, నలునిఁదీ

త్ణబాణంబులనొంప, నవ్వానరవీరుం డు, ప్రతపసుని కన్నులం బెఱికివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

గ్రసంత మివ సైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః. ౨౪
సుగ్రీవ స్సప్తపర్ణేన నిర్బిభేద జఘానచ

టీక॥ వానరాధిపః= వానరరాజుం డగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; సైన్యాని = సైన్యములను; గ్రసంతమివ (స్థితం)=మ్రింగునట్లున్న; ప్రఘసం = ప్రఘసుని; సప్తపర్ణేన = ఏడాకుల యరంటిచెట్టుచేత; నిర్బిభేద=భేదించె ను; జఘానచ=వధించెను.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, సైన్యంబునంతయు మ్రింగునట్లు నోరు దెఱచుకొనివచ్చుచున్న ప్రఘసుని, సప్తపర్ణవృక్షంబునం బ్రహరించివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః. ౨౫
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్బిభిదు శ్శరైః

టీక॥ దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవి గానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతువు ను; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుండను; రాక్షసశ్చ= రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః = సుప్తఘ్నుండును; యజ్ఞకోపశ్చ = యజ్ఞకోపుండును; రామం=రాముని; శరైః=బాణములచేత; నిర్బిభిదుః = భేదించిరి.

దుర్ధర్షుండగు నగ్నికేతుండును రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞకోపుండును, రామునిపై, నానావిధబాణంబులం బ్రయోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం చతుర్ణాం రామస్తు శిరాంసి నిశితై శ్శరైః. ౨౬
క్రుద్ధ శ్చతుర్భి శ్చిచ్ఛేద ఘోరై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; ఘోరైః=భయంకరములును; అగ్నిశిఖోపమైః= నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోల్కిఁగలవి యునగు; చతుర్భిః=నాలుగయిన; ని

శితైః=తీక్ష్ణములగు; శరైః=బాణముల చేత; తేషాం=ఆ నలుగురి యొక్క; శిరాంసి=తలలను; చిచ్ఛేద=నఱికెను.

రాముండు, అగ్నిజ్వాలలవంటి నాలుగు కఱకుబాణంబుల, ఆనల్వురరాక్షసుల శిరస్సులు ద్రుంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ముష్టినా నిహతో రణే. ౨౭
పపాత సరథ స్సాశ్వః పురాట్ట ఇవ భూతలే

టీక॥ వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియు; రణే=యుద్ధమునందు; మైందేన=మైందుని చేత; ముష్టినా=పిడికిలిచేత; నిహతః=చంపఁబడినవాఁడై; సరథః=రథముతోఁగూడినవాఁడై; సాశ్వః=గుఱ్ఱములతోఁగూడినవాఁడై; పురాట్ట ఇవ=పట్టణముయొక్క కోటబురుజువలె; భూతలే=నేలయందు, పపాత=పడెను.

వజ్రముష్టి, యుద్ధంబున మైందుని చేఁబిడికిటం బోదువఁబడినవాఁడై, రథాశ్వంబులతోఁగూడఁ, గోటబురుజు కైవడి నేలం గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభస్తు రణే నీలం నీలాంజన చయప్రభమ్. ౨౮
నిర్బిభేద శరైస్తీక్ష్ణైః కరైర్మేఘ మివాంశుమాన్

టీక॥ నికుంభస్తు = నికుంభుండును; రణే=యుద్ధమునందు; నీలాంజనచయప్రభం=నల్లనికాటుకలసమూహము యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; నీలం=నీలుని; తీక్ష్ణైః = కఱకులయిన; శరైః=బాణముల చేత; కరైః = కిరణములచేత; అంశుమాన్=సూర్యుండు; మేఘమివ=మేఘమునువలె; నిర్బిభేద = భేదించెను.

సూర్యుండు కిరణంబుల మేఘంబును భేదించునట్లు, నికుంభుండు, కాటుకవలె నల్లనైన నీలుని, కఱకుబాణంబుల నొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

పునశ్శరశతేనాథ క్షిప్రహస్తో నిశాచరః. ౨౯
బిభేద సమరే నీలం నికుంభః ప్రజహాస చ

టీక॥ క్షిప్రహస్తః= శీఘ్రముగాఁ జేయునట్టిచేతులుగల;నిశాచరః= రాక్షసుఁడగు;నికుంభః = నికుంభుఁడు;అథ=అంత;పునః=మఱల;సమరే= యుద్ధమునందు;శరశతేన= బాణములనూఱిటిచేత ; నీలం = నీలుని ; బిభేద = భేదించెను ప్రజహాసచ=నవ్వెను.

శీఘ్రముగాబాణంబులు ప్రయోగించునట్టినికుంభుండు,మఱల, నూఱుబాణంబులనీలుంబ్రహరించి,నవ్వెను.

అని,తాత్పర్యము.

తస్యైవ రథచక్రేణ నీలోవిష్ణు రివాహవే. ౩౦
శిర శ్చిచ్ఛేద సమరే నికుంభస్యచ సారథేః

టీక॥ నీలః = నీలుఁడు; ఆహవే= యుద్ధమునందు;విష్ణురివ = విష్ణుదేవుఁడువలె;తస్య = ఆనికుంభునియొక్క; రథచక్రేణ=రథచక్రముచేత; సమరే= యుద్ధమునందు;నికుంభస్య= నికుంభునియొక్క ; ("చ"అనునది పాదపూరణార్థము) సారథేః = సారథియొక్క;శిరః=తలను;చిచ్ఛేద=ఛేదించెను.

నీలుండు,యుద్ధంబున, విష్ణుదేవుండుంబోలె,ఆనికుంభునిరథచక్రముం గొని,సారథిశిరంబుదెగవేసెను.

అని,తాత్పర్యము.

వజ్రాశనిసమస్పర్శో ద్వివిదో ప్యశనిప్రభమ్. ౩౧
జఘాన గిరిశృంగేణ మిషతాం సర్వ రక్షసామ్

టీక॥ వజ్రాశనిసమస్పర్శః = వజ్రముతోను పిడుగుతోను సమానమయినతాఁకుటగల ; ద్వివిదోపి = ద్వివిదుండును; సర్వరక్షసాం= సమస్తరాక్షసులును; మిషతాం= చూచుచుండఁగా; అశనిప్రభం=అశనిప్రభుని ; గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత ; జఘాన=కొట్టెను.

వజ్రాశనులతోసమానమైనదేహముగలద్వివిదుండును,రాక్షసులందఱుచూచుచుండగా,యుద్ధంబున, నశనిప్రభునిఁబర్వతశిఖరంబునంబ్రహరించెను.

అని,తాత్పర్యము.

ద్వివిదం వానరేంద్రంతు నగయోధిన మాహవే. ౩౨
శరై రశని సంకాశై స్సవివ్యాధా శనిప్రభః

టీక॥ సః=అ; అశనిప్రభస్తు=అశనిప్రభుఁడును; ఆహవే= యుద్ధమునందు; నగయోధినం=పర్వతములచేయుద్ధముసేయునట్టి; వానరేంద్రం=వానరశ్రేష్ఠుఁడయిన; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; అశనిసంకాశైః=పిడుగుతోసమానములయిన; శరైః=బాణములచేత ; వివ్యాధ=కొట్టెను.

అశనిప్రభుండు, పర్వతంబులచేఁ బోరుచున్నవానరోత్తముఁడగుద్వివిదుని బిడుగులంబోనికఱకు బాణంబులనొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై రతి విద్ధాంగో ద్వివిదః క్రోధమూర్ఛితః. ౩౩
సాలేన స రథం సాశ్వం నిజఘానా శనిప్రభమ్

టీక॥సః=అ; ద్వివిదః= ద్వివిదుఁడు; శరైః = బాణములచేత; అతివిద్ధాంగః=మిక్కిలియు నొచ్చినదేహముగలవాఁడై; క్రోధమూర్ఛితః= కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; సాలేన=మద్దిచెట్టుచేత; సరథం=రథముతోఁ గూడినవాఁడును; సాశ్వం= గుఱ్ఱంబులతోఁ గూడినవాఁడునగు; అశనిప్రభం= అశనిప్రభుని; నిజఘాన=వధించెను.

ఆద్వివిదుండు, బాణంబులచేమిక్కిలియు నొచ్చి పరమకుపితుండై, సాలవృక్షంబున, నాయశని ప్రభుని రథాశ్వంబులతోఁగూడవధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యున్మాలీ రథస్థస్తు శరైః కాంచన భూషణైః. ౩౪
సుషేణం తాడయామాస ననాదచ ముహుర్ముహుః

టీక॥రథస్థః=రథంబునన్న; విద్యున్మాలీతు=విద్యున్మాలి; కాంచనభూషణైః=బంగారుఅలంకారముగాఁగల; శరైః=బాణములచేత; సుషేణం= సుషేణుని; తాడయామాస= కొట్టెను. ముహుర్ముహుః= పలుమాఱు; ననాదచ=అఱచెను.

విద్యున్మాలి, రథగతుండై, కాంచ

నాలంకృతంబులగు బాణంబులసుషే ణుం బ్రహరించి పలుమాఱుసిం హనా దంబులుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థ మథోదృష్ట్వా సుషేణో వానరోత్తమః. ౩౫
గిరిశృంగేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్

టీక॥అథో=అంత ; వానరోత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణః= సుషేణుండు;రథస్థః = రథముననున్న; తం=ఆవిద్యున్మాలిని;దృష్ట్వా= చూచి; మహతా=గొప్పదగు;గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత;రథం=రథమును; ఆశు=శీఘ్రముగా;న్యపాతయత్ = పడఁదోసెను.

అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు,తానుక్రిందనుండుటయు జంబుమాలిరథంబుపైనుండుటయుంజూచి, పెద్ద పర్వతంబు వేసి , శీఘ్రంబునరథంబును నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

లాఘవేనతు సంయుక్తో విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౩౬
అపక్రమ్య రథాత్తూర్ణం గదాపాణిః క్షితౌస్థితః

టీక॥ లాఘవేన=చులుకనతో; సంయుక్తః = కూడినవాఁడగు; నిశాచరః=రాక్షసుఁడయిన; విద్యున్మాలీతు= విద్యున్మాలియు;తూర్ణం = శీఘ్రముగా;రథాత్ = రథమునసుండి;అపక్రమ్య=డిగ్గి;గదాపాణిః =గదహస్తమునంగలవాఁడై;క్షితౌ = నేలయందు;స్థితః=నిలిచినాఁడు.

ఆవిద్యున్మాలిమిక్కిలియు లాఘవంబుగలవాఁడు , కావున , గదచేతం గొని , రథంబుననుండి , శీఘ్రంబున నేలకు లంఘించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రోధ సమావిష్ట స్సుషేణో హరిపుంగవః. ౩౭
శిలాం సుమహతీం గృహ్య నిశాచర మభిద్రవత్

టీక॥ తతః=అంత; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః= సుషేణుఁడు; క్రోధసమావిష్టః=కోపముచే నావేశింపఁబడినవాఁడై; సుమహతీం=మిక్కిలియుగొప్పదగు; శిలాం = ఱాయిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; నిశాచరం=రాక్షసుఁడైనవిద్యున్మాలిని; అభిద్రవత్ (అభ్యద్రవత్)= తఱిమెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు, కుపితుండై, పెద్దఱాయియొకటి గ్రహించి, విద్యున్మాలిం దఱిమెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం గదయా విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౩౮
వక్షస్యభి జఘానాశు సుషేణం హరిసత్తమం

టీక॥ నిశాచరః= రాక్షసుఁడైన; విద్యున్మాలీ= విద్యున్మాలి; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆ; హరిసత్తమం= వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణం = సుషేణుని; ఆశు = శీఘ్రముగా; గదయా = గదచేత ; వక్షసి = ఱొమ్మునందు; అభిజఘాన= కొట్టెను.

అంత, విద్యున్మాలి , వానరశ్రేష్ఠుండగు సుషేణుండు పెనుఱాయి చేతంగొనివచ్చుటంజూచి , యతనిఱొమ్ము పైఁ గదచేఁ గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

గదాప్రహారం తం ఘోర మచింత్య ప్లవగోత్తమః. ౩౯
తాం శిలాం పాతయామాస తస్యోరసి మహామృధే

టీక॥ప్లవగోత్తమః= వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు; తం=ఆ ; ఘోరం=భయంకరమయిన; గదాప్రహారం=గదచేతనయినదెబ్బను; అచింత్య(అచింతయిత్వా)=సరకుసేయక ; మహామృధే=మహాయుద్ధమునందు; తస్య=అవిద్యున్మాలియొక్క; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; తాం=ఆ; శిలాం= ఱాయిని ; పాతయామాస=పడవేసెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాసుషేణుండు ఆగదాప్రహారమును సరకుసేయక , విద్యున్మాలివక్షస్థ్సలంబుపై, నాశిలం బడవేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శిలాప్రహారాభిహతో విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౪౦
నిష్పిష్టహృదయో భూమౌ గతాసుర్నిపపాత హ

టీక॥ విద్యున్మాలీ=విద్యున్మాలియను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; శిలాప్రహారాభిహతః=ఱాతిదెబ్బచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; నిష్పిష్టహృదయః=పిసుకఁబడిన ఱొమ్ముగలవాఁడై; భూమౌ = నేలయందు; గతాసుః= పోయినప్రాణములుగలవాఁడై; నిపపాత = పడెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

విద్యున్మాలి, యాశిలాప్రహారంబున, వక్షస్థ్సలమంతయుఁజూర్ణముగా, గతప్రాణుండై, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తైర్వానరైః శూరైః శూరాస్తే రజనీచరాః. ౪౧
ద్వంద్వే విమృదితాస్తత్ర దైత్యా ఇవ దివౌకసైః

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; శూరైః=శూరులగు; తైః=ఆ; వానరైః= వానరులచేత; శూరాః=శూరులగు; తే=ఆ; రజనీచరాః= రాక్షసులు; తత్ర=ఆ; ద్వంద్వే = ద్వంద్వయుద్ధమునందు; దివౌకసైః(దివౌకోభిః)= దేవతలచేత; దైత్యాఇవ=అసురులువలె; విమృదితాః=నలపఁబడిరి.

ఇట్లు, శూరులగు వానరులు, శూరులగునారాక్షసులను, దేవతలసురులంబోలె, నాద్వంద్వయుద్ధంబునవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

భగ్నైః ఖడ్గైర్గదాభిశ్చ శక్తితోమరపట్టిశైః. ౪౨
అపవిద్ధైశ్చ భిన్నైశ్చ రథైస్సాంగ్రామికైర్హయైః
నిహతైః కుంజరైర్మత్తైస్తథా వానరరాక్షసైః. ౪౩
చక్రాక్షయుగదండైశ్చ భగ్నైర్ధరణిసంశ్రితైః
బభూవాయోధనం ఘోరం గోమాయుగణసంకులమ్. ౪౪

టీక॥ ఆయోధనం= యుద్ధము; భగ్నైః=విఱిగిన; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను;

గదాభిశ్చ=గదలచేతను;శక్తితోమరపట్టిసైః= శక్తులచేతను తోమరములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; అపవిద్ధైః = విఱిగిన; రథైశ్చ= రథములచేతను; భిన్నైః = విఱిగిన ; సాంగ్రామికైః= యుద్ధమునందుసమర్థములగు ; హయైః=గుఱ్ఱములచేతను ; నిహతైః = చంపఁబడిన; మత్తైః=మదించిన;కుంజరైః=ఏనుఁగులచేతను; తథా= అట్లు; వానరరాక్షసైః=వానరులచేతను రాక్షసుల చేతను ; భగ్నైః = విఱిగినవియు ; ధరణీ సంశ్రితైః = భూమినిబొందినవియునగు ; చక్రాక్షయుగదండైశ్చ= చక్రములచేతను బండికన్నులచేతను కాఁడులచేతను; ఘోరం=భయంకరముగాను; గోమాయుగణసంకులం= నక్కలసమూహముచే నిండినదిగాను; బభూవ=అయినది.

అప్పుడుయుద్ధభూమి, తునిసిపడిన ఖడ్గంబులచేతనుగదలచేతను శక్తులచేతనుదోమరంబులచేతను పట్టిసంబులచేతను,విఱిగిపడినరథంబులచేతను యుద్ధయోగ్యంబులగుగుఱ్ఱంబులచేతను,నిహతంబులగుమత్తగజంబులచేతను హతులగువానరరాక్షసులచేతను , విఱిగినేలంబడినబండిచక్రంబులచేతను గన్నులచేతను గాఁడులచేతను భయంకరంబై భక్షణార్థమయి సంచరించు నక్కలతోఁగూడినదై,యుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు దిక్షు వానరరక్షసామ్
విమర్దే తుములే తస్మిన్ దేవాసురరణోపమే. ౪౪

టీక॥ దేవాసురరణోపమే=దేవాసురయుద్ధముతోఁ బోలికగల; తస్మిన్= ఆ;తుములే = దొమ్మియయిన; విమర్దే= యుద్ధమునందు ; వానరరక్షసాం= వానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు;కబంధాని= మొండెములు; దిక్షు= దిక్కులయందు; సముత్పేతుః=ఎగిరినవి.

దేవాసురయుద్ధంబుతోసమాన మయినయాదొమ్మియుద్ధమునందు, వానరరాక్షసులమొండెములుదిక్కులం జెదరించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

విదార్యమాణా హరిపుంగవై స్తదా
నిశాచరా శ్శోణితదిగ్ధగాత్రాః

పునస్సు యుద్ధం తరసా సమాస్థితా
దివాకరస్యా స్తమయాభి కాంక్షిణః. ౪౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; నిశాచరాః=రాక్షసులు; హరిపుంగవైః= వానరశ్రేష్ఠులచేత ; విదార్యమాణాః= చీల్వఁబడుచున్నవారలయి; శోణితదిగ్ధగాత్రాః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలయి ; దివాకరస్య= సూర్యునియొక్క ; అస్తమయాభికాంక్షిణః= అస్తమయమునఁగోరువారలై; పునః=మఱల; తరసా = బలముచేత; సుయుద్ధం=మంచియుద్ధమును ; సమాస్థితాః=పొందిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులు , వానరవీరులచేవధింపఁబడి , నెత్తురువెల్లువలయినదేహముగలవారలయ్యు , తమకుబలకరంబగు సూర్యాస్తమయంబు రాఁగోరి,బలంబునవలంబించి , యుద్ధంబు సేయుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండ త్రిచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౹శ్రీ౹

చతుశ్చత్వారింశసర్గ ప్రారంభః.

యుధ్యతా మేవ తేషాంతు తదా వానరరక్షసామ్
రవి రస్తం గతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహారిణీ. ౧

టీక॥తదా=అప్పుడు; తేషాం=ఆ;వానరరక్షసాం= వానరులును రాక్షసు

లును; యుధ్యతాం తు (యుధ్యమానానాం)=యుద్ధము సేయుచుండఁగానే; రవిః=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయమును; గతః=పొందినాఁడు. ప్రాణహారిణీ=ప్రాణంబులహరించునట్టి; రాత్రిః=రాత్రి; ప్రవృత్తా = సంభవించినది.

అప్పుడు, ఆవానరరాక్షసులు, అట్లుయుద్ధము సేయుచుండఁగానే, సూర్యుండస్తంగతుండయ్యె; అంతవానరప్రాణహారిణియగు రాత్రియు వచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం బద్ధవైరాణాం ఘోరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్
సంప్రవృత్తం నిశాయుద్ధం తదా వానరరాక్షసామ్. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అన్యోన్యం=పరస్పరము; బద్ధవైరాణాం=కట్టఁబడిన వైరముగలవారలును; ఘోరాణాం=భయంకరులును; జయం = గెలుపును; ఇచ్ఛతాం= కోరుచున్నవారలునగు; వానరరక్షసాం= వానరులకును రాక్షసులకును; నిశాయుద్ధం = రాత్రియుద్ధము; సంప్రవృత్తం=జరిగినది.

అప్పుడు, పరస్పరముబద్ధవైరులును భయంకరాకారులును జయాభిలాషులునగు నావానరరాక్షసులకు, రాత్రియుద్ధంబు, గలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో ఽసీతి హరయో హరిశ్చా ఽసీతి రాక్షసాః
అన్యోన్యం సమరే జఘ్ను స్తస్మిం స్తమసిదారుణే. ౩

టీక॥ దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిన్=ఆ; తమసి=చీఁకటియందు; సమరే=యుద్ధమునందు; హరయః= వానరులు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడవు; అసీతి=అగుచున్నావనియు; రాక్షసాః= రాక్షసులు; హరిః=వానరుఁడవు; అసీతి చ=అగుచున్నావనియు; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; జఘ్నుః=కొట్టిరి.

భయంకరంబగు నాయంధకారంబునందు, వానరులు, రాక్షసుండని వానరుని, రాక్షసులు వానరుండని రాక్షసుని, ఇట్లుగన్నుఁ దెలియక, ఒండొరులం గొట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

జహి దారయ చైహీతి కథం విద్రవసీతి చ
ఏవం సుతుములశ్శబ్ద స్తస్మిం స్తమసి శుశ్రువే. ౪

టీక॥ జహి = వధింపుము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అనియు; దారయ = చీల్చుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) చ = అనియు; ఏహి = రమ్ము, ఇతి = అనియు; కథం = ఎట్లు; విద్రవసి = పరుగెత్తుచున్నావు; ఇతి చ = అనియు; ఏవం = ఇట్లు; సుతుములః = మిక్కిలియొబ్బిదమ్ముయునగు; శబ్దః = ధ్వని; తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు; శుశ్రువే = వినఁబడినది.

వధింపుము; చీల్చివేయుము; పోవలదురమ్ము; ఏలపరుగెత్తెదవు; ఇట్లు, ఆయంధకారమునందుఁ, దుములంబుగా మహాధ్వని వినంబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాలాః కాంచనసన్నాహా స్తస్మిం స్తమసి రాక్షసాః
సంప్రాదృశ్యంత శైలేంద్రా దీప్తౌషధివనా ఇవ. ౫

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు; కాలాః = నల్లనివారలును; కాంచనసన్నాహాః = బంగారుకవచముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీప్తౌషధివనాః = జ్వలించుచున్నయోషధులవనముగల; శైలేంద్రాః ఇవ = పర్వతశ్రేష్ఠములువలె; సంప్రాదృశ్యంత = చూడఁబడిరి.

ఆయంధకారంబున, నల్లనిమేనుగలవారలును, బంగారుకవచంబుఁదొడుగుకొనియున్నవారలునగు రాక్షసులు, రాత్రికాలంబునజ్వలించుచున్నట్లుప్రకాశించుచుండు నోషధుల వనముగలమహాపర్వతంబులమాడ్కిఁ జూపట్టుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తమసి దుష్పారే రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః
పరిపేతు ర్మహావేగా భక్షయంతః ప్లవంగమాన్. ౬

టీక॥ దుష్పారే = దాఁటనలవిగానట్టి; తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు;

రాక్షసాః=రాక్షసులు; క్రోధమూర్ఛితాః=కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి; మహావేగాః= అధికమయినబలముగలవారలయి; ప్లవంగమాన్ = వానరులను; భక్షయంతః=భక్షింపుచు; పరిపేతుః=సంచరించిరి.

అనంతరంబగునాయంధకారంబున, రాక్షసులు, పరమకుపితులయి మహావేగంబున, వానరులభక్షించుచు, యుద్ధభూమిని విహరింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే హయాన్ కాంచనాపీడాన్ ధ్వజాంశ్చాగ్నిశిఖోపమాన్
ఆప్లుత్య దశనై స్తీక్ష్ణై ర్భీమకోపా వ్యదారయన్. ౭

టీక॥ తే=ఆవానరులు ; భీమకోపాః= భయంకరమగుకోపము గలవారలయి; ఆప్లుత్య=ఎగిరి ; కాంచనాపీడాన్=బంగారు శిరోభూషణముగాఁగల; హయాన్=గుఱ్ఱములను ; అగ్నిశిఖోపమాన్=నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోలికగల; ధ్వజాంశ్చ=టెక్కెములను ; తీక్ష్ణైః=కటుకులయిన; దశనైః=దంతములచేత; వ్యదారయన్=చీల్చిరి.

ఆవానరులు, మహాకోపంబునొంది, యాకాశంబునకుద్గమించి, తీక్ష్ణదంతంబుల, బంగారుశిరోభూషణంబులు గల గుఱ్ఱంబులను, అగ్నిజ్వాలలువలెఁ బ్రకాశించుచున్నధ్వజంబులను, జీలిచివేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా బలినో యుద్ధే ఽక్షోభయన్ రాక్షసీం చమూమ్

టీక॥ బలినః=అధికమయినబలముగల; వానరాః=వానరులు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రాక్షసీం= రాక్షససంబంధినియగు; చమూం=సేనను; అక్షోభయన్=కలఁతపెట్టిరి.

బలవంతులగు వానరులు, యుద్ధంబున రాక్షససేనను నానావిధంబులంగలంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంజరాన్ కుంజరారూఢాన్ పతాకాధ్వజినో రథాన్, ౮
చకర్షుశ్చ దదంశుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్ఛితాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; క్రోధమూర్ఛితాః= కోపముచే వ్యాపింపఁబడిన వారలయి; కుంజరాన్=ఏనుంగులను; కుంజరారూఢాన్= ఏనుంగులనారోహించినవారలను; పతాకాధ్వజినః= చిహ్నములువ్రాసిన టెక్కెములునువట్టిటెక్కెములును గల; రథాన్ = రథములను; చకర్షుః=ఆకర్షించిరియు. దదంశుశ్చ = కొఱికిరియు.

వానరులు, క్రోధమూర్ఛితులయి, యేనుంగులను ఏనుంగులపైఁగూర్చుండినవారలను ధ్వజములుగట్టియున్నరథంబులను, ఈడ్చివేసి, దంతంబులం గొఱికి, నాశంబునొందించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణశ్చాపి రామశ్చ శరైరాశీవిషోపమైః. ౯
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాంసి ప్రవరాణి నిజఘ్నతుః

టీక॥ లక్ష్మణశ్చాపి= లక్ష్మణుండును; రామశ్చ=రాముండును; ఆశీవిషోపమైః= క్రూరసర్పములతోఁ బోలికగల; శరైః=బాణములచేత; ప్రవరాణి = ఉత్తములగు; దృశ్యాదృశ్యాని= చూడఁదగినవారలును జూడఁదగనివారలునగు; రక్షాంసి = రాక్షసులను; నిజఘ్నతుః=వధించిరి.

రాముండునులక్ష్మణుండును, అప్పుడు, దృశ్యులయియున్నవారలును అదృశ్యులయిన వారలునగు రాక్షసులఁ బెక్కండ్రఁ, దీక్ష్ణబాణంబులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తురంగఖురవిధ్వస్తం రథనేమిసముత్థితమ్. ౧౦
రురోధ కర్ణనేత్రాణి యుధ్యతాం ధరణీరజః

టీక॥ తురంగఖురవిధ్వస్తం = గుఱ్ఱంబులయొక్క గిట్టలచేఁ జూర్ణితంబును; రథనేమిసముత్థితం=రథములచక్రములయంచులచే లేచినదియు నగు; ధరణీరజః = భూమిపరాగము; యుధ్యతాం = యుద్ధముసేయు వారలయొక్క; కర్ణనేత్రాణి = చెవులనుగన్నులను; రురోధ = అడ్డగించెను.

అప్పుడు, గుఱ్ఱంబులత్రొక్కుడుచేఁ జూర్ణితంబయి, రథచక్రంబులచేఁ

స ౪౪

వైకిలేచినపరాగము, యుద్ధము సేయు వారలచెవులను గన్నులను నావరించినది. అని, తాత్పర్యము.

వర్తమానే మహాఘోరే సంగ్రామే రోమహర్షణే. ౧౧
రుధిరోదా మహాఘోరా నద్య స్తత్ర ప్రసుస్రువుః

టీక॥ మహాఘోరే = మహాభయంకరమును; రోమహర్షణే = వెండ్రుకలగగుపాటునొందించునదియునగు; సంగ్రామే = యుద్ధము; వర్తమానే = జరగుచుండఁగా; తత్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; మహాఘోరాః = మహాభయంకరములయిన; రుధిరోదాః = నెత్తురె జలముగాఁగల; నద్యః = నదులు; ప్రసుస్రువుః = ప్రవహించినవి.

అట్లుచూపరులకు రోమహర్షణంబుగా మహాభయంకరంబుగా, యుద్ధముజరగుచుండఁగా, నాయుద్ధభూమియందు, మహాభయంకరములగు రక్తనదులుప్రవహించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరీమృదంగానాం పణవానాంచ నిస్వనః. ౧౨
శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః స్సంబభూవా ద్భుతోపమః

టీక॥ తతః = అంత; శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః = శంఖములయొక్కయుఁబిల్లఁగ్రోవులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగలసిన; భేరీమృదంగానాం = భేరులయొక్కయు మృదంగంబులయొక్కయు; పణవానాంచ = పణవములనువాద్యవిశేషములయొక్కయు; నిస్వనః = ధ్వని; అద్భుతోపమః = ఆశ్చర్యముతోఁబోలిక గలదిగా; సంబభూవ = కలిగినది.

అంత, భేరీమృదంగపణవధ్వనులును శంఖవేణురావంబులును ఒక్కటిగాఁగలసి, యాశ్చర్యకరంబుగా వినవచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హతానాం స్తనమానానాం రాక్షసానాంచ నిస్స్వనః. ౧౩

స ౪౪

శస్త్రానాం వానరాణాంచ సంబభూవా తిదారుణః

టీక॥ హతానాం=కొట్టఁబడినవారలును; స్తనమానానాం=గర్జించుచున్నవారలునగు; రాక్షసానాంచ=రాక్షసులయొక్కయు; శస్త్రానాం= హింసింపఁబడినవారలును; స్తనమానానాం (అధ్యాహృతము) = గర్జించుచున్నవారలునగు; వానరాణాంచ=వానరులయొక్కయు; నిస్స్వనః=ధ్వని; అతిదారుణః=మిక్కిలియుభయంకరము ; సంబభూవ=అయినది.

ఒండొరులం జక్కఁగాఁబ్రహరించుకొని, గర్జించుచున్నవానర రాక్షసుల గర్జాధ్వనులు , అతిభయంకరంబుగాఁ బొడవచ్చుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హతై ర్వానరవీరైశ్చ శక్తిశూలపరశ్వధైః। ౧౪
నిహతైః పర్వతాగ్రైశ్చ రాక్షసైః కామరూపిభిః
శస్త్రపుష్పోపహారాచ తత్రాసీ ద్యుద్ధమేదినీ। ౧౫
దుర్జ్ఞేయా దుర్నివేశా చ శోణితాస్రావకర్దమా

టీక॥ శక్తిశూలపరశ్వధైః= శక్తులచేతనుశూలములచేతను గొడ్డండ్లచేతను; హతైః=చంపఁబడిన ; వానరవీరైశ్చ = వానరవీరులచేతను ; పర్వతాగ్రైః=పర్వతశిఖరములచేతను;నిహతైః=వధింపఁబడిన; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; రాక్షసైః= రాక్షసులచేతను; తత్ర=అప్పుడు; యుద్ధమేదినీ=యుద్ధభూమి;శస్త్రపుష్పోపహారాచ = ఆయుధములునుబూలును బలిగాఁగలదియు; దుర్జ్ఞేయా = ఎఱుంగనలవిగానిదియు;దుర్నివేశాచ= ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; శోణితాస్రావకర్దమా= నెత్తురుకాలువచేబురదగలదియు; ఆసీత్=అయినది.

అట్టిసమయమువానరవీరులుశక్తిశూలపరశ్వధాద్యాయుధంబులహతులగుటవలనను రాక్షసులుపర్వతశిఖరంబులహతులగుటవలనను, ఆయుద్ధభూమి , యయ్యాయుధంబులచేతనుబర్వతశిఖరంబులనుండి రాలిన పుష్పంబులచేతను అచ్ఛాదితమయి నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిబురదగానుండుటచేత దుష్ప్రవేశమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సా బభూవ నిశా ఘోరా హరిరాక్షసహారిణీ. ౧౬
కాళరాత్రీవ భూతానాం సర్వేషాం దురతిక్రమా

టీక॥ ఘోరా=భయంకరమును; హరిరాక్షసహారిణీ=వానరులను రాక్షసులనుహరించునదియునగు; సా=ఆ ; నిశా=రాత్రి; కాళరాత్రీవ = కాళరాత్రివలె; సర్వేషాం= సమస్తములయిన; భూతానాం=ప్రాణులకును; దురతిక్రమా=దాఁటనలవిగానిది ; బభూవ=అయినది.

భయంకరమును, వానరరాక్షసుల ప్రాణంబులు హరించునదియునగు నా రాత్రి, కాళరాత్రియుంబోలె, సమస్త భూతంబులకును, ఇంక నెట్లు తెల్లవా రునను నట్లు, భయంబుగల్గించినది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే రాక్షసా స్తత్ర తస్మిం స్తమసి దారుణే. ౧౭
రామ మేవాభ్య వర్తంత సంసృష్టా శ్శరవృష్టిభిః

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర=అప్పుడు; దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిన్=ఆ; తమసి=చీఁకటియందు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; శరవృష్టిభిః= బాణవర్షములతో; సంసృష్టాః=చేరినవారలై ; రామమేవ= రామునిగూర్చియె; అభ్యవర్తంత = వచ్చిరి.

అంతనప్పుడు భయంకరంబగు నాయంధకారంబున, నామేటి రాక్షసులు, బాణవర్షంబులు గురిపించుచు, రాముని పైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మాపతతాం శబ్దః క్రుద్ధానా మపి గర్జతామ్. ౧౮
ఉద్వర్త ఇవ సప్తానాం సముద్రాణాం ప్రశుశ్రువే

టీక॥ ఆపతతాం=వచ్చుచున్నవారలును; క్రుద్ధానామపి=కోపించినవారలును; గర్జతాం=గర్జించుచున్న వారలునగు; తేషాం= ఆ రాక్షసులయొక్క; శబ్దః=ధ్వని; ఉద్వర్తే= ప్రళయమునందు; సప్తానాం= ఏడైన ; సముద్రాణామివ=సముద్రములయొక్క వలె; ప్రశుశ్రువే=వినఁబడినది.

ఆ రాక్షసులు క్రుద్ధులయి గర్జించుచు రాముని పైకడరఁగా, నాధ్వని, మహా

ప్రళయంబుననుప్పొంగు సప్తసముద్రంబులశబ్దముంబోలె,భయంకరంబై, వినవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం రామ శ్శరై ష్షడ్భిష్షడ్జఘాన నిశాచరాన్. ౧౯
నిమేషాంతరమాత్రేణ శితై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక॥ రామః=రాముఁడు;నిమేషాంతరమాత్రేణ=తెప్పపాటంత మాత్రముచేతనె; తేషాం= ఆరాక్షసులలో; నిశాచరాన్=రాక్షసులను;షట్= ఆఱుగురను;శితైః=తీక్ష్ణములగు; అగ్నిశిఖోపమైః=నిప్పుజ్వాలతోఁబోలికగల; షడ్భిః=ఆఱయిన;శరైః= బాణములచేత;జఘాన=కొట్టెను.

రాముఁడు, ఒక్కతెప్పపాటున, ఆరాక్షసులలోనాఱుగురను, తీక్ష్ణములగు నగ్నిజ్వాలలవంటి యాఱుబాణంబుల,నొప్పించెను.అని, తాత్పర్యము.

యమశత్రుశ్చ దుర్ధర్షో మహాపార్శ్వ మహోదరౌ. ౨౦
వజ్రదంష్ట్రో మహాకాయ స్తౌచోభౌ శుకసారణౌ
తేతు రామేణ బాణౌఘైః స్సర్వే మర్మసు తాడితాః. ౨౧
యుద్ధా దపసృ తా స్తత్ర సావశేషా యుషోఽభవన్

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని;యమశత్రుశ్చ= యమశత్రుఁడును;మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వుఁడునుమహోదరుఁడును;మహాకాయః=పెద్దదేహముగల ; వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుఁడును;తౌ=ఆ; శుకసారణౌ=శుకుండును సారణుఁడును;ఉభౌచ= ఇద్దఱును; తేతు=ఆరాక్షసులుమాత్రము;సర్వే=అందఱును; రామేణ=రామునిచేత;మర్మసు=జీవస్థానములయందు;బాణౌఘైః=బాణములచేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై; తత్ర=అప్పుడు;యుద్ధాత్ =యుద్ధంబుననుండి;అపసృతాః=తొలఁగిన వారలయి;సావశేషాయుషః=మిగతతోఁగూడినయాయుస్సుగలవారలు; అభవన్= అయిరి.

దుర్ధర్షుఁడగుయమశత్రుండును

స ౪౪

మహాపార్శ్వుండును మహోదరుండు నుమహాకాయుండగు వజ్రదంష్ట్రుండు నుఅగావణుండేను త్రిగద్వార రక్షణార్థముగనియుక్తులగు వాశుకసారణు లిద్దఱును, ఈరాక్షసులాగుఱుదును, రామునిచేతజీవస్థానంబులందుఁ, దీక్ష్ణబాణంబులం దాఁడితులయి, యంతయుద్ధంబునుండిదొలంగి, కొంతయాయుయుస్సునదక్కించుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కాంచనచిత్రాంగైః శరైరగ్నిశిఖోపమైః. ౨౨
దిశశ్చకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహాబలః

టీ॥ మహాబలః — అధికముయినబలముగలరాముఁడు ; తత్ర = అప్పుడు; కాంచనచిత్రాంగైః = బంగారముచేఁ జిత్రములయినయాకారముగలవియు, అగ్నిశిఖోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతోఁబోలికగలవియునగు; శరైః = బాణముల చేత; దిశః = దిక్కులను ; ప్రదిశశ్చ = ప్రదిక్కులను; విమలాః = స్వచ్ఛములనుగా; చకార = చేసెను.

మహాబలుండగు రాముండు, అంధకారంబునఁ, గాంచనాలంకృతంబులగు నగ్నిజ్వాలలవంటిబాణంబులచే దిక్కులందును విదిక్కులందును వెలుతురుగలుగఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

యేత్వన్యే రాక్షసా భీమా రామస్యాభిముఖే స్థితాః. ౨౩
తేపి నష్టాః సమాసాద్య పతంగా ఇవ పావకమ్

టీక॥ అన్యే = ఇతరులయిన; భీమాః = భయంకరులగు; యే = ఏ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; రామస్య = రామునియొక్క; అభిముఖే = ఎదుటను; స్థితాః = నిలిచినారో; తేపి = వారలును; పావకం = అగ్నిహోత్రమును; సమాసాద్య = పొంది; పతంగాఇవ = మిడుతలువలె; నష్టాః = నశించినారు.

మఱియునింక నుభయంకరాకారులగు రాక్షసులెవ్వరెవ్వరు రామునకభిముఖంబుగానిలిచిరో, వారలందఱు, నగ్నిహోత్రంబునంబడినమిడుతలవలె, నాశంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణపుంఖై ర్విశిఖై స్సంపతద్భి స్సహస్రశః. ౨౪
బభూవ రజనీ చిత్రా ఖద్యోతై రివ శారదీ

టీక॥ సహస్రశః=వేనవేలుగా; సంపతద్భిః= వచ్చుచున్న; సువర్ణపుంఖైః=బంగారువికారములయినపింజలుగల ; విశిఖైః=బాణములచేత; రజనీ=రాత్రి; ఖద్యోతైః= మిణుఁగుఱుఁబురువులచేత; శారదీవ= శరదృతువునందలిరాత్రివలె; చిత్రా=చిత్రవర్ణమయినది; బభూవ=అయినది.

వేనవేలుగాబంగారు పింజలుగల బాణములు ప్రయోగింపఁబడుచుండుటంజేసి , మిణుఁగుఱుఁబురువులతోఁ గూడినశరద్రాత్రికైవడి , నారాత్రి యెంతయునొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాంచ నినదై ర్హరీణాం చాపి నిస్స్వనైః. ౨౫
సా బభూవ నిశా ఘోరా భూయో ఘోరతరా తదా

టీక॥ ఘోరా = భయంకరమయిన; సా=ఆ; నిశా= రాత్రి; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; నినదైశ్చ = ధ్వనులచేతను; హరీణాం= వానరులయొక్క; నిస్స్వనైశ్చాపి=ధ్వనులచేతను; భూయః=మఱియు; ఘోరతరా= మిక్కిలియుభయంకరమయినది; బభూవ=ఆయినది.

మొదలె భయంకరమయియుండు నారాత్రి , వానరరాక్షసులు సేయుచుండుసింహనాదంబులచే , మఱియు భయంకరముగానుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తేనశబ్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమంతతః. ౨౬
త్రికూటః కందరాకీర్ణః ప్రవ్యాహర దివాచలః

టీక॥ మహతా= గొప్పదియు; సమంతతః=అంతటను; ప్రవృద్ధేన= వృద్ధిఁబొందినదియునగు; తేన = ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; కందరాకీర్ణః = గుహలచేవ్యాప్తమయిన; త్రికూటః= త్రికూటమను; అచలః=పర్వతము ; ప్రవ్యా

హారదివ=మాటలాడునట్లుండినది.

అంతటనువ్యాపించి వృద్ధిఁబొందిన యాధ్వనిచేతఁ, జెఱుఁగుహాలతోఁగూడిన త్రికూటపర్వతము, ప్రతిధ్వనులుసేయుచు, మాటలాడినట్లు చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలా మహాకాయా స్తమసా తుల్యవర్చసః. ౨౭
సంపరిష్వజ్య బాహుభ్యాం భక్షయన్ రజనీచరాన్

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దశరీరము గలవారలును; తమసా=చీఁకటితో; తుల్యవర్చసః=సమానమయినకాంతిగలవారలును; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులు; రజనీచరాన్ = రాక్షసులను; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరిష్వజ్య=కవుఁగిలించుకొని; భక్షయన్ (అభక్షయన్)=భక్షించిరి.

మహాకాయులును, అంధకారంబువలెనల్లని మేనుగలవారలునగుగోలాంగూలంబులు, రాక్షసులఁజేతులంగవుఁగిలించికొని, భక్షింపసాగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్తు రణే శత్రుం నిహంతుం సముపస్థితః. ౨౮
రావణించ జఘానాశు సారథించ హయానపి

టీక॥ అంగదస్తు=అంగదుఁడును; రణే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రువైన; రావణించ= రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తును; నిహంతుం=వధించుటకు; సముపస్థితః= ఉపక్రమించినవాఁడై; ఆశు=శీఘ్రముగా; సారథించ=సారథిని; హయానపి= గుఱ్ఱములనుంగూడ; నిజఘాన=చంపెను.

అంగదుండు, యుద్ధంబునందనప్రతివీరుండగునింద్రజిత్తును వధింపఁదలంపుగొని, సారథినిగుఱ్ఱంబులనుంగూడవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

వర్తమానే తదా ఘోరే సంగ్రామే భృశదారుణే. ౨౯
ఇంద్రజిత్తు రథం త్యక్త్వా హతాశ్వో హతసారథిః
అంగదేన మహాకాయ స్తత్రై వాంత రధీయత. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరే=భయంకరమును; భృశదారుణే=మిక్కిలియు భయంకరమునగు; సంగ్రామే=యుద్ధము; వర్తమానే=జరుగుచుండగా; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగల; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; అంగదేన=అంగదుని చేత; హతాశ్వః=చంపఁబడిన సారథిగలవాఁడై; రథం=రథమును; త్యక్త్వా=విడిచి; తత్రైవ=అచ్చటనె; అంతరధీయత=మఱుఁగుపాటునొందెను.

అప్పుడట్లు, మహాభయంకరంబుగ యుద్ధంబు జరగుచుండఁగానే మహాకాయుఁడగు నింద్రజిత్తుమాత్రము, అంగదుండు గుఱ్ఱంబులను సారథిని జంపినందున, రథంబును విడిచి, యచ్చటనె యంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్కర్మ వాలిపుత్రస్య సర్వే దేవా స్సహర్షిభిః
తుష్టువుః పూజనార్హస్య తౌచోభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౩౧

టీక॥ ఋషిభిస్సహ=ఋషులతోఁగూడ; దేవాః=దేవతలు; సర్వాః=అందఱును; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ=ఇద్దఱును; పూజనార్హస్య=పూజించుటకుఁదగిన; వాలిపుత్రస్య=వాలికొడుకైన యంగదునియొక్క; తత్=ఆ; కర్మ=కార్యమును; తుష్టువుః=పొగడిరి.

దేవతలును ఋషులును రామలక్ష్మణులిద్దఱును, పూజార్హుఁడగు నంగదుండు గావించిన యాకార్యమునకు మెచ్చుకొని ప్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావం సర్వభూతాని విదు రింద్రజితో యుధి
తేన తే తం మహాత్మానం తుష్టా దృష్ట్వా ప్రధర్షితమ్. ౩౨

టీక॥ సర్వభూతాని=సమస్తప్రాణులును; యుధి=యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తునొక్క; ప్రభావం=పరాక్రమమును; విదుః=ఎఱుంగుదురు. తేన=అందుచేత; తే=వారలు; తం=ఆ; మహాత్మానం=మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తును; ప్రధర్షితం=జయింపఁబడినవానిఁగా; దృ

ష్ట్వా = చూచి; తుష్టాః= సంతోషించిరి.

సమస్తఘాతంబులకును, యుద్ధంబుననింద్రజిత్తుప్రభావంబు తెలియును; కావున, వారలు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తు యుద్ధంబునఁ బరాజయంబునొందుటంజూచి, సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః కపయ స్ససుగ్రీవవిభీషణాః
సాధుసాధ్వితి నేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం ప్రధర్షితమ్. ౩౩

టీక॥ తతః = అంత; శత్రుం= శత్రువైనయింద్రజిత్తును; ప్రధర్షితం= జయింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా=చూచి; ససుగ్రీవవిభీషణాః = సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోను సంగూడిన; కపయః= వానరులు; ప్రహృష్టాః=సంతసించిరి. సాధుసాధ్వితి = బలేబలేయని; నేదుశ్చ=అఱచిరియు.

అంత, సుగ్రీవుండును విభీషణుండును వానరులును, ఇంద్రజిత్తుపరాజయంబు నొందుటంజూచి, పరమసంతోషంబునొంది, యంగదుని సాధువాదంబులం బ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు తదా తేన నిర్జితో భీమకర్మణా
సంయుగే వాలిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. ౩౪

టీక॥ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తును; తదా=అప్పుడు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; భీమకర్మణా=భయంకరమయినకార్యముగల; తేన=ఆ ; వాలిపుత్రేణ=వాలికొడుకయిన యంగదునిచేత; నిర్జితః=జయింపఁబడినవాఁడై; సుదారుణం=మిక్కిలియు భయంకరమగు ; క్రోధం=కోపమును; చక్రే=చేసెను.

అంత, నింద్రజిత్తు, అట్లుభయంకరపరాక్రముండగునంగదునిచే యుద్ధంబునఁ బరాజయంబునొంది, దారుణంబగుకోపంబునవలంబించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామో వానరాన్ వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ఏతస్మిన్నంతరే= ఈమధ్యమునందు; రామః=రాముఁడు; వానరాన్=వానరులనుగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఈమధ్యమున, రాముండువానరులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవంత స్తిష్ఠంతు కపిరాజేన సంగతాః. ౩౫

టీక॥భవంతః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; కపిరాజేన= వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవునితోఁ; సంగతాః= చేరినవారలయి; తిష్ఠంతు=ఉండుఁడు.

మీరలందఱు వానరరాజుండగు సుగ్రీవునితోఁగూడ జాగ్రత్తతో నుండుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మణా దత్తవర స్త్రైలోక్యం బాధతే భృశమ్
భవతా మర్థసిద్ధ్యర్థం కాలేన స సమాగతః. ౩౬

టీక॥సః=ఆయింద్రజిత్తు ; బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదేవుని చేత; దత్తవరః= ఇవ్వఁబడినవరముగలవాఁడై ; త్రైలోక్యం=ముల్లోకంబులను; భృశం= మిక్కిలియు; బాధతే= బాధించుచున్నాఁడు. సః=ఆయింద్రజిత్తు; భవతాం=మీయొక్క; అర్థసిద్ధ్యర్థం=కార్యసిద్ధికొఱకు; కాలేన= మృత్యువు చేత; సమాగతః=వచ్చినాఁడు.

ఆయింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలనవరంబు నొందిముల్లోకంబులనుమిక్కిలియు బాధించుచుండు; ఇప్పుడతనికిమృత్యుసన్నిహితమగుటవలన, నతనివధించుటయును మీకార్యముసిద్ధించుటకై వచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ క్షమితవ్యం మే భవంతో విగతజ్వరాః

టీక॥ అద్యైవ=ఇప్పుడే; మే=నాకొఱకు; క్షమితవ్యం=ఓర్వఁబడవలసినది. భవంతః=మీరలు; విగతజ్వరాః= పోయినజ్వరముగలవారలు.

ఇప్పుడుమాత్రము, మీరునాకుఁగానోచిఁయుండవలసినది; మీకేమిభయములేదు; అని, తాత్పర్యము.

సోఽంతర్ధానగతః పాపో రావణీ రణకర్కశః. ౩౭
అదృశ్యో నిశితాన్ బాణాన్ ముమోచాఽశనివర్చసః

టీక॥ పాపః=పాపాత్ముఁడును; రణకర్కశః=యుద్ధంబునందుగట్టివాఁడునగు; రావణిః=రావణునికొడుకైన; సః=ఆయింద్రజిత్తు; అంతర్ధానగతః=అంతర్ధానవిద్యనుబొందినవాఁడై; అదృశ్యః=చూడఁదగనివాఁడై; అశనివర్చసః=పిడుగుయొక్కకాంతివంటికాంతిగలవియు; నిశితాన్=తీక్ష్ణములునగు; బాణాన్=బాణములను; ముమోచ=విడిచెను.

పాపాత్ముఁడును యుద్ధమునందు సమర్థుఁడునగునాయింద్రజిత్తు, అంతర్ధానవిద్యచేనదృశ్యుఁడై, పిడుగులవంటితీక్ష్ణబాణంబులఁబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామం లక్ష్మణంచైవ ఘోరై ర్నాగమయై శ్శరైః. ౩౮
బిభేద సమరే క్రుద్ధ స్సర్వగాత్రేషు రాక్షసః

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=ఇంద్రజిత్తు; సమరే=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రామం=రాముని; లక్ష్మణంచైవ=లక్ష్మణుని; సర్వగాత్రేషు=సమస్తావయవములందును; ఘోరైః=భయంకరములగు; నాగమయైః=సర్పాకారములయిన; శరైః=బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

ఆయింద్రజిత్తు, యుద్ధంబునఁగోపించి, రామలక్ష్మణులపైనాపాదమస్తకంబు, భయంకరంబులగు, నాగమయబాణంబులఁబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

మాయయా సంవృత స్తత్ర మోహయన్ రాఘవౌ యుధి. ౩౯
అదృశ్య స్సర్వభూతానాం కూటయోధీ నిశాచరః
బబంధ శరబంధేన భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు ; కూటయోధీ = కపటముచేఁబోరునట్టి; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు;యుధి = యుద్ధమునందు;మాయయా=మాయచేత; సంవృతః=కప్పఁబడినవాఁడై; సర్వభూతానాం = సమస్తభూతంబులకును; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడై; మోహయన్ = మోహముపొందఁజేయుచు;రాఘవౌ= రఘువంశమునందుఁబుట్టిన,భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; శరబంధేన= బాణములనుత్రాటిచేత; బబంధ=కట్టెను.

అప్పుడు , కపటమునయుద్ధముసేయునట్టియాయింద్రజిత్తు , మాయనవలంబించి , సమస్తభూతంబులకునదృశ్యుండై , వానరులనందఱమోహంబునొందించుచు , రామలక్ష్మణులనిద్దఱను,నాగబాణంబులచేబంధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ తేన పురుషవ్యాఘ్రౌ క్రుద్ధేనాశీవిషైశ్శరైః
సహసా నిహతౌ వీరౌ తదా ప్రైక్షంత వానరాః. ౪౧

టీక॥ వానరాః = వానరులు; తదా=అప్పుడు;క్రుద్ధేన= కోపముపొందిన; తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత ; ఆశీవిషైః=సర్పరూపములయిన ; శరైః= బాణములచేత;సహసా = శీఘ్రముగ;నిహతౌ=కొట్టఁబడిన;వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు;పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులయిన;తౌ= ఆరామలక్ష్మణులను;ప్రైక్షంత=చూచిరి.

అంత , నట్లుక్రుద్ధుండగు నింద్రజిత్తుచే నాగబాణంబుల బంధింపబడిపరవశులయి యున్న పురుషశ్రేష్ఠులును వీరులునగు, రామలక్ష్మణులను, వానరులుచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశరూపస్తు యదా నశక్త
స్తాన్బాధితుం రాక్షసరాజపుత్రః
మాయాం ప్రయోక్తుం సముపాజగామ
బబంధ తౌ రాజసుతౌ మహాత్మా. ౪౨

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసరాజపుత్రః = రాక్షస రాజుండగు రావణుని కొడుకైనయింద్రజిత్తు; యదా = ఎప్పుడు; ప్రకాశరూపస్తు = ఎదుటనున్న రూపముగలవాఁడయ్యె; తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులను; బాధితుం = బాధించుటకు; నశక్తః = సమర్థుఁడు కాఁడయ్యెనో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; మాయాం = మాయను; ప్రయోక్తుం = ప్రయోగించుటకు; సముపాజగామ = ఆరంభించెను. తౌ = ఆ; రాజసుతౌ = రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులను; బబంధ = కట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు, రాక్షసేశ్వరసుతుండింద్రజిత్తు, స్పష్టముగా యెదుటనిలిచి రామలక్ష్మణుల బాధింపనశక్తుండయ్యెఁ గావునమాయ నవలంబించి, యదృశ్యరూపుండైయుండి, యా రామలక్ష్మణులనాగబాణంబులబంధించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుశ్చత్వారింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

పంచచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

స తస్య గతి మన్విచ్ఛన్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాన్
దిదేశా తిబలో రామో దశ వానరయూధపాన్. ౧

టీక॥ రాజపుత్రః= రాచకొమరుండును; ప్రతాపవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; అతిబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; తస్య=ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; గతిం=స్థానమును; అన్విచ్ఛన్= కోరినవాఁడై; వానరయూధపాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; దశ=పదిమందిని; దిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

రాచకొమరుండును మహాపరాక్రమశాలియుమహాబలుండునగు రాముండు, ఆయింద్రజిత్తెందున్నాఁడో తెలియఁగోరి, పదుగురవానరయూధపులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వౌ సుషేణస్య దాయాదౌ నీలంచ ప్లవగర్షభమ్
అంగదం వాలిపుత్రంచ శరభంచ తరస్వినమ్. ౨
వినతం జాంబవంతంచ సానుప్రస్థం మహాబలమ్
ఋషభం చర్షభస్కంధ మాదిదేశ పరంతపః. ౩

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టిరాముండు; సుషేణస్య = సుషేణునియొక్క; దాయాదౌ=కొడుకులను; ద్వౌ=ఇద్దఱను; ప్లవగర్షభం=వానరశ్రేష్ఠుండగు; నీలంచ = నీలుని; వాలిపుత్రం= వాలికొడుకైన ; అంగదంచ=అంగదుని; తరస్వినం = బలవంతుండగు; శరభంచ = శరభుని; వినతం=వినతుని; జాంబవంతంచ= జాంబవంతుని; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; సానుప్రస్థంచ = సానుప్రస్థుని; ఋషభం = ఋషభుని; ఋషభస్కంధం=ఋషభస్కంధుని ; ఆదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

శత్రువులఁ దపింపఁ జేయునట్టి రాముండు , సుషేణుని కొడుకుఁద్ద

ఋను వానరోత్తముండగు నీలుండును నగదుండును బలవంతుండగుశరభుండును వినతుండునుజాంబవంతుండును మహాబలశాలియగు సానుప్రస్థుండును ఋషభుండును ఋషభస్కంధుండును నీపదిమందిని, ఇంద్రజిత్తుస్థానంబారసి రండనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే సంప్రహృష్టా హరయో భీమా నుద్యమ్య పాదపాన్
ఆకాశం వివిశు స్సర్వే మార్గమాణా దిశో దశ. ౪

టీక॥ తే=ఆ; హరయః = వానరులు; సర్వే=అందఱును; భీమాన్ = భయంకరములయిన; పాదపాన్ = వృక్షములను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; దశ= పదియయిన; దిశః = దిక్కులను; మార్గమాణాః = వెదకుచు; ఆకాశం= ఆకాశమును ; వివిశుః = ప్రవేశించిరి.

ఆవానరులందఱును బరమ సంతోషంబునొంది , మహావృక్షంబులం గొని, దశదిశలందునింద్రజిత్తును వెదకుచు, నాకాశంబునకుద్గమించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వేగవతాం వేగ మిషుభి ర్వేగవత్తరైః
అస్త్రవి త్పరమాస్త్రేణ వారయామాస రావణిః. ౫

టీక॥అస్త్రవిత్=అస్త్రంబులందెలిసిన; రావణిః=ఇంద్రజిత్తు; పరమాస్త్రేణ=బ్రహ్మాస్త్రముచేత; వేగవత్తరైః= మిక్కిలియునధికమయినవేగముగల; ఇషుభిః=బాణములచేత; వేగవతాం=అధికమయినవేగముగల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; వేగం=వేగమును ; వారయామాస=అడ్డగించెను.

పరమాస్త్రవేత్తయగునింద్రజిత్తు, బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితంబులగు బాణంబుల, వేగవంతులగునావానరులవేగంబు నివారించెను.అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవేగా హరయో నారాచైః క్షతవిగ్రహాః
అంధకారే న దదృశు ర్మేఘైస్సూర్య మివావృతమ్. ౬

టీక॥భీమవేగాః= భయంకరమయిన వేగముగల;హరయః=వానరులు;నారాచైః= బాణములచేత ; క్షతవిగ్రహాః=గాయములుచేయఁబడినశరీరములుగలవారలయి;అంధకారే=అంధకారమునందు;తం=ఆయింద్రజిత్తును; మేఘైః=మేఘములచేత;ఆవృతం= కప్పఁబడిన;సూర్యమివ=సూర్యునిఁబోలె; నదదృశుః=చూడరైరి.

భయంకరవేగులగు నావానరులు, బాణంబులభిన్నగాత్రులయి , మేఘావృతుండగుసూర్యుండుంబోలె నంధకారంబుననున్నయింద్రజిత్తుంగానరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణయో శ్చేవ సర్వదేహాభిద శ్శరాన్
భృశ మావేశయామాస రావణి స్సమితింజయః. ౭

టీక॥సమితింజయః= యుద్ధమునందుజయించునట్టి;రావణిః = రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తు ; రామలక్ష్మణయో శ్చేవ=రామలక్ష్మణులయందే; సర్వదేహాభిదః=సమస్తదేహమును భేదించునట్టి;శరాన్=బాణములను;భృశం=మిక్కిలియు;ఆవేశయామాస=ఉంచెను

జయశాలియగునాయింద్రజిత్తు, సమస్తావయవంబులనుభేదించునట్టికఱకుబాణంబులమీఁదనా రామలక్ష్మణులనే, యెచ్చుగాఁబ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిరంతరశరీరౌ తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
క్రుద్ధే నేంద్రజితా వీరౌ పన్నగై శ్శరతాం గతైః. ౮

టీక॥క్రుద్ధేన=కోపించిన ; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; శరతాం = బాణత్వమును;గతైః=పొందిన;పన్నగైః=సర్పములచేత; వీరౌ= పరాక్రమశాలులును; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములనగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;నిరంతరశరీరౌ=సందులేనిదేహముగలవారుగా ; కృతౌ (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినారు.

అట్లింద్రజిత్తుక్రుద్ధుండై, పరాక్రమవంతులగు నారామలక్ష్మణులపై, బాణాకారములగు సర్పములను, దేహము

లందుసూదిమోపనైననవకాశములేనట్లు, ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తయోః క్షతజమార్గేణ సుస్రావ రుధిరం బహు
తా వుభౌచ ప్రకాశేతే పుష్పితా వివ కింశుకౌ. ౯

టీక॥ తయోః= ఆరామలక్ష్మణులయందు; క్షతజమార్గేణ= గాయముచేఁగలిగినమార్గముచేత; బహు= అధికమయిన; రుధిరం= నెత్తురు; సుస్రావ= కాఱెను. తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ= ఇద్దఱును; పుష్పితౌ= పూచిన; కింశుకావివ = మోదుగుచెట్లువలె; ప్రకాశేతే= ప్రకాశింపుచుండిరి.

ఆరామలక్ష్మణుల దేహంబులందుండి, యధికముగా నెత్తురు గాఱినది; అప్పుడు వారలిరువురు, పుష్పితంబులగు పలాశవృక్షముల మాడ్కిఁ బ్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్యంతరక్తాక్షో భిన్నాంజనచయోపమః
రావణి ర్భ్రాతరౌ వాక్య మంతర్ధానగతోఽబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ తతః= అంత; పర్యంతరక్తాక్షః= కొనలయందెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడును; భిన్నాంజనచయోపమః= పగిలినకాటుకల సమూహముతోఁబోలికగలవాఁడునగు; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; అంతర్ధానగతః = మఱుఁగుపాటునుబొందినవాఁడై; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతఁ, గాటుకరాశియుంబోలె నీలవర్ణుండగు నాయింద్రజిత్తు, అంతర్ధానగతుండైయె, కోపంబునఁ గనుంగొనలనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, రామలక్ష్మణులంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమాన మహాలక్ష్య శక్రోపి త్రిదశేశ్వరః
ద్రష్టు మాసాదితుం వాపి నశక్తః కిం పున ర్యువామ్. ౧౧

టీక॥ అనాలక్ష్యో=అంతర్ధానము నుబొంది; యుధ్యమానం=పోరుచున్న; మాం(అధ్యాహృతము)= నన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకుఁగాని;ఆసాదితుంవాపి=సమీపించుటకుఁగాని;త్రిదశేశ్వరః=దేవతలకుఁబ్రభుఁడైన; శక్రోపి = ఇంద్రుండైనను; నశక్తః = సమర్థుఁడు గాఁడు. యువాం=మీరు; కింపునః = చెప్పనేల?

నేనంతర్ధానముబొంది యుద్ధముసేయుచుండఁగా, దేవనాథుండగునింద్రుఁడుగూడ, నన్నుఁజూచుటకుఁగాని సమీపించుటకుఁగాని,శక్తుండుగాఁడు; ఇంక మీసంగతిచెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

ప్రావృతౌ విషుజాలేన రాఘవౌ కంకపత్రిణా
ఏష రోషపరీతాత్మా నయామి యమసాదనమ్. ౧౨

టీక ॥ రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులారా! కంకపత్రిణా= కంకపక్షి ఈకెలుగల;ఇషుజాలేన= బాణసమూహముచేత;ప్రావృతౌ = కప్పఁబడిన; యువాం(అధ్యాహృతము)= మిమ్ము; రోషపరీతాత్మా=కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినమనస్సుగల;ఏషః=ఈనేను;యమసాదనం=యమునిగృహమును ; నయామి=పొందించెదను.

రామలక్ష్మణులారా! ఇప్పుడుమీరలు,కంకపత్రవంతములగు బాణంబులచాపాదమస్తకము నావృతులై యున్నారుగదా!ఇంకనిప్పుడె,మిమ్ములయమపురికింబంపెదను; నాకోపము వ్యర్థము గాదు. అనియింద్రజిత్తు , రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు ధర్మజ్ఞౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
నిర్బిభేద శితై ర్బాణైః ప్రజహర్ష ననాదచ. ౧౩

టీక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వాతు= చెప్పినంతనె; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మము దెలిసిన; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు;రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను;శితైః= తీక్ష్ణములగు; బాణైః=బాణములచేత;

నిర్బిభేద=భేదించెను. ప్రజహర్షచ=సంతోషించెను.ననాదచ=అఱచెను.

ఆయింద్రజిత్తు,ఈప్రకారమునంజెప్పి, ధర్మజ్ఞులగు నారామ లక్ష్మణులను దీక్ష్ణబాణంబుల నొప్పించి, సంతోషంబున, సింహనాదంబు గావించెను. అని,తాత్పర్యము.

భిన్నాంజనచయశ్శ్యామో విస్ఫార్య విపులం ధనుః
భూయోభూయ శ్శరాన్ ఘోరాన్ విససర్జ మహామృథే. ౧౪

టీక॥భిన్నాంజనచయశ్శ్యామః=పగిలినకాటుకవలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు; మహామృథే=మహాయుద్ధంబునందు; విపులం=విశాలమగు; ధనుః=వింటిని; విస్ఫార్య= సారించి ; భూయో భూయః=మాటిమాటికి; ఘోరాన్=భయంకరములయిన; శరాన్= బాణంబులను; విససర్జ=విడిచెను.

పగిలినకాటుకరాశివలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు, అమ్మహాయుద్ధంబున, విశాలంబగు ధనువునుసారించి , మాటిమాటికి, తీక్ష్ణంబులగుబాణంబులం బ్రయోగించెను. అని,తాత్పర్యము.

తతో మర్మసు మర్మజ్ఞో మజ్జయన్ నిశితాన్ శరాన్
రామలక్ష్మణయోర్వీరో ననాదచ ముహుర్ముహుః. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత;వీరః = పరాక్రమశాలియు; మర్మజ్ఞః = జీవస్థానంబులు దెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు; రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణులయొక్క;మర్మసు = జీవస్థానములయందు; నిశితాన్ = తీక్ష్ణములయిన; బాణాన్=బాణములను; మజ్జయన్=మునిఁగించుచు ; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి;ననాదచ=అఱచెను.

అంతఁ, బరాక్రమవంతుండునుజీవస్థానంబులు చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు , రామలక్ష్మణుల మర్మస్థానములఁదీక్ష్ణబాణంబులు చొప్పించి,మాటిమాటికిసింహనాదంబులు గావించెను. అని,తాత్పర్యము.

బద్ధౌతు శరబంధేన తౌ వుభౌ రణమూర్ధని
నిమేషాంతరమాత్రేణ న శేకతు రుదీక్షితుమ్. ౧౬

టీక॥ తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రణమూర్ధని= యుద్ధాగ్రమునందు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; బద్ధౌతు= కట్టఁబడినవారలయినంతనే; నిమేషాంతరమాత్రేణ=నిమేషావకాశమాత్రముచేతనే; ఉదీక్షితుం=చూచుటకు; న శేకుః=చాలరైరి.

ఆరామలక్ష్మణులు, అట్లు శరబంధంబునబద్ధులయి, క్షణమాత్రంబునఁ, జూచుటకుఁగూడనశక్తులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో విభిన్నసర్వాంగౌ శరశల్యాచితౌ వుభౌ
ధ్వజావివ మహేంద్రస్య రజ్జుముక్తౌ ప్రకంపితౌ. ౧౭
తౌ సంప్రచలితౌ వీరౌ మర్మభేదేన కర్శితౌ
నిపేతతు ర్మహేష్వాసౌ జగత్యాం జగతీపతీ. ౧౮

టీక॥ తతః=అంత; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; జగతీపతీ=భూమికిఁ బ్రభువులును; మహేష్వాసౌ=పెద్దవిల్లుగలవారలునగు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; విభిన్నసర్వాంగౌ=భేదింపఁబడినసమస్తములయిన యవయవములుగలవారలయి; శరశల్యాచితౌ=బాణంబులమేకులచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి; సంప్రచలితౌ= చలించినవారలయి; మర్మభేదేన=జీవస్థానంబులభేదించుటచేత; కర్శితౌ=కృశింపఁజేయఁబడినవారలై; రజ్జుముక్తౌ= త్రాటిచేవిడువఁబడినవియు; ప్రకంపితౌ=కదలింపఁ బడినవియు నగు ; మహేంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; ధ్వజావివ=టెక్కెములువలె; జగత్యాం= భూమియందు; నిపేతతుః=పడిరి.

అంత, మహాధనుర్ధరులును మహావీరులును భూపతులునగు నా రామలక్ష్మణులిర్వురును, భిన్నసర్వావయవులై, బాణపూర్ణదేహులయి, మర్మస్థానంబులభిన్నులగుటం జేసి మిక్కిలియు నొచ్చి, చలనంబునొంది, రజ్జుముక్తంబులగు నింద్రధ్వజంబులకైవడి, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ వీరశయనే వీరౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ
శరవేష్టితసర్వాంగా వార్తౌ పరమపీడితౌ. ౧౯

టీ॥వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; వీరశయనే=యుద్ధభూమియందు; శయానౌ= పరుండియున్నవారలయి ; రుధిరోక్షితౌ = నెత్తురుచేఁదడుపఁబడినవారలయి; శరవేష్టితసర్వాంగౌ=బాణములచేఁగప్పఁబడిన సమస్తావయవములుగలవారలై;ఆర్తౌ = దుఃఖితులయి; పరమపీడితౌ = మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినవారలయి;ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మణులు, నెత్తురుటందోఁగుచు , సమస్తావయవంబులందును బాణంబుల బద్ధులయి , పరమపీడితులయి యాతురులయి , యుద్ధభూమియందుశయనించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

న హ్యవిద్ధం తయో ర్గాత్రే బభూవాంగుళ మంతరమ్
నానిర్భిన్నం న చాస్తబ్ధ మాకరాగ్రా దజిహ్మగైః. ౨౦

టీక॥ఆకరాగ్రాత్ = చేతులకొనమొదలుకొని;తయోః= ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; గాత్రే= దేహమునందు; అంగుళం= అంగుళప్రమాణమయిన; అంతరం=అవకాశమును;అజిహ్మగైః= బాణములచేత;అవిద్ధం = కొట్టఁబడనిది;నబభూవహి=లేదుగదా! అనిర్భిన్నం= భేదింపఁబడనిది; న = లేదు. అస్తబ్ధంచ=నిశ్చలముకానిదియు; న= లేదు.

ఆరామలక్ష్మణుల దేహమునందు, ఆపాదమస్తకము,బాణంబుల విద్ధంబుగానిదియుభిన్నంబుగానిదియు నిశ్చలముగానిదియు,నంగుళప్రమాణప్రదేశంబునులేదు. అని, తాత్పర్యము.

తౌ తు క్రూరేణ నిహతౌ రక్షసా కామరూపిణా
అసృక్ సుస్రువతు స్తీవ్రం జలం ప్రస్రవణావివ. ౨౧

స ౪౫

టీక॥ తౌతు= ఆ రామలక్ష్మణులును; కామరూపిణా= ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలవాఁడును; క్రూరేణ= కఠినుఁడునగు; రక్షసా= ఇంద్రజిత్తుచేత ; నిహతౌ= కొట్టఁబడినవారలై ; తీవ్రం= తీక్ష్ణముగా; అసృక్= రక్తమును; ప్రస్రవణౌ= సెలయేఱులు; జలమివ= జలమునువలె; సుస్రవతుః= స్రవించిరి.

అట్లు కామరూపియుఁ గ్రూరుండు నగునింద్రజిత్తుచేఁ గొట్టఁబడిన రామలక్ష్మణుల దేహంబులనుండి, సెలయేఱులనుండి జలముగాఱునట్లు, ఎచ్చుగా నెత్తురుగాఱినది. అని, తాత్పర్యము.

పపాత ప్రథమం రామో విద్ధో మర్మసు మార్గణైః
క్రోధా దింద్రజితా యేన పురా శక్రో వినిర్జితః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు ; యేన= ఎవ్వనిచేత; పురా = మున్ను; శక్రః= ఇంద్రుఁడు; వినిర్జితః= జయింపఁబడినాఁడో; తేన(అధ్యాహృతము)= అట్టి; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; క్రోధాత్ = కోపమువలన; మార్గణైః= బాణములచేత; మర్మసు = జీవస్థానములయందు; విద్ధః = కొట్టఁబడినవాఁడై ; ప్రథమం = మొదట; రామః = రాముఁడు ; పపాత = పడెను.

మును దేవేంద్రునింగూడ జయించినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తుచేఁ గోపంబున, బాణంబులచే జీవస్థానంబులందు విద్ధుండై, మొదట, రాముండు నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

రుక్మపుంఖైః ప్రసన్నాగ్రై ర్రజోగతిభి రాశుగైః
నారాచై రర్ధనారాచై ర్భల్లై రంజలికై రపి. ౨౩
వివ్యాధ వత్సదంతైశ్చ సింహదంష్ట్రైః క్షురై స్తథా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ యింద్రజిత్తు; రుక్మపుంఖైః = బంగారుపింజలుగలవియు ; ప్రసన్నాగ్రైః= నిర్మలములయిన కొనలు గలవియు; రజోగతిభిః= దుమ్ముయొక్క గతివంటి గతిగలవియునగు; ఆశుగైః = బాణ

ములచేతను;నారాచైః = వంకరలేక గుండ్రములైన కొనలుగల బాణములచేతను;భల్లైః = గొడ్డలివంటికొనగలబాణములచేతను ; అంజలికైరపి= చేమోడ్పువంటి యగ్రములుగల బాణములచేతను;వత్సదంతైశ్చ = వత్సదంతములనుబాణములచేతను; సింహదంష్ట్రైః = సింహముకోఱలవంటిబాణములచేతను;తథా=అట్లు; క్షురైః= అర్ధచంద్రాకారములగు బాణములచేతను;వివ్యాధ=నొప్పించెను.

ఆయింద్రజిత్తు , బంగారుపింజలుగలవియు స్వచ్ఛములగు కొనలుగలవియు వాయువేగోద్ధూతంబగు దుమ్ముకైవడిసాంద్రముగాఁబఱతెంచునవియు నగు నారాచంబులును అర్ధనారాచంబులును భల్లంబులును అంజలికంబులును,వత్సదంతములును , సింహదంష్ట్రంబులును అర్ధచంద్రాకారబాణంబులును మొదలగునానావిధబాణంబుల, రాముని నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వీరశయనే శిశ్యే విజ్య మాదాయ కార్ముకమ్. ౨౪
భిన్నముష్టి పరీణాహం త్రిణతం రుక్మభూషితమ్

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు ; భిన్నముష్టిపరీణాహం = భేదిల్లినపిడికిలివిస్తారముగలదియు;త్రిణతం=మూడిటవంగినదియు;రుక్మభూషితం = బంగారముచేనలంకరింపఁబడినదియు;విజ్యం= నారిలేనిదియునగు; కార్ముకం = ధనుస్సును;ఆదాయ = గ్రహించి; వీరశయనే=యుద్ధభూమియందు ; శిశ్యే= పరుండెను.

ఆరాముండు , శిథిలముష్టి బంధంబును మధ్యంబునను బార్శ్వంబులనువంగినదియుఁ గాంచనాలంకృతంబునగుధనువునవలంబించి, యుద్ధభూమింబరుండెను. అని, తాత్పర్యము.

బాణపాతాంతరే రామం పతితం పురుషర్షభమ్. ౨౫
స తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిరాశో జీవితేఽభవత్

టీక॥తత్ర=అచ్చట; సః=ఆ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; బాణపాతాంతరే= బాణశయ్యనడుమ; పతితం=పడిన; పురుషర్షభం= పురుషశ్రేష్ఠుండగు;రా

మం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి ; జీవితే=బ్రతుకునందు; నిరాశః= ఆశలేనివాఁడు; అభవత్=అయ్యెను.

అంత,నయ్యుద్ధభూమియందు, బాణమయతల్పంబునంబరుండినపురుషోత్తముఁడగు రాముంజూచి, లక్ష్మణుండు బ్రతుకుపై నాసవిడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షతమ్. ౨౬
శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్వా పతితం ధరణీతలే

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = లక్ష్మణుఁడు; శరబంధపరిక్షతం= బాణబంధముచేగాసిలినవాఁడును ; ధరణీతలే=భూతలమునందు; పతితం= పడినవాఁడునగు; కమలపత్రాక్షం=తామరపూరేకులవంటి కన్నులుగల ; భ్రాతరం=అన్నయగు; రామం = రాముని; దృష్ట్వా=చూచి;శుశోచ=దుఃఖించెను.

లక్ష్మణుండు,అట్లు తనయన్నకమలపత్రాక్షుండగురాముండు, బాణబంధంబుననొచ్చి, భూమింబడుటను జూచి, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

హరయశ్చాపి తం దృష్ట్వా సంతాపం పరమంగతాః. ౨౭

టీక॥హరయశ్చాపి= వానరులును; తం=ఆరాముని;దృష్ట్వా=చూచి; పరమం= మిక్కిలియు నధికమయిన; సంతాపం=దుఃఖమును; గతాః= పొందినారు.

వానరులును, అట్లురాముండు నేలంబడియుండుటనుజూచి, పరమ దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధౌతు వీరౌ పతితౌ శయానౌ
తౌ వానరా స్సంపరివార్య తస్థుః
సమాగతా వాయు సుతప్రముఖ్యా
విషాద మార్తాః పరమంచ జగ్ముః. ౨౮

స ౪౫

టీక॥ వాయుసుతప్రముఖ్యాః=హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁగల ; వానరాః=వానరులు; సమాగతాః=వచ్చినవారలయి; బద్ధౌతు= నాగపాశములచేఁగట్టఁబడినవారలును; పతితౌ=పడినవారలును; శయానౌ=పరుండియున్నవారలునగు; వీరౌ= పరాక్రమవంతులయిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను ; సంపరివార్య=చుట్టుకొని; తస్థుః=నిలిచిరి. ఆర్తాః=పీడితులలయి; పరమం=మిక్కిలియునధికమైన ; విషాదం=దుఃఖమును; జగ్ముశ్చ=పొందిరియు.

హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁ గల యావానరులందఱుం జేరి, అట్లు నాగపాశబద్ధులయి నేలంబడిపరుండియున్నరామలక్ష్మణులం బరివేష్టించినిలుచుండి , యాతురులయి, మిక్కిలియుదుఃఖంబుఁ బొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

ఓమ్

షట్చత్వారింశ సర్గః ప్రారంభః.

తతో ద్యాం పృథివీం చైవ వీక్షమాణా వనౌకసః
దదృశు స్సంతతౌ బాణై ర్భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; వనౌకసః=వానరులు; ద్యాం=ఆకాశమును; పృథివీం చైవ=భూమినిఁ; వీక్షమాణాః=చూచుచు; బాణైః=బాణములచేత; సంతతౌ=వ్యాపింపఁబడిన; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, వానరులు, ఆకాశంబును భూమినిం జూచుచు, నట్లు, బాణంబులవిద్ధులై నేలంబడియున్న రామలక్ష్మణుల గనిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృష్ట్వేవోపరతే దేవే కృతకర్మణి రాక్షసే
ఆజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. ౨

టీక॥ వృష్ట్వా=వర్షించి; దేవఇవ=మేఘమువలె; కృతకర్మణి=చేయఁబడిన కర్మముగల; రాక్షసే=ఇంద్రజిత్తు; ఉపరతే=విరమింపఁగా; అథ=అంత; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁ గూడిన; విభీషణః=విభీషణుఁడు; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; ఆజగామ=వచ్చెను.

వర్షించినిలుచు మేఘంబుకైవడి, నాయింద్రజిత్తు కార్యంబు గావించి, యుపరమించిన వెనుక, రాముండున్న స్థలంబునకు విభీషణుండు, సుగ్రీవునితోఁ గూడ వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలద్వివిద మైందాశ్చ సుషేణకుముదాంగదాః
తూర్ణం హనుమతా సార్ధ మన్వశోచంత రాఘవౌ. ౩

టీక॥ నీలద్వివిదమైందాశ్చ=నీలుండును ద్వివిదుండును మైందుండును; సుషేణకుముదాంగదాః=సుషేణుండును కుముదుండును అంగదుండును; హనుమతా

సార్ధం=హనుమంతునితోఁగూడ;తూర్ణం=శీఘ్రముగా;రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులనుగూర్చి;అన్వశోచంత=దుఃఖించిరి.

హనుమంతుండును నీలుండును ద్వివిదుండును మైందుండును సుషేణుండును గుముదుండును నంగదుండును రామలక్ష్మణులంజూచి,మిక్కిలియు దుఃఖించిరి. అని,తాత్పర్యము.

అచేష్టౌ మందనిశ్శ్వాసౌ శోణితౌఘపరిప్లుతౌ
శరజాలాచితౌ స్తబ్ధౌ శయానౌ శరతల్పయోః. ౪
నిశ్శ్వసంతౌ యథా సర్పౌ నిశ్చేష్టౌ మందవిక్రమౌ
రుధిరస్రావదిగ్ధాంగౌ తాపనీయావివ ధ్వజౌ. ౫

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆ రామలక్ష్మణులు; అచేష్టౌ = చేష్టలు లేనివారలయి ; మందనిశ్శ్వాసౌ = కొంచెమునిట్టూర్పులు గలవారలయి; శోణితౌఘపరిప్లుతౌ = నెత్తురువెల్లువచేఁదడుపఁబడినవారలయి; శరజాలాచితౌ = బాణసమూహముచేవ్యాపింపఁబడినవారలయి; స్తబ్ధౌ =నిశ్చలులయి;శరతల్పయోః = బాణములపాన్పులందు;శయానౌ = పరుండినవారలయి;సర్పౌయథా = సర్పములవలె;నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవారలయి; నిశ్చేష్టౌ = చేష్టలులేనివారలయి ; మందవిక్రమౌ= స్వల్పమయిన పరాక్రమముగల వారలయి;రుధిరస్రావదిగ్ధాంగౌ = నెత్తురు కాఱుటచేఁ బూయఁబడిన దేహములగలవారలయి;తాపనీయౌ = బంగారువికారములయిన ; ధ్వజావివ= టెక్కెములువలె,ఆస్తాం (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆ రామలక్ష్మణులు, నిశ్చేష్టులయి, కొంతసేపు మెల్లఁగానిట్టూర్పులు వుచ్చుచు, నెత్తురుచేఁదడుపఁబడి , బాణసమూహావృతదేహులయి , నిశ్చలులయిబాణతల్పంబులంబరుండి , కొంతసేపు సర్పములుంబోలె వేఁడినిట్టూర్పులువుచ్చుచుఁ, బరాక్రమహీనులయి , బంగారుధ్వజంబుల కైవడిఁ, బూపట్టు చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ వీరశయనే వీరౌ శయానౌ మందచేష్టితౌ
యూథపై స్తైః పరివృతౌ బాష్పవ్యాకులలోచనైః. ౬
రాఘవౌ పతితౌ దృష్ట్వా శరజాలసమావృతౌ
బభూవు ర్వ్యథితా స్సర్వే వానరా స్సవిభీషణాః. ౭

టీక॥వీరశయనే = యుద్ధభూమియందు;శయానౌ= పరుండియున్నవారలును;వీరౌ= పరాక్రమవంతులును; మందచేష్టితౌ=స్వల్పములయిన చేష్టలుగలవారలును; బాష్పవ్యాకుల లోచనైః= కన్నీళ్లు చేనిండిన కన్నులుగల ; తైః=ఆ;యూథపైః= వానరయూథనాయకుల చేత;పరివృతౌ= చుట్టఁబడినవారలును;పతితౌ=పడినవారలును;శరజాలసమావృతౌ= బాణసమూహముచేఁజుట్టఁబడినవారలునగు;తౌ=ఆ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా= చూచి;సవిభీషణాః=విభీషణునితోఁగూడిన;వానరాః=వానరులు;సర్వే= అందఱును;వ్యథితాః=దుఃఖితులు; బభూవుః=అయిరి.

యుద్ధభూమియందు శయనించియున్నవారలును బరాక్రమశాలులును స్వల్పముగాఁగాళ్లుఁజేతులాడించు వారలును,గన్నులనిండఁగన్నీళ్లతోనున్న వానరయూథపులచేఁబరివేష్టితులును బాణసమూహముచేఁగప్పఁబడి యున్నవారలునగు నా రామలక్ష్మణులంజూచి, విభీషణుండును వానరులునందఱును దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షం నిరీక్షంతో దిశ స్సర్వాశ్చ వానరాః
నచైనం మాయయా చ్ఛన్నం దదృశూ రావణిం రణే. ౮

టీక॥రణే=యుద్ధమునందు ; వానరాః=వానరులు; అంతరిక్షం=ఆకాశమును; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; నిరీక్షంతః = చూచుచు; మాయయా = మాయచేత; ఛన్నం=కప్పఁబడిన; ఏనం=ఈ ; రావణిం=ఇంద్రజిత్తును; నదదృశుశ్చ=చూడనేలేదు.

యుద్ధంబున, నా వానరులు, ఆకాశంబును సమస్తదిక్కులను వెదకినను , మాయా సహితుండగు నింద్ర జిత్తుం జూడఁజాలరైరి.అని, తాత్పర్యము.

తం తు మాయాప్రతిచ్ఛన్నం మాయయైవ విభీషణః
వీక్షమాణో దదర్శాథ భ్రాతుః పుత్ర మవస్థితమ్. ౯

టీ॥ అథ = అంతట; విభీషణః = విభీషణుండు; మాయయైవ = మాయచేతనే; వీక్షమాణః = చూచుచు; మాయాప్రతిచ్ఛన్నం = మాయచేతఁ గప్పఁబడినవాఁడును; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడును నగు; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; పుత్రం = కొడుకైన; తంతు = ఆయింద్రజిత్తును; దదర్శ = చూచెను.

అంత, విభీషణుండు, మాయాతిరోహితులం గనుంగొనునట్టిమాయ నవలంబించిచూచి, మాయాచ్ఛాదితుం డగునయ్యింద్రజిత్తుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోఽప్రతిమకర్మాణ మప్రతిద్వంద్వ మాహవే
దదర్శాంతర్హితం వీరం వరదానా ద్విభీషణః. ౧౦
తేజసా యశసా చైవ విక్రమేణచ సంయుతమ్

టీ॥ విభీషణః = విభీషణుండు; అప్రతిమకర్మాణం = సరిలేనికార్యములుగలవాఁడును; ఆహవే = యుద్ధమునందు; వరదానాత్ = వరదానమువలన; అంతర్హితం = మఱుఁగుపడినవాఁడును; వీరం = పరాక్రమశాలియు; తేజసా = తేజస్సుతోను; యశసా చైవ = కీర్తితోను; విక్రమేణచ = పరాక్రమముతోను; సంయుతం = కూడినవాఁడునగు; తం = ఆయింద్రజిత్తును; దదర్శ = చూచెను.

విభీషణుండు, అప్రతిమకర్ముండును యుద్ధంబున నెదురులేనివాఁడును వరదానమహిమవలన నంతర్హితుండును బరాక్రమవంతుండును దేజంబుతోను గీర్తితోను బరాక్రమంబుతోనుం గూడినవాఁడునగు నాయింద్రజిత్తుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్త్వాత్మనః కర్మ తౌ శయానౌ సమీక్ష్యచ. ౧౧
ఉవాచ పరమప్రీతో హర్షయన్ సర్వనైరృతాన్

టీక॥ ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు న ; ఆత్మనః = తనయొక్క ; కర్మ = కార్యమును ; శయానౌ = పరుండియున్న ; తౌ చ = ఆ రామలక్ష్మణులను ; సమీక్ష్య చ = చూచియు ; పరమప్రీతః = మిక్కిలి యుసంతుష్టుండై ; సర్వనైరృతాన్ = సమస్తరాక్షసులను ; హర్షయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు ; ఉవాచ = చెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు, తనప్రభావంబుననా రామలక్ష్మణులట్లు, పరుండియుండుటం జూచి, పరమసంతుష్టుండై, సమస్తరాక్షసుల సంతోషింపఁజేయుచు, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దూషణస్య చ హంతారౌ ఖరస్య చ మహాబలౌ. ౧౭

సాయితౌ మామకైర్బాణైః భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ దూషణస్య చ = దూషణుని యొక్కయు ; ఖరస్య చ = ఖరుని యొక్కయు ; హంతారౌ = చంపినవారలును ; మహాబలౌ = అధికమైనబలముగలవారలునగు ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; మామకైః = నాయొక్క ; బాణైః = బాణములచేత ; సాయితౌ = నాశము నొందింపఁబడినారు.

దూషణుని ఖరుని వధించిన వారలును మహాబలశాలులునగు రామలక్ష్మణులు, నా బాణములచే నాశము నొందిరి ; చూడుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నేమౌ మోక్షయితుం శక్యౌ ఏతస్మాదిషుబంధనాత్. ౧౮

సర్వైరపి సమాగమ్య సర్షిసంఘైః సురాసురైః

టీక॥ సర్షిసంఘైః = ఋషిసమూహములతోఁ గూడిన ; సురాసురైః = సురాసురులచేత ; సర్వైరపి = అందఱిచేతను ; సమాగమ్య = వచ్చి ; ఇమౌ = ఈ రామలక్ష్మణులు ; ఏతస్మాత్ = ఈ ; ఇషుబంధనాత్ = బాణబంధమునుండి ; మోక్షయితుం = విడిపించుటకు ; న శక్యౌ = అలవియైనవారలు కారు.

ఋషులును దేవతలును కూడి సం

లు నొకటొకటిగా వచ్చినను, ఈ రాముల క్ష్మణులను, నాగపాశబంధమునను | డివిడిపింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యత్కృతే చింతయానస్య శోకార్తస్య పితు ర్మమ. ౧౪
అస్పృష్ట్వా శయనం గాత్రై స్త్రియామా యాతి శర్వరీ

టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; చింతయానస్య = ఆలోచించుచున్నట్టి; శోకార్తస్య = దుఃఖపీడితుండగు; మమ = నాయొక్క; పితుః = తండ్రికి; గాత్రైః = అవయవములచేత; శయనం = పాన్పును; అస్పృష్ట్వా = తాకక; త్రియామా = మూడుజాములుగల; శర్వరీ = రాత్రి; యాతి = కడచుచున్నదో.

ఏ రామునినిమిత్తమయి నాతండ్రి రావణుండు, చింతించుచు, దుఃఖపీడితుండై, ప్రతిరాత్రియందును, నిశ్చింతుండై శయనమునకు వాని ప్రసక్తిలేకుండ, మూడుజాముల నొకప్పుడును శయనంబు సేయకయె, చింతాక్రాంతుండై ప్రొద్దుగడుపునో.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నేయం యత్కృతే లంకా నదీ వర్షా స్వివాకులా. ౧౫
సోఽయం మూలహరోఽనర్థ స్సర్వేషాం నిహతో మయా

టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; కృత్స్నా = సమస్తమయినట్టి; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపురి; వర్షాసు = వర్షర్తువునందు; నదీవ = నదివలె; ఆకులా = కలంగినదో, దుఃఖితమయ్యెనో; సః = అట్టి; అయం = ఈ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; మూలహరః = మూలముననుహరించునట్టి; అనర్థః = అనర్థకరుండగు రాముండు; మయా = నాచేత; నిహతః = వధింపఁబడినాఁడు.

మఱియు నెవ్వనినిమిత్తమయి, యీ లంకాపురి యందలి జనంబులన్నియు, వర్షర్తువునందు నదీజలంబులుం బోలె నాకులంబులయ్యెనో, అట్టిమనకందఱకును మూలతో నాశంబు గలిగించు

ననర్థమునకుఁ గారణంబగు రాముని, నేనిప్పుడు వధించినాను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య లక్ష్మణస్యాపి సర్వేషాంచ వనౌకసామ్. ౧౬
విక్రమో నిష్ఫల స్సర్వే యథా శరది తోయదాః

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్కయు; లక్ష్మణస్యాపి = లక్ష్మణునియొక్కయు; వనౌకసాం = వానరులయొక్క; సర్వేషాంచ = అందఱియొక్కయు; విక్రమాః = పరాక్రమములు; సర్వే = అన్నియు; శరది = శరదృతువునందు; తోయదాః యథా = మేఘములవలె; నిష్ఫలాః = వ్యర్థములు.

ఇప్పుడు, రాముని, పరాక్రమంబును లక్ష్మణుని విక్రమంబును సమస్తవానరుల పరాక్రమంబులును శరత్కాలంబున మేఘంబులం బోలె వ్యర్థములయినవి. అనియింద్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా స్థితాన్ సర్వాన్ రాక్షసాన్ పరిపార్శ్వతః. ౧౭
యూథపానపి తాన్ సర్వాం స్తాడయామాస రావణిః

టీక॥ రావణిః = రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తు; పరిపార్శ్వతః = సమీపంబున; స్థితాన్ (అభ్యాహ్యానిను) = ఉన్నట్టి; తాన్ = ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱినుగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనె; తాన్ = ఆ; యూథపాన్ = వానరయూథపులను; సర్వాన్ = అందఱను; తాడయామాస = కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు, తనసమీపంబుననున్న రాక్షసులతోఁ జెప్పి, యంతనావానరయూథపులనందఱనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నీలం నవభి రాహత్య మైందంచ ద్వివిదం తథా. ౧౮
త్రిభి స్త్రిభి రమిత్రఘ్న స్తతాప ప్రవరేషుభిః

టీ॥ అమిత్రఘ్నః = శత్రువులంజం[illegible]పునట్టి [illegible]; నీలం = నీలునిఁ; నవ[illegible]చేత; అహత్య = కొట్టి; [illegible]; మైందంచ = మైందునిఁ; ద్వివిదం [illegible] ద్వివిదునిఁ; త్రిభిః త్రిభిః = మూఁడు [illegible]; ప్రవరేషుభిః = ఉత్తమబాణము[illegible]; తతాప = పీడించెను.

శత్రుసంహర్తయగునింద్రజిత్తు, నీలునిఁదొమ్మిదిబాణంబులనొప్పించి, మైందద్వివిదులవేర్వేఱమూఁడుమూఁడుకఱకుబాణంబులనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] బవంతం మహేష్వాసో విద్ధ్వా బాణేన వక్షసి। [illegible]
[illegible]మతో వేగవతో విససర్జ శరాన్ దశ॥

టీ॥ [illegible]ష్వాసః = పెద్దవిల్లుగల యింద్రజిత్తు; [illegible]ంబవంతం = జాంబవంతునిఁ; బాణేన = ఒకబాణముచేత; వక్షసి = [illegible]; విద్ధ్వా = కొట్టి; వేగవతః = [illegible]వేగముగల; హనూమతః = [illegible]; దశ = పది; శరాన్ = బా[illegible]; విససర్జ = విడిచెను.

[illegible]యుండగు యింద్రజిత్తు, జాంబవం[illegible] నొకబాణంబున నేసి, వేగవంతుండగు హనుమంతునిపైఁ బదిబాణంబులఁ బ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] శరభం చైవ ద్వా[illegible]మమితతేజసా. ౨౦
[illegible]భ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యుధి రావణిః॥

టీక॥ యుధి = యుద్ధంబునందు ; మహావేగః = అధికమయినవేగము[illegible]; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; అమితతేజసా = కొలదిలేనిప[illegible]గల; గవాక్షంచైవ = గవాక్షునిఁ; శరభంచైవ = శరభునిఁ; ద్వావపి = ఇద్దఱును ; ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం = రెండురెండు ; శరాభ్యాం = [illegible]ములచేత; వివ్యాధ = కొట్టెను.

యుద్ధంబున , మహావేగుండగు నింద్రజిత్తు, అమితపరాక్రమశాలులగు గవాక్షశరభులనిద్దఱును, రెండేసిబాణంబులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలేశ్వరం చైవ వాలిపుత్ర మథాంగదమ్. ౨౧
వివ్యాధ బహుభి ర్బాణై స్త్వరమాణో థ రావణిః

టీక॥ అథ = అంత; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; త్వరమాణః = వేగిరపడుచు; గోలాంగూలేశ్వరం చైవ = కొండముచ్చుకుల ప్రభువైన నీలుని [illegible] అంగదం = అంగదుని; బహుభిః = [illegible] యున; బాణైః = బాణములచేత; వివ్యా[illegible] = [illegible].

అంత, ఇంద్రజిత్తు, వేగంబున, [illegible] గోలాంగూలేశ్వరుండగు [illegible] వాలిపుత్రుండగు నంగదుని, పెక్కు బాణంబుల నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తౌ వానరవరౌ [illegible] రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౨
ననాద బలవాం స్తత్ర మహాసత్త్వ స్స రావణిః

టీక॥ మహాసత్త్వః = అధికమగు [illegible] స పరాక్రమముగల వాడును; బలవాన్ = అధికమయిన బలముగలవాడునగు; సః = ఆ; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; తత్ర = ఆయుద్ధమునందు; తౌ = ఆ; వానరౌ = వానరశ్రేష్ఠులను; అగ్నిశిఖోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతోఁబోలికగల; శరైః = బాణములచేత; [illegible] = భేదించి; ననాద = అఱచెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు నాయింద్రజిత్తు, ఆయుద్ధంబున, వానరశ్రేష్ఠుల నిద్దఱ, నగ్నిజ్వాలలవంటి [illegible] ల నొప్పించి, సింహనాదంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా నర్దయిత్వా బాణౌఘై స్త్రాసయిత్వాచ వానరాన్. ౨౩
ప్రజహాస మహాబాహు ర్వచనం చేద మబ్రవీత్

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలయింద్రజిత్తు; తాన్ = ఆ; వానరాన్ = వానరులను; బాణౌఘైః = బాణసమూహములచేత ; అర్దయి

స ౮౬

త్వా= పీడించి ; త్రాసయిత్వాచ= భయపఱచియు; ప్రజహాస = నవ్వెను. ఇదం= ఈ; వచనంచ = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాబాహుండగునింద్రజిత్తు , అట్లు వానరవీరుల బాణంబులనొప్పించి యందఱును భయపడునట్లు గావించి, సంతోషాతిశయంబునం బకపక నవ్వుచు రాక్షసులంజూచి, యిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శరబంధేన ఘోరేణ మయా బద్ధౌ చమూముఖే। ౨౪
సహితౌ భ్రాతరౌ వీరౌ నిశామయత రాక్షసాః॥

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా ! చమూముఖే= సేనాముఖమునందు ; మయా= నాచేత; ఘోరేణ= భయంకరమయిన; శరబంధేన= బాణబంధముచేత; బద్ధౌ=కట్టఁబడిన; సహితౌ= కూడిన; ఏతౌ= ఈ; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను ; నిశామయత= చూడుఁడు.

రాక్షసులారా ! సైనికులందఱుంజూచుచుండ, భయంకరంబగు బాణపాశంబున నాచేబంధింపఁబడియీ రామలక్ష్మణులు నేలంబడియున్నారు చూడుఁడు. అని, యింద్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః। ౨౫
పరం విస్మయమాజగ్ముః కర్మణా తేన హర్షితాః॥

టీక॥ కూటయోధినః= కపటముచేఁ బోరునట్టి; తే= ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; సర్వే= అందఱును; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తాస్తు= చెప్పఁబడినవారలయినంతనె; తేన= ఆ; కర్మణా= కార్యముచేత; హర్షితాః= సంతోషింపఁజేయఁబడినవారలయి; పరం= అధికమయిన; విస్మయం= ఆశ్చర్యమును ; ఆజగ్ముః= పొందిరి.

కపటయోధులగు నారాక్షసులందఱును, ఇంద్రజిత్తుమాటనువిని, యింద్రజిత్తు గావించినకార్యమునకుఁబరమసంతుష్టులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహానాదాన్ సర్వతో జలదోపమాః. ౨౬
హతో రామ ఇతి జ్ఞాత్వా రావణిం సమపూజయన్

టీక॥ జలదోపమాః = మేఘములతోఁబోలిక గలరాక్షసులు; రామః = రాముఁడు; హతః= వధింపఁబడినాఁడు. ఇతి=అని; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; సర్వతః = అంతటను; మహానాదాన్=పెద్దధ్వనులను; వినేదుశ్చ= అఱచిరియు; చేసిరనుట. రావణిం=ఇంద్రజిత్తును; సమపూజయన్= పూజించిరి.

మేఘాకారులగు నా రాక్షసులు, రాముండు హతుండయ్యెనని తలంచుకొని, అంతటను మహాధ్వనిగలుగ నట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు, నింద్రజిత్తుం బూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పందౌ తు తదా దృష్ట్వా తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౭
వసుధాయాం నిరుచ్ఛ్వాసౌ హతా వి త్యన్వమన్యత

టీక॥ తదా=అప్పుడు, (అధ్యాహృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; వసుధాయాం=భూమియందు; నిష్పందౌ=నిశ్చలులును; నిరుచ్ఛ్వాసౌ= ఉచ్ఛ్వాసములులేనివారలునగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; భ్రాతరౌ= ఇద్దఱను; దృష్ట్వా=చూచి; హతౌ ఇతి=వధింపఁబడినారని; అన్వమన్యత= తలంచుకొనెను.

అప్పుడాయింద్రజిత్తు, నిశ్చలులు నుచ్ఛ్వాసములు లేనివారు, భూమియందుఁబడియున్న రామలక్ష్మణులనిద్దఱంజూచి, వధింపఁబడినారని తలంచుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

హర్షేణ తు సమావిష్ట ఇంద్రజి త్సమితింజయః. ౨౮
ప్రవివేశ పురీం లంకాం హర్షయన్ సర్వరాక్షసాన్

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధంబునందుజయించునట్టి; ఇంద్రజిత్తు= ఇంద్రజిత్తును; హర్షేణ= సంతోషముచేత; సమావిష్టః= ఆవేశింపఁబడినవాఁడై; సర్వరాక్షసాన్=సమస్తరాక్షసులను; హర్షయన్= సంతోషింపఁజే

స ౪౯

యుడు; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

యుద్ధంబునబలశాలియగు నింద్రజిత్తును, పరమసంతోషంబునొంది, రాక్షసులకందఱకును సంతోషంబు గలిగించుచు, లంకాపురింబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామ లక్ష్మణయో ర్దృష్ట్వా శరీరే సాయకై శ్చితే. ౨౯
సర్వాణి చాంగోపాంగాని సుగ్రీవం భయ మావిశత్

టీక॥ రామలక్ష్మణయోః= రామలక్ష్మణులయొక్క; సాయకైః=బాణములచేత; చితే=వ్యాపింపఁబడిన; శరీరే=దేహములను; సాయకైఃచితాని (అధ్యాహృతము)=బాణములచే వ్యాపింపఁబడిన; సర్వాణి=సమస్తములయిన; అంగోపాంగాని = అంగములను ఉపాంగంబులను; దృష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; భయం=భయము; ఆవిశత్=పొందెను.

రామలక్ష్మణుల దేహములు ఆపాదమస్తకమును, బాణమయములుగా నుండుటంజూచి, సుగ్రీవుండు భయమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

త ముాచ పరిత్ర స్తం వానరేంద్రం విభీషణః. ౩౦
సబాష్పవదనం దీనం శోకవ్యాకులలోచనమ్

టీక। విభీషణః=విభీషణుఁడు; పరిత్రస్తం=భయమునొందినవాఁడును ; సబాష్పవదనం=కన్నీళ్లతోఁగూడిన మొగముగలవాఁడును; దీనం = గర్వంబుడిగినవాఁడును; శోకవ్యాకులలోచనం= దుఃఖముచేఁగలంగినకన్నులుగలవాఁడునగు; తం=ఆ; వానరేంద్రం = వానరనాథుండగు సుగ్రీవునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

భీతుండైదుఃఖితుండైకన్నులనీళ్లు గాఅవెలవెలంబోవుచున్న వానరరాజుండగు సుగ్రీవుంజూచి, విభీషణుం, డిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అలం త్రాసేన సుగ్రీవ బాష్పవేగో నిగృహ్యతామ్. ౩౧

ఏవంప్రాయాణి యుద్ధాని విజయో నాస్తి నైష్ఠికః

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! త్రాసేన=భయముచేత; అలం=చాలును. బాష్పవేగః=కన్నీళ్లవేగము; నిగృహ్యతాం=నిలుపఁబడుఁగాక. యుద్ధాని=యుద్ధములు; ఏవంప్రాయాణి=ఇట్టివి. నైష్ఠికః=నియతమయిన; విజయః=గెల్పు; నాస్తి=లేదు.

సుగ్రీవుఁడా! భయంబువడలుము; కన్నీళ్లువిడువకుము; యుద్ధంబులన్నియు నిట్టివె; సర్వకాలంబులందునుజయమే కలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

సశేషభాగ్యతాస్మాకం యది వీర భవిష్యతి. ౩౨
మోహమేతౌ ప్రహాస్యేతే మహాత్మానౌ మహాబలౌ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు సుగ్రీవుఁడా! అస్మాకం=మనకు; సశేషభాగ్యతా=మిగతతోఁగూడినభాగ్యముగలుగుట; భవిష్యతియది=కలదేని; మహాత్మానౌ=అధికమయినప్రభావముగలవారలును; మహాబలౌ=అధికమయినబలముగలవారలునగు; ఏతౌ=ఈ రామలక్ష్మణులు; మోహం=మూర్ఛను; ప్రహాస్యేతే=విడువఁగలరు.

వీరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మనకు భాగ్యశేషంబుగలదేని, మహాత్ములును మహాబలశాలులునగునీరామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

పర్యవస్థాపయాత్మాన మనాథం మాంచ వానర. ౩౩
సత్యధర్మాభియుక్తానాం నాస్తి మృత్యుకృతం భయమ్

టీక॥ వానర=సుగ్రీవుఁడా! ఆత్మానం=నిన్నును; అనాథం=నాథుఁడులేని; మాంచ=నన్నును; పర్యవస్థాపయ=నిశ్చలునిగాఁజేసికొనుము. సత్యధర్మాభియుక్తానాం=సత్యముతోను ధర్మముతోసంగూడినవారలకు; మృత్యుకృతం=మృత్యువుచేఁజేయఁబడిన; భయం=భయము; నాస్తి=లేదు.

సుగ్రీవుఁడా! నీవుధైర్యంబువహించి, నాకునుధైర్యంబుగలిగింపుము; స

త్యంబునుధర్మంబునునవలంబించియు న్నమహాత్ములకుమృత్యుభయంబుగలు గదు. అని;విభీషణుఁడుసుగ్రీవునకుఁజె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తత స్తస్య జలక్లిన్నేన పాణినా. ౩౪
సుగ్రీవస్య శుభే నేత్రే ప్రమమార్జ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః= విభీషణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి;తతః=అంత; జలక్లిన్నేన=నీటిచేఁదడుపఁబడిన; పాణినా=హస్తముచేత; తస్య=ఆ ; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క;శుభే=మంగళకరములగు; నేత్రే=కన్నులను; ప్రమమార్జ=తుడిచెను.

విభీషణుండిట్లుసుగ్రీవునకుఁజెప్పి , యంతఁజేతనీళ్లుదీసికొని, యాసుగ్రీవుని కన్నులందుడిచెను.అని, తాత్పర్యము.

తత స్సలిల మాదాయ విద్యయా పరిజప్య చ. ౩౫
సుగ్రీవనేత్రే ధర్మాత్మా స మమార్జ విభీషణః

టీక॥తతః=అంత;సః=ఆ;ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు;సలిలం=జలమును; ఆదాయ=గ్రహించి;విద్యయా= మంత్రముచేత;పరిజప్య చ=జపించియు; సుగ్రీవనేత్రే= సుగ్రీవునికన్నులను ; మమార్జ=తుడిచెను.

అంతధర్మాత్ముండగు విభీషణుండు,మఱలజలంబుదీసికొని , మాయామోహనివారకంబగువిద్యచేనభిమంత్రించి,దానిచే సుగ్రీవునికన్నులందుడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమృజ్య వదనం తస్య కపిరాజస్య ధీమతః. ౩౬
అబ్రవీ త్కాలసంప్రాప్త మసంభ్రమ మిదం వచః

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆవిభీషణుఁడు;ధీమతః=అధికమయిన బుద్ధిగల; తస్య=ఆ;కపిరాజస్య=వానరేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవునియొక్క;వదనం=ముఖమును;ప్రమృజ్య=తుడిచి;కాలసంప్రాప్తం=కాలముచేతఁబొందఁబడిన; ఇదం=ఈ;వచః=మాటను ; అసంభ్రమం= తొట్రుపాటులేనట్లుగా; అబ్ర

పిత్=చెప్పెను.

ఆవిభీషణుఁడు, ఇట్లుబుద్ధిమంతుండగువానరరాజుఁడైనసుగ్రీవుని ముఖంబునుదుడిచి, యకాలంబునకుఁదగినట్లుగాఁ, దోటుపడక, దృఢంబులగు వాక్యంబులనిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

న కాలః కపిరాజేంద్ర వైక్లబ్య మనువర్తితుమ్. ౩౭
అతిస్నేహోప్య కాలేస్మిన్ మరణాయోపకల్పతే

టీక॥కపిరాజేంద్ర=వానరరాజశ్రేష్ఠుఁడా! వైక్లబ్యం=అధైర్యమును; అనువర్తితుం=అనుసరించుటకు; అయం (అధ్యాహృతము)=ఇది; కాలః=కాలము; న=కాదు. అస్మిన్=ఈ; అకాలే=అసమయమునందు; అతిస్నేహాపి=అధికస్నేహమును; మరణాయ=చావుకొఱకు; ఉపకల్పతే=అగుచున్నది.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! అధైర్యపడుటకిదికాలముకాదు; ఇట్టికాలంబులనధిక స్నేహంబును నుంచుకొనరాదు; అదిగూడమరణమునకుఁగారణమగును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాదుత్సృజ్య వైక్లబ్యం సర్వకార్యవినాశనమ్. ౩౮
హితం రామపురోగాణాం సైన్యానా మనుచింత్యతామ్

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; సర్వకార్యవినాశనం=సమస్తకార్యముల నశింపఁజేయునట్టి; వైక్లబ్యం=అధైర్యమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; రామపురోగాణాం=రాముఁడుముందు నడచువాఁడుగాఁగల; సైన్యానాం=సైన్యములయొక్క; హితం=మేలు; అనుచింత్యతాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

అందువలన సమస్తకార్యములను జెఱుచునట్టి, యధైర్యంబునువిడిచి, రామునివెంబడివచ్చిన వానర సైన్యంబులకు మేలుగలుగునాలోచనంజేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా రక్ష్యతాం రామో యావత్సంజ్ఞావిపర్యయః. ౩౯

లబ్ధసంజ్ఞౌహి కాకుత్స్థౌ భయం నో వ్యపనేష్యతః

టీక॥అథవా=అటుగాదేని ; రామః=రాముఁడు;యావత్=ఎంతవఱకు; సంజ్ఞావిపర్యయః=తెలివితేమియో;తావత్(అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు ; రక్ష్యతాం= రక్షింపఁబడుఁగాక. కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులు; లబ్ధసంజ్ఞౌ=పొందఁబడిన తెలివిగలవారలయి;నః =మనయొక్క; భయం= భయమును ; వ్యపనేష్యతః=పోఁగొట్టఁగలరు.

అటుగాదేని,రాముండు మూర్ఛదేఱువఱకు, నతనిరక్షింపుఁడు; రామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱినంతనె మనభయముంబోఁగొట్టఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

నైతత్కించన రామస్య నచ రామో ముమూర్షతి.౮౦
న హ్యేనం హాస్యతే లక్ష్మీ ర్దుర్లభా యా గతాయుషామ్

టీక॥ఏతత్=ఇది; రామస్య=రామునికి;నకించన=కొంచమేనిగాదు . రామః=రాముఁడు;నముమూర్షతి= చావఁడు.యా=ఏది;గతాయుషాం= పోయినయాయుస్సుగలవారలకు; దుర్లభా=పొందఁగూడనిదో; సా (అధ్యాహృతము)=ఆ;లక్ష్మీః=కాంతి; ఏనం=ఈ రాముని; నహాస్యతేహి= విడువదుగదా!

దీనివలన రామునకేమియపాయము లేదు; రామునకుఁ బ్రాణభయము నెంతమాత్రములేదు; ఏదిచావఁబోవువారలకుండదో అట్టికాంతి రాముని విడువకున్నది; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దాశ్వాసయాత్మానం బలం చాశ్వాసయ స్వకమ్.౮౧
యావ త్కార్యాణి సర్వాణి పున స్సంస్థాపయామ్యహమ్

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; యావత్=ఎంతలోపల; అహం=నేను; సర్వాణి = సమస్తములయిన; కార్యాణి=పనులను; పునః=మఱల ; సంస్థాపయామి=స్థాపించుచున్నానో ; తావత్(అధ్యాహృతము)=అంతలోపల;

ఆత్మానం=నిన్నును; ఆశ్వాసయ=ఊఱడించుకొనుము; స్వకం=నీదైన; బలం చ=సైన్యమును; ఆశ్వాసయ = ఊఱడింపుము.

అందువలన, నేను జేయవలసిన దానినెల్ల మఱలఁజక్కపఱచునంతలోపల, నీవు, ధైర్యంబు దెచ్చుకొని, నీసైన్యంబును నాశ్వాసింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే హి ఫుల్లనయనా స్త్రాసా దాగతసాధ్వసాః. ౪౨
కర్ణేకర్ణే ప్రకథితా హరయో హరిసత్తమ

టీక॥ హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుఁడవగు సుగ్రీవుఁడా! ఏతే= ఈ; హరయః=వానరులు; త్రాసాత్=భయము వలన; ఫుల్లనయనాః = వికసించినకన్నులుగల ; సాధ్వసాః= పొందఁబడిన భయవికారముగలవారలయి ; కర్ణేకర్ణే = ప్రతిచెవియందును ; ప్రకథితాః=చెప్పకొనుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, భయంబున వెడల్పులయినకన్నులతో వికృతాంగులయి, పాఱిపోదమనియొకరిచెవిలో నొకరు గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ప్రధావంత మనీకం సంప్రహర్షితుమ్. ౪౩
త్యజంతు హరయ స్త్రాసం భుక్తపూర్వా మివ స్రజమ్

టీక॥హరయః=వానరులు;అనీకం=సైన్యమును;సంప్రహర్షితుం= సంతోషపఱచుటకు;ప్రధావంతం=పరుగెత్తుచున్న;మాం=నన్ను;దృష్ట్వా=చూచినంతనే;త్రాసం=భయమును ; భుక్తపూర్వాం=మున్ననుభవింపఁబడిన;స్రజమివ=పుష్పమాలికనువలె;త్యజంతు=విడుతురుగాక.

నేను,నలుప్రక్కలం దిరుగుచు సైన్యమునుసంతోషపఱుప, వానరులందఱు,తొలినాఁడుధరించినపుష్పమాలికను బాఱవైచునట్లుభయమును విడుతురుగాక. అని,విభీషణుండుసుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వాస్యతు సుగ్రీవం రాక్షసేంద్రో విభీషణః. ౪౪
విద్రుతం వానరానీకం తత్సమాశ్వాసయ త్పునః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సమాశ్వాస్యతు = ఓదార్చినంతనే; పునః = మరల; విద్రుతం = పాఱిన; తత్ = ఆ; వానరానీకం = వానరసైన్యమును; సమాశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

రాక్షసరాజుండగు విభీషణుండు, అట్లు సుగ్రీవునాశ్వాసించి, యంతభయంబున నఱుచుచున్న వానరసైన్యము నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు మహామాయః సర్వసైన్యసమావృతః. ౪౫
వివేశ నగరీం లంకాం పితరంచాభ్యుపాగమత్

టీక॥ మహామాయః = అధికమయినమాయగల; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తును; సర్వసైన్యసమావృతః = సమస్తసైన్యములచేతను జుట్టఁబడినవాఁడై; లంకాం = లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; వివేశ = ప్రవేశించెను. పితరంచ = తండ్రిని; అభ్యుపాగమత్ = పొందెను.

మహామాయుండగు నింద్రజిత్తు, సమస్తసైన్యంబులం గూడి, లంకాపురిం బ్రవేశించి, తండ్రి సమ్ముఖమునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రావణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః. ౪౬
ఆచచక్షే ప్రియం పిత్రే నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ యింద్రజిత్తు; తత్ర = అచ్చట; కృతాంజలిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగలవాఁడై; ఆసీనం = కూర్చుండియున్న; రావణం = రావణుని; అభివాద్య = నమస్కరించి; పిత్రే = తండ్రికొఱకు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; నిహతౌ = వధింపఁబడినారు. ప్రియం = సంతోషకరంబగు నీమాటను; ఆచచక్షే = చెప్పెను.

అంత నయ్యింద్రజిత్తు, సభయందుఁ గూర్చుండియున్న తండ్రికి నమస్క-

రించి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, "రామలక్ష్మణుల వధించితిని" అనునీప్రియవార్తం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పపాత తతో హృష్టః పుత్రంచ పరిషస్వజే. ౪౭
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్వా శత్రూ నిపాతితౌ

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే=నడుమ; శత్రూ=శత్రువులను; నిపాతితౌ=వధింపఁబడినవారలనుగా; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; హృష్టః=సంతోషించినవాఁడై; ఉత్పపాత=లేచెను. పుత్రం=కొడుకును; పరిషస్వజేచ=కవుఁగిలించుకొనెను.

రావణుఁడు, రాక్షసమధ్యంబునఁ, దనశత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు హతులయి రనువార్తనువిని, పరమ సంతుష్టుండై, యాసనంబునుండి లేచి, కొడుకును గవుఁగిలించుకొనెను- అని, తాత్పర్యము.

ఉపాఘ్రాయ స మూర్ధ్న్యేనం పప్రచ్ఛ ప్రీతమానసః. ౪౮

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; ప్రీతమానసః=సంతోషించినమనస్సుగలవాఁడై; మూర్ధ్ని=తలయందు; ఏనం=ఈయింద్రజిత్తును; ఉపాఘ్రాయ=మూర్కొని; పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

అంత రావణుఁడు, సంతుష్టుండై, యింద్రజిత్తును శిరంబున మూర్కొని, రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధంబు నంతయు నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛతేచ యథావృత్తం పిత్రే సర్వం న్యవేదయత్
యథా తౌ శరబంధేన నిశ్చేష్టౌ నిష్ప్రభౌ కృతౌ. ౪౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆయింద్రజిత్తు; పృచ్ఛతే=అడుగుచున్న; పిత్రే=తండ్రికొఱకు; యథా=ఎట్లు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; నిశ్చేష్టౌ=చేష్టలులేనివారలుగాను; నిష్ప్రభౌ=కాంతిలే

నివారలునుగాను; కృతౌ= చేయఁబడినాఁగో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; యథావృత్తం=జరగినదానినతిక్రమింపక; సర్వంచ=సమస్తమును; న్యవేదయత్=చెప్పెను.

ఆయింద్రజిత్తు, తానురామలక్ష్మణులబాణపాశంబుల బంధించి, నిశ్చేష్టులుగానునిష్ప్రభులుగానుజేసినది మొదలుగా జరగినసమాచారమునంతయుఁ దండ్రికిఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స హర్షవేగానుగతాంతరాత్మా
శ్రుత్వా వచ స్తస్య మహారథస్య
జహౌ జ్వరం దాశరథే స్సముత్థితం
ప్రహృష్య వాచాఽభిననంద పుత్రమ్. ౫౦

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; మహారథస్య=తన్నునుసారథినిగుఱ్ఱంబులను గాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁబోరునట్టి; తస్య= ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; హర్షవేగానుగతాంతరాత్మా= సంతోషాతిశయముచేతఁ బొందఁబడినమనస్సుగలవాఁడై; దాశరథేః= రామునివలన; సముత్థితం= పుట్టిన; జ్వరం=సంతాపమును; జహౌ= విడిచెను. ప్రహృష్య=సంతోషించి; వాచా=మాటచేత; పుత్రం= కొడుకును; అభిననంద=పొగడెను.

ఆరావణుఁడు, తన్నునుసారథిని గుఱ్ఱంబులనుగాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరంజాలినయింద్రజిత్తుచెప్పినమాటనువిని, సంతుష్టుండై రామభయంబువలనంగలిగినసంతాపమును విడిచి, కొడుకునుఎంతయు మెచ్చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షట్చత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషట్చత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

ప్రతిప్రవిష్టే లంకాంతు కృతార్థే రావణాత్మజే
రాఘవం పరివార్యాతా రరక్షు ర్వానరర్షభాః. ౧
హనుమా నంగదో నీల స్సుషేణః కుముదో నలః
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౨
జాంబవా నృషభస్స్కంధో రంభ శ్శతవలిః పృథుః

టీక॥ కృతార్థే = ఈడేఱినప్రయోజనముగల; రావణాత్మజే = రావణుని కొడుకైనయింద్రజిత్తు; లంకాం = లంకాపట్టణమును; ప్రతిప్రవిష్టేతు = మఱల ప్రవేశింపఁగానే; హనుమాన్ = హనుమంతుండును; అంగదః = అంగదుఁడును; నీలః = నీలుఁడును; సుషేణః = సుషేణుఁడును; కుముదః = కుముదుఁడును; నలః = నలుఁడును; గజః = గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుఁడును; గవయః = గవయుఁడును; శరభః = శరభుఁడును; గంధమాదనః = గంధమాదనుండును; జాంబవాన్ = జాంబవంతుండును; ఋషభస్కంధః = ఋషభస్కంధుఁడును; రంభః = రంభుండును ; శతవలిః = శతవలియును; పృథుః = పృథుఁడును; వానరర్షభాః = ఈవానరోత్తములు; ఆర్తాః = దుఃఖితులయి; రాఘవం = రాముని; పరివార్య = చుట్టుకొని; రరక్షుః = రక్షించిరి.

అట్లింద్రజిత్తుకృతార్థుఁడయి మఱలలంకాపురింబ్రవేశించినవెనుక, హనుమంతుండునునంగదుండును నీలుండును సుషేణుండును గుముదుండును నలుండును గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును శరభుండును గంధమాదనుండును జాంబవంతుండును ఋషభస్కంధుండును రంభుండును శతవలియుఁబృథువుననునీవానరోత్తములు , దుఃఖితులయి రామునింబరివేష్టించి, కాచియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యూహానీకాశ్చ యత్తాశ్చ ద్రుమా నాదాయ సర్వతః. ౩

వీక్షమాణా దిశ స్సర్వా స్తిర్య గూర్ధ్వఞ్చ వానరాః
తృణేష్వపిచ చేష్టత్సు రాక్షసా ఇతి మేనిరే. ౪

టీక॥వానరాః= వానరులు ; ద్రుమాన్=వృక్షములను;ఆదాయ = గ్రహించి;సర్వతః=అంతటను; వ్యూఢానీకాశ్చ=వ్యూహములుగాఁ దీర్చఁబడిన సైన్యములుగలవారలునై;యత్తాశ్చ=సిద్ధులునై;సర్వాః= సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; తిర్యక్= అడ్డముగాను;ఊర్ధ్వఞ్చ= పైగాను ; వీక్షమాణాః=చూచుచు;తృణేషు= గడ్డిపోఁచలు;చేష్టత్స్వపిచ=కదలినను; రాక్షసాఇతి= రాక్షసులని; మేనిరే=తలంచిరి.

ఆవానరులు, వృక్షములు చేతంబూని, సేనలను వ్యూహంబుగాఁ దీర్చి, సిద్ధులయి, నాలుగుప్రక్కలను నిలుచుండి, సమస్తదిక్కులను తిర్యగూర్ధ్వ ప్రదేశములనుం జూచుచుఁ, తృణంబు గదలినను, రాక్షసులువచ్చిరని, తలంచుచు, జాగ్రత్తతో నుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి సంహృష్టో విసృజ్యేన్ద్రజితం సుతమ్
ఆజుహావ తత స్సీతారక్షిణీ రాక్షసీ స్తదా. ౫

టీక॥తతః=అంత; రావణశ్చాపి= రావణుఁడును; సంహృష్టః = సంతోషించినవాఁడై; సుతం=కొడుకైన ; ఇంద్రజితం= ఇంద్రజిత్తును; విసృజ్య= విడిచి;తదా=అప్పుడు ; సీతారక్షిణీః= సీతనురక్షించుచున్న; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; ఆజుహావ=పిలిచెను.

అంత,నప్పుడు, రావణుఁడు సంతోషంబున,ఇంద్రజిత్తునుబంపి, సీతకుఁగావలియున్న రాక్షసులంబిలిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షస్య స్త్రిజటా చైవ శాసనా త్సముప స్థితాః

టీక ॥ రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలును; త్రిజటాచైవ = త్రిజటయును; శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన ; సముపస్థితాః=వచ్చినారు.

అంతట, త్రిజట మొదలుగాగల నారాక్షసస్త్రీలందఱు, రావణుని యాజ్ఞమేరకు, వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా ఉవాచ తతో హృష్టో రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాధిపః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; హృష్టః = సంతోషించినవాండై; తాః = ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలనుగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, సంతోషంబున, నారాక్షసస్త్రీలం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హతావింద్రజితా ఖ్యాతౌ వైదేహ్యా రామలక్ష్మణౌ
పుష్పకంచ సమారోప్య దర్శయధ్వం హతౌ రణే. ౭

టీక॥ వైదేహ్యాః = సీతకు; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; హతౌ = చంపంబడినవారలనుగా; ఆఖ్యాతౌ = చెప్పుడు. పుష్పకంచ = పుష్పకవిమానమును; సమారోప్య = ఎక్కించి; రణే = యుద్ధమునందు; హతౌ = చంపంబడిన రామలక్ష్మణులను; దర్శయధ్వం = చూపుడు.

ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హతులయిరనిసీతకు నెఱింగింపుఁడు; అటుపిమ్మట, ఆమెను పుష్పకంబునై నెక్కించుకొని పోయి, యుద్ధంబున హతులయి పడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యదాశ్రయా దవష్టబ్ధా నేయం మా ముపతిష్ఠతి
సోస్యా భర్తా సహభ్రాత్రా నిహతో రణమూర్ధని. ౮

టీక॥ యదాశ్రయాత్ = ఎవ్వనియాశ్రయమువలన; ఇయం = ఈసీత; అవష్టబ్ధా = గర్వించినదై; మాం = నన్ను; నోపతిష్ఠతి = పొందకున్నదో; సః = అట్టి; అస్యాః =

స ౪౭

ఈసీతయొక్క;భర్తా= పెనిమిటియగు రాముఁడు;రణమూర్ధని= యుద్ధాగ్రమునందు;నిహతః=వధింపఁబడినాఁడు.

ఎవ్వనియాశ్రయంబున,నీసీతగర్వితయయినాకువశ్యగాకుండినదో , అట్టి యాబిడపెనిమిటియగురాముండు,యుద్ధంబుననిహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్విశంకా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షా చ మైథిలీ
మా ముపస్థాస్యతే సీతా సర్వాభరణభూషితా. ౯

టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుఁబుట్టిన;సీతా=సీత;నిర్విశంకా = విచారములేనిదై; నిరుద్విగ్నా = దుఃఖములేనిదై;నిరపేక్షా=ఆశలేనిదై ; సర్వాభరణభూషితా = సమస్త భూషణముల చేతను అలంకరింపఁ బడినదై; మాం=నన్ను;ఉపస్థాస్యతే = పొందఁగలదు.

ఇంక , సీత , నిర్విచారయయి, దుఃఖమునువిడిచి , రాముండు వచ్చును నాశనుంగూడవదలి , సమస్తాభరణంబులునుదాల్చి , నన్నుఁబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం సలక్ష్మణమ్
అవేక్ష్య వినివృత్తాశా నాన్యాంగతి మపశ్యతీ. ౧౦
నిరపేక్షా విశాలాక్షీ మా ముపస్థాస్యతే స్వయమ్

టీక॥అన్యాం= నాకన్ననితరమయిన; గతిం=ప్రాప్యస్థానమయిన రాముని; నాపశ్యతీ=చూడకుండనట్టి ; విశాలాక్షీ=వెడల్పులయినకన్నులుగలసీత ; అద్య=ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునందు; కాలవశం = మృత్యువుయొక్కయధీనతను;ప్రాప్తం=పొందిన;సలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁగూడియున్న; రామం=రాముని;అవేక్ష్య=చూచి; వినివృత్తాశా= విడిచినయాశగలదై; నిరపేక్షా=వేఱేయపేక్షలేనిదై; స్వయం=తానె; మాం=నన్ను;ఉపాస్థాస్యతే=పొందఁగలదు.

నన్నుఁగన్నెత్తిచూడకరామునేయా

శ్రయించియుండువిశాలాక్షియగుసీత; యిప్పుడుయుద్ధంబునలక్ష్మణునితోఁగూడనిహతుండైనరామునింజూచి, యాశవదలి,ఇతరాపేక్షవిడిచి,తనకుఁదానై న్నఁబొందఁగలదు, అని, రావణుండు, రాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః. ౧౧
రాక్షస్య స్తా స్తథేత్యుక్త్వా జగ్ము ర్వై ర్యత్ర పుష్పకమ్

టీక॥తాః=ఆ; రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; తస్య=ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; తథేతి=అట్లేయని; యత్ర= ఎచ్చట; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; జగ్ముః = పోయిరి ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము).

ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్ముండగు రావణునాజ్ఞనువిని, అట్లేయనిచెప్పి, పుష్పకవిమానంబున్నచోటికిం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మాదాయ రాక్షస్యో రావణాజ్ఞయా. ౧౨
అశోకవనికాస్థాం తాం మైథిలీం సముపానయన్

టీ॥తతః=అంత; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; రావణాజ్ఞయా=రావణునియాజ్ఞచేత; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; ఆదాయ = గ్రహించి ; అశోకవనికాస్థాం=అశోకవనమునందున్న; తాం= ఆ; మైథిలీం=సీతను; సముపానయన్ = పొందించిరి.

అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రావణుని నియోగంబున , పుష్పకవిమానంబుఁదీసికొని, యశోకవనంబుననున్న సీతకుంబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము,

తా మాదాయ తు రాక్షస్యో భర్తృశోకపరాజితామ్. ౧౩
సీతా మారోపయామాసు ర్విమానం పుష్పకం తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; భర్తృశోక పరాజితాం = పెనిమిటిదుఃఖముచే లోఁగొనఁబడిన; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను; ఆదాయతు = తీసికొనినంతనె; పుష్పకం = పుష్పకమను; విమానం = విమానమును; ఆరోపయామాసుః = ఎక్కించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృదుఃఖంబునఁగృశించియున్నసీతను, బట్టి, యాపుష్పకవిమానంబుపై నెక్కించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మారోప్య సీతాం త్రిజటయా సహ. ౧౪
జగ్ము ర్దర్శయితుం తస్యై రాక్షస్యో రామలక్ష్మణౌ

టీ॥ తతః = అంత; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం = సీతను; త్రిజటయాసహ = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్పకం = పుష్పకవిమానమును; ఆరోప్య = ఎక్కించి; తస్యై = ఆసీతకొఱకు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; దర్శయితుం = చూపుటకు; జగ్ముః = పోయిరి.

అంతనా రాక్షసాంగనలట్లు సీతనుత్రిజటతోఁగూడఁ బుష్పకంబుపై నెక్కించి, యావిడకు రామలక్ష్మణులం జూపుటకై, తీసికొనిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణోకారయల్లంకాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్ ౧౫

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; లంకాం = లంకను; పతాకాధ్వజమాలినీం = రాజచిహ్నములు వ్రాసినపెక్కుములయొక్కయు వట్టిపెక్కుములయొక్కయుపఙ్క్తిగలదానిఁగా; అకారయత్ = చేయించెను.

రావణుఁడు, సంతోషంబున, లంకయంతయు, ధ్వజంబునెత్తించి, యలంకారముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాఘోషయత హృష్టశ్చ లంకాయాం రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుఁడు; హృష్టః =

సంతోషించినవాఁడై; లంకాయాం= లంకయందు; ప్రాఘోషయత = చాటించెను.

రాక్షస రాజుండగు రావణుఁడు, సంతోషాతిశయంబున, లంకయంతయునిట్లని, చాటించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవో లక్ష్మణశ్చైవ హతా వింద్రజితా రణే. ౧౬

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడును; లక్ష్మణశ్చైవ= లక్ష్మణుఁడును; రణే= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితా= ఇంద్రజిత్తుచేత; హతౌ= చంపఁబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను సిద్ధముగ యుద్ధంబునవధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విమానేనాపి సీతా తు గత్వా త్రిజటయా సహ

దదర్శ వానరాణాంతు సర్వం సైన్యం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక॥ సీతాపితు= సీతయు; విమానేన= విమానముచేత; త్రిజటయాసహ= త్రిజటతోఁగూడ; గత్వా= పోయి; నిపాతితం= వధింపఁబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వానరాణాం= వానరులయొక్క; సైన్యంతు= సైన్యమును; దదర్శ = చూచెను.

సీతత్రిజటతోఁగూడ, పుష్పకవిమానంబునారోహించిపోయి, నేలంబడియున్న వానర సైన్యమునంతయుఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనసశ్చాపి దదర్శ పిశితాశనాన్

వానరాంశ్చాపి దుఃఖార్తాన్ రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. ౧౮

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆసీత; ప్రహృష్టమనసః= సంతోషముతోం దినమనస్సుగల; పిశితాశనాంశ్చాపి= రాక్షసులను; రామలక్ష్మణపార్శ్వతః= రామలక్ష్మణులపార్శ్వంబున; దుఃఖార్తాన్ = దుఃఖముచేఁబీడింపఁబడిన; వానరాంశ్చాపి= వానరులను; దదర్శ= చూచెను.

అసీత, రాక్షసులు పరమసంతోషం బునొందియుండుటయు, వానరులు రామలక్ష్మణులసమీపంబున దుఃఖాతురుల యియుండుటయుంగనెను.

అని, తాత్పర్యము-

తతస్సీతా దదర్శోభౌ శయానౌ శరతల్పయోః
లక్ష్మణం చాపి రామంచ విసంజ్ఞౌ శరపీడితౌ. ౧౯
విధ్వస్తకవచౌ వీరౌ విప్రవిద్ధశరాసనౌ
సాయకైశ్ఛిన్నసర్వాంగౌ శరస్తంబమయౌ క్షితౌ. ౨౦

టీక॥ తతః=అంత; సీతా=సీత; క్షితౌ=భూమియందు; శరతల్పయోః=బాణములపాన్పునందు; శయానౌ=పరుండినవారలును; విసంజ్ఞౌ = తెలివిలేనివారలును; శరపీడితౌ = బాణములచేఁబీడింపఁబడినవారలును; విధ్వస్తకవచౌ = నాశమునొందినకవచములుగలవారలును; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; సాయకైః = బాణములచేత; ఛిన్నసర్వాంగౌ = భేదింపఁబడినసమస్తావయవములును గలవారలును; శరస్తంబమయౌ= బాణసమూహమయులునగు; లక్ష్మణంచాపి=లక్ష్మణుని; రామంచ=రాముని; ఉభౌ = ఇద్దఱను; దదర్శ = చూచెను.

అంత, సీతాదేవి, భూమియందు బాణతల్పంబులంబరుండియున్నవారలును, మూర్ఛనొందియున్నవారలును, బాణపీడితులును, చినిఁగిపోయినకవచములుగలవారలును, ధనుస్సులు జాఱవిడిచియున్నవారలును, బాణంబులచేసర్వావయవములందును గాయములుగలిగియున్నవారలును, బాణమయదేహులయి చూపట్టుచున్నవారలును, పరాక్రమవంతులునగురామలక్ష్మణులనిద్దఱనుం జూచెను- అని, తాత్పర్యము-

తౌ దృష్ట్వా భ్రాతరౌ తత్ర వీరౌ సా పురుషర్షభౌ
శయానౌ పుండరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. ౨౧
శరతల్పగతౌ వీరౌ తథాభూతౌ నరర్షభౌ
దుఃఖార్తా సుభృశం సీతా సుచిరం విలలాప హ. ౨౨

టీక॥ సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి; తత్ర=అచ్చట; శయానౌ=పరుండియున్నవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; పురుషర్షభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులును; పుండరీకాక్షౌ=తెల్లదామరపూలవంటికన్నులుగలవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులునగు; పావకీ=అగ్నిహోత్రునిపుత్రులగు; కుమారావివ(స్థితౌ)=స్కందవిశాఖులువలెనున్నవారలును; శరతల్పగతౌ=బాణములపాన్పునుబొందినవారలును; తథాభూతౌ=అట్లయినవారలును; నరర్షభౌ=మనుష్యశ్రేష్ఠులునగు; తౌ=ఆ; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములయినరామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి; దుఃఖార్తా=దుఃఖముచేఁబీడితయయి; సుభృశం=మిక్కిలియునధికముగా; సుచిరం=బహుకాలము; విలలాప=విలపించెను. ("హా" అనునది పాదపూరణార్థము.)

ఆసీతాదేవి, అచ్చట నేలంబరుండియున్నవారలును పరాక్రమశాలులును బురుషోత్తములును బుండరీకంబులుం బోలెవిశాలసుందరంబులగుకన్నులుగలవారలును అగ్నిపుత్రులగుస్కందవిశాఖులుంబోలెనున్నవారలును బాణతల్పగతులును అట్టిదురవస్థఁబొందియున్నవారలునగు నారామలక్ష్మణులంజూచి, పరమదుఃఖితయయి, మిక్కిలియు దీర్ఘకాలము విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

భర్తారమనవద్యాంగీ లక్ష్మణం చాసితేక్షణా
ప్రేక్ష్య పాంసుషు వేష్టంతౌ రురోద జనకాత్మజా. ౨౩

టీక॥ అనవద్యాంగీ=నిందింపరానియవయవములుగలదియు; అసితేక్షణా=నల్లనికన్నులుగలదియునగు; జనకాత్మజా=జనకమహారాజు కూఁతురయినసీతాదేవి; పాంసుషు=పరాగములందు; వేష్టంతౌ=పొరలుచున్న; భర్తారం=పెనిమిటిని; లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణునిని; ప్రేక్ష్య=చూచి; రురోద=ఏడ్చెను.

నిందింపనలవిగాని యుత్తమలక్షణవిశిష్టములగు నవయవములుగలదియు నల్లనికన్నులుగలదియునగుసీతాదేవి, తన పెనిమిటిరాముండును లక్ష్మణుండును, నేలంబరాగంబులం బొరలుచుండుటం జూచి, పరమదుఃఖితయయి, రోదనంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౪౭

సా బాష్పశోకాభిహతా సమీక్ష్య
తౌ భ్రాతరౌ దేవసమప్రభావౌ
వితర్కయంతీ నిధనం తయోస్సా
దుఃఖాన్వితా వాక్య మిదం జగాద. ౨౮

టీక॥ సా = ఆసీత; బాష్పశోకాభిహతా = కన్నీళ్లచేతనుదుఃఖముచేతను గొట్టఁబడినదై; దేవసమప్రభావౌ = దేవతలతోసమానమయినప్రభావముగల; తౌ = ఆ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను; సమీక్ష్య = చూచి; సా = ఆసీతాదేవి; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; నిధనం = చావును; వితర్కయంతీ = ఊహించుచు; దుఃఖాన్వితా = దుఃఖించినదై; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; జగాద = పలికెను.

ఆసీత, కన్నులనీళ్లుగాఱ, దేవతలంబోలెమహాప్రభావులగు నారామలక్ష్మణులఁజూచి, మృతిఁబొందిరని తలంచి, పరమదుఃఖితయయి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే సప్తచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

అష్టచత్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

భర్తారం నిహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
విలలాప భృశం సీతా కరుణం శోకకర్శితా. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; భర్తారం = పెనిమిటిని; మహాబలం = అధికమగు బలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; నిహతం = వధింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా = చూచి; శోకకర్శితా = దుఃఖముచేఁగృశింపఁబడినదై; భృశం = మిక్కిలియు; కరుణం = దుఃఖముగనపట్టుగా; విలలాప = విలపించెను.

సీత, తన పెనిమిటియు మహాబలుండగు లక్ష్మణుండును నిహతులయియుండుటఁజూచి, పరమ దుఃఖితయయి, శోకావేశంబున, నిట్లని, విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఊచు ర్లక్షణినో యే మాం పుత్రిణ్య విధవేతి చ
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ఽనృతవాదినః. ౨

టీక॥ లక్షణినః = సాముద్రికలక్షణముగల; సాముద్రికలక్షణము తెలిసినట్టియనుట; యే = ఎవ్వరు; మాం = నన్ను; పుత్రిణీ = కొడుకుగలదనియు; అవిధవేతిచ = విధవగానిదనియు; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = లక్షణజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = వధింపఁబడగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

సాముద్రికలక్షణము తెలిసినవారలెవ్వరు, మున్ను నన్నుఁ బుత్రవతి యనియు విధవగానిదనియుఁ జెప్పిరో వారలందఱిప్పుడు రాముండు నిహతుండు గాఁగా నబద్ధముఁ జెప్పువారలయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

యజ్వనో మహిషీం యే మా మూచుః పత్నీంచ సత్రిణః

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ఽ నృతవాదినః. ౩

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; మాం = నన్ను; యజ్వనః = యాగములు చేసిన వానియొక్క; మహిషీం = రాణినిగాను; సత్రిణః = బహుదినములు చేయవలసిన యాగములు చేయునట్టి వానియొక్క; పత్నీం = భార్యనుగాను; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = సాముద్రికజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = వధింపఁబడఁగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

మున్నెవ్వరు, నాభర్త యశ్వమేధ యాగంబులు సేయును సత్రంబులు గావించునని నాకుఁ జెప్పిరో, అట్టిమహాత్ములందఱు, నిప్పుడు రాముండు నిహతుండుఁ గాఁగా, నబద్ధముఁ జెప్పువారలయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచు స్సంశ్రవణే యే మాం ద్విజాః కార్తాంతికా శ్శుభామ్
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౪

టీక॥ యే = ఏ; కార్తాంతికాః = జ్యోతిశ్శాస్త్రముఁ దెలిసినట్టి; ద్విజాః = విప్రులు; సంశ్రవణే = సన్నిధియందు; మాం = నన్ను; శుభాం = మంగళకరినిగా; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = చంపఁబడఁగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

మున్ను జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలగు బ్రాహ్మణులెవ్వరు, నాయెదుట, నన్ను మంగళకరియని చెప్పిరో, ఇప్పుడు రాముండు హతుండయినపిమ్మట, వారలందఱు నబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

వీరపార్థివపత్నీ త్వం యే ధన్యేతి చ మాం విదుః
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౫

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; త్వం = నీవు; వీరపార్థివపత్నీ = పరాక్రమవంతుఁడగు

స ౪౮

రాజునకు భార్యవనియు; ధన్యేతిచ=పుణ్యవంతురాలవనియు; మాం=నన్ను; విదుః=ఎఱింగిరో; తే=ఆ; జ్ఞానినః=జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే=అందఱును; అద్య=ఇప్పుడు; రామే=రాముఁడు; హతే=వధింపఁబడఁగా; అనృతవాదినః=అబద్ధముఁజెప్పువారలు.

ఎవ్వరు, నన్నుఁజూచి, నీవుమహాపరాక్రమశాలియగురాజునకు భార్యవుగాఁగలవనియుధన్యురాలవనియుం జెప్పిరో, ఆజ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలందఱు నిప్పుడు, రాముండు హతుండగుటవలన, నబద్ధములు జెప్పువారలయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయోర్యైః కిల స్త్రియః
అధిరాజ్యేఽభిషిచ్యంతే నరేంద్రైః పతిభిస్సహ. ౬

టీక॥ యైః=ఏపద్మములతో; సహితాః(అధ్యాహృతము)=కూడిన; స్త్రియః=స్త్రీలు; నరేంద్రైః=మనుష్యులకుఁబ్రభువులయిన; పతిభిస్సహ = భర్తలతోఁగూడ; అధిరాజ్యే = సామ్రాజ్యమునందు; అభిషిచ్యంతే=అభిషేకింపఁబడుదురో; తాని (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఇమాని = ఈ; పద్మాని=పద్మములు; పాదయోః=పాదములయందు; దృశ్యంతే (అధ్యాహృతము)=ఖలు=చూడఁబడుచున్నవిగదా!

ఏవియున్నచో స్త్రీలుమహారాజులగు పెనిమిటులతోఁగూడ సామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తులగుదురో, అట్టిపద్మరేఖలు, నాపాదంబులస్పష్టముగాఁజూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వైధవ్యం యాంతి యైర్నార్యోఽలక్షణైర్భాగ్యదుర్లభాః
నాత్మనస్తాని పశ్యామి పశ్యంతీ హతలక్షణా. ౭

టీక॥ నార్యః = స్త్రీలు; యైః= ఏ; లక్షణైః = లక్షణములచేత; భాగ్యదుర్లభాః = దుర్లభమయినభాగ్యముగలవారలయి; వైధవ్యం = విధవాత్వమును; యాంతి = పొందుచున్నారో, హతలక్షణా= కొట్టఁబడినలక్షణములుగల; అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; పశ్యంతీ= చూచుచున్నదాననై; ఆత్మనః=నాకు; తాని = ఆలక్షణములను; నపశ్యామి=చూడను.

స ౪౮

ఏలక్షణంబులున్న స్త్రీలు నిర్భాగ్యలయి వైధవ్యంబు నొందుదురో, అట్టి దుష్టలక్షణంబు లెంత వెదకినను నాకు లేవు, అయితే, నాకుంగల శుభలక్షణములన్నియు వ్యర్థములయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సత్యనామాని పద్మాని స్త్రీణాముక్తాని లక్షణైః
తాన్యద్య నిహతే రామే వితథాని భవంతి మే. ౭

టీ॥ స్త్రీణాం = స్త్రీలకు; పద్మాని = పద్మరేఖలు; సత్యనామాని = అమోఘములై సఫలములు గలవిగా; లక్షణైః = శాస్త్రములచేత; ఉక్తాని = చెప్పఁబడినవి. తాని = అవి; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; నిహతే = చంపఁబడఁగా; మే = నాకు; వితథాని = వ్యర్థములు; భవంతి = అగుచున్నవి.

పద్మాకారరేఖలు, స్త్రీలకుం దప్పక మహాభాగ్యములు గల్గించునని శాస్త్రంబులం జెప్పఁబడియున్నది; ఇప్పుడు రాముండు హతుఁడగుటవలన, నాకుమాత్రమవి నిష్ఫలములైనవి.

అని, తాత్పర్యము.

కేశాస్సూక్ష్మాస్సమా నీలా భ్రువౌ చాసంగతే మమ
వృత్తే చారోమశే జంఘే దంతాశ్చావిరళా మమ. ౮

టీ॥ మమ = నాయొక్క; కేశాః = వెండ్రుకలు; సూక్ష్మాః = సన్నవియు; సమాః = ఎచ్చుతక్కువలు లేనివియు; నీలాః = నల్లనివియు; భ్రువౌ చ = కనుబొమలును; అసంగతే = సంబంధించినవి కావు. మమ = నాయొక్క; జంఘే = పిక్కలు; వృత్తే = గుండ్రములును; అరోమశే చ = వెండ్రుకలు లేనివియు; దంతాశ్చ = దంతములును; అవిరళాః = సందుగలవి కావు.

నాతల వెండ్రుకలు సూక్ష్మములయి సమములయి నల్లఁగానున్నవి; నాకనుబొమలు ఒండొంటితో సంబంధింపకున్నవి; నాపిక్కలును గుండ్రములయి వెండ్రుకలు లేకున్నవి; నాపండ్లు విరళములుగాక దట్టముగా నొండొంటితోఁ గలసియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శంఖే నేత్రే కరౌ పాదౌ గుల్ఫా వూరూవ మే చితౌ
అనువృత్తనఖా స్స్నిగ్ధా స్సమా శ్చాంగులయో మమ. ౧౦

టీక॥ మే=నాయొక్క; శంఖే= కన్నులకుసమీపమనను్న లలాటప్రదేశములును ; చితె(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి; నేత్రే=కన్నులు ... (అధ్యాహృతము)= బలిసియు... కరౌ=చేతులు; చితౌ(అధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. పాదౌ=అడుగులు ; చితౌ(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి. గుల్ఫౌ=చీలమండలును; చితౌ (అధ్యాహృతము)= బలిసియున్నవి. ఊరూచ=తొడలును; చితౌ= బలిసియున్నవి. మమ = నాయొక్క; అంగుళయః ... అనువృత్తనఖాః= గుండ్రములయినగోళ్లుగలవియు; స్నిగ్ధాః= నునుపుగలవియు; సమాశ్చ=హ స్తమునకనురూపములయినవియు.

నాకన్నులకుబాశ్వాంబునను౦డు, లలాట ప్రదేశంబులును నేత్రంబులును హస్తములునుపాదములును జీలమండలునుతొడలును బలిసియున్నవి; నాయంగుళులును గుండ్రనైనయునసఖములతో నొప్పుచున్నవియును సమంబులును యున్నవి...

స్తనౌ చా విరళౌ పీనౌ మమేమౌ మగ్నచూచుకౌ
మగ్నా చోత్సంగినీ నాభిః పార్శ్వోరస్కం చ మే చితం. ౧౧

టీక॥మమ=నాయొక్క ; ఇమౌ= ఈ; స్తనౌచ= స్తనములును;అవిరళౌ= సందులేనివియు;పీనౌ= బలిసినవియు; మగ్నచూచుకౌ = మునిగినయగ్రములుగలవియు. నాభిశ్చ=బొడ్డును; మగ్నా=లోతైనదియు;ఉత్సంగినీచ= ఉన్నతములయిన పార్శ్వములు గలదియు; మే=నాయొక్క; పార్శ్వోరస్కం= ప్రక్కలును ఱొమ్మును; చితం= బలిసినవి.

నాస్తనంబులుసందులేనివిబలిసినవి నల్లనిమొనలు గలవియు నగ్రములు గలిగినట్టి నాబలిసియున్నవి ; నానాభియుమిక్కిలియులోతుగలిగి యున్నతములగు పార్శ్వములతోనొప్పుచున్నది ; నాపార్శ్వములును ఱొమ్మును

మాంసలములుగానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మమ వర్ణో మణినిభో మృదూన్యంగరుహాణిచ
ప్రతిష్ఠితాం ద్వాదశభి ర్మా మూచు శ్శుభలక్షణామ్. ౧౨

టీక॥ మమ=నాయొక్క; వర్ణః=రంగు; మణినిభః = రత్నముతో సమానమయినది. అంగరుహాణిచ=వెండ్రుకలును; మృదూని=మెత్తనివి. మాం=నన్ను; ద్వాదశభిః=పండ్రెండిటిచేత; ప్రతిష్ఠితాం=భూమియందానినదానిఁగాను; శుభలక్షణాం= మంగళకరములయినలక్షణములుగలదానిగాను; ఊచుః=చెప్పిరి.

నామేనిరంగురత్నముంబోలె స్నిగ్ధముగానున్నది; నామేనివెండ్రుకలు మృదులములుగానున్నవి; కాఁ(స్త్ర)జ్ఞులు, నీపాదంబులపడి(వ్రేళ్లు రెండు పాదతలంబులును నేలనానియుండుటవలన, నన్ను శుభలక్షణములుగలదానిఁగా జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రయవ మచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచ వర్ణవత్
మందస్మి తేత్యేవ చ మాం కన్యాలక్షణినో ద్విజాః. ౧౩

టీక ॥ మమ (అధ్యాహృతము)= నాయొక్క; పాణిపాదంచ = అఱచేతులును అఱకాళ్లును; సమగ్రయవం= తక్కువలేని యవాకారరేఖగలవియు; అచ్ఛిద్రం = (వ్రేళ్లసందులేనివియు; వర్ణవత్= కాంతిగలవియు. కన్యాలక్షణినః = కన్యాలక్షణములు దెలిసిన; ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; మాం= నన్ను; మందస్మితేత్యేవచ= చిఱునగవుగలదానని; ఊచుః (అధ్యాహృతము)= చెప్పిరి.

నా హస్తంబులును బాదంబులును బూర్ణమయిన యవాకార రేఖతో నొప్పుచు (వ్రేళ్లనెంతమాత్రము సందులేనివై కాంతిమంతంబులయి యున్నవి; కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు, నన్నునెల్లప్పుడును జిఱునవ్వుగలదానవని, చెప్పిరి- అని, తాత్పర్యము.

స ౪౮

అధిరాజ్యాభిషేకో మే బ్రాహ్మణైః పతినా సహ
కృతాంతకుశలైరుక్తం తత్సర్వం వితథీకృతమ్. ౧౪

టీక॥ కృతాంతకుశలైః = జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు సమర్థులైన; బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచేత; మే = నాకు; పతినా (పత్యా) సహ = పెనిమిటితోఁగూడ; అధిరాజ్యే = సామ్రాజ్యమునందు; అభిషేకః = పట్టాభిషేకము; ఇతి (అభ్యాఖ్యాతము) = అని; ఉక్తం = చెప్పబడినది, [illegible] తత్సర్వం = అంతయు; వితథీకృతం = వ్యర్థముగాఁ జేయఁబడినది.

జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు సమర్థులగు బ్రాహ్మణులు, నాకు పెనిమిటితోఁగూడ, సామ్రాజ్యపట్టాభిషేకము గలుగునని చెప్పిన [illegible] వ్యర్థమాయెను. అని తాత్పర్యము.

శోధయిత్వా జనస్థానం ప్రవృత్తిముపలభ్య చ
తీర్త్వా సాగరమక్షోభ్యం భ్రాతరౌ గోష్పదే హతౌ. ౧౫

టీక॥ భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు; జనస్థానం = జనస్థానమును; శోధయిత్వా = వెదకి; ప్రవృత్తిం = సమాచారమును; ఉపలభ్య = పొందియు; అక్షోభ్యం = కలఁతపెట్టరాని; సాగరం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాఁటి; గోష్పదే = ఎద్దుకాలిగుంతమాత్రమునందు; హతౌ = వధింపఁబడినారు.

అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు, జనస్థానమును వెదకి, సీతను [illegible] సమాచారమును పొంది, దాఁటరాని సముద్రమును దాఁటి [illegible] ఎద్దుకాలిగుంతవంటి [illegible] హతులైరి. అని తాత్పర్యము.

నను వారుణమాగ్నేయమైంద్రం వాయవ్యమేవ చ
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ రాఘవౌ ప్రత్యపద్యతామ్. ౧౬

టీక॥ రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులు; వారుణం = వారుణాస్త్రమును; ఆగ్నే

స ౭౮

యం=ఆగ్నేయాస్త్రమును; ఐంద్రం= ఐంద్రాస్త్రమును; వాయవ్యమేవచ = వాయవ్యాస్త్రమును; బ్రహ్మశిరః= బ్రహ్మశిరస్సను;అస్త్రంచైవ=అస్త్రమును;ప్రత్యపద్యేతాం (ప్రత్యపద్యేతాం) నను=పొందిరే.

రామలక్ష్మణులు, వారుణాస్త్రము నాగ్నేయాస్త్రము నైంద్రాస్త్రమును వాయవ్యాస్త్రమును బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రమునుంబొందియుండిరే! ఆయస్త్రంబులన్నియునిప్పుడెచ్చటికింబోయి నవి? అని, తాత్పర్యము.

అదృశ్యమానేన రణే మాయయా వాసవోపమౌ
మమ నాథా వనాథాయా నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౭

టీక॥ అనాథాయాః= నాథుండులేనట్టి;మమ=నాయొక్క; నాథౌ=నాథులును;వాసవోపమౌ=ఇంద్రునితోఁబోలికగలవారలునగు; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;రణే= యుద్ధమునందు;అదృశ్యమానేన = చూడఁబడకున్నట్టియింద్రజిత్తుచేత; మాయయా= మాయచేత; నిహతౌ = వధింపఁబడినారు.

ఇంద్రజిత్తుయుద్ధంబునమాయచేనదృశ్యుండై,కపటంబున, దేవేంద్రసమానులగు రామలక్ష్మణుల వధించినాఁడు; నేననాథనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

నహి దృష్టిపథం ప్రాప్య రాఘవస్య రణే రిపుః
జీవన్ ప్రతినివర్తేత యద్యపి స్యాన్మనోజవః. ౧౮

టీక॥ రిపుః=శత్రువు; మనోజవః= మనోవేగముగలవాఁడు; యద్యపిస్యాత్=అయినను;రణే=యుద్ధమునందు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; దృష్టిపథం= చూపుయొక్క మార్గమును; ప్రాప్య=పొంది;జీవన్= బ్రతికినవాఁడై;నప్రతినివర్తేతహి= మరలఁడుగదా!

మనోవేగముగలవాఁడైననుశత్రువు యుద్ధంబునరామునికంటంబడి, మరలఁబ్రాణముతోనావలికింబోఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

న కాలస్యాతి భారోఽస్తి కృతాంతశ్చ సుదుర్జయః
యత్ర రామస్సహ భ్రాత్రా శేతే యుధి నిపాతితః. ౧౯

టీక॥ యత్ర = ఎందువలన; రామః= రాముఁడు; భ్రాత్రాసహ = తమ్ముఁడైనలక్ష్మణునితోఁగూడ ; యుధి= యుద్ధమునందు; నిపాతితః = పడద్రోయఁబడినవాఁడై; శేతే= పరుండియున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అందువలన; కాలస్య= కాలమునకు; అతిభారః=అశక్యము; నాస్తి= లేదు. కృతాంతశ్చ = దైవముసూత్రము; సుదుర్జయః= ఎంతమాత్రముజయింపనలవిగానిది-

మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు తమ్మునితోఁగూడయుద్ధంబున హతుండై , నేలంబరుండి యున్నాఁడు, కావున, కాలమునకశక్యమేదియు లేదు; దైవమునకెదురులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

న శోచామి తథా రామం లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
నాత్మానం జననీం వాపి యథా శ్వశ్రూం తపస్వినీమ్. ౨౦

టీక॥ తపస్వినీం= శోచనీయయగు; శ్వశ్రూం = అత్తయైనకౌసల్యనుగూర్చి; యథా= ఎట్లో; తథా= అట్లు; రామం = రామునిగూర్చియు; మహాబలం= అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణునిగూర్చియు; నశోచామి=దుఃఖింపను . ఆత్మానం= నన్నుఁగూర్చిగాని; జననీంవాపి = తల్లినిగూర్చిగాని (శోచామి)= దుఃఖింపను.

శోచనీయురాలగు నాయత్తను గౌసల్యనుదలంచుకొన్న నాదుఃఖముగలుగునట్లు , రామునిగాని మహాబలుండగు లక్ష్మణునిగాని , నన్నుఁగాని నాతల్లినిగాని, తలంచుకొన్నను, అంత దుఃఖముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

సా నచింతయతే నిత్యం సమాప్తవ్రత మాగతమ్
కదా ద్రక్ష్యామి సీతాంచ లక్ష్మణంచ సరాఘవమ్. ౨౧

టీక॥ సా = ఆకౌసల్య; సమాప్తవ్రతం = ముగింపఁబడిన వ్రతముగలవాఁడును; ఆగతం = వచ్చినవాఁడనగు; సరాఘవం = రామునితోఁగూడిన; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణునిన్; సీతాంచ = సీతను; కదా = ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యామి = చూడఁగలను; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అనుచింతయతే = తలంచుచుండును.

ఆకౌసల్య "పదునాలుగు సంవత్సరంబులను వనంబునం గడపి సీతాలక్ష్మణ సహితుఁడయి వచ్చినరాముని, ఎప్పుడు, చూచెదను?" అని, మెల్లమెల్లమనుగోరుచుండును, అని సీత, విలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

పరిదేవయమానాం తాం రాక్షసీ త్రిజటాబ్రవీత్

టీక॥ త్రిజటా = త్రిజట యను; రాక్షసీ = రాక్షసి; పరిదేవయమానాం = దుఃఖించుచున్న; తాం = ఆసీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లుదుఃఖించుచున్న సీతంజూచి, త్రిజటయను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మా విషాదం కృథా దేవి భర్తాయం తవ జీవతి. ౨౨

టీక॥ దేవి = అమ్మా! విషాదం = దుఃఖమును; మాకృథాః = చేయవలదు. అయం = ఈ; తవ = నీయొక్క; భర్తా = పెనిమిటి; జీవతి = బ్రతికియున్నాఁడు.

అమ్మా! నీవుదుఃఖింపవలదు; నీభర్త బ్రతికియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కారణానిచ పశ్యామి మహాంతి సదృశానిచ
యథేమౌ జీవతో దేవి భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౩

టీక॥ దేవి = అమ్మా! యథా = ఎట్లు; ఇమౌ = ఈ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; జీవతః = బ్రతికియున్నా

రో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; మహాంతి=గొప్పవియు; సదృశానిచ=అనురూపములునగు; కారణానిచ=కారణములనుగూడ ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

అమ్మా! ఈరామలక్ష్మణు లిద్దఱు బ్రతికియున్నారనుటకుం దగినకారణములు గానవచ్చుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

న హి కోపపరీతాని హర్షపర్యుత్సుకానిచ
భవంతి యుధి యోధానాం ముఖాని నిహతే పతౌ. ౨౪

టీక॥పతౌ(పత్యౌ)=నాయకుఁడు; నిహతే=వధింపఁబడఁగా; యుధి= యుద్ధమునందు; యోధానాం=భటులయొక్క; ముఖాని=ముఖములు; కోపపరీతాని; కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినవియు; హర్షపర్యుత్సుకానిచ= సంతోషముచేఁబ్రసన్నములైనవియు ; నభవంతి హి=కావుగదా!

నాథుఁడుహతుఁడగునేని, యుద్ధంబున యోధులముఖములు, ఇట్లు, కోపంబుతోఁ గూడినవిగాఁగాని సంతుష్టములుగాఁగాని,కాఁజాలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం విమానం వైదేహి పుష్పకం నామ నామతః
దివ్యం త్వాం ధారయే న్నైవం యద్యేతౌ గతజీవితౌ. ౨౫

టీక॥ వైదేహి = సీతాదేవి! ఏతౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; గతజీవితౌయది = పోయినప్రాణముగలవారలగుదురేని; నామతః= పేరుచేత; పుష్పకంనామ = పుష్పకమని ప్రసిద్ధమయిన; దివ్యం = స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; ఇదం = ఈ; విమానం = విమానము; ఏవం=ఇట్లు, త్వాం=నిన్ను; నధారయేత్=ధరింపదు.

సీతాదేవీ ! మఱియుఁనీ రామలక్ష్మణులు మృతిఁబొందియున్నచో , స్వర్గంబునం బుట్టిన యీపుష్పకవిమానము నిన్నిట్లువహింపదు.

అని, తాత్పర్యము.

హతవీరప్రధానా హి హతోత్సాహా నిరుద్యమా
సేనా భ్రమతి సంఖ్యేషు హతకర్ణేవ నౌర్జలే. ౨౬

టీక॥ హతవీరప్రధానా = చంపఁబడిన ప్రధానవీరుఁడుగల; సేనా = సేన; హతోత్సాహా = కొట్టఁబడిన యుత్సాహముగలదై; నిరుద్యమా = ప్రయత్నము లేనిదై; సంఖ్యేషు = యుద్ధములందు; జలే = జలమునందు; హతకర్ణా = చంపఁబడిన యోడనడపువాఁడుగల; నౌరివ = ఓడవలె; భ్రమతి = భ్రమించుచుండును.

సేనానాథుఁడు చంపఁబడునేని, యట్టి సైన్యము నిరుత్సాహమును బ్రయత్నంబు లేనిదియునై, జలంబుల కర్ణధారుండు లేని యోడ పగిది, యుద్ధంబుల దిక్కు లేక తిరుగుడునొందియుండును. అని తాత్పర్యము.

ఇయం పున రసంభ్రాంతా నిరుద్విగ్నా తరస్వినీ
సేనా రక్షతి కాకుత్స్థౌ మయా ప్రీత్యా నివేదితౌ. ౨౭

టీక॥ ఇయం = ఈ; సేనా పునః = వానరసేనయో; అసంభ్రాంతా = తొట్రుపాటు లేనిదై; నిరుద్విగ్నా = భయము లేనిదై; తరస్వినీ = బలముగలదై; ప్రీత్యా = సంతోషము చేత; మయా = నాచేత; నివేదితౌ = చెప్పఁబడిన; కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను; రక్షతి = రక్షించుచున్నది.

ఈ వానరసేన యట్లు లేదు; ఇది, తొట్రుపడక భయము నొందక, నేను బ్రతికియున్నారని చెప్పిన యీ రామలక్ష్మణులను, సంతోషంబున జాగ్రత్తతో రక్షించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వం భవ సువిస్రబ్ధా అనుమానై స్సుఖోదయైః
అహతౌ పశ్య కాకుత్స్థౌ స్నేహా దేత ద్బ్రవీమి తే. ౨౮

టీక॥ సా = అట్టి; త్వం = నీవు; సుఖోదయైః = సుఖకరములయినపుట్టుకగల; అనుమానైః = చిహ్నములచేత; సువిస్రబ్ధా = మిక్కిలియు నమ్మకము

గలదానవు;భవ=అగుము. అహతౌ=వధింపఁబడకున్నట్టి;కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను; పశ్య = చూడుము. స్నేహాత్=చెలిమివలన;ఏతత్= దీని; తే=నీకు;బ్రవీమి=చెప్పెదను.

అట్లు, అనాయాసముగాఁ దెలియఁదగినయాచిహ్నములచేత , నీవు రామలక్ష్మణులు జీవించి యున్నారని స్వస్థముగా నుండుము ; రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు చూడుము ; నీయందలి స్నేహంబున , నీకింతదూరము చెప్పుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అనృతం నోక్తపూర్వం మే నచవక్ష్యే కదాచన
చారిత్రసుఖశీలత్వా త్ప్రవిష్టాసి మనో మమ. ౨౯

టీక॥మే(మయా)=నాచేత ; అనృతం=అబద్ధము;నోక్తపూర్వం=ముందు చెప్పఁబడినదిగాదు.కదాచన = ఒకానొకప్పుడును; నవక్ష్యేచ=చెప్పను.చారిత్రసుఖశీలత్వాత్= పాతివ్రత్యముచే సుఖకరమయినస్వభావము గలుగుటవలన;మమ=నాయొక్క;మనః=మనస్సును;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదానవు; అసి=అగుచున్నావు.

నేనిదివఱకునీతోనబద్ధముఁ జెప్పినది లేదు;ఇంకనుంజెప్పను;నీవుపాతివ్రత్యంబుతోనొప్పుచున్న స్వభావంబుగలదానవగుటచేత,నీయందునాకుమిక్కిలియ మక్కువగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

నేమౌ శక్యౌ రణే జేతుం సేంద్రైరపి సురాసురైః

టీక॥ఇమౌ=ఈరామలక్ష్మణులు ; రణే=యుద్ధమునందు;సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి= సురలచేతనునసురులచేతను ; జేతుం=జయించుటకు;నశక్యౌ=అలవిగారు.

యుద్ధంబున దేవేంద్రునితోఁ గూడినసురాసురులకైనను, రామలక్ష్మణులంజయింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

తాదృశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తవ. ౩౦

టీక॥ తాదృశం=అట్టి; దర్శనం = చూపును; దృష్ట్వా=చూచి; మయా=నాచేత; తవ=నీకును; ఆవేదితం= తెల్పఁబడినది.

బ్రతికియుండుటకు సూచకంబు లగు లక్షణంబులం జూచి, నీకుఁ జెప్పితిని.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ సుమహచ్చిహ్నం శనైః పశ్యస్వ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి=సీతా! సుమహత్=మిక్కిలియుఁ గొప్పదగు; ఇదం= ఈ; చిహ్నంచ=గుఱుతును; శనైః = మెల్లఁగా; పశ్యస్వ=చూడుము.

సీతాదేవీ! గొప్పదియిది యొకటి యున్నది; ఈచిహ్నముం జూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంజ్ఞావప్యుభావేతౌ నైవలక్ష్మీర్వియుజ్యతే. ౩౧

టీక॥ ఏతౌ = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; నిస్సంజ్ఞావపి= తెలివిలేనివారలయినను; లక్ష్మీః=కాంతి; నైవ వియుజ్యతే=విడువక నేయున్నది.

ఈ రామలక్ష్మణులు, మూర్ఛనొంది యున్నను, వీరల ముఖకాంతి యెంతమాత్రము తొలఁగకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్
దృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి వైకృతమ్. ౩౨

టీక॥ ప్రాయేణ = తఱుచుగా; గతాయుషాం = పోయినయాయుస్సుగలవారలును; గతసత్త్వానాం= పోయినప్రాణములుగలవారలునగు ; పురుషాణాం=పురుషులయొక్క ; వక్త్రేషు= ముఖములు ; దృశ్యమానేషు= చూడఁబడుచుండఁగా; పరం = అధికమయిన; వైకృతం=వికారము; భవతి= అగుచున్నది.

తఱుచుగా, మృతిఁబొందినవారల ముఖములం జూడఁగా, నవిమిక్కిలియు వికారముగలిగియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

త్యజ శోకంచ మోహంచ దుఃఖంచ జనకాత్మజే
రామలక్ష్మణయో రర్థే నాద్య శక్య మజీవితుమ్. ౩౩

టీక॥ జనకాత్మజే=సీతాదేవీ! అద్య=ఇప్పుడు; రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క; అర్థే= నిమిత్తముయి; శోకంచ=దుఃఖవికారమును; మోహంచ=మూర్ఛను; దుఃఖంచ=మనోవ్యథను; త్యజ=విడువుము. అజీవితుం=బ్రతుకకుండుటకు; నశక్యం= అలవిగాదు.

సీతాదేవీ! నీవురామలక్ష్మణులనిమిత్తమయి, యిట్లుమూర్ఛనొందుచు దుఃఖింపకుము; రామలక్ష్మణులుబ్రతికియున్నారనుటకుసందియము లేదు. అని, త్రిజట, సీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు వచనం తస్యా స్సీతా సురసుతోపమా
కృతాంజలి రువాచేద మేవ మస్త్వితి మైథిలీ. ౩౪

టీక॥సురసుతోపమా= దేవకన్యకతోఁబోలికగల; మైథిలీ= మిథిలయందుఁ బుట్టిన; సీతా=సీత;తస్యాః= ఆత్రిజటయొక్క; వచనం=మాటను;శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; కృతాంజలిః = చేయఁబడినచేమోడ్పుగలదై; ఏవం= ఇట్లు; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=అని; ఇదం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

దేవకన్యాసమానురాలగు సీతాదేవి, యాత్రిజటచెప్పినమాటనువిని, చేమోడ్పుగిలించి, నీవుచెప్పినట్లె, రామలక్ష్మణులు జీవించియేయుండుఁగాక, యనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విమానం పుష్పకం తత్తు సన్నివర్త్య మనోజవమ్
దీనా త్రిజటయా సీతా లంకామేవ ప్రవేశితా. ౩౫

టీక॥త్రిజటయా=త్రిజటచేత; తత్=ఆ; మనోజవం= మనోవేగముగల; పుష్పకం = పుష్పకమను; విమానం=విమానమును; సన్నివర్త్యతు=

మఱలించియు; దీనా = దుఃఖితురాలగు; సీతా = సీతాదేవి; లంకామేవ = లంకాపురినే; ప్రవేశితా = ప్రవేశింపఁజేయఁబడినది.

అంతఁ ద్రిజట, మనోవేగంబుతోఁ గూడియున్న యాపుష్పకవిమానంబును మఱలించి, దీనురాలగు సీతాదేవినిలంకాపురికిం దీసికొనిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్రిజటయా సార్ధం పుష్పకా దవరుహ్య సా
అశోకవనికామేవ రాక్షసీభిః ప్రవేశితా. ౩౬

టీక॥ తతః = అంత; సా = ఆసీత; త్రిజటయా సార్ధం = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్పకాత్ = పుష్పకవిమానంబుననుండి; అవరుహ్య = డిగ్గి; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; అశోకవనికామేవ = అశోకవనమునే; ప్రవేశితా = ప్రవేశింపఁజేయఁబడినది.

అంత, రాక్షసస్త్రీలు, సీతనుత్రిజటతోఁగూడ, పుష్పకవిమానంబుననుండిదింపి, యశోకవనముఁజేర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య సీతా బహువృక్షషండాం
తాం రాక్షసేంద్రస్య విహారభూమిమ్
సంప్రేక్ష్య సంచింత్య చ రాజపుత్రౌ
పరం విషాదం సముపాజగామ. ౩౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; బహువృక్షషండాం = అధికమయినవృక్షసమూహములుగల; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునియొక్క; విహారభూమిం = విహారస్థానమయిన; తాం = ఆయశోకవనికను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; రాజపుత్రౌ = రాచకొమరులగురామలక్ష్మణులను; సంప్రేక్ష్య = చూచియు; సంచింత్యచ = తలంచియు; పరం = అధికమయిన; విషాదం = దుఃఖమును; సముపాజగామ = పొందెను.

సీతాదేవి, పెక్కువృక్షములతోఁ గూడినదియు రాక్షసరాజుండగురావ

ణుని విహారస్థానమునగు నశోకవనికను ప్రవేశించి, రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులం దలంచుకొని, పరమ దుఃఖంబునొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకోనపంచాశస్సర్గప్రారంభః.

ఘోరేణ శరబంధేన బద్ధౌ దశరథాత్మజౌ
నిశ్శ్వసంతౌ యథా నాగౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౧
సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠా స్ససుగ్రీవా మహాబలాః
పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థు శ్శోకపరిప్లుతాః. ౨

టీక॥ మహాబలాః = అధికమయినబలముగల; ససుగ్రీవాః = సుగ్రీవునితోఁగూడిన; తే = ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః = వానరోత్తములు; సర్వే = అందఱును; ఘోరేణ = భయంకరమయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బద్ధౌ = బంధింపఁబడినవారలును; నాగౌ యథా = సర్పములువలె; నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్నవారలును; శయానౌ = పరుండియున్నవారలును; రుధిరోక్షితౌ = నెత్తురుచేదడుపఁబడినవారలును; మహాత్మానౌ = అధికమయినప్రభావముగలవారలునగు; దశరథాత్మజౌ = దశరథునికొడుకులయిన రామల

సర్గ

క్ష్మణులను; పరివార్య=పరివేష్టించి; శోకపరిప్లుతాః=దుఃఖముచేఁజలించినవారలయి; తస్థుః=ఉండిరి.

సుగ్రీవుండు మొదలుగాఁగల మహాబలశాలులగు నావానరోత్తములందఱును, భయంకరంబగు నాగపాశంబుచే బద్ధులును, సర్పములుంబోలె నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవారలును, నెత్తుటందోఁగి భూమింబరుండియున్నవారలునగు మహాత్ములనారామలక్ష్మణులంబరివేష్టించి, దుఃఖితులయియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే రామః ప్రత్యబుధ్యత వీర్యవాన్
స్థిరత్వా త్సత్త్వయోగాచ్చ శరై స్సందానితోఽపి సన్. ౩

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే= ఈనడుమను; వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=రాముఁడు; శరైః= బాణములచేత; సందానితస్సన్నపి = బద్ధుఁడైనను; స్థిరత్వాత్=ధీరుఁడగుటవలనను; సత్త్వయోగాచ్చ= బలముతోటిసంబంధమువలనను; ప్రత్యబుధ్యత=మేలుకొనెను.

ఇంతలో, వీర్యవంతుండగు రాముండు, బాణపాశంబులబద్ధుండైయున్నను, ధీరుండగుటవలనను బలవంతుండగుటవలనను, మూర్ఛదేఱెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దృష్ట్వా సరుధిరం విషణ్ణం గాఢ మర్పితమ్
భ్రాతరం దీనవదనం పర్యదేవయ దాతురః. ౪

టీక॥ తతః=అంత; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సరుధిరం= నెత్తురుతోఁగూడినవాఁడును; విషణ్ణం = దుఃఖితుండును; గాఢం=గట్టిగా; అర్పితం= బాణములచేఁబొడువఁబడినవాఁడును; దీనవదనం= గర్వముడిగినముఖముగలవాఁడునగు; భ్రాతరం=తమ్మునిని; దృష్ట్వా=చూచి; ఆతురః=దుఃఖితుండై; పర్యదేవయత్=విలపించెను.

అంత, నారాముండు, నెత్తురుగాఱుదుఃఖితుండై గాఢంబుగాబాణములచేబాధితుండైదీనవదనుండైయున్నతమ్మునిలక్ష్మణుంజూచి, దుఃఖంబున, నిట్లని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మే సీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోఽద్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిర్జితమ్. ౫

టీక॥యః=ఎవ్వఁడనై; అద్య= ఇప్పుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; నిర్జితం= జయింపఁబడినవాఁడును; శయానం= పరుండియున్నవాఁడునగు; భ్రాతరం= తమ్మునిని; పశ్యామి= చూచుచున్నానో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి; మే=నాకు; సీతయా=సీతచేత; కిన్నుకార్యం=ఏమికార్యము? జీవితేనవా=ప్రాణముచే తంగాని; కింకార్యం=ఏమికార్యము?

నాతమ్ముఁడు, యుద్ధంబున నిర్జితుండై నేలంబడిపొరలుచుండుటం జూచుచుంటినేని యింక, నాకు సీతతో నేమి కార్యము? నా ప్రాణముతోఁగాని నాకింకేమి ప్రయోజనము?

అని, తాత్పర్యము.

శక్యా సీతాసమా నారీ మర్త్యలోకే విచిన్వతా
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివ స్సాంపరాయికః. ౬

టీక॥మర్త్యలోకే= భూలోకమునందు; విచిన్వతా=వెదకుచున్న ; మయా(అధ్యాహృతము)= నాచేత; సీతాసమా= సీతతో సమానమయిన ; నారీ=స్త్రీ; ప్రాప్తుం (అధ్యాహృతము)=పొందుటకు; శక్యా= అలవియగును; సచివః= సహాయుఁడును; సాంపరాయికః=యుద్ధంబునసమర్థుఁడును నగు; లక్ష్మణసమః= లక్ష్మణునితో సమానుఁడైన; భ్రాతా=తమ్ముఁడు; న (శక్యః)=అలవి గాఁడు.

భూలోకంబున వెదకినచో, సీతకు సరియయిన వనితను సంపాదింపవచ్చును; యుద్ధంబునసమర్థుఁడును సహాయుండునగు లక్ష్మణునితో సమానుఁడగు తమ్ముని మాత్రము పొందనలవి గాదు.

అని, తాత్పర్యము.

పరిత్యక్ష్యా మ్యహం ప్రాణం వానరాణాంతు పశ్యతామ్
యది పంచత్వ మాపన్న స్సుమిత్రానందవర్ధనః. ౭

టీక॥ సుమిత్రానందవర్ధనః= సుమిత్రయొక్క-సంతోషమునువృద్ధిఁబొందించునట్టి,లక్ష్మణుండు; పంచత్వం = మరణమును; ఆపన్నోయది= పొందినవాఁడగునేని; అహం=నేను; వానరాణాం=వానరులు; పశ్యతాంతు=చూచుచుండఁగానే; ప్రాణం= ప్రాణమును; పరిత్యక్ష్యామి=విడిచెదను.

సుమిత్రకూఁతిమికొమరుండగులక్ష్మణుండు, మరణముపొందునేని, నేను, ఈవానరులుచూచుచుండగానే, ప్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను వక్ష్యామి కౌసల్యాం మాతరం కిన్ను కైకయీమ్

టీక॥ మాతరం=తల్లి యయిన;కౌసల్యాం=కౌసల్యనుగూర్చి;కిన్ను=ఏమి; వక్ష్యామి = చెప్పఁగలను? కైకయీం=కైకేయినిగూర్చి; కిన్ను (వక్ష్యామి)=ఏమిచెప్పఁగలను?

నేను; అయోధ్యకుఁబోయి, నాతల్లికౌసల్యకేమి చెప్పుదును? కైకేయికేమిచెప్పుదును. అని, తాత్పర్యము.

కథ మంబాం సుమిత్రాంచ పుత్రదర్శనలాలసామ్. ౮
వివత్సాం వేపమానాంచ క్రోశంతీం కురరీ మివ
కథ మాశ్వాసయిష్యామి యది యాస్యామి తం వినా. ౯

టీక॥తంవినా= ఆలక్ష్మణుండులేక; యాస్యామియది=పోవుదునేని;కథం=ఎట్లు;పుత్రదర్శనలాలసాం=కొడుకును చూడుటయందధికేచ్ఛగలదియును;వివత్సాం=విడిచినదూడగలదియు ; వేపమానాంచ = వడంకుచున్నదియు ; కురరీమివ=లేడివలె;క్రోశంతీం= విలపించుచున్నదియునగు;అంబాం= తల్లియగు;సుమిత్రాం=సుమిత్రను; కథం=ఎట్లు=ఆశ్వాసయిష్యామి=ఊఱడింపఁగలను?

లక్ష్మణుండు,లేక , నేనుమాత్రమయోధ్యకుఁబోదునేని, పుత్రదర్శనలాలసయుదూడనువిడచినలేడివలె విలపించుచున్నదియునగు తల్లియయిన సుమిత్రనెట్టులాశ్వాసింపఁగలను?

అని, తాత్పర్యము.

స ౪౯

కథంవక్ష్యామి శత్రుఘ్నం భరతంచ యశస్వినమ్

టీక॥ శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నునిగూడియు; యశస్వినం= అధికమయినకీర్తిగల; భరతంచ = భరతునిగూడియు; కథం=ఎట్లు; వక్ష్యామి=చెప్పఁగలను?

శత్రుఘ్నునితోమహాయశుండగుభరతునితోనుఏమిచెప్పుదును?

అని, తాత్పర్యము.

మయా సహ వనం యాతో వినా తేనా గతః పునః. ౧౦

ఉపాలంభం న శక్ష్యామి సోఢుం బత సుమిత్రయా

టీక॥యః (అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; మయాసహ = నాతోఁగూడ;వనం=అడవిని; యాతః = పొందినాఁడో;తేనవినా = అతనివిడిచి;పునః=మరల; ఆగతః = వచ్చినాఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; సుమిత్రయా=సుమిత్రచేత;కృతం (అధ్యాహృతము)= చేయఁబడిన; ఉపాలంభం=తిరస్కారమును;సోఢుం = సహించుటకు;నశక్ష్యామి= చాలను. బత=అయ్యో!

"నతోఁగూడ వనంబునకు వచ్చిన వాని లక్ష్మణుని విడిచివచ్చినావే" అని , సుమిత్రనన్నుఁదప్పచెప్పను; అయ్యో!దానినేసహింపఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ దేహం త్యక్ష్యామి నహి జీవితు ముత్సహే. ౧౧

టీక॥ ఇహైవ = ఇచ్చటనె ; దేహం=దేహమును;త్యక్ష్యామి = విడిచెదను. జీవితుం = బ్రతుకుటకు;నోత్సహేహి=కోరనుగదా!

నేనింకజీవింపఁజాలను ; ఇచ్చటనె ప్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ధి ఙ్మాం దుష్కృతకర్మాణ మనార్యం యత్కృతే హ్యసౌ

లక్ష్మణః పతిత శ్శేతే శరతల్పే గతాసువత్. ౧౨

టీక॥ యత్కృతేహి = ఎవ్వనిని మిత్తమయ్యే = అసౌ = ఈ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; శరతల్పే = బాణములపాన్పునందు;పతితః= పడినవాఁ

డై; గతాసువత్ = పోయినప్రాణములుగలవాఁడువలె; శేతే = పరుండియున్నాఁడో; తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి; దుష్కృతకర్మాణం = పాపకర్ముఁడను; మాం = నన్ను; ధిక్ = ఛీ; హింపఁబడుటయగుఁగాక.

ఎవ్వనినిమిత్తమయి, యీలక్ష్మణుండు; బాణతల్పంబున చచ్చినట్లుపడియున్నాఁడో, అట్టి పాపకర్ముఁడను దుష్టుండనగు నేనుదహింపఁబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము,

త్వం నిత్యం సువిషణ్ణం మా మాశ్వాసయసి లక్ష్మణ
గతాసు ర్నాద్య శక్నోషి మా మార్త మభిభాషితుమ్. ౧౩

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! సః = అట్టి; త్వం = నీవు; విషణ్ణం = దుఃఖితుండనగు; మాం = నన్ను; ఆశ్వాసయసి = ఓదార్చితువు. అద్య = ఇప్పుడు; గతాసుః = పోయినప్రాణములుగలవాఁడవై; ఆర్తం = దుఃఖితుండనగు; మాం = నన్నుఁ గూర్చి; అభిభాషితుం = చెప్పుటకు; నశక్నోషి = చాలవు.

లక్ష్మణుఁడా! నేనుదుఃఖితుండనగుదు నేని, నీవునన్నాశ్వాసింపుచుందువు; ఇంకనీవు, మరణంబునొందినపిదప, నేనెంత దుఃఖితుండనైనను, నన్నాశ్వాసింపఁజాలవుగదా!
అని, తాత్పర్యము.

యేనాద్య నిహతా యుద్ధే రాక్షసా వినిపాతితాః
తస్యా మేవ క్షితౌ వీర స్స శేతే నిహతః పరైః. ౧౪

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; యేన = ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; నిహతాః = చంపఁబడినవారలయి; వినిపాతితాః = పడఁద్రోయఁబడినారో; సః = అట్టి; వీరః = పరాక్రమశాలియగులక్ష్మణుఁడు; తస్యాం = ఆ; క్షితౌ ఏవ = భూమియందే; పరైః = శత్రువులచేత; నిహతః = వధింపఁబడినవాఁడై; శేతే = పరుండియున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, ఇప్పుడు, యుద్ధంబున రాక్షసులవధించిపడఁద్రోసెనో, అట్టి వీరుండగులక్ష్మణుఁడు, అచ్చటనే శత్రువులచే నిహతుండై; పరుండి యున్నాఁడు! అని, తాత్పర్యము.

శయాన శ్శరతల్పేస్మిన్ స్వశోణితపరిప్లుతః
శరజాలై శ్చితో భాతి భాస్కరో స్త మివ వ్రజన్. ౧౫

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; శరతల్పే= బాణములపాన్పునందు; శయానః=పరుండియున్నవాఁడును ; స్వశోణితపరిప్లుతః=తన నెత్తురు చేఁదడుపఁబడినవాఁడును; శరజాలైః= బాణసమూహముల చేత; చితః= వ్యాపింపఁబడినవాఁడునగు; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈలక్ష్మణుఁడు; అస్తం = అస్తమయమును; వ్రజన్=పొందుచున్న; భాస్కర ఇవ=సూర్యుఁడువలె; భాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

ఈలక్ష్మణుండిట్లు , బాణములపాన్పునంబరుండి, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగాఁ, బాణములు దేహమంతయుఁ గ్రుచ్చుకొనియుండ, విసంజ్ఞుండైయుండుటం జేసి, అస్తమయమునొందు సూర్యునిపగిది శాంతుండైయున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బాణాభిహతమర్మత్వా న్నశక్నో త్యభిభాషితుమ్
రుజా చా బ్రువతో ప్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. ౧౬

టీక॥అయం (అధ్యాహృతము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; బాణాభిహత మర్మత్వాత్=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన జీవస్థానములుగలవాఁడగుటవలన ; అభిభాషితుం=మాటలాడుటకు; నశక్నోతి=చాలఁడు. అబ్రువతోపి=చెప్పనివాఁడైనను; అస్య=ఈలక్ష్మణునియొక్క; రుజా చ=బాధయు; దృష్టిరాగేణ=చూపుసందలిప్రేమచేత; సూచ్యతే=తెలుపఁబడుచున్నది.

జీవస్థానంబులందంతటను బాణంబులం బ్రహరింపఁబడియుండుటవలన , నీలక్ష్మణుండు మాటలాడఁజాలకున్నాఁడు; ఇతండు చెప్పకపోయినను , ఇతనిచూపువలననె, యితనిబాధ తెలియవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ మాం వనం యాంత మనుయాతో మహాద్యుతిః
అహ మప్యనుయాస్యామి తథైవైనం యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ యథైవ = ఎట్లే; మహాద్యుతిః = అధికమయినకాంతిగల లక్ష్మణుడు; వనం = అడవిని; యాంతం = పొందుచున్న; మాం = నన్ను; అనుయాతః = వెంబడించినవాఁడో; తథైవ = అట్లే; అహమపి = నేనును; యమక్షయం = యమునిగృహమును; యాంతం (అధ్యాహృతము) = పొందుచున్న; ఏనం = ఈ లక్ష్మణుని; అనుయాస్యామి = వెంబడించెదను.

మహాతేజుఁడగు నీలక్ష్మణుండు నేను వనంబునకువచ్చు నప్పుడు నన్నెట్లు వెంబడించివచ్చినాఁడో, అట్లే, నేనును, యమునియొద్దకుఁబోవు నీలక్ష్మణుని వెంబడించిపోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టబంధుజనో నిత్యం మాంచ నిత్య మనువ్రతః
ఇమా మద్య గతోవస్థాం మమానార్యస్య దుర్నయైః. ౧౮

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; ఇష్టబంధుజనః = ప్రియులయినబంధుజనులు గలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; మాంచ = నన్నును; అనువ్రతః = అనుసరించినవాఁడునగు; అయం (అధ్యాహృతము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; అనార్యస్య = దుష్టుఁడనగు; మమ = నాయొక్క; దుర్నయైః = అక్రమములచేత; అద్య = ఇప్పుడు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; గతః = పొందినాఁడు.

ఎల్లప్పుడును బంధుజనులయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడును ఎల్లప్పుడును నన్ననుసరించియుండువాఁడు నగు నీలక్ష్మణుండు, దుష్టుఁడనగు నాయక్రమములచేత, నిప్పుడీమరవస్థంబొందినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సురుష్టేనాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సంస్మరే
పరుషం విప్రియం వాపి శ్రావితం న కదాచన. ౧౯

టీక॥ సురుష్టేనాపి = మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడైనను; వీరేణ = పరాక్రమవంతుఁడగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; పరుషం = కఠినవచనముగాని; విప్రియం వాపి = అప్రియమయినమాటగాని; న శ్రావితం = వినిపింపఁబడినది గాదు. న సంస్మరే = స్మరింపను.

వీరుండగునీలక్ష్మణుండెంతకోపము

నొందినను, నాయెదుటఁ, బరుషముగాఁగానియప్రియముగాఁగాని పలికినదిలేదు; అట్లుపలికినట్లునాకుజ్ఞప్తియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

విససర్జైకవేగేన పంచబాణశతాని యః
ఇష్వస్త్రేష్వధికస్తస్మా త్కార్తవీర్యాచ్చ లక్ష్మణః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఏకవేగేన=ఒక్కటెవేగముచేత; పంచ=అయిదైన; బాణశతాని=బాణములనూఱను; విససర్జ=విడిచెనో; ఇష్వస్త్రేషు=బాణాస్త్రములయందు; తస్మాత్=ఆ; కార్తవీర్యాచ్చ=కార్తవీర్యునికన్నను; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; అధికః=ఎక్కువవాఁడు.

ఎవ్వండు, వేయిచేతులుగలవాఁడగుటచే, నేకప్రయత్నంబున నయిదువందలబాణంబులఁబ్రయోగించునో, అట్టికార్తవీర్యునికన్నను, బాణములువిడుచుటయందు, లక్ష్మణుండధికుఁడు; లక్ష్మణుండు రెండు చేతులుగలవాఁడైనను, వేయిచేతులుగలకార్తవీర్యుం డయిదువందల బాణంబులవిడుచునంతకాలములోనంతకన్నహెచ్చుబాణంబుల విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రైరస్త్రాణి యో హన్యా చ్ఛక్రస్యాపి మహాత్మనః
సోయ ముర్వ్యాం హత శ్శేతే మహార్హశయనోచితః. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అస్త్రైః=బాణములచేత; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగల; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; అస్త్రాణ్యపి=ఆయుధములనైనను; హన్యాత్=కొట్టఁజాలునో; సః=అట్టి; మహార్హశయనోచితః=శ్రేష్ఠమయినపాన్పునకుఁదగిన; అయం=ఈలక్ష్మణుఁడు; హతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; ఉర్వ్యాం=భూమియందు; శేతే=పరుండియున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, బాణంబుల, మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రునిబాణంబులనుగూడ వ్యర్థములుసేయఁజాలునో, అట్టియుత్తమశయనంబునం బరుండఁదగినయీలక్ష్మణుండు, హతుఁడై, నేలంబరుండియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యన్మయా నకృతో రాజా రాక్షసానాం విభీషణః
తచ్చ మిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రధక్ష్యతి న సంశయః. ౨౨

టీక॥ మయా=నాచేత; విభీషణః=విభీషణుఁడు; రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; రాజా=రాజుగా; నకృత(ఇతి) యత్ = చేయఁబడలేదనునదియేదిగలదో; తత్=ఆ; మిథ్యాప్రలప్తంచ=అబద్ధపుమాటయును; మాం = నన్ను; ప్రధక్ష్యతి=దహింపఁగలదు.సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

నేను, విభీషణుని రాక్షసరాజుఁగా జేయనైతినిగదా! మున్నునేనతనికి,నిన్నురాక్షసరాజుఁగావించెదనని చెప్పిన యసత్యవచనముగూడనన్ను దహింపఁగలదు; ఇందుకుసందియములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ మహూర్తే సుగ్రీవ ప్రతియాతుం మితోఽర్హసి
మత్వాహీనం మయా రాజన్ రావణో భిద్రవేద్బలీ. ౨౩

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా!త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు;అస్మిన్=ఈ;మహూర్తే=మహూర్తమునందు; ఇతః=ఇచ్చటనుండి;ప్రతియాతుం=మఱలుటకు;అర్హసి=తగుదువు.రాజన్=వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! బలీ=అధికమయినబలముగల ; రావణః = రావణుఁడు; త్వాం (అధ్యాహృతము)=నిన్ను;మయా=నాచేత;హీనం=విడువఁబడినవానిఁగా;మత్వా = తలఁచి;అభిద్రవేత్=తఱుమును.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! నీవిప్పుడెయిచ్చటనుండికిష్కింధకుఁ బొమ్ము; నేనులేకుండుటనుజూచి , బలవంతుండగురావణుండు,నిన్నుఁదఱిమికొట్టును- అని, తాత్పర్యము.

అంగదంతు పురస్కృత్య ససైన్య స్ససుహృజ్జనః
సాగరం తర సుగ్రీవ సీలేనచ నలేనచ- ౨౪

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా!అంగదంతు=అంగదుని;పురస్కృత్య= ముస్నిడికొని;ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై;ససుహృజ్జనః= స్నేహితుల

తోఁగూడినవాఁడవై ;నీలేనచ= నీలునితోను;నలేనచ(సహ) = నలునితోనుఁగూడ; సాగరం=సముద్రమును; తర= దాఁటుము.

సుగ్రీవుఁడా!నీవంగదునిఁ దోడ్కొని సైన్యంబులతోను స్నేహితులతోనుం గూడి,నీలుండునలుండుమున్నగువానరవీరులు గొలువ,సముద్రంబు దాఁటుము. అని, తాత్పర్యము.

కృతం హనుమతా కార్యం య దన్యై ర్దుష్కరం రణే
ఋక్షరాజేన తుష్యామి గోలాంగూలాధిపేన చ. ౨౫

టీక॥యత్=ఏది; అన్యైః=ఇతరులచేత; దుష్కరం= చేయనలవిగానిదో; తత్(అధ్యాహృతము) = అట్టి; కార్యం=పని; రణే=యుద్ధమునందు ; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; కృతం=చేయఁబడినది . ఋక్షరాజేన= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయినజాంబవంతునిచేతను ; గోలాంగూలాధిపేన చ=కొండముచ్చులకుఁబ్రభువైన గవాక్షునిచేతను; తుష్యామి = సంతసించెదను.

హనుమంతుండు, యుద్ధంబున,నితరులకుఁజేయనలవిగాని కార్యముఁ గావించినాఁడు; ఋక్షరాజుండగు జాంబవంతుండును గోలాంగూల నాథుండగుగవాక్షుండును జక్కఁగా యుద్ధంబుగావించినందుకు సంతోషించి నాను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేన కృతం కర్మ మైందేన ద్వివిదేనచ
యుద్ధం కేసరిణా సంఖ్యే ఘోరం సంపాతినా కృతమ్. ౨౬

టీక॥సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; అంగదేన=అంగదునిచేతను; మైందేన = మైందునిచేతను ; ద్వివిదేనచ=ద్వివిదునిచేతను; కర్మ=కార్యము; కృతం= చేయఁబడినది. కేసరిణా= కేసరిచేతను;సంపాతినా=సంపాతిచేతను;ఘోరం=భయంకరమయిన ; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం=చేయఁబడినది.

అంగదుండును మైందుండును ద్వివిదుండును యుద్ధంబునమిక్కిలియుఁ గష్టపడిరి; కేసరియుసంపాతియుననువానరవీరులును, భయంకరముగా యుద్ధ

ము గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేనచ
అన్యైశ్చ హరిభి ర్యుద్ధం మదర్థే త్యక్తజీవితైః. ౨౬

టీక॥మదర్థే= నానిమిత్తమయి; త్యక్తజీవితైః=విడువఁబడిన ప్రాణములుగల; గవయేన=గవయునిచేతను; గవాక్షేణ=గవాక్షునిచేతను; శరభేణ=శరభునిచేతను; గజేనచ= గజునిచేతను; అన్యైః=ఇతరులయిన; హరిభిశ్చ=వానరులచేతను; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినది.

గవయుండును గవాక్షుండును శరభుండును గజుండును మఱియు నితరుల గు వానరవీరులును నానిమిత్తము ప్రాణములయందాసవిడిచి, చక్కఁగా యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

న చాతిక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మానుషైః=మనుష్యులచేత; దైవం=దైవము; అతిక్రమితుం=దాఁటుటకు; నశక్యంచ= అలవిగానేకాదు.

సుగ్రీవుఁడా! ఎంతప్రయత్నముచేసిననేమి? మనుష్యులకు, దైవమునతిక్రమింపనలవిగాదుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదాచ పరంతప. ౨౮
కృతం సుగ్రీవ తత్సర్వం భవతాఽధర్మభీరుణా

టీక॥పరంతప=శత్రువులందపింపఁజేయునట్టి; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! వయస్యేన=మిత్రుఁడును; సుహృదాచ= మంచిమనస్సుగలవాఁడునగు వానిచేత; యత్తు=ఎంతమాత్రము; కర్తుం(అధ్యాహృతము)=చేయుటకు; శక్యం = అలవియగునో; అధర్మభీరుణా = అధర్మమువలనభయపడునట్టి; భవతా= నీచేత; తత్=అది; సర్వం= అంతయు; కృతం=చేయఁబడినది.

శత్రువులందపింపఁ జేయునట్టి సుగ్రీవుఁడా! స్నేహితుండును సుహృదుం

దునగువానిచే నెంతమాత్రము చేయశక్యముగునో, నీవు ధార్మికుండవు కావున నధర్మమునకు భయపడి, యదంతయు శక్తివంచన లేక గావించినావు.

అని, తాత్పర్యము.

మిత్రకార్యం కృత మిదం భవద్భి ర్వానరర్షభాః. ౨౯
అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గంతు మర్హథ

టీక॥ వానరర్షభాః = వానరశ్రేష్ఠులారా! భవద్భిః = మీచేత; ఇదం = ఈ; మిత్రకార్యం = స్నేహితుని కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది. మయా = నాచేత; యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; సర్వే = అందఱును; అనుజ్ఞాతాః = అనుమతింపఁబడినారు. యథేష్టం = కోరినట్లు; గంతుం = పోవుటకు; అర్హథ = తగుదురు.

వానరశ్రేష్ఠులారా! మీరు శక్తివంచన లేక, మీ స్నేహితుని కార్యముగా వించినారు; ఇంక మీరు బోవ ననుజ్ఞ నొసంగితిని; యథేష్టముగాఁ బొండు. అని, రాముఁడు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రువు స్తస్య తే సర్వే వానరాః పరిదేవనమ్. ౩౦
వర్తయాంచక్రు రశ్రూణి నేత్రైః కృష్ణేతరేక్షణాః

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; తస్య = ఆరామునియొక్క; పరిదేవనం = ఏడ్పును; శుశ్రువుః = వినిరి. కృష్ణేతరేక్షణాః = ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవారలై; నేత్రైః = కన్నులచేత; అశ్రూణి = కన్నీళ్లను; వర్తయాంచక్రుః = ప్రవర్తింపఁ జేసిరి.

ఆవానరులందఱును, రాముని విలాపంబు విని, దుఃఖంబునఁ గన్నుల నెఱ్ఱదనంబు గదురఁ, గన్నీళ్లు గార్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వాణ్యనీకాని స్థాపయిత్వా విభీషణః. ౩౧
ఆజగామ గదాపాణి స్త్వరితో యత్ర రాఘవః

టీక॥ తతః = అంత;విభీషణః= విభీషణుఁడు; గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడై;సర్వాణి = సమస్తములయిన ; అనీకాని = సైన్యములను; స్థాపయిత్వా=నిలిపి; రాఘవః = రాముఁడు;యత్ర = ఎచ్చటనో;తత్ర (అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి;త్వరితః= వేగిరపడినవాఁడై;ఆజగామ=వచ్చెను.

అంత , విభీషణుండు, గదాపాణియై , వానరసైన్యంబుల నన్నింటిని నిలువరించి , వేగంబున రాముం డున్నచోటికివచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా త్వరితం యాంతం నీలాంజనచయోపమమ్. ౩౭
వానరా దుద్రువు స్సర్వే మన్యమానాస్తు రావణిమ్

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే=అందఱును; త్వరితం= వేగముగా; యాంతం=పోవుచున్న ; నీలాంజనచయోపమం = నల్లనికాటుకరాసితోఁబోలిక-గల; తం=ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; రావణిం=ఇంద్రజిత్తునుగా; మన్యమానాస్తు = తలంచినవారలై యె ; దుద్రువుః=పాఱిరి.

వానరులందఱు , నట్లుగదాపాణియయివచ్చుచున్న కాటుకవలెనల్లని దేహముగలవిభీషణునింజూచి, యింద్రజిత్తనితలంచి, భయంబునంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,ఏకోనపంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండైకోనపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచాశసర్గః ప్రారంభః.

అథోవాచ మహాతేజా హరిరాజో మహాబలః
కి మియం వ్యథితా సేనా మూఢవాతేవ నౌ జలే. ౧

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; హరిరాజః = వానరులకుఁబ్రభువయినసుగ్రీవుఁడు; "కిం=ఎందుకు; ఇయం=ఈ; సేనా=దండు; జలే=జలమునందు; మూఢవాతా=విరుద్ధమయినగాలిగల; నౌరివ=ఓడవలె; వ్యథితా=ఆకులమయినది? ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;" ఉవాచ= చెప్పెను.

అంత, మహాతేజుండును మహాబలశాలియునగు వానరరాజుండు సుగ్రీవుండు, వానరులంజూచి, "జలంబులనెదురుగాలిచేఁగొట్టఁబడిన యోడపగిదిని సేనవ్యాకులమయియున్నదేల?" అని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్శ్రుత్వా వాలిపుత్రోంగదోబ్రవీత్

టీక॥ సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదః= అంగదుఁడు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సుగ్రీవుండు చెప్పినదివిని, వాలికుమారుండగునంగదుం, డిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న త్వం పశ్యసి రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్- ౨
శరజాలాచితౌ వీరా వుభౌ దశరథాత్మజౌ
శరతల్పే మహాత్మానౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౩

టీక॥ త్వం=నీవు; శరజాలాచితౌ= బాణములసమూహములచే వ్యాపింపఁబడినవారలును; వీరౌ= పరాక్రమవంతులును; శరతల్పే= బాణములపాన్పు

నందు; శయానౌ = పరుండియున్నవారలును; రుధిరోక్షితౌ = నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడినవారలును; దశరథాత్మజౌ = దశరథునకొడుకులునగు; రామం = రాముని; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణునిని; ఉభౌ = ఇద్దఱను; నపశ్యసి = చూడకున్నావాయేమి?

దశరథపుత్త్రులగుమహాత్ములు రామలక్ష్మణులిద్దఱును, హేమంతయుబాణంబులుగుచ్చుకొని, బాణతల్పంబునం బరుండి నెత్తుటఁదోఁగుచున్నారే; నీవు చూడకున్నావా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీ ద్వానరేంద్ర స్సుగ్రీవః పుత్త్ర మంగదమ్

టీక॥ అథ = అంత; వానరేంద్రః = వానరేశ్వరుఁడగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; పుత్త్రం = కొడుకైన; అంగదం = అంగదునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, తనపుత్త్రుండయిన యంగదుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నానిమిత్త మిదం మన్యే భవితవ్యం భయేన తు. ౪

టీక॥ ఇదం = ఈని; అనిమిత్తం = కారణముకానిదానిఁగా; నమన్యే = తలంపను. భయేనతు = మఱియొకభయముచేతను; భవితవ్యం = ఉండుటకావలసినది.

ఈ రామలక్ష్మణులు పడియుండుటయూరఁగారణమె; ఇప్పుడుగలిగిన భయమునకు మఱియొక కారణము గూడ నుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విషణ్ణ వదనా హ్యేతే వ్యక్తప్రహరణా దిశః
ప్రపలాయంతి హరయ స్త్రాసా దుత్ఫుల్లలోచనాః. ౫

టీక॥ ఏతే = ఈ; హరయః = వానరులు; విషణ్ణవదనాః = దుఃఖమునొందినముఖములుగలవారలయి; త్యక్తప్రహరణాః = విడువఁబడినయాయుధములుగలవారలయి; త్రాసాత్ = భయమువలన; ఉత్ఫుల్లలోచనాః = వికసించినకన్నులు

గలవారలయి ; దిశః = దిక్కులను గూచి; ప్రపలాయంతిహి= పరుగెత్తుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, పరమదుఃఖితులయి, భయంబునఁగన్నులువికసింప, నాయూథంబులు పాఱవైచి, దిక్కులకునుంబరుగెత్తుచున్నారుచూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యస్య న లజ్జంతే ననిరీక్షంతి పృష్ఠతః
విప్రకర్షంతి చాన్యోన్యం పతితం లంఘయంతి చ. ౬

టీక॥ఏతే(అధ్యాహృతము)= ఈ వానరులు;అన్యోన్యస్య(అన్యోన్యం)= ఒండొరులంగూచి;నలజ్జంతే=సిగ్గుపడరు.పృష్ఠతః=వెనుకను; ననిరీక్షంతి= చూడరు. అన్యోన్యం=ఒండొరులను; విప్రకర్షంతిచ = ఈడ్చుకొనుచు నున్నారు. పతితం=పడినవాని ; లంఘయంతిచ=దాఁటుచున్నారును.

ఈవానరులు,ఒకరినిజూచియొకరైనను సిగ్గుపడక, వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక, శీఘ్రముగాఁబోవుటకై యొండొరుల లాగికొనుచు , నేలంబడినవానిలక్షింపకుండ,దాఁటుచున్నారు;చూడుము. అని,సుగ్రీవుండంగదునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో గదాపాణి ర్విభీషణః
సుగ్రీవం వర్ధయామాస రాఘవంచ నిరైక్షత. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్యమునందు;వీరః = పరాక్రమశాలియు; గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడునగు;విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని;వర్ధయామాస= ఆశీర్వదించెను. రాఘవంచ= రామునిని; నిరైక్షత=చూచెను.

ఇంతలోపల, మహాపరాక్రమశాలి యగువిభీషణుండుగదాపాణియయి వచ్చి, సుగ్రీవునాశీర్వదించి,రాముంజూచెను. అని,తాత్పర్యము.

విభీషణం తం సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్
ఋక్షరాజం సమీపస్థం జాంబవంత మువాచహ. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; తం = ఆ; విభీషణం=విభీషణుని ; వానర భీషణం=వానరులకు భయము గలిగించు వానిఁగా; దృష్ట్వా = చూచి; సమీపస్థం=సమీపముననున్న; ఋక్షరాజం= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాంబవంతునిఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.)

సుగ్రీవుండు, విభీషణుం జూచియె వానరులెల్లభయపడుచున్నారని తెలిసికొని, తనచెంగటనున్న భల్లూకరాజుండగుజాంబవంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణోఽయం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్వా వానరర్షభాః
విద్రవంతి పరిత్రస్తా రావణాత్మజశంకయా. ౯

టీక॥ వానరర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు; యం=ఎవ్వఁడు; దృష్ట్వా= చూచి; రావణాత్మజశంకయా= రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తనుసందేహము చేత; పరిత్రస్తాః = భయపడినవారలయి; విద్రవంతి= పరుగెత్తుచున్నారో; అయం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు ; సంప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు.

ఇదిగో విభీషణుండు వచ్చినాఁడు; వానరవీరులు, ఇతనిం జూచియె యింద్రజిత్తనిసందేహించి, భయముపడి, పరుగెత్తుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం మేతాన్ సుసంత్రస్తాన్ బహుధా విప్రధావితాన్
పర్యవస్థాపయాఖ్యాహి విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౦

టీక॥ సుసంత్రస్తాన్=మిక్కిలియు భయపడినవారలును; బహుధా= పెక్కువిధములను; విప్రధావితాన్= పరుగెత్తుచున్నవారలునగు; ఏతాన్=ఈ వానరవీరులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; పర్యవస్థాపయ= నిలువరింపుము. విభీషణం=విభీషణుని; ఉపస్థితం=వచ్చినవానిఁగా; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

నీవు, పరమభీతులయి నానావిధములం బరుగెత్తుచున్న యీవానరవీరులనందఱను, శీఘ్రముగానిలువరించి, "విభీషణుఁడువచ్చినాఁడు. ఇంద్రజిత్తుగాఁడని

వీరలకుఁ జెప్పుము. అని, సుగ్రీవుండు, జాంబవంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

సుగ్రీవేణైవ ముక్తస్తు జాంబవా నృక్షపార్థివః
వానరా న్సాంత్వయామాస సన్నిరుధ్య ప్రధావతః. ౧౧

టీక॥ ఋక్షపార్థివః= ఎలుఁగుబంటులకు రాజయిన; జాంబవాన్= జాంబవంతుండు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; ప్రధావతః= పరుగెత్తుచున్న; వానరాన్= వానరులను; సన్నిరుధ్య= అడ్డగించి; సాంత్వయామాస= ఊఱడించెను.

భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుండు, సుగ్రీవునిమాటను విని, పరుగెత్తుచున్న వానరులను మఱలించి, వారలనందఱ నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్తాః పునస్సర్వే వానరా స్త్యక్తసంభ్రమాః
ఋక్షరాజవచ శ్శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా విభీషణమ్. ౧౨

టీక॥ తే= ఆ; వానరాః= వానరులు; ఋక్షరాజవచః= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాంబవంతుని మాటను; శ్రుత్వా= విని; తం= ఆ; విభీషణంచ= విభీషణుని; దృష్ట్వా= చూచి; పునః= మఱల; త్యక్తసంభ్రమాః= విడువఁబడిన తొట్రుపాటుగలవారలయి; నివృత్తాః= మఱలినారు.

ఆ వానరులందఱును భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతునిమాటను విని విభీషణునిం జూచి, మఱల భయంబు విడిచి, మఱలి వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చితమ్
లక్ష్మణస్యచ ధర్మాత్మా బభూవ వ్యథితేంద్రియః. ౧౩

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుఁడగు; విభీషణస్తు= విభీషణుఁడును; రామస్య = రామునియొక్కయు; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు;

గాత్రం=దేహమును; శరైః=బాణములచేత; చితం=వ్యాపింపఁబడినదానిఁగా; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యధితేంద్రియః=దుఃఖితములయినయింద్రియములుగలవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

ధర్మాత్ముఁడగువిభీషణుండు, రామలక్ష్మణులదేహములంతయును బాణంబులుగ్రుచ్చుకొనియుండుటనుజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

జలక్లిన్నేన హస్తేన తయో ర్నేత్రే ప్రమృజ్యచ
శోకసంపీడితమనా రురోద విలలాపచ. ౧౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుఁడు; జలక్లిన్నేన=నీటఁ జేఁవడిసిన; హస్తేన=చేతిచేత; తయోః=ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; నేత్రే=కన్నులను; ప్రమృజ్యచ=తుడిచియు; శోకసంపీడితమనాః=దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడయి; రురోద=ఏడ్చెను; విలలాపచ=విలపించెను.

అంత, విభీషణుఁడు, చేతనీళ్లు దీసికొని, యారామలక్ష్మణులకన్నులం దుడిచి, పరమదుఃఖితుండై, రోదనంబు సేయుచు నిట్లని విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ తౌ సత్త్వసంపన్నౌ విక్రాంతౌ ప్రియసంయుగౌ
ఇమా మవస్థాం గమితౌ రాక్షసైః కూటయోధిభిః. ౧౫

టీక॥ సత్త్వసంపన్నౌ=బలముతోఁ గూడినవారలును; విక్రాంతౌ=పరాక్రమముగలవారలును; ప్రియసంయుగౌ=ఇష్టమయినయుద్ధముగల వారలునగు; తౌ=ఆ; ఇమౌ=ఈరామలక్ష్మణులు; కూటయోధిభిః=కపటముచేఁబోరునట్టి; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఇమాం=ఈ; అవస్థాం=అవస్థను; గమితౌ=పొందింపఁబడినారు.

ఈరామలక్ష్మణులు, బలవంతులును బరాక్రమవంతులును యుద్ధప్రియులును అయినను, ఈరాక్షసులుకపటముతోయుద్ధముసేయువారలు, కావున, నిట్టిదురవస్థంబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతుః పుత్రేణ మే తేన దుష్పుత్రేణ దురాత్మనా
రాక్షస్యా జిహ్మయా బుద్ధ్యా ఛలితా వృజువిక్రమౌ. ౧౬

టీక॥ ఋజువిక్రమౌ = కపటములేని పరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు; మే = నాయొక్క; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; పుత్రేణ = కొడుకును; దుష్పుత్రేణ = దుష్టపుత్రుండును; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; తేన = ఆయింద్రజిత్తుచేత; రాక్షస్యా = రాక్షససంబంధియయిన; జిహ్మయా = కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; ఛలితౌ = మోసపుచ్చఁబడిరి.

నిష్కపటముగా యుద్ధముసేయు నట్టియీ రామలక్ష్మణులను, దుర్మార్గుండును జన్మికముచే జెలపుట్టినవాఁడును నాయన్నకొడుకు నగు నింద్రజిత్తు, రాక్షససాధారణమయిన కుటిలబుద్ధిచే, మోసపుచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

శరైరిమౌ వలం విద్ధౌ రుధిరేణ సముక్షితౌ
వసుధాయా మిమౌ సుప్తౌ దృశ్యేతే శల్యకావివ. ౧౭

టీక॥ ఇమౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; శరైః = బాణములచేత; అలం = చక్కఁగా; విద్ధౌ = కొట్టఁబడినవారలయి; రుధిరేణ = నెత్తురుచేత; సముక్షితౌ = తడుపఁబడినవారలయి; స్తః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ఇమౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; వసుధాయాం = భూమియందు; సుప్తౌ = నిదురించిన; శల్యకావివ = ముండ్లపందులవలె; దృశ్యేతే = చూడఁబడుచున్నారు.

నెత్తుటం దోఁగుచు భూమింబరుండియున్న ఈరామలక్ష్మణులు, దేహమంతయు బాణములు గ్రుచ్చుకొని నిండియుండుటంజేసి, నేలపైనిదురించుచుండు ముండ్లపందులంబోలెఁ జూపట్టుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యయో ర్వీర్య ముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠా కాంక్షితా మయా
తా వుభౌ దేహనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ. ౧౮

టీక॥ యయోః= ఎవ్వరియొక్క; వీర్యం = పరాక్రమమును; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; మయా = నాచేత; ప్రతిష్ఠా=ప్రతిష్ఠ; కాంక్షితా = కోరఁబడినదో; తౌ=అట్టి; పురుషర్షభౌ= పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; దేహనాశాయ = దేహమునశించుటకొఱకు; ప్రసుప్తౌ= నిద్రించినారు.

నేనెవ్వరిపరాక్రమంబు నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠఁబొందవలయునని యుంటినో, అట్టిపురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణులిద్దఱు , నేలఁబరుండి , మృతిఁబొందునట్లున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

జీవ న్నద్య విపన్నోస్మి నష్టరాజ్యమనోరథః
ప్రాప్తప్రతిజ్ఞ శ్చ రిపు స్సకామో రావణః కృతః. ౧౯

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; నష్టరాజ్యమనోరథః = పోయినరాజ్యమునందలి కోర్కెగలవాఁడనై; జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడనై ; అద్య=ఇప్పుడు;విపన్నః= ఆపదనుబొందినవాఁడను;అస్మి = అగుచున్నాను. రిపుః=శత్రువయిన; రావణః = రావణుఁడు; ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః = పొందఁబడినప్రతినగలవాఁడును ; సకామః= కోర్కెతోఁగూడినవాఁడునుగా;కృతః= చేయఁబడినాఁడు.

నాకు , రాజ్యంబునొందవలెనను కోర్కెయుఁ బోయినది ; ఇంకబ్రతికియున్న మిక్కిలియు నాపదగలుగును; నాశత్రువు రావణుండు , తనప్రతినను గోర్కెని నెఱవేర్చుకొనెను , అని,విభీషణుండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపమానం తం పరిష్వజ్య విభీషణమ్
సుగ్రీవ స్సత్త్వసంపన్నో హరిరాజో బ్రవీ దిదమ్. ౨౦

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః= అధికమయినసత్త్వముగలవాఁడును ; హరిరాజః=వానరరాజుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; విలపమానం= విలపించుచున్న; తం=ఆవిభీషణం=విభీషణుని;పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించు

కొని; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ధైర్యశాలియగువానరరాజుండును గ్రీవుండు, ఇట్లు, విలపించుచున్న విభీషణుంగవుఁగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ప్రాప్స్యసి ధర్మజ్ఞ లంకాయాం నాత్రసంశయః
రావణ స్సహపుత్రేణ సేహ కామ మవాప్స్యతే. ౨౧

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మము నెఱింగినవాఁడవగు విభీషణుఁడా! లంకాయాం=లంకాపురియందు; రాజ్యం=దొరతనమును; ప్రాప్స్యసి=పొందఁగలవు. అత్ర=ఈవిషయమునందు; సంశయః=సందేహము; న=లేదు. ఇహ=ఇప్పుడు; రావణః=రావణుఁడు; పుత్రేణసహ=కొడుకుతోఁగూడ; కామం=కోరికను; నావాప్స్యతే=పొందఁజాలఁడు.

ధర్మవేత్తవగువిభీషణుఁడా! నీవు లంకారాజ్యంబునొందఁగలవు; ఈవిషయమునందుసందేహములేదు; రావణుండును అతని కొడుకును, కృతకృత్యులు కాఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

న రుజాపీడితా వేతా వుభౌ రాఘవలక్ష్మణౌ
త్యక్త్వా మోహం వధిష్యే తే సగణం రావణం రణే. ౨౨

టీక॥ఏతౌ=ఈ; రాఘవలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రుజాపీడితౌ=రోగముచేఁ బీడింపఁబడినవారలు; న=కారు. మోహం=మూర్ఛను; త్యక్త్వా=విడిచి; రణే=యుద్ధమునందు; సగణం=సమూహముతోఁగూడిన; రావణం=రావణుని; వధిష్యేతే=వధింపఁగలరు.

ఈరామలక్ష్మణులకుదీనివలనఁబ్రాణహానికలుగదు; వీరలు, మూర్ఛఁదేఱి, యుద్ధంబునరాక్షససమేతంబుగా రావణునివధింపఁగలరు. అని, సుగ్రీవుండువిభీషణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమేవం సాంత్వయిత్వాతు సమాశ్వాస్యచ రాక్షసమ్

సుషేణం శ్వశురం పార్శ్వే సుగ్రీవ స్త మువాచహ. ౨౩

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; తం = ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుఁడైనవిభీషణుని; ఏవం = ఇట్లు; సాంత్వయిత్వాతు = ఓదార్చియు; సమాశ్వాస్యతు = ఆశ్వాసించియు; పార్శ్వే = ప్రక్కను; శ్వశురం = మామయగు; తం = ఆ; సుషేణం = సుషేణునిగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

సుగ్రీవుండు, ఇట్లు విభీషణుని మృదువచనంబులనాశ్వాసించి, తనసమీపంబుననున్న మామను సుషేణుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సహ శూరైః హరిగణై ర్లబ్ధసంజ్ఞా వరిందమౌ
గచ్ఛత్వం భ్రాతరౌ గృహ్య కిష్కింధాం రామలక్ష్మణౌ. ౨౪

టీక॥ త్వం = నీవు; శూరైః = యుద్ధమునందు భయములేనట్టి; హరిగణైస్సహ = వానరసమూహములతోఁగూడ; లబ్ధసంజ్ఞౌ = పొందఁబడిన తెలివిగల; అరిందమౌ = శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కునట్టి; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; గృహ్య (గృహీత్వా) = తీసికొని; కిష్కింధాం = కిష్కింధనుగూర్చి; గచ్ఛ = పొమ్ము.

నీవు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁజాలినయీ రామలక్ష్మణులు మూర్ఛదేఱి నిదపవీరలం దీసికొని, శూరులగువానరవీరుల కొందఱితోఁగూడఁ గిష్కింధకు బొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

అహం తు రావణం హత్వా సహపుత్రం సబాంధవమ్
మైథిలీ మానయిష్యామి శక్రో నష్టామివ శ్రియమ్. ౨౫

టీక॥ అహంతు = నేనుమాత్రము; సహపుత్రం = కొడుకులతోఁ గూడినవాఁడును; సబాంధవం = బంధువులతోఁగూడినవాఁడునగు; రావణం = రావణుని; హత్వా = చంపి; మైథిలీం = సీతాదేవిని; శక్రః = ఇంద్రుఁడు

ష్టాం=పోయిన; శ్రియమివ = రాజ్యలక్ష్మినివలె; ఆనయిష్యామి = తెచ్చెదను.

నేను, బుత్రబంధుసమేతంబుగా రావణునివధించి, దేవేంద్రుండునశించినరాజ్యలక్ష్మింబోలె, సీ... తెచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వైత ద్వానరేంద్రస్య సుషేణో వాక్య మబ్రవీత్

టీక ॥ సుషేణః = సుషేణుడు; వానరేంద్రస్య= వానరనాథుండగుసుగ్రీవునియొక్క; ఏతత్ = ఈమాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సుషేణుండువానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురం మహద్యుద్ధ మనుభూతం సుదారుణమ్. ౨౬

టీక॥ దైవాసురం = దేవాసురసంబంధియగు; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమగు; మహత్ = గొప్పదగు; యుద్ధం=యుద్ధము ; మయా (అధ్యాహృతము)= నాచేత; అనుభూతం=అనుభవింపబడినది.

మున్నుమహాభయంకరమగు దేవాసుర యుద్ధంబును నేను జూచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

తదా స్మ దానవా దేవాన్ శరసంస్పర్శకోవిదాః

నిజఘ్నుశ్శస్త్రవిదుష శ్ఛాదయంతో ముహుర్ముహుః. ౨౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు("స్మ" అనునదిపాదపూరణార్థము); శరసంస్పర్శకోవిదాః=బాణములప్రయోగించుటయందుబండితులును; శస్త్రవిదుషః= ఆయుధములయందుబండితులునగు ; దానవాః= దానవులు; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి; ఛాదయంతః= కప్పుచు; దేవాన్=దేవతలను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

అప్పుడు, బాణములుప్రయోగించు

టయుండుఁబంపితులును, ఆయుధవిద్యా కుశలులునగు నసురులు, మాయచేసి, దేవతలనుజక్కఁగాఁబ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్నార్తా న్నష్టసంజ్ఞాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః
విద్యాభి ర్మంత్రయుక్తాభి రోషధీభి శ్చికిత్సతి. ౩౪

టీక॥ బృహస్పతిః=బృహస్పతి; ఆర్తాన్=పీడితులను; నష్టసంజ్ఞాంశ్చ=పోయిన తెలివిగలవారలును; పరాసూంశ్చ=పోయినప్రాణములుగల వారలును; తాన్=ఆ దేవతలను; మంత్రయుక్తాభిః=మంత్రములతోఁగూడిన; విద్యాభిః=విద్యలచేతను; ఓషధీభిశ్చ=మూలికలచేతను; చికిత్సతి=చికిత్సచేసెను.

అట్లు దేవతలు, కొందఱుబాణపీడితులును గొందఱు మూర్ఛితులును గొందఱు మృతులునై యుండ, బృహస్పతిమృతసంజీవనిమున్నగువిద్యలచేతను మూలికలచేతను వారలకుఁజికిత్సచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్యౌషధా న్యానయితుం క్షీరోదం యాంతు సాగరమ్
జవేన వానరా శ్శీఘ్రం సంపాతిపనసాదయః. ౩౫

టీక॥ సంపాతిపనసాదయః= సంపాతియుఁబనసుఁడును మొదలుగాఁగల; వానరాః=వానరులు; జవేన=వేగముచేత; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; తాని=ఆ; ఔషధాని=ఔషధములను; ఆనయితుం(ఆనేతుం)= తోడ్కొనివచ్చుటకు; క్షీరోదం=పాలెజలముగాఁగల; సాగరం=సముద్రమునుగూర్చి; యాంతు=పోవుదురుగాక.

ఆయౌషధంబులం దెచ్చుటకై, సంపాతియుఁబనసుండును మున్నగువానరులు, వేగంబున క్షీరసముద్రంబునకుఁ బోవుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

హరయస్తు విజానంతి పార్వతీ స్తా మహౌషధీః

టీక॥ హరయస్తు= వానరులుమాత్రము; పార్వతీః = కొండలందుఁబుట్టిన; తాః=ఆ; మహౌషధీః = మహామూలికలను; విజానంతి=ఎఱుంగుదురు

వానరులకు మాత్రము, పర్వతంబుల నంటుపట్టి యామహౌషధులు దెలియును. అని, తాత్పర్యము.

సంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్యాం దేవనిర్మితామ్. ౩౨

టీ॥ దివ్యాం= స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన; సంజీవకరణీం = సంజీవకరణియను మూలికను; దేవనిర్మితాం= దేవతలచేనిర్మింపఁబడిన; విశల్యాం= విశల్యకరణియను మూలికను; ఆనయాంతు (అధ్యాహృతము) = తెత్తును గాక.

దేవతలచే నిర్మింపబడినవగు సంజీవకరణి విశల్యకరణి యను నీరెండు మూలికలం దెత్తునని.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రశ్చ నామద్రోణశ్చ క్షీరోదే సాగరోత్తమే
అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమౌషధీ. ౩౩

టీక॥ సాగరోత్తమే= సముద్రశ్రేష్ఠమగు; క్షీరోదే= క్షీరసముద్రమునందు; యత్ర=ఎచ్చట; అమృతం= అమృతము; మథిత= చిలుకఁబడినదో; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; చంద్రశ్చ = చంద్రపర్వతమనియు; ద్రోణశ్చనామ=ద్రోణపర్వతమనియు; స్తః(అధ్యాహృతము)=కలవు. తత్ర=ఆపర్వతములందు; తే=ఆ; పరమౌషధీ= ఉత్తమములగుమూలిక లయిన సంజీవకరణియు విశల్యకరణియు; స్తః(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవి.

సముద్రశ్రేష్ఠమగు క్షీరసముద్రమునందు, మున్ను దేవతలమృతము మథించినస్థలంబునఁ, జంద్రపర్వతమనియు ద్రోణపర్వతమనియు రెండు పర్వతంబు లున్నవి; ఆపర్వతములందు, సంజీవకరణియు విశల్యకరణియునను నామహౌషధులున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర నిహితే దేవైః పర్వతే పరమౌషధీ

త మాగత మభిప్రేక్ష్య నాగా స్తే విప్రదుద్రువుః
యై స్తౌ సత్పురుషౌ బద్ధౌ శరభూతై ర్మహాబలౌ. ౩౭

టీక॥ శరభూతైః = బాణములగు; యైః = ఏసర్పములచేత ; మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల; తౌ = ఆ; సత్పురుషౌ = రామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ = బంధింపఁబడిరో; తే = ఆ; నాగాః = సర్పములు, ఆగతం = వచ్చిన; తం = ఆ గరుత్మంతుని; అభిప్రేక్ష్య = చూచి, విప్రదుద్రువుః = పాఱినవి.

ఇంద్రజిత్తు బాణరూపములగున యేసర్పములచే మహాబలశాలులగు రామలక్ష్మణులనుబంధించెనో, ఆసర్పములన్నియు, గరుత్మంతుండు వచ్చుటం జూచి, భయంబునం బాఱినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుపర్ణః కాకుత్స్థౌ దృష్ట్వా ప్రత్యభినందితః
విమమర్శ చ పాణిభ్యాం ముఖే చంద్రసమప్రభే ౩౮

టీక॥ తతః = అంత; సుపర్ణః = గరుత్మంతుఁడు; కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా = చూచి ; ప్రత్యభినందితః = పూజింపఁబడినవాఁడై ; పాణిభ్యాం = చేతులచేత; చంద్రసమప్రభే = చంద్రునితోసమానమయినకాంతిగల ; ముఖే = ముఖములను ; విమమర్శ చ = తడవెను.

అంత, గరుత్మంతుండు, రామలక్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁబూజితుండై, తనరెండుచేతులతోను, చంద్రబింబసమానంబులగువారలముఖంబులం దడవెను. అని, తాత్పర్యము.

వైనతేయేన సంస్పృష్టా స్తయో స్సంరురుహు ర్వ్రణాః
సువర్ణే చ తనూ స్నిగ్ధే తయో రాశు బభూవతుః. ౩౯

టీక॥ తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; వ్రణాః = గాయములు; వైనతేయేన = గరుత్మంతునిచేత ; సంస్పృష్టాః = తాఁకఁబడినవై; సంరురుహుః = మొలిచినవి, సరియయినవనుట. తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; తనూ చ = దేహములును ; ఆశు = శీఘ్రముగా; సువర్ణే చ = మంచిరంగు

గలవియు; స్నిగ్ధే= నునుపైనవియు ; బభూవతుః=అయ్యెను.

గరుత్మంతుండు, హస్తంబులం దడవుటచే, నారామలక్ష్మణుల దేహములందలి గాయములన్నియు మాసినవి ; వారల దేహములును, శీఘ్రంబున, మంచిరంగుగలవియు స్నిగ్ధంబులు నయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తేజో వీర్యం బలం చౌజ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణః
ప్రదర్శనంచ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. ౪౦

టీక॥ తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల యొక్క; తేజః = పరులనోడించుశక్తియు; వీర్యం=పరాక్రమమును; బలంచ=బలమును; ఓజశ్చ=కాంతియు; మహాగుణః=అధికమయినగుణముగల ; ఉత్సాహశ్చ=ఉత్సాహమును; ప్రదర్శనంచ=సూక్ష్మార్థమునజూచుశక్తియు ; బుద్ధిశ్చ= వివేకమును; స్మృతిశ్చ=జ్ఞప్తియును; సర్వం(అధ్యాహృతము) = అంతయు; ద్విగుణం=రెండింతలు; ఆసీత్(అసీత్(అధ్యాహృతము)=అయినది.

అంత, నారామలక్ష్మణులకుఁ, దేజస్సును బరాక్రమంబును బలంబును గాంతియునుత్సాహంబును సూక్ష్మార్థపరిజ్ఞానంబును బుద్ధియు స్మృతియు, మున్నున్నదానికన్న రెండింతలయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబున, "ప్రదర్శనంచబుద్ధిశ్చ" అనుస్థలంబుననుండునట్టి, "ధి" అనునక్షరముచే, గాయత్రిపదునేడవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. పదియాఱువేలశ్లోకంబు లయినవి. ఇంకఁబదునేడవశ్లోకసహస్రంబారంభింపఁబడినది.

తావుత్థాప్య మహావీర్యౌ గరుడో వాసవోపమౌ
ఉభౌ తౌ సస్వజే హృష్టో రామశ్చైన మువాచ హ. ౪౧

టీక॥ గరుడః=గరుత్మంతుఁడు; మహావీర్యౌ= అధికమయినపరాక్రమము గలవారలును; వాసవోపమౌ=ఇంద్రునితోఁబోలికగలవారలునగు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను; ఉత్థాప్య=లేపి; హృష్టః=సంతసించిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను ; సస్వజే=కవుఁగిలించికొనెను. రామశ్చ=రాముం

దును ; ఏనం=ఈగరుత్మంతునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను ("హ"అనునదిపాదపూరణార్థము).

గరుత్మంతుండు, మహాపరాక్రమశాలులును దేవేంద్రసమానులునగు నారామలక్ష్మణులను లేవనెత్తి, పరమసంతుష్టులయియున్న వారలం గవుఁగిలించుకొనెను;అంత, రాముండు, గరుత్మంతుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

భవత్ప్రసాదా ద్వ్యసనం రావణిప్రభవం మహత్
ఆవా మిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవ ద్బలినౌ కృతౌ. ౪౨

టీక॥ ఆవాం = మేము; భవత్ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహము వలన; రావణిప్రభవం = ఇంద్రజిత్తుకారణముగాఁగల; మహత్ = గొప్పదగు; వ్యసనం=కష్టమును;ఇహ = ఇప్పుడు; వ్యతిక్రాంతౌ=కడచినాము. పూర్వవత్=మున్నువలె;బలినౌ = అధికమయినబలముగలవారలమను;కృతౌ=చేయఁబడినాము.

మీయనుగ్రహంబున, మాకిప్పుడింద్రజిత్తువలనం గలిగిన మహావ్యసనంబు గడచినది ; మఱియుమునుపటివలె బలవంతులమునైతిమి. అని,తాత్పర్యము.

యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్
తథా భవంత మాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ౪౩

టీక॥ తాతం = తండ్రియగు;దశరథం=దశరథుని ; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)= పొంది;యథా= ఎట్లో; పితామహం=తాతయగు ; అజంచ= అజుని; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)= పొంది; యథా =ఎట్లో;భవంతం = ని ... ఆసాద్య=పొంది;తథా = అట్లు; మే=నాయొక్క; హృదయం = మనస్సు;ప్రసీదతి=ప్రసన్నమగుచున్నది.

నాతండ్రియగు దశరథ మహారాజును నాతాతయగు నజమహారాజును జూచినట్లు, నిన్నుఁజూడఁగా, నా మనస్సు మిక్కిలియుఁ బ్రసన్నమగుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

కో భవా న్రూపసంపన్నో దివ్యస్రగనులేపనః

వసానో విరజే వస్త్రే దివ్యాభరణభూషితః. ౪౪

టీక॥ రూపసంపన్నః= రూపముతోఁగూడినవాఁడవును ; దివ్యస్రగనులేపనః = శ్రేష్ఠములయినపుష్పమాలికలును మైపూఁతయును గలవాఁడవును; విరజే = నిర్మలములయిన; వస్త్రే= వస్త్రములను;వసానః = కట్టుకొన్నవాఁడవును ; దివ్యాభరణభూషితః= శ్రేష్ఠములయినయాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడవునగు ; భవాన్= నీవు;కః=ఎవ్వఁడవు?

రూపవంతుండవై దివ్యంబులగు పుష్పమాలికలు దాల్చి సుగంధానులేపనంబుఁ బూసికొని , నిర్మలంబులగు వస్త్రంబులంగట్టుకొని, దివ్యాభరణంబులుధరించి, చూపరులకెంతయు నాశ్చర్యంబు గలిగించుచున్నావు ; నీవెవ్వండవు ? అని , రాముండు గరుత్మంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తముపాచ మహాతేజా వైనతేయో మహాబలః

పతత్రిరాజః ప్రీతాత్మా హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౪౫

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును;మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; పతత్రిరాజః=పక్షులకుఁబ్రభుండునగు; వైనతేయః=గరుత్మంతుండు;ప్రీతాత్మా=సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై; హర్షపర్యాకులేక్షణః=సంతోషంబునంగలంగినకన్నులుగలవాఁడై;తం= ఆరామునిగూర్చి;ఉవాచ=చెప్పెను.

మహాతేజుండునుమహాబలుండునగు పక్షిరాజుఁడైనగరుత్మంతుండు , రాముంజూచి, పరమసంతుష్టుండై, కన్నులనానందబాష్పంబులు గాఱ,నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహం సఖా తే కాకుత్స్థ ప్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః

గరుత్మానిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ౪౬

టీక॥కాకుత్స్థ= రాముఁడా ! అహం=నేను; తే=నీయొక్క;సఖా= స్నే

హితుండను. ప్రియః=ఇష్టుఁడను. బహిశ్చరః=బయటఁదిరుగునట్టి; ప్రాణః=ప్రాణమును; గరుత్మాన్=గరుత్మంతుండను; యువాభ్యాం=మీకొఱకు ; సాహాయ్యకారణాత్=సాహాయ్యముకొఱకు యి, సంప్రాప్తః=వచ్చినాను.

రాముఁడా! నేనునీకు స్నేహితుండనుప్రియుండను బహిశ్చరంబగుప్రాణంబువంటివాఁడను ; నాపేరు గరుత్మంతుండండ్రు ; మీకుసాహాయ్యంబుసేయుటకై యిచ్చటికివచ్చినాను.

అని, తాత్పర్యము.

అసురా వా మహావీర్యా దానవా వా మహాబలాః
సురాశ్చాపి సగంధర్వాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్. ౪౭
నేమం మోక్షయితుం శక్తా శ్శరబంధం సుదారుణమ్
మాయాబలా దింద్రజితా నిర్మితం క్రూరకర్మణా. ౪౮

టీక॥ మహావీర్యాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; అసురాః వా=అసురులుగాని; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; దానవాః వా=దానవులుగాని; శతక్రతుం=దేవేంద్రుని; పురస్కృత్య=మున్నిడికొని; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన ; సురాశ్చాపి=దేవతలునుగాని; క్రూరకర్మణా=క్రూరమయిన కార్యముగల; ఇంద్రజితా= ఇంద్రజిత్తుచేత; మాయాబలాత్=మాయాబలమువలన; నిర్మితం=నిర్మింపఁబడినదియు; సుదారుణం= మిక్కిలియు భయంకరమునగు; ఇమం=ఈ; శరబంధం = బాణబంధమును; మోక్షయితుం= విడిపించుటకు; నశక్తాః= చాలినవారలుకారు.

క్రూరకర్ముండగు నింద్రజిత్తుచే నిర్మింపఁబడిన మహా భయంకరంబయిన యీబాణపాశంబుల విడిపించుటకు, మహా పరాక్రమశాలులగు నసురులచేఁగాని మహాబలశాలులగు దానవులచేఁగాని, మహేంద్ర సహితులగు దేవగంధర్వులచేఁగాని, యలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే నాగాః కాద్రవేయా స్తీక్ష్ణదంష్ట్రా విషోల్బణాః
రక్షోమాయాప్రభావేన శరా భూత్వా త్వదాశ్రితాః. ౪౯

టీక॥ ఏతే=ఇవి; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః = కఱకఱలయినకోఱలుగలవియు; విషోల్బణాః=విషముచేనతిశయించినవియు నగు; కాద్రవేయాః= కద్రువకొడుకులగు; నాగాః= సర్పములు; ఇంద్రజిన్మాయాప్రభావేన= రాక్షసుండగునింద్రజిత్తుయొక్కమాయాప్రభావముచేత; శరాః=బాణములుగా; భూత్వా = అయి; త్వాం; శ్రితాః=నిన్నుఁబొందినవి.

ఇవి, తీక్ష్ణదంష్ట్రములును మహావిషములునగు కద్రువపుత్రులగు సర్పములు; ఇంద్రజిత్తుమాయాప్రభావంబునం బాణరూపంబులఁబొంది, నిన్నుఁబొందినవి. అని, తాత్పర్యము.

సభాగ్యశ్చాసి ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ
లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా సమరే రిపుఘాతినా. ౫౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱిఁగినవాఁడవును; సత్యపరాక్రమ=ఎల్లకాలమునందును వ్యర్థముకాని పరాక్రమముగలవాఁడవునగు; రామ= రాముఁడా! సమరే=యుద్ధమునందు; రిపుఘాతినా=శత్రువునుజంపునట్టి; భ్రాత్రా=తమ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; త్వం (అధ్యాపి నవు) నీవు; సభాగ్యశ్చ= భాగ్యముతోఁగూడినవాఁడవును; అసి = అగుదువు.

ధర్మజ్ఞుండవు, సత్యపరాక్రముండవునగు రాముఁడా! యుద్ధంబునశత్రువును వధించునట్టితమ్ముండగులక్ష్మణుండును నీవును భాగ్యవంతులరు, కావునమీకేమియుఁ భయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమం శ్రుత్వాతు వృత్తాంతం త్వరమాణోఽహ మాగతః
సహసా యువయోస్స్నేహాత్ సఖిత్వ మనుపాలయన్. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఇమం=ఈ; వృత్తాంతం = సమాచారమును; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; త్వరమాణః=వేగిరపడుచున్నవాఁడనై; యువయోః = మీయొక్క; స్నేహాత్=స్నేహమువలన; సఖిత్వం=స్నేహితుండగుటను; అనుపాలయన్ = పాలించుచు; సహసా=వేగంబున; ఆగతః= వచ్చినాను.

నేను, ఇట్లుమీరలింద్రజిత్తుచే నాగపాశంబులబంధింపఁబడియుండుటనువి

న్నంతనె, మీయందలిస్నేహంబున, మిత్రధర్మంబేర్పడ, వేగంబుననిచ్చటికివచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.

మోక్షితౌచ మహాఘోరా దస్మాత్సాయకబంధనాత్
అప్రమాదశ్చ కర్తవ్యో యువాభ్యాం నిత్యమేవహి. ౫౨

టీక॥ మయా(అధ్యాహృతము) = నాచేత; యువాం(అధ్యాహృతము)= మీరలు; మహాఘోరాత్ = మహాభయంకరమయిన; అస్మాత్ = ఈ ; సాయకబంధనాత్ = బాణబంధముననుండి; మోక్షితౌచ = విడిపింపఁబడినవారలును. యువాభ్యాం=మీచేత; నిత్యమేవ= ఎల్లప్పుడునే; అప్రమాదశ్చ = ఏమఱుపాటులేమియు; కర్తవ్యః = చేయఁబడవలసినది.

అట్లు, మహాభయంకరంబగునాగపాశబంధంబుననుండి, మిమ్ము విడిపించితిని; మీరలీయుద్ధంబున నెంతమాత్రమేనియేమఱుపాటు నొందఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసా స్సర్వే సంగ్రామే కూటయోధినః
శూరాణాం శుద్ధభావానాం భవతా మార్జవం బలమ్. ౫౩

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; కూటయోధినః= కపటముచేఁబోరువారలు. శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయములేనట్టి ; శుద్ధభావానాం = పరిశుద్ధమయినహృదయముగల; భవతాం=మీకు; ఆర్జవం = కపటములేకుండుట; బలం=బలము.

రాక్షసులందఱు , యుద్ధంబునఁగపటముగాఁబోరువారలు ; వారలస్వభావమేయది; శూరులరునునిర్మలమయిన మనస్సుగలవారలునగు మీరు, ఎంతమాత్రము కపటము లేనివారలు; అదియెమీకుబలము. అని, తాత్పర్యము.

త న్నవిశ్వసితవ్యం వో రాక్షసానాం రణాజిరే
ఏతేనై వోపమానేన నిత్యం జిహ్మా హి రాక్షసాః. ౫౪

టీక॥ తత్=అందువలన; రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; రాక్షసానాం=రాక్షసులవిషయమయి; వః=మీకు; నవిశ్వసితవ్యం = నమ్మఁటకూడదు. ఏతేన= ఈ; ఉపమానేనైవ=నిదర్శనముచేతనే; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; రాక్షసాః=రాక్షసులు; జిహ్మాః=కుటిలులుగదా!

అందువలన, మీరలు, యుద్ధంబున, రాక్షసులనెంతమాత్రము నమ్మవలదు; ఈనిదర్శనముచేతనే రాక్షసుల నమ్మరాదని తెలియవచ్చినది గదా! అని, గరుత్మంతుఁడు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా తతో రామం సుపర్ణస్సుమహాబలః
పరిష్వజ్య సుహృత్ స్నిగ్ధ మాప్రష్టు ముపచక్రమే. ౫౫

టీక॥ సుమహాబలః= మిక్కిలియు నధికమయినబలమునుగలవాఁడును; సుహృత్ = స్నేహితుఁడునగు; సుపర్ణః=గరుత్మంతుఁడు; రామం= రామునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అంత; స్నిగ్ధం= స్నేహంబుతోఁగూడునట్లుగా; పరిష్వజ్య = కవుఁగిలించుకొని; ఆప్రష్టుం = పీడుకొనుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

మహాబలశాలియగు గరుత్మంతుఁడు, రామునితో నీప్రకారముచెప్పి, రాముని సస్నేహంబుగాఁ గవుఁగిలించుకొని, యింతఁబోయివచ్చెదనని చెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిపూణామపి వత్సల
అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి గమిష్యామి యథా గతమ్. ౫౬

టీక॥ సఖే= చెలికాఁడవును; ధర్మజ్ఞ = ధర్మము నెఱింగినవాఁడవును; రిపూణామపి = శత్రువులవిషయమయిగూడ; వత్సల= అధికప్రేమగలవాఁడవునగు; రాఘవ=రాముఁడా! అభ్యనుజ్ఞాతుం=అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. యథాగతం=వచ్చినట్లు; గమిష్యామి=పోయెదను.

నాచెలికాఁడవు ధర్మంబుఁ దెలిసినవాఁడవు శత్రువులయందుఁగూడ నధికము

గాఁ బ్రేమగలవాఁడవును నగు రామఁడా! నాకిసుమతియొసంగుము; నేనుబోవల యును. అని, తాత్పర్యము.

నచ కౌతూహలం కార్యం సఖిత్వంప్రతి రాఘవ
కృతకర్మా రణే వీర సఖిత్వ మను వేత్స్యసి. ౫౭

టీక॥ రాఘవ= రామఁడా! సఖిత్వంప్రతి=చెలిమినిగూర్చి ; కౌతూహలంచ= తెలియువేడుకయు; నకార్యం=చేయఁదగినదికాదు. వీర = పరాక్రమశాలివగురామఁడా! రణే = యుద్ధమునందు; కృతకర్మా=చేయఁబడినకార్యముగలవాఁడవై;సఖిత్వం= చెలికాఁడగుటను; అనువేత్స్యసి= తెలియఁగలవు.

పరాక్రమశాలివగు రామఁడా! నేనునీకెట్లుస్నేహితుఁడనై తిననియిప్పుడడుగవలదు; యుద్ధంబునఁగృతకృత్యుండవై చెలిమిగలిగినసంగతిం దెలిసికొనఁగలవు.అని, తాత్పర్యము.

బాలవృద్ధావశేషాంతు లంకాం కృత్వా శరోర్మిభిః
రావణంచ రిపుంహత్వా సీతాం సముపలప్స్యసే. ౫౮

టీక॥ శరోర్మిభిః=బాణపరంపరలచేత; లంకాం = లంకను; బాలవృద్ధావశేషాంతు= బాలురునుముసలివారలునెమిగతగాఁ గలదానిఁగా ; కృత్వాతు=చేసియు; రిపుం=శత్రువయిన; రావణం=రావణం=రావణుని;హత్వాచ=చంపియు; సీతాం=సీతాదేవిని;సముపలప్స్యసే=పొందఁగలవు.

బాణపరంపరలచేలంకయందుబాలవృద్ధులుమాత్రమమిగులునట్లుచేసి, శత్రుండగు రావణునివధించి, సీతంబొందఁగలవు. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా వచనం సుపర్ణ శ్శీఘ్రవిక్రమః
రామంచ విరుజం కృత్వా మధ్యే తేషాం వనౌకసామ్. ౫౯
ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరిష్వజ్యచ వీర్యవాన్
జగామాకాశ మావిశ్య సుపర్ణః పవనో యథా. ౬౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్రమయిననడకగల; సుపర్ణః = గరుత్మంతుండు; ఇత్యేవం = అనియిట్లు; వచనం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; రామంచ = రామునిని; విరుజం = బాధలేనివానిగా; కృత్వా = చేసి; తతః = అంత; తేషాం = ఆ; వనౌకసాం = వానరులయొక్క; మధ్యే = నడుమను; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షిణమును; కృత్వా = చేసి; పరిష్వజ్యచ = కౌఁగిలించుకొనియు; సుపర్ణః = గరుత్మంతుఁడు; పవనోయథా = వాయువువలె; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశించి; జగామ = పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు శీఘ్రమున నడచువాఁడునగు గరుత్మంతుఁడు, ఈప్రకారమును జెప్పి, రామలక్ష్మణులను నీరోగులుగాఁజేసి, ఆవానరులనడుమనా రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించి, వారలఁ గవుఁగిలించుకొని, వాయువుంబోలె, నాకాశమార్గంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరుజౌ రాఘవౌ దృష్ట్వా తతో వానరయూథపాః
సింహనాదాం స్తదా నేదు ర్లాంగూలాన్ దుధువు స్తదా. ౬౧

టీక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పుడు; వానరయూథపాః = వానరశ్రేష్ఠులు; విరుజౌ = రోగములేనట్టి; రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా = చూచి; తదా = అప్పుడు; సింహనాదాన్ = సింహనాదంబులను; నేదుః = అఱచిరి. లాంగూలాన్ = తోఁకలను; దుధువుః = విదిలించిరి.

అంతనప్పుడు, వానరవీరులు, రామలక్ష్మణులేమియు శ్రమంబులేక సుఖశరీరులుగా నుండుటంజూచి, పరమసంతోషంబున, సింహనాదంబులు సేయుచు, లాంగూలంబులువిదిలించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరీ స్సమాజఘ్ను ర్మృదంగాం శ్చా ప్యనాదయన్
దధ్ము శ్శంఖాన్ సంప్రహృష్టాః క్ష్వేళంత్యపి యథా పురమ్. ౬౨

టీక॥ తతః = అంత ; వానరాః (అధ్యాహృతము) = వానరులు; యథాపు

రం=మునుపటివలె; సంప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారలయి; భేరీః=భేరులను; సమాజఘ్నుః=కొట్టిరి. మృదంగాంశ్చాపి=మద్దెళలను; అనాదయన్=వాయించిరి. శంఖాన్=శంఖములను; దధ్ముః=ఊఁదిరి. క్ష్వేళంత్యపి=సింహనాదంబులును జేసిరి.

అంత, వానరు, లెప్పటియట్లు, సంతుష్టులయి భేరులు వాయించిరి; మృదంగంబులను వాయించిరి; శంఖంబులఁ బూరించిరి; సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆస్ఫోట్యాస్ఫోట్య విక్రాంతా వానరా నగయోధినః
ద్రుమా నుత్పాట్య వివిధాం స్తస్థు శ్శతసహస్రశః. ౬౩

టీక॥ నగయోధినః=వృక్షములచేఁ బోరునట్టి; వానరాః=వానరులు; విక్రాంతాః=పరాక్రమించినవారలై; ఆస్ఫోట్యాస్ఫోట్య=భుజంబుఁజఱచి చఱచి, వివిధాన్=నానావిధములయిన; ద్రుమాన్=వృక్షములను; ఉత్పాట్య=పెల్లగించి; శతసహస్రశః=లక్షలులక్షలుగా; తస్థుః=నిలిచిరి.

వృక్షములం బోరునట్టి వానరులు, పరాక్రమగర్వితులయి, మాటిమాటికి భుజంబుల నాస్ఫాలించుచు, నానావిధంబులగు వృక్షంబులం బెకలించి, వానిం జేతనిడుకొని యుద్ధంబునకు సన్నద్ధులయి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

విసృజంతో మహానాదాం స్త్రాసయంతో నిశాచరాన్
లంకాద్వారా ణ్యుపాజగ్ము ర్యోద్ధుకామాః ప్లవంగమాః. ౬౪

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; మహానాదాన్=మహాధ్వనులను; విసృజంతః=విడుచుచు; నిశాచరాన్=రాక్షసులను; త్రాసయంతః=భయపఱచుచు; యోద్ధుకామాః=యుద్ధంబు సేయఁగోరువారలయి; లంకాద్వారాణి=లంకాపట్టణద్వారములను; ఉపాజగ్ముః=పొందిరి.

వానరులు మహాధ్వని గలుగునట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు, రాక్షసులకు భయంబు గలిగించుచు; యుద్ధంబు సేయను త్సాహంబు సెలంగ, లంకాద్వారంబుల నరికట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు భీమ స్తుములో నినాదో
బభూవ శాఖామృగయూథపానామ్
క్షయే నిదాఘస్య యథా ఘనానాం
నాద స్సుభీమో నదతాం నిశీథే. ౬౫

టీక॥ తతస్తు=అంతను; నిశీథే=అర్ధరాత్రమునందు; నదతాం=అఱచుచున్న; శాఖామృగయూథపానాం=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; నినాదః=ధ్వని; నిదాఘస్య=గ్రీష్మర్తువుయొక్క; క్షయే=నాశమునందు; ఘనానాం=మేఘములయొక్క; సుభీమః=మిక్కిలియు భయంకరమయిన; నాదోయథా=ధ్వనివలె; భీమః=భయంకరముగాను; తుములః=దొమ్మిగాను; బభూవ=ఉండినది.

అంత, నర్ధరాత్రంబున, సింహనాదంబులు సేయుచుండు నావానరవీరులధ్వని, వర్షర్తువునందుగర్జించునట్టిమేఘంబులమహాధ్వనివలె, నతిభయంకరంబుగా, వినవచ్చుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకపంచాశసర్గప్రారంభః.

తేషాం సుతుములం శబ్దం వానరాణాం తరస్వినామ్
నదతాం రాక్షసై స్సార్ధం తదా శుశ్రావ రావణః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణః=రావణుండు; రాక్షసైస్సార్ధం=రాక్షసులతోఁగూడ; నదతాం=అఱచుచున్న; తరస్వినాం=అధికమయినబలముగల; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సుతుములం=మిక్కిలియుద్దామమయిన; శబ్దం=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను.

అప్పుడు, బలవంతులగు నావానరు లట్టుసింహనాదంబులు సేయుచుండఁగా ధ్వనిని, రావణుండును రాక్షసులును వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషం శ్రుత్వా స నినదం భృశమ్
సచివానాం తత స్తేషాం మధ్యే వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; భృశం=మిక్కిలియు; స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషం=నునుపైనదియు గంభీరమయినదియు నగు ధ్వనిగల; నినదం=సింహనాదంబును; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; తేషాం=ఆ; సచివానాం=మంత్రులయొక్క; మధ్యే=నడుమనందు; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆరావణుండు, స్నిగ్ధంబును గంభీరంబునగు నాధ్వనినివిని, మంత్రులనడుమ, వారలఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథా సౌ సంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సముత్థితః
బహూనాం సుమహానాదో మేఘానామివ గర్జతామ్. ౩
వ్యక్తం సుమహతీ ప్రీతి రేతేషాం నాత్ర సంశయః

టీక॥ యథా=ఎట్లు; సంప్రహృష్టానాం = మిక్కిలియు సంతసించిన; బహూనాం=పెక్కండ్రైన; వానరాణాం = వానరులయొక్క; అసౌ = ఈ; సుమహానాదః= మిక్కిలియు గొప్పదగు ధ్వని; గర్జతాం= గర్జించుచున్న; మేఘానామివ = మేఘములయొక్కవలె; సముత్థితః=లేచినదో; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; ఏతేషాం= వీరలకు; సమహతీ = మిక్కిలి యధికమయిన; ప్రీతిః=సంతోషము ; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = కలిగినది. వ్యక్తం=స్పష్టము. అత్ర= ఈవిషయమునందు; సంశయ =సందేహము; న= లేదు.

ఈ వానరులు పెక్కండ్రు చేరి, మహామేఘంబులు గర్జించుచున్నట్లు, సింహనాదంబులు సేయుచున్నారు కావున, వీరలకు మిక్కిలి సంతోషంబు కలిగినట్లున్నది; ఇది స్పష్టము; ఇందుకు సందేహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి విపులైర్నాదైశ్చుక్షుభే వరుణాలయః. ౪

టీక॥ తథాహి=అదియుక్తమె. విపులైః=పెద్దవగు; నాదైః=ధ్వనులచేత; వరుణాలయః=సముద్రము; చుక్షుభే= కలంగినది.

అదియుక్తమె; ఈ మహాధ్వనులచేతనె సముద్రంబు క్షోభంబు నొందినది; చూడుడు. అని, తాత్పర్యము.

తౌ తు బద్ధౌ శరైస్తీక్ష్ణైర్భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
అయం చ సుమహాన్నాదశ్శంకాం జనయతీవ మే. ౫

టీక॥ భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ తు=రామలక్ష్మణులును; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేత; బద్ధౌ= కట్టఁబడినారు. అయం=ఈ; సుమహాన్= మిక్కిలియు గొప్పదగు; నాదశ్చ=ధ్వనియును; శ్రూయతే(అధ్యాహృతము) = వినఁబడుచున్నది. మే=నాకు; శంకాం = సందేహమును; జనయతి=కలిగించుచున్నది. "ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థకము.

అచ్చట, నా రామలక్ష్మణులును దీక్ష్ణ బాణంబులబద్ధులయియున్నారు; ఈమ

హార్ధ్వనియువినవచ్చుచున్నది; కావున, నాకుసంతోషము గానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా మంత్రిణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ నైరృతాం స్తత్ర సమీపపరివర్తినః. ౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల కుఁబ్రభుండగు రావణుఁడు ; మంత్రిణః = మంత్రులనుగూర్చి ; ఏతత్ = ఈ ; వచనంతు = మాటనుమాత్రము ; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనే ; తత్ర = అచ్చట ; సమీపపరివర్తినః = సమీపంబున నుండునట్టి ; నైరృతాన్ = రాక్షసులనుగూర్చి ; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు, ఈ ప్రకారమునమంత్రులతోఁజెప్పి, యచ్చట సమీపంబునంగాచియుండు రాక్షసులంజూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞాయతాం తూర్ణ మేతేషాం సర్వేషాం వనచారిణామ్
శోకకాలే సముత్పన్నే హర్షకారణ ముత్థితమ్. ౭

టీక॥ ఏతేషాం = ఈ ; వనచారిణాం = వానరులకు ; సర్వేషాం = అందఱకును ; శోకకాలే = దుఃఖకాలము ; సముత్పన్నే = పుట్టినదైయుండఁగా ; ఉత్థితం = లేచిన ; హర్షకారణం = సంతోషకారణము ; తూర్ణం = శీఘ్రముగా ; జ్ఞాయతాం = తెలియఁబడుఁగాక.

ఇప్పుడు దుఃఖంబునకుఁ గాలముగా నుండఁగా, ఈవానరులందఱు సంతోషంబుతో నుండుటకుఁ గారణమేమో శీఘ్రంబునఁ దెలిసికొనుఁడు. అని, రావణుండు రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తా స్తేన సంభ్రాంతాః ప్రాకార మధిరుహ్య తే
దదృశుః పాలితాం సేనాం సుగ్రీవేణ మహాత్మనా. ౮

టీక॥ తే = ఆరాక్షసులు ; తేన = ఆరావణునిచేత ; తథా = అట్లు ; ఉక్తాః =

చెప్పఁబడినవారలయి; సంభ్రాంతాః = తొట్రుపడినవారలయి; ప్రాకారం = ప్రహారిని; అధిరుహ్య = ఎక్కి; మహాత్మనా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; పాలితాం = పాలింపఁబడిన; సేనాం = వానరసేనను; దదృశుః = చూచిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణునాజ్ఞనుఁజేసి, సంభ్రాంతులయి, ప్రాకారంబునారోహించి, మహాత్ముండగుసుగ్రీవునిచేఁబరిపాలితంబగువానరసేనంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ చ ముక్తౌ సుఘోరేణ శరబంధేన రాఘవౌ
సముత్థితౌ మహాభాగౌ విషేదుః ప్రేక్ష్య రాక్షసాః. ౯

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; సుఘోరేణ = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; ముక్తౌ = విడువఁబడినవారలును; సముత్థితౌ = లేచినవారలును; మహాభాగౌ = పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలు నగు; తౌ = ఆ; రాఘవౌ చ = రామలక్ష్మణులను; ప్రేక్ష్య = చూచి; విషేదుః = దుఃఖించిరి.

రాక్షసులు, మహాభయంకరంబగు బాణపాశబంధంబువదలిసుఖంబున నున్నమహాభాగులగు రామలక్ష్మణులనుం జూచి, దుఃఖంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సంత్రస్తహృదయా స్సర్వే ప్రాకారా దవరుహ్య తే
విషణ్ణవదనా ఘోరా రాక్షసేంద్ర ముపస్థితాః. ౧౦

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరులగు; తే = ఆరాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; సంత్రస్తహృదయాః = భయయనొందినమనస్సుగలవారలయి; ప్రాకారాత్ = ప్రాకారముననుండి; అవరుహ్య = డిగ్గి; విషణ్ణవదనాః = దుఃఖముపొందినమనస్సుగలవారలయి; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసరాజుండగు రావణుని; ఉపస్థితాః = పొందిరి.

భయంకరాకారులగు నారాక్షసులు, భయంబునొంది, ప్రాకారంబుననుండిడిగి, ముఖంబులు వెలవెలంబోవ, రాక్షసరాజుండగురావణునొద్దకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదప్రియం దీనముఖా రావణస్య నిశాచరాః
కృత్స్నం నివేదయామాసు ర్యథావ ద్వాక్యకోవిదాః. ౧౧

టీక॥ వాక్యకోవిదాః=మాటలయందుఁబండితులగు; నిశాచరాః = రాక్షసులు; దీనముఖాః= దుఃఖమునొందిన ముఖముగలవారలయి ; తత్=ఆ; అప్రియం=అనిష్టమును; కృత్స్నం=సమస్తమును; యథావత్= యథాక్రమముగా; రావణస్య=రావణునకు; నివేదయామాసుః=చెప్పిరి.

మాటలయందుఁబండితులగువారా రాక్షసులు, అట్లు రామలక్ష్మణులు నాగపాశబంధముక్తులయియుండు సమాచారమునంతయు, రావణునకుఁ జెప్పిరి.

అఁ, తాత్పర్యము.

యౌ తావింద్రజితా యుద్ధే భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
నిబద్ధౌ శరబంధేన నిష్ప్రకంపభుజౌ కృతౌ. ౧౨
విముక్తౌ శరబంధేన తౌ దృశ్యేతే రణాజిరే
పాశానివ గజౌ ఛిత్త్వా గజేంద్రసమవిక్రమౌ. ౧౩

టీక॥ యౌ=ఏ; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత ; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; నిబద్ధౌ = కట్టఁబడినవారలయి ; నిష్ప్రకంపభుజౌ= కదలనిభుజములుగలవారలుగా; కృతౌ=చేయఁబడినారో; గజేంద్రసమవిక్రమౌ= గజశ్రేష్ఠములతో సమానమైన పరాక్రమముగల; తౌ= ఆ రామలక్ష్మణులు; రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; విముక్తౌ = విడువఁబడినవారలయి ; పాశాన్=త్రాళ్లను; ఛిత్త్వా = తెంపుకొని; స్థితౌ(అధ్యాహృతము) = ఉన్న; గజావివ=ఏనుఁగులువలె; దృశ్యేతే=చూడఁబడుచున్నారు.

ఇంద్రజిత్తు, ఎవ్వరిని, యుద్ధంబున నాగపాశంబులబంధించి, ఇటునటుఁ జేతులఁ గదలింపఁజాలనట్లు గావించినాఁడో, యా రామలక్ష్మణులిప్పుడు అనాగపాశబంధంబుల వదలించుకొని, కట్టుత్రాళ్లం ద్రెంచుకొన్న మదపుటేనుంగుల పగిది , యుద్ధభూమి యందు

వెలుంగుచున్నారు. అని, రాక్షసులు రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తేషాం రాక్షసేంద్రో మహాబలః
చింతాశోకసమాక్రాంతో విషణ్ణవదనో బ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగల; రాక్షసేంద్రః= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; తేషాం=ఆరాక్షసులయొక్క; తత్=ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=విని ; చింతాశోకసమాక్రాంతః=చింతచేతను దుఃఖముచేతనుఆక్రమింపఁబడినవాఁడై ; విషణ్ణవదనః = వెలవెలఁబోయినముఖముగలవాఁడై; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజుఁడైన రావణుండు , ఆరాక్షసులమాటనువిని , పరమదుఃఖితుండై , ముఖంబు వెలవెలంబోవ, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఘోరైర్దత్తవరైర్బద్ధా శరైరాశీవిషోపమైః
అమోఘైస్సూర్యసంకాశైః ప్రమథ్యేంద్రజితా యుధి. ౧౫

టీక॥ ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; యుధి=యుద్ధమునందు; ఘోరైః= భయంకరములును; దత్తవరైః = ఇవ్వఁబడినవరములుగలవియును ; ఆశీవిషోపమైః = సర్పములతోఁబోలికగలవియు; అమోఘైః = వ్యర్థములుకానివియు ; సూర్యసంకాశైః= సూర్యునితోసమానములునగు; శరైః= బాణములచేత; ప్రమథ్య = బలాత్కరించి; తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆరామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ = బంధింపబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు, యుద్ధంబున , భయంకరంబులును వరబలంబున సంపాదింపఁబడినవియు తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పములవంటివియు , నమోఘంబులును సూర్య సమానములునగు బాణంబుల, నారామలక్ష్మణులబంధించినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తదస్త్రబంధమాసాద్య యది ముక్తౌ రిపూ మమ

సంశయస్థ మిదం సర్వ మనుపశ్యా మ్యహం బలమ్. ౧౬

టీక॥ మమ=నాయొక్క; రిపూ= శత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు; తత్=అట్టి; అస్త్రబంధం=బాణబంధమును; అసాద్య=పొంది; ముక్తౌయది= విడువఁబడినవారలగుదురేని; అహం=నేను; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యమును; సర్వం=అంతను; సంశయస్థం= సందేహమునున్నదానిఁగా; అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.

నాశత్రువులయిన యారామలక్ష్మణులు, అట్టిబాణబంధమునుబొందియువిముక్తులయినయెడ, నీరాక్షసేనకంతయుఁబ్రాణసంశయముగలిగినట్లు, నాకుఁదోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నిష్ఫలాః ఖలు సంవృత్తా శ్శరా వాసుకితేజసః
ఆదత్తం యైస్తు సంగ్రామే రిపూణాం మమ జీవితమ్. ౧౭

టీక॥ యైస్తు= ఏబాణములచేతనే; సంగ్రామే=యుద్ధంబునందు; మమ=నాయొక్క; రిపూణాం=శత్రువులయొక్క; జీవితం=ప్రాణము; ఆదత్తం=గ్రహింపఁబడినదో; తే (అధ్యాహృతము)=అట్టి; వాసుకితేజసః= వాసుకియొక్క తేజస్సువంటి తేజస్సుగల; శరాః=బాణములు; నిష్ఫలాః=ఫలములేనివిగా; సంవృత్తాః ఖలు=అయినవిగదా!

మున్నెపెక్కుమారులు యుద్ధంబున నాశత్రువులప్రాణంబులుగొన్నట్టివాసుకిసమానతేజంబులగుబాణంబులు, నిష్ఫలంబులయినవిగదా! అని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు సంక్రుద్ధో నిశ్శ్వస న్నురగో యథా
అబ్రవీ ద్రక్షసాం మధ్యే ధూమ్రాక్షం నామ రాక్షసమ్. ౧౮

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనే; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; నిశ్శ్వసన్=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే= నడుమునందు; ధూమ్రాక్షంనామ=ధూమ్రాక్షుండని ప్రసిద్ధుఁడయిన; రాక్ష

స ౫౧

సం=రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, ఈప్రకారమునం జెప్పి, పరమకుపితుండై, సర్పముంబోలె వేడినిట్టూర్పులువుచ్చుచు, రాక్షసోత్తమునిఁ, ధూమ్రాక్షుండను రాక్షసుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బలేన మహతా యుక్తో రక్షసాం భీమవిక్రమ
త్వం వధాయాభినిర్యాహి రామస్య సహ వానరైః. ౧౯

టీ॥ భీమవిక్రమ= భయంకరమయినపరాక్రమముగల ధూమ్రాక్షుఁడా! త్వం=నీవు; మహతా=గొప్పదగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలేన = సైన్యముతో; యుక్తః=కూడినవాఁడవై; వానరైస్సహ=వానరులతోఁ గూడ, రామస్య=రామునియొక్క; వధాయ=చంపుటకొఱకు; అభినిర్యాహి=వెడలుము.

భయంకరపరాక్రమముగలుగు ధూమ్రాక్షుఁడా! నీవు గొప్పరాక్షససేనం గూడి, వానరులతోఁగూడ రాముని వధింపఁబొమ్ము. అని, రావణుండు, ధూమ్రాక్షునకాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధూమ్రాక్షో రాక్షసేంద్రేణ ధీమతా
కృత్వా ప్రణామం సంహృష్టో నిర్జగామ నృపాలయాత్. ౨౦

టీక॥ధూమ్రాక్షః-ధూమ్రాక్షుఁడు; ధీమతా=బుద్ధిమంతుండగు; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రణామం=నమస్కారమును; కృత్వా=చేసి; నృపాలయాత్ = రాజగృహమునుండి; నిర్జగామ = వెడలెను.

ధూమ్రాక్షుండు బుద్ధిమంతుండగు రాక్షసరాజుండైన రావణునియాజ్ఞనుపొంది, పరమసంతుష్టుండై, రావణునకు నమస్కరించి, రాజసదనంబునను౦డి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

అభినిష్క్రమ్య తద్ద్వారం బలాధ్యక్ష మువాచ హ

స ౫౧

త్వరయస్వ బలం తూర్ణం కిం చిరేణ యుయుత్సతః. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆధూమ్రాక్షుఁడు; తద్ద్వారం = ఆరాజగృహముయొక్క ద్వారమును; అభిః పర్యన్య=వెడలి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్యక్షునిగూర్చి; యుయుత్సతః = యుద్ధముసేయఁగోరిన; మమ (అధ్యాహృతము)=నాయొక్క; బలం= సేనను; త్వరయస్వ=వేగిరపఱుపుము. చిరేణ = ఆలస్యముచేత; కిం=ఎందుకు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

"నేను యుద్ధంబు సేయఁ గోరియున్నాను; నాసైన్యము నంతయు శీఘ్రంబున నాయత్తంబు గావింపుము ; ఆలస్యంబు సేయవలదు" అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః
బల ముద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా ద్రుతమ్. ౨౨

టీక॥ బలానుగః = సైన్యమును వెంబడించునట్టి; బలాధ్యక్షః=సేనాధ్యక్షుఁడు; రావణస్య = రావణునియొక్క; ఆజ్ఞయా =ఆజ్ఞ చేత ; ధూమ్రాక్షవచనం = ధూమ్రాక్షునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ద్రుతం= శీఘ్రముగా; బలం=సేనను; ఉద్యోజయామాస=కూర్చెను.

సైన్యము వెంబడి నుండునట్టి సేనాధ్యక్షుండు, ధూమ్రాక్షుండు రావణునియాజ్ఞ చొప్పునం జెప్పినమాటను విని, శీఘ్రంబున సైన్యంబు నంతయు నాయత్తంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే బద్ధఘంటా బలినో ఘోరరూపా నిశాచరాః
విగర్జమానా స్సంహృష్టా ధూమ్రాక్షం పర్యవారయన్. ౨౩
వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాణయః

టీక ॥ బద్ధఘంటాః = కట్టఁబడిన గంటలు గలవారలును ; ఘోరరూపాః = భయంకరమయినయాకారముగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ

రా: = రాక్షసులు; వివిధాయుధహస్తాశ్చ=నానావిధములయినయాయుధములు చేతులంగలవారలునై; శూలముద్గరహస్తాః = శూలములనుముద్గరములనుజేతులం గలవారలై ; వినర్దమానాః = గర్జించుచున్నవారలయి;సంహృష్టాః = మిక్కిలియుసంతసించినవారలై;ధూమ్రాక్షం= ధూమ్రాక్షుని;పర్యవారయన్=చుట్టిరి.

శౌర్యాతిశయ జ్ఞాపనార్థమయి నడుమునగంటలుకట్టుకొని యుండువారలును భయంకరాకారులునగు నా రాక్షసులు , శూలంబులుముద్గరంబులు మున్నగు నానావిధాయుధంబులు దాల్చి , పరమసంతోషంబున గర్జించుచు,ధూమ్రాక్షునింబరివేష్టించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

గదాభిః పట్టిసైర్ దణ్డైర్ ఆయసైర్ ముసలైర్ భృశమ్.౨౪
పరిఘైర్ భిండివాలైశ్చ భల్లైః ప్రాసైః పరశ్వధైః
నిర్యయూ రాక్షసా దిగ్భ్యో నర్దంతో జలదా యథా.౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; గదాభిః=గదలతోను;ఆయసైః = ఇనుముతోంజేయంబడిన; దండైః = కఱ్ఱలతోను;ముసలైః = రోకళ్లతోను; పరిఘైః=ఇనుపగుదియలతోను ; భిండివాలైశ్చ= విసిరివాటుగుదియలతోను;భల్లైః = బల్లెములతోను; ప్రాసైః=ఈంటెలతోను;పరశ్వధైః= గొడ్డళ్లతోను ; యుక్తాః (అధ్యాహృతము)= కూడినవారలయి;దిగ్భ్యః= దిక్కులనుండి;జలదాయథా = మేఘంబులుంబోలె;భృశం = మిక్కిలియు; నర్దంతః=అఱచుచు;నిర్యయుః = వెడలిరి.

రాక్షసులు,గదలుంబట్టిసంబులునాయసదండములు ముసలంబులుంబరిఘంబులుభిండివాలంబులుబల్లెములు ఈటెలు గొడ్డళ్లుమున్నగునాయుధబులధరించి, మేఘంబులుంబోలెగర్జించుచు, నలుదిక్కులనుండియు, వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రథైః కవచినస్త్వన్యే ధ్వజైశ్చ సమలంకృతైః
సువర్ణజాలవిహితైః ఖరైశ్చ వివిధాననైః. ౨౬

స ౫౧

టీక॥ అన్యేతు=ఇతరులయిన రాక్షసులు; కవచినః=కవచములు గలవారలై; ధ్వజైః= టెక్కెములచేతను; వివిధాననైః=నానావిధములయినముఖములుగల; ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; సమలంకృతైః=అలంకరింపఁబడినవియు; సువర్ణజాలవిహితైః= బంగారుకిటికీలతోఁగూడినవియునగు; రథైః=రథములచేత; నిర్యయుః(అధ్యాహృతము:) = వెడలిరి.

మఱికొందఱు రాక్షసులు, కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతంబులును నానావిధముఖంబులుగల గాడిదలతోఁగూడినవియు బంగారుకిటికీలతో నొప్పుచున్నవియునగు రథంబులపై, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

హయైః పరమశీఘ్రైశ్చ గజేన్ద్రైశ్చ మదోత్కటైః
నిర్యయూ రాక్షసవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రాఇవ దురాసదాః. ౨౩

టీక॥ వ్యాఘ్రాఇవ =పెద్దపులులవలె; దురాసదాః = చెనకనలవిగానట్టి; రాక్షసవ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; పరమశీఘ్రైః=మిక్కిలియుశీఘ్రముగాఁబోవునట్టి; హయైః = గుఱ్ఱములచేతను; మదోత్కటైః = మదముచేఁబట్టవలవిగానట్టి; గజేన్ద్రైశ్చ = గజశ్రేష్ఠములచేతను; నిర్యయుః = వెడలిరి.

పెద్దపులులుంబోలెఁ, జెనకరాని రాక్షసోత్తములు, మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబుల నారోహించి కొందఱును, కొందఱు మదపుటేనుఁగుల నారోహించియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృకసింహముఖైర్యుక్తం ఖరైః కనకభూషణైః
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమ్రాక్షః ఖరనిస్వనః. ౨౪

టీక॥ ఖరనిస్వనః= ఉగ్రమయినకంఠధ్వనిగల; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుఁడు; కనకభూషణైః= బంగారలంకారములుగల; వృకసింహముఖైః=తోఁడేళ్లయొక్కయు సింహములయొక్కయు ముఖమువంటిముఖగల; ఖరైః = గాడిదలతో; యుక్తం= కూడిన; దివ్యం=శ్రేష్ఠమగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

భయంకరమయిన ధ్వనిగలధూ

మాక్షుండు, బంగారుతో నలంకరింపఁబడిన తోఁడేళ్ల వంటిముఖంబులును సింహముల వంటిముఖంబులును గలగాడిదలు గట్టిన దివ్యంబగురథము నారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స నిర్యాతో మహావీర్యో ధూమ్రాక్షో రాక్షసైర్వృతః
ప్రహసన్ పశ్చిమద్వారం హనుమాన్ యత్ర యూథపః. ౧౯
రథప్రవరమాస్థాయ ఖరయుక్తం ఖరస్వనమ్

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆ; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుఁడు; ఖరయుక్తం = గాడిదలతోఁ గూడినదియు; ఖరస్వనం = భయంకరమయినధ్వనిగలదియు నగు; రథప్రవరం = రథశ్రేష్ఠమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; రాక్షసైః = రాక్షసుల చేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ప్రహసన్ = నవ్వుచు; యూథపః = యూథనాథుండగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలికిఁ గూర్చి; నిర్యాతః = వెడలెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నా ధూమ్రాక్షుఁడు, భయంకరంబగు ధ్వని గలదియు గాడిదలు గట్టినదియు నగు దివ్యరథంబు నారోహించి, రాక్షసపరివృతుండై, పకపక నవ్వుచు, హనుమంతుండుండు నట్టి, లంకాపశ్చిమద్వారంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాంతం తు మహాఘోరం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్. ౨౦
అంతరిక్షగతా ఘోరాః శకునాః ప్రత్యవారయన్

టీక॥ ప్రయాంతం = పోవుచున్న; మహాఘోరం = మహాభయంకరుండును; భీమవిక్రమమ్ = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు నగు; రాక్షసం తు = రాక్షసునింగూడ; అంతరిక్షగతాః = అంతరిక్షమును బొందిన; ఘోరాః = భయంకరములయిన; శకునాః = పక్షులు; ప్రత్యవారయన్ = అడ్డగించినవి.

అట్లు బయలుదేఱిపోవుచున్న మహాభయంకరుండును భయంకరపరాక్రముండు నగు ధూమ్రాక్షుని రథంబునకు

డ్డముగా, దుర్నిమిత్తసూచకంబుల గు భయంకర పక్షులు నిలిచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రథశీర్షే మహాభీమో గృధ్రశ్చ నిపపాత హ. ౩౧
ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుణపాశనాః

టీక॥ మహాభీమః = మహాభయంకర మగు; గృధ్రశ్చ = గద్దయును; రథశీర్షే = రథశిరస్సునందు; నిపపాత = పడెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) కుణపాశనాః = శవములె యాహారముగాఁగల పక్షులు; ధ్వజాగ్రే = టెక్కెముయొక్క కొనయందు; గ్రథితాశ్చైవ = వ్రాలినవియునై; నిపేతుః = పడినవి.

రథశిరస్సునందు మహాభయంకరం బగు గృధ్రంబొకటి వ్రాలినది, శవములం దినునట్టి భయంకర పక్షులు, ధ్వజంబు పైవ్రాలియచ్చోనుండి నేలపైఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రుధిరాద్రో మహాశ్వేతః కబంధః పతితో భువి. ౩౨
విస్వరం చోత్సృజ న్నాదం ధూమ్రాక్షస్య సమీపతః

టీక॥ ధూమ్రాక్షస్య = ధూమ్రాక్షుని యొక్క; సమీపతః = సమీపమునందు; రుధిరార్ద్రః = నెత్తురు చేఁడడిసినదియు; మహాన్ = గొప్పదియు; శ్వేతః = తెల్లనిదియునగు; కబంధః = మొండెము; విస్వరం = వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; నాదం = ధ్వనిని; ఉత్సృజన్ = విడుచుచు; భువి = నేలయందు; పతితః = పడెను.

నెత్తుటం దడిసినదియుఁ దెల్లనిదియుఁ నగు గొప్ప మొండెమొకటి, వికృతధ్వని గా రోదనంబు సేయుచు, ధూమ్రాక్షున కు సమీపంబుగా నేలం బడినది.

అని, తాత్పర్యము.

వవర్ష రుధిరం దేవ స్సంచచాల చ మేదినీ. ౩౩
ప్రతిలోమం వవౌ వాయు ర్నిర్ఘాతసమనిస్స్వనః